

Sayı/Number 67

Mart / March 2025

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 67

Mart/March 2025

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. İbrahim BALIK

Baş Editör

Doç. Dr. Umut UYAR

Editör

Doç. Dr. Eren ERGEN
Dr. Öğr. Üyesi Rauf BELGE

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

MLA

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırmacı Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82

pausbed.pau.edu.tr

DANIşMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi,Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös LorándÜniversitesi (Elte),Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University,Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksas Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Texas Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BİALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hakan Mehmet KIRIŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Derya KIRAÇ SABZEZHAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Eren ERGEN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ömer GÜLEÇ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Rukiye KIZILTEPE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut BEKCAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun KUMRU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜÇYILDIZ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Rauf BELGE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Arş. Gör. Talha AYDIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN
Prof. Dr. Nurten SARICA
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Doç. Dr. Baysar TANIYAN
Doç. Dr. Derya KIRAÇ SABZEZHAR
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Eren ERGEN
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Doç. Dr. Ömer GÜLEÇ
Doç. Dr. Rukiye KIZILTEPE
Doç. Dr. Umut BEKCAN
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun KUMRU
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜÇYILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI
Dr. Öğr. Üyesi Rauf BELGE
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER
Arş. Gör. Talha AYDIN

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Fatih DEYNELİ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Başak Işıl ALPAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin ZENGİN	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Duygu ALPTEKİN	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Dünder KÖK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan ERSOY	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Günay ATALAYER	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Handan TÜRKOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahat AÇIKSÖZ	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Tuncay ERDEM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl ERALP	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay ÇAĞLAR	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar YALÇIN	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Durdane KÜÇÜKAYCAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ethem KILIÇ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Galip ÇAĞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Hicabi ERSOY	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Kevser GÜRCAN	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla DERVİŞ	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla ŞENOL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TURGUT	Selçuk Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. Okay PEKŞEN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ŞENOL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKOVA HAVALI	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Umut BEKCAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ümran OZAN KARAHAN	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin ASLAN	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz KOŞAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Zühal ÜNALP ÇEPEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arya BİÇEN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burçin ÖNER	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ersin SÜNBÜL	Niğantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra DEMİREL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ORHAN YILMAZ	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAŞLI	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güleycan AKGÖZ AKTAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ŞEKER	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur ÖKSÜZ	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Zeynep SADIKOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT	Anadolu Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Furkan ŞAHİNBAŞ	Bartın Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Pınar SARIGÖL GÜRKAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Öğr. Gör. Alpaslan ÇOBANOĞLU	Bitlis Eren Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Elif AŞÇI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Erhan ATEŞ	Pamukkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Erkan DENK	Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Sevil GÖZÜBÜYÜK	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Can BÜYÜKBAY	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Erdem KOÇ	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Gamze PAASOVAARA	Bağımsız Araştırmacı
Doktorant Elif Tuğba ŞİMŞEK	Global Change Research Institute of the Czech Academy of Sciences

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Arda GÖBEL.....	1
Kemalizm'in Pragmatik Karakteri Üzerine Bir İnceleme <i>A Study on the Pragmatic Character of Kemalism</i>	
Aysel ATEŞ, H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI.....	23
Eski Mezopotamya'da Ölüm ve Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba <i>The Vulture as a Symbol of Death and the Afterlife in Ancient Mesopotamia</i>	
Ayşe DEĞERLİ VELET.....	35
Yarı-Çevreden Merkeze: Erken Modern Dönemde Balkanlar'da Ticaret, Ekonomik Entegrasyon ve Jeopolitik Rekabet <i>From Semi-Periphery to Center: Trade, Economic Integration, and Geopolitical Competition in the Balkans During the Early Modern Era</i>	
Cevriye Yüksel YILDIRIM.....	53
Türkiye ve Seçili Ülkelerin Yargı Etkinliğinin VZA ile Karşılaştırılması <i>The Comparison of Judicial Efficiency of Türkiye and Selected Countries With Dea</i>	
Çiğdem MANAP.....	83
Sosyal Medyada Mülteci Temsilinin Söylem Analizi: Ekşi Sözlük Örneği <i>Discourse Analysis of Refugee Representation on Social Media: The Case of Ekşi Sozluk</i>	
Diler TÜRKOĞLU.....	101
Portföy Optimizasyonu ve Yatırımcı Senaryoları: Parçacık Sürü Optimizasyonu ile BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi Uygulaması <i>Portfolio Optimization and Investor Scenarios: Application of Particle Swarm Optimization to the BIST Sustainability 25 Index</i>	
Doğancan ÇAVMAK.....	115
An Empirical Examination on the Self-Perceived Health Status and Affecting Factors in Türkiye <i>Türkiye'de Algılanan Sağlık Statüsü ve Etkileyen Faktörler Üzerine Amprik Bir Araştırma</i>	
Feriha Duygu SAMAV GÜRCÜ.....	127
Considerations of Physical A-and Sociological Transformation in Bariatric Surgery Patients <i>Obezite Ameliyatı Hastalarında Bedensel ve Sosyolojik Dönüşümün Düşündürdükleri</i>	
Hüsnü KASAR, Yılmaz SEÇİM	141
Mersin Akkuyu Nükleer Güç Santralinde Çalışan Rus Personelin Bölge Mutfak Kültürüne Uyum Süreci <i>The Adaptation Process of Russian Personnel Working at the Akkuyu Nuclear Power Plant in Mersin to the Local Culinary Culture</i>	
İhsan Oğuz BAKKALBAŞI, İhsan YİĞİT.....	159
Bilgi Paylaşımının Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Güç Mesafesinin Düzenleyici Rolü <i>The Moderator Role of Organizational Power-Distance on the Relationship Between Knowledge-Sharing and Innovative Work Behavior</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Mahir TOSUNOĞLU, Halil UÇAL.....	177
The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth: Cointegration and Causality Approaches	
<i>Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eş Bütünleşme ve Nedensellik Yaklaşımları</i>	
Mehmet EMİR.....	195
Fransa ve Almanya'nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri ve Karşılaştırmalı Analizi (2010-2024)	
<i>Regional and Global Strategies of France and Germany and Comparative Analysis (2010-2024)</i>	
Mehmet Fatih GÖRGÜN, Erhan DEMİRELİ.....	217
TCMB Para Politikası Basın Duyurularının Kosinüs Benzerliği, Konu Modellemesi ve Duygu Tonu Temelinde Analizi	
<i>Analysis of CBRT Monetary Policy Press Releases Based on Cosine Similarity, Topic Modeling, and Sentimental Tone</i>	
Melih KUTLU.....	237
Spot ve Vadeli İşlem Endekslerinde Volatilite Etkileşimi: BİST 30 Örneği	
<i>Volatility Interaction in Spot and Futures Indexes: BIST 30 Sample</i>	
İlkan ÇOBAN, Nesrin ÖNLÜ.....	249
Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Selimiye, Sevaî, Gezi, Meydaniye Kumaşlarının Yazın Taramaları Kapsamında İncelenmesi	
<i>An Examination of Selimiye, Sevaî, Gezi, and Meydaniye Fabrics of the Ottoman Empire Period Within the Scope of Literature Review</i>	
Seda KILIÇ BODUROĞLU, Gökhan BODUROĞLU, Cansu ALAYVAZ GÜNGÖR.....	271
Tek Ebeveyn Olarak Kadınların Karşılaştığı Sorun, Gereksinim ve Beklentilerinin İncelenmesi	
<i>Examining the Issues, Needs, and Expectations Faced by Single Mothers</i>	
Beyza Aleyna BAYRAM, Selin ARABULAN.....	291
Evaluation of the Feasibility of Urban Agriculture in Edirne City Center	
<i>Edirne Kent Merkezinde Kentsel Tarımın Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi</i>	
Semiha Betül TAKICAK.....	313
İstanbul'dan Avusturya'ya Matematikle Geçen Bir Ömür: Osmanlı Mühendislerinden Aram Margosyan'ın (1853-1931) Biyografisi	
<i>From Istanbul to Austria, A Life With Mathematics: Biography of the Ottoman Engineer Aram Margossian (1853-1931)</i>	
Sevim AĞAÇ, Mahmut Sami ÖZTÜRK.....	353
Examination of the Environmental Responsibilities of Companies Within the Framework of Sustainability	
<i>Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Şirketlerin Çevresel Sorumluluklarının İncelenmesi</i>	
Suat ÖZDAĞ	371
Türk Çağdaşlaşmasının Önemli Bir Aşaması Olan Soyadı Kanunu'nun Halk Tarafından Benimsenmesi ve Uygulanmasında Ulusal Basının Rolü	
<i>The Role of the National Press in the Adoption and Implementation of the Surname Law, Which Is an Important Stage of Turkish Modernization, By the Public</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Simay ÖZLÜ DİNİZ	393
Food Chain in G���� and New Solidarity Economics <i>G����'de Gıda Zinciri ve Yeni Dayanışma Ekonomisi</i>	
��erif DURMUŞ	413
Pozitif Psikolojik Sermayenin İşe Angaje Olma �zerindeki Etkisinde Duygusal Emeğin Aracı Rolü: Tıbbi Satış M�m�essilleri �zerine çalışma <i>The Mediating Role of Emotional Labor in the Effect of Positive Psychological Capital on Work Engagement: A Study on Medical Sales Representatives</i>	
Umut C. KARADOğAN	433
Cumhuriyetin İlk Yıllarından İtibaren Eğitimde �ocuk ve Aile Katılımının Tarihsel Gelişimi (1923-1946) <i>The Historical Development of Child and Family Participation in Education From the Early Years of the Republic (1923-1946)</i>	
�mran SOFUOğLU DEMİRBAŞ, Nuriye Nida ÇELEBİ şEKER.....	451
Aidiyet Olgusu Bağlamında Tüketim Kültürünün Hedef Gruplar �zerindeki Etkisi ve Konut Kullanımındaki Değişim <i>The Influence of the Concept of Belonging on Target Groups Within the Framework of Consumer Culture and the Transformation of Housing Practices</i>	
Yahya AKTU, Yahya şAHİN, Hulusi GEN�	463
Ebeveynlik Pişmanlığı �l�eği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik �alıőması <i>Adaptation of the Parenthood Regret Scale into Turkish: Validity and Reliability Study</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 03.04.2024 Accepted/Kabul: 31.12.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1463999

Research Article/Araştırma Makalesi

Göbel, A. (2025). "Kemalizm'in Pragmatik Karakteri Üzerine Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 1-21.

KEMALİZM'İN PRAGMATİK KARAKTERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arda GÖBEL*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Kemalizm ile pragmatist düşünce arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna vesile olan Millî Mücadele'de Atatürk'ün takip ettiği siyaset büyük oranda pragmatik bir nitelik taşımaktaydı. Atatürk'ün liderliğinde verilen Millî Mücadele, İslâmî bir söylem eşliğinde farklı ideolojileri ve etnik grupları ortak amaç olan siyasal bağımsızlığın kazanılması yolunda bir araya getirmiştir. Ancak, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Kemalizm'in modernleşme programının önünde birer engel teşkil edecekleri düşüncesiyle bu geniş kesimle yapılan ittifak bozulmuş; bunlar büyük ölçüde tasfiye edilmişlerdir. Kemalizm'in takip ettiği bu hareket tarzı, pragmatist düşüncenin politikadaki yansımaları ifade eden "siyasal pragmatizmin" bir örneği olarak karşımızdadır. Ayrıca, Millî Mücadele yıllarından başlayıp, Cumhuriyet devrinde de devam ettiği üzere, Atatürk ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun her türlü ideolojiye/teoriye/doktrine karşı takındığı olumsuz tavrın arkasındaki gerekçeler de pragmatist düşüncenin varsayımlarıyla ciddi benzerlikler göstermektedir. Soyut düşünceye duyduğu derin şüphe neticesinde ideolojilerle/teorilerle/doktrinlerle arasına bir mesafe koyan pragmatizm, bunun yerine hayatın somut gerçekliklerinden çıkan eyleme/pratiğe yönelmiştir. Kemalizm de benzer şekilde teoriden ziyade eyleme/pratiğe öncelik vermiştir. Pragmatizm, tüm ideolojilerin/teorilerin/doktrinlerin, gerçekliğin yalnızca bir boyutunu kavrayabildiğinden hareketle, bir düşünceye bütünüyle bağlanmak yerine sentezci bir yaklaşımı tercih etmiştir. Kemalizm de benzer bir yaklaşım neticesinde, farklı ideolojilerin/teorilerin/doktrinlerin farklı yönlerinden kesitler alarak, eklektik bir düşünceyi benimsemiştir.

Anahtar kelimeler: *Kemalizm, Atatürk, Pragmatizm, Siyasal Pragmatizm.*

A STUDY ON THE PRAGMATIC CHARACTER OF KEMALISM

Abstract

This study aims to determine the relationship between Kemalism and pragmatic thought. Atatürk's policies during the National Struggle, which led to the establishment of the Republic of Türkiye, were mostly pragmatic. The National Struggle under Atatürk's leadership, with an Islamic discourse, brought together different ideologies and ethnic groups for the common goal of political independence. However, after the victory of the National Struggle, the alliance with this large section of society was broken, as they were deemed to be an obstacle to Kemalism's modernization agenda, and they were majorly purged. This course of action followed by Kemalism is an example of "political pragmatism", which is the reflection of pragmatist thought in politics. Moreover, the justifications behind the negative attitude of Atatürk and the founding cadres of the Republic towards all kinds of ideologies/theories/doctrines, starting from the years of the National Struggle and continuing into the Republican era, show significant similarities with the assumptions of pragmatist thought. As a result of its deep suspicion of abstract thought, pragmatism distanced itself from ideologies/theories/doctrines and turned instead to action/practice derived from the concrete realities of life. Similarly, Kemalism prioritized action/practice over theory. Pragmatism, recognizing that all ideologies/theories/doctrines can only comprehend one dimension of reality, preferred a synthesizing approach rather than a total commitment to an idea. As a result of a similar approach, Kemalism adopted eclectic thought, taking cross-sections from different aspects of different ideologies/theories/doctrines.

Keywords: *Kemalism, Atatürk, Pragmatism, Political Pragmatism.*

*Dr.,Bağımsız Araştırmacı.

e-posta: ardagobel@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4596-5079>)

1. GİRİŞ

Tek-parti sistemleri, İtalyan Siyaset Bilimci Giovanni Sartori'nin çalışmalarına istinaden genellikle üçlü bir tasnife tâbi tutulmaktadır. Bunlar, "otoriter", "totaliter" ve "pragmatik" tek-parti sistemleridir (Sarıbay, 2001: 26-27). Kemalist tek-parti rejimi, kimilerince "pragmatik tek-parti", kimilerince "otoriter-pragmatik tek-parti" sistemine yakın bulunmuş; kimilerine göre ise otoriter ve pragmatik tek-parti sistemlerinin "arasında bir yerde" ele alınmıştır. Örneğin Sartori, Kemalist tek-parti rejimini "pragmatik tek-parti" rejimi olarak tanımlamakta; Atatürk Türkiye'sinde ideolojinin "pragmatik mantaliteden başka bir şey" olmadığına dikkat çekmektedir (Heper, 2018: 119). Steinhaus (1973: 105) da aynı minvalde, Atatürk Devrimi'nin benimsediği ideolojinin "...bilinen politik ideolojilerle taban tabana zıt" olduğunu ifade etmekte; "Türk ideolojisi denildiği zaman kapalı bir kuramsal sistem değil, pragmatik bir sistemler topluluğu anlaşılır" demektedir. Siyasal partiler üzerine yapmış olduğu çalışmalarla tanınan Fransız Siyaset Bilimci Maurice Duverger ise tek-parti rejimlerinde pratiğin teoriden önce geldiğini söylemekte; dahası, "arkadan hiçbir teorinin gelmemiş olduğu durumlar da" var diyerek buna örnek olarak tek-parti Türkiye'sini göstermektedir (Duverger, 1974: 336). Sarıbay (2001: 28), pragmatik tek-parti için "katı bir ideolojik yönetimden çok, pragmatik politik uygulamalara dayanan bir partinin rol oynadığı sistemleri anlatır" demekte ve örnek olarak da Atatürk dönemi CHP'sini vermektedir. Kapani (2018: 192-193) de benzer şekilde, otoriter-pragmatik tek-partiyi "katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmayan... daha çok millî bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleşmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmiş" partiler olarak tanımlamakta ve CHP'nin tek-parti dönemini bu tipe dâhil etmektedir. Giritli (1984: 107), birtakım "kalıplaşmış düşünceler" anlamında hiçbir ideolojiyi benimsememiş olduğunu söylediği Kemalizm'i, yalnız "aklın ve ilmin ışığında" "pragmatik-demokratik bir ulusal modernleşme ideolojisi" olarak takdim etmektedir. Tunçay (1999: 5) ise "...bizim tek-parti deneyimizin 'totaliter' olmadığını, belki 'otoriter' ile 'pragmatik' türler arasında bir yer aldığını... söyleyebiliriz" demektedir.

Yukarıdaki satırlarda Kemalist tek-parti rejiminin otoriter ve pragmatik yönünü vurgulayan araştırmacılar, Kemalizm'in -tıpkı totaliter sistemlerde görülen türden- belirli bir ideolojiye sahip olmadığı noktasında birleşmektedirler. Nitekim, otoriter rejimler ile totaliter rejimler arasındaki ayrım noktası olarak "ideolojinin yokluğunu" gören İspanyol Sosyolog ve Siyaset Bilimci Juan Linz'e göre otoriter rejimler, totaliter rejimlerde görülen türde bir ideolojiden yoksundur. Linz (2012: 166), totaliter sistemlerin; "değişmez unsurlara dayanan, güçlü bir duygusal unsur ve kapalı bir tanıma yapısı gösteren, davranışları belirleyici gücü hayli büyük olan, kitlelerin mobilizasyonu ve manipülasyonu bakımından önem taşıyan ideolojik inanç sistemlerine..." sahip olmaları bakımından, kendilerini otoriter sistemlerden ayırdığını düşünmektedir. Linz, totaliter rejimlerin "... genellikle yazılı biçimde olan, düşünsel düzeyde dantel gibi inceden inceye örülmüş ve bir örgütlenmeye yol açmış ideolojilere" sahip olmasına karşılık, otoriter rejimlerin böylesi bir ideolojiden yoksun olduğu kanısındadır (Heper, 2018: 119). Pragmatik tek-parti tipinin siyaset bilimi literatüründe yaygınlaşmasının öncüsü olan Sartori, "bir ideolojinin haklı kılıcılığından yoksun" olduğunu söylediği pragmatik tek-partinin "örgütsel gevşekliliği"ne işaret ederken (Sartori, 1976'dan akt. Tunçay, 1999: 5); Özbudun (1977: 116) ise pragmatik tek-parti sistemlerini "gerek ideolojik unsurun gerek mobilizasyon yeteneğinin zayıf olduğu sistemler" olarak tanımlamaktadır. Kemalist tek-parti rejiminin Sartori'nin bahsettiği şekilde "bir ideolojinin haklı kılıcılığından yoksun olmasının" ve "örgütsel gevşekliliği"nin, yine Özbudun'un bahsettiği şekliyle "ideolojik unsur ve mobilizasyon yeteneği" bakımından zayıf olmasının sebebi, yukarıda Linz'in tanımladığı türden bir ideolojiye sahip olmamasıdır. Bu durumun temel sebebi ise Kemalizm'in "pragmatik" niteliğinde aranmalıdır. Zira, Kemalizm'i ve onun şahsında Atatürk'ü tanımlayabilecek özelliklerden biri de pragmatizmdir. Yayla (2015: 38) da aynı minvalde olmak üzere, Kemalizm'in sosyalist ve nasyonal sosyalist totaliter sistemleri kadar koyu bir totaliter sistem kuramamasını Kemalizm'de "gelişkin bir ideolojik temelin bulunmaması ve Atatürk'ün pragmatik ve hayata dönük kişiliği" ile izah etmektedir.

Pragmatizm bağlamında Kemalizm'e dair yukarıda dile getirilen görüşler, Kemalizm-pragmatizm ilişkisinin başlı başına ele alınmasının gerekliliğini göstermektedir. Bu çalışmada, söz konusu gereklilikten hareketle Kemalizm'de kendisini gösteren iki pragmatist eğilim üzerinde durulacaktır. İlk olarak, -yukarıda da değinildiği üzere- kendisini birtakım teorilerle değil, bizatihi hayatın içinden çıkan somut gerçeklik biçiminde tanımlamak bakımından kuvvetli bir "anti-ideoloji" olarak ortaya koyan Kemalizm'in bu tavrının köklerindeki pragmatik yaklaşım ortaya konmaya çalışılacaktır. Pragmatizm, soyut düşünceye duyduğu derin şüphe neticesinde "eyleme dönük" ve "pratik" bir düşünceyi öne çıkaran bir felsefi akım olması bakımından, her türlü teoriye/doktrine/ideolojiye karşı mesafe almış; pragmatizmin bu yönü, her türlü "-izm'e" şüpheyile yaklaşan Kemalizm'de açığa çıkmıştır.

Kemalizm-pragmatizm ilişkisinde dikkat çekilecek ikinci eğilim ise pragmatizmin “doğru” ile “fayda” arasında kurmuş olduğu ilişkide saklıdır. Pragmatizm, doğrunun ölçütü olarak “fayda”, “değer” ve “başarı” gibi subjektif kriterleri öne çıkarmış; böylece, herhangi bir düşüncenin, bilginin ve inancın doğruluğunu, bu düşünce, bilgi ya da inancın pratikte sağladığı “fayda” bakımından değerlendirmiştir. “Siyasal pragmatizm” olarak anılan düşünce ise doğrunun ölçütü olarak fayda, değer ve başarı gibi kriterler koyan pragmatizmden farklı olarak “ulusal çıkarları” ve “devlet menfaatlerini” ikame etmiştir. Doğru denen şeyin ulusal çıkarlar ve devlet menfaatlerinin korunması uğrunda zamana ve zemine göre değişebileceğinden hareket ederek, bunların korunması maksadıyla şartların icap ettirdiği şekilde hareket edilmesini salık vermiştir. Atatürk’ün, dinî, etnik ve ideolojik alanı kapsayan kimi meselelerde Millî Mücadele dönemindeki eylem ve söylemleriyle, Millî Mücadele sonrasındaki eylem ve söylemleri arasında ciddi farklar mevcuttur. Oran (1999: 111), *“Mustafa Kemal’in her sözünün zamanın koşullarına ve belli bir evrenin belli bir amacına yönelik olarak söylendiğini bilmek, onu gerçekten tanımanın kaçınılmaz önkoşuludur”* demektedir. Atatürk’ün -çalışmada detaylı olarak bahsedilecek olan- Millî Mücadele ve sonrasını kapsayan farklı eylem ve söylemleri, esaslı bir siyasal pragmatizm örneği teşkil etmektedir ki; bunların ortaya konması Oran’ın değerlendirmesini somutlaştıracaktır.

2. PRAGMATİZM: EYLEMİN TEORİYE KARŞI ÜSTÜNLÜĞÜ DÜŞÜNCESİ VE KEMALİZM’DEKİ YANSIMASI

“...Pragmatizm, insanların taşıdıkları fikirlerin, inançların ya da bilgilerin insan yaşamında uygulanmasını, işe yaramasını, bir başka deyişle çeşitli alanlarda karşılaşılan sorunların çözümüne katkı sağlamasını...” öngören bir felsefedir (Çelik, 2008: 9). “...Pragmatizm gerçekte günlük yaşamda uygulanabilecek, eyleme yansıtılabilecek düşünceler ya da inançlar üzerinde...” durmuş; “...soyut gerçekliklerle, eyleme geçirilemeyecek olan metafiziksel ve kuramsal fikirlerle...” arasına kesin bir mesafe koymuştur (Çelik, 2008: 12). Pragmatizm, soyut yönü itibarıyla hayattan kopuklukla itham ettiği teorileri/doktrinleri “hor görmüş”; bunun yerine “pratik” olana yönelmiştir (Wells, 1986: 230-231). Bu itibarla, pragmatizmin “soyut ilkelere” ve “düşünce sistemlerine” karşı genel bir güvensizliği ifade ettiğinden bahsetmek mümkündür (Heywood, 2011: 76). Nitekim, pragmatist felsefenin kurucularından William James’in satırları da bu görüşü doğrulamaktadır: *“...[Pragmatizm], soyutlama ve yetersizlikten, sözlü çözümlerden, niteliksiz a priori sebeplerden, sabit kılınmış ilkelerden, kapalı sistemlerden, sözde mutlaklardan ve başlangıçlardan kaçınır. Yüzünü somut ve yeterli olana, olgulara, eyleme ve güce döner...”* (James, 2017: 64). James’in yukarıdaki satırlarda öne çıkardığı “soyutlama”, “sabit kılınmış ilkeler”, “kapalı sistemler” ve “sözde mutlaklar” gibi özellikler sonu “-izm’le” biten ideolojileri tanımlayabilecek vasıflardır.

Birtakım tecrübelerin ve yaşanmışlıkların neticesinde bizzat hayatın içinden çıkan somut gerçekliği, teorilere/doktrinlere tercih eden pragmatizmin bu teori/doktrin karşıtlığının örneklerini Kemalizm’de de bulmak mümkündür. Öyle ki, yukarıdaki satırlarda pek çok araştırmacının Kemalizm’den neşet eden Kemalist tek-parti rejimini “pragmatik tek-parti rejimi” olarak değerlendirdiği hatırlandığında, “Kemalizm-pragmatizm” ilişkisi önem kazanmaktadır. Nitekim, Kemalizm’in ve Kemalist tek-parti rejiminin pragmatik niteliği, bizzat rejimin kurucusu Atatürk’ün her türlü ideoloji/teori/doktrin karşısındaki menfi tutumuyla yakından alakalı olarak, onun “teori”den ziyade “pratiği” önceleyen tavrında somutlaşmaktadır. Parla (1991a: 37), Atatürk’ün yapacağı her işte mutlaka *“...zaman ve zemin kollayarak, ancak olaylardan yararlanarak ve milletin duygularını hazırlayarak ilerlemeyi gerektiren bir yol”u* gözettiğine dikkat çekmektedir. Bu itibarla, her meselede “zamanı” ve “zemini” dikkatlice kollayan Atatürk’ün, “katı” ve “değişmez” ilkeler anlamında ele alınabilecek her türlü ideoloji ve doktrinle arasına mesafe koyması ve daima şartların gerektirdiği şekilde “gerçekçi” davranması bu açıdan anlamlı görünmektedir. Öyle ki, Tunaya’ya (2002: 117) göre de *“Atatürkçülüğün değişmez niteliği gerçekçiliğidir.”* Kazancıgil de benzer değerlendirmeleri, üstelik sadece Atatürk’ün şahsında değil, bütün Kemalist kadrolara teşmil ederek yapmaktadır. Kemalist kadroların “pragmatik eğilimli, eyleme dönük devlet seçkinlerinden oluştuğunu” söyleyen Kazancıgil (2009: 235), *“Kemalistlerin olaylara yaklaşımı ideolojik önyargılardan ziyade, gerçekçilik ve netice alıcı eylemcilik niteliğinde idi”* demektedir. Bu minvalde, “Atatürk’ün meslek ve meşrebini mutlaka sonu ‘izm’li bir terimle ifade etmek lâzım gelirse ‘Realizm’ sözünden daha uygun bir kelime” bulunamayacağını ifade eden Yakup Kadri haklı görünmektedir (bkz. Karaosmanoğlu, 1998: 140).

Kemalizm’in, çalışmanın giriş kısmında Linz’in bahsettiği şekilde bir ideoloji olmaması bir tarafa, Atatürk’ün Kemalizm sözcüğünü hiç kullanmadığı ve ayrıca inkılâbın ilkelerine dayalı yeni bir “-izm” yaratılmasına sıcak bakmadığı da söylenmelidir (Hughes, 1994: 64). Ahmet Ağaoğlu, Atatürk’ün liderliğinde verilen Millî Mücadele için *“...ne bir nazariyenin, ne bir felsefe akımının, ne de belli bir siyasal ve sosyal eğilimin mahsulüdür”* demektedir

(Selek, 1965: 399). Kemalizm, tek-parti devrinde de benzer şekilde kendisini daima “ideolojiler-üstü” bir konumda sunmuş; örneğin, dönemin önde gelen ideolojileri olan liberalizm ve sosyalizmle arasına koyduğu mesafe bakımından “anti-liberal” ve “anti-sosyalist” bir görünüm arz etmiştir. Heper’in (2018: 117), “Kemalizm sözcüğünde kullanılan ‘izm’ ekini yanlış bir isimlendirme...” olarak telâkki etmesi şaşırtıcı değildir. Bu bakımdan Kemalizm’in, “doktriner zincirlere bağlı kalmadan, pragmatik gelişmeyi sağlama yeteneğine sahip olduğundan” bahsetmek mümkündür (Gellner, 1998: 126). Duverger (1974: 359) de benzer şekilde “özü bakımından pragmatik” bir devrim olarak tanımladığı Kemalist devrimin başlıca işlevinin, modernleşmenin önündeki engelleri kaldırarak Türkiye’yi “Batılılaştırmak” olduğunu söylemektedir.

Bilhassa Atatürk’ün nezdinde olmak üzere Kemalizm’e pragmatik niteliğini veren bu ideoloji/teori/doktrin karşıtlığını, Millî Mücadele’nin bitimini takip ve CHP’nin kuruluş aşamasını teşkil eden günlerden başlayarak, Atatürk’ün ölümüne değin izlemek mümkündür. Atatürk, Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlandığı fakat Cumhuriyet’in henüz ilân edilmediği günlerde (Aralık 1922), “Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına dayalı ve ‘Halk Fırkası’ namıyla siyasî bir fırka teşkil etmek niyetinde” olduğunu beyan etmiş ve “bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bütün vatanperverlerin, ilim ve fen erbabının yardım ve iştiraklerine müracaat” etmiştir (bkz. Nutuk, 2015: 549).

Ardından 8 Nisan 1923’te, kurulacak fırkanın temeli olarak kamuoyuna “Dokuz Umde”den müteşekkil bir beyanname sunmuştur. Bu Dokuz Umde [ilke] arasında, “egemenliğin millete ait” olduğunun ilân edildiği birinci madde ile “millî egemenliğin asla bölünmez ve vazgeçilemez surette... Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin manevî şahsiyetinde toplanmış bulunduğu” ifade edilen ikinci madde müstesna tutulursa siyasal alana ilişkin hiçbir hüküm yoktur. Dokuz Umde’nin diğer başlıklarında, güvenlik sorununun çözüleceğinden, adalet sisteminin reforma tâbi tutulacağından, askerliğin kısaltılacağından, savaşta harap olan ülkenin yeniden inşa edileceğinden bahsedilirken, bu arada aşar vergisinin yeniden düzenleneceğinden, üreticilere yönelik kredi kolaylıkları sağlanacağına, eğitimin yaygınlaştırılmasından, sağlık sisteminin düzenleneceğine dair ekonomik ve sosyal alanda halk yararına yapılacak uygulamalar yer almaktaydı (Uyar, 2007: 158).

Dokuz Umde, anılan bu maddeleri itibarıyla tam anlamıyla “pragmatist” bir metindir. Zira pragmatizm, “... hayatı doğrudan ilgilendiren somut olgulara, eylemlere, insanın yaşamını şimdi ve yakın gelecekte doğrudan etkileyen güç ve eyleme önem vermiştir” (Cevizci, 2011: 1006). Dokuz Umde’de yer alan maddelerin hayata geçirilmesi vesilesiyle, yıllardır devam eden savaşlardan ve bunun yarattığı ekonomik sorunlardan bunalmış olan Anadolu insanının en temel sıkıntıları çözülmek istenmiştir. Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa’nın sunduğu bu beyanname/program, bazı mebuslar tarafından “ideolojik” temelden yoksun bulunmuş; hatta “ortada bir programın olmadığı” bile öne sürülmüştür (Aydemir, 1969: 89). Hâlbuki Dokuz Umde, yeni kurulacak partinin nasıl bir ideolojiye dayalı olduğunu açıklayan “teorik” bir metin değil; aksine, halkın o sıralarda en mustarip olduğu sorunlara çare bulunacağını vaat eden bir “seçim beyannamesi” olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Dokuz Umde, 1 Nisan 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından alınan seçim kararından bir hafta sonra, doğrudan seçimlere yönelik bir beyanname olarak kamuoyuyla paylaşılmıştır. Kaldı ki Atatürk, Dokuz Umde’ye yönelik bu eleştirilere dört sene sonra Nutuk’ta bizzat cevap vermiştir:

“Yayımladığım programı, bir siyasî fırka için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkası’nın programı yoktur dediler. Hakikaten, umdeler namı altında malum olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat, esaslı ve pratik idi. Biz dahi, tatbik edilemeyecek fikirleri, teorik birtakım teferruatları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Millet’in, maddî ve manevî yenilenme ve gelişmesi yolunda, faaliyet ve icraat ile sözlerin ve teorilerin önüne geçmeyi tercih ettik” (Nutuk, 2015: 549).¹

Nutuk’tan alıntılanan bu satırlarda da görülmektedir ki, Atatürk’ün nazarında -tıpkı pragmatist düşüncenin savunduğu şekilde- pratik/aksiyon, teoriye ve kitabî olana karşı açık bir şekilde tercih edilmektedir. Zira Atatürk için teoriden/doktrinden daha önemli olan şey bizatihi eylemin kendisi olmuştur. Bora ve Taşkın (2009: 532), Kemalist söylemin sıkça üzerinde durduğu temalar arasında yer alan ve Türkiye’nin “memleket realitesinin benzersizliği” üzerinden hareketle “kendine-özgülüğünün” vurgulanması ve yine bununla ilgili olarak Türkiye

¹ Atatürk’ün, “...Teorik birtakım teferruatları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık” derken, teorilere/doktrinlere karşı takındığı -önyargılı hatta belki küçümseyici denebilecek- bu bakış açısındaki “anti-entelektüalizm” dikkat çekicidir. Nitekim, Bora (2017: 124) da “kitaptan değil hayattan çıktığı” sık sık vurgulanan Atatürk’ün öğretisinin bu yönünü, “kolaylıkla anti-entelektüalizme meyleden bir ‘övün-güven’ telkini” olarak değerlendirmektedir.

tecrübesinin liberalizm ya da sosyalizm gibi başka “-izm’lerle” kıyaslanmasının yersizliği görüşüne istinaden Atatürk’ün eylemciliğini bir çeşit “pragmatist aksiyonerlik” olarak isimlendirmektedirler.²

Dokuz Umde’nin, Kemalizm’in pragmatik niteliği bağlamında vurgulanması gereken asıl özelliği ise “ideolojik olarak yetersiz bulunan” dokuz maddeden müteşekkil bu beyannamenin, CHP’nin ilk parti programının kaleme alındığı 1931’deki III. Kurultay’a kadar partinin programını teşkil etmiş olmasıdır (Eroğlu, 1981: 38). Atatürk, Dokuz Umde’nin yerine, artık “Altı Ok” etrafında Kemalist tek-partinin gerçek bir parti programına kavuştuğu 1930’lu yıllarda da gerek inkılâbı tanımlayan “Kemalizm” hakkında, gerekse de inkılâbın ilkeleri olan “Altı Ok” hakkında sistemli bir izahat vermemiştir. Atatürk, Kemalist İnkılâbın ilkelerini teşkil eden Altı Ok’un ortaya çıkmasında kritik önemi bulunan CHP’nin 1931’deki III. Kurultay’ında Kemalizm’den ve CHP’nin ilkelerinden hiç bahsetmemiş; bunun yerine “[CHP’nin], aziz milletimizin, muhabbet ve itimadının fırkamızın üzerinden eksik olmamasına dikkatle ve feragatle çalışması” gerektiğini vurgulamakla yetinmiştir (ASD I, 1997: 386). Atatürk, yine aynı minvalde, Kemalizm’in bir siyasal ideoloji olarak serpilmesi için son derece uygun bir ortamın mevcut bulunduğu ve Altı Ok’un CHP programına alındığı 1935 yılındaki CHP IV. Kurultay’ında dahi bu altı ilkedен söz etmemiştir. “Kemalizm” kavramı, CHP’nin 1935 Programı’nın girişinde yer alan “*partinin güttüğü bütün bu esaslar [Altı Ok], Kamâlizm prensipleridir*” şeklindeki ifade vesilesiyle resmen parti programına girmiştir (bkz. CHP, 1935a: 2). Ne var ki, “*...bu ilkelerin [Altı Ok] ayrıntılı bir biçimde ve karşılıklı bağlantıları irdelenerek açıklanması söz konusu olmamıştır*” (Köker, 2016: 143). Bu bahiste, Yakup Kadri’nin [Karaosmanoğlu], Atatürk’le arasında geçen bir sohbetten aktardığı anekdotu da hatırlanmalıdır: “*Bir gün Cumhuriyet Halk Partisi’nin ilkelerini gözden geçiriyordu. O sırada ukalâlık edip demiştim ki: ‘Paşam, bu her bakımdan bir İnkılâp Partisidir. İnkılâp Partisi ise bir ideolojiye, bir doktrine dayanmaksızın yürüyemez.’ Yüzüme bir masumun yüzüne bakar gibi bakmış ve gülümseyerek ‘O zaman donar kalırız’ demişti*” (Karaosmanoğlu, 1998: 149-150).

Atatürk’ün “teori”ye karşı bizzat “hayatın kendisinden” çıkan “pratiği” savunan bu tavrı, CHP’nin 1935 Programı’nda da yansımaları bulmuştur. Söz konusu programın hazırlanmasında etkili olan CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in, IV. Kurultay’ın açılış konuşmasında ifade ettiği üzere “*Parti, bütün doktrin ve prensiplerinde, baştan bugüne kadar kurduğu ve kovaladığı yolları herhangi bir nazariyecilikten değil, hayatın kendisinden... alıp tesbit etmiştir*” (CHP, 1935b: 44). Peker’in sadece anılan bu cümlesi bile Kemalizm’e sinen “pragmatist” temayülün eksiksiz bir görünümü mahiyetindedir. Ş. Süreyya Aydemir (1969: 461) de benzer şekilde, Atatürk’ün tek-parti devrindeki kurultayların açış söylevlerinde “*...parti ilkeleri üzerinde durmamış olması [ile] bu ilkeler üzerinde fikir ve düstur olacak formüller vermemesi*”ni “*...Atatürk’ün siyasî hayatta doktrin, nazariye ve nazariyeleştirme işlerine karşı olan daimî çekimserliği ile izah etme*”nin mümkün olduğu kanaatindedir.³ Atatürk’ün, “*inkılâbın ideolojisini tespit etmek*”⁴ amacını güden Kadro Hareketi’ne bir noktadan sonra müdahale ettiği de bilinmektedir (bkz. Turan, 2017: 573-574). Atatürk, Kadro Hareketi’nin hâmişi konumundaki Yakup Kadri’yi [Karaosmanoğlu] Arnavutluk Büyükelçisi olarak atayarak, hareketi “dolaylı” yoldan sona erdirmiştir.

Uyar (2007: 161), Kemalizm’in tek-parti dönemi boyunca “*...gelişerek bir ideoloji niteliği*” kazandığını ifade etmekle birlikte; “*oluşturulan ideolojik iskeletin içeriğinin tam olarak doldurulduğunu*” söylemenin epey zor

2 Türkiye’nin “kendine-özgünlüğünün” vurgulandığı bu “pragmatist aksiyonerliğe” dayanan söylemin en bilindik örneği ise Atatürk’ün “biz bize benzeriz” vecizesinde saklıdır. Atatürk’ün, TBMM Hükümeti’nin mahiyetine ilişkin 1 Aralık 1921 tarihli meclis konuşması, hiçbir teoriye ve kitaba dayanmadığı iddia edilen Türkiye’nin hükümet şeklinin “benzersizliğini/özgünlüğünü” ilan etmekteydi: “*Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, mahiyet-i ilmîyesi itibariyle, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir*” diyor Atatürk; TBMM Hükümeti’ni, millî egemenliğe ve millî iradeye dayanan halkçı bir idare olarak tanımlamış ve sözlerini şöyle bitirmiştir: “*...Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler!*” (ASD I, 1997: 211-212).

3 Atilla İlhan’ın, Atatürk’ün “devrimcilik” anlayışı üzerine şu satırları da yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulamaktadır: “*Eğer, çağının öbür devrimcileri gibi, o da yaptıklarını ya daha önceden var olan belli bir öğretiye yaslasaydı; ya da yaparken bir yandan da yazılı eserleriyle kuramını yapsaydı herhalde durum çok aydınlanır, iş çok kolaylaşır. Oysa Mustafa Kemal’in devrim anlayışı doğrudan doğruya ve en saf şekliyle ancak onun kafasında var olmuştur...*” (İlhan, 1969: 38). Atatürk, zikredilen bu yönüne istinaden farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Türkiye’de kimi çevreler Atatürk’ün sol ideolojinin ilkelerini hâkim kıldığını öne sürerek, Atatürk’ü ve Kemalizm’i sol-Kemalist bir çizgi üzerinden yorumlarken, kimi çevrelerde ise tam aksine Atatürk’ten ve Kemalizm’den baskın olan unsurun sağ ideoloji olduğu öne sürülmüştür. Türkiye’de en soldan en sağa varıncaya değin farklı farklı Kemalizm yorumlarının görülmesi, Atatürk’ün pragmatik tutumuyla doğrudan ilgilidir.

4 Kadro Dergisi’nin ilk sayısında şöyle denmekteydi: “*Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı... Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikrî unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikrî unsurlar inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş [bir araya getirilmiş] değildir. Gerek millî mahiyeti gerek beynelmîl şümûl ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılâbımızın, zatında mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılâp münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şereflişidir... KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR*” (Kadro Mecmuası, Sayı: 1, Ocak 1932). Ayrıca, Ş. Süreyya Aydemir de Kadro Hareketi’nin Türk İnkılâbını bir ideoloji temeline oturtmaya çalıştığını tekrarlamaktadır. Bkz. (Aydemir, 1969: 462).

olduğunu da eklemektedir. Kemalizm'in temel ilkelerini barındıran Atatürk İlkeleri'nin/Altı Ok'un resmî söylem nezdinde kesin bir izahının yapılmamış olması şaşırtıcı değildir. Zira, temel özelliklerinden biri de "dinamizm" olan pragmatist düşünce nazarında "...dünya, bitmiş bir şey değil, sürekli oluşur; düşüncemiz de bir akım, bir akış, bir ilişkiler sistemidir" (Störig, 2013: 534). James, "...düşünme sürecini olgunlaşmadan sonuçlandırmaya..." karşı çıkmış; düşünme sürecinin "...beklentilerin ve duyguların gelişmesine koşut olarak... gidebildiği yere kadar gitmesini..." istemiştir (Cevizci, 2011: 1008). Altı Ok'u oluşturan ilkelerin "statik" değil, tam aksine "dinamik" bir içeriğe sahip olduğunu düşünen kimi araştırmacılar, bu bakımdan Kemalizm'i "dinamizm" ve "değişim" gibi kavramlar etrafında tanımlamışlardır. Örneğin, Giritli'nin (1988: 4) şahsında Kemalizm, "...Türk toplumunun sorunlarının çözümünde kullanılacak ve geleceğe dönük sürekli bir dinamizm" anlamında tanımlanmıştır. Kışlalı'nın (2000: 25) satırlarında da "...sürekli olarak yeniliklere açık olmayı, değişen koşullara göre değişmeyi..." savunan bir düşünce olarak tanımlanan Kemalizm'in hiçbir ilkesinin "Türkiye'nin ve dünyanın bugünkü koşullarına göre yorumlanmaya kapalı..." olmadığı öne sürülmektedir. Atatürk İlkeleri'nin/Altı Ok'un günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş olmasını, bunların ideolojik kalıplara sıkıştırılmamış "esnek" bir yoruma tâbi tutulmuş olmasıyla da izah etmek mümkündür. "...Bir doktrin kalıbı içinde dondurulmuş olsa idi, Atatürkçülüğün dinamizmi, değişik şartlara uyulanabilme ve Atatürk'ten sonra da Türk toplumuna yön verebilme yeteneği, bugüne kadar çoktan tükenmiş olabilirdi" diyen Bülent Ecevit de bu hususa dikkat çekmektedir (Ecevit, 1969: 111).

Atatürk'ün, bir ideoloji ya da doktrin adamı olmaktan çok, bir "eylem" ve "aksiyon adamı" olduğu söylenebilir. Atatürk üzerine yazılmış en kapsamlı biyografik eserlerden biri olan üç ciltlik "Tek Adam" serisinin yazarı Ş. Süreyya Aydemir, Atatürk'ün bir doktrin adamı olmadığını altını çizmektedir: "*Hayır! Atatürk bir doktrin adamı değildi. Çünkü Atatürk, önceden sistemleştirilmiş ve tartışılabilse dahi fikir ve hareket prensipleri belli, sınırlı bir fikir sistemine kendini bağlamadı*" (Aydemir, 1969: 504). Nitekim, Hanioglu da Atatürk'ün bütün hayatı boyunca farklı alanlara dair yaptığı okumaların, bir ideoloji ya da doktrin inşa etmek amacıyla değil, "...bir eylem adamının, bir siyaset adamının pratik ihtiyaçlarına entelektüel kaynaklar arayışı" şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Akyol, 2012a: 165). Yine, Hanioglu'nun (2013: 31) satırlarıyla "*Atatürk, Marx veya Lenin değildi; yani, yaşamın ve toplumun tüm yönlerini kapsayan önemli bir teori veya felsefe üreten bir düşünür olmadığı gibi bir ideolojiye derinden bağlı da değildi.*" Bu itibarla, Atatürk'ün bir "filozof" değil, bir "eylem adamı" olduğunu söyleyen Tunaya (2002: 118) ile yine Atatürk'ün "bir doktriner veya filozof" olmadığını dile getiren Timur'un (1968: 7) düşünceleri de yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulamaktadır.⁵

3. KEMALİZM'İN POLİTİK METODU OLARAK SİYASAL PRAGMATİZM

Kemalizm-pragmatizm ilişkisinde vurgulanacak ikinci husus, pragmatizmin "doğru"nun ölçütü olarak "fayda" kavramını öne çıkarmasıyla yakından ilişkilidir. Pragmatizm, herhangi bir fikrin, inancın ya da bilginin doğruluk ölçütü olarak "fayda" kavramına atıf yapmış; "...nasıl ki 'iyi' (the right), davranışlar alanında bize faydalı olansa; 'doğru' (the true) da, düşünce alanında bize faydalı (expedient) olandır..." görüşünü savunmuştur (bkz. James, 2017: 165). Pragmatist düşünce, "fayda" kavramının yanında "değer" ve "başarı" gibi kavramları da birer doğruluk kriteri olarak ele almıştır (Störig, 2013: 533). Pragmatist felsefe, bu yönü itibarıyla iktisattan eğitim bilimlerine kadar birçok alanı etkilemiştir. Pragmatizm, "fayda" kavramına dair bu algılama biçimi bağlamında bilhassa politik sahada "realist" politikaların uygulanmasında öncü bir rol üstlenmiştir. Nitekim, pragmatist felsefenin dayanak noktalarının bir anlamda siyasete yansımaları ifade eden "siyasal pragmatizmde" "fayda" kavramının "ulusal çıkarlarla" ve "devlet menfaatleriyle" özdeşleştirilmesi neticesinde, bunlar uğrunda "oportünist" politikaların uygulanmasına cevaz verilmiştir.

Fayda, değer ve başarı gibi doğrudan "sonuç" odaklı bir felsefe gütmesi bakımından "...yalnızca amaca uygun düşen araç ve gereçlerle ilgilenmiş..." olan pragmatizm, "ilkeleri ya da bağlayıcı sonuçları göz önüne almadan uygun fırsatlardan ve durumlardan yararlanmak" anlamındaki oportünist düşüncenin serpilmesinde önemli rol oynamıştır (Wells, 1986: 235). Bu oportünist stratejinin temelleri -modern pragmatist düşüncenin serptiği 19. asırdan yaklaşık üç asır önce- ortaya koyduğu realist politika önerileriyle siyasal pragmatizmin kurucusu kabul edilebilecek olan İtalyan Düşünür ve Devlet Adamı Nicolo Machiavelli (d. 1469) tarafından atılmıştır.

⁵ Atatürk'ün, -en azından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde- mesleği olan askerlik dışındaki teorik konulara ilişkin bilgi kaynaklarının büyük ölçüde "sözlü" içeriğe dayanıyor olması, bu konulardaki bilgisinin "yetersiz" olduğu şeklindeki görüşlere de kapı aralamıştır. Atatürk'ün askerlik dışında kalan teorik meselelerdeki "yetersizliğine" yönelik olarak en çok zikredilen örnek, kendisinin TBMM'de "kuvvetler ayrılığı" meselesine dair yaptığı konuşmada Rousseau ile Montesquieu'yü birbirine karıştırmış olmasıdır (Belge, 2009: 33).

Machiavelli'ye göre bir hükümdar, ulusal çıkarların ve devlet menfaatlerinin uğrunda tamamen “kanunlara” dayanan bir yönetim tesis edebileceği gibi, kimi zaman da “zora” başvurabilmelidir; hatta bu uğurda “verdiği sözleri tutmamakta” da serbesttir. Machiavelli'nin nazarında bir hükümdarın güzel niteliklere sahip olmasından ziyade bunlara “sahipmiş gibi görünmesi [daha] yararlıdır” (bkz. Machiavelli, 2013: 67). Machiavelli'den aşağıya alınan satırlara da bakılmalıdır: “...Örneğin, merhametli, sadık, insancıl, dürüst ve dindar gibi görünmek ve gerçekte olmak gibi; ne ki olmamak gibi bir olasılık karşısında ruhunun buna hazır olması gerekir. Bununla şunu söylemek istiyorum: Bir hükümdar, özellikle yeni birisi iyi bilinmek adına sahip olması gereken bu niteliklerinden devleti ayakta tutabilmek amacıyla vazgeçmek ve iyilik yapmamak; verdiği söze, insanlığa ve dine karşı durmak zorunda kalabilir” (Machiavelli, 2013: 67-68).

Siyasal pragmatizm, doğrunun ölçütü olarak fayda, değer ve başarı gibi kriterleri öne çıkaran bir felsefi ekol olan pragmatizmden farklı olarak doğrunun ölçütü olarak devlet menfaatlerini ve ulusal menfaatleri koymuş; bunların korunması uğrunda gerekirse birbirleriyle çelişen politikalar uygulanmasını meşru kılmıştır. Ulusal çıkarlar ve devlet menfaatleri uğrunda ilkesel duruşlardan ya da ideolojik ön kabullerden ziyade, yalnızca içinde bulunulan anın şartlarını göz önüne alarak “zamana” ve “zemine” göre hareket edilmesini öneren “oportünist strateji”, siyasal pragmatizmin ayrılmaz bir parçasıdır. İşte bu itibarla, Kemalizm-pragmatizm ilişkisinde vurgulanması gereken ikinci nokta, Atatürk'ün Millî Mücadele dönemindeki eylem ve söylemleri ile Millî Mücadele'nin kazanılmasını izleyen süreçteki eylem ve söylemleri arasındaki keskin değişimin gözler önüne serilmesiyle ortaya konulacaktır. Zira Atatürk, Millî Mücadele'nin başından itibaren takip ettiği stratejiler bağlamında siyasal pragmatizmin kayda değer örneklerini vermiştir. Millî Mücadele ile başlayıp Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte Atatürk'ün kullandığı politik metodu tarif etmek istersek pek rahatlıkla gene pragmatizme, daha doğrusu siyasal pragmatizme referans vermek gerekecektir. Atatürk'ün, Millî Mücadele'de uyguladığı stratejiyi anlattığı şu satırlar, pragmatizmin ve pragmatik siyasetin âdeta tarifi gibidir:

“...Tezahür eden millî mücadele haricî istilaya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde, bu millî mücadelenin muvaffakiyete yaklaştıkça safha safha bugünkü devre kadar millî irade idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihî seyir idi. Bu mukadder tarihî seyri ananevî alışkanlıklarıyla derhal sezen hükümdar hanedanı, ilk andan itibaren millî mücadelenin amansız düşmanı oldu. Bu mukadder tarihî seyri ilk anda ben de müşahade ettim ve sezdim. Fakat nihayeti de kapsayan bu sezgilerimizi ilk anda tamamen ortaya koyup ifade etmedik... Haricî tehlikenin yakın tesirleri karşısında etkilenenler arasında, ananelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhî haletlerine aykırı olan muhtemel değişimlerden ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakiyet için pratik ve emin yol, her safhayı vakti geldikçe tatbik etmektir. Millet in gelişmesi ve yükselmesi için selamet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu pratik ve emin muvaffakiyet yolu, yakın mesai arkadaşım olarak tanınmış zevattan bazılarıyla aramızda zaman zaman görüşlerde, muamelelerde, icraatta esaslı ve tali birtakım anlaşmazlıklar, kırınlıklar ve hatta ayrılıkların da sebebi ve izahı olmuştur. Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi fikriyat ve ruhiyatının kavrayış sınırı bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir... Bu son sözlerimi özetlemek lazım gelirse, diyebilirim ki, ben, milletin vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey bütün toplumumuza tatbik ettirmek mecburiyetinde idim” (Nutuk, 2015: 40).

Atatürk'ün yukarıdaki satırlarda yer alan “muvaffakiyet için pratik ve emin yol, her safhayı vakti geldikçe tatbik etmektir” ifadesi, Millî Mücadele'nin üzerine inşa edildiği yolun pragmatik niteliğini gözler önüne sermektedir. Başında Mustafa Kemal Paşa'nın olduğu bir grup asker ve devlet adamı ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacıyla Millî Mücadele devrinde bir araya gelmiştir. Millî Mücadele, toplumun belirli bir sınıfının ya da grubunun çabasıyla değil, çeşitli toplum kesimlerini içine alan ve bir tür “millî ittifak” diyebileceğimiz bir grubun kolektif çabasıyla kazanılmıştır. Atatürk, Millî Mücadele devrinde etnik, dinsel ve ideolojik cepheleri içine alan geniş bir ittifak kurmuştur. Ancak Atatürk bu ittifakları kurarken, herhangi bir ideolojik kalkış noktasından hareket etmemiş; kendisini herhangi bir teorinin/doktrinin ilkelerine bağlı hissetmemiş, yalnızca siyasal bağımsızlığın tesisi için mücadele etmiştir. Atatürk'ün Millî Mücadele'de izlediği politikalar sayesinde Kürtler, Türkler, halifeye

bağlı gelenekçi Müslümanlar, inkılâpçı İttihat Terakki nesli, modernist Garpcılar ve Türkçüler gibi farklı gruplar bir araya gelmiştir (Akyol, 2012a: 179-180). Kongar (1981: 379) da aynı minvalde Atatürk'ün Millî Mücadele'de farklı sınıfları, dinleri, dilleri, inançları, meslekleri, hatta birbirlerine düşman olan insanları bile "tek bir amaç etrafında" birleştirmeyi başardığını söylemektedir. Timur (1997: 244, 258), Atatürk'ün Millî Mücadele'ye destek vermek amacıyla bir araya getirdiği bu muhtelif kesimi "geniş cephe" olarak isimlendirmektedir. Atatürk, Millî Mücadele döneminde -tam da Machiavelli'nin yukarıda değinilen önerisine kulak vererek- şahsen yakınlık duymadığı kişilerle, gruplarla ve ideolojilerle iş birliğine gitmiş, tabir-i caizse "-mış" gibi yapmıştır. Hanioglu'nun bu bağlamdaki değerlendirmesine bakılabilir: "...Pragmatik bir lider olan Mustafa Kemal, yeni rejimin ilk yılları boyunca -özellikle de 1923'teki seçim kampanyasında- ve muhalefetin etkisiz kılındığı 1925'e kadar komünizme yönelik eleştirilerini sınırlı tutmuştur. Adeta bir İslâmcı, Pan-İslâmcı, Bolşevik ve enternasyonalist gibi davranan Mustafa Kemal, siyasî liderliğinin ilk dört yılı boyunca daha sonraki politikalarıyla çelişen birçok beyanatta bulunmuştur" (Hanioglu, 2013: 33).

Bu itibarla Millî Mücadele devri Atatürk'ün siyasal pragmatizminin ilk adımını teşkil etmiş; farklı kişileri, grupları ve ideolojileri bir araya getiren müşterek amaç olan siyasal bağımsızlığın tesis edilmesinin ardından başlayan yeni süreçte bahsedilen bu "millî ittifak/geniş cephe" birer birer bozulmuştur. İçerisinde "eşraf, komünistler, eski İttihatçılar, askerî önderler, din adamları, halk kitleleri ve Müslüman etnik grupların" yer aldığı kişi, grup ve kitlelere Millî Mücadele boyunca çeşitli tavizler verilmiş; ancak zaferin ardından, Atatürk'ün -ve tabii olarak Kemalizm'in- modernleşme tasavvuruna ters düşmesi muhtemel olan bu grupların tamamı tasfiye edilmişlerdir (Oran, 1999: 196). Aşağıdaki satırlarda, tasfiye edilen bu kişi, grup ve ideolojiler içerisinde önce Millî Mücadele'nin lider kadrosunu teşkil eden komutanlara değinilecektir. Ardından, Millî Mücadele ve sonrasını kapsayan pragmatik politikalar bağlamında İslâm'ın, Kürtlerin ve sol ideolojinin Kemalizm tarafından nasıl "taktiksel bir araç" olarak kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

3.1. Tasfiye Edilen Komutanlar

Atatürk'ün Nutuk'ta (bkz. Nutuk, 2015: 40) "...Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi fikriyat ve ruhiyatının kavrayış sınırı bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir..." diyerek eleştirdiği Millî Mücadele'nin komuta kademesini teşkil eden bazı önemli isimler Millî Mücadele'nin ardından tasfiye edilmişlerdir. Bunların içerisinde özellikle Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele'nin isimleri zikredilmelidir. Millî Mücadele'nin askerî erkânı arasında en ön saflarda yer alan bu dört isim, Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (1924) kurucuları arasındaydı. Millî Mücadele'nin bu dört sembol isminin tasfiyesi, ilk önce söz konusu partinin Şeyh Sait Ayaklanmasıyla ilişkilendirilerek Haziran 1925'te kapatılması ile başlamıştır. Ardından bu dört isim, Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı girişilen suikast teşebbüsü neticesinde kurulan İzmir İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. İzmir'deki yargılama neticesinde Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele beraat ederken, Rauf Orbay ise suikast teşebbüsünden ayrı tutularak Ankara'da görülmesine karar verilen İttihat ve Terakki yargılamasında giyabında on yıl kalebentliğe mahkûm edilmiştir.⁶ Bu isimlerden Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele 1930'lu yıllarda milletvekili yapılarak, Atatürk'ün sağlığında kendilerine iade-i itibarda bulunulmuştur. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir ise Atatürk'ün vefatının ardından, eski muhaliflerle barışma amacını güden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 1939'da milletvekili yapılmışlardır (Akyol, 2012b: 140-144; Koçak, 2013: 205-209; Oran, 1999: 147-148, 197).

Ş. Süreyya Aydemir, Atatürk'ün 1927 yılında vermiş olduğu Büyük Nutku'nda Kâzım Karabekir, A. Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi Millî Mücadele'nin önemli askerî ve siyasî şahsiyetlerini kastederek kullandığı olumsuz ifadelerini tamamen "icabatı zaman" [zamanın icapları] ile açıklamakta ve "...eğer Atatürk hayatta olsa bugün [bu olumsuz ifadeleri] Nutuk'tan çıkartırdı" demektedir. Aydemir, sözü edilen isimlerin tasfiyesinin Cumhuriyet rejiminin yerleşmesi sürecindeki nazik ortama istinaden "ihtilalin mantığı bakımından doğru" olduğunu belirtmektedir. Tek iradenin, doğal olarak en kuvvetli irade olan Atatürk'te toplanmasının

6 Mustafa Kemal Paşa'ya karşı girişilen suikast teşebbüsü neticesindeki İzmir yargılamalarıyla eski İttihatçılar da tasfiye edilmiştir. Eski İttihatçı kadronun ayakta kalan üyelerinden Şükrü Bey ve İsmail Canbolat idam edilirken, hakkında giyaben idam kararı verilen Kara Kemal ise yakalanmak üzereyken intihar etmiştir. Eski İttihatçıların tasfiyesi Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamalarla da sürdürülmüş; burada İttihatçı kadronun iki önemli ismi Mehmet Cavit Bey ve Doktor Nâzım idam edilmişlerdir. Söz konusu İzmir ve Ankara yargılamaları neticesinde İttihatçılığın kesin tasfiyesi için bkz. (Zürcher, 2013: 213-248).

bir “ihtilal kanunu” olarak doğal olduğuna dikkat çeken Aydemir, Cumhuriyet’in ilanı sonrasındaki tasfiyelerin Atatürk açısından belki “arkadaşlara vefasızlık” örneği olarak da gösterilebileceğini, fakat önemli olanın “inkılâbı ve ihtilali kurtarmak” olduğunu düşünmektedir (İpekçi, 2004: 140-144).

3.2. Millî Mücadele ve Sonrasında Değişen İslâm Algılaması

Atatürk’ün siyasal pragmatizme dayalı stratejisinin belki de en ustaca kurgulandığı ve uygulandığı alan, kendisinin Millî Mücadele döneminde İslâm’ı bir “araç” olarak kullanmasında ve bu arada saltanat ve hilafet makamlarına dair samimî görüşlerini saklamasında görülecektir. Atatürk, bir taraftan İslâm âleminin desteğini alabilmek, diğer taraftan ise galip devletlerin baskısı altında Millî Mücadele’yi sekteye uğratmak isteyen Osmanlı sultanının, bu mücadeleyi “dine aykırı” gösterme çabalarını engelleyebilmek amacıyla İslâm’ı kullanmıştır (Timur, 1968: 92). Öte yandan, Millî Mücadele’nin başarılı olabilmesi için Anadolu’nun Müslüman halkının desteğine mutlak surette ihtiyaç duyan Atatürk, İslâmî tonları oldukça belirgin bir politika takip etmiştir. 21 Nisan 1920 Çarşamba günü açılacağı ilan edilen TBMM’nin açılışı iki gün ertelenerek, Müslümanların “mübarek” kabul ettiği cuma gününe denk getirilmiş, meclis 23 Nisan’da -üstelik, emsali görülmemiş bir İslâmî tören havasında-açılmıştır (Akyol, 2008: 138-139). Millî Mücadele yıllarında “...bütün Müslüman Osmanlı vatandaşları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin doğal üyesi sayılmış, ilk TBMM’ye Müslüman olmayan tek bir üye girememiştir”; bunun arkasında da şüphesiz ki Müslümanların desteğini almak düşüncesi yatıyordu. Dinî ve elbette pragmatik kaygılarla içki yasağı koyan I. Meclis’te, başkanlık kürsüsünün hemen arkasına “Ve emrehüm şûrâ beynehüm” (birbirinize danışarak yönetiniz mealindeki) bir ayet-i kerime levhası asılmış olması da gene bu “İslâm ağırlığının bir simgesiymi” (Tunçay, 2012: 197). Bu politikada, “vatanseverlik” gibi daha seküler bir temadan da yoğun olarak faydalanılmakla birlikte, Kemalistlerin Millî Mücadele’deki söylemleri belirgin şekilde İslâmî bir içeriğe sahipti. Atatürk, *“hilafet ve saltanat makamının kurtarılması işi başarıldıktan sonra padişahımız ve halife-i müslimîn efendimiz her tür zorlama ve horlanmadan kurtarıldıktan ve tamamıyla özgür ve bağımsız olarak kendisini milletin sadakat kucağında gördüğü gün, yüce Meclisimizin düzenleyeceği kanunî esaslar içinde saygın ve ulu konumunu yeniden alır”* demek suretiyle (bkz. Parla, 1991b: 70-71), Millî Mücadele’nin amacının meşrutî monarşik rejimin devamını temin olduğunu ifade etmiştir. Atatürk’ün, 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi’ni açış nutkunu bitirirken yapmış olduğu duaya bakılabilir: *“En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı Vahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmedîye’nin ilâ yevmül kıyam hârisi esdaki [bu mübarek vatanın sahibi ve savunucusu ve İslâm’ın kıyamet gününe kadar sadık koruyucusu] olan milleti necibemizi ve makamı saltanat ve hilafeti kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!... Âmin”* (ASD I, 1997: 5).

Atatürk, 20 Ocak 1921’de yeni anayasanın kabulü münasebetiyle mecliste yaptığı konuşmada da *“bir prensip olarak makam-ı hilafet ve saltanatı kabul ediyoruz”* demiştir (ASD I, 1997: 157). Böylece, Anadolu’yu zapturapt altına alan işgal güçlerine karşı verilecek mücadelenin temel amacının, başta tüm Müslümanların hâmisi konumundaki halife-sultanın korunması olduğu şeklindeki ortak gaye etrafında Millî Mücadele’ye meşruluk devşirilmiştir. Atatürk, zafere ulaşılmasının ardından ise Osmanlı saltanatı ve Sultan Vahdettin hakkındaki “samimî” görüşlerini ifade etmiş; 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması vesilesiyle yaptığı konuşmada padişahı yerden yere vurmuştur:

“Nihayet Âli Osman’ın 36’ıncı ve sonuncu padişahı Vahdettin’in devri saltanatında Türk milleti, en derin hufre-i esaretin [esaret çukurunun] önüne getiriliyor. Binlerce seneden beri istiklâl mefhumunun timsal-i aslîsi olan Türk milleti bir tekme ile bu hufrenin içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat bu tekmeyle vurdurmak için bir hain, bişuur, biidrak [şuursuz ve idraksiz] bir hain lazımdı... O kim olabilir? Türkiye devletinin istiklâline hatime [son] veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye’nin idam kararını ayağa kalkarak ve bütün endamiyla kabul etmek istidadında kim olabilir? Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdettin... Vahdettin, bu hareket-i denaatkâranesiyle [alçak hareketiyle] yalnız kendisinin lâıyk olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı...” (ASD I, 1997: 296).

Atatürk, niçin böyle bir politika takip ettiğini Nutuk’ta şu satırlarla izah etmektedir:

“Millet ve ordu, Padişah ve Halife’nin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve ananevî bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken bu miras kalmış alışkanlığın sevgiyle kendinden evvel yüce hilafet ve saltanat makamının kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun manasını anlamak kabiliyetinde değil... Bu inanca muhalif fikir ve görüş ortaya koyacakların vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, reddolunmuş olur... O halde kurtuluş çaresi ararken... padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak esas şart olacaktı” (Nutuk, 2015: 37).

Atatürk, görüldüğü gibi, Millî Mücadele döneminde İslâmî terminolojiden ödünç alınan kavramlar eşliğinde hilafet ve saltanat makamlarını dilinden düşürmemiş; fakat zaferin ardından önce saltanat, sonrasındaysa halifelik makamı kaldırılmıştır. Atatürk, 11 Şubat 1924’te vermiş olduğu bir mülakatta “*biz, halifeyi eski ve muhterem bir ananeye hürmeten ibka ettik [yerinde bıraktık]*” derken (Parla, 1995: 285); bu sözlerden sadece yirmi gün sonra halifelik kaldırılmıştır. Atatürk’ün, tıpkı saltanat makamına dair samimî görüşlerini ancak “*zamanı geldiğinde*” açıklamasında görüldüğü gibi, burada da zamanı ve zemini kollayarak hareket etmiş olduğu açıktır. Atatürk, saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 günü mecliste yaptığı konuşmada, “*...bütün Türkiye halkı, bütün kuvasıyla [gücüyü] o makamı hilafetin istinatgâhı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor [garanti ediyor ve kefil oluyor]*” demek suretiyle (bkz. ASD I, 1997: 294), hilafet makamının, Türkiye halkının garantisi ve kefilliği altında olduğunu söylüyordu. Ancak, Atatürk’ün 1 Kasım 1922’deki konuşmasına açık tezat teşkil eden 3 Mart 1924 tarihli bir kanun teklifi neticesinde halifelik makamı kaldırılmıştır. Zürcher (2014: 337), Atatürk’ün hilafet makamının varlığını garanti eden 1922’deki bu konuşmasını “*...kısa vadeli bir politik amaca ulaşmak için kullanılmış bir araç olarak değerlendirebiliriz*” demektedir.

Atatürk’ün, İslâm dinini de benzer şekilde “*...kısa vadeli bir politik amaca ulaşmak için kullanılmış bir araç olarak*” tasavvur ettiğinden bahsetmek mümkündür. Öyle ki Atatürk, Millî Mücadele’de olabildiğince aktif bir şekilde kullanmış olduğu din kurumunu da yine sonradan karşısına almıştır (Oran, 1999: 111). Atatürk’ün, saltanat ve hilafet makamlarına dair görüşlerinin “*zamana*” ve “*zemine*” göre gösterdiği değişimin bir benzeri din kurumuna ve hassaten İslâm’a yönelik görüşlerinde de görülebilir. Millî Mücadele yıllarında İslâm dinini alabildiğine öven Atatürk’ün, zafere ulaşılmasının ardından bu tavrını terk ettiği görülmektedir. Atatürk, yukarıda işaret edilen 1 Kasım 1922 tarihli konuşmasında İslâm dinini “*en son hakayik-i dinîye*” [son hak din] olarak tanımlarken; İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’den ise “*Fahriâlem Efendimiz*” diye söz etmekteydi (ASD I, 1997: 288). Atatürk, 7 Şubat 1923 tarihinde yapmış olduğu ve Balıkesir Hutbesi olarak bilinen meşhur konuşmasında da “*...Peygamberimiz efendimiz hazretleri, Cenabı Hak tarafından insanlara hakayik-i dinîyeyi tebliğe memur ve resûl olmuş...*” derken, “*insanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir*” ifadesini kullanıyordu. Atatürk, gene anılan konuşmasında “*akla, mantığa ve hakikate tevafuk [uygun]...*” olduğunu söylediği İslâm dininin “*ekmel*” [en mükemmel] bir din olduğunu ilan ediyordu (bkz. ASD II, 1997: 98).

Ancak, Millî Mücadele’nin zafere ulaşmasını takiben Atatürk’ün ve Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun dine karşı bakışı değişmiştir. Zira Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, -bilhassa pozitivist düşüncenin etkisiyle- Türkiye’nin Batı medeniyetinin gerisinde kalmasının müsebbibi olarak “*geleneği*” ve “*dini*” görüyorlardı (bkz. Söğütü, 2010: 139). Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, hilafetin ilgası, tekke ve zaviyelerle beraber Darülfünun’un kapatılması, dinî öğretimin yasaklanması gibi uygulamalarla Osmanlı devrinden tevarüs eden İslâmî düşünce geleneğini ve kültürünü tasfiye etmek istemişlerdir. Öte yandan, hem kendi siyasal iktidarları hem de zihinlerindeki modernleşme anlayışı için bir “*rakip*” konumunda olan ve bu bakımdan açık bir “*tehlike*” arz eden İslâm’ın toplum hayatındaki hâkim rolüne de son vermek amacındaydılar (bkz. Güllalp, 2003: 33; Toprak, 2009: 447).

Atatürk’ün, -yukarıda bazı örneklerine yer verilen- Millî Mücadele dönemindeki hemen tüm konuşmalarında İslâmî inanç esaslarıyla çelişecek bir nokta bulmak imkânsızken, zafere ulaşılmasını takip eden dönemde, resmî söylemden ders kitaplarına varıncaya dek aksi yönde bir söylem inşa edildiği görülmektedir. Hilafet ve saltanat makamlarına karşı samimî görüşlerini ancak zaferin kesinleşmesinden sonra açıklayan Atatürk, benzer bir tavrı din kurumu hususunda da göstermiş; Türkiye’de sadece birkaç yıl içinde din kurumuna bakış resmî söyleme sirayet edecek derecede değişmiştir. Tamamen pragmatik kaygılar sebebiyle Millî Mücadele yıllarında din kurumuna ve İslâm’a dair dillendirilmesi mümkün olmayan kimi düşünceler -aşağıda bazı örneklerine temas

edileceği üzere- 1930’lu yılların başından itibaren rahatlıkla ifade edilmeye başlanmıştır. Zira, cumhuriyet rejiminin bütün müesseseleriyle yerleşmesi ancak 1920’li yıllarda mümkün olmuştur. Bu meyanda; halifelğe son verilmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun çıkartılması, Medenî Kanun’un yürürlüğe girmesi, harf inkılâbı gibi dinden eğitime, hukuktan kültür alanına kadar devletin üzerine inşa edildiği lâik reformların tamamı bu dönemde hayata geçirilmiştir. Atatürk’ün kafasını uzun zamandır meşgul eden bir mesele olan “devletin dini din-i İslâm’dır” hükmü de yine bu dönem içerisinde (1928) anayasadan çıkartılmıştır. Atatürk, 16-17 Ocak 1923’te İstanbul basınına bilgilendirmek üzere İzmit’te düzenlemiş olduğu basın toplantısında “*Paşa Hazretleri yeni hükümetin dini olacak mı?*” şeklindeki soruyu “*Vardır efendim; İslâm Dinidir. İslâm Dini hürriyet-i efkârâ mâliktir*” [düşünce özgürlüğüne sahiptir] şeklinde cevaplamış; devamında ise “*Millet dinsiz değildir. Mütedeyyindir ve dini, din-i İslâm’dır*” demiştir (İnan, 1996: 67). Nitekim, ertesi yıl yürürlüğe giren 1924 Anayasası’nın ikinci maddesinde de “devletin dini din-i İslâm’dır” hükmüne yer verilmiştir. Atatürk, dört yıl sonra (1927) Nutuk’ta hem 1923’teki basın toplantısında vermiş olduğu cevabın, hem de bahsedilen hükmün 1924 Anayasası’na niçin konulduğunun gerekçesi olarak yine “zamane şartlarını” göstermiştir:

“Bu cümle [1924 Anayasası’nda yer alan “devletin dini din-i İslâm’dır”] daha Teşkilatı Esasiye Kanunu’na geçmeden çok evvel, İzmit’te, İstanbul ve İzmit matbuat erbabıyla uzun bir görüşme ve hasbihalimiz esnasında, muhataplarımdan bir zatın şu sorusuna maruz kaldım: ‘Yeni hükümetin dini olacak mı?’ Olumsuz, pek kısa olması lazım gelen cevabın o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü, tebaası arasında muhtelif dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adilce ve tarafsızca muamelede bulunmaya ve mahkemelerinde tebaası ve yabancılar hakkında eşit adalet tatbikiyle mükellef olan bir hükümet, fikir ve vicdan hürriyetine riayete mecburdur. Hükümetin bu tabii sıfatının şüpheli mana atfına sebep olacak sıfatlarla kayıtlanması elbette doğru değildir. ‘Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir’ dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle resmî muamelelerde Türk dilinin cari olması lüzumunu herkes tabii bulur. Fakat, ‘Türkiye devletinin dini, İslâm dinidir’ cümlesi aynı suretle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bu, bittabi izaha ve yorumlanmaya muhtaçtır. Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna, ‘Hükümetin dini olamaz!’ diyemedim. Aksini söyledim. ‘Vardır efendim; İslâm dinidir’ dedim. Fakat hemen ‘İslâm dini fikir hürriyetine sahiptir’ cümlesiyle cevabımı açıklığa kavuşturmak ve yorumlamak lüzumunu hissettim. Demek istedim ki, hükümet, fikir ve vicdana riayetle kayıtlı ve mükellef olur... Hakikat bundan ibaret olmakla beraber, o gün İzmit’te matbuat erkânıyla bu zemin üzerinde daha fazla fikir alışverişinde bulunmak lüzumlu görülmedi. Cumhuriyet’in ilanından sonra da, yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu yapılırken, laik hükümet tabirinden dinsizlik manası çıkarmaya meyilli olanlara ve vesile arayanlara fırsat vermemek maksadıyla, kanunun ikinci maddesini manasız kılan bir tabirin dahil edilmesine müsamaha olunmuştur. Kanunun, gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde lüzumsuz görünen ve yeni Türkiye devletinin ve Cumhuriyet idaremizin asri karakteriyle bağdaşmayan tabirler, İnkılap ve Cumhuriyet’in o zaman için beis görmediği tavizlerdir. Millet, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzdan bu fazlalıkları ilk münasip zamanda kaldırmalıdır” (Nutuk, 2015: 547-548)!

Yukarıdaki satırlar, Atatürk’ün “din” kurumu ve “İslâm” bahsinde güttüğü pragmatik siyasetin bir yansımasıdır. Atatürk, gelecekte hayata geçirmeyi düşündüğü lâik reformlarla ve genel olarak lâik devletle bağdaşması mümkün görünmeyen bir hususta “tavizler” verilmesinde bir “beis” görmemiş; ancak zamanı geldiğinde samimî görüşlerini açıklamaktan da geri kalmamıştır. Nitekim, “devletin dini din-i İslâm’dır” hükmünün hemen ertesi yıl (1928) anayasadan çıkarılması neticesinde, Atatürk’ün Nutuk’ta ifade ettiği şekliyle anayasadaki bu “tavizlerden” ve “fazlalıklardan” kurtulunmuş olunuyordu. Böylece, 1930’lu yılların başı itibarıyla, din kurumu hakkındaki samimî görüşlerin açıklanması için artık zaman ve zemin tamamen müsait hâle gelmiştir. Zira Atatürk, bir toplumsal olgu olan din kurumunu “...yerine aynı önemde başka bir inanç konmadan kaldırılabilir karanlık ve ilkel bir boş inanç olarak” görmekteydi (bkz. Oran, 1999: 114). Bu bakış açısından hareketle, Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun büyük çoğunluğunun nezdinde İslâm da dahil olmak üzere bütün dinler, insanlığın geri kalmış olduğu eski devirlerin bir ürünü kabul edilmekteydi. 1930’ların hemen başında, sonradan Türk Tarih Kurumu adını alacak olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin lise öğrencileri için ders kitabı olarak hazırladığı dört ciltten oluşan tarih

serisinden bir örnek verilebilir. Anılan eserin birinci cildinde, “insanların cemaat halinde yaşamaya başladıktan sonra, diğer içtimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücuda getirdikleri” söylenmekteydi (Tarih I, 1932: 24). Tüm dinleri “insan zihninin bir ürünü” kabul eden bu anlayışın Kur’an’a ve peygamberlik müessesesine bakışı da farklı değildir. Nitekim, anılan eserin ikinci cildinde şunlar yazılıdır:

“Muhammedin koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kuran denir... İslâm an’anesinde bu ayetlerin Muhammede Cebrail adında bir melek vasıtasıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur... Muhammed, Arapların ahlâk ve âdetlerinin pek fena ve pek iptidâî ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için تنها yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca tefekkürden sonra kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur... Muhammed başlangıçta her halde şedit bir heyecana maruz oldu. Birtakım dinî endişeler ve vicdanî mülâhazalarla samimî surette üzüldü. Muhammed namuskâr ve menfaat fikrinden ari olarak ortaya atıldı. Onun gayesi, muhitinin ahlâkını, dinini ve içtimaî hayatını ıslah etmektir” (Tarih II, 1931: 90-91).

Din hususundaki samimî görüşlerini ilan etmek için henüz şartların olgunlaşmadığı Şubat 1924’teki Balıkesir Hutbesi’nde, İslâm’a yönelik diğer bütün müspet atıflarının yanında, “...*bilcümle kavanini kevnîyeyi [yaratılışa ait tüm kanunları] yapan Cenab-ı Hak’tır*” diyen Atatürk (bkz. ASD II, 1997: 98), 27 Ocak 1930 tarihinde el yazısıyla şu notu düşüyordu: “...*Malumdur ki, insan, tabiatın mahlukudur. Tabiatın kendisi dahi, mutlak hür değildir; kâinatın kanunlarına tâbidir*” (Âfetinan, 2000: 534). 1930’da yazılan ve hemen aynı şekilde “Medenî Bilgiler” kitabına da alınan bu satırlar, Atatürk’ün Şubat 1924’teki konuşmasından bütünüyle farklı olarak, evrenin işleyişinde ilâhî kudreti tamamen devre dışı bırakan materyalist bir bakışa işaret etmektedir. Atatürk’ün, 1 Kasım 1937’de TBMM’nin yeni yasama yılının açılışı münasebetiyle yapmış olduğu konuşmasından alınan bir bölüm de bu bağlamda ilgi çekicidir:

“Dünyaca malum olmuştur ki, bizim devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat, bu prensipleri, gökten indiği sanılan kitapların dogmaları ile asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı, gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz” (ASD I, 1997: 423).

Din unsuru, Millî Mücadele’de ustaca kullanılmış; hatta Cumhuriyet dönemindeki lâik reformların ilk adımını teşkil eden 3 Mart 1924’e kadar olan dönemde de bu “ılımlı” tavrı sürdürülmüştür. Bu ılımlı tavrın örneklendirilmesi açısından aşağıdaki misal önemlidir. Atatürk, Şubat 1924’te “*Şu hâlde yeni Türkiye’nin siyasetinde dine mugayir [aykırı] hiçbir temayül ve mahiyet olmayacak demek?*” şeklindeki soruyu şöyle cevaplandırmıştır: “*Siyasetimizi dine mugayir [aykırı] olmak şöyle dursun, din nokta-i nazarından eksik bile hissediyoruz*” (Parla, 1995: 286). Gene aynı konuşmasında “*Türk milleti daha dindar olmalıdır...*” diyen Atatürk, Türkiye’de “sun’i, itikadat-ı bâtiladan [batıl itikatlardan] ibaret bir din” olduğunu söyledikten sonra, İslâm’ın bu batıl itikatlardan arındırılması gerektiğine dikkat çekiyordu. Türkiye’de yeni Cumhuriyet nesillerinin, tam da Atatürk’ün arzusuna uygun şekilde, İslâm’ın batıl itikatlardan arındırılmasıyla insanların “sun’i” değil, “hakikî” İslâm’ı öğrenmeleri ve “daha dindar olmaları” için devlet gözetiminde de olsa bir din eğitiminin tesis edilmesi beklenebilecekken; tam aksine, din eğitiminin yasaklanmasına⁷ kadar varan süreci açıklamanın yolu da gene pragmatizmden geçmektedir. Öyle ki, rejimin henüz yerleşmemiş olduğu 1924’ün bulanık şartlarıyla 1930’lu yılların şartları aynı değildir. 1930’lu yıllar itibarıyla cumhuriyet rejimi yerleşmiş ve lâik reformlar hayata geçirilmiş olduğundan, İslâm’a duyulan ihtiyaç ortadan kalkmış; İslâm’ın “ümme” odaklı anlayışı terk edilerek, “millet” odaklı ulus-devlet inşasına girilmiştir.

Atatürk’ün din kurumunu Millî Mücadele yıllarındaki algılama biçimiyle sonrasındaki algılama biçimi arasında ciddi farklar göze çarpmaktadır. Millî Mücadele yıllarındaki söylemini İslâmî bir zemin üzerinde inşa eden Atatürk, daha sonrasında bu tavrını kesin bir şekilde terk etmiştir. Son tahlilde, Atatürk’ün Millî Mücadele döneminde İslâm’a mütemayıl bir politika takip etmesi, dönemin şartları açısından şaşırtıcı değildir. Millî Mücadele’nin ortak bir amaç etrafında bir araya getirilebilmesi bir hayli zor olan “Türk milleti” üzerinden değil de toplumun büyük bir çoğunluğunu mobilize edebilecek olması bakımından İslâm’a ve onun kitleler üzerindeki itici gücüne dayanılarak yürütülmesi mantıklı görünmektedir. Atatürk’ü, “İslâm’ı devrimci bir yönde kullanan büyük bir

⁷ 3 Mart 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun “din adamı ve din mütehasssısı yetiştiren orta dereceli ve yüksek okullar açmayı...” emreden dördüncü maddesi gereğince imam-hatip okulları açılmış, İstanbul Darülfünununa bağlı bir de İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Ancak, 1930 yılında tüm imam-hatip okullarının, 1933 yılında ise İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasıyla Türkiye’de örgün ve yaygın din eğitimine tamamen son verilmiştir (Kara, 2019: 62, 64).

taktisyen” olarak takdim eden Timur’un (1997: 27) tespiti bu bakımdan yerindedir. Nitekim, Anadolu halkının büyük kısmı, Millî Mücadele’yi başta sultan-halifenin kurtarılması gibi dinî motivasyonlar sebebiyle desteklemiş; ancak zaferden sonra Kemalist rejim tarafından Millî Mücadele’nin temel motivasyonu dinî/İslâmî saiklerden ziyade “anti-emperyalist” bir söyleme büründürülmüş; zaferin kazanılmasında bir nevi harç görevi gören İslâm, zaferin ardından ikinci plana itilmiştir.

3.3. Kürtler: Müslüman Kardeşliğinden İnkâra Giden Süreç

Saltanat ve hilafet makamları ile İslâm’a yönelik bu pragmatik politikanın benzerini, Türkiye’deki etnik azınlıklar bağlamında, fakat bilhassa Kürtler özelinde görmek mümkündür. Atatürk, henüz Millî Mücadele’nin silahlı safhasının başlamadığı 1919 Ağustos’unda dönemin önde gelen Kürt aşiret reislerine oldukça saygı dolu bir lisanla yazılmış telgraflar göndermiş; bu telgraflarda iki noktaya dikkat çekmiştir. Bunlar; “makamı muallayı hilafet ve saltanata” yapılan saldırılar ile “mukaddes vatanın Ermeniler tarafından işgalidir” (Akyol, 2008: 163-168; Oran, 1999: 138-139). Atatürk, saltanat ve hilafet makamlarına yönelik saldırıların önlenmesi ve vatanın Ermeni işgalinden kurtarılması amacını güden bir mücadele etrafında Türklerle Kürtleri birleştirebilecek bir siyaset takip etmiştir. Bu politikada temel “araç” olarak yine İslâm kullanılmıştır. Kürtler, Millî Mücadele’de İslâm ortak paydası altında ele alınmışlar; Müslümanlık gibi çok önemli bir ortak noktası olan Türklerle Kürtlerin “kardeşliği” vurgulanmıştır.

Atatürk, Millî Mücadele’nin daha ileri safhalarında da Kürtlerin büyük çoğunluğunu yanına çekebilecek adımlar atmış; gerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşunda, gerekse de Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Kürtlerin varlığını kabul etmiş, yaklaşık yetmiş Kürt milletvekilinin yer aldığı I. Meclis’te kurtuluş mücadelesini Kürtlerle birlikte yürütmüştür (Yayman, 2011: 35). Gene, Millî Mücadele’yi yürüten Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti’nin uzlaşma belgesi olan 22 Ekim 1919 tarihli Amasya Protokolü’nün ilk maddesinde de Osmanlı ülkesi Türklerin ve Kürtlerin yurdu olarak tanımlanmaktaydı (Yeğen, 2011: 116). Kürtlere yönelik ılımlı politikalar, TBMM’nin açılmasının ardından da devam etmiştir. Atatürk, 1 Mayıs 1920’deki meclis konuşmasında meclisi oluşturan mebusların yalnız Türk, Çerkez, Kürt ya da Laz olmadıklarını söyledikten sonra, bütün bu mebusları bir araya getiren en önemli şeyin “...anasır-ı İslâmîye” olduğunu ilan etmiştir (ASD I, 1997: 74). Atatürk, 3 Temmuz 1920 tarihindeki TBMM gizli oturumunda yapmış olduğu konuşmada ise şunları söylemiştir: “...Bizce kat’î olarak muayyen olan bir şey varsa o da hudud-ı millî dâhilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslâm unsurlar müşterekülmenfaadır [menfaatleri ortaktır]. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir... [Aralarında] arzuy-ı vicdanî ile uhuvvetkârane [kardeşçe] ve dindarane bir vahdet vardır” (TBMM, 1999: 73).

Anılan bu konuşmaları vesilesiyle, İslâm ortak paydası altında Çerkezler ve Lazlarla birlikte Kürtlerin de varlığını kabul eden Atatürk, Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasının ardından Kürtlere birtakım vaatler de vermiştir. 1923 yılı Ocak ayında İstanbul basınını bilgilendirmek üzere İzmit’te bir basın toplantısı düzenleyen Atatürk, Kürtlere “yerel özerklik” vaat etmiştir:

“...Her durumda anayasamıza (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) uygun türde yerel özerklikler oluşturulacaktır. Sonuç olarak, nüfusu Kürt olan her bölge (liva) özerk olarak kendi kendini yönetecektir. Bunun dışında, ne zaman Türkiye’nin halkından bahsedilirse, onlar (yani Kürtler) da dâhil edilmelidir. Eğer dâhil edilmezlerse, bu durumdan yakınmaları her zaman olasıdır” (Atatürk, 1993: 104).

Ancak, Millî Mücadele’nin zaferle neticelenmesinin ardından Kürtlere verilen bu vaatler yerine getirilmemiş; Lozan Antlaşması’nda Kürtlerden hiç söz edilmediği gibi, özerklik vaatlerinden de bir daha söz açılmamıştır. Atatürk, yukarıda işaret edilen 1923 yılındaki konuşmasında, 1921 Anayasası’na uygun olarak “yerel özerklikler” oluşturulacağından bahsetmesine rağmen, ertesi yıl yürürlüğe giren 1924 Anayasası’nın merkezîyetçi yapısı buna imkân vermemiştir. Nitekim, yirmi üç maddesinden on birinin yerel yönetimlere ayrıldığı 1921 Anayasası, Türk anayasa tarihinde hiç görülmedik ölçüde “yerel yönetimlere” ve “yerinden yönetim” ilkesine en fazla ağırlık vermiş olan anayasaydı (bkz. Özbudun, 1992: 43; 2012: 69). Türkiye’yi, coğrafi ve iktisadî kıstaslar bağlamında vilayetlere, vilayetleri kazalara ve kazaları da nahiyelere bölen 1921 Anayasası’nda, Atatürk’ün Kürtlere vadettiği “yerel özerkliği” de destekleyecek şekilde, vilayetler yerel işler bakımından “tüzel kişiliğe” ve “tam özerkliğe” sahip kılınmış; TBMM’nin koyacağı kanunlara uymak kaydıyla, “...tüm eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi vilayet meclislerinin yetkisine bırakılmıştır” (Özbudun, 1992: 43-44). Ne var

ki, 1921 Anayasası'nın yerel yönetimleri özerk kılan hükümleri hiçbir zaman uygulanmadığı gibi, sefelinin aksine, tamamen "merkeziyetçi" bir yönetim anlayışı öngören 1924 Anayasası'nın kabulüyle birlikte yerel özerkliklere hiçbir şekilde imkân tanınmamıştır (Özbudun, 2012: 70). Üstelik, daha birkaç yıl önce adem-i merkeziyetçi hükümler ihtiva eden 1921 Anayasası hükümleriyle açık bir tezat teşkil eden 1924 Anayasası'nın merkeziyetçi bir yönetim öngören maddeleri, neredeyse hiç tartışılmadan kabul edilmiştir. Özbudun'un (2012: 71-72) da ifade ettiği üzere, aslında Millî Mücadele'nin başından beri, "güçlü bir millî ve merkeziyetçi devlet" arzusunda olan Atatürk ve arkadaşları, başta Kürtler olmak üzere, etnik bakımdan Türk olmayan unsurlardan Millî Mücadele'de faydalanabilmek için böyle bir yol tercih etmişlerdir. Vatanın kurtarılması yolunda Kürtlerin desteğine duyulan ihtiyaca istinaden gene pragmatik politikalara başvurulmuş; ancak askerî mücadelenin zaferle sonuçlanması, böylesi zorunlulukları ortadan kaldırmıştır.

Öte yandan, yine 1924 Anayasası'yla birlikte Kürtlerin etnik-menşeli hukukî ve siyasî hakları da inkâr edilmiştir (bkz. Yeğen, 2011: 119). 1921 Anayasası'nda, "Türk devletinden" değil, "Türkiye devletinden" bahsedilmesine karşılık; 1924 Anayasası'nda Kürtler de dâhil olmak üzere, Türkiye'deki tüm etnik unsurların hukukî ve siyasî mevcudiyetleri reddedilmiş (Yayman, 2011: 37; Yeğen, 2011: 119); azınlıkların hâkim Türk kültürüne her bakımdan tâbi olmaları âdeta bir vatandaşlık şartı hâline getirilmiştir. 1930'lu yıllara gelindiğindeyse, Türkiye'deki etnik azınlıkların artık "fiziksel mevcudiyetleri" bile inkâr edilmeye başlanmıştır (Yeğen, 2011: 126). 1930'lu yılların ilk yarısında gündeme gelen Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi tarih, dil ve kültür meselelerini oldukça etnosentrik bir yaklaşımla ele alan resmî söylem içerisinde diğer etnik azınlıkların yanında Kürtler de alenen yok sayılmışlardır. 1930'lu yılların belki açıktan açığa ırkçılık olarak nitelendirilemeyecek, fakat "dışlayıcı" yönü bariz olan bu ortamını somutlaştırabilmek adına dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 1931 yılındaki bir konuşmasına yer verilebilir: "*Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimâî camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkezlik ve hattâ lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihî tekallübün [değişmelerin] mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulula ve samimiyetle düzeltmek vazifedir...*" (Parla, 1995: 110). Daha on yıl öncesinde bizzat devletin kurucusu tarafından etnik mevcudiyetleri kabul edilen ve Türklerle aralarında "kardeşçe ve dindarane" bir birlik olduğu vurgulanan Kürtlerin, Çerkezlerin ve Lazların varlığının birdenbire reddedilerek, bu etnik aidiyetlerin sanki birer "telkin edilmiş fikir" gibi sunulması, Kemalizm'in hemen her konuda kendisini zamanın şartlarına göre konumlandıran pragmatik tutumunun bir başka numunesidir.

"Kürt sorunu karşısında iki farklı Mustafa Kemal vardır" diyen Yayman'ın (2011: 35) bu değerlendirmesi, yukarıdaki satırların ışığında doğrulanmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından önceki konuşmalarında "Kürt", "Ektrad" [Kürtler] ve "Kürdistan" sözcüklerini kullanan Atatürk'ün, daha sonrasındaysa anılan sözcükleri neredeyse hiç zikretmemiş olması bu bakımdan şaşırtıcı değildir (bkz. Oran, 1999: 209).⁸ Kürtler, tıpkı İslâm örneğinde olduğu gibi, ılımlı politikalar eşliğinde Millî Mücadele'nin kazanılması yolunda seferber edilmişler; ancak, ortak amaç olan siyasal bağımsızlığa ulaşılmasını takiben Kürtlere verilen sözler unutulduğu gibi, 1924 Anayasası'nın etnik-egemenliği öne çıkaran hükümleriyle Kürtlerin -ve diğer azınlıkların- önce hukukî ve siyasî mevcudiyetleri, 1930'lu yıllardan itibaren ise etnik mevcudiyetleri reddedilmiştir. Bilhassa Ermeni tehdidine karşı Türkiye'nin Doğu sınırlarının güvenceye alınması bağlamında Millî Mücadele yıllarında kendilerine ihtiyaç duyulan Kürtler, daha sonrasında etnik açıdan homojen bir ulus-devlet inşasına girişen Kemalist kadrolar tarafından inkâr edilmişlerdir.

3.4. Sovyetlerle İlişkiler ve Sol İdeolojilere Mecburî Tahammül

Millî Mücadele'de dinî bakımdan İslâm'la, etnik bakımdan Kürtlerle kurulan ittifakın bir benzeri de "anti-empyralist" ideoloji bağlamında Sovyetlerle kurulmuştur. Sovyetler, Millî Mücadele'nin silahlı safhası için gerekli olan iktisadî ve askerî yardımların sağlanmasında önemli bir devlet olarak öne çıkmış; bu yardımların temin edilmesi sürecindeyse gene pragmatik politikalar takip edilmiştir.

I. Meclis'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) hazırlanması sürecinde gündeme gelen ve 18 Kasım 1920 tarihinde kabul edilen Halkçılık Beyannamesi'nde "...millî hudutlar dahilinde hayat ve istiklâli temin ve Hilâfet ve Saltanat makamını tahlisi ahdiyle [kurtarmak üzere] teşekkül ettiği" söylenen TBMM'nin "...Türkiye halkını

⁸ Oran'ın (1999: 211) aktardığı üzere, Cumhuriyet'in ilanından önceki konuşmalarında Kürt ya da Ektrad sözcüklerini on altı, Kürdistan sözcüğünü on kez kullanan Atatürk, anılan tarihten sonra Kürt ya da Ektrad sözcüklerini bir kez kullanırken, Kürdistan sözcüğünü ise hiç kullanmamıştır.

emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetin sahibi kalmakla gayesine vasıl olacağı”ndan bahsedilmekteydi (Tunaya, 2002: 347). Bu Halkçılık Beyannamesi’nin TBMM’de okunup kabul edilmesi sırasındaki tartışmalarda Hasan Basri [Çantay] Bey, “maksat, harici emperyalizm ve kapitalizm midir, yoksa dahili de bunun içinde mündemiç midir?” şeklinde bir soru sormuş ve Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Raportörü İsmail Suphi [Soysallıoğlu] Bey’den izah istemiştir. İsmail Suphi Bey’in cevabı şu şekilde olmuştur: “Biz alelîtlak [genel olarak] emperyalizm aleyhindeyiz; emperyalizm nereden gelirse gelsin. Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin aleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince; kapitalizm zulmü nerede cari olursa olsun aleyhindeyiz.”⁹

Emperyalizmin ve kapitalizmin birer “zulüm” olarak tavsif edildiği Halkçılık Beyannamesi’nin yukarıda zikredilen ilgili satırlarında, açık bir “anti-emperyalizm” ve “anti-kapitalizm” eleştirisi göze çarpmaktadır. Görüldüğü gibi, Millî Mücadele dönemindeki anti-emperyalist söylem, Batılı devletlere karşı verilen “siyasal bağımsızlık” mücadelesi kadar, Batı’nın tahakküm aracı olarak görülen “kapitalizm”e karşı getirilen eleştiriler eşliğinde “anti-kapitalist” bir tavra da bürünmüş; cephede düşmana karşı verilen savaş salt siyasal açıdan değil, iktisadî açıdan da bir ölüm-kalım savaşı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu anti-kapitalist tavrın, yalnızca I. Meclis’in ömrüyle sınırlı kalmış olduğunu unutmamak gerekmektedir. Nitekim, Timur (1968: 92), Millî Mücadele devrinde “...Rusya’yla dostane ilişkilerin etkisi ile zaman zaman ‘anti-kapitalist’ ve ‘anti-emperyalist’ sloganlar da kullanıldığına” işaret etmektedir.

Öyle ki, Halkçılık Beyannamesi’nin ilân edildiği 1920 yılı, Sovyet Rusya’nın yardımını uman Kemalist Ankara’nın, pragmatik kaygılar neticesinde Bolşeviklerle iyi geçinmek adına ülkedeki sol ideolojilere geniş bir hareket alanı tanıdığı bir yıl olarak kayda değerdir. Atatürk’ün Millî Mücadele yıllarındaki söyleminde “Bolşeviklik” ögesi önemli yer tutmaktaydı (Oran, 1999: 142-143). Atatürk, daha Erzurum Kongresi’nde 23 Temmuz 1919 tarihli konuşmasında Sovyetleri övmüş; benzer şekilde Sovyet Dışişleri Komiserliği de Eylül 1919’daki Sivas Kongresi’nden birkaç gün sonra hem İstanbul Hükümeti’ni, hem de İngiliz emperyalizmini kıyasıya eleştirirken, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yardım edeceklerini belirtmiştir (Tunçay, 2009: 259). Türkiye’de esasen 1920’nin ikinci yarısından başlayıp, 1922’nin ikinci yarısına kadar devam eden iki yıl “...canlı bir solculuk eylemine sahne olmuştur” (Tunçay, 2009: 258). Ankara ve Moskova anılan bu dönemde birbirlerine dış politikada her türlü kolaylığı göstermişlerdir.¹⁰ Gene bu dönemde Türkiye’de, Millî Mücadele’nin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan Sovyet yardımını temin etmek maksadıyla kimi doğrudan doğruya Atatürk’ün teşebbüsleriyle, kimi de sosyalizme samimî olarak inanmış kimseler tarafından fakat yine Atatürk’ün göz yummasıyla çok sayıda sol örgüt kurulmuştur/kurdurulmuştur. Mustafa Suphi’nin gayrı resmî mahiyetteki Komünist Partisi, resmî mahiyetteki Komünist Fırkası, Yeşil Ordu, Halk İştirakiyyun Fırkası gibi örgütler bunlar arasında sayılabilir (bkz. Saray, 1990: 52; Selek, 1965: 66; Timur, 1997: 33). Sol ideoloji, tıpkı İslâm ve Kürtler örneğinde olduğu gibi Millî Mücadele’de “taktik” icabıyla ustaca kullanılmış; bu vesileyle Sovyetlerle olan yaklaşma somut bir zemine oturtulmuştur. Millî Mücadele’nin her ne pahasına olursa olsun başarılması arzusuyla Sovyetlere yanaşılmış; “siyasal rejim” de dâhil olmak üzere, Sovyetlere ne kadar yaklaşılırsa o nispette yardım alınacağı öngörülmüştür (Tunçay, 2009: 266). Fakat diğer yandan, yukarıda isimleri zikredilen örgütlerin İsmet [İnönü], Kâzım Karabekir, Ali Fuat [Cebesoy], Fevzi [Çakmak], Celal [Bayar], Yunus Nadi gibi Atatürk’ün güvendiği kimselere kurdurulması vesilesiyle, bunların aşırı bir çizgiye kayması da önlenmek istenmiştir (Mumcu, 1979: 74; Saray, 1990: 50). Böylece, hem “Bolşeviklerin gönlü hoş tutulmuş”, hem de Türk sosyalistlerinin faaliyetleri “kontrol altında tutulmuştur” (Saray, 1990: 52). Sovyetlerle tesis edilen bu “taktiksel” yaklaşma neticesinde, Millî Mücadele’nin silahlı safhası için son derece gerekli olan para ve silah yardımı temin edilebilmiştir. Sovyetler, Anadolu hareketine Eylül 1920 ile Mayıs 1922 arasında 11 milyon altın rublelik bir yardımda bulunmuş; yine 45000 civarında tüfek, 9520 adet süngü, 210 makinalı tüfek, değişik çapta 96 top ile bir kısım askerî teçhizat ve yedek parça göndermiştir (Saray, 1990: 75).

9 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 99. Birleşim, 18.11.1336 [1920].

10 Atatürk, 26 Nisan 1920’de Lenin’e yazdığı mektupta, Ermeni işgali altındaki Türk topraklarının kurtarılmasına yardım edilmesi karşılığında, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan’ı hâkimiyetleri altına almak isteyen Sovyetlere gereken desteğin verileceğini taahhüt ederek, bu bölgelerin Sovyetleştirilmesini kabul etmekteydi (Akyol, 2008: 151-152; Plaggenborg, 2015: 77-79). Türkiye, Sovyetlerin de yardımıyla 1920 sonlarında Ermeni işgali altındaki Anadolu topraklarını kurtarıırken, Sovyetlere yönelik vaatlerini de yerine getirmiştir. Sovyetlerin Azerbaycan ile Gürcistan’ın Sovyetleştirilmesine yönelik girişimlerini destekleyen Türkiye, 1920 yılı içerisinde Doğu Cephesi’ndeki subaylar aracılığıyla Batum’da bir Bolşevik devrimine “el altından” destek verdiği gibi, Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesine de fiilen yardım etmiştir (Tunçay, 2009: 262-263). Türkiye ayrıca 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması’yla Misak-ı Millî kapsamında yer alan Batum’u malî ve askerî yardımların sürdürülmesi karşılığında Sovyetlere bırakmıştır.

1920'nin ikinci yarısı ile 1922'nin ikinci yarısını kapsayan dönemde Ankara ile Sovyet Rusya arasında cereyan eden iyi ilişkilerin iki tarafın da menfaatine olduğunu söylemek mümkündür. Ankara açısından tablo zaten çok nettir; oldukça zor şartlarda yürütülmeye çalışılan silahlı mücadele için gereken dış yardımın alınabileceği tek büyük devlet Sovyetlerdir ve bu yardımın alınabilmesi için ideolojik yakınlaşma dâhil her türlü manevra denenmiştir. Sovyetler ise her şeyden evvel ne Atatürk'ün ne de onun liderliğini yaptığı kurtuluş mücadelesinin sosyalist bir karakter taşımadığının farkındadır. Nitekim, Sovyetlerin Ankara'ya büyükelçi olarak atadığı Aralov, Türkiye'ye gitmeden evvel Lenin'le yapmış olduğu görüşmede, Türkiye'de olup bitenleri gayet iyi bildiğini söylediği Lenin'in *"Mustafa Kemal Paşa, doğal ki sosyalist değildir"* dediğini aktarmaktadır (bkz. Aralov, 1985: 29). Aynı şekilde, Bolşevik İhtilali'nin önde gelen isimlerinden biri olan Zinovyev de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat [Cebesoy] Bey'e *"Siz istesenez de Bolşevik olamazsınız. Bu sebeple aramızda kurulacak dostluk ve size yapmak istediğimiz yardım, bununla ilgili değildir..."* diyordu (Selek, 1965: 63-64). Millî Mücadele yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkilerinde iki tarafın da pragmatik bir politika takip ettiği görülmektedir. Zira, 1920 yılı itibarıyla hem Bolşevik rejiminin, hem de Ankara'daki Kemalist idarenin uluslararası arenada siyasal ve hukuki tanınırlığı yoktu. Üstelik, başta İngiltere olmak üzere dönemin Batılı güçleri hem Ankara Hükümeti hem de Bolşevik Rusya için "ortak düşman" durumundaydı. Zira, Türkiye'nin o sıralarda mücadele ettiği Batılı güçler, yeni Rus rejimini tanımamanın yanında, Rusya'daki sosyalist ihtilalin yayılmasını önlemek amacıyla oradaki iç savaşın Bolşevikler aleyhinde sonuçlanmasına da uğraşıyorlardı. Tam da böyle bir dönemde Batılı güçlerin Anadolu'yu işgal etmesi ve bilhassa Boğazların Batılı emperyalist güçlerin eline geçmesi, Rusya'daki iç savaşın Bolşevikler aleyhine dönmesine neden olabiliirdi. Sovyetler, özellikle bu nedenle Atatürk'ün liderliğindeki Millî Mücadele'ye destek verirken, TBMM Hükümeti'ni tanıyan ilk büyük devlet olmuştur (Mumcu, 1979: 73-74; Plaggenborg, 2015: 77; Timur, 1968: 99). Sovyetler, -yukarıda Lenin ve Zinovyev'in görüşleri bağlamında- kendi sosyalist rejimlerini Türkiye'ye ihraç etme hususunda umutsuz olsalar bile, en azından gütmüş oldukları anti-emperyalizm davasında Ankara'daki hükümeti yanlarına çekmek arzusundaydılar. Sovyetler, 1920 Temmuz'unda toplanan III. Komünist Enternasyonalin ikinci kongresinde Lenin'in savunduğu şekilde "devrimci" nitelikteki millî kurtuluş savaşlarını destekleme kararı almış; Lenin'in bu görüşü 1920 Eylül'ünde Bakü'de toplanan Doğu Milletleri Kongresi'nce de benimsenmiştir (Timur, 1997: 35). Böylece, Türkiye gibi ilerici nitelikteki burjuva-demokratik devrimlerini hayata geçirmek isteyen ülkelerin desteklenmesi bir dış politika prensibi olarak kabul edilmiş; bunun, uluslararası arenada solun başarıya ulaşmasını kolaylaştıracığı düşünülmüştür (Oran, 1999: 146; Tunçay, 2009: 258).

Atatürk, Millî Mücadele'de muhtaç olunan Sovyet yardımının alınabilmesi için son derece hassas bir denge politikası takip etmiş; Sovyetlere yakınlaşmanın bilhassa ulusal boyutta doğuracağı sıkıntıları Sovyetleri gücendirmeden bertaraf etmeyi başarmıştır. Öyle ki Atatürk, Bolşeviklerle süregelen yakınlaşmanın özellikle İstanbul basını ve saray çevresi tarafından kullanılarak, Millî Mücadele'nin bir "Bolşevik hareketi" olarak yaftalanma gayretlerine karşın, 14 Ağustos 1920 tarihli meclis konuşmasında Bolşevikliği "İslâmiyet'in en âli [yüce] kaide ve kanunlarını ihtiva eden" bir hareket olarak tanımlıyor (bkz. ASD I, 1997: 96); bu sayede, Anadolu halkı nezdinde "dinsizlikle" eşdeğer görülen Bolşevikliğin İslâm'a aykırı olmadığını ilan ediyordu. Ancak Ankara Hükümeti, Millî Mücadele'de Sovyetlerle karşılıklı ilişkilerin iyi olduğu 1920 ortalarında bile "Bolşevik" ya da "sosyalist" olmadığının altını çizmeyi de unutmamıştır. Atatürk'ün yukarıda işaret edilen 14 Ağustos 1920 tarihli konuşmasına bakılabilir: *"...Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık..."* (ASD I, 1997: 102). Yine Bolşeviklerle aranın iyi tutulmaya çalışıldığı dönemlerde bile Bolşevik eğilimlilerin hükümet içerisinde fazla güçlenmesine fırsat verilmemiştir. Örneğin, Atatürk'ün aksi yöndeki düşüncesine rağmen meclis tarafından İçişleri Bakanı seçilen Bolşevik eğilimli Nâzım Bey'in [Resmor] bakanlıktan düşürülmesi için diğer bakanlar istifa ettirilerek hükümet görevden çektirilmiştir (Saray, 1990: 52).

Sovyetlere karşı güdülen bu "denge politikası" Millî Mücadele lehindeki önemli gelişmelerle beraber adım adım terk edilmiş; kesin zaferin kazanılmasıyla ise tıpkı İslâm ve Kürtler örneğindeki gibi sol ideolojilerle süregiden "balayı" devri sona erdirilmiştir. I. İnönü Muharebesi'nin kazanılmasını takiben başta İngilizler olmak üzere Batılı güçlerin isteğiyle Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı öncesinde Anadolu'daki sol hareketler ortadan kaldırılmıştır. Çerkez Ethem kuvvetlerinin dağıtılmasının ardından Yeşil Ordu Cemiyeti kapatılırken, Halk İştirakiyyun Fırkası'nın faaliyetlerine son verilmiş, gizli Komünist Partisi'nin lideri Mustafa Suphi ve arkadaşları ise Karadeniz açıklarında öldürülmüştür (Timur, 1997: 34; Tunçay, 2009: 343). Gene Atatürk'ün emriyle kurulan Komünist

Fırkası fonksiyonunu tamamladığı gerekçesiyle kapatılırken, partiye sızan Sovyet taraftarı kimi komünistler de tutuklanmış ya da sınır dışı edilmiştir (Saray, 1990: 58). Londra Konferansı neticesinde kendisini meşru bir güç olarak Batılılara kabul ettiren Ankara, bununla birlikte istenen siyasal bağımsızlığın ancak ve ancak Yunanlıları kesin bir şekilde mağlup etmekten geçtiğini de anlamıştı. Böylece, Millî Mücadele'nin silahlı safhası yeniden başlarken, Sovyetlerle ve genel olarak Anadolu'daki sol hareketlerle ilişkiler yeniden ılımlı bir havaya bürünmüş; örneğin, tutuklu bulunan birtakım sosyalistler salıverilmiştir (Oran, 1999: 146). Sovyetlerle aranın tekrardan sıcak tutulmaya çalışıldığı bu döneme denk gelen 1922 yılı başlarında Atatürk'le ilk görüşmesini yapan Sovyet Elçisi Aralov'un gözlemleri önemlidir: *"...Mustafa Kemal Paşa: Ortaklaşa amacımız, emperyalizmle savaşmak, doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır dedi. Müsterek çabalarımızla başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya'nın ve büyük lider Lenin'in Türkiye'ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim"* (Aralov, 1985: 70-71). Atatürk, aynı görüşmede Aralov'a Rusların gururunu okşamaya matuf şu sözleri de söylemiştir: *"Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim devriminin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izledikleri politikaya büyük bir ilgi gösterdik. Biz Lenin'in, Rusya'nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlayacak bir politika güttüğünü biliyorduk... Umutlarımız doğru çıktı"* (Aralov, 1985: 71-72).

Ancak, tam da Anadolu'daki sol hareketlere alan açılmasını takiben bunların yeniden toparlanmaya çalıştığı sıralarda Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla sola nihaî darbe indirilmiştir. Kesin zafere ulaşılan 30 Ağustos 1922'den Lozan Konferansı'nın toplanmasına kadar geçen iki ay içinde Anadolu solculuğu "kesinlikle sona erdirilmiştir" (Tunçay, 2009: 363). Millî Mücadele'nin askerî safhası bitip diplomatik safhası başlarken, Sovyetlerin askerî desteğine artık gerek kalmamıştır. Bu dönemde de yine pragmatik bir hareket tarzı takip edilmiş; yeni kurulacak devletin Sovyet nüfuzu altına girmesi istenmediğinden Batılılara yanaşmıştır. Millî Mücadele'de Sovyet yardımlarının da etkisiyle Batılı güçleri mağlup ederek siyasal bağımsızlığını kazanan Türkiye, zaferin ardından bu sefer Batılı devletlere yanaşarak elde ettiği siyasal bağımsızlığı korumak yolunu tercih etmiştir. Atatürk, Sovyet yardımına ihtiyaç duyulan Millî Mücadele yıllarında sosyalizmi ve komünizmi açıkça tahkir edecek değerlendirmelerde bulunmaktan kaçınmasına rağmen, zaferin ardından bu tavrını terk etmiştir. Atatürk'ün, yukarıda bir başka vesileyle işaret edilen, Ocak 1923 tarihli İzmit konuşmasında *"eğer yeni Rusya komünistlik safsatasını bırakırsa, Çarlıktan daha kuvvetli olacaktır"* sözü (bkz. İnan, 1996: 46) bunu doğrulamaktadır. Atatürk'ün Millî Mücadele'de Sovyetlere karşı yürüttüğü politika, İslâm ve Kürtler örneğinden hiç de geri kalmayacak bir siyasal pragmatizm örneği olarak karşımızdadır.

Türkiye'de sosyalist hareketlere Cumhuriyet'in ilanından sonra da uzunca bir süre imkân tanınmamış; Kemalizm'in "sınıfsız toplum" tasavvurundan ilham alan "anti-sosyalist" tavrı neticesinde, her türlü sol ideoloji gerektiğinde zora başvuru olarak bastırılmıştır. Üstelik, Cemiyetler Kanunu'nun çıkartıldığı 1938 yılına kadar yasal bir engel olmamasına karşın; 1923, 1925, 1927, 1929 ve 1938 yıllarındaki "komünist tevkifatları" ile sol hareketlere ciddi bir darbe vurulmuş; sosyalist hareketler bu tarihe kadarki faaliyetlerini ancak illegal zeminde sürdürebilmişlerdir. 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu kapsamında "sınıf esasına dayalı her türlü cemiyetin kurulmasının yasaklanması" neticesinde sol siyasal hareketler kanunen de engellenmiş; ilgili hükmün 1946'da kaldırılmasının ardından Türkiye'de sosyalist hareketlere yasal bakımdan müsaade edilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'de sol hareketlerin 1920-1922 yılları arasındaki canlılığına tekrar kavuşması 1961 Anayasası'nın kabulünü takip eden yıllarda mümkün olmuştur.

Çalışma boyunca zikredilen bütün bu örnekler, Atatürk'ün nezdinde pragmatizmin daha Millî Mücadele döneminde bir "taktiksel" yöntem olarak seçildiğini düşündürmektedir. Nitekim, Atatürk'ün bu "taktikçi" yönüne dikkat çeken Oran'ın (1999: 109-110), *"önder [Atatürk] bir konuda karar verirken ideolojik nedenlerle değil, hep pragmatik nedenlerle hareket etmiştir"* şeklindeki değerlendirmesi gayet yerindedir. Millî Mücadele devrinde Atatürk'ün yakınında bulunan isimlerden biri olan Halide Edip'in [Adıvar], 1928'de yayımlanan "The Turkish Ordeal" kitabında Atatürk'ün siyaset anlayışından bahsettiği satırlar, yukarıda bazı örnekleri verildiği şekliyle, Atatürk'ün Millî Mücadele sırasında ve sonrasındaki farklı tutum ve davranışlarının açıklanmasında yardımcı olabilir: *"Hiçbir konuda belirli kanaatleri yok gibi görünüyordu: Kendine ve davasına bir biçimde yararı dokunacağını düşündüğü bir şeyi bir gün, ötekini öbür gün, ne kadar çelişkili olsalar da, aynı hararet ve enerjiyle savunabiliyordu"* (Halide Edip, 1928'den aktaran Zürcher, 2014: 337).¹¹

¹¹ Parla'nın, Atatürk'ün hitabet tekniğinden bahsettiği şu satırlar, Adıvar'ı doğrulamaktadır: *"...Türkçe'sinin gücüyle, doğrudan ya da dolaylı vuruculuğuyla, yer yer tutarsızlık gibi görünebilecek ama son kertede bağdaşmazları uzlaştıran, çelişkileri eritip kapsayan Bonapartist yüksek demagojisiyle, içeride köylüsünden büyük toprak sahibine, dışarıda demokratik siyasal liderinden faşist devlet başkanına kadar herkese 'en değerli' muamelesi yapan sözleriyle, vb., vb."* (Parla, 1991b: 11-12).

Düşünceleri “Makyavelizm” adı altında toplanan ve siyasal pragmatizmin öncüsü olarak kabul edilen Nicolo Machiavelli, “Hükümdar” isimli meşhur eserinde “*siyasetin zamanın koşullarına uyduran hükümdarlar başarılı olur...*” demektedir (Machiavelli, 2013: 94). Atatürk’ün, Millî Mücadele ve sonrasındaki bütün bu farklı politikaları, Machiavelli’nin kendi nazarındaki ideal hükümdardan beklediği davranışlarla örtüşmektedir. Kemalizm’in; İslâm’la, Kürtlerle ve sol ideolojilerle olan ilişkisi pragmatist felsefenin, Thilly’nin (2010: 533) “pragmatik sınama” ismini verdiği yaklaşımla uyumlu olmuş; herhangi bir inanç ya da düşünceyi benimseyip benimsememe kararı verilirken, bunun “deneyimde” ne tür bir etki yarattığı üzerinde durulmuştur. Ancak son tahlilde, birbiriyle bağdaşması pek de mümkün olmayan farklı unsurların Atatürk’ün bu pragmatik hareket tarzı neticesinde “ortak bir amaç” etrafında bir araya getirilmesinin, Millî Mücadele’nin kazanılmasındaki önemli etkenlerden biri olduğu da söylenmelidir. Bu hususta İnönü’nün değerlendirmesi dikkat çekicidir. Atatürk’ün askerlik vasıflarının yüksekliğinden bahseden İnönü, siyasî vasıflarının ise daha da yüksek olduğu kanaatini paylaşmaktadır. Millî Mücadele’nin askerî safhasının da “nazik” olmakla birlikte, siyasî safhasının “daha nazik” olduğunun altını çizen İnönü, Millî Mücadele’nin kazanılmasında Atatürk’ün askerî becerilerinden daha ziyade politik alandaki becerilerini öne çıkarmış olmaktadır (bkz. İpekçi, 2004: 27).

4. SONUÇ

Millî Mücadele devri ve sonrasını kapsayan bütün bu örneklerin gösterdiği gibi, Atatürk’ün yapacağı her işte mutlaka “zaman ve zemin kollayarak, ancak olaylardan yararlanarak ve milletin duygularını hazırlayarak ilerlemeyi gerektiren bir yol”u gözetmesi (bkz. Parla, 1991a: 37), Atatürk’ün şahsında Kemalizm’e kuvvetli bir pragmatik mahiyet vermiştir. Pragmatizm düşüncesinin kurucularından William James, bir düşüncenin ancak o düşünceye inanmanın faydalı olduğunda doğruluk değeri kazanabileceği görüşüyle pragmatist felsefenin temel varsayımlarından birini ortaya koymuştur. Bir düşüncenin ya da inancın ona inanmanın sağlayacağı “fayda” üzerinden ve bu arada “koşullara bağlı olarak” doğrulanması ya da yanlışlanması biçiminde özetlenen bu görüş, Kemalizm’in erken dönem politikalarının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir bakış açısı sunmaktadır. Pragmatizmin anılan bu yönünden hareketle şekillenen “siyasal pragmatizm”, herhangi bir ideolojik/teorik angajmana bağlı kalmadan, ulusal menfaatlerin/devlet menfaatlerinin tesisi uğrunda koşulların gerektirdiği şekilde hareket edilmesini salık vermiştir. Atatürk, Anadolu topraklarının düşman işgalinden kurtarılmasını amaçlayan Millî Mücadele’yi yürütürken, “ulusal menfaatler” uğruna farklı gruplarla ittifak yapmış; ancak zafere ulaşılmasını takiben ortaya çıkan yeni şartlar neticesinde bu gruplar tasfiye edilmişlerdir. Millî Mücadele’de İslâm’dan bir “araç” olarak faydalanılmış; ancak Cumhuriyet’in ilanından sonra -üstelik zaman zaman sert şekilde- tatbik edilen lâik reformlarla Kemalizm’in kendi otoritesine ve modernlik telâkkisine bir “rakip” olarak gördüğü İslâm’ın kamusal alandaki varlığına darbe indirilmiştir. Yine, kendilerine duyulan ihtiyaç bağlamında Millî Mücadele’deki “geniş ittifakın” bir parçası olan Kürtler, Cumhuriyet’in ilanının ardından homojen bir ulus-devlet inşasında her türlü etnik azınlığın reddedilmesi bağlamında yok sayılmışlardır. Bizzat Atatürk’ün yazışmalarında kendilerinden “vatanın aslî bir parçası” olarak bahsedilen Kürtlerle kurulan iyi ilişkiler, 1923 sonrasında -ve bilhassa Şeyh Said Ayaklanması’ndan sonra- bozulmuş; ırkçı yönü ağır basan 1930’lu yılların tarih ve dil tezlerinin de etkisiyle Kemalist rejimin Kürt ırkının varlığını topyekûn olarak reddetmesine varan bir tutuma dönüşmüştür. Gene Millî Mücadele esnasında SSCB’nin yardımını kazanmak amacıyla -resmî bir komünist partisi kurulmasına varıncaya değin- içeride sol ideolojilere gösterilen müsamaha yerini, Cumhuriyet’in ilânından sonra -kanunî engellemelerin yanında çeşitli komünist tevkifatlarıyla da- sol ideolojilerin ezildiği bir sürece bırakmıştır. Cumhuriyet’in ilanını takiben “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” düsturundan hareket edilerek sol ideolojiler bastırılmış; Millî Mücadele’de kimi zaman vurgulanan “anti-kapitalist” söylem terk edilerek, Osmanlı devrinden devralınan sınıfsal kompozisyona dokunulmamıştır.

Kemalizm-pragmatizm ilişkisinde vurgulanması gereken ikinci husus ise, soyut düşünceden ve bu bağlamda ideolojilerden/teorilerden/doktrinlerden uzak durarak yüzünü somut olana, eyleme/pratiğe dönen pragmatizmin bu yönünün, Kemalizm’in tam anlamıyla bir ideoloji olarak serpilip gelişmemesi üzerindeki etkisidir. Pragmatist düşünce, her ideolojinin/teorinin/doktrin farklı bakış açıları yönünden faydalı olabileceği düşüncesinden hareket etmiş; hiçbir ideolojiye/teoriye/doktrine bütünüyle mutlak bir doğruluk atfetmemiştir. Bu itibarla, Kemalizm’in tek bir ideolojiye ya da teoriye yaslanmayıp, farklı ideolojilerin ve teorilerin değişik yönlerinin terkiibinden oluşan eklektik bir düşünce olarak öne çıkmasında pragmatizmin büyük rolü olmuştur. Atatürk, daha Millî Mücadele’den başlayarak, herhangi bir ideolojiye/teoriye/doktrine bütünüyle bağlı kalmadan hareket etmiş; bilhassa Millî Mücadele yıllarında birbirleriyle dahi çelişen ideolojiler ile bunların söylemlerinden müteşekkil bir politika

takip etmiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından, Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesine" erişmek ülküsünü gerçekleştirmeye yönelik Kemalizm, pragmatist eğiliminin bir sonucu olarak farklı düşünsel kaynakların farklı yönlerinden beslenmiş; söz konusu amaca ulaşmak için Aydınlanma düşüncesinden rasyonalizme, pozitivistikten materyalizme -ve bilhassa vülgermateryalizme-, solidarizmden korporatizme varıncaya değin, belli noktalarda yine birbirleriyle çelişen düşüncelerden kesitler almıştır. Kemalizm'in, "seçkinci, atavist [atacı] ve faşizan öğelerle eklemlenen otoriteryanizmi, etnisist-kültüralist açılları belirgin milliyetçiliği..." gibi kimi özellikleriyle siyasal yelpazenin "sağ" kanadına yakın görünürken, "...radikal bir modernleşme programı ve anti-empiryalizm belirtisi olarak betimlenen ulusal devrimciliği, eşitlikçi değilse de kamucu-tesanütçü karakteri, keza radikal laisizmi..." itibarıyla de "sola" meyleden bir yapı göstermesinde (bkz. Bora ve Taşkın, 2009: 529) pragmatizmin etkilerini görmek mümkündür. Pragmatik yönü ağır basan Kemalizm'in, "birleştirici bir felsefeye ve ideolojik prensiplere sahip olmaması" dolayısıyla, henüz Atatürk'ün sağlığında "sağ kanat ve sol kanat olmak üzere iki tür Kemalizm ortaya çıkmıştır" (Hanioğlu, 2013: 31). Öyle ki, Türk siyasal hayatı içerisinde farklı görüşleri savunan kimselerin "sol Kemalizm" ya da "sağ Kemalizm" düşünceleri etrafında fakat "Kemalizm" ortak paydası altında buluşmalarında Kemalizm'in "pragmatik" niteliği büyük rol oynamıştır. Kemalizm'in ilkeleri olarak ifade edilebilecek olan Altı Ok'un her biri gayet esnek bir şekilde farklı yorumlara açık bir biçimde tanımlanmış; böylece bunların ilerleyen yıllar içerisinde yeni şartlara adapte edilebilmesi imkânı doğmuştur. Kemalist söylemin kimi zaman "sağ", kimi zaman da "sol" versiyonları bağlamında günümüze kadar gelebilmesinde, Kemalizm'in pragmatik yönünden kaynaklanan bu "esnekliği" hesaba katılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Âfetinan, A. (2000). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Akyol, T. (2012a). *Kayıp Tarihimiz II*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul.
- Akyol, T. (2012b). *Kayıp Tarihimiz I*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul.
- Aralov, S. İ. (1985). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (Çev: H. Â. Ediz), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Atatürk, M. K. (1993). *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1969). *Tek Adam: Mustafa Kemal III: 1922-1938*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Belge, M. (2009). "Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce II: Kemalizm* içinde (s. 29-43), (Ed: A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. ve Taşkın, Y. (2009). "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce II: Kemalizm* içinde (s. 529-545), (Ed: A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2011). *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1935a). *C.H.P. Programı*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1935b). *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası: 9-16 Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Çelik, S. (2008). *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe-Seçme Yazılar*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*, (Çev: E. Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Ecevit, B. (1969). "Atatürk ve Doktrin", *Atatürkçülük Nedir?* içinde (s. 110-117), (Haz: Y. N. Nayır), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, H. (1981). *Atatürkçülük*, Olgaç Matbaası, Ankara.
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*, (Çev: S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarak), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giritli, İ. (1984). "Atatürkçülük İdeolojisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/1, 102-107.
- Giritli, İ. (1988). *Atatürkçülük İdeolojisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Ş. (2013). “Kemalizm’in Tarihî Kökenleri”, *Türkiye’de Demokrasi, İslâm ve Laiklik* içinde (s. 31-57), (Ed: A. T. Kuru, A. Stepan), (Çev: H. Tatoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Heper, M. (2018). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, (Çev: N. Soyarik), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2011). *Siyaset*, (Çev: B. B. Özipek vd.), Adres Yayınları, Ankara.
- Hughes, A. (1994). *Atatürkçülük ve Türkiye’nin Demokratikleşme Süreci*, (Çev: R. Süer), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- İlhan, A. (1969). “Mustafa Kemal’in Devrimcilik Tutumu Üzerine”, *Atatürkçülük Nedir?* içinde (s. 37-42), (Haz: Y. N. Nayır), Varlık Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İpekçi, A. (2004). *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- James, W. (2017). *Pragmatizm: Kimi Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim*, (Çev: T. Karakaş), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kadro (1932). *Kadro Dergisi*, 1/1.
- Kapani, M. (2018). *Politika Bilimine Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara.
- Kara, İ. (2019). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm I*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1998). *Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kazancıgil, A. (2009). “Anti-Emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce II: Kemalizm* içinde (s. 235-246), (Ed: A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, A. T. (2000). *Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Koçak, C. (2013). *Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (1981). *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Linz, J. J. (2012). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev: E. Özbudun), Liberte Yayınları, Ankara.
- Machiavelli, N. (2013). *Hükümdar*, (Çev: N. Adabağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mumcu, A. (1979). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul.
- Oran, B. (1999). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (1991a). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları I: Atatürk’ün Nutuk’u*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (1991b). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları II: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (1995). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları III: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Plaggenborg, S. (2015). *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye-Faşist İtalya-Sosyalist Rusya*, (Çev: H. Demirel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Saray, M. (1990). *Atatürk’ün Sovyet Politikası*, Damla Neşriyat, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Selek, S. (1965). *Millî Mücadele II: İstiklâl Harbi: Yeni Türk Devletinin Kuruluşu*, Toker Matbaası, İstanbul.
- Söğütü, İ. (2010). “Cumhuriyet’in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak”, *Muhafazakâr Düşünce*, 6/24, 133-148.
- Steinhaus, K. (1973). *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, (Çev: M. Akkaş), Sander Yayınları, İstanbul.
- Störig, H. J. (2013). *Vedalarından Tractatus’a Dünya Felsefe Tarihi*, (Çev: N. Epçeli), Say Yayınları, İstanbul.

- Thilly, F. (2010). *Bir Felsefe Tarihi*, (Çev: N. Küçük, Y. Çevik), İdea Yayınevi, İstanbul.
- Timur, T. (1968). *Türk Devrimi: Tarihî Anlamı ve Felsefî Temeli*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Toprak, B. (2009). "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 445-458), (Ed: E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay), Dora Yayınları, Bursa.
- Tunaya, T. Z. (2002). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması: (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar I: (1908-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (2012). *Eleştirel Tarih Yazıları*, (Yay Haz: H. B. Türk, H. E. Beriş), Liberte Yayınları, Ankara.
- Turan, Ş. (2017). *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik: Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih II: Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1932). *Tarih I: Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Cilt: 5.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1999). *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları I: 24 Nisan 1336 (1920)-21 Şubat 1336 (1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Uyar, H. (2007). "1930'lar Türkiye'sinde Kemalizm Algılamaları", *Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefî Temelleri* içinde (s. 157-171), (Der: N. Güngör), Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Wells, H. K. (1986). *Emperyalizmin Felsefesi Pragmatizm*, (Çev: T. Yılmaz), Sorun Yayınları, İstanbul.
- Yayla, A. (2015). *Kemalizm: Liberal Açından Bir Tahlil*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yayman, H. (2011). *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Yeğen, M. (2011). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2013). *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev: N. Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2014). "Mustafa Kemal Paşa'nın İslam Tarihi Yorumu", *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar: Sina Akşin'e Armağan* içinde (s. 327-340), (Haz: M. Ö. Alkan), (Çev: Y. K. Mısırlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 02.12.2024 Accepted/Kabul: 13.01.2025

DOI: 10.30794/pausbed.1594537

Research Article/Araştırma Makalesi

Ateş, A., Duymuş Florioti, H. H. (2025). "Eski Mezopotamya'da Ölüm ve Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 23-34.

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA ÖLÜM VE ÖTEKİ DÜNYA SEMBOLÜ OLARAK AKBABA*

Aysel ATEŞ**, H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI***

Öz

Tarihin farklı dönemlerinde yaşamış çeşitli topluluklarda ve kültürlerde akbaba hem yırtıcı hem de kutsal olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden insan düşüncesinde ve dini inancında olumsuz anlamlar taşıyan bu yırtıcı kuş ile ilgili erken buluntular tarih öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Özellikle Eski Yakın Doğu coğrafyasının farklı yerlerinde yürütülen arkeolojik kazılar neticesinde ele geçen tüy, kemik, kanat, pençe gibi veriler akbabanın simgesel açıdan dini ritüellerde kullanıldığına işaret etmektedir. Hatta bazı yerlerde ortaya çıkarılan tasvirli eserler akbabaların ölüm ve öteki dünyayla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda karakteristik açıdan evcil ve yabancı hayvan ölüleriyle beslenen akbabanın doğal arındırıcı olduğu, ölüm ve yeniden doğuşu simgelediğine inanılmıştır. Mezopotamya'nın Prehistorik Devirlerinde ortaya çıkan bu sembolik düşüncenin tarihi dönemlerde de devam ettiği tasvirli sanat eserlerinden anlaşılmaktadır. Hatta akbabanın doğal rolüyle bağlantılı olarak savaş sahnelerinde ölü düşman askerleriyle beslediği betimler bulunmaktadır. Nitekim leş yiyici bir tür olan akbabanın Eski Mezopotamya'nın tarih öncesi dönemlerinden itibaren ölüm, öteki dünya, yeniden doğuş ve savaşın betimlendiği sahnelerde doğrudan yer aldığı görülmektedir. Öyle ki bu kuş türünün günümüzde bazı modern toplumların ölüm ritüellerinde de aktif olduğu gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Eski Mezopotamya, Öteki Dünya, Akbaba, Sembol.

THE VULTURE AS A SYMBOL OF DEATH AND THE AFTERLIFE IN ANCIENT MESOPOTAMIA

Abstract

In various communities and cultures that lived in different periods of history, the vulture was considered both predatory and sacred. Therefore, early finds related to this bird of prey, which has negative meanings in human thought and religious beliefs, date back to the prehistoric period. Especially the feathers, bones, wings, claws, etc. found as a result of archaeological excavations in different parts of the Ancient Near East indicate that the vulture was symbolically used in religious rituals. In fact, the depicted artefacts unearthed in some places show that vultures are connected with death and the afterlife. In this context, the vulture, which characteristically feeds on domestic and wild animal corpses, was believed to be a natural purifier, symbolising death and rebirth. It is understood from the depicted works of art that this symbolic idea, which emerged in the Prehistoric Periods of Mesopotamia, continued in historical periods. There are even depictions of the vulture feeding on dead enemy soldiers in battle scenes in connection with its natural role. As a matter of fact, the vulture, a scavenging species, has been directly involved in scenes depicting death, the afterlife, rebirth and war since the prehistoric periods of Ancient Mesopotamia. In fact, it is observed that this bird species is also active in the death rituals of some modern societies.

Keywords: Ancient Mesopotamia, The Afterlife, Vulture, Symbol.

*Bu çalışma Eski Mezopotamya Tasvir ve Mühür Sanatında Hayvan Sembolizmi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2024 isimli doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., Bağımsız Araştırmacı.

e-posta: aysell_ates_09@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6301-8345>)

***Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: hhduymus@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0521-0667>)

1. GİRİŞ

Latince’de *vultur* olarak isimlendirilen akbaba, leş yiyen yırtıcı bir kuş türüne verilen isimdir. Hasta, yaralı, ölmekte olan veya ölü hayvanlarla beslenen akbabanın nadiren canlı hayvanları avladığı bilinmektedir. Akbaba, çoğu bakteriyi öldürecek kadar güçlü asidik mide suyu sayesinde, çevrede hastalığa neden olan her türlü organizma ve maddenin bulaşmasını engellemektedir. Doğal arındırıcı olarak görülen bu kuş türü¹ çoğu Eski Çağ toplumu tarafından kutsal sayılmıştır. Zira Eski Çağ toplumlarının mitlerinde, inanç dünyasında ve ölü gömme geleneklerinde önemli rol üstlenmiş olan akbaba, karakteristik özelliğinden dolayı ölüm ve yeniden doğumla da özdeşleştirilmiştir (Andreoni, 2016: 5). Yine Akbaba Mezopotamya toplumlarının çivi yazılı belgelerinde Sumerce “NU.UM.MA.MUŞEN”, Akadca “zibû” şeklinde geçmektedir (Cad Z, 1998: 106; Black et al., 2000: 447). Mezopotamya’nın tasvir ve mühür sanatında olduğu gibi çivi yazılı belgelerde de akbabanın ölümle bağlantılı metaforik aktarımlarda geçtiği görülmektedir. Örneğin Sumerliler’in ünlü efsanesi olan Gılgamış Destanı’nın V. tabletinde Sedir Ormanı’nın bekçisi Humbaba, Gılgamış’ı cesedini akbabalara yedirmekle tehdit etmektedir (Bottero, 2020: 114). Nitekim bu destanda vahşi doğanın korkutucu yönünün akbabayla temsil edildiği anlaşılmaktadır.

Eski Çağlardan itibaren akbaba gibi yırtıcı kuş türleri, insanların dikkatini çekmiş olup deri, kanat, pençe ve tüyleri dini ritüellerde kullanılagelmıştır. Söz konusu kuş türlerinin tarih öncesi dönemden beri ritüel, imge ve mitlerde özel bir anlamının olduğu düşünülmektedir. Özellikle Orta Paleolitik’ten Neolitik Dönem’e kadar olan zaman aralığında Eski Yakın Doğu’nun çeşitli yerlerinde akbaba ve diğer yırtıcı kuşların birtakım metaforik yönleriyle karşılaşılmaktadır. Nitekim Lübnan’daki Beyrut’un 10 km kuzeydoğusunda yer alan Ksar’Akil Kaya Barınağı’nda yürütülen arkeolojik çalışmalar neticesinde Orta Paleolitik’ten Son Buzul Dönem’e kadar çeşitli kuşlara ait kemik kalıntılarına ulaşılmıştır. Ayrıca adı geçen alanda Kara akbaba ve Kızıl akbabanın kanat ve bacak kemiklerinin varlığı da tespit edilmiştir (Kersten, 1991: 99-116).

Öte yandan Ürdün’ün doğusundaki Azrak Havzası’nın güneybatısında bulunan bir başka Son Buzul Dönem yerleşimi olan Wadi Jilat 22’de çoğunluğunu akbaba ve kartal kemiklerinin oluşturduğu hayvan kemiklerine ulaşılmıştır. Burada ele geçen kemik kalıntıları bunların insanların süslenme veya sembolik kullanımına yönelik olduğunu akla getirmektedir. Dikkat çeken bir başka husus ise buradaki kaplumbağa kalıntıları ile yırtıcı kuşların yakalanması arasındaki bağlantıdır. Şöyle ki, Wadi Jilat 22 sakinlerinin, akbaba ve kartal tüylerini elde etmek için kaplumbağaları yem olarak kullanıp adı geçen yırtıcı kuşları avladıkları anlaşılmaktadır (Martin et al., 2013: 649-665). Nitekim akbaba ve kartalların beslenme alışkanlığında kaplumbağaların yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu durum tarih öncesi toplumların doğayı ve içerisinde yaşayan canlıları yakından gözlemlediklerini göstermektedir.

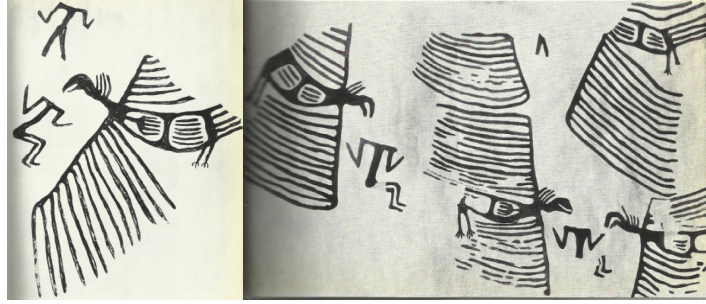
Yukarıdaki bilgilerin yanı sıra akbaba kalıntılarının ortaya çıkarıldığı bir başka tarih öncesi yerleşim alanı ise İsrail’deki Hayonim Mağara’sıdır. Adı geçen alanda Natufian Dönemi’ne² ait olduğu anlaşılan akbaba bacağına ait kemik bulgularına ulaşılmıştır (McMahon, 2016: 178).

Ayrıca Neolitik Dönem’den itibaren Eski Yakın Doğu’nun bazı bölgelerinde ölenlerin kemiklerinin etlerinden ayrılması yani yenmesi için akbabalara bırakıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda erken dönemlerden itibaren yerleşim yerlerinin yanı sıra dini alanlarda da ölümü sembolize eden akbaba tasvir ve kalıntılarıyla karşılaşılmaktadır (Melleart, 1967: 166, 169, 183). Neolitik Dönem’e dair önemli arkeolojik verilerin ele geçtiği Çatalhöyük’teki duvar resimlerinde akbaba betimlerine rastlanmıştır. Buradan hareketle Çatalhöyük’ün MÖ 6200 yıllarına tarihlendirilen VII. ve VIII. tabakalardaki üç tapınakta başsız insan cesetlerine saldıran akbaba tasvirleri yer almaktadır. Bu betimler bölge sakinlerinin cenaze merasimlerinde yırtıcı kuşların yer aldığını göstermektedir. Söz konusu yerleşimdeki akbaba tasvirlerinin ölü atayla ilgili ayinlerde, cesetleri etlerinden arındırma görevini yerine getirdikleri ve cesetlerin bu işlemde sonra gömüldüğünü akla getirmektedir. (**Resim 1**). Ayrıca olağandışı

1 Leşçil bir kuş olan akbabanın (*Gyps*) 23 farklı türü bulunmaktadır. Bunların Avrasya ve Afrika bölgelerinde yayılış gösteren 16’sı Atmacagiller (*Accipitridae*) familyası içerisinde yer alırken, geriye kalan 7 tür ise tamamı Amerika kıtasında yayılış gösteren Yeni Dünya Akbabaları (*Cathartidae*) familyasını oluşturmaktadır. Bu türler içerisinde Kızıl akbaba (*Gyps fulvus*), Sakallı akbaba (*Gyps barbatus*), Mısır akbabası (*Neophron percnopterus*), Sarkık yüzlü akbaba (*Torgos tracheliotus*) ve Kara akbaba (*Aegypius monachus*) şeklindeki beş türün tarihsel olarak dünya üzerinde geniş yayılıma sahip olduğu gözlemlenmiştir. Fakat bu beş tür içerisinde Kızıl akbaba, Sakallı akbaba ve Mısır akbabası’nın Mezopotamya ve çevresinde bulunduğu, ancak bunların gündelik hayatta sık karşılaşılan türler olmadığı kaydedilmiştir. Söz konusu bu üç türün genellikle dağların yüksek kesimleri ile kurak ve çöl bölgelerinde yaşadıkları, ovalık alanlara nadiren indikleri belirtilmiştir. (Ogada et al., 2011: 2; Schroer, 2008: 1; Arnott, 2007: 91-92; Van Buren, 1939: 8-9).

2 Eski Yakın Doğu’da Paleolitik’ten Neolitik Döneme geçiş süreci olarak adlandırılan Epipaleolitik Döneme ait olan kültürdür. Söz konusu kültür MÖ 12.000-10.000 yıllarına tarihlendirilen Natufian’dan gelmektedir.

boyutlarda tasvir edilmiş kuşlar arasında başsız insan figürlerinin de küçük oldukları görülmektedir. Netice itibariyle Çatalhöyük duvarlarında resmedilen bu kuş türünün Kızıl akbaba olduğu düşünülmektedir (Mellaart, 1967: 166-168). Öte yandan bazı akbaba figürlerinin insan bacakları ile betimlenmiş olması, bunların akbaba kılığına girmiş insan figürleri olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla duvar betimlerindeki akbabaların öteki dünyaya geçişte aracılık görevi üstlendiğini söylemek mümkündür (Litcher, 2018: 20; Ippoliti Strika, 1983: 8). Tüm bunlardan hareketle Çatalhöyük'teki yaşam ve ölüm olgusunun duvar resimlerindeki akbaba betimleriyle sembolize edildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ölüm, yeniden doğuş demektir. Zira bu açıdan bakıldığında akbaba yeniden doğuşu da simgelemektedir.

Resim 1: Çatalhöyük tapınağındaki akbaba ve başsız insan tasvirleri (Mellaart, 1967: 92, 94).

Genel itibariyle Çatalhöyük'teki akbaba sahneleri, ölüm ve yeniden doğuşun ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu sembolize etmekte ve bu kavram simgesel olarak birçok şekilde ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak başsız insan tasvirlerinin ise bacak ve kolları görülmektedir. Ayrıca tasvirdeki akbabaların siyah değil, yaşamın rengi olan kırmızıyla betimlenmesi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda VII. tabakadaki tapınak 21 alanında akbaba freskinin altında bir insan kafatasının yanı sıra yaşam gücünün simgesi olan büyük bir boğa başı yer almaktadır. Zira burada yeniden diriliş olgusunun ölümü takip ettiği düşünülmektedir. Diğer bir deyişle ölüm anını simgeleyen akbaba Ana Tanrıça rolünde ölünün ruhunu almakta, freskteki kafatasıyla yan yana bulunan boğa başı ise yeniden canlanmayı simgelemektedir (Mellaart, 1967: 183; Gimbutas, 1989: 187). Bununla birlikte Çatalhöyük'te 2022 yılı kazı çalışmaları esnasında bir evde yedi bireyin olduğu tespit edilen çoklu bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mezarın en üstünde bir kapatma ritüeli olarak akbaba bacakları ortaya çıkarılmıştır³. Nitekim bu mezar buluntusu akbabanın Çatalhöyük'teki ölüm ve öteki dünyayla olan somut bağlantısının kanıtını oluşturmaktadır.

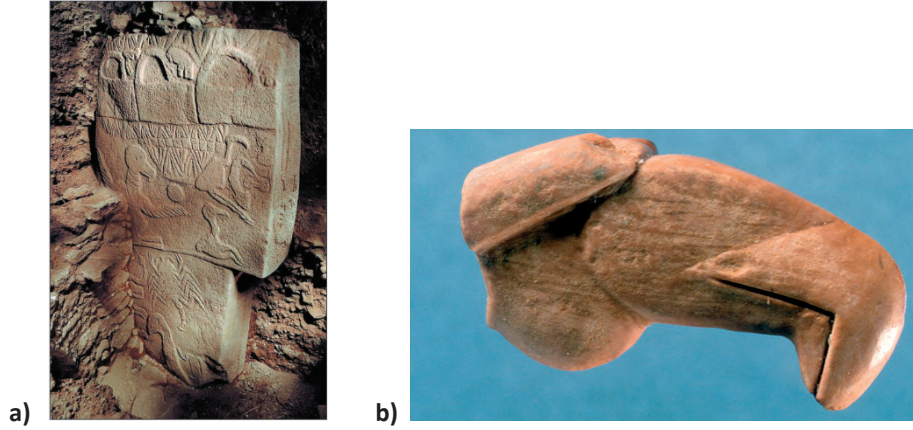
2. ESKİ MEZOPOTAMYA'NIN ARKEOLOJİK VERİLERİ VE TASVİRLİ ESERLERİNDE AKBABA SEMBOLÜ

Eski Mezopotamya'da tarih öncesi dönem tasvirli sanat eserlerinin yanı sıra yapılan kazılarda akbaba ve diğer yırtıcı kuşlara ait kanat, tüy, kemik gibi buluntular ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen akbaba kalıntıları incelendiğinde ölüm ve yeniden doğuş ile ilişkili verilere ulaşılmaktadır (Hodder, 2009: 109-111). Buradan hareketle Irak'ın kuzeyindeki Zavi Çemi Şanidar açık hava yerleşiminde Son Buzul Dönem'e tarihlendirilen tabakada toplam on yedi yırtıcı kuş türüne ait kemik ve kanatlar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar içerisinde özellikle Sakallı akbaba ve Kızıl akbaba türlerine ait ele geçen kalıntılar önem arz etmektedir. Kuşlarla bağlantılı bu kalıntılar kült işlevi gördüğü düşünülen taş bir yapının yanında bulunmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde kuşların kanadının bedeninden dikkatlice kesildiği ve keçi kafataslarıyla birlikte gömüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum yırtıcı kuş kanatlarının ölümle bağlantılı ritüellerde kullanılan kostümlerin yapımında veya dekorasyonunda tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Böylelikle ölümlere öteki dünyaya yolculuğunda eşlik etmek ve nihayetinde yeniden doğumu sağlamak amaçlanmıştır (Collins, 2014: 143). Bunun yanı sıra Son Buzul Dönem'in sonlarına ait Irak'ın Doğu Cezire Bölgesi yerleşimlerinden Nemrik 9'daki çalışmalarda da bir dizi taş heykelcik ve havaneli bulunmuş olup bunların birçoğunun tepesinde akbaba ve kartal gibi yırtıcı kuşların baş figürleri yer almaktadır (Karol Kozlowski, 1989: 25-31).

Ayrıca Yukarı Fırat ve Dicle Havzası Neolitik Dönem yerleşimlerinde yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda akbaba tasvirli buluntular ile bol miktarda kemik kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu da adı geçen dönemde yaşamış olan insanların zihin dünyasında akbabaların sembolik açıdan önemli yerinin olduğunu göstermektedir. MÖ 10 bin yılına kadar uzanan Göbekli Tepe'deki, D Tapınağı'nda bulunan 43 numaralı dikilitaşın batı yüzünde

³ <https://arkeofili.com/catalhoyukte-akbaba-penceli-mezarda-trepanasyon-ornegi/>. (31.12.2023)

üç akbaba kabartması bulunmaktadır (**Resim 2a**). Bunlardan sol tarafta bulunan akbabanın ayakta ve açık kanatlarının insan koluna benzeyecek şekilde resmedildiği görülmektedir. Dizleri bükülü ve tuhaf görünümüne sahip olan bu varlığın akbaba kılığına girmiş bir şaman⁴ veya antropomorfik görünüme sahip bir kuş olabileceği öne sürülmektedir. Bu yönüyle Göbekli Tepe'deki kuşa ait motiflerin Çatalhöyük tapınak duvarlarında tasvir edilen akbabalarla benzerlik taşıdığını belirtmek mümkündür. Yine bu akbaba kabartması incelendiğinde sağ kanadının hemen üzerinde yuvarlak, top benzeri bir daire formunun olduğu görülmektedir. Zira insan başının temsili olarak yorumlanan bu dairenin ise ruhları yansıttığı ileri sürülmektedir⁵. Bir başka görüşe göre ise, 43 numaralı dikilitaşta heybetli ve gösterişli şekilde resmedilen kuşun kanadının üstünde tuttuğu dairesel şekil bir erkek başını temsil etmektedir. Buna göre kanatlarını açmış, boynunda sıra sıra dizilmiş gerdanlığı bulunan bu kuş figürü, bundan yaklaşık 7500 yıl sonra çivi yazısıyla kaydedilmiş olan Sumer mitolojisindeki KUR mitlerinden "Tanrıça İNANNA'nın Ölüler Diyarına İnişi" adlı mitosta yer alan tanrıçanın zoomorfik görünümünü yansıtmaktadır⁶.

Resim 2: a) Göbeklitepe D Tapınağı'nda bulunan 43 numaralı dikilitaş (Schmidt, 2010: 244-248), **b)** Göbekli Tepe II. Tabaka'da ortaya çıkarılan akbaba heykelciği (Peters ve Schmidt, 2004: 203).

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Göbekli Tepe'de akbabalara ait kuş kemikleri ile taştan oyulmuş akbaba figürin başı da ortaya çıkarılmıştır (Peters ve Schmidt, 2004: 214). (**Resim 2b**). Ayrıca Karahan Tepe'de 2023 yılı kazı çalışmalarında ölü bir insanı çağrıştıran oturur vaziyetteki heykel ile aynı alanda duvara yerleştirilmiş bir akbaba figürünü ele geçmiştir. Tarih öncesi dönem sanatının gerçekçi yüz ifadesini taşıyan bu heykel, bir sekinin içerisinde zemine sabit şekilde bulunmuştur⁷ (**Resim 3**). Nitekim cansız bir insanın temsili olarak yorumlanan heykelin yanı başına akbaba figürünün yerleştirilmesi, bu kuşun doğal rolünü yani ölüm ve öte dünya ile ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunlara ek olarak Karahan Tepe'de 2024 yılı kazı çalışmalarında içerisinde akbabaların da olduğu çeşitli hayvan kemikleri ortaya çıkarılmıştır⁸. Buradan hareketle akbabaların, Neolitik Dönem ritüellerinde ölü ruhunun göçünü simgelediği düşünülmektedir (Lewis vd., 2018: 512).

4 Şaman öteki dünyayla, ruhlarla ilişki kurma ve hastaları iyileştirme gücü taşıdığına inanılan kişi olarak tanımlanmaktadır. Şamanizm ise doğayla bir bütün olarak yaşayan ilkel toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş bir ritüeller bütünü, ilkel bir esime tekniği olarak ifade edilmektedir. Buna göre Şamanizm, farklı coğrafi ve kültürel ortamlarda özerklik ve değişkenlik gösteren sosyal bir fenomendir. Tarihsel ve antropolojik olarak tek tanrılı dinlerin öncesine tekabül eden, ruhlarla iletişimin ana unsurunu oluşturduğu bir inanışı ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Eliade, 1999: 21-24; Bayat, 2006: 143-146).

5 Neolitik Dönem inancında insanın başı ruhun merkezi olarak kabul edilmiş, dolayısıyla ruh bedenden ayrıldığı için cesetler başsız olarak tasvir edilmiştir. Bölgedeki tarih öncesi dönem tasvirlerinde insan ruhlarını temsil ettiğine inanılan insan başını simgeleyen benzer dairesel formlar görülmektedir. Bu nedenle insanlar öldükten sonra ruhun taşıyıcısı olan kafataslarının gömüldüğü anlaşılmaktadır (Collins, 2014: 140-141; Caletti, 2020: 101).

6 Zira ölüm olgusunun işlendiği bu dikilitaş üzerinde Sumer mitolojisi üç bölüm halinde ele alınmıştır. "Baş" ve "gövde" olmak üzere iki ana kısımdan oluşan T formundaki dikilitaşın baş olarak isimlendirilen bölümü kozmik gökyüzü ve yeryüzünü temsil ederken, gövde denilen bölümü ise yeraltına yani Ölüler Diyarına karşılık gelmektedir. Dikilitaşın beden kısmında yer alan üçüncü bölüm yani yeraltı dünyası da akrep sembolü ile başlamaktadır. Söz konusu canlı bünyesinde hem zehri hem de panzehri bulundurmasından dolayı Eski Çağ Mezopotamya sembolizminde ölüm ve ölümden sonraki yaşamla özleştirilmektedir (Kılıç ve Eser, 2019: 256-257, 367-371).

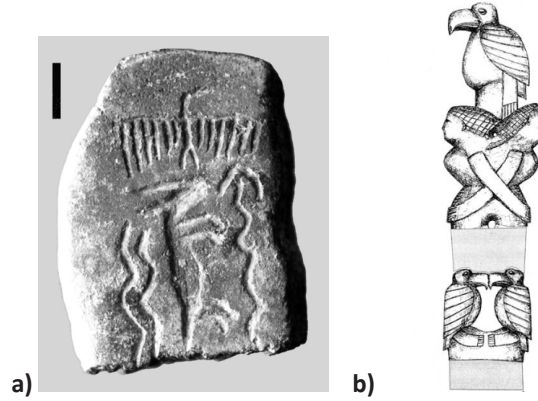
7 <https://arkeofili.com/gobeklitepe-ve-karahantepede-gercek-boyutlu-heykeller-bulundu/>. (30.09.2023)

8 <https://arkeofili.com/karahantepede-rituellere-dair-yeni-bulgular-ortaya-cikarildi/> (05.11.2024)

Resim 3: Karahan Tepe 2023 yılı kazı çalışmalarında ele geçen akbaba heykeli (<https://arkeofili.com/gobeklitepe-ve-karahantepede-gercek-boyutlu-heykeller-bulundu/> (30.09.2023)).

Diğer yandan Fırat Nehri Vadisi'ndeki Jerf el-Ahmar yerleşiminde ele geçen iki stel üzerinde şematik akbaba başları resmedilmiş olup, aynı bölgede ortaya çıkarılan mil taşı desteği üzerinde de akbaba gravürlerine rastlanmıştır (McMahon, 2016: 179) (**Resim 4a**). Söz konusu yerleşimdeki kazılarda ortaya çıkarılan çok sayıda kuş kemiği kalıntısı üzerinde yapılan analizler sonucu en yaygın türün akbaba olduğu tespit edilmiştir (Gourichon, 2002: 138-154). Bunun yanı sıra Kuzey Suriye/Mureybet ve Şanlıurfa/Gürcütepe gibi dönemin öne çıkan yerleşimlerinde yırtıcı kuş türlerine ait deri, kanat, pençe ve tüy kalıntılarına ulaşılmıştır (Peters ve Schmidt, 2004: 214); McMahon, 2016: 179). Nitekim içerisinde akbabaların da bulunduğu bu yırtıcı kuş türlerinin deri, kanat, pençe veya tüyleri için avlandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bunların ritüellerde kullanılmış olabileceği ya da grup üyeliğini yansıtan totemik semboller olduğu tahmin edilmektedir.

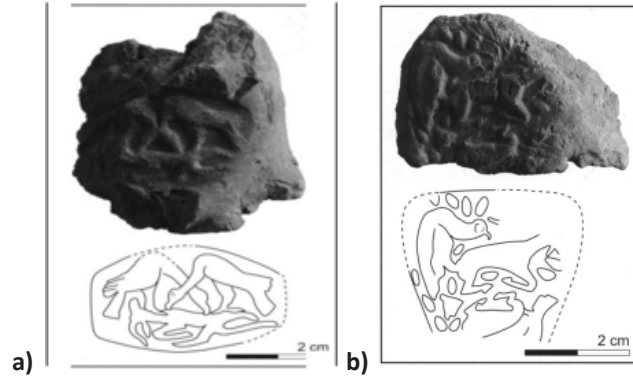

Resim 4: a) Jerf el-Ahmar'da ortaya çıkarılan akbaba tasvirli taş parçası (Gourichon, 2002: 16), **b)** Nevali Çori'de bulunan totem direğinin çizimi (Schmidt, 2004: 248).

Bir başka Neolitik Dönem yerleşimi olan Şanlıurfa/Nevali Çori'deki kült yapısı kalıntıları arasında akbaba tasvirli nesneler ortaya çıkarılmıştır. Burada yapılan kazı çalışmaları neticesinde üzerinde iki insan başı ve akbabaların birlikte tasvir edildiği figürlü bir totem direği bulunmuştur (**Resim 4b**). Kült yapı duvarlarının inşasında dolgu malzemesi olarak kullanıldığı düşünülen bu totem direği, yaklaşık MÖ 8500 yıllarına tarihlendirilmektedir. Ayrıca burada ele geçen buluntular içerisinde yontulmuş bir akbaba heykeli de yer almaktadır (Schmidt, 2010: 218); Collins, 2014: 140). Bununla birlikte Neolitik Dönem'in sonlarına tarihlendirilen Kahramanmaraş/Domuztepe Höyüğünde ölüm çukuru olarak adlandırılan alanda bulunan bir çömlek parçası üzerinde iki adet başsız insan bedeni ve akbaba olduğu düşünülen yırtıcı kuş tasvirlerine rastlanmıştır (McMahon, 2016: 172). Buna göre akbabanın Neolitik Dönem toplumlarının ölü ritüellerinde de özel bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür.

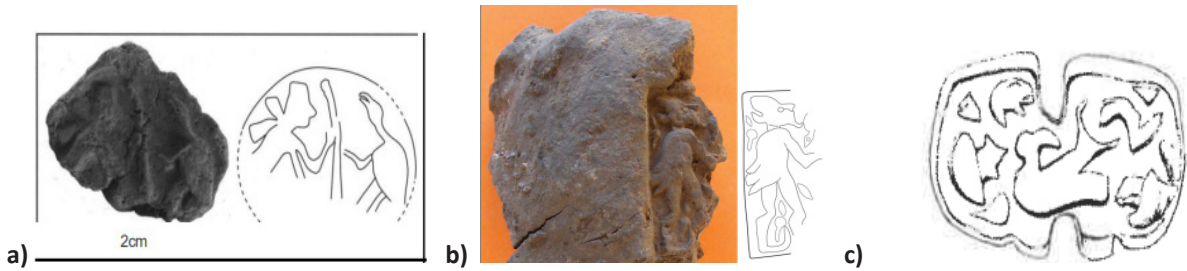
Daha sonraki dönemlere ait çeşitli yerleşimlerde yürütülen arkeolojik çalışmalar neticesinde de akbaba motifli eserler ortaya çıkarılmıştır. Nitekim Kuzeydoğu Suriye bölgesindeki Tel Brak yerleşiminde 2007-2008 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında Kalkolitik Dönem'in sonlarına (yaklaşık MÖ 3900-3600) tarihlendirilen çok sayıda mühür ve mühür baskılı buluntulara ulaşılmıştır. Adı geçen nesnelerin çoğunluğu, kentin kuzey sınırında yer alan Tel Majnuna'daki yığınlar içerisinde bulunmuştur. Buradaki bazı mühür ve mühür baskıları üzerindeki akbaba motifli betimlerin iki farklı tema halinde tasvir edildikleri tespit edilmiştir. Bu temaların ilkinde profilden verilmiş iki akbaba gagaları birbirine çaprazlanmış şekilde betimlenmiştir. Söz konusu akbabaların bir hayvan leşiyle beslendikleri görülmektedir. (**Resim 5a**). İkinci temada ise ölü hayvan üzerinde durur pozisyonda bir akbaba

profilden resmedilmiştir (**Resim 5b**). Nitekim her iki sahnenin ortak yönünü oluşturan hayvanlar, genellikle ölü oldukları anlaşılacak şekilde yani ters dönmüş vaziyette betimlenmişlerdir. Öte yandan akbabaların tek ve gruplar halinde çeşitli hayvanlarla veya kompozit varlıklarla bir arada tasvir edildiği sahneler de bulunmaktadır. Keçileri avlamak için takip eden sıralı aslanlar arasında iki akbaba betiminin de yer aldığı mühür baskısı buna güzel bir örnektir. Ayrıca bu yırtıcı kuşa ait betimlerin diğer kuş türleriyle karışmamasını sağlayan ayırt edici dış hatlarının olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de tasvirlerdeki akbabaların boyun ve kuyruklarının belirgin yapısal kıvrımları, deforme olmuş mühürlerde bile tanınmasını kolaylaştırmaktadır (McMahon, 2016: 172). Nitekim akbaba tasvirlerinde anatomik yapıya ait ince detaylar, özellikle de boyun ve kanatların duruşu, dönemin sanatçılarının leşle beslenen bu yırtıcı kuş türünü oldukça yakından gözlemlediklerini göstermektedir.

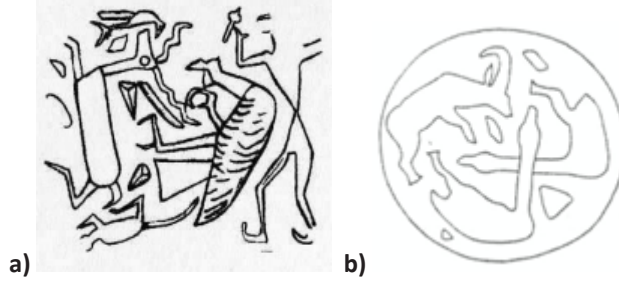
Resim 5: a) Tel Majnuna'dan MÖ 3900-3800 yıllarına ait ölü keçi ile beslenen boyunları birbirine çaprazlanmış akbabaların resmedildiği mühür baskısı, **b)** Tel Majnuna MÖ 3900-3800 yıllarına ait ölü hayvan üzerinde duran akbaba betimli mühür baskısı (McMahon, 2016: 172).

Ayrıca Tel Brak yerleşimindeki Tel Majnuna Höyüğü'nde ele geçen mühür ve mühür baskılarına bakıldığında, bunların neredeyse yarısını bir akbabanın profilden gösterildiği veya birden fazla akbabayı betimleyen örneklerin oluşturduğu görülmektedir. Bu örneklerden bazıları hayvan leşi üzerinde duran bir akbabayı temsil etmektedir. Geriye kalanların çoğunda akbabalar, bir keçi avlayan aslan ile akrep gibi hayvanların bulunduğu sahnelerde ikinci konumdadır. Adı geçen bu yırtıcı kuşa ait motifler, bir insan ve aslan mücadelesinin sahnelendiği mühürlerin yanı sıra şaman olduğu düşünülen figürlerle birlikte görülmektedir (**Resim 6a**). Ayrıca Tel Brak kazılarında insan-hayvan karışımı tasvirli mühür baskıları da ele geçmiştir. Şöyle ki bunlar üzerinde bir insanın başı, kolları ve bacakları ile muhtemelen akbaba olan bir yırtıcı kuşun gövdesi, kanatları ve kuyruk tüylerinin birlikte betimlendiği görülmektedir. Bunlar genellikle törensel bir nesne taşımakta olup birçoğunda insan başının altında kuş başı bulunmaktadır (McMahon, 2022: 234) (**Resim 6b**). Öte yandan buna dair başka örnekler, Mezopotamya'nın kuzeyindeki MÖ 4200-3600 yılları arasına tarihlendirilen Tepe Gavra'daki XI-X. tabakalar ile Arslantepe/Malatya gibi yerleşimlerde rastlanmıştır. Bunun yanı sıra Mezopotamya'nın güneyindeki Uruk, Habuba Kabira ve İran'daki Susa silindir mühürleri üzerinde akbabalar, keçi ve aslanlarla bir arada tasvir edilmiştir (McMahon, 2016: 175-176; Pittman, 2001: 417). Bunlara ek olarak Khirbat al-Fakhar/Hamoukar'da yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen damga mührün yüzeyinde akbabanın ölü hayvan ya da insan vücut parçalarıyla çevrili alanda tasvir edildiği görülmektedir (Gibson, 2002: 30) (**Resim 6c**).

Resim 6: a) Tel Brak'ta ortaya çıkarılan Son Kalkolitik Dönem'e (MÖ 4200-3600) ait şaman ve akbaba motifli damga mühür ve çizimi (McMahon, 2016: 176), **b)** İnsan-kuş karışımı mühür baskısı (McMahon, 2022: 237), **c)** Tel Hamoukar'da ele geçmiş damga mührün çizimi (Gibson vd., 2002: 30).

Bazı araştırmacılar, boyunları birbirine çaprazlanmış akbaba kompozisyonun Tel Brak gibi Kuzey Mezopotamya yerleşimlerinde ele geçen damga mühürler üzerinde görüldüğünü daha sonrasında güney bölgelere yayıldığını ifade etmektedirler. Zira Uruk Dönemi'nin sonlarına tarihlendirilen akbaba tasvirli silindir mühürler bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bunların dışında Tel Kashkashok II ile Hacinebi Tepe gibi yerleşimler akbaba motifli eserlerin rastlandığı diğer yerlerdir. Ayrıca Hacinebi Tepe'nin Kalkolitik Dönem sonuna ait A Tabakasında yapılan çalışmalarda ele geçen bir damga mührün yüzeyinde akbaba, keçi ve şamanik insan tasviri görülmektedir. (**Resim 7a**) Aynı yerleşimin B1 Tabakasında bulunan bir başka damga mühür üzerinde de boyunları birbirine çaprazlanmış akbaba çifti yer almaktadır. Burada ele geçen mühürde, Tel Majnuna'daki damga mühürlerde olduğu gibi akbabalar ölü keçi üzerinde resmedilmiştir (Pittman, 2001: 46; McMahon, 2016: 175) (**Resim 7b**).

Resim 7: a) Hacinebi Tepe'de ele geçen üzeri şaman, akbaba ve keçi figürlü mührün çizimi. **b)** Hacinebi Tepe'deki B1 Tabakasında bulunan damga mührün çizimi (Pittman, 1999: 49).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Son Kalkolitik Dönem mühür kalıntıları incelendiğinde akbaba betimlerinin çoğunlukla ölümlle bağlantılı tasvirlerde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Zira Mezopotamya'da daha güçlü sembolik niteliklere sahip aslana ve diğer yırtıcılara karşı, akbabanın insanları öldüren veya herhangi bir hayvanı avlayan canlılardan olmadıkları görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere söz konusu leşçil yırtıcı bu kuş türünün o dönemlerde canlılar için tehdit oluşturmadığı, fakat çoğunlukla ölmüş hayvanların resmedildiği kompozisyonlarda yer aldığı gözlemlenmektedir. Nitekim yaşamın son bulması olarak tanımlanan bu tasvirlerde ölüm akbabalar ile sembolleştirilmiştir.

2. 1. Eski Mezopotamya'da Tunç Çağı'nda Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba

Tarih öncesi dönemlerde başlayan yırtıcı kuş tasvir geleneğinin Kuzey ve Güney Mezopotamya'da MÖ 3. binyıldan sonra mühürler ile çeşitli arkeolojik buluntular üzerinde devam ettiği gözlemlenmektedir. Ancak bu döneme ait tasvirli eserler incelendiğinde söz konusu kuşlardan akbabanın çoğunlukla diğer hayvanların yer aldığı sahnelerde ikinci figür konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Mezopotamya'nın tarihi dönemlerine ait sanat eserlerine bakıldığında ise akbabaların daha basit şekillerde betimlendikleri görülmektedir (McMahon, 2016: 177). Bunun yanı sıra Cemdet Nasr Dönemi'ne tarihlendirilen bir silindir mühür sahnesinde, akbaba olduğu anlaşılan iki büyük kuş betimi, diğer figürlere doğru kanatlarını kabartarak yürümektedir. Bununla birlikte steatit (sabuntaşı) bir kâsenin dış yüzeyinde aslanın bizona saldırdığı sahnede akbaba motifi de stilize biçimde işlenmiştir (Van Buren, 1939: 84). Nitekim avlanan aslanlar ile ölü hayvan etlerini yiyen akbabaların birlikteliği doğanın acımasız ve dehşet verici yönünü ortaya koymaktadır (Schroer, 2008: 1). Yine Sumer kenti Ur'da Cemdet Nasr Dönemi'ne tarihlendirilen sarı kireçtaşıdan yapılmış akbaba olduğu düşünülen bir kuş figürünü ele geçmiştir (Munn-Rankin, 1959: 20).

Ayrıca MÖ 3. binyıldan itibaren akbaba motiflerinin daha büyük ölçekli sanat eserlerinde, bilhassa kitlesel ölümlerin yaşandığı savaş sahnelerinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda Sumer kabartmalarının eşsiz örneklerinden birisini temsil eden Girsu şehrinde ortaya çıkarılan "Akbabalar Steli" bunun en bilinenidir. Adı geçen stel üzerindeki kabartmada, Lagaş kralı Eanatum'un (yaklaşık MÖ 2450), komşusu Umma kentine karşı kazandığı zafer sahnesi betimlenmiştir. Dört bölüme ayrılan stelin arka yüzünde sağ üst alanda, anıta modern adını veren akbabalar gagalarında Umma'lı düşmanların kesik başlarını tutarken tasvir edilmişlerdir⁹ (**Resim 8**).

⁹ Oldukça kötü durumda olan Akbabalar Steli beyaz kireçtaşıdan yapılmış, tepesi yuvarlatılmış büyük, dikdörtgen bir levhadır. Yedi parçaya ayrılmış olan stelin parçalarının altısı 1880 yılı kazılarında Girsu kentinde bulunmuştur. Bölgedeki yağmalarda ele geçen yedinci parça ise, 1900 yılında British Müzesi tarafından satın alınmış ve daha sonra restorasyon için Louvre Müzesi'ne verilmiştir. Restore edilmiş haliyle stel 1,80 m yüksekliğinde, 1,30 m genişliğinde ve 0,11 m kalınlığındadır. Hem metin hem de görsel olarak, ön ve arka yüzünde, Lagaş şehir devletinin

Daha açık bir ifadeyle Umma zaferinin, stelin üst kısmında ölü askerlerin cesetleriyle beslenen akbaba figürleriyle sembolize edildiği görülmektedir. Zira bu sanatsal geleneğin daha sonraki silindir mühürlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle diğer hayvan türlerine nazaran mühürler üzerinde oldukça az tasvir edilen akbabalar üç farklı kompozisyonda yer almışlardır. Buna göre akbabaların avına saldırırken veya zaferin habercisi olarak bir savaş arabasının önünde uçarken, hatta zaman zaman da çıplak tanrıça figürünün yanında dururken resmedildikleri gözlemlenmektedir (Van Buren, 1939: 84; Ward, 1902: 420).

Resim 8: Akbabalar Steli'nin arka yüzü, Akbabalar ve düşman başları, üst kısım detayı (Winter, 2010: 46).

Bunların yanı sıra Akad Devleti'nin kurucu kralı Sargon'un hükümdarlık yıllarına tarihlendirilen ve propaganda aracı olarak kullanılan Sargon Steli Eski Mezopotamya sanatının önemli eserlerinden birisidir. Stelin C yüzünde Sargon'un askeri seferleri resmedilirken, alt kısımda ise savaş sonrasında düşman cesetleri akbabalara ve köpeklerle terk edilmiş şekilde betimlenmiştir. Güçlü bir etkiye sahip olan bu sahnede, akbabalar oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca sahnede bulunan köpeklerin¹⁰ ölen kişilerin uzuvlarını yemesi ve akbabanın insan bacağına koparması gibi detaylar stelin sanatsal değerini arttırmaktadır. Aynı zamanda yırtıcı kuşların farklı boyutlarda betimlenmesi, yani en küçük kuşların geride görülmesi gibi detaylar sahneye görsel derinlik katmaktadır (Nigro, 1998: 85-102) (**Resim 9**). Genel itibarıyla ideolojik bir mesaj içeren stel üzerindeki kabartmada hayvanlar tarafından parçalanmak ya da gömülmeden kalmak, tanrılar tarafından tamamen terk edilmek manasına gelmektedir. Stelden hareketle Akad Devleti Dönemi'nde siyasi propaganda aracı olarak görülen tasvir sanatında akbabaların, tabiatına uygun olarak ölümle ilgili sahnelerde resmedildikleri gözlemlenmektedir.

Resim 9: Günümüzde Louvre Müzesi'nde bulunan Sargon Steli'nin çizimi (Nigro, 1998: 97).

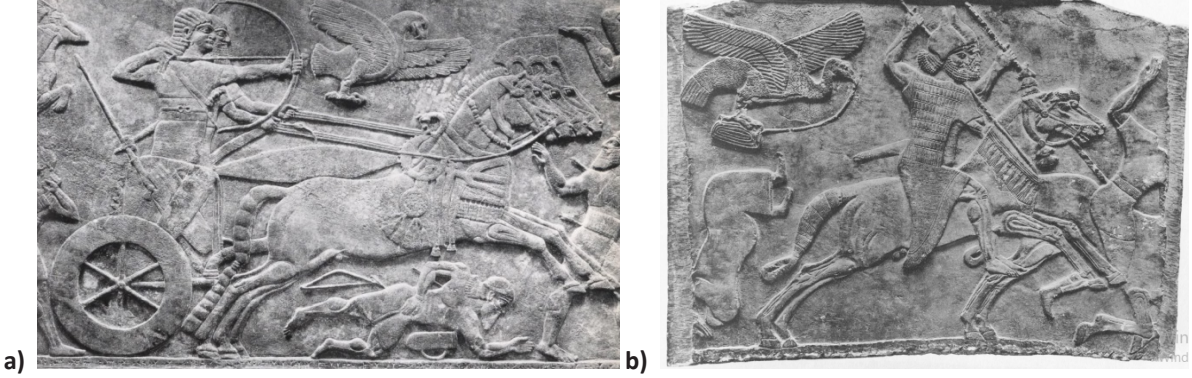
2. 2. Eski Mezopotamya'da Demir Çağı'nda Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba

Mezopotamya stellerinde ve taş anıtlarında yaygın olarak tasvir edilen akbaba sürülerine Yeni Asur Devleti Dönemi kabartmalarında da rastlanmaktadır. Gerçekten kral II. Asurnasirpal'in (MÖ 883-858) Nimrud kenti Kuzeybatı Sarayı'nın taht odasındaki savaş betimlerinin yer aldığı kabartmalardan birinde gökyüzünde uçan bir akbaba görülmektedir. Hareketli bir şekilde resmedilen bu sahnede söz konusu yırtıcı kuş, yaralı bir düşmanı kovalayan savaş arabasındaki iki Asurlu askerinin hemen üzerinde muhtemelen savaş alanına doğru süzülme-
(Collon, 1995: 136) (**Resim 10a**). Buna ek olarak Kuzeybatı Sarayı'nın B Odası'ndaki 3 ve 11 nolu panellerde

komşu Umma'ya karşı toprak ve su hakları konusunda uzun süredir devam eden anlaşmazlıklardan kaynaklanan bir savaşta kazandığı zaferi belgelemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Winter, 2010: 5, 11-12; Kuhrt, 2010: 46-47; Memiş, 2012: 49-50).

¹⁰ Soldaki köpeğin tasmalı olması, köpeklerin muhtemelen askeri seferlerde kullanılan evcil hayvanlar olduklarını göstermektedir.

akbabalar savaş alanında ölmek üzere olan ya da ölü düşman askerlerine saldırırken gösterilmektedir (Amin, 2017: 12). Bunun yanı sıra kral III. Tiglat-pilaser Dönemi'ne (MÖ 774-727) ait aşağıdaki kabartma düşmana hücum eden iki Asurlu süvari tarafından öldürülen kişinin üzerinde, pençelerinde ve gagasında ölü askerin iç organlarını taşıyan akbaba uçmaktadır (Van Dooren, 2011: 77) (**Resim 10b**).

Resim 10: a) Nimrud Kuzeybatı Sarayı'nda bulunan kabartma (Collon, 1995: 137), **b)** Yeni Asur kralı III. Tiglat-Pilaser Dönemi'ne ait kabartma (Van Dooren, 2011: 78).

Öte yandan MÖ 672 yılında kral Esarhaddon'un, Urakazabanu beyi Ramataya ile arasındaki veraset antlaşmasında belirlenen hükümlere uyulmaması durumunda: *"Tanrılar arasında en önde gelen Ninurta, acımasız okuyla seni düşürsün, tarlayı senin kanınla doldursun ve etinle akbaba ve kartalı beslesin."* ifadeleri yer almaktadır. Burada Esarhaddon'un antlaşmayı bozan kişinin Tanrı Ninurta tarafından cezalandırılması ve akbaba ile kartal gibi yırtıcı kuşlara yem olmasını yönünde beddualar içeren bir sözleşme maddesini ilave ettirdiği anlaşılmaktadır (Parpola ve Watanabe, 1988: 28; Ay Arçın, 2019: 513). Akabinde kral Asurbanipal'in (MÖ 668-627) Ninova'daki Güneybatı Sarayı'nın 33 numaralı odasında bulunan Til-Tuba Savaşı kabartmasının üst kısmında aralarında akbabaların da bulunduğu yırtıcı kuşlar ölü düşman askerlerinin cesetlerini yerken tasvir edilmektedir (Portuese, 2020: 121-122).

Ayrıca akbabaya ait tasvirler, Nimrud'daki "Yanık Saray" olarak isimlendirilen saray yapısında bulunan fildişi objeler üzerinde de yer almaktadır. Bunun yanı sıra Nimrud kentinin Kuzeybatı Sarayı'ndaki AB Odası olarak isimlendirilen alanda üzerinde hayvan tasvirlerinin sıralandığı bronz bir kâse bulunmuştur. Hafif yuvarlak tabanlı ve geniş kenarlara sahip kâsenin ağız ve kaide kısmında tahribat nedeniyle eksiklikler bulunmakla birlikte kâsenin ortasında lotus çiçeklerinden frizlerle çevrelenmiş bir motif görülmektedir. Bunun etrafında da domuz olduğu düşünülen kabarık tüylü ölü hayvanları parçalayan akbabalar resmedilmiştir. Kâsenin ağız kenarının hemen iç kısmında ise, daha fazla akbaba tasviri mevcuttur (Curtis ve Reade, 1995: 140) (**Resim 11**). Kâse üzerindeki betimlemelerden anlaşılabileceği üzere akbabalar doğalarına uygun olarak ölü hayvanlarla beslenmektedirler.

Resim 11: Nimrud'daki Kuzeybatı Sarayı'ndaki AB Odası'nda bulunan üzeri tasvirli bronz kâse (Curtis ve Reade, 1995: 140).

Bunların yanı sıra leşle beslendiği bilinen akbabaların bu yönü ölümle ilişkilendirilmesindeki en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Eski Çağ toplumlarının birçoğu akbabalardan korkmakla birlikte bu kanatlı yırtıcılara karşı saygı ve hayranlık duymuşlardır. Öyle ki Eski İran’da Zerdüştlük dininde cenaze törenlerinde ölümler dağların zirvelerine veya “dakhma”¹¹ adı verilen özel olarak oluşturulmuş kulelerinin üstüne yerleştirilmiştir. Böylece akbaba, karga ve kuzgun gibi leşçiller tarafından cesetlerin etlerinin kemiklerden arındırılması sağlanmış olup önemli bir dini ritüel gerçekleştirilmektedir (Van Dooren, 2011: 9-12; Peters ve Schmidt, 2004: 214). Nitekim İran’da 20. yüzyıla kadar sürdürülen dakhma geleneği Hindistan’ın bazı bölgelerinde halen devam etmektedir.

3. SONUÇ

Paleolitik Dönem’den itibaren insan evrendeki hayvanları yakından gözlemlemiş, onların bazılarının sembolik gücünden faydalanmış ve onlara zihin dünyasında derin manalar yüklemiştir. Zira hayatın kaçınılmaz gerçeği olan ölüm hadisesini ve sonrasını anlamlandırma arayışındaki insan, gündelik yaşamında sıklıkla karşılaştığı hayvanların karakteristik özelliklerini yorumlama yöntemine başvurmuştur. Bu bağlamda içerisinde bulunulan yaşamın son bulması ve diğer bir aleme geçiş eşiği olan ölüm olgusunun ifadesinde akbabaya simgesel anlamlar yüklenmiştir. Özellikle güçlü ve iri yapılı akbabanın, leşlerle beslenme alışkanlığı insanların dikkatini çekmiş ve böylece ona ölüm ya da öteki dünya ile ilgili doğaüstü güçler atfedilmiştir. Dolayısıyla akbaba, tarih öncesi dönemlerden günümüze dek çeşitli toplumların kültüründe, inancında ve ölü gömme ritüellerinde öteki dünya ve yeniden dirilişin metaforik aktarımında önemli bir yere sahip olmuştur.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Eski Yakın Doğu coğrafyasının Prehistorik Dönemi’ne ait çeşitli yerleşimlerinde yürütülen kazı çalışmaları neticesinde öteki dünyayla ilişkili akbaba ile ilgili bol miktarda arkeo-faunal veriye ulaşılmıştır. Söz konusu kuşun tüy, pençe, kanat ve kemiklerinin ölüm ve öte dünyayla bağlantılı ritüellerde kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte tarih öncesi dönemlerde özellikle Neolitik Dönem’den itibaren akbaba figürünün yoğun bir şekilde görsel malzemelerde yer almaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak Tunç Çağı’na gelindiğinde ise tam tersi bir durumla karşılaşmıştır. Şöyle ki önceki dönemlerde yoğun olarak görülen bu figürün Tunç Çağı Mezopotamya’sının hem çivi yazılı kaynaklarında hem de sanatında yoğun bir şekilde görülmesi beklenirken her iki grupta bir düşüş yaşanmıştır. Akabinde Demir Çağı’yla birlikte yazılı ve görsel kaynaklarda tekrardan daha fazla yer almaya başlamıştır. Nitekim Tunç Çağı’ndaki düşüşün Mezopotamya coğrafyasındaki yaşanan göç hareketleri, kültür değişimlerinden kaynaklanabileceği, Demir Çağı’ndaki artışında yapılan askeri seferlerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Genel itibarıyla ele geçen akbaba tasvirli eserler irdelendiğinde bu yırtıcı kuş türünün tarih öncesi dönemlerden itibaren Mezopotamya ve çevresinde yaşamış insanların imge dünyasında önemli yer edindiği anlaşılmaktadır. Öyle ki yazılı ve arkeolojik kaynaklar akbabanın doğal rolüyle bağlantılı olarak ölmüş hayvanlarla veya savaş temalı kompozisyonlarda resmedildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu yırtıcı kuşun ölüm, parçalanma, şiddet ve savaş sonrası durum gibi olumsuz bir çağrışıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda modern toplumların kültürlerinde ölümle bağdaştırılan akbaba imgesinin izlerinin oldukça eskilere dayandığını söylemek mümkündür.

¹¹ Zerdüştlükteki “dakhma” kelimesi, mezar anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bozkırda yaşayan halkların ruhlarının ölüm sonrasında oyuk, karanlık çukur manasında kalacakları yeri tanımlamak için kullanılmıştır. Diğer yandan sessizlik kuleleri olarak da adlandırılmıştır. Zerdüştlükte herhangi biri öldüğünde ceset alınıp yüksek bir tepe ya da kayanın üzerinde bulunan yere getirilmektedir. Cesedin etlerinin yırtıcı hayvanlar tarafından yenilmesi sağlandıktan sonra kemikleri toplanıp merkezi bir kuyuya konulmakta ve orada toz oluncaya kadar bekletilmektedir. Zerdüşst öğretisine göre cesetler kutsal kabul edilen su, toprak ve ateşe temas etmemiş, dolayısıyla onları kirletmemiş sayılmaktadır (Korkmaz, 2004: 53; Yılmaz, 2017: 153-154).

KAYNAKÇA

- Amin, O. S. M. (2017). "Wall Reliefs: Ashurnasirpal II's War Scenes at the British Museum", *Ancient History Encyclopedia*, 1-18.
- Andreoni, M. (2016). "Vultures: Exegesis of a Symbol", *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3/4, 1-9.
- Arnott, W.G. (2007). *Birds in the Ancient World From A to Z*, Routledge, London and New York.
- Ay-Arçın, Ş. (2019) "Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen/İşşuru "Kuş" ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIX, 483-527.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Black, J. George, A., Postgate, N. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd printing, Harrossowitz Verlag, Wiesbaden.
- Bottero, J. (2020). *Gilgamiş Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, (Çev: O. Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- CAD Z, (1998). *The Assyrian Dictionary Volume 21-Z*, (Ed: L. Oppenheim vd.), The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.
- Caletti, C.C. (2020). "Göbekli Tepe and the Sites around the Urfa Plain (SE Turkey): Recent Discoveries and New Interpretations", *Asia Anteriore Antica. Journal of Ancient Near Eastern Cultures*, 95-123.
- Collins, A. (2014). *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. L. Tonguç Basmacı), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Collon, D. (1995). *Ancient Near Eastern Art*, University of California Press, Los Angeles.
- Curtis, J.E. Reade J.E. (Ed.), (1995). *Art and Empire Treasures From Assyria in the British Museum*, British Museum Press, London.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm: İlk Ekrime Teknikleri*, (Çev: İ. Birkan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Gibson, M., A. al-Azm, C. Reichel, et.al., (2002). "Hamoukar: A Summary of Three Seasons of Excavation", *Akkadica*, 123/ 1, 11-34.
- Gimbutas, M. (1989). *The Language of the Goddess*, Harper & Row, San Francisco.
- Gourichon, L. (2002). "Birds Remains from Jerf el Ahmar, A PPN Site in Northern Syria With Special Reference to the Griffon Vulture (*Gyps fulvus*)" *Archaeozoology of the Near East V, Groningen*, The Netherlands, 138-154.
- Hodder, I. (2009). "An Archaeological Response", *Paléorient*, 35/1, 109-111.
- Kersten, A.M.P. (1991). "Birds from the Palaeolithic Rock Shelter of Ksar 'Akil, Lebanon", *Paléorient*, 17/2, 99-116.
- Kılıç, Y., Eser, E. (2019). "Göbekli Tepe D Tapınağı Dikilitaş Betimlemeleri ile Sümer Mit Anlatıları Arasındaki Benzerlikler", *Doç. Dr. Samira Kortantamer Armağanı*, (Ed. A. M. Ağır ve A. Özturhan) Çizgi Kitabevi, Konya, 357-376.
- Korkmaz, E. (2004). *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kozłowski, S. K. (1989). "Nemrik 9, a PPN Neolithic Site in Northern Iraq", *Paléorient*, 15/1, 25-31.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kuhrt, A. (2010). *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-330) Cilt 1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Lewis, S., L. L. Jones, (2018). *The Culture of Animals in Antiquity*, Routledge, London and New York.
- Litcher, C. (2018). "Neolitik Dönemde Anadolu'da Ölüm", *Aktüel Arkeoloji*, 63, 24-35.
- Martin, L., Edwards, Y., & Garrard, A. (2013). "Broad Spectrum or Specialised Activity? Birds and Tortoises at the Epipalaeolithic Site of Wadi Jilat 22 in the Eastern Jordan Steppe", *Antiquity*, 87/337, 649-665.
- Mellaart, J. (1967). *Çatal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill, New York.
- Memiş, E. (2012). *Eski Çağ'da Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- McMahon, A. (2016). "The Encultured Vulture: Late Chalcolithic Sealing Images and the Challenges of Urbanism in 4 th MBC Northern Mesopotamia", *Paléorient*, 42/1, 169-183.
- McMahon, A. (2022). "Composite Human-Animal Figures In Early Urban Northern Mesopotamia: Shamans or Images Of Resistance?", *Oxford Journal of Archaeology*, 41/3, 230-251.
- Munn-Rankin, J.M. (1959). "Ancient Near Eastern Seals in the Fitzwilliam Museum, Cambridge", *Iraq*, 21/1, 20-37.

- Nigro, L. (1998). "The Two Steles of Sargon: Iconology and Visual Propaganda at the Beginning of Royal Akkadian Relief", *Iraq*, 60, 85-102.
- Ogada, D.L., Keesing, F., Virani, M.Z. (2011). "Dropping Dead: Causes and Consequences of Vulture Population Declines Worldwide", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1-15.
- Parpola, S., Watanabe, K. (1988). *Neo Assyrian Treaties and Loyalty Oaths, State Archives of Assyria Vol. 2*, Helsinki University Press, Helsinki.
- Peters, J., Schmidt, K. (2004). Animals in the Symbolic Word of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment", *Anthropozoologica*, 39/1, 179-218.
- Pittman, H. (1999). "Administrative Evidence from Hacinebi Tepe: an Essay on the Local and the Colonial", *Paléorient*, 25/1, 43-50.
- Pittman, H. (2001). "Mesopotamian Intraregional Relations Reflected Through Glyptic Evidence in the Late Chalcolithic 1-5 Periods", *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors. Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, (Ed: M. S. Rothman), School of American Research Press, New Mexico, 403-443.
- Portuese, L. (2020). "Live and Live Images: Metaphor and Interpictoriality in Neo-Assyrian Art", *Researching Metaphor in the Ancient Near East*, (Ed: M. Pallavidini ve L. Portuese), Harrassowitz Verlag, 115-139.
- Schmidt, K. (2010). "Göbekli Tepe the Stone Age Sanctuaries, New Results of Ongoing Excavation With a Special Focus on Sculptures and High Reliefs", *Documenta Praehistorica*, XXXVII, 239-256.
- Schroer, S. (2008). "Vulture", *Iconography of Deities and Demons: Electronic Pre-Publication*, s. 1-4.
- Sonmez, F., Nart, S. (2022). "Antropomorfizm: Kavramın Tarihi, Teoriler ve Tüketici Davranışları Bağlamında Bir Literatür İncelemesi", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 580-613.
- Strika, F. I. (1983). "Prehistoric Roots: Continuity in the Images and Rituals of the Great Goddess Cult in the Near East", *Rivista Degli Studi Orientali*, 57, 1-41.
- Tekin, H. (2019). "Domuztepe 2018 Kazılarının İlk Ön Raporu", 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, Diyarbakır, 277-292.
- Van Buren, E. D. (1939). *The Fauna of Ancient Mesopotamia as Represented in Art*, Pontificum Institutum Biblicum, Roma.
- Van Dooren, T. (2011). *Vulture*, Reaktion Books, London.
- Yıkmaç, Y. (2017). "Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük-Yahudilik Etkileşimi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 149-158.
- Ward, W. H. (1902). *The Seal Cylinders of Western Asia*, Carnegie Institution of Washington, Philadelphia.
- Winter, I. J. (2010). "Chapter Sixteen After the Battle is Over: The Stele of the Vultures and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", *On Art in the Ancient Near East, Cilt 2, From the Third Millennium BCE*, Brill, Leiden-Boston, 3-51.

İnternet Kaynakları

- <https://arkeofili.com/gobeklitepe-ve-karahantepede-gercek-boyutlu-heykeller-bulundu/> (30.09.2023)
- <https://arkeofili.com/catalhoyukte-akbaba-penceli-mezarda-trepanasyon-ornegi/> (31.12.2023)
- <https://arkeofili.com/karahantepede-rituellere-dair-yeni-bulgular-ortaya-cikarildi/> (05.11.2024)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.12.2024 ✓Accepted/Kabul: 25.01.2025

DOI: 10.30794/pausbed.1595891

Research Article/Araştırma Makalesi

Değerli Velet, A. (2025). "Yarı-Çevreden Merkeze: Erken Modern Dönemde Balkanlar'da Ticaret, Ekonomik Entegrasyon ve Jeopolitik Rekabet", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 35-52.

YARI-ÇEVREDEN MERKEZE: ERKEN MODERN DÖNEMDE BALKANLAR'DA TİCARET, EKONOMİK ENTEGRASYON VE JEOPOLİTİK REKABET

Ayşe DEĞERLİ VELET*

Öz

Bu makale, Erken Modern Dönem Balkanları'nın ekonomik ve jeopolitik dinamiklerini, Immanuel Wallerstein'in "Modern Dünya Sistemi Teorisi" çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada, Balkanlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-çevresel bir bölgesi olarak dünya ekonomisine entegrasyon süreci analiz edilmektedir. Bu bağlamda, bölgenin tarımsal ve ticari üretim kapasitesindeki artışın ekonomik entegrasyona etkileri, yerel aktörlerin rolü, uluslararası ticaret yolları ve bölgesel güç dengeleri ele alınmıştır. Ayrıca, Balkanlar'ın küresel ticaret ağlarına katkısı ve bu entegrasyonun yerel topluluklar üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Çalışma, Osmanlı kontrolünün Balkanlar'da ekonomik canlılığı artırdığı, ancak aynı zamanda çevreleşme süreçlerinin bölgesel ekonomik eşitsizlikleri derinleştirdiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, Osmanlı, Ticaret, Entegrasyon, Jeopolitik rekabet.*

FROM SEMI-PERIPHERY TO CENTER: TRADE, ECONOMIC INTEGRATION, AND GEOPOLITICAL COMPETITION IN THE BALKANS DURING THE EARLY MODERN ERA

Abstract

Using Immanuel Wallerstein's "Modern World System Theory," this essay examines the geopolitical and economic dynamics of the Balkans during the Early Modern Era. As a semi-peripheral territory of the Ottoman Empire, the research examines the Balkans' assimilation into the global economy. This setting discusses the role of local actors, international trade routes, regional power balances, and the consequences of the region's increased agricultural and commercial production capability on economic integration. Additionally, the impact of this integration on local communities and the Balkans' contribution to international trade networks are examined. The study demonstrates that while Ottoman rule boosted the Balkans' economy, encirclement processes also widened regional economic disparities.

Keywords: *Balkans, Ottoman, Trade, Integration, Geopolitical competition.*

*Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İZMİR.
e-posta: ayse.degerli@idu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9035-6745>)

1. GİRİŞ

Bu makale, Erken Modern Dönem Balkanları'nın ekonomik ve jeopolitik dinamiklerini, Immanuel Wallerstein'in "Modern Dünya Sistemi Teorisi" (1974) çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Wallerstein, dünya ekonomisinin hiyerarşik bir yapıda çekirdek, yarı-çevre ve çevre olarak üç temel kategoriye ayrıldığını öne sürmüştür. Bu çerçevede çekirdek bölgeler ekonomik olarak ileri, politik olarak güçlü ve sermaye birikimi yüksek alanları temsil ederken, çevre bölgeler hammadde ve doğal kaynak sağlayıcıları olarak öne çıkar. Yarı-çevre bölgeler ise çekirdek ve çevre arasında ekonomik aracılık rolü oynar. Bu teorik bağlamda, Erken Modern Dönem Balkanları, çevre (Yakın Doğu ve ötesi) ile çekirdek (Venedik ve Batı Avrupa) ekonomileri arasında bir köprü işlevi gören yarı-çevre bir bölge olarak tanımlanabilir.

Dünya imparatorluğu, ekonomik yeniden dağıtımın siyasi kararlarla belirlendiği ve sermaye birikiminin sınırlı olduğu bir sistemdir. Buna karşın, dünya ekonomisi, piyasa odaklı ve sermaye birikimine dayalıdır. Wallerstein, Osmanlı'yı başlangıçta bir dünya imparatorluğu olarak tanımlarken, daha sonra kapitalist dünya ekonomisine periferik bir bölge olarak entegre olduğunu vurgular (Wallerstein, 1979: 389-398). Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine entegrasyonuna ilişkin literatür, periferikleşme sürecinin zamanlaması ve niteliği üzerine farklı görüşler sunmaktadır. Halil İnalcık, bu sürecin 1590'larda başladığını ileri sürerken, daha sonraki dönemlere işaret eden görüşler de vardır. Wallerstein ise bu sürecin çeşitli Osmanlı bölgelerinde farklı dinamikler çerçevesinde yaşandığına dikkat çeker. Balkanlar, Osmanlı ekonomisinin çok katmanlı yapısında kritik bir öneme sahip olmuş, ancak bu bölgenin kapitalist sistemle bağlantısı diğer Osmanlı topraklarından farklı bir zaman ve dinamik çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Bu çalışma, kapitalist dünya sisteminin Balkanlar'daki ekonomik entegrasyon ve jeopolitik rekabet üzerindeki etkilerini, Hopkins ve Wallerstein'in kavramsal çerçevesinden hareketle tartışmaktadır. Hopkins ve Wallerstein'a göre kapitalist dünya ekonomisinin temel özelliği, sürekli bir genişleme ve yeni bölgelerin dahil edilmesi sürecidir. Bu kapsamda Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem Avrupa merkezli ticaret ağları hem de yerel üretim faaliyetleri aracılığıyla önemli bir yarı-çevre bölge haline gelmiştir. Kapitalist dünya ekonomisinin genişleme mantığı, ucuz işgücü ve hammaddenin mobilizasyonunu öncelikli kılar (Hopkins & Wallerstein, 1987: 763-780). Balkanlar, bu çerçevede hem çalışma rejimlerinin hem de tarımsal ve sanayi üretiminin yeniden düzenlenmesi ile sistemin bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı Balkanları'nda, tarımsal üretimin artışı ve ticaret yollarının çeşitlendirilmesi, ekonomik entegrasyonun önemli ayaklarını oluşturmuştur. Ancak, bu entegrasyon süreci, genellikle merkezle çevre arasındaki çatışmalara da yol açmıştır. Kapitalist sistemin genişlemesi, Balkanlar'daki jeopolitik rekabeti şekillendirmiştir. Bölge, bu anlamda Avrupa'nın çeşitli güçleri ile Osmanlı arasındaki siyasi ve ekonomik çekişmelerin odak noktalarından biri olmuştur. Çıkar gruplarının yerel ticaret yolları üzerindeki etkisi, dünya ekonomisinin Balkanlar'daki sınırlarını belirlemiştir.

Osmanlı'nın yarı-çevresel bölge olarak Balkanlar'ı nasıl kontrol ettiği ve bu kontrolün imparatorluğun ekonomik sürdürülebilirliği üzerindeki etkileri de bu çalışmada tartışılmaktadır. Yerel aktörlerin kısa vadeli ittifaklar ve ihanetler yoluyla bölgesel dengeleri nasıl şekillendirdiği analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk kısmı, yarı-çevre şehirlerin ekonomik entegrasyonunu ve bu şehirlerin küresel ticaret sistemlerindeki rollerini incelerken; ikinci kısmı, ticaret yolları üzerindeki rekabeti, yerel ve uluslararası aktörler arasındaki ittifakları ve kırılğan siyasi dengeleri tartışmaktadır. Bölgenin tarihi, yalnızca yerel unsurların değil, aynı zamanda küresel ticaret ağlarının ve imparatorluk stratejilerinin bir yansımasıdır. Bu perspektif, Balkanlar'ın dünya ekonomisinin gelişimindeki yerini ve geçirdiği dönüşümü anlamak için yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

2. DOĞU VE BATI ARASINDA: BALKANLAR'IN EKONOMİK KORİDOR ROLÜ

Bazı Balkan tarihçileri, Osmanlıların bölgeye gelişinin ekonomik hayata olumsuz etkiler yaptığını; ticaret, kentleşme ve tarımda gerilemeye yol açtığını savunmuştur. Ancak bu iddialar, tarihsel verilerle çalışmakta ve dönemin küresel ekonomik bağlamı dikkate alındığında yeterince desteklenememektedir. Pax Mongolica (Moğol Barışı) döneminde, 13. yüzyılın ortalarında kıtalararası ticaretin canlanması, Karadeniz, Konstantinopolis, Balkanlar ve İtalya'da ekonomik refahı artırmıştır. Ancak 14. yüzyılın ortalarında, Osmanlıların bölgeye gelişinden önce, Çin ve Orta Asya'ya giden küresel ticaret yollarının kapanması ve veba salgını, Levant ve Balkanlar'ı etkileyen büyük bir ekonomik krize neden olmuştur. Bu krizi Osmanlılara atfetmek tarihsel olarak yanlış bir

çıkarımdır. Aksine, Osmanlı yönetimi altında Balkanlar, daha geniş ticaret ve idari ağların parçası haline gelerek önemli bir ekonomik iyileşme sürecine girmiştir (İnalçık, 2016: 23). Örneğin uzun yıllar küçük bir kale içi yerleşimi olarak kalan Belgrad gibi şehirler, Osmanlı döneminde önemli ticari ve idari merkezlere dönüştürülmüştür. Bu merkezlerin kırsal alanlarla entegrasyonu, ekonomik aktiviteyi artırmış ve köylerin de bu ticari hareketlilikten faydalanmasını sağlamıştır. Osmanlılar, cami inşaatı gibi büyük ölçekli projeleri Avrupa standartlarına kıyasla daha hızlı bir şekilde organize etmiş ve bu projeler ekonomik çevreyi canlandırmıştır. Serez ve Prizren gibi daha küçük yerleşim birimleri bile bu dönüşümlerden olumlu etkilenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Balkanlar'daki şehirleşme oranında artış yaşanmış, Selanik ve o dönemde Osmanlı vassallığı haline gelmiş olan Dubrovnik gibi liman şehirleri büyüyerek önemli ticaret merkezleri haline gelmiştir (Mazower, 2014: 70). Bu gelişmeler, Osmanlı'nın Balkanlar'ı küresel ekonomiye bağlayarak bölgeyi ekonomik krizden çıkardığını ve çekirdek-çevre ilişkilerinde stratejik bir konuma yükselttiğini göstermektedir.

Osmanlı döneminde Balkanlar'daki ekonomik entegrasyon, üç büyük ticaret yolu aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Edirne'yi Dubrovnik ve Avlonya'ya bağlayarak bölgeyi Batı pazarlarıyla entegre etmiştir. İkinci yol, Edirne'den başlayarak Niğbolu ve Braşov üzerinden Transilvanya'ya ulaşmaktadır. Üçüncüsü ise Konstantinopolis'ten deniz yoluyla Akkerman'a ve oradan Lehistan'ın ticari merkezi Lviv'e kadar uzanmaktadır. Bu ağ içerisinde Edirne, Balkanlar'ın Konstantinopolis ve Bursa ile bağlantısını sağlayan kritik bir kavşak noktasıdır. Askerî, idari ve ticari açıdan büyük öneme sahip bu merkez, doğu mallarının Balkanlar ve Kuzey Avrupa'ya dağıtımında hayati bir rol oynamıştır. Bu ticaret yolları, sadece Bursa ve İran ipeği, Hint baharatı ile boyaları, Safranbolu safranı, Anadolu'dan gelen pamuklu kumaşlar, Ergani ve Küre bakırı, Kütahya çinileri gibi malları taşımakla kalmamış; aynı zamanda Balkanlar'ı küresel ticaretin çözülmez bir parçası haline getirmiştir. Osmanlılar, Şam, Halep, Bursa, Konstantinopolis ve Akkerman üzerinden Avrupa'ya doğu mallarını taşıyan uluslararası bir ticaret yolu inşa etmişlerdir. Lehistan'dan Moskova'ya kadar uzanan Doğu Avrupa, doğu mallarını büyük ölçüde bu yoldan sağlamıştır. Bu güzergâh, Beyrut veya İskenderiye üzerinden Venedik'e ulaşan Akdeniz ticaret yoluyla rekabet içinde olmuştur. Bu rekabet, Balkanlar'ın Erken Modern Çağ ticaretindeki merkezî rolünü artırmış ve bölgeyi stratejik bir konuma taşımıştır (İnalçık, 2016: 24-25). Böylece Osmanlı'nın inşa ettiği uluslararası ticaret ağı, Balkanlar'ı sadece hammadde sağlayan bir bölge olmaktan çıkarıp, doğu mallarını Batı Avrupa'ya aktaran hayati bir ticaret koridoru haline getirmiştir. 1500'lere gelindiğinde Osmanlı ticaret yollarından geçen baharat hacminin zaman zaman Lizbon'a eşit olması, Balkanlar'ın dünya ticareti için bir kanal olarak küresel önemi konusunda çarpıcı bir göstergedir.

Balkan tarihi uzmanı Traian Stoianovich'in çalışmalarında vurguladığı üzere, Balkanlar'ın çevre kaynakları arasında tahıl, hayvancılık ürünleri, madenler ve kereste yer almaktadır. Bu kaynaklar, yarı-çevre şehirler aracılığıyla, Venedik gibi çekirdek ekonomilere entegre edilmiştir. Bu süreçte, taşımacılık ağlarının ve fuarların gelişimi kritik bir rol oynamıştır. Ancak bu kaynak akışının, genellikle Balkan köylüsünün sömürülmesine dayandığı ve bölgedeki ekonomik eşitsizlikleri artırdığı iddia edilmiştir. Nitekim 1590'larda Balkanlar'ın ekonomik açıdan Avrupa'ya kıyasla hayli geri kaldığı öne sürülmüştür. Avrupa'da Aşağı Ren Nehri, Po Nehri'nin alt ve orta kısımları ile kısmen Seine Nehri'nin alt ve orta bölümleri bu dönemde çekirdek bölge mahiyetindedir. Bu bölgelerde gıda pahalı, ancak para nispeten ucuzdur. Balkanlar ise, gıda fiyatlarının düşük ve paranın maliyetinin yüksek olduğu yarı-çevre bölgelerdendir (Stoianovich, 2015: 188-192).

Bu genel ticaret ağlarının ve kaynak akışının yarattığı ekonomik bağlam, özellikle Adriyatik kıyısındaki stratejik şehirlerin Balkanlar ile Batı Avrupa arasındaki ticaret ilişkilerinde merkezî rolünü öne çıkarmaktadır. Bu şehirlerden biri de Dubrovnik'tir. Orta Çağ'da Ragusa olarak bilinen Dubrovnik, hem Akdeniz hem de Balkan ticaret sistemlerine entegre bir yapı sergileyerek merkez ve çevre bölgeler arasında mal, sermaye ve kültürel alışveriş akışında önemli bir aktör konumundadır. Osmanlı'da bir ticaret kentine önemli bir miktar vergi karşılığında özerlik veya hatta bir tür bağımsızlık tanınabileceğini gösteren nadir bir örnektir. Dubrovnik'in limanı, Balkanlar, İtalya ve daha uzak bölgeler arasındaki ticaretin akışını kolaylaştırarak, Akdeniz ve Balkan ticaret ağlarında hayati düğüm noktalarından biri olmuştur. Dubrovnikli tüccarlar, Karadeniz ve Levant'a kadar uzanan geniş ticaret ağları geliştirerek, tuz, yün ve değerli metaller gibi malların ticaretini yapmış; böylece Venedik gibi çekirdek ekonomiler ile Osmanlı Balkanlar'ı ve çevre bölgeler arasında önemli bir bağlantı kanalı olarak öne çıkmıştır. Dubrovnik'in serbest şehir statüsü, ticari tarafsızlığını koruyarak, rakip güçler arasındaki ticarete aracılık etme kapasitesini artırmış; şehrin diplomatik becerileriyle birleşen bu tarafsızlık, Dubrovnik'in karmaşık siyasi ortamda hem

özerkliğini hem de ekonomik gücünü korumasını sağlamıştır. Ticaretten elde edilen zenginlik, altyapı yatırımları, anıtsal mimari projeler ve sanat himayesi gibi çeşitli kalkınma faaliyetleri aracılığıyla ekonomik ve kültürel gelişimi destekleyen bir döngü yaratmıştır (Riedler & Stefanov, 2021: 77-111). Osmanlı İmparatorluğu'na vergi veren bir Katolik tüccar cumhuriyeti olan Dubrovnik, Venedik'e giden Osmanlı elçileri için stratejik bir konaklama noktası ve aynı zamanda savaş esirlerinin takas edilebildiği bir yer olarak da hizmet vererek rakip imparatorluklar arasındaki arabulucu rolünü daha da vurgulamıştır. Şehrin tüccarları, İtalyan ve diğer Avrupa mallarının Osmanlı Balkanları'na kanallanmasında etkili olmuş ve Balkan pazarlarının daha geniş Akdeniz ekonomik sistemine entegrasyonunu güçlendirmiştir. Dahası, Dubrovnik'in bağları Osmanlı ve Akdeniz alanlarının ötesine geçerek onu Boğdan, Lehistan-Litvanya ile Orta ve Doğu Avrupa'daki diğer bölgelerle birleştirmiştir. Bu bağlantılar onu Litvanya ve diğer kuzey destinasyonlarına giden gezginler ve tüccarlar için önemli bir yol noktası haline getirmiştir. Şehir ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndakilere benzer hanlar ve tesisler sağlayarak Osmanlı tüccarlarını ağırlamış; kültürlerarası etkileşimi teşvik etmiş ve bölgeler arası ticaret için bir merkez olarak konumunu güçlendirmiştir (Faroqhi, 2010: 38). 14. ve 15. yüzyıllarda Sırbistan ve Bosna'da başlattığı ticaret faaliyetleriyle Dubrovnik, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş ticaret ağının bir parçası haline gelmiştir. Ragusalı tüccarlara Bulgaristan ve Arnavutluk'ta bile rastlanmakla birlikte, Macaristan'daki faaliyetleri özellikle dikkat çekicidir. 13. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan'a yayılan Ragusalı tüccarlar, özellikle Sirem bölgesinde aktif olmuş ve Belgrad, Kovin, Baia Mare, Buda, İstolni-Belgrad gibi önemli merkezlerde bulunmuşlardır. 1521'de Belgrad'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle birlikte yeni fırsatlar doğmuş ve Ragusalı tüccarlar hızla Macar pazarını ele geçirmişlerdir. 1540'lardan itibaren Buda, Peşte ve Peç gibi şehirlerde faaliyet gösteren Ragusalılar, 1552'de Temeşvar'ın düşmesiyle de Erdel Prenslığı ve Romen voyvodalıklarına doğru genişlemişlerdir. Bu ticaret kolonilerinin konumları, Macaristan ile olan ticaret rotalarını belirlemiştir. Buda, Temeşvar veya doğrudan Belgrad'a bağlı olan bu küçük karakollar arasında, ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan Belgrad, Macaristan'a yapılan tüm ihracat ve ithalatın merkezi haline gelmiştir. Buda-Belgrad askerî yolu, Ösek üzerinden Belgrad'a ulaşan güzergâh ve Temeşvar'dan Transilvanya'ya uzanan yollar, ticaret ağındaki stratejik güzergâhlardandır (Molnár, 2021: 90-93).

Osmanlıların Balkanlar'da izlediği fetih stratejisi, öncelikle Sırbistan, Makedonya ve Bosna gibi bölgelerdeki altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir madenlerine ulaşan yolları denetim altına almak ve bu yolla siyasi direniş merkezlerinin ekonomik gücünün kırılmasına dayanmıştır. Arnavutluk'ta ise Osmanlılar, yerel beylerin Dıraç gibi Venedik kontrolü altındaki limanlara erişimlerini engelleme politikası izleyerek, bu beylerin tarımsal ürün fazlalarını Osmanlı toprakları dışında pazarlamasını önlemiştir. Bu politikayı uygulayabilmek için Akça Hisar ve Berat gibi Arnavut kalelerini ele geçirirken, Elbasan'da yeni Osmanlı kaleleri inşa etmişlerdir. Aynı zamanda, Venedik limanı Alessio ile Venediklilerin elindeki işlevsel bir kale şehir olan İşkodra da Osmanlılar tarafından kontrol altına alınmıştır. Nihayet, 1501'de Dıraç Osmanlı idaresine geçmiş ve böylece Via Egnatia (Sol Kol)'nın Arnavutluk bölümü, 1200'lerden bu yana uzak kaldığı bölgesel ve uluslararası ticarete yeniden entegre olmuştur. Osmanlılar, Selanik'ten Arnavutluk'un orta kesimlerine kadar Balkanlar'ı kateden ana yol üzerindeki hakimiyetlerini ancak 1501'de tam anlamıyla kurabilmişlerdir. Balkanlar'ı aşan yollar ise 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar büyük ölçüde uluslararası ticaret için önemli hale gelmemiştir. Bölgenin batısında, başlıca üç ticaret yolu öne çıkmaktadır: Birincisi, Via Egnatia; ikincisi, Yeni Pazar (Novipazar) üzerinden Dubrovnik'e ulaşan ve Fatih Sultan Mehmed döneminde 1455'te kurulan yol; üçüncüsü ise Saraybosna'dan Travnik üzerinden Venedik'in Spalato (Split) limanına ulaşan yoldur. Spalato, Yahudi merkantil girişimleri sayesinde gelişmiş ve Dubrovnik'in denetimindeki ticaretin bir kısmını kendine çekmeyi başaran bir merkez haline gelmiştir (Stoianovich, 1999: 225-230).

Osmanlı Devleti, Balkanlar'da fetih politikalarının yanı sıra, bu bölgelerdeki ekonomik canlılığı artırmak ve ticari faaliyetleri teşvik etmek amacıyla şehirleşme politikalarını aktif bir şekilde uygulamıştır. Bu bağlamda, yeni şehirlerin kurulması ve mevcut şehirlerin canlandırılması öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Filibe, Selanik, Belgrad, Üsküp, Saraybosna ve Sofya, Osmanlı yönetimi altında hem ticari hem de sosyal merkezler olarak öne çıkmıştır. Bu şehirler hem iç ticarete hem de Avrupa ile yapılan dış ticarete kritik birer kavşak noktası haline gelmiştir (Stoianovich, 1960: 234-313). Osmanlı'nın Balkanlar'da şehirleşme ve ticaret politikaları, Wallerstein'in teorisi ışığında, merkez-perifer ilişkilerinde aracı bir rol oynama çabası olarak okunabilir. Bu şehirler, tarımsal ve hammadde üretiminin çevreden toplandığı ve merkezî pazarlara aktarıldığı ara bölgeler olarak dikkat

çekmektedir. Balkan şehirleri, Osmanlı'nın dünya ekonomisine katılımını sağlayan birer "ara ekonomik çekirdek" oluşturmuştur.

Ticari ağların genişletilmesi için Osmanlı, yalnızca şehirlerin inşasına odaklanmamış, aynı zamanda bu şehirleri bağlayan ticaret yollarının altyapısını da geliştirmiştir. Kervan yolları boyunca hanlar, kervansaraylar ve karakollar inşa edilerek tüccarların güvenli bir şekilde mal taşımaları ve konaklamaları sağlanmıştır. Bu altyapılar, Wallerstein'in perspektifinden bakıldığında, kapitalist dünya ekonomisinde malların dolaşımını hızlandırmak ve ticari ilişkileri sağlamlaştırmak için kurulmuş yerel "lojistik merkezler" olarak görülebilir. Örneğin, Larissa, Varna, Vidin, Sofya, Selanik, Üsküp, Belgrad ve Novi Pazar gibi şehirler Osmanlı'nın ticari malları hem yerel hem de uluslararası piyasalara entegre etme çabalarının somut birer örneğidir. Hem askerî yollar hem de ticari güzergâhlar üzerinde bulunarak, Osmanlı'nın Balkan coğrafyasında kontrolü sağlamasında stratejik roller üstlenmişlerdir. Osmanlı'nın ticareti kolaylaştırma politikaları çerçevesinde palankalar, ticaret yolları üzerinde önemli bir güvenlik unsuru olarak kullanılmıştır. Bu palankalar, yalnızca askerî kontrol noktaları değil, aynı zamanda tüccarlar ve gezginler için geçici konaklama yerleri ve mallar için depo alanları olarak hizmet vermiştir. Palankaların çevresinde zamanla zanaatkarların ve tüccarların faaliyet gösterdiği yerleşim alanları gelişmiş ve bazıları önemli ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Tatar Pazarcık, Harmanlı, Dupnica, Petriç ve Ruscuk gibi noktalar, bu türden ticari merkezlere örnek teşkil etmektedir. Bu şehirler ve ticari altyapılar sayesinde Osmanlı, sadece yerel pazarlarda ekonomik canlılık sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Karadeniz'den Adriyatik'e ve buradan Avrupa içlerine uzanan ticaret yollarını entegre ederek geniş bir ticari ağ oluşturmuştur (Stoianovich, 1960: 240-246). Osmanlı Devleti, bu sistemde Balkanlar'ı tarımsal üretim ve hammadde sağlayan çevre bölgeler ile merkez arasındaki bir bağlantı koridoru olarak konumlandırmıştır. Örneğin, Selanik gibi liman şehirleri, Balkan hinterlandında üretilen tahıl, deri, balmumu ve hayvansal ürünlerin Akdeniz ve Batı Avrupa piyasalarına aktarımında kritik bir rol üstlenmiştir. Osmanlı'nın bu şehirlerdeki ekonomik organizasyonu, kâr maksimizasyonu ve ticaretin merkezleşmesi hedeflerine uygun bir şekilde hem çevreden hammadde toplamak hem de merkezlere bu ürünleri ulaştırmak için bir ticaret ve lojistik ağı yaratmıştır. Balkan şehirlerinin büyümesi ve ticaret yollarının gelişimi, Osmanlı yarı-çevre rolünün ekonomik olarak güçlenmesine olanak sağlamıştır. Ancak Wallerstein'in teorisi çerçevesinde, Osmanlı'nın Balkanlar'daki bu faaliyetleri, aynı zamanda imparatorluğun merkez güçler (örneğin Batı Avrupa) ile rekabetini artırmaya yönelik bir çabanın parçası olarak da değerlendirilebilir. Özellikle, Karadeniz ve Adriyatik arasındaki ticaret yollarının Osmanlı kontrolü altına alınması ve "mare clausum" politikası¹, merkez bölgelere karşı bir ekonomik bağımsızlık girişimi olarak okunabilir.

Balkanlar'daki ticarileşme süreci, belirli malların taşınmasında yoğunluğun artmasıyla kendini göstermiştir. Bu sürecin bir yansıması olarak Tuna ve Sava Nehirlerinin güneyindeki panayırların sayısı dikkate değerdir: 1300'lerde 50 civarında olan panayır sayısı, 1400'lerde 60-100'e ulaşmış, 1600'lerde ise 100 civarında sabitlenmiştir. Ancak bu sayı, 18. yüzyıl sonunda 200-400 aralığına, 1875 yılına gelindiğinde ise 1000 dolaylarına kadar yükselmiştir. Panayırılar, uluslararası ve bölgesel ticaretin gelişmesinde önemli bir rol oynamış, bu gelişme özellikle Via Egnatia çevresindeki ticaret etkinliklerinde belirginleşmiştir. Yol boyunca artan panayır sayısı, ithal malların (örneğin şeker, kahve, boya maddeleri, kumaşlar ve ev gereçleri gibi) limanlardan iç bölgelere kadar geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Bu süreç, özellikle Avrupa ve Atlantik ekonomisinden gelen malların bölge ticaret ağlarına entegrasyonunu kolaylaştırmış ve bölgesel ticari dinamizmin artmasına katkıda bulunmuştur (Stoianovich, 1999: 237).

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıl boyunca Balkanlar'da çekirdek-çevre ilişkilerinden etkilenmiş ve bu süreçte kontrol kapasitesini sınırlayan yapısal zorluklarla karşılaşmıştır. Artan mali ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tımar sistemini büyük ölçüde iltizama dönüştürmüştür². Bu sistem, mültezimlere geniş yetkiler tanımıştır. Ancak bu süreçte mültezimlerin yerel halk üzerindeki ağır baskıları, köylülerin toprağı terk etmesine ve kırsal bölgelerin boşalmasına neden olmuştur. Bu durum, yerel düzeyde ekonomik ve sosyal istikrarı bozmuş, merkezî otoritenin kontrolünü zayıflatmıştır. Büyük toprak sahipleri ve yerel liderler, merkezî otoritenin zayıflamasından yararlanarak güç kazanmıştır. Bu kişiler hem ekonomik hem de askerî güçlerini artırarak Osmanlı idaresine karşı daha bağımsız bir konum elde etmişlerdir. Büyük mülklerin zorunlu iş gücüne dayalı üretime yönelmesi, merkezleşmeyi daha da zorlaştırmıştır (Kotenbach, 1982: 131-133). Wallerstein'a göre çevre bölgelerde üretim genellikle zorunlu

¹ Karadeniz'in sadece Osmanlı gemilerinin ticaret ve seyrüseferine izin verilen bir "kapalı deniz" olma durumu (1475-1774).

² 16. ve 17. yüzyıllarda Aşağı Tuna bölgesinde iltizam sisteminin uygulanmasına dair bilgi için bk. A. Kayapınar & L. Kayapınar, 2010: 87-96.

işgücüyle gerçekleştirilirken, elde edilen ürünler çekirdek bölgelerde işlenmek üzere dışa aktarılır. Balkanlar'daki büyük toprak sahiplerinin zorunlu işgücüne dayalı tarımsal üretimi, bu çevresel işlevi güçlendirmiştir.

Osmanlı nüfusu 16. yüzyıl boyunca hızla yükselmiş, özellikle şehirlerde gıda ve hammaddelere olan talep artmıştır (Barkan, 1970: 167-170). Ancak, Balkanlar'dan sağlanan tarımsal ürünlerin büyük bir kısmının Avrupa pazarlarına yönelmesi, şehirlerde gıda kıtlığına ve fiyat artışlarına neden olmuştur. Balkanlar'daki yerel ticaret Avrupa'nın yükselen ekonomik merkezleriyle entegre oldukça yani Balkanlar, Avrupa'nın artan ihtiyaçlarını karşılayan çevresel bir ekonomik bölge haline geldikçe Osmanlı'nın geleneksel ekonomik düzeni sarsılmıştır. Özellikle Yahudi ve Ortodoks tüccarlar, Avrupa'ya yönelik ticareti domine etmiş ve bu durum, Osmanlı'nın yerel üretim ve ticaret üzerindeki kontrolünü sınırlamıştır. Balkanlar, Osmanlı merkezinin yönlendirdiği bir bölgeden ziyade Avrupa çekirdek ekonomilerinin taleplerine hizmet eden bir çevre bölgeye dönüşmüştür. Özetle Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da hem ekonomik kaynakları hem de yerel güçleri kontrol etmeye çalışmış, ancak bu çabalar 16. yüzyılın sonlarından itibaren giderek etkisiz hale gelmiştir. Avrupa'nın ekonomik nüfuzu, kapitülasyonlarla desteklenen yabancı tüccarların rolü ve yerel aktörlerin güçlenmesi, Osmanlı'nın Balkanlar üzerindeki otoritesini sınırlamıştır. Bu süreç, merkezî otoritenin yerel ekonomik ve siyasi dinamikler üzerindeki kontrolünü kaybetmesine ve Balkanlar'ın Osmanlı'nın çevresel bir bölgesi haline gelmesine neden olmuştur (Kotenbach, 1982: 127-149).

Balkanlar'ın orta ve batı bölgeleri için, 17. yüzyılın özellikle ikinci yarısı, ekonomik açıdan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde yaşanan kesintisiz büyüme, şehirleşmenin hızlanması ve ticari faaliyetlerin genişlemesiyle karakterize edilmektedir. Evliya Çelebi'nin yazıları, 1660'lara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'ın batısına yaptığı yatırımların devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, kısmen 1645-1669 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında Bosna ve Dalmaçya kıyısına bitişik toprakların stratejik önem kazanmasıyla ilişkilidir. Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre, bu dönemde Balkanlar'ın batısında ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı başlıca merkezler arasında Berat, Beklin ve Ergirakası bulunmaktadır. Bu şehirlerin Via Egnatia ticaret yolu üzerinde yer alması nedeniyle coğrafi konumlarının ticari faaliyetlere olumlu etkisi olmuştur. Berat'ta inşa edilen 100 yeni dükkân, şehrin perakende kapasitesini %14 oranında artırmıştır. Ergirakası'nda Sultan Çarşısı'ndaki 200 dükkâna ilaveten Yeni Çarşı'da 80 yeni dükkân yapılmış olup perakende faaliyetlerinde %40'lık bir artış gözlemlenmiştir. Beklin'de ise Kaleönü Meydanı'nda tamamen yeniden inşa edilen 200 yeni dükkân, şehirde ticari canlılığın artmasına önemli katkıda bulunmuştur. Aynı dönemde Balkanlar'ın batısındaki diğer yerleşimlerde de benzer bir gelişme yaşanmıştır. Örneğin, 1648 yılında Arta'da Kapı Ağası Hanı adı verilen yeni bir perakende merkezinin inşa edilmesi, bölgedeki ekonomik yapının gelişimini destekleyen çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır (Murphey, 1999: 200; Evliya Çelebi, 2011: 649-653; 686-689).

Selanik-Üsküp-Belgrad-Viyana ticaret yolu, Geç Orta Çağ ve Erken Modern Dönem'de hem ekonomik hem de jeopolitik açıdan önem taşımaktadır. Balkanlar'da özellikle pamuk ve mısır üretiminin yıldan yıla artışı dikkat çekicidir. Makedonya'da üretilen pamuk, Avusturya, Almanya ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir. Bu, Balkanlar'ın Batı Avrupa'nın sanayileşen çekirdek bölgelerine hammadde sağlayan yarı-çevre statüsünü pekiştirmiştir. Balkanlar'daki üretim, Batı Avrupa'daki çekirdek bölgelere hammadde sağlamaya odaklanmış; buna karşılık, yerel halkın ekonomik refahı sınırlı kalmıştır (Stoianovich, 1953: 403-411). Bu, Wallerstein'in çevreleşme sürecinde çevre ve yarı-çevre bölgelerin ekonomik kazançlardan eşit şekilde yararlanamadığını ve genellikle çekirdek bölgelerin sermaye birikimini desteklemek için kullandıklarını ifade eden varsayımını doğrulamaktadır. Batı Avrupa'nın sanayileşmesine hizmet eden Balkanlar, kendi sanayileşmesini gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla Batı'daki sistemin bir parçası olma noktasında sınırlı kalmıştır.

3. YARI-ÇEVRE ŞEHİRLER VE EKONOMİK ENTEGRASYON

Osmanlı İmparatorluğu'nun komuta ekonomisi olarak işleyişi, Balkanlar'ın ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Osmanlı, Balkanlar'ı hammadde sağlayıcı bir kaynak bölgesi olarak konumlandırmış ve bu durum, bölgenin tarımsal üretime dayalı bir ekonomiye mahkûm edilmesine yol açmıştır. Tahıl, hayvancılık ürünleri (yün, et), kereste ve madenler gibi kaynaklar, düşük fiyatlarla toplanmış ve özellikle Konstantinopolis gibi büyük şehirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere aktarılmıştır. Bu süreç, Balkan üreticilerinin ekonomik durumunu kötüleştirirken, bölgenin ekonomik çeşitlenme kapasitesini de ciddi şekilde sınırlamıştır. Stoianovich, Osmanlı'nın

merkeziyetçi politikalarının, Balkan şehirlerini birer üretim merkezi yerine tüketim merkezlerine dönüştürdüğünü öne sürer. Yerel sanayi ve zanaat gelişimi teşvik edilmemiş; bunun yerine, Osmanlı yönetimi, bölgenin tarım sektörü ve pastoral faaliyetlere odaklanmasını sağlamıştır. Balkanlar, ekonomik bağımsızlık geliştirememiş, aksine Venedik ve Ragusa gibi dış aktörlerin ticari çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu durum, bölgenin dünya ekonomisinde yarı-çevresel bir rol üstlenmesine neden olmuştur. 16. yüzyılın sonlarından itibaren, uluslararası ticaretin merkezi Akdeniz'den Kuzey Avrupa'ya kaymış, bu da Osmanlı şehirlerini daha fazla tüketim merkezlerine ve rantiyelerin ikamet yerlerine dönüştürmüştür. Bu şehirler, kendi iç ekonomik dinamizmini geliştirememiş, aksine Avrupa pazarlarına yönelik tarımsal ürün ihracatına ve Avrupa'dan ithal edilen mamul mallara bağımlı hale gelmiştir. Wallerstein'ın dünya sistemi teorisine paralel olarak, Stoianovich, Balkanlar'ın Osmanlı ekonomisi içinde çevre birim olarak konumlandığını savunur. Bu bağlamda Balkanlar, hammadde ve tarımsal ürün sağlayıcı bir bölge olarak Konstantinopolis, Batı Avrupa gibi çekirdek bölgelerin ekonomik kalkınmasına hizmet etmiştir. Balkan şehirleri, bu kaynakların işlenmesinden ziyade aktarımında aracılık etmiş, böylece ekonomik katma değer yaratma potansiyelini kaybetmiştir. (Stoianovich, 2015: 193-196). Bu yapı, Balkanlar'ın yarı-çevresel rolünü güçlendirmiş, bölgeyi Osmanlı'nın merkezî ekonomisinin ihtiyaçlarına hizmet eden bir köprü konumuna getirmiş; sistemin devamlılığını sağlama hedeflenmiştir.

Osmanlı yönetimi altında Balkanlar, imparatorluk için kritik bir ekonomik omurga olarak ortaya çıkmış ve Konstantinopolis'in ekonomik çekirdeği ile daha geniş çevre arasında aracılık eden yarı-çevresel bir bölgeyi somutlaştırmıştır. Timur'un 1402'de Ankara Savaşı'nda kazandığı zaferin ardından Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin yeniden inşası sırasında daha da büyük bir önem kazanmış; Edirne ve daha sonra Konstantinopolis başkentlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında hayati bir rol oynamıştır. Semendire, Vidin, Niğbolu, Silistre, Ruscuk ve Kili gibi önemli Tuna liman şehirleri bölgesel ticaretin merkezleri olarak gelişmiştir. Edirne ve Konstantinopolis ile bağlantılı olan bu limanlar, Boğdan, Lehistan, Transilvanya ve Macaristan gibi kuzey bölgelerine giden ve bu bölgelerden gelen mallar için kritik geçiş noktaları haline gelmiştir. Benzer şekilde, Dubrovnik, Avlonya, Ston ve Nova gibi Adriyatik liman şehirleri de İtalya ile güçlü ticareti kolaylaştırarak önem kazanmıştır. Bu şehirler, Balkanlar'ın Osmanlı ticaret ağlarını Akdeniz ekonomileriyle bütünleştirmedeki yarı-çevresel işlevini örnekleyerek bölge genelinde ekonomik canlılığı teşvik etmiştir. Bu liman kentlerinin ekonomik hinterlandında ve Edirne'yi Tuna ve Adriyatik limanlarına bağlayan kervan yolları boyunca yer alan kasaba ve köyler de bu dönemde önemli bir büyüme ve refah yaşamıştır. Ortaya çıkan ekonomik gelişme, bir zamanlar periferik olan yerleşim yerlerini bölgesel ticaretin ayrılmaz düğümleri haline getirmiştir. Özellikle Dubrovnik, 15. yüzyılda Balkanlar ve İtalya arasındaki ticaretin önde gelen aktarma merkezi olarak öne çıkmıştır. Osmanlı pazarlarının Akdeniz ticaret sistemlerine entegrasyonunda kritik bir köprü görevi görerek, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki ekonomik bağların güçlendirilmesinde hayati bir rol oynamıştır (İnalçık, 2000: 311).

16. yüzyılın başlarında Balkanlar'daki şehirlerin çoğu oldukça küçük ölçekliydi. Bununla birlikte, bölgenin önemli Osmanlı şehirleri arasında 1569 yılında 3.207 vergi mükellefiyle yaklaşık 18.000 nüfusa sahip olan Atina öne çıkmaktaydı. Yeni kurulmuş ve uzun yıllar neredeyse yalnızca Müslümanların yaşadığı Saraybosna, eski Osmanlı başkenti Edirne ile önemli bir liman ve ticaret merkezi olan Selanik de bölgedeki diğer önemli şehirler arasındaydı. Sofya, bu dönemde nispeten küçük bir şehir olarak kalırken, Belgrad ve Macaristan'ın eski başkenti Buda, sürekli savaşlar nedeniyle büyük ölçüde harap olmuş durumdaydı (Faroqhi, 2014: 56).

Konstantinopolis hem Bizans hem de Osmanlı dönemlerinde, Balkanlar'ın ekonomik sisteminde çekirdek bölge olarak işlev görmüştür. Şehrin stratejik konumu ve küresel ticaret ağlarındaki merkezî rolü, onu sadece yerel bir metropol değil, aynı zamanda Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki ticaret akışının odak noktası haline getirmiştir. Boğaz üzerindeki stratejik konumu, onu İpek Yolu'ndan Avrupa pazarlarına mal aktarımı için kilit bir nokta yapmıştır. Konstantinopolis'in pazarları, çeşitliliği ve hacmiyle ünlüydü ki Avrupa, Asya ve Afrika'dan tüccarları kendine çekerek şehri küresel hiyerarşi içinde temel bir ekonomik merkez olarak konumlandırdı. Bizans İmparatorluğu için Balkanlar'daki verimli toprakların ve ticaret arterlerinin kontrolü, Konstantinopolis ve diğer büyük şehirlerin refahını sağlamak için elzemdi. Balkanlar'da doğuda Trakya'nın bereketli toprakları, Konstantinopolis'in çevresi ve batıda Teselya ile Selanik'i içine alan bölgeler, imparatorluğun siyasi ve ekonomik istikrarını destekleyen tarımsal fazlalıklar ve vergi gelirleri sağlıyordu. Bizans'ın Balkanlar'a yaklaşımı, imparatorluğun çekirdek bölgelerini ayakta tutmak için hayati önem taşıyan yarı-çevre bölgeleri konsolide etme çabası olarak yorumlanabilir. Via Egnatia ile Meriç, Vardar ve Morava nehirleri boyunca kuzeye doğru uzanan kara

yolları gibi kilit iletişim yollarının kontrolü çok önemliydi. Bu yollar Konstantinopolis'i Selanik, Üsküp, Sofya, Niş ve Braniçevo gibi kilit şehirlere ve nihayetinde Orta Avrupa'ya bağlıyordu. Benzer şekilde, Anchialos, Mesembria ve Varna gibi Karadeniz limanlarının kontrolü de kritik ticaret ve ikmal hatlarına erişimi sağlıyordu. Dağlık iç kesimler ve kuzeydoğu ovaları gibi bölgelerde, Bizans'ın güvenliğini sağlamak ve arazi bilgisini korumak için yerel nüfusa, özellikle de Uhlara ve Arnavutlara güvenmesi (Stephenson, 2019: 664), yarı-çevre bölgelerde istikrarı korumak için kullanılan uyarlanabilir yönetim stratejilerini vurgulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'tan devraldığı Balkan stratejilerini geliştirerek bölgeyi küresel ekonomik ağlara daha fazla entegre etmiştir.

Bizans İmparatorluğu'nun Konstantinopolis'ten sonra ikinci büyük şehri olan ve Yunanistan'ın kuzeyindeki Termaikos Körfezi boyunca konumlanan Selanik, Erken Modern Çağ'da Balkanlar'ın en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Kritik ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan şehir, Makedonya ve Teselya'nın başlıca merkezi olma rolüyle dikkat çekmiş ve zengin bir tarım hinterlandından büyük ölçüde faydalanmıştır. Bu hinterland, yerel ihtiyaçların karşılanması yanı sıra değerli bitki ve hayvan ürünlerinin uluslararası pazarlara ihracatını da mümkün kılmıştır. Selanik'in stratejik önemi, Adriyatik'teki Dıraç limanını Konstantinopolis'e bağlayan hayati Roma karayolu Via Egnatia boyunca bir düğüm noktası olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yol, ipek, baharat ve tahıl gibi yüksek değerli malların taşınmasını kolaylaştırmış ve Selanik'i Erken Modern Çağ'daki uluslararası ticaret sistemlerinin vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Şehrin Ege Denizi'nin kuzey ucundaki ve Vardar Vadisi'nin güney çıkışındaki konumu, Termaikos Körfezi'ni hem deniz hem de kara ticaret yollarına bağlamış, bu da Selanik'in Akdeniz ve Karadeniz limanları arasında canlı bir nakliye merkezi olarak rolünü daha da artırmıştır (Barker, 2003: 5-33).

Tarihçi Norwich'e göre, Selanik'in ticari potansiyeli, Konstantinopolis ile rekabet edebilecek düzeydeydi ve hatta onu gölgede bırakma ihtimali bulunuyordu. Şehrin uluslararası ticaret sahnesindeki önemini perçinleyen unsurlardan biri de her yıl Ekim ayında düzenlenen Demetria ticaret fuarıydı. Bu etkinlik, Avrupa'nın dört bir yanından gelen tüccarları Afrika ve Levant'tan gelen Arap, Yahudi ve Ermeni meslektaşlarıyla buluşturmuş, şehrin kozmopolit yapısını güçlendirmiştir. Bu ticari hareketlilik, surların içinde Batılı tüccarların kendi mahallelerini kurmasına neden olmuş ve Selanik'in mekânsal düzeninde derin etkiler yaratmıştır (Norwich, 2013: 144).

Selanik, Geç Bizans döneminde yalnızca uluslararası bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda bölgesel ve yerel ihtiyaçları karşılayan bir pazar yeri olarak da işlev görmüştür. Kydones, şehri dünyanın dört bir yanından tüccarları kendine çeken kozmopolit bir yerleşim yeri olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, Selanik'in ticari manzarası, Balkan pazarlarına ve hinterlandına erişimini kesintiye uğratan siyasi olayların etkisiyle zaman zaman değişime uğramıştır. Bu tür istikrarsızlıklar, Selanik'in uluslararası ticaretteki önemini aşındırarak şehrin rolünü sınırlandırmıştır. Buna rağmen Selanik, 13. yüzyılda, kuzey Balkanlar'dan gelen ürünlerin, özellikle tahılın, Venedik Cumhuriyeti'ne ihraç edildiği önemli bir merkez olarak gelişimini sürdürmüştür. Şehrin ticari önemi o kadar büyüktü ki, Bizans ile Venedik arasında yapılan anlaşmalarda Selanik, açıkça isimlendirilerek zikredilmiştir. Ekonomisi büyük ölçüde buğday ve diğer tahıl ürünlerinin ihracatına dayanan şehir, aynı zamanda pamuk ticaretinde de önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 14. yüzyıl başlarında Kuzey ve Orta İtalya'da pamuk endüstrisinin gelişimi, Selanik pamuğuna olan talebi artırmış ve şehrin ticaret hacmini genişletmiştir (Shea, 2010: 262-273).

Selanik'in 14. yüzyılın ortalarına kadar büyümesinde, tüccar sınıfı ve yetenekli denizcilerden oluşan dinamik bir nüfus yapısı önemli bir rol oynamıştır. Şehrin bu demografik gücü, ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesinde etkili olmuş ve ticari canlılığın sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Piskopos Isidore'un 14. yüzyıl sonlarına dair tasvirleri, kentin iş gücü çeşitliliğini gözler önüne sermiştir. Bu iş gücü; tarım işçileri, marangozlar, inşaatçılar, demirciler ve yakındaki tuzlalarda çalışanlardan oluşmuştur. Ekonomik faaliyetler ise çömlekçilik, yünlu kumaş üretimi ve kuyumculuk gibi çeşitli sektörleri kapsamıştır. Ancak bu üretim alanları, büyük ölçüde yerel ve bölgesel talepleri karşılamaya odaklanmıştır. Çömlekçilik ve bazı yünlu kumaşlar gibi ürünler daha geniş pazarlara ulaşmış olsa da Selanik'in imalat sektörü genel anlamda küçük ölçekli kalmıştır. Selanik'in bir pazar yeri olarak oynadığı rol, 12. ve 14. yüzyıllar arasında önemli değişiklikler göstermiştir. Başlangıçta Batı Avrupa, Balkanlar, Yunanistan, Suriye ve Mısır'dan malların değiş tokuşu için merkezî bir nokta olan Selanik'in ticaret modelleri, jeopolitik faktörler ve iletişim yollarındaki kesintiler nedeniyle değişmiştir. Şehir, özellikle Konstantinopolis ve Doğu Balkanlar'la bağlantı sağlayan Via Egnatia gibi kara yollarının giderek daha savunmasız hale gelmesiyle birlikte önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1340'lı yıllara gelindiğinde, bu kritik arter ticaret için büyük ölçüde geçilmez hale

gelmiş ve şehir, ticaret için deniz yollarına daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Bu değişim, mal, insan ve hayvan hareketlerini ciddi şekilde etkilemiş ve Selanik'in ticari ağlarını yeniden yönlendirmiştir. Selanik'in Karadeniz bölgeleri ve Bulgaristan ile olan ticareti azalırken, Batı Yunanistan, Epir, Sırbistan, Dalmaçya kıyıları, Ragusa ve Venedik ile bağlantıları güçlenmiştir. Bu yeniden yönlendirme, Selanik'in Venedik ticaret sistemi içerisindeki konumunu sağlamlaştırmış, ancak Karadeniz ve Kuzeydoğu Ege üzerinde hâkimiyet kurmuş olan Ceneviz ticaret ağıyla olan etkileşimini sınırlamıştır. Şehrin ekonomik gücü, bu süreçte stratejik konumu, canlı ticaret topluluğu ve Venedik ticaret sistemiyle bütünleşmesinden kaynaklanmıştır. Selanik'in imalat sektörü, çoğunlukla yerel ihtiyaçları karşılamaya hizmet etmişse de bölgesel ve uluslararası ticaret için merkezî bir pazar yeri olma rolü, Balkanlar'daki ekonomik önemini pekiştirmiştir. Bu dönüşüm, Selanik'in ticari faaliyetlerini yeniden şekillendirmiş ve bölge ekonomisindeki vazgeçilmez yerini güçlendirmiştir (Laiou-Morrisson, 2007: 198, 205-206).

Selanik'in Erken Modern Dönem'deki ekonomik gücü, bölgesel ticaret için bir merkez ve Venedikli tüccarlar için Balkanlar'a açılan bir kapı olarak ikili işlevinden kaynaklanıyordu. Kurduğu deniz imparatorluğuyla Venedik, ticaret yollarını ve değerli mallara erişimi kontrol etmeye çalışmıştı. Selanik, siyasi koşullar onu boğmadığında, rolü öncelikle Venedik'e ihraç edilmek üzere iç kesimlerdeki ürünleri toplamak ve Batı ithalatının dağıtım merkezi olarak hizmet etmekte. Bu da Mora'dan Dalmaçya kıyılarına ve Makedonya ve Sırp iç kesimlerine kadar uzanan Batı Yunanistan tüccarlarının rolüydü. Yerel ticaret geliyordu ve önemli ancak ölçülemez bir ölçüde İtalyan ticaretinin ihtiyaçlarına bağlıydı. Selanik, Venedikli tüccarların Balkanlar'a girişinde kritik bir nokta olarak hizmet vermiş, Doğu ile Batı arasındaki mal ticaretini kolaylaştırmıştı. Selanik'teki Venedik varlığı lüks malların ithalatına izin verirken, şehir iç bölgelerden tarımsal ürünlere erişim sağlamıştı. Venedik hükümeti 14. yüzyılın sonlarında Selanik'le bir ticari anlaşma yaparak Venedikli tüccarlara avantajlı ticaret hakları ve korumalar sağlamıştı (Fine, 1994: 205). Bu anlaşma Venedik sermayesinin ve uzmanlığının Balkanlar'a akın etmesini kolaylaştırmış, kentsel gelişimi ve artan ticari faaliyeti karşılamak için altyapı inşasını teşvik etmişti. Dünya sistemleri teorisinin merceği altında bu ilişki, Selanik gibi yarı-çevre bölgelerin yatırım için Venedik gibi çekirdek güçlere bağımlılığının altını çizirken, aynı zamanda şehrin çevre Balkan ekonomilerini Akdeniz ticaretine bağlamadaki stratejik önemini de vurgulamaktadır. Selanik'in Venedik ticaret ağlarına entegrasyonu, merkez ve yarı-çevre aktörler arasındaki doğal gerilimleri de ortaya koymaktadır. Nitekim Venedik Balkanlar'daki ekonomik nüfuzunu genişletmeye çalışırken, Selanik'i kontrol eden Bizans İmparatorluğu, artan Venedik varlığına şüpheyle bakıyordu. Ticaret yolları üzerindeki kontrol ve ticari hâkimiyet için yaşanan rekabet sık sık çatışmalara yol açarak şehrin ekonomisini etkileyen istikrarsızlık dönemleri yarattı. Tüm zorluklara rağmen Selanik, 1423'te Venedik yönetimine girerek bu ticaret imparatorluğunun hayati bir bileşeni olarak kaldı ve iç bölgelerden gelen tarım ürünleri ve Batı'dan ithal edilen lüks ürünler için bir toplama ve dağıtım merkezi olarak işlev gördü. 1430'da ise II. Murad tarafından Osmanlı topraklarına katıldı (Delilbaşı, 1989: 1-14, 21-60).

Osmanlı yönetimi altında Selanik, Balkanlar'ı Akdeniz'e, Karadeniz'e ve daha geniş Osmanlı topraklarına bağlayan yeniden yapılandırılmış bir ticaret ağı içinde kritik bir yarı-çevresel merkez olma rolünü daha da pekiştirmiştir. Sultan II. Murad'ın gözde ikametgâh olarak Selanik'i tercih etmesi, şehrin Bizans'tan Osmanlı kontrolüne geçiş sürecinde devam eden önemini yansıtmaktadır. Konstantinopolis, 1453'teki fethinden sonra imparatorluğun ekonomik ve siyasi çekirdeği olma konumunu korurken, Selanik ekonomik ve kültürel öneme sahip ikincil bir merkez olarak gelişmiştir. Hem Konstantinopolis'ten sonra Makedonya pamuğunun ihraç edildiği başlıca liman, hem de Avrupa'daki en büyük Osmanlı limanı olmuştur (Stoianovich, 1999: 234). Şehrin stratejik konumu ve canlı ticaret topluluğu farklı bölgelerden tüccarları kendine çekerek küresel hiyerarşideki yarı-çevresel işlevini pekiştirmiştir. Ayrıca Selanik, Osmanlı yönetimi altında, özellikle de İber Yarımadası'ndaki zulümden kaçan Yahudi nüfusun gelişinin ardından önemli bir kültürel ve demografik merkez haline gelmiştir. Bu akın, Selanik'in ekonomik ve kültürel dokusunu zenginleştirerek şehri Osmanlı ticaret ağlarına daha derinden entegre etmiştir. Limanı, tarımsal hinterlandları ve deniz yollarına erişimi, Doğu ile Batı arasında mal akışının devam etmesini kolaylaştırarak şehrin refahını sürdürmüş ve Osmanlı imparatorluk sistemi içindeki önemini pekiştirmiştir.

Via Egnatia'nın Balkanlar'ın kuzeyinden Üsküp yoluyla Pirlepe'ye ulaşan bir anayolla kesiştiği noktada yer alan Manastır, Osmanlı İmparatorluğu açısından stratejik öneme sahip diğer bir şehir olarak öne çıkmıştır. 1380'li yıllarda Timurtaş Paşa tarafından fethedilmeden önce bile, avantajlı konumu sayesinde önemli bir kent merkezi haline gelmiştir (Ursinus, 1991: 372). Selanik ile Dıraç arasındaki anayol üzerinde yer alması, onu bölgede önemli bir uğrak yeri yapmıştır. Ayrıca, Selanik'ten Prizren'e uzanan yolların birinde bulunması, şehri bölgesel ticaret ve

ulaşım ağlarının kritik bir kavşağı haline getirmiştir. Manastır, Osmanlı ordularının Makedonya'dan Berat'a veya Kavalye, Dıraç, Leş ve Adriyatik üzerindeki İşkodra'ya topları taşıyabildiği tek güzergâh üzerinde yer almaktaydı ki özellikle 15. yüzyıl ortalarından itibaren topların savaşlardaki artan önemi göz önüne alındığında, bu güzergâhın stratejik değeri daha da belirgin hale gelmiştir (Stoianovich, 1999: 232).

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre Manastır'ın çarşısında 900 dükkân vardır (2010: 795). Şehir, Belgrad'dan Konstantinopolis'a uzanan güzergâhın önemli bir durağı olarak, Avrupa'daki İpek Yolu bağlantılarını desteklemiştir. Bu güzergâh, Venedik ve Ragusa gibi Akdeniz limanlarına alternatif bir ticaret hattı oluşturmuş ve Karadeniz'in kuzeyindeki ticaret merkezleriyle bağlantıyı sağlamıştır. Özellikle Manastır'da Ermeni ve Acem tüccarların varlığı, şehrin ekonomik canlılığını artırmış ve ticaret yolları üzerinde stratejik bir merkez olmasını sağlamıştır. Ermeni tüccarlar, farklı coğrafyalardan gelerek Manastır topraklarında geniş bir ticaret faaliyeti yürütmüş, bu süreçte hem yerel hem de imparatorluk düzeyinde önemli roller üstlenmişlerdir. Yalnızca yerel pazarlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Eflak, Boğdan, Avusturya, Macaristan ve Lehistan gibi geniş bir coğrafyadan gelen tüccarlarla ticaret yapmışlardır. Kayseri, Van, Maraş ve Arapkir gibi Anadolu şehirlerinden gelen tüccarlar da Manastır'a ulaşmış ve bölgeye çeşitlilik katmıştır. Bu tüccarlar, tarım ürünleri, tekstil ve diğer ticari malların taşınması ve ticaretinde önemli bir rol üstlenmiştir. Manastır'da, Ermeni tüccarlarla birlikte Acem tüccarlar da dikkat çekici bir varlık göstermiştir. Acem tüccarların, Osmanlı-İran ticaret yollarının yeniden şekillenmesinde ve özellikle İpek Yolu'nun Avrupa destinasyonlarına bağlanmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarından uzaklaştırılan Azeri tüccarların yerini alan bu grup, İran'ın İsfahan şehrinde başlayan ticaret hatlarıyla Osmanlı topraklarına mal taşımış ve bu ticareti geniş bir coğrafyaya yaymıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde, Acem tüccarların Manastır, Sofya, Vidin ve Rusçuk gibi şehirlerde yoğunlaştıkları ve tekstil ticaretinde faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir. Bu tüccarlar, sadece bireysel ticari faaliyetlerde değil, aynı zamanda kurumsallaşmış bir topluluk olarak şehrin ekonomik yapısında belirleyici bir yer tutmuşlardır (Ivanova, 2003: 681-703). Özetle, Osmanlı döneminde yarı-çevre şehirler arasında yer alan Manastır, Ermeni ve Acem tüccarların faaliyetleriyle ekonomik entegrasyon sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Şehrin, Balkanlar'dan Avrupa'ya uzanan ticaret ağlarına dahil olması hem yerel hem de uluslararası ekonomik sistemin işlerliğine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Manastır'ın ticari gelişimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-çevre bölgelerindeki ekonomik dinamiklerin ve küresel entegrasyonun bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Tuna Nehri, Orta Avrupa'yı Karadeniz'e bağlayan ve bölgeyi daha geniş ekonomik sistemlere entegre eden kritik bir kuzey-güney ticaret yolu işlevi görmüştür. Bu stratejik su yolu, özellikle Belgrad ve Vidin gibi şehirler için, çeşitli malların taşınmasını kolaylaştırarak hayati önem taşıyan birer ticaret merkezi haline gelmelerini sağlamıştır. Nitekim Osmanlılar, daha Çelebi Mehmed döneminden itibaren Tuna sınırındaki hakimiyeti sağlama hedefini öncelikli bir strateji olarak benimsemişlerdir. Tuna Nehri, Balkanlar ile Orta Avrupa arasında yalnızca bir sınır hattı değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve ekonomik politikalarında merkezî bir unsur olarak görülmüştür. Hem doğal bir savunma hattı hem de ticaret ve ulaşım güzergahı olarak kullanılan bu nehir, Osmanlıların bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Tuna Nehri, tahıl, hayvansal ürünler, kereste ve maden gibi malların taşındığı önemli bir ticaret güzergahı olarak Osmanlı iç pazarının yanı sıra Avrupa ile yapılan ticarete de etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bölgeden geçen ticaret yolları ve nehir taşımacılığı, Osmanlı hazinesine önemli ekonomik katkılar sağlamış, böylece Tuna havzası 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomik sistemine entegre edilmiştir (Zachariadou, 1983: 680-690). Dünya sistemleri teorisi perspektifinden bakıldığında, Tuna bölgesi, çekirdek alanlar (örneğin Batı Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu) ile çevresel tarımsal hinterlandlar arasında mal, insan ve fikir alışverişini kolaylaştıran yarı-çevresel bir bölge olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Nehri boyunca genişleyen sınırlarında önemli bir yerleşim yeri ve ticaret merkezi olan Vidin, stratejik bir öneme sahiptir. Vidin'i çevreleyen verimli ovalar, şehrin ticaret ekonomisinin temel taşı haline gelen tahıl başta olmak üzere güçlü tarımsal üretimi desteklemiştir. Vidin'in limanı, Tuna'da seyreden gemiler için kritik bir mola yeri olarak hizmet vermiş ve malların Orta Avrupa ile Osmanlı toprakları arasında taşınmasını kolaylaştırmıştır. Şehrin antik Roma yol ağına olan bağlantıları ticaret potansiyelini daha da artırmış; Tuna'ya paralel ilerleyen bu antik yol, şehri Niğbolu, Zıstovi ve Silistre'ye bağlanmış ve nihayetinde Kuzey Dobruca ve Karadeniz kıyısı üzerinden Konstantinopolis'e kadar uzanmıştır. Vidin'i Erdel'deki Krayova'ya bağlayan ticaret yolları, şehrin bölge ekonomisinde yarı çevresel bir merkez olarak rolünü daha da vurgulamıştır. Eflak ile yapılan ticarete tuz, koyun, buğday, pirinç, at, büyükbaş hayvan, meyve, bal, inşaat malzemesi ve zanaat

ürünleri gibi çeşitli mallar alınıp satılmıştır. İbrail'den gelen tüccarlar ise Vidin'de buğday, çarşaf ve kumaş ticareti yapmıştır. Şehir ayrıca Ragusa ile ticari ilişkilerini sürdürmüştür ki o dönemde Ragusa ticareti için önemli bir merkez olan Belgrad, Feth-i İslam ve Zayecar olmak üzere iki farklı yoldan Vidin'e bağlanmaktadır. Kaynaklar, Ragusa ile olan ticaretin 1230'lara kadar uzandığını, bu tarihten itibaren Ragusalıların Vidin'e yerleşmeye başladığını ve 1396'da şehirde Ragusalı tüccarlardan oluşan küçük bir koloni bulunduğunu göstermektedir. Vidin'le Ragusa arasındaki bağlantılar 14., 15. ve 16. yüzyıllar boyunca aktif kalmış ve Vidin'in Osmanlı İmparatorluğu ile Orta ve Doğu Avrupa arasında akan mallar için bir geçiş noktası olarak önemini pekiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Moldova, Lehistan, Erdel ve Macaristan ile yaptığı ticarette de önemli bir transit noktası olan Vidin'in ekonomik canlılığı, pazarlarında bulunan malların çeşitliliğine de yansımıştır. Buğday, arpa, pirinç, çavdar, mercimek, kavun, armut, elma, soğan, sarımsak, kiraz, lahana ve bal gibi yerel tarım ürünleri; köleler, sığırlar, balık, tuz, yağ, tekstil, deri, ipek, şarap ve balmumu gibi çok çeşitli mallarla tamamlanmıştır (Kayapınar, 2015: 67-114). Vidin'in nüfusu, Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Çingeneler ve Yahudilerden (Aşkenazi ve Sefarad) oluşan kozmopolit bir yapı sergilemiştir. Bu çeşitlilik, şehirdeki ticaret ve el sanatlarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Ermeni tüccarların şehirde yerleşmesi, Vidin'in ticari ağını Doğu ile Batı arasında bir köprü haline getirmiştir. Bu tüccarlar genellikle hanlarda konaklayarak ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Şehirdeki esnaf loncaları, özellikle kasaplar ve bakkallar gibi belirli meslek grupları, yerel ekonominin omurgasını oluşturmuştur. Belgelerde, bu lonca üyelerinin bir kısmının aynı zamanda askerî görevler üstlendikleri belirtilmektedir. 17. yüzyılda yeniçeri birlikleri ve yerel askerî güçler, aynı zamanda şehirde ekonomik faaliyetlerde bulunarak üretim ve ticaretin bir parçası olmuştur. Bu durum, askerî ve ekonomik faaliyetler arasında bir iç içe geçmişlik göstermektedir. Tuna Nehri, Vidin'in ekonomik entegrasyonunu kolaylaştıran ana ticaret rotası olmuştur. Osmanlı belgelerinde, nehir boyunca inşa edilen ve onarılan gemilerin Vidin'den de sağlandığı, hatta buradaki tersanenin önemli bir üretim merkezi olduğu belirtilmiştir. Şehir, Osmanlı ordusunun lojistik gereksinimlerini karşılamak için önemli bir sevkiyat noktasıdır (Gradeva, 2001: 149-175). Özetle, Osmanlı döneminde Vidin, merkezî çekirdek çevredeki bölgeler arasında hem hammadde akışını sağlayan bir ticaret merkezi hem de ekonomik entegrasyonu güçlendiren stratejik bir transit noktasına dönüşmüştür.

Sava ve Tuna nehirlerinin birleştiği noktada yer alan Belgrad ise, ticaret ve askerî lojistik için kritik bir merkez olarak ortaya çıkmıştır. Batıda Macaristan ve Avusturya, doğuda Bizans ve Osmanlı topraklarından gelen tüccarlar Belgrad'ın tahıl, kereste ve tekstil gibi temel malların ticaretinin yapıldığı canlı pazarlarında bir araya gelmiştir. 14. yüzyılın başlarında Sırp yöneticiler Belgrad'ın ekonomik potansiyelinin farkına varmışlar ve tüccarlara ayrıcalıklar tanıyıp ticaret anlaşmaları müzakere ederek Belgrad'ın gelişimini aktif bir şekilde desteklemişlerdir. Tahkim edilmiş surlara ve pazar altyapısına yapılan yatırımlar, Belgrad'ın bölgesel ticaret sistemi içinde yarı çevresel bir merkez olarak rolünü daha da sağlamlaştırmıştır. Belgrad'ın 1521 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı imparatorluk ekonomisine entegrasyonunda bir dönüm noktası olmuştur. Stratejik ve ekonomik değerinin farkına varan Osmanlılar, Belgrad'ı idari ve askerî bir merkeze dönüştürerek imparatorluğun ticaret ağlarına daha yakın hale getirmişlerdir (Sugar, 1977: 73-75).

Evliya Çelebi, Osmanlı şehri Belgrad'ı, ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan stratejik bir merkez olarak tanımlamıştır. Onun aktardığına göre, Mısır, Şam, Trablus, Sayda, Beyrut, Akka ve İzmir gibi önemli şehirlerden Arap, Acem ve Hint metalleriyle yüklü 5-6 bin deve ve araba her yıl Belgrad'a ulaşır; burada mallar boşaltılıp yeniden yüklenerek Macar, Leh, Çek, İsveç, Avusturya, Bosna, Venedik ve İspanya gibi çeşitli bölgelere sevk edilirdi. Çelebi, bu hareketliliği Belgrad'ın "Rumeli'nin Mısır'ı" olarak adlandırılmasını sağlayan ekonomik canlılığıyla ilişkilendirmiştir. Şehrin halkını "hesapçı bezirgânlar" olarak tanımlayan Çelebi, bolluk ve ucuzluğun bu şehri diğer diyarların sakinleri için cazip bir yerleşim alanı haline getirdiğini belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010: 521).

Belgrad, Sırbistan'dan ve Balkanlar'dan gelen ticaret yollarının kesişme noktasında yer alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret sisteminde hayati bir rol üstlenmiştir. Osmanlı ordusunun seferlerinde önemli bir lojistik merkez olarak hizmet vermiş ve büyük depolara ev sahipliği yapmıştır. Belgrad, aynı zamanda Ragusa Cumhuriyeti'nin Balkan ticaret ağı içerisindeki en büyük ticaret kolonilerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ragusalılar, Osmanlı idaresi altında imtiyazlı bir statü elde ederek serbest ticaret yapma hakkını güvence altına almışlardır. Bu bağlamda Ragusa'nın Osmanlılarla yaptığı ahidnameler, tüccarlara düşük gümrük oranları ve mülk güvenliği gibi önemli avantajlar sunmuştur. Ragusalılar, özellikle ham deri ihracatı ve kumaş ithalatı ile şehrin ticari faaliyetlerinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Ragusalılar tarafından "Belgrad derisi" olarak adlandırılan

kurutulmuş ham deriler, başta Venedik olmak üzere İtalya'nın çeşitli pazarlarına ihraç edilmiştir. Belgrad, Ragusalı tüccarların finansal faaliyetleri için de bir merkez haline gelmiştir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Macar tüccarlar, finansman ihtiyaçlarını Ragusa yerine Belgrad'daki toptancılardan karşılamayı tercih etmişlerdir. Bu durum, şehrin yalnızca bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda bir kredi ve finans merkezi olarak da öne çıkmasını sağlamıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bosnalı tüccarların yükselişi, Belgrad'da Ragusalılar ile Bosnalılar arasındaki ticari rekabetin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bosnalı tüccarlar, Ragusa'nın hegemonyasını zayıflatmak amacıyla Osmanlı yetkililerinden destek almışlar ve bu destek, Belgrad'daki ticari dengeleri büyük ölçüde değiştirmiştir. Bosnalılar, özellikle deri ticaretinde Ragusalıların yerini almaya çalışmışlar ve bu hedef doğrultusunda Osmanlı idaresindeki yerel yetkililerle güçlü ilişkiler kurmuşlardır (Molnár, 2007: 73-134). Dünya sistemleri teorisi perspektifinden bakıldığında, Belgrad, Osmanlı ekonomik sistemi içinde bir "yarı-çevre" şehir olarak konumlanmış; hem yerel (Bosna) hem de uluslararası (Ragusa) aktörlerin ticari ağlarıyla entegrasyon sağlamıştır. Şehir, hammadde ihracatı (özellikle deri) ve ithal mallar (kumaş) için bir geçiş noktası olarak, çekirdek ve çevre ekonomiler arasında bir bağlantı işlevi görmüş; bu rolü, Osmanlı'nın Balkanlar'daki ticari-politik düzeninin önemli bir parçası haline getirmiştir.

4. TİCARET YOLLARI, KIRILGAN İTTİFAKLAR VE BALKAN JEOPOLİTİK MANZARASI

Coğrafi konumu itibarıyla bölge, Batı Avrupa'nın çekirdek ekonomileri ile Doğu'nun çevre bölgeleri arasında bir köprü işlevi görmüş ve bu stratejik önem Balkanlar'ın yarı-çevresel kimliğini belirlemiştir. İpek Yolu, Adriyatik ve Karadeniz arasında uzanan ticaret yolları hem yerel hem de küresel ölçekte ekonomik canlılığı şekillendiren bir omurga oluşturmuştur. Ancak bu stratejik pozisyon, Balkanlar'ı yalnızca bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi rekabetlerin, kırılğan ittifakların ve askerî çatışmaların odak noktaları haline getirmiştir. İmparatorluklar, şehir devletleri ve yerel otoriteler arasında ticaret yollarının kontrolü için sürekli mücadeleler yaşanmış; bu da bölgenin jeopolitik yapısını derinden etkilemiştir. Bizans ve Osmanlı gibi büyük güçlerin etkisi altında Balkanlar, farklı aktörler tarafından şekillendirilen çok katmanlı bir ekonomik ve siyasi yapı geliştirmiştir.

İber ve Apenin yarımadalarını anakaradan ayıran sıradağların aksine, Balkanlar'daki dağ zinciri kuzey ve doğudan gelebilecek tehditlere karşı doğal bir koruma sağlamamaktadır. Dağ sıralarının düzensiz bir şekilde uzanması iç bağlantıları zorlaştırmakta, mal ve fikir akışını kısıtlamakta, siyasi ve ekonomik entegrasyonun önünde önemli engeller oluşturmaktadır. Sonuç olarak, kıyı bölgeleri tarihsel olarak dış bölgelerle Balkan içlerine kıyasla daha güçlü bağlantılar geliştirmiştir. Örneğin Dubrovnik, Belgrad'dan ziyade Venedik ile yakın bağlar kurarak bölgenin parçalı yapısının altını çizmiştir. Bu coğrafi ve topografik zorluklar iç ticaretin gelişmesini engellemiş ve siyasi birliğin kurulmasının önünde önemli engeller oluşturmıştır (Mazower, 2014: 47). Dolayısıyla Balkan Yarımadası'nın Batı Avrupa'nın çekirdek ekonomileri ile Doğu'nun çevre bölgeleri arasındaki yarı-çevresel konumu, küresel ticaret ağlarındaki stratejik ancak kırılğan rolünü vurgulamaktadır.

Balkanlar çok dağlık, dağınık ve saldırılara açık bir yer olduğu için burada tek bir dil ya da din hâkimiyeti kurmak zor olmuştur. Bölge 14. ve 15. yüzyıllarda küçük devletlerden ve sık sık çatışmalara karışan prensliklerden oluşmaktadır. 1389'daki Kosova Savaşı bu istikrarsızlığı örneklemektedir. Sırp Prensi Lazar ile Osmanlı Sultanı I. Murad arasındaki çatışma, Balkanlar için bir dönüm noktası olmuş; Prens Lazar'ın yenilgisi Sırp topraklarının kademeli olarak Osmanlılar tarafından vassallaştırılmasına yol açmıştır. Kısa vadeli kazançlar için sık sık ittifak değiştiren yerel yöneticiler arasındaki çekişmeler ve ihanetler, Balkanlar'dan geçen önemli bir arter olan Via Militaris (Orta Kol) gibi hayati ticaret yollarını daha da aksatmıştır. Güvenliği sağlayamayan ya da tüccarları sömüren yerel güçler, ticaretin cesaretini kırmış ve bu yollara bağımlı bölgelerin ekonomik refahını aşındırmıştır (Fine, 1994: 345-398).

İç bölünmeler bölgeyi daha da istikrarsızlaştı. Bizans İmparatorluğu ve Balkan prensliklerindeki soylu aileler sık sık siyasi istikrarsızlığı kendi çıkarları için kullanmaya çalışmış, kaynak veya nüfuz elde etmek için genellikle dış güçlerle ittifak kurmuşlardı. Bizans iç savaşı (1341-1354) sırasında Konstantinopolis, Selanik, Dimetoka, Edirne ve Vizye, toplumsal gerginliklerin yaşandığı arenalar haline geldi. Bu kent merkezlerinde, özellikle Selanik'te tüccarlar, denizciler ve hatta Konstantinopolis'teki bazı bankacılar, aristokrasinin uzun süredir devam eden siyasi hakimiyetine meydan okudu. Bu mücadele, 1339'daki Ceneviz devrimi ve 1378'deki Floransa'daki Ciompi ayaklanması gibi, 14. yüzyılda Batı Avrupa'da meydana gelen benzer kentsel isyanları yansıtıyordu. Ancak, tüccar

sınıfının zaman zaman siyasi güç kazandığı bazı Batı Avrupa şehirlerinin aksine, Sırp ve Türk müttefikleri tarafından desteklenen Bizans aristokrasisi nihayetinde isyanı bastırdı. Bu zaferin bedeli ağır oldu. Aristokrasi, dış yardıma güvenerek Sırp ve daha da önemlisi Osmanlı müttefiklerine önemli miktarda mali borç yükledi. Bu ekonomik düşüş Bizans İmparatorluğu'nu uzun vadede zayıflattı ve nihai Osmanlı fethine katkıda bulundu. İç savaşın ekonomik sonuçları özellikle yıkıcıydı. Çatışma ticaret yollarını bozdu ve piyasaları istikrarsızlaştırarak Bizans ekonomisini zayıflattı. Dahası, aristokrasinin yabancı güçlere bağımlılığı imparatorluktan önemli miktarda servet çıkışına yol açtı. Bu mali düşüş ekonomik düşüşü daha da kötüleştirdi ve nihayetinde Bizans İmparatorluğu'nun dış tehditlere direnme yeteneğini zayıflattı (Laiou-Morrisson, 2007: 199-200). Aynı zamanda Venedik ve Ceneviz gibi yarı-çevresel aktörlerin Balkan ticaret yolları üzerindeki nüfuzlarını genişletmelerine de izin verdi.

Yerel güçler, şehir devletleri ve imparatorluklar arasında ticaret yollarının kontrolü üzerindeki rekabet, Balkan jeopolitik manzarasının belirleyici bir özelliğiydi. Ekonomik rekabetler genellikle açık çatışmalara, ihanetlere ve korsanlık, ambargo ve sabotaj gibi gizli taktiklere dönüşüyordu. Adriyatik ve Ege denizlerinde Venedik ve Ceneviz arasında yaşanan rekabet bu dinamiğin bir örneğidir. Bu iki denizci cumhuriyet, Balkan ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmak için deniz savaşından ekonomik manipülasyona kadar çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu mücadeleler, bölgedeki ekonomik ve siyasi rekabetin iç içe geçmiş doğasını vurgulamakta ve yarı-çevre aktörlerin jeopolitik avantaj için ticaretten nasıl yararlandıklarını göstermektedir.

Venedik, Adriyatik ve Ege kıyıları boyunca çok sayıda koloniler kurmak, yerel yöneticilerle ittifaklar yapmak ve ticareti kolaylaştırmak için altyapıyı geliştirmek gibi stratejilere başvurarak Doğu Akdeniz'e hâkim olmaya çalıştı. Sırbistan Krallığı ile 1392'de yapılan antlaşma, Venediklilere Sırp topraklarında önemli ticaret hakları verdi. Venedik ayrıca limanları ve gemi inşa kabiliyetlerini geliştirerek deniz altyapısının geliştirilmesine yatırım yaptı. Dıraç ve Korfu gibi önemli limanlar, Balkan mallarını -tahıl, kereste ve baharat- Batı Avrupa pazarlarına bağlayan Venedik ağının ayrılmaz düğümleri haline geldi. Venedik'in ticaret yollarını kontrol etme yeteneği, Doğu'dan Avrupa'ya malların birincil dağıtıcısı olmasını sağladı (Treadgold, 1997: 730-784).

Ceneviz için kapsamlı büyüme dönemi, 10. yüzyılın ortalarıyla 14. yüzyılın ortaları arasındaki dönemdi. Balkanlar'da ekonomik açıdan öne çıkması, ticaret odağının Batı'dan Doğu Akdeniz'e doğru kademeli olarak kaymasıyla tetiklendi. Başlıca rakipleri Venedik ve Pisa'dan (daha sonra Floransa) coğrafi olarak Levant ve Afrika'ya daha uzak olmasına rağmen, Ceneviz Batı Akdeniz'de stratejik bir avantaja sahipti. Başlangıçta ticaretini, Korsika ve Balear Adaları'ndan tuz, Sicilya ve Provence'tan tahıl ve Sardunya'dan peynir gibi temel mallara yoğunlaştırdı. Bu temel mallar, daha sonra Doğu'dan gelen lüks malların cazibesıyla gölgelense de Ceneviz'in ekonomisi için hayati önem taşımaya devam etti ve Batı ile sürekli ticaret sağladı. 12. ve 13. yüzyıllarda ise Ceneviz kaynaklarını ve enerjisini giderek daha fazla Doğu Akdeniz'e ve Balkan iç bölgelerine yatırdı. Odak noktası Doğu'dan temin edilen baharat, inci ve havyar gibi yüksek değerli mallara kaydı. Bu lüks ürünlerden elde edilen getiriye en üst düzeye çıkarmak için kumaş, keten ve silah gibi en iyi Avrupa üretimi malları aradı ve ticaretin üst kademelerinde kendisine yer edindi. Latin imparatorlarına karşı Bizans imparatorlarına yardım ederek, Balkan tahılını ihraç etmek için lisanslar ve en iyi şap madenlerinin neredeyse tekeli elinde etti. Özellikle Karadeniz bölgesinde yerel yöneticilerle ittifaklar kurdu. Cenevizliler, Sakız ve Kefe şehri gibi önemli yerlerde ticaret kolonileri kurdular ki bu yerler Balkanlar ile Doğu arasındaki ticaret için hayati noktalar görevi gördü. Bu faaliyetler, Balkanlar gibi yarı-çevre bölgelerin merkez ve çevre bölgeler arasındaki ekonomik akışları kolaylaştırmadaki merkezî rolünün altını çizmektedir (Lopez, 1964: 445-464).

Bu iki deniz cumhuriyeti arasındaki rekabet, en önemlisi Adriyatik ve Ege denizlerindeki ticaret yollarının kontrolü için yapılan savaşlar olmak üzere çeşitli askerî çatışmalarla sonuçlandı. Bu çatışmalar genellikle ticaret ve politikanın iç içe geçmiş doğasını yansıtan bir güçle veya diğeriyle ittifak kuran yerel yöneticileri içeriyordu. 14. yüzyılın başlarında Venedik ve Ceneviz, eski Bizans topraklarında her biri bu güçlerden biri veya diğeri tarafından yönetilen ticari ağlar kurmuştu. Ancak bu ticari alt sistemlerdeki egemenlik hiçbir zaman keskin şekilde tamamlanmadı ve ikisi arasındaki rekabet sürekli devam etti. Hem yerleşik hem de yeni pazar yerleri, uluslararası ticaretin taleplerini karşılayan bu tartışmalı sistemler içinde faaliyet gösteriyordu. Venedik etki alanı içinde, Batı Yunanistan önemli bir ticari merkez haline geldi. 11. yüzyıldan beri faaliyet gösteren Dıraç ve Avlonya gibi yerleşik ticaret merkezleri, Arta ve İnebahtı gibi daha yeni pazar yerleriyle birlikte gelişti. Bu bölgeler öncelikle buğday, tuz ve et ihraç ediyordu. Önemli tüccar nüfusuna sahip Yanya, muhtemelen tahıl ve hayvansal ürünler ticaretine

odaklanmıştı. Bizans veya Batı kontrolünde olmasına bakılmaksızın Mora, Venedik hakimiyetindeki bu sisteme entegre edildi ve büyük ölçüde Venedik çıkarlarıyla bağlantılı canlı bir ticaret sürdürdü. Girit ve Venedik'in elindeki Ege adaları da bu ağın içindeydi. Modon, Koron, Glarentza ve Hanya ortaya çıkan önemli yeni limanlardan ve pazar yerlerinden sadece birkaçıydı (Laiou-Morrisson, 2007: 206).

Bu devletlerin Balkanlar'a müdahalesi sadece ekonomik çıkarlardan değil, aynı zamanda Osmanlı yayılmasına karşı koyma ve kendi çıkarlarına uygun bir güç dengesini koruma gibi jeopolitik amaçlardan da kaynaklanıyordu. Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu güzergâhlar üzerindeki hâkimiyet rekabeti, diplomatik ve askerî angajmanları etkilemiş; her iki güç de ekonomik çıkarlarını korumaya ve genişletmeye çalışmıştı. Bu güçler arasındaki etkileşim, her biri ticaret üzerindeki kontrolünü ve buna bağlı olarak bölgedeki siyasi ve ekonomik gücünü en üst düzeye çıkarmaya çalıştığından, sık sık değişen ittifaklara ve çatışmalara yol açtı. Dolayısıyla güç dengesi, ticaretin ve bölgesel kontrolün değişen dinamiklerinden etkilenerek sürekli bir değişim içindeydi.

Venedik ve Ceneviz arasındaki rekabet, Osmanlı yayılmasıyla birleşerek Balkanlar'daki ekonomik ve jeopolitik çıkarlar arasında dinamik bir etkileşim yarattı. 15. yüzyıla gelindiğinde Osmanlılar, Konstantinopolis, Belgrad ve Vidin'i birbirine bağlayanlar da dâhil olmak üzere kilit ticaret yolları üzerindeki kontrollerini stratejik olarak pekiştirmişlerdi. Osmanlıların bu güzergâhlar üzerindeki hâkimiyeti sadece muazzam bir zenginlik yaratmakla kalmadı, aynı zamanda askerî seferleri ve idari yapıları finanse ederek bölgesel bir otorite olarak statülerini sağlamlaştırdı. Konstantinopolis'in 1453'te ele geçirilmesi, Osmanlıların malların, kaynakların ve askerlerin hareketi için hayati arterleri güvence altına almasına ve Balkanlar'ı imparatorluk ekonomisine daha da entegre etmesine olanak tanıdığı için bir dönüm noktası oldu (İnalçık, 2003: 135-145).

Ticaret yollarının kontrolü, bölgenin güç dinamiklerini şekillendirmede kritik bir faktör olmaya devam etti. Venedik'in Adriyatik ve Ege denizlerindeki ticaret ağlarını tekeline alma becerisi, Balkanlar'dan Batı Avrupa'ya mal akışını domine etmesini sağlayarak temel bir ekonomik güç olarak rolünü pekiştirdi. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Via Militaris gibi Balkanlar üzerinden geçen kara yolları üzerindeki kontrolü, genişlemesini sürdürmek için gereken zenginliği ve lojistik kapasiteyi sağlamıştır. Dünya sistemleri teorisi bağlamında bu dinamikler, Balkan Yarımadası'nın rakip çekirdek güçler için bir savaş alanı ve Doğu ile Batı arasındaki ekonomik alışverişe aracılık eden yarı-çevresel bir bölge olarak ikili rolünün altını çizmektedir.

Balkanlar'daki yerel yöneticiler çıkarlarını korumak için sıklıkla bu büyük güçlerden biriyle ittifak kurarak bölgenin küresel ekonomik sistem içindeki yarı-çevresel konumunu daha da yansıttılar. Ancak bu ittifaklar genellikle kırılgandı ve kısa vadeli kazanımlarla motive edilerek bölgenin istikrarsızlığını daha da arttırdı. Örneğin Ragusa, Osmanlılara haraç ödemek ile bölgesel ticarete tarafsız bir aracı olarak kalmak için Venedik bağlantılarından yararlanmak arasında hassas bir denge kurdu. Bu denge Ragusa'nın Balkanlar'ın diğer bölgelerini istikrarsızlaştıran siyasi karışıklıklardan kaçınırken ekonomik olarak gelişmesini sağladı.

Daha güçlü rakipleri dengelemek ve ekonomik çıkarlarını korumak isteyen güçler, stratejik ittifaklara yönelmiştir. Bu duruma örnek olarak, 1390'ların başında Macar Kralı Sigismund, Bizans İmparatoru II. Manuel ve Venedik arasında kurulan ittifak gösterilebilir. İttifakın temel motivasyonu, öncelikli olarak kendi topraklarını savunma ihtiyacı olsa da ideolojik tutkalı sağlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşturduğu ortak tehditti. Çatışmayı kâfirlere karşı bir Haçlı Seferi olarak çerçevelemeleri sayesinde, ittifak Fransa ve Burgonya şövalyeleri de dahil olmak üzere daha geniş bir Avrupalı kitlenin desteğini harekete geçirebilmeyi başardı (Imber, 2006a: 2-3). Ancak, Haçlı Seferi söyleminin güçlü olmakla birlikte, nihayetinde destek ve meşruiyet kazanmak için kullanılan retorik bir araç olduğunu kabul etmek önemlidir. İttifakın altında yatan motivasyonlar öncelikle stratejik ve ekonomiktir. Sigismund, Venedik ve Bizans İmparatorluğu bölgedeki toprak bütünlüklerini ve ekonomik çıkarlarını korumaya çalışıyordu. Haçlı seferi ideolojisi çatışmaya ahlaki bir gerekçe sağlarken, bu pragmatik kaygıları gölgede bırakmadı. İttifak özünde hem reel-politiğin hem de dini coşkunun bir ürünüydü ve bu kombinasyon gelecek yüzyıllar boyunca Avrupa dış politikasını şekillendirmeye devam edecekti.

Erken Modern Dönem'de Balkanlar'daki ittifaklar genellikle kırılgan ve kısa ömürlü olmuş, ihanet ve değişen sadakatlerle karakterize edilmiştir. Bu istikrarsızlık Osmanlı'nın bölgesel bölünmelerden stratejik olarak faydalanmasını kolaylaştırmıştır. Hristiyan güçlerin Osmanlı ilerleyişini durdurmaya çalıştığı belirleyici bir çatışma olan 1396 Niğbolu Savaşı bu kırılganlıkların altını çizmektedir. Seferin başarısızlığı kısmen iç çatışmalarla

meşgul olan Balkan devletleri arasındaki koordinasyon eksikliği ve rekabetten kaynaklanıyordu. Bu yenilgi, birleşik bir direniş için gereken siyasi tutarlılığı zayıflatarak daha fazla boyun eğmeye ve Osmanlı'ya ekonomik olarak bağımlılığa yol açtı. Osmanlı'nın vergi ve haraç dayatması yerel özerkliği aşındırarak daha önce güçlü olan bölgesel ekonomileri zayıflattı. Topraklarını savunmak ve Osmanlı gücünü yatıştırmak arasında kalan yerel beyler, sık sık bağılıklarını değiştirdi ya da tavizler verdi. Bu eylemler yerel tarımsal üretim ve ticaret kalıplarını bozarak ekonomik faaliyetleri Osmanlı merkezlerine doğru yeniden yönlendirdi ve Balkanlar'ı Osmanlı ekonomik alanına daha derinden entegre etti (Imber, 2006b: 12-23).

Dönemin değişen ittifakları genellikle dış güçlerin, özellikle de Bizans İmparatorluğu'nun ve yerel beyliklerin iç zayıflıklarını ustalıkla kullanan Osmanlıların lehine olan antlaşmalar ve düzenlemelerle sonuçlandı. Osmanlı stratejisi, nüfuzlarını sağlamlaştırmak için evlilikler, rüşvet ve askerî güç kullanımını içeriyordu. Sırp Despotu Vılkoglu Brankoviç'in kızı Mara ile Sultan II. Murad arasındaki evlilik bunun en önemli örneğidir. Bu evlilik, Osmanlıların hanedan bağlarını yayılcı hedeflerini ilerletmek için nasıl kullandıklarının bir örneğiydi. Brankoviç'i haraç ödemeye ve kızını Sultan'la evlendirmeye zorlayan Osmanlılar, Sırbistan'ı etkin bir şekilde vassal bir devlete indirgeyerek direnme kapasitesini aşındırdı ve Osmanlı hâkimiyetini güçlendirdi. Osmanlılar ile Macaristan arasında bir tampon devlet işlevi gören Sırbistan, Osmanlıların Orta Avrupa'ya akınları için stratejik bir sıçrama tahtası haline geldi. Sırbistan'a boyun eğdirilmesi sadece Osmanlı toprak kontrolünü genişletmekle kalmadı, aynı zamanda Macaristan'la olan çatışmalarındaki kilit bir engeli de ortadan kaldırdı. Bu evlilik, askerî zaferler ve diplomatik manevralarla birleşince, Osmanlıların kademeli olarak Balkanlar'a uzanmasına ve sonunda 1453'te Konstantinopolis'i fethederek geniş bir imparatorluk kurmasına olanak sağladı (Imber, 2006a: 6-7).

Konstantinopolis'in 1453'te fethi, Osmanlı'nın gücünü pekiştirmesinde bir başka dönüm noktasıydı ve hem askerî güçlerinin doruğuna hem de Bizans siyasi yapısının iflasına işaret ediyordu. Bizans İmparatorluğu içindeki yolsuzluk, ihanet ve hizipçilik, çöküşünde önemli rol oynamıştı. Osmanlı'nın 14. yüzyıldan itibaren Balkanlar'a doğru genişlemesi, ticaret yollarını ve bölgesel güç dinamiklerini temelden değiştirdi. Osmanlılar ve diğer güçler arasında sık sık el değiştiren Belgrad gibi stratejik şehirler, askerî çatışmaların ve ekonomik rekabetin odak noktaları haline geldi. Osmanlıların 1521'de Belgrad'ı ele geçirmesi, ticaret ve askerî lojistik için hayati bir arter olan Tuna Nehri üzerindeki kontrollerinde bir dönüm noktası oldu. Bu fetih, Osmanlıların bölgesel ticaret üzerinde daha fazla nüfuz sahibi olmalarını, ekonomik akışları yeniden yönlendirmelerini ve Balkan ticaretini daha geniş Osmanlı ekonomisine entegre etmelerini sağladı. Nitekim 1554'te Papa III. Julius tarafından Fransa ve İngiltere arasında barışı sağlamak üzere gönderilen bir elçi olan Kardinal Pole, Osmanlı'nın Belgrad ve Rodos'u fethinden sorumlu olduğu varsayılan "anlaşmazlıklar ve savaşlar" nedeniyle I. Francis, II. Henry ve İmparator V. Charles'ı azarlamıştı (Anievas&Nişancıoğlu, 2015: 96).

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar üzerindeki hakimiyetini pekiştirdikçe, ticaret yollarının kontrolü giderek Osmanlı otoritelerine geçti. Böylece ekonomik denge Osmanlı merkez bölgelerinin lehine ve yerel Balkan güçlerinden uzaklaştırıldı. Bu kontrol değişikliği, eski ticaret merkezlerinin ya gerilemesi ya da daha büyük Osmanlı ekonomisine entegre olmasıyla bölgenin ekonomik dinamiklerinde temel bir değişime işaret etti (Faroqhi, 2010: 195-227).

Balkanlar'ın Osmanlı ekonomisine entegrasyonu, 15. yüzyılın başlarından itibaren hem Balkan içi hem de Balkan dışı ticarete önemli bir büyüme sağladı. Osmanlı öncesi ticarete deri, yün, balmumu ve köle gibi hammaddeleri ithal eden İtalyan tüccarlar hakimken, Osmanlı dönemi bu ağların çeşitlenmesine ve genişlemesine tanık oldu. Osmanlı gümüş sikkesi Balkanlar'da hâkim para birimi haline gelmiş, hatta Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ticari ilişkilerini sürdüren Braşov gibi yabancı pazarlarda da dolaşıma girmişti. Gümrük kayıtları ve bulunan akçe defineleri, bu dönemde Balkanlar'daki kapsamlı ticari faaliyetlerin ve ekonomik entegrasyonun altını çizmektedir. Bu ticaret ve ekonomik hakimiyet sistemi, 19. yüzyılda Batı Avrupalı güçlerin artan etkisine kadar devam etmiştir (İnalçık, 2016: 22-23).

Özetle, Geç Orta Çağ ve Erken Modern Dönem'de Balkan bölgesi, küresel ticaret ağları içindeki yarı-çevre bölgelerin karmaşıklığını örneklemektedir. Coğrafi zorluklar, siyasi parçalanma ve ekonomik rekabetler kilit ticaret yollarının ve kent merkezlerinin gelişimini şekillendirmiştir. Yerel ve dış güçler arasında bu rotalar üzerinde kontrol sağlamak için yaşanan rekabet, ticaret ve jeopolitik arasındaki ayrılmaz bağı vurgulayarak

ekonomik akışların bölgenin siyasi ve ekonomik manzarasını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Balkanlar'ın Venedik, Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu gibi aktörler tarafından kolaylaştırılan küresel ticaret sistemlerine entegrasyonu, yarı-çevre bölgelerin Geç Orta Çağ ve Erken Modern Dönem'de dünya ekonomisinin birbirine bağlılığını sürdürmedeki kritik rolünün altını çizmektedir. Osmanlı'nın ticaret yollarını birleştirmesi ve haraç sistemlerini dayatması ekonomik manzarayı yeniden yapılandırmış, zenginliği imparatorluk merkezine doğru yönlendirirken aynı zamanda Balkanlar'ı küresel ekonomik ağlara daha derinlemesine entegre etmiştir. Ticaret yollarının kontrolü, stratejik evlilikler ve askerî fetihlerle birleşerek sadece Osmanlı genişlemesini finanse etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgenin siyasi ve ekonomik hiyerarşilerini de yeniden şekillendirmiştir. Ticaret ve güç dinamiklerinde ortaya çıkan değişimler, Balkanlar'da jeopolitik stratejiler ve ekonomik entegrasyon arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır.

4. SONUÇ

Osmanlı idaresi öncesinde Balkanlar, küçük devletler ve prensliklerin sürekli çatışmalarına sahne olan istikrarsız bir bölgeydi. İç ihanetler ve değişken ittifaklar hem siyasi istikrarı zayıflattı hem de ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye attı. Yağmacı güçlerin ve güvensiz ortamın etkisiyle ana ticaret yolları zarar gördü ve bu durum ekonomik durgunluğa yol açtı. Bizans İmparatorluğu'nun iç çatışmaları ve başarısız dış ittifakları çöküş sürecini hızlandırırken, Sırp ve Bulgar beyleri de benzer şekilde iç bölünmelerle güçlerini kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu, bu zayıflıklardan yararlanarak Balkanlar'da yükselmiş, ticaret yollarını yeniden düzenlemiş ve stratejik şehirlerin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu şehirler, Osmanlı yönetimi altında ticaretin gelişmesiyle büyüyerek önemli ekonomik merkezlere dönüşmüştür.

Osmanlı, Balkanlar'daki ekonomik ve stratejik kontrolü, bölgenin Batı Avrupa ile Doğu arasında bir köprü işlevi görmesi üzerine inşa etmiştir. Osmanlı, ticareti kolaylaştırmak için şehirleşme politikalarını ve altyapı projelerini aktif şekilde desteklemiştir. Kervansaraylar, hanlar ve karakollar inşa edilerek ticaret yollarının güvenliği artırılmış ve ticari akış hızlandırılmıştır. Bu yatırımlar, ekonomik entegrasyonu güçlendirmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Edirne ve Konstantinopolis'in ihtiyaçlarını karşılayan Balkanlar, Tuna Nehri boyunca gelişen liman şehirleri ve Adriyatik kıyılarındaki Dubrovnik gibi ticaret merkezleri aracılığıyla geniş bir ekonomik ağın önemli bir halkası olmuştur. Tarım, maden ve hayvansal ürünler gibi hammadde sağlayan bir bölge olarak Osmanlı ekonomisinin sürdürülebilirliğine katkı sağlamıştır. Ancak bölgenin küresel ticaret ağlarına entegrasyonu sağlanırken, yerel halkın ekonomik refahını artırmaktan çok çekirdek ekonomilere hizmet eden bir yapı oluşturmuştur. Balkanlar, küresel sistemde hammadde sağlayıcı bir yarı-çevre bölgesi olarak konumlanmış, yerel ekonomik bağımsızlığını geliştirme kapasitesi sınırlı kalmıştır.

Makale, Erken Modern Çağ Balkanları'nı Immanuel Wallerstein'in "Modern Dünya Sistemi Teorisi" çerçevesinde ele alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki ekonomik ve jeopolitik dönüşümünü analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, Osmanlı'nın ticaret yollarını genişletme, yerel kaynakları mobilize etme ve ekonomik entegrasyonu artırma politikalarının, Balkanlar'ın ekonomik canlılığını artırdığını göstermektedir. Dubrovnik, Selanik ve Belgrad gibi şehirler, bu sürecin somut örnekleri olarak hem yerel aktörlerin hem de uluslararası güçlerin etkisiyle şekillenmiştir. Ancak, bölgenin tamamında homojen bir süreç yaşanmamış, coğrafi ve sosyal farklılıklar entegrasyon dinamiklerini çeşitlendirmiştir.

Bu çalışma, Balkanlar'ın Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ekonomik ve siyasi dönüşümünü, küresel ticaret sistemleri ve yerel dinamikler arasındaki etkileşimler çerçevesinde açıklayarak, bölgenin tarihsel önemine ışık tutmayı hedeflemiştir. Ancak gelecekteki araştırmalar, farklı sosyal grupların ve daha mikro düzeydeki yerel aktörlerin bu süreçteki rollerine odaklanarak, Balkanlar'daki ekonomik ve jeopolitik dönüşümün daha bütüncül bir çerçevesini sunabilir.

KAYNAKÇA

- Anievas, A., & Nişancioğlu, K. (2015). The Ottoman–Habsburg rivalry over the long sixteenth century. *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism* içinde (ss. 91–112). Chicago: University of Chicago Press.
- Balard, M. (2016). The Black Sea: Trade and navigation (13th–15th centuries). *Vorträge und Forschungen: Maritimes Mittelalter. Meere als Kommunikationsräume*, 83, 181–194.
- Barkan, Ö. L. (1970). Research on the Ottoman fiscal surveys. *Studies in the Economic History of the Middle East* (ed. M. A. Cook) içinde (ss. 163–171). Londra: Oxford University Press.
- Barker, J. W. (2003). Late Byzantine Thessalonike: A second city's challenges and responses. *Dumbarton Oaks Papers*, 57, 5–33.
- Delilbaşı, M. (1989). *Johannis Anagnostis, Selânik (Thessaloniki)'in son zaptı hakkında bir tarih (Sultan II. Murad dönemine ait bir Bizans kaynağı)*. Ankara: TTK.
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp*, 5. Kitap 2. Cilt. (haz. S. A. Kahraman). İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümölcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı*, 8. Kitap 2. Cilt. (haz. S. A. Kahraman). İstanbul: YKY.
- Fine, J. V. A. (1994). *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Faroqhi: (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Etrafındaki Dünya* (çev. A. Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Faroqhi, S. (2014). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. (çev. E. Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gradeva, R. (2001). War and peace along the Danube: Vidin at the end of the seventeenth century. *Oriente Moderno*, 20 (81)(1), 149–175.
- Hopkins, T. K., & Wallerstein, I. (1987). Capitalism and the Incorporation of New Zones into the World-Economy. *Review (Fernand Braudel Center)*, 10(5/6), 763–780.
- Imber, C. (2006a). *The Crusade of Varna, 1443–45*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Imber, C. (2006b). *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650* (çev. Ş. Yalçın). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ivanova, S. (2003). The Empire's "Own" Foreigners: Armenians and Acem tüccar in Rumeli in the seventeenth and eighteenth centuries. *Oriente Moderno*, 22 (83/3), 681–703.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I. Cilt: 1300–1600* (çev. H. Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (çev. R. Sezer). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). Türkler ve Balkanlar. *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut* içinde (ss. 9–39). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kayapınar, A., & Kayapınar, L. (2010). XVI-XVII. yüzyıllarda Aşağı Tuna bölgesinde iltizam sisteminin uygulanması. *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri- 2* (haz. R. D. Özbay, F. Solak, Y. Bülbül, G. Çelik). İstanbul: TİTAP.
- Kayapınar, A. (2015). Ortaçağ ve Osmanlı döneminde Vidin. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 67–114.
- Kotenbach, A. (1982). Problems of Ottoman Economic History and the Core-periphery model. *Itinerario*. 6(1), 127–149.
- Laiou, A. E., & Morrisson, C. (2007). *The Byzantine Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lopez, R. S. (1964). Market expansion: The case of Genoa. *The Journal of Economic History*, 24(4), 445–464.
- Mazower, M. (2014). *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar* (çev. A. Özil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Molnár, A. (2007). Struggle for the chapel of Belgrade (1612-1643): Trade and catholic church in Ottoman Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 60(1), 73–134.

- Molnár, A. (2021). Ragusa and the Beginnings of the Balkan Missions. *Dubrovnik annals*, (25), 89–112.
- Murphey, R. (1999). 17. yüzyılda Via Egnatia boyunca görülen ticaret örüntüleri. (ed. E. Zachariadou), *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)* (çev. Ö. Arıkan, E. Güntekin & T. Altınova) içinde (ss. 191–224). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Norwich, J. J. (2013). *Bizans: Gerileme ve çöküş dönemi (MS 1082-1453)*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Riedler, F., & Stefanov, N. (Ed.). (2021). *The Balkan Route: Historical Transformations from Via Militaris to Autoput*. Berlin & Boston: De Gruyter.
- Shea, J. (2010). *The late Byzantine city: Economic and industrial profile* (Doktora tezi). Birmingham University, Birmingham.
- Stephenson, P. (2019). Balkan borderlands (1018-1204). (ed. J. Shepard), *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492* içinde (ss. 664–691). Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Stoianovich, T. (1953). Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800. *The Journal of Economic History*, 13 (4), 398–411.
- Stoianovich, T. (1960). The Conquering Balkan Orthodox Merchant. *The Journal of Economic History*, 20(2), 234–313.
- Stoianovich, T. (1999). Osmanlı hâkimiyetinde Via Egnatia. (ed. E. Zachariadou), *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)* (çev. Ö. Arıkan, E. Güntekin & T. Altınova) içinde (ss. 225–240). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Stoianovich, T. (2015). *Balkan Worlds the First and Last Europe*, New York: Routledge
- Sugar, P. F. (1977). *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*. Seattle: University of Washington Press.
- Treadgold, W. T. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Ursinus, M. (1991). Manastir. (ed. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, & Ch. Pellat), *The Encyclopaedia of Islam (New Edition, VI)* içinde (ss. 371–372). Leiden: E. J. Brill.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1979). The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research. *Review (Fernand Braudel Center)*, 2(3), 389–398.
- Zachariadou, E. A. (1983). Ottoman Diplomacy and the Danube Frontier (1420-1424). *Harvard Ukrainian Studies*, 7, 680–690.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.09.2024 ✓Accepted/Kabul: 30.12.2024

DOI:10.30794/pausbed.1542834

Research Article/Araştırma Makalesi

Yıldırım, C. Y. (2025). "Türkiye ve Seçili Ülkelerin Yargı Etkinliğinin VZA ile Karşılaştırılması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 53-81.

TÜRKİYE VE SEÇİLİ ÜLKELERİN YARGI ETKİNLİĞİNİN VZA İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Cevriye Yüksel YILDIRIM*

Öz

İnsanlığın varoluşundan bu yana adalet kavramı, önem atfedilen bir kavram iken özellikle insanların topluluk halinde yaşamalarının bir sonucu olarak önemi daha da artmıştır. Topluluk halinde yaşamının bir sonucu olarak devlet olgusu ortaya çıkmış ve devlet düzeni oluşmaya başlamıştır. Devlet düzeninin oluşması ile adaleti sağlamak devletlerin temel görevi haline gelmiştir. Toplumun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla üretilen adalet, sağlık, savunma, güvenlik, eğitim hizmetleri gibi hizmetler ise kamu hizmetleridir. Kamusal mallar piyasada üretilmeyen ve dışlanamazlık özelliğine sahip olan mallardır. Yani bir mal üretildiği toplumda olan herkes malın maliyetine katlanmaksızın o malı kullanabilmektedir. Dışlanamazlık özelliğinin olduğu mal ve hizmetlerden olan eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetlerinden bedava yararlanmak isteyenleri dışlamak mümkün olmamaktadır. Kamusal malların bu özelliğinden dolayı tüketicilerin kamusal mallara ödeyecekleri miktar bilinmemektedir. Bu durum ise kamusal malların piyasada ideal seviyelerde üretilmemesine ya da hiç üretilmemesini yol açmaktadır. Bu nedenle devlet kamusal malların üretiminde özel teşebbüsler yerine kendisi bizzat üretimde yer almaktadır. Bu anlamda devletler kamu hizmeti üretimi ve sunumunu gerçekleştirmek zorundadır. Kamusal mal ve hizmetlerden birini de adalet hizmetleri oluşturmaktadır. Adaletin sağlanmasında hukuk kurallarına ve bu kuralları uygulayacak kurum ya da birimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kurumların performanslarının değerlendirilmesinde bütçesel rakamlar, personel sayıları, dava sayıları ve davaların görülme süreleri gibi adalet hizmetlerine yönelik değişkenlerden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ile AB üyesi olan veya verisine sürekli erişim sağlayabildiğimiz 18 ülkenin adalet hizmetlerinden olan yargı hizmetlerindeki etkinliklerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bağlamda 19 ülkenin 2016, 2018 ve 2020 yılları için 9 adet girdi ve 4 adet çıktı değişkenlerinden oluşturan veri seti ile Veri Zarflama Analizi (VZA) uygulanmıştır. VZA için girdi ve çıktı değişkenlerine bağlı oluşturulan 4 modelin tamamında 2016 yılı için Bosna Hersek ve Romanya, 2018 yılı için Bosna Hersek, Avusturya, Letonya ve Romanya, 2020 yılı için Çekya, Macaristan, İrlanda ve Letonya'nın etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin 2016, 2018 ve 2020 yılları için yapılan VZA sonuçlarına göre üç yıl için Model 3 ve Model 4'te etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Adalet, Adalet Hizmetleri, Etkinlik, Yargı Etkinliği, VZA.

THE COMPARISON OF JUDICIAL EFFICIENCY OF TÜRKİYE AND SELECTED COUNTRIES WITH DEA

Abstract

While the concept of justice has been a concept that has been given importance since the existence of humanity, its importance has increased even more as a result of people living in communities. As a result of living in a community, the phenomenon of the state emerged, and the state order began to form. With the formation of state order, ensuring justice has become the basic duty of states. Services such as justice, health, defence, security and education services produced to meet the needs of the society are public services. Public goods are goods that are not produced in the market and have the feature of non-excludability. In other words, everyone in the society where a good is produced can use that good without bearing the cost of the good. It is not possible to exclude those who want to benefit from education, health and security services, which are non-excludable goods and services, for free. Due to this feature of public goods, the amount that consumers will pay for public goods is unknown. This situation leads to public goods not being produced at ideal levels in the market or not being

*Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, BALIKESİR.
e-posta: cyildirim@balikesir.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5048-6502>)

produced at all. For this reason, the state itself takes part in the production of public goods instead of private enterprises. In this sense, states have to realize the production and delivery of public services. Justice services constitute one of the public goods and services. In order to ensure justice, legal rules and institutions or units that will implement these rules are needed. In evaluating the performance of these institutions, variables related to justice services such as budgetary figures, number of personnel, number of cases and hearing times of cases are used. In this study, the activities of Türkiye and 18 countries that are EU members or whose data we have permanent access to, were compared in terms of judicial services, which are among the justice services. In this context, Data Envelopment Analysis (DEA) was applied with a data set consisting of 9 input and 4 output variables for 19 countries for the years 2016, 2018 and 2020. In all 4 models created based on input and output variables for DEA, it was concluded that Bosnia and Herzegovina and Romania were effective for 2016, Bosnia and Herzegovina, Austria, Latvia and Romania were effective for 2018, and Czechia, Hungary, Ireland and Latvia were effective for 2020. According to the DEA results for the years 2016, 2018 and 2020, it was concluded that Türkiye was effective in Model 3 and Model 4 for three years.

Keywords: *Justice, Justice Services, Efficiency, Judicial Efficiency, DEA.*

1. GİRİŞ

İhtiyaçlar ve onları gerçekleştirmek için ortaya konulan hizmetler; içinde yaşanılan ekonomik, sosyal, siyasi ve mali şartlardan etkilenmektedir. Söz konusu ihtiyaçlarının boyutu, önemi ve niteliği değişmekle birlikte, bu ihtiyaçların karşılanmasında devlet değişen ve gelişen biçimlerde daima görev üstlenmiştir (Akdoğan, 2019:30). Geçmişten günümüze kadar var olmuş hemen hemen her devlet düzenleyici kurallar koymuş, yol göstermek, özendirmek ve sermaye yatırmak suretiyle toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla ekonomide rol almışlardır. Toplumun tümüne fayda sağlayan ihtiyaçlar toplumsal ihtiyaç olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların giderilmesinde de asli görev devlete düşmektedir. Devlet söz konusu bu ihtiyaçları kamu hizmeti ile yerine getirmektedir. Adalet, sağlık, savunma, güvenlik, eğitim hizmetleri gibi toplumun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla üretilen hizmetler kamu hizmetleridir. Kamu hizmetlerinde devletin varlığı ve hizmetin boyutu ekonomik, sosyal, kültürel ve teknik koşullara bağlı olarak değişmektedir. Devlet kamu hizmetlerini hem merkezi hem de yerel yönetimler aracılığıyla ayrıca parafiskal ve kamu ekonomik kurumlarından yararlanarak gerçekleştirmektedir. Kamusal mallar piyasada üretilmeyen ve dışlanamazlık özelliğine sahip olan mallardır. Bir mal üretildiği toplumda olan herkes malın maliyetine katlanmaksızın o malı kullanabilmektedir. Kamusal malların bu özelliğinden dolayı tüketicilerin kamusal mallara ödeyecekleri miktar bilinmemektedir. Bu durum ise kamusal malların piyasada ideal seviyelerde üretilmemesine ya da hiç üretilmemesine yol açmaktadır. Bu bağlamda devlet kamusal malların üretiminde özel teşebbüsler yerine kendisi bizzat üretimde yer almaktadır. Fakat devletin söz konusu malların üretilmesinde yer alması onları piyasada ideal seviyede üretilebildiği anlamına gelmemektedir. Zira kamusal mal ve hizmetlerden olan eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetlerini özel teşebbüslerde üretilebilmektedir. Bu duruma kamusal mal ve hizmetlerin bedavacılık ve dışlanamazlık özellikleri neden olmaktadır (Holcombe, 1997:7). Kamusal malların temel özelliklerinden olan tüketimde rekabetin olmaması, bireylerin tüketim faydalarının diğer bireylerin tüketim faydalarından bağımsız olmasını ifade eder. Belli bir noktaya kadar marjinal maliyeti yoktur. Bu bakımdan kamusal mallar tüketiciler için sunumunu garanti eder. Kamusal malların diğer özelliği dışlamanın olmaması ise; kamusal malların topluma sunulması ve tüketiminden kimsenin mahrum edilememesidir. Kamusal malların üretiminde özel sektör yer almaz, devletin rol üstlenmesi gerekir. Sunumunu devlet üstlendiğinde ise fiyat mekanizması olmadığı için bu malların etkin üretim düzeyini belirlemek güçleşir (Savaşan, 2019:159). Kamu hizmetini kavramının tanımı doktrinde organik anlamda, maddi açıdan ve şekli tanıma göre üç farklı perspektiften yapılmaktadır. Kamu hizmeti organik anlamda kamu tüzel kişilikler ile bunların personel ve teşkilatlarıdır (Günday, 2011:330). Kamu hizmetinin maddi açıdan tanımı ise, kamu yararına olan ve kamu ihtiyaçlarını gideren faaliyetlere verilen isimdir. Son olarak kamu hizmetinin şekli tanımı ise kamu hizmetini, özel hukuktan ayıran ve kamusal nitelikler taşıyan hukuki rejimi ifade etmektedir. (Gözübüyük ve Tan, 2013:330). Ancak bu tanımlar tek başlarına kamu hizmetini bir kısmını tanımlayabilecek oldukları için öğretide daha kapsayıcı tanım olarak organik ölçüde göre yapılan tanım kullanılır. Bu tanıma göre kamu hizmeti bir kamu tüzel kişisi tarafından doğrudan doğruya veya bir kamu tüzel kişisi denetimi ve gözetiminde özel kişilerce görülen faaliyettir (Gözübüyük ve Tan, 2013:332).

Adalet; sağlık, eğitim, güvenlik gibi kamusal mal ve hizmetlere kıyasla kamusal niteliği daha ağır basan bir kamusal hizmettir. Adalet ihtiyacının bir sonucu olarak sunulan hizmetler adalet hizmetleri olarak

adlandırılmaktadır. İnsanlık için geçmişten günümüze adalet ihtiyacı en temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Zira tarihi incelediğimizde toplumsal bunalımlar, ekonomik istikrarsızlıklar, siyasi açmazlar adaletsizliklerin yaşandığı toplumlarda meydana gelmiştir. Bu bağlamda devletin, toplumun adalet ihtiyacını ve toplumsal düzeni etkin ve verimli yerine getirmesi zorunluluktur. Adalet hizmetinin toplumun tüm kesimini ilgilendiren, dışlanamazlık vb. özellikleri nedeniyle devletin kuruluş amaçlarından biridir denilebilir. Adalet hizmetlerinin özellikleri nedeniyle hem hukuk düzenini sağlamak hem de toplumda yatay ve dikey eşitliği sağlamayı garanti altına almak olduğu söylenebilir. Bu hizmetlerin üretimi için yapılacak harcamalar büyük boyutlarda olduğu için yine devlet tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. Adalet hizmetleri toplumsal yaşamın düzenlenmesi için gerekliliği olan bir kamu hizmetidir. Dolayısıyla burada kamu yararı ön plandadır (Akyol, 2011:33). Adalet hizmetleri nitelikleri itibari ile pazarlanmayan, bölünmeyen, fiyatlanmayan ve talebi belli olmayan mal ve hizmetlerdendir. Bu bakımdan adalet hizmetlerin tam kamusal hizmet niteliği taşıdığı ve üretimde sadece devletin görev aldığı hizmetlerdir.

○	Topluca sunulan bir kamusal hizmet olması
○	Faydasının tüm topluma yayılan bir kamusal hizmet olması
○	Sunumu siyasal süreç ile belirlenmesi
○	Tüketimi zorunlu olan bir kamusal hizmet olması
○	Büyük ölçüde kamu harcaması gerektiren kamusal bir hizmet olması

Şekil 1: Adalet hizmetlerinin genel olarak özellikleri

Kaynak: Deyneli, 2010:10'daki bilgiler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'de adalet hizmetlerinin genel özellikleri yer almaktadır. Adalet hizmetleri devletlerin mahkemeler, hâkimler ve ilgili kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirdiği hizmetlerdir (Deyneli, 2010:10). Adalet, üç farklı süreç ile etkileşim içindedir. İlk süreç, kurumsal adaleti oluşturan kurallar ve düzeni belirleyen kanunlar ve usullerden oluşur. İkincisi süreç bu kanunları uygulayan ve adaletin örgütsel yapısını oluşturan kamu görevlileridir. Son süreç ise, uyuşmazlıkları çözmek için adalet sistemini kullanan davalı, davacı ve avukatlarıdır (Köhling, 2000: 7). Söz konusu bu süreçler devletin kamu görevleri arasında yer almaktadır ve aynı zamanda taraflara sunmak zorunda olduğu hizmetleri içermektedir. Adalet hizmetlerini yerine getirirken yargı faaliyetlerinden yararlanılmaktadır. Adalet hizmetleri bulunduğu hizmet organizasyonu içinde farklı birçok harcama kalemine sahiptir. Bu bağlamda tahsis edilecek kaynağı da sadece kamu tahsis edebilir. Hizmet harcamalarının hacim olarak büyük, maliyetlerinin yüksek olması ve yargılama sonucunda alınan kararların tüm toplumu etkilemesi nedeniyle adalet hizmetleri tam kamusal mal olarak, devletin üretmesi ve sunması gereken mal ve hizmetler kategorisinde yer almaktadır (Vereeck ve Mühl, 2000: 243). Adalet hizmetleri nitelik itibarıyla diğer kamusal mal ve hizmetler gibi tüketiminde zorunluluk söz konusu olan hizmetlerdir. Bazı durumlarda bireylerin adalet hizmeti kullanma talepleri olmasa da lehlerine ya da aleyhlerine kamu yararı davaları açılmaktadır. Bu bağlamda adalet hizmetlerinin tüketimi zorunlu olmaktadır. Ceza davası sonucunda mağdurun rızası olsa dahi adam yaralama suçlarında devlet davaya taraf olur. Devlet burada bireylerin hayatlarını sadece bireylerin menfaati için korumaz, toplumsal menfaati de düşünür (Toroslu, 2005: 21).

Etkinlik yalnızca girdilerin miktarlarını değil aynı zamanda üretim süreciyle beraber çıktıya dönüşme yeteneğini de ölçmektedir. Bu bakımdan etkinlik, görülen ya da sunulan kamu mal ve hizmetlerin mevcut ekonomik ve siyasi süreçle birlikte mümkün olacak en yüksek seviyeye ulaştırma anlamına da gelmektedir (Oluklulu, 2022:185). Adalet hizmetlerinde etkinliğin sağlanmasında söz konusu hizmetlere yapılan harcamalar, çok önemlidir. Kamu hizmetinin sadece devlet tarafından sunuluyor olmasından öte o hizmetten gereğince verim alınması yani amacına ulaşılması gerekir. Adalet hizmetlerinde etkinlik, adalet hizmetlerinin yerine getirilirken oluşacak aksaklıkların giderilmesi, yargılama fonksiyonunun yeterli ve donanımlı personel ve araçlarla en hızlı ve adil şekilde yerine getirilmesidir (Arslaner ve Şekerci, 2014:40). Adalet hizmetlerinde etkinlik ile ilgili Anayasanın 141. maddesinde “davanın en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevleri arasındadır” denilmektedir. Söz konusu ilke, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde de yer almaktadır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Madde 30’da “Hâkim, yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamakla yükümlüdür” denilmektedir. Adalet hizmetlerinde temel etkinlik faktörleri

ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bunun nedeni farklı adli sistemlerin olmasından dolayı göstergelerde bazı farklılıklar görülmüştür. Söz konusu farklılıklar olmasına rağmen uluslararası düzeyde adalet hizmetlerinin etkinliğine, sunumundaki niteliğe yönelik bazı ortak göstergeler belirlenmiştir. Bu göstergeleri Avrupa Etkin Adalet Komisyonu ve Dünya Bankası'nın bazı ülkelerin adalet bakanlıkları ve konu üzerinde çalışma yapan bilim adamları geliştirmiştir. Dünyada adalet hizmetlerinin etkinliğini ölçmeye yönelik geliştirilen kriterler şu şekilde sıralanabilir: yıllık dava dosyası sayısı, yılda tamamlanan dava sayısı, yılsonunda karara bağlanmayan dava sayısı, temizleme oranı (clearance rate), sıkışıklık oranı (congestion rate), her olay için ortalama süre, 100.000 kişiye düşen hâkim sayısıdır (Dakolias, 1999:7).

2. LİTERATÜR

Adalet hizmetlerinden olan yargı hizmetlerinin etkinliğine yönelik literatür taraması yapıldığında sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu açıdan yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Konu ile ilgili ilk çalışmanın Norveç için Kittelsen ve Forsund (1992) tarafından yapıldığı ve çalışmalarda yöntem olarak VZA analizinin tercih edildiği görülmektedir. Bu çalışmanın yöntem kısmında ve veri seçiminde Tablo 1'de kronolojik olarak yer alan literatürdeki çalışmalardan yararlanılmıştır.

Yerli ve yabancı literatürde yapılan incelemeler sonucunda çalışmaların çoğunluğunda yargı etkinliğini ölçmede girdi olarak hâkim, savcı ve büro personeli sayıları, çıktı olarak ise dosya sayıları ele alınmıştır. Kittelsen ve Forsund (1992), Pedraja ve Salinas (1996), Nissi ve Rapposelli (2010), Guzowska ve Strak (2010), Yeung ve Azevedo (2011), Deyneli (2012), Major (2015), Giacalone, Nissi ve Cusatelli (2020), Månsson, Andersson ve Bonander (2022) söz konusu değişkenlerle yargının etkinliğini ölçmüşlerdir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar) / Yıl	Ülke(ler)	Yöntem	Analizde Kullanılan Veri(ler)	Bulgular
Kittelsen ve Forsund (1992)	Norveç	VZA	1983-1988 dönemine ait veriler ile girdi olarak hâkim, savcı ve büro personeli sayıları, çıktı olarak ise dosya sayıları	Ofis personelinin aşırı istihdamı nedeniyle teknik etkinsizlik yaşandığı bulunmuştur.
Pedraja ve Salinas (1996)	İspanya	VZA	1991 yılı verilerini içeren bu çalışmada girdi olarak toplam personel sayısı, çıktı olarak ise vakalar	Araştırmada 21 mahkemeden sadece 5'inin etkin olduğu görülmüştür.
Nissi ve Rapposelli (2010)	İtalya	VZA	Hâkim ve savcı sayıları ile yeni dava sayıları girdi, sonuçlanan dava sayıları ise çıktı olarak kullanılmıştır.	Araştırmaya konu olan mahkemelerin çoğunun yüksek etkinlikle çalıştığı ifade edilmiştir.
Guzowska ve Strak (2010)	Polonya	VZA	Girdi olarak yıllık ortalama hâkim, savcı ve diğer personel sayısı, çıktı olarak ise sonuçlanan dava sayısı kullanılmıştır	2006 yılıyla karşılaştırıldığında 2008 yılında mahkemelerin etkinliği azaldı; 2006 yılındaki etkinlik korunabilseydi, 2008 yılında ertelenen dava sayısının yaklaşık yüzde 80 oranında azalacağı belirlenmiştir.
Yeung ve Azevedo (2011)	Brezilya	VZA	2004-2008 yıllarını kapsayan çalışmada girdi olarak hâkim, savcı ve büro personeli sayıları, çıktı olarak ise dava sayıları kullanılmıştır.	Araştırmada mahkemeler ne kadar etkin yönetilirse o kadar verimli olacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Deyneli (2012)	Avrupa ülkeleri	VZA ve Tobit	2006 yılını kapsayan bu çalışmada girdi olarak hâkim ve savcı sayısı, çıktı olarak ise davalar kullanılmıştır.	Avrupa ülkelerinde adalet hizmetinin etkinliği ile hâkim maaşları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Major (2015)	Krakow	VZA	2013 yılını kapsayan çalışmada toplam personel sayısı girdi olarak, sonuçlanan davalar ise çıktı olarak kullanılmıştır.	Elde edilen sonuçlara göre bölge mahkemelerinin dava sürelerini kısaltmasına olanak sağlayacak kaynaklar bulunmaktadır.

Giacalone, Nissi ve Cusatelli (2020)	İtalya	Dinamik VZA (Malmquist)	2011-2016 yıllarını kapsayan çalışmada girdi olarak hâkim, savcı ve diğer personel sayısı ile işleme alınan toplam dava sayısı, çıktı olarak ise sonuçlanan dava sayısı kullanılmıştır.	Sonuçlar, coğrafi konumlarına bağlı olarak mahkemeler arasında belirgin bir heterojenliğin altını çizilmektedir.
Månsson, Andersson ve Bonander (2022)	İsviçre	VZA	2012-2015 yıllarını kapsayan çalışmada girdi olarak hâkim, savcı ve diğer personelin çalışma saatleri ile ofis olarak kullanılan alan sayısı (metrekare), çıktı olarak ise dava sayıları kullanılmıştır.	Çalışma, İsveç'teki bölge mahkemeleri için tahsis etkinsizliği (girdiler için fazla ödeme) kaynaklanan önemli bir maliyet etkinsizliği tespit edilmiştir.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. YÖNTEM

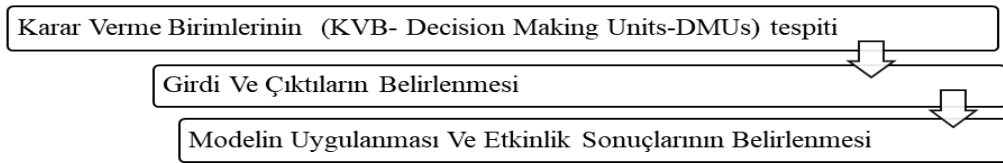
3. 1. Veri Zarflama Analizi

Günümüzde yaşanan yoğun rekabet ortamı ve sürekli değişen ekonomik koşullar nedeniyle kaynakların etkin bir biçimde kullanımı daha önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda karar birimlerinin devamlılıklarının sağlanması, belirledikleri hedeflere ulaşabilmeleri kaynaklarının etkin kullanımıyla alakalı olmaktadır. Etkinlik ölçümü için kullanılan metotların başında parametrik ve parametrik olmayan yöntemler gelmektedir. Söz konusu bu yöntemler etkinlik ölçümünde sınır yaklaşımını kullanmaktadır. Yine performansın en iyi gözlemlerinin etkin sınır üzerinde yer aldığını kabul etmektedirler. Bu iki yönteminde ortak noktası sınır fonksiyonun öngörülerek ekonomik birimlerin etkinliklerinin bu sınırla karşılaştırılarak ölçülmesidir (Abdikoğlu, 2020:1-20). Parametrik yöntemlerin varsayımları üretim fonksiyonun analitik bir yapıya sahip olduğudur fakat parametrik olmayan yöntemler de üretim fonksiyonu böyle bir varsayıma sahip değildir. Zira parametrik olmayan yöntemlerde etkinlik sınırı gözlenen birimler tarafından oluşturulmaktadır (Lorcu, 2008:33). Parametrik yöntemlerde çok girdi ve tek çıktı modelde yer alırken, parametrik olmayan yöntemlerde çok girdi ve çok çıktı yer alabilmektedir. Ayrıca parametrik olmayan yöntemler de çok girdi ve çıktıları tek bir etkinlik ölçüsüne indirmeye ve söz konusu girdi ve çıktıların bütün boyutları ile ölçülmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda parametrik yöntemlerden en çok kullanılan yöntem ise veri zarflama analizidir (Abdikoğlu, 2020:1-21).

Etkinlik ölçümü için kullanılan yöntemlerden en önemlilerinden biri VZA'dır. VZA, Charnes, Cooper, Rhodes (1978) tarafından önerilmiştir. Yazarlar 1957 yılında Farrell'in önermelerinden yola çıkarak VZA'yı organizasyonların kullanılabilmesine uygun hale getirmişlerdir. Veri zarflama analizi ilk olarak ABD 'deki kâr amacı gütmeyen devlet okullarında uygulama alanı bulmuştur (Charnes vd,1978: 429-444). Daha sonraları bilgisayar yazılımlarının gelişmesiyle hastanelerde, bankalarda, imalat sektöründe etkinliklerin değerlendirilmesinde ve ülkelerin veya bölgelerin kaynaklarının kullanım etkinliklerinin karşılaştırılmasında kullanılmaya başlanmıştır (Donthu ve Yoo,1998: 89-105). Veri zarflama analizinde etkinlik ölçümü üretim sınırı bilindiği varsayıma dayanarak yapılmaktadır. Birimlerin ya da sistemin etkinliği, söz konusu bu sınırla karşılaştırılarak göreceli olarak ölçülmektedir. Eğer karar birimleri matematiksel olarak bu sınırın dışında bir değere sahipse etkin olmayan karar birimi olarak ifade edilir. Nispi olarak etkin olmayan karar birimleri ise etkin olan karar birimlerine uyarlanmaya çalışır (Özbek, 2017:60). Karar birimleri etkin değilse referans kümesi oluşturulur ve bu şekilde karar birimlerinin etkinliğini artırabilmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda referans değerler oluşturulmaktadır. Etkin olmayan karar birimlerinin yeni referans değeri etkin olmayan karar birimlerinin etkinlik sınırına yaklaştırılması ile bulunabilir (Korhonen,1997, s.75). Kısacası veri zarflama analizinin en büyük avantajından birisi birden çok girdi ve çıktının karar verme birimlerinin etkinliklerinin hesaplanmasıdır. Diğer avantajı ise karar birimlerinin ortalama etkinliğe sahip birimlerle değil de tam etkin birimlerle karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır (Coelli vd, 2004:28).

Veri zarflama analizinin BCC VE CCR olmak üzere temelde iki modeli bulunmaktadır. BCC (Banker, Charnes, Cooper) olarak adlandırılan model temelde ölçeğe göre değişken getiriye (variable returns to scale – VRS) dayanmaktadır. Söz konusu modeli Banker, Charnes, Cooper tarafından 1984 yılında geliştirmiştir. Diğer model olan CCR, girdi odaklı model ise ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır ve niteliksel bilgi edinmek için kullanılmaktadır (Ray, 2004:15). Girdiler ile çıktılardaki değişim oranının aynı olduğu durumlarda ölçeğe göre

sabit getiri (Constant Returns of Scale – CRS) durumundan söz edilebilir. Girdilerle çıktılar arasındaki değişim oranı farklı ise, ölçeğe göre değişken getiri (Variable Returns of Scale – VRS) durumu söz konusudur (Demirci ve Tarhan, 2016:144-160) Veri zarflama analizinde iki tane kısıt mevcuttur. Bu kısıtlardan ilki tüm karar birimlerinin etkinliği 1'e eşit veya 1'den küçük olmalıdır. Diğer kısıtı ise girdi çıktıların ağırlıklarının pozitif seçilme zorunluluğu seçilen veri zarflama modeline göre farklılık göstermektedir (Cooper vd., 2011:1-39). Girdi odaklı versiyon, üretilen çıktı miktarlarını değiştirmeden girdilerin orantılı olarak nasıl azaltılabileceğini hesaplar. Çıktı yönelimi ise girdileri değiştirmeden çıktıların potansiyel olarak nasıl genişletilebileceğine odaklanır. CRS varsayımı altında veriler hesaplanırken VZA'nın girdi ve çıktı odaklı versiyonları eşdeğer sonuçlar sağlayacaktır (Hagstedt ve Proos 2008). VZA modeli özelliği karar verme birimlerinin etkinlikleri değerlendirildikten sonra her bir karar verme birimlerine yönelik iyileştirmeler sunar ve asgari düzeyde girdi çıktı elde edilmesi durumunda, söz konusu birimin asgari duruma ulaşmasıdır (Farzianpour vd., 2012: 394). VZA sonucunda tespit edilen etkinlik skorları hem karar verme birimlerinin kendi üretim fonksiyon ile bilgi verirken aynı zamanda karşılaşmaya tabi tutulan diğer karar birimlerinin de göreceli durumunu da yansıtmaktadır. Bu bağlamda karar birimleri ne kadarlık girdi ne kadarlık çıktı elde ettiği önem arz etmektedir. Yani en iyi olarak yapılacak kıyaslamalar en az girdi miktarı ile en çok çıktı elde edenler olmaktadır. Söz konusu modelde homojen yapıda olan karar birimleri arasında karşılaştırmalı analiz yapılabilir.

Şekil 2: Veri Zarflama Analizi Uygulama Aşamaları

Kaynak: Golany ve Roll, 1989:238.

Şekil 2'de veri zarflama analizinin uygulama aşamasına yer verilmektedir. Söz konusu uygulamanın ilk aşamasının etkinlik ölçümü yapılacak karar verme birimlerini seçmek oluşturmaktadır. Karar verme birimleri bazen devletler ve firmalar olurken bazen de nispi etkinlikleri ölçülmek istenen kâr amacı gütmeyen kurum ya da kuruluşlar olabilmektedir. Ramanathan (2003) bu karar verme birimleri özelliklerinden bahsederken homojen olmalarını üzerinde durmuş olsa da günümüzde homojen olmayan karar verme birimleri içinde modeller geliştirilmiştir (Ding vd., 2021:467).

3. 2. Veri Zarflama Analizi Modelleri

VZA, mevcut girdi ve çıktıların analizini yaparak, bu karar birimleri kullanılarak en verimli olanların seçilmesini ve bir verimlilik çizgisi oluşturulmasını sağlar. Daha sonra aynı doğru kullanılarak bu verim çizgisinin altındaki birimler de belirlenir. Karar birimlerinin n ögesini gösteren bir hipotez vardır; m adet girdi kullanarak s adet çıktı üreten sıfırıncı karar biriminin etkinliğinin olduğu gösterilebilir (Cook ve Seiford 2008:5).

Bu çalışmada ülkelerin yargı etkinliği VZA ile ölçülmektedir. Bu konuda ilk olarak Farrel'in (1957)'de yayınladığı makale ile literatürde başlangıcı sağlamıştır. Farrel makalesinde sanayi üretiminin verimliliği ölçüm sonuçlarının hem politikacılar hem de iktisat teorisyenler için önemli olduğunu belirtmektedir (Cook ve Seiford 2008:5). Ekonomide teknik etkinlik, sermaye, personel ve teknoloji gibi girdileri kullanarak en iyi çıktıyı elde etmek anlamına gelirken, tahsis etkinliği ise organizasyonun teknik olarak etkin olduğu durumda, en uygun girdinin en düşük üretim maliyetiyle kullanılmasıdır. Maliyet etkinliği bu iki etkinlikten elde edilir (Bhat vd., 2001:311). VZA Eduardo Rodres'in doktora tezi araştırmasında danışmanı WW Cooper ile ortaya attığı fikre dayanmaktadır ve teknik etkinliğin ölçümünde kullanılmaktadır (Charnes vd., 1994).

Her birimin girdi çıktı ağırlıklarını o birimin kendi etkinlik derecesini maksimum olacak şekilde belirleyeceği varsayımına sahip veri zarflama analizinde kullanılan birçok model mevcuttur. VZA modelleri girdi ya da çıktı odaklı olabilir. Girdi odaklı modeller belirli bir çıktı miktarı seviyesinde girdilerin etkinlik düzeyini tahmin ederken, çıktı odaklı modeller ise belirli bir girdi miktarı seviyesinde çıktıların etkinlik düzeyini tahmin etmektedir. Yani girdi odaklı modeller etkin olmayan karar birimlerinin belirli bir çıktı düzeyini sağlamaları için girdilerini ne düzeyde

azaltmaları gerektiğinin, çıktı odaklı modeller ise etkin olmayan karar birimlerinin etkin hale gelebilmeleri için mevcut girdileri ile çıktılarını ne düzeyde arttırmaları gerektiğinin tespitine yönelik modellerdir (Uygurtürk ve Korkmaz, 2016: 411-427).

Girdi ve çıktı odaklı CCR ve BCC modelleri Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’de VZA için 4 farklı model bulunmaktadır. Bu modellerde girdi yönlü çözümlemede minimizasyon hedeflenirken, çıktı yönlü çözümlemede maksimizasyon hedeflenmektedir. Tablo 2’nin sol üst köşesinde girdi yönlü BCC (VRS) bir diğer ifade ile ölçeğe göre değişken getiri ile çözümlemede bulunmaktadır. Tablo 2’nin sol alt köşesinde ise girdi yönlü CCR(CRS) bir diğer ifade ile ölçeğe göre sabit getiri ile çözümlemede bulunmaktadır. Tablo 2’nin sağ üst köşesinde çıktı yönlü BCC(VRS) bir diğer ifade ile ölçeğe göre değişken getiri ile çözümlemede bulunmaktadır. Tablo 2’nin sağ alt köşesinde ise çıktı yönlü CCR(CRS) bir diğer ifade ile ölçeğe göre sabit getiri ile çözümlemede bulunmaktadır.

Tablo 2: Girdi ve Çıktı Odaklı BCC ve CCR Modelleri

Girdi Yönlü BCC	Çıktı Yönlü BCC
$\min z_0 = \theta$ Kısıtlar $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_0$ $\theta x_0 - \sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \geq 0$ $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ $\lambda_0 \geq 0; j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m$	$\max z_0 = \theta$ Kısıtlar $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \leq x_0$ $\theta y_0 - \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \leq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ $\lambda_0 \geq 0; j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m$
Girdi Yönlü CCR	Çıktı Yönlü CCR
$\min z_0 = \theta$ Kısıtlar $\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_0$ $\theta x_0 - \sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \geq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $\lambda_0 \geq 0; j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m$	$\max z_0 = \theta$ Kısıtlar $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq x_0$ $\theta y_0 - \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \leq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $\lambda_0 \geq 0; j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m$

VZA analizi için ilk başta 46 değişken için veri seti oluşturulması planlanmıştır. Ancak ülkeler için düzenli verinin olmaması nedeniyle değişkenler 9 adet girdi 4 adet çıktı olarak daraltılmıştır. Değişkenlerdeki azaltmada olduğu gibi analizde yer alan ülkeler filtrelenmiş ve daimî verisi olan ülkelerdir. VZA analizinin başında 47 ülke için veriler oluşturulmaya çalışılmış fakat düzenli veri olmadığı için 19 ülke ile analize devam edilmiştir. Nihai olarak seçilen girdi ve çıktı değişkenlerinin 2016, 2018 ve 2020 yılları için değişkenlere ait düzenli veri bulunduran 19 ülkenin verisi ile çalışma yapılmıştır.

VZA’da girdi ve çıktı değişkenleri kullanılarak alternatifler arasında hangisinin daha etkin olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Tablo 3’te gösterildiği gibi 9 adet girdi değişkeni ve 4 adet çıktı değişkeninden yararlanarak Tablo 4’te yer alan seçili 19 adet ülke için yargı etkinliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken Türü	Değişken Kodu	Değişken Açıklaması	Değişkenin Elde Edildiği Veri Kaynağı
İktisadi Girdiler	Girdi 1	Kişi Başına GSYİH	Dünya Bankası Veri Tabanı (https://data.worldbank.org/)
	Girdi 2	Gini Katsayısı (*100)	
	Girdi 3	Satın Alma Gücü Paritesi (*100)	
Adalet Sistemine Ait Girdiler	Girdi 4	3000 Euro'luk Borç Kurtarma Davası İçin Mahkeme Masrafları	Avrupa Adalet Sistemi Veri Tabanı (https://public.tableau.com/app/profile/cepej/vizzes)
	Girdi 5	= (Onaylanmış Tüm Adalet Sistemi Bütçesi) /Nüfus	
	Girdi 6	=Mahkemeler (Mahkeme Sayısı) /Nüfus (*1.000.000)	
	Girdi 7	= (Hâkim Sayısı + Savcı Sayısı) /Nüfus (*1.000.000)	
	Girdi 8	= (Avukat Sayısı) /Nüfus (*1.000.000)	
	Girdi 9	= (Noter Sayısı) /Nüfus (*1.000.000)	
Adalet Sistemine Ait Çıktılar	Çıktı 1	= (Mahkeme Harç Geliri) / (Onaylanmış Tüm Adalet Sistemi Bütçesi) (*10.000)	Avrupa Adalet Sistemi Veri Tabanı (https://public.tableau.com/app/profile/cepej/vizzes)
	Çıktı 2	Dosya Temizleme Oranı = (1 Ocak'ta Dosya Sayısı + Yıl İçinde Gelen Dosya Sayısı – 31 Aralık'ta Dosya Sayısı) / (Yıl İçinde Gelen Dosya Sayısı) (*100)	
	Çıktı 3	Adaletin Üstünlüğü Endeksi (*100)	The World Justice Project (https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/)
	Çıktı 4	Yasal Hakların Gücü Endeksi	Dünya Bankası Veri Tabanı (https://data.worldbank.org/)

Tablo 3'te yer alan 9 adet girdi değişkenden 3 tanesi iktisadi (makro) girdilerden, geri kalan 6 değişken ise ülkelerin adalet sistemine ait girdileri temsil etmektedir. İktisadi girdiler olarak kişi başına GSYİH, Gini katsayısının ve satın alma gücü paritesinin yüz ile çarpımına yer verilmiştir. Adalet sistemine ait girdiler olarak 3000 Euro'luk borç kurtarma davası için mahkeme masrafları, kişi başına onaylanmış adalet sistemi bütçesi, bir milyon kişi için mahkeme sayısı, hâkim ve savcı sayısı, avukat sayısı ve noter sayısı ele alınmıştır. 9 adet girdi değişkene karşılık 4 adet çıktı değişken seçilmiştir. Seçilen çıktı değişkenler adalet sisteminin sonucunda adalet performansını yansıtan değişkenler olarak seçilmiştir. Birinci çıktı değişken adalet sisteminin elde ettiği gelirin adalet sisteminin bütçesine oranlanmasıdır. Elde edilen oran seçili ülkelerde tam sayı olarak karşılaştırılabilmesi için on bin ile çarpılmıştır. İkinci çıktı değişken dosya temizleme oranıdır. Dosya temizleme oranı ile mahkemelerin çıkardıkları dosyaların gelen dosyalara oranlanması yapılmaktadır. Dosya temizleme oranı yüz ile çarpılarak yüzdelik değer yerine tam sayı cinsinden gösterilmiştir. Üçüncü çıktı değişken adaletin üstünlüğü endeksidir. Adaletin üstünlüğü endeksi sekiz adet alt bileşenden elde edilen ve ülkelerin adalet performansı açısından karşılaştırılma ölçü olarak ele alınan bir endekstir. Söz konusu endeks ülkelerin adalet sistemlerinin icrasında bu endekse ne ölçüde uyduklarına dair ayrıntıları sunmak için başvuru bir nicel değerlendirme aracıdır. Hukukun üstünlüğü hukukun tesisini amaçlamaktadır. Bu bağlamda 44 alt faktör ve 8 ana başlıkta ülkeleri sıralamaktadır. Bu ana başlıklar ise hükümet yetkilerinin kısıtlanması, yolsuzlukla mücadele, yönetim şeffaflığı, temel haklar ve özgürlükler, düzen ve güvenlik, idari yaptırımlar, hukuk mahkemelerinde adalet ve ceza mahkemelerinde adalettir. Bu endeks değeri de yüz ile çarpılarak nispi değerden mutlak değere dönüştürülmüştür. Çıktı değişkenlerden dördüncüsü ve sonuncusu yasal hakların gücü endeksidir. Yasal hakların gücü endeksi "0" ile "12" arasında bir değer almaktadır. Endeks değeri 12'ye doğru yükseldikçe ülkelerin yasal hakları anlamında güçlendikleri ifade edilmektedir. Yasal hakların gücü endeksi de yüz ile çarpılarak nispi değerden mutlak değere dönüştürülmüştür. Veri zarflama analizinde 2016, 2018 ve 2020 yılları için değişkenlere ait düzenli veri bulunduran 19 ülke ele alınmıştır.

Tablo 4: Çalışmada Yer Alan Ülkeler

Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler
1	Avusturya	11	Letonya
2	Bosna Hersek	12	Litvanya
3	Bulgaristan	13	Hollanda
4	Çekya	14	Polonya
5	Danimarka	15	Portekiz
6	Fransa	16	Romanya
7	Almanya	17	Slovenya
8	Macaristan	18	İspanya
9	İrlanda	19	Türkiye

Tablo 3'te yer alan değişkenlerden yararlanarak Tablo 4'te bulunan ülkelerin adalet sistemlerini oluşturulan alternatif modeller (Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4) ile etkinlik açısından karşılaştırmada bulunulmuştur. Değişken ve ülkeler için düzenli verinin bulunduğu 2016, 2018 ve 2020 yılları için inceleme yapılmıştır.

VZA'nın yapılabilmesi için ilk olarak karar birimlerinin tespit edilmesi ve girdi ile çıktı değişkenlerinin seçimi gerekmektedir. Boussofianee vd. (1991), araştırmının güvenilirliği açısından seçilen girdi sayısı m , çıktı sayısı p iken karar birimi sayısının en az $(m+p+1)$ veya $(m+p) * 2$ olmasının önemli bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Veri zarflama analizi için 9 adet girdi değişkeni 4 adet çıktı değişkeni kullanılmaktadır. Veri zarflama analizinin çıktıların elde edilebilmesi için girdi ve çıktı değişkenlerin toplamının iki katı ülke sayısının olması gerekmektedir. Bu durumda girdi ve çıktı değişkenler toplandığında 13 adet değişkenin olduğu görülmektedir. Sonuçların VZA sonuçlarının elde edilebilmesi için en az 26 ülkenin olması gerekmektedir. Çalışma için ideal verisine tam erişilebilen 19 ülke olduğundan dolayı girdi ve çıktı değişkenler anlamlı olacak şekilde gruplandırılarak 4 farklı model oluşturulmuştur.

Tablo 5: Değişkenlere Göre Oluşturulmuş Alternatif VZA Modelleri

Girdiler	Çıktılar	Değişkenlere Göre Modeller
Girdi 1 Girdi 2 Girdi 3	Çıktı 1 Çıktı 2	Model 1
Girdi 4 Girdi 5 Girdi 6 Girdi 7 Girdi 8 Girdi 8	Çıktı 3 Çıktı 4	Model 2
Girdi 4 Girdi 5 Girdi 6 Girdi 7 Girdi 8 Girdi 8	Çıktı 1 Çıktı 2	Model 3
Girdi 4 Girdi 5 Girdi 6 Girdi 7 Girdi 8 Girdi 8	Çıktı 3 Çıktı 4	Model 4

Tablo 5'de değişkenlere göre oluşturulmuş alternatif 4 farklı model bulunmaktadır. Model 1 için oluşturulmuş girdi ve çıktı değişkenlerin yer aldığı VZA modeli yer almaktadır. Bu modelde girdi olarak ülkelerin iktisadi girdileri kullanılırken çıktı olarak ise adalet sistemine ait çıktılara yer verilmiştir. Model 1'deki temel amaç ülkelerin genel ekonomik görünümü temsil eden girdi değişkenler ile adalet etkinliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Tablo 5'de model 2 için oluşturulmuş girdi ve çıktı değişkenlerin yer aldığı VZA modeli yer almaktadır. Bu modelde girdi olarak ülkelerin iktisadi girdileri kullanılırken çıktı olarak ise adalet sisteminin çıktısını oluşturan endeks değişkenlerine yer verilmiştir. Model 2'deki temel amaç ülkelerin genel ekonomik görünümü temsil eden girdi değişkenler ile adalet performans ölçütü olarak kullanılan endeks değişkenlerindeki etkinliğin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Tablo 5'de model 3 için oluşturulmuş girdi ve çıktı değişkenlerin yer aldığı VZA modeli yer almaktadır. Bu modelde girdi olarak ülkelerin adalet sistemine ait girdi değişkenler kullanılırken çıktı olarak ise adalet sistemine ait çıktılara yer verilmiştir. Model 2'deki temel amaç ülkelerin direkt olarak adalet sistemine ait olan girdi değişkenler ile adalet etkinliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Tablo 5’de model 4 için oluşturulmuş girdi ve çıktı değişkenlerin yer aldığı VZA modeli yer almaktadır. Bu modelde girdi olarak ülkelerin adalet sistemine ait girdi değişkenler kullanılırken çıktı olarak ise adalet sisteminin çıktısını oluşturan endeks değişkenlerine yer verilmiştir. Model 4’teki temel amaç ülkelerin direkt olarak adalet sistemine ait olan girdi değişkenler ile adalet performans ölçütü olarak kullanılan endeks değişkenlerindeki etkinliğin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Seçili ülkelerin verileri kullanılarak oluşturulmuş 4 farklı model her biri için girdi ve çıktı odaklı olarak VZA’nın BCC ve CCR yöntemleri hesaplanmıştır. Tablo 6’da VZA için hesaplama yöntemleri ve kısaltmaları yer almaktadır.

Tablo 6: VZA Yöntemi ve Kısaltmaları

VZA YÖNTEMLERİ	VZA KISALTMASI
Girdi Yönlü CCR (CRS)-I “Charnes Cooper Rhodes” Yöntemi “Constant Return to Scale”	A
Girdi Yönlü BCC (VRS)-I “Banker Charnes Cooper” Yöntemi “Variable Return to Scale”	B
Çıktı Yönlü CCR (CRS)-O “Banker Charnes Cooper” Yöntemi “Constant Return to Scale”	C
Çıktı Yönlü BCC (VRS)-O “Banker Charnes Cooper” Yöntemi “Variable Return to Scale”	D

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Seçilmiş 19 ülkenin 2016, 2018 ve 2020 yılları için 9 adet girdi ve 4 adet çıktı değişkenlerinden oluşturan veri seti ile VZA analizi her yıl için tek tek yapılmıştır. VZA analizinin uygulanmasında birinci olarak 4 farklı model oluşturulmuştur. Daha sonra her bir model için girdi ve çıktı odaklı BCC ve CCR yöntemleri dikkate alınarak hesaplamalarda bulunulmuştur. Sonuç olarak her model için dört farklı yöntemde hesaplama yapılmıştır. Bu durumda her yıl için 16 farklı VZA analizi sonucu elde edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarının raporlanmasında başlıklar oluşturulmasında Tablo 7’de yer alan tasnifle yapılmıştır.

Tablo 7: VZA Sonuçlarının Sınıflandırılması

	GİRDİ CCR (CRS)	GİRDİ BCC (VRS)	ÇIKTI CCR (CRS)	ÇIKTI BCC (VRS)
2016	2016 MODEL 1_A	2016 MODEL 1_B	2016 MODEL 1_C	2016 MODEL 1_D
	2016 MODEL 2_A	2016 MODEL 2_B	2016 MODEL 2_C	2016 MODEL 2_D
	2016 MODEL 3_A	2016 MODEL 3_B	2016 MODEL 3_C	2016 MODEL 3_D
	2016 MODEL 4_A	2016 MODEL 4_B	2016 MODEL 4_C	2016 MODEL 4_D
2018	2018 MODEL 1_A	2018 MODEL 1_B	2018 MODEL 1_C	2018 MODEL 1_D
	2018 MODEL 2_A	2018 MODEL 2_B	2018 MODEL 2_C	2018 MODEL 2_D
	2018 MODEL 3_A	2018 MODEL 3_B	2018 MODEL 3_C	2018 MODEL 3_D
	2018 MODEL 4_A	2018 MODEL 4_B	2018 MODEL 4_C	2018 MODEL 4_D
2020	2020 MODEL 1_A	2020 MODEL 1_B	2020 MODEL 1_C	2020 MODEL 1_D
	2020 MODEL 2_A	2020 MODEL 2_B	2020 MODEL 2_C	2020 MODEL 2_D
	2020 MODEL 3_A	2020 MODEL 3_B	2020 MODEL 3_C	2020 MODEL 3_D
	2020 MODEL 4_A	2020 MODEL 4_B	2020 MODEL 4_C	2020 MODEL 4_D

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Etkinlik skorları hesaplanmasında ve yorumlanmasında “ölçeğe göre sabit getiri etkinliği” (CCR) değerleri ile “ölçeğe göre değişken getiri etkinliği” (BCC) değerlerinin yanında “ölçeğe göre etkinlik” (CCR/BCC) değerleri de hesaplanmaktadır. Toplam etkinlik ölçeğe göre sabit getiri etkinliği ile ölçülürken, teknik etkinlik ise benzer birimlerin birbirleri ile karşılaştırılması esasına dayanmakta ve ölçeğe göre değişken getiri etkinliği ile ölçülmektedir. Ülkelerin adalet sistemlerinin kendilerine uygun ölçeğe çalışıp çalışmadıkları kararı ise ölçek etkinliği değeri ile belirlenmektedir.

Dört model için detaylı sonuçlar 2020 yılı için verilmiştir, 2016 ve 2018 yıllarına ait özet sonuçlarına yer verilecektir.

4. BULGULAR

4. 1. 2020 Yılına Ait Analiz Bulguları

2020 yılın ait model 1 için VZA sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır. 2020 yılı model 1 için girdi odaklı VZA sonuçlarında sabit getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 9 ülkenin (Avusturya, Bulgaristan, Çekya, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Polonya ve Türkiye) toplam etkinlik değeri açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sabit getiri etkinlik sonuçlarına göre; Hollanda’nın “0,266” skoru ile en düşük toplam etkinlik değerine sahip olduğu belirlenmiştir. Değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 14 ülkenin (Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Slovenya, İspanya ve Türkiye’nin) etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik sonuçlarına göre; Romanya’nın “0,877” skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu bulunmuştur. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise 9 ülkenin (Avusturya, Bulgaristan, Çekya, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Polonya ve Türkiye) uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik sonuçlarına göre; Slovenya’nın “0.266” skoru ile en düşük ölçek etkinlik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8: 2020 Yılı Model 1 İçin VZA Sonuçları

		GİRDİ ODAKLI			ÇIKTI ODAKLI		
		2020 MODEL 1	2020 MODEL 1	2020 MODEL 1	2020 MODEL 1	2020 MODEL 1	2020 MODEL 1
		A	B	A/B	C	D	C/D
Sıra	Ülkeler	CCR (CRS)	BCC (VRS)	CCR (CRS)/ BCC (VRS)	CCR (CRS)	BCC (VRS)	CCR (CRS)/ BCC (VRS)
1	Avusturya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
2	Bosna Hersek	0.828	1.000	0.828	0.828	1.000	0.828
3	Bulgaristan	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
4	Çekya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
5	Danimarka	0.838	0.927	0.904	0.838	0.838	1.000
6	Fransa	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
7	Almanya	0.893	0.959	0.931	0.893	0.903	0.989
8	Macaristan	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
9	İrlanda	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
10	İtalya	0.586	0.842	0.696	0.586	0.613	0.957
11	Letonya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
12	Litvanya	0.792	1.000	0.792	0.792	1.000	0.792
13	Hollanda	0.891	1.000	0.891	0.891	1.000	0.891
14	Polonya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
15	Portekiz	0.656	0.939	0.699	0.656	0.680	0.964
16	Romanya	0.354	0.877	0.404	0.354	0.355	0.999
17	Slovenya	0.266	1.000	0.266	0.266	1.000	0.266
18	İspanya	0.984	1.000	0.984	0.984	1.000	0.984
19	Türkiye	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Ortalama		0.847	0.976	0.863	0.847	0.915	0.930

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

2020 yılı model 1 için çıktı odaklı VZA sonuçları büyük oranda girdi odaklı sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 9 ülkenin, değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 14 ülkenin

etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik sonuçlarına göre; Romanya'nın "0,355" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu bulunmuştur. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise 10 ülkenin uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik sonuçlarına göre; Slovenya'nın "0.266" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9: 2020 Yılı Model 1 İçin Girdi Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		GİRDİ ODAKLI			
		2020 MODEL 1		2020 MODEL 1	
		A		B	
		CCR (CRS)		BCC (VRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	8		2	
2	Bosna Hersek	0	(19; 0.237) (3; 0.048) (1;0.049)	2	
3	Bulgaristan	4		0	
4	Çekya	2		2	
5	Danimarka	0	(1; 0.001) (9; 0.508) (4;0.321) (8; 0.011)	0	(17; 0.026) (4;0.510) (13;0.464)
6	Fransa	4		0	
7	Almanya	0	(1; 0.402) (6; 0.323) (11;0.180)	0	(1; 0.384) (11; 0.322) (13;0.255) (17; 0.039)
8	Macaristan	1		0	
9	İrlanda	2		0	
10	İtalya	0	(1; 0.040) (14; 0.011) (6;0.306) (11; 0.264)	0	(17; 0.410) (11; 0.429) (13;0.161)
11	Letonya	5		3	
12	Litvanya	0	(1; 0.008) (11; 0.693)	1	
13	Hollanda	0	(6; 0.397) (9; 0.358) (4;0.006) (1; 0.010)	3	
14	Polonya	4		1	
15	Portekiz	0	(1; 0.140) (14; 0.003) (11;0.371) (3; 0.129)	0	(1; 0.102) (11; 0.259) (17;0.173) (12; 0.314) (2;0.152)
16	Romanya	0	(19; 0.020) (14;0.209) (3;0.129)	0	(4; 0.052) (14; 0.141) (17;0.170) (2; 0.638)
17	Slovenya	0	(1; 0.126) (19; 0.011) (3;0.048)	5	
18	İspanya	0	(14; 0.042) (6; 0.413) (11;0.566)	0	
19	Türkiye	3		0	

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 9'da 2020 yılı model 1 için girdi odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 9'da ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır. CCR yöntemine göre Avusturya 8 defa, Bulgaristan ve Polonya 4 defa, Çekya ve İrlanda 2 defa, Macaristan 1 defa, Letonya 5 defa ve Türkiye 3 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bosna Hersek'in etkin olabilmesi

için girdi olarak “0,237” ağırlığında Türkiye’yi, “0,048” ağırlığında Bulgaristan’ı, “0,049” ağırlığında ise Avusturya’yı referans alması gerekmektedir.

BCC yöntemine göre Avusturya, Bulgaristan ve Çekya’nın 2 defa, Letonya ve Hollanda’nın 3 defa, Litvanya ve Polonya’nın 1 defa ve Slovenya’nın 5 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 9’un en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Danimarka’nın etkin olabilmesi için “0,026” ağırlığında Slovenya’yı, “0,510” ağırlığında Çekya’yı ve “0,464” ağırlığında ise Hollanda’yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, İtalya, Portekiz ve Romanya’nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

Tablo 10: 2020 Yılı Model 1 İçin Çıktı Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		ÇIKTI ODAKLI			
		2020 MODEL 1		2020 MODEL 1	
		C		D	
		CCR (CRS)		BCC (VRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	8		5	
2	Bosna Hersek	0	(19; 0.287) (1; 0.059) (3;0.059)	1	
3	Bulgaristan	4		2	
4	Çekya	2		1	
5	Danimarka	0	(1; 0.002) (9; 0.607) (4;0.383) (8; 0.013)	0	(1; 0.004) (9; 0.602) (6;0.023) (8; 0.015) (4;0.355)
6	Fransa	4		2	
7	Almanya	0	(1; 0.451) (6; 0.362) (11;0.202)	0	(1; 0.452) (6; 0.206) (18;0.258) (11; 0.084)
8	Macaristan	1		1	
9	İrlanda	2		2	
10	İtalya	0	(1; 0.068) (6; 0.522) (11;0.450) (14; 0.019)	0	(1; 0.090) (9; 0.047) (18;0.862)
11	Letonya	5		2	
12	Litvanya	0	(1; 0.011 (11; 0.875)	0	
13	Hollanda	0	(6; 0.446) (9; 0.402) (4;0.006) (1; 0.011)	0	
14	Polonya	4		2	
15	Portekiz	0	(1; 0.214) (14; 0.005) (11;0.566) (3; 0.196)	0	(1; 0.204) (11; 0.634) (14;0.004) (2; 0.068) (3;0.090)
16	Romanya	0	(19; 0.057 (14; 0.591) (3;0.363)	0	(19; 0.045 (14; 0.541 (3;0.405) (1; 0.008)
17	Slovenya	0	(1; 0.473 (3; 0.181) (19;0.041)	0	
18	İspanya	0	(14; 0.043 (6; 0.420) (11;0.575)	2	
19	Türkiye	3		1	

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 10’da 2020 yılı model 1 için çıktı odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 10’da ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa

referans gösterildiği de yer almaktadır. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır.

CCR yöntemine göre Avusturya 8 defa, Bulgaristan ve Polonya 4 defa, Çekya ve İrlanda 2 defa, Macaristan 1 defa, Letonya 5 defa ve Türkiye 3 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bosna Hersek'in etkin olabilmesi için "0,287" ağırlığında Türkiye'yi, "0,059" ağırlığında Bulgaristan'ı, "0,059" ağırlığında ise Avusturya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Danimarka, Almanya, İtalya, Litvanya, Hollanda, Portekiz, Romanya, Slovenya ve İspanya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır.

BCC yöntemine göre Avusturya 5 defa, Bosna Hersek, Çekya, Macaristan ve Türkiye 1 defa, Bulgaristan, Fransa, İrlanda, Letonya, Polonya ve İspanya'nın 2 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 10'un en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Danimarka'nın etkin olabilmesi için "0,004" ağırlığında Avusturya'yı, "0,602" ağırlığında Macaristan'ı, "0,023" ağırlığında Fransa'yı, "0,015" ağırlığında Macaristan'ı ve "0,355" ağırlığında ise Bulgaristan'ı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, İtalya, Portekiz ve Romanya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır.

Tablo 11: 2020 Yılı Model 2 İçin VZA Sonuçları

		GİRDİ ODAKLI	ÇIKTI ODAKLI
		2020 MODEL 2	2020 MODEL 2
		A	C
Sıra	Ülkeler	CCR (CRS)	CCR (CRS)
1	Avusturya	0.944	0.944
2	Bosna Hersek	1.000	1.000
3	Bulgaristan	0.990	0.990
4	Çekya	1.000	1.000
5	Danimarka	1.000	1.000
6	Fransa	0.851	0.851
7	Almanya	1.000	1.000
8	Macaristan	1.000	1.000
9	İrlanda	1.000	1.000
10	İtalya	0.733	0.733
11	Letonya	1.000	1.000
12	Litvanya	1.000	1.000
13	Hollanda	1.000	1.000
14	Polonya	1.000	1.000
15	Portekiz	0.895	0.895
16	Romanya	1.000	1.000
17	Slovenya	1.000	1.000
18	İspanya	0.856	0.856
19	Türkiye	0.764	0.764
Ortalama		0.949	0.949

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

2020 yılı model 2 için girdi odaklı VZA sonuçlarında sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 11 ülkenin (Avusturya, Çekya, Danimarka, Almanya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Romanya ve Slovenya) toplam etkinlik değeri açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sabit getiri etkinlik sonuçlarına göre; İtalya'nın "0,733" skoru ile en düşük toplam etkinlik değerine sahip olduğu hesaplanmıştır. Model 2 için girdi odaklı ve çıktı odaklı VZA hesaplamalarında değişken getiri etkinlik sonuçları elde edilememiştir. Dolayısıyla değişken getiri etkinlik sonuçları ve ölçek etkinlik sonuçları model 2 için değerlendirmeye alınmamıştır.

Tablo 12: 2020 Yılı Model 2 İçin Girdi ve Çıktı Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		GİRDİ ODAKLI		ÇIKTI ODAKLI	
		2020 MODEL 2		2020 MODEL 2	
		A		C	
		CCR (CRS)		CCR (CRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	0	(17; 0.855) (9; 0.175) (13;0.105)	0	(17; 0.906) (9; 0.185) (13;0.111)
2	Bosna Hersek	4		4	
3	Bulgaristan	0	(2; 0.726) (11; 0.325)	0	(11; 0.328) (2; 0.733)
4	Çekya	0		0	
5	Danimarka	0		0	
6	Fransa	0	(11; 0.002 (7; 0.348 (17;0.633)	0	(11; 0.002) (7; 0.409) (17;0.744)
7	Almanya	1		1	
8	Macaristan	1		1	
9	İrlanda	1		1	
10	İtalya	0	(17; 0.662) (12; 0.271)	0	(17; 0.903) (12; 0.370)
11	Letonya	3		3	
12	Litvanya	3		3	
13	Hollanda	1		1	
14	Polonya	0		0	
15	Portekiz	0	(2; 0.134) (17; 0.367) (12;0.503)	0	(2; 0.149) (17; 0.410) (12;0.562)
16	Romanya	1		1	
17	Slovenya	5		5	
18	İspanya	0	(2; 0.033) (11; 0.194) (12;0.191) (17; 0.626)	0	(2; 0.038 (11; 0.226) (12;0.223) (17; 0.731)
19	Türkiye	0	(8; 0.006) (2; 0.845) (16;0.115)	0	(8; 0.008) (2; 1.107) (16;0.150)

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 12’de 2020 yılı model 2 için girdi ve çıktı odaklı CCR yöntemi uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Ayrıca CCR yöntemine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır.

Girdi odaklı CCR yöntemine göre Bosna Hersek 4 defa, Almanya, Macaristan, İrlanda, Hollanda ve Romanya 1 defa, Letonya ve Litvanya 3 defa, Slovenya 5 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer

almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Avusturya'nın etkin olabilmesi için "0,855" ağırlığında Avusturya'yı, "0,175" ağırlığında İrlanda'yı, "0,105" ağırlığında ise Hollanda'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Bulgaristan, Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya ve Türkiye'nin etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

Çıktı odaklı CCR yöntemine göre Bosna Hersek 4 defa, Almanya, Macaristan, İrlanda, Hollanda ve Romanya 1 defa, Letonya ve Litvanya 3 defa, Slovenya 5 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Avusturya'nın etkin olabilmesi için "0,906" ağırlığında Avusturya'yı, "0,185" ağırlığında İrlanda'yı, "0,111" ağırlığında ise Hollanda'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Bulgaristan, Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya ve Türkiye'nin etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

Tablo 13: 2020 Yılı Model 3 İçin VZA Sonuçları

		GİRDİ ODAKLI			ÇIKTI ODAKLI		
		2020 MODEL 3	2020 MODEL 3	2020 MODEL 3	2020 MODEL 3	2020 MODEL 3	2020 MODEL 3
		A	B	A/B	C	D	C/D
Sıra	Ülkeler	CCR (CRS)	BCC (VRS)	CCR (CRS)/ BCC (VRS)	CCR (CRS)	BCC (VRS)	CCR (CRS)/ BCC (VRS)
1	Avusturya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
2	Bosna Hersek	0.495	1.000	0.495	0.495	1.000	0.495
3	Bulgaristan	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
4	Çekya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
5	Danimarka	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
6	Fransa	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
7	Almanya	0.876	0.907	0.966	0.876	0.913	0.959
8	Macaristan	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
9	İrlanda	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
10	İtalya	0.864	1.000	0.864	0.864	1.000	0.864
11	Letonya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
12	Litvanya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
13	Hollanda	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
14	Polonya	0.960	1.000	0.960	0.960	1.000	0.960
15	Portekiz	0.695	0.797	0.872	0.695	0.704	0.987
16	Romanya	0.413	1.000	0.413	0.413	1.000	0.413
17	Slovenya	0.218	0.813	0.268	0.218	0.262	0.831
18	İspanya	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
19	Türkiye	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Ortalama		0.870	0.975	0.886	0.870	0.941	0.922

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

2020 yılı model 3 için girdi odaklı VZA sonuçlarında sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 12 ülkenin (Avusturya, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Hollanda, İspanya ve Türkiye) toplam etkinlik değeri açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sabit getiri etkinlik sonuçlarına göre; Slovenya'nın "0,218" skoru ile en düşük toplam etkinlik değerine sahip olduğu hesaplanmıştır. Değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 16 ülkenin (Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Romanya, İspanya ve Türkiye'nin)

etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik sonuçlarına göre; Slovenya'nın "0,813" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu bulunmuştur. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise 12 ülkenin (Avusturya, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Hollanda, İspanya ve Türkiye) uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik sonuçlarına göre; Slovenya'nın "0.268" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2020 yılı model 3 için çıktı odaklı VZA sonuçları büyük oranda girdi odaklı sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 12 ülkenin değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 16 ülkenin etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik sonuçlarına göre; Slovenya'nın "0,262" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu bulunmuştur. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise 12 ülkenin uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik sonuçlarına göre; Romanya'nın "0.413" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 14: 2020 Yılı Model 3 İçin Girdi Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		GİRDİ ODAKLI			
		2020 MODEL 3		2020 MODEL 3	
		A		B	
		CCR (CRS)		BCC (VRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	7		1	
2	Bosna Hersek	0	(4; 0.066) (1; 0.117) (19;0.058)	1	
3	Bulgaristan	0		0	
4	Çekya	6		2	
5	Danimarka	1		2	
6	Fransa	3		1	
7	Almanya	0	(1; 0.383) (9; 0.125)(4;0.339) (6; 0.105)	0	(1; 0.375) (9; 0.126) (6;0.031) (4; 0.353) (10;0.115)
8	Macaristan	2		0	
9	İrlanda	3		1	
10	İtalya	0	(4; 0.180) (6; 0.217) (9;0.131) (1; 0.042) (18;0.071)	2	
11	Letonya	0		0	
12	Litvanya	0		0	
13	Hollanda	0		0	
14	Polonya	0	(9; 0.013) (4; 0.867) (6;0.048) (1; 0.116)	0	
15	Portekiz	0	(8; 0.229) (5; 0.037) (19;0.205) (1; 0.101) (18;0.182)	0	(5; 0.148) (4; 0.262) (10;0.147) (19;0.423) (18;0.020)
16	Romanya	0	(19; 0.020) (4; 0.341) (1;0.027)	0	
17	Slovenya	0	(8; 0.001) (4; 0.051) (1;0.123) (19; 0.022)	0	(19; 0.064) (5; 0.158) (2;0.778)
18	İspanya	2		1	
19	Türkiye	4		2	

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 14'te 2020 yılı model 3 için girdi odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 14'te ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır. CCR yöntemine göre Avusturya 7 defa, Çekya 6 defa, Danimarka 1 defa, Fransa ve İrlanda 3 defa, Macaristan ve İspanya 2 defa, Türkiye ise 4 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bosna Hersek'in etkin olabilmesi için "0,066" ağırlığında Çekya'yı, "0,117" ağırlığında Avusturya'yı, "0,058" ağırlığında ise Türkiye'yi referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, İtalya, Polonya, Portekiz, Romanya ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır. BCC yöntemine göre Avusturya, Bulgaristan, Fransa, İrlanda ve İspanya'nın 1 defa, Çekya, Danimarka, İtalya ve Türkiye'nin 2 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 14'ün en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Almanya'nın etkin olabilmesi için "0,375" ağırlığında Avusturya'yı, "0,126" ağırlığında İrlanda'yı, "0,031" ağırlığında Fransa'yı, "0,353" ağırlığında Çekya'yı, "0,115" ağırlığında İtalya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Portekiz ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır.

Tablo 15'te 2020 yılı model 3 için çıktı odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 15'te ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. CCR yöntemine göre Avusturya 7 defa, Çekya 6 defa, Danimarka 1 defa, Fransa ve İrlanda 3 defa, Macaristan ve İspanya 2 defa, Türkiye ise 4 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bosna Hersek'in etkin olabilmesi için "0,116" ağırlığında Türkiye'yi, "0,236" ağırlığında Avusturya'yı, "0,133" ağırlığında ise Çekoslovakya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, İtalya, Polonya, Portekiz, Romanya ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır.

Tablo 15: 2020 Yılı Model 3 İçin Çıktı Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		ÇIKTI ODAKLI			
		2020 MODEL 3		2020 MODEL 3	
		C		D	
		CCR (CRS)		BCC (VRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	7		3	
2	Bosna Hersek	0	(19; 0.116) (1; 0.236) (4;0.133)	1	
3	Bulgaristan	0		0	
4	Çekya	6		2	
5	Danimarka	1		2	
6	Fransa	3		1	
7	Almanya	0	(1; 0.438) (9; 0.143) (4;0.388) (6; 0.120)	0	(1; 0.435) (11; 0.189) (8;0.064) (4; 0.051) (9;0.108) (6; 0.152)
8	Macaristan	2		2	
9	İrlanda	3		1	
10	İtalya	0	(6; 0.251) (9; 0.152) (4;0.208) (1; 0.048) (18;0.082)	0	
11	Letonya	0		1	
12	Litvanya	0		0	
13	Hollanda	0		0	
14	Polonya	0	(9; 0.014) (4; 0.903) (6;0.050) (1; 0.121)	0	
15	Portekiz	0	(8; 0.329) (5; 0.054) (19;0.295) (1; 0.145) (18;0.262)	0	(5; 0.031) (19; 0.175) (8;0.387) (1; 0.188) (18;0.219)
16	Romanya	0	(19; 0.049) (4; 0.824) (1;0.065)	0	
17	Slovenya	0	(4; 0.235) (8; 0.005) (19;0.099) (1; 0.566)	0	(5; 0.052) (2; 0.286) (1;0.421) (19; 0.115) (4;0.127)
18	İspanya	2		1	
19	Türkiye	4		2	

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

BCC yöntemine göre Avusturya 3 defa, Bosna Hersek, Fransa, İrlanda, Letonya ve İspanya 1 defa, Çekya, Danimarka, Macaristan ve Türkiye'nin 2 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 15'in en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Almanya'nın etkin olabilmesi için "0,435" ağırlığında Avusturya'yı, "0,189" ağırlığında Letonya'yı, "0,064" ağırlığında Macaristan'ı, "0,051" ağırlığında Çekya'yı, "0,108" ağırlığında İrlanda'yı ve "0,152" ağırlığında Fransa'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Portekiz ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

2020 yılı model 4 için girdi odaklı VZA sonuçlarında sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 14 ülkenin (Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye) toplam etkinlik değeri açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sabit getiri etkinlik sonuçlarına göre; Polonya'nın "0,840" skoru ile en düşük toplam etkinlik değerine sahip olduğu hesaplanmıştır. Değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 16 ülkenin (Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan,

Çekya, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye'nin) etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik sonuçlarına göre; Portekiz'in "0,870" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu bulunmuştur. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise 14 ülkenin (Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye) uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik sonuçlarına göre; Almanya'nın "0.898" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16: 2020 Yılı Model 4 İçin VZA Sonuçları

		GİRDİ ODAKLI				ÇIKTI ODAKLI		
		2020 MODEL 4	2020 MODEL 4	2020 MODEL 4		2020 MODEL 4	2020 MODEL 4	2020 MODEL 4
		A	B	A/B		C	D	C/D
Sıra	Ülkeler	CCR (CRS)	BCC (VRS)	CCR (CRS)/ BCC (VRS)		CCR (CRS)	BCC (VRS)	CCR (CRS)/ BCC (VRS)
1	Avusturya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
2	Bosna Hersek	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
3	Bulgaristan	0.972	1.000	0.972		0.972	1.000	0.972
4	Çekya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
5	Danimarka	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
6	Fransa	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
7	Almanya	0.898	1.000	0.898		0.898	1.000	0.898
8	Macaristan	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
9	İrlanda	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
10	İtalya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
11	Letonya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
12	Litvanya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
13	Hollanda	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
14	Polonya	0.840	0.891	0.943		0.840	0.914	0.919
15	Portekiz	0.863	0.870	0.992		0.863	0.911	0.946
16	Romanya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
17	Slovenya	0.946	0.956	0.990		0.946	0.959	0.986
18	İspanya	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
19	Türkiye	1.000	1.000	1.000		1.000	1.000	1.000
Ortalama		0.975	0.985	0.989		0.975	0.989	0.985

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

2020 yılı model 4 için çıktı odaklı VZA sonuçları büyük oranda girdi odaklı sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 14 ülkenin değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 16 ülkenin etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik sonuçlarına göre; Portekiz'in "0,911" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu bulunmuştur. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise 14 ülkenin uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik sonuçlarına göre; Almanya'nın "0.898" skoru ile en düşük teknik etkinlik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16'da 2020 yılı model 4 için girdi odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 16'da ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır. CCR yöntemine göre Avusturya Bosna Hersek, Fransa, Romanya ve İspanya 2 defa, Çekya ve Danimarka 4 defa, İtalya, Litvanya ve Türkiye 1 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan

ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bulgaristan'ın etkin olabilmesi için "1,065" ağırlığında Bosna Hersek'i, "0,009" ağırlığında Litvanya'yı, "0,055" ağırlığında ise Romanya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, Polonya, Portekiz ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır. BCC yöntemine göre Avusturya, Bosna Hersek, Fransa, İrlanda, Romanya, İspanya ve Türkiye'nin 1 defa, Çekya'nın 3 defa ve Danimarka'nın 2 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 17'nin en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Polonya'nın etkin olabilmesi için "0,767" ağırlığında Çekya'yı, "0,032" ağırlığında İrlanda'yı ve "0,081" ağırlığında Fransa'yı ve "0,121" ağırlığında ise Romanya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Portekiz ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

Tablo 17: 2020 Yılı Model 4 İçin Girdi Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		GİRDİ ODAKLI			
		2020 MODEL 4		2020 MODEL 4	
		A		B	
		CCR (CRS)		BCC (VRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	0		1	
2	Bosna Hersek	2		1	
3	Bulgaristan	0	(2; 1.065) (12; 0.009) (16; 0.055)	0	
4	Çekya	4		3	
5	Danimarka	4		2	
6	Fransa	2		1	
7	Almanya	0	(5; 0.278) (4; 0.474) (18; 0.011) (10; 0.181) (6; 0.160)	0	
8	Macaristan	0		0	
9	İrlanda	0		1	
10	İtalya	1		0	
11	Letonya	0		0	
12	Litvanya	1		0	
13	Hollanda	0		0	
14	Polonya	0	(4; 0.584) (6; 0.019) (16; 0.259) (5; 0.063)	0	(4; 0.767) (9; 0.032) (6; 0.081) (16; 0.121)
15	Portekiz	0	(18; 0.227) (19; 0.278) (4; 0.379) (5; 0.154)	0	(19; 0.189) (5; 0.157) (4; 0.450) (18; 0.203)
16	Romanya	2		1	
17	Slovenya	0	(5; 0.180) (4; 0.184) (2; 0.758)	0	(2; 0.371) (4; 0.300) (5; 0.105) (1; 0.224)
18	İspanya	2		1	
19	Türkiye	1		1	

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 17'de 2020 yılı model 4 için çıktı odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 17'de ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır.

CCR yöntemine göre Bosna Hersek, Fransa, Romanya ve İspanya 2, Çekya ve Danimarka 4 defa, İtalya, Litvanya ve Türkiye 1 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bulgaristan'ın etkin olabilmesi için "0,057" ağırlığında Romanya'yı, "1,0195" ağırlığında Bosna Hersek'i, "0,009" ağırlığında ise Litvanya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, Polonya, Portekiz ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır. BCC yöntemine göre Avusturya, Bosna Hersek, Almanya, Letonya, Romanya ve İspanya'nın 1 defa, Çekya ve Danimarka'nın 3 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 18'in en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Polonya'nın etkin olabilmesi için "0,068" ağırlığında Danimarka'yı, "0,132" ağırlığında Letonya'yı, "0,635" ağırlığında Çekya'yı, "0,165" ağırlığında Romanya'yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Portekiz ve Slovenya'nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda da yer almaktadır.

Tablo 18: 2020 Yılı Model 4 İçin Çıktı Odaklı CCR ve BCC Yöntemlerine Göre Referans Kümesi ve Ağırlık Değerleri

		ÇIKTI ODAKLI			
		2020 MODEL 4		2020 MODEL 4	
		C		D	
		CCR (CRS)		BCC (VRS)	
Sıra	Ülkeler	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları	Referans Gösterilme Sayısı	Referans Edilen Ülke ve Ağırlıkları
1	Avusturya	0		1	
2	Bosna Hersek	2		1	
3	Bulgaristan	0	(16; 0.057) (2; 1.095) (12;0.009)	0	
4	Çekya	4		3	
5	Danimarka	4		3	
6	Fransa	2		0	
7	Almanya	0	(5; 0.310) (18; 0.012) (4;0.528) (10; 0.201) (6;0.178)	1	
8	Macaristan	0		0	
9	İrlanda	0		0	
10	İtalya	1		0	
11	Letonya	0		1	
12	Litvanya	1		0	
13	Hollanda	0		0	
14	Polonya	0	(4; 0.695) (6; 0.022) (16;0.309) (5; 0.075)	0	(5; 0.068) (11; 0.132) (4;0.635) (16; 0.165)
15	Portekiz	0	(4; 0.440) (5; 0.178) (18;0.263) (19; 0.322)	0	(5; 0.179) (7; 0.069) (18;0.090) (4; 0.662)
16	Romanya	2		1	
17	Slovenya	0	(4; 0.194) (2; 0.802) (5;0.190)	0	(5; 0.083) (2; 0.251) (1;0.312) (4; 0.353)
18	İspanya	2		1	
19	Türkiye	1		0	

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 18’de 2020 yılı model 4 için çıktı odaklı CCR ve BCC yöntemleri uygulanarak elde edilen VZA sonuçlarında etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için hangi ülkeleri ne ağırlıkta referans olarak almaları gerektiği gösterilmektedir. Tablo 18’de ayrıca CCR ve BCC yöntemlerine göre referans olarak seçilen ülkelerin kaç defa referans gösterildiği de yer almaktadır. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. CCR yöntemine göre Bosna Hersek, Fransa, Romanya ve İspanya 2, Çekya ve Danimarka 4 defa, İtalya, Litvanya ve Türkiye 1 defa referans gösterilmiştir. Referans edilen ülke ve ağırlıkları sütununda etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin olan ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin CCR yöntemine göre etkin olmayan Bulgaristan’ın etkin olabilmesi için “0,057” ağırlığında Romanya’yı, “1,0195” ağırlığında Bosna Hersek’i, “0,009” ağırlığında ise Litvanya’yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Almanya, Polonya, Portekiz ve Slovenya’nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

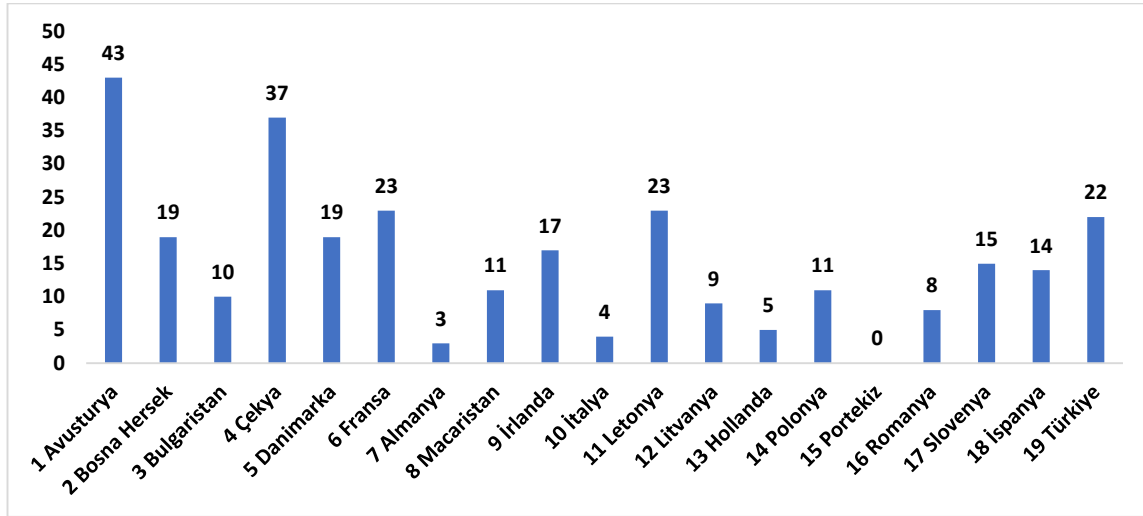
BCC yöntemine göre Avusturya, Bosna Hersek, Almanya, Letonya, Romanya ve İspanya’nın 1 defa, Çekya ve Danimarka’nın 3 defa referans alındığı görülmektedir. BCC yönteminde Tablo 18’in en sağında etkin olmayan ülkelerin referans olarak kendilerine örnek aldıkları etkin ülkeler ve ağırlıkları yer almaktadır. Örneğin BCC yöntemine göre etkin olmayan Polonya’nın etkin olabilmesi için “0,068” ağırlığında Danimarka’yı, “0,132” ağırlığında Letonya’yı, “0,635” ağırlığında Çekya’yı, “0,165” ağırlığında Romanya’yı referans alması gerekmektedir. Benzer şekilde Portekiz ve Slovenya’nın etkin olabilmesi için hangi ülkeleri referans alması gerektiği referans edilen ülke ve ağırlıkları sütunun da yer almaktadır.

Tablo 19: 2020 Yılı Etkin Olan Ülkeleri

Model 1 ve Model 2		Model 3 ve Model 4		Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4	
Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler
4	Çekya	1	Avusturya	4	Çekya
8	Macaristan	4	Çekya	8	Macaristan
9	İrlanda	5	Danimarka	9	İrlanda
11	Letonya	6	Fransa	11	Letonya
14	Polonya	8	Macaristan		
		9	İrlanda		
		11	Letonya		
		12	Litvanya		
		13	Hollanda		
		18	İspanya		
		19	Türkiye		

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 19’da hem model 1 hem de model 2 etkin olan 5 ülke vardır. (Çekya, Macaristan, İrlanda, Letonya ve Polonya). Hem model 3 hem de model 4’e aynı anda ortak olan 12 ülke vardır (Avusturya, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Hollanda, İspanya ve Türkiye). Türkiye’nin söz konusu modellerde etkin çıkmasının nedeni ise dosya temizleme oranının yüksek olması ve girdi olarak kullanılan mahkeme masrafları, adalet bütçesi, hâkim, savcı, avukat ve noter sayılarının nüfusa oranlarının düşük olması yani neden olmuş olabilir. Zira Türkiye’de bu bağlamda iş verimliliğinin yüksek olması gelebilir. 2020 yılında 4 modelin tamamında etkin olan 4 ülke vardır (Çekya, Macaristan, İrlanda ve Letonya). Türkiye 2018 yılında model 2’nin dışında diğer modellerde etkin olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu modelde kullanılan girdi olarak kullanılan iktisadi girdiler ve çıktı olarak adalet endekslerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu modelde etkinsiz çıkmasının nedeni Türkiye’nin ekonomik anlamda kişi başına GSYİH vb. girdilerin ve endeks sonuçlarının düşük çıkması neden olmuş olabilir.

Şekil 3: 2020 Yılı İçin Referans Gösterilme Sıklığı

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Şekil 3'e bakıldığında 2020 yılında tüm modellerde toplamda referans alınan ülkelerin referans alınma sayıları yer almaktadır. Bu durumda en fazla referans ilk 5 ülke sırasıyla Avusturya, Çekya, Fransa, Letonya ve Türkiye'dir. Türkiye'nin etkin olduğu modeller 1,3 ve 4 modellerdir. Dolayısıyla referans gösterilmesine söz konusu bu modeller neticesinde olmaktadır. Türkiye'nin yargıda iş gücü verimliliğinden kaynaklanmaktadır. Yani mevcut yargısal girdiler ile yüksek çıktı elde edebilirliğinden olabilmektedir. Farklı bir söylemle Türkiye'nin yargı etkinliğinde ekonomik girdiler negatif etki yaratmaktadır denilebilir.

4. 2. 2016 ve 2018 yılına ait VZA özet sonuçları

Bu başlık altında 2016 ve 2018 yılına ait ülkelerin VZA özet sonuçlarına yer verilmiştir.

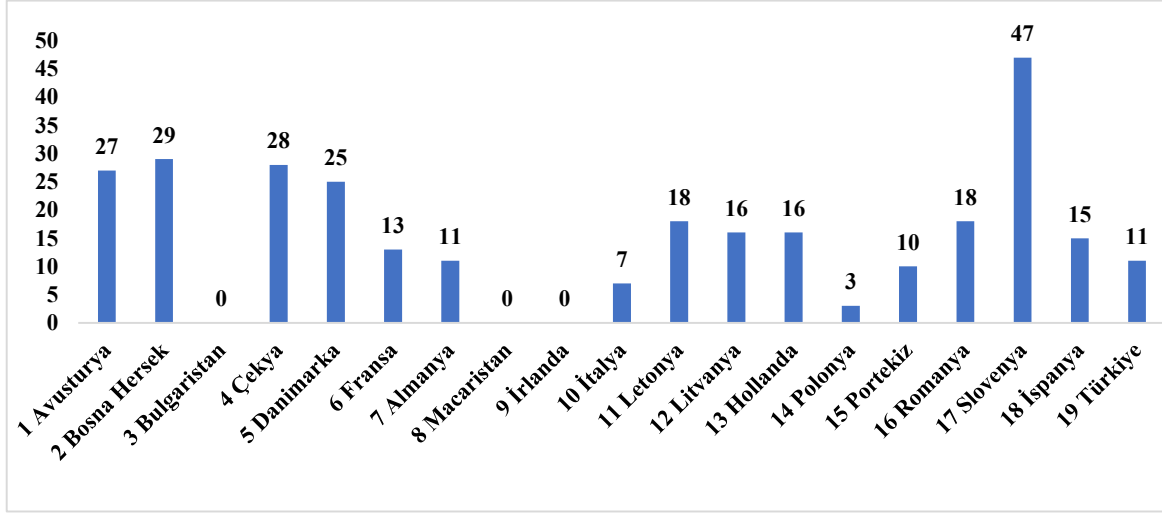
Tablo 20: 2016 Yılı Etkin Olan Ülkelerin Sınıflandırması

Model 1 ve Model 2		Model 3 ve Model 4		Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4	
Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler
2	Bosna Hersek	1	Avusturya	2	Bosna Hersek
16	Romanya	2	Bosna Hersek	16	Romanya
17	Slovenya	4	Çekya		
		5	Danimarka		
		6	Fransa		
		9	İrlanda		
		10	İtalya		
		13	Hollanda		
		16	Romanya		
		18	İspanya		
		19	Türkiye		

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 20'de hem model 1 hem de model 2 etkin olan 3 ülke vardır (Bosna Hersek, Romanya ve Slovenya). Hem model 3 hem de model 4'e aynı anda ortak olan 11 ülke vardır (Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye). 2016 yılında 4 modelin tamamında etkin olan ülkeler Bosna Hersek ve Romanya'dır. Türkiye 2016 yılında model 2'nin dışında diğer modellerde etkin olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin etkin çıkmamasındaki en önemli etkenlerin ekonomik girdilerle endeks

çıktılarının elde edilmesi hususunda olduğu söylenebilir. Endeks alt bileşenlerin herhangi birinde ya da ekonomik girdilerin herhangi birinde yaşanan sıkıntılar buna sebep olabilmektedir diyebiliriz.

Şekil 4: 2016 Yılı İçin Referans Gösterilme Sıklığı

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

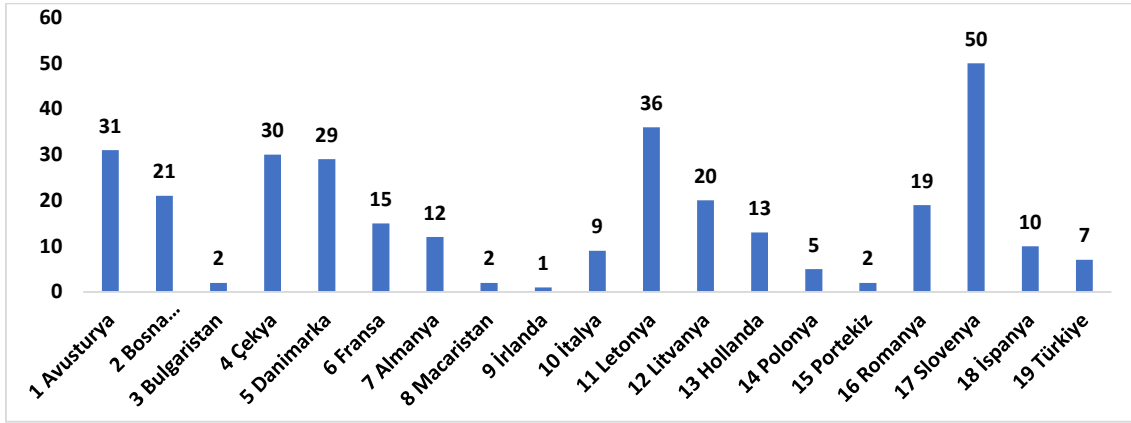
Şekil 4'e bakıldığında 2016 yılında tüm modellerde toplamda referans alınan ülkelerin referans alınma sayıları yer almaktadır. Bu durumda en fazla referans ilk 5 ülke sırasıyla Slovenya, Bosna Hersek, Çekya, Avusturya ve Danimarka'dır. Hiç referans gösterilmeyen ülke yeni herhangi bir modelde etkin olmayan ülkeler ise: Macaristan, İrlanda ve Bulgaristan'dır.

Tablo 21: 2018 Yılı Etkin Olan Ülkelerin Sınıflandırması

Model 1 ve Model 2		Model 3 ve Model 4		Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4	
Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler	Sıra	Ülkeler
1	Avusturya	1	Avusturya	1	Avusturya
2	Bosna Hersek	2	Bosna Hersek	2	Bosna Hersek
11	Letonya	3	Bulgaristan	11	Letonya
16	Romanya	4	Çekya	16	Romanya
17	Slovenya	5	Danimarka		
		6	Fransa		
		9	İrlanda		
		10	İtalya		
		11	Letonya		
		16	Romanya		
		18	İspanya		
		19	Türkiye		

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 21'de hem model 1 hem de model 2 etkin olan 5 ülke vardır (Avusturya, Bosna Hersek, Letonya, Romanya ve Slovenya). Hem model 3 hem de model 4'e aynı anda ortak olan 12 ülke vardır (Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Letonya, Romanya, İspanya ve Türkiye). 2018 yılında 4 modelin tamamında etkin olan 4 ülke vardır (Avusturya, Bosna Hersek, Letonya ve Romanya). Türkiye 2018 yılında model 2'nin dışında diğer modellerde etkin olarak ortaya çıkmıştır. 2018 yılı analiz sonuçlarında etkin olan ülkelerin sınıflandırılmasında Türkiye model 2 dışındaki modellerde etkin olarak çıkmıştır.

Şekil 5: 2018 Yılı İçin Referans Gösterilme Sıklığı

Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.

Şekil 5'e bakıldığında 2018 yılında tüm modellerde toplamda referans alınan ülkelerin referans alınma sayıları yer almaktadır. Bu durumda en fazla referans ilk 5 ülke sırasıyla Slovenya, Letonya, Avusturya, Çekya ve Danimarka'dır. Referans gösterilme sıklığında ülkelerin birbiriyle olan benzerlikleri etkili olduğu söylenebilir.

5. SONUÇLAR

Kamu harcamalarının artışı ve kamu hizmeti üretiminde maliyetin artışı nedeniyle kaynaklarının etkin bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediği önem arz etmektedir. Bu bağlamda kamu hizmetlerinden biri olan yargı harcamalarının da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Yargı reformları ile yargı kurum ve kuruluşlarının özel sektörde olduğu gibi etkinliklerinin izlenmesi ve sonuçlarına göre iyileştirilmesinin yapılması gerekmektedir. Yargı sisteminde etkinliği ölçmek için mahkemelerin sayısı, dosya temizlenme oranı vb. oranlar ile Türkiye'de mevcut durum ile ülkelerin kıyaslaması yapılarak mevcut durumunun tespit edilmesi mümkündür. Bu çalışma kapsamında da Türkiye ve 18 ülkelerin girdiler ve çıktılar açısından göreceli mukayesesine dayalı olarak etkinliklerinin ölçümü amaçlanmıştır.

Veri zarflama analizi yöntemi ile 2016, 2018 ve 2020 yıllarına ait etkinlik değerleri girdi ve çıktı odaklı yaklaşımla ölçeğe göre sabit ve ölçeğe göre değişken getiri varsayımlarına dayalı olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda 2016 yılı için yapılan analiz sonucunda hem model 1 hem de model 2 etkin olan ülkeler: Bosna Hersek, Romanya ve Slovenya'dır. İlave olarak hem model 3 hem de model 4'e aynı anda ortak olan ülkeler ise: Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye'dir. 2016 yılında 4 modelin tamamında etkin olan ülkeler Bosna Hersek ve Romanya'dır. Türkiye 2016 yılında model 2'nin dışında diğer modellerde etkin olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye etkin olmayan ülke olarak çıktığı model 2'nin girdileri incelendiğinde kişi başı GSYİH, gini katsayısı ve satın alma gücü paritesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin ekonomik girdilerle adalet etkinliği üzerinde negatif etkilidir denilebilir. 2016 yılında tüm modellerde toplamda referans alınan ülkelerin en fazla referans alınan ilk 5 ülke sırasıyla Slovenya, Bosna Hersek, Çekya, Avusturya ve Danimarka'dır.

2018 yılı için yapılan analizler sonucunda hem model 1 hem de model 2 etkin olan ülkeler: Avusturya, Bosna Hersek, Letonya, Romanya ve Slovenya'dır. Hem model 3 hem de model 4'e aynı anda ortak ülkeler: Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Letonya, Romanya, İspanya ve Türkiye'dir. 2018 yılında 4 modelin tamamında etkin olan 4 ülkeler: Avusturya, Bosna Hersek, Letonya ve Romanya'dır. Türkiye 2018 yılında model 2'nin dışında diğer modellerde etkin olarak ortaya çıkmıştır. 2018 yılında tüm modellerde toplamda en fazla referans alınan ilk 5 ülke sırasıyla Slovenya, Letonya, Avusturya, Çekya ve Danimarka'dır.

2020 yılı için CCR yöntemine göre Bosna Hersek, Fransa, Romanya ve İspanya 2, Çekya ve Danimarka 4 defa, İtalya, Litvanya ve Türkiye 1 defa referans gösterilmiştir. BCC yöntemine göre Avusturya, Bosna Hersek, Almanya, Letonya, Romanya ve İspanya'nın 1 defa, Çekya ve Danimarka'nın 3 defa referans alınmıştır. BCC yöntemine

göre Avusturya, Bosna Hersek, Fransa, İrlanda, Romanya, İspanya ve Türkiye'nin 1 defa, Çekya'nın 3 defa ve Danimarka'nın 2 defa referans alındığı görülmektedir. 2020 yılı model 4 için girdi odaklı VZA sonuçlarında sabit getiri etkinlik değerlerine sonucunda Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye toplam etkinlik değeri açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişken getiri etkinlik değerlerine bakıldığında Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye'nin etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek etkinlik değerlerine göre ise Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye uygun ölçek ile çalışmak açısından etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. 2020 yılı model 4 için çıktı odaklı VZA sonuçları büyük oranda girdi odaklı sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sabit getiri etkinlik değerlerine bakıldığında 14 ülkenin değişken getiri etkinlik değerleri incelendiğinde 16 ülkenin etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

2020 yılı için yapılan analizlerde hem model 1 hem de model 2 etkin olan Çekya, Macaristan, İrlanda, Letonya ve Polonya'dır. Hem model 3 hem de model 4'e aynı anda ortak olan Avusturya, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Hollanda, İspanya ve Türkiye'dir. 2020 yılında 4 modelin tamamında etkin olan ülke Çekya, Macaristan, İrlanda ve Letonya'dır. Türkiye 2020 yılında model 2'nin dışında diğer modellerde etkin olarak ortaya çıkmıştır. 2020 yılında tüm modellerde toplamda referans alınan ülkelerin en fazla referans ilk 5 ülke sırasıyla Avusturya, Çekya, Fransa, Letonya ve Türkiye'dir.

Sonuç olarak 2020 yılı ülkelerin yargı etkinliklerine bakıldığında hem sabit getiri ve değişken getiri etkinliğinde hem de ölçek etkinliğinde olan ülkeler Avusturya, Bosna Hersek, Çekya, Danimarka, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Romanya, İspanya ve Türkiye'dir. Yapılan analizde özellikle Türkiye özelinde ülkenin etkin çıkmasının farklı nedenleri olmakla beraber en güçlü nedeni adalet çıktıları olarak kullanılan dosya temizleme oranının yüksek olması ve girdi olarak kullanılan mahkeme masrafları, adalet bütçesi, hâkim, savcı, avukat ve noter sayılarının nüfusa oranlarının düşük olması olabilir. Dolayısıyla analizde söz konusu durum nedeniyle Türkiye'nin iş yükünün etkinliğinin yüksek görülmesi olabilir. İlave olarak Türkiye'nin girdi olarak iktisadi girdilerle çıktı olarak adalet üstünlüğü endeksi ve yasal hakların gücü endeksi sonuçlarının da etkinsiz çıkmasının nedeni ise Türkiye'nin ekonomik girdilerinin düşük olması olabilir. Zira hukukun üstünlüğü endeksinde, 44 alt faktör ve 8 ana başlıkta ülkeler sıralanmaktadır. Söz konusu alt başlıklar hükümet yetkilerinin kısıtlanması, yolsuzlukla mücadele, yönetim şeffaflığı, temel haklar ve özgürlükler, düzen ve güvenlik, idari yaptırımlar, hukuk mahkemelerinde adalet ve ceza mahkemelerinde adalet başlıklarını esas alınmaktadır. Dolayısıyla Türkiye söz konusu bu başlıklardan birinde düşük skora sahip olması etkinsiz olarak çıkmasının sebebi olabilir.

Bu çalışmanın amacı ülkelerin mevcut yargı düzenleri ile bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de halihazırda yapılan yargı reformlarının gerekliliğini ortaya koymuştur. VZA analizi sonucunda Türkiye ve seçili 18 ülkenin yargı sisteminin etkinlik sonuçları elde edilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda süper etkinlik modeli ile ülkelerin etkin olanlar arasında sıralama yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdikoğlu D.İ (2020), Tarımsal üretimde traktör etkinliğinin analizi: Trakya bölgesi örneği, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Tekirdağ.
- Akdoğan, A (2019), *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Akyol, L. A. (2011). *Anayasa Mahkemesinin 14.01.2010 Tarihli Kararı Çerçevesinde Yargı Harçlarına İlişkin Bazı Sorunlar ve Güncel Gelişmeler*, Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi, s. 32-52.
- Arslaner, H., & Şekerci, D. (2014). *Türkiye'de Adalet Hizmetlerinin Niteliği ve Bu Hizmetlerin Bütçe Üzerindeki Yüku*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (1), 31-48.
- Bhat, R., Verma, B. B., & Reuben, E. (2001). *Data Envelopment Analysis (DEA)*. Journal of Health Management, 3, 309–322.
- Boussofiane, A., Dyson, R., & Rhodes (1991), *Applied Data Envelopment Analysis*. European Journal of Operational Research, 2(6), 1-15.

- Charnes A, Cooper W, & Rhodes E (1978), *Measuring the Efficiency of Decision-Making Units*. European Journal of Operational Research 2(6), 429–444.
- Charnes, A., Cooper, W. W., Lewin, A. Y., & Seiford, L. M. (1994). *Data envelopment analysis: Theory, methodology and application*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Coelli, T., Rao, D.S.P. & Battese, G.E (2004), *An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Boston.
- Cook, W. D., & Seiford, L. M. (2008). *Data envelopment analysis (DEA)–Thirty years on*. European Journal of Operational Research, 192, 1–17.
- Cook WD, Harrison J, Imanirad R, Rouse P, & Zhu J (2015), *Data envelopment analysis with non-homogeneous DMUs*. In *Data Envelopment Analysis*, Springer, Boston, MA.
- Cooper, W. W., Seiford, L.M. & Zhu, J. (2011) (Eds), *Handbook on Data Envelopment Analysis (Vol.164)*. Springer Science and Business Media.
- Dakolias, M. (1999). Court Performance Around the World: A Comparative Perspective, *World Bank, WTP No: 430*.
- Demirci, A., & Tarhan, D. B. (2016) *Türkiye’de Faaliyet Gösteren Liman İşletmeleri ve Bu İşletmelerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçümü*. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2), 144-160.
- Deyneli, F. (2010) *Türkiye’de Adalet Ekonomisinin Karşılaştırmalı Analizi*. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Deyneli, F. (2012) *Analysis of Relationship Between Efficiency of Justice Services and Salaries of Judges with Two-Stage DEA Method*. European Journal of Law and Economics, 34, 477-493.
- Ding T, Yang J, Wu H, Wen Y, Tan C & Liang L. (2021), *Research Performance Evaluation of Chinese University: A Non-Homogeneous Network DEA Approach*. Journal of Management Science and Engineering 6(4), 467-481.
- Donthu, N. & Yoo, B. (1998) *Retail Productivity Assement Using Data Envelopment Analysis*. Journal Of Retailing, 74(1), 89-105.
- Farzianpour, F., Hosseini, S., Amali, T., Hosseini, S., & Hosseini, S. S. (2012) *The Evaluation of Relative Efficiency Of Teaching Hospitals*. American Journal of Applied Sciences, 9(3), 392. <https://doi.org/10.3844/ajassp.2012.392.398>.
- Giaccalone, M., Nissi, E., & Cusatelli, C. (2020) *Dynamic efficiency evaluation of Italian judicial system using DEA based Malmquist productivity indexes*. Socio-Economic Planning Sciences, 72, 100952.
- Golany B, & Roll Y. (1989) *An Application Procedure For DEA*. Omega 17(3), 237-250.
- Gözübüyük, Ş., & Tan, T. (2013) *İdare Hukuku*, Cilt I, 9. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Guzowska, M., & Strak, T. (2010) *DEA Method in Examining the Efficiency of Polish Courts*. Transformations in Business & Economics, 9(2), 389-405.
- Günday, M. (2011) *İdare Hukuku*, 10. Basım, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Hagstedt, K., & Proos, J. (2008) *Has the Recent Restructuring Of Swedish District Courts Improved Efficiency?* Uppsala University, Department of Economics: Spring.
- Holcombe, R. G. (1997) *A Theory of The Theory Of Public Goods*. The Review of Austrian Economics, 10(1), 1-22.
- Kittelsen, S. A.C., & Forsund, F. R. (1992) *Efficiency Analysis of Norwegian District Courts*. The Journal of Productivity Analysis, (3), 277-306.
- Korhonen, P. (1997) *Searching the Efficient Frontier in Data Envelopment Analysis.*, Interim Report, *International Institute For Applied Systemss Analysis Publishing*, Austria, 75.
- Köhling, W.C. (2000) *The Economic Consequences of a Weak Judiciary*, University of Bonn Centre of Development Research.
- Lorcu, F. (2008) *Veri Zarflama Analizi (DEA) ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin sağlık alanındaki etkinliklerinin değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul,
- Major, W. (2015) *Data Envelopment Analysis as an Instrument for Measuring the Efficiency of Courts*. Operations Research and Decision, 25(4), 19-24.

- Månsson, J., Andersson, C., & Bonander, F. (2022) *What Lessons Can Be Learned from Cost Efficiency? The Case of Swedish District Courts*. European Journal of Law and Economics, (54), 431-451.
- Nissi, E., & Rapposelli, A. (2010) *A Data Envelopment Analysis of Italian Courts Efficiency*. Statistica Applicata-Italian Journal of Applied Statistics, 22(2), 199-210.
- Oluklulu, S. (2022) Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Kentsel Atık Su Yönetimi Büyükşehir Belediyelerine Ait Tesislerin Etkinlik Analizi. *Nobel Bilimsel Yayınları*, Ankara.
- Özbek, A. (2017) Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü, *Seçkin Yayıncılık*, Ankara.
- Pedraja-Chaparro, F., & Salinas-Jimenez, J. (1996) *An Assessment of the Efficiency of Spanish Courts Using DEA*. Applied Economics, (28), 1391-1403.
- Ray, S. (2004) *Data Envelopment Analysis: Theory and Techniques for Economics And Operations Research*, Cambridge University Press, New York.
- Savaşan, F. (2019) Piyasa Başarısızlığından Devlet Başarısızlığına Kamu Ekonomisi, *Dora Yayınevi*, Bursa.
- Toroslu, N. (2005) Ceza Hukuku Özel Kısım, *Savas Yayınevi*, Ankara.
- Uygurtürk, H. & Korkmaz, T. (2016) *The determination of efficiency of the retail sector companies whose shares are traded in Borsa Istanbul with data envelopment analysis*. Bjss Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi. Aralık, 411-427.
- Vereeck, L. & Mühl, M. (2000) *An Economic Theory of Court Delay*, European Journal of Law and Economics, Vol. 10: 3, s. 243 – 268.
- Yeung, L. L., & Azevedo, P. F. (2011) *Measuring Efficiency of Brazilian Courts with Data Envelopment Analysis (DEA)*. IMA Journal of Management Mathematics, 22(4), 343-356.

İnternet kaynakları

- <https://uyap.gov.tr/Genel-Bilgi>, Erişim Tarihi:18.05.2023
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6325.pdf>, Erişim Tarihi:18.07.2023
- <https://data.worldbank.org/>, Erişim Tarihi:18.07.2023
- <https://public.tableau.com/app/profile/cepej/vizzes>, Erişim Tarihi:18.05.2022
- <https://public.tableau.com/app/profile/cepej/vizzes>, Erişim Tarihi:18.05.2022
- <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>, Erişim Tarihi:18.05.2022
- <https://ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20T%C3%BCrkiye%20Raporu.pdf>, Erişim Tarihi:18.05.2022
- <https://www.degisimhukuk.com/askeri-suclar-ile-sirf-askeri-suclar>, Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat>. Erişim Tarihi: 10.04.2023.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.07.2024 ✓Accepted/Kabul: 02.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1509785

Research Article/Araştırma Makalesi

Manap, Ç. (2025). "Sosyal Medyada Mülteci Temsilinin Söylem Analizi: Ekşi Sözlük Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 83-99.

SOSYAL MEDYADA MÜLTECİ TEMSİLİNİN SÖYLEM ANALİZİ: EKŞİ SÖZLÜK ÖRNEĞİ

Çiğdem MANAP*

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'deki sosyal medya platformlarından biri olan Ekşi Sözlükte kullanıcıların Suriyeli mültecilere yönelik söylemleri eleştirel bir çerçevede incelenmiştir. Araştırma, sosyal medya kullanıcılarının Suriyeli mültecilere ilişkin sosyal temsillerini anlamayı ve bu temsillerin ev sahibi topluluğun mülteci/göçmen kimliğini nasıl inşa ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, sözlükte "Suriyeli Mülteciler" başlığı altında yer alan girdiler eleştirel söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen girdiler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya konu başlığın girdileri onar atlanarak (1, 11, 21, 31, 41...) çalışmaya dahil edilmiş ve küfür ya da aşırı ırkçı ifadeler içeren paylaşımlar dışarıda bırakılmıştır. Araştırma verileri, nitel bir yöntem olan doküman analizi aracılığıyla toplanmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın analiz çerçevesi, "ötekini farklılaştırma," "kendini farklılaştırma" ve "içimizdeki düşman" başlıkları altında üç temel söylem kategorisine dayanmaktadır. Bu kategoriler, Suriyeli mültecileri "öteki" olarak konumlandıran anlatılardan türetilmiştir. Çalışmada, etnik köken ve diğer farklılıklara odaklanmanın, öz ve öteki farkındalığını artırarak "biz ve onlar" ayrımını daha da derinleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, sosyal medya söylemlerinin toplumsal algılar ve önyargılar üzerindeki etkisini ortaya koyarken, eleştirel söylem analizi yönteminin bu tür çalışmalarda öneme dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Mülteci temsili, Sosyal medya, Nitel medya analizi, Ekşi Sözlük, Ötekinin inşası.

DISCOURSE ANALYSIS OF REFUGEE REPRESENTATION ON SOCIAL MEDIA: THE CASE OF EKŞİ SOZLUK

Abstract

This study critically examines the discourses surrounding Syrian refugees expressed by users of Ekşi Sozluk, a prominent social media platform in Türkiye. The research aims to understand the social representations of Syrian refugees within this online community and to explore how these representations contribute to forming refugee and immigrant identities in the host society. To accomplish this, entries categorized under "Syrian Refugees" were analyzed using critical discourse analysis. A stratified sampling method was employed, selecting every tenth entry (e.g., 1, 11, 21, 31, 41...) related to the topic. Entries that contained profanity or excessively racist language were excluded from the analysis. The research data were gathered and examined through document analysis, a qualitative research method. The analytical framework is grounded in three core discourse categories: "differentiating the other," "differentiating the self," and "the enemy in our minds." These categories emerge from narratives that position Syrian refugees as the "other." The study concludes that emphasizing ethnic origins and other distinctions heightens awareness of the self and the other, thereby deepening the "us and them" dichotomy. This research underscores the influence of social media discourses on societal perceptions and prejudices, highlighting the importance of critical discourse analysis as a methodological tool in such investigations.

Keywords: Refugee representation, Social media, Qualitative media analysis, Ekşi Sozluk, Construction of the Other.

*Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ISPARTA.
e-posta: cigdemmanap@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0045-8284>)

1. GİRİŞ

Bu çalışma Türkiye’deki sosyal medya ağlarından biri olan Ekşi Sözlükte Suriyeli mültecilerle ilgili söylemleri ve bu söylemlerde mülteci kimliğini inşa eden çerçeveleri analiz etmektedir. Amatör bir kişisel blog olarak 1999’da kurulan Ekşi Sözlük zamanla çok takip edilen ve çok katılımcı oranına sahip interaktif bir sosyal paylaşım ağına (katılımcı sözlük) dönüşmüştür. Sözlükte, kayıtlı yazarlar herhangi bir olay, düşünce ya da kavram ile ilgili başlık açabilmekte, açılan başlıklara yorum yazabilmektedir. Sosyal medyanın doğası gereği yüz yüze ilişkilerde var olan mesafe ve sorumluluk platformda kolayca göz ardı edilebilmektedir. Ekşi Sözlükte yazarların takma isim (nickname) kullanması onlara bir dereceye kadar anonim kalabilme ve böylelikle düşüncelerini çok daha rahat ifade edebilme olanağı sağlamaktadır. Çalışmada, Ekşi Sözlükten alınmış anonim girdiler aracılığı ile Türkiye’de sosyal medya kullanıcılarının Suriyeli mültecilere ilişkin sosyal temsilleri “ötekini farklılaştırma” (ötekinin inşası), “kendini farklılaştırma” (benliğin inşası) ve “kafamızdaki düşman” şeklinde üç söylem çerçevesinde analiz edilecektir (Lynn & Lea, 2003: 446). Çalışmanın amacı, kimlik temelli çerçevelerin bu tür söylemlerde oynadığı rolü vurgulamaktır. Çalışma, Suriyeli mültecilere yönelik sosyal medya söylemlerini analiz ederek, bu platformların toplumsal algıların ve önyargıların oluşumundaki olası kritik rolünü vurgulamaktadır. Bu tür araştırmalar, sosyal medya kaynaklı toplumsal dinamiklerin incelenmesine yönelik literatüre yeni bir perspektif sağlamaktadır. Çalışma, literatürdeki benzerlerinden ayrılarak kullanıcıların anonim görüşlerini merkeze alan özgün bir yöntem benimsemektedir. Bu çerçevede hem eleştirel söylem analizi metodolojisinin hem de sosyal medya platformlarının analitik bir araç olarak kullanılabilirliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım göç konusundaki araştırmalara yenilikçi bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Göç, sosyal medya ve söylem üzerine yapılan çalışmalar, bu alanın dinamiklerini anlamaya yönelik çeşitli yaklaşımlar sunmaktadır.

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar, sosyal medyada mülteci temsiliinin söylem analizini farklı bağlamlarda ele almış ve çeşitli perspektifler sunmuştur. Rubio-Carbonero ve Zapata-Barrero (2017) geliştirdikleri analitik çerçeveyi Katalonya bağlamında uygulayarak göçle ilgili siyasi söylemin yapılandırılma biçimlerini analiz ederek göçmenlere yönelik açıkça olumsuz bir algının inşa edilmediği durumlarda bile, milliyetçi söylemde kendi kimliğini, kültürünü ve milletini önceleyen örtük bir ayrımcılık eğiliminin var olduğunu ortaya koymuşlardır. Kelling ve Monroe (2023), ev sahibi toplulukların mültecilere yönelik tepkilerini sosyal medya paylaşımları üzerinden inceledikleri çalışmalarında, bu tepkilerin en belirgin biçimde kimlik temelli söylemler etrafında şekillendiğini vurgulamışlardır. Araştırmada, söz konusu söylemlerin ekonomi, ahlak, güvenlik ve yasallık ekseninde bir araya gelerek karmaşık çerçeveler oluşturduğu ifade edilmiştir. Sayımer ve Rabenda Derman (2017), sosyal medyada Suriyelilere yönelik Türkçe yorumların %60’ının korku söylemi içerdiğini tespit etmişlerdir. Çalışmalarında, Türk kullanıcıların Suriyelileri “Türk kültürüne ve ülkenin bütünlüğüne tehdit, hırsız, katil, terörist, tecavüzcü veya tacizci” gibi sıfatlarla tanımladığına dikkat çekmişlerdir. Demirci (2017) dışlayıcı söylemin yaygınlaştırılmasında sosyal medyanın rolünü analiz ettiği çalışmada, en dikkat çekici bulgulardan birinin, Suriyeli mültecilerin yurttaşlık haklarının sınırlandırılması yönündeki talepler olduğunu vurgulamıştır. Binark ve Çomu (2013), sosyal medya platformlarında yer alan içeriklerin ağ üzerinde kalıcı niteliğine dikkat çekmiş, Facebook ve YouTube gibi platformlarda yapılan paylaşımların uzun süre erişilebilir kalmasının söylemlerin sürekli dolaşıma girmesine olanak sağladığını ifade etmiştir. Göngen (2022) medya aracılığıyla üretilen ayrımcı ve dışlayıcı söylemsel pratiklerin, nefret söyleminin yaygınlaşması ve toplum içinde kanıksanmasına zemin hazırladığını ileri sürmüştür. Özerim ve Tolay (2020), sosyal medyadaki söylemleri popülist söylem bağlamında ele almış ve bu söylemlerin bazı unsurlarının basit, popüler ve mülteci karşıtı bir nitelik taşıdığını belirtmiştir. Ancak lider temelli, kutuplaştırıcı ve elit karşıtı unsurların daha az belirgin olduğunu ifade eden çalışma göçmen karşıtlığı ile popülizm arasındaki ilişkiye dair önemli içgörüler sunmaktadır. Son olarak Kurt (2019), YouTube’da Suriyeli mültecilere karşı üretilen beş videonun eleştirel içerik analizini yaparak bu videoların nefret söyleminin dolaşıma sokulmasında etkili olduğunun altını çizmiştir. Bu çalışmalar sosyal medya söylemlerinin toplumsal dinamikleri şekillendirme gücünü ve nefret söylemlerinin yaygınlaşmasındaki etkisini anlamak için kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

Ev sahibi topluluğun “mülteci” kavramına atfettiği anlam, mültecilerin algılanma biçimini doğrudan şekillendirmekte ve bu algı, topluluğun mültecilere yönelik tutum ve tepkilerini belirlemektedir. Bu süreç, kültürel, tarihi ve dini faktörlerin yanı sıra, medyanın söylemleri aracılığıyla da güçlenmekte ve izleyicilerin yargılarının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Jacobsen, 1996: 668). Mülteci terimine yüklenen anlamı değerlendirmeden önce, uluslararası iltica rejiminin temel belgelerinden biri olan 1951 tarihli **Mültecilerin Hukuki**

Durumuna Dair Sözleşmede yer alan mülteci tanımına değinmek faydalı olacaktır. Sözleşme, mülteciyi, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen” birey olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdaki temel unsur, “haklı nedenlere dayanan zulme uğrama korkusudur” ifadesidir. Bu hukuki tanımın ötesinde, Sutkuté’nin (2019: 40) “mağdur olarak mülteci” ve “tehdit olarak mülteci” şeklindeki kategorileştirmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, mülteciler insani söylemler çerçevesinde savaş, insani yardım ve insan hakları gibi kavramlarla betimlenirken; güvenlik söylemi içerisinde sınır, yasadışı, kaçak ve suç gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Modern dünyada savaşlar ve siyasi çatışmalar nedeniyle milyonlarca insanın göç etmek zorunda kaldığı göz önünde bulundurulduğunda, bireyler giderek “devletleri tarafından korunan vatandaşlar ve bir ulus devletin üyesi olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır” (Hein, 1993: 46). Bu durum, mültecilerin yalnızca ulus devlete karşı bir “tehdit” olarak görülmesiyle kalmayıp, vatandaşlık ve kimlik gibi temel kavramların yeniden tartışmaya açılmasına yol açmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada Ekşi Sözlükte bulunan “Suriyeli sığınmacılar” başlığındaki girdiler eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiş ve yorumlanmıştır. Eleştirel söylem analizi sosyal medya içeriklerinin derinlemesine ve yorumlayıcı bir çerçevede değerlendirilmesini sağladığı aynı zamanda sosyal sorunları dilsel süreçler aracılığıyla ele alma olanağı sunduğu için tercih edilmiştir. Bu yöntem anonim çevrimiçi katılımcıların söylem yapılarını anlamada etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Van Dijk (2017: 1-2), eleştirel söylem analizinin, geleneksel içerik analizinden farklı olarak, söylem ifadelerinin kodlanmasına dayalı nicel yaklaşımlar yerine, metinlerin açık bir söylem yapısı teorisi bağlamında ele alınmasını öne çıkardığını vurgulamaktadır. Eleştirel söylem analizi, metinlerde hangi unsurların dâhil edildiğini veya dışlandığını ve dilsel süreçler yoluyla hangi noktaların vurgulandığını irdeleyerek, sosyal sorunların anlaşılmasını ve çözüm önerileri geliştirilmesini amaçlar. Bu yaklaşım ayrıca, bilginin sosyal ve kültürel bağlamda söylemsel olarak belirlendiği ve söylem yoluyla sürekli -yeniden- üretildiği fikrine dayanır (van Dijk, 2003). Eleştirel söylem analizi, bilgi ve güç ilişkilerini merkeze alarak, toplumsal aktörlerin belirli bilgi kaynaklarını normalleştirip meşrulaştırarak kaynaklara ayrıcalıklı erişimi nasıl sürdürdüğünü incelemektedir. Bu doğrultuda, çalışma, Suriyeli mültecilere yönelik söylemleri, dilsel süreçlerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini eleştirel bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sözlükte, “Suriyeli” anahtar sözcüğüyle yapılan tarama sonucunda bulunan başlıklardan “Suriyeli”, “Suriyeli sığınmacılar”, “Sahilde Suriyelileri hesaba çekmek”, “Suriyelilerin aqua park istilası”, “Suriyelilerin oy kullanacağını açıklanması”, “Suriyeli nefretinin asıl sebebi” şeklinde başlıklar tespit edilmiştir. Bu başlıklar arasından en fazla girdiye sahip olan “Suriyeli sığınmacılar” başlığı seçilmiştir. Bu başlık altında anonim olarak yazılmış 5344 girdi arasından 535 girdi tabakalı örneklem ile seçilmiş ve analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak girdiler seçilirken tabakalı örnekleme (stratified random sampling) yöntemi kullanılmış, çalışmaya konu edilen başlığın girdileri arasından onar girdi atlanarak (1, 11, 21, 31, 41...) elde edilen girdiler analiz edilmiştir. Küfür ve aşırı ırkçı söylem içeren girdiler çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışmada yer alan girdiler, orijinalliklerinin korunması amacıyla yazım yanlışları düzeltilmeden kullanılmıştır. Çalışmaya konu olan paylaşımlar eleştirel söylem analizi aracılığıyla derinlemesine incelenip yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan yöntem altta yatan anlamların, kalıpların ve süreçlerin araştırılmasını amaçlayan yorumlayıcı bir yöntemdir. Yöntem bir dizi unsurun gözden geçirilmesiyle “ilgili terimlerin ve konuların tanımlanmasını ve elektronik bilgi tabanlarından belgelerin teorik olarak örneklenmesini, daha sistematik analiz için bir protokol geliştirilmesini” ve “tema, çerçeve ve söylemi netleştirmek için sürekli karşılaştırmaları” gerektirir (Altheide, 2000: 290-291). Söylem analizi toplumsal temsillerin temelinde yatan içerik, yapı ve stratejilerin incelenmesinde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Söylem, yalnızca ideolojilerin inşasında ve dönüşümünde kritik bir rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda hâkim gruplar tarafından diğer gruplara yönelik önyargıların ve stereotiplerin üretilmesi ve yeniden üretilmesine aracılık eder (van Dijk, 1990, s. 165). Eleştirel söylem analizi güç kavramını toplumsal yapıdaki eşitsizliklerin bir ifadesi olarak ele alır ve her tür iletişimin bu güç ilişkilerinden etkilendiği varsayımına dayanır. Bu yaklaşım dili ideolojik bir araç olarak değerlendirir; dilin bilinçli ya da bilinçsiz fikirleri yansıttığını hatta bu fikirlerin inşasına katkıda bulunduğunu savunur. Dolayısıyla eleştirel söylem analizi dilin toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretme süreçlerini

anlamaya yönelik kapsamlı bir çerçeve sunar. Eleştirel söylem analizi “söylem ve toplumsal güç arasındaki ilişkileri” açıklamayı hedefler ve “baskın grupların veya kurumların metinleri ve konuşmaları aracılığıyla” güç suistimalinin nasıl yapıldığını, yeniden üretildiğini veya meşrulaştırdığını tanımlamalı ve açıklamalıdır (van Dijk, 1995: 84). Bu çalışmanın ana odağı ev sahibi topluluğun mülteci kimliğini nasıl kurduğuna dair betimleyici bir analiz yapmaktır. Ancak çalışma kullanılan verilerin genel yetişkin nüfusu temsil etmediği ve muhtemelen daha kutuplaşmış olabilecekleri göz önünde bulundurularak ve kullanılan yöntemin doğasına uygun olarak istatistiki bir temsili yansıtmamaktadır.

3. BULGULAR

Analize konu 535 girdide kavramların kullanım sıklığına bakıldığında “mülteci” kavramı 164 kez, “sığınmacı” kavramı 191 kez, “Suriyeli” kavramı 381 kez, “misafir” kavramı 24 kez, “Suriyeli sığınmacı” kavramı 47 kez, “Suriyeli mülteci” kavramı 22 kez, “göçmen” kavramı 39 kez kullanılmıştır. Türkiye’deki Suriyelileri tanımlamada coğrafyaya atıf yapan Suriyeli kavramından sonra en çok sığınmacı kavramı kullanılırken Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye geldiği ilk yıllarda kamu kurumları ve medya tarafından sıklıkla kullanılan “misafir” kavramı neredeyse unutulmuş ve tanımlamada en az kullanılan kavram haline gelmiştir.

Bireyler sosyal kimliklerini çeşitli sosyal ve kültürel parametreler temelinde inşa ederler. Bunlar arasında etnik köken, milliyet, mesleki statü, uzmanlık, cinsiyet, yaş, ideoloji ve yaşam tarzı yer alır. Bir gruba ait olma duygusu, insanın diğer insanlarla bir şeyler paylaşmaktan kaynaklanan dayanışma, uyum, güvenlik veya psikolojik rahatlık arzusunu doyurur. Birey bazılarıyla aynı hizaya gelerek kendini diğerlerinden ayırır. Bu da yabancıya karşı kaygı, mesafe ve hatta düşmanlık duyguları yaratabilir (Duszak, 2002: 2). Önyargılı sosyal temsillerin yapıları ve işleyişleri, konuşmalarda ve yazılı metinlerde açıkça gözlemlenebilir. Bu tür iletişim, toplumsal bilgi ve görüşlerin grup içindeki bireyler arasında paylaşılmasını ve normalleştirilmesini, grup üyeliği ve bağlılığının ifade edilip onaylanmasını ve önyargılarla başa çıkmayı kolaylaştıran pratik bilgilerin aktarılmasını sağlar (Dijk, 1990: 170). Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bireyin benzerleriyle aynı hizaya gelme çabası “benliğin inşası”, kendini diğerlerinden ayırma çabası “ötekinin inşası” ve bu inşa süreçleriyle eşzamanlı olarak ortaya çıkan yabancıya karşı duygular “içimizdeki düşman” başlıkları altında irdelenecektir.

3.1. Ötekinin İnşası: Ötekini Farklılaştırma

“Suriyeli sığınmacılar” başlığı altında bulunan girdiler, Suriyeli mültecilere yönelik çeşitli sosyal temsilleri ve söylemleri yansıtmaktadır. “Aksaray’da yer alan dilenci topluluğu” ifadesi, mekâna işaret ederek bahsedilen grubu “dilenci” olarak etiketleyen olumsuz bir tanım sunarken, “bizdeki serseriler yetmiyormuş gibi sokaklarda sürü halinde serseri serseri dolaşırlar, bir sürü tekinsiz tip” söylemi, gelenleri ülkedeki olumsuz figürlerle karşılaştırmaktadır. **Bu tür ifadeler, mültecilerin bireysel farklılıklarını görmezden gelerek, onları yalnızca bir tehdit kaynağı olarak temsil etmektedir** (Stein, 1981: 323). Bunun yanı sıra, “bu iş sığınmayı geçeli çok oldu, durum artık işgal seviyesinde anıyana” ve “suriyeli istilacılar” gibi ifadeler, **Suriyelilerin istenmediklerini ve bir tehdit olarak algılandıklarını vurgulamaktadır**. “Önyargılar ve stereotipler, belirli sosyo-tarihsel bağlamlarda ve genellikle baskın toplumsal grup üyeleri tarafından oluşturulup öğrenilmekte ve bu gruplar tarafından yeniden üretilmektedir” (van Dijk, 1990: 173). Bu girdilerde kullanılan dil yalnızca önyargıları yeniden üretmekle kalmamakta aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren bir söylemsel çerçeve oluşturmaktadır. “İsimler, atıflar ve argümanlar” “göçmenleri ‘suçlular’ ve ‘grup dışı üyeler’ olarak söylemsel bir şekilde inşa etmek için” kullanılmakta “ırkçı ve etnosantrik ideolojilerin ve söylemlerin altını” çizmektedir (Kreis, 2017: 512). Günlük söylem ve etkileşim genel sosyal temsillerin yapılarıyla sistematik bir ilişki içindedir ve aynı zamanda belirli sosyal temsillerin iç grup bağlamında nasıl yeniden üretildiğini ve sürekliliğinin nasıl sağlandığını ortaya koyar (van Dijk, 1990: 170). **Bu bağlamda sığınmacı kavramının Ekşi Sözlükte yeniden tanımlanması, söylemde dikkat çeken bir diğer eğilimdir**. Örneğin, «öncelikle, Suriyeliler artık sığınmacı değiller; onlar göçmenler. Suriye düzelse de Suriye’ye geri dönmeyecekler. Bu yüzden varlıklarına alışı» ifadesi, sığınmacılığın geçici bir durum olduğuna ve Suriyelilerin bu statüyü aştığına dair bir iddia ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, «sığınmacı dediğin, sığındığı yerde insanlara şükran duyar, saygı gösterir, onların yaşam alanına müdahil olmaz» ve «Mersin Mezitli sahilde cirit atmakta, nargile keyfi yapmaktadırlar. Sığınmacıdan ziyade ülkenin sahibiymiş gibi bir rahatlıkta gününü gün etmektedirler» (salata ekmek, 2018) gibi ifadeler, **Suriyelilerin belirli toplumsal beklentilere uymadığı yönünde**

eleştirilerle doludur. Bu tür söylemler mültecilerin kabul edilebilirliğini yerel halka “saygılı”, “şükran dolu” ve “görünmez” olmalarına bağlamaktadır. Sığınmacı kavramına ilişkin yeniden çerçeveleme, sığınmanın geçici bir durum olarak tanımlandığı ifadelerde net olarak görülmektedir: “sığınmak, geçici süreyle yapılan bir eyleme denir. Hâlâ ‘Suriyeli sığınmacı’ diyorsunuz!” (haykavis, 2021). **Bu söylemler mülteci ve sığınmacı kategorilerinin statüye dayalı olarak katı bir şekilde sınırlandırıldığını ve bu sınırların aşılması durumunda bu statülerin geçersiz sayıldığını öne sürmektedir. Bu söylemlerin ortak noktası Suriyelileri kabul edilebilir bir grup olarak görmek için öngörülen katı toplumsal normlardır.** Bu normlar mültecileri yerel halkın kültürel ve sosyal değerlerine tamamen uyum sağlaması gereken bir grup olarak tanımlarken, onların bireyselliklerini ve haklarını göz ardı etmektedir. **Söylemler sığınmacıların toplum içinde “meşru” bir yer edinebilmesini, yalnızca bu beklentileri karşılamaları koşuluyla mümkün kılmakta ve bu durum ayrımcı bir söylemsel yapı oluşturmaktadır.**

Girdilerde öne çıkan başka bir tanımlama biçimi, Suriyelileri diğer göçmen gruplarla karşılaştırmaktır. Göç politikalarındaki dönemsel değişiklikler ve ülkeye giriş yapan göçmen gruplara yaklaşımların farklılaşmasıyla birlikte, medya ve kamu kurumlarının döneme ve gelen grubun etnik kökenlerine dayanan seçiciliği, ötekiler arası bir hiyerarşi yaratarak **“makbul göçmen”** algısı yaratmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye’nin iltica politikasında önemli bir kriter olan Türk soylu olmak, halk nezdinde de kabul görmenin ilk koşullarından biridir. Bu bağlamda, “Türk(men)leri diğerlerinden ayırmak gerektiğini düşündüğüm topluluk. Hatırlarsanız; savaşın başında, Arap ve Kürtler sınırlarımızdan elini kolunu sallayarak geçiyor, sadece Türk(men)lerden resmi evrak soruluyordu. Dolayısıyla bizim Arap veya Kürt’e komşuluk borcumuz yok. Türk’e karşı soydaş olarak vazifemiz var. Yıllardır süren problemi işte bu noktada doğru adlandırmak gerek” (bigbenoz, 2019) ifadesinde göçmen gruplar arasında etnik kökenlere dayalı bir ayırım yapılmakta, etnik kökenin sınır geçişlerinde bir ayrıcalık olduğu, etnik aidiyet üzerinden bir sorumluluk ve ayrıcalık algısı pekiştirilmektedir. Etnik statükonun “‘doğal’, ‘adil’, ‘kaçınılmaz’ veya ‘demokratik’ olarak sunulması” baskın söylemin temel stratejilerinden biridir. Bu strateji ayrımcılık veya ırkçılığın reddedilmesi yoluyla ya da eşitsizliği, sınıfsal ve kültürel farklılıklar veya göçmenlik statüsünün özgün sonuçları bağlamında yeniden çerçeveleyerek ırk temelli tartışmalardan uzaklaştırma” biçiminde uygulanır (Dijk, 1995, s. 91). “Sahil kıyılarında nargile içen jölelilerin çoğunun aslında Iraklı olan sığınmacılar olduğu bilirse üzerlerindeki nefretin bir nebze kırılacağını düşündüğüm insanlar. Suriyeliler genelde daha fakir olanlar (...)” (hakkisenberg, 2018) yorumunda olduğu gibi ülkedeki tüm yabancıların Suriyeli olarak etiketlediğinin, tepki çeken hareketleri yapanların tamamının Suriyeli olmadığının altını çizen girdilerin yanı sıra “klasik Arap” şeklinde mültecileri kaynak ülke bazında tek bir isim altında kategorize edemediğinde etnik kimliğe vurgu yapan söylemlere de rastlanmaktadır. **“Klasik Arap”** ifadesiyle bir genelleme yapılmakta bu kez kişilerin etnik kimlikleri üzerinden ayrımcı bir dilin kullanılmaktadır. Bu tarz söylemler bu grupları tanımayı -aralarında ayırım olmadığını iddia ederek- reddetmekte fakat Türkmenler, Balkanlardan ya da Asya’dan gelenler yani Türk soylu olanlar bu söylemlerin dışında tutulmaktadır. Bu yaklaşım, **“makbul göçmen”** algısının etnik kökenler üzerinden şekillendiğini ve Türk soylulara ayrıcalıklı bir yer tanındığını pekiştirmektedir. Öte yandan “farklılıklara odaklanmak benlik farkındalığını, benlik farkındalığı da ‘öteki’ farkındalığını” geliştirmekte, ‘biz ve onlar’ şeklinde bir kimlik duygusunu” teşvik etmektedir (Lynn & Lea, 2003: 427). Bu bağlamda, **“klasik Arap”** gibi kategoriler, toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren ve ötekileştiren bir söylem üretmektedir.

Kitlesel akınlardan kaynaklanan kontrolü kaybetme duygusu mültecilerle ilgili önyargılara neden olabilmektedir. Mültecilerin sosyal sorunların sorumlusu olduğuna inanıldığında onlara yönelik düşmanlık, hoşgörünün önüne geçmekte, ev sahibi topluluk mültecileri artan suç ve şiddetle ilişkilendirmektedir (Jacobsen, 1996: 670). Mülteciler ve hükümet politikalarına yönelik oldukça olumsuz bir dil kullanan “gereksiz şekilde, çok sayıda ve kontrolsüzce ülkeye salınmışlar. Salgın hastalık, suç ne ararsan da beraberlerinde getirip yaydılar. Üstüne yapmadıkları rezillik de kalmadı, ellerine para bile tutuşturdu hükümet yine zekâ kokan politikalarıyla. Ben bile bilirim ki bu durumlarda bir kamp açılır sınıra acil ihtiyaçlar karşılanır tehlike sonrası herkes evine döner. Ama yok bizim ülkemizde herkes muhteşem bir konfor içinde yaşıyor sanki (...) aşıktan bebekler, çocuklar ölüyor. (...) bizim de çoğumuz çocuğumuz çocuk felci salgınından el altından aşı olsunlar diye dürtülüyor. Hükümet ve dangalakça politikaları yüzünden” (pusher, 2014) şeklindeki girdide sosyal ve politik meseleleri ele almakta mültecilerin gelişinin, toplum için bir tehdit olarak sunulduğu ve bu durumun “kontROLSÜZ” ve “gereksiz” olarak tanımlandığı görülmektedir. Mültecileri toplum için zararlı bir unsur olarak tasvir ederken mültecilerle ilişkilendirilen “salgın hastalıklar” ve “suç” gibi olumsuz unsurlar, toplumda korku yaratmayı amaçlamaktadır. Hükümetin mültecilere

yönelik politikaları eleştirilmekte ve küçümsenmektedir. Hükümetin mülteci politikalarını etkisiz ve hatta zararlı olarak tanımlayan bu söylemle mülteciler yük olarak sunulmakta ve toplumda onlara yönelik düşmanlık teşvik edilmektedir.

Bir diğer girdide mülteciler giderek artan bir şekilde “korunmaya ihtiyaç duyan kişiler değil, tehdit oluşturan kişiler olarak; sorunu olan kişiler değil, sorun olan kişiler olarak” sunulmaktadır (Joly, 1992: 65): “süreç o kadar kötü yönetiliyor ki, bu insanların yarın başımıza bela olacağını görmek için müneccim olmaya gerek yok. Avrupa’da devletler 3 bin, 5 bin mülteci alınca felekleri şaşıyor, biz 3 milyon kişiyi, kim olduklarını bilmeden alıp bir de serbestçe her yere gitmelerine izin veriyoruz. Bu kişiler gelsinler, gidecek başka yerleri şu an çok yok. Ancak bu kişiler mutlaka bir kontrole tabii tutulmalıdır. Sıkıntılı olanlar aynen Suriye’ye geri gönderilmelidir. Hırsız, arsız aynen Suriye’ye geri gönderilmelidir. Bu kişilerin serbestçe her yere gitmelerine izin verilmemeli, oluşturulan kentlerde yaşatılmalıdır. Serbest dolaşım büyük güvenlik riskleri oluşturmaktadır. Bu kişilerin sömürülmesinin önüne geçilmelidir. Şu anda kızlarını 3 kuruşa birilerine metres veren, oğlunu 300-400 TL’ye karın tokluğuna çalıştıran insanlar topluma karşı öfkeyle dolmaktadır. Yarın bunların ne gibi adli sonuçlara yol açacağı meçhul. vs. vs. yapacak çok iş var ama biz hala “saldık çayıra, Mevla’m kayıra” mantığıyla iş yapmaya devam ediyoruz... tanım: saatli bomba” (kartallar yüksek uçar, 2016). Mültecilere yönelik **ötekileştirme** söylemi içeren bu girdide ilk olarak mülteciler toplum için gelecekte bir tehdit olarak tasvir edilmektedir. Bu söylem, mültecilerin toplumda yaratacağı olumsuz etkileri önceden kestirilmiş ve kaçınılmaz olarak sunmaktadır. Kullanılan dil önyargıyı pekiştirmekte ve mültecilerin tehditkâr bir kimlikle anılmalarına temel hazırlamaktadır. Türkiye’nin mülteci kabul süreçlerinin kaotik ve kontrolsüz olduğunun altı çizilerek kontrolsüz bir göç dalgası algısı pekiştirilmektedir. Mültecilerin zorunlu olarak Türkiye’ye geldiklerini kabul ederken bu durumu olumsuz bir bağlamda sunarak mültecileri “yük” olarak konumlandırmaktadır. Ardından, mültecilerin mutlaka kontrol altına alınması gerektiği vurgusu yapılmakta ve özellikle “sıkıntılı” veya olumsuz etiketlenen bireylerin geri gönderilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Mültecilerin ahlaki yozlaşmayı da beraberinde getirdiği ima edilirken “öteki” sadece bir tehdit ya da yük değil, aynı zamanda toplumun değerlerinin bozulmasına yol açan bir figür olarak konumlandırılmaktadır.

Mültecilerin dilencilik yapması söylemlerde sıkça vurgulanan ve toplumsal olarak onaylanmayan bir davranış biçimi olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, “adamlar buraya sığınmaya değil bildiğin dilenmeye gelmiş hayır dilenciye para vereceksem Türk olanına veririm” gibi ifadelerde “biz ve onlar” ayrımını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu söylemde Türk dilenci ile Suriyeli dilenci arasında bir karşılaştırma yapılmakta ve Suriyeliler ekonomik yardıma layık olmayan bir grup olarak tanımlanmaktadır. Böylece, benlik inşası yerel halkın kendi ihtiyaç sahiplerine öncelik veren bir ahlaki üstünlükle çerçevelenmesiyle sağlanırken, mülteciler öteki olarak dışlanmaktadır. Dilencilik bu söylemde yalnızca bireysel bir davranış değil, mültecilerin genel özelliklerini temsil eden bir durum olarak sunulmaktadır. “Trafik ışıklarında bekleyenler bildiğin profesyonel dilenci” ifadesinde mülteciler yardım ve destek arayışında olan kişilerden ziyade bu eylemi bir strateji ve meslek haline getirmiş kişiler olarak resmedilmektedir. Bu dil mültecilerin mağduriyetlerini görmezden gelirken, onları toplumun kaynaklarını kötüye kullanan bir grup olarak kodlamaktadır. Ayrıca bu söylemde mültecilerle günlük yaşamda karşı karşıya kalma durumu rahatsızlık ve zorunluluk üzerinden ifade edilmektedir. Dilencilerle “kaçınılamayacak yerlerde karşılaşma mecburiyeti”, mültecilerin bireysel varlıklarının toplumsal bir rahatsızlık kaynağı olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Mülteciler bu bağlamda farklı, uygunsuz ve toplum dışı bir grup olarak temsil edilmektedir. Goffman (1963) Stigma adlı kitabında damgalanmanın üç türünü tanımlamaktadır: bedensel deformasyonlar, kötü kişisel karakter ve kabile damgalaması. Kabile damgalaması ırk/etnik köken, ulus veya din ile bağlantılıdır. Türkiye’deki mültecilere yönelik iki kategoride damgalamadan bahsedilebilir: Birincisi -kabile damgalaması örneği olarak kabul edilebilecek- geldikleri ülke ve milliyetlerine göre Suriyeli, İranlı, Afgan ya da etnik kimliğe göre Türkmen, Arap olarak adlandırılmalarıdır. İkincisi, ev sahibi toplumun mültecilere “hain olmak”, “suç işlemeye yatkın olmak”, “az gelişmiş olmak” gibi kötü kişisel özellikler atfetmesidir. Bu kategoride Goffman daha ziyade fiziksel olarak deforme olmuş insanlardan, eski akıl hastalarından, uyuşturucu bağımlılarından ve fahişelerden “damgalanmış insanlar” olarak söz eder. Mülteci, görünümü, etnik kimliği veya kültürel özellikleri itibarıyla ev sahibi topluma benzemeyen, ilk bakışta çoğu zaman “farklı” olarak nitelendirilen kişidir. Damga, toplumun zihninde “normal” olarak görülen şeylerden oluşur ve buna göre sınıflandırmalar yapar. Bu anlamda damga, toplumun ürettiği şeydir ve daha sonra damgalanmış insanlara dönüşen bireylerin sosyal kimliğini şekillendirir. Mülteci nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde “normal” olan “vatandaş”, “normal olmayan” veya “yabancı” olan ise mültecidir.

Mültecilerin tamamı “nitelsiz” olarak damgalanmakta ev sahibi topluluktan aşağıda konumlandırılmaktadır. Mültecilerin “sosyal inşası diğer sosyal grupların yeniden inşasını ve yeniden konumlandırılmasını gerektirirken; aynı zamanda bazı şüpheli kurumsal uygulamaların meşrulaştırılmasını” beraberinde getirmektedir (Lynn & Lea, 2003: 447). Mültecilerin temsili çoğu zaman önyargıların kalıplaşmış kullanımıyla karakterize edilmektedir ve genel olarak olumsuzdur. Mülteciler zaman zaman “savunmasız ve çaresiz” olarak tanımlanırken sıklıkla “tehlikeli bir ‘öteki’ olarak” tanımlanır.

3.2. Benliğin İnşası: Kendini Farklılaştırma

Dil, din, etnik köken, dış görünüş gibi farklılıklara odaklanmak “öteki”yi tanımlamanın yanı sıra kişide benlik bilincini geliştirerek “biz ve onlar” ayrımını temel alan bir kimlik duygusu inşa eder. Kişi farklılıklara işaret ederek karşısındakini tanımlarken kendisinin ne olmadığını ifade etmekte dolaylı olarak kendini tanımlamaktadır. Djik (1990: 170) önyargılı insanların ırkçı görünmemek için yabancılar hakkında olumsuz görüşler ifade etmek yerine kendi olumlu yönlerini sunmanın stratejik bir taktik olduğunu iddia eder.

Suriyeli mülteciler kendi ülkelerinde kalıp “vatanlarını savunmak” yerine “kaçmayı” tercih ettikleri söylemiyle eleştirilmekte ve özellikle erkeklerin bu şekilde davranması vatana ihanet olarak değerlendirilmektedir. Erkek mültecilere yönelik bu tür eleştirilerin nedenini anlamak için Connell’in (2005) “hegemonik erkeklik” kavramına kısaca bakmak faydalı olacaktır. Connell (2005: 76) Masculinities adlı kitabında tek bir erkeklik değil birçok farklı erkeklik olduğunu ve her birinin “farklı iktidar konumlarıyla ilişkili olduğunu” savunur. Hegemonik erkeklik kavramı “yaygın idealleri, fantezileri ve arzuları” ifade eder ve toplumsal cinsiyet rollerinin eril idealleştirilmesine vurgu yapmaktadır (Connell & Messerschmidt, 2005: 838). Bu kavram bazı kültürel, tarihsel ve toplumsal varsayımlarla sınırlı olsa da ideal tip vurgusu nedeniyle pek çok erkeği dışlar. Normatif veya baskın erkeklik, davranış, düşünme veya hareket etme biçimlerine ilişkin standartları belirler (Connell, 2005: 837). Normatif/baskın erkeklik fikrine göre, savaş ortamında ideal bir erkeğin yapması gereken şey, vatanını terk etmemek ve canı pahasına da olsa onun için mücadele etmektir. Bu bağlamda Türkiye’deki mülteciler, özellikle de erkekler, “kendi memleketlerini terk etmeleri ve kaçmaları” nedeniyle ideal erkek normundan sapmış görülmektedir. “Biz ve onlar” ayrımı “vatansever” ve “hain” kavramları temelinde anlatılır, “onlar” “hain” olarak etiketlenirken “biz”den daha aşağıda konumlandırılır. Burada egemen grubun tatmini olarak milliyetçilik öne çıkar. Hegemonik erkeklik, “ihanet”, “savaşta kaçma” gibi söylemler aracılığıyla milliyetçilikle iç içe geçmiştir. Ülkesi için savaşmayan genç erkekler, kendileri yerine başkalarını ülkeleri için savaşmak zorunda bıraktıkları için suçlanmakta, “korkak ve utanmaz” olarak etiketlenmektedir. Ülkesini savunmamak, savaşta kaçmak “adam olamamakla” eşleştirilerek egemen erkeklik kurgusunda mülteciler ideal olanın dışında bırakılmaktadır: “adam olan kendi ülkesini korur onun için savaşır. Biz gitseydik eminim sınırdan hepimizi vururlardı. haa kadınlar mı var diyorsunuz” (bosharif, 2015). Bu söylemde “adam olmak” ifadesi yalnızca fiziksel cesaret ve savaşma yeteneği değil, aynı zamanda ahlaki bir üstünlük anlamına gelmektedir. Kendini “adam” olarak tanımlayan grup, ahlaki olarak üstün bir kimlik inşa etmekte bu idealize edilmiş benlik, ülkesini savunma sorumluluğunu yerine getiren, onurlu ve fedakâr bir birey olarak sunulmaktadır. Mültecileri “adam olamayan”, dolayısıyla ahlaki olarak eksik veya zayıf bireyler olarak konumlandırmak “biz” kimliğini güçlendirirken “onlar” kimliğini küçümsemektedir. Girdi de ayrıca kadınlar, savaşın aktif bir öznesi olamayacakları varsayımına dayalı olarak dolaylı bir biçimde ötekileştirilmektedir. Söylem, savaşın yalnızca erkeklerin görevi olduğunu varsayarak, cinsiyetçi bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Bu söylemde, “biz” ahlaki, milli ve etik değerler açısından üstün bir grup olarak tanımlanırken, mülteciler “sorumluz, zayıf ve ayrıcalıklı” bir öteki olarak sunulmaktadır. Mültecilerin koşulları göz ardı edilerek ülkelerini terk etmelerini etik bir ihlal gibi sunmak, ötekileştirmeyi derinleştirmekte ve empati kurulmasını zorlaştırmaktadır. Girdinin sahibi yalnızca ötekini suçlarken “biz” kimliğini ötekinin eksikliği üzerinden tanımlamaktadır. “Ötekilik bir karşıtlık ilişkisi aracılığıyla tanımlanana kadar ‘benlik’ gerçekleştirilemez. Ulusal kimlik, bizimle onlar arasında farklılıklar oluşturabilen, esas itibarıyla paylaşılan bir toplumsal etkileşim ürünüdür” (Kozisek, 2016, s. 9). Erkeklikle iç içe geçmiş bir milliyetçilik söylemi aracılığıyla “biz ve onlar” ayrımı yapılarak mülteciler ötekileştirilmekte ve milliyetçi söylemin en önemli unsurlarından biri olarak “vatan savunması” söylemi kurgulanmaktadır. Milliyetçiliğin ve ulus devletin temel unsurları olan dil birliği, tarih birliği, kültür birliği ve milli kimlik gibi kavramlar hâlâ çoğunlukla “biz ve onlar” ayrımını diri tutmak amacıyla kullanılmaktadır: “çoğu ülkesini savaşmadan bırakan kaçan genç erkek nüfusun oluşturduğu topluluk. Bir de suriyede savaşı bitirin biz geri döneriz diye nutuk atıyorlar. Oldu başka. Başka milletlerin çocukları sizin için esadla ışidle savaşacak. Çoğu korkak ve utanmaz. Savaş bitse bile

çoğu geri dönmezler. Varsa oradaki araziye evini satarlar anca” (ahşap dibegin demir tokmagi, 2015). Yazarların vatan savunması konusunda bağımsızlık savaşı veren kendilerinden çok önceki bir kuşağa atıf yaparak mültecileri eleştirmeleri üzerinde durulması gereken söylemlerden biridir. Bu söylemde milliyetçiliğe, Ötekini aşağı gören, kendi tarihiyle övünen bir söylem eşlik etmektedir. Savaş koşullarında bulunmamış bu insanlar, tamamen farazi bir durum yaratarak kendi ülkelerinde bir savaş çıkması durumunda vatanlarını asla terk etmeyeceklerini ve onu savunacaklarını varsayarak, savaştan kaçan insanları eleştirmektedir. “Toplumsal olarak inşa edilmiş diğer paradigma türleri gibi, erkekliğin inşası da sınıf, etnik köken ve ırk gibi belirli yapıları” yansıtmaktadır ve burada yapılan erkeklik tanımındaki spesifik yapılar savaş ve ondan kaçan erkeklerdir (Montes, 2013: 472). Onlara karşı “biz” vatanımız için savaşıyoruz, “biz” canımızı feda ederiz, “biz” savaştan kaçmayız gibi ifadelerle başvurarak mültecilerle (özellikle de erkeklerle) ev sahibi topluluğun erkekleri arasında sembolik sınırlar çizilmektedir. Böylece ev sahibi topluluk erkekleri idealize edilerek diğerleri ötekileştirilip dışlanmakta ve “biz” ve “onlar” ayrımı eril ve milliyetçi bir söylemle yeniden inşa edilmektedir. Erkek mülteciler hain ilan edilip ötekileştirilirken milliyetçilikleri ve erkeklikleri tartışmaya açılarak kendilerinden beklenen toplumsal cinsiyet rollerini (savaşmak, vatani savunmak, kaçmamak) yerine getirmediği için eleştirilir. Savaştan kaçan erkekleri “vatan haini” olarak etiketleyen bu eril söylem, “vatan” kelimesini öne çıkararak milliyetçi söylemle iç içe geçmektedir. Wimmer ve Schiller’e (2003: 583) göre milliyetçi söylem “ulusal toprakları fetişleştirmeyi, halkın kanı pahasına savunulmayı hak eden bir kutsal alan haline getirmeyi” amaçlamaktadır. Bu tür söylemlerde ev sahibi toplum üyelerinin ortak mirasa -ataların kanıyla sulanmış vatan toprağına- atıfta bulunarak mültecileri ötekileştirdiği görülmektedir. Şanlı tarihi hatıralar “bizi” tanımlayan unsurlardan biri olarak görülmektedir.

Mültecilerin savaş nedeniyle anayurtlarını terk etmelerinin geride kalanlara ve ulusal birliğe ihanet olduğu teması da öne çıkan söylemlerden biridir. Bu söylemde, savaş zamanında kendi ülkelerini terk edenlerin, geride kalanları düşünmediği, millet olmanın ön şartlarından birlik ve beraberlik gibi ortak duygulara zarar verdiği vurgusu yapılmaktadır. Vatanlarına ihanet ettiği düşünülen mülteciler “vatan haini” olarak damgalanmakta ve bu sebeple -vatanlarına faydaları olmadığından- Türkiye’ye hiçbir fayda sağlayamayacak kişiler olarak görülmektedir.

Mültecilerin savaştan kaçmalarına hoşgörüyle yaklaşarak, savaş bitene kadar Türkiye’de kalmalarına izin verilmesi gerektiğini savunan girdilerde dahi yazarların kendilerinin böyle bir durumda ülkelerini terk etmeyecekleri; yurtdışında mülteci olmaksızın savaşıp ölmeyi tercih edecekleri şeklinde ifadeler eşlik etmektedir. Savaştan kaçan mültecileri “hain” olarak etiketleyenlerden daha hoşgörülü bir yaklaşım sergileyen bu söylem savaş zamanında vatani terk etmeyi, en hafif tabirle “kolay yolu seçmek” olarak tanımlamaktadır. “Mülteci olmak” ifadesine yüklenen anlam mülteci olmayı zor ve istenmeyen bir durum olarak ele alan bir bakış açısı içermektedir. Diğerlerine göre daha hoşgörülü olan bu girdilerde, mültecilerin Türkiye’de yaşamasına belirli koşullar altında izin verilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Yine de sıklıkla mültecilerin ülkenin her yerinde değil, belirli yerlerde yaşamasına izin verilmesi ya da burada sadece misafir olarak kalmalarının ve zamanı gelince geri dönmelerinin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu tarz ılımlı söylemlerin dahi ‘ama’ ile bitmesi, zihinlere yerleşen “biz ve onlar” ayrımının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Mülteci her zaman yabancısıdır ve hiçbir zaman “biz” olarak ifade edilen topluluğun üyesi olamaz: “yaşlı kadın ve çocuklara kucak açma olayına okey de bu zıppır zıppır gezen keyif çatan adamlara ne demeli bizim askerlerimiz yerine neden onlar zorunlu olarak ülkelerini korumaya götürülüyor” (burchina93, 2019).

Öne çıkan bir diğer söylem “ülkenin kendi vatandaşlarına hiçbir zaman yetmeyen mevcut kaynaklarının” mülteciler tarafından paylaşılmasıdır. “Dağdan gelip bağdakini kovacak potansiyelleri vardır” (niktir et niktir de olur, 2016) ifadesi benlik ve öteki arasındaki ayrımı güçlendiren bir dil kullanmaktadır. Bu söylem, benlik olarak konumlanan yerel halkı hak sahibi, yerleşik ve kaynaklara doğal olarak erişme hakkına sahip bir grup olarak inşa ederken; mültecileri öteki olarak, yerel halkın haklarını tehdit eden, dışsal bir aktör olarak farklılaştırmaktadır. Bu bağlamda benlik inşası “meşru” hak sahipliği ile ilişkilendirilir. Yerel halk bu söylemde ülkenin kaynaklarının orijinal ve doğal sahibi olarak temsil edilir. Bu durum yerel halkın kendi kültürel ve ekonomik kaynaklarına olan haklarının sorgulanamaz olduğu varsayımına dayanır. Öte yandan, mülteciler “dağdan gelen” metaforuyla, dışsal, yabancı ve potansiyel bir tehdit olarak çerçevelenir. Bu metafor, mültecilerin yerel topluluğa ait olmadığını ve onların mevcut düzeni bozma kapasitesine sahip olduklarını ima etmektedir. Söylemin ötekini farklılaştırma stratejisi tehdit algısıyla birlikte bir hiyerarşi yaratmayı amaçlar. Bu bağlamda yerel halkın sahip olduğu haklar doğallaştırılırken, mültecilerin bu hakları talep etmesi meşru bir hak arayışından ziyade bir tehdit olarak kodlanır.

İfadedeki “kovacak potansiyel” vurgusu, mültecilerin yalnızca kaynaklara ortak olma çabasıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bu kaynakların yerel halktan alınarak tamamen mülteciler tarafından kontrol edilmesine yönelik bir risk barındırdığını ima eder. Bu söylem, mülteciler ve yerel halk arasındaki kaynak paylaşımı meselesini tarafsız bir konu olarak değil, bir çatışma ve hak mücadelesi bağlamında çerçevelemektedir. Bu da ötekini dışlayan ve benliği meşrulaştıran bir söylem üretimine katkıda bulunmaktadır.

Kapıları açıp Avrupa’ya gönderme tehdidi sadece mültecilere değil “yeterince sorumluluk almadığı” düşünülen Avrupa ülkelerine de yönelik bir tehdittir. Burada mülteciler bir yandan güvenlik sorunu olarak diğer yandan Avrupa ülkelerini tehdit etmenin bir aracı olarak konumlandırılmaktadır. Savaşta kaçanların -özellikle genç erkek mültecilerin-, sığınma talep ederken ülke seçenlerin, ilk sığınma ülkesi olan Türkiye’den Avrupa’ya geçmek isteyenlerin, Türkiye’de kalmak isteyenlerin farklı şekillerde suçlandığı bu söylemlerde “kendilerine verilenle yetinmeyen kişiler” vurgusu öne çıkmaktadır: “aga adamlar güya canlarını kurtarmak için savaştan kaçıyor, onlara kucak açıyorsun ama beyefendiler beğenmiyor. Sadece Türkiye’yi değil, Yunanistan’ı, Bulgaristan’ı, Romanya’yı, Macaristan’ı, Sırbistan’ı, hatta Avusturya’yı beğenmiyor herifler. Almanya veya İngiltere’ye kapağı atmak hedef. Garanti olsun diye kucağına iki aylık bebek. Tamam içlerinde gerçekten yardıma muhtaç olanlar var eyvallah da sığınmacılara bakıyorum çoğu zıpkın gibi delikanlı. Moda tabirle “ tükürükleriyle ışid’i boğarlar “ ama beyefendiler vatanini, namusunu, kardeşini, atasını, bayrağını korumak için savaşacağına kaçıyorlar. Hadi ölümden korkuyorsunuz ona da eyvallah da birader canini sığındığın ülkeyi beğenmemek nedir ya. Ben devletin yerinde olsam, ne kadar sığınmacı varsa, buyur kardeşim otobüs biletin, vapur biletin ahanda Yunanistan, Bulgaristan bedava. Açarım kapıları, Avrupa uğraşsın” (reklama reklam demeyen arkadaşlar, 2015). Bu girdide yerel halk “haklı, fedakâr ve cömert” bir grup olarak inşa edilirken, mülteciler “nankör, fırsatçı ve tehdit oluşturan” bir dış grup olarak temsil edilmektedir. Yerel halk “onlara kucak açıyorsun” gibi ifadelerle, mültecilere yardım eli uzatan, fedakâr ve merhametli bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Bu temsil yerel halkı ahlaki olarak üstün ve doğal olarak hak sahibi bir konumda yerleştirmektedir. Yerel halkın cömertliğine vurgu yapılırken, bu cömertliğin karşılığında mültecilerden “minnet” ve “uyum” beklenmektedir. **Yerel halkın mültecilere yardım etme kapasitesine sahip bir grup olarak bu yardımı hak edenlerin kim olduğuna karar verme yetkisine sahip olduğu varsayılmaktadır.** Yerel halkın hak sahipliği ve meşruluğu “sığınılan” bir ülkenin sakinleri olarak, toprağa ve kaynaklara yönelik kontrol hakkına dayandırılmaktadır. Bu kontrol hakkı ötekine karşı duyulan rahatsızlık ve eleştiri üzerinden pekiştirilmektedir. Böylece, benlik inşası, yerel halkı hakları ihlal edilen bir grup olarak resmederek güçlendirilmektedir. Mülteciler ise “beyefendi” ve “herifler” gibi ifadelerle fırsatçı ve nankör bir grup olarak temsil edilmektedir. Bu temsil onların insani yardım ihtiyaçlarından ziyade, ekonomik ve stratejik hedefleri olan bireyler olarak algılanmasını sağlamaktadır. “Almanya veya İngiltere’ye kapağı atmak hedef” ifadesi, mültecilerin yardım yerine kendi çıkarlarını düşünen bireyler olduğu algısını pekiştirmektedir. Ayrıca, “zıpkın gibi delikanlı”, “tükürükleriyle ışid’i boğarlar” gibi ifadeler, mültecilerin fiziksel güç ve yaş açısından savaşa katılabilecek durumda olduğunu ima ederek, onların “yardıma muhtaç” olma statüsünü sorgulamaktadır. Bu bağlamda mülteciler -sahte bir mağduriyet sergiledikleri iddia edilerek- ahlaki olarak yetersiz, hatta dolandırıcı bir grup olarak kodlanmaktadır. Ötekileştirme stratejisi mültecilerin yerel halktan farklı olduğunu vurgulamakta, onların toplumsal düzeni bozduğunu ve bu düzene tehdit oluşturduğunu ima etmektedir. “Avrupa uğraşsın” benzeri ifadeler mültecilerin yalnızca yerel topluma değil uluslararası topluma da yük olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu yük algısı, ötekileştirmeyi güçlendirirken mültecilerin varlığını meşru bir insan hakkı meselesinden ziyade yönetilmesi gereken bir kriz olarak çerçevelemektedir.

“En çok kızdığım mevzuda bizi beğenmeyip Avrupa’ya kaçmaya çalışmalarıdır” (otuken reis, 2018) ifadesi “biz ve onlar” ayrımını pekiştirirken, mültecilerin yerel topluma duyduğu “minnet” eksikliği üzerinden bir rahatsızlık dile getirmektedir. Söylem yerel halkı hak sahibi ve fedakâr bir grup olarak inşa ederken mültecileri nankör, fırsatçı ve bu topluma ait olmayan bireyler olarak ötekileştirmektedir. Yerel halkın duygusal tepkisini merkeze koyan bu ifade benliği üstün ve haklı bir konumda yerleştirmektedir. Bu tür bir ifade yerel halkın cömert bir grup olduğunu varsaymakta ve mültecilerin bu yardıma karşılık “minnet” duyması gerektiğini ima etmektedir. Benlik inşası, yerel halkın pozitif bir imajını koruma çabasıyla desteklenmekte, benlik mültecilerin “beğenmediği” ancak onların hayatta kalmalarını sağlayan bir kurtarıcı olarak temsil edilmektedir. Yerel halk yardım sunan bir grubun ötesinde mültecilerin varlıklarını sürdürmelerinin temeli olarak konumlandırılmakta, yerel halk için üstün ve vazgeçilmez bir statü inşa edilmektedir. Mülteciler nankör bir grup olarak resmedilirken insani ihtiyaçları göz

ardı edilerek, onların yalnızca yerel toplumu eleştiren ve daha iyi koşullar peşinde koşan bir grup olduğu ima edilmektedir. Bu söylem ötekini “tatminsiz” ve “ayrıcılık talep eden” grup olarak farklılaştırmaktadır. Ayrıca, “Avrupa’ya kaçmaya çalışmaları” ifadesi, mültecilerin yerel topluma ait olmadığını ve olmayı istemediğini öne sürmektedir. Bu şekilde mülteciler yalnızca “öteki” değil, aynı zamanda “uyumsuz” bir grup olarak temsil edilmektedir. Bu söylemde dikkat çeken bir diğer unsur, yerel toplumu mültecilere karşı üstün ve vazgeçilmez bir pozisyonda yerleştiren güç ilişkileridir. Söylem, yerel halkın mültecilere sunduğu imkanları bir lütuf olarak göstermekte ve bu lütuf karşısında mültecilerin taleplerini ve seçimlerini eleştirmektedir. Bu durum, yerel halkı “haklı ve güçlü”, mültecileri ise “talepkâr ve haksız” bir pozisyona sabitlemektedir.

Mültecilerin ele alınışındaki “bize karşı onlar” eğilimi, büyük ölçüde “azınlık grupların dışlanmasını geçerli kılan dolayimli bir ulusal kimliğin geliştirilmesinden beslenmektedir”. Çoğu zaman medya, bir ulusun parçası olarak kabul edilen bir topluluğun sınırlarını tanımlayarak ve azınlıkları “ötekiler” olarak dışlayarak sınırlı şekillerde dolayımlanmış bir ulusal kimlik oluşturmuştur (Fürsich, 2010: 113). Keskin bir “biz ve onlar” ayrımı barındıran ve kültürel farklılıklara vurgu yapan “evet Suriyeliler ve bizler çok farklı kültürlerdeniz. Zengin olanları inanılmaz zenginler. İstanbul’daki pahalı sitelerde iki eşine birden daire alan bir adamın sığınmacı olması beni acayip sorular sormaya zorluyor. Çok eşlilik sorun değil, doğum kontrolünün olmaması sorun değil, hijyen anlayışının olmaması hiç mi hiç sorun değil!” (akademikpanda, 2015) ifadesi yerel halkı belirli bir kültürel norm ve değerlere sahip, rasyonel ve düzenli bir grup olarak inşa ederken, Suriyelileri bu normlardan ve değerlerden uzak, uyumsuz ve rahatsız edici bir grup olarak farklılaştırmaktadır. Bu söylemde benlik inşası “kültürel üstünlük” üzerinden şekillenmektedir. Yerel toplum belirli bir hijyen anlayışına sahip, doğum kontrolü gibi rasyonel davranışları benimseyen ve tek eşlilik gibi normlara uygun yaşayan bir grup olarak temsil edilmektedir. Bu, benliği yalnızca farklı değil, aynı zamanda üstün bir konuma yerleştiren bir çerçeve oluşturmaktadır. İfadedeki “bizler çok farklı kültürlerdeniz” söylemi, bu ayrımı açıkça vurgulayarak, kültürel farkın altını çizmekle kalmaz, bu farkın bir çatışma kaynağı olduğunu ima etmektedir. Ötekini farklılaştırma, Suriyelilere atfedilen “uygunsuzluk” ve “aşırılık” imgeleriyle yapılmaktadır. “Zengin olanları inanılmaz zenginler” ifadesi sığınmacıların yalnızca yardıma muhtaç kişilerden oluşmadığına dikkat çekerken, bu durumun yarattığı “çelişki” üzerinden ötekini sorgulayan bir dil kullanılmaktadır. Suriyeliler arasında “iki eşine birden daire alan” bireylerin varlığına yapılan vurgu, yalnızca ekonomik eşitsizlik üzerinden değil, aynı zamanda çok eşlilik gibi toplumsal normlara aykırı bulunan pratikler üzerinden bir ötekileştirme stratejisi geliştirmektedir. Bu farklılaştırma söylemde ötekini aşağılayıcı ve olumsuz imgelerle pekiştirilmiştir. Kullanılan ironik ve küçümseyici ton ötekinin kültürel normlarının ve yaşam biçimlerinin farklı ve kabul edilemez olduğu yönündeki algıyı yansıtmaktadır. Suriyeliler yerel topluma entegre olamayacak, hatta toplumsal düzeni bozacak bir grup olarak kodlanmaktadır. Bu söylem benlik ve öteki arasındaki karşıtlığı güçlendiren hiyerarşik bir yapı kurmakta, Suriyeliler “uyumsuz,” “aşırı” ve “norm dışı” bir grup olarak resmedilirken, yerel toplum “rasyonel,” “düzenli” ve “kabul edilebilir” bir yaşam biçiminin temsilcisi olarak sunulmaktadır.

Bu bölümde ele alınan söylemler, mültecilere yönelik toplumsal algının inşasında “biz ve onlar” arasındaki ayrımın nasıl pekiştirildiğini kendini farklılaştırarak benliğin nasıl inşa edildiğini açıkça göstermektedir. Yerel halk, kendisini yardım sunan, fedakâr ve üstün bir konumda inşa ederken, mülteciler sıklıkla nankör, tatminsiz ve tehdit oluşturan bir grup olarak farklılaştırılmaktadır. Bu tür söylemler, yalnızca bireyler arasındaki algıları değil, aynı zamanda toplumsal düzeydeki güç ilişkilerini ve hiyerarşik yapıları da yeniden üretmektedir. Ötekileştirmenin bu biçimi, mültecilerin insani ve bireysel ihtiyaçlarını görünmez kılarken, onların homojen ve olumsuz bir grup olarak temsil edilmesine neden olmaktadır. Bu tür bir dil toplumsal uyumu teşvik etmek yerine ayırışmayı ve mültecilere yönelik olumsuz algıları derinleştiren bir işlev görmektedir. Bu bağlamda, söylemin dilsel yapısı, toplumsal ayırışmayı derinleştirirken, mültecilere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı politikaların meşrulaştırılmasına da hizmet etmektedir.

3.3. “Bize” Karşı “Onlar”: İçimizdeki Düşman

Türkiye’deki mültecilerden Suriye’den gelenlerin savaş bitince evlerine dönmeleri, diğer ülkelerden gelenlerin ise üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesi beklenmektedir. “Misafir” kavramı göçün başladığı 2011 sonrası ilk birkaç yıl Suriyeliler için sıklıkla kullanılmıştır. “Misafir” kavramının vurgulanmasının ve kullanılmasının nedeni ev sahibi ülkenin mültecileri geçici ikamet sahibi olarak görmesidir. Mültecilerin geçiciliğine, misafir olduklarına sıklıkla yapılan vurgu -her ne kadar artık kullanımdan kalkmış görünse de- kamu kurumlarının ve medyanın “misafir”

söyleminin ev sahibi toplum tarafından da benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde sözlük yazarları da mültecileri muhtaç, yoksul ve geçici misafirler olarak kendilerinden daha aşağı bir konuma yerleştirmeyi tercih etmektedir. Mültecilerin yabancı ve/veya misafir olarak tanımlanması “biz ve onlar” algısını daha belirgin hale getirmekte ve bazı açılardan bu iki topluluk arasına bir çizgi çekilmesine yol açmaktadır. Yazarlar ev sahibi-misafir olarak da tanımlanabilecek bu eşitsiz ilişkide daha yukarıda konumlandıkları kendilerini mülteciler hakkında söz sahibi olarak görmektedir. Bu konumlandırmanın bir sonucu olarak mültecilerin “saygılı”, “sorun çıkarmayan”, “dikkat çekmeyen” ve “şikâyet etmeyen” insanlar olması beklenmektedir. Öteki olmak yalnızca kişinin bireysel özelliklerinin bir sonucu değil aynı zamanda ev sahibi toplumun inşa ettiği “biz ve onlar” ayrımının da bir yansımasıdır. Bir kişi bir kez mülteci olduğunda -özellikle de mülteci akınları yoluyla- ev sahibi topluluk tarafından yabancı bir ülkeden gelen bir topluluğun (Iraklılar, Suriyeliler, İranlılar vb.) bir parçası olarak, bir stereotip olarak etiketlenmeye başlar. Bu bağlamda benliğin ve ötekinin inşasının yanı sıra ortaya çıkan söylemlerden biri de “içimizdeki düşman” söylemidir. Prensipite “düşman sığınmacıdır ve kişi ırkçı bir kimliği inkâr etmeye çalışsa da bu söylem ırkçı argümanları” devam ettirmektedir (Lynn & Lea, 2003: 446). “(...) ister faşist deyin ister insan düşmanı. Ya kaçmayıp gidip ülkelerini savunsunlar ya da efendi gibi sınırdan kendileri için oluşturulan mülteci kamplarında yaşasınlar. Senin ülkende savaş çıktı diye benim kadını yolda tedirgin yürümek, taciz edilmek, taciz korkusuyla yaşamak zorunda değil. Senin ülkende savaş çıktı diye benim insanım senin yarattığın tahribata katlanmak, senden zarar görmek zorunda değil. Eğer buna faşistlik deniyorsa faşist olmaya razıyım ben” (tilion, 2015) söyleminde “biz” yani yerel halk, saldırıya uğramış, mağdur edilmiş ve bu mağduriyete rağmen haklarını savunmak isteyen bir topluluk olarak inşa edilmektedir. “Benim kadını,” “benim insanım” ifadeleri, benlik inşasını milliyetçi ve sahiplenici bir temelde kurmaktadır. Bu söylem mültecilerin varlığını toplumsal düzene yönelik bir tehdit olarak çerçevelerken, yerel halkın haklarının sorgulanamaz ve doğal olduğunu varsaymakta, böylece, “biz” hak sahibi olan ve bu hakları koruma mücadelesi veren bir grup olarak meşrulaştırılmaktadır. Söylem mültecileri dışarıdan gelen “diğer” bir grup olarak “içimizdeki düşman” olarak konumlandırırken mültecilerin kamplarda yaşamasını talep ederek toplumsal yaşamın dışına çıkarılmasını talep etmektedir. Mağduriyetleri sorgulanan mültecilerin varlığı yalnızca geçici ve koşullu bir hak olarak kabul edilirken, insani ihtiyaçları ve zorunlu göç nedenleri görünmez kılınmaktadır. Mülteciler bir tehdit kaynağı ve toplumsal tahribatın sorumlusu olarak kodlanmaktadır. Mültecileri bireysel hakları ihlal eden ve toplumsal düzeni bozan bir grup olarak resmeden bu dil onları cinsel şiddet ve suçla ilişkilendirilerek tehditkâr bir düşman olduklarını ima etmektedir. Düşmanlaştırıcı bu retorik “faşist olmaya razıyım” gibi ifadelerle meşrulaştırılmakta, ötekileştirici tutumun ideolojik ve ahlaki açıdan savunulabilir olduğu mesajını vermektedir.

Mültecileri iş, barınma ve hizmet gibi konularda rakip olarak gören ev sahibi topluluk mültecilerin yaşam koşullarının daha fazla mülteci çekecek kadar iyi olmamasını isterken düşmanca veya duyarsız görünmek istemez (Benard, 1986: 621). Türkiye’de halihazırda var olan işsizlik benzeri sorunlar mültecilere bağlanmaktadır. Ancak mülteciler çoğu zaman ev sahibi toplum üyelerinin yapmak istemediği işleri yapmakta ve dolayısıyla alt sınıfa dönüşmektedirler. “Bireyler arasındaki doğa farklılığı fikrinden” kaynaklanan “kol emeğinin kurumsal olarak ırksallaştırılmasının” bir sonucu olarak pek tercih edilmeyen işlerde çalışan mülteciler, yine de yerel halk tarafından iş piyasasında rakip olarak görülebilmektedir (Balibar ve Wallerstein 1991: 210). “(...) zaten kendi vatandaşımız aç, işsiz ve mağdur durumda iken bir de bunların çıkması... neyse yapılacak en kolay ve en güvenli şey bu ülkeden kaçmamız olacaktır umarım” (pose34, 2016) ifadesinde temelde yerel halkın mağduriyeti ile mültecilerin varlığı arasında bir çatışma yaratılarak ötekileştirici bir çerçeve kurulmaktadır. Yerel halk ekonomik ve sosyal zorluklarla mücadele eden bir grup olarak inşa edilerek mağdur ve haklarından mahrum bırakılmış bir topluluk olarak temsil edilirken, bu mağduriyetin doğrudan sebebi mültecilerin varlığı olarak işaret edilmektedir. Bu söylem mültecilerin sorunların kaynağı olduğu algısını güçlendirerek, toplumsal eşitsizliklerin karmaşık yapısını görünmez kılmaktadır. Yerel halkın mağduriyetinin yalnızca mültecilerin varlığına indirgenmesi ekonomik ve sosyal sorunların gerçek dinamiklerini göz ardı ederken mültecileri “günah keçisi” haline getiren bir söylemsel strateji ortaya koymaktadır. “Bir de bunların çıkması” ifadesiyle mülteciler topluma ek bir yük ve rahatsızlık kaynağı olarak resmedilmektedir. Burada “bunlar” ifadesinin belirsizliği, mültecilerin homojen bir grup olarak algılanmasını ve bireyselliklerinin göz ardı edilmesini sağlar. Bu dil mültecileri yerel halktan tamamen farklı, uyumsuz ve tehditkâr bir grup olarak çerçevelemektedir. Bu ötekileştirme mültecileri toplumsal problemlerin başlıca kaynağı olarak göstermenin yanı sıra, onların varlığını rahatsız edici ve dışlanmasa gereken bir unsur olarak kodlamaktadır. Yapılacak en güvenli şeyin ülkeden kaçmak olduğu söylemi mültecileri “içimizdeki düşman” olarak konumlandırarak onların varlığının

yerel halkı kendi vatanında güvensiz hissettirdiği iddiasını güçlendirmektedir. Yerel halkın mülteciler nedeniyle ülkeyi terk etmeyi düşünmesi “biz ve onlar” arasındaki çatışmanın derinliğini dramatize ederken, mültecilerin varlığını ulusal aidiyete karşı bir tehdit unsuru olarak tanımlamaktadır. Mülteci akınları “genelde bir çatışmanın sonucu” ortaya çıksa da sıklıkla “aynı zamanda bir çatışma nedeni” olabileceği düşünülmektedir (Martin, 2005: 331). Türkiye’de mültecilerin varlığı ciddi bir çatışmaya yol açmasa da durum bir tedirginlik geleceğe yönelik bir kaygı şeklinde baş göstermektedir. Vatandaşlık fikrinin iki temel özelliği olan “yasal statü” ve “normatif bir sosyal üyelik, maddi eşitlik ve katılım anlayışının” işleri daha da kötüleştireceğini düşünenler olaya yarattıkları hayali bir gelecek kurgusuyla yaklaşmaktadır (Kalu, 2009: 11). Mültecileri toplumsal düzenin tehdit unsurları olarak konumlandıran “kalacaklarsa da gettolaşmalara izin verilmemeli popülasyon eşit dağıtılmalı. Yakın vadede kamu tehdidi içeriyorlar” (kumralserhat, 2019) söylemi mültecilerin varlığını kısıtlanması ve denetlenmesi gereken bir durum olarak ele alırken bu denetimin yerel toplumun huzur ve güvenliği için kaçınılmaz olduğu fikrini pekiştirmektedir. “Kalacaklarsa” ifadesi, mültecilerin varlığını baştan itibaren geçici bir durum olarak çerçeveleyen bir şartlılık vurgusu taşımaktadır. Bu şart mültecilerin ancak belirli kontrol mekanizmaları çerçevesinde kabul edilebilir olduğunu ima etmektedir. Bu söylem mültecilerin toplumsal kabulünün yerel halkın güvenlik ve düzen algısına dayandığını açıkça göstermektedir. “Gettolaşma” ihtimali vurgusu mültecilerin toplumsal yaşam içinde homojen ve izole bir grup olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bu vurgu mültecilerin bir arada bulunmasının yerel topluma zarar verecek bir yapı oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Böylece mülteciler tekil bireyler olarak değil kitlesel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda mültecilerin toplumsal uyum yeteneği sorgulanmakta, mültecilerin yalnızca fiziksel olarak değil, kültürel ve sosyal olarak da toplumdan ayrı duracağına dair bir önyargı ifade edilmektedir. Popülasyonun eşit dağıtılması talebi mültecilerin varlığını yalnızca demografik bir mesele olarak ele alarak durumun yönetilmesi gereken bir yük olduğu algısını pekiştirmektedir. Burada mülteciler bir toplumun bireyleri olarak değil düzenlenmesi gereken bir sorun olarak çerçevelenmektedir. Yine bu ifadeyle yerel halk mültecilerle doğrudan temas etmenin yükü altında kalacak bir grup olarak temsil edilmektedir. “Kamu tehdidi” ifadesi ise mültecileri ekonomik ve sosyal bir yükün yanı sıra fiziksel ve toplumsal güvenliği tehdit eden bir grup olarak kodlamaktadır. Mültecilerin varlığı yerel halkın refahına ve kamusal alanların düzenine yönelik bir tehlike olarak görülmektedir. Bu söylemde mülteciler toplumun bir parçası olmaktan çok toplumun dışına itilmesi gereken veya sıkı bir şekilde kontrol altında tutulması gereken bir grup olarak tanımlanmaktadır.

“Şu an için hiç kimsenin umursamadığı ancak kısa süre sonra başımıza en büyük dertlerden birini açacak olan sorundur. Bir halk ancak bu kadar uyur herhalde. 5-10 sonra sayıları muhtemelen %20, 30 civarında artacağı ve buraya alıştıklarından daha da palazlanacakları hesaba katılırsa gerçekten ciddi problem olacaklardır. işsizlik ve kaynak sıkıntısı kendi halkımıza yetmiyormuş gibi bir de 2 milyona yakın ortak çıktı başımıza.. Bir de ciddi ciddi bunların “mülteci” olduklarından dolayı savaştan sonra geri döneceğine inanan var” (macias, 2014) ifadesi mültecileri gelecekte toplum için bir tehdit ve yük olarak konumlandırırken, yerel halkı pasif ve mağdur bir grup olarak resmetmektedir. Söylem, mültecilerin varlığını şimdi var olan ve gelecekte büyüyecek bir sorun şeklinde çerçeveleyerek toplumsal ayrışmayı derinleştiren bir söylemsel yapı sunmaktadır. Mültecilerin varlığı gizli bir tehdit olarak sunulurken onların toplum için uzun vadede ciddi sorunlar doğuracağı varsayımı pekiştirilmektedir. Bu söylem mültecilerin hem bireysel varlıklarını hem de gelecekteki potansiyel etkilerini bir tehdit unsuru olarak görerek onları toplumsal düzenin bozulmasıyla ilişkilendirmektedir. Yerel halkın bu tehdidi fark edemeyecek kadar “uyur” olduğu iddiası, onları pasif ve edilgen bir pozisyona indirgeyerek ve “tehdit karşısında hazırlıksız” bir grup olarak tanımlayarak mültecilerin varlığını daha dramatik bir çerçevede sunmaktadır. Geleceğe yapılan atıf mültecilerin geçici bir sorun olmadığını, kalıcı ve büyüyen bir tehdit olduğunu ima etmektedir. Mültecilerin toplumda güç kazandıkça daha fazla sorun yaratacağı söylemi onların uyum sağlayamayacağını ve toplumun bir parçası olmak yerine topluma yük olmaya devam edeceğini öne sürerek ötekileştirmektedir. Mültecilerin statüsü sorgulanmakta geri dönüşle ilgili belirsizlik üzerinden yerel halkın umutları “naiflik” olarak küçümsenmekte ve bu belirsizlik toplumsal korkuyu artıran bir araç haline getirilmektedir. Mültecilerin yalnızca mevcut bir sorun değil, gelecekte daha büyük tehdit haline gelecek bir grup olarak temsil edilmesiyle, “bize karşı onlar” ayrımı keskinleştirilmekte ve düşman söylemi normalleştirilmektedir.

Mültecilerin gelecekte neden olacakları potansiyel tehlikelere dair bir korku yaratma amacını taşıyan “çok değil birkaç sene içerisinde çeteleşecekler, biraz sonra da mafyalaşacaklardır. Zerre acıma duygusu olmadan bize karşı nefretle büyüyorlar, çocuklarının gözlerine bakıp net bir şekilde görebilirsiniz” (hazalodos, 2014)

ifadesi mültecileri toplumun güvenliği için ciddi bir tehdit olarak tanımlamaktadır. Mültecileri kontrolsüz ve kötü niyetli bir topluluk olarak gelecekte işlenmesi muhtemel olduğu iddia edilen suçlarla ilişkilendirerek onların mevcut durumlarını olumsuz bir şekilde betimlemektedir. **“Bize karşı nefretle büyüyorlar”** söylemi mültecilerin insanlık dışı, acımasız ve düşman bir grup olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Ayrıca bu söylem mültecilerin her türlü davranışının düşmanlık ve nefretle şekillendiğini vurgulayarak onlara potansiyel suçlu ve tehditkâr bir kimliği uygun görmektedir. Bu söylemde öteki sadece bir tehdit değil aynı zamanda toplum düşmanı olarak tanımlanmaktadır. Çocukların bakışlarında var olduğu iddia edilen “nefret” gelecek nesillerin de toplumu tehdit edeceği ve toplumun değerleriyle uyumsuz olacağı inancına işaret etmektedir. Bu tür söylemler toplumsal kutuplaşmayı körükleyerek “biz ve onlar” arasındaki farkları bir tehdit ve korku temelinde keskinleştirmektedir. Mülteciler dışsal bir tehditten ziyade toplum içine sızmış, onun değerleriyle çelişen bir varlık olarak **“içimizdeki düşman”** olarak resmedilmektedir.

Mültecilerin varlığını bir **halk sağlığı sorunu** olarak çerçeveleyen “bazen yazıktır günahı savaştan gelmişler diyorum ama bu düşüncemi hemen yok ediyorlar sağ olsunlar. Yanlış politikalar sayesinde bu sığınmacı adı altındaki istilacılar bütün yerleşim yerlerine merkezlere yerleşti. Çocukları süs havuzunda oynuyor ya resmen. Tertemiz olan yürümek için çıktığımız Antakya parkını affedersiniz ama bok götürüyor. Her yerde pislikler. Daha kötüsü sayelerinde nerdeyse yok edilen senelerdir görünmeyen bulaşıcı hastalıklar tekrar hortluyor. Taşdıkları virüsler bizlerin bağışıklık sistemini de bozuyor. Onlar yüzünden verem gibi hastalıklar salgınlar tekrar geri gelecek. Hayır gitmeye de niyetleri yok savaş bitince ne yapacağız hiç bilmiyorum” (goddessofsleep, 2015) ifadesinde mesele hastalıklar ve hijyen sorunları üzerinden tartışılmaktadır. **“Sığınmacı adı altındaki istilacılar”** ifadesiyle mültecilerin Türkiye’ye kabul edilmesini bir **“işgal”** olarak algılayan ve onları dışlayan bir dil kullanılmaktadır. Bu söylem mültecilerin bir halk sağlığı sorunu olarak temsil edilmesini sağlarken, yerel halkı mültecilerden **korunması gereken bir grup** olarak sunmaktadır. Mültecilerin Türkiye’de kalıcı hale geleceklerine dair endişeleri ve belirsizlikleri yansıtan ifadeler mültecilerle bir gelecek kurma fikrine karşı tedirginliği de içermektedir. Mülteciler hijyen ve sağlık gibi temel değerleri tehdit ettikleri söylemiyle düşmanlaştırılmaktadır. Mültecilerin Türkiye’ye gelmesiyle birlikte toplumun sağlığı açısından ciddi bir **geri dönüş** yaşandığı fikrini pekiştiren ifadeler mültecilerin varlığının yıllardır mücadele edilen sağlık sorunlarını tekrar gündeme getireceğini iddia etmektedir. Burada mülteciler **yüzünden** yerel halkın sağlığının tehlikeye girdiği algısı mültecileri büyük bir tehdit, topluma zarar veren bir grup, dolayısıyla düşman olarak konumlandırmaktadır.

Sözlükte, ötekileştirici dile karşı çıkan bir bakış açısını ortaya koyan girdiler de mevcuttur. “...bu nefret diliyle konuşanların hayal dahi edemeyeceği üzüntüleri yaşamalarına rağmen hayatta kalabildikleri için sınır gibi, vatan toprağı gibi saçma kutsallara kapılmadan, yaşama hakkını çektiği acılardan dolayı en fazla hak edenlerin bu insanlar olduğunu göz önünde bulundurursak istedikleri yerlerde yaşamaları en doğal haklarıdır...” ifadesinde mültecilerin varlıklarını sadece bir tehdit olarak görmek yerine, onların **insan haklarına** saygı gösterilmesi gerektiği fikrini savunulmaktadır. **Ötekileştiren söylemleri ve nefret dilini** reddederek mültecilerin acılarına duyarsız kalmamayı, onlara eşit haklar tanımayı savunmaktadır. Bu bakış açısı, **sosyal adalet** ve **insan hakları** temelinde bir yaklaşım önererek mültecilerin topluma dahil edilmesi gerektiği fikrinin altını çizmektedir. “Gelecekte yaşanabilecek olumsuz ihtimalleri” sıralayan ancak mültecilerle empati yapan yazarlar bir gün herkesin mülteci olabileceği ihtimalinin altını çizmektedir: “artık Suriyeli deyince pejoratif bir imaj oluşuyor insan kafasında. Hani böyle cüzzamlı der gibi. Kimsenin sevmediği, istemediği ama herkesin kendini merhamet etmek zorunda hissettiği insanlar oluverdiler. Arabeske bağladığının farkındayım ama hakikaten koskoca bir dramın yaşanmasına tanık oluyoruz ve yazık oldu demekten başka bir şey gelmiyor elden” (olimpe de gouges, 2016).

Teknolojik ürünlerin yaygınlığı, “dijital teknolojilerin ulaşılabilirliği ve kullanım kolaylığı sayesinde bu mecraları kullananlar artık sadece alıcı değil giderek daha fazla katılımcı hale gelmektedir” (Livingstone, 2004, s. 5). Sosyal medya sayesinde “göç karşıtı aktörler daha önce kabul edilemez tutumları ve sözleri kademeli olarak normalleştirmekte” anonim olmanın verdiği rahatlıkla düşüncelerini rahatlıkla söyleyebilmektedir (Ekman, 2019: 616). Mülteci kimliğinin ve ona bağlı olarak benliğin inşası, toplumsal söylemlerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu tanımlama süreçleri genellikle **“biz ve onlar”** ayrımı üzerinden şekillenmektedir. Mülteciler toplumsal yapılar içinde “öteki” olarak konumlandırıldıkça, yerel halkla aralarındaki farklar daha belirgin hale gelmekte ve bu farklar üzerinden çeşitli rahatsızlıklar üretilmektedir. **“Bize karşı onlar”** söylemi mültecilerin kültürel, ekonomik ya da sosyal farklılıklarına olduğu kadar onların varlıklarının yarattığı ya da yaratacağı **güvenlik** ve kültürel

uyumsuzluk gibi tehditlere dayandırılmaktadır. Yerel halk için mültecilerin varlığı, geleneksel toplumsal düzeni ve kültürel bütünlüğü tehdit eden bir unsur olarak görülmektedir. Bu tehdit algısı mültecilerin toplumda kendilerini kabul ettirebilmesini zorlaştırmaktadır. Mülteci kimliğiyle bağlantılı olarak **“biz ve onlar”** ayrımını pekiştiren söylemler, kültürel farklılıkları bir uyumsuzluk ve çatışma kaynağı olarak sunmaktadır. Bu tür söylemler gruplar arası **düşmanlık** yaratmaya zemin hazırlamakta; mülteciler toplumun **normatif yapısı** ve kültürel değerleriyle uyumsuz, **yabancı** figürler olarak tanımlanmaktadır. Toplumda var olan **güvenlik kaygıları** ve **ekonomik belirsizlik** gibi unsurlar da bu durumu beslemektedir. Bu söylemler mültecilerin varlığını toplumda bir **kimlik tehdidi** oluşturdukları, uyumsuzluk ve huzursuzluk yarattıkları fikriyle temellendirilmektedir. Mülteciler söz konusu olduğunda kültürel farklılıklar ve toplumsal **düzeni tehdit ettiği öne sürülen unsurlar** öne çıkarılmaktadır.

4. SONUÇ

Parekh'e (2006:214) göre, nefret söyleminin üç temel özelliği vardır. İlk olarak, nefret söylemi, belirli özelliklere dayanarak bir bireyi veya bireyler grubunu seçer. İkinci olarak, hedefe, istenmeyen bir dizi nitelik atfederek damgalar. Üçüncü olarak, hedef grup, normal sosyal ilişkilerin dışına yerleştirilir. Yeni ırkçılık, “tüm insan gruplarının prensipte eşit olduğunu, ancak kültürlerinin farklı olduğunu ve bu nedenle her birinin kendi topraklarında kalması gerektiğini iddia eder”. Bu kültürel farklılıkların insan doğasından kaynaklanmakta ya da uzun tarihsel süreçlere dayanmakta olduğu iddia edildiğinden değişmez olarak görülmektedir. Bu ideolojiye göre göç nedeniyle bir arada yaşamak zorunda kalan iki grup arasında çatışma çıkması olasıdır. Buna göre yeni gelenlerin eşit katılımının önlenmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu ideolojinin gücü, doğal farklılıklara ve yabancıların tehdidine vurgu yapmasında yatmaktadır. Sosyal dışlama ve ayrımcılık için gerekçeler sunarak geleneksel anlamda ırkçı görünmemeyi sağlamaya çalışmaktadır (Castles, 1990: 10). Analize tabi tutulan girdilerde Suriyeli mülteciler biz ve onlar ayrımı üzerinden “öteki” olarak tanımlanarak, bu tanımlama kapsamında terör, güvenlik sorunları ve suçla ilişkilendirilmekte; vatan hainliğiyle ve nankörlükle suçlanmakta, işsizliğin, kira artışının ve ekonomik sorunların kaynağı olarak gösterilmekte ve bir halk sağlığı tehdidi olarak konumlandırılmaktadır. Mülteci kimliği hayali bir tehdit üzerinden yaratılan ahlaki panikle toplumsal bozulma söylemiyle tanımlanmaktadır. Yaratılan bu potansiyel tehdit ırkçı söylemleri ve nefret söylemlerini haklı çıkarmak için kullanılmaktadır. Yazarlar “ırkçı değilim” ile “bu ırkçılıksa ırkçılım” söylemleri arasında kendilerine meşru bir yer bulmaya çalışmaktadır. Marjinalleşme süreci “damgalanma, öznellik kaybı, bir dizi maddi engel ve önemli devlet müdahalesine maruz kalma deneyimlerini kapsayan bir ikincilliği” içermektedir (Lacroix, 2004, s. 154-162). Ötekini tanımlarken dış görünüş, etnik köken, dini inanç ve dil gibi görünür farklılıklar kullanılmaktadır. Sığınmacıların sosyal inşası, toplumdaki diğer sosyal grupların yeniden yapılandırılmasını ve yeniden konumlandırılmasını gerektirdiğinden Suriyeliler diğer göçmen gruplarla ve yerel halkla farklılıklarına vurgu yapılarak tanımlanmakta böylece diğer grupların da ne olduğu özellikle de ne olmadığı tanımlanmaktadır.

Bu çalışmanın temel çatısını oluşturan “ötekini farklılaştırma”, “kendini farklılaştırma” ve “kafamızdaki düşman” şeklindeki üç söylem çerçevesi, Suriyeli mülteciyi “öteki” olarak gören bir söylem biçiminden ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki Suriyeliler üzerine Ekşi Sözlük adlı sosyal medya platformunda paylaşılan yorumlar üzerinden yapılan eleştirel söylem analizi, ötekileştirme süreçlerini, benlik inşasını ve toplumsal kutuplaşmayı derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, ötekinin inşası bağlamında, Suriyelilerin sosyal medyada nasıl bir “öteki” olarak konumlandırıldığı ve bu durumun toplumsal algıları nasıl şekillendirdiği ortaya konmuştur. Ötekileştiren söylemler, mültecilerin kimliklerini ve varlıklarını tehdit unsurları olarak tanımlayarak onları toplumdan uzaklaştıran bir dil kullanmaktadır. Bu söylemler, kültürel farklılıkları, ekonomik yük ve güvenlik tehdidi gibi unsurlar üzerinden pekiştirilerek, Suriyelileri bir tehlike olarak tanımlamaktadır. “Benliğin inşası” çerçevesinde toplumsal grupların kendilerini diğerlerinden farklılaştırma çabaları ve bu süreçte kullanılan dilin önemi ele alınmıştır. Türk toplumunun kendini Suriyelilerden farklılıklarına vurgu yaparak tanımlaması, toplumsal bağların güçlendirilmesi ve aidiyet duygusunun pekiştirilmesi açısından önemli bir işlev görmektedir. Ancak bu farklılaştırma çabası toplumsal çatışmaların ve önyargıların arttığı bir ortam yaratmaktadır. Suriyeliler kültürel farklılıklar, ekonomik ve toplumsal tehditler üzerinden dışlanmakta ve yerel halkla arasındaki mesafe daha da açılmaktadır. Son olarak, “bize” karşı “onlar” çerçevesinde “içimizdeki düşman” olgusu ele alınmıştır. Suriyelilerin varlığı yerel halk tarafından bir “düşman” olarak algılanmalarına neden olmakta ve bu durum toplumsal huzursuzluğu arttırmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan yorumlar mültecilerin sadece fiziksel varlıklarıyla değil, aynı zamanda taşıdıkları kültürel ve sosyal kimliklerle de tehdit oluşturdukları algısını güçlendirmektedir. Bu algı

bir düşman imgesi yaratarak toplumsal uyumu bozan ve kutuplaşmayı derinleştiren bir söylem üretmektedir. Ötekileştiren söylemler, sadece bireysel algıları şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzeyde daha büyük kutuplaşmalara ve ayrımcılığa yol açar. Mülteci kimliğinin inşasında kullanılan dil iki topluluk arasındaki ilişkilerin biçimlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda toplumların daha kapsayıcı ve empatik bir dil kullanarak, önyargıları ve düşmanlıkları aşma noktasında adımlar atması gerekmektedir.

Başlık altında görüş bildiren yazarlar düşüncelerini özgürce ifade edecek alan bulmuşlarsa da başlığın Ekşi Sözlük platformunun ötesindeki varlığı sınırlıdır. Başlık Suriyelilerle ilgili önemli ya da çarpıcı bir durum olduğunda (vatandaşlık tartışmaları, Suriye’deki savaşın sona ermesi vb.) yeniden gündeme gelse de başlığı “Suriyelilere yönelik hayal kırıklığının varlığını ve kapsamını ortaya koyan güçlü bir popülist söylemin habercisi” gibi görmek mümkündür (Özerim Tolay, 2015). Ekşi Sözlükte mültecilerin nasıl tasvir edildiğine dair eleştirel bir içerik analizi olan bu çalışmada söylemde öne çıkan çerçeveler davetsiz misafir, geleneklerin kaybı, egemenlik kaybı, ahlaki panik, insanlık, dini hoşgörü, insani kaygılar, mağduriyet, korkaklık, mali yük, kaynak rekabeti, iş rekabeti, yerel halk için temel hizmetlerde hak kaybı, terörizm, suç gibi kavramlar olmuştur. Suriyeli mültecilerin sosyal medya platformlarındaki temsilinin üç temel söylem çerçevesi üzerinden analizini sunan bu çalışmanın bulguları ev sahibi topluluğun mültecilere yönelik algılarının; ötekileştirme, kimlik inşası ve tehdit algısı ekseninde şekillendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Altheide, D. L. (2000). Tracking discourse and qualitative document analysis. *Poetics*, 27, 287-299. www.elsevier.nl/locate/poetic
- Balibar, É., & Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. Verso: London, New York.
- Benard, C. (1986). Politics and the Refugee Experience. *Political Science Quarterly*, 101/4, 617–636.
- Binark, M., and Çomu, T. (2013). Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi. (Ed: M. Çınar) *Medya ve Nefret Söylemi. Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar*, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 199-216.
- Castles, S. (1990). Global Workforce, New Racism, and the Declining Nation-state. Centre for Multicultural Studies. *University of Wollongong, Occasional Paper 23*. <http://ro.uow.edu.au/cmsocpapers/21>
- Connell, R. (2005). *Masculinities*. University of California Press: Berkeley.
- Connell, R., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19/6, 829–859.
- Demirci, K. (2017). Dışlayıcı Söylemin Yaygınlaştırılmasında Sosyal Medyanın Rolü: Suriyeli Mülteciler Örneği. *Kültür ve İletişim*, 20 /2, 109-141.
- Deniz T., Aksu Kargın İ. (2023) Twitter’da Göçmen-Karşıtı Söylemlerin Yükselişi: Zafer Partisi Örneği. *Göç Dergisi*, 10 /2, 215–231.
- Duszak, A. (2002). Us and Others: An Introduction. *Us and Others: Social Identities Across Languages, Discourses and Cultures* (Ed: A. Duszak), John Benjamins Publishing Co.: Amsterdam, 1–28.
- Ekman, M. (2019). Anti-immigration and Racist Discourse in Social Media. *European Journal of Communication*, 34/6, 606–618.
- Fürsich, E. (2010). Media and the Representation of Others. *International Social Science Journal*, 61/199, 113–130.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Penguin Books: London.
- Göngen, M. A. (2022). Nefret Söyleminin Medyada İnşası: Suriyeli Göçmenler Üzerinden Sözcü Gazetesi Örneği. *Intermedia International E-Journal*, 9/17, 341-356. <https://doi.org/10.56133/intermedia.1170746>
- Hein, J. (1993). Refugees, Immigrants, and the State. *Annual Review of Sociology*, 19, 43–59.
- Jacobsen, K. (1996). Factors Influencing the Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes. *The International Migration Review*, 30/3, 655–678.
- Joly, D. (1992). *Refugees, Asylum in Europe*. Minority Rights Publications.

- Kalu, K. N. (2009). Postmodern Citizenship: Logic and Praxis in State and Identity. *Citizenship, a Reality Far From Ideal* (Ed: A. Kakabadse, N. Kakabadse, & K. N. Kalu), Palgrave Macmillan: London, 10–23.
- Claire Kelling C. & Monroe B. L. (2023) Analysing Community Reaction to Refugees Through Text Analysis of Social Media Data. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49/2, 492–534 <https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2100551>
- Kozisek, D. (2016). Us and Them: Constructing South Korean National Identity Through the Liancourt Rocks Dispute. *The Bulletin of the Centre for East-West Cultural and Economic Studies*, 12/1, 1–18. <http://epublications.bond.edu.au/cm/vol12/iss1/1>
- Kreis, R. (2017). #refugeesnotwelcome: Anti-refugee discourse on Twitter. *Discourse & Communication*, 11/5, 498–514. <https://doi.org/10.1177/1750481317714121>
- Kurt G. (2019) Yeni Medyada Nefret Söylemi: YouTube’da Suriyeli Mültecilere Karşı Üretilen Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 5/1, 1-20.
- Lacroix, M. (2004). Canadian Refugee Policy and the Social Construction of the Refugee Claimant Subjectivity: Understanding Refugeeeness. *Journal of Refugee Studies*, 17/2, 147-166.
- Livingstone, S. (2004). Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. *The Communication Review*, 7/1, 3–14.
- Lynn, N., & Lea, S. J. (2003). A Phantom Menace and the New Apartheid: The Social Construction of Asylum-seekers in the United Kingdom. *Discourse&Society*, 14/4, 425–452.
- Martin, a. (2005). Environmental Conflict Between Refugee and Host Communities. *Journal of Peace Research*, 42/3, 329–346. <https://doi.org/10.1177/0022343305052015>
- Montes, V. (2013). The Role of Emotions in the Construction of Masculinity: Guatemalan Migrant Men, Transnational Migration, and Family Relations. *Gender&Society*, 27/4, 469–490.
- Özerim M.G. and Tolay J. (2020) Discussing the Populist Features of Anti-refugee Discourses on Social Media: An Anti-Syrian Hashtag in Turkish Twitter. *Journal of Refugee Studies*, 34/1, 204-218. doi:10.1093/jrs/feaa022
- Parekh, B. (2006). Hate speech: Is there a case for banning? *Public Policy Research*, 12/4, 213-223. <https://doi.org/10.1111/j.1070-3535.2005.00405.x>
- Rubio-Carbonero, G., & Zapata-Barrero, R. (2017). Monitoring discriminatory political discourse on immigration: A pilot study in Catalonia. *Discourse & Society*, 28/2, 204–225. <https://www.jstor.org/stable/26377349>
- Sayımer İ. And Rabenda Derman M. (2017). Syrian Refugees as Victims of Fear and Danger Discourse in Social Media: A Youtube Analysis. *Global Media Journal TR Edition*, 8/15, 384-403.
- Stein, B. N. (1981). The Refugee Experience: Defining the Parameters of a Field of Study. *International Migration Review*, 15/112, 320–330.
- Sutkutė, R. (2019). Shaping of The Public Discourse on Refugees in Social Media: “Refugees Welcome Lithuania”. *EUREKA: Social and Humanities*, 1, 35-52. <https://doi.org/10.21303/2504-5571.2019.00824>
- Wimmer, A., & Schiller, N. G. (2003). Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. *International Migration Review*, 37/3, 576–610. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x>
- Van Dijk, T. A. (1990). Social Cognition and Discourse. In Jiles H. Robinson W. P. (Eds.), *Handbook of Language and Social Psychology*. John Wiley&Sons: New Jersey, 163-183.
- Van Dijk, T. A. (1995). Discourse, Power and Access., *Texts and Practices* (Ed: M. Couldhard & C.R. Caldas-Couldhard), Routledge: London, 84-104
- Van Dijk T. A. (2003). The Discourse-knowledge Interface. *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity* (Ed: G. Weiss, R. Wodak). London: Palgrave Macmillan, 85–109.
- Van Dijk, T. A. (2017). Discourse and Migration. *Qualitative Research in European Migration Studies* (Ed: R. Zapata-Barrero and E. Yalaz), Springer: Berlin, 227-245.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 20.01.2024

DOI:10.30794/pausbed.1559258

Research Article/Araştırma Makalesi

Türkoğlu, D. (2025). "Portföy Optimizasyonu ve Yatırımcı Senaryoları: Parçacık Sürü Optimizasyonu ile BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi Uygulaması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 83-99.

PORTFÖY OPTİMİZASYONU VE YATIRIMCI SENARYOLARI: PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONU İLE BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK 25 ENDEKSİ UYGULAMASI

Diler TÜRKOĞLU*

Öz

Portföy optimizasyonu, yatırımcıların risk ve getiri hedeflerine ulaşabilmesi için önemli bir konu olup, bu alanda çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Bu çalışma, 21.11.2022 ile 16.07.2024 tarihleri arasında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde işlem gören firmaların hisse senetleri üzerinden Parçacık Sürü Optimizasyonu algoritması kullanarak hem yatırımcı senaryoları geliştirmeyi hem de portföy optimizasyonu yapmayı amaçlamaktadır. Düşük, orta ve yüksek risk seviyelerine göre oluşturulan senaryolar, yatırımcıların farklı risk toleranslarına uygun stratejiler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Optimal portföy önerisi, belirli hisselerin yüksek ağırlıklarıyla dengeli bir yapı sunmakta ve yatırımcılara makul bir risk-getiri dengesi sağlamaktadır. Çalışma, yatırımcıların bilinçli kararlar almasına yardımcı olmayı, sürdürülebilir yatırımların önemini vurgulamayı ve piyasa koşullarına uygun stratejiler geliştirmeyi hedeflemektedir. Sonuç olarak, bu araştırmanın hem portföy optimizasyonu süreçlerinin iyileştirilmesi hem de yatırımcı senaryolarının oluşturulması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Portföy optimizasyonu, Parçacık sürü optimizasyonu, Yatırımcı senaryosu.*

PORTFOLIO OPTIMIZATION AND INVESTOR SCENARIOS: APPLICATION OF PARTICLE SWARM OPTIMIZATION TO THE BIST SUSTAINABILITY 25 INDEX

Abstract

Portfolio optimization is a key topic for investors to achieve their risk and return objectives, and various strategies have been developed in this field. The present research employs the Particle Swarm Optimization algorithm on the shares of firms listed in the Borsa Istanbul Sustainability 25 Index between November 21, 2022, and July 16, 2024, to develop investor scenarios and optimize portfolios. Investment plans appropriate for varying risk tolerances can be created by investors employing scenarios categorized as low, medium, or high risk. The optimal portfolio recommendation offers investors a balanced structure with high weights on certain stocks and a fair risk-return balance. The objectives of this research are to support investors in making well-informed decisions, highlight the significance of sustainable investments, and provide market-appropriate solutions. This makes the research significant for both developing investor scenarios and enhancing portfolio optimization procedures.

Keywords: *Portfolio optimisation, Particle swarm optimisation, Investor scenario.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ARDAHAN.
e-posta: dilturkoglu@ardahan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5247-1590>)

1. GİRİŞ

Yatırım kararları genellikle risk ve getiriye dengelemeyi içerir. Yatırımcılar, riskleri en aza indirirken finansal varlıkların getirisini en üst düzeye çıkarmayı amaçlarlar. Bu iki unsur arasındaki ilişki, etkili bir yatırım stratejisi oluşturmada hayati bir rol oynar.

Finansal optimizasyonda varlık tahsisi ve risk yönetimi, belirsizlik altında etkili karar alma süreçlerinin temel unsurlarıdır; varlık tahsisi, portföy değerinin her bir bileşenine tahsis edilen yüzdeleri belirlerken, risk yönetimi farklı yatırım araçlarının riskini ölçer ve istenen risk-getiri özelliklerine sahip portföyler oluşturur. Bu iki alan, 1990'lardan bu yana finansal kurumların yönetiminde merkezi bir rol oynamakla birlikte gelişmiş nicel modeller ve optimizasyon araçları, riski daha verimli yönetme fırsatları sunar (Elton vd., 2009). Özellikle çok aşamalı stokastik optimizasyon, varlık tahsisi ve tasarruf stratejilerini entegre ederek, portföyü periyodik yeniden dengeleme yoluyla sürekli değişen finansal piyasalarda getiri maksimizasyonu ve risk minimizasyonunu sağlar (Sun vd., 2011). Bu amaçla her bir hissenin portföydeki oranının sermayeye dayalı olarak belirlenmesi önemlidir. Nobel Ödüllü Amerikalı ekonomist Harry Markowitz, yatırımcıların istedikleri risk seviyesini seçerek getirilerini artırmalarını sağlayan Modern Portföy Teorisi (MPT)'ni geliştirmiştir (Markowitz, 1952). Markowitz'in teorisi, optimal bir portföy oluşturmak için düşük korelasyona sahip hisselerin satın alınmasının risk çeşitlendirmedeki önemini vurgulamaktadır (Jun ve Johar, 2023).

Portföy optimizasyon problemi, yatırımcıların üstlenmek istedikleri risklerle optimal getiri elde etme arzularından kaynaklanır. Bu nedenle, yatırımcılar getiri sağlamak ve riski minimize etmek amacıyla çeşitli menkul kıymetleri birleştirerek çeşitlendirme yapabilirler. Hisse senedi portföyü, bir yatırımcının veya kuruluşun sahip olduğu birden fazla hisseyi içerir ve potansiyel yatırımcılar için önemli bir alternatif sunar. Hisse senedi portföyleri, Markowitz'in ortalama-varyans yöntemine dayanarak ikinci dereceden programlama modeli ile modellenebilmektedir. Portföy optimizasyonu, modern risk yönetiminde önemli bir araştırma alanı haline gelmişken, portföy sorunları fonların farklı varlıklar arasında nasıl dağıtılacağına dair sorular ortaya çıkarır. Genel olarak, yatırımcılar portföylerinden elde edecekleri getirinin maksimum, riskin ise minimum olmasını arzular. Markowitz, bu bağlamda ikinci dereceden bir programlama problemi olarak ortalama-varyans modelini önermiştir (Syaripuddin vd., 2024).

Risk-getiri analizleri ve yatırım hedeflerinin belirlenmesine yönelik teorik modeller yatırımcıların stratejik kararlar almasına yardımcı olur. Bu kapsamda MPT, yatırımcıların risk ve getiri arasındaki ilişkiyi anlamalarına imkân veren önemli bir teorik çerçeve sunar. MPT, portföyü çeşitlendirerek riski azaltmayı ve istenilen kârlılık seviyesine ulaşmayı amaçlar. Bu teori, yatırımcıların risk toleransına dayalı optimal portföylerin nasıl oluşturulacağını açıklar (Markowitz, 1952). Teori, geçen yüzyılın ortalarında finansal literatürde ve yatırım pratiğinde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bu teori, yatırımın getiri oranları ile risk arasında mantık ilişkisi kurarak, yatırımcıların gerçekleştirdikleri yatırımlarla ilgili karar alırken rasyonel davrandıklarını, riske karşı bir eğilimleri olduğunu ve getiri oranlarının normal bir dağılım izlediğini varsayar (Geambaşu vd., 2013). Tüm bunların yanı sıra Markowitz, beklenen getiri-varyans kuralının sadece çeşitlendirmenin faydalarını ortaya koymakla kalmadığını, aynı zamanda doğru türde çeşitlendirmeyi de doğru bir nedenle vurguladığını belirtmekle birlikte, sadece sahip olunan menkul kıymetlerin sayısını artırarak çeşitlendirmek yeterli olmadığına vurgu yapmıştır. Portföydeki çoğu firma aynı sektörde yer alıyorsa, bu firmaların aynı anda kötü performans gösterme olasılığı, farklı sektörlerdeki firmalara göre daha yüksektir. Benzer şekilde, varyansı küçültmek için çok sayıda menkul kıymete yatırım yapmak da yeterli değildir (Subathra ve Mohideen, 2017, s. 526).

Ancak Markowitz'in portföy optimizasyonu, özellikle büyük ölçekli portföylerde hesaplama karmaşıklıkları nedeniyle pratikte her zaman ideal çözümü sunamayabilir. Bunun yanı sıra, yatırım ortamlarındaki belirsizlikler, klasik modellerin öngörülebilirliğini ve uygulanabilirliğini azaltabilir.

21 Kasım 2022 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlayan BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi, sürdürülebilirlik performansı yüksek ve büyük, likit şirketlerden oluşan bir endeks oluşturmayı hedefler. Bu endekste yer alacak payların, genel sürdürülebilirlik notunun 70 veya üzerinde, her bir ana başlık notunun 60 veya üzerinde ve kategori notlarından en az 8'inin 50 veya üzerinde olması gerekmektedir; ayrıca işlem hacmi ve piyasa değeri en yüksek 25 pay arasından seçilmektedir (Borsa İstanbul, 2024). Son yıllarda sürdürülebilir yatırımlara talebin artması,

yatırımcıları bu yönde optimize edilmiş portföyler oluşturmaya yönlendirmiştir. Sürdürülebilirlik performansı yüksek şirketler genellikle daha az risk taşır. Zira Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları, bu standartlar için “çevresel ve sosyal risklerin erken tespiti ve yönetilmesine yardımcı olur. Bu sayede kurumlar uzun vadeli sürdürülebilirlik stratejileri geliştirerek, operasyonel riskleri azaltabilir” ön görüşü içindedir. Bu da portföyün genel risk profilinin iyileşmesine katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda yatırımcıların sürdürülebilirlik endekslerini dikkate alarak daha bilinçli ve stratejik kararlar almaları olasıdır (Carbon Gate, 2024).

Bu motivasyon ve teorik alt yapıyla çalışmanın amacı makine öğrenimi algoritması ile modellenen Meta-sezgisel bir yaklaşım olan Parçacık Sürü Optimizasyonu yöntemi aracılığı ile sürdürülebilir yatırıma tercih eden piyasa katılımcılarına risk tercihlerine göre yatırım senaryosu sunmanın yanı sıra BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde faaliyet gösteren hisselerin ağırlıklarının optimize edilerek optimal portföyün tespit edilmesidir. Bu amaçla çalışmada Literatür taramasına yer verildikten sonra çalışmanın veri seti ve metodoloji, analiz ve analizden elde edilen bulgulara değinildi. Nihai değerlendirmeler ise sonuç bölümünde verildi.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Cura (2009) Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) tekniğini kullanarak portföy optimizasyon problemine sezgisel bir yaklaşım sunmayı amaçladığı çalışmasında Hong Kong’da Hang Seng, Almanya’da DAX 100, İngiltere’de FTSE 100, ABD’de S&P 100 ve Japonya’da Nikkei borsalarında faaliyet gösteren firmalar için portföy optimizasyonu çalışması yapmıştır. Sonuçlar parçacık sürüsü optimizasyonu yaklaşımının portföy optimizasyonunda başarılı olduğunu göstermiştir.

Alagöz ve Kutlu (2012) çalışmalarında emtia piyasasında parçacık sürü optimizasyonu oluşturulan portföyü Markowitz’in ortalama-varyans modeli ile karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmadan PSO ile elde edilen risk ve beklenen sonuçların ortalama varyans modeliyle elde edilen sonuçlarla benzer nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Erwin ve Engelbrecht (2023) çalışmalarında portföy optimizasyonu üzerine 140’tan fazla araştırmayı incelemişlerdir. Geleneksel yöntemlerin karmaşık portföy modellerinde etkili olmadığını, bu nedenle meta-sezgisel yaklaşımların sıkça kullanıldığını vurgulamışlardır. İnceleme, kısıtlı ve kısıtsız portföy optimizasyonu problemleri ile tek hedefli ve çok hedefli yaklaşımlara göre kategorize edilmiştir. Farklı modeller, kısıtlamalar ve hedefler detaylı olarak ele alınmıştır. Sonuçlar, dinamik portföy optimizasyonu, tahmin fiyatlandırması ve çok hedefli yaklaşımların araştırılması gibi gelecekteki araştırma alanlarına yönelik öneriler sunmaktadır.

Syaripuddin vd. (2024) 2022 yılında IDX Yüksek Temettü 20 kategorisinde en yüksek temettü dağıtan 10 hisse senedi şirketinden elde edilen verilerle Wolfe yöntemi ve PSO algoritması olmak üzere iki yöntemi kullanarak portföy problemlerinde optimal sonuçları belirlemeyi amaçlamadığı çalışmalarında PSO algoritmasının 5,7 gibi daha küçük bir Z değerine sahip olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Jun ve Johar (2023) belirli risk iştahı ve beklenen getiriler doğrultusunda varlıklara uygun ağırlıklar atayarak Sharpe oranını ve optimal ağırlıkları belirlemek amacıyla Parçacık Sürü Optimizasyonu yöntemini kullanmışlardır. Çalışma, New York Menkul Kıymetler Borsası’nda (NYSE) işlem gören 20 farklı sektörden borsa yatırım fonu (ETF) içeren bir portföyü ele almakta ve 2018-2021 tarihleri arasındaki fiyat verilerini incelemektedir. Sonuçlar, PSO’nun portföy optimizasyonunda etkinliğini göstermektedir. Benzer yöntemle Ishwa vd. (2023) çalışmasında sermaye piyasasında yatırımcıların karşılaştığı zorlukları aşmak için genetik algoritmaların portföy optimizasyonundaki uygulamalarını araştırmaktadır. Optimal bir portföy, yatırımcıların üstlendiği risk seviyesine göre en yüksek Sharpe oranını maksimize eden yatırım kombinasyonudur. Genetik algoritmalar, kâr maksimizasyonu, risk azaltma ve varlık korelasyonlarının yönetimi gibi kriterlere dayanarak en uygun portföyleri belirlemek için güçlü bir yöntem sunmaktadır. Performans metriği olarak Sharpe oranının kullanıldığı çalışmada, söz konusu algoritmaların geleneksel tekniklere göre avantajlarını vurgulamakta ve etkinliğini değerlendirmek için kapsamlı bir yöntem önermektedir. Farklı bir bakış açısıyla Morteza vd. (2023) çalışmasında finansal piyasalarda portföy optimizasyonu için balina optimizasyonuna dayanan çok hedefli bir yaklaşım olan Öncelik Tabanlı Çok Amaçlı Optimizasyon - Balina Optimizasyon Algoritması (PMP-WOA)’yı sunmaktadır. Amaç, yüksek getiri ve düşük risk sağlarken, portföylerin Pareto cephesini oluşturmak ve çözümün doğruluğunu artırmaktır. Çalışmada, çoklu alt popülasyonların dinamik kullanımı ve öğrenme yöntemleriyle parametre kontrolü sağlanarak algoritmanın performansı geliştirilmiştir. PMP-WOA, ZDT matematiksel test fonksiyonları ve mevcut altı meta-sezgisel yöntem

portföy optimizasyonu için uygulanmış ve elde edilen sonuçlar, daha yüksek çözüm çeşitliliği ve daha hızlı yakınsama hızı ile diğer yöntemlere göre üstünlük göstermiştir. Liu vd. (2024) Çin menkul kıymetler piyasasındaki farklı sektörlerden beş hisse senedinin ilgili getirilerini ve bunlarla ilişkili riskleri tam olarak dikkate alarak portföy problemini araştırmak amacıyla 8/10/2021 ile 20/09/2022 tarihleri arasında elde ettiği verilerle Parçacık Sürü Optimizasyonu algoritmasını uygulamışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar diğer rastgele algoritmalarla karşılaştırıldığında Parçacık Sürü Optimizasyonunun, gradyan iniş yönteminin yerel ekstremuma düşmesinin kolay olması ve yakınsama hızının yavaş olması sorunlarını çözmekte olduğu yönündedir.

Lv vd. (2024) ise çalışmasında düşük risk ve yüksek getiri dengesini sağlamak amacıyla hisse seçimi ve portföy optimizasyonunu birleştiren hibrit bir sistem önermeyi amaçlamıştır. Çalışmada hisse seçiminde, konvolüsyonel sinir ağları ve çift yönlü tekrarlayan sinir ağları kullanılarak değer kazanması beklenen hisseler belirlenmektedir. Portföy optimizasyonu ise, ortalama, varyans, çarpıklık, basıklık ve iflas mesafesini içeren beş hedefli bir problem olarak formüle edilmiştir. Bu problem, geliştirilmiş Baskın Olmayan Sıralama Genetik Algoritması III (NSGA-III) algoritması ile çözülmektedir. Sonuçlar, hibrit sistemin geleneksel yöntemlere göre daha düşük risk ve daha yüksek getiri sağladığını göstermektedir. Öte yandan Meher ve Mishra (2024) çalışmalarında 2011-2021 yılları arasında Hindistan finans piyasasında Nifty 50 hisseleri ve yeni nesil varlıkları içeren çeşitlendirilmiş bir portföyün risk ayarlı performansını değerlendirmektedir. Monte Carlo simülasyonları ve matematiksel optimizasyon kullanılarak, verimli sınırdaki optimal bir portföy belirlenerek Black-Litterman modeli ile entegrasyon, yatırımcı görüşlerinin etkisini vurgulayan karşılaştırmalı bir analiz sunulmuştur. Öne çıkan bulgular arasında TCS.NS'nin lider hisse fiyatı, HDFCBANK.NS'nin istikrarı ve alternatif varlıkların yüksek volatilité ile artırılmış getiri potansiyeli yer almaktadır. Farklı bir perspektiften incelendiğinde Chai (2024) hızlı ekonomik gelişim bağlamında küçük ve mikro işletmelerin kredi risk değerlendirmesine odaklanmaktadır. Çalışmada Parçacık Sürü Optimizasyonu Rastgele Orman Algoritması (PSO-RF) tabanlı bir kredi risk tahmin modeli önerilmektedir. Parçacık sürü optimizasyonu, rastgele ormanın parametre seçim sorununu çözerek modelin tahmin performansını artırmaktadır. Deney sonuçları, PSO-RF algoritmasının kredi risk tahmininde belirgin performans avantajları sunduğunu ve dengesiz veri setleriyle başa çıkmada etkili olduğunu göstermektedir. Jarrah ve Abu-Khadrah (2024) çalışmalarında borsa endekslerini tahmin etmenin zorluklarını ele alarak Bakteriyel Sürü Optimizasyonu (BSO) ile yapay sinir ağlarını (ANN) birleştiren İkili Uyarlanabilir Optimizasyon - Yapay Sinir Ağı (BAO-ANN) adlı yeni bir yöntemi önermektedir. BSO, makine öğrenimi algoritmalarının parametrelerini optimize ederek geçmiş piyasa verileriyle gelecekteki borsa trendlerini tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Önerilen yöntem, geleneksel analizlerle belirgin olmayan trendleri tanıma yeteneği ile piyasa koşullarına esnek bir şekilde uyum sağlamaktadır. Gerçek piyasa verileriyle yapılan testler, BSO'nun daha üstün tahmin yetenekleri sunduğunu ve finansal karar alma süreçlerini iyileştirdiğini göstermektedir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Portföy optimizasyonunda belirsizlik ve risk unsurlarını minimize etmek yatırımcılar için büyük önem taşır. Yatırımcılar, portföydeki riskleri dengelemek ve potansiyel getirileri maksimize etmek amacıyla çeşitli optimizasyon modellerine başvururlar. Öte yandan modern portföy teorisi temel olarak risk-getiri dengesi üzerine kuruludur. Bu modelde, portföyün beklenen getirisi ile risk arasındaki ilişki doğrusal olmayan bir yapıdadır ve yatırımcıların belirli bir getiri seviyesine ulaşmaları için kabul etmeleri gereken minimum risk seviyesi belirlenmektedir. Ancak Markowitz'in portföy optimizasyonu, özellikle büyük ölçekli portföylerde hesaplama karmaşıklıkları nedeniyle pratikte her zaman ideal çözümü sunamayabilir. Bunun yanı sıra, yatırım ortamlarındaki belirsizlikler, klasik modellerin öngörülebilirliğini ve uygulanabilirliğini azaltabilmektedir (Konak ve Bağcı, 2016, s. 66). Bu doğrultuda çalışmanın amacı makine öğrenimi algoritması ile modellenen ve meta-sezgisel bir yöntem olan Parçacık Sürü Optimizasyonu aracılığı ile sürdürülebilir yatırıma tercih eden piyasa katılımcılarına risk tercihlerine göre yatırım senaryosu sunmanın yanı sıra BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde faaliyet gösteren hisselerin ağırlıklarının optimize edilerek optimal portföyün tespit edilmesidir. Çalışmada BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nin işlem görmeye başladığı 21/11/2022 ile 16/07/2024 tarihleri arasında Endekste faaliyet gösteren firmaların günlük kapanış fiyatları ile analiz yapıldı. Söz konusu veriler Yahoo Finance web sitesinden temin edildi. Analizler Python Jupyter Notebook 7.0.8 sürümü aracılığıyla gerçekleştirildi. Risksiz faiz oranları Devlet İç Borçlanma Senetlerinden elde edildi.

Tablo 1: Analize dahil edilen hisseler ve hisse senedi kodları

Hisse Senedi Adı	Hisse Senedi kodu	Hisse Senedi Adı	Hisse Senedi kodu
AKBANK	AKBNK.IS	PENGÜEN GIDA	PGSUS.IS
ANADOLU EFES	AEFES.IS	PETKİM	PETKM.IS
ARÇELİK	ARCLK.IS	TEFEN	TKFEN.IS
BİM AŞ	BIMAS.IS	TOFAŞ	TOASO.IS
ÇİMSA	CIMSA.IS	TURKCELL	TCELL.IS
DOĞAN ŞİRKETLER	DOHOL.IS	TÜRK TRAKTÖR	TTRAK.IS
DOĞUŞ OTOMOTİV	DOAS.IS	HALK BANK	HALKB.IS
ENERJİSA	ENJSA.IS	İŞ BANKASI	ISCTR.IS
ENKA İNŞAAT	ENKAI.IS	SİNAİ BANKASI	TSKB.IS
SABANCI HOLDİNG	SAHOL.IS	ŞİŞE CAM	SISE.IS
KOÇ HOLDİNG	KCHOL.IS	ÜLKER	ULKER.IS
MAVİ GİYİM	MAVI.IS	ZORU ENERJİ	ZOREN.IS
MİGROS	MGROS.IS		

3.1. Parçacık Sürü Optimizasyonu

Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO), Reeves tarafından parçacık sistemlerinin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır (Reeves, 1983). 1995 yılında Kennedy ve Eberhart tarafından algoritma olarak tanıtılan PSO, popülasyon temelli bir algoritmadır ve sosyal davranış ilkelerini kullanmaktadır (Kennedy ve Eberhart, 1995; de Gusmão ve de Carvalho, 2019). PSO'nun temel adımları, önce parametre ve eşik değerlerini tanımlayıp bir başlangıç popülasyonu oluşturarak hız değerlerini belirlemekle başlar. Ardından, her bir parçacığın kişisel en iyi konumu (pbest) ve popülasyonun en iyi konumu (gbest) belirlenir. Sonraki adımda, yeni hız değerleri hesaplanarak parçacıkların konumları güncellenir ve pbest ile gbest değerleri tekrar gözden geçirilir. Bu süreç, belirlenen iterasyon sayısı kadar tekrarlanır. PSO, parçacıklardan oluşan bir popülasyonu barındırır; her bir parçacık, optimize edilmek istenen parametreler için bir çözümü temsil eder. Parçacıklar, çevrelerindeki diğer parçacıkların tecrübelerinden faydalanarak hareket ederler. Her bir iterasyonda, parçacıkların konumları uygunluk fonksiyonu doğrultusunda değerlendirilir ve bu fonksiyona göre parçacıkların en iyi konumu (pbest) ve popülasyon içindeki en iyi konum (gbest) belirlenir. Parçacıkların hızı ise Eşitlik 1'e göre hesaplanır (Bülbül vd., 2022; Bülbül, 2023):

$$V_{ab}(t+1) = W V_{ab}(t) C_1 \text{rand}(1)(pbest_{ab}(t)) + C_2 \text{rand}(1)(gbest_{ab}(t) - X_{ab}(t)) \quad (1)$$

Her bir iterasyonda, parçacıkların konumları Eşitlik 2'ye göre güncellenir:

$$X_k(t+1) = X_k(t) + V_k(t+1) \quad (2)$$

Eşitlik 1'de, W momentum katsayısını ifade etmektedir. $V_{ab}(t+1)$ değeri t iterasyonunda a parçacığının b boyuttaki hızını temsil etmektedir. $pbest_{ab}(t)$ değeri t iterasyonunda a parçacığının b boyuttaki en iyi konumunu göstermektedir. $X_{ab}(t)$ ise aynı iterasyonda a parçacığının b boyuttaki mevcut konumunu göstermektedir. $pbest(t)$, t iterasyonunda b boyuttaki en iyi konumu ifade etmektedir. Sabit parametreler olan C_1 ve C_2 en iyi çözümün bulunmasını destekleyen öğrenme katsayılarıdır. C_1 , bilişsel öğrenmeyi, C_2 ise sosyal öğrenmeyi sağlamaktadır (Bülbül vd., 2022).

Popülasyondaki her bir parçacığın ilk hızı rastgele belirlenir. Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO), kuş sürülerinin sosyal davranışlarından esinlenen popülasyon tabanlı stokastik bir optimizasyon tekniği olarak tanımlanır. Bir grup halinde yaşayan doğal yaratıkların incelenmesinden kaynaklanan sürü zekâsına aittir. Her birey çok az veya hiç bilgiye sahip değildir; ancak birbirleriyle veya çevreleriyle etkileşime girerek, bir grup olarak çok karmaşık görevler gerçekleştirebilirler. PSO, hayali bir senaryoda iyi bir şekilde açıklanabilir: "Bir grup kuş yiyecek aramak için bir alanda uçuyor ve bu alanda yalnızca bir parça yiyecek var. Gruptaki her kuş yiyeceğin tam yerini bilmiyor, ancak yiyecek ile kendileri arasındaki mesafenin farkındalar. Bu şekilde, yiyeceği bulmanın en kolay yolu yiyeceğe

en yakın olanı takip etmektir (Kennedy ve Eberhart, 1995).” PSO algoritmasında ise, her biri bir konum ve bir hızla ilişkilendirilen rastgele parçacıklardan oluşan bir popülasyonun başlatılmasıyla başlar. Hızlar, her parçacığın ve komşularının arama alanında uçarken geçmişteki davranışlarına göre ayarlanır ve konumlar, mevcut konuma ve bir sonraki adımdaki hızlara göre güncellenir. Bu nedenle, parçacıklar arama süreci boyunca daha iyi ve daha iyi arama alanına doğru uçuş eğilimindedir (Zhu vd., 2011).

PSO algoritmasında araştırma probleminin çözümü, D boyutlu uzayda bir nokta olarak kabul edilen parçacıklar aracılığıyla gerçekleştirilir; burada optimizasyon ayarını bekleyen parametre, parçacık konumudur. Her parçacık, amaç fonksiyonuna göre bir uygunluk değeri olarak belirli bir hız ve yönde hareket etmektedir. Her parçacığın kendi bulduğu en iyi çözüme “bireysel uç değer,” parçacık sürüsü tarafından bulunan en iyi çözüme ise “genel uç değer” denir. Bu parçacıklar, tüm uzayda belirli bir hız ve yönde uçarak, kendilerinin ve sürünün deneyimlerinden faydalanarak uçuş açısını ve hızını sürekli ayarlar. Son koşula ulaşılan kadar bireysel ve küresel uç değerleri aynı anda güncellenmekte; bu döngü devam etmekte ve en uygun çözüm elde edilmektedir (Liu vd., 2024).

3.2. Performans Metrikleri

Portföy optimizasyonunda performans metriklerinin seçimi, yatırımcıların risk ve getiri beklentilerini daha iyi yönetmelerine olanak tanır. Uygun metriklerin belirlenmesi, portföyün risk profiline ve yatırım hedeflerine uygun stratejilerin geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Performans ölçütleri, yatırımcıların performansı değerlendirmelerine ve farklı portföylerin karşılaştırılmasına yardımcı olurken risk toleransı açısından önemli bilgiler sunar. Sonuç olarak, doğru performans metriklerinin seçilmesi, hem stratejik karar alma süreçlerini destekler hem de portföy yönetiminde sürdürülebilir başarıyı artırır. Bu doğrultuda portföyün performansı Sharpe Performans Oranı (SR), Değişim Katsayısı (CV), Volatilité, Downside Riski (SV) ve beta gibi metriklerle değerlendirilmiştir.

3.2.1. Sharpe Performans Oranı

Genellikle bir portföyün performansını değerlendirmek için kullanılan, ortalama getirinin risk ayarlı bir ölçüsüdür. Burada, ortalama varyans etkin sınırına odaklanmak yerine, Portföy Sharpe Oranının (SR'nin) optimize edilmesi amaçlanır. Sharpe Oranı, bir varlığın ortalamasından ve varyansından gelen bilgileri birleştiren basit bir yöntemdir. Aşağıdaki denklemle tanımlanır:

$$SR = \frac{R_p - R_f}{\sigma_p} \quad (3)$$

Burada σ_p portföydür, R_p portföyün ortalama getirisidir. σ_p , R_p risksiz bir menkul kıymetin test edilebilir getiri oranıdır (üç aylık bir ABD Hazine bonosu üzerindeki faiz oranı). σ_p , R_p 'nin standart sapmasıdır; başka bir deyişle, portföyün riskinin bir ölçüsüdür. Portföy ağırlıklarını ayarlayarak, beklenen getiriyi maksimize etme ve aynı zamanda riski en aza indirme arasındaki denge sağlanabilir ve böylece portföy Sharpe Oranı maksimize edilebilir. Bu çalışmada, iyi hisse senedi kombinasyonlarına sahip en değerli portföyü bulmak amacıyla PSO'da Sharpe Oranı kullanıldı (Zhu vd., 2011).

3.2.2. Değişim Katsayısı

Değişim katsayıları, hisse senetlerinin risk düzeylerini getirilere dayalı olarak ölçer (Pekkaya, 2013, s. 100). Bir başka ifadeyle değişim katsayılarını karşılaştırarak, oluşturulacak portföyde hangi hisselerin yer alacağına ve hangilerinin yer almayacağına karar verilebilir. Değişim katsayısı Eşitlik 4'teki gibi gösterilir (Bağcı ve Konak, 2016, s. 35):

$$Değişim Katsayısı = \frac{\sigma_p}{R} \quad (4)$$

3.2.3. Downside Riski

Getirilerin ortalama değerin altında olmasına karşı isteksizlik duyan yatırımcılar için, getiri yarı varyansı gibi aşağı yönlü risk ölçütlerinin kullanımı literatürde detaylı olarak ele alınmıştır. Başka bir deyişle, ortalama değerin altındaki yarı varyans, yatırımcı riski getirilerin dağılmasından ziyade olumsuz sonuçların bir şansı veya olasılığı olarak algılandığında, yani karar verici riskli bir durumu kayıp tehlikesine maruz kalan bir ortam olarak tanımladığında uygun bir ölçüdür. Aşağı yönlü risk bağlamında performans, Sortino ve Price (1994) tarafından ele alınan bir konudur (Ballester, 2005). Aşağı yönlü risk ölçümleri daha sağlamdır çünkü ortalama varyans varsayımlarıyla sınırlı değildir. Bu aşağı yönlü risk ölçümleri, belirtilen hedef getirinin altındaki getiri dağılımlarına odaklandıkları için yatırımcının riske yönelik algısıyla tutarlıdır. Geçmişteki araştırmacılar, Modern Varyans (MV) modelinin dezavantajlarını aşmak amacıyla yarı varyans (SV), hedef altı risk (BT) ve koşullu risk değeri (CVaR) gibi aşağı yönlü risk ölçümlerini önermişlerdir. Bu ölçümler, MV varsayımlarının sınırlamalarından bağımsız oldukları için daha sağlam bir yaklaşım sunar. Aşağı yönlü risk ölçümleri, belirtilen hedef getirinin altındaki getiri dağılımlarına odaklandıklarından yatırımcıların riske yönelik algılarıyla tutarlılık gösterir. Aşağı yönlü risk, yatırımcıların hedef getirinin altındaki kayıplardan daha fazla endişe duyması nedeniyle uygun bir yatırım risk ölçüsüdür. Markowitz (1959), Modern Varyans (MV) modelinin zayıflıklarını aşmak amacıyla risk ölçüsü olarak varyans yerine yarı varyans kullanan ortalama yarı varyans modelini önermiştir. Yarı varyans (SV) aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Jaaman vd., 2011):

$$SV = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \max[0, E(R) - R_t] \quad (5)$$

Denklem 5'te yer alan SV Downside Riskini; T dönem sayısını, t zaman periyodunu gösterir. E(R) ifadesi ise hedeflenen ya da beklenen getiri oranını ifade ederken; R_t t. dönemde gerçekleşen getiri oranıdır. Son olarak $\max[0, E(R) - R_t]$ ifadesi gerçekleşen getirinin hedeflenen getiriden düşük olduğu durumları ölçmek için kullanılır (Jaaman vd., 2011).

3.2.4. Beta

Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli (SVFM) çerçevesinde, bir hisse senedinin risk düzeyi sistematik ve sistematik olmayan riskler olarak iki ana kategoride değerlendirilebilir. Sistematik risk, hisse senedinin fiyatı ile piyasa fiyatı arasındaki ilişkiyi gösteren beta katsayısı ile tanımlanır (Sayılğan, 2019). Eğer piyasanın beta değeri "1" olarak kabul edilirse, yükselen piyasalarda bir portföyün beta değerinin "1"den büyük olması, portföyün piyasadan daha yüksek bir getiri sağlaması anlamına gelirken; düşen piyasalarda ise daha fazla kayıplara yol açacağı anlamına gelir. Piyasanın beta değeri "1"den küçükse, bu durum tam tersi bir durumu ifade eder. Bir portföyün beta değeri "1" olduğunda ise, portföyün piyasa ile aynı yönde hareket edeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla beta katsayısı için oluşturulacak üyelik fonksiyonu, beklenen getiri ve riskin üyelik fonksiyonlarıyla birlikte en uygun portföyün belirlenmesine yardımcı olacaktır (Kocadağlı ve Cinemre, 2010, s.362).

4. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde işlem gören firmaların 21.11.2022 ile 16.07.2024 tarihleri arasında Yahoo Finance veri tabanından elde edilen günlük kapanış verileri ile makine öğrenimi algoritması ile oluşturulan Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) aracılığıyla risk tercihlerine göre yatırımcı senaryoları sunmak ve portföy optimizasyonu ile sürdürülebilir yatırıma katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Söz konusu uygulama Python Jupyter Notebook 7.0.8 sürümü ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan PSO algoritmasının hiper parametreleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Parçacık Sürü Optimizasyonu Algoritmasının Hiperparametreleri

Hiperparametre	Açıklama	Uygulamadaki Değer
Swarmsize	Parçacık sürü boyutu, yani her iterasyonda kaç tane partikül kullanılacağını belirler.	100
Maxiter	Maksimum iterasyon sayısı, Optimizasyon için durdurma kriteri olarak kullanılır.	200
Omega (w)	Eylemsizlik Ağırlığı, partiküllerin mevcut hızlarının ne kadar devam edeceğini belirler.	0.5
pbest (ϕp)	Partikül katsayısı, partiküllerin kendi en iyi konumlarına geri dönme motivasyonunu sağlar.	1.5
gbest (ϕg)	Sürü katsayısı, partiküllerin en iyi grup konumuna yönelme motivasyonunu belirler.	1.5
Minstep	Minimum Adım Boyutu, çözüm uzayındaki minimum adım boyutunu belirlemektedir.	0.00000001
Minfunc	Minimum Fonksiyon Değişikliği, algoritmanın minimum fonksiyon değışiklik eşğini belirlemektedir.	0.00000001

Tablo 2’de çalışmada modellenen PSO algoritmasına ait hiperparametreler yer almaktadır. Bu hiperparametrelerin ayarlanması, PSO algoritmasının performansını artırarak daha etkili ve verimli bir optimizasyon süreci sağlar. Eylemsizlik Ağırlığı belirlenirken özellikle literatür takip edilerek “rastgele eylemsizlik ağırlığı” stratejisi uygulanmıştır. Bansal vd (2011) çalışmasında daha hızlı yakınsama sağlar çünkü sabit ve rastgele değışen eylemsizlik ağırlığı değeriyle algoritma daha hızlı çözüm bulduğuna vurgu yaparken; Özsoy (2020) yapmış olduğu çalışmada sabit eylemsizlik ağırlığı stratejisinin 42 farklı karşılaştırma fonksiyonundan 17’sinde en iyi performansı gösterdiğini, rastgele eylemsizlik ağırlığı stratejisinin ise 6 fonksiyonda en iyi sonuçları sağladığını belirtmektedir.

Yatırımcıların farklı risk seviyelerine göre bekledikleri getiri hedeflerini temsil eden yatırımcı senaryosu Tablo 3’te sunuldu.

Tablo 3: Yatırımcı Senaryosu Metrikleri

Senaryo	Risk Seviyesi	Getiri Seviyesi	Risk Hedefi (Standart Sapma)	Getiri Hedefi (Yıllık Getiri)	Ağırlıklandırma Kriteri
Düşük Risk Düşük Getiri	Düşük	Düşük	0.02	%5	Minimum risk ile düşük getiri hedeflenir
Orta Risk Orta Getiri	Orta	Orta	0.05	%10	Orta risk ile makul bir getiri sağlanır
Yüksek Risk Yüksek Getiri	Yüksek	Yüksek	0.1	%15	Yüksek risk ile yüksek getiri hedeflenir

Tablo 3 incelendiğinde düşük risk düşük getiri senaryosunda %5 yatırımcıların düşük riskle istikrarlı bir getiri elde etmek istediğini gösterir. Bu, genellikle güvenli yatırımların getiri seviyesidir. Orta risk orta getiri senaryosunda ise %10 orta düzeyde risk alan yatırımcıların, makul bir getiri sağlamak için hedefledikleri bir seviyedir. Bu, risk-getiri dengesinin gözetildiği bir durumdur. Son olarak yüksek risk yüksek getiri senaryosunda %15 yüksek riskli yatırımlarda yatırımcıların daha büyük kazançlar umduğunu yansıtır. Bu seviyede risk alarak yüksek kazanç potansiyeli hedeflenmektedir. Bu oranlar, yatırımcıların risk toleranslarına ve piyasa koşullarına bağlı olarak değışebilir. Bu metrikler göz önünde bulundurularak oluşturulan portföyler Tablo 4’te gösterildi.

Tablo 4: Yatırım Senaryolarına Göre Portföy Ağırlıkları

Hisseler	Portföy Ağırlıkları	Düşük Risk Düşük Getiri	Orta Risk Orta Getiri	Yüksek Risk Yüksek Getiri
AKBNK.IS	0.0010	0.2804	0.0608	0.0474
AEFES.IS	0.0010	0.0100	0.0365	0.0285
ARCLK.IS	0.1890	0.0100	0.0384	0.0451
BIMAS.IS	0.0384	0.1576	0.0665	0.0613
CIMSA.IS	0.0592	0.0100	0.0230	0.0330
DOHOL.IS	0.0010	0.0100	0.0168	0.0172
DOAS.IS	0.0010	0.0100	0.0400	0.0345
ENJSA.IS	0.0010	0.0100	0.0429	0.0453
ENKAI.IS	0.0122	0.0100	0.0289	0.0244
SAHOL.IS	0.0010	0.0100	0.0356	0.0392
KCHOL.IS	0.0010	0.0239	0.0320	0.0221
MAVI.IS	0.0358	0.0100	0.0247	0.0422
MGROS.IS	0.0010	0.1663	0.0423	0.0610
PGSUS.IS	0.0010	0.0100	0.0408	0.0382
PETKM.IS	0.0010	0.0100	0.0351	0.0257
TKFEN.IS	0.0010	0.0100	0.0417	0.0367
TOASO.IS	0.2243	0.0100	0.0409	0.0389
TCELL.IS	0.1835	0.0100	0.0516	0.0523
TTRAK.IS	0.0010	0.0100	0.0447	0.0582
HALKB.IS	0.1714	0.0100	0.0528	0.0573
ISCTR.IS	0.0400	0.0100	0.0340	0.0231
TSKB.IS	0.0010	0.0100	0.0512	0.0541
SISE.IS	0.0010	0.0836	0.0620	0.0490
ULKER.IS	0.0010	0.0985	0.0543	0.0593
ZOREN.IS	0.0312	0.0300	0.0543	0.0593

Tablo 4’te gösterilen yatırımcı analizlerine ait elde edilen değerler tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Risk Toleransına Göre Yatırımcı Senaryosu Analizi

Senaryo	Risk	Getiri	Değişim Katsayısı
Düşük Risk Düşük Getiri	0.2	0.05	0.4
Orta Risk Orta Getiri	0.5	0.10	0.5
Yüksek Risk Yüksek Getiri	0.7	0.15	0.7

Bu perspektifte Tablo 4ve 5, farklı risk seviyeleri ve getiri hedefleri ile hisse senedi portföylerinin yapılandırılmasını göstermektedir. Her bir senaryonun altında, hisse senetleri, portföy ağırlıkları, portföy riski, portföy getirisi ve değişim katsayısı (CV) gibi önemli bilgiler yer almaktadır. İlk olarak Tablo 4’te yer alan düşük risk düşük getiri senaryosunda, portföyde çeşitli büyük ve likit şirketlerin hisse senetleri bulunmaktadır. Portföy ağırlıkları genellikle düşük seviyelerde (0.010000) belirlenmiş, bu durum portföyün iyi bir şekilde çeşitlendirildiğini göstermekte. Hedeflenen portföy riski 0.2 ile düşük bir düzeyde tutulurken, %5 oranında mütevazı bir getiri beklenmektedir. Ayrıca, değişim katsayısı (CV) 0.4 olarak hesaplanmış, bu da getiri ve risk arasında makul bir denge olduğunu ortaya koymakta. Orta risk orta getiri senaryosunda ise portföyde geniş bir hisse yelpazesi yer almakta ve daha dengeli bir dağılım söz konusu. Bazı hisselerin ağırlıkları %6.6’ ya kadar çıktığı görülüyor, bu

da portföyün çeşitliliğini artırmaktadır. Hedeflenen portföy riski 0.5 ile orta düzeyde tutulmuşken, %10 getiri hedeflenmekte. Değişim katsayısı (CV) 0.5 olarak hesaplanmış dolayısıyla risk ve getiri arasında makul bir denge sağlandığını görülüyor. Bu yapı, daha yüksek getiriler arayan yatırımcılar için uygun bir denge sunar ve portföydeki ağırlıklar, getiriye artırmaya yönelik stratejik bir yaklaşım ortaya koyar. Yüksek risk yüksek getiri senaryosunda, hisse senedi listesi benzerliğini korurken, portföydeki ağırlıkların daha yüksek olduğu görülüyor. Hisselerin ağırlıkları %0.1 ile %0.06 arasında değişmekte, bu da daha agresif bir yatırım stratejisi benimsendiğini ortaya koymaktadır. Hedeflenen portföy riski 0.7 ile yüksek bir risk profili sunarken, %15 gibi iddialı bir getiri hedefi belirlenmiştir. Değişim katsayısı (CV) 0.7 olarak hesaplanmış, bu da yüksek getiri hedefiyle birlikte yüksek riskin alındığını göstermektedir. Bu yapı, risk toleransı yüksek olan yatırımcılar için potansiyel kazançları artırma fırsatı sunar.

Parçacık sürü optimizasyonu hiperparametreleriyle oluşturulan ve BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi kapsamında oluşturulan optimal portföy önerisi Tablo 5'te gösterildi.

Tablo 6: Optimal Portföy Önerisi

Hisseler	Portföy Ağırlıkları	Portföy Riski	Portföy Getirisi	Değişim Katsayısı (CV)	Sharpe Oranı	Portföy Volatilitesi	Down side risk	Beta
AKBNK.IS	0.0010							
AEFES.IS	0.0010							
ARCLK.IS	0.1890							
BIMAS.IS	0.0384							
CIMSA.IS	0.0592							
DOHOL.IS	0.0010							
DOAS.IS	0.0010							
ENJSA.IS	0.0010							
ENKAI.IS	0.0122							
SAHOL.IS	0.0010							
KCHOL.IS	0.0010							
MAVI.IS	0.0358							
MGROS.IS	0.0010	0.40	0.11	3.36	0.29	0.36	0.09	0.30
PGSUS.IS	0.0010							
PETKM.IS	0.0010							
TKFEN.IS	0.0010							
TOASO.IS	0.2243							
TCELL.IS	0.1835							
TTRAK.IS	0.0010							
HALKB.IS	0.1714							
ISCTR.IS	0.0400							
TSKB.IS	0.0010							
SISE.IS	0.0010							
ULKER.IS	0.0010							
ZOREN.IS	0.0312							

Tablo 6, optimal portföy önerisini içermekle birlikte, farklı hisse senetlerinin portföydeki ağırlıkları, portföy riski, portföy getirisi, değişim katsayısı (CV), Sharpe oranı, portföy volatilitesi ve downside risk ile beta değerlerini göstermektedir. Hisse senetlerinden ARCLK.IS, %18.91 ile en yüksek ağırlığa sahipken, TOASO.IS ve TCELL.IS sırasıyla %22.43 ve %18.75'lik ağırlıklarıyla dikkat çekmektedir. Portföy riski 0.40 olarak belirlenmiş olup, %11'lik bir getiri hedeflenmiştir. Değişim katsayısı 3.36 ile makul bir risk-getiri dengesini işaret ederken, Sharpe oranı 0.29, portföyün riskine göre sağlanan getiri düzeyini yansıtmaktadır. Portföy volatilitesi 0.36 olarak hesaplanmış,

downside risk ise 0.09 ile düşük seviyelerde kalmıştır. Beta değeri 0.30 olarak belirlendi. Bu durum portföyün piyasa hareketlerine karşı daha az duyarlı olduğunu gösterir. Genel olarak, bu tablonun yatırımcılara dengeli ve potansiyel olarak kârlı bir portföy yapısı sunduğu söylenebilmektedir.

5. SONUÇ

Portföy optimizasyonu, yatırımcıların farklı varlıklar arasında en iyi dağılımı belirleyerek risk ve getiri dengesini sağlamalarına yardımcı olan kritik bir süreçtir. Bu süreç, piyasa koşullarının ve varlıklar arasındaki ilişkilerin dikkatlice analiz edilmesini gerektirir. Böylece yatırımcılar, portföylerini çeşitlendirerek potansiyel kayıpları azaltabilir ve beklenen getirilerini maksimize edebilir. Çalışmada Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) algoritması kullanılarak hem yatırımcı senaryolarını geliştirmek hem de portföy optimizasyonu uygulamak amaçlandı. Bu maksatla Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde işlem gören firmaların hisse senetleri kullanılarak Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) algoritmasıyla yatırım senaryoları oluşturulmuş ve optimal portföy önerileri geliştirildi. Üç farklı yatırımcı senaryosu belirlendi: Düşük, orta ve yüksek risk. Düşük risk senaryosunda %5, orta risk senaryosunda %10 ve yüksek risk senaryosunda %15'lik getiri hedefleri belirlendi. Bu durum, yatırımcıların risk toleranslarına uygun beklentilerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Portföy yapıları, bu risk seviyelerine göre çeşitlendirildi ve optimize edildi. Önerilen optimal portföy, ARCLK.IS, TOASO.IS ve TCELL.IS gibi hisseleri içermekte ve 0.40'lık bir risk ve %11'lik bir hedef getiri sunmaktadır. Bu, yatırımcılara makul bir risk-getiri dengesi sağlamaktadır.

Elde edilen sonuçlar, diğer tüm değişkenlerin sabit kaldığı varsayımı altında, yatırımcıların bilinçli kararlar almasına yardımcı olmakta ve sürdürülebilir yatırımların önemini vurgulamaktadır. Ayrıca bu bulgular, piyasa koşullarına uygun stratejiler geliştirme fırsatı sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın sonuçları Cura (2009), Jun ve Johar (2023) ve Ishwa vd (2023) çalışmaları ile portföy oluşturmada optimal sonuçlar verdiği noktasında örtüşmektedir.

Gelecek araştırmalar, PSO algoritmasının farklı parametrelerle test edilmesiyle birlikte, yatırım karar süreçlerinin daha da iyileştirilmesine katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, bu çalışmanın, sürdürülebilir yatırımların teşvik edilmesi ve yatırımcıların daha etkili kararlar alabilmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, A., & Kutlu, M. (2012). Parçacık sürü optimizasyonu yaklaşımı ile emtia piyasasında portföy optimizasyonu. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 35-50.
- Bağcı, B., & Konak, F. (2016). Linear programming on portfolio optimization: Empirical evidence from bist mining industry index. *Global Journal of Management and Business Research*, 16(2), 31-36.
- Ballesterio, E. (2005). Mean-semivariance efficient frontier: a downside risk model for portfolio selection. *Applied Mathematical Finance*, 12(1), 1-15. doi:10.1080/1350486042000254015
- Bansal, J. C., Singh, P. K., Saraswat, M., Verma, A., Jadon, S. S., & Abraham, A. (2011, October). Inertia weight strategies in particle swarm optimization. In *2011 Third world congress on nature and biologically inspired computing* (pp. 633-640). IEEE.
- Borsa İstanbul*. (2024). 2024 tarihinde Sürdürülebilirlik Endeksleri: <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri> adresinden alındı
- Bülbül, M. (2023). Kuru fasulye tohumlarının çok sınıflı sınıflandırılması için hibrit bir yaklaşım. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 13(1), 33-43. doi:10.21597/jist.1185949
- Bülbül, M. A., Öztürk, C., & Işık, M. F. (2022). ptimization of climatic conditions affecting determination of the amount of water needed by plants in relation to their life cycle with particle swarm optimization, and determining the optimum irrigation schedule. *The Computer Journal*, 65(10), 2654-2663. doi:https://doi.org/10.1093/comjnl/bxab097
- Carbon Gate*. (2024, Haziran 11). 2024 tarihinde TSRS: TÜRKİYE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMA STANDARDI: <https://www.carbongate.io/blog/tsrs-turkiye-surdurulebilirlik-raporlama-standardi> adresinden alındı
- Chai, F. (2024). A Prediction Model for Credit Risk Measurement of Small and Micro Enterprises Based On Particle Swarm Optimization random forest algorithm. *International Journal of Computer Science and Information Technology*, 3(1), 227-234. doi: <https://doi.org/10.62051/ijcsit.v3n1.29>

- Cura, T. (2009). Particle swarm optimization approach to portfolio optimization. *Nonlinear analysis: Real world applications*, 10(4), 2396-2406.
- de Gusmão, R. P., & de Carvalho, F. D. A. (2019). Clustering of multi-view relational data based on particle swarm optimization. *Expert Systems with Applications*, 123, 34-53.
- Elton, E. J., Gruber, M. J., Brown, S. J., & Goetzmann, W. N. (2009). *Modern portfolio theory and investment analysis*. John Wiley & Sons.
- Erwin, K., & Engelbrecht, A. (2023). Meta-heuristics for portfolio optimization. *Soft Computing*, 27(24), 19045-19073. doi:10.1007/s00500-023-08177-x
- Geambaşu, C., Şova, R., & Jianu, I. (2013). Risk Measurement in Post-Modern Portfolio Theory: Differences From Modern Portfolio Theory. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 4(1).
- Ishwa, A., Akshita, S., Dhruv, D., & Sharma, A. (2023). A Genetic Algorithm Approach for Portfolio Optimization. *International Conference on Data Science and Applications* (s. 113-124). Singapore: Springer Nature.
- Jaaman, S., Lam, H., & Isa, Z. (2011). Different downside risk approaches in portfolio optimisation. *Journal of Quality Measurement and Analysis IQMA*, 7(1), 77-84.
- Jarrah, M., & Ahmed, A.-K. (2024). A. Predicting Stock Market Index Using Bacterial Swarm Optimization for Enhanced Market Insights. *Nature Inspired Optimization Theories (NIOT)*, 01(01), 44-53.
- Jun, C. S., & Johar, F. Portfolio Optimization of Exchange-Traded Funds Listed on the New York Stock Exchange Using Particle Swarm Optimization.
- Kennedy, J., & Eberhart, R. (1995, November). Particle swarm optimization. In *Proceedings of ICNN'95-international conference on neural networks* (Vol. 4, pp. 1942-1948). IEEE.
- Kocadağlı, O., & Cinemre, N. (2010). Portföy optimizasyonunda SVFM ile bulanık doğrusal olmayan model yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(2), 359-369.
- Konak, F., & Bağcı, B. (2016). Fuzzy linear programming on portfolio optimization: empirical evidence from FTSE 100 Index. *Global Journal of Management and Business Research: C Finance*, 16(2), 65-69.
- Liu, C., Shi, Y., & Xie, W. (2024). Applying Particle Swarm Optimization Algorithm to Solve Securities Portfolio Based on Utility Maximization. In *4th International Conference on New Computational Social Science (ICNCSS 2024)* (s. 286-293). Atlantis Press.
- Lv, M., Wang, J., Wang, S., Gao, J., & Guo, H. (2024). Developing a hybrid system for stock selection and portfolio optimization with many-objective optimization based on deep learning and improved NSGA-III. *Information Sciences*, 670(120549). doi:https://doi.org/10.1016/j.ins.2024.120549
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
- Markowitz H. (1959). Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments. *New York: John Wiley & Sons*.
- Meher, P., & Mishra, R. (2024). Risk-Adjusted Portfolio Optimization: Monte Carlo Simulation and Rebalancing. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 18(3), 85-101. doi:http://dx.doi.org/10.14453/aabfj.v18i3.06
- Morteza, H., Jameii, S. M., & Sohrabi, M. K. (2023). An improved learning automata based multi-objective whale optimization approach for multi-objective portfolio optimization in financial markets. *Expert Systems with Applications*, 224, 119970
- Özsoy, V. S. (2021). The determination of the most suitable inertia weight strategy for particle swarm optimization via the minimax mixed-integer linear programming model. *Engineering Computations*, 38(4), 1933-1954.
- Pekkaya, M. (2013). ARFIMA ve FIGARCH yöntemlerinin Markowitz ortalama varyans portföy optimizasyonunda kullanılması: İMKB-30 endeks hisseleri üzerine bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(1), 93-112.
- R., S., & Mohideen, A. (2017). Modern Portfolio Theory: A Review of the Work Done on Performance Measures and their Role in Portfolio Construction. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology*, 3(3), 525-532.

- Reeves, W. T. (1983). Particle systems—a technique for modeling a class of fuzzy objects. *ACM Transactions On Graphics (TOG)*, 2(2), 91-108.
- Sayılgan, G. (2019). *Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı* (8. b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sortino, F. A., & Price, L. N. (1994). Performance measurement in a downside risk framework. *the Journal of Investing*, 3(3), 59-64.
- Sun, J., Fang, W., Wu, X., Lai, C.-H., & Xu, W. (2011). Solving the multi-stage portfolio optimization problem with a novel particle swarm optimization. *Expert Systems with Applications*, 38(6), 6727-6735. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.11.061>
- Syaripuddin, S., Amijaya, F., Wasono, W., Tulzahrah, S., & Suciati, R. (2024). Application of quadratic programming on portfolio optimization using wolfe's method and particle swarm optimization algorithm. *Jurnal Ilmu Matematika dan Terapan*, 18(2), 1067-1080. doi:10.30598/barekengvol18iss2pp1067-1080
- Zhu, H., Wang, Y., Wang, K., & Chen, Y. (2011). Particle Swarm Optimization (PSO) for the constrained portfolio optimization problem. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 10161-10169. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.02.075>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 21.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1559329

Research Article/Araştırma Makalesi

Çavmak, D. (2025). "An Empirical Examination on the Self-Perceived Health Status and Affecting Factors in Türkiye" *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 67, pp. 115-125.

AN EMPIRICAL EXAMINATION ON THE SELF-PERCEIVED HEALTH STATUS AND AFFECTING FACTORS IN TÜRKİYE

Doğancan ÇAVMAK*

Abstract

This study examines the self-perceived general health status and the related factors that can affect the status. The data were obtained from the Türkiye Health Survey 2022 Micro Data Set provided by the Turkish Statistical Institute. The dependent variable of the study is the self-perceived health status, while the independent variables are socio-demographic and economic variable, daily activity level, chronic disease condition, and indicators related to access to healthcare. The data were analyzed using descriptive statistics and multinomial logistic regression analysis. The results showed that low socio-economic indicators, low activity level, and having a chronic disease were associated with poor/bad perceived health status. It has been determined that experienced barriers in access to healthcare significantly increase the odds of individuals being reported in the bad health status category. It is recommended that healthcare policies, social services, and economic policies should prioritize those in the socio-economically weak group.

Keywords: *Health status, Access to healthcare, Health management.*

TÜRKİYE'DE ALGILANAN SAĞLIK STATÜSÜ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu araştırmanın amacı, algılanan genel sağlık statüsünü ve bu değerlendirmeyi etkileyen faktörleri incelemektir. Bu amaç kapsamında analiz edilen veriler, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan, Türkiye Sağlık Araştırması 2022 Mikro Veri Seti'nden elde edilmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni genel algılanan sağlık statüsü iken bağımsız değişkenler arasında sosyo-demografik ve ekonomik veriler, günlük aktivite düzeyi, kronik hastalık taşıma durumu ve sağlık hizmetlerine erişimle ilgili indikatörler yer almaktadır. Veriler, tanımlayıcı istatistikler ve multinominal lojistik regresyon analizi yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, düşük sosyo-ekonomik göstergelerin, düşük aktivite düzeyinin ve kronik hastalık taşıyor olmanın algılanan sağlık statüsünde olumsuz değerlendirmeler ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerine erişimle ilgili yaşanan engellerin, bireylerin kötü sağlık statüsü kategorisinde yer alma ihtimallerini anlamlı düzeyde arttırdığı tespit edilmiştir. Sağlık, sosyal hizmet ve ekonomi politikalarının, sosyo-ekonomik olarak zayıf grupta yer alanları hedeflemesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Sağlık statüsü, Sağlık hizmetlerine erişim, Sağlık yönetimi.*

*Asst. Prof., Tarsus University, Faculty of Applied Sciences, Health Management Department, Mersin.
e-mail:dogancavmak@tarsus.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3329-4573>)

1. INTRODUCTION

Health status has many determinants. The model of Dahlgren-Whitehead, also known as the “rainbow model”, is the commonly used basic model that puts an emphasis on environmental conditions to examine the health status (Dahlgren and Whitehead, 1991). Following this, the study of Exworthy (2008) provided a useful framework which explained the social determinants of health as social, economic, behavioral, access to healthcare, genetics, and environmental factors. Self-perceived (also known as self-rated) health is one of the approaches to examine health status. It reflects a subjective evaluation of the current health conditions by individuals and is commonly measured by the question “How is your health in general?” which is rated using a five-point scale (Fayers and Sprangers, 2002). The common classification level goes from “poor or very bad” to “excellent or very good”. When poor/very bad refers to the self-perceived conditions with significant existing health problems and low quality of life, very good indicates a strong positive perception towards existing health status. Although this approach seems quite simple, studies explored that numerous social, economic, cultural, health behavior and health systems-related factors are associated with the self-perceived health status, which poses it in a significantly important role. (Zadworna, 2022). Self-perceived health encompasses physical, mental, and social aspects of health based on individuals’ perceptions (Jylhä, 2009). This approach has several advantages. It is easy to conduct, cost-effective, and provides a holistic view of health. Therefore, it is inclusive and a dynamic evaluation which is based on continuous monitoring of individuals’ health. Self-perceived health status is also an important indicator for being able to influence health behavior (Benyamini, 2011). However, it also inherently has some limitations. Because when one asks people to rate their health status, it is expected to consider a more comprehensive set of factors by individuals than is possible to include in a single-item survey (Schnittker and Bacak, 2014). However, despite its limitations, the self-perceived health measurement is a valuable tool for identifying the populations under risk, identifying health disparities, and evaluating the effectiveness of public health policies. It is a complementary tool bringing objective health measures and individuals’ perceptions of health and well-being together, which are critical for tailoring healthcare delivery and policy initiatives (DeSalvo et al., 2006).

Considering this potential, self-perceived health status is currently an important and common indicator for health systems. Many countries regularly measure and evaluate the perception of the population on their health status (OECD, 2017). Therefore, there is a growing literature on this subject. Most research on self-perceived health focused on predicting mortality (Shimonovich et al., 2024; Dramé et al., 2023; Mutz and Lewis, 2022) and investigating the potential determinants (Caramenti and Castiglioni, 2022; Cai et al., 2017; Assari and Lankarani, 2017). There are many studies focused on the relationships between the social and economic level of the population and their health status. Generally, lower health status is associated with lower socioeconomical indicators such as educational level, income, and unemployment (Shaaban et al, 2022; Góngora-Salazar et al., 2022). Some studies investigated the effect of health literacy (Furuya et al., 2013), physical activity level (Oliveres-Tirado and Zanga, 2014), unmet health needs (Tadiri et al., 2021) and satisfaction with healthcare services (Paul et al., 2016). Hence, this study included social, economic, and demographic factors as related factors with self-perceived health status and formulated the first hypothesis as;

Hypothesis 1: Socioeconomic and demographic factors significantly affect the self-perceived health status

Access to healthcare consists of two dimensions: physical accessibility and financial accessibility, based on the approach provided by Salkever (1976). Physical accessibility refers to transportation opportunities and time, while financial accessibility refers to the “ability to afford the monetary costs”. Literature highlights that there is a positive relationship between the level of access to healthcare services and individuals’ perceptions of their health status. Particularly individuals with chronic diseases have a tendency to consider their ability to access healthcare as a significant indicator of their overall health condition (Chávez Sosa et al., 2022; Tanner et al., 2020). There are also many studies which indicated better health outcomes were associated with access to health care (Tran et al., 2016; Moorin and Holman, 2006). The study of Shaaban et al, (2022) found that experiencing barriers in accessing healthcare was significantly related to reporting poor self-perceived health. However, to the

best of our knowledge, there is limited evidence from studies that primarily focused on self-perceived health. Therefore, this study considers that self-perceived health status may be linked to access to healthcare as well and formulates the second hypothesis as follows:

Hypothesis 2: Access to healthcare significantly affects the self-perceived health status.

2. METHODS

Data from the Türkiye Health Survey Micro Data Set- 2022 of the Turkish Statistical Institute was used. Required permissions were obtained from the Turkish Statistical Institute. The survey was carried out with 29,761 participants across Türkiye. However, for this study, only participants aged 15 and older were included, resulting in a final sample size of 22,742 individuals.

The dependent variable is “perceived general health status”. Perceived general health status was measured by the question of “*how is your health in general*” and rated by a 5-point scale with 1=very bad, 2=bad, 3=fair, 4=good, 5= very good (the scale was in reverse in the original dataset. It was recoded reversely in the study as in the previous sentence). The independent variables were gender, age, education level, employment status, household income level, daily activity level, chronic disease status, and various barriers to accessing health services. Gender was coded as 1=female, 2=male, while age was in real values. Education level was classified into nine categories from illiterate to doctoral degree. Household income level was classified into three groups as low, moderate, and high. In the original dataset, there were twenty categories of monetary intervals for income level. In this study, the first seven intervals were aggregated in the low category, the second seven ones in moderate and the last six intervals in the high category. Daily activity level was classified into three categories: mostly inactive to mostly active. Having a chronic disease was reported as 1=yes and 2=no. In the dataset, the status of having a chronic disease was examined for twelve different situations/diseases. In line with this current study, those who said yes to at least one of these twelve situations/diseases were marked as having a chronic disease. Access to healthcare indicators was measured by the following questions: “Have you experienced a delay in getting healthcare in the past 12 months because the time needed to obtain an appointment was too long?”, “Have you experienced a delay in getting healthcare in the past 12 months due to distance or transport problems?”, “Was there any time in the past 12 months when you needed medical care but could not afford it?”, “Was there any time in the past 12 months when you needed prescribed medicines but could not afford it?”. These questions had three answers: “yes”, “no”, and “no need for health care”. In this study, “no need for health care” was aggregated under “no” because the value for it was too low and could be considered as not facing the mentioned problem.

The analysis was conducted using multinomial logistic regression method to examine the relationships between self-perceived general health status and the various independent variables. This statistical method is particularly suited for situations where the dependent variable consists of several categories more than two. It has many advantages such as it is widely available and the outputs are easy to understand and evaluate. This analysis enables researchers to understand how different factors may influence individuals’ perceptions of their health. (Kwak and Clayton-Matthews, 2002). The level of significance was determined as $p < 0.05$.

3. RESULTS

Because demographic profiles are important factors for understanding the general perceived health status, the demographic characteristics of the participants are summarized in Table 1.

Table 1: Demographic Characteristics

Mean Age	43.37 ± 17.52
Gender	%
<i>Female</i>	48.2
<i>Male</i>	51.8
Educational Status	
<i>Illiterate</i>	6.6
<i>Literate</i>	3.8
<i>Primary school</i>	35.1
<i>Secondary school</i>	11.9
<i>High school</i>	22.3
<i>Associate degree</i>	5.8
<i>Bachelor's degree</i>	12.4
<i>Master's degree</i>	1.7
<i>Doctoral degree (Ph.D.)</i>	0.3
Employment Status	
<i>Not working (Disabled)</i>	2.2
<i>Retired</i>	13.7
<i>Housework</i>	29.1
<i>Job seeker</i>	7.1
<i>Student</i>	9.3
<i>Paid employee</i>	32.6
<i>Employer</i>	6
Household Income Level (Relatively compared in the participants)	
<i>Low</i>	12.4
<i>Middle</i>	32.1
<i>High</i>	55.5

The average age of the population was 43 years, and 48.2% were women. Considering educational status, a significant portion of participants had completed primary education (35.1%), while 22.3% had attained high school diplomas. Higher education levels were less common, with only 12.4% holding a bachelor's degree, 5.8% having an associate degree, and 1.7% achieving a master's degree. A small fraction of participants (0.3%) possessed a doctoral degree, while 6.6% were illiterate and 3.8% were literate but had not completed any formal education. 32.6% of participants were paid employees, 6% were employers, and 29.1% were responsible with housework. 13.7% of the sample were retired ones, and 2.2% were not working due to disability. The proportion of people who were actively seeking employment was 7.1% of the participants, and 9.3% were students. In terms of household income level, the majority of the participants (55.5%) were classified as high, 32.1% as middle, followed by 12.4% as low income. Table 2. summarizes the health-related indicators.

Table 2: Health Status Related and Access to Healthcare Indicators

Perceived Health Status	%
<i>Very bad</i>	0.8
<i>Bad</i>	7.4
<i>Fair</i>	29.4
<i>Good</i>	54.5
<i>Very good</i>	7.9
Daily Activity Level	
<i>Mostly inactive /Rarely active</i>	49.7
<i>Moderately active</i>	45.3
<i>Highly active / Hard work</i>	5
Having a chronic disease	
Yes	54.3
No	45.7
Delaying in access to healthcare due to long appointment times	
<i>Yes</i>	36.3
<i>No</i>	63.7
Delaying in access to healthcare due to transportation problems	
<i>Yes</i>	10.7
<i>No</i>	89.3
Delaying in access to healthcare due to financial difficulty	
<i>Yes</i>	8.1
<i>No</i>	91.9
Delaying access to medicine due to having financial difficulty	
<i>Yes</i>	6
<i>No</i>	94

The majority of the participants (54.5%) rated their health status as good. The proportion of those with fair was 29.4%, with very good 7.9%, with bad 7.4%, and with very bad 0.8%. Regarding daily activity levels, nearly half of the participants (49.7%) identified themselves as mostly inactive, while 45.3% chose moderately active. Only a very small portion of the participants (5%) identified as highly active or engaged in hard work. 54.3% of participants reported having a chronic disease. 36.3% of participants indicated that they had experienced delays in accessing healthcare due to long appointment times, while 10.7% faced the same due to transportation problems. 8.1% reported delays in accessing healthcare, and 6% indicated delays in obtaining medications due to not being able to afford them.

The results of the multinomial logistic regression analysis, which were performed to examine the effect of the independent variables of general perceived health status, are summarized in Table 3.

Table 3: Results of the Multinomial Logistic Regression Analysis

Factors	Category	β	Std. Error	Sig	Exp(B) (OR)
Gender (1=female, 2= male)	Very bad	-0.046	0.172	0.788	0.955
	Bad	-0.044	0.067	0.512	0.957
	Fair	0.165	0.041	0.000	1.180
	Very good	-0.191	0.059	0.001	0.826
Age	Very bad	0.037	0.006	0.000	1.038
	Bad	0.038	0.002	0.000	1.038
	Fair	0.028	0.001	0.000	1.028
	Very good	-0.030	0.002	0.000	0.971
Education (from 1=illiterate to 9=doctoral degree)	Very bad	-0.476	0.067	0.000	0.621
	Bad	-0.366	0.024	0.000	0.694
	Fair	-0.144	0.013	0.000	0.866
	Very good	0.122	0.018	0.000	1.130
Employment Status (from 1= Not working to 7= employer)	Very bad	-0.382	0.075	0.000	0.683
	Bad	-0.209	0.024	0.000	0.811
	Fair	-0.031	0.013	0.019	0.969
	Very good	0.007	0.023	0.764	1.007
Household Income (from 1=low to 3=high)	Very bad	-0.110	0.107	0.302	0.895
	Bad	-0.217	0.045	0.000	0.805
	Fair	-0.058	0.029	0.050	0.944
	Very good	0.249	0.046	0.000	1.283
Daily Activity Level (from 1=mostly inactive to 3= highly active)	Very bad	-1.054	0.197	0.000	0.349
	Bad	-0.627	0.063	0.000	0.534
	Fair	-0.047	0.033	0.155	0.954
	Very good	0.159	0.046	0.001	1.172
Having a chronic disease (1= yes, 2=no)	Very bad	-4.174	0.714	0.000	0.015
	Bad	-4.598	0.262	0.000	0.010
	Fair	-2.616	0.049	0.000	0.073
	Very good	3.128	0.178	0.000	2.832
Delaying in access to healthcare due to long appointment times (1= yes, 2=no)	Very bad	-0.612	0.177	0.001	0.542
	Bad	-0.344	0.069	0.000	0.709
	Fair	-0.244	0.041	0.000	0.783
	Very good	0.225	0.066	0.001	1.252
Delaying in access to healthcare due to transportation problems (1= yes, 2=no)	Very bad	-0.877	0.198	0.000	0.416
	Bad	-0.496	0.093	0.000	0.609
	Fair	-0.150	0.066	0.022	0.861
	Very good	-0.090	0.127	0.481	0.914

Delaying in access to healthcare due to having financial difficulty (1= yes, 2=no)	Very bad	-0.980	0.229	0.000	0.375
	Bad	-0.613	0.111	0.000	0.542
	Fair	-0.256	0.079	0.001	0.774
	Very good	-0.123	0.166	0.457	0.884
Delaying in access to medicine due to having financial difficulty (1= yes, 2=no)	Very bad	-0.544	0.250	0.029	0.581
	Bad	-0.777	0.121	0.000	0.460
	Fair	-0.296	0.090	0.001	0.743
	Very good	0.152	0.190	0.423	1.165
Reference category: Good N=22742 Final Model: -2Log Likelihood: 26769.755 ; Chi-Square: 14249.924, df: 44, p<0.000 Pseudo R²: 0.279					

Considering the socio-demographic factors, there are significant associations. Gender is a significant factor for fair and good categories. Males are more likely to rate themselves as fair by %18 and %82,6 as very good ($p < 0.001$). Age is associated with all categories. As age increases, the odds of poor and very poor health increase ($\text{Exp}(B) = 1.038$, $p < 0.001$) and the odds of very good decrease ($\text{Exp}(B) = 0.971$, $p < 0.001$). People with higher education levels are less likely to rate themselves as in poor, very poor, and fair health status. For very poor health status, the probability decreases by 37.9% as the level of education increases ($p < 0.001$), and one unit increase in educational level increase the odds of very good by 1,130 times. Working status is strongly associated with very bad health status. People who actively work are less likely by 31.7% to be in very bad health status. Income is also a significantly related factor. Increasing income has a positive impact on perceived health status, as people with higher levels of income are less likely to classify themselves as very bad category ($\text{Exp}(B) = 0.683$, $p < 0.001$).

Daily activity levels affect the perceived health status in favor of those who are mostly active or attain hard work. This group is 53,4% less likely to be in the bad category. Having a chronic condition is a major factor in all health conditions. In individuals with chronic diseases, the odds of very poor health status increase by 98.5%, the probability of poor health increases by 99%, and the probability of moderate health status decreases by 92.7%.

There are also significant relationships between access to healthcare indicators and general perceived health status. People who did not experience delays in access to healthcare due to financial difficulty are less likely to fall into the very bad (37.5%), bad (54.2%), and fair (77%) categories ($p < 0.001$). The possibility is similar when delays in access to medicine due to having financial difficulty were examined. The odds were for very bad, bad, and fair, respectively, 58%, 46%, and 74%. Long appointment times and transportation problems are also significant in the possibility of very bad categories, respectively, by 54.2% and 41.6%.

4. DISCUSSION

This study aims to explore the relationship between socio-demographic factors, access to healthcare, and self-perceived health status, using multinomial logistic regression to examine the odds of individuals falling into different perceived health status categories: very poor, poor, fair, good, and very good. The analysis showed that each additional year in age is increasing the possibility of being in the very poor and poor health categories. Educational status showed a significant negative relationship with the likelihood of rating bad health status. People with higher educational attainment were less likely to fall into very bad health and bad health categories. The effects of income and work status were also found to be significant on the odds of falling into perceived health status categories. People with higher income levels were less likely to be in bad and very bad categories. Working individuals were less likely to rate themselves as having very bad and bad health compared to non-working individuals.

These findings are consistent with numerous similar studies that explored the effects of social, economic, and demographic factors on perceived or self-rated health status (Shaaban et al., 2022; Cialani and Mortazavi, 2020; Lamidi, 2020). A very similar study conducted in Türkiye found identical results on the relationship between age, educational level and income level, and self-perceived health status (Ürek et al., 2023). Another study conducted in Türkiye found that higher levels of income and education increase the possibility of good general health status

(Beyaz Sipahi, 2022). A study conducted in China used a population-based survey which is similar to the current study and found that high social and economic class and working population were more likely to rate their health status as good (Cai et al., 2017). Similar findings were found in a study conducted in Japan that highlighted the negative relationship of self-perceived health with age and the positive relationship with employment. (Furuya et al., 2013). The studies conducted by Kim et al. (2010) and Foraker et al. (2011) found that lower socio-economic groups rated lower self-rated health status. A study examining the associations between income inequality and self-rated health status indicated that reducing income disparities can improve health status (Góngora-Salazar et al., 2022).

There are also some more comprehensive studies using panel data or providing comparative results. A study examining OECD countries over a 15-year period includes variables similar to those in the current study as determinants of self-perceived health status. The study adopts a perspective that includes economic, social, environmental, healthcare resource-related, and behavioral factors as determinants. However, the study's distinguishing approach is its aim to explain variations in self-perceived health status across age groups and geographical distributions. The study emphasized that "the relation between selected socioeconomic determinants and the proportion of people who perceived their own health as good or very good is regionally divergent" (Antczak and Miszczyńska, 2020). Another study, which compares EU-17 countries, analyzes the differences in self-perceived health status based on income quintiles within its model. In this study, approaches that can be applied across all income groups to improve self-perceived health status are highlighted as "promoting higher education, increasing labor expenditure, and facilitating upward income transitions". It also emphasizes that improving access to healthcare services can be a significant approach only for the people with high incomes (Răileanu Szeles, 2018). These findings suggest that people with higher socio-economic levels may have better access to health and information or have the ability to obtain and assess health information which is contributing to improved perceived health status. Hence, when these studies' findings are handled together, the current study also highlights the significant influence of economic conditions, as well as factors such as education and employment status, which can shape future economic status, on self-perceived health status.

In the study, a significant association between daily activity level and health status was also found. This finding is identical to similar studies. The study of Cai et al. (2017) found participants with high physical activity rated their health status higher than people with a lower level of physical activity. Olivares-Tirado and Zanga (2024) also found a significant positive association exists between physical activity and self-rated health status by conducting a similar study. Chan et al. (2015) also stated the association of physical inactivity to lower self-rated health status. These studies indicated that a physically active lifestyle improves perceived health status by enhancing social relationships and increasing life happiness. In the present study, findings supporting these conclusions were obtained.

As expected, having a chronic condition was the most significant determinant of perceived general health status. Participants with a chronic disease were found to have a significantly higher likelihood of rating very bad and bad status. The odds of being in fair decreased by 92.7%, indicating a strong negative impact of chronic conditions on perceived general health status. A population-based study also found that chronic diseases were strongly associated with lower perceived health status (Wu et al., 2013). Other studies also found that people with chronic diseases rated lower health status (Cialani and Mortazavi, 2020; Xu et al., 2019). The study of Chan et al. (2015) derived from a national health survey found that chronic diseases, including asthma, arthritis, hypertension, etc., were strongly associated with poor self-perceived health status. The present study also supports this inference in the literature by including a variable encompassing multiple chronic diseases. Hence, these outcomes highlighted the complex nature of health status determinants and emphasized the need to target socio-economically poor populations, especially those affected by chronic diseases.

Perceived general health status is also closely associated with access to healthcare services. People who have to postpone utilization of healthcare services due to not being able to make an appointment or transportation difficulties are significantly more likely to rate their health status as bad or very bad. A similar situation applies to conditions in which people cannot visit a doctor or cannot access medicines due to financial difficulties. Therefore, it can be stated that being able to access healthcare services positively affects individuals' perceptions of their

own health status. To the best of our knowledge, there are no studies that examine the topic using the barriers of access to healthcare variables included in this study. However, in the literature, there are many valuable studies that examined perceived health status with variables such as unmet health needs, satisfaction level with health services, and having health insurance, which may be similar to the variables of the current study. Shaaban et al. (2022) found that barriers to accessing healthcare services were associated with poor and very poor self-perceived health status. Tadiri et al. (2021) conducted a study in Canada and Austria and reported that in both countries perceived health was high and unmet healthcare needs were low. According to the study by Zhao et al. (2018), uninsured adults were about 30% more likely to report their health status as bad/fair health. Paul et al. (2016) reported an association between self-perceived health and satisfaction level with healthcare services.

5. CONCLUSIONS

This study provides insights into the significant role of socio-demographic factors, income, educational attainment, working status, chronic diseases, and access to healthcare in affecting individuals' self-perceived and rated general health status. Older age, lower educational levels, and lower income were associated with worse health status perceptions, while higher levels of physical activity and actively working positively affected perceived health status. Chronic conditions emerged as a key determinant, with affected individuals significantly more likely to report bad status. Additionally, barriers to accessing healthcare services, such as delayed appointments or financial difficulties, were strongly related to negative health status perceptions.

The findings of the current study revealed the complexity of the determinants of health status and provided data on which groups should be prioritized. Health policies should focus on the population within a socio-economically weak condition, supporting education through health literacy, and continuously monitoring perceptions about health status.

Having a health system perspective, it can be stated that ensuring equality and efficiency in access to health services are important factors. Policymakers can develop strategies to facilitate timely and continuous access to appropriate healthcare services. These strategies should encompass not only physical accessibility, such as transportation opportunities to healthcare facilities and adequate appointment systems, but also financial accessibility, including out-of-pocket payments and co-payments.

At this point, a strong communication and connection to be established between primary health services and the society can provide access to adequate health services and improve the perceptions of the health status of the society without increasing the burden on the health system. Moreover, ensuring easy and timely access for individuals with chronic conditions to these primary care services can contribute to improved health outcomes.

As a conclusion, the perceived health status of the population is significantly affected by socio-economic factors, health behaviors, and the level of access to health services. Policymakers should consider the association between these factors when making decisions to develop more effective policies.

REFERENCES

- Antczak, E. and Miszczyńska, K. M. (2020). The self-perceived high level of health quality of Europeans—spatial analysis of determinants. *Journal of Applied Economics*, 23(1), 746-764.
- Assari, S. and Lankarani, M. M. (2017). Demographic and socioeconomic determinants of physical and mental self-rated health across 10 ethnic groups in the United States. *International Journal of Epidemiologic Research*, 3(12), 185.
- Benyamini, Y. (2011). Why does self-rated health predict mortality? An update on current knowledge and a research agenda for psychologists. *Psychology & Health*, 26(11), 1407-1413.
- Cai, J., Coyte, P. C. and Zhao, H. (2017). Determinants of and socio-economic disparities in self-rated health in China. *International Journal for Equity in Health*, 16, 1-27.
- Caramenti, M. and Castiglioni, I. (2022). Determinants of self-perceived health: The importance of physical well-being but also of mental health and cognitive functioning. *Behavioral Sciences*, 12(12), 498.

- Chan, Y. Y., Teh, C. H., Lim, K. K., Lim, K. H., Yeo, P. S., Kee, C. C., Omar, M.A. and Ahmad, N. A. (2015). Lifestyle, chronic diseases and self-rated health among Malaysian adults: results from the 2011 National Health and Morbidity Survey (NHMS). *BMC Public Health*, 15, 1-12.
- Chávez Sosa, J. V., Guerra Pariona, H. N. and Huancahuire-Vega, S. (2022). Association between perceived access to healthcare and the perception of illness among peruvian adults with chronic diseases during COVID-19 pandemic. *INQUIRY: The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing*, 59, 00469580221112832.
- Cialani, C. and Mortazavi, R. (2020). The effect of objective income and perceived economic resources on self-rated health. *International Journal for Equity in Health*, 19, 1-12.
- Dahlgren, G. and Whitehead, M. (1991). Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health. Stockholm, Sweden: Institute for Futures Studies. Background document to WHO – Strategy paper for Europe.
- DeSalvo, K. B., Bloser, N., Reynolds, K., He, J. and Muntner, P. (2006). Mortality prediction with a single general self-rated health question: a meta-analysis. *Journal of General Internal Medicine*, 21, 267-275.
- Dramé, M., Cantegrit, E. and Godaert, L. (2023). Self-rated health as a predictor of mortality in older adults: a systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(5), 3813.
- Exworthy, M. (2008). Policy to tackle the social determinants of health: using conceptual models to understand the policy process. *Health Policy Planning*, 23, 318-327.
- Fayers, P. M. and Sprangers, M. A. (2002). Understanding self-rated health. *The Lancet*, 359(9302), 187-188.
- Foraker, R. E., Rose, K. M., Chang, P. P., McNeill, A. M., Suchindran, C. M., Selvin, E. and Rosamond, W. D. (2011). Socioeconomic status and the trajectory of self-rated health. *Age and Ageing*, 40(6), 706-711.
- Furuya, Y., Kondo, N., Yamagata, Z. and Hashimoto, H. (2013). Health literacy, socioeconomic status and self-rated health in Japan. *Health Promotion International*, 30(3), 505-513.
- Góngora-Salazar, P., Casabianca, M. S. and Rodríguez-Lesmes, P. (2022). Income inequality and self-rated health status in Colombia. *International Journal for Equity in Health*, 21(1), 69.
- Jylhä, M. (2009). What is self-rated health and why does it predict mortality? Towards a unified conceptual model. *Social Science & Medicine*, 69(3), 307-316.
- Kim, M. K., Chung, W. J., Lim, S. J., Yoon, S. J., Lee, J. K., Kim, E. K. and Ko, L. J. (2010). Socioeconomic inequity in self-rated health status and contribution of health behavioral factors in Korea. *Journal of Preventive Medicine and Public Health*, 43(1), 50-61.
- Kwak, C. and Clayton-Matthews, A. (2002). Multinomial logistic regression. *Nursing Research*, 51(6), 404-410.
- Lamidi, E. O. (2020). Trends in self-rated health by union status and education, 2000–2018. *SSM-Population Health*, 11, 100616.
- Moorin, R. E. and Holman, C. D. J. (2006). The effects of socioeconomic status, accessibility to services and patient type on hospital use in Western Australia: a retrospective cohort study of patients with homogenous health status. *BMC Health Services Research*, 6, 1-10.
- Mutz, J. and Lewis, C. M. (2022). Cross-classification between self-rated health and health status: longitudinal analyses of all-cause mortality and leading causes of death in the UK. *Scientific Reports*, 12(1), 459.
- OECD (2017), Perceived health status, in *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2017-en
- Olivares-Tirado, P. and Zanga, R. (2024). Associations of Physical Activity and Sedentary Behavior with Self-Rated Health Status in Brazilian Older Adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 1, 1-12.
- Paul, P., Hakobyan, M. and Valtonen, H. (2016). The association between self-perceived health status and satisfaction with healthcare services: Evidence from Armenia. *BMC Health Services Research*, 16, 1-13.
- Răileanu Szeles, M. (2018). Comparative examination of self-perceived health and other measures of the quality of life across the EU-27. *Social Indicators Research*, 137, 391-411.
- Salkever, D. S. (1976). Accessibility and the demand for preventive care. *Social Science & Medicine*, 10(9- 10), 469-475.

- Schnittker, J. and Bacak, V. (2014). The increasing predictive validity of self-rated health. *PLoS one*, 9(1), e84933.
- Shaaban, A. N., Martins, M. R. O. and Peleteiro, B. (2022). Factors associated with self-perceived health status in Portugal: Results from the National Health Survey 2014. *Frontiers in Public Health*, 10, 879432.
- Shimonovich, M., Campbell, M., Thomson, R. M., Broadbent, P., Wells, V., Kopasker, D., McCartney, G., Thomson, H., Pearce, A. and Katikireddi, S. V. (2024). Causal Assessment of Income Inequality on Self-Rated Health and All-Cause Mortality: A Systematic Review and Meta-Analysis. *The Milbank Quarterly*, 102(1), 141-182.
- Sipahi, B. B. (2022). Türkiye’de Genel Sağlık Durumunun Belirleyicileri: Sosyo Ekonomik Faktörler ve Kapalı Ortam Hava Kirliliği. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5(1), 89-100.
- Beyaz Sipahi, B. (2022). Türkiye’de Genel Sağlık Durumunun Belirleyicileri: Sosyo Ekonomik Faktörler ve Kapalı Ortam Hava Kirliliği. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5(1), 89-100.
- Tadiri, C. P., Gisinger, T., Kautzky-Willer, A., Kublickiene, K., Herrero, M. T., Norris, C. M. and GOING-FWD Consortium. (2021). Determinants of perceived health and unmet healthcare needs in universal healthcare systems with high gender equality. *BMC Public Health*, 21, 1-9.
- Tanner, E. C., Vann, R. J. and Kizilova, E. (2020). Consumer-level perceived access to health services and its effects on vulnerability and health outcomes. *Journal of Public Policy & Marketing*, 39(2), 240-255
- Tran, B. X., Nguyen, L. H., Nong, V. M. and Nguyen, C. T. (2016). Health status and health service utilization in remote and mountainous areas in Vietnam. *Health and Quality of Life Outcomes*, 14, 1-9.
- Ürek, D., Karaman, S., Bilgin, İ., Uğurluoğlu, Ö. and Işık, O. (2023). Determinants of Self-Rated Health for Adults in Türkiye. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 13(2), 279-285.
- Wu, S., Wang, R., Zhao, Y., Ma, X., Wu, M., Yan, X. and He, J. (2013). The relationship between self-rated health and objective health status: a population-based study. *BMC Public Health*, 13, 1-9.
- Xu, D., Arling, G. and Wang, K. (2019). A cross-sectional study of self-rated health among older adults: a comparison of China and the United States. *BMJ Open*, 9(7), e027895.
- Zadworna, M. (2022). Pathways to healthy aging—exploring the determinants of self-rated health in older adults. *Acta Psychologica*, 228, 103651.
- Zhao, G., Okoro, C. A., Hsia, J. and Town, M. (2018). Peer Reviewed: Self-Perceived Poor/Fair Health, Frequent Mental Distress, and Health Insurance Status Among Working-Aged US Adults. *Preventing Chronic Disease*, 15.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.07.2024 ✓Accepted/Kabul: 23.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1509825

Research Article/Araştırma Makalesi

Samav Gürcü, F. D. (2025). "Considerations of Physical and Sociological Transformation in Bariatric Surgery Patients" *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 67, pp. 127-139.

CONSIDERATIONS OF PHYSICAL AND SOCIOLOGICAL TRANSFORMATION IN BARIATRIC SURGERY PATIENTS*

Feriha Duygu SAMAV GÜRCÜ**

Abstract

Among the most important epidemiological diseases of our time is obesity. According to data from the World Health Organization (2022), one out of every eight people suffers from obesity. In addition to causing diabetes and various cardiovascular diseases in the human body due to excess fat accumulation, obesity also causes people to be excluded from society by facing negative social reactions associated with being overweight at some point in their lives. A person who is overweight or obese is stigmatized by society as overweight, fat, lazy, chubby and inactive, and often faces discrimination due to their physical appearance. Often, obese individuals isolate themselves from society as a result of the social pressures and criticism they are subjected to as a result of their obesity. To eliminate the social discrimination they face and to lead a healthier life, some obese individuals attempt to lose weight through methods such as diet and sports, while others choose to undergo bariatric surgery to lose weight. The purpose of this study was to conduct interviews with people who have undergone such kind of a surgery to determine their perception of society's attitude towards their own bodies prior to their surgery, as well as the reasons why they decided to undergo the surgery and the changes in society's attitude toward them after the surgery.

Keywords: *Obesity, Stigmatization, Body image, Exclusion.*

OBEZİTE AMELİYATI HASTALARINDA BEDENSEL VE SOSYOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Öz

Çağımızda karşımıza çıkan en önemli epidemolojik hastalıkların başında obezite gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (2022) verilerine göre her 8 kişiden biri obezite sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Obezite bir taraftan vücutta biriken aşırı yağ oranının insan bedeninde şeker, diyabet ve çeşitli kardiyovasküler hastalıklara yol açmasına sebep olurken diğer taraftan obezite hastası bireylerin hayatlarının bir döneminde aşırı kilonun olumsuz toplumsal tepkileriyle karşılaşarak toplumdan dışlanmalarına da sebep olmaktadır. İnsanların aşırı kilolu/obez oluşu onların toplum tarafından kilolu, şişman, tembel, şişko ve hareketsiz olarak damgalanmalarına ve çoğu zaman dış görünüşlerine yönelik ayrımcılıklarla karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Obez bireyler, bedenlerine yönelik maruz kaldıkları bu toplumsal baskı ve eleştiriler yüzünden kendilerini sosyal hayattan soyutlamak istemekte ve çoğu zaman toplumdan izole etmektedir. Obez bireylerden bir kısmı da uğradıkları toplumsal ayrımcılıkları ortadan kaldırmak hem de daha sağlıklı bir yaşama kavuşmak için diyet, spor vs gibi yöntemlerle zayıflamaya çalışmakta bir kısmı da kilo vermek için obezite ameliyatı olarak zayıflama yolunu tercih etmektedir. Bu çalışmada obezite ameliyatı geçirmiş olan kişilerle görüşmeler yapılarak, toplumun ameliyat öncesi kendi bedenlerine yönelik algısı, ameliyat kararı almaya onları motive eden nedenler ve ameliyat sonrası kilo verdikten sonra toplumun kendilerine yönelik değişen bakış açısı ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: *Obezite, Damgalanma, Beden imajı, Dışlanma.*

* The part of this study about the stigmatization of patients with obesity had been presented in a speech at the 3rd International Bariatric Surgery and Dietetics Congress, organized by the Turkish Obesity Surgery Foundation, held at Ankara Crowne Plaza Hotel on May 4-6, 2023, and has never been published.

** Asst. Prof. Dr., urdur Mehmet Akif Ersoy University, Çavdır Vocational School, Department of Social Work and Counseling, Social Services Program, BURDUR.

e-mail: duyugusamav@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9298-9674>)

1. INTRODUCTION

In today's society, obesity is one of the most significant health concerns. While obesity is defined as the excessive accumulation of fat in the human body to such a degree that it impairs health and appears to be a physiological health problem, it is a leading phenomenon that requires extensive discussion in various fields, including psychology, sociology, and culture. According to the World Obesity Atlas prevalence published by the World Obesity Federation in 2023, it is estimated that more than half the adult population will be obese by 2035. It is estimated that more than half of the Turkish population will be overweight or obese in 2035, in light of the increasing rates of childhood obesity and obesity in Turkey. Over the next few years, this number will gradually increase, and obesity will become a much more significant public health problem, especially among adults (WHO,2023).

Globally, approximately 1-2 billion people are overweight or obese, which represents approximately 7% of the world's population. Overweight is a problem that affects approximately 97 million people in the US, 60% of whom are males and 50% of whom are females. The number of overweight or obese people (adults and children) is expected to reach approximately 167 million by 2025 (Flegal 2012; WHO 2023). It is estimated that 51% of the world's population, i.e., more than 4 billion people, will be obese or overweight in the next 12 years, according to the World Obesity Federation's 2023 Report. Taking a look at obesity statistics in the United States, it is evident that obesity rates have nearly tripled from 1987 until 2021. During the Great Depression and the war years of the West, a big and strong body was considered desirable; however, this concept was replaced by the thin body ideal in the 1980s due to the harmful effects of obesity on health. Previously thought of as a physical deformity caused by an accumulation of excess body fat, obesity has now become an important health problem that poses serious threats to human health (Hermiston, 2010:360). Although obesity does not seem to be a disease in itself, it is known to cause a wide range of life-threatening conditions such as restricted mobility, cardiovascular diseases, high blood pressure, diabetes, damaged joints, and psychosocial disorders in individuals with obesity, which decrease the quality of life of those individuals (Ross, 2005:95).

Over the last two decades, obesity research has received a great deal of attention in fields such as medicine, nursing, and dietetics; however, few studies have been conducted in the field of sociology. A study titled "*The Pain of Obesity*" by Stunker et al., published in 1976, has been widely considered one of the most important studies in this area regarding the physical harm caused by obesity on people. The study examines the psychological, physical, and social effects of obesity, as well as the stigmatization and discrimination associated with obesity.

The book written by Stunker and Wadden in 1992 discusses cultural influences on weight prejudice, as well as current concerns such as the stigmatization of obese individuals among health professionals, weight stigmatization among children, and internalization of weight prejudice among obese individuals. In almost every aspect of their lives, obese individuals experience weight-based discrimination. A stigmatizing experience can result from people's prejudices about overweight people as lazy, unintelligent, unattractive, and dirty (Harris, 1991:882). The study conducted by Myers and Rosen in 1999 examined stigmatizing attitudes faced by obese individuals and attempted to develop an inventory of coping with stigmatization. During the period 2003-2004, Friedman also conducted research on the elimination of prejudice and discrimination against obese individuals who were considered socially stigmatized. It has been stated that obesity should not be seen as a personal failure in society, but instead, a social understanding environment that approaches obese individuals empathically and supports them should be created (Friedman 2003,2004).

According to Puhl et al. (2009), stigmatization and prejudice about overweight reduce self-confidence among overweight individuals, as well as make them depressed and prevent them from taking part in sports and maintaining a healthy lifestyle. Additionally, Brewis (2011, 2014) stated in his studies that due to the growing prevalence of obesity, prejudice against weight has also gradually increased in society. Therefore, obese individuals experience a sense of judgment and experience psychosocial stress as a result of this. Additionally, Sikorski et al. stated in their study that obese individuals are subjected to many pressures and prejudices regarding obese individuals and that obese people must deal with the exclusionary and judgmental attitudes of society while also dealing with the health problems associated with obesity. In Nick Crossley's article titled "*Fat is*

a Sociological Issue: Obesity Rates in Late Modern, 'Body-Conscious' Societies" published in 2004, it is mentioned that a sociological perspective is absolutely necessary to understand obesity because only by understanding social pressure and stigmatization of obese individuals' bodies can we gain a deeper understanding of obesity. The article "*The Stigma of Obesity: A Review and Update*", written by Rebecca M. Puhl and Chelsea A. Heuer in 2009, is another important study in this field. Among the findings of the study, the understanding that stigmatizes obesity with negative qualifications such as laziness and low self-esteem further affects the mental health of obese individuals, resulting in psychological problems such as low self-esteem, depression, anxiety, and a desire to isolate oneself from society among obese individuals.

In reviewing the studies conducted in our country on obesity, it is apparent that while interest in this field appears to be increasing, most of the research is concentrated in the graduate thesis context. A particular finding is that there are very few studies that address social pressure over obesity and that the majority of studies are focused on health, gender, media, and advertising. A study by Emre Işık (1998) titled "*Body and Society Theory: From the Sociology of the Subject to the Sociology of the Body*" is considered one of the most influential works on the theoretical and conceptual framework for the sociological construction of the body. Meral Timurtürkan wrote about the evolution from a philosophical to a sociological approach to the body in 2008 in "*From Philosophical Body to Sociological Body*", which is considered to be among the most comprehensive studies in this field. Among the valuable studies on the sociology of the body are Gönül Demez's study on the sociology of the body for the "*Journal of Toplumbilim*" published in 2009, the book "*Body Sociology*" under the editorship of Kadir Canatan published in 2011, and the work titled "*Sociology of the Body: Embodiment Experiences of Everyday Life, Medicalization, Digital Surveillance*" written by Gönül Demez, Meral Timurturkan, and Cihan Ertan in 2020. The postgraduate studies in the field included especially Murat and Karadağ's (2022) work titled "*Stigmatization of Obese Individuals and Its Consequences*", an analysis of the negative attitudes and discriminatory behaviors facing obese individuals; a study by Hamurcu (2014) evaluating the self-esteem and body perceptions of obese individuals was also conducted, while Gülaçan's (2023) study examined the association between self-stigmatization and emotional eating as a factor in overweight and obese individuals' weights.

2. SOCIAL CONSTRUCTION OF THE BODY

Currently, the body is considered by every society to have a "physical" or a "formal" dimension; however, in addition to a physical dimension, the body also contains a socially constructed reality. In the social construction of the body, dualistic definitions such as complete (healthy), healthy, incomplete (with disabilities), beautiful, ugly, and old are also products of a cultural construction process (Timurturkan, 2008). Indeed, the history of body discussions dates back to the 17th and 18th centuries, but the place of the body in sociology dates back to the late 1970s (Turner, 1992).

The study of the body began to gain prominence in the discipline of sociology at the end of the 1970s, but the studies of certain scholars serve as the foundation of sociological studies of the body. Simone de Beauvoir's (1948) "*The Second Sex*", which describes how the body is experienced differently for men and women; Foucault's (1976) "*History of Sexuality*", which deals with body relations through social structure, power, and the sanctions imposed by power and describes biopower relations; and Bourdieu's "*Distinction: A Social Critique of the Judgment of Liking*" (1979), which deals with the body in direct relation to social class, cultural capital, and aesthetic values, are considered among the most important sociological studies on the body of the twentieth century.

According to Foucault, a post-structuralist, during the modernization period, the well-being and completeness of the body, its welfare, beauty, and healthiness were valued and adopted. While the human body used to be viewed as an ordinary working tool in feudal societies, under capitalism it has evolved into a 'body expected to be healthy,' to share the workload, to be punctual, to consistently produce, and to be free of inertia. According to Foucault, in the capitalist production process, bodies have begun to become more remarkable, visible, and prominent (Pylypa 1998, Shilling 2003, Cooper 2016).

Because people view each other's bodies first, they initially evaluate each other on the basis of their physical characteristics (Turner 1981:1982). In human relations, even today, the size, shape, and length of the body are evaluated based on the size of the hands or feet, whether the necks are short or long, whether the feet are small or large, and whether the hair is long or short. As an example, tall people are regarded as valiant, short people are regarded as threatening, fat people are perceived as lazy, women with small feet are acceptable in China, women with long necks are more safeguarded in Africa, and interventions that affect the human body are manifestations of social construction processes towards the body (Kara & Özgür, 2023:14). In society, the body is constantly divided into the 'ideal' and the 'non-ideal', the body that is not accepted by society is stigmatized, and socially positive/negative meanings are attempted to be assigned to the body.

According to Turner (2000), our thoughts and feelings about our bodies are influenced by how others perceive and discuss them. In the social construction process of the body, the film industry also plays a role in shaping our perspective on the body, particularly the Hollywood film industry, which portrays young and beautiful bodies as ideal bodies with subliminal messages and causes us to evaluate other bodies based on these perfect, young, and beautiful bodies (Tsichlia, 2010). It should be noted that while obesity and being overweight are denigrated in popular culture, these individuals are also viewed as having no personal control over their eating behavior and are excluded (Rasmussen, 2015).

Based on Anthony Giddens' constructivist theory, the body is influenced by the social factors surrounding it. A body's meaning is not solely determined by its physical attributes but also by the social norms and value judgments society places on it (Giddens, 2000:126). The body is constantly subject to both positive and negative social judgment and criticism in this context. Even though some bodies are considered fascinating by society, others are considered repulsive and socially excluded. Some people indeed feel compelled to isolate themselves from society by excluding themselves as a result of the pressure and criticism that society places on their bodies. Various factors contribute to this process of exclusion, including life story, social or cultural status, gender, and age (Striegel-Moore & Franko, 2002).

3. BODY- STIGMA RELATIONSHIP THROUGH THE MARGINALIZATION OF THE BODY

Different disciplines address the question of what a subject is and how it is defined in a variety of ways. According to Bauman, the sociological categories of 'us' and 'them' are used to distinguish between two different groups of people, but also to express who is considered to be 'us' and who is considered to be the 'other'. As a society, different conceptualizations such as old/young, black/white, and healthy/diseased are viewed as privileges that attempt to elevate one body over another (Baumann 2009:52). It becomes evident when the relationship between body and stigma is discussed that while some bodies are celebrated and accepted by society in accordance with norms, some bodies are humiliated and excluded.

Bourdieu (1979) contends that the body is more than just an individual object; it is also a product of social structures and norms, and as such, it occupies a central position in social criticism. Coleman (1997:216) defines stigma as an image of life that consists of personal and social constructs and relationships and states that society stigmatizes those with undesirable characteristics.

As a result of the Goffmanian understanding (1963), stigma was first used to refer to those who exhibit undesirable behavior in society. People with physical differences were later included among the stigmatized individuals. There are three types of stigmatization according to Goffman: first, those who are disgusted by their physical differences; second, those who exhibit radical attitudes such as alcoholism, mental illness, obsessiveness, and suicidality; and third, those stigmatized for their differences of race or nationality. The stigmatization of individuals is passed down from generation to generation in society, causing unexpected and undesirable differences in their life expectations. In his study, Goffman describes how stigmas are constructed primarily through bodily forms, which differences are valued by society and which are not, and how this situation affects the social relationships of the stigmatized. In Goffman's view, stigma is a form of 'social identity' comprising various categories and characteristics attributed to the individual. In addition, he notes that stigmatization can transform a complete and conventional individual into someone perceived as undesirable, bad, dangerous, weak, and worthless by others (Goffman 1963:4).

In accordance with Goffmanian perspectives, Burcu proposes that stigmatized individuals may respond in five different ways. The first is that, by feeling incomplete, they attempt to correct what is viewed as the concrete cause of the individual's failure and stigmatization, such as surgery, treatment, rehabilitation, and therapy, using technical tools to improve the situation. Secondly, they participate in activities such as swimming, mountaineering, etc., to correct deficiencies or inadequacies in certain areas of activity. The third reaction is their isolation from others and the outside world by avoiding communication with those they deem humiliating or shameful. Fourthly, they believe that stigmatization is an excuse, and as a result, they avoid all social duties and responsibilities and isolate themselves from other people. As a final concern, they may believe that stigmatization provides them with new insights into life and that this represents a secret state of sanctification (Burcu, 2020:53-58).

Often what Baumann and Goffman consider to be a stain, or stigma, can be a characteristic, a defect, or a disease that does not feel like a defect to us. It is possible for what we consider to be normal in ourselves to become a source of social shame for others. Orbach explains that while being slim is considered a natural characteristic in society, being overweight is considered a health disorder. Diamond also states that being overweight and slim are among the contrasts in nature and that being slim is regarded as a natural state, whereas being fat is considered a pathological and problematic condition (Goffman 1963, Diamond 1985, Orbach 1998, Bauman 1998).

It has been argued by Orbach that the obese female body is stigmatized the most in society; as a result, every woman desires to be thin. In addition to stating that various stereotypes regarding the female body are prevalent, she asserts that the rounded bodies of African-Caribbean women are idealized by society based on a racist ontological understanding because they appear stronger and more attractive than the bodies of white women, while overweight women are excluded from society because they do not look good (Orbach, 1998; Caradas, 2001). The superiority of some bodies over others is a result of hegemonic power relations derived from a traditional understanding of the past (Ronti, 2017:48).

Therefore, individuals struggling with obesity are more likely to be discriminated against based on their body, such as exclusion, isolation, and loneliness in all aspects of society, which negatively impacts their social relationships and further exacerbates their disadvantaged position. As long as the negative perspective towards obese individuals continues, obese individuals begin to internalize this situation after a while due to the discrimination they suffer, blaming themselves for this situation as well as holding themselves liable for stigmatization (Pedersen, 2010). Therefore, the stigmatization of obese individuals worsens their living conditions and causes them to experience discrimination even more intensely. In addition, the stigmatization of obesity has adverse effects on individuals and society, resulting in individuals withholding themselves from social life, especially from social relationships. As a result, there is a need to heighten social awareness to eliminate the stigma associated with obesity and to develop programs that support social change in the way obese individuals are perceived.

Table 2. Demographic Characteristic of the Obese Interviews

Obese	Gender	Age	Education	Marital Status	BMI	Chronic Diseases	Current BMI	Total Weight Lost
P1	Female	41	High School	Married	41.6	Insulin resistance, heart, cholesterol	22.5	49.7
P2	Female	23	High School	Single	37.8	Mediterranean fever, thyroid, HSP, insulin resistance	28.1	29
P3	Female	58	High School	Married	40.4	DM+HT	25.3	35
P4	Female	47	High School	Married	48.9	None	33.4	40
P5	Female	33	High School	Married	41.78	Asthma	28.2	36
P6	Male	32	University	Married	38.7	Attention deficit, eating disorder	23.8	40
P7	Male	50	University	Married	41.5	DM+HT	30	35
P8	Male	45	High School	Married	43.52	None	27.2	53
P9	Male	27	University	Single	36.1	None	23.7	37
P10	Male	25	High School	Married	39.7	None	25.8	46

Methodology of the Study: The sample group of the study consisted of 10 patients registered in a private surgical clinic in the Mediterranean region who had undergone bariatric surgery for at least two years. In this study, 10 patients, including five males and five females, who had previously undergone bariatric surgery, were interviewed using an in-depth interview technique in which semi-structured open-ended questions were asked, and the interviews were conducted at the interviewer's premises. The study was conducted using a qualitative research method. An important step in the qualitative research process is identifying the questions the research seeks to answer, as well as the nature of the answer (Kümbetoğlu, 2012, p. 30-35). The qualitative method also involves conducting research in the natural environment of individuals to examine their experiences and practices. The method used in this study was categorical content analysis. In this method, which allows texts to be systematically examined, codes and categories are first established in the text; then, these categories are analyzed, and the data are interpreted (Yıldırım & Şimşek, 1999; Gül et al., 2024; Yılmaz 2004).

This study, which was conducted between February and April 2023, was based on the voluntary participation of the interviewees; the personal data of the interviewees were kept confidential, and the names of the interviewees were coded as P1, P2, P3..., while deciphering. The interviews were conducted face-to-face in the households of the interviewed patients. The data and interview notes used in the study were taken with the permission of the participants, and the data were then analyzed thematically. The data obtained from the study were first coded, and then the codes obtained were categorized and tried to be structured by creating certain themes. The age of the interviewees varied between 23-58 years, and their education level consisted of high school and university level. 5 male and 5 female interviewees had some disorders such as thyroid, cardiovascular diseases, hsp, insulin resistance, asthma, and eating behavior disorder before the surgery. Within two years after the surgery, the interviewees lost a minimum of 29 and a maximum of 49.7 kg, decreased from a preoperative BMI of 41.6 to a postoperative BMI of 22.5, and from a maximum BMI of 37.8 to a BMI of 28.1.

As part of the study, all interviewees were required to sign a consent form. The study was conducted by keeping notes without recording audio, and then these notes were categorized and organized by the researcher. Interviews were divided into three categories: the view of the obese body before bariatric surgery, the decision to undergo bariatric surgery, and the experience after bariatric surgery. The study was approved by Burdur Mehmet Akif Ersoy University's ethics committee with the decision and date numbered GO 2023/406.

4. THE VIEW TOWARDS THE OBESE BODY BEFORE BARIATRIC SURGERY

As a consequence of the social construction of the body, while some bodies are considered acceptable by society, others are excluded and may even be discredited as those that society does not wish to have. It was Goffman (1963) who coined the term stigma to refer to the negative perceptions and judgments that exist in society regarding the body, thus asserting that those whose appearance does not conform to normative cultural beauty values are stigmatized and excluded from society. In their study, Forbes and Donovan also concluded that society stigmatizes overweight individuals as gluttonous, sick, and lazy. According to Cahman (1968), obese individuals are also subjected to negative stereotypes associated with laziness and lack of discipline. Numerous studies have outlined the fact that obese individuals are subjected to overwhelming negative attitudes by society because they are perceived as overweight, lazy, unmotivated, unsuccessful, unintelligent, lacking self-discipline, weak-willed, and noncompliant with weight loss treatments (Puhl and Brownell, 2001; Puhl and Heuer, 2009). In other studies, obese individuals are stereotyped at the individual level as lazy, unmotivated, lacking self-esteem, deviant, and useless (Oliver, 2006; Hermiston, 2010). In addition, in this study, interviewees indicated they had been nicknamed 'chubby, fat, porky, fatty, blimp, chunky' as a result of their overweight status and discrimination against their bodies during almost every aspect of their lives, both when they were in school and before they underwent bariatric surgery; they were discriminated against by society because of their bodies.

The fourth female interviewee, age 47, expressed the discrimination she experienced as a result of her obesity prior to the surgery as follows: *"I have always been overweight since the day I was born; throughout my school life, especially during primary school, I was often nicknamed fat, chubby, tubby, chunky, and fatty. Most of the time I would not show my feelings at school, and I would come home crying. My mother would tell me to hold my throat every time I ate; the more she said so, the more I ate. I became unable to walk because of my weight; before the surgery, I did not even want to go out on the street, I felt as if everyone was looking at my weight..."*

The 7th male interviewee, aged 50 years old, also expressed his preoperative process as follows: *"During my preparation for the university examination, I gained so much weight that they were unable to stop me after a certain point... They began calling me nicknames such as chubby, tubby, teddy, and teddy bear, chiko. Even though I laughed it off, I never forgot about it... In the past, I always withdrew myself from girls until I married my wife, and she accepted me. I also had a lot of trouble with clothes when I was overweight..."*

The 10th interviewee, a 25-year-old male interviewee, described the exclusion process he experienced due to his weight as follows: *"The society is cruel about overweight people; they see them as almost bodyless. You start to see the realities in the compulsory physical education class, you must stop while everyone else is running, you have to be their buddy while everyone else has a girlfriend. Even if the pressure outside is over, the pressure at home doesn't end, my mom keeps telling me that I'm too young, I'm too young. Once I wanted to socialize and sign up for the school theater, they organized a dinner, they said we could bring you two chairs if you wanted, I felt like thirty cents. I didn't realize it that much until then; my self-confidence, which was already non-existent, sank to the ground and I decided to have surgery..."*

The 33-year-old 5th female interviewee expressed some of the expressions of the people around her about her weight as follows: *"When I was 120 kg, I heard people saying over and over again that you are a beautiful girl if you lose that weight, in fact, your face is very beautiful, for God's sake, what is facial beauty, it's like saying to me that you are overweight, you are ugly, we don't like you, console yourself with your facial beauty, make do with it. It feels like everyone is obsessed with your weight all the time, even your friends and relatives, whom you will never be sincere with, give you advice about weight..."*

Similarly, the second interviewee, a 23-year-old single woman, said, *"I have been subjected to the same words all my school life, I have been nicknamed fat, chubby cheek. And now I am a young girl, but people try to squeeze my cheeks and treat me like a child because I am overweight, as if I have never grown up. You are a young girl, and you want to be valued like a woman, not like a child, but people are always obsessed with your weight. Since I was a child, I have been fighting against people's perception of me as a fat person and fighting to say that I exist as an individual. This is actually a pressure like you are a good person, but you have to prove it to people all the time... No matter how much I struggled, the perception of my body returned to normal only after the surgery."*

In Turner's view, bodies are shaped by social structure, and society's perception of obesity is also affected by social structure. As Anthony Giddens states in the constructivist approach, the perspective on the body is similarly constructed by social actors in society. People in the study expressed discomfort at being called nicknames such as fat, chubby, fatty, chubby, teddy bear, and chiko, and also that people did not accept them as individuals and pinched their cheeks like children, regardless of their age. According to Giddens, individuals begin to see themselves through the eyes of society with time. Following their exclusion from society, obese individuals stated that, after a while, they devalued themselves in the eyes of society and even attempted to isolate themselves from it even further (Giddens, 2000: 126).

A strong correlation exists between obesity and stigmatization. Generally, obesity is stigmatized because it is not associated with a positive social image. The thin and fit body form is idealized in the media, whereas obese individuals are perceived as deviating from this ideal and are excluded from society. A person who is obese may experience difficulties in finding a job, in accessing education and health care, in the public sphere, and in actively participating in society as a result of this stigmatization. It is possible that obesity can negatively impact the mental health of obese individuals, resulting in problems such as low self-esteem, anxiety, and depression (Sobal, 2004).

5.DECISION ON BARIATRIC SURGERY

During the interviews, obese individuals expressed how they decided to have an operation and what difficulties they encountered during the process as follows.

The 41-year-old female interviewee 1 expressed this process with the following sentences: *"For as long as I can remember, the gaze of fatness has been on me. It is such a difficult process, you don't want to go out in public,*

you want to lose weight, but you don't want the people in the gym to look at you, you want to lose some weight so that you can go. For example, if you drop something on the ground, you can never bend down and pick it up because of your weight, you are some kind of disabled, but it has not been named yet. And of course, I also have heart disease, diabetes and cholesterol due to weight, heart is family-related, and the others are due to being overweight. What pushed me to decide on surgery was my son. My son was a very active child, I could never play with him in the park. My child asked me one day, "Mom, why aren't you like normal mothers?" That day I almost collapsed and immediately started searching for bariatric surgeries."

The 23-year-old 2nd female interviewee expressed her decision to undergo surgery as follows: *"I am a young girl, I am only 23 years old, and my body is not pleasing to anyone, including me. Your body is constantly talked about. You look in the mirror, and you are disgusted by your own body; you start to look at your body like those who look at your body. Falling in love was effective in my decision-making process. I told my best friend about the boy I liked, she said, don't be ridiculous, would that boy look at you in this state? Suddenly this truth hit me in the face, and although I was young, I had so many diseases. My mother was afraid of losing me and wanted me to lose weight. How long can I live like this? I immediately searched for surgeries, the next week I was on the operating table..."*

The 33-year-old female interviewee 5 explained her decision to undergo surgery as follows: *"I felt unloved by anyone for 33 years; they loved me as if I was a fluffy creature, even though I am married, they still could not fit me next to my husband; if he wanted to go somewhere, I was out of breath, I already have asthma, and I could not keep up with him due to my weight; my husband said this cannot be like this; he forced me to go, and then I found myself on the operating table."*

The 27-year-old male interviewee 9 explained his decision for surgery as follows: *"I've been hiding my body for as long as I can remember. Every guest who comes to the house talks about weight. You get on the bus, you cannot be comfortable there; people suck when they see you; you have no place in this society; it is as if you are seen as a child whose cheek will be squeezed by everyone; it has now become such that everyone has started to talk about weight; you are still young; don't do it, even in the supermarket I go to, my weight has been talked about, one day I said enough is enough, I can't live like this; I will lose weight and get rid of these pressures, and I decided to have surgery..."*

Furthermore, interviewee 8, a 45-year-old male interviewee, expressed his decision to undergo surgery as follows: *"I am very insecure about participating in social life. When I went to a big meeting, wedding, etc., I felt as if everyone's stigmatizing gaze was on me, so I preferred to sit in the back rows. In this case, you are trying to hide yourself by being a 3rd-class citizen who is not noticed by society with your overweight state; no one will be able to say that you are charismatic and handsome for the rest of your life... You don't even have a place in society... One day, my wife said enough; look, you are suffering so much, have this surgery, and your soul and body will be saved, and that's how I decided to have surgery..."*

The 47-year-old 4th female interviewee also expressed her decision to undergo surgery as follows: *"The first thing that came to my mind the day my husband criticized my weight was that I had not done anything for myself until today...For years, I have pleased my husband, I have pleased the children, I have pleased everyone except myself. I always thought that I would like to wear beautiful clothes suitable for myself; suddenly I thought that I was approaching the age of 50. Why shouldn't I wear what I want like everyone else? Why shouldn't I have the healthy body I want? And I decided to have surgery, the decision to have surgery on the day my husband expressed that he did not like my body was the turning point of my life..."*

As a social being, the human being appears on the stage of society through his or her physical form. As a social actor, the human body is part of its social environment as well as all of its internal and external factors. Our body is not simply a collection of flesh and bones. It is a complex network of relationships that encompasses our internal as well as our external relationships. Social relations are also shaped by our bodies (Tsichlia, 2010). Whenever bodies interact with society, they attempt to define 'what is normal', as Foucault puts it, and compare themselves to other bodies. Just as a healthy and strong body may belittle a weaker one, our clothes and our posture constitute a field of power we establish for the body and body image in both our social interactions and in our class relations (Foucault 1978, Orbach 1998).

In popular culture, the body has come to represent not only the means of production but also the “ideal form” for which care is taken and health is desired. As a result, full, healthy, perfect bodies that are constantly emphasized are glorified by society, while overweight and obese individuals are excluded as undesirable and unacceptable (MacDonald 2003, Murray 2008). All individuals interviewed stated that they were subjected to social pressure prior to undergoing bariatric surgery. The interviews revealed that the bodies of obese individuals are stigmatized as sexless, disliked, and undesirable. Coleman argues that stigma also refers to undesirable differences. As stated in the study, most of the interviewees stated that they underwent surgery primarily as a result of society’s devaluation of their bodies. According to some interviewees, obesity impairs their health as well as the occurrence of many chronic diseases that are associated with their overweight bodies, thereby excluding them from society as individuals who do not lead a healthy life and do not take the necessary responsibilities to maintain their health.

In one sense, society stigmatizes overweight caused by obesity, but it also stigmatizes obesity-related health problems. It is based on society’s understanding that each individual is responsible for the health of his or her own body. Health, according to Leichter, is defined as “the affirmation of a life lived virtuously” (1997, p. 359). It is commonly believed that fat people lack the willpower to resist “bad” foods and behaviors, to disobey medical advice, and as a result, to disrespect the social value of being “healthy”. Furthermore, Foucault states that overweight and obese individuals are ostracized by society as bodies that are incapable of taking care of themselves and their health and that they should be expected to fight obesity. According to Turner, obese individuals are perceived by society as people responsible for fulfilling their responsibilities regarding their own bodies and striving to lose weight as part of the medicalization of obesity.

6. PERSPECTIVE ON THE BODY IMAGE AFTER BARIATRIC SURGERY

Based on the interviews, obese individuals described the following changes in their perspective towards their bodies, both from the perspective of society and from their own perspective, after two years following bariatric surgery:

The fourth female interviewee described her experience following surgery as follows: *“I am 47 years old. If I knew I would be this happy, I would have had this surgery already. I have officially come back to life, while I was passing by the stores, the first thing I did was to change my wardrobe, I regained both my health and my womanhood, I am a woman who knows what she wants now, I don’t want to let anyone make me feel bad again, it is as if I have come back to this life, I feel that I am more respectable even in the eyes of my children.”*

The 2nd female interviewee, 23 years old, expresses the process she went through as follows: *“Everyone was criticizing me for being sexless, for being like a boy, but I could not find anything to wear other than baggy t-shirts and jeans, and now I am a young girl who wears skirts and holds her boyfriend’s hand and walks around happily, holding on to life tightly, even my father says oh my god, it turns out I have a daughter, and even though this situation made me sad at first, now I am proud, I am proud of myself and my body. Most importantly, I have almost overcome all my illnesses...”*

Among the interviewees, the 7th male interviewee, who is 50 years old, expressed the situation after the surgery as follows: *“After the surgery, I was literally noticed by the people around me, we renewed the wardrobe after 50, I was even late... Everyone says ooo, what a handsome man you have become, it was a nice feeling to be noticed...”*

The 41-year-old female interviewee 1 expressed this process with the following sentences: *“I think my husband has fallen in love again, he reacts the way he used to react; I used to hesitate a hundred times to mix with society, now I can’t wait to go out on the street, catching up with my child’s energy has been the most beautiful feeling I have ever experienced, and I have never felt like a woman until now, even as a mother, I feel like a woman for the first time, all my illnesses have disappeared, a new me has been born in the last two years...”*

Interviewee 8, a 45-year-old male interviewee, expressed his new life after the surgery with the following sentences: *“After the surgery, I was literally reborn, everyone says, ‘Were you so handsome?’ I used to feel uncomfortable feeling like they were looking at my body for many years, but now they look at me with admiration, and this time I am proud of my body.”*

Based on the participants' responses to the interviews, their view of their bodies has changed positively both from their own perspective and from the perspective of society after obesity surgery. The way in which society views the body also influences the way in which people view themselves. As a result of internalizing the negative judgments of society towards their own bodies in the preoperative process, obese individuals who did not like their own bodies said that they liked their own bodies following the surgical process resulting from a shift in society's positive attitude toward their bodies (MacDonald 2003, Faria 2017). The women stated that they felt more feminine following the obesity surgery, while the men stated that they felt more masculine after the surgery. The results of obesity surgery have not only altered the physical appearance of obese individuals, but have also had positive effects on their socially accepted identities, self-esteem, and social relationships (Thorsby, 2012; Jin Park, 2015).

Vries (2007) states that the existence of medical solutions such as surgery for obesity brings to mind the question of whether obesity is a disease or not. Obesity is not only a health problem in itself, but also leads to many chronic diseases, especially heart diseases and diabetes. Being overweight, which was previously considered a moral problem, has now been medicalized with the inclusion of obesity surgeries in insurance coverage, and with a Turnerist perspective, obese individuals have begun to be seen as individuals who are expected to bring their bodies into a healthy form in society. This has led to the evolution of the moral perspective, which almost ignores the bodies of obese individuals by belittling their bodies, into a medical perspective that sees them as sick individuals who need to lose weight. Being overweight has many risk factors for health beyond the dimension of physical difference. Similarly, obese individuals are known to have many comorbid diseases such as diabetes, sleep apnea, and cardiovascular diseases before obesity. After the surgery, obesity patients expressed their satisfaction with this process because they got rid of both social pressures and these comorbidities accompanying their overweight bodies.

According to Crossley, obesity is a sociological issue in modern societies, one that should be viewed not only as an individual health concern but also as a phenomenon with deep social and cultural implications. According to him, in order for society to change its perception of obese individuals, media and cultural norms that constantly emphasize thinness must be eliminated, and studies should be conducted in all areas that will influence society's perception of obese individuals' bodies.

According to Thorsby, in his 2007 study on the experiences of obese patients before and after surgery, the social perception of obese individuals and the perspective towards obese individuals are completely gone after bariatric surgery. Moreover, Jin Park (2015) asserts that after surgery, obese individuals gain new opportunities and rebuild their social roles. Bariatric surgery can have a positive impact not only on a person's physical appearance, but also on their psychological and sociocultural dynamics (Jin Park, 2015).

7. CONCLUSION

Increasing obesity rates have led to the emergence of harmful stereotypes and prejudices targeting obese people. Society wrongly associates obesity with laziness, irresponsibility, and lack of self-control and judges people with obesity as if genetic, socioeconomic, and environmental factors have no influence, suggesting that obesity is solely caused by uncontrolled eating. The social order that determines the boundaries of normality depicts the ideal body forms and marginalizes the bodies that violate the boundaries of these standards.

As a result, obese individuals are viewed as having bodies that are not in accordance with the ideal body form and are ostracized by society. Obese individuals who face social exclusion due to the negative consequences of being overweight often isolate themselves and avoid participating in social activities. To achieve a body shape acceptable to society, some obese individuals who experience weight-based discrimination attempt to lose weight through methods such as exercise and dieting, while others undergo bariatric surgery to relieve the societal pressure placed on their bodies. During this study, interviews were conducted with people who have undergone bariatric surgery at least two years after the surgery to assess how society views their own bodies before and after the surgery. The focus of the study was on how society viewed obese individuals' bodies before surgery, the reasons they made this decision before surgery, and how society's view of them changed after they lost weight after surgery. As observed in this study, individuals who underwent bariatric surgery expressed

feeling reborn as a result of weight loss and that they were not subjected to any social pressures regarding their physical appearance after the surgery. On the contrary, they are seen as individuals whose bodies are admired and complimented by society.

After surgery, the negative perspective that made obese individuals feel useless and worthless transformed into a more positive one. It is, however, necessary to construct a society that remains free of stigmatization, does not exclude obese individuals, and approaches them empathetically and supportively. For this purpose, it is necessary to make arrangements to prevent obesity stigmatization in all areas of education, particularly in the curricula of health professionals, and to develop multidimensional approaches to ensure that no one's body is viewed with judgmental attitudes while creating educational content.

REFERENCES

- Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumann, Z. (2009), *Sosyolojik Düşünmek*, Abdullah Yılmaz (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Beauvoir, de S. (2019). *İkinci Cinsiyet* (1.bs). (G. Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yay.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi* (Genişletilmiş 2. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. çev. Derya Fırat Şannan-Ayşe Günce Berkkurt. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Brewis, A. A. (2014). Stigma and the perpetuation of obesity. *Social science & medicine*, 118, 152-158.
- Cahnman, W. J. (1968). The stigma of obesity. *The sociological quarterly*, 9(3), 283-299.
- Caradas, A. A., Lambert, E. V., & Charlton, K. E. (2001). An ethnic comparison of eating attitudes and associated body image concerns in adolescent South African schoolgirls. *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 14(2), 111-120.
- Coleman, S. R. (1997). Facial Recontouring with Lipostructure. *Clinics in Plastic Surgery*, 24(2), 347–367. doi:10.1016/s0094-1298(20)31069-5.
- Cooper, A. (2017). *The Biopolitics of Lifestyle: Foucault, Ethics and Healthy Choices*: Christopher Mayes, 2016, Routledge (Oxford and New York, 978-1-138-93386-6, 156 pp.).
- Crossley, N. (2004). Fat is a sociological issue: Obesity rates in late modern, 'body-conscious' societies. *Social Theory & Health*, 2, 222-253.
- De Vries, J. (2007). The obesity epidemic: medical and ethical considerations. *Science and engineering ethics*, 13(1), 55-67.
- Demez, G., (2009). *Beden Sosyolojisi Giriş Yazısı*. *Toplumbilim*, no.24, 3-6.
- Demez, G., Timurturkan, M., & Ertan, C. (Eds.). (2020). *Bedenin sosyolojisi: gündelik hayatın cisimleşme deneyimleri, tıbbileştirme dijital gözetim*. Bağlam.
- Diamond, N. (1985). Thin is the feminist issue. *Feminist Review*, 19(1), 45-64.
- Faria, G. R. (2017). A brief history of bariatric surgery. *Porto biomedical journal*, 2(3), 90-92.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*, (Işık Ergüden, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M., & Carrette, J. R. (2013). *Sexuality and power* (1978). In *Religion and Culture* (pp. 115-130). Routledge.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1. Baskı, Nisan.
- Friedman, J. M. (2003). A war on obesity, not the obese. *Science*, 299(5608), 856-858.
- Friedman, J. M. (2004). Modern science versus the stigma of obesity. *Nature medicine*, 10(6), 563-569.
- Goffman, E., (1963) *Stigma*, Penguin, London. (Goffman, E., (2014) *Damga*, Yay. Haz. Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara).
- Gül H., Akçıl A., Gönen M. Baydar M., (2024) *Bilimsel Araştırma Süreç, Yöntem ve Etik*, Pelikan yay., Ankara.
- Gülaçan, D. (2023). *Aşırı kilolu ve obez bireylerde kilo açısından kendini damgalama ve duygusal yeme arasındaki ilişkinin incelenmesinde yaşantısal kaçınmanın aracı rolü* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

- Hamurcu, P.(2014). Obez bireylerde benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi (Master's thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Harris, M. B., Walters, L. C., & Waschull, S. (1991). Altering Attitudes and Knowledge about Obesity. *The Journal of Social Psychology*, 131(6), 881–884. <https://doi.org/10.1080/00224545.1991.9924675>.
- Hermiston, A. J. (2010). "Who are you calling 'fat'?: the social construction of the obesity epidemic. *Advances in Medical Sociology*, 359–369. doi:10.1108/s1057-6290(2010)0000011023.
- Işık, E. (1998). *Beden ve toplum kuramı: öznenin sosyolojisinden bedenin sosyolojisine*. Bağlam Yayınları.
- Kara, M., & Özgür, F. F. (2023). Perception of beauty in different cultures. In *Beauty, Aging, and AntiAging* (pp. 11-19). Academic Press.
- Kümbetoğlu, Belkıs. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma Yöntemleri*. Dördüncü Basım. (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2015).
- Leichter, Howard M. (1997) Lifestyle correctness and the new secular morality, in: A.M. Brandt and P. Rozin (Eds) *Morality and health*, London: Routledge, pp. 359–78.
- MacDonald Jr, K. G. (2003). Overview of the epidemiology of obesity and the early history of procedures to remedy morbid obesity. *Archives of Surgery*, 138(4), 357-360.
- Murray, S. (2008). Pathologizing "fatness": Medical authority and popular culture. *Sociology of sport journal*, 25(1), 7-21.
- Myers, A., Rosen, J. Obesity stigmatization and coping: Relation to mental health symptoms, body image, and self-esteem. *Int J Obes* 23, 221–230 (1999). <https://doi.org/10.1038/sj.ijo.0800765>
- Muratdağı, G., & Karadeniz, F. (2022). Obez bireylerin damgalanması ve sonuçları. *Sakarya Tıp Dergisi*, 12(1), 188-192.
- Oliver, J. E. (2006). *Fat politics: The real story behind America's obesity epidemic* (Vol. 15). New York: Oxford University Press.
- Orbach, S. (1998). *Fat is a feminist issue: The anti-diet guide for women+ Fat is a feminist issue II*. Random House.
- Park, J. S., Moon, J. H., Huh, J. S., Kong, M. H., & Kim, H. J. (2015). Comparison of correlation between prostate volume and obesity indices. *The Korean Journal of Obesity*, 24(2), 95-100.
- Pedersen, S. (2010). Female form in the media: body image and obesity. In Tsuchia, G. and Johnstone, A. (eds.) *Fat matters: from sociology to science*. Keswick: M and K Publishing, chapter 1, pages 5-12.
- Puhl, R. M., & Heuer, C. A. (2009). The stigma of obesity: a review and update. *Obesity*, 17(5), 941.
- Puhl, R., & Brownell, K. D. (2013). Bias, discrimination and obesity. *Health and Human Rights in a Changing World*, 581-606.
- Pylypa, J. (1998). Power and bodily practice: Applying the work of Foucault to an anthropology of the body.
- Rasmussen, N. (2015). Stigma and the addiction paradigm for obesity: lessons from 1950s America. *Addiction*, 110(2), 217-225.
- Ronti, C. (2017). Fat Activists' Strategies on Stage: Redefining Fat Identity'. A Comparison of Scottee, Brenda Oelbaum, and Sins Invalid. *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies*, 4(2), 47-60.
- Ross, B. (2005). Fat or fiction: Weighing the 'obesity epidemic'. In: M. Gard & J. Wright (Eds), *The obesity epidemic: Science, morality and ideology* (Ch.5). London: Routledge.
- Shilling, C. (2003). *The Body And Social Theory*. London: Sage Publications.
- Embodiment, structuration theory and modernity: mind/body dualism and the repression of sensuality. *Body & Society*, 2(4), 1-15.
- Sobal J. Obesity and nutritional sociology: A model for coping with the stigma of obesity. *Clin Sociol Rev* 1991; 9: 125-141.
- Sobal, J. (2004). Sociological analysis of the stigmatisation of obesity. *A sociology of food and nutrition: The social appetite*, 259-274.

- Striegel-Moore, R. H. and Franko, D. L. (2002). Body image issues among girls and women. In Cash, T. F. and Pruzinski, T. (eds), *Body Image: A Handbook of Theory, Research and Clinical Practice*. Guilford, New York, 183–91.
- Stunkard, A.J. (1976). *The pain of obesity*. Palo Alto, CA: Bull.
- Stunkard, A. J., & Wadden, T. A. (1992). Psychological aspects of severe obesity. *American Journal of Clinical Nutrition*, 55(Suppl. 2), 524S–532S.
- Throsby, K. (2012). Obesity surgery and the management of excess: exploring the body multiple. *Sociology of health & illness*, 34(1), 1-15. doi: 10.1111/j.1467-9566.2011.01358.x. Epub 2011 May 6. PMID: 21554331.
- Timurturk, M. G. (2008). Felsefi bedenden sosyolojik bedene. *Ethos*, 1(4), 1-14.
- Turner, R. G., Gilliland, L., & Klein, H. M. (1981). Self-consciousness, evaluation of physical characteristics, and physical attractiveness. *Journal of Research in Personality*, 15(2), 182–190. doi:10.1016/0092-6566(81)90017-9.
- Turner, B. S. (1992) *Regulating Bodies: Essays In Medical Sociology*, London: Routledge.
- Tsichlia, G., & Johnstone, A. (Eds.). (2010). *Fat Matters: From Sociology to Science*. M&K Update Ltd.
- Yıldırım, A., & Simsek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11 baski: 1999-2018).
- Yılmaz, C., (2004), “Risk Kavramının Farklı Sosyolojik Yapılarda Araştırılması-İzmir Örneği”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. H. Neşe Özgen, İzmir.
- World Obesity Atlas (2023) <https://data.worldobesity.org/publications/WOF-Obesity-Atlas-V5.pdf>. (erişim tarihi: 29.11.2024).

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 29.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1476621

Research Article/Araştırma Makalesi

Kasar, H., Seçim, Y. (2025). "Mersin Akkuyu Nükleer Güç Santralinde Çalışan Rus Personelin Bölge Mutfak Kültürüne Uyum Süreci", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 141-157.

MERSİN AKKUYU NÜKLEER GÜÇ SANTRALİNDE ÇALIŞAN RUS PERSONELİN BÖLGE MUTFAK KÜLTÜRÜNE UYUM SÜRECİ

Hüsnü KASAR*, Yılmaz SEÇİM**

Öz

Anadolu'ya farklı amaçlarla gelen göçmenlerin yaşam tarzları, gelenek ve görenekleri, örf adetlerinin yanı sıra mutfak kültürlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar süreç içerisinde kültürel etkileşimi meydana getirmektedir. Bu kapsamda ülkelerin başta mutfak kültürü olmak üzere etkileşimlerinin araştırılarak kayıt altına alınması sürdürülebilirliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Akkuyu Nükleer Güç santrali bünyesinde görev alan bireylerin bölge mutfak kültürlerine uyum süreci incelenmiştir. Çalışmada veriler, Rusya'nın 9 farklı bölgesinden gelen 25 Rus uyruklu personel ile yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Görüşmeler için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen veriler MAXQDA nitel veri analiz programı ile çözümlenmiştir. Bu çalışmada, bölge mutfak kültürü, hedef kitlenin adaptasyon süreçleri vb. incelenerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda Türk yemeklerinin çok baharatlı olması, Rus yemeklerinin malzemelerini tedarik etmede karşılaşılan sorunlar belirlenmişken aynı zamanda katılımcıların büyük bir kısmının mevcut beslenme alışkanlığı değişmezken bazılarının yemeklerde baharat tercih etmeye başladığı ve et ile balık tüketimlerinin artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Rus göçmen işçiler, Mutfak kültürü, Mersin Akkuyu Nükleer Güç Santrali.*

THE ADAPTATION PROCESS OF RUSSIAN PERSONNEL WORKING AT THE AKKUYU NUCLEAR POWER PLANT IN MERSİN TO THE LOCAL CULINARY CULTURE

Abstract

The lifestyles, traditions, and customs of migrants arriving in Anatolia for various purposes differ significantly, including disparities in their culinary cultures. These differences contribute to cultural interactions over time. Therefore, documenting the interactions, particularly concerning culinary cultures, of countries is crucial for their sustainability. This study evaluates and examines the adaptation process of individuals working within the Akkuyu Nuclear Power Plant to the local culinary culture. Data for the study were obtained through face-to-face interviews with 25 Russian nationals from 9 different regions of Russia. A semi-structured interview form was utilized for these interviews. Qualitative research methodology was employed in this study, and the data obtained from the interviews were analyzed using the MAXQDA qualitative data analysis program. In this study, it is aimed to contribute to the literature by examining the culinary culture of the region, adaptation processes of the target audience, etc. As a result of the study, it was determined that Turkish food is too spicy, the problems encountered in procuring the ingredients of Russian food were identified, while the current eating habits of most of the participants did not change, some of them started to prefer spices in their meals and their meat and fish consumption increased.

Keywords: *Russian migrants, Culinary culture, Mersin Akkuyu Nuclear Power Plant.*

* Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Açılış Programı, MUŞ.
e-posta: h.kasar@alparslan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4343-5229>)

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, KONYA.
e-posta: yilmazsecim@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9112-7650>)

1. GİRİŞ

Kültür, toplumlara özgü olan kuşaktan kuşağa aktarılan gelenek ve görenek, yaşam tarzı gibi unsurların tümünü kapsamaktadır. Aynı zamanda kültür, çok değişkenli yapıda olup değişkenlerin başında toplumların mutfak kültürleri gelmektedir. Yemeklerin üretimi, pişirme teknikleri, yemek tüketim alışkanlıkları, kullanılan ürünler bir kültürü tanımlamada ayna olabilmektedir. Böylelikle yemekler kültürün bütünleyici parçası olabilmektedir (Beşirli, 2010: 160). Toplumların sınırları içerisine yapılan göç başta olmak üzere, turistik faaliyetler, sağlık sisteminden faydalanma, savaş, eğitim vb. birçok durum kültürel temelleri etkilemektedir. Geçmişten günümüze uygulanmakta olan bu durumlar kültürel geleneği de etkilemektedir. Türk toplum kültüründe göç gibi faktörler birçok yenilik kazandırmıştır. Bu kapsamda, göçler kültürün değişmesinde en güçlü etken iken turistler, mülteciler vb. bulundukları bölgelerde mutfak kültürlerini de etkileyebilmektedir (Arı, 2010: 22).

Bir bölgede yaşayan insanların kısmi ya da tamamının yaşadığı topraklardan farklı bir bölgeye yerleşmesi olarak tanımlanan göç, zaruri ya da gönüllü olarak yapılabilir. Sonuç olarak göç, insanları sosyal, kültürel gibi alanlarda etkilediği için toplumsal denge sağlanmalıdır (Kutlu, 2019: 46). İnsanların temel ihtiyaçlarının başında gelen gıda, göç eyleminden sonra göçmenlerin en çok zorlandığı temel sorun olup, ilk çözmeye çalıştıkları sorunların da başında gelmektedir (Gürhan, 2018: 106).

Mersin Akkuyu Nükleer Santral projesi kapsamında tesisin kurulumu, işletimi vb. için farklı pozisyonlarda görevli Rus personeller bölgeye gelmişlerdir. Bölgede Silifke, Yeşilovacık, Gülnar, Anamur başta olmak üzere çeşitli ilçelerde ikamet etmektedirler. Bölgede Rus vatandaşları başta olmak üzere yabancı uyruklu çalışanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Santralin çalışma sahasında 2021 yılında 2.138 personelden 1.416 personelin Rus uzman olacağı, aynı yıl içerisinde santralde geriye kalan 722 personelin Türk olacağı ifade edilmiştir. Bu oran neredeyse Rus çalışanların yarısına tekabül etmektedir (Yılmaz, 2015: 240; T24, 2012) Günümüzde Rus çalışanların sayısı gün geçtikçe artmış olup bölgede yoğun nüfusa sahiplerdir. Öyle ki tesisin kurulumunun yapıldığı Yeşilovacık, Büyükeceli bölgeleri ikamet için yetmeyerek Boğsak, Taşucu hatta 50-60 km tesis sahasına uzaklıkta olan Susanoğlu gibi yerleşim yerlerinde ikamet edilmektedir.

Mersin ilinin Akkuyu kasabasında devam etmekte olan proje yap-işlet modeli üzerine kurulmuştur. Bu kapsamda 4 ünite kurulacak reaktör üçüncü nesil basınçlı su reaktörü olup minimum 60 yıl işletim ömrü olacaktır (Çelik vd., 2015: 63; İşeri ve Özen, 2012: 173). İlk ünite geçen aylarda açılmış olup geriye 3 ünite inşaatı devam etmektedir. Ortalama 15 yıl inşası sürecektir olan tesis 60 yılda işletim ömrü olduğu göz önüne alındığında çalışmaya gelen personel bir asır bölgede bulunacağı düşünülmektedir. Bu uzun süreçte kendi kültürlerine ait yemekleri tüketmek, özgün ürünlerine ulaşmak gibi çabaların da olması öngörülmektedir. Ayrıca Rus vatandaşlar yöredeki yemekleri yeme deneyimine sahip olacak, farklı ürünleri ve yemekleri tüketecek hatta kendileri de yaparak ülkelerinde de bölge yemeklerini tanıtacaklardır.

Bu çalışmada, Akkuyu Nükleer Güç santralinde çalışmakta olan Rus personelin bölge mutfak kültürlerine uyum süreci incelenmiş olup, bireylerin görüşleri değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular ışığında bölge mutfak kültürü, gastronomik faaliyetler vb. durumlar incelenerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Mersin

Türkiye’de Akdeniz Bölgesinin güneyinde yer alan Mersin, 36-37° kuzey enlemleri ve 33-35° doğu boylamları arasında yer almaktadır. İl toplam yüzey alanı 15.843 km² oluşmaktadır (Güner vd., 2021: 14). Yüksek, engebeli ve kayalık Orta Toros dağlarında bulunan şehirde Akdeniz iklimi görülmektedir. Bu sebeple yaz ayları sıcak ve yüksek nemli kış ayları ılık ve yağışlı geçmektedir. Bitki örtüsü bakımından zengin olan şehirde 560 endemik bitki türü bulunmaktadır (Topal vd., 2022: 231).

Çukurova bölümünün batısında, Doğu Akdeniz Havzası’nın önemli bir kısmını kapsayan Mersin ilinde yapılan arkeolojik çalışmalarının sonucunda bölgede Kalkolitik, İlk Tunç ve Orta Tunç çağlardan beri bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. Zengin tarihsel geçmişe sahip olan şehir Hititler, Asurlar, Selefkoslar gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Geniş coğrafi sınırlara sahip olan şehirde günümüzde Akdeniz, Mezitli, Toroslar ve Yenişehir olmak üzere 4 merkez ilçe, Anamur, Aydıncık, Bozyazı, Çamlıyayla, Gülnar, Erdemli, Mut, Silifke ve Tarsus ile birlikte toplam 13 adet ilçesi bulunmaktadır (Eren ve Sezgin, 2017: 163; Oskay, 2012: 191).

Mersin, birçok ülkeye deniz ulaşımını sağlayan uluslararası limana ve serbest bölgeye sahiptir. Akdeniz’e deniz ulaşımı sağlayan Mersin limanı lojistik faaliyetlerde oldukça önemli bir konumdadır (Elgün ve Elitaş, 2011: 635). Liman çok eski tarihlerden beri yolcu taşımacılığı, konteyner ve tahıl taşımacılığı gibi hizmetler vermiştir. Bazı dönemlerde bölgenin nüfusunu, kültürünü etkileyecek durumlarda olmuştur. Örneğin; 19. yy ortalarında Akdeniz’i Kızıldeniz’e bağlayan önemli bir konuma sahip Süveyş Kanalı inşası için kereste ihtiyacı Toros dağ eteklerindeki ormanlık alanlardan tedarik edilmiştir. O dönemde Mısır’dan Mersin limanına çalışmak için işçilerin göç etmesiyle bölgedeki Arap nüfusu kayda değer şekilde artış göstermiştir (Develi, 1987: 37; Özcan, 2016: 12).

Bölgede çok eski zamandan beri süregelen yörük kültürü bulunmaktadır. Geçmiş yıllarda faaliyet gösteren başta Türkmenler olmak üzere çoğunlukla hayvancılık geçim kaynakları olmuştur. Hayvancılık ile uğraşmaları sonucu göçebe yaşam tarzı benimsemişlerdir. Bölgede bulunan Sarıkeçeliler, Boynuinceli, Keşlitürkmenli, Tekeli, Bozdoğan gibi yörükler için yazın serin yaylak ve kışlaklara göç ederken, kış mevsiminde denize yakın ovalık alanlara göç etmişlerdir. Son zamanlarda ise yörüklerin çoğunluğu yerleşik yaşama geçmişlerdir (Poş, 2005: 268; Demir ve Bakar, 2014: 116).

2.2. Akkuyu Nükleer Güç Santrali

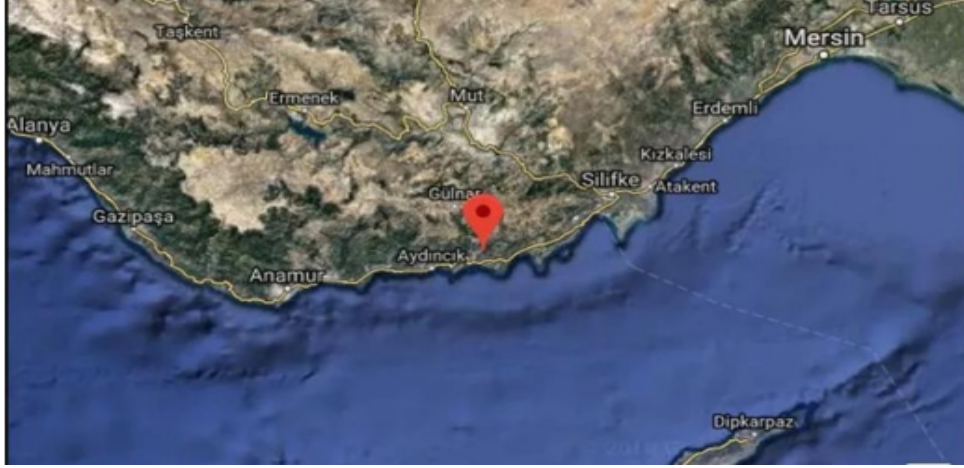
20. yüzyılın ilk çeyreğinde atomun parçalanabileceğine ilişkin buluşlar, nükleer enerji ile ilgili ilk çalışmalardır. 20 yy sonlarında nükleer santral alanları için fay hattı, bölgenin topografya, nüfus gibi kriterler dikkate alınarak çalışmalar yapılmış, fayda maliyet analizi de yapılarak nükleer santrallerin kurulabileceği en uygun yerler; Mersin-Akkuyu, Sinop-İnceburun, ve Kırklareli-İğneada bölgeleri tespit edilmiştir (Gedik, 2014: 361).

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde santral kurulumuna yönelik “Hükümetlerarası Anlaşma” sağlanmıştır. Anlaşmaya göre Mersin/Akkuyu Nükleer Güç Santral Tesis VVER1200 tipi nükleer santral dört reaktörden oluşup, toplamda 4800 MW elektrik üretecektir. Santralin inşası, işletmesi gibi işlemler Rosatom firmasında olacaktır. Türkiye tesisin kurulumunun yapılacağı inşa alanını, yapım aşamasında gerekli desteği ve lisanslamayı vermekle yükümlüdür (Kaya ve Göral, 2016: 425). Akkuyu Nükleer Santralinin inşaatı Orta Doğu’nun tarihi, karakteri, dinamikleri ve risk profili açısından bir dönüm noktası olduğu ifade edilmektedir (Kyriakides, 2023: 341).

Nükleer santraller, doğal gaz sektörü gibi uzun vadeli ve istikrarlı ilişkiler gerektirir (Telli, 2016: 164). 2018 yılında Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, santrale 1 nolu ünitenin inşası için gerekli onay ve lisansı vermesiyle birlikte 3 Nisan 2018 tarihinde Akkuyu Güç Santrali’nin ilk ünitesinin temeli atılmıştır. 2022 yılında 2, 3 ve 4 nolu üniteler için gerekli izinler alınarak inşa işlemleri devam etmiştir. Tam kapasite hazır olduğunda santralin yaklaşık 80-100 yıl hizmet vermesi öngörülmektedir (Berk vd., 2022: 182).

Dünya Nükleer Birliği, nükleer güç santrallerinin inşaat süresinin ortalama yedi yıl olduğunu tespit edilmiştir. Dünyada işletmeye giren son reaktörler ve yapım süreleri incelendiğinde, Rusya’daki Rostov-2 santralının yapımı 9 yıl, Hindistan’daki Rajastan-5 ve 6 santrallerinin her ikisi 7’şer yıl sürmüştür. Çin’deki Lingao-3 5 yılda, Qinshan-2 ve 3 ise 4,5 yılda tamamlanmıştır. Japonya’daki Tomari-3 santrali 4,5 yılda bitirilerek faaliyete başlamıştır (Yılmaz, 2015: 234; Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu, 2013)

Yapım aşaması devam etmekte olan nükleer santralin saha alanı İçel İl’inin 150 km batısında, Gülnar İlçesinin Büyükeceli Bucak Merkezi’ne bağlı Akkuyu mevkiinde yer almaktadır. Kuzeybatısında Gülnar, batısında Anamur ilçeleri bulunan Akkuyu, Silifke-Anamur karayolu üzerindedir (Küçük ve Uzun, 1996: 111). Akkuyu Nükleer Santral tesisinin kurulum alanı kırmızı işaretli olan yer olup Fotoğraf 1. de gösterilmektedir. Tesisin kurulum alanı dikkate alındığında Mersin ilinin Gülnar, Silifke ilçeleri başta olmak üzere Aydıncık, Anamur, Erdemli sahil şeridi bölgeyi yakından etkileyen sahayı oluşturmaktadır.

Şekil 1: Akkuyu Nükleer Güç Santral Sahası

Kaynak: (Berk vd., 2022: 182)

Türkiye’de kurulma aşaması devam eden Akkuyu nükleer güç santralinin inşasında, Türk mühendislerin istihdamı, yerli donanım kullanımının sağlanması hedeflenmektedir (Öngü, 2014: 65). Akkuyu nükleer tesisinde Türk çalışanların yanı sıra Rusya, Kırgızistan başta olmak üzere yurtdışından da binlerce çalışan bölgeye yerleşmiştir. Rusya-Türkiye ortak bir proje olması sebebiyle mühendis, müdüriyet vb. görevlerde Rusya’dan gelen görevlilerin daha fazla olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda bölgede çalışan gerek yurtiçi gerek de yurtdışından gelen farklı pozisyonlarda ki kişilerin bölge mutfak kültürüne uyum süreci de oldukça önemlidir.

2.3. Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin Bölge Mutfak Kültürüne Olası Etkileri

Türkiye’nin yerel enerji arzı sınırlı olup enerji tüketiminin ancak % 30’unu karşılayabilmektedir. Türkiye’yi enerji tedariki bakımından dışa bağımlılığı azaltmak, yerel üretimi sağlamak, enerji ihtiyacının çoğunluğunu karşılamak, enerji arz güvenliğini sağlayabilmek için nükleer enerji tesisi kurulmaktadır (Berk vd., 2022: 186). Geçmiş tarihlerde özellikle 20. yy ortalarından beri devam eden nükleer enerji santrali kurma fikri, 2018 yılında Mersin Akkuyu’da temeli atılarak uygulamaya geçirilmiştir (Sever, 2019: 3).

Akkuyu NGS’ye en yakın kentsel alanlar, Silifke ve Gülnar ilçeleridir (İban ve Şahin, 2022: 4). Santralde çalışmak üzere bölgeye gelen yerli-yabancı kalifiye işçi, mühendis, yönetici vb. personellerin yaşam alanları tesis civarında kurulsa da yeterli olamamıştır. Bu kapsamda Gülnar ilçesi başta olmak üzere çevre ilçeleri de konaklama konusunda etkilemektedir. Konum itibarıyla tesisin yakınında yer alan Silifke, Anamur, Aydıncık, Boğsak, Taşucu destinasyonları personel yoğunluğundan doğrudan etkilenmiştir. Özellikle ev bulma sorunları yaşanan bölgede, ev fiyatları da yükselmiştir. Yaşanan fırsatçılık bölgede son yıllarda mağduriyetin oluşmasına da sebep olmaktadır. Bu olumsuzluklara bölgede çalışan yabancı personellere konutların yapılması gibi uygulamaların yanında ciddi önlemlerle Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin bölgeye olumsuz etkileri minimum seviyeye getirilmesi elzemdir.

Toplumların yeme içme alışkanlıkları, mutfak kültürleri başka toplumlarla olan etkileşimden de etkilenmektedir (Kızıldemir vd., 2014: 192). Bu kapsamda bölgede olumsuz etkilerin yanı sıra olumlu faaliyetler de uygulanmaktadır. Yaşamlarını bölgede sürdüren personellerin taleplerini karşılayacak işletmelerin, alışveriş merkezlerinin, restoranların olması oldukça önemlidir. Ayrıca dünya mutfakları hizmeti veren restoranlar, alışveriş merkezleri, bölgede çalışan personellere yönelik organizasyonlar, gezi turları vb. birçok gelişme bölgede görülmektedir. Bu kapsamda bölgede ki restoranların menülerinde Rus mutfakından bazı yemekler eklenmiş, dünya mutfakları temalı işletmelerin yanı sıra sushi restoranı gibi işletmelerin sayısı artmıştır. Bu gelişmelerin bölgede gastronomi turizmine de olumlu katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

3. MUTFAK KÜLTÜRÜ

Mutfak kültürü her toplumda değişiklik göstermektedir. Kültürel çerçeve toplumsal faaliyetleri şekillendirmenin yanı sıra coğrafi konum, göç politikaları, etnik ve dini inanış gibi durumlarla da doğrudan ilişkilidir (Çıldam, 2021: 321). Beslenme, insanların yaşamlarının sürdürebilmesi için fizyolojik bir ihtiyaçtır. Mutfak kültürü de bu ihtiyacın karşılanabilmesi için gerekli olan gıdaların hazırlanması, pişirilmesi, muhafaza edilmesi, tüketilmesi süreçlerini kapsamaktadır. Ayrıca mutfak kültürü yemeklerin hazırlanması süreçlerinde gerekli olan araç ve gereçlerden, ürünlerden, yaşam şartlarından, geçmişten günümüze kadar göç, savaş gibi farklı sebeplerle etkilenmektedir. Böylelikle mutfak kültürü mutfak yapısını da anlatan özgün bir yapıyı ifade etmektedir (Solmaz ve Altınar, 2018: 109; Uzel, 2018: 38). Bu yapıda inançlar, tarihsel olaylar, kültürler arası etkileşimler, gelenekler mutfak kültürünün şekillenmesinde etkilidir (Akçaözoğlu ve Koday, 2019: 538; Çelikoğlu, 2016: 159). Örneğin; Türk mutfak kültüründe İslam dininin gerektirdiği emirler yerine getirilmektedir. Kuran-ı Kerimde yasak olan domuz eti başta olmak üzere eşek gibi tek tırnaklı hayvan eti ve sütü yemeklerde kullanılmamaktadır (Güler, 2010: 25).

Mutfak kültürü, ürünlerin pişirimi, yemek yeme gibi hızlı bir dönüşüm sürecindedir (Lang ve Caraher, 2001: 10). Mutfak kültürünün gelişmesinde, değişmesinde ki en önemli faktörlerden birisi de toplumların etkileşimidir. Geçmişte üç kıtaya hükmeden atalarımız sahip oldukları sınırların yemek kültürünü kendine uyarlayarak günümüzde de hazırlanan yemekleri öğrenmişlerdir. Aynı şekilde diğer toplumlar da sahip olduğumuz yemek kültüründen etkilenerek kendilerine uygun şekilde almışlardır. Türklerin Anadolu'da hâkimiyet kurmasıyla birlikte Romalılardan kazandığı öğrenilmiş, Bizans mutfagının da etkisiyle zeytinyağı, balık ürünlerinin mutfaklarda kullanımı artmıştır. Türk mutfak kültürü ise Mısır, Yunan, Balkan mutfaklarını etkilemiştir (Kasar, 2021: 355).

Anadolu göç olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve farklı kültürlerden etkilenmiştir (Atabey ve Çolakoğlu, 2023: 214). Göçlerin gerçekleşmesiyle, göç eden toplumun beslenme kültürü, yerleşilen bölgenin kültürünü de etkilemekte ve etkilenmektedir. Mutfak kültürünün etkilenmesinde yer alan bir diğer faktörde kısa veya uzun süreçlerde yapılan işgücü göçüdür. Bu göçlerden biri de Akkuyu Nükleer santralinde çalışan Rus, Kırgız, Hint vb. milliyetlere sahip kişilerdir. Burada çalışan kişiler bölgedeki farklı yemekler, farklı ürünler tüketimi ile yeni alışkanlıklar kazanmaktadır. Ayrıca yerleşilen yerde de farklı mutfak kültürünün oluşmasına neden olduğu söylenebilir. Örneğin; Silifke ilçesinde dünya mutfagı konseptli restoranlar açılarak sayıları artmış, dünya mutfagı yemekleri menülere eklenerek arz-talep dengesi oluşturulmaya başlanmıştır.

4. MERSİN MUTFAK KÜLTÜRÜ

Mersin mutfagı coğrafi konumu, verimli toprağı, farklı kültürlerle ev sahipliği yapması nedeniyle zengin bir mutfak kültürü mirasına sahiptir (Ercik vd., 2023: 45; Yavuz, 2019: 194). Mersin ili, tarihsel ve coğrafi konumun yanı sıra doğası, denizi, antik kalıntıları gibi zenginliklere sahiptir. Bu özellikler ili önemli bir destinasyon merkezi haline getirmektedir. Eski yerleşim bölgesi olmasının da etkisiyle mutfak kültürü, yöresel yemekleri başta olmak üzere gelenek ve görenekleri, türkülerini renkli yapıya sahiptir (Oskay, 2012: 192). Narenciye gibi tarım faaliyetlerinin yapıldığı şehir de sofralarında farklı egzotik, endemik birçok tarım ürünü bulunmaktadır.

Mersin'de geçmişten günümüze kadar yörede yaşamış toplumlar çeşitli gastronomik unsurları, kültürel farklılıkları, ürün kullanma tercihleri günümüz mutfak kültürünün oluşmasında etkilidir. Mutfak kültürü ve kullanılan malzeme tercihinde Akdeniz iklimi, çeşitli meyve ve sebze yetiştiriciliği gibi unsurlar da belirleyici olmaktadır (Öktem, 2014: 31).

Mersin mutfak kültürü Araplardan oldukça etkilenmiştir. Arap toplumunun yanı sıra Türkiye'nin de sınır komşusu Suriye, Kıbrıs, Rumeli gibi yerlerden göç eden insanların; Türkmenler, Giritliler, Rumlar ve Ermenilerin getirdikleri yemek kültürü bölge mutfagını da etkilemiştir. (Enes vd., 2022: 251-252; Lokmanoğlu, 2013). Örneğin; Mersin mutfagı; Girit, Ürdün, Lübnan ve Suriye gibi Arap ülkelerinin yemek ve tatlıları ile çeşitlik kazanmış ve Türkmen, yörük yemekleri ile harmanlanarak zengin bir mutfak oluşmuştur. Bu kapsamda yöresel ürün çeşitliliği fazla olan mutfak kültürü geçmişten günümüze kadar şekillenmiştir (Ercik ve Perçin, 2022: 538).

Mersin yemek kültürünün oluşmasında en önemli faktörlerden birisi kültürel etkileşimdir. Bu kapsamda bölgede yaşayan insanların alışkanlıkları, gelenek ve görenekleri, damak tadı, ürünün kolay ulaşılabilir olması vb. etkenler sonucunda mutfak kültürü oluşmuştur. Kültürde yemekler, adetler, tören gibi alışkanlıklar günümüzde

bazıları yapılmakta bazıları ise unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuştur. Örneğin; Mart-Nisan aylarında Paskalya döneminde Mersin’de hâlâ yaygın olarak tüketilmekte olan içi cevizli, hurmalı veya fıstıklı bir kurabiye çeşidi olan “Mamul” dağıtılmakta ve tüketilmektedir (Özbek ve Güzeler, 2022: 313)

Bölgede doğum, ölüm ve düğün gibi özel günlerde belirli yemekler geçmişten günümüze kadar yapılmaya devam etmiştir. Yörede yaşayan Arap vatandaşlar başta olmak üzere bebeğin ilk dişi sonrası şekerli buğday, hedik vb. ürünler ikram etmektedir. Düğünlerde yüksük çorbası, keşkek, yahni vb. ürünler ikram edilmekte iken cenaze törenlerinde yedinci, kırkinci, elli iki, senelik yemekleri verilmektedir. Bu zamanlarda ilk günler komşu, akrabalar taziye evine yemek yaparak getirmekte ayrıca helva yapılmaktadır (Karaca ve Karacaoğlu, 2016: 577; Onarlı, 2006) Yörüklerin nüfus olarak fazla olduğu kesimlerde de özel günlerde benzer yemekler yapılmaktadır. Örneğin; düğün zamanlarında gelin, erkek evine geldiğinde gelinin ayağına bir tane küçükbaş hayvan kesilmektedir. “Soğuş” adı verilen keçi ertesi gün pişirilerek misafirlere keşkek ile birlikte ikram edilmektedir. Cenaze yemeklerinde yapılan yemekler eş, dost, komşu, akraba gibi kişiler tarafından yapılmaktadır. Ölen kişinin elli ikinci gününde “bişi” yapılarak dağıtılmaktadır (Nas, 2015: 28-30). Bölge mutfak kültüründe sıklıkla tüketilen tahıl ürünleri yüksük çorbası ve topalak, dövme pilavı, sac çöreği, sıkma, bazlama, közleme, katmer, bişi, sarı burmayı; baklagillerden kuru fasulyeyi sıkça tüketilmektedir (Yıldırım ve Karaca, 2022: 602).

5. YÖNTEM

Araştırmanın amacı, Akkuyu Nükleer Güç santralinde çalışmakta olan Rus uyruklu personelin bölge mutfak kültürlerine uyum süreci incelenmiş olup, bireylerin görüşleri değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular ışığında bölge mutfak kültürü, gastronomik faaliyetler vb. durumlar incelenerek literatüre katkı sağlanması olarak belirlenmiştir. Ayrıca araştırma ilgili literatürde eksikliği azaltması sebebiyle önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada veriler nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiş olup ihtiyaç duyulması halinde ‘Örnek verebilir misiniz’, ‘Detaylı olarak anlatabilir misiniz’ gibi ilave sorular sorulmuştur. Betimsel analiz yöntemi kullanılarak verilen cevaplar değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılmış olan görüşme formu (Kara ve Akdağ, 2022) çalışmasından temel alınarak hazırlanmıştır.

Görüşmelerde katılımcılara demografik özellikleri, mutfak kültürlerini ve bölge mutfak kültürüne uyum süreçlerini kapsayan açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Katılımcılardan ayrıntılı cevapların toplanarak tüm düşüncelerini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen veriler MAXQDA nitel veri analiz programı ile çözümlenmiştir. MAXQDA hem görüşme metnini hem de kodları gösteren ve verileri görselleştirme imkânı sunan bir nitel analiz programıdır (Taşkın ve Akçay, 2019: 590).

5.1.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Akkuyu Nükleer Güç Santralinde farklı pozisyonlarda çalışan Rus personel oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise Silifke-Taşucu bölgesinde ikamet eden 13’ü kadın ve 12’si erkek olmak üzere toplam 25 Rus personel oluşturmaktadır. Nitel çalışmalar için örneklem büyüklüğünün en az 15 olması tavsiye edildiğinden (Mason, 2010: 8) araştırma için yapılan görüşme sayısı yeterli bulunmuştur.

5.2.Veri Toplama Aracı, Veri Toplama Teknikleri ve Değerlendirilmesi

Araştırma nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler; daha önceki benzer çalışmalarda (Kara ve Akdağ, 2022) uygulanan görüşme soruları uyarlanmış ve katılımcıların özellikleri, göç bilgileri, demografik özelliklerine ilişkin bulgular tablosu çalışmada yer almaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu Aralık 2023 ve Ocak 2024 tarihleri arasında araştırmacılar tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Tüm katılımcılara görüşme formatı ve görüşmeden toplanan verilerin nasıl değerlendirileceği hakkında görüşme öncesi bilgi verilmiştir. Görüşme sırasında katılımcılarda gönüllülük esasına dikkat edilmiş ve görüşmeler sırasında isteyen kişilerden ses kaydı alınmıştır. Görüşme sırasında katılımcılarda gönüllülük esasına dikkat edilmiş ve görüşmeler sırasında isteyen kişilerden ses kaydı alınmıştır. En az 6 dakika, en çok 21 dakika süren görüşmelerin ortalaması 13,4 dakika olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerden elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların bilgileri gizli tutularak K1, K2, K3... şeklinde kodlanmıştır.

5.3.Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada Akkuyu tesislerinde çalışan Rus personelinin bölge mutfağına uyum süreci, bireylerin demografik özellikleri, göç bilgileri vb. hususlar araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Hedef kitle tesisin içerisinde farklı görevlerde çalışmaktadırlar. Tesise dışarıdan giriş sınırlı ve yasaktır. Yasal izin gerekmektedir. Bu kapsamda hedef kitleye ulaşmak, görüşme gerçekleştirmek araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Alan araştırmasının sınırları, Mersin/Akkuyu da yer alan Nükleer tesis olarak belirlenmiştir. Böyle bir sınırlama yapılmasının nedeni, ülkemizde aktif inşaatı devam eden tesis olması ve çalışanların çoğunun Rus bireylerden oluşmasıdır. Bu sınırlama ile hedef kitleye ulaşmada yaşanacak sorunları en aza indirmek, araştırmada yapılacak olan görüşme çalışmasında gerekli tercüman vb. sorunu yaşanmaması amaçlanmaktadır.

5.4.Etik

Araştırmada kullanılan verilerin toplanabilmesi için gerekli olan etik kurul izin belgesi Muş Alparslan Üniversitesi Etik Kurulu 11/12/2023 tarihi ve 10/57 sayılı karar numarası ile onaylanmıştır.

6. BULGULAR

6.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Göç Bilgileri

Rusya'nın farklı şehirlerinden gelerek Akkuyu Nükleer Güç Santralinde çalışan katılımcıların demografik özellikleri ve göç bilgileri Tablo 1.'de verilmiştir. Katılımcıların tek tek kodlanarak elde edilen bilgiler detaylı olarak tasnif edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Kod	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Geldiği Şehir	Geliş Tarihi
K1	48	Erkek	Lisans	Moskova	2022
K2	31	Kadın	Yüksek Lisans	Moskova	2022
K3	45	Erkek	Lisans	Voronej	2022
K4	37	Erkek	Lisans	Voronej	2021
K5	33	Erkek	Lisans	Voronej	2023
K6	29	Kadın	Lisans	St. Petersburg	2021
K7	49	Kadın	Yüksek Lisans	Belgorod	2023
K8	47	Erkek	Lisans	Rostov-na-Donu	2023
K9	38	Kadın	Lisans	Volgograd	2023
K10	34	Erkek	Yüksek Lisans	St. Petersburg	2019
K11	34	Kadın	Yüksek Lisans	St. Petersburg	2022
K12	42	Kadın	Yüksek Lisans	Tataristan	2018
K13	26	Kadın	Lise	Tataristan	2018
K14	38	Erkek	Lisans	Moskova	2021
K15	25	Kadın	Lisans	Moskova	2021
K16	34	Kadın	Lisans	Moskova	2019
K17	49	Erkek	Lisans	Moskova	2013
K18	33	Kadın	Lisans	Moskova	2021
K19	27	Erkek	Yüksek Lisans	Moskova	2022
K20	37	Erkek	Yüksek Lisans	Moskova	2022
K21	37	Erkek	Lisans	Anapa	2021
K22	23	Erkek	Lisans	Ufa	2023
K23	33	Kadın	Yüksek Lisans	Voronej	2022
K24	50	Kadın	Yüksek Lisans	St. Petersburg	2021
K25	49	Kadın	Yüksek Lisans	St. Petersburg	2021

Görüşmeler, 13'ü kadın (%52) ve 12'si erkek (%48) olmak üzere toplam 25 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerinin yer aldığı çizelge incelendiğinde, çoğunluğun (13) kadın katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca tabloya bakıldığında katılımcılardan 10 kişi yüksek lisans, 14 kişi lisans, 1 kişi de lise mezunudur. Katılımcıların geldikleri bölgeler incelendiğinde Moskova, Voronej, St. Petersburg, Belgorod, Rostov-na-Donu, Volgograd, Tataristan, Anapa, Ufa olmak üzere toplam 9 farklı bölgeden gelen kişilerin çalışmaya katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Çalışmaya katılan kişilerin 2018-2023 yılları arasında bölgeye geldiği gözlenmiştir.

6.2. Akkuyu Santralinde Görev Yapan Rus Çalışanların Yaşadığı Türk Mutfak Kültürüne Adaptasyon Sorunları

Araştırmaya katılan Rus asıllı katılımcılarla gerçekleştirilen görüşme de katılımcılara *“Türkiye’ye göç ettikten sonra mutfak kültürüne adapte olmakta zorluk yaşadınız mı? Eğer cevabınız evet ise ne tür zorluklar yaşadınız?”* sorusu yöneltilerek bireylerin adaptasyon süreçleri, süreç içerisinde karşılaşılan sorunlar tespit edilmek istenmiştir. Verilen cevaplar kodlanarak Tablo 2 oluşturulmuştur.

Tablo 2: Türk Mutfak Adaptasyonu İlgili Sorunlara Yönelik Betimleyici Bulgular (Araştırma Sorusu 1)

Öne Çıkan İfadeler	Σi	%
1. Türk yemeklerinin çok baharatlı olması sebebiyle sorun yaşadım.	7	28
2. Rus yemeklerinin malzemelerini tedarik etmede sorun yaşadım.	3	12
3. Kültür benzerliğinden dolayı sorun yaşamadım.	7	28
4. Türk yemeklerini daha önce deneyimlediğim için sorun yaşamadım.	8	32
Toplam	25	100

*Bir Rus personel birden fazla neden belirttiği için frekansların toplamı çalışmaya katılan Rus personel sayısından (25) fazladır.

Verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler 4 farklı kod kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrar edileni, “Türk yemeklerini daha önce deneyimlediğim için sorun yaşamadım” ifadesi olmuştur. Rus personellerin büyük kısmı (8), Türk yemeklerini geçmiş yıllarda tattıkları için sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden birisi şu şekildedir:

“Türkiye’ye tatil amaçlı önceden geldiğim ve yemeklerini yediğim için sorun yaşamadım. Ayrıca annemin ailesi Türk yemeklerini seviyor evde hazırladıklarında bende tüketiyordum” K18.

Sık tekrarlanan kodlar arasında “Kültür benzerliğinden dolayı sorun yaşamadım.” (K12, K13, K14, K16, K17, K19, K20) yer almaktadır. Kültür benzerliği olması sebebiyle sorun yaşamayan Rus personelin görüşlerine şu cümle örnek gösterilebilir:

“Hayır, sorun yaşamadım. Mutfak kültürlerimiz aşağı-yukarı aynıdır” K17.

Dikkat çeken bir diğer kod ise “Türk yemeklerinin çok baharatlı olması sebebiyle sorun yaşadım.” ifadesi olmuştur. Rus bireylerin bir kısmı (K2, K3, K6, K8, K15, K21, K23) yemeklerin acı ve baharatlı olduğunu söyleyerek sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. K3 görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

“Evet, sorun yaşıyorum özellikle yeni ürünlerle tanışmam zor oldu. Yemekler çok baharatlı ve acı olma sebebiyle zorlandım.”

Sayıda az da olsa bazı çalışanlar da Rus yemeklerinin malzemelerini tedarik etmede sorun yaşadıklarını (K1, K24, K25) belirtmiştir.

Yukarıda belirtilen görüşler neticesinde katılımcıların Türk yemeklerini daha önce deneyimlediği ve kültürel benzerlikten dolayı sorun yaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Konu üzerine yapılan bazı araştırmalarda da kapuska gibi yemeklerin Rus topraklarından ülkemize girmiş olup hala tüketildiği ifade edilmiştir (Şahin ve Mankan, 2021: 236). Ayrıca “kültür benzerliğinden dolayı sorun yaşamadım” ifadesi sıkça yer almaktadır. Rus ve Türk mutfak kültürünün benzer ve farklı uygulamaları bulunmaktadır. Her iki kültürde de bayramlara, düğünlere özel anlamlar yüklenmiştir. Gelenek ve görenekler geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürdürülmektedir (Aktay, 2022: 75). Bu konudaki benzerlikler çalışmamızın sonuçları ile örtüşmektedir.

6.3. Akkuyu Santralinde Görev Yapan Rus Çalışanların Geleneksel Yemekleri Hazırlama ve Tüketim Alışkanlıkları

Rus asıllı katılımcıların Türkiye'ye geldikten sonra geleneksel Rus yemeklerini hazırlama ve tüketmeye devam edilmesi ile ilgili alışkanlık ve görüşleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan Rus asıllı katılımcılarla gerçekleştirilen görüşme de katılımcılara *"Geleneksel yemekleriniz nelerdir? Türkiye'ye geldikten sonra da bu yemekleri hazırlamaya ve tüketmeye devam ediyor musunuz?"* sorusu yöneltilerek geleneksel yemekleri yapma durumları tespit edilmek istenmiştir. Verilen cevaplar kodlanarak Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 3: Geleneksel Yemeklere Yönelik Betimleyici Bulgular (Araştırma Sorusu 2)

Öne Çıkan İfadeler	Σi	%
1. Borsch	17	26.98
2. Pelmeni	10	15.87
3. Rus salatası	9	14.28
4. Rus köftesi	4	6.34
5. Okroška	4	6.34
6. Vareniki	3	4.76
7. Blini	3	4.76
8. Piroški	3	4.76
9. Patates püresi	2	3.17
10. Şuba salatası	2	3.17
11. Grečka	2	3.17
12. Sırniki	1	1.58
13. Medovik pasta	1	1.58
14. Makarna	1	1.58
15. Shchi çorbası	1	1.58
Toplam	63	100

*Bir Rus personel birden fazla neden belirttiği için frekansların toplamı çalışmaya katılan Rus personel sayısından (25) fazladır.

Verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler 15 farklı kod kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrar edileni, "Borsch (17), Pelmeni (10), Rus salatası (9)" olmuştur. Rus personellerin büyük kısmı (17), Borsch çorbasının geleneksel yemekleri olduğunu ve Türkiye de yapmaya devam ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden birisi şu şekildedir:

"Rus Mutfağı çorbalar ve salatalarıyla zengin ve meşhurdur. Türkiye'ye yerleştikten sonra en çok sevilen borsch ve Rus salatasını annemle birlikte yapmayı seviyorum" K18.

Sık tekrarlanan kodlar arasında "Rus köftesi (4), Okroška (4)" yer almaktadır. Rus asıllı vatandaşlar geleneksel yemeklerini evlerin yanı sıra restoranlarda da tüketmekte olup şu cümle örnek gösterilebilir:

"Okroška, borsch ürünleri geleneksel yemeklerimiz evde kendim hazırlıyorum ancak genellikle Rus Mutfağı yemekleri hazırlayan restoranlarda yemeklerimi yiyorum" K14.

Katılımcılardan bazıları ise Vareniki, Blini, Piroški, Patates püresi, Şuba salatası, Grečka, Sırniki, Medovik pasta, Makarna ve Shchi çorbası geleneksel yemekleri olduğunu söylemiştir. Özel günlerde de geleneksel yemeklerin yapıldığını belirten katılımcılardan birisi şu ifadeleri kullanmıştır.

"Borsch, Rus köftesi, şuba salatası yemeklerimiz var. Şuba salatasını yılbaşında tüketiyoruz" K24.

Türkiye'de Rusların yer aldığı diğer çalışmalarda da geleneksel Rus yemeklerinden bahsedilmiştir. Aktarılabilen bilgiler içerisinde Rus salatası, borsch, shchi çorbası vb. ürünlerin gösteriliyor olması çalışmamız ile benzerlik göstermektedir (Yakar ve Eroğlu, 2020: 135; Akyol ve Zengin, 2017: 700)

6.4. Akkuyu Santralinde Görev Yapan Rus Çalışanların Evde Yemek Yapma Alışkanlıkları

Rus asıllı katılımcıların Türkiye'ye geldikten sonra yemek yapma alışkanlıklarına ait görüşleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan Rus asıllı vatandaşlarla gerçekleştirilen görüşme de katılımcılara *"Türkiye'ye geldikten sonra evde yemek yapma alışkanlıklarınız değişti mi? Değişti ise farklı olarak gerçekleştirilen uygulamalar nelerdir?"* sorusu yöneltilerek alışkanlıklarındaki değişiklikler tespit edilmek istenmiştir. Verilen cevaplar kodlanarak Tablo 4 oluşturulmuştur.

Tablo 4: Değişen Mutfak Algısına Yönelik Betimleyici Bulgular (Araştırma Sorusu 3)

Öne Çıkan İfadeler	Σi	%
1. Mevcut beslenme alışkanlığım değişmedi.	11	36.66
2. Evde Türk yemekleri yapmaya başladık.	5	16.66
3. Yemeklerde baharat kullanımım arttı	4	13.33
4. Yemeklerde et-balık kullanımım arttı	4	13.33
5. Zeytinyağını salata vb. ürünlerde kullanmaya başladım.	3	10
6. Hazır yemek tüketimim arttı	3	10
Toplam	30	100

*Bir Rus personel birden fazla neden belirttiği için frekansların toplamı çalışmaya katılan Rus personel sayısından (25) fazladır.

Verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler 6 farklı kod kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrar edileni, "Mevcut beslenme alışkanlığım değişmedi" ifadesi olmuştur. Rus personellerin büyük kısmı (11), beslenme alışkanlıklarında değişiklik olmadığını ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

"Rus yemeklerinde kullanacağım malzemeleri bulamadığım için buradaki muadil ürünlerle yapmaya çalışıyorum" K8.

"Rus yemekleri yapabilmek için burada satılan Türk malzemelerle değiştiriyorum. Örneğin okroşka yaptığımda ayran kullanıyorum" K4.

Sık tekrarlanan kodlar arasında "Evde Türk yemekleri yapmaya başladık." (K1, K2, K17, K18, K22) yer almaktadır. Türk yemekleri yapmaya başladıklarını ifade eden bireylerin görüşlerine şu cümleler örnek gösterilebilir:

"Evet değişti Türk salataları yapmaya başladık kısır ve kurabiye tüketimimiz arttı" K1.

"Türkiye'ye taşınalı 3 yıl oldu gün geçtikçe Türk yemeklerini yapmaktayım arkadaşlarım ve çevremdekiler bana Türk yemekleri tariflerini veriyor ben de yapmaya çalışıyorum" K18.

Dikkat çeken bir diğer kod ise "Yemeklerde baharat kullanımım arttı (4), Yemeklerde et-balık kullanımım arttı (4)" ifadeleridir (K3, K21, K23, K24). Yemeklerin acı ve baharatlı olduğunu söyleyerek sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir (K6, K19, K20, K25). Yemeklerde et-balık kullanımım arttığını dile getirmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcıların görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

"İlk zamanlar yemekler çok baharatlı ve acı olması sebebiyle zorlandım ancak alıştım ve çok fazla acı tüketmeye başladım" K3.

"Artık menemen, balık gibi Türk yemeklerini sıkça yapıyoruz ve tüketiyoruz" K25.

Katılımcılardan bazıları ise zeytinyağını salata vb. ürünlerde kullanmaya başladığını (K19, K20, K22) bazıları ise hazır yemek tüketiminin arttığını (K13, K14, K21) ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

"Salatalarda ve kahvaltıda çok fazla zeytinyağı kullanıyorum, çok güzel ve lezzetli" K20.

"Evde çok az yemek hazırlıyorum genellikle dışarıda yemek yiyorum ya da eve sipariş veriyorum" K14.

Konu ile ilgili olarak yapılan diğer araştırmalarda da Rusların baharat sevmediği ifade edilmiştir (Mudara, 2012:52). Bu durumda baharat kullanımı az olan Rusların bölgedeki baharat tüketimi artmıştır. Rusya nehir ve göllerin fazla olması sebebiyle balık tüketiminin fazla olduğu ifade edilmektedir (Yakar ve Eroğlu, 2020: 135; Akyol ve Zengin, 2017: 700). Bölgede yaşayan Rus asıllı vatandaşlarında balık tüketiminin fazla olması çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir.

6.5. Akkuyu Santralinde Görev Yapan Rus Çalışanların Evde Pişirdikleri Türk Yemekleri

Rus asıllı katılımcılar Türk yemeklerini evde yapıyor ise hangi ürünler kullanarak yaptıkları belirlenmek istenmiştir. Araştırmaya katılan Rus asıllı vatandaşlarla gerçekleştirilen görüşme de katılımcılara *“Türkiye’ye geldikten sonra evde pişirmeye başladığınız Türk yemekleri var mıdır?”* sorusu yöneltilerek yemek isimleri tespit edilmek istenmiştir. Verilen cevaplar kodlanarak Tablo 5 oluşturulmuştur.

Tablo 5: Türk Yemeklerine Yönelik Betimleyici Bulgular (Araştırma Sorusu 4)

Öne Çıkan İfadeler	Σi	%
1. Kısır	8	12.69
2. Menemen	7	11.11
3. Mercimek çorbası	6	9.52
4. Sütlaç	5	7.93
5. Biber dolması	5	7.93
6. Kuru fasulye	5	7.93
7. Börek	3	4.76
8. Lahmacun	3	4.76
9. Bulgur pilavı	3	4.76
10. Yayla çorbası	2	3.17
11. Çiğ köfte	2	3.17
12. Tavuk şiş	2	3.17
13. Nohut Yemeği	2	3.17
14. Karmıyarak	1	1.58
15. Cacık	1	1.58
16. Kavurma	1	1.58
17. Salata	1	1.58
18. Humus	1	1.58
19. Mantı	1	1.58
20. Türk yemekleri pişirmiyorum	4	6.34
Toplam	63	100

*Bir Rus personel birden fazla neden belirttiği için frekansların toplamı çalışmaya katılan Rus personel sayısından (25) fazladır.

Verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler 20 farklı kod kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrar edileni, “Kısır (8), Menemen (7), Mercimek çorbası (6)” olmuştur. Katılımcılar bu ürünleri sıklıkla yaptıklarını ve severek tükettiklerini ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden birisi şu şekildedir:

“Bulgur pilavı, kuru fasulye, kavurma, mercimek çorbası, yayla çorbası, ıspanaklı börek, yoğurt, biber dolması, kısır gibi ürünleri evde pişiriyorum ve çok seviyorum” K16.

Sık tekrarlanan kodlar arasında Türk mutfağında önemli birçok yemek yer almaktadır. Türk yemekleri yapmaya başladıklarını ifade eden bireylerin görüşlerine şu cümleler örnek gösterilebilir:

“Evet, Türk yemeklerini evde pişiriyorum. Örneğin mercimek çorbası, kuru fasulye, lahmacun, kısır, çiğ köfte, biber dolması sevdiğim ve yaptığım ürünler” K12.

“Lahmacun, karniyarik, mercimek çorbası, sigara böreği gibi yemekleri yapmayı öğrenmiş oldum” K18.

Katılımcılardan bazıları ise Türk yemekleri pişirmediğini (K3, K6, K9, K14) ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Hayır, daha öğrenme fırsatım olmadı” K9.

“Türk yemekleri evde hazırlamıyorum ızgara çeşitleri, sulu yemekleri dışarıdan sipariş ediyorum” K14.

Rus turistlerinde yer aldığı bir çalışmada turistlere en fazla sevdikleri yemek sorulmuş ve lahmacun, börek, dolma ve sarmalar gibi ürünler en beğenilen ürünler olarak belirlenmiştir (Albayrak, 2013: 5056). Bu belirlenen ürünlerin yanı sıra çalışmamızın sonuçlarını destekleyen kısır gibi ürünlerin bölgede yapılıyor olması ve Rusların yöresel yemekleri severek yapmaya başladıkları sonucuna varılmıştır.

6.6. Akkuyu Santralinde Görev Yapan Rus Çalışanların Türk-Rus Yemeklerini Beraber Servis Etme Alışkanlıkları

Rus asıllı vatandaşların Türk-Rus yemeklerini aynı sofrada kullanması durumu incelenmiştir. Araştırmaya katılan Rus asıllı vatandaşlarla gerçekleştirilen görüşme de katılımcılara *“Türkiye’ye geldikten sonra evde pişirmeye başladığınız yemeklerde Türk yemekleri ve Rus yemeklerini beraber servis ediyor musunuz?”* sorusu yöneltilerek beraber servis edilen ürünler tespit edilmek istenmiştir. Verilen cevaplar kodlanarak Tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 6: Beraber Servis Edilen Yemeklere Yönelik Bulgular (Araştırma Sorusu 5)

Öne Çıkan İfadeler	Σi	%
1. Türk ve Rus yemeklerini beraber servis etmiyorum	11	40.74
2. Rus salatası ve kısır beraber servis ediyorum	5	18.51
3. Menemen ve Rus krepisi (Blini) beraber servis ediyorum.	4	14.81
4. Rus köftesi ve bulgur pilavını beraber servis ediyorum.	3	11.11
5. Mercimek çorbası ile Rus köftesini beraber servis ediyorum.	2	7.40
6. Borsch çorbası ile Türk yemeklerini beraber servis ediyorum.	2	7.40
Toplam	27	100

*Bir Rus personel birden fazla neden belirttiği için frekansların toplamı çalışmaya katılan Rus personel sayısından (25) fazladır.

Verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler 6 farklı kod kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrar edileni, “Türk ve Rus yemeklerini beraber servis etmiyorum” dur. Rus personellerin büyük kısmı (11), yemeklerin birlikte servis etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Türk yemeklerini evde hazırlamadığım için Rusya yemekleri ile birlikte servis etmiyorum” K4.

“Çünkü Türk yemeklerini bilmiyorum ve dolayısıyla servis etmiyorum” K8, K9.

Sık tekrarlanan kodlar arasında “Rus salatası ve kısır beraber servis ediyorum” (K1, K2, K11, K17, K24) yer almaktadır. “Menemen ve Rus krepisi (Blini) beraber servis ediyorum” (K16, K18, K19, K23) kahvaltıda sıklıkla tüketilen iki ürünün bir arada servis edildiği ifade edilmiştir.

Katılımcılardan bazıları ise “Borsch çorbası ile Türk yemeklerini beraber servis ediyorum” (K15, K25) şeklinde ifade kullanmıştır. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden birisi şu şekildedir:

“Borsch çorbasını yemeklerin yanında sık sık yaparım. Rus köftesi bulgur pilavı ve Türk salatasını öğünlerde tüketmeyi severim” K25.

Geçmiş yıllarda ülkemizde Rus mutfak ekolünde hizmet veren Rus yemeklerinde kiyevski ve borç çorbası alafranga mutfağına eklenmiştir (Birer, 1990: 257). Çalışmamızda da Rus köftesi Türk çorbalarının yanında, Borsch çorbası ise Türk yemeklerinin yanında servis edildiği tespit edilmiş olup çalışmamızla benzerlik göstermektedir.

6.7. Akkuyu Santralinde Görev Yapan Rus Çalışanların Kendi Mutfak Kültüründe Meydana Gelen Değişimler

Rus asıllı vatandaşların mutfak kültüründe meydana gelen değişimler incelenmiştir. Araştırmaya katılan Rus asıllı vatandaşlarla gerçekleştirilen görüşme de katılımcılara *“Türkiye’ye geldikten sonra kendi mutfak kültürünüzde meydana gelen değişimler nelerdir?”* sorusu yöneltilerek meydana gelen değişimler tespit edilmek istenmiştir. Verilen cevaplar kodlanarak Tablo 7 oluşturulmuştur.

Tablo 7: Mutfak Kültürünüzde Meydana Gelen Değişimler (Araştırma Sorusu 6)

Öne Çıkan İfadeler	Σi	%
1. Baharat tüketimim arttı	13	24.07
2. Et-balık tüketimim arttı	12	22.22
3. Sebze ve meyve tüketimim arttı	7	12.96
4. Yoğurt tüketmeye başladım	7	12.96
5. Baklagil tüketmeye başladım	4	7.40
6. Değişiklik meydana gelmedi	4	7.40
7. Zeytin ve yağı tüketmeye başladım	4	7.40
8. Şalgam tüketmeye başladım	3	5.55
Toplam	54	100

*Bir Rus personel birden fazla neden belirttiği için frekansların toplamı çalışmaya katılan Rus personel sayısından (25) fazladır.

Verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler 8 farklı kod kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kodlardan en sık tekrar edileni, “Baharat tüketimim arttı” ifadesi olmuştur. Rus personellerin büyük kısmı (13), acı başta olmak üzere baharat tüketiminin arttığını ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Kimyon ve pul biber daha çok tüketmeye başladık” K1, K5, K7, K12, K23, K24, K25.

“Evet, baharatlı yemekleri daha sık tüketmeye başladım” K2, K14, K15, K19, K20, K21.

Sık tekrarlanan kodlar arasında “Et-balık tüketimim arttı” (K4, K7, K8, K9, K13, K14, K15, K19, K20, K21, K24, K25) yer almaktadır. Et balık tüketimi artan Rus personelin görüşlerine şu cümleler örnek gösterilebilir:

“Dana ve balık yemeklerini çok tüketiyorum domuz eti yemeyi tamamen bıraktım” K4.

“Türkiye’ye geldikten sonra salataları süzme yoğurtla yapmaya başladım ve kaymak servis ediyorum baharat ve balık tüketimi arttı” K7.

Dikkat çeken bir diğer kod ise “Sebze ve meyve tüketimim arttı” (K8, K9, K10, K13, K14, K15, K19) ve “Yoğurt tüketmeye başladım” (K7, K8, K9, K10, K13, K14, K23) ifadeleridir. Bu görüşü destekleyen katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Daha çok balık tüketmeye başladım taze meyve suyu içmeye başladım Ayrıca yoğurt tüketiminde arttı” K9.

“Yoğurt tüketmeye başladık Eskiden ayran kullanmıyorduk artık ayran tüketiyoruz Ayrıca şalgam içiyoruz ve meyve tüketmemiz arttı” K10.

Sayısı az da olsa bazı bireyler de mutfak kültüründe değişiklik meydana gelmediğini (K3, K11, K18, K22) belirtmiştir.

Mutfak kültüründe meydana gelen değişimlerin incelendiği benzer çalışmalarda Rusların Türk yemeklerini kesinlikle fazla salçalı, baharatlı, yağlı ve kalorili buldukları tespit edilmiştir (Seyitoğlu ve Çalışkan, 2014: 28; Albayrak, 2013: 5058). Rus turistlerin de yer aldığı çalışmada, Türk mutfak yemeklerinin salçalı, yağlı, baharatlı olmasının yanında tatlılarının da ağır olduğu tespit edilmiştir (Özdemir ve Kınay, 2004: 23). Çalışmamızda katılımcıların büyük kısmı baharatları fazla tüketiminin sorun olduğunu ifade etmişlerdir. Baharat başta olmak üzere, et-balık, sebze-meyve tüketimlerinin de arttığı tespit edilmiştir. Benzer çalışmaların bulguları çalışmamız ile benzerlik göstermektedir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Akkuyu Nükleer Güç santralinin inşasına gerekli onay ve lisansın verilmesiyle santralde çalışmak üzere sayıları gün geçtikçe artan Rus personel bölgeye yerleşmiştir. Türkiye'ye geldikten sonra Silifke, Yeşilovacık, Taşucu gibi Akkuyu Nükleer Güç Santrali yakınındaki alanlara yayılan Rus asıllı çalışanlar bu bölgelerde hayatını devam ettirmektedir. Bölgede ki Rus personeller otel, restoran, kafe gibi yiyecek içecek sektöründe bulunan işletmelerden hizmet alımı yaparak yerel halk ile etkileşimlerini arttırıp hem Rus kültürünü tanıtmakta hem de bölge kültürünü tanımaktadır.

Çalışma sonucunda ulaşılan veriler neticesinde, çalışmaya katkıda bulunan bireylerin büyük bir kısmının Rusya başkenti Moskova'dan geldiği, eğitim durumlarının lisans ve yüksek lisans derecesinde olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılını takip eden birkaç yıl içerisinde Türkiye'ye gelmiş kişilerden oluşmaktadır. Bölgede yaşayan katılımcıların genel olarak Türk mutfağına yönelik adaptasyon ile ilgili Türk mutfağına özgü lezzetler deneyimlemiş olmaları sebebiyle sıkıntı yaşamadıkları, çalışma neticesinde elde edilen bulgular arasındadır. Ancak Türk yemeklerinin çok baharatlı olması ve Rus yemeklerinin malzemelerini tedarik etmede sorunların olduğu da bulgular arasındadır. Çalışma neticesinde, katılımcıların yaşadıkları bölgede kendi mutfaklarına ait yemeklerini hazırlamaya devam ettikleri ve Rus mutfağına ait yemeklerin bulunduğu restoranları tercih ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmının mevcut beslenme alışkanlığı değişmezken bazılarının yemeklerde baharat, et-balık kullanımı arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca zeytinyağını salata vb. ürünlerde kullanmaya başlayanların yanı sıra hazır yemek tüketimi artan bir kitlede bulunmaktadır. Katılımcıların yerel özellikleri olan yemekleri (kısır, yoğurt vb.) tükettikleri tespit edilmiş olup Türk ve Rus mutfaklarına özgü lezzetleri beraber servis ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların verdikleri cevapların sonucunda başta baharat, et-balık ve sebze-meyve tüketiminin arttığı gözlenmiştir. Katılımcılar arasında (K4) *“dana ve balık yemeklerini çok tüketiyorum domuz eti yemeyi tamamen bıraktım”* ifadesi mutfak kültürünün yanında et tüketim alışkanlığının da etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca bölgede yetişen ve sevilerek tüketilen zeytin, zeytinyağı, yoğurt, şalgam tüketimi de artmıştır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar boyunca Akkuyu Nükleer Güç Santralinde çalışan Rus personelin kültürel yapıları, özellikle de mutfak kültürleri üzerine hazırlanan çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda literatürün eksikliği, bu çalışmanın özgünlüğünü arttırmakta olup, gelecekte yapılabilecek çalışmalara ışık tutacak niteliktedir. Çalışmanın bulguları ışığında, Akkuyu Nükleer Güç Santralinde çalışan Rus personelin bölge mutfak kültürüne uyumun sağlaması ve turizm faaliyetleri kapsamında sürdürülebilirlik adına getirilebilecek önerilerden bazıları şunlardır;

- Halk eğitim başta olmak üzere bölgede bulunan aşçılık eğitimi veren bölümlerde Rus-Türk yemekleri hazırlanmalı ve yemek kültürleri, yapım aşamaları öğretilerek bilinç kazandırılmalı,
- Rus yemeklerinin servis edildiği işletmeler açılmalı veya sayısı arttırılmalı,
- Bölgedeki gastronomi festivallerinde Rus-Türk yemeklerini tanıtan programlara yer verilmeli,
- Rus yemeklerinin hazırlanmasında kullanılan yöresel temel malzemelerin satıldığı işletmeler açılmalı,
- Rus-Türk mutfağının tanıtımında görevli komisyonlar kurulmalı ve bölgede gastronomi faaliyetlerinde görevliler yer almalı,
- Rus-Türk yemeklerinin tanıtıldığı müze gibi alanların açılmasına teşvik sağlanmalı,
- Rus-Türk gastronomisine katkı sağlayacak gastronomi etkinlikleri, projeleri geliştirilmeli,
- Katılımcılarla yapılan görüşmelerde Rus personelin Türkçelerinin zayıf olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda Türkçe dil eğitimi verilmeli,
- Rus personel sayısının her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda ileride oluşabilecek kültürel, sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunların önüne geçilmelidir.

Gastronomi başta olmak üzere Rusların bölgedeki toplumsal, kültürel, ekonomik gibi alanlardaki uyum süreçlerini inceleyen bilimsel çalışmalar yapılmalıdır. Uzun süre bölgede bulunacak kişilerin yöre mutfağına uyum sağlaması oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Daha büyük örneklem grupları kullanılarak gerçekleştirilecek nicel çalışmalar ile bilimsel açıdan daha zengin bulgulara ulaşılabilir. Araştırma yoğun nüfusa sahip Rus asıllı vatandaşlar ile sınırlı kalmış olsa da farklı akademik araştırmalarda diğer çalışan kişilere de uygulanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçaözoğlu, E. Y., ve Koday, S. (2019). "Kültürel Coğrafya Bakımından Osmaniye İlinin Mutfak Kültürü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 537-552.
- Aktay, S. (2022). "Rusça ve Türkçe Deyimlerde Millî Kültürel Kodlar", *Dil Araştırmaları*, 16(31), 65-76.
- Akyol, C., ve Zengin, B. (2017). "Türk ve Rus Mutfağı Arasındaki Etkileşim ve Benzerlikler", *VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu: "Türk-Rus İlişkileri"*, Giresun 19-20 Ekim 2017.
- Albayrak, A. (2013). "Farklı Milletlerden Turistlerin Türk Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Saptanması Üzerine Bir Çalışma", *Journal of Yasar University.*, 30(8), 5049-5063.
- Arı, K. (2010). "Osmanlı Devleti'nde Göçlerle Aktarılan Besin Kültürü ve Bunun Türk Yemek Kültürüne Etkileri", *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*, 9, Bilecik 14-15 Ekim 2010.
- Atabey, S., ve Çolakoğlu, Ü. (2023). "Nüfus Mübadelesi Sonrasında Girit Mutfak Kültürünün Türkiye'de Sürdürülebilirliği", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 211-224.
- Berk, H., Türker, M., ve Berk, Ş. (2022). "Nükleer Santralin Turizme Olası Etkileri: Silifke Örneği", *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 175-191.
- Beşirli, H. (2010). "Yemek, Kültür ve Kimlik", *Milli Folklor*, 22(87), 159-169.
- Birer, S. (1990). "Türk Mutfağının Tarihsel Gelişim Süreci İçerisindeki Değişimi ve Bugünkü Durumu", *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 19(2), 251-260.
- Çelik, İ., Çeker, A., ve Belge, R. (2015). "Nükleer Enerji: Türkiye ve Dünya Ölçeğinde Bir Değerlendirme", *Yeni Fikir Dergisi*, 7(15), 55-68.
- Çelikoğlu, Ş. (2016). *Bartın Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Varlıklarına Göre)*. I. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Çıldam, S. Y. (2021). "Kültürel Coğrafya Denemesi Olarak Siirt Mutfak Kültürü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 305-325.
- Demir, Ö., ve Bakar, N. (2014). "Silifke Yörüklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35(1), 111-133.
- Develi, Ş. (1987). *Dünden Bugüne Mersin (1836-1987)*. Gaziyurt Matbaası, Mersin.
- Elgün, M. N., ve Elitaş, C. (2011). "Yerel, Ulusal Ve Uluslararası Taşıma Ve Ticaret Açısından Lojistik Köy Merkezlerinin Seçiminde Bir Model Önerisi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 630-645.
- Enes, K., Yavuz, G., ve Ercik, C. (2022). "Yöresel Yemeklerin Standardize Edilmesi ve Kabul Edilebilirliğinin Ölçülmesi: Mersin Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 249-263.
- Ercik, C., ve Perçin, N. Ş. (2022). "Sürdürülebilir Gastronomi Kapsamında Coğrafi İşaretli Kerebiç Tatlısı Üzerine Bir Araştırma", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 537-554.
- Ercik, C., Yavuz, G., ve Enes, K. (2023). "Sürdürülebilir Gastronomi Kapsamında Mersin Mutfağına Özgü Yöresel Tatlıların Standart Reçetelerinin ve Kabul Edilebilirliğinin Belirlenmesi", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13, 42-61.
- Eren, F. Y., ve Sezgin, A. C. (2017). "Gastronomi Turizmi Açısından Mersin Yöresi Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği", *1. International Sustainable Tourism Congress*. Kastamonu November 23-25.
- Gedik, Ö. (2014). "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasında Bir Nükleer Güç Santralının Yapımına İlişkin Antlaşmanın Hukuki Niteliğinden Hareketle 1982 Anayasası Madde 90'ın İncelenmesi", *Anayasa Hukuku Dergisi*, 3(5), 359-373.

- Güler, S. (2010). "Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(26), 24-30.
- Güner, E. D., Tekin, S., Çilek, A., ve Çilek, M. Ü. (2021). "Güneş Enerjisi Santrali İçin Uygun Alanların CBS Tabanlı AHP Yöntemi ile Belirlenmesi: Mersin İli Örneği", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 36(1), 11-24.
- Gürhan, N. (2018). "Migratory Kitchen: The Example Of Syrians In Mardin", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 86-113.
- Iban, M. C., & Sahin, E. (2022). Monitoring land use and land cover change near a nuclear power plant construction site: Akkuyu case, Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 194(10), 724.
- İşeri, E., ve Özen, C. (2012). "Türkiye'de Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu", *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(47), 161-180.
- Kara, Y., ve Akdağ, G. (2022). Suriyeli Sığınmacıların Değişen Mutfak Kültürü: Mersin, Gaziantep ve Kilis Örneği", *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(3), 971-986.
- Karaca, O. B., ve Karacaoğlu, S. (2016). "Kültür, Din ve Yemek Etkileşimi Çerçevesinde Arap Mutfağının Kavramsal Olarak İncelenmesi: Adana İli Örneği", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 561-584.
- Kasar, H. (2021). "Türk Mutfak Kültürü Evreleri ve Mutfak Sentezinin İncelenmesi", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(2), 347-358.
- Kaya, F., ve Göral, E. (2016). "Türkiye'nin Nükleer Enerji Politikası", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 421-438.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E., ve Sarıışık, M. (2014). "Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.
- Kutlu, M. (2019). "Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Türkiye'nin İşgücü Piyasasına ve İstihdama Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 45-59.
- Küçük, R., ve Uzun, G. (1996). "Nükleer Santral Kurulması Planlanan Akkuyu'nun Doğal Özellikleri", *Tmmob 1. Enerji Sempozyumu*, Ankara. 12-14 Kasım
- Kyriakides, K. A. (2023). The Akkuyu Nuclear Power Plant in Turkey: Some Causes for Concern. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(3), 340-377.
- Lang, T., ve Caraher, M. (2001). Is there a culinary skills transition? Data and debate from the UK about changes in cooking culture. *Journal of the HEIA*, 8(2), 2-14.
- Lokmanoğlu, Y. (2013). *Dünden Bugüne Mersin Mutfağı*. Akıl Çelen Kitaplar, Ankara.
- Mason, M. (2010). "Sample Size and Saturation in PhD Studies Using Qualitative Interviews", *Forum: Qualitative Social Research*, 11(3), 1-19.
- Mudara, M. (2012). "Baharat mekanları: antalya'da yerel ve turistik baharatçılar", *Folklor/Edebiyat*, 18(69), 41-58.
- Nas, G. E. (2015). "Yörük Kültüründe Düğün-Ölüm Âdetleri ve Adlandırmaları (Anamur Örneği)", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 25-32.
- Onarlı, İ. (2006). *Arap Aleviliği (Nusayriler)*. Etik Yayınları, İstanbul.
- Oskay, C. (2012). "Mersin Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 185-202.
- Öktem, Ş. (2014). "Standart Reçetelerin Turizm Sektöründe Sürdürülebilirliğe Katkısı: Mersin Yöresi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 24-33.
- Öngü, S. (2014). Nükleer Reaktörler, Yakıt Tipleri ve Mersin Akkuyu Nükleer Santrali. Niğde Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fizik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Özbek, Ç., ve Güzeler, Ç. (2022). "Mersin Mutfağının Gastronomik Ürünleri", *Aydın Gastronomy*, 6(2), 311-342.
- Özcan, Y. (2016). Mersin'in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arapça Üzerine Bir Derleme Çalışması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- Özdemir, B., ve Kınay, F. (2004). "Yabancı Ziyaretçilerin Türk Mutfağına İlişkin Görüşleri: Antalya'yı Ziyaret Eden Alman ve Rus Turistler Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 5-28.
- Poş, A. (2005). "Osmanlı Döneminde Tarsus (1516-1923)», Ç. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 243-278.
- Sever, O. (2019). Çevre ve Stratejik Bakış Açısıyla Türkiye'de Nükleer Santral Çalışmaları. Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Seyitoğlu, F., ve Çalışkan, O. (2014). "Turizm Literatüründe Türk Mutfağı Üzerine Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi", *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 2(4), 23-35.
- Solmaz, Y., ve Altınar, D. D. (2018). "Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.
- Şahin, M., ve Mankan, E. (2021). "Gastronomide Trendler: Restoranlarda Lokal Ürün Kullanımı, Yenilikçi ve Hikâyesi Olan Yemekler Yaratma", *International Journal Of Arts and Social Studies*, 4(7), 228-250.
- T24. (2012). "Geliyorum diyen felaket: Akkuyu'ya nükleer santral". 04 10, 2024 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/geliyorum-diyen-felaket-akkuyuya-nukleer-santral,205758> adresinden alındı
- Taşkın, M., ve Akçay, S. (2019). "Torunlarına bakan büyükannelerin deneyimlerine ilişkin nitel bir araştırma", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 583-606.
- Telli, A. (2016). Akkuyu nuclear power plant from the perspective of energy security: A solution or a deadlock?. *Caucasus Int*, 6, 151-166.
- Topal, A., Uzun, S. P., ve Uzun, A. (2022). "Mersin ili geofit bitki zenginliği", *Turkish Journal of Forest Science*, 6(1), 229-254.
- Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu. (2013). "Nükleer Santrallerin Yatırım Süresi ve Maliyeti Ne Kadardır?", Nisan 10, 2024 tarihinde <https://www.tenmak.gov.tr/haberler/136-egitim-arastirma/sss/nukleer-enerji-ve-nukleer-reaktorler-sss/854-nukleer-santrallerin-yatirim-suresi-ve-maliyeti-ne-kadardir.html> adresinden alındı
- Uzel, R. A. (2018). "Geleneksel Mutfak Kültürü ve Tarımsal Ürün Çeşitliliğinin, Üniversite Öğrencileri Beslenme Durumu Üzerine Etkisi", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 55(1), 37-44.
- Yakar, H. K., ve Eroğlu, N. (2020). Türkiye'deki Ruslar ve Sağlık Yaklaşımları. *Türkiye'de Farklı Kültürler ve Sağlık Yaklaşımları: Sağlık Çalışanlarına Öneriler* (s. 129-141), Rating Academy Yayınları, Çanakkale.
- Yavuz, G. (2019). Mersinliler, Mersin'de kültür, turizm ve misafirperverlik. *Akıllı destinasyon markalaması kentin turizmle sürdürülebilir kalkınmasına 360° bakış Mersin örneği* (s. 190-218) (Ed: C.M Yavuz), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, O., ve Karaca, O. B. (2022). Yörük Mutfağı'nın Özel Gün Yemekleri: Türkiye'nin Adana ve Mersin Bölgesi'nde Bir Kültür Araştırması. *Silk Road International Scientific Research Conference*, December 8-9 2022.
- Yılmaz, E. A. (2015). "Güvenlik Ve Ekonomik Boyutuyla Nükleer Enerji Tartışmaları: Akkuyu Nükleer Santrali Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(1), 227-245.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 02.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1559508

Research Article/Araştırma Makalesi

Bakkalbaşı, İ. O., Yiğit, İ. (2025). "Bilgi Paylaşımının Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisinde Örgütsel Güç Mesafesinin Düzenleyici Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss.159-176.

BİLGİ PAYLAŞIMININ YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL GÜÇ MESAFESİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

İhsan Oğuz BAKKALBAŞI*, İhsan YİĞİT**

Öz

Günümüzde yenilikçi davranışlar gösteren personele sahip olmanın işletmeler için önemi açıktır. Bu nedenle gerek akademi gerek iş dünyasında bu alanda çalışmalar ön plandadır. İşletmelerin örgüt olarak, çalışanların da birey olarak yenilik yapmasına destek olan unsurlar üzerine önemli çalışmalar yapılmış ve en önemli faktörler ortaya çıkarılmıştır ki bunlardan biri de bilgi paylaşımıdır. Ancak bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına muhtemel etkisinin diğer örgütsel unsurlardan bağımsız olması pek düşünülmez. Bu bağlamda hemen tüm örgütsel unsurların düzenleyici rolü, bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışı ilişkisinde potansiyel araştırma konusu olabilir. Çalışmamızda örgütsel güç mesafesinin bu ilişkideki düzenleyici rolü incelenmiştir. İlk adımda bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışı ilişkisi ardından da örgütsel güç mesafesinin etkisi test edilmiştir. İnceleme, bankacılık, sigortacılık alanlarında, eğitim kurumlarında, ticaret ve imalat işletmelerinde çalışan 448 katılımcının cevaplandığı anketlerle niceliksel olarak yürütülmüş ve elde edilen veriler SPSS Amos programı ile değerlendirilmiştir. Sonuçta beklendiği gibi bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışını olumlu bir şekilde etkilediği görülmüştür ancak örgütsel güç mesafesindeki değişimin istatistiki anlamda etkisi olduğu görülmemiştir.

Anahtar kelimeler: Bilgi paylaşımı, Yenilik, Yenilikçilik, Yenilikçi iş davranışı, Örgütsel güç mesafesi.

THE MODERATOR ROLE OF ORGANIZATIONAL POWER-DISTANCE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN KNOWLEDGE-SHARING AND INNOVATIVE WORK BEHAVIOR

Abstract

Clearly, today, the organizations should have the innovative staff. Hence, there are many studies and activities related with being innovative, in both academic and business fields. They aim to unfold the factors that contribute to be innovative for the organizations and innovative work behavior for the individuals. Knowledge-sharing (KS) is one that most known among them. Yet, it's not expected that KS's impact on innovative work behavior (IWB) can be independent from other organizational factors. Therefore, many organizational factors have a potential to have an impact on the relation between KS-IWB. Here the moderator role of organizational power-distance (OPD) was analyzed. First, the impact of KS on IWB and then the impact of OPD on that relation were tested. The data was gathered from 448 respondents and analyzed with SPSS Amos. Familiar with expectations, it's argued here that KS has a positive impact on IWB. But OPD moderating role in this relation is not statistically confirmed.

Keywords: Knowledge-sharing, Innovation, Being innovative, Innovative work behavior, Organizational power distance.

*Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: iobakkalbasi@marmara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4011-9052>)

**Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: ihsanyigit@marmara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9053-9717>)

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasının bilgi ile nasıl yoğrulduğunu vurgulayabilmek için bir referans göstermeye gerek bile yoktur. Drucker'ın internetin dünyada yaygın olarak yerleşmeye başlamasından günlerle ifade edilecek kadar kısa bir süre önce “enformasyon kapitalizmi” (1993: 254) olarak tanımladığı iş hayatının şahikası yaşanmaktadır. Elbette bu, bugün başlamadı. Bilgi çok eskiden beri vardı ama özelliği ve önemi “*var olabilmesi*” ile ilgili idi; ne zaman ki bilginin özelliği ve önemi “*uygulanabilmesi*” ile ilgili olmaya başladı, o zaman ekonominin de motoru haline geldi (Drucker, 1993: 254). Böylece bilgi ekonominin motoru olduğu gibi rekabet avantajının da temel unsurlarından biri haline geldi (Barutçugil, 2002: 28-30, 55; Bock vd., 2005: 88).

Bilgi ve bilgi ekonomisi için 90'larda yazılanlar genellikle internet ve e-ticareti simgelerken, bugünlerde bilgi ya da bilgi ekonomisi, sonuçta hepsi internetle bağlantılı olmakla birlikte, “büyük veri ve analitiği, mobil teknolojiler, yapay zekâ, makinelerin öğrenmesi, nesnelerin interneti, giyilebilir teknolojiler, vs...” gibi bambaşka bir noktaya ulaşmıştır (Yazıcı, 2021: 41); ki bu ilerlemeye birçok yerde kısaca “dijital dönüşüm” adı verilmektedir. Ancak bu muazzam değişime rağmen yenilik yapmanın değeri değişmemiş, dün olduğu gibi bugün de öneminden bir şey kaybetmemiştir (Hamel, 2013: 63-66).

Bilginin önemli olmasının nedeni “işe yaramasıdır”. Elbette günümüzde bilgiyi kullanarak onun “işe yaramasını” sağlayacak olanlar, “bilgi işçileridir” (Drucker, 1993; 2000), diğer bir deyişle “geçimini bilgisini kullanarak sağlayan” çalışanlardır. Bilginin işe yaraması en çok rekabette avantaj kazandıracak bir yenilik yapmakla ilgilidir (Öncü vd., 2015: 152). Bu yenilik ürünle, üretim süreciyle veya pazarla ilgili olabilir (Nonaka, 1994: 14). Her durumda işletmeye rekabet avantajı kazandırılabilmesi için çalışanların sürekli yenilik yapma gayreti içinde olması gerekir (Kaplan ve Norton, 2006: 135). Bu da doğal olarak personelin yenilikçi iş davranışını mümkün olduğunca sık bir şekilde tekrarlaması ile olur.

Bu durumda yenilikçi iş davranışını nelerin sağlayıp desteklediği ayrı bir önem kazanmaktadır. Nasıl ki bilgi yenilik yapmanın teknik altyapısını oluşturuyorsa, bilgi paylaşımının da yenilikçi iş davranışını getiren en önemli etkenlerden biri olması beklenir (Göksel vd., 2010: 89).

Ama bu neden-sonuç ilişkisi sadece bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait olmayabilir. Sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu ve birçok araştırma sonucunun ortaya çıkardığı gibi, burada da bilgi paylaşımı ve yenilikçi iş davranışı arasında olması beklenen ilişkiye, bir diğer faktörün düzenleyici olarak katılıyor olması mümkündür.

Konu bu çerçeveden ele alındığında çalışanların yenilikçi iş davranışlarını geliştirmek iş hayatında ulaşılmak istenen önemli bir hedeftir. Buna bağlı olarak akademik çalışmalar için de önemli bir araştırma alanıdır. Dolayısıyla yenilikçi iş davranışlarını geliştirmek temel problem olarak kabul edilebilir. Buna bağlı olarak bilgi paylaşımının bu davranışları geliştirip geliştirmediğinin anlaşılması bir yan problem örgütsel güç mesafesi ile varsa bu ilişkinin nasıl etkileneceği bir diğer yan problem olarak kabul edilebilir.

Bu çalışma, literatüre de bağlı kalarak çalışanların bilgi paylaşımı düzeyinin yükselmesinin yenilikçi davranışı arttırdığını iddia etmekte ve temel olarak bu iddiayı doğrulamayı amaçlamaktadır. Ancak bunun ötesinde, özellikle bu açıdan bugüne kadar niceliksel olarak yetersiz kalmış literatüre katkı olarak, “örgütsel güç mesafesinin” bu ilişki içerisindeki muhtemel rolünü ve varsa etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Buna bağlı olarak sırasıyla bilgi paylaşımı, örgütsel güç mesafesi ve yenilikçi iş davranışı kavramsal olarak ortaya konulacak ardından da detayları, metodolojisi ve bulguları ile araştırma açıklanacak ve nihayetinde sonuçların değerlendirilmesi, sınırlılıkların hatırlatılması ve gelecek araştırmalara yönelik tecrübelerin paylaşılması ile çalışma sonlandırılacaktır.

2. TEORİK ALTYAPI

2.1. Bilgi Paylaşımı

Son 50 yıla damgasını vurmuş en önemli teknolojik unsurlar nelerdir denilirse, bunların içinde internet ve bilgisayarın -akıllı telefonları da bir çeşit bilgisayar olarak kabul ederek- üzerinde tartışılmayacak kadar önemli bir şekilde hayatın içinde yer aldığı kabul edilebilir. Bu bağlamda yine son 50 yılın en önemli aktörlerinden Bill Gates, 21. yüzyıla girilirken, iş hayatının önemli bir dönüm noktasıyla karşı karşıya olduğunu bu değişimin temelinde de dijital bilgi akışının yattığını (1999:13) nitekim internetin de esasen bir bilgi paylaşım alanı olduğunu (1999:15) belirtmiştir. Peki nedir bu bilgi ve bilgi paylaşımı?

“Bilgi, bireyin çevresinde olup bitenleri doğru ve eksiksiz şekilde kavramasını sağlayan kişiselleştirilmiş enformasyondur”; bilgi yönetimi sürecinin en önemli aşaması olarak kabul edilebilecek bilgi paylaşımı ise (Töre, 2019: 279) bir örgütte çalışanların tümünün mevcut bilgi birikiminden yararlanabilmesi olarak kabul edilebilir (Erat, 2020: 126). Bilgi paylaşımındaki amaç, tüm örgüt çapında eldeki bilgilerin en hızlı ve etkin şekilde içselleştirmesidir (Töre, 2019: 279). Bu durum bilginin “örgütselleştirilmesi” olarak da kabul edilebilir (Nonaka, 1994; Van den Hoof ve De Ridder, 2004).

Bu amaçla bilgi örgüt içinde en yaygın şekilde dağıtılmalı ve paylaşılmalıdır (Barutçugil, 2002: 40; O’Dell vd. 2003: 25). Bu paylaşım bireyler veya birimler arasında olabilir; biçimsel ya da biçimsel olmayan yollarla gerçekleştirilebilir. Belli bir prosedüre bağlı olarak ya da bağımsız bir şekilde sürdürülebilir veya kontrol altında ya da dışında olabilir (Demirel, 2007: 101-102). Biçimsel yollar, niteliği gereği kendiliğinden bilgi paylaşımını destekler; zaten bu amaçla geliştirilmişlerdir. Oysa biçimsel olmayan yollar kişilerin inisiyatifine kalmıştır ve şu veya bu şekilde çalışanların sosyalleşmesine bağlıdır (Nonaka, 1994: 16). Çünkü bilgi sahibi, sahibi olduğu bilginin farkında bile olmayabilir (Turgut ve Beğenirbaş, 2014: 149). Birey aslında söyleyebildiğinden daha fazlasını bilir; bu durum bu konunun ilk temsilcilerinden olan Polanyi (1966: 4-5) tarafından “yüz tanıma” örneği ile (herhangi bir birey tanıdığı bir yüzü, binlerce insan arasından seçer ve bulur ama nasıl bulduğunu ifade edemez diyerek) ortaya konulmuştur. Burada söz konusu olan örtük bilgidir; yani bireyin kendisinin de farkında olmadığı bilgi; böylece bilgi, örtük ve açık olarak iki farklı biçimde düşünülebilir (Nonaka, 1994: 15; Polanyi, 1966: 4). Doğaldır ki bilgi paylaşımının gerçekleşmesinin bir diğer unsuru alıcının da gönüllü olmasıdır (Yeniçeri ve Demirel, 2007: 10).

Alıcı gönüllülüğünün dışında bilgi paylaşımını etkileyen diğer faktörler de çeşitli çalışmalara konu olmuştur (Düger, 2021; Işık, 2018; Karavardar, 2012: 149-150; Köseoğlu vd., 2011). Bu faktörler bireysel, örgütsel, ya da teknolojik olabilir (Lin, 2007: 317). Bunların arasında örgütsel adalet (Demirel ve Seçkin, 2011: 111), örgüt iklimi (Yiğit ve Yiğit, 2019: 196), örgütsel ödüllendirme (Işık, 2018: 649), motivasyon, liderlik (Düger, 2021: 633; İmamoğlu ve Turan, 2019: 42), örgütsel bağlılık, güven (Erat, 2020; Öneren vd., 2016), çalışanlar arası ilişkiler (Karavardar, 2012), işletme koşulları (Yeniçeri ve Demirel, 2007: 17, 19) gibi faktörler vardır.

Sonuçta bilgi paylaşımı dolaylı olarak, rekabet avantajı sağlamak (Taş, 2011: 120) ve böylece örgütsel başarı elde etmek için kullanılabilecek en önemli unsurlardan biridir (Öneren vd., 2016: 131). Doğaldır ki mevcut bilgi birikiminden “stratejik” olarak yararlanabilmek örgütün bu bilgiyi kullanması, elindeki bilginin haritasını çıkartması, stratejik olan bilgiyi tespit etmesi ve bu bilgiyle değişen çevreye uyum sağlayabilecek şekilde yönetilmesiyle mümkündür (Aktan ve Vural, 2005). Nitekim bilgi paylaşımının işletme performansı üzerine olumlu etkisi vardır (Keskin, vd., 2018: 94). Bu etki dolaylı bir yol izleyecektir. Bu dolaylı yol içinde en yüksek beklenti bilgi paylaşımının işletmenin yenilik yapma kapasitesine vereceği katkıdır (Lin, 2007).

2.2. Yenilikçi İş Davranışı

Son 20-30 yılda yenilik kavramı üzerine oldukça önemli sayıda yayın yapıldığı görülmektedir (De Jong, 2007: 15). Bunun nedeni iş dünyasında yenilikçilikle ilgili beklentilerin rekabet avantajı kazandırması yönünden yüksek olmasıdır (Işık, 2018: 645). Nitekim, yenilik yapma performansının işletmenin finansal ve müşteri memnuniyeti ile ilgili performansını -az ya da çok- arttırdığı daha önce tespit edilmiştir (Öncü vd., 2015: 159). Yenilik yapmak isteyen işletmeler de personele yenilikçi davranışlar kazandırmak zorundadır (Agarwal, 2014: 43). O halde yenilikçi davranışın ne olduğunu anlamak bunları arttırmak için gerekli tedbirleri almak önemli bir adım olacaktır.

Bu konudaki öncü çalışmalardan birinde (Scott ve Bruce, 1994) hem yenilikçi iş davranışının hem de öncüllerinin ne olduğu konusuna odaklanılmıştır. Yenilikçi iş davranışı “yaratıcılıktan” farklı olarak sadece bir fikir değil bir uygulama olarak kabul edilmektedir (Sezgin vd., 2015: 6). Bu nedenle yenilikçi iş davranışı birçok yerde birkaç aşamalı bir süreç olarak tanımlanmıştır. Bir örnekte, ilk aşamada problemin tanımlanması ve buna yönelik çözüm önerilmesi, ikinci aşamada çözüm önerisine finansal kaynak bulunması (çünkü çözüm önerisi bir sonraki adımda bir “şey”e dönüşecektir) ve üçüncü aşamada çözüm önerisinin bir “şey”e dönüşmesinden (bir prototip, bir ürün, bir model vs....) bahsedilmektedir (Scott ve Bruce, 1994: 581-582). Daha detaylı bir tanımlamada yenilikçi iş davranışında bireylerin yenilikçi fikirleri, yenilikçi süreçleri ya da yenilikçi ürünleri olması gerektiği ve bunların belli bir iş grubu içinde (takım, birim, tüm örgüt) tanıtılması ve bu bağlamda hareket geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır (De Jong, 2007: 19). Önceki örnekte yenilikçi iş davranışı sürecinin “aşamaları” olarak kabul edilen

unsurlar burada sürecin “boyutları” olarak kabul edilmiş ve benzer şekilde ortaya konmuştur: “Fırsat kollama (opportunity exploration), fikir (=çözüm) geliştirme (idea generation), (fikri) kabul ettirme (ki bu finansal destek bulma anlamına da gelir) (Championing) ve uygulama, (fikrin hayata geçirilmesi) (Application)” (De Jong, 2007: 24-28).

Görüldüğü gibi yenilik yapmanın, yenilikçilik kapasitesinin ve yenilikçi bir personele sahip olmanın önemi üzerinde tartışma kalmadığı gibi yenilikçi iş davranışının hangi adımları takip ederek oluştuğu konusunda da aşağı yukarı ortak bir çatı oluşmuş gibidir. Geriye kalan önemli konulardan biri bireylerin (çalışanların) yenilikçi iş davranışı geliştirmeleri yönünde nasıl desteklenecekleri ve cesaretlendirilecekleridir. Burada öncelikle vurgulanması gereken yenilikçi iş davranışı için personelin davranış biçimini değiştirmesi gerektiğidir; bu çerçeveden bakılarak yapılan bir araştırmada, örneğin, bilgi paylaşma, yenilikçi öz yeterlilik ile eğitim ve geliştirmenin yenilikçi iş davranışı geliştirmede etkisi olduğu bulunmuştur (Özay ve Kaymaz, 2023: 286). Başka bir çalışmada ise örgütsel çevikliğin yenilikçi iş davranışı üzerine etkisi bulunmuştur (Gökçe, 2024: 87). Bunun gibi -bazıları kısmi olmak üzere- yenilikçi iş davranışını etkileyen unsurlar arasında “örgütsel adalet” (Akram, vd., 2020: 125); “kabiliyet ve fırsat artırıcı İKY uygulamaları” (Prieto ve Pérez-Santana, 2014: 199); “etik liderlik” (Tu ve Lu, 2013: 449) ve “örgüt iklimi” (Tan, vd., 2021: 11-12) de sayılabilir. Ülkemizde yapılan bir çalışmada ise bireylerin içsel ilgileri, performans çıktısı (beklentileri) ve imaja olabilecek katkı (beklentisi) unsurlarının da yenilikçi iş davranışını olumlu şekilde etkilediği görülmüştür (Çapraz vd., 2014: 63). Bununla birlikte yenilikçi iş davranışı üzerine etkisi belki de en fazla desteklenmiş bağımsız değişken bilgi paylaşımıdır (Örn.: Akgül, 2019; Erat, 2020; Gejam, 2023; Öneren vd., 2016; Sezgin, vd., 2015; Töre, 2019; Turgut ve Beğenirbaş, 2014).

Sonuçta, günümüzde örgüt performansı için yenilikçilik, yenilikçilik için yenilikçi iş davranışı, yenilikçi iş davranışı için de bilgi paylaşımı gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışma çerçevesinde de bu bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışları ilişkisi sorgulanacaktır. Ama bu ilişki aslında artık üzerinde fazla tartışma kalmamış bir ilişkidir. Öte yandan düzenleyici bir faktörün -varsa- bulunması daha önemli gözükmektedir. Ne ki bu faktörü bulmak için yapılabilecek bir çalışmada bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışları ilişkisi incelemesi bir “ön adım” hüviyetindedir.

2.3. Örgütsel Güç Mesafesi

Öncelikle ifade etmek gerekir ki “güç” kavramı oldukça geniş bir anlam taşıdığından sadece sosyal bilimler alanında incelendiğinde bile çok farklı disiplinlerde yer aldığı görülür; bu farklı disiplinlere göre, haliyle, farklı tanımlar kullanılır (Kızanıklı, vd., 2016: 491-495). Ama genel olarak güç kavramını “bir kimsenin başkalarını, kendi istediği yönde davranışa sevk edebilme yeteneği” olarak kabul etmek mümkündür (Koçel, 2003: 565).

Örgütsel güç mesafesi teriminin güncel anlamının kökü Hofstede’nin çalışmalarına dayanır (Hofstede, 1983; Hofstede vd., 1990). Bu çalışmalarda Hofstede toplumsal ya da örgütsel kültür boyutları arasında güç mesafesinden bahsetmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde genel olarak Hofstede’nin güç mesafesi ile kast ettiği kavramın aslında ‘insanların birbirleri arasındaki hiyerarşiyi kabul etmeleri’ ya da ‘kabul etme dereceleri’ olduğu gözükür (De Mooij ve Hofstede, 2010: 88). Burada, kibarca, “hiyerarşik farklılık” olarak tanımlanan durum, aslında, bireyler arasındaki eşitsizliğin, daha da açıkçası bazılarının bazılarından üstün olduğunun herkesçe kabul edilmesidir. Güç mesafesinin uzunluğu da bu eşitsizliğin büyüklüğüdür denebilir (Şekerli ve Gerede, 2011: 20).

Örgütsel güç mesafesinin örgütlerde beklenen etkisi en çok iletişim ile ilgilidir (Barutçugil, 2002: 204-211). Güç mesafesinin düşük olmasının iletişimi kolaylaştırması beklentisi (Hofstede, 1983) ve tersine büyük güç mesafesinin aşırı hiyerarşik ve kontrol odaklı örgütlenme biçimine ve buna bağlı iletişimin önünde bir engel haline dönüşmesine yönelik beklentisi bunların arasındadır (Barutçugil, 2002: 116). Ayrıca bir örgütte güç mesafesi ile hiyerarşi seviyesi ve merkezîyetçilik seviyesi arasında doğru orantı vardır; merkezîyetçi ve hiyerarşik yapılar güç mesafesini artırır (Tüz, 2004; aktaran Temel-Eğimli ve Yeygel-Çakır, 2011: 41). Tüm bunlara kararlara katılım potansiyeli de eklenebilir. Güç mesafesinin düşük olduğu örgütlerde kararlara katılım eğiliminin yüksek olması beklenir (Solmaz ve Serinkan; 2020:4). Oysa bilgi ve paylaşımı doğal olarak en çok iletişime ihtiyaç duymaktadır (Barutçugil, 2002: 40, 47; Ünal, 2012: 298-299). Böylece aşırı hiyerarşik ve kontrol odaklı yapı, büyük güç mesafesi ve kararlara katılım sorunları veya çekinceleri, hepsi birden bilgi paylaşımının dolayısıyla da yenilikçi iş davranışının etkisini azaltma potansiyeli taşır.

Sorun da tam olarak burada başlamaktadır: Acaba kendini güç mesafesinin üstün tarafında hissetmeyenler bilgi ve tecrübe paylaşmak açısından çekingen davranmakta mıdır? Bu soruya “evet” cevabını veren bir araştırmada, güç mesafesinin çalışanların “bilgi görüş ve düşüncelerini ifade etmekten kaçınmak” olarak tanımlanan örgütsel sessizliği şiddetlendirdiği görülmüştür (Solmaz ve Serinkan, 2020). Nitekim genelde beklentiler örgütsel güç mesafesinin olumsuz etki yapması ile ilgilidir (Ghosh, 2011: 89). Benzer başka bir çalışmada örgütsel güç mesafesinin özerklik davranışını azalttığı görülmüştür (Çolak, vd., 2022: 100). Diğer bir çalışmada da örgütsel güç mesafesinin kariyer memnuniyetini ve lider çalışan ilişkilerini bozduğu (Pelenk, 2020: 38) görülmüştür.

Bütün bunlara da dayanarak, güç mesafesinin çalışanların davranışını değiştirme potansiyeli olduğu iddia edilebilir (Nnkando ve Levitt, 2021; Solmaz ve Serinkan, 2020: 14; Ulus ve Kanbur, 2020: 3458) ve bu bağlamda alandaki genel beklenti çalışanların güç mesafesini düşük olarak kabul ettikleri örgütlerde daha “olumlu” davranışlarda bulunmasıdır (Ulus ve Kanbur, 2020: 3452). Bu olumlu davranışın bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışı ilişkisine sirayet etmesi beklenebilir. Ayrıca tersi de önemlidir: Status-quo eğilimi nedeniyle, örgütsel güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda ya da örgütlerde yeniliklerin daha az olduğuna dair beklentiler vardır (Daniels ve Gregauras, 2014: 1210).

Bununla birlikte ülkemizde yapılan çalışmalarda örgütsel güç mesafesinin olumlu sonuçları olabileceği de görülmüştür; bir örnek olarak örgütsel güç mesafesi ile örgütsel güven arasında zayıf da olsa pozitif ilişki bulunmuştur (Uslu ve Ardic, 2013: 326). Bunun toplum kültürü-örgüt kültürü uyumu ile (Ghosh, 2011: 90-92; Temel-Eğimli ve Yeygel-Çakır, 2011) ilgisi olabilir. Bütün bu farklı sonuçların nedeni demografik farklılıklar ve özellikle işyerindeki pozisyon ya da tecrübe gibi hiyerarşik veya liyakat farklılıkları da olabilir. Keza bu yönde çalışmalar da söz konusudur (Arslan ve Gül 2022: 456-457).

İlginç bir anekdot olarak, Hofstede’nin çalışmasında (1983: 87) bir grup öğrenciye iki departman arasında çıkan bir sorunun çözümü hakkında fikir sorulduğunda, Fransız olanların (grupta güç mesafesi en büyük olanlar) sorunun üstlere havale edilmesi eğiliminde oldukları, Alman olanların (güç mesafesi göreceli düşük olanlar) soruna sistematik bir çözüm getirmeye çalıştıkları (tekrarlanmasın diye), İngilizlerin ise (grupta güç mesafesi en düşük olanlar) sorunun müzakere yoluyla çözülmesi yaklaşımında oldukları anlatılmaktadır. Buradan aslında örgütsel güç mesafesinin iletişime kısıtlayıcı bir etkisinin olduğu ama bu etkinin kültürden kültüre farklı şekillerde değerlendirildiği anlaşılabılır.

Ama kültürden kültüre farklı değerlendirilse bile güç mesafesinin ve bunun iletişime olumsuz etkisinin bilgi paylaşımına ve dolayısıyla yenilikçi iş davranışlarına olumsuz etkisi olmasını beklemek mantıklı gibi gözükmektedir.

Ayrıca örgütsel güç mesafesinden beklenen tek fonksiyon bağımsız değişken olma kimliği kazanması değildir. Çok sayıda olmasa da güç mesafesinin aracılık rolü oynaması beklentileri de vardır: Örgütsel güç mesafesi eğitim ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide (Jehanzeb, 2022: 936); örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide (Jehanzeb ve Mohanty, 2020: 459); lider-üye etkileşiminin kariyer memnuniyetiyle olan ilişkisinde (Pelenk, 2020: 38) aracılık rolü üstlenmiştir. Nitekim bu çalışmada da örgütsel güç mesafesinin aracılık rolü değerlendirilecektir.

3. HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

3.1. Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışı üzerine etkisi

Bilgi ve bilgi paylaşımı ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilk ve en basit ilişki 21.yy başından beri yenilik yapmanın bilgi işçilerinin görev ve sorumlulukları arasında yer almasıdır (Drucker, 2000: 158; Gates, 1999: 18) denebilir. Çünkü yenilikçi davranışın devam edebilmesi için bilgi paylaşımı ve sürekli öğrenme gereklidir (Işık ve Aydın, 2016: 77). Nitekim bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediği doğrudan olsun (Demirel, 2007: 115; Erat, 2020: 136; Işık ve Aydın, 2016: 94; Öneren vd., 2016: 148); aracılık şeklinde olsun (Sezgin, vd., 2015: 13; Töre, 2019: 285-286; Turgut ve Beğenirbaş, 2014: 155; Yaşar-Uğurlu, 2016: 160; Yiğit ve Yiğit, 2019: 197) daha önceki çalışmalarda çok defa bulunmuştur. Bununla birlikte, söz konusu ilişki bu çalışma için bir “ön adım” niteliğinde olduğundan ve esas amaç, ‘örgütsel güç mesafesinin bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışı arasındaki rolünü görebilmek’ açısından bu malum etkiyi tekrar ortaya koymak ve desteklemek gerekmektedir.

Sonuçta çalışmanın ilk hipotezi literatürde beklenen ve daha önce başka bazı çalışmalarda da desteklenmiş olan bilgi paylaşımı yenilikçi iş davranışları ilişkisine dayanmaktadır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, yukarıda da ifade edildiği gibi, 21.yy’da tüm çalışanlardan beklenen katkıları geliştirme amacı taşır. Bu çerçevede çalışmanın ilk hipotezi aşağıdaki gibi şekillenir:

“H1: Bilgi paylaşımı yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkiler” şeklindedir.

3.2. Bilgi Paylaşımının Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Güç Mesafesinin Düzenleyici Rolü

Ama acaba insanlar bilgi paylaşımına meyilli midir? Bu soruya olumlu (O’Dell, vd., 2003: 35) olumsuz (Atilla ve Parmaksız, 2024: 81) ya da ‘duruma bağlı olarak (bilgi paylaşacakların kendi aralarındaki bilgi ve tecrübe alışverişine ya da örgütlerini sahiplenme düzeylerine göre) değişebileceği’ şeklinde (Bock, vd., 2005: 99; Constant, vd., 1994: 415-417) cevap veren araştırmacılar vardır. Oysa bilgi paylaşımının işletme performansına yenilik yapma gibi faktörler üzerinden katkı verdiği bilindiğinden bu konuda ilerleme sağlamak oldukça önemlidir. Dolayısıyla insanlar bilgi paylaşımı yapmaya kendiliğinden meyilli olsunlar veya olmasınlar bilgi paylaşımının özellikle yenilik yapma üzerine etkisinde katkı sağlayıcı (ya da törpüleyici) etkileri olan faktörleri tespit edip şu veya bu şekilde çalışanları cesaretlendirmek çok önemlidir. Bu bağlamda daha önce birçok farklı faktör bilgi paylaşımının yenilikçi davranış üzerindeki etkisini değiştirip değiştirmediği yönünden sorgulandığı halde örgütsel güç mesafesinin bilgi paylaşımının etkileri üzerinde nasıl bir rol oynayacağı konusunda bir çalışma yapıldığı pek fazla görülmemiştir (Düger, 2021). Ama örgütsel güç mesafesi de BG-YİD ilişkisini en az daha önceden incelenen faktörler kadar etkileyecek potansiyele sahip gözükmemektedir ve bu nedenle de bu çalışmanın diğer bir hipotezi olacaktır.

Daha yalın bir ifade ile, bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışları üzerine etkisi önemli ve daha önce bazı defalar desteklenmiş bir ilişki olduğundan, bu ilişkiye etki edebilecek diğer faktörleri tespit etmek de önemli olacaktır. Örgütsel güç mesafesi bu açıdan potansiyeli olan unsurlardan biridir. Örgütsel güç mesafesi ile ilgili çalışmalar ortaya (yüksek) güç mesafesinin iletişimi azaltıcı, olumsuz bir etki vermesi beklentisini çıkartmıştır. Ancak bu konuda yeterince çalışma yapılmadığından, söz konusu kurama dayanan bu hipotezin özellikle de niceliksel çalışmalarla test edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada da bu amaç söz konusudur ve burada elde edilen sonuçlar da yeterli olmayacaktır. Yine de buna dayanarak geliştirilen ikinci hipotezin sonuçları ile birlikte literatüre katkı vermesi beklenebilir:

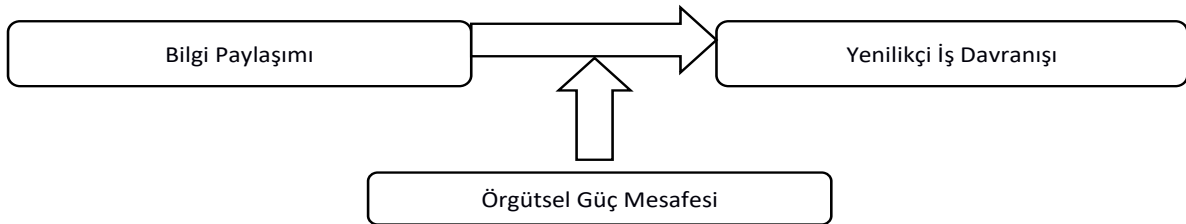
“H2: Bilgi paylaşımı yenilikçi iş davranışına etkisinde örgütsel güç mesafesi düzenleyici role sahiptir”. şeklinde ifade edilebilir.

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu kısımda araştırma metodolojisi hakkında bilgi verilecektir.

4.1. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına etkisinde örgütsel güç mesafesinin düzenleyici rolü olup olmadığının anlaşılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın modeli Şekil 1’ de görülmektedir. Araştırmada “bilgi paylaşımı” bağımsız, “yenilikçi iş davranışı” bağımlı ve “örgütsel güç mesafesi” düzenleyici değişken olarak belirlenmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.2. Yöntem

4.2.1.Evren ve Örneklem

Bu çalışmada ana kütleyi, tüm çalışanlar oluşturmaktadır. Türkiye’de TÜİK verilerine göre Nisan 2024’de 32 milyondan biraz daha fazla kişi istihdam edilmektedir. Bu çerçevede araştırmada özel bir grup örneklem olarak tercih edilmemiştir. Kartopu metoduyla ulaşılabilecek herkese ulaşılmaya çalışılmıştır. Burada sistemi gereği “Google forms” uygulamasının kolaylığı, anketleri dolduranlar açısından rahatlığı önemli bir faktör olarak anketlerin dağıtılmasında ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ancak bu nedenle tam olarak kaç kişiye anket gönderildiği belli değildir. Bununla birlikte basılı ve dijital ortamda toplam 452 dönüş olmuş bunlardan 4 tanesi deneklerin konuya uygun olmaması nedeniyle dikkate alınmamış ve sonuçta araştırma süreci 448 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veriler Nisan-Haziran 2024 döneminde toplanmıştır.

Bu verilere dayanarak;

10 milyon ve daha büyük evrenler üzerinde %95 güvenilirlik seviyesine ulaşan değerlendirmeler için evrenin homojen olduğu durumda 287, evrenin homojen olmadığı durumlarda 384 denekten oluşan örneklem yeterli olduğu kabul edilmektedir (Saruhan ve Özdemirci, 2013: 180). Buna bağlı olarak araştırmamız için yeterli sayıya ulaşıldığı kabul edilebilir.

4.2.2. Kullanılan Ölçekler ve İstatistik Yöntemler

Bu kısımda araştırmada kullanılan değişkenlere yönelik bilgiler ve analizde kullanılacak istatistiki yöntemlere ait bilgiler verilecektir. Araştırmada bağımlı değişken proaktif iş davranışı, bağımsız değişken yetenek yönetimi ve düzenleyici değişken örgütsel bağlılık olarak belirlenmiştir. Araştırmada bu üç değişken ve kişisel verilerden oluşan toplamda dört farklı bölüme ayrılmış bir anket kullanılmıştır.

4.2.2.1. Bilgi Paylaşımı Ölçeği

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan bilgi paylaşımını ölçmek için Çelebi’nin doktora tezinde kullandığı (Çelebi, 2022: 72) ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 5’li likert tipinde olup ilk 6 tanesi açık bilgi , son 7 tanesi örtük bilgi paylaşımı olmak üzere toplam 13 ifadeden oluşmaktadır.

4.2.2.2. Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan yenilikçi iş davranışını ölçmek için Gökçe’nin doktora tezinde kullandığı, 9 ifadeli ve 3 alt boyuttan oluşan yenilikçi iş davranışı ölçeği kullanılmıştır. Buna göre 1,2, ve 3. sorular fikir üretme, 4,5, ve 6. sorular fikir tanıtım ve 7,8, ve 9. sorular fikir gerçekleştirme boyutlarından oluşmaktadır. (2024: 63). Ölçek 5’li likert tipinde hazırlanmıştır.

4.2.2.3. Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği

Çalışmanın düzenleyici değişkeni olan örgütsel güç mesafesini ölçmek için geçerlilik ve güvenilirliği, Yorulmaz ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan Güler’in doktora çalışmasında kullandığı, 20 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5 Likert tipinde olup 4 alt boyuttan (gücü kabullenme, gücü araçsal kullanma, gücü meşrulaştırma, güce razı olma) oluşmaktadır. Buna göre ilk altı soru gücü kabullenme, 7,8,9,10 ve 11. sorular araçsal kullanma, 12, 13, 14. sorular gücü meşrulaştırma ve 15, 16, 17, 18, 19 ve 20. sorular güce razı olma boyutlarından oluşmaktadır (Güler,2024: 43).

4.2.2.4. Sosyo-Demografik Özellikler

Sosyo-demografik özellikler birinci bölümünde yer almaktadır.Katılımcılara yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, toplam çalışma süresi, kurumda çalışma süresi sorulmuştur. Söz konusu veriler açık uçlu sorular ile toplanmıştır. Buna göre;

Demografik bilgilere cevap veren katılımcıların %60’ı kadın, %40’ı erkektir. %13,2’si 18-25 yaş arası; %44,7’si 25-35 yaş arası; %34,6’sı 35-50 yaş arası ve %7,5’i 50 yaş üzeridir. %55,6’sı lisans mezunu ve %39,9’u yüksek

lisans mezunudur. Lise mezunu oranı %3,9 ve ilköğretim mezunu %0,7'dir. Ankete katılanların %20,7'si finans alanında (bankacılık, sigortacılık ve diğer finansal kurumlar), %13,2'si eğitim alanında (her türlü eğitim kurumu) %10,6'sı ticaret firmalarında (toptan/perakende) ve %8,8'i de imalat firmalarında çalışmaktadır. Halen çalışmakta oldukları işletmede çalışma süreleri açısından incelendiğinde, %31,1'nin 1-3 yıldır; %25,5'inin 10 yıldan uzun bir süredir çalıştığı ve 1 yıldan kısa süredir çalışanları ile 5-10 yıl arası çalışanların her ikisinin de toplamın %16,4'ünü oluşturduğu 3-5 yıldır çalışanların ise %10,5'i denk geldiği söylenebilir.

4.2.2.5. Kullanılan İstatistik Yöntemleri

Katılımcıların verdiği cevaplardan elde edilen veriler tabloların oluşturulması ve birincil incelemelerin yapılması MS Office Excel (2013) Programında incelemeye alınmıştır. Güvenilirlik analizleri için ise SPSS 23.0 istatistik programı kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ve hipotez testleri için AMOS programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığı One Sample Kolmogorow-Smirnow ile incelenmiş, normal dağıldıkları görülmüştür. Böylece araştırma için parametrik testlerin uygun olduğu değerlendirilmiştir.

4.3. Bulgular

Bu kısımda ölçeklere ait güvenilirlik ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçları sunulacaktır.

4.3.1. Güvenilirlik Analizleri

Tablo 1. Ölçeklerin Ve Alt Boyutlarının Güvenilirlik Analizi Sonuçları

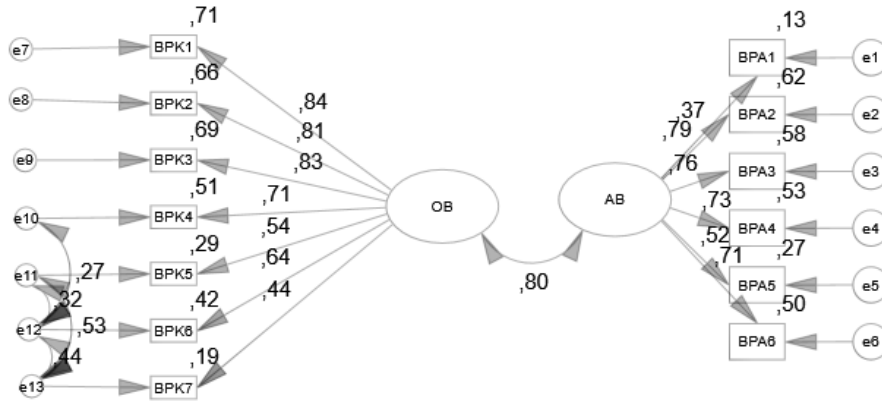
Ölçekler	Ölçek ve Alt Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Bilgi Paylaşımı	Açık Bilgi	6	.807
	Örtük Bilgi	7	.885
	Bilgi Paylaşımı	13	.905
Örgütsel Güç Mesafesi	Gücü kabullenme,	6	.706
	Gücü araçsal kullanma,	5	.801
	Gücü meşrulaştırma	3	.718
	Güce razı olma	6	.813
	Örgütsel Güç Mesafesi	20	.855
Yenilikçi İş Davranışı	Fikir Üretme	3	.783
	Fikir Tanıtım	3	.852
	Fikir Gerçekleştirme	3	.822
	Yenilikçi İş Davranışı	9	.883

4.3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin faktör yapılarının kuramsal bilgilere uygun olup olmadığını ve elde edilen verilere göre geçerlilik ve güvenilirliklerini incelemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

4.3.2.1. Bilgi Paylaşımı Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bilgi paylaşımı ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, yol diyagramı ve uyum indeksleri bazında değerlendirilmiştir. Uyum indekslerini sağlayabilmek için 4 defa düzenleme yapılmıştır (Şekil 2). Buna göre;

CMIN/DF=3.381, CFI=0.951, NFI=0.932, PGFI=0.615, RMSEA=0.073

Şekil 2: Bilgi Paylaşımı Ölçeğine İlişkin DFA Modeline Ait Yol Diyagramı

Bilgi paylaşımı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analiz sonuçları Tablo 2’de görülebilir.

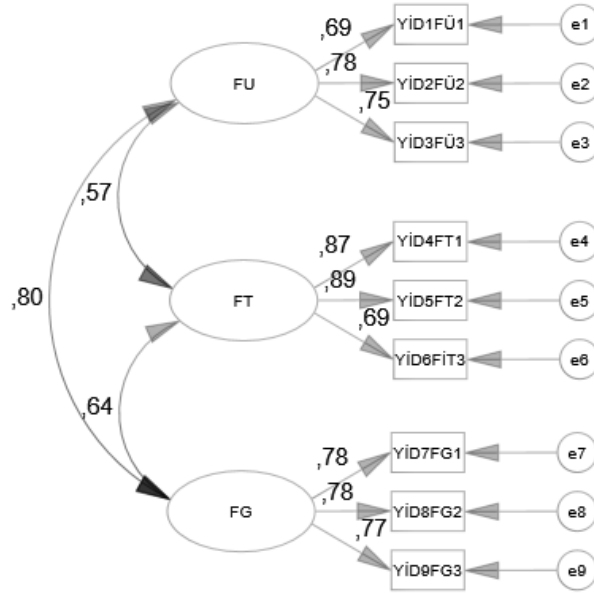
Tablo 2. Bilgi Paylaşımı Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bilgi Paylaşımı	Madde	STD B	B	S.E.	P	AVE	CR	Chr A
AÇIK BİLGİ	BPA1	0,367	1			0.54	.80	.807
	BPA2	0,787	2,587	0,35	***			
	BPA3	0,765	2,485	0,338	***			
	BPA4	0,729	2,353	0,324	***			
	BPA5	0,516	1,875	0,288	***			
	BPA6	0,705	2,261	0,314	***			
ÖRTÜK BİLGİ	BPK1	0,844	1			0,56	.86	.885
	BPK2	0,811	1,019	0,051	***			
	BPK3	0,831	1,016	0,049	***			
	BPK4	0,711	0,863	0,052	***			
	BPK5	0,536	0,651	0,056	***			
	BPK6	0,644	0,773	0,053	***			
	BPK7	0,436	0,558	0,06	***			
CR; Composite Reliability, AVE; Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05								

Tablo.2’ye göre, bilgi paylaşımı ölçeğinin açık bilgi boyutu (0,367-0,787) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p<0,001$). Güvenirlilik katsayısı ($0,807 \geq 0,80$) olmasından dolayı çok güvenilir olduğu görülmektedir. AVE değeri 0,54 ve CR değeri 0,80 hesaplanmıştır. Aynı şekilde, Bilgi paylaşımı ölçeğinin örtük bilgi boyutu (0,436-0,844) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p<0,001$). Güvenirlilik katsayısı ($0,885 \geq 0,80$) olmasından dolayı çok güvenilir olduğu görülmektedir. AVE değeri 0,56 ve CR değeri 0,86 hesaplanmıştır. CR değeri 0,70’i aştığı takdirde, AVE değeri 0,50’nin altında kalsa bile yakınsak geçerliliğinin kabul göreceği de ileri sürülmektedir (Buric, Soric ve Penezic, 2016; Fornell ve Larcker, 1981).

4.3.1.3. Yenilikçi İş Davranışı Faktör Analizi Sonuçları

Bilgi paylaşımı ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, yol diyagramı ve uyum indeksleri bazında değerlendirilmiştir. Buna göre;

CMIN/DF=3.0911, CFI=0.974, NFI=0.963, PGFI=0.650, RMSEA=0.068

Şekil 3: Yenilikçi İş Davranışı Ölçeğine İlişkin DFA Modeline Ait Yol Diyagramı

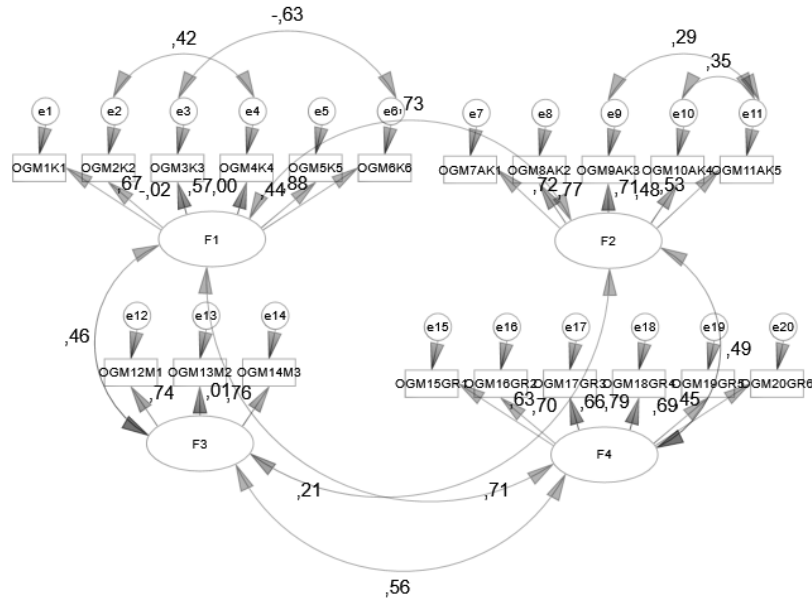
Yenilikçi iş davranışı ölçeğinin fikir üretme boyutu (0,079-0,085) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p < 0,001$). Güvenirlik katsayısı 0,783 olmasından dolayı güvenilir olduğu görülmektedir. AVE değeri 0,54 ve CR değeri 0,783 hesaplanmıştır. Aynı şekilde, fikir üretim boyutu (0,044-0,057) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p < 0,001$). Güvenirlik katsayısı (0,852) $\geq 0,80$ olmasından dolayı çok güvenilir olduğu görülmektedir. AVE değeri 0,676 ve CR değeri 0,861 hesaplanmıştır. Diğer taraftan, fikir gerçekleştirme boyutu (0,058-0,077) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p < 0,001$). Güvenirlik katsayısı (0,822) $\geq 0,80$ olmasından dolayı çok güvenilir olduğu görülmektedir. AVE değeri 0,606 ve CR değeri 0,822 hesaplanmıştır (Tablo.3).

Tablo 3. Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Yenilikçi İş Davranışı	Madde	STD B	B	S.E.	P	AVE	CR	Chr A
Fikir üretme	YİD1FÜ1	0,689	1			0.546	.78	.783
	YİD2FÜ2	0,781	1,152	0,085	***			
	YİD3FÜ3	0,745	1,039	0,079	***			
Fikir tanıtım	YİD4FÜ1	0,87	1			0,676	.861	.852
	YİD5FÜ2	0,889	0,946	0,044	***			
	YİD6FÜ3	0,694	0,925	0,057	***			
Fikir gerçekleştirme	YİD7FÜ1	0,78	1			0,606	.822	.822
	YİD8FÜ2	0,784	1,245	0,077	***			
	YİD9FÜ3	0,773	0,926	0,058	***			
CR; Composite Reliability, AVE; Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05								

4.3.1.4. Örgütsel Güç Mesafesi Doğrulatoryı Faktör Analizi Sonuçları

Bilgi paylaşımı ölçeği için doğrulatoryı faktör analizi sonuçları, yol diyagramı ve uyum indeksleri bazında değerlendirilmiştir. Buna göre;

CMIN/DF=3.129, CFI=0.964, NFI=0.925, PGFI=0.738, RMSEA=0.069

Şekil 3: Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeğine İlişkin DFA Modeline Ait Yol Diyagramı

Tablo 4. Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği İçin Doğrulatoryı Faktör Analizi Sonuçları

Örgütsel Güç Mesafesi	Madde	STD B	B	S.E.	P	AVE	CR	Chr A
Gücü Kabullenme	OGM1K1	0,675	1			0.504	0.705	.706
	OGM2K2	0,597	0,018	0,052	***			
	OGM3K3	0,573	0,628	0,069	***			
	OGM4K4	0,658	0,001	0,059	***			
	OGM5K5	0,445	0,568	0,065	***			
	OGM6K6	0,879	1,314	0,103	***			
Gücü Araçsal Kullanma	OGM7AK1	0,718	1			0.552	0.828	.801
	OGM8AK2	0,766	1,079	0,075	***			
	OGM9AK3	0,714	0,929	0,068	***			
	OGM10AK4	0,478	0,655	0,071	***			
	OGM11AK5	0,531	0,701	0,069	***			
Gücü Meşrulaştırma	OGM12M1	0,741	1			0.512	0.734	.718
	OGM13M2	0,524	0,015	0,069	***			
	OGM14M3	0,756	1,088	0,092	***			
Güce Razi Olma	OGM15GR1	0,628	1			0.557	0.851	.813
	OGM16GR2	0,697	1,28	0,109	***			
	OGM17GR3	0,66	1,282	0,114	***			
	OGM18GR4	0,786	1,588	0,125	***			
	OGM19GR5	0,693	1,204	0,103	***			
	OGM20GR6	0,448	0,832	0,102	***			
CR; Composite Reliability, AVE; Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05								

Örgütsel güç mesafesi ölçeğinin fikir gücü kabullenme boyutu (0,052-0,103) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p < 0,001$). Güvenirlilik katsayısı 0,706 olmasından dolayı güvenilir olabileceği değerlendirilmiştir. AVE değeri 0,504 ve CR değeri 0,705 hesaplanmıştır. Aynı şekilde, gücü araçsal kullanma boyutu (0,068-0,075) standardize katsayı değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir ($p < 0,001$). Güvenirlilik katsayısı (0,801) $\geq 0,80$ olmasından dolayı çok güvenilir olabileceği değerlendirilmiştir. AVE değeri 0,552 ve CR değeri 0,828 hesaplanmıştır.

4.3.2. Korelasyon Analizleri

Tablo 5’den değişkenler ve alt boyutları arasındaki korelasyon ilişkileri görülebilir. Buna göre değişkenler arasında pozitif yönlü yüzde 99 güvenirlilik düzeyinde ilişki olduğunu değerlendirmek mümkündür.

Tablo 5. Değişkenler arasındaki korelasyon analizi

	Bilgi Pay	Açık Bil	Örtük Bil	Y. İş. D.	F.Ü	F.T	F.G	Ö.G.M.	G.K	G.A.K.	G.M	G.R.O
Bilgi Paylaşımı	1											
Açık Bilgi	,937**	1										
Örtük Bilgi	,898**	,688**	1									
Yenilikçi İş Davranışı	,318**	,263**	,329**	1								
Fikir Üretme	,274**	,231**	,279**	,851**	1							
Fikir Tanıtım	,238**	,187**	,260**	,795**	,496**	1						
Fikir Gerçekleştirme	,289**	,245**	,293**	,885**	,640**	,571**	1					
Örgütsel Güç Mesafesi	-,007	,058	-,087	-,119*	-,132**	-,149**	-,032	1				
Gücü Kabullenme	,080	,123**	,013	,029	-,011	,023	,060	,693**	1			
Gücü Araçsal Kullanma	,027	,070	-,032	-,077	-,092	-,130**	,015	,837**	,493**	1		
Gücü Meşrulaştırma	,030	,080	-,037	-,098*	-,098*	-,172**	,005	,710**	,417**	,523**	1	
Güce Razi Olma N	-,114*	-,053	-,170**	-,187**	-,175**	-,169**	-,134**	,771**	,275**	,464**	,439**	1
	448	448	448	448	448	448	448	448	448	448	448	448
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).												
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).												

*N=448*p<0.05, **p<0.01

Tablo 5’te görüldüğü gibi “bilgi paylaşımı” ile “yenilikçi iş davranışları” arasında literatürde yer alan önceki çalışmalarla benzer olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir korelasyon bulunmuştur. “Örgütsel güç mesafesi” ile “yenilikçi iş davranışları” arasında anlamlı ve negatif yönlü bir korelasyon bulunmuştur. Ancak “bilgi paylaşımı” ile “örgütsel güç mesafesi” arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamıştır.

4.3.3. Regresyon Analizleri

Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına etkisinde örgütsel güç mesafesinin düzenleyici rolünün tespitine yönelik olarak hiyerarşik regresyon analizi çalışılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi için öncelikle bağımsız değişken ve düzenleyici değişken standardize edilmiş ve ± 1 standart sapma kullanarak etkileşimsel değişken oluşturulmuştur (Baron ve Keny, 1986, s.1173; Sürücü ve diğerleri, 2023, s.212) üç adımda gerçekleşen regresyon analizinin; birinci adımında bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışı üzerindeki birincil etkisi araştırılmıştır. İkinci adımda, örgütsel güç mesafesi analize dahil edilmiş ve üçüncü adımda etkileşimsel değişkende modele dahil

edilerek örgütsel güç mesafesinin düzenleyici etkisi kontrol edilmiştir. Etkileşimsel değişkenin modele en son dahil edilmesinin sebebi önceki adımda, analize dahil edilen bağımsız değişken ve düzenleyici değişkenlere ilave olarak, etkileşimsel değişkenin bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarını açıkladığını tespit etmektir. Modele dahil edilen etkileşimsel değişken, istatistiksel olarak anlamlı ve bağımlı değişkendeki varyansı açıklamada katkıda bulunuyorsa düzenleyici etkiden söz edilebilir. Elde edilen bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo.6 Bilgi Paylaşımı Yenilikçi İş Davranışı İlişkisinde Örgütsel Güç Mesafesinin Düzenleyici Rolü

	Yenilikçi İş Davranışı		
	Model 1	Model 2	Model 3
Bilgi Paylaşımı	0.164***	0.164***	0.164***
Örgütsel Güç Mesafesi		-0.060**	-0.064**
Bilgi Paylaşımı*Örgütsel Güç Mesafesi			0.029
R ²	0.099	0.111	0.113
F	50.133***	6.850**	2.145

Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına etkisini anlamaya yönelik hiyerarşik regresyon analizinde (Model 1) etkinin pozitif olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($\beta=0.164$, $p<0.001$). Buna göre Hipotez 1 kabul edilmiştir. Bilgi paylaşımı yenilikçi iş davranışını pozitif olarak etkilemektedir.

Örgütsel güç mesafesinin yenilikçi iş davranışına etkisini anlamaya yönelik hiyerarşik regresyon analizinde (Model 1) etkinin negatif olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($\beta=0.164$, $p<0.001$).

Düzenleyici etkinin tespitine yönelik yapılan regresyon analizinin üçüncü aşamasında, Baron ve Kenny (1986, s.1174) tarafından önerildiği gibi etkileşimsel değişken (Bilgi Paylaşımı*Örgütsel Güç Mesafesi) regresyon modeline dahil (Model 3) edilmiştir. Ancak etkileşimsel değişkenin yenilikçi iş davranışı üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Bu şekilde hipotez 2 reddedilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

“Bilindiği üzere tartışma bölümünün amacı mevcut çalışma bulgularını kuramsal bilgi ve yayınlanmış çalışmaların bulguları ve araştırmacının/larının görüşlerini birleştirerek sunmaktır”. Bu sayede araştırmadan elde edilen bulgular ile geçmiş araştırma bulguları harmanlanmış ve yeniden yorumlanmış ya da sorgulanmış olur (Karaçam, 2015: 88). Bu çerçeveden bakıldığında bu çalışmada esas olarak bilgi paylaşımının hangi unsurlarla birlikte yenilikçi iş davranışlarını arttırdığı incelenmiş ve bulunan sonuçlar bu kısımda tartışılmıştır.

Günümüzde işletmeler varlıklarını sürdürebilmek için rekabet avantajı sahibi olmalıdırlar. Rekabet avantajı sahibi olmanın muhtelif yolları vardır ve bunların en önemlilerinden bir tanesi, şüphesiz, güçlü bir yenilik yapma kapasitesine sahip olmaktır. Güçlü bir yenilik yapma kapasitesini işletmeye kazandıracak olanlar da çalışanlardır. Böylece işletmenin yenilik yapma kapasitesi çalışanlarının yenilik yapma kapasitesine ve dolayısıyla yenilikçi iş davranışlarına bağlıdır.

Çalışanların yenilikçi iş davranışlarını geliştirmek yönünde çok sayıda değişkenin etkisi incelenebilir. Bunların arasında bilgi paylaşımı ön sıralarda yer almaktadır. Bu çalışmada da bu ilişki test edilmiştir. Literatürde daha önce farklı çalışmalarda test edilen bu ilişki ile ilgili bulgular bu çalışmada da olumlu yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde çıkmıştır. Korelasyon ve regresyon analizleri ile söz konusu ilişki desteklemiştir.

Öte yandan bu ilişkiye etki edebilecek ya da aracılık rolü oynayabilecek değişkenler üzerine yapılan incelemelerin sayısı yetersizdir. Dolayısıyla literatürdeki bu eksikliği giderme yönünde küçük bir adım olarak bu çalışmada bu anlamlı ve olumlu ilişkide aracılık rolü oynaması muhtemel bir başka değişken, örgütsel güç mesafesi incelenmiştir. Bu amaçla da araştırma örgütsel güç mesafesi de katılarak, yinelenmiştir. Yapılan regresyon sonucunda örgütsel güç mesafesinin bir aracılık rolü etkisi gözlense de bu etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışlarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Çalışanların algısına göre bilgi paylaşımının yüksek olduğu işletmelerde yenilikçi iş davranışları da artmaktadır. Örgütsel güç mesafesi de bu ilişkiyi istatistiksel açıdan anlamlı olarak kabul edilecek şekilde etkilememektedir. Diğer bir deyişle örgütsel güç mesafesindeki değişim bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışı ilişkisinin gücünü değiştirmemektedir.

Örgütsel güç mesafesinin bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışları ilişkisini değiştirme potansiyeli olduğu konusunda alan-yazında daha önceden bahsedilmiştir: (Yüksek) Örgütsel güç mesafesinin iletişimi azaltacağı, kararlara katılım konusunda çekingenlik getireceği, belki de en önemlisi çalışanların örgütsel sessizliği kabullenerek “gidişatı, statükoyu değiştirmek” yönünde pasif kalacağı daha önceki çalışmalarda vurgulanmıştır. Bugüne kadar eksik kalan unsur bu iddianın ampirik bir şekilde desteklenmesi idi ki bu çalışma ile bu konuda küçük bir adım atılmaya çalışılmıştır. Ancak sonuçlar alan yazındaki genel beklentiye uygun olmamıştır.

Aslında bu da ilk değildir. Ülkemizde örgütsel güç mesafesi üzerine yapılan başka bir çalışmada çıkan sonuçlara bakarak (Uslu ve Ardiç, 2013: 326), güç mesafesinin her zaman çalışanlar tarafından olumsuz algılanmayabileceği görülmüştür. Gerçi söz konusu çalışmada çıkan sonuçların yenilikçi iş davranışları üzerine etkisi incelenmemiştir veya daha açık bir ifade ile yüksek örgütsel güç mesafesini olumlu bir durum olarak kabul eden çalışanların bu nedenle yenilikçi iş davranışlarını arttırıp arttırmadığı sorusu cevapsızdır. Ancak burada bazı şüphelerin olduğu da açıktır. Bu önemlidir çünkü yüksek güç mesafesini olumlu olarak algılayan çalışanların bulunduğu işletmelerde bu sayede yenilikçi iş davranışları artıyor olabilir. Ya da tersine bu tip işletmelerde örgütsel güç mesafesi olumlu olarak algılansa bile literatüre de uygun bir şekilde yenilikçi iş davranışları azalıyor olabilir ve çalışanlar bundan rahatsız olmayabilir; hatta farkında bile olmayabilir. Ayrıca örgütsel güç mesafesi açısından bakıldığında, örgütsel güç mesafesini olumlu ya da olumsuz olarak algılamanın nedeni de örgüt yapısının herhangi bir unsuruna ya da başka bir değişkene bağlı olabilir.

Bütün bu ihtimaller örgütsel güç mesafesinin aracılık rolünün daha çok incelenmesi gereğini vurgular. Gerek örgütsel güç mesafesinin bilgi paylaşımı-yenilikçi iş davranışları ilişkisini nasıl etkilediği gerekse örgütsel güç mesafesinin hangi koşullarda olumlu ya da olumsuz olarak algılandığı önemli bir araştırma konusu olarak kabul edilebilir.

Böylece bundan sonraki çalışmaların sektör ayrımı yaparak, örneğin mekanik örgüt yapılarında örgütsel güç mesafesinin olumlu katkısı olup olmayacağını inceleyerek ya da yüksek teknoloji işletmelerde örgütsel güç mesafesinin daha da olumsuz etkisi olup olmayacağını inceleyerek devam etmesi önerilebilir.

Benzer şekilde gerek özel sektörde olsun gerekse yeni kamu yönetimi ilkeleri çerçevesinde kamu kurumlarında ya da hatta STK’larda olsun, ürün ve hizmet kullanıcılarının memnuniyetinin arttırılması amacıyla insan kaynakları yönetiminin artan önemine binaen örgütsel güç mesafesinin, örgüt kültürü de dikkate alınarak çalışanların yenilikçi iş davranışlarını engellemeyecek ya da azaltmayacak şekilde yönlendirilmesi de önerilebilir.

Ne var ki bu adımın sınırlılıkları vardır: İlk olarak söylenebilecek sınırlılık, ankete dayalı hemen tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da inceleme ve değerlendirmelerin katılımcıların algılarına dayalı olmasıdır. Bununla birlikte, özellikle performans gibi daha somut ve nesnel verilere dayanması gereken faktörler yerine örgütün içinde yaşanan bilgi paylaşımı, güç mesafesi ve yenilikçi iş davranışı gibi algısal değerlendirmelerin önemli olduğu değişkenler ölçüldüğü için en azından bu çalışma çerçevesinde algısal değerlendirmelerin belki de daha yararlı olduğunu düşünebiliriz.

Diğer bir sınırlılık ise bu çalışma çerçevesinde bilgi paylaşımının bir bütün olarak ele alınmış olması ve sadece bilginin açık ve örtük olması alternatiflerinden yola çıkarak bağımsız değişken (açık ve örtük bilgi) olarak kullanılmasının etkileri incelenmiştir. Oysa bilgi paylaşımının etkileri bir süreç olarak ele alınabilir ve sürecin her bir aşaması da bağımsız değişkenin alt boyutları olarak kullanılabilirdi. Bu durumda bilgi paylaşımının alt değişkenleri örneğin; bilgi toplanması (collecting) ve bilgi dağıtılması (donating) olarak ele alınabilirdi (Van den Hoof ve de Ridder, 2004: 118). Ki bu şekilde yapılmış çalışmalar mevcuttur; fakat o çalışmalarda kullanılan ölçek de farklıdır ve nihayetinde sonuçlar biraz daha değişik çıkmıştır (Işık, 2018).

KAYNAKÇA

- Agarwal, U. A. (2014). "Linking, justice, trust, and innovative work behavior to work engagement". *Personal Review*, 43/1, 41-73.
- Akgül, İ. (2019). Bilgi paylaşımının çalışan yaratıcılığı ve yenilik yapma davranışı üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolü: Bilişim teknolojileri çalışanları üzerine bir araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Akram, T., Lei, S., Haider, M. J. ve Hussain, S. T. (2020). "The impact of organizational justice on employee innovative work behavior: Mediating role of knowledge sharing", *Journal of Innovation & Knowledge*, 5, 117-129.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2005). Bilgi çağında bilgi yönetimi. Çizgi Yayın, İstanbul.
- Altındağ, E. (2011), Aile Şirketlerinde Stratejik Yönelim Düzeylerinin Tespiti Ve Firma Performansı Üzerinde Etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Arslan, A. ve Gül, H. (2022). "Örgütsel etik ikliminin algılanan güç mesafesi üzerindeki etkisi: Hemşireler üzerinde bir araştırma". *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 9/3, 449-462.
- Atilla, G. ve Parmaksız Ö. (2024). "Örgütlerde bilgi paylaşımı üzerine kavramsal bir inceleme". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 7/1, 75-94.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Barutçugil, İ. (2002) Bilgi Yönetimi. Kariyer Yayınları, İstanbul.
- Bock, G., W., Zmud, R., W., Kim, Y., G. ve Lee, J., N. (2005). "Behavioral intention formation in knowledge sharing: Examining the roles of extrinsic motivators, social-psychological factors, and organizational climate". *MIS Quarterly*, 29/1, 87-111.
- Burić, I., Sorić, I., & Penezić, Z. (2016). Emotion regulation in academic domain: Development and validation of the Academic Emotion Regulation Questionnaire (AERQ). *Personality and Individual Differences*, 96, 138–147. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.02.074>
- Constant, D., Keisler, S. ve Sproull, L. (1994). "What's mine is ours, or is it? A study of attitudes about information sharing". *Information Systems Research*, 5/4, 400-421.
- Çapraz, B., Ayyıldız-Ünnü, N., A., Kelgokmen-İlic, D., Kocamaz, M., Çiçekli, U., G., Aracıoğlu, B., Koçak, A., Kesken, J., Soyuer, H. (2014). "Çalışanlar perspektifinden inovatif iş davranışının belirleyicileri: İzmir ilindeki öncelikli sektörlere ilişkin bir araştırma". *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 3/1, 49-72.
- Çelebi, S. (2022). Güçlendirici Liderlik, Bilgi Paylaşımı, Proaktif İş Davranışı İlişkisinde Katılımcı İş Uygulamalarının Düzenleyici Rolü; Savunma Sanayii İşletmeleri'nde Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Çolak, İ., Yorulmaz, Y., İ. ve Altinkurt, Y. (2022). "Öğretmenlerin örgütsel güç mesafesi algıları ile özerklik davranışı arasındaki ilişkide eleştirel düşünme yeteneğinin aracı rolü". *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13/2, 90-107.
- Daniels, M., A. ve Gregauras, G., J. (2014). "Exploring the nature of power distance: Implications for micro-and macro-level theories, processes, and outcomes". *Journal of Management*, 40/5, 1202-1229.
- De Jong, J., P., J. (2007). Individual innovation: The connection between leadership and employees' innovative work behavior. *Academisch Proefschrift*.
- De Mooij, M. ve Hofstede, G. (2010). "The Hofstede Model: Applications to global branding and advertising strategy and research". *International Journal of Advertising*, 29/1, 85-110.
- Demirel, Y. (2007). "Bilgi ve bilgi paylaşımının işletme performansı etkisi üzerine bir araştırma". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5/2, 100-116.
- Demirel, Y., Seçkin, Ö. (2011). Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: İlaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Bilgi*, 56, 99-119.

- Düger, Y. S. (2021). "Etik liderlik ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki: Sistematik bir inceleme". Alanya Akademik Bakış Dergisi, 5/2, 619-645.
- Drucker, P., F. (1993). Kapitalist ötesi toplum, (Çev: Belkıs Çorakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Drucker, P., F. (2000). 21.yüzyıl için yönetim tartışmaları (Çev: İ.Bahçivangil ve G.Gorbon), Epsilon Yayın., İstanbul.
- Erat, S. (2020). "Bilgi paylaşımı ve örgütsel güvenin, yenilikçilik davranışı ve bireysel performansa etkisi: Meslek lisesi öğretmenleri üzerine bir araştırma". International Review of Economics and Management, 8/1, 124-145.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. Journal of Marketing Research, 18, 382-388. <http://dx.doi.org/10.2307/3150980>
- Gates, B. (1999). Dijital sinir sistemiyle düşünce hızında çalışmak, (Çev: A. C. Akkoyunlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Gejam, E., H., Y. (2023). Sosyal sermayenin yenilikçilik üzerindeki etkisinde iç girişimciliğin ve bilgi paylaşımının aracı rolü ile değişime karşı direncin düzenleyici rolü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).Kastamonu Üniversitesi.
- Ghosh, A. (2011). "Power distance in organizational context – A Review of collectivist cultures". The Indian Journal of Industrial Relations, 47/1,89-101.
- Gökçe, Y. (2024). Örgütsel çevikliğin çalışma yaşam kalitesi ve yenilikçi iş davranışına etkisi: Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Göksel, A., Aydın, B. ve Bingöl, D. (2010). "Örgütlerde bilgi paylaşım davranışı: Sosyal sermaye boyutundan bir bakış". SBF Dergisi, 65/4, 87-109.
- Güler, M. (2024). Örgütsel güç mesafesi ve mantar yönetim algısının akış deneyimi üzerindeki yordayıcı etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi.
- Hamel, G. (2013). Şimdi ne yapıyoruz (Çev: Ü. Şensoy), Optimist, İstanbul.
- Hofstede, G., Neuijen, Bram., Ohayv, D., D. ve Sanders, G. (1990). "Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases". Administrative Science Quarterly, 35, 286-316.
- Hofstede, G. (1983). The cultural relativity of organizational practices and theories. Journal of International Business Studies, Fall, 75-89.
- Işık, C. ve Aydın, E. (2016). "Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına etkisi: Ayder Yaylası konaklama işletmeleri üzerine bir uygulama". Girişimcilik Ve İnovasyon Yönetimi Dergisi 5/2, 75-103.
- Işık, M. (2018). "Bilgi paylaşımını etkileyen faktörler ve bilgi paylaşım sürecinin yenilikçi iş davranışına etkisi". Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 17.UİK Özel Sayısı, 641-656.
- İmamoğlu, E., B. Ve Dönmez-Turan, A. (2019). "Güçlendirici liderlik ile bilgi paylaşımı davranışı arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracı rolü: Bilişim sektöründe bir araştırma". İstanbul Management Journal, 87, 27-48.
- Jehanzeb, K. (2022). "How perception of training impacts organizational citizenship behavior: Power distance as moderator". Personnel Review, 51/3, 922-944.
- Jehanzeb, K. ve Mohanty, J. (2020). "The mediating role of organizational commitment between organizational justice and organizational citizenship behavior: Power distance as moderator". Personnel Review, 49/2, 449-468.
- Kaplan, R. S. ve Norton, D. P. (2006). Strateji haritaları: Gayri maddi varlıkları maddi sonuçlara dönüştürmek, (Çev: Ş. Öztürk), Alfa Yayın, İstanbul.
- Karaçam, Z. (2015). "Bilimsel araştırma makalesinde tartışma bölümü ve sınırlılıkların yazımı". Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 31/2, 86-97.
- Karavardar, G. (2012). "Çalışan ilişkileri ve bilgi paylaşımı: Bankacılık sektöründe bir uygulama". Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2/1, 145-156.
- Keskin, H., Ayar-Şentürk, H. ve Beydoğan, A. (2018). "Yenilikçilik kalitesi perspektifinden bilgi paylaşımı, entelektüel sermaye ve performans ilişkisi". BMIJ, 6/3, 71-94.

- Kızanıklı, M., M., Koç, H. ve Kılıçlar, A. (2016). "Örgütsel güç ve gücün kaynakları üzerine kavramsal bir inceleme". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8/4, 499-504.
- Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği*. Beta Y., İstanbul.
- Köseoğlu, M., A., Gider, Ö. ve Ocak, S. (2011). "Bilgi paylaşımı tutumunu etkileyen faktörler nelerdir? Bir kamu hastanesi örneği". *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6/1, 215-243.
- Lin, H., F. (2007). "Knowledge sharing and firm innovation capability: An empirical study". *International Journal of Manpower*, 28/3-4, 315-332.
- Nnakando, M. ve Levitt, K. (2021). "Perceived effects of power distance on organizational change in a multicultural organization". *International Leadership Journal*, 13/2, 54-82.
- Nonaka, I. (1994). "A dynamic theory of organizational knowledge creation". *Organization Science*, 5/1, 14-37.
- O'Dell, C., Grayson, C. J. ve Essaides, N. (2003). *Ne bildiğimizi bir bilseydik* (Çev: G. Günay), Dışbank Kitap, İstanbul.
- Öncü, M. A., Bayat, M., Kethüda, Ö. ve Zengin, E. (2015). "Yenilik ve müşteri performansının finansal performans üzerindeki etkisi: Orta ölçekli sanayi işletmelerinde bir araştırma". *Marmara Üniv. İİBF. Dergisi XXXVII/1*, 149-164.
- Öneren, M., Çiftçi, G. E. ve Harman, A. (2016). "Bilgi paylaşımının yenilikçi davranışa ve örgütsel güvene etkisi üzerine bir araştırma". *Akademik Bakış Dergisi*, 58,127-157.
- Özay, M., A., ve Kaymaz, K. (2023). *Yenilikçi iş davranışları ve öncülleri üzerine bir araştırma*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25/1, 275-293.
- Pelenk, S., E. (2020). "Lider üye etkileşiminin kariyer memnuniyetine etkisinde algılanan örgütsel güç mesafesinin aracılık rolü". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13/3, 22-45.
- Polanyi, M. (1966). *The tacit dimension*, Anchor Day, New York.
- Prieto, I. ve Pérez-Santana, P. (2014). "Managing innovative work behavior: The role of human resource practices". *Personnel Review*, 43/2, 184-203.
- Saruhan, Ş.C.; Özdemirci, A., (2013). *Bilim, Felsefe Ve Metodoloji*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Scott, S., G. ve Bruce, R., A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of Management Journal*, 37/3, 580-607.
- Sezgin, O. B., Uçar, Z. Ve Duygulu, E. (2015). "Güven, yenilikçi iş davranışı ilişkisinde bilgi paylaşımının aracılık rolü". *İşletme Fakültesi Dergisi* 16/2, 1-20.
- Solmaz, G. ve Serinkan, C. (2020). "Örgütlerde güç mesafesinin örgütsel sessizlik ile ilişkisi: Bir alan araştırması". *Yeni Bir Fikir Dergisi*, 12/25, 2-19.
- Sürücü, L., Şeşen, H., Maslakçı, A., Yeloğlu H.O. (2023), *SPSS, AMOS ve PROCESS Macro ile İlişkisel, Aracı/ Düzenleyici ve Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Şekerli E., B. ve Gerede E. (2011). "Kültürün EKY'ye etkileri ve Türk pilotların Hostede kültür boyutları açısından durumları". *"İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13/1, 17-38.
- Tan, C., H., Kaur, H., Mary, A., A., S., Baluyot, M., B., Jimenez, D., D., Ventayen, R., J., M., Pentang, J., P. (2021). "How, organizational climates mediates employee innovative work behavior among food manufacturing industries in COVID-19 Pandemic: Implications to business economics and management". *Studies of Applied Economics*, 39(12), 1-18.
- Taş, Y. (2011). "İş tatmini ve bilgi paylaşım düzeyinin duygusal bağlılığa etkisi: Kocaeli Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesinde bir araştırma". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/1, 117-131.
- Temel-Eğinli, A. ve Yeygel-Çakır S. (2011). "Toplum kültürünün kurum kültürüne yansımaları". *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3/2,37-50.
- Töre, E. (2019). Entelektüel sermayenin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımının aracı rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17/34, 275-299.
- Tu, Y. Ve Lu, X. (2013). "How ethical leadership influences employees' innovative work behavior: A perspective of intrinsic motivation". *Journal of Business Ethics*, 116, 441-455.

- Turgut, E. ve Beğenirbaş, M. (2014). “İlişkisel sosyal sermayenin yenilikçi davranışa etkisinde örtülü bilgi paylaşımı davranışının aracılık rolü”. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7/1, 146-160.
- Ulus, A., B. ve Kanbur, A. (2020). “Güç mesafesi ve örgütsel adaletin politik davranışlar üzerindeki etkisi”. İşletme Araştırmaları Dergisi, 12/4, 3451-3466.
- Uslu, O. Ve Ardiç, K. (2013). “Güç mesafesi örgütsel güveni etkiler mi?” Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, XV/2, 313-338.
- Ünal, M. (2012). “Bilgi çağında değişim ve liderlik”. Marmara Üniv. İİBF. Dergisi XXXII/1, 297-310.
- Van den Hoof, B. ve de Ridder, J., A. (2004). “Knowledge sharing in context: The influence of organizational commitment, communication climate, and CMC use on knowledge sharing”. Journal of Knowledge Management, 8/6, 117-130.
- Yaşar-Uğurlu, Ö. (2016). “Sosyal sermaye ve iş performansı arasındaki ilişkide örtülü bilgi paylaşımı davranışının aracılık etkisi: Sigortacılık sektöründe bir araştırma”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18/1, 147-164.
- Yazıcı, S. (2021). “Finansal teknolojiler: Fintech ve insurtech dünyasına giriş”, Fintech ve insurtech ile finansın dönüşümü (Ed. Yazıcı S.), MediaCat Yayın., İstanbul.
- Yeniçeri, Ö. ve Demirel, Y. (2007). “İşletme koşullarının örgüt içi bilgi paylaşım iklimine etkisi”. Öneri, 7/27, 9-21.
- Yiğit, S. ve Yiğit, A. (2019). “Örgüt iklimi algısı ve yenilikçi iş davranışı ilişkisinde bilgi paylaşımının aracılık rolü üzerine ampirik bir araştırma”. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi 14/20, 182-206.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 29.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1464319

Research Article/Araştırma Makalesi

Tosunoğlu, M., Uçal, H. (2025). "The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth: Cointegration and Causality Approaches", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 67, pp. 177-193.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: COINTEGRATION AND CAUSALITY APPROACHES

Mahir TOSUNOĞLU*, Halil UÇAL**

Abstract

With its increasing population and growing economy, Türkiye's demand for energy consumption is increasing rapidly. This study contributes to the energy-economic growth literature by examining the relationship between real gross domestic product and electricity consumption by adding the determinants of the production function in Türkiye, such as labor and capital, and using annual data for the period 1988-2019. Autoregressive Distributed Lag Bounds Test, Error Correction Mechanism and Granger Causality Test were used to evaluate the relationship between energy consumption (EC), economic growth (EG), labor and capital in the long and short term. The results show that there is a cointegration relationship between EG and EC. The error correction coefficient is significant and a short-term deviation recovers within a period of 2.5 years and reaches the long-term balance. Moreover, a causal relationship from EC to EG was determined. This reveals that EC plays an important role in Türkiye's EG paradigm and supports the growth hypothesis. It is suggested that policies should prioritize increasing energy investments in Türkiye in order to promote stable economic growth.

Keywords: *Economic Growth, Energy Consumption, ARDL, ECM, Granger Causality.*

ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: EŞ BÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK YAKLAŞIMLARI

Öz

Artan nüfus ve büyüyen ekonomisiyle Türkiye'nin enerji tüketimine olan talebi hızla artmaktadır. Bu çalışma, reel gayri safi yurtiçi hasıla ile elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi emek ve sermaye gibi Türkiye'deki üretim fonksiyonunun belirleyicilerini ekleyerek ve 1988-2019 döneminin yıllık verilerini kullanarak inceleyerek, enerji-ekonomik büyüme literatürüne katkıda bulunmaktadır. Uzun ve kısa vadede enerji tüketimi (EC), ekonomik büyüme (EG), emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoresgresif Sınır Testi, Hata Düzeltme Mekanizması ve Granger-Nedensellik Testi kullanılmıştır. Sonuçlar, EG ile EC arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı anlamlıdır ve kısa vadeli bir sapma 2,5 yıllık bir süre içinde düzelerek uzun vadeli dengeye kavuşur. EC'den EG'ye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu, Türkiye'nin EG paradigmasında EC'nin önemli bir rol oynadığını ve büyüme hipotezini desteklediğini ortaya koymaktadır. İstikrarlı ekonomik büyümeyi teşvik etmek için politikaların Türkiye'de artan enerji yatırımlarını önceliklendirmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, ARDL, ECM, Granger Nedensellik.*

*PhD Student, Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, İZMİR.

e-mail: mtosunoglu00@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9941-0151>)

* Asst. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, DENİZLİ

e-mail: hucal@pau.edu.tr , (<https://orcid.org/0000-0002-1475-2962>)

1.INTRODUCTION

After the 1970s, the thesis of the infinity of energy resources and ease of transportation, which is common in the world, has disappeared. This crisis in the 1970s led to a major economic crisis in the world. During this period, many countries experienced economic recession. After this crisis, the concepts of energy and economic growth have become more common.

When we look at the place of the concept of energy in the economy, it is seen that it is evaluated within natural resources. When the concept of energy goes to its origin in terms of economy, it is seen that this issue has been coming since the Physiocrats. Physiocrats believed that the basis of the economy was agriculture. In this context, although the importance of energy in terms of economy is not directly related to energy resources, they emphasized the importance of soil and water and thought that wealth would be provided by agricultural production. Therefore, they gave importance to energy sources such as sun and wind, which affect agricultural production. It can be said that the introduction of energy into economic theory was with the Physiocrats (Ayres et al., 2013).

Until the 1970s, when the oil crises were experienced, the concept of energy was not given much importance except for Jevons and Hotelling. When the concept of energy and the concepts of economic growth are examined together; It has been seen that classical growth theories focus on labor and capital and do not dwell on energy resources as intermediate goods. To provide further clarification, delving into the rationale behind the non-classification of energy as a production factor, it stems from the notion that economic expansion and technological advancements will thwart the potential exhaustion of ecological reserves. This assumption posits that the costs associated with natural resources will be effectively internalized through pricing mechanisms, consequently remedying market deficiencies, and perpetually substituting naturally occurring capital with human-made counterparts (Yapraklı, 2013; Yapraklı and Yurttancikmaz, 2012).

When we look at endogenous growth models, it can be said that they are complementary to neoclassical theory. They accepted energy as an intermediate good, but differently, they recognised that growth without energy may be limited, that technological developments should reduce energy costs and make energy efficiently available (Cheng ve Andrews, 1998; Yapraklı, 2013). Additionally, they acknowledge the finite nature of the substitutive correlation involving energy. They highlight the paramount role that energy plays in ensuring sustainable economic growth. This underscores the imperative for governmental intervention. Moreover, they contend that advancements in technology and robust research and development endeavors ought to drive enhanced energy efficiency and consequent reductions in energy expenditures (Zon and Yetkiner, 2005).

As the 1980s drew to a close, the emergence of biophysical economics became prominent, marked by its interdisciplinary and environmentally conscious research approach. Notably, these scholars stress the pivotal role of energy in driving economic growth, even tracing its critical impact back to the industrial revolution. Among these thinkers, Roegen, a notable biophysical economist, underscored energy's foundational status as a production factor. He asserted that when energy resources become depleted, the pace of growth could decelerate or cease entirely due to its non-renewable nature. Furthermore, the inputs such as labor and capital, integral to the economy, stem from the mobility of energy—essentially, its flow. Consequently, it was postulated that energy consumption significantly influences the productivity of both capital and labor, directly contributing to the production process (Alam, 2006; Stern, 2011).

Energy consumption is a critical determinant of economic growth, particularly for Türkiye's sustainable development goals. According to growth models, energy serves as an indispensable input that supports primary production factors like labor and capital in production processes. In developing countries like Türkiye, increases in energy consumption are directly linked to the expansion of industrial, transportation, and service sectors. Furthermore, energy consumption reflects the intensity of economic activities, and enhancing energy efficiency or increasing the use of renewable energy sources can bolster economic growth. Studies generally find a positive relationship between energy consumption and economic growth, though the dynamics of this relationship may vary depending on the model and period analyzed (Kraft and Kraft, 1978; Soytas and Sari, 2003).

This article examines the complex relationship between energy consumption and economic growth in Türkiye for the period 1988-2019. In this model, electricity consumption is used for energy consumption and real GDP is used for economic growth. In addition, a research on a growth model is developed by including labor and capital variables in the model. This model contributes to the energy economics literature by being examined with Autoregressive Distributed Lag Bounds Test, Error Correction Mechanism and Granger-Causality Test methods. Unlike the existing literature, the examination is carried out on a growth model by including labor and capital variables in the model.

The paper consists of four separate sections. Section 1 presents a review of the relevant literature. Section 2 outlines the methodology used in the estimation process. Section 3 presents in detail the model and its theoretical structure, the data used for the variables, and the empirical test results and interpretations. Finally, Section 4 presents the conclusions and policy recommendations.

2. EMPIRICAL LITERATURE REVIEW

Over the years, various efforts have been made to unravel the patterns and causal relationships between energy and economic growth under different supporting models. The energy-growth nexus focuses on the impact of energy as a production factor within a country's economy. This relationship examines how energy consumption influences economic output and, conversely, how economic growth can affect energy needs. Understanding these dynamics is essential for developing effective policies that promote sustainable growth while ensuring energy security (Ekonomou and Halkos, 2023).

The hypotheses regarding the relationship between energy consumption (EC) and economic growth (EG) are examined under four main categories: the growth hypothesis, the conservation hypothesis, the neutrality hypothesis, and the feedback hypothesis. The growth hypothesis posits a unidirectional causality from EC to EG, suggesting that increases in EC lead to growth in the economy, and conversely, decreases in EC result in a decline in EG. The conservation hypothesis, on the other hand, suggests a unidirectional causality from EG to EC. According to this hypothesis, an increase in a country's EG leads to a corresponding increase in EC. It implies that energy-saving policies implemented by countries do not adversely affect economic output. The neutrality hypothesis, also known as the indifference hypothesis, asserts that there is no causality between EC and EG. This means that neither expansionary nor restrictive energy policies impact economic output since there is no correlation between the two variables. Instead, it suggests that other factors are influencing EG. Finally, the feedback hypothesis proposes a bidirectional causality between EC and EG. This means that if either variable is stimulated, both economic output and energy consumption will increase. Conversely, if there are restrictions in one of the variables, it will negatively affect the other (Menegaki and Tugcu, 2016).

When examining the general characteristics of the literature on EC and EG, a common focal point emerges: researchers primarily aim to explore the persistent correlations and causal connections between these variables. It is evident that time series test is frequently employed in the literature to investigate the relationship between energy consumption (EC) and economic growth (EG). Many of these studies reach a consensus on the existence of long-term relationships between the variables. However, a detailed examination of causality analyses reveals significant regional differences in the results. The empirical literature table is as follows:

Table 1: Empirical Literature Summary

Author(s)	Variables	Country and Period	Methodology	Findings	Hypothesis
Yu and Jin (1992)	EC, GDP	USA 1974 - 1990	Cointegration Test, Granger Casuality Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Stern (1993)	EC, GDP	USA 1947-1990	Granger Casuality Test, Multivariate VAR Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Cheng (1995)	EC, GDP	USA 1947-1990	Co-integration Test, Granger Casuality Test	$Y \rightarrow E$	Conservation Hypothesis

Stern (2000)	EC, GDP	USA 1948-1994	Co-integration Test, Granger Casualty Test	$E \leftrightarrow Y$	Feedback Hypothesis
Yang (2000)	EC, GDP	Taiwan 1954-1997	Granger Casualty Test	$E \leftrightarrow Y$	Feedback Hypothesis
Ghosh (2002)	per capita ELC, per capita real GDP	Indian 1950-1997	Johansen Co-integration Test, Granger Casualty Test	The variables are cointegrated. $Y \rightarrow E$	Conservation Hypothesis
Soytas and Sari (2003)	EC, GDP	Türkiye 1950-1992	Granger Casualty Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Shiu and Lam (2004)	ELC, real GDP	Chinese 1971- 2000	Johansen Co-integration Test, Granger Casualty Test, ECM	The variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Altınay and Karagol (2004)	EC, GDP	Türkiye 1950-2000	Granger Casualty Test (Hsiao version)	$E \nrightarrow Y$	Neutrality Hypothesis
Altınay and Karagol (2005)	ELC, real GDP	Türkiye 1950-2000	VAR Test, Dolado- Lütkepohl Casualty Test, Granger Casualty Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Narayan and Smyth (2005)	per capita ELC, Emp, per capita real GDP	Australia 1966-1999	Co-integration Test, Granger Casualty Test	Variables are cointegrated. $Y \rightarrow E$ $Y \rightarrow \text{Emp}$	Conservation Hypothesis
Zou and Chau (2006)	OC, EG	Chinese 1953- 2002	Co-integration Test, Granger Casualty Test	Oil consumption and GDP are cointegrated. $E \nrightarrow Y$	Neutrality Hypothesis
Ho and Siu (2007)	ELC, real GDP	Hong Kong 1966 - 2002	Co-integration Test, Granger Casualty Test and VECM	Variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Ang (2007)	EC, CO ₂ , GNP	France 1960-2000	VECM, Co-integration Test	Variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Jobert and Karanfil (2007)	EC, GDP, per capita EC, per capita GDP	Türkiye 1960-2003	Granger Casualty Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Lise and Van Montfort (2007)	EC, GDP	Türkiye 1970-2003	Co-integration Test, Granger Casualty Test	Energy Consumption and GDP are co- integrated. $Y \rightarrow E$	Conservation Hypothesis
Antunano and Alonso (2007)	ELC, real GDP	Spain 1971-2005	Co-integration Test, Granger Casualty Test	$Y \rightarrow E$	Conservation Hypothesis
Bowden and Payne (2009)	EC, real GDP	USA 1949 - 2006	Toda-Yamamoto, Granger Casualty Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Gupta and Sahu (2009)	ELC, EG	India 1960-2006	Granger Casualty Test	$E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Vecchione (2010)	ELC real GDP	Italy 1963-2007	VECM, Granger Casualty Test	$Y \rightarrow E$	Conservation Hypothesis
Gurgul and Lach (2012)	ELC, real GDP	Poland 2010-2009 (quarterly)	Johansen Co-integration Test, ECM, Granger Casualty Test	The variables are cointegrated. $E \leftrightarrow Y$	Feedback Hypothesis
Shahbaz, Khan and Tahir (2013)	EC, FD, Cap, Exp, Imp, IT, GDP	Chinese 1971- 2011	Johansen Co-integration Test, Granger Casualty Test, ARDL Bounds Test, VECM	The variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$ $E \leftrightarrow IT$ $E \leftrightarrow FD$ $Y \leftrightarrow FD$ $Y \leftrightarrow IT$	Growth Hypothesis
Tang, Shahbaz and Arouri (2013)	per capita ELC, per capita real GDP	Portugal 1974-2009	ARDL Bounds Test, VECM, Co-integration Test, Granger Casualty Test	The variables are cointegrated. $E \leftrightarrow Y$	Feedback Hypothesis

Park and Yoo (2014)	OC, real GDP	Malaysia 1965 - 2011	Co-integration Test, ECM, Granger Casualty Test	Oil consumption and real GDP are cointegrated. $E \leftrightarrow Y$	Feedback Hypothesis
Ucak and Usupbeyli (2015)	OC, real GDP	Türkiye 1971-2013	Johansen Co-integration Test, Granger Casualty Test	OC and real GDP are not cointegrated. $E \not\sim Y$	Neutrality Hypothesis
Ikegami and Wang (2016)	ELC, real GDP	Germany and Japan 1996:04-2015:02	ARDL Bounds Test, Granger Casualty Test	ELC and real GDP are co-integrated. For Germany: $Y \rightarrow E$ For Japan: $E \rightarrow Y$	For Germany: Conservation Hypothesis For Japan: Growth Hypothesis
Lu (2017)	IEC, real GDP (Industry)	Taiwan 1998-2014	Co-integration Test and Granger Casualty Test	The variables are cointegrated. $E \leftrightarrow Y$	Feedback Hypothesis
Bulut et al. (2021)	ELC, EG	Türkiye 2005-2020	Non-ARDL Bounds Test and Toda-Yamamoto Casualty Test	The variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Uslu (2022)	EC, FD, real GDP	Türkiye 1960-2019	Gregory-Hansen Test and Maki Test	The variables are cointegrated. $Y \rightarrow E$	Conservation Hypothesis
Kizilkaya (2023)	EC, EG	Türkiye 1965-2021	Bayer-Hanck Co- integration Test	The variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis
Ozgun (2024)	EC, LE, EG	Türkiye 1990-2022	ARDL Bounds Test	The variables are cointegrated. $E \rightarrow Y$	Growth Hypothesis

Relationship Direction: “→” The direction of the one-sided relationship, “↔” bilateral relationship and “↛” It represents unrelatedness.

Abbreviations: Cap: Capital, CH: Conservation Hypothesis, CO₂: Carbondiioxide, DEF: Deficit, EC: Energy Consumption, ECM: Error Correction Model, EG: Economic Growth, ELC: Electricity Consumption, Exp: Export, LE: Life Expectation, FD: Financial Development, FH: Feedback Hypothesis, FTD: Foreign Trade Deficit, Imp: Import, GDP: Gross Domestic Product, GH: Growth Hypothesis, IEC: Industrial Electricity Consumption, GNP: Gross National Product, IT: International Trade, NH: Neutrality Hypothesis, OC: Oil Consumption, VECM: Vector Error Correction Model

3. METHODOLOGY

In this section, the methods used in the study are given in detail. These are Augmented-Dickey&Fuller and Phillips&Perron unit root tests, Autoregressive Distributed Lag Bound test, Error-Correction Mechanism and Granger Causality test.

3.1. Augmented-Dickey&Fuller and Phillips&Perron Unit Root Tests

In time series analyses, using non-stationary variables can lead to spurious results, meaning the regression outcomes may not accurately reflect the true relationship between the variables. Therefore, before conducting statistical analyses, it is crucial to first determine the stationarity of all variables involved in the model. Stationarity test is conducted using unit root tests (Gujarati, 2004). In this study, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test developed by Dickey and Fuller (1981) and the Phillips-Perron (PP) test developed by Phillips and Perron (1988) were applied.

The ADF unit root test is examined under three different models. To address the issue of autocorrelation, the lagged values of the dependent variable are included in the system. The number of lags is determined based on information criteria. The ADF unit root test addresses autocorrelation parametrically (Dickey and Fuller, 1981). However, in this study, due to the structure of the data, only two models were used: the model with a constant term and the model with both a constant term and a trend. The models for the ADF unit root test are as follows:

$$\text{Model without constant term and without trend: } \Delta \gamma_t = \delta \gamma_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta \gamma_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{The constant term model: } \Delta \gamma_t = \beta_0 + \delta \gamma_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta \gamma_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Model with constant term and trend: } \Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Δy_t in the model refers to the first difference of the variable whose stationarity is tested, t trend variable, Δy_{t-i} lagged difference term. The autocorrelation problem is solved by adding a lagged difference term to the model to ensure that the error term is sequentially independent.

The Phillips-Perron (PP) test is another widely used method for determining the presence of a unit root. In the PP test, certain non-parametric adjustments are required to calculate the test statistic. As a result, autocorrelation does not affect the asymptotic distribution of the test statistic. The PP test is considered more robust than the ADF test and shares the same asymptotic distribution as the ADF unit root test (Phillips and Perron, 1988).

The hypotheses for the ADF and PP unit root tests are similar. The null hypothesis represents a unit root process, while the alternative hypothesis indicates a stationary process. If the null hypothesis is rejected, the series is considered stationary; if it is not rejected, the series is deemed to contain a unit root. The hypotheses for the unit root tests are as follows:

$$H_0: \delta = 0 \text{ (Unit root process)} \quad H_1: \delta < 0 \text{ (No unit root process)} \quad (4)$$

The Phillips-Perron test differs from the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test in several ways. While the ADF test is a parametric test, the Phillips-Perron test is based on a non-parametric approach. Additionally, unlike the ADF test, the Phillips-Perron test does not require specifying a lag length, and it is robust to heteroskedasticity in the error terms. This robustness is one of the key strengths that makes the Phillips-Perron test more powerful than the ADF test (Phillips and Perron, 1988).

3.2. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bound Test

Economic time series often have a non-stationary (unit-root) process (Johansen and Juselius, 1990). Analyses conducted with time series with unit root process cause spurious regressions (Granger and Newbold, 1974). Consequently, differencing is implemented to establish stationarity. Nonetheless, this procedure entails the potential loss of temporal information within the time-series and could potentially disrupt the preexisting association between the series (Tari and Yıldırım, 2009). Therefore, co-integration analyses are conducted, offering insight into the possibility that non-stationary series at their original levels could potentially exhibit a stationary amalgamation. This statistical determination is facilitated by approaches such as those outlined by Eriçok and Yılcı (2013).

Upon scrutinizing cointegration analyses, certain characteristics of the ARDL bounds testing method emerge, setting it apart from alternative cointegration approaches. The distinctive advantage of the ARDL bounds test method lies in its applicability regardless of whether the variables under examination are characterized as $I(0)$ or $I(1)$ (Pesaran et al., 2001). Hence, in the context of the ARDL bounds test methodology, it may not be obligatory to ascertain the integration levels of variables in advance (Narayan and Narayan, 2005).

Compared to the Engle-Granger method, the ARDL bounds testing method boasts superior statistical properties, attributed to its utilization of an unrestricted error correction model (UECM) (Narayan and Narayan, 2005). This distinctive attribute further solidifies the ARDL bounds testing method's position as an advantageous analytical approach.

Additionally, a noteworthy attribute is its adaptability to investigations featuring limited sample sizes. Extensive Monte Carlo simulations have substantiated the superiority of the bounds test over the Engle-Granger and Johansen cointegration tests, particularly in scenarios with a paucity of observations. In essence, the ARDL bounds test method yields more reliable outcomes compared to the Engle-Granger and Johansen co-integration tests when confronted with a diminished number of data points (Narayan and Smyth, 2005).

The ARDL bounds test method relies on autoregressive lagged distributed models; thus it does not inherently address the endogeneity issue of the variables. Fundamentally, the ARDL bounds test approach encompasses

three key stages. The initial phase involves scrutinizing the presence of a cointegration relationship among the variables under test. Should a cointegration relationship be ascertained, the subsequent step entails constructing the long-run ARDL model for estimating long-run coefficients. Finally, the third stage encompasses estimating short-run coefficients through the employment of the error correction model (ECM) (Narayan and Smyth, 2006). The ECM equation within the ARDL framework, as adapted for the variables within this study, can be represented as follows:

$$\Delta \ln GDP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta \ln EC_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta \ln K_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta \ln L_{t-i} + \beta_5 \ln GDP_{t-1} + \beta_6 \ln EC_{t-1} + \beta_7 \ln K_{t-1} + \beta_8 \ln L_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

The subsequent equations introduce the notation: Δ represents the difference operator, β_0 stands for the constant term coefficient, $\beta_{1i} - \beta_{4i}$ denote the short-run coefficients, and $\beta_5 - \beta_8$ represent the long-run coefficients. The variable ε_t pertains to the error terms, while p signifies the lag lengths applicable to both independent and dependent variables. Notably, within the bounds test methodology, the F-test's sensitivity to the lag length is noteworthy (Bahmani-Oskooee and Goswami, 2003). The determination of the optimal lag length for variables rests on information criteria such as Akaike (AIC), Schwarz (SIC), and Hannan-Quinn (HQ) (Narayan and Narayan, 2005).

Subsequent to the establishment of the lag length, the F-test is concerned with assessing the significance of the level and lagged values of both dependent and independent variables (Narayan and Narayan, 2005). In essence, this process entails scrutinizing the statistical significance of the lagged values corresponding to the level variables of both the dependent and independent variables within our model. This scrutiny serves as the main hypothesis test, evaluating the validity of the core proposition asserting the absence of a cointegrated relationship between the variables. Contextually, the fundamental hypothesis valid for our model can be expressed as follows:

$$H_0: \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0 \quad (6)$$

The F-test outcome was juxtaposed against critical values established at various levels of significance, as defined by Pesaran et al. (2001). Nevertheless, recognizing that these critical values from Pesaran et al. (2001) were formulated for larger sample sizes, Narayan (2005) derived and consolidated new values more suited for studies with constrained observations. Within this framework, should the computed F-statistic surpass the critical value, the null hypothesis positing the absence of a cointegration relationship among variables is dismissed. Conversely, if the F-statistic falls below the lower threshold of the critical value, the null hypothesis is upheld (Narayan, 2005). When the F-statistic resides within the spectrum bounded by the lower and upper thresholds, no definitive conclusion regarding cointegration can be drawn (Narayan and Narayan, 2005).

Following the confirmation of a cointegration relationship's existence, the subsequent step entails formulating the "long-run ARDL model." This endeavor serves to determine the long-run coefficients for independent variables. During this second phase, the construction of the long-run ARDL model incorporates the Akaike information criterion to identify the lag length dictating the enduring relationship between variables. The expression representing the long-run ARDL model pertinent to our study can be expressed as follows:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \ln EC_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \ln K_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \ln L_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

In the equation, β_0 refers to the long-term constant term coefficient, $\beta_{1i} - \beta_{4i}$ refers to the long-term coefficients, p lag length and ε_t refers to the long-term error term.

3.3. Error-Correction Mechanism (ECM)

The error-correction mechanism offers a solution for addressing cointegration within a single-equation framework, particularly when the parameter estimators of interest exhibit weak exogeneity. This test is structured as an Error-Correction Mechanism (ECM) test, hinging on the Ordinary Least Squares (OLS) coefficient

derived from the lagged dependent variable within an extended Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model of estimators (Banerjee, Dolado and Mestre, 1998).

Subsequent to the estimation of long-run coefficients through the ARDL bounds test method, the process involves estimating the short-run coefficients alongside the coefficient of the error correction term by formulating an error-correction model (Narayan and Narayan, 2005). The error correction model for our particular study can be succinctly presented as follows:

$$\Delta \ln GDP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta \ln EC_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta \ln K_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta \ln L_{t-i} + \beta_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (8)$$

In the equation above, $\beta_{1i} - \beta_{4i}$ represents the short-run coefficients, p denotes the relative lag length, β_0 corresponds to the short-term constant term coefficient, and ε_t signifies the short-term error term. The coefficient β_1 embodies the adjustment ratio, elucidating the extent to which a short-term shock is absorbed in the long run. When ECT_{t-1} (Error correction term) is estimated between 0 and -1, the error correction process converges toward the long-term equilibrium value. An estimation between -1 and -2 implies that the error correction process reaches equilibrium while exhibiting diminished oscillations around the long-run benchmarks. A coefficient below -2 or above 0 indicates the disruption of equilibrium (Alam and Quazi, 2003).

3.4. Granger Causality Test

This examination method strives to comprehend the interplay between two time series by leveraging their historical values. As a result, the Granger causality test is derived through the utilization of the Vector Autoregressive (VAR) model, as presented below (Karaağaç and Ceylan, 2018):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k3} \gamma_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i X_{t-i} + \phi_t \quad (10)$$

X and Y represent two stationary time series, while α and γ represent constant terms. ε_t and ϕ_t represent error terms with a white noise process. In addition, $k_j, j = (1,2,3,4)$ represents the maximum delay lengths determined by the VAR method in each time series.

In accordance with Granger (1969), when employing preceding values of X to forecast Y yields superior outcomes compared to excluding past values of X, it signifies that X serves as the Granger causal factor for Y. Simultaneously, if utilizing past values of Y to predict X proves more effective than excluding such values, then X is also identified as the Granger causal factor for Y. Furthermore, if leveraging past values of Y to forecast X yields better results than omitting past values of X, the relationship is characterized as bidirectional. Conversely, when X is not deemed the Granger causal factor for Y and, correspondingly, Y does not emerge as the Granger causal factor for X, both variables are statistically deemed independent of one another (Karaağaç and Ceylan, 2018).

4. APPLICATION

In this section, after examining the models and theoretical frameworks, the details of the relevant set used are given. The application is also included in this section.

4.1. Theoretical Framework and Model

The Cobb-Douglas production function is a widely utilized model that describes how the output in an economy is generated based on the inputs employed in the production process. It captures the relationship between the quantity of inputs, such as labor and capital, and the resulting level of output (Cottrell, 2019). The most important advantage of the functional form is that it is known with accuracy, can be applied at the level of all economies and can be used for micro predictions (Houthakker, 1955). It explicitly includes the effect of technology by integrating the A coefficient into the model (Cleveland, Schroeder and Anderson, 1989). When

estimating the function in logarithmic form it is easy to obtain the production elasticities of different inputs and technologies, and the estimated coefficients can be extremely close to the refined measure of factor productivity figures (Douglas, 1976). Therefore, to determine the effect of EC on EG, the following processes were followed using the Cobb-Douglas production function in the following format:

$$Y_t = A_t K_t^\alpha (L_t)^{(1-\alpha)} \quad (11)$$

In this context, “Y” denotes the level of output, “K” the capital stock used for output production, “L” the labour force employed in output production and “A” a labour-increasing factor reflecting technological developments and productivity levels in the economy. Technological innovation is assumed to experience an upswing as shown in the function below:

$$A_t = A_0 EC^\theta \quad (12)$$

In this context, the acronym EC denotes energy consumption, while θ symbolizes the coefficient linked with energy consumption. Within the scope of the current research, the model has been extended to encompass variable A, which is influenced not only by a consistent pace of technological advancement but also by the prevailing energy consumption level within the economy (Tang, Tan, and Ozturk, 2016). With reference to the equation presented earlier, the configuration of the function is as follows:

$$Y_t = A_0 EC^\theta K_t^\alpha (L_t)^{1-\alpha} \quad (13)$$

Moreover, it can serve to elucidate the connection between EC and EG via the mechanism of technological innovation, a concept intertwined with Schumpeter’s concept of “creative destruction.” It is well-established that the process of “creative destruction” catalyzes the advancement of novel technologies through reinvestment in hardware and the modernization procedure. Concurrently, EC plays a pivotal role in expediting the innovation process that underpins economic growth (Tang, Tan, and Ozturk, 2016).

By applying the natural logarithm to both sides of the equation provided earlier, the equation undergoes a transformation into a linear format, depicted as follows:

$$\ln Y_t = A_0 + \theta \ln EC_t + \alpha K_t + (1 - \alpha) \ln L_t \quad (14)$$

In 1992, Mankiw et al. introduced the definition of $\ln A_0$ as I , $\ln A_0 = \beta_0 + \varepsilon_t$ asserting that A_0 encapsulates not only technological advancement but also encompasses factors such as resource contributions, climate, institutions, and various other elements (Tang, Tan, & Ozturk, 2016). Here, β_0 represents the constant term and ε_t represents the error term. If we rearrange the parameters of the model; When equation 14 is rearranged using the equations: $\theta = \beta_0$, $\alpha = \beta_1$ and $(1 - \alpha) = \beta_2$, and using the $\beta_0 + \varepsilon_t$ equation, the model created is as follows:

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln EC_t + \beta_2 K_t + \beta_3 \ln L_t + \varepsilon_t \quad (15)$$

From an econometric standpoint, the fundamental structure of the empirical model well-suited for conducting econometric examination concerning the correlation between economic growth and its influencing factors is outlined as follows:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln EC_t + \beta_2 K_t + \beta_3 \ln L_t + \varepsilon_t \quad (16)$$

Where $\ln$ is the logarithm (natural), ε_t is the residual. ε_t are presumed to be normally distributed also ε_t is white noise. GDP_t is real GDP, EC_t is electricity consumption, K_t is gross-fixed capital formation, L_t is the labor factor (employment). Finally, β_0 represents the constant term, while β_1 , β_2 , and β_3 are parameters in the model.

4.2. Data

In this investigation, the logarithmic representation of real GDP, the cumulative electricity consumption (in gwh), real gross fixed capital investments (K), and employment (L) data spanning from 1988 to 2019 were employed. The real GDP, real gross fixed capital investments, and working-age population (employment) data were sourced from the World Bank platform, whereas the cumulative electricity consumption data were

extracted from the balance sheets of the World Energy Council Turkish National Committee. The analytical procedures were performed using Eviews 10 software.

4.3. Application Results

The key benefit offered by the ARDL bounds test approach lies in its applicability irrespective of whether the variables under scrutiny are classified as $I(1)$ or $I(0)$ (Pesaran et al., 2001). Nevertheless, in order to ascertain the feasibility of the ARDL bounds test, a unit root test was conducted, particularly in light of the potential for the series to be categorized as $I(2)$.

Table 2: Augmented Dickey&Fuller and Phillips&Perron Unit Root Test Results

Variables	Augmented-DF		Phillips-Perron	
	Intercept	Trend & Intercept	Intercept	Trend & Intercept
lnGDP	0.22 (0.9692)	-2.50 (0.3275)	0.56 (0.9862)	-2.53 (0.3121)
lnEC	-2.45 (0.1375)	-1.19 (0.8959)	-6.98*** (0.0000)	-0.38 (0.9837)
lnK	-0.85 (0.7896)	-2.67 (0.2549)	-0.83 (0.7973)	-2.67 (0.2549)
lnL	0.65 (0.9890)	-1.23 (0.8868)	0.60 (0.9873)	-1.33 (0.8606)
Δ lnGDP	-3.86*** (0.0069)	-3.98** (0.0221)	-6.10*** (0.0000)	-6.29*** (0.0001)
Δ lnEC	-4.36*** (0.0018)	-4.99*** (0.0019)	-4.24*** (0.0024)	-8.37*** (0.0000)
Δ lnK	-5.84*** (0.0000)	-5.74*** (0.0003)	-5.86*** (0.0000)	-5.75*** (0.0003)
Δ lnL	-5.03*** (0.0003)	-5.33*** (0.0008)	-5.10*** (0.0003)	-5.34*** (0.0008)

Notes: In establishing the count of lags for the Augmented-Dickey&Fuller test, the upper limit of lags considered is set at 2, employing the t-statistic criterion at a 10% significance level. Parenthesized figures denote probability values, while ** and *** signify critical values at 5% and 1% significance levels, respectively. In the Phillips-Perron test, "Bandwidth" is determined according to the Newey-West method and Bartlett Kernel estimator is used.

Upon reviewing the outcomes of the ADF and PP tests, it becomes evident that the logarithmically transformed variables exhibit unit roots at their initial levels. However, upon scrutinizing the values after the first differentiation, it becomes evident that the variables display stationarity, thereby confirming their $I(1)$ classification. As none of the variables conform to the $I(2)$ criteria, the application of the ARDL bounds test is viable.

Table 3: ARDL F-Bound of Test Results

Model	Optimal Delay Length	F-Stat	Bounds Test Critical Value		Decision
			I (0)	I (1)	
$\ln(\text{GDP}) = F(\ln(\text{EC}), \ln(\text{K}), \ln(\text{L}))$	(3, 0, 3, 1)	8.340	5.198	6.845	Cointegration

Notes: At the 1% significance level, the critical values for the F -statistic are established as 5.198 for the lower boundary and 6.845 for the upper boundary. As a result, the model's estimation reveals a substantial and noteworthy long-term cointegration relationship among the variables at the 1% significance level.

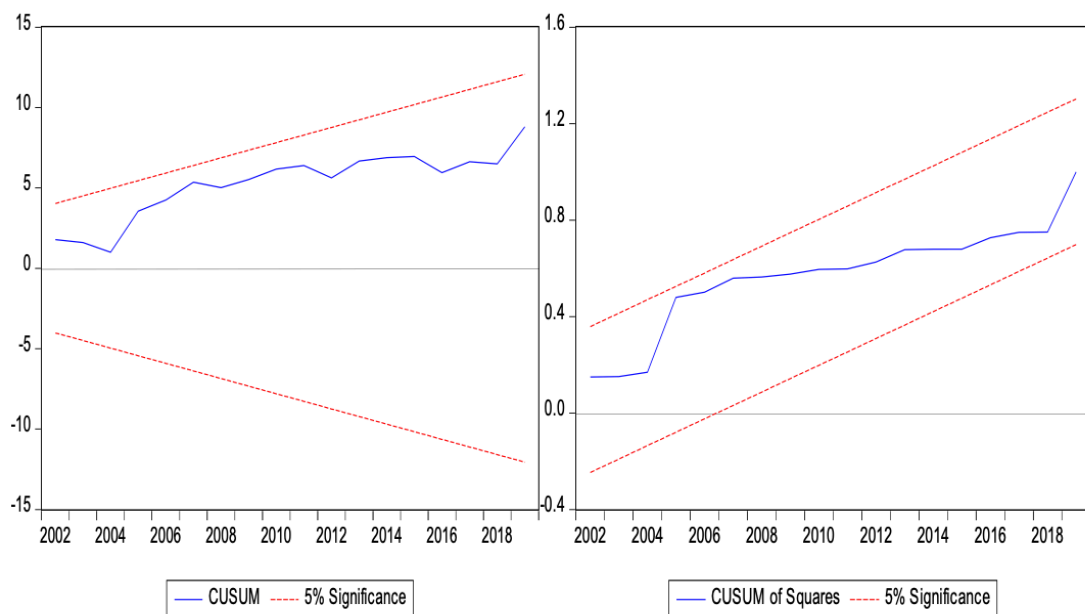
Subsequent to detecting the presence of long-term cointegration among the variables incorporated in the model through the application of the ARDL F -bounds test, the subsequent phases involved conducting long-term ARDL estimations. In order for the results obtained from the F -test to be reliable, the models must satisfy certain statistical assumptions. Diagnostic tests of these assumptions are as follows:

Table 4: ARDL Model Diagnostics Test Results

Tests	Hypotheses	Test Statistics	Results
Ramsey/Reset of Test	H_0 : There is no specification error in the model ($p > 0.05$).	0.29 (0.60)	The null hypothesis cannot be rejected.
Breusch/Godfrey LM of Test	H_0 : There is no autocorrelation between the errors of the model. ($p > 0.05$).	2.53 (0.11)	The null hypothesis cannot be rejected.
Breusch/Pagan-Godfrey of Test	H_0 : There is no heteroscedasticity problem in the model. ($p > 0.05$).	0.89 (0.56)	The null hypothesis cannot be rejected.
Notes: The values in parentheses denote the probabilities associated with the F -statistics. The established ARDL model is (3, 0, 3, 1).			

When the results of the tests are examined, it is seen that the null hypothesis cannot be rejected. Therefore, these findings show that there is no autocorrelation problem, no heteroskedasticity problem, and no modeling error.

Lastly, the stability of parameter estimates within the series needs to be taken into account. To tackle this issue, the CUSUM CUSUM (2) tests, introduced by Brown et al. (1975), are employed. These tests serve to evaluate the stability of the estimated ARDL model and to investigate the potential occurrence of structural shifts. Upon reviewing the graphical depictions, it is discerned that, at the 5% significance level, no notable alterations in the variables' coefficients are apparent, underscoring their stability. The findings of the CUSUM (CUSUM²) tests are elucidated as follows.

Graph 1: Results of the CUSUM or CUSUM (2) Test

After confirming the existence of a long-term cointegration relationship using the ARDL F-bound test for the variables integrated in the model, the subsequent phases involved calculating the long-term ARDL coefficients. The findings derived from the estimation of long-term ARDL coefficients are outlined as follows:

Table 5: Results of Long-Term ARDL Coefficient Estimation

Dependent Variable: Ln(GDP)	Variables	Coeff.	S.E.	t-stat	p-value
	Ln(EC)	0.20	0.05	4.49	0.0003
	Ln(K)	0.34	0.05	7.08	0.0000
	Ln(L)	0.82	0.12	6.83	0.0000

Upon reviewing the provided table, it becomes evident that when the dependent-variable is Ln(GDP), the independent-variables Ln(EC), Ln(K), and Ln(L) exhibit statistical significance at the 1% significance level. Depended on the outcomes derived from the long term ARDL test, a 1% increment in EC corresponds to a 0.20% augmentation in real GDP, while a 1% rise in gross fixed capital investment corresponds to a 0.34% increase. Additionally, a 1% upswing in the labor variable appears to result in a 0.82% enhancement in real GDP.

Table 6: Results of Short-Term ARDL and ECM

Dependent Variable: lnGDP	Variables	Coeff.	S.E.	t-stat	p-value
	$\Delta \ln(\text{GDP})(-1)$	-0.38	0.14	-2.76	0.0128
	$\Delta \ln(\text{GDP})(-2)$	-0.24	0.14	-1.74	0.0998
	$\Delta \ln(\text{K})$	0.29	0.01	23.6	0.0000
	$\Delta \ln(\text{K})(-1)$	0.12	0.04	2.73	0.0137
	$\Delta \ln(\text{K})(-2)$	0.09	0.04	2.07	0.0534
	$\Delta \ln(\text{L})$	0.07	0.06	1.14	0.2690
	Constant	-0.52	0.09	-6.05	0.0000
	ECT_{t-1}	-0.40	0.06	-6.24	0.0000

The coefficient ECT_{t-1} signifies the error-correction term coefficient of this model. Upon scrutinizing the outcomes of the short term ARDL test, it becomes evident that our error-correction coefficient aligns with the anticipated range, falling between -1 and 0. Furthermore, upon assessing the coefficient alongside its associated probability value, statistical significance is observed. However, caution is warranted when relying solely on the probability value to gauge the significance of the error correction coefficient. Hence, it becomes essential to subject the t-statistic to a bounds test. The bounds test for the t-statistic of the ECT is presented as follows:

Table 7: Error Correction Coefficient t-Bounds Test Results

t-stat	Bounds Test Critical Value	
	I [0]	I [1]
-6.24	-3.43	-4.37
Notes: At the 1% significance level, the critical values corresponding to the t-statistic are noted as 3.43 for the lower boundary and -4.37 for the upper boundary. Consequently, ECT_{t-1} displayed statistical significance at the 1% significance level.		

ECT holds statistical significance and collaborates with the outcome of the bounds test for the error correction coefficient. Hence, this signifies that a short-term deviation is rectified within a span of 2.5 years ($1/0.40$) and leads the system back to long-term equilibrium.

When opting for the suitable VAR model for the VAR-Granger causality test, an assessment of root stability, stationarity, autocorrelation, and heteroskedasticity tests was executed. To ensure the stationarity of the series, differencing was applied and sustained. In the chosen VAR model, no indications of autocorrelation or heteroskedasticity issues were observed, and the roots remained stable. The findings from the Granger causality test are outlined in the subsequent section.

Table 8: Granger Causality Test Results

Dependent Variables	Independent Variables	Chi-Square (χ^2)	Direction of the Relationship
$\Delta \ln \text{GDP}$	$\Delta \ln \text{EC}$	10.02*** (0.0067)	$\text{EC} \rightarrow \text{GDP}$
	$\Delta \ln \text{K}$	7.21** (0.0272)	$\text{K} \rightarrow \text{GDP}$
	$\Delta \ln \text{L}$	2.78 (0.2492)	$\text{L} \nrightarrow \text{GDP}$
$\Delta \ln \text{EC}$	$\Delta \ln \text{GDP}$	1.13 (0.5694)	$\text{GDP} \nrightarrow \text{EC}$
$\Delta \ln \text{K}$	$\Delta \ln \text{EC}$	7.50** (0.0235)	$\text{EC} \rightarrow \text{K}$
Note: The values enclosed in parentheses denote the corresponding probability values, while *, **, and *** indicate the critical values at the 10%, 5%, and 1% significance levels, respectively.			

According to the results obtained from the Granger Causality Test, a short-term Granger causality relationship was found from EC to EG, from EG to EC and finally from K to EG at a significance level of 5%. However, no Granger causality relationship was found between the labor variable and growth. When the interaction between EC and EG is evaluated comprehensively, it is seen that the growth hypothesis is valid in the context of the sample analyzed from Türkiye.

5. CONCLUSION

Various economic theories offer distinct perspectives on the concept of energy. In neoclassical theory, energy is recognized as an intermediate good rather than a direct production factor. This stance arises from the belief that economic growth and technological advancements will avert the risk of natural resource depletion. Essentially, proponents contend that human-made capital will perpetually replace natural capital. In the context of endogenous growth theory, energy similarly assumes the role of an intermediate good. However, scholars within this framework assert that the substitutability of energy is constrained. Moreover, technological advancements are deemed essential to mitigate energy costs and enhance its efficiency, given that growth could be restricted without adequate energy, thereby emphasizing the significance of sustainable growth. Conversely, the biophysical theory introduces a distinct perspective, attributing a pivotal role to energy in economic growth. Notably, proponents of this theory emphasize energy's critical contribution to the industrial revolution. According to biophysical economist Roegen, energy stands as a fundamental factor of production. He asserts that growth might decelerate or even halt due to the finite nature of energy resources, unable to regenerate once consumed.

In this study, the relationship between energy consumption and economic growth was investigated by designing a growth model by evaluating the energy factor as an intermediate good using the Cobb Douglas model. Accordingly, the formulated model captures the indirect impact of energy on production through the mediating factors of labor and capital within the productivity equation. In this model, key variables encompass real GDP, L (employment), real K (gross fixed capital investments) and total final ELC (electricity consumption). Given that the variables' unit root results were not I(2), the ARDL bounds test was chosen. The estimated model unveiled a long-term cointegration relationship among the variables at a significant level of 1%. Drawing from the long term ARDL findings, a 1% increase in EC (energy consumption) corresponds to a 0.20% enhancement in EG (real GDP), while a 1% elevation in gross fixed capital investment leads to a 0.34% rise. Additionally, a 1% upsurge in the labor variable is projected to result in a substantial 0.82% boost in real GDP.

The statistically significant error correction coefficient, coupled with the outcome of the boundary test for said coefficient, demonstrates the efficacy of the error correction mechanism. As such, deviations from the equilibrium state are rectified over a period of 2.5 years (1/0.40) and eventually restore the system to long-term stability.

Furthermore, the outcomes of the Granger Causality Test display notable findings. Based on the results of the Granger Causality Test, a significant short-term Granger causality was identified at the 5% significance level from EC to EG, from EG to EC, and from K to EG. However, no evidence of Granger causality was found between the labor variable and economic growth. A thorough evaluation of the interaction between EC and EG indicates that the growth hypothesis holds true within the context of the sample analyzed from Türkiye.

The findings in this study are consistent with the findings in the studies conducted by Shahbaz, Khan and Tahir (2013), Shiu and Lam (2004) on the Chinese economy, Gupta and Sahu (2009) on the Indian economy, Bowden and Payne (2009), Stern (1993), Yu and Jin (1992) on the USA economy, Ang (2007) on the French economy, Ho and Siu (2007) on the Hong Kong economy, Jobert and Karanfil (2007), Altınay and Karagol (2005), Soytas and Sari (2003) on Türkiye. Jobert and Karanfil (2007) examined the period 1960-2003 in the Turkish economy, Altınay and Karagol (2005) on the period 1950-2000, Soytas and Sari (2003) on the period 1950-1992 and found that the growth hypothesis was valid in Türkiye, and reached similar conclusions with this study. However, in another study on the Turkish economy, Altınay and Karagol (2005) concluded that the neutrality hypothesis was valid in the period 1950-2000, Ucak and Usupbeyli (2015) in the period 1971-2013, and Lise and Van Montfort (2007) in the period 1970-2003, and the protection hypothesis was valid.

In light of these findings, it is crucial for policymakers to develop a range of energy-focused strategies to ensure sustainable economic growth in Türkiye. First, investments aimed at enhancing energy efficiency should be encouraged. Given that energy consumption supports economic growth, improving energy usage efficiency will contribute positively to this growth. Promoting energy-saving technologies, particularly in the industrial and service sectors, will not only reduce energy costs but also lessen environmental impacts. Furthermore, investments in renewable energy sources should be increased. Considering the strong relationship between current energy consumption and economic growth, transitioning to renewable energy is strategically important for reducing dependency on limited energy resources. This shift will enhance energy security while paving the way for long-term sustainable growth. Additionally, fostering technological innovations that improve energy efficiency through R&D activities will support growth and reduce energy costs. Strengthening public-private partnerships can further increase investments in innovative energy solutions.

Future research could expand on the relationship between energy consumption and economic growth in several ways. Analyzing the individual impacts of different energy sources (fossil fuels and renewables) can help identify which are more efficient. Moreover, exploring the dynamics of energy consumption and economic growth on a sectoral basis (such as industry, services, and agriculture) would provide deeper insights. Focusing more on the contributions of energy efficiency and technological advancements to growth can assist in formulating more effective policies.

REFERENCES

- Alam, M. S. (2006). "Economic Growth With Energy", *Munich Personal RePEc Archive 2006*, Working Paper No: 1260, 1-25.
- Alam, I., & Quazi, R. (2003). "Determinants of Capital Flight: An Econometric Case Study of Bangladesh", *International Review of Applied Economics*, 17(1), 85-103.
- Altınay, G., & Karagol, E. (2005). "Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey", *Energy Economics*, 27, 849-856.
- Altınay, G., & Karagol, E. (2004). "Structural Break, Unit Root, and The Causality between Energy Consumption and GDP in Turkey", *Energy Economics*, 26(6), 985-994.
- Ang, J. B. (2007). "CO2 Emissions, Energy Consumption, and Output in France", *Energy Policy*, 35(10), 4772-4778.
- Ayres, R. U., Van den Bergh, J. C., Lindenberger, D., & Warr, B. (2013). "The underestimated contribution of energy to economic growth". *Structural Change and Economic Dynamics*, 27, 79-88.
- Bahmani-Oskooee, M. M., & Goswami, G. G. (2003). "A Disaggregated Approach to Test the J-Curve Phenomenon: Japan Versus Her Major Trading Partners", *Journal of Economics and Finance*, 27(1), 102-113.
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). "Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework". *Journal of time series analysis*, 19(3), 267-283.

- Bowden, N., & Payne, J. E. (2009). "The Causal Relationship between US Energy Consumption and Real Output: A Disaggregated Analysis", *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 180-188.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). "Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time", *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.
- Bulut, Ö. U., Aykırı, M., & Balcı, Ö. (2022). "Elektrik Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Asimetrik Etkisi: NARDL ve Toda-Yamamoto Yöntemlerinden Kanıtlar". *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(2), 99-119.
- Antunano, A. C., & Alonso, A. Z. (2007). "Electricity consumption and economic growth: Evidence from Spain". *Documentos de Trabajo BILTOKI*, (1), 1.
- Cheng, B. S., & Andrews, D. R. (1998). "Energy and economic activity in the United States: Evidence from 1900 to 1945". *Energy sources*, 20(1), 25-33.
- Cheng, B. S. (1995). "An Investigation of Cointegration and Causality between Energy Consumption and Economic Growth", *The journal of energy and development*, 21(1), 73-84.
- Cleveland, G., Schroeder, R. G., & Anderson, J. C. (1989). "A theory of production competence". *Decision sciences*, 20(4), 655-668.
- Cottrell, A. (2019). "The cobb-douglas production function". *Economics*, 207, 1-4.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). "Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root". *Journal of the American statistical association*, 74 (366a), 427-431.
- Douglas, P. H. (1976). "The Cobb-Douglas production function once again: its history, its testing, and some new empirical values". *Journal of political economy*, 84(5), 903-915.
- Ekonomou, G., & Halkos, G. (2023). "Exploring the impact of economic growth on the environment: An overview of trends and developments". *Energies*, 16(11), 4497.
- Erişok, R. E. & V. Yılcı (2013). "Education Expenditures and Economic Growth Relationship: Bounds Test Approach", *Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management*, 8(1), 87-101.
- Gupta, G., & Sahu, N. C. (2009). "Causality between Electricity Consumption & Economic Growth: Empirical Evidence from India". *Munich Personal RePEc Archive*, Paper No. 22942.
- Gurgul, H., & Lach, Ł. (2012). "The Electricity Consumption Versus Economic Growth of the Polish Economy", *Energy Economics*, 34(2), 500-510.
- Gujarati, D. N. (2004). "Basic Econometrics", *Forth Edition*, 814-818.
- Ghosh, S. (2002). "Electricity Consumption and Economic Growth in India", *Energy policy*, 30(2), 125-129.
- Granger, C. W. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods", *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Granger, C. W. J. & Newbold, P. (1974). "Spurious Regressions in Econometrics", *Journal Of Econometrics*, 2, 111-120.
- Ho, C. Y., & Siu, K. W. (2007). "A Dynamic Equilibrium of Electricity Consumption and GDP in Hong Kong: An Empirical Investigation", *Energy Policy*, 35(4), 2507-2513.
- Houthakker, H. S. (1955). "The Pareto distribution and the Cobb-Douglas production function in activity analysis". *The Review of Economic Studies*, 23(1), 27-31.
- Ikegami, M., & Wang, Z. (2016). "The Long-Run Causal Relationship between Electricity Consumption and Real GDP: Evidence from Japan and Germany", *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 767-784.
- Jobert, T., & Karanfil, F. (2007). "Sectoral Energy Consumption by Source and Economic Growth in Turkey", *Energy Policy*, 35(11), 5447-5456.
- Johansen, S. & K. Juselius (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Applications to The Demand for Money", *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Karaagac, G. E., & Ceylan, R. (2018). "The Analysis of The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Selected OECD Countries: Evidences From Cointegration Technique with Structural Break", *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 5(2), 204-222.

- Kızılkaya, F. (2023). "Türkiye’de Temiz Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Uzun ve Kısa Dönem Analizi". *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(ÖZEL SAYI).
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). "On the relationship between energy and GNP". *Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- Kyophilavong, P., Shahbaz, M., Anwar, S., & Masood, S. (2015). "The Energy-Growth Nexus in Thailand: Does Trade Openness Boost Up Energy Consumption?", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 46, 265-274.
- Lise, W., & Van Montfort, K. (2007). "Energy Consumption and GDP in Turkey: Is There A Co-Integration Relationship?", *Energy Economics*, 29(6), 1166-1178.
- Lu, W. C. (2017). "Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence From 17 Taiwanese Industries", *Sustainability*, 9(1), 50.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Menegaki, A. N., & Tugcu, C. T. (2016). "The sensitivity of growth, conservation, feedback & neutrality hypotheses to sustainability accounting". *Energy for Sustainable Development*, 34, 77-87.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2005). "Electricity Consumption, Employment and Real Income in Australia Evidence from Multivariate Granger Causality Tests", *Energy Policy*, 33(9), 1109-1116.
- Narayan, P. K. & R. Smyth (2005). "Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL Approach", *Journal of The Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115.
- Narayan, P. K. (2005). "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests", *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P. K. & S. Narayan (2005). "Estimating Income and Price Elasticities of Imports For Fiji in a Cointegration Framework", *Economic Modelling*, 22, 423-438.
- Narayan, P. K. & R. Smyth (2006). "What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001", *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- Özgün, F. (2024). "Türkiye’de Enerji Tüketimi, Yaşam Beklentisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Özel Sayı), 123-143.
- Park, S. Y., & Yoo, S. H. (2014). "The Dynamics of Oil Consumption and Economic Growth in Malaysia", *Energy Policy*, 66, 218-223.
- Park, J.Y. (1992). "Canonical Cointegrating Regressions", *Econometrica*, 60(1), 119-143.
- Payne, J. E. (2010). "A Survey of The Electricity Consumption-Growth Literature", *Applied Energy*, 87(3), 723-731.
- Perron, P. (1989). "The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Pesaran, M. H., Y. Shin & R. J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Phillips, P. C. B. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*.
- Salahuddin, M., & Alam, K. (2015). "Internet Usage, Electricity Consumption and Economic Growth in Australia: A Time Series Evidence", *Telematics and Informatics*, 32(4), 862-878.
- Sefer, U., & Usupbeyli, A. (2015). "The Causality Relationship Between Oil Consumption and Economic Growth in Turkey". *Ankara University SBF Journal*, 70(3), 769-787.
- Soytas, U., & Sari, R. (2003). "Energy Consumption and GDP: Causality Relationship in G-7 Countries and Emerging Markets", *Energy Economics*, 25(1), 33-37.
- Shahbaz, M., Khan, S., & Tahir, M. I. (2013). "The Dynamic Links between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development and Trade in China: Fresh Evidence from Multivariate Framework Analysis", *Energy Economics*, 40, 8-21.
- Shiu, A., & Lam, P.-L. (2004). "Electricity Consumption and Economic Growth in China", *Energy Policy*, 32, 47-54.
- Stern, D. I. (2000). "A Multivariate Cointegration Analysis of the Role of Energy in the US Macroeconomy", *Energy Economics*, 22(2), 267-283.

- Stern, D. I. (1993). "Energy and Economic Growth in The USA", *Energy Economics*, 15(2), 137–150.
- Stern, D. I. (2011). "The role of energy in economic growth". *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1219(1), 26-51.
- Tang, C. F., Shahbaz, M., & Arouri, M. (2013). "Re-Investigating the Electricity Consumption and Economic Growth Nexus in Portugal", *Energy Policy*, 62, 1515-1524.
- Tang, C. F., Tan, B. W., & Ozturk, I. (2016). "Energy Consumption and Economic Growth in Vietnam", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1506-1514.
- Tari, R. & D. Ç. Yildirim (2009). "The Effect of Exchange Rate on Export: An Analysis for Turkey", *Journal of Management and Economics*, 16(2), 95- 105.
- Uçak, S., & Usupbeyli, A. (2015). "Türkiye’de petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3), 769-787.
- Uslu, H. (2022). "Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Yapısal kırılmalı bir analiz". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 188-217.
- Van Zon, A., & Yetkiner, I. H. (2003). "An endogenous growth model with embodied energy-saving technical change". *Resource and energy economics*, 25(1), 81-103.
- Vecchione, G. (2011). "Economic Growth, Electricity Consumption and Foreign Dependence in Italy between 1963–2007", *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 6(3), 304-313.
- Yang, H. Y. (2000). "A Note on the Causal Relationship between Energy and GDP in Taiwan", *Energy Economics*, 22(3), 309-317.
- Yapraklı, S. (2013). "Enerjiye Dayalı Büyüme Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar", *İstanbul: BETA Yayıncılık*, 80-91.
- Yapraklı, S., & Yurttancıkmaç Z. C. (2012). "Causality Between Electricity Consumption and Economic Growth: An Econometric Analysis on Turkey". *Cumhuriyet University Journal of Economics & Administrative Sciences Journal*, 13(2).
- Zou, G., & Chau, K. W. (2006). "Short-and Long-Run Effects between Oil Consumption and Economic Growth in China", *Energy Policy*, 34(18), 3644-3655.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.07.2024 ✓Accepted/Kabul: 30.12.2024

DOI:10.30794/pausbed.1509973

Research Article/Araştırma Makalesi

Emir, M. (2025). "Fransa ve Almanya'nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri ve Karşılaştırmalı Analizi (2010-2024)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 195-215.

FRANSA VE ALMANYA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL STRATEJİLERİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ (2010-2024)

Mehmet EMİR*

Öz

Fransa ve Almanya günümüz dünyasında uluslararası ilişkiler alanında en güçlü aktörler arasında yer almaktadır. Her iki aktörün de izlediği bölgesel ve küresel stratejiler dikkatle takip edilmektedir. Fransa ve Almanya'yı izledikleri stratejiler yönüyle özgün kılan en önemli unsur ise her iki devletinde ulusal kimlik ve değerleriyle beraber Avrupa Birliği'nin (AB) başat aktörü olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Fransa ve Almanya ulusal çıkarlarını gerçekleştirme çabasının yanı sıra AB kurumsal yapısının güçlendirilmesi konusunda da uyumlu stratejiler benimsemek zorundadır. Bununla beraber müttefikleriyle ilişkileri de bir diğer önemli stratejik unsurdur. Sahip olunan politik, ekonomik ve askeri kapasitelerde izlenecek stratejileri doğrudan etkilemektedir. Çalışma günümüzde devam eden Ukrayna-Rusya Savaşı, Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesinde yaşanan gerilim ve şiddet olaylarının yanı sıra yükselen güç Çin'e yönelik stratejik yaklaşımlarda benzerliklerin olduğu kadar farklılıkların olduğunu da göstermektedir. Ancak geniş bir bakış açısıyla her iki aktörün de ulusal çıkarlarını gerçekleştirme çabalarının yanı sıra müşterek hareket edebilme potansiyelini de uyumlu bir şekilde değerlendirdikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Fransa, Almanya, Strateji, Güç, Savaş.*

REGIONAL AND GLOBAL STRATEGIES OF FRANCE AND GERMANY AND COMPARATIVE ANALYSIS (2010-2024)

Abstract

France and Germany are among the most powerful actors in the field of international relations in today's world. The regional and global strategies followed by both actors are followed carefully. The most important factor that makes France and Germany unique in terms of the strategies they follow is that both states are the leading actors of the European Union with their national identities and values. Therefore, in addition to their efforts to realize their national interests, France and Germany must also adopt compatible strategies to strengthen the institutional structure of the European Union. However, relations with its allies are another important strategic element. It directly affects the strategies to be followed in political, economic and military capacities. The study shows that there are similarities as well as differences in the strategic approaches towards the rising power China, as well as the ongoing Ukraine-Russia War, the tension and violence in the North Africa and the Middle East region. However, from a broad perspective, it has been observed that both actors harmoniously evaluate the potential for joint action as well as their efforts to realize their national interests.

Keywords: *France, Germany, Strategy, Power, War.*

*Dr., Bağımsız Araştırmacı.

e-posta: mehmetemir019@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3143-1439>)

1. GİRİŞ

Fransa ve Almanya'nın izlediği bölgesel ve küresel stratejiler uluslararası ilişkiler alanında her zaman ilgi odağı olmuştur. Her iki devletinde gerek AB kurumsal yapısı gerekse de dünya çapında cereyan eden önemli olaylarda güçlü ve kararlı politikaları vardır. Günümüz dünyasında Fransa ve Almanya'nın tekil aktör olarak eylemselliklerinin yanı sıra ortak hareket edebilme anlayışları da ağırlık kazanmıştır. Ukrayna-Rusya Savaşı, Çin'in Afrika açılımı, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşanan gerilimler ve şiddet olayları her iki devlet açısından da yakından takip edilmektedir.

Fransa, AB'nin başat aktörü olarak halen devam eden bütünleşme sürecinin önemli bir destekçisidir. Bunun yanında Akdeniz ve Afrika'da ulusal çıkarlarını güçlü bir şekilde gerçekleştirme stratejisini benimsemiştir. Almanya da komşusu ve müttefiki Fransa gibi AB'nin başat bir aktörüdür. Birlik içindeki politikaları ilgiyle izlenen Almanya'nın asıl gücü ise ekonomisinden kaynaklanmaktadır. AB'nin tamamen atlatamadığı büyük bir sorun olan Avro krizinde çözüm beklenen aktör olmuştur. Almanya açısından sorunlara dair barışçıl stratejiler izlenirken taraflar arasında görüşmeler yoluyla uygun çözümlerin bulunabileceği politikası kabul görmektedir.

Fransa ve Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejileri bazı yönleriyle uyum gösterirken bazı yönleriyle de farklılıklar içermektedir. Her iki aktör içinde önemli bir müttefik olan ABD'ye bakış açılarında zaman zaman ayrışmalar olmaktadır. Afrika'da hayati çıkarları olan Fransa için kıtada gücünü artıran Çin önemli bir rakip olarak görülürken diğer yandan Almanya açısından ise öncelikle ekonomik etkenlerin ön planda tutulduğu ticari aktördür. Fransa, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimî üyesi olmasının yanı sıra sahip olduğu nükleer silahlarla güç kapasitesini daha etkin bir şekilde kullanabilmektedir. Almanya ise bu avantajlardan yoksun bir şekilde ekonomik gücüyle ön plana çıkmaktadır. Günümüzde Rusya'nın Ukrayna ile halen devam eden savaşında iki aktörün stratejileri çoğunlukla uyum göstermektedir. Askeri kapasite ve güce dair stratejilerde ABD ve NATO ile uyumlu bir politika izlenmektedir. Her iki aktörün de izlediği stratejiler tarihsel süreçteki kararlarıyla uyumaktadır. Bu araştırma, Fransa ve Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejilerini tarihsel süreçlerini de esas alarak 2010 yılından itibaren değerlendirmektedir. Makale; Liberal Kurumsalcılık ve Karşılıklı Bağımlılık Çerçevesinde Fransa ve Almanya'nın Politik Eylemsellik Motivasyonu, Fransa ve Almanya'nın Bölgesel ve Küresel Stratejilerinin Metodolojik Analizi, Fransa'nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri, Almanya'nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri, Fransa ve Almanya'nın Stratejik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması ve varılan sonuçları içermektedir. Her iki aktörün de bölgesel ve küresel stratejileri kapsamlı bir şekilde analiz edilerek Uluslararası ilişkiler alanına özgün katkılar sağlanması hedeflenmiştir.

2. LİBERAL KURUMSALCILIK VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK ÇERÇEVESİNDE FRANSA VE ALMANYA'NIN POLİTİK EYLEMSELLİK MOTİVASYONU

AB'de ekonomik bütünleşme düşüncesi üye devletler arasında çatışma riskini ortadan kaldırdığı gibi ortak çıkarların gerçekleştirilebilmesi için de tarihi bir fırsat olmuştur. Serbest ticaretin işleyişine yönelik engellerin ortadan kaldırılması etkili bir sonuç vermiştir. Tarihsel süreçte aralarındaki sorunları askeri yöntemlerle çözmeye çalışan Fransa ve Almanya'nın ortak ekonomik çıkarları çerçevesinde çoğunlukla uyum içinde hareket edebilmeleri büyük başarıdır. Bu sayede savaş ve çatışma yerine barışın ve ekonomik bütünleşmenin öne çıkarıldığı bir dönem yaşanmaktadır. Her iki aktörün de ekonomik uyum içindeki ortak tutum ve hareketleri AB'nin bütünleşme süreci bağlamında dikkatle izlenmektedir.

Fransa ve Almanya'nın iş birliği için ekonomik bütünleşme süreciyle başlanan dikkat çekici hamleler diğer alanlara da yayılmaktadır (Mitrany, 1948: 159-160). Devletler arasındaki karşılıklı çıkarın gerçekleştirilebilme potansiyeli bütünleşme sürecini olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca uluslararası kurumlardaki etkinlikleri de devletlerin ulusal çıkarlarını daha geniş bir şekilde değerlendirebilmelerini sağlamıştır. Uluslararası kurumlarla birlikte hareket edebilme motivasyonu devletlerin sahip oldukları egemenlik anlayışlarında değişikliğe gitmelerine neden olmuştur (Burchill, 2013: 97). Fransa ve Almanya'da ulusal çıkar kavramının daha geniş bir şekilde değerlendirilerek hem diğer aktörün hem de Birlik kurumsal yapısının dikkate alındığı görülmüştür.

Uluslararası sistemin anarşik oluşu devletlerin iş birliği yapmalarına yol açmaktadır. Bu iş birliği aktörlerin kurumsal yapıları vasıtasıyla icra edilmektedir (Powell, 1994: 338). Bununla beraber devletler izleyecekleri

politikalarla karar verirken rasyonel tercihlerde bulunmaktadırlar (Özdemir, 2012: 97). Aktörler arasındaki iş birliğinin belirli kurallar çerçevesinde yapılması ayrıca anarşiden kaynaklanan riskleri de azaltmaktadır. Devletlerin anarşi ortamında özellikle küresel hedeflerine ulaşmaları çok zordur. Bu nedenle diğer aktörlerle yapılan iş birliği sayesinde birbirlerine olan güven artacağı gibi istikrarlı ve sürdürülebilir bir düzen de sağlanmaktadır. Her koşulda devletlerin ulusal çıkar motivasyonları çok güçlü olacağı için yapılacak iş birliklerinin kurumlar tarafından belirlenen kurallara göre kontrol altında tutulması çok önemlidir. Aktörler arasındaki çıkar motivasyonu azami seviyede olacağından dolayı devletlerin kurumsal kimlik etrafında ortak hareket etme niyetleri güçlü kalacaktır. Fransa ve Almanya ortak tutum ve eylemlerinde ulusal çıkar motivasyonlarını güçlü tutarken AB kurumsal yapısı altında da uyumlu iş birliği göstermektedirler. AB'nin kurumsal olarak güçlü yapısı aynı zamanda aktörler arasındaki etkileşimi belirlenmiş kurallar çerçevesinde uyumlu kılmaktadır. Dolayısıyla aktörler ulusal çıkarlarını gerçekleştirirken AB çatısı altında uyumlu politikaları izleyebilmeyi de çoğunlukla başaramışlardır.

AB'nin kurumsal yapısının gücü ve kurallarının uygulanabilirliği aynı zamanda Fransa ve Almanya'nın uyumu ve ortak eylemselliklerini de doğrudan etkilemektedir (Schuette & Dijkstra, 2023: 1325-1331). Bu sayede ortak güvenlik ve savunma, ekonomik krizlere karşı mücadele, iklim değişikliğine yönelik önleyici tedbirler ve terör tehdidine karşı müşterek eylem planı gibi konularda iş birliği sürdürülebilmektedir (Smith, 2003: 556-571). Birlik çapında kurumsallaşmanın gücü hem güvenlik bağlamında hem de diğer ortak konuların uygulanabilirliği hususunda mutlak öneme sahiptir (Amadio Viceré, 2021: 516-519; Emir, 2024a: 79; Onderco & Portela, 2023: 165-170). AB'nin başat gücü olan her iki aktörün de eylemlerindeki kurumsallaşmanın ortaya çıkardığı sinerji dikkate değerdir.

Devletler arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık geleneksel uyuşmazlıklara yönelik etkili bir çözüm önerisi olarak görülmüştür (Burchill, 2013: 99-100). Tarihsel süreçte Fransa ve Almanya arasındaki sorunların çözümüne dair geleneksel politika tercihleri savaş ve çatışmalarla sonuçlanmıştır. Ancak sonrasındaki hükümetler arası müşterek eylem motivasyonu ve Birlik seviyesinde ekonomik bütünleşmenin amaçlanmış olması sayesinde toprak kazanımı yerine uyumlu eylemlerle refahın artışına önem verilmiştir (Moravcsik, 1993: 517-519). Dolayısıyla yapılan güçlü ekonomik iş birliği vasıtasıyla hem ulusal çıkarlar azami derecede gerçekleştirilmiş hem de müşterek çıkarlar bölgesel ve küresel seviyede etkili bir şekilde değerlendirilebilmiştir. Sonuç olarak karşılıklı ekonomik bağımlılık günümüzde iki aktör arasında daha güçlü politik, ekonomik ve askeri iş birliğini sağlamıştır.

3. FRANSA VE ALMANYA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL STRATEJİLERİNİN METODOLOJİK ANALİZİ

Uluslararası ilişkiler alanında meydana gelen olayların algılanışı özellikle medya ve iletişim yoluyla gerçekleştirilmektedir. Çerçeveleme teorisi vasıtasıyla uluslararası olaylar, diplomatik söylem ve eylemlerin algıyı nasıl şekillendirdiği analiz edilmektedir (Triandafyllidou & Fotiou, 1998: 61-65). Bu noktada önemli olan husus konunun hangi yönden ve nerelere vurgu yapılarak yansıtılacağıdır. Dolayısıyla söylem, söylemin çerçevelenmesi (kriz, tehdit, fırsat gibi), söylem metninin analizi, söylemin hedef kitlesi ve sonrasında oluşan algının benimsetilmesi gerekmektedir. Çerçeveleme teorisi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin ABD'nin savaşları iç kamuoyunda "medeniyet götürme", "demokrasi", "özgürlük" gibi çerçevelerle kavramsallaştırılırken karşıt medyada ise bu durum "sömürü" ve "işgal" şeklinde sunulmuştur (Emir, 2024d: 142-145). Benzer şekilde Ukrayna-Rusya Savaşı, Rus medyasında "NATO'nun genişlemesine yanıt" olarak sunulurken karşıt medyada ise aynı durum Rusya'nın saldırganlığı olarak yansıtılmıştır (Emir, 2024b: 108). Çerçevelemenekle aktarılmış ve bu şekilde oluşturulmuş algının çok boyutlu sonuçları vardır. Bu durum politikacılara uluslararası olayları kendi kamuoylarına istedikleri şekilde algılatma fırsatını vermektedir. Özellikle savaş, barış, dost ve düşman gibi kavramlar toplumsal hafızaya istenilen şekilde yerleştirilmektedir.

Fransa ve Almanya'nın gerek tekil aktör gerekse de AB bağlamındaki iş birlikleri söylemsel olarak bazı kavramlarla çevrelenmiştir. Bu bağlamda aktörler arasındaki ortaklık, uzlaş ve çatışma alanları kullanılan birtakım kavramlar vasıtasıyla ve algısal yöntemlerle hedef kitleye aktarılmaktadır.

Her iki aktöre yönelik olarak kullanılan "AB'nin başat güçleri" ya da "AB'nin lokomotifleri" gibi kavramlar aslında Birlik kurumsal yapısı içindeki liderlik vasfını ifade etmektedir (Bulmer & Paterson, 2013: 1401; Paterson, 2011: 61). Aktörlerin sahip olduğu demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne vurgu yapılarak ortaklık çerçevesi belirlenmektedir. Bu sayede Fransa ve Almanya'nın ulusal çıkarlarının yanı sıra belirlenen müşterek dış

politika da ulusüstü bir yapılanma yönüyle öne çıkarılmaktadır (Emir, 2022: 45). Dolayısıyla aktörlerin ulusal güçleri aynı zamanda Birlik seviyesindeki konumlarıyla beraber kamuoyuna aktarılmaktadır. Avrupa bütünleşmesine dair güven telkin eden bu tür kavramlar vasıtasıyla ortaklık çerçevesinin vurgulanması çok önemlidir.

Aktörlerin Ukrayna-Rusya Savaşı ve Çin'e yönelik farklı yaklaşımlarındaki çatışmacı üslupları da özgün bir yöntemle yansıtılmaktadır. Bu durum "Paris–Berlin eksenindeki görüş ayrılıkları", "Fransa'nın güvenlik endişeleri" ya da "Almanya'nın ekonomik kaygıları" gibi söylemlerle çevrelenmektedir (Emir, 2023b: 71-72). Medya vasıtasıyla yansıtılan bu mesajlar aslında farklı politik merkezlerin fikir ayrılığı yaşadığı konulara vurgu yaparak aktörlerin AB kurumsal yapısı altında müşterek bir eylem zemini aradığı izlenimini vermektedir. Dolayısıyla aktörler her zaman aynı politikaları benimsemese dahi anlaşmazlıkların kurumsal mekanizmalarla çözülebileceği algısı oluşturulmaktadır.

Ortaklık ve çatışma eylemlerinin arasında yer alan bir diğer kavramsallaştırma ise uzlaşma çerçevesidir. Tutum ve eylem konusunda yeterli bir ortaklık ilişkisinin oluşmaması ya da çatışmacı bir politikanın yerini üzerinde uzlaşmış bir diplomasinin alması durumunda uzlaşma çerçevesi kullanılmaktadır. Örneğin düzensiz göçle mücadele ya da Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesindeki sorunlara yönelik ortak bir uzlaşma zemininde çözüm bulunması "dayanışma" ve "Avrupa'nın sorumluluğu" şeklinde çevrelenmektedir (Emir, 2024c: 213). Bu sayede aktörlerin görece elde edecekleri çıkarları yerine kurumsal olarak AB seviyesinde çözüm bulma kapasiteleri ortaya konmaktadır (Hoffmeyer-Zlotnik, Lavenex & Lutz, 2023: 49-59; Parlamentosu, 2015).

Fransa ve Almanya'nın diplomatik söylemleri ile stratejik eylemlerinin kamuoyuna yansıtılma şekli çok önemlidir. Aktörlerin ulusal çıkarlarıyla birlikte kurumsal uyumu da dikkat çekici bir şekilde işlenmektedir. Kurumsal yapının vurgulanması sayesinde aktörlerin yalnızca ulusal çıkarları çerçevesinde hareket etmedikleri ve sorunların çözümüne dair ortak ya da uzlaşmış tutum ve eylemlerin benimsenmiş olduğu algısı da ortaya konmaktadır. İzlenen bu yöntem vasıtasıyla liberal kurumsalcılığın iş birliği yönü vurgulanmaktadır. Sonuç olarak çerçeveleme teorisinin etkili bir şekilde uygulandığında başarıya ulaşılabildiği görülmüştür. Fransa ve Almanya'nın ulusal çıkarlarının yanı sıra Birlik seviyesinde ortak hareket edip etmediklerine dikkat edilmesi ise bu yöntemin başarısını doğrulamaktadır.

4. FRANSA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇ UNSURLARI

Fransa politik, ekonomik ve askeri gücüyle küresel seviyede çok önemli bir aktördür. Özellikle sahip olduğu nükleer gücü ve denizasını topraklarıyla dikkat çekmektedir. AB'nin başat bir aktörü olan Fransa bununla beraber Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Birleşmiş Milletlerde (BM) önemli bir konumdadır. AB'nin bölgesel politikalarında belirleyici bir güce sahip olmasının yanında Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında da etkilidir. Arap ülkeleriyle de iyi ilişkiler geliştiren aktör bu bağlamda karşılıklı bir şekilde politik, ekonomik ve askeri faaliyetlerini sürdürmektedir.

Fransa'nın uyguladığı küresel politikalarında ülkenin tarihsel sürecinde iz bırakan devlet adamlarından birisi olan Charles de Gaulle'nin büyük etkisi vardır. Gaulle'nin bakış açısından Fransa'nın küresel bir güç olmasıyla onun büyüklüğü doğrudan ilişkilidir. Nitekim Fransa için dört büyük stratejik temel belirlenmiştir. Bunlar; caydırıcı bir askeri güç olmak (nükleer silah kapasitesiyle), bölgesinde etkili bir aktör olmak (AB'ne yön veren başat ülke), tarihsel süreçte etkisi hiç azalmayan ve Fransa için vazgeçilemez bir aktör olan Almanya ile daimî bir iş birliği ve iyi ilişkilerin devamı ve son olarak Fransa için hiçbir zaman değişmeyen Afrika politikasının sürdürülmesidir (Altıntaş, 2017: 311-338; Chafer, 2005: 7-23). Fransa'nın BMGK daimi üyesi olması onun ulusal çıkarlarını gerçekleştirebilmesi için büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu sayede küresel politikalarında çok etkili ve sonuç alıcı stratejiler izleyebilmektedir. Belirtilen bu unsurlar vasıtasıyla Fransa gerek bölgesel gerekse de küresel seviyede stratejiler izleyebilen etkin bir güçtür.

5. FRANSA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇ STRATEJİLERİ

Fransa'nın tarihsel süreçte yaşadığı olayların etkisi onun bölgesel ve küresel güç stratejilerinin anlaşılmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu doğrultuda ülke tarihi açısından üç önemli olay ön plana çıkmaktadır. İlk olarak 1815 yılındaki Waterloo yenilgisi Fransa'nın tarih sahnesindeki yerini dönemin yükselen İngiltere'sine bırakmasına neden olmuştur. Aynı çağda Fransa'nın engel olamaması nedeniyle tamamlanan Alman Birliği de güç dengelerini

bir kez daha değiştirmiştir. Almanya'nın güçlü bir şekilde ortaya çıkışı Fransa için her alanda atacağı adımlara dair dikkate alması gereken çok önemli bir aktörün varlığına işaret etmiştir. Bir diğer önemli süreç ise Soğuk Savaş ve sonrasındaki dönemdir. İkinci Dünya Savaşında Almanya'nın işgaline uğrayan Fransa'ya ABD tarafından gelen desteğin gecikmesi nedeniyle bu devlete yönelik olumsuz ve şüpheli bir yaklaşım benimsenmiştir. Almanya'nın zayıf kalması gerektiği stratejisiyle beraber ABD'nin de güvenilir bir müttefik olduğu değerlendirilmiştir. Ancak sonrasındaki süreçte günümüz AB temellerinin henüz belirgin bir şekilde atılmadığı dönemde Almanya'ya karşı ihtiyatlı olmakla beraber daha ılımlı bir politika izlenmiştir. Fransa özellikle nükleer silahlanma yarışında kendine yer edinme stratejisine odaklanarak nükleer güce erişmiştir. Avrupa'nın ekonomik olarak bütünleşme hedefinde ve kıta Avrupası'nda güvenliğin sağlanmasında başat rol oynamıştır. Son olarak Milenyum çağında Fransa değişen küresel koşullara uygun olarak terörle mücadele odağında uluslararası güvenlik çerçevesinde uygulanan politikalara ağırlık vermiştir. Bu dönemde ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uyguladığı küresel politikalar daha fazla dikkate alınırken 2009 yılında NATO'nun askeri teşkilatına yeniden dönüşmüştür. Fransa tarihsel süreçteki önemli kırılma anlarına uygun olarak Almanya ile iyi ilişkiler geliştirmeye önem verirken diğer yandan da ABD ve İngiltere ile ilişkilerini çıkarları çerçevesinde değerlendirmiştir. Tekil aktör olarak Afrika ve Arap dünyasındaki özgün politikalarını ise değişmeden kararlılıkla izlemektedir.

Fransa'nın bölgesel ve küresel stratejilerindeki en belirgin avantajı BMGK üyeliğidir. Bu sayede BM'de daha etkin bir politika izleyebilmektedir. Fransa'nın diğer stratejileri ise müttefiklik ilişkilerine ve özellikle ABD politikalarına yöneliktir. ABD'nin dış politikada uyguladığı sert gücüne karşılık Fransa ulusal çıkarının yanı sıra AB politikaları çerçevesinde de stratejilerini sahaya yansıtabilmektedir. Fransa'nın ulusal güvenlik stratejisi denizasıırı toprakları dahil olmak üzere devletin korunması ve caydırıcılığın en üst seviyede tutulmasına dayanmaktadır (BBC News, 2024). Bununla beraber gerekli gördüğü durumlarda askeri operasyonlara katılarak bölgesel ve küresel çıkarlarının gerçekleştirilmesine dikkat etmektedir. Fransa açısından bölgesel ve küresel stratejilerinde başarı için birtakım öncelikler vardır. Bunlar vatandaşlarının her şart altında güvenliğinin ve haklarının sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenliğin devamı, NATO ile ilişkilerin güçlü tutularak müttefiklik ilişkisinin sürdürülmesi, Afrika ve Arap coğrafyasındaki etki alanının korunması ve Fransa'nın çıkarlarına uygun olduğu sürece mevcut uluslararası siyasetin korunmasına destek verilmesidir (Altıntaş, 2017: 311-338).

Fransa sahip olduğu elverişli politik araçlarla küresel düzeyde yaklaşımı dikkate alınan bir güçtür. Bu nedenle AB'nin başat ve karar verici unsuru olması ile BMGK üyeliği sayesinde ulusal çıkarlarının daha etkili izlenebilmesine dair büyük bir hareket alanı açılmaktadır. Bu hareket alanı aktörün AB-ABD ilişkilerini yönlendirebilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Fransa'nın çok yönlü politika belirleyebilme ve bunları etkili bir şekilde gerek tekil aktör olarak gerekse de AB'nin yaklaşımı şeklinde uygulayabilme kapasitesi vardır. Fransa'nın küresel stratejileri nüfuz alanlarındaki hakimiyetini sürdürme, gerekli gördüğü durumlarda askeri operasyon düzenleme ya da destek olma, nükleer güç olmaya devam etme, uluslararası kurumlardaki etkili konumunu sürdürme, ABD ile kontrollü bir stratejik yaklaşım, icra edilen politikaların mümkün olduğunca çok yönlü olmasını sağlama ve dış politikada daima dikkate alınan bir aktör olarak dinamik eylem gücüne dayanmaktadır (Bozo, 2016).

Fransa uluslararası alanı etkileme kapasitesine sahip çok yönlü stratejiler izleyebilen bir aktördür. Fransa'nın icra ettiği politikaların odağında özellikle Afrika ve Orta Doğu yer alırken bununla beraber Orta Asya ve Doğu Asya'da da etkin stratejiler uygulamaktadır. Ülkenin Afrika stratejisi politik nüfuzunu sürdürmeye ve daha da önemlisi ekonomik çıkarlarını korumaya dayanmaktadır (Fırat, 2009: 115-163). Orta Doğu'da ise aktörün tarihsel geçmişinden kaynaklanan politik, ekonomik ve kültürel yaklaşımları izlediği görülmektedir. Fransa, Afrika politikasında askeri güç unsurunu da kullanırken diğer bir nüfuz alanı olan Orta Doğu politikasını ise daha diplomatik bir şekilde icra etmektedir. Afrika'da icra edilen askeri operasyonlara tekil aktör düzeyinde ya da gerekli durumlarda BM ve NATO'nun bir unsuru olarak iştirak edilmektedir. Askeri operasyonlar ulusal çıkarlar gereği diplomatik ilişkilerin devamı olarak değerlendirilmektedir. Fransa açısından eski sömürgeleri üzerindeki nüfuzunu sürdürebilmesi uluslararası stratejisi için vazgeçilemez bir politikadır.

Nükleer silahlara sahip olmak Fransa'nın küresel stratejileri bağlamında mutlak bir unsurdur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki silahlanma yarışında nükleer silahlar fark yaratıcı bir etkiye sahip olmuştur. Sovyetlerin yayılmacı politikası ve ABD'nin tahakküm altına almaya dayalı güvenilir hareket tarzı Fransa'nın nükleer silahlar konusunda önemli bir aktör olmasına neden olmuştur. Nükleer silahların varlığı

Fransa'ya 1960'lardan başlayarak büyük bir prestij sağlamıştır. Nitekim Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını bile ancak Soğuk Savaşın bitişinden sonra 1992 yılında imzalamıştır (Altıntaş, 2017: 311-338). Fransa'nın sahip olduğu nükleer silah gücü hem kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hem de AB'nin sahip olduğu nükleer güç bağlamında emsalsizdir. Fransa haricinde AB üye devletlerinde nükleer silah yoktur.

Fransa'nın dış politika stratejilerinde BMGK üyeliği en önemli avantajıdır. Küresel stratejileri için çok önemli bir aşama olan bu üyelik Fransa'nın dünya çapında alınan en önemli kararlardaki bağlayıcı söz hakkının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla BM tarafından yapılacak askeri operasyonlar için kararları doğrudan etkili bir aktör olarak politik, ekonomik ve askeri ilişkileri daha öncelikli olmaktadır. Özellikle ABD karşısında imkân ve olanaklar ölçüsünde denge oluşturmaya çalışan Fransa'nın bu avantajı çok önemli bir çıkar unsurudur. Nitekim AB içinde BMGK daimî üyesi tek devlet olması da onun bölgesel ve küresel stratejilerini daha dikkate alınır ve etkili kılmaktadır. Bununla beraber Fransa'nın ulusal çıkarları için AB üyesi olmasının önemi göz ardı edilemez. Fransa, AB'nin Almanya ile beraber başat aktörü olarak itici gücüdür. Dolayısıyla ulusal gücünün değeri AB üyeliğiyle birlikte değerlendirildiğinde katlanarak artmaktadır. Diğer bir ifadeyle AB'nin sağlamış olduğu ekonomik ve politik güç avantajı Fransa'nın dış politika stratejilerinde eylemlerini daha görünür kılmaktadır. Ülkenin geleceğine dair icra edeceği bütün stratejik hamlelerinde AB'nin çok büyük etkisi vardır. Fransa için bölgesel ve küresel stratejilerinde önemli bir uluslararası kurum da NATO'dur. NATO üyeliği Fransa için küresel seviyede yapılacak askeri operasyonlarda öncelikli söz hakkı vermektedir. AB üyeliği ve BMGK ile beraber değerlendirildiğinde NATO üyeliği Fransız dış politikasının tamamlayıcı unsurudur. Aktör uluslararası örgütlerdeki konumunu iyi değerlendirerek güç kapasitesini ve eyleme geçiş seçeneklerini etkili bir şekilde kullanmaktadır.

Fransa'nın ABD ile olan ilişkileri onun bölgesel ve küresel stratejileriyle doğrudan bağlantılıdır. Bunun temelinde yatan gerekçe ise Fransa'nın gerek bölgesel gerekse de küresel strateji sahasında çoğunlukla ABD'nin de var olmasıdır. Dolayısıyla ABD gibi küresel bir hegemon devlet her zaman dikkate alınmaktadır (Örmeci & Bezmez, 2019). Ancak Fransa'nın ABD ile ilişkileri doğrusal bir süreç izlememektedir. ABD ile ulusal çıkarları ölçüsünde tekil aktör olarak ve/veya AB'nin temsilcisi sıfatıyla politik, ekonomik ve askeri ilişkiler yürütmektedir. ABD ile müttefiklik ilişkisi çıkarlar nispetinde değişkenlik göstermektedir. Fransa müttefikinin uluslararası politikalarına çıkarları ölçüsünde destek vermektedir. Ancak ABD'nin AB üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümden rahatsız olan Fransa buna yönelik çekincelerini ve karşı duruşlarını ise açıkça göstermektedir. Bu bağlamda ABD'nin karşısında tek başına durmak yerine diğer aktörleri de dahil ederek sorumluluk ve risk yayma politikasını izlemektedir. İzlediği bu stratejik yaklaşım zaman zaman ABD ile olan ilişkilerine olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Fransa'nın ABD ile ilişkileri AB içindeki konumu ile beraber Rusya, Çin ve Türkiye gibi önemli devletlerle karşılıklı ilişkilerini de etkilemektedir.

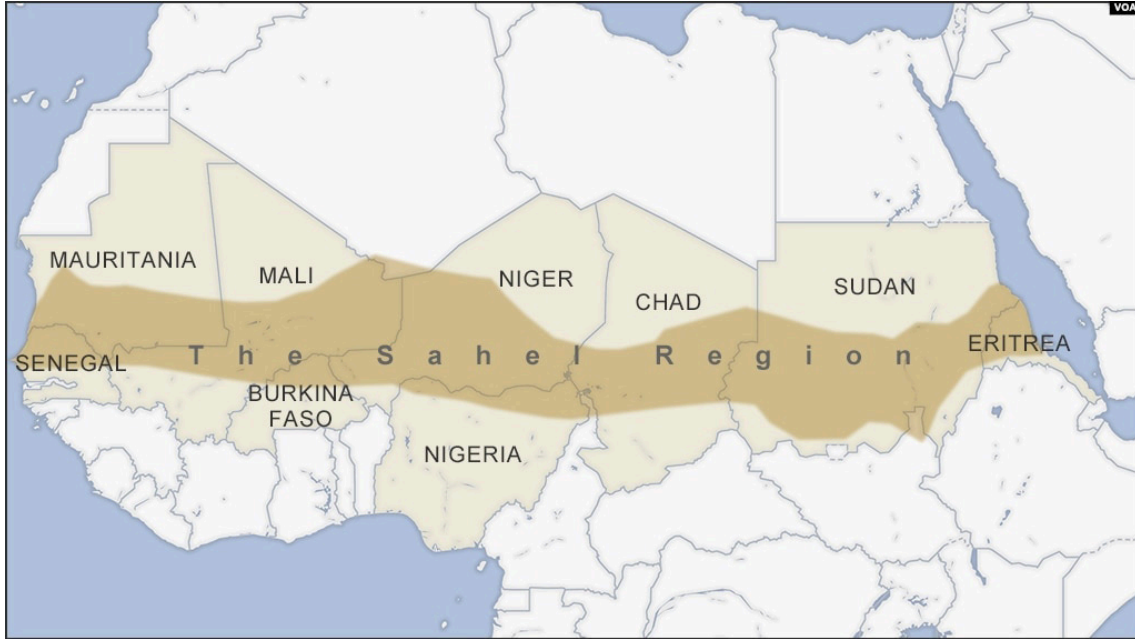
6. FRANSA'NIN 2010 YILINDAN İTİBAREN BÖLGESEL VE KÜRESEL STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fransa'nın bölgesel ve küresel stratejilerinin değerlendirilmesi yakın zamanda uluslararası ilişkiler açısından dikkat çeken olaylarla doğrudan bağlantılıdır. Fransa'nın eski sömürgelerinin odağında devam eden Afrika politikası, AB hudutlarında halen sıcaklığını koruyan Rusya-Ukrayna Savaşı, gerilimin hiçbir zaman azalmadığı ve şiddetin sürekli yaşandığı Orta Doğu politikası, yükselen güç Çin'e karşı izlenen stratejiler ve son olarak da ABD ile ilişkilere dayalı stratejik yaklaşımlar ülke gündeminin neredeyse değişmez konularıdır. Fransa'nın bölgesel ve küresel stratejilerinin tamamının tarihsel bir süreci vardır. Dolayısıyla izlenen stratejik yaklaşımlar köklü bir tarihsel geçmişe sahiptir.

Fransa'nın gerek bölgesel gerekse de küresel stratejilerinin en temel bileşeni eski sömürgeleridir. 2010 yılından itibaren Fransa'nın etki alanındaki devletlerde darbeler gerçekleşmektedir (Euronews, 2023). Mali'de 2012 yılında başlayan isyan hareketleri Fransa'nın 2013 yılındaki Serval Operasyonu ile son bulmuştur (Boeke & Schuurman, 2015: 801-825). Ancak yönetimde istikrarın sağlanamaması üzerine 2020 ve 2021 yılında yeniden askeri darbeler gerçekleştirilmiştir. Çad'da Devlet Başkanı İdris Debi'nin 2021 yılında isyancılar tarafından öldürülmesinden sonra ordu yönetime el koymuştur. Ölen başkanın yerine oğlu Muhammed İdris Debi geçirilmiştir. Gine'de 2021 yılında askeri darbe yapılmıştır. Yönetimi ele geçiren askeri cunta 2023 yılı başından itibaren geçiş sürecini başlatmak istese de muhalefet tarafından bu öneri reddedilmiştir. Burkina Faso'da 2022 yılının başında ve sonuna doğru iki defa askeri darbe gerçekleştirilmiştir. Nijer yönetimine karşı 2023 yılı temmuz ayında askeri darbe yapılmıştır. Gine Bissau'da da 2022 yılında darbe girişiminde bulunulmuştur.

Afrika’da hakimiyetindeki devletlere bağımsızlıkları verilirken resmi dilin Fransızca olması ve eğitim üzerindeki tahakkümü Fransa’ya büyük avantajlar sağlamıştır. 1950’lerin sonundan itibaren ayrıcalıklı bir aktör olarak Fransa’nın Afrika kıtasındaki politik, ekonomik ve kültürel nüfuzunun sürdüğü görülmüştür. Bununla beraber bölgede ortak para birimi zorunlu kılınarak bu kırılgan devletlerin ekonomik olarak da tahakkümü sağlanmıştır. Eski sömürgelerinin *Afrika Finansal Topluluğu frangı* (CFA) kullanması teşvik edilmiş ve bu sayede ticari ilişkilerde standartlaşma hedeflenmiştir. CFA Avrupa para birimi Avro ile sabitlenmiştir. İhracatları kısıtlı olan eski sömürgelerin ithalatlarının büyük kısmı ise Fransa ile gerçekleşmiştir. Fransa tarafından alacaklarına karşılık bu ülkelerin gelirlerinin büyük kısmı kendi bünyesinde tutulmuştur. Ancak zamanla Fransa’nın bölgedeki ekonomik etkisinde azalma görülmüştür. Eski sömürgelerde Fransız şirketlerinin de yoğun bir gücü vardır (Kökçam, 2023). Dolayısıyla Fransa’nın politik gücünün yanında istenildiğinde ekonomik gücü de hissedilir olmuştur. Afrika’da Frankofon ülkelerde yaşayan gençler ve nitelikli iş gücünün Fransa’ya gelmesi teşvik edilmiştir. Geniş bir kitlenin Fransızca konuşması teşvik edilerek bölge politikaları yumuşak güçle de desteklenmiştir. Bu durum ülkenin hedef kitle üzerindeki prestiji bağlamında motivasyon sağlayarak özendirici ve ikna edici olmuştur. Fransa’nın Afrika’yla ilişkileri özellikle yeni milenyumla beraber etkisini kaybetmeye başlamıştır. Buna yönelik çok önemli dönüm noktaları görülmüştür.

Fransa ve eski sömürgeleri arasındaki ilişkiler kontrol altında tutmaya çalıştığı Sahel bölgesi odağında gerçekleşmektedir (Harita 1). Sahel bölgesiyle kıtanın doğu ucundan batı ucuna kadar etkili bir nüfuz alanı sağlamayı hedefleyen Fransa’nın bu stratejisi günümüzde tehlike altındadır. Bölgenin üstü ve altı arasında yer alan aktörlerin birbirleriyle etkileşimi kesilerek daha etkin bir tahakkümün kurulması planlanmıştır.

Harita 1. Fransa’nın Stratejik Etki Sahası Sahel Bölgesi

Kaynak:(Schlein, 2022)

Bunun yanında para birimi olarak CFA’yı kullanan eski sömürgelerin döviz rezervlerinin önemli bir kısmı yapılan ihracata karşılık Fransa’da tutulmaktadır (Medet, 2022). Bu durum zaten çok fakir ve kırılgan olan Afrika devletlerinin kalkınmaya yönelik ekonomik hamlelerini engellemektedir. Batı ve Orta Afrika devletleri bu ekonomik tutum karşısında tepkilerini açıkça göstermektedir. Ayrıca Fransa’ya gelmesi teşvik edilen Sahel bölgesinde yaşayan kişilere daha fazla olumlu bakılmamakta ve bu politikalardan çıkarılan yasalarla vazgeçilmektedir. Genel olarak günümüz dünyasında daha fazla bilinçlenen eski sömürge devletlerinden Fransa’nın tahakkümüne açıkça tepki gösterenlere karşı sertlik yanlısı politikalar izlenmektedir (TRT Haber, 2024). Askeri operasyonlar yoluyla mücadele edilen kesimler genellikle terörist olarak değerlendirilmektedir (Yoroms, 2021: 265-279). Eski sömürge devletlerinde biriken ekonomik varlığın Fransa’ya transfer edilmesiyle oluşan sömürü düzenine karşı hareket eden kişiler eğer ülke yönetimindeyseler bu durum karşısında Fransa yanlısı muhalefet partileri desteklenmektedir. Bu

sayede eski sömürgelerde Fransa yanlısı iktidarların yönetime geçmesi ve devam etmesi stratejisi izlenmektedir (Salih, 2023). Ayrıca darbe girişimlerinde Fransız şirketleri faaliyetlerini durdurarak hedef ülkenin ekonomisini zora sokmaktadırlar. Bu durum geniş çaplı işsizlik sorununa da yol açmaktadır. Bunun yanı sıra Fransa’da yaşayan Afrika kökenlilere karşı ırkçı ve şiddet içeren müdahaleler de Fransa’nın prestijini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle sosyal medyanın çok geliştiği günümüz dünyasında Fransa’da yaşanan tüm bu olumsuzluklar anında dünya kamuoyuna yansımaktadır.

Fransa’nın Rusya ile ilişkileri tarihsel süreçte büyük değişimler göstermiştir. Ancak yakın süreçte yıkılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yeniden ayağa kaldırmaya çalışan Rusya karşısında Fransa’nın tepkisi mümkün mertebede onu engellemeye dayanmıştır. 2004 yılında eskiden Sovyetler Birliği’nin hakimiyetinde olan Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin AB’ne dahil edilmeleri Rusya tarafından olumlu karşılanmamıştır. Ayrıca bu devletler NATO üyesidir. Dolayısıyla kendi etki alanında büyük bir meydan okumaya maruz kaldığı düşüncesi Rusya’yı daha aktif bir strateji izlemeye yönlendirmiştir. Orta ve Doğu Avrupa devletleri üzerindeki etkisi yok denecek kadar azalan Rusya açısından bölgedeki en son stratejik tutunma noktası Ukrayna’dır. Kırım’ı 2014 yılında ilhak eden Rusya’nın stratejik hamleleri sonrasında Ukrayna’ya odaklanmıştır. Ukrayna ile yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde 2022 yılında sıcak çatışmalar yeniden başlamıştır. Günümüzde bu çatışmalar düşük yoğunluklu bir savaş niteliğinde devam etmektedir. Bu savaşın etkisiyle Finlandiya ve İsveç de NATO üyesi olmuştur. Fransa açısından bu gelişmeler dikkatle izlenmektedir. Bugünün Rusya’sı Soğuk Savaşın bitişindeki görüntüsünden daha güçlü ve tehditkardır. Fransa’nın Rusya’ya yönelik stratejik yaklaşımı iki yönlü şekilde uygulanmaktadır. Öncelikle Ukrayna’nın Rusya güdümünde kalması bölgesel ve küresel stratejiler çerçevesinde riskli görülmektedir. Ukrayna halkının ve devlet yönetiminin AB üyesi olmak istedikleri bilinmektedir. Halkın bu bakış açısında bilhassa Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin günümüzde AB üyesi olarak artan refah seviyeleriyle beraber olumlu yönde değişen yaşam kalitelerine dikkat ettikleri değerlendirilmektedir. Ukrayna’nın AB üyesi yapılacağına dair beklenti ikili ilişkilerin esasını teşkil etmektedir. Bunun yanında Fransa iki ülke arasında yaşanan savaşı AB sınırındaki büyük bir istikrarsızlık olarak görmek ve bu durumun Birliğe yansımaları önlemek için Ukrayna’yı adeta tampon bölge olarak kullanmaktadır. Bu nedenle Ukrayna’nın askerî açıdan açıkça desteklenmesi gerektiğini dile getirmektedir (Abboud & Foy, 2024). Bu yönüyle incelendiğinde NATO kartını da gerekirse etkin bir şekilde kullanma isteğini göstermektedir. Rusya’nın olası Ukrayna galibiyeti hakimiyet alanını genişleteceği gibi sonrasında AB ve NATO’ya dair daha yakın bir tehdit olacağı açıktır. Bu nedenle Fransa yaşanan savaşı gerek bölgesel gerekse de küresel bağlamda çözüme kavuşturulması gereken öncelikli bir sorun olarak değerlendirmektedir.

Fransa’nın yakın zamanda icra ettiği Orta Doğu politikasının odağında İsrail vardır. İsrail’in Hamas ile savaşında açık desteği görülen Fransa açısından bu devlet önemli bir aktördür. Nitekim İsrail’e yönelik stratejik yaklaşımların çok yönlü sonuçları vardır. Arap devletleri, İran, ABD, İngiltere ve Rusya ile izlenen politikalarda İsrail stratejisinin önemli etkisi vardır. İsrail her ne yaparsa yapsın neredeyse mutlak bir şekilde Fransa tarafından desteklenmektedir. Fransa’nın bu desteği AB’nin yaklaşımı ile de uyumludur. Orta Doğu da şekillenen politikalarda Fransa’nın önemli bir etkisi vardır. Bölgede etkili bir diğer aktör olan İran’ın İsrail ile gerilimli ilişkilerindeki yaklaşımları Fransa’da olumlu bir karşılık bulmamaktadır. İran ile uranyum zenginleştirilmesi konusunda da engelleyici bir yaklaşım benimseyen aktör bu devlete karşı ihtiyatlı stratejiler izlemektedir. Fransa’nın Orta Doğu politikasının odağında yer alan ve halen tam olarak istikrar kazanamamış Suriye’nin de önemli bir yeri vardır. Başlangıçta Beşar Esad yönetiminin devrilmesi için çaba sarf eden Fransa bu ülke rejiminin direnci karşısında birtakım stratejik değişiklikler yapmıştır. Suriye’nin istikrarı ve güvenliği için Beşar Esad yönetiminin değişmesinin başlıca koşul olmayabileceği değerlendirilmiştir. Ancak yıkılan rejimin sonrasında Suriye’de yaşanan gelişmeler ulusal çıkarlar çerçevesinde yakından takip edilmektedir. Fransa’nın Türkiye ile olan ilişkileri genellikle olumlu bir seyir izlememektedir. Suriye’de Türkiye’ye karşı bir politika izleyen Fransa kendini bir nevi bu ülkenin hamisi olarak görmektedir. Bunun yanında Yunanistan’ın Türkiye ile ilgili sorunlarına dahil olarak Ege Adaları ve Kıbrıs gibi konuları AB’nin sorunu olarak görme eğilimindedir. Yunanistan hudutlarını AB’nin sınırları gibi görerek Yunanistan ve Türkiye ilişkilerini AB – Türkiye ilişkilerine dönüştürerek Türkiye’ye karşı AB’nin kurumsal gücünü kullanmaya çalışmaktadır. Önemli bir sorun olarak Yunanistan’a geçmeye çalışan düzensiz göçmenlere yönelik katı bir tavır alan Fransa’nın Türkiye’ye dair bölgesel ve küresel yaklaşımları genellikle sert ve engelleyicidir. Arap Baharı olayları sırasında çıkarları gereği etkili bir şekilde aktif rol oynamıştır (Beauregard, Brice Bado & Paquin, 2019: 40-61). Netice’de Tunus’ta kısmi bir başarı sağlanırken Mısır ve Libya’da benzer başarılar görülememiştir.

Çıkarları doğrultusunda Arap Baharına etkin bir şekilde katılan Fransa'nın bu girişimden beklediği politik ve ekonomik yararı sağlayamadığı değerlendirilmiştir.

Fransa'nın Çin ile ilişkileri yakın zamanda daha fazla ağırlık kazanmıştır. Özellikle Çin'in ekonomik olarak büyük gelişim göstermesi sonucunda Afrika açılımı yapması Fransa'yı doğrudan etkilemiştir. Afrika'da ekonomik gücüyle aktif ve kalıcı bir aktör olma stratejisini izleyen Çin açısından ABD ile birlikte Fransa başlıca rakiptir. Fransa'nın Afrika kıtasındaki kazanımları doğal olarak onu Çin ile karşı karşıya getirmektedir. Eski sömürgelerini Çin'e kaptırmak istemeyen Fransa bu bağlamda özellikle ABD ile yakın ilişkiler geliştirmektedir. Bununla beraber AB'ndeki etkili konumunu da Afrika'daki çıkarlarını korumak için Çin'e karşı kullanmaktadır. Çin'in çok güçlü gelişimi karşısında Fransa'nın izleyeceği stratejiler de daha fazla önem kazanmıştır. Günümüzde Afrika'da güç kaybeden Fransa'nın stratejik hamlelerinin etkisi zayıf görünmektedir. Bununla beraber Çin'in ekonomik gelişimi de pek çok aktör gibi Fransa'yı endişelendirmektedir (Beattie, 2024). Fransa müttefiki ABD ve AB içindeki üye devletlerle birlikte Çin'e karşı engelleyici bir strateji benimsemiştir. Ancak Fransa'nın gerek Afrika da gerekse de AB çerçevesinde ekonomi odağında Çin'e yönelik stratejilerinin henüz etkili bir sonuç vermediği görülmektedir.

Çin'in küresel politikalarındaki motivasyonu "Büyük Uyum" ve "Farklılıkların Uyum" kavramları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir (Callahan, 2004: 592-594). Büyük uyumla dünya düzenindeki aktörler arasındaki genel uyum kastedilirken farklılıkların uyumuyulaysa Çin'in etkileyebildiği aktörlerin farklılıklarına saygı duyduğu ve esnek bir stratejiyi benimsediği ifade edilmektedir. Çin, dünya düzeniyle uyumlu olduğunu ve devletler seviyesinde ise farklılıkların sorun teşkil etmediğini göstermektedir. Demokrasi ve refah ihracı politikasını izleyen Batılı aktörlerin aksine daha kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemesi Çin'in etkileşimde bulunduğu aktörler tarafından daha fazla kabullenilmesini sağlamıştır. Özellikle Fransa'nın Afrika'da izlediği politikalara karşı denge unsuru olarak kullanılan bu metaforlar Çin'in bölgedeki hakimiyetini artırmıştır.

Çin açısından Afrika'nın ekonomik güçsüzlüğü ve yönetsel zafiyetleri etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Çin'in yatırımları Afrikalı aktörler için kaçınılmaz beklentilerin karşılanmasını ifade etmektedir (Cuvelier, 2023: 191-194; Jaspars, Majid & Adan, 2023: 349; Polus & Li, 2023: 539). Bu sayede bölge aktörlerine ekonomik olarak birtakım imkân ve olanaklar sağlanırken Çin ise küresel etki alanını genişletmektedir (Sampson & Wang, 2023: 626-627; Stephen, 2021: 826-827). Bununla beraber Afrika'daki projelerde çalışan Çinli işçilerin yerel halkla uyumsuzluğu Fransa'ya kendi lehine değerlendirebileceği bir politik eylem sahasını açmaktadır (Wyrod & Chang, 2023: 585-602). Ancak Fransa'nın Afrika'daki algısı eskisi kadar olumlu değildir.

Fransa tarafından 2014 yılında kuruluşu teşvik edilen ve 2017 yılında Ortak Görev Gücü olarak Sahel'de çatışma yönetimi için faaliyette bulunan G5 Sahel Grubu (Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya ve Nijer) da bölgedeki darbe girişimlerini önleyememiştir. Fransa'nın desteklediği bu yapı Afrika'daki Sahel kuşağındaki istikrarsızlığa yönelik bir güvenlik çözümü olamamıştır (Welz, 2022: 235-253). Bununla beraber Fransa'nın etki alanındaki Sahel bölgesinde Mali, Nijer ve Burkina Faso Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğundan (ECOWAS) çıkmaya karar vermiştir. Bu aktörler ECOWAS'tan çıkış gerekçesi olarak Fransa'nın topluluk üzerindeki etkisini göstermişlerdir (Stratfor, 2024g). Dolayısıyla Fransa'nın Afrika'daki politik gücü bölgedeki aktörler tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Aktörün Afrika'daki çıkarları bölgede bırakacağı olumlu izlenimlerle doğrudan ilişkili olacaktır.

Fransa'nın ABD ile ilişkileri tamamen faydacı bir esasa ve sürece dayanmaktadır. ABD'nin özellikle Avrupa kıtasındaki varlığından rahatsız olan Fransa bu ülkenin kıtadaki stratejilerini olumsuz karşılamaktadır. Almanya ile beraber Avrupa'daki bütün izlenecek politikalarda tek hâkim olma düşüncesi vardır. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron bu nedenle Avrupa'nın kendi ordusu olması gerektiğini savunmuş ve bunu dile getirmiştir (Emir, 2019). ABD'ye tahakküm olmuş bir görünüm verilmek istenmemektedir. Ancak ulusal çıkarlar doğrultusunda ABD ile birçok alanda ortak hareket edildiği de görülmektedir. ABD'nin icra ettiği Kuzey Afrika ve Orta Doğu Projesini destekleyen aktörlerden birisi de Fransa'dır. Bu bağlamda Fransa Arap Baharı olaylarına müdahale eden başlıca aktörlerdendir. Bilhassa Libya operasyonunda çok aktif bir strateji izlemiştir. ABD'nin icra ettiği Orta Doğu, Rusya ve Çin politikalarına yönelik olarak genellikle bu ülkeyle stratejik iş birliği yapılmaktadır. Fransa çıkarları doğrultusunda ABD'nin icra ettiği askeri operasyonlara katılırken ekonomik yaptırım kararlarına da uygun hareket etmektedir. İkili ilişkiler her zaman doğrusal bir süreçte gelişme de genellikle müttefiklik beklentilerini karşılamaktadır. Bunun yanı sıra NATO'daki ilişkilerde geçmişle kıyaslanmayacak kadar olumlu bir

seyir izlemektedir. Fransa'nın 1966 yılında ayrıldığı NATO'nun askeri kanadına (Mattiacci, 2023) 2009 yılında yeniden dönüşü olumlu bir gelişme olmuştur. NATO'da alınan kararlarda uyum görülmektedir. Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya girişinde her iki aktörün de büyük katkıları vardır. BMGK da çıkarlar çerçevesinde hareket edilirken buna dair genellikle ortak stratejiler benimsenmektedir.

7. ALMANYA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇ UNSURLARI

Almanya özellikle küresel seviyede ekonomisiyle ön plana çıkan önemli bir güçtür. Stratejik olarak politik ve askeri güç unsurları ekonomik gücünün gölgesinde kalmıştır. Fransa ile beraber AB'nin başat aktörüdür. Ayrıca NATO'nun önemli bir üyesidir. Almanya, AB'nin bölgesel politikalarında çok etkin bir konumdadır. Küresel seviyede ise ekonomi ağırlıklı olarak daha sınırlı bir gücü vardır. Bilhassa Alman vakıflarının dünya çapında uygulanan ülke stratejilerinde önemli etkileri görülmektedir (Emir, 2019). Bölgesel ve küresel stratejilerde ABD ile yakın ilişkiler içinde kalınmaktadır. AB'nin kurumsal karar ve eylemlerinde Fransa ile uyumlu bir yaklaşım izlenmesine dikkat edilmektedir. BMGK daimî üyesi olmaması ve bunun yanında askeri envanterinde nükleer silahların bulunmaması ise Almanya'nın potansiyel stratejik gücünü kısıtlamaktadır.

Almanya'nın uyguladığı küresel politikalarda tarihsel sürecin çok büyük etkisi vardır. 1871 yılında sağlanan Alman Birliği bölgesel ve küresel stratejiler bağlamında dönüm noktasıdır. Nitekim sonrasındaki dünya savaşlarında sadece tekil bir aktör olmanın ötesinde politikalar izleyebilen Almanya küresel seviyede de daima dikkat çekmiştir. Ülkenin tarihsel süreçte yaşadığı kırılmalar Almanya'nın stratejilerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Her durumda kural koyucu bir aktör olmak isteyen Almanya politikalarını gerçekçi bir bakış açısıyla yerine getirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla bu açıdan değerlendirildiğinde günümüzde Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejilerinde Fransa ağırlıklı olmak üzere AB, ABD, Rusya ve Çin ile ilişkileri önem kazanmıştır.

8. ALMANYA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇ STRATEJİLERİ

Almanya'nın icra ettiği politikalarında ülke tarihindeki önemli dönüm noktalarının etkisi görülmektedir. Bu bağlamda 1871 yılında Alman Birliği'nin sağlanması, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Soğuk Savaş Dönemi ve Milenyum çağında izlenen stratejiler odağında hedeflenen politikalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1871 yılında Alman Birliği'nin sağlanmasının ardından ülke nüfuz alanını genişletme politikasını izlemiştir. Bu konuda kolonileşme dönemini kaçıran Almanya doğal olarak diğer büyük güçlerle karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşında yenilen ülke ağır barış koşulları nedeniyle bir süre içe dönük politikalarla sınırlanmıştır. Ancak 1929 yılındaki ekonomik buhran ve yönetsel değişiklikler Almanya'yı yeniden bölgesel ve küresel strateji sahasına taşımıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan ülkeyi zor bir zaman süreci beklemiştir. Batı ve Doğu Almanya olarak ikiye bölünen aktörün uluslararası ilişkilerdeki etkisi bundan sonra çok sınırlı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı hakimiyetinin yanında yer alan Federal Almanya (Batı) ile Sovyetler Birliği'nin etkisinde olan Demokratik Almanya'nın (Doğu) iki büyük güç arasında kaldığı görülmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılması Soğuk Savaş sonlandırmış ve bu sayede iki Almanya yeniden birleşmiştir (Emir, 2021b: 267-306). Birleşmenin ardından zayıf kalan eski Doğu Almanya'nın kalkınmasına odaklanılmıştır (Emir, 2019). Bu esnada AB'nin kurumsal yapısına da önemli katkılar sağlanmıştır. Birliğin kurumsal karar ve eylemlerinde Fransa ile birlikte başat rol oynayan Almanya halen bu örgütün en önemli parçası olarak görülmektedir. Milenyum çağında 11 Eylül 2001 saldırıları ve buna yönelik tepkiler, Avro krizi, Brexit, Orta Doğu'da yaşanan gerilimler ve Rusya-Ukrayna Savaşı Alman stratejilerinin odağında yer almıştır. Almanya bölgesel ve küresel stratejilerini ulusal çıkarları doğrultusunda en etkin politik yaklaşımlarla gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejilerindeki en belirgin avantajı ekonomisi ve sonrasında kısmi olarak askeri gücüdür. Ülkenin bu iki güç unsuru hem AB içinde hem de küresel eylemlerinde çok büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla Almanya'nın sahip olduğu ekonomik gücü dünya çapındaki en büyük prestij kaynağıdır. AB'nin kurumsal yapısına yön verirken de özellikle ekonomik gücü ön plana çıkmaktadır (Emir, 2021a: 169-202). 2009 yılındaki Avro krizi Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi önemli üye devletleri olumsuz etkilerken Almanya'nın soruna dair hareket tarzı beklenmiştir. AB'nin ekonomik sorunlarıyla ilgili Almanya'nın üstün bir çözüm belirleme gücü vardır. Bunun yanı sıra güvenlik konularında da Fransa ile beraber sözü geçen başat aktördür.

Almanya'nın dış politika stratejilerinin kararlaştırılması ve uygulanması belirli ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Öncelikle Almanya müdahil olduğu bölgesel ve küresel olaylarda mutlaka sözü geçen bir konumda olmayı hedeflemektedir. Olay ve zaman örgüsüne özgü değişken stratejiler takip edilmektedir. Ancak ülkenin tarihsel süreçte yaşadığı olumsuz olaylardan dolayı uluslararası sorunların çözümünde günümüzde doğrudan belirleyici bir etkisi görülmemektedir. Bu bağlamda sorunların çözümü için öncelikle barışçıl yolların ve müzakerelerin uygulanmasını benimsemektedir. AB içinde değerlere ve kimliksel aidiyete önem verilirken bu unsurlar başta Komşuluk Politikası gereği hudutlarda yer alan aktörler olmak üzere uluslararası alanda da uygulanmaktadır. Stratejilerin belirlenmesi ve bu kararların gerçekleştirilmesi geniş çaplı kurumsal görüşmeler çerçevesinde yapılmaktadır. Bu sayede konuya dair sorumluluk dağıtılırken diğer yandan ise en etkili stratejik yaklaşım seçilmektedir. Almanya'nın politik duruşuna dair bu stratejinin 2011 yılında Libya'ya düzenlenen askeri harekatta uygulandığı görülmüştür.

Almanya yakın zamanda BMGK geçici üyesiyken Libya operasyonu hakkında yapılan oylamada çekimser kalmıştır. İcra edilen bu askeri operasyon Almanya'nın müttefikleri ABD, İngiltere ve Fransa'nın da dahil olduğu birçok aktör tarafından desteklenmiştir. Ancak Almanya güçlü ilişkilerine rağmen müttefiklerinin askerî harekâtına destek vermemiştir (Brozus & von Farkas, 2012; Jones, 2011: 51-60). Buna rağmen operasyonun karşısında da yer almamıştır. Kendi ulusal çıkarları doğrultusunda bu kararın bir parçası olmama politikasını benimsemiştir (Emir, 2023a: 221-228). Bu örnek olay Almanya'nın gerektiğinde münferit hareket tarzını uygulayabildiğini göstermektedir. Almanya, Libya operasyonu yaklaşımıyla bölgesel ve küresel stratejilerinde barışçıl yaklaşım ve karşılıklı diyaloga önem verdiğini vurgulamıştır. Sert güç unsurlarıyla uluslararası politikaya yön verilmesi yerine yumuşak güç vasıtasıyla yapıcı oluşumlar desteklenmektedir.

Almanya askeri gücüne özel önem vermektedir. Ülke nükleer silahlara sahip olmasa da ordusu dünyanın en güçlü silahlı kuvvetleri arasında yer almaktadır. Alman ordusu ülkenin dış politikasının bir parçası olarak görülmektedir (Emir, 2022: 31-49). Soğuk Savaşın bitişinin ardından 1994 yılında Alman ordusunun yurt dışında barışçıl operasyonlara katılabilmesinin yolu açılmıştır. Bu bağlamda Almanya çok taraflı ve uluslararası örgütlerin dahil olduğu askeri harekâtlara iştirak etmektedir (Bulmer & Paterson, 2010: 1051-1073; Hellmann, 2011: 45-51). Bununla beraber demokratik bir ülke olarak Almanya 2011 yılında zorunlu askerliği kaldırmıştır. Askeri vazifelerin alanında tamamen uzmanlaşmış personel tarafından icra edilmesi prensibi benimsenmiştir.

Almanya askeri harcamalarını Soğuk Savaşın bitişinden itibaren azaltmıştır. Bu dönemde eski Doğu Almanya'nın ekonomik olarak güçlendirilmesi ve AB'nin kurumsal niteliğinin ön plana çıkarılması stratejisi izlenmiştir. Ancak yeni Milenyumla beraber Almanya askeri harcamalarını arttırarak bu gücünün etkinliğini azami seviyeye çıkarmayı hedeflemiştir. NATO'nun etkin bir üyesi olmasının yanında AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde askeri güç unsurları hiçbir zaman geri planda bırakılmamıştır. Günümüzde özellikle Rusya'nın devam eden operasyonları karşısında askeri harcamalar artırılmıştır.

Almanya için çok önemli bir strateji alanı da uluslararası göçtür. Suriye iç savaşının ardından ülkelerini terk eden milyonlarca sığınmacı Avrupa'ya geçmeyi hedeflemiştir. Bunların büyük kısmı Türkiye'de tutulurken bir kısmı da Avrupa'ya geçmeyi başarmıştır. Sığınmacıların öncelikle Türkiye'de tutulması stratejisi izlenirken (Dışişleri Bakanlığı, 2013) Almanya'ya gelenlerin ise nitelikli olmasına dikkat edilmiştir. Almanya'nın ihtiyaç duyduğu işgücü nispetinde bu kişilerden en fazla verim alınmaya çalışılmıştır. Türkiye ile yapılan geri kabul antlaşması sıkı bir şekilde takip edilerek sığınmacıların Avrupa'ya geçişinin önlenmesi politikası izlenmiştir. Yasadışı göçün neden olduğu ekonomik ve güvenlik riskinin dağıtılması için AB seviyesinde kararlar alınarak çözüm üretilmeye çalışılmıştır (Özkan, 2024). Düzensiz göç sorununa dair sorumluluğun büyük oranda Türkiye'ye devredilmesi karşısında Almanya dahil olmak üzere AB'nin kısmi başarısı görülmüştür.

9. ALMANYA'NIN 2010 YILINDAN İTİBAREN BÖLGESEL VE KÜRESEL STRATEJİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejileri güncel uluslararası ilişkiler olaylarıyla doğrudan bağlantılıdır. Halen devam eden Ukrayna-Rusya Savaşı, yasadışı/düzensiz uluslararası göç, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki olaylar, Çin ile ilişkiler ve ABD ile karşılıklı izlenen yaklaşımlar Almanya'nın yakın zamandaki bölgesel ve küresel stratejilerinin temelini oluşturmaktadır.

Almanya'nın Rusya ile yakın zaman ilişkileri iki Almanya'nın birleşmesi ve SSCB'nin dağılma süreciyle bağlantılıdır. İki Almanya'nın birleşme antlaşmasının onaylanması karşılıklı ilişkiler açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Ardından Almanya eski doğu bloku parçasını güçlendirmeye ve AB'ni kurumsal olarak daha etkin bir hale getirmeye çalışırken SSCB'nin ardılı olan Rusya Federasyonu ise toparlanma süreciyle beraber yeni düzene uygun stratejiler geliştirmeyi hedeflemiştir (Emir, 2023a). Rusya ile AB arasında sürekli görüşmeler gerçekleştirilmiş ve aradaki bağlantı koparılmamıştır. Ancak askerî açıdan NATO üyesi olan Almanya ile Rusya arasındaki ilişkiler uluslararası örgütler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin AB'ne katılması Rusya tarafından olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bunların NATO üyesi olması olumsuz bakış açısını pekiştirmiştir. Rusya'nın jeopolitik olarak sürekli güç kaybetmesi onu stratejik olarak daha hassas bir şekilde hareket etmeye yöneltmiştir. 2014 yılında Rusya'nın Ukrayna toprağı Kırım'ı işgal ve ilhakı bu ülkeye yönelik bakış açısını kuşkuyla çevirmiştir. Rusya ve Ukrayna arasında devam eden gerilim 2022 yılında yeniden artmış ve sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Günümüzde devam eden savaş Almanya tarafından dikkatle takip edilmektedir. Rusya'nın saldırıları karşısında AB'nde yer alan Finlandiya ve İsveç NATO'ya dahil edilerek bu aktörlere askeri koruma sağlanmıştır. Gücünü daha belirgin bir şekilde kullanan Rusya'ya karşı Ukrayna açıkça desteklenmiştir. Ukrayna'nın gerek kamuoyu gerekse de yönetsel olarak Avrupa'ya yatkınlığı iyi değerlendirilmektedir. Ukrayna'nın AB üyesi olabileceğı fikri canlı tutulurken devam eden savaşta da özellikle lojistik destek olarak yardımda bulunmaktadır. Askerî açıdan ise NATO'nun kurumsal eylem tarzına uygun hareket edilmektedir. Almanya, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının ardından savunma bütçesini 100 milyar avroya yükselterek (Deutsche Welle, 2022) büyük dikkat çekmiştir. Almanya tarafından Rusya'ya yönelik bölgesel ve küresel stratejiler hem AB yönüyle hem de NATO'nun eylemselliğı bağlamında izlenmektedir.

Almanya'nın stratejik yaklaşımlarında en önemli konulardan birisi de düzensiz/yasa dışı göç hususudur. Özellikle Suriye iç Savaşıyla beraber hız kazanan Avrupa'ya düzensiz göç akınının en çok etkilediğı aktörlerden birisi de Almanya'dır. Almanya bu dönemde birçok düzensiz göçmenin varmak istediğı hedef ülkelerden birisi olmuştur (Emir, 2023b: 55-75). Özellikle ekonomik ve demokratik hususların sığınmacılar için ilgi çekici olduğı değerlendirilmektedir. Milyonu aşan sığınmacıyı kabul eden Almanya bunun daha fazlasını önlemeye yönelik stratejiler izlemiştir. Bu bağlamda 2024 yılı Ocak-Nisan ayları arasında Almanya'da sığınma başvurusunda bulunanların 27.530'u Suriye uyrukludur (Statista, 2024a: 10). Bu zaman sürecinde sığınma başvurusunda bulunanların çoğı Suriye kökenlidir. Almanya'da yaşayan Suriyeli toplam sığınmacı sayısı 2023 yılı sonu itibariyle yaklaşık 1,3 milyon kişidir (Almanya İstatistik Kurumu, 2024). Esad rejiminin yıkılmasından sonra Almanya'da yaşayan Suriyeli sığınmacıların belirli bir plan çerçevesinde ve zaman sürecinde ülkelerine gönderilecekleri tahmin edilmektedir. Diğer taraftan Ukrayna-Rusya Savaşı esnasında ülkelerini terk eden sığınmacılardan Almanya'ya gelenlerin sayısı 2024 yılı temmuz ayında yaklaşık 1,2 milyon kişidir (Statista, 2024b: 21). 2022 yılı mart ayı ile 2024 yılı şubat ayı arasında Almanya tarafından Ukrayna'dan gelen sığınmacılara yönelik olarak 23,68 milyar Avro harcanmıştır (Statista, 2024b: 23). Diğer taraftan sığınmacıların geçiş ülkesi olan Türkiye ile varılan Geri Kabul Antlaşması düzensiz göçe karşı atılan en önemli stratejik adımlardandır. Türkiye ile sığınmacılara harcanmak kaydıyla belirli bir ödemenin yapılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Antlaşma 2013 yılı sonunda imzalanmış ve 2014 yılında yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın yürürlüğe girişıyle beraber sınırlardan izinsiz geçen sığınmacıların Türkiye'ye iade edilmesi ve yerlerine nitelikli sığınmacıların alınması usulü kabul edilmiştir. Nitelikli sığınmacıların ülkeye gelişı Almanya'nın ulusal çıkarları için elverişli bir gelişme olmuştur.

ABD'nin başlattığı Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi çerçevesinde icra edilen Libya İç Savaşına yönelik askeri harekate Almanya katılmamıştır. BMGK'da yapılan oylamada ise çekimser kalmıştır. Sorunların barışçıl yollarla ve görüşmeler vasıtasıyla çözümü desteklenmiştir. Almanya, Berlin'de düzenlenen konferanslarla taraflar arasında çözüm bulunması stratejisini izlemiş ancak yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Günümüzde halen istikrara ve düzene kavuşamayan Libya'da sorunun devam ettiğı görülmektedir. Bunun yanı sıra Suriye iç savaşında muhalifleri destekleyen Almanya'nın bu politik hamlesi kısmen başarılı olmuştur. Beşar Esad rejiminin 2024 yılı sonunda devrilmesinin ardından Suriye'de henüz istikrar ve düzen sağlanamamıştır. Bununla beraber bölgedeki Kürtlerin silahlandırılması ve yönetsel olarak aşama kaydetmeleri Almanya için önemli bir hamledir. Bilhassa Türkiye için sorun teşkil eden bu oluşumlar Almanya'nın izlediğı tarihsel stratejileriyle uyumludur. Suriye'nin günümüzdeki parçalı yapısı devam etmektedir. Ülkenin geleceğinin nasıl şekilleneceğı ise halen devam eden bir sürecin sonunda belli olacaktır. Almanya'nın bölgedeki stratejileri gerek ABD ve İngiltere ile gerekse de Fransa'yla uyumludur. Aynı şekilde İsrail-Hamas Savaşında İsrail'e destek veren Almanya'nın bu ülkeye dair izlediğı politikalarda herhangi bir değışim görülmemektedir (Emir, 2024c: 204-226).

Almanya'nın Çin ile ilişkileri özellikle Çin'in ekonomik olarak büyük gelişme göstermesiyle beraber farklı bir boyut kazanmıştır. Çin ekonomisi bağlamında dünya çapında bir güç olmanın eşliğindedir ve bu konuda ABD ile büyük rekabet halindedir. Dolayısıyla Almanya gibi ekonomisi ile öne çıkan bir aktör bağlamında Çin mutlaka dikkate alınan bir güçtür. İki ülke arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomi odağında geliştiği görülmektedir. Bununla beraber Almanya'nın Çin ile ilişkilerinde farklı değişkenlerde vardır. Ukrayna-Rusya Savaşında Çin'in Rusya'yı desteklemesi iki ülkenin ayrıştığı bir husustur. Almanya açısından Rusya mutlaka durdurulması gereken bir tehdit unsuruyken Çin tarafından algılanması ise büyük güç olabilmesine karşı duran diğer aktörlere yönelik önemli bir müttefik olduğudur. Çin'in Tayvan'a yönelik tutumu da Almanya tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Özellikle müttefik ABD'nin Çin'e yönelik jeopolitik yaklaşımına uygun bir strateji izlenmektedir. Ayrıca Çin'in Afrika kıtasındaki artan gücü Almanya'nın AB bağlamında çıkarlarına uymamaktadır. Birlik üyesi Fransa'nın etkisini azaltan bu gelişme doğal olarak Almanya tarafından da dikkate alınan bir konudur. Almanya'nın Çin ile ilişkileri çıkarlar örtüştüğü sürece ekonomik olarak yakından izlenirken uluslararası politika ve askeri güç açısından ise müttefiklerinin stratejisini benimsemesi haliyle uygulanmaktadır (Mohan, 2020: 171-185).

Almanya ve ABD ilişkileri özellikle dikkat edilen uluslararası politika konularının başında gelmektedir. Birinci Dünya Savaşının sonunda savaşa dahil olan ABD sonrasındaki İkinci Dünya Savaşında ise Almanya'nın yenilgisinde SSCB ile beraber en önemli aktör olmuştur. Günümüzde Almanya'nın politik ve askeri gücünün sınırlandırılmasında ABD'nin doğrudan etkisi vardır. BMGK daimî üyesi olamayan Almanya aynı zamanda nükleer silahlara da sahip olamamaktadır. Dolayısıyla bu kısıtlamalar Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejilerini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında dünyanın en güvenli topraklarından birine sahip olan Almanya'da birçok ABD üssünün bulunması dikkat çekmektedir. Bir nevi bu durum ülkenin kontrol altında tutulduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Bölgesel ve küresel olarak izlenebilen stratejilerin çerçevesi ABD ile olan politik ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır. Almanya'nın stratejileri genel olarak ekonomik gücüne indirgenmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler gelişmiştir. Bununla beraber Rusya ve Çin politikaları üzerinde genellikle uzlaşma görülmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşında ABD'nin Rusya'ya karşı uyguladığı politikalar Almanya tarafından da desteklenmektedir. Özellikle NATO çerçevesinde benimsenen kararlara uyulmaktadır. ABD'nin Çin'e karşı askeri yaklaşımı da olumlu görülmektedir. Ancak müttefiklik ilişkisi içinde yakından izlenen bu yaklaşımda ekonomik göstergelere de dikkat edilmektedir. ABD'nin sert ekonomik yaptırımlarına karşı Almanya ulusal çıkarları kapsamında icra edilen politikalarla riayet etmektedir. ABD'nin özellikle Orta ve Doğu Avrupa devletlerindeki etkisi dikkatle izlenmektedir. Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde ABD'nin bölgesel etkisine genellikle olumlu bir şekilde yaklaşılmaktadır. Kuzey Afrika ve Orta Doğu Projesinde ise ulusal çıkarlar bağlamında gerekli görüldüğünde Libya örneğinde olduğu gibi çekimser kalınmaktadır. Buna rağmen bir diğer önemli aktör İsrail'in politikalarına yönelik bakış açısında ise uyum görülmektedir. Almanya'nın ABD ile ilişkileri ulusal çıkarları doğrultusunda esnek bir şekilde uygulanmaktadır.

10. FRANSA VE ALMANYA'NIN STRATEJİK YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bölgesel ve küresel seviyede iki önemli aktör olarak Fransa ve Almanya'nın uyguladıkları stratejilerinde bazı konularda uyum varken bazı konularda ise bu uyum görülmemektedir. İki komşu devletin izlediği politik, ekonomik ve askeri yaklaşımların kesiştiği temel nokta AB'nin kurumsal yapısıdır. Her iki devlette Birliğin başat aktörleri olarak yapının güçlendirilmesi ve geleceğine yön verilmesine özellikle dikkat etmektedir. Bunun yanında tekil aktör stratejilerinde ise birbirlerinin hassasiyetine uygun yaklaşımların benimsendiği görülmektedir.

Fransa ve Almanya'nın AB hakkındaki yaklaşımı çoğunlukla benzeşmektedir. AB'nin kurumsal yapısının güçlendirilmesi her iki aktör tarafından da desteklenmektedir. Birliğin bütünleşme sürecine dair adımlar kararlılıkla atılmaktadır. Ancak Fransa açısından Akdeniz ve Afrika politikalarının uygulanması bağlamında AB kurumsal yapısının önemli bir stratejik unsur olarak kullanıldığı değerlendirilmektedir. Bu sayede Fransa'nın ulusal gücü daha geniş bir çerçeveden yansıtılmaktadır. Bunun yanında Fransa, AB'nin özellikle askeri alanda daha aktif bir konumda olmasını savunurken zaman zaman ABD ve NATO ile ilişkilere olumsuz yaklaşımını göstermekten çekinmemiştir. Almanya tarafından ise ABD ve NATO ile ilişkiler daha sıcak karşılanırken bu aktörlerin yaklaşımından ayrılan askeri ve politik strateji önerilerine ihtiyatlı bir duruş sergilenmektedir. Almanya, AB'ni ekonomik gücüyle kontrol altında tutmaya çalışırken, Fransa ise BMGK daimî üyeliği ve nükleer silahlara sahip olmanın vermiş olduğu avantajları diğer üye ülkeler üzerinde prestij unsuru olarak kullanmaktadır. Her iki aktörde halen devam eden Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına özel önem vermektedir. Fransa ve Almanya

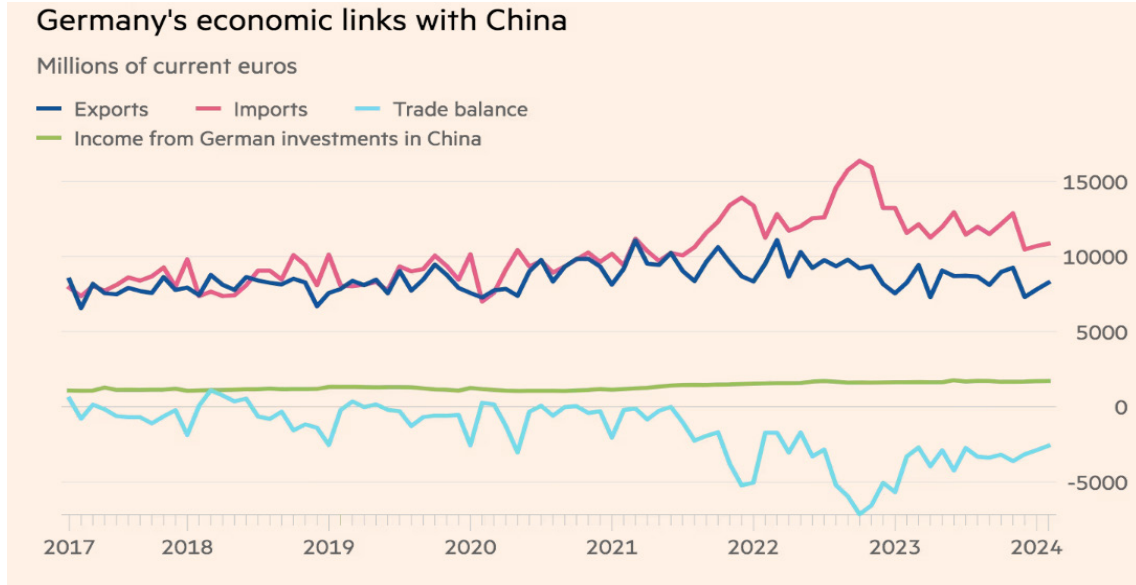
yakın zamanda AB'nin savunmasına katkı sağlamak amacıyla ortak tank yapım projesi girişimini başlatmıştır (Chazan, 2024). Ortak savunmaya dair başlatılan bu girişim Avrupa'nın güvenliği konusundaki bölgesel ve küresel stratejilerin etkin bir şekilde icra edilmesine yönelik çabaları ortaya koymaktadır. AB'nin uzun süreli büyük bir proje olduğu düşünülürse günümüzde Fransa ve Almanya'nın ortak bölgesel ve küresel stratejilerini uyumlu bir şekilde icra ettikleri değerlendirilmektedir (Krotz, 2015). Bu değerlendirmenin yakın zamandaki tek istisnası ise Avrupa Parlamentosu seçimlerindeki aşırı sağın yükselişi olabilir (Bergermann, 2024). AB'ne yönelik farklı yaklaşımları olan partilerin yükselişi eğer iktidara gelirlerse bölgesel ve küresel stratejileri de doğrudan etkileyecektir (Eurotopics, 2024).

Geniş bir çerçeveden değerlendirildiğinde AB, üye devletlerini kimlik ve değerleri bağlamında güçlü normlarla bir arada tutan uluslararası örgütlenmedir. Normların uygulanabilirliği kurumsal bütünlüğün uyum, tutum ve eylemselliği yönüyle icrasında çok önemlidir (Dimitrakopoulos, 2008: 319-335). Fransa ve Almanya'nın ulusal çıkarlarının yanı sıra Birlik seviyesindeki normlara uygun hareket etmeleri hem müşterek hem de diğer üye devletlerin ortak tutum ve eylemselliğini istikrar ve sürdürülebilirlik yönüyle etkilemektedir (Amadio Viceré, 2023: 35-57). Normlara riayet edilmesi buna direnç gösterecek aktörlerin stratejileri üzerinde yönlendirici olmaktadır. Üye devletlerin çıkarları ve bunun için izleyecekleri politikalar kurumsal normlara özellikle başat aktörlerin uymalarıyla ilişkili bir konudur. Fransa ve Almanya'nın AB normlarıyla uygun bir şekilde hareket etmeleri Birliğin kurumsal yapısının güçlü ve etkili kalmasını da sağlamaktadır. AB'nin kurumsal olarak güçlü kalması diğer uluslararası örgütlerle etkileşimine doğrudan katkı sağlamaktadır (Delreux & Earsom, 2023: 1-4; Westerwinter, 2022: 709-710).

Fransa ve Almanya'nın stratejilerinin karşılaştırılması bağlamında Rusya-Ukrayna savaşı önemli bir uluslararası olaydır. Fransa açısından daha net bir biçimde Ukrayna tarafı desteklenmektedir. Hatta Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından Ukrayna'ya muharip asker gönderilerek bizzat savaşa dahil olma düşüncesi açıkça ifade edilmiştir. Macron ekonomik ve lojistik desteğin yanı sıra Rusya'ya karşı savaş anlamına gelecek askeri seçenekleri uygulamaya sıcak bakmaktadır. Ayrıca müttefikleri ABD ve İngiltere ile beraber Ukrayna'ya verilen silahların sadece ülke topraklarında değil kendilerine saldıran Rus askeri gücüne karşı nerede olursa olsun kullanılabileceği kararını onaylamıştır. Almanya da Ukrayna'nın uluslararası hukuktan kaynaklanan bütün haklarını kullanabileceğini belirtirken Taurus füzelerini henüz vermekten yana değildir (Abboud, Jones & Hall, 2024). Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrasında Almanya savunma bütçesini 100 milyar avroya çıkarmıştır. Almanya'nın konuya dair yaklaşımı Fransa ile temelde uyum gösterirken uygulama yönüyle bazı farklılıklar içermektedir. Ancak genel duruş yönüyle Ukrayna'nın yanında ve Rusya'nın karşısında bölgesel ortak bir strateji izlenmektedir (Chazan & Abboud, 2024).

İki ülke arasında ABD'ye bakış açısında benzerlikler ve farklılıklar vardır. Fransa açısından ABD yalnızca ulusal çıkarlar için elverişli olduğu sürece güvenilir bir müttefiktir. Bunun dışında ABD'ye kuşku ile yaklaşılmaktadır. Fransa, Avrupa coğrafyasında AB'nin tam egemen olmasını istemektedir. Bu sayede Almanya ile beraber güçlü bir söz hakkı olacağını değerlendirmektedir. Buna karşılık ABD'nin özellikle yeni üyelerle olan yakın ilişkisinden rahatsız olmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa devletleri Rusya'ya karşı AB'nden daha çok ABD ve NATO'ya yakın dururken bu aktörlere olan güvenleri de daha fazladır. Böyle bir yaklaşım Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasında Birlik dışındaki aktörlere daha yakın bir duruşu ortaya koymaktadır. Ancak ABD'nin Ukrayna-Rusya savaşındaki politikası Fransa ve Almanya tarafından olumlu karşılanmaktadır. AB hudutlarındaki bir tehdide karşı müttefiklik ilişkisi güçlü bir karşılık bulmaktadır. ABD ve NATO'nun askeri gücü de bu alanda olumlu görülmektedir. Rusya'ya karşı tekil aktör olmaktan çok daha etkili ve caydırıcı görünen bu oluşuma azami derecede destek verilmektedir.

Çin'e yönelik olarak Fransa ve Almanya'nın birtakım stratejik yaklaşım farklılığı vardır. Fransa açısından Çin özellikle Afrika'da nüfuzunu kendi aleyhine artırmaya çalışan güçlü bir rakiptir. Afrika'da eski Fransız sömürgesi olan devletlerde Fransa'ya karşı tepkiler artarken Çin yaptığı yatırımlarla kendine bu alanda yer açmaktadır. Dolayısıyla Fransa ve Çin arasında Afrika kıtasında büyük bir rekabet vardır. Diğer yandan Almanya açısından Çin ile ekonomik ilişkileri ön plandadır. Almanya için Çin'de yapılan yatırımlar özellikle önemlidir. Almanya'nın Çin ile ticari dengesi günümüzde aleyhine işlemektedir (Grafik 1). Ancak Çin'deki Alman şirketlerinin getirisi büyük oranda artmıştır (Grafik 2).

Grafik 1. Almanya ve Çin Arasındaki Ticaret Dengesi

Kaynak: (Sandbu, 2024)

Grafik 2. Almanya'nın Çin'deki Sanayi Yatırımları Getirisi

Kaynak: (Sandbu, 2024)

Almanya açısından Çin ile ilişkileri çok yönlü icra edilmektedir. Bir yandan ekonomik çıkarlarına zarar vermeden devam etmesi gereken ilişkiler diğer yandan ise Fransa'nın nüfuzuna yönelik tehditler dikkate alınarak sürdürülmektedir (Eddy, 2024). Bununla beraber Çin'in Tayvan'a yönelik politikası iki aktör tarafından da desteklenmemektedir. Ayrıca Ukrayna-Rusya savaşında Rusya'ya destek veren Çin'in stratejileri dikkatle izlenmektedir. Çin konusunda tam bir uzlaşının olmadığı görülmektedir.

Fransa ve Almanya'nın Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesindeki gelişmelere bakış açısında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu ayrışmanın belirgin bir şekilde görüldüğü önemli bir alan Libya'dır. Fransa müttefikleri ABD ve İngiltere ile bizzat askeri harekate katılmıştır. Buna karşılık Almanya ise operasyona katılmadığı gibi BMGK'da

yapılan oylamada da çekimser kalmıştır. Ancak Almanya'nın bu stratejisini politik bir karşı duruş olarak algılamamak gerekir. Zira Almanya her ne kadar operasyona katılmasa da müttefiklerinin aleyhine de bir strateji izlememiştir. Almanya'nın politik yaklaşımı barışçıl ve diyalog yönlüdür. Tarihsel süreçte oluşan Alman stratejik hafızası onu daha ihtiyatlı hareket etmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda gerekirse farklı politikalar izlemekten çekinmeyen Almanya bunu müttefiklerini karşısına almayarak dengelemektedir. Fransa ise ABD'nin Avrupa kıtasındaki kendi egemenlik gücünü olumsuz etkileyen politikalarına tepki gösterirken ulusal çıkarları çerçevesinde bazen de Birlik kurumsal yapısı gereklerine uygun olarak iş birliği yapmaktadır. Fransa ve Almanya'nın Kuzey Afrika ve Orta Doğu Projesi girişimine yönelik stratejik yaklaşımları bazı yönleriyle farklılık göstermiştir. Buna karşın Suriye ve İsrail'e yönelik yaklaşımları benzerdir. Suriye'de ABD tarafından olgunlaştırılan Kürt Devleti planına olumlu bakılırken İsrail'in dünya çapında tepki çeken askerî harekâtlarına da destek verilmektedir.

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un bölgesel ve küresel stratejileri birtakım önemli unsurları içermektedir. Bunlar (Abboud, Salonu & Foy, 2024); AB'nin bölgesinde tamamen egemen olması, askeri güç açısından Birlik üyelerinin daha yakın ilişki içinde bulunması, Birlik bölgesine yapılan ithalatta daha fazla karbon vergisi alınması, ticari ortaklığın güçlendirilmesi ve ortak kararların daha etkin uygulanması ile teknolojik gelişmeler odağında Birlik çapında daha geniş stratejik sanayi hamlelerinin yapılmasıdır. Bunlardan birçoğu yerine getirilememiştir. Birlik çapında ortak bir savunma bütçesi oluşturulamamıştır. Maliye bakanlarının kontrolünde ve etkin vergi toplama gücü olan bir Avro Bölgesi hedefine varılamamıştır. AB'nin küresel finansmanını sağlayacak özel bir vergi düzenlemesi gerçekleştirilememiştir. AB Komisyonunun üye sayısının azaltılması hedefine varılamamıştır. Avrupa Parlamentosunun yarısının Birlik çapında ortak bir aday listesinden seçilmesi konusunda ilerleme sağlanamamıştır. Macron, AB gelecek stratejilerine yönelik daha geniş hedefler belirlemiştir (Abboud, Salonu & Foy, 2024). Bu bağlamda yapay zekanın (Foy, 2024) yeşil teknoloji ile birlikte kullanımı, nükleer enerji ve hidrojen üretimi, uzay çalışmalarına daha fazla ağırlık verilmesi, kuantum teknolojisinin geliştirilmesi ve biyoteknolojinin daha ileri seviyede kullanılması beklentisini duyurmuştur. Macron'a göre bu hedefler AB'nin gelecekte nerede olacağına dair belirleyici konulardır. Konunun Fransa ve Almanya arasındaki ilişkilerle doğrudan bağlantısı vardır. Macron, Almanya Başbakanı ile yaptığı basın toplantısında Fransa ve Almanya'nın AB'nin geleceğine dair bu hedeflerde itici güç olması gerektiğini duyurmuştur (Khalaf, 2024). Dolayısıyla AB'nin geleceğine dair varılmak istenen hedefler Fransa ve Almanya arasında güçlü bir iş birliğini gerektirmektedir. Her iki aktörde yaşanan/yaşanacak politik değişimler müşterek stratejilerin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

11. SONUÇ

Günümüz dünyasında Fransa ve Almanya uluslararası ilişkiler alanında dikkate alınan çok önemli iki aktördür. Her iki aktörün de hemen hemen her politik hamlesi sonuç doğurucu mahiyettedir. Aktörler tarafından AB gibi büyük bir bütünleşme projesinin kurumsal başarısı için yoğun çaba harcanmaktadır. Bunun yanında eski gücüne kavuşmaya çalışan Rusya'nın Avrupa hudutlarındaki çatışmacı politikalarına karşı ortak tepki verilmektedir. Yükselen büyük ekonomik güç Çin'e yönelik olarak yaklaşımlarda bazı konularda yakınlaşma varken bazı durumlarda ise farklı tutumlar görülmektedir. Müttefik küresel güç ABD'ne dair bakış açıları da keza yine farklılıklar görülebilmektedir. Her iki aktörde bir yandan ulusal çıkarlarını gözetirken diğer yandan ise müşterek ve Birlik kurumsal yapısının çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla izlenen stratejiler tekil bir aktör olmanın yanında müşterek politikaları da içermektedir. Genel bir değerlendirme ile Fransa ve Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejik yaklaşımları uyumlu bir seyir izlemektedir.

Fransa'nın bölgesel ve küresel politikalarını icra edebilmesindeki stratejik avantajları BMGK daimî üyeliğiyle beraber nükleer silahlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında AB'nin kurumsal kimliğini ve prestijini sağlayan başat aktörlerden biridir. Ayrıca NATO yapılanmasının en önemli aktörlerindendir. Bilhassa Akdeniz, Afrika ve Orta Doğu'da güçlü stratejileri vardır. Fransa ulusal çıkarlarını korumak ve en etkin seviyede gerçekleştirmek için sahip olduğu bütün elverişli unsurları kullanmaktadır. Bunun için gerekirse ABD gibi çok önemli bir müttefikine yönelik karşı duruşlarını açıkça ifade etmektedir. Avrupa coğrafyasında ABD'nin etkinliğini AB'nin egemenlik haklarına karşı olumsuz bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık müttefikinin Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da icra ettiği askeri hareketin büyük çoğunluğuna iştirak etmiştir. Ukrayna-Rusya Savaşında ABD'nin ve NATO'nun yaklaşımını benimsemiştir. Çin'e yönelik yaklaşımlarda da benzerlikler görülmektedir. Fransa ulusal çıkarlarını tekil aktör olarak koruyabilmenin yanı sıra müttefiklik ilişkisi içinde

AB'nin kurumsal yapısının başarısı konusunda Almanya ile ve diğer uluslararası ilişkiler konularında ise ABD ve İngiltere ile uyumlu bir şekilde politikalar izlemektedir. Afrika'daki nüfuz alanını korumaya çalışırken bir yandan da Rusya'nın tehditkâr hamlelerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda AB, BMGK ve NATO'daki güç kapasitesini sonuna kadar kullanmaktadır.

Almanya güçlü ekonomisiyle bölgesel ve küresel stratejiler izleyebilen bir aktördür. Nükleer silahlara sahip olmadığı gibi BMGK daimî üyesi de değildir. Bu eksiklikler Almanya'nın stratejik kapasitesini sınırlandırmaktadır. Küresel politikalarında en son karar mekanizmasında belirleyici gücü olan Fransa'nın BMGK üyeliğine dayanmak zorundadır. Bunun yanında askeri olarak belirli bir gücü olsa da caydırıcılık yönüyle nükleer silahlara sahip olan müttefikinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Almanya bütün kısıtlarına rağmen Avro krizinde olduğu gibi kararları dikkate alınan büyük bir aktördür. AB kurumsal yapısının güçlendirilmesinde başat aktörlerden biridir. Ayrıca Birliğin kimliksel yapısı ve değerleri bağlamında en önemli prestij unsurlarındandır. Fransa ile genellikle uyumlu bir politika izlenirken diğer müttefikleri ABD ve İngiltere ile de benzer bir yakınlıkta durulmaktadır. Almanya tarihsel deneyiminden kaynaklanan politikaları izleyerek uluslararası sorunların barışçıl yöntemler ve görüşmeler sonucunda çözümünden yanadır. Ancak gerekli gördüğü durumlarda müttefikleriyle birlikte hareket etmekten çekinmemektedir. Libya müdahalesine yönelik olarak BMGK'da çekimser oy kullanmıştır. Buna rağmen hiçbir zaman müttefikleriyle karşı karşıya gelmemiştir. Ukrayna-Rusya savaşının ardından Almanya savunma bütçesini 100 milyar Avroya yükseltmiştir. Müttefiki olan ABD'nin politikalarına çoğunlukla uygun hareket eden Almanya NATO'nun duruma dayalı konseptine de uyumlu stratejiler izlemektedir. Suriye ve İsrail'e yönelik stratejilerde de büyük bir uyum görülmektedir. Almanya ulusal çıkarları doğrultusunda müttefikleriyle hareket ederken çıkarları bu stratejiyi gerektirmiyorsa asla onların karşısında yer almamaktadır. Bununla beraber Almanya'nın Çin'e karşı izlediği stratejilerinde ekonominin özel bir yeri vardır. Almanya temel gücünü teşkil eden ekonomiyle ilgili stratejilerine odaklanırken bu bağlamda Çin ile ekonomik ilişkilerini bozmaktan yana değildir. Özellikle Çin'de yer alan yatırımlarından gelen getiri iyi seviyededir. Almanya gerek komşusu Fransa ile gerekse de müttefikleri ABD ve İngiltere ile bölgesel ve küresel seviyedeki stratejilerinde uyumlu politikalar izlemektedir.

Fransa ve Almanya'da yaşanan hükümet değişiklikleri de aktörlerin bölgesel ve küresel stratejileri açısından dikkate alınmalıdır. Avrupa'da özellikle sağ partilerin yükselişi sürerken Fransa'da yeni kurulan Francois Bayrou hükümeti ülkenin ekonomik sorunlarıyla baş başa kalmıştır (Johnston, 2024; Stratfor, 2024d). Ayrıca 2025 yılı şubat ayında Almanya'da da seçimler yapılacaktır (Clarkson, 2024; Stratfor, 2024e). Her iki aktörün de iç siyasetinde yaşanan değişimler gelecekte izlenecek politikalar üzerinde etkili olacaktır (Liechtenstein, 2024).

ABD Başkanı olarak seçilen Donald Trump'ın izleyeceği stratejiler aynı zamanda küresel seviyedeki politikaların belirleyicisi olacaktır. Trump yönetimindeki ABD'nin AB ile ilişkileri Fransa ve Almanya ile olan politikalarında da ölçü olacaktır. Yeni Başkanın özellikle ekonomi alanında Biden yönetiminden oldukça farklı stratejileri benimsemesi karşısında uygulanan mevcut politikalarda büyük değişimlerin olacağı görülmektedir. ABD'nin ekonomide koruyucu tedbirler almaya yönelecek olması AB'nin de buna yönelik karşı hamleler yapmasını gerektirebilir (Stratfor, 2024a). İki aktör arasındaki ticaret hacminin artışı karşılıklı ekonomik ilişkilerin belirleyicisi olabilir (Stratfor, 2024b). Trump yönetiminin 20 Ocak 2025 tarihinde göreve başlamasıyla beraber aktörlerin ekonomi ve finans alanındaki ilişkilerinde öngörülemez değişimler yaşanabilir. Seçilmiş ABD Başkanının izleyeceği stratejiler aktörler arasındaki ilişkilerin yönünü de belirleyecektir.

Suriye'de Beşar Esad rejiminin yıkılmasının ardından yaşanan gelişmelerde Fransa ve Almanya'nın küresel stratejilerini doğrudan etkileyecektir. Suriye'de devam eden istikrarsızlık ve güvenlik boşluğu bölgesel ve küresel aktörler tarafından dikkatle takip edilmektedir (Bohl, 2024; Stratfor, 2024h). Fransa ve Almanya'nın Suriye stratejileri aynı zamanda AB'nin kurumsal politikalarını doğrudan etkileyecektir. Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler aktörlerin geleneksel politikalarında farklı yaklaşımları değerlendirmesine yol açabilir (Shotter, 2024). İsrail'in Suriye topraklarında yer alan Golan Tepelerini tamamen ele geçirmesi ve Orta Doğu'daki revizyonist yaklaşımları da gelecekte izlenecek politikalar için mutlaka hesaba katılacaktır.

Ukrayna ve Rusya arasında devam eden savaş Fransa ve Almanya'nın bölgesel ve küresel stratejileri bağlamında önemli ve vazgeçilemez uluslararası bir olaydır. Savaşın seyri ve sonucu çok önemli değişimlere yol açacaktır. Bu nedenle aktörler konuyu çok boyutlu olarak değerlendirmektedirler. Her seviyedeki farklı etkileri nedeniyle ulusal,

müşterek, AB ile ABD ve NATO çerçevesinde belirlenen stratejilere uygun politikalar izlenmektedir (Stratfor, 2024f). Dolayısıyla izlenen politikalarda çoğunlukla uyumlu bir eylem bütünlüğü görülse de bazı farklılıklar da vardır (Ghitis, 2024; Ischinger, 2022). Aktörlerin bölgesel ve küresel stratejilerini değerlendirmelerinde devam eden savaşın öncelikli bir gündem konusu olacağı görülmektedir.

Çin ve Tayvan arasındaki gerilim ve bunun özellikle ABD – Çin ilişkilerine yansımaları da Fransa ve Almanya’nın küresel stratejilerini doğrudan etkileyecektir. Çin’in ekonomik gücüyle beraber her geçen gün arttırdığı askeri kapasitesi Tayvan’a yönelik icra etmek istediği hareketin doğal motivasyonu olmaktadır. Çin’in bu konuda izleyeceği stratejiler başta ABD olmak üzere büyük güçlerin küresel politikaları için önemli bir odak noktasıdır (Stratfor, 2024c). Çin’in Tayvan ile ilişkilerine dair gelişmeler Fransa ve Almanya’nın küresel stratejileri için dikkatle izlenen bir konu olmaya devam edecektir.

Sonuç olarak aktörlerin stratejileri özellikle AB kurumsal yapısı üzerinde önemli bir etki göstermektedir. AB’nin bütünleşme sürecinde her iki aktörün de politik hamleleri dikkatle takip edilecektir. Günümüzde Ukrayna-Rusya savaşındaki gelişmeler aktörler tarafından takip edilmekte ve Rusya’ya karşı tedbirler uygulanmaktadır. ABD ve İngiltere ile ilişkilerde genellikle ortak uyum görülmektedir. Çin’e karşı zaman zaman farklı stratejiler uygulanabilmektedir. Ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket edilirken müşterek karar ve uygulamalarda genellikle uyumlu stratejiler izlenmektedir. Her iki aktörün de gelecekte bölgesel ve küresel stratejilerini daha etkin uygulayabilmesi buna yönelik olarak müşterek hareket kabiliyetiyle doğru orantılı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abboud, Leyla & Henry Foy (2024) *Macron says Sending Western Troops to Ukraine cannot be Ruled Out* (<https://www.ft.com/content/83b8a80d-ab22-47fc-bbbb-6b1fd9df68ba>).
- Abboud, Leyla; Sam Jones & Ben Hall (2024) *Macron says Ukraine should be able to Target Russia with Western Arms* (<https://www.ft.com/content/24804516-b67c-40cc-8684-ccb06b38268>).
- Abboud, Leyla; Ben Saloni & Henry Foy (2024) *Europe Faces ‘Mortal’ Threat, says Emmanuel Macron* (<https://www.ft.com/content/01a0657c-ed25-4d7b-add6-568dcc6907f9>).
- Altıntaş, Aslıhan Yeniçeri (2017) Fransa’nın Küresel Stratejileri: Askeri Müdahalelerden Diplomasi Savaşlarına Fransız Stratejileri. In: Cengiz Dinç & Bülent Akkuş (eds) *Küresel ve Büyük Güçlerin Stratejileri Güncel Değerlendirmeler*. Ankara: Orion Kitabevi (311-338).
- Amadio Viceré, Maria Giulia (2021) Externalizing EU Crisis Management: EU Orchestration of the OSCE during the Ukrainian Conflict. *Contemporary Security Policy* 42(4): 498-529.
- Amadio Viceré, Maria Giulia (2023) Informal Groupings as Types of Differentiated Cooperation in EU Foreign Policy: the Cases of Kosovo, Libya, and Syria. *Contemporary Security Policy* 44(1): 35-66.
- Bakanlığı, Dışişleri (2013) *Türkiye ile AB Arasında Vize Serbestisi Diyaloğu Mutabakat Metni ve Geri Kabul Anlaşması İmzalandı* (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-ab-arasinda-vize-serbestisi-diyalogu-mutabakat-metni-ve-geri-kabul-anlasmasi-imzalandi.tr.mfa>).
- Beattie, Alan (2024) *Xi’s Visit Stress-Tests Macron’s Plans for A Sovereign Europe* (<https://www.ft.com/content/2362ca7d-0b7c-4f82-b8ec-0fa50789fa3b>).
- Beauregard, Philippe; Arsène Brice Bado & Jonathan Paquin (2019) The Boundaries of Acceptability: France’s Positioning and Rhetorical Strategies during the Arab Uprisings. *Mediterranean Politics* 24(1): 40-61.
- Bergermann, Marion (2024) *Germany’s Ruling Socialists Wobble, after Losing to Far Right* (<https://euobserver.com/eu-elections/ar3fc86be2>).
- Boeke, Sergei & Bart Schuurman (2015) Operation ‘Serval’: A Strategic Analysis of the French Intervention in Mali, 2013–2014. *Journal of Strategic Studies* 38(6): 801-825.
- Bohl, Ryan (2024) *Syria Sets Out Toward a New and Uncertain Future* (<https://worldview.stratfor.com/article/syria-sets-out-toward-new-and-uncertain-future>).
- Bozo, Frederic (2016) *French Foreign Policy Since 1945*. Paris: Berghahn Books.

- Brozus, Lars & Jessica von Farkas (2012) Germany and R2P: Common but Differentiated Responsibility? [The Responsibility to Protect – From Evasive to Reluctant Action? The Role of Global Middle Powers]. Johannesburg.
- Bulmer, Simon & William Paterson (2010) Germany and the European Union: from ‘Tamed Power’ to Normalized Power? *International Affairs* Vol. 86(5): ss. 1051-1073.
- Bulmer, Simon & William E. Paterson (2013) Germany as the EU’s Reluctant Hegemon? Of Economic Strength and Political Constraints. *Journal of European Public Policy* 20(10): 1387-1405.
- Burchill, Scott (2013) Liberalizm. In: Scott Burchill; Andrew Linklater; Richard Devetak; Jack Donnelly; Terry Nardin; Matthew Paterson; Christian Reus-Smit & Jacqui True (eds) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları (ss. 85-122).
- Callahan, William A. (2004) Remembering the Future—Utopia, Empire, and Harmony in 21st-Century International Theory. *European Journal of International Relations* 10(4): 569-601.
- Chafer, Tony (2005) Chirac and ‘la Françafrique’: No Longer a Family Affair. *Modern & Contemporary France* 13(1): 7-23.
- Chazan, Adam & Leyla Abboud (2024) *Emmanuel Macron and Olaf Scholz Meet to Patch Up Their Fraying Ties* (<https://www.ft.com/content/f5112250-15e8-4b11-892e-9a97b395d8c2>).
- Chazan, Guy (2024) *France and Germany Reach ‘Breakthrough’ on Joint Tank Plans* (<https://www.ft.com/content/4c9e40a7-cb30-4915-b750-fb9c26254c6e>).
- Clarkson, Alexander (2024) *Germany’s Backward-Looking Elections Could Be a Prelude to Disaster* (<https://www.worldpoliticsreview.com/germany-election-politics-cdu/>).
- Cuvelier, Jeroen (2023) Why Time Matters for Understanding the ASM-LSM Nexus in South-Eastern Democratic Republic of Congo. *The Journal of Modern African Studies* 61(2): 189-208.
- Delreux, Tom & Joseph Earsom (2023) The European Union as an Actor Navigating International Regime Complexes. *Politics and Governance* 11(2): 1-5.
- Dimitrakopoulos, Dionyssi (2008) Norms, Strategies and Political Change: Explaining the Establishment of the Convention on the Future of Europe. *European Journal of International Relations* 14(2): 319-341.
- Eddy, Melissa (2024) *European Union Hits E.V.s From China With Extra Tariffs Up to 38%* (<https://www.nytimes.com/2024/06/12/business/eu-china-ev-tariffs.html>).
- Emir, Mehmet (2019) *Almanya’nın 1990-2018 Yılları Arasındaki Ekonomik Gücünün Askeri Güce Tahvili*. Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi.
- Emir, Mehmet (2021a) Milenyum Çağında AB Kimliğinin Analizi (2010-2018). *International Journal of Politics and Security (IJPS)* Cilt: 3(2): ss. 169-202.
- Emir, Mehmet (2021b) Yirminci Yılında 11 Eylül: Kopenhag Okulu Çerçevesinde ABD İç ve Dış Politikasının Değerlendirilmesi. *International Journal of Politics and Security (IJPS)* Cilt: 3(3): ss. 267-306.
- Emir, Mehmet (2022) Almanya’nın 1990-2018 Yılları Arasındaki Ekonomik Gücünün Askeri Güce Dönüşüm Analizi. *Anadolu Strateji Dergisi* Cilt: 4(2): ss. 31-49.
- Emir, Mehmet (2023a) *Avrupa Birliği’nin Gelişen Libya Politikası: Göç ve Güvenlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Emir, Mehmet (2023b) Avrupa ve Düzensiz Göç. In: Cengiz Dinç (ed.) *Avrupa 2023 Siyaset, Güvenlik, Göç, Terör ve Dış İlişkiler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık (55-75).
- Emir, Mehmet (2024a) Avrupa Birliği’nin Gelişen Orta Asya Politikası: Ekonomi ve Güvenlik Stratejisinin Karşılaştırmalı Analizi (1991-2023). *Gazi Akademik Bakış* 18(35): 75-96.
- Emir, Mehmet (2024b) Düzensiz Göçün Seçici ve Hiyerarşik Güvenlikleştirilmesi: Avrupa Birliği ve İngiltere Örneklerinin Analizi (2010-2024). *The Turkish Yearbook of International Relations* 55: 91-116.
- Emir, Mehmet (2024c) İsrail’in Hamas Savaşı Bağlamında Teopolitik Motivasyonu İle Müttefiklik İlişkisinin Bölgesel Etki Analizi. *UPA Strategic Affairs* 5(1): 204-226.
- Emir, Mehmet (2024d) Stratejik Dönüşümler Çerçevesinde ABD’nin Ortadoğu Politikasının Analizi (1990-2024). *UPA Strategic Affairs* 5(2): 97-155.

- Euronews (2023) *Son Dönemde Hangi Batı ve Orta Afrika Ülkelerinde Darbe Yapıldı? Son Durum Ne?* (<https://tr.euronews.com/2023/08/30/son-donemde-hangi-bat-ve-orta-afrika-ulkelerinde-darbe-yap-ld-son-durum-ne>).
- Eurotopics (2024) *Avrupa Parlamentosu Seçimleri: Kiev'e Destek Azalıyor mu?* (<https://www.eurotopics.net/tr/321367/avrupa-parlamentosu-secimleri-kiev-e-destek-azaliyor-mu>).
- Fırat, Melek (2009) Soğuk Savaş Sonrasında Fransa'nın Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64(1): 115-163.
- Foy, Henry (2024) *Why Macron and Scholz's shift on Ukraine Attacking Russia Matters-Also in This Newsletter: Auditors Assess How the EU is Faring on Artificial Intelligence* (<https://www.ft.com/content/7b17146b-a5e3-484f-a5a6-0425a9bfab58>).
- Ghitis, Frida (2024) *France's Macron and Germany's Scholz Have Traded Places on Ukraine* (<https://www.worldpoliticsreview.com/france-ukraine-aid-germany-europe/>).
- Haber, TRT (2024) *Fransa'nın Eski Sömürgeleriyle Başlı Dertte* (<https://www.trthaber.com/haber/dunya/fransanin-eski-somurgeleriyle-basi-dertte-857749.html>).
- Hellmann, Gunther (2011) Normatively Disarmed, but Self-Confident: German Foreign Policy 20 Years After Reunification. *Internationale Politik* Vol. 3/2011: ss. 45-51.
- Hoffmeyer-Zlotnik, Paula; Sandra Lavenex & Philipp Lutz (2023) Expanding, Complementing, or Substituting Multilateralism? EU Preferential Trade Agreements in the Migration Regime Complex. *Politics and Governance* 11(2): 49-61.
- Ischinger, Wolfgang (2022) *Germany's Ukraine Problem - Europe's Largest Country Needs Time to Adjust to a Dangerous New World* (<https://www.foreignaffairs.com/germany/germanys-ukraine-problem>).
- Jaspars, Susanne; Nisar Majid & Guhad M. Adan (2023) Somalia's Evolving Political Market Place: from Famine and Humanitarian Crisis to Permanent Precarity. *The Journal of Modern African Studies* 61(3): 343-366.
- Johnston, Ian (2024) *Moody's Downgrades France's Credit Rating over Political Turmoil* (<https://www.ft.com/content/010b5743-b943-482e-a947-e99a83da42c1>).
- Jones, Bruce D. (2011) Libya and the Responsibilities of Power. *Survival* Vol. 53(3): ss. 51-60.
- Khalaf, Roula (2024) *Macron and Scholz: We must Strengthen European Sovereignty* (<https://www.ft.com/content/853f0ba0-c6f8-4dd4-a599-6fc5a142e879>).
- Kökçam, Selami (2023) *Nijer'in Ardından Fransa'ya Bir Darbe Daha: Gabon* (<https://www.trthaber.com/haber/dunya/nijerin-ardindan-fransaya-bir-darbe-daha-gabon-792411.html>).
- Krotz, Ulrich (2015) *History and Foreign Policy in France and Germany*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kurumu, Almanya İstatistik (2024) *Bevölkerung in Privathaushalten nach Migrationshintergrund im weiteren Sinn nach ausgewählten Geburtsstaaten* (<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/migrationshintergrund-staatsangehoerigkeit-staaten.html>).
- Liechtenstein, Prince Michael of (2024) *Europe's Future: Meltdowns or Chainsaws?* (<https://www.gisreportsonline.com/r/europes-future/>).
- Mattiacchi, Eleonora (2023) *Volatile States in International Politics*. New York: Oxford University Press.
- Medet, Halil İbrahim (2022) *Eski Fransız Sömürgesi Afrika Ülkeleri Anlaşmalarla Yürütülen Yeni Sömürgeciliğe Başkaldırıyor* (<https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/eski-fransiz-somurgesi-afrika-ulkeleri-anlasmalarla-yurutulen-yeni-somurgecilige-baskaldiriyor/1815282>).
- Mitrany, David (1948) The Functional Approach to World Organization. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 24(3): 350-363.
- Mohan, Garima (2020) A European Strategy for the Indo-Pacific. *The Washington Quarterly* 43(4): 171-185.
- Moravcsik, Andrew (1993) Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies* 31(4): 473-524.
- News, BBC (2024) *Fransa Cumhurbaşkanı Macron: Yeni Kaledonya'da Görülmemiş Bir İsyan Yaşandı* (<https://www.bbc.com/turkce/articles/c5115y96j55o>).

- Onderco, Michal & Clara Portela (2023) External Drivers of EU Differentiated Cooperation: How Change in the Nuclear Nonproliferation Regime Affects Member States Alignment. *Contemporary Security Policy* 44(1): 150-175.
- Örmeci, Ozan & Temmuz Yiğit Bezmez (2019) *Fransa Siyaseti ve Dış Politikası*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Özdemir, Haluk (2012) *Avrupa Mantiğı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özkan, Yusuf (2024) *AB'nin Onayladığı Sığınma ve Göç Anlaşması Neler Öngörüyor, Türkiye'yi Nasıl Etkileyebilir?* (<https://www.bbc.com/turkce/articles/cj7mmpx10gno>).
- Parlamentosu, Avrupa (2015) *The Franco-German relationship in the European Union* (https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568359/EPRS_BRI%282015%29568359_EN.pdf).
- Paterson, William (2011) The Reluctant Hegemon: Germany Moves Centre Stage in the European Union. *Journal of Common Market Studies* Vol. 49: ss. 57-75.
- Polus, Andrzej & Hangwei Li (2023) Development Studies Meet Pierre Bourdieu: the Case of Chinese Private FDI in Zambia. *The Journal of Modern African Studies* 61(4): 521-543.
- Powell, Robert (1994) Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate. *International Organization* 48(2): 313-344.
- Salih, Faysal Muhammed (2023) *Afrika'daki Darbelerin Ardında Fransa'yı Arayın* (<https://www.indyturk.com/node/658616/d%C3%BCnyadan-sesler/afrikadaki-darbelerin-ard%C4%B1nda-fransay%C4%B1-aray%C4%B1n>).
- Sampson, Michael & Jue Wang (2023) Status-quo Enhancing versus Status-quo Challenging Change in Global Economic Governance: the Case of China in Finance and Trade. *International Relations* 37(4): 613-633.
- Sandbu, Martin (2024) *Germany's Doomed China Strategy* (<https://www.ft.com/content/2ff22d32-390a-4126-865f-7365178a0d6c>).
- Schlein, Lisa (2022) *Sahel Risks Becoming a Forgotten Crisis, UN Official Says* (<https://www.voanews.com/a/sahel-risks-becoming-a-forgotten-crisis-un-official-says/6736298.html>).
- Schuette, Leonard & Hylke Dijkstra (2023) The Show Must Go On: The EU's Quest to Sustain Multilateral Institutions since 2016. *Journal of Common Market Studies* 61(5): 1318-1336.
- Shotter, James (2024) *Germany Condemns Israel Plan to Double Population in Golan Heights* (<https://www.ft.com/content/24657050-1d32-4244-b001-c523abbce0be>).
- Smith, Michael (2003) The Framing of European Foreign and Security Policy: towards a Post-modern Policy Framework? *Journal of European Public Policy* 10(4): 556-575.
- Statista (2024a) *Refugees and Asylum in Germany* (<https://www.statista.com/study/71973/refugees-and-asylum-in-germany/>).
- Statista (2024b) *Russia-Ukraine War* (<https://www.statista.com/study/86697/russia-ukraine-conflict/>).
- Stephen, Matthew D. (2021) China's New Multilateral Institutions: A Framework and Research Agenda. *International Studies Review* 23(3): 807-834.
- Stratfor (2024a) *2025 Annual Forecast: A Global Overview* (<https://worldview.stratfor.com/article/2025-annual-forecast-global-overview>).
- Stratfor (2024b) *Can the EU Avoid Trump's Tariffs by Importing More U.S. Oil and Gas?* (<https://worldview.stratfor.com/article/can-eu-avoid-trumps-tariffs-importing-more-us-oil-and-gas>).
- Stratfor (2024c) *China, U.S.: Pentagon Report Highlights Escalating Missile Arms Race* (<https://worldview.stratfor.com/situation-report/china-us-pentagon-report-highlights-escalating-missile-arms-race>).
- Stratfor (2024d) *France: President Macron Appoints Centrist Francois Bayrou as Prime Minister* (<https://worldview.stratfor.com/situation-report/france-president-macron-appoints-centrist-francois-bayrou-prime-minister>).
- Stratfor (2024e) *Germany: Bundestag Ousts Scholz in No-Confidence Vote, Paving Way for February Elections* (<https://worldview.stratfor.com/situation-report/germany-bundestag-ousts-scholz-no-confidence-vote-paving-way-february-elections>).

- Stratfor (2024f) *Ukraine, France: Macron To Pitch Deployment to Ukraine as Part of Post-War Security Guarantee* (<https://worldview.stratfor.com/situation-report/ukraine-france-macron-pitch-deployment-ukraine-part-post-war-security-guarantee>).
- Stratfor (2024g) *West Africa: Mali, Niger, Burkina Faso To Enjoy Six-Month Grace Period Following Exit From ECOWAS* (<https://worldview.stratfor.com/situation-report/west-africa-mali-niger-burkina-faso-enjoy-six-month-grace-period-following-exit>).
- Stratfor (2024h) *What Assad's Fall Means for Russia* (<https://worldview.stratfor.com/article/what-assads-fall-means-russia>).
- Triandafyllidou, Anna & Anastasios Fotiou (1998) Sustainability and Modernity in the European Union: A Frame Theory Approach to Policy-Making. *Sociological Research Online* 3(1): 60-75.
- Welle, Deutsche (2022) *Alman Ordusu İçin 100 Milyar Euroluk Ek Fon* (<https://www.dw.com/tr/alman-ordusu-i%C3%A7in-100-milyar-euroluk-ek-fon/a-60934072>).
- Welz, Martin (2022) Institutional Choice, Risk, and Control: The G5 Sahel and Conflict Management in the Sahel. *International Peacekeeping* 29(2): 235-257.
- Westerwinter, Oliver (2022) Transnational Governance as Strategy? Mapping and Explaining the European Union's Participation in Transnational Public-Private Governance Initiatives. *Journal of European Integration* 44(5): 695-713.
- Wyrod, Robert & Kimberlee Chang (2023) Tensions in Sino-African Labour Relations: the View from the Karuma Hydroelectric Dam in Uganda. *The Journal of Modern African Studies* 61(4): 583-604.
- Yoroms, Gani Joses (2021) France's Counterterrorism and Counterinsurgency Strategy in Africa. In: Usman A. Tar (ed.) *The Routledge Handbook of Counterterrorism and Counterinsurgency in Africa*. New York: Routledge (265-279).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.01.2025 ✓Accepted/Kabul: 29.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1611268

Research Article/Araştırma Makalesi

Görgün, M. F., Demireli, E. (2025). "TCMB Para Politikası Basın Duyurularının Kosinüs Benzerliği, Konu Modellemesi ve Duygu Tonu Temelinde Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 217-236.

TCMB PARA POLİTİKASI BASIN DUYURULARININ KOSİNÜS BENZERLİĞİ, KONU MODELLEMESİ VE DUYGU TONU TEMELİNDE ANALİZİ

Mehmet Fatih GÖRGÜN*, Erhan DEMİRELİ**

Öz

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) 2006-2024 yılları arasında yayımladığı para politikası basın duyurularını metin analizi yöntemleriyle incelemektedir. Çalışmada doğal dil işleme (NLP) teknikleri kullanılarak kosinüs benzerliği, Gizli Dirichlet Tahsisi (LDA) konu modellemesi ve duygu analizleri yapılmıştır. Kosinüs benzerliği analizi, duyurular arasındaki içerik tutarlılığını ölçerken, LDA yöntemi ile duyuruların tematik yapısı ve temel konuları belirlenmiştir. Duygu analizi ise metinlerin pozitif, negatif ve nötr tonlarını ortaya koymuştur. Sonuçlar, TCMB'nin iletişim stratejisinin ekonomik koşullara bağlı olarak değiştiğini ve piyasa beklentilerini yönlendirme amacı taşıdığını göstermektedir. Çalışma, merkez bankası iletişiminde kullanılan dilin ekonomik etkilerini değerlendirmesi bakımından literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: TCMB, Kosinüs Benzerliği, Gizli Dirichlet Tahsisi, Duygu Analizi, Doğal Dil İşleme (NLP), Merkez Bankası İletişimi.

ANALYSIS OF CBRT MONETARY POLICY PRESS RELEASES BASED ON COSINE SIMILARITY, TOPIC MODELING, AND SENTIMENTAL TONE

Abstract

This study examines the monetary policy press releases issued by the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) between 2006 and 2024 using text analysis methods. In the study, cosine similarity, Latent Dirichlet Allocation (LDA) subject modeling and sentiment analysis were performed using natural language processing (NLP) techniques. The cosine similarity analysis measures the consistency of the content between releases, while the LDA method identifies the thematic structure and key topics of the announcements. Sentiment analysis reveals the positive, negative, and neutral tone of the texts. The findings indicate that the CBRT's communication strategy evolves based on economic conditions and aims to guide market expectations. This study contributes to the literature by evaluating the economic impact of the language used in central bank communications.

Keywords: CBRT, Cosine Similarity, Latent Dirichlet Allocation, Sentiment Analysis, Natural Language Processing (NLP), Central Bank Communication.

*Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Doktora Programı, İZMİR.

e-posta: gorgun.mehmetfatih@ogr.deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0009-0009-8578-1638>)

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İZMİR.

e-posta:erhan.demireli@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3457-0699>)

1. GİRİŞ

Merkez bankaları günümüzde para politikalarını belirlemenin yanında önemli birer iletişim aktörü haline gelmişlerdir. Açıklanan faiz kararları piyasalardaki beklentilerin ve ekonomik davranışların yönlendirilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, merkez bankalarının iletişimi, yatırımcıların kararlarını, finansal piyasalardaki dalgalanmaları ve kişilerin tüketim ve tasarruf dinamiklerini doğrudan etkileyebilmektedir.

Merkez bankaları, faiz kararlarına ilişkin olarak yayınladıkları basın duyurularını yalnızca bilgi vermek için değil, aynı zamanda piyasa beklentilerini yönlendirmek amacıyla da kullanmaktadır. Duyuru metinlerinde kullanılan içerik ve duygu tonu, piyasadaki katılımcıların beklentilerini yönlendirmede kritik rol oynamaktadır. Bu nedenle merkez bankaları tarafından yapılan duyuru ve açıklamalar, ekonomik aktörler için para politikasının gidişatını anlamada önemli bir kılavuz niteliğindedir.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayınlanan para politikası basın duyurularının doğal dil işleme (NLP) temelli metin analizine odaklanmaktadır. Bunun için duyuru metinlerinin içerik benzerlikleri, tematik konu dağılımları ve duygu tonları ölçülmüştür.

Doğal dil işleme (NLP) teknikleri, metinlerin sayısallaştırılması yoluyla sistematik olarak incelenmesine olanak tanıyarak, finans ve ekonomi alanında yeni araştırmalara ve finansal piyasalarda yatırımcılar ile karar vericilere ışık tutmaktadır. Kosinüs benzerliği metinler arasındaki anlamsal yakınlığı ölçmek için kullanılmakta, LDA (Latent Dirichlet Allocation) gibi konu modelleme teknikleri duyuruların tematik yapısını ortaya çıkarmakta, duygu analizi ise metinlerin pozitif, negatif veya nötr tonlarını belirlemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, TCMB'nin faiz kararı duyurularını yukarıda belirtilen tekniklerle analiz ederek, yıllar içinde iletişim stratejisi ve para politikalarında meydana gelen gelişmeleri değerlendirmektir. Çalışma, merkez bankalarının iletişim stratejilerine yönelik literatüre katkı sunmayı ve politika yapımcılar ile piyasa katılımcılarına bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmanın, gelişmekte olan ülkelerde para politikası iletişiminin öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, literatürde merkez bankası iletişim araçlarına NLP tekniklerini uygulayan çalışmalar tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde, araştırma yöntemi ile analiz bulgularına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise öneriler paylaşılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Merkez bankalarının iletişimi ile ilgili yazılan makaleler, merkez bankalarının yayınladıkları basın duyuruları ve toplantı notlarında kullanılan metinlerin benzerlik ve duygu analizleri ile konu modellemeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Tablo 1, literatürdeki çalışmaların hangi kapsamda ve ne tür analizleri gerçekleştirdiğini göstermektedir. Aşağıdaki özet tabloda, çalışmaların çoğunun merkez bankası iletişiminin genel metin analizleri ile iletişimdeki değişimlerin piyasalar üzerindeki etkilerine odaklandığı görülmektedir. Merkez bankası iletişimindeki değişimlerin ölçülmesi ve iletişimin anlaşılabilirliği üzerine yapılan incelemeler de yaygındır. Ayrıca, para politikası duyurularının sosyal medyadaki yansımalarını inceleyen çalışmalar da literatürde kendilerine yer bulmuştur.

Merkez bankası iletişiminde metin analizine odaklanan çalışmalarda; Blinder vd. (2008) tercih edilen iletişim araçlarının merkez bankalarının hedeflerine ulaşmalarına destek vereceğini, Picault ve Renault (2017) iletişim tonunun geleceği tahminlemede yardımcı olduğunu, Gonzales ve Tadde (2022) ise 18 ülkenin merkez bankası iletişimini incelemeleri sonucunda para politikasını tahmin etmeyi sağlayacak bilgilerin basın duyurularında açıklandığını ve kriz dönemlerinde bu duyuruların tonunun birbirine yaklaştığını vurgulamışlardır. Ayrıca, Bholat vd. (2015), doğal dil işleme (NLP) yöntemlerinin merkez bankalarına sağlayacakları faydaları ve politika yapımında nasıl kullanılabileceğini açıklamışlardır.

FED (Federal Reserve System – A.B.D. Merkez Bankası) iletişiminde meydana gelen değişimleri inceleyen Egesdal vd. (2015) ile Acosta ve Meade (2015), FOMC (Federal Open Market Committee - Federal Açık Piyasa İşlemleri Komitesi) açıklamalarındaki içerik benzerliğinin giderek arttığını saptamışlardır. Daha sonra yapılan çalışmada, FOMC tarafından yayınlanan para politikası basın duyuruları üzerinde benzerlik analizi yapan Görgün ve Demireli (2024) de benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Merkez bankası iletişiminin piyasalar üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalarda; Amaya ve Filbien (2015) merkez bankalarının resmi iletişimler yoluyla gelecekteki politikalarına dair işaretler verdiğini, Jegadeesh ve Wu (2015) FED toplantı tutanaklarındaki ton ve belirsizliklerin piyasa oynaklığını etkilediğini, Hansen ve McMahon (2016) faiz oranı açıklamalarında yer alan geleceğe yönelik şok içeren bilgilerin makroekonomik etkilerinin diğer bilgilere göre daha fazla olduğunu, Ehrmann ve Talmi (2017) piyasaların basın duyurularındaki tona ve benzerliğe duyarlı olduğunu, Chatchawan (2021) iletişimde belirgin ton ve benzerlik değişimlerinin piyasada tepkilere yol açtığını, Schmeling ve Wagner (2023) ise benzer şekilde iletişimde ton değişikliğinin varlık fiyatları üzerinde etkili olduğunu ve iletişim tonunun merkez bankaları için ek bir para politikası aracı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Hu ve Sun (2021) faiz kararlarının açıklanması sonrasındaki beyanlarda ECB (European Central Bank – Avrupa Merkez Bankası) başkanları tarafından kullanılan belirsiz ifadelerin hisse fiyatlarını olumlu yönde etkilediğini saptamışlardır. TCMB iletişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisini inceleyen çalışmada Çelik vd. (2014), TCMB'nin faiz kararları ve sözlü yönlendirmeleri ile FED ve ECB tarafından gelen sözlü yönlendirmelerin BIST100 oynaklığını etkilediğine dair bulgulara ulaşmışlardır.

Tablo 1: Merkez bankası iletişimi literatür özeti

Yazar	Konu	Analiz Türü	Analiz Kapsamı
Blinder vd. (2008)	Merkez bankası iletişiminde metin analizi	Benzerlik, İçerik, Duygu	Literatür
Loughran ve McDonald (2011)	Merkez bankası iletişiminde metin analizi	Benzerlik, İçerik, Duygu	Literatür
Loughran ve McDonald (2016)	Merkez bankası iletişiminde metin analizi	Benzerlik, İçerik, Duygu, Konu Modelleme	Literatür
Bholat vd. (2015)	Merkez bankası iletişiminde metin analizi	Benzerlik, İçerik, Duygu, Konu Modelleme	Literatür
Picault ve Renault (2017)	Merkez bankası iletişiminde metin analizi	Duygu	ECB
Gonzales ve Tadler (2022)	Merkez bankası iletişiminde metin analizi	Duygu, Konu Modelleme	18 merkez bankası
Egesdal vd. (2015)	Merkez bankası iletişiminin değişimi	Benzerlik, İçerik, Duygu, Konu Modelleme	FED
Acosta ve Meade (2015)	Merkez bankası iletişiminin değişimi	Benzerlik	FED
Görgün ve Demireli (2024)	Merkez bankası iletişiminin değişimi	Benzerlik	FED
Amaya ve Filbien (2015)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Benzerlik, İçerik, Duygu	ECB
Jegadeesh ve Wu (2015)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Benzerlik, İçerik, Duygu, Konu Modelleme	FED
Hansen ve McMahon (2016)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Duygu, Konu Modelleme	FED
Hansen vd. (2020)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Konu Modelleme	BoE
Ehrmann ve Talmi (2017)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Benzerlik, İçerik, Duygu	BoC
Chatchawan (2021)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Benzerlik, Duygu	BoT
Schmeling ve Wagner (2023)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	Duygu	ECB
Çelik vd. (2014)	Merkez bankası iletişiminin değişimi ile piyasa oynaklığı ilişkisi	İçerik	TCMB
Hu ve Sun (2021)	Yetkili beyanları ile piyasa oynaklığı ilişkisi	İçerik	ECB
Jansen ve Haan (2010)	Yetkili beyanları ile para politikasının anlaşılabilirliği ilişkisi	İçerik	ECB
Apel ve Grimaldi (2012)	Yetkili beyanları ile para politikasının anlaşılabilirliği ilişkisi	Duygu	Sveriges Riksbank
Hernandez ve Shell (2014)	Yetkili beyanları ile para politikasının anlaşılabilirliği ilişkisi	İçerik	FED
Narain ve Sangani (2023)	Yetkili beyanları ile para politikasının anlaşılabilirliği ilişkisi	İçerik, Duygu	FED
Masciandro vd. (2022)	Para politikası duyuruları ile sosyal medya ilişkisi	Benzerlik	FED, ECB, BoE
Boyacıoğlu vd. (2023)	Para politikası duyuruları ile sosyal medya ilişkisi	Duygu	TCMB
Gürkaynak vd. (2005)	Para politikası duyuruları ile varlık fiyatları ilişkisi	Duygu	FED
Lucca ve Trebbi (2009)	Para politikası duyuruları ile varlık fiyatları ilişkisi	Duygu	FED
Armeliş vd. (2018)	Merkez bankası iletişimi ile diğer merkez bankaları ilişkisi	Duygu	23 merkez bankası

Benzer olarak, Gürkaynak vd. (2005) FOMC açıklamalarındaki tonun piyasadaki tepkilerin ana tetikleyicisi olduğunu, Lucca ve Trebbi (2009) ise yine FOMC açıklamalarındaki faiz değişikliklerine kısa vadeli finansal varlıkların, açıklamalardaki iletişim değişikliklerine ise uzun vadeli finansal varlıkların tepki verdiğini bulmuşlardır.

Merkez bankası yetkililerinin beyanları ile para politikasının anlaşılabilirliği arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda; Jansen ve Haan (2010) ECB başkanlarının giriş ifadelerinin uzun yıllar tutarlı devam ettiğini, Apel ve Grimaldi (2012) Sveriges Riksbank komite üyelerinin görüşlerindeki tonun para politikasının anlaşılmasını kolaylaştırdığını, Hernandez ve Shell (2014) FOMC'nin toplantı sonrası açıklamalarındaki karmaşıklığın zaman içinde arttığını vurgulamışlardır. Narain ve Sangani (2023) ise FED başkanı Jerome Powell'in basın toplantılarındaki açıklamaların piyasa beklentileri üzerinde FOMC beyanlarından daha etkili olduğunu göstermişlerdir.

Farklı merkez bankaları üzerinden para politikası duyuruları ile sosyal medya ilişkisine odaklanan çalışmada Masciandro vd. (2022), Twitter ortamında yapılan tartışmaların para politikası değişikliklerini yansıttığını göstermişlerdir. Aynı konuya TCMB özelinde yaklaşan Boyacıoğlu vd. (2023), sosyal medya gündeminin faiz kararlarından etkilendiğini ve faiz kararlarının sosyal ağlar vasıtasıyla gündemi yönlendirebildiğini gözlemlemişlerdir. Son olarak, Armelius vd. (2018) merkez bankaları arasındaki etkileşimi incelemişler, merkez bankası iletişimlerinin diğer merkez bankalarının politikalarını etkilediğini saptamışlardır.

Farklı tarihlerde, farklı merkez bankaları üzerinde yapılan çalışmalar, merkez bankası iletişiminin piyasalar ve kitleler üzerinde ulusal ve uluslararası etkileri olduğunu göstermekte ve iletişim araçlarının analiz edilmesinin politikaların anlaşılması ve tahmin edilmesi açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın, TCMB para politikası basın duyurularında kullanılan metinleri doğal dil işleme teknikleri ile karşılaştırmalı olarak analiz etmesi bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada, TCMB internet sitesinde 28.04.2006 – 17.10.2024 tarihleri arasında yayınlanan “Faiz Oranlarına İlişkin Basın Duyurusu” başlıklı 215 adet duyuru kullanılmıştır. NLP tekniklerinin metinlere daha etkin uygulanabilmesi amacıyla duyuruların TCMB tarafından yayınlanan orijinal İngilizce metinleri tercih edilmiştir. Analizler için Python dili kullanılmış ve temel olarak pandas, nltk, sklearn, gensim, transformers ve matplotlib kütüphanelerinden yararlanılmıştır.

Benzerlik analizi için öncelikle duyuru metinleri ön işlemeye tâbi tutulmuştur. Ön işleme kapsamında sırasıyla tüm karakterler küçük harf haline getirilerek kelime özelliği taşımayan karakterler silinmiş, tüm metinler kelimelere ayrılmış (tokenization), etkisiz kelimeler (stopwords) temizlenmiş ve kalan kelimeler çekim eklerinden arındırılmıştır (lemmatization). Ön işlemeden sonra metin verileri matematiksel vektörlere dönüştürülmüş (TF-IDF Vectorizer) ve vektörler arasındaki benzerlik için kosinüs benzerliği metriği kullanılmıştır.

Kosinüs benzerliği, metinler arasındaki anlamsal benzerliği ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir metrik olup, iki vektör arasındaki açıya dayalı bir benzerlik ölçümüdür. Bu teknik, metinlerin içeriklerini vektör uzayında temsil ederek vektörler arasındaki açıya odaklanmaktadır. Vektörler arasındaki açı küçüldükçe benzerlik artmaktadır. Matematiksel olarak kosinüs benzerliği, iki vektör olan A ve B arasındaki açının kosinüsünü hesaplayarak elde edilmekte ve formülü aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\text{Kosinüs\_Benzerliği}(A, B) = \frac{A \cdot B}{\|A\| \times \|B\|} \quad (1)$$

Formüldeki $A \cdot B$, A ve B vektörlerinin skaler çarpımını, $\|A\|$ ve $\|B\|$ ise her bir vektörün Öklid normunu (vektör büyüklüğü) ifade etmektedir. Skaler çarpım aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$A \cdot B = \sum_{i=1}^n A_i B_i \quad (2)$$

Öklid normunun formülü ise aşağıdaki şekildedir:

$$\|A\| = \sqrt{\sum_{i=1}^n A_i^2}, \quad \|B\| = \sqrt{\sum_{i=1}^n B_i^2} \quad (3)$$

Burada n vektörlerin boyutunu, A_i ve B_i ise her iki vektörün i 'nci bileşenlerini ifade etmektedir. Kosinüs benzerliği -1 ile 1 arasında bir değer almakta; 1 değeri vektörlerin tamamen benzer olduğunu, 0 değeri bağımsız olduklarını, -1 değeri ise zıt olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda kosinüs benzerliği, TCMB'nin farklı dönemlere ait basın duyurularının içerik tutarlılığını ve mesaj sürekliliğini ölçmek için etkin bir araçtır.

Benzerlik analizi akabinde, duyuru metinlerinde yer alan kelimelerin frekansları hesaplanarak, en çok tekrar eden kelimeler başkanlık dönemi bazında kelime bulutları ile gösterilmiştir. Kelime bulutları, metinlerde dikkat çeken ifadelerin hızlı bir şekilde belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle büyük metin verilerinde belirli kelimelerin veya ifadelerin öne çıkması, metnin genel tonunu veya konusunu özetlemeyi kolaylaştırmaktadır.

Ayrıca, duyuru metinlerindeki gizli temaları belirlemek için Latent Dirichlet Allocation (LDA) konu modelleme tekniği kullanılmıştır. Bunun için öncelikle duyurular benzerlik analizinde olduğu gibi ön işleme tâbi tutulmuştur. Akabinde kelime sözlüğü ve korpusu oluşturularak her benzersiz kelimeye bir kimlik (id) atanmış ve her kelimenin metindeki sıklığı belirlenmiştir (BoW - Bag of Words). Son olarak LDA modeli oluşturularak çalıştırılmıştır.

LDA, her bir belgenin belirli konuların karışımı olduğunu ve her konunun da belirli kelimelerden oluştuğunu varsaymaktadır. Bu model, belgelerin konu dağılımı (θ) ve konuların kelime dağılımı (ϕ) olmak üzere iki temel olasılık dağılımı üzerine kuruludur. LDA'nın temel amacı, bu gizli dağılımları belirleyerek metinlerdeki örtük temaları keşfetmektir. LDA, her belgenin K sayıda farklı konuya (z) ait olma olasılığını θ_d , her konunun belirli kelimeleri üretme olasılığını ϕ_k ile ifade etmektedir. Her bir kelimenin belirli bir konuya ait olma olasılığı Bayes teoremi ile şu şekilde gösterilmektedir:

$$P(z|d, w) \propto P(w|z)P(z|d) \quad (4)$$

Formüldeki $P(z|d)$ belgenin konu dağılımıdır Dirichlet dağılımı (α) ile modellenmektedir. $P(w|z)$ ise belirli bir konunun kelime dağılımıdır ve yine Dirichlet dağılımı (β) ile modellenmektedir. Belirli bir belge d için i 'inci kelimenin belirli bir konu z altında seçilme olasılığı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$P(w_i|\theta_d, \phi_z) = \sum_{z=1}^K P(z|\theta_d)P(\theta_d|\phi_z) \quad (5)$$

Bu formül, her kelimenin bir konudan geldiği varsayımıyla konuların kelime üretme olasılıklarının toplamını ifade etmektedir. TCMB'nin para politikası basın duyurularında LDA'nın uygulanması, duyuruların içerdiği ana temaların belirlenmesine olanak tanımaktadır. Böylece farklı dönemlerdeki politikaların odak noktaları tespit edilerek, merkez bankası iletişiminin zaman içindeki değişimi analiz edilebilmektedir. Bu yöntem, politika duyurularının hangi tematik odaklarla şekillendiğini ortaya koyarak iletişim stratejilerinin değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Son olarak, duyuru metinlerindeki tonun belirlenmesi amacıyla duygu analizi yapılmış olup finansal metinler için optimize edilmiş olan "soleimanian/financial-roberta-large-sentiment" modelinden yararlanılmıştır. Financial-RoBERTa, RoBERTa (Robustly Optimized BERT) mimarisi üzerine inşa edilmiş ve finansal metinlerdeki duygu ifadelerini anlamak üzere özel olarak eğitilmiştir. Model, metinleri pozitif, negatif veya nötr olarak sınıflandırarak

metnin genel duygu tonunu belirlemekte ve finansal haberler, raporlar ve merkez bankası duyuruları gibi finansal dilde yer alan karmaşık ifadeleri başarılı bir şekilde analiz edebilmektedir. Financial-RoBERTa modeli, öncelikle metinleri parçalara ayırmakta ve her parçayı bağlamı dikkate alarak anlamlandırmaktadır. Model, duygu sınıflarının olasılık değerlerini hesaplamakta ve bu olasılıklardan en yüksek olanını metnin duygu etiketi olarak belirlemektedir. Bu bağlamda, 215 duyurunun metinleri cümlelere ayrılmış ve her cümle için nötr, negatif ve pozitif olarak tanımlanması akabinde duygu puanları hesaplanmıştır. TCMB'nin faiz kararı duyuruları üzerinde yapılan duygu analizi sayesinde duyuruların zaman içindeki duygu eğilimleri belirlenmiş ve bu eğilimlerin merkez bankası iletişim stratejisine etkisi analiz edilmiştir.

4. VERİ ANALİZİ

Tablo 2'de, 28.04.2006 – 17.10.2024 tarihleri arasında TCMB tarafından yayınlanan faiz oranı basın duyurularının, bir önceki duyuruya olan benzerlik skorları gösterilmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, 2006 yılı haricinde kosinüs benzerliği skorlarının istisnalar dışında genellikle 0,70'in üzerinde seyrettiği görülmektedir. Ancak, bazı tarihlerde benzerlik skorları aşağı yönde dramatik şekilde kırılmıştır.

2006 yılındaki benzerlik skorları birkaç ay dışında 0,60'lar civarında çıkmış ve diğer yıllara göre aşağıda kalmıştır. Bunun sebebi olarak 2006'nın enflasyon rejimine geçişin ilk yılı olması gösterilebilecek ve iletişim stratejisinin henüz oturma sürecinde olduğu yorumu yapılabilecektir. 25.06.2006 ve 20.07.2006 tarihlerindeki duyuruların bir önceki duyuru ile olan benzerlik skorları 0,50'nin altında kalmıştır. Ayrıca, Haziran ayında faiz oranlarına ilişkin olarak 3 kez duyuru yayınlandığı dikkati çekmektedir. Dönemin dinamiklerine bakıldığında, Haziran ayında döviz kuru hareketlerinde gerçekleşen oynaklığın iletişimde farklılaşmaya ve duyuru metinlerinin içeriğinde değişikliğe neden olduğu anlaşılmaktadır.

2007 yılında genel olarak skorların 0,80 civarında gerçekleştiği ancak 12.07.2007 tarihli duyurunun benzerlik skorunun 0,47'ye düştüğü görülmektedir. İlgili duyuru incelendiğinde, önceki duyurulardan farklı olarak enerji ve gıda fiyatlarındaki gelişmelere dikkat çekildiği ve likidite yönetiminin etkinliğinin artırılması amacıyla gerektiğinde likidite senetlerinin kullanabileceğinin belirtildiği saptanmıştır. Ayrıca, Temmuz ayında gerçekleşen seçimlerin piyasada yaratacağı potansiyel belirsizlikleri yönetebilmek amacıyla TCMB'nin bu ayda iletişimini farklılaştırmış olabileceği yorumu da yapılabilecektir.

2008 yılında benzerlik skorları daha dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu duruma, küresel finansal kriz sonucunda meydana gelen sıkışıklığa karşı uygulanan stratejilerin ve alınan farklı önlemlerin sebep olduğu düşünülmektedir. 2009 yılında benzerlik skorlarının genellikle yüksek seyrettiği ve dramatik iniş çıkışların yaşanmadığı söylenebilecektir. Bu durum, kriz sonrası toparlanma sürecinde TCMB'nin iletişim dilinin tutarlılığını artırdığına işaret etmektedir.

Tablo 2: TCMB faiz kararı basın duyurularının bir önceki duyuru ile benzerlik skorları

Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan
17.10.2024	0,91	Y. Fatih Karahan	21.12.2023	0,93	H. Gaye Erkan	22.12.2022	0,93	Şahap Kavcıoğlu	16.12.2021	0,82	Şahap Kavcıoğlu
19.09.2024	0,85	Y. Fatih Karahan	23.11.2023	0,72	H. Gaye Erkan	24.11.2022	0,96	Şahap Kavcıoğlu	18.11.2021	0,85	Şahap Kavcıoğlu
20.08.2024	0,85	Y. Fatih Karahan	26.10.2023	0,90	H. Gaye Erkan	20.10.2022	0,94	Şahap Kavcıoğlu	21.10.2021	0,82	Şahap Kavcıoğlu
23.07.2024	0,91	Y. Fatih Karahan	21.09.2023	0,91	H. Gaye Erkan	22.09.2022	0,97	Şahap Kavcıoğlu	23.09.2021	0,82	Şahap Kavcıoğlu
27.06.2024	0,84	Y. Fatih Karahan	24.08.2023	0,84	H. Gaye Erkan	18.08.2022	0,85	Şahap Kavcıoğlu	12.08.2021	0,92	Şahap Kavcıoğlu
23.05.2024	0,84	Y. Fatih Karahan	20.07.2023	0,84	H. Gaye Erkan	21.07.2022	0,92	Şahap Kavcıoğlu	14.07.2021	0,89	Şahap Kavcıoğlu
25.04.2024	0,90	Y. Fatih Karahan	22.06.2023	0,32	H. Gaye Erkan	23.06.2022	0,88	Şahap Kavcıoğlu	17.06.2021	0,76	Şahap Kavcıoğlu
21.03.2024	0,79	Y. Fatih Karahan	25.05.2023	0,98	Şahap Kavcıoğlu	26.05.2022	0,93	Şahap Kavcıoğlu	6.05.2021	0,93	Şahap Kavcıoğlu
22.02.2024	0,72	Y. Fatih Karahan	27.04.2023	0,98	Şahap Kavcıoğlu	14.04.2022	0,96	Şahap Kavcıoğlu	15.04.2021	0,57	Şahap Kavcıoğlu
25.01.2024	0,83	H. Gaye Erkan	23.03.2023	0,95	Şahap Kavcıoğlu	17.03.2022	0,85	Şahap Kavcıoğlu	18.03.2021	0,86	Naci Ağbal
			23.02.2023	0,77	Şahap Kavcıoğlu	17.02.2022	0,91	Şahap Kavcıoğlu	18.02.2021	0,94	Naci Ağbal
			19.01.2023	0,91	Şahap Kavcıoğlu	20.01.2022	0,81	Şahap Kavcıoğlu	21.01.2021	0,66	Naci Ağbal
Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan
24.12.2020	0,62	Naci Ağbal	12.12.2019	0,82	Murat Uysal	13.12.2018	0,81	Murat Çetinkaya	14.12.2017	0,75	Murat Çetinkaya
19.11.2020	0,30	Naci Ağbal	24.10.2019	0,84	Murat Uysal	25.10.2018	0,85	Murat Çetinkaya	26.10.2017	0,94	Murat Çetinkaya
22.10.2020	0,78	Murat Uysal	12.09.2019	0,88	Murat Uysal	13.09.2018	0,73	Murat Çetinkaya	14.09.2017	0,87	Murat Çetinkaya
24.09.2020	0,86	Murat Uysal	25.07.2019	0,48	Murat Uysal	24.07.2018	0,83	Murat Çetinkaya	27.07.2017	0,94	Murat Çetinkaya
20.08.2020	0,83	Murat Uysal	12.06.2019	0,84	Murat Çetinkaya	7.06.2018	0,54	Murat Çetinkaya	15.06.2017	0,74	Murat Çetinkaya
23.07.2020	0,89	Murat Uysal	25.04.2019	0,82	Murat Çetinkaya	23.05.2018	0,83	Murat Çetinkaya	26.04.2017	0,88	Murat Çetinkaya
25.06.2020	0,80	Murat Uysal	6.03.2019	0,94	Murat Çetinkaya	25.04.2018	0,81	Murat Çetinkaya	16.03.2017	0,81	Murat Çetinkaya
21.05.2020	0,89	Murat Uysal	16.01.2019	0,94	Murat Çetinkaya	7.03.2018	0,94	Murat Çetinkaya	24.01.2017	0,69	Murat Çetinkaya
22.04.2020	0,75	Murat Uysal				18.01.2018	0,74	Murat Çetinkaya			
17.03.2020	0,55	Murat Uysal									
19.02.2020	0,90	Murat Uysal									
16.01.2020	0,90	Murat Uysal									
Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan
20.12.2016	0,77	Murat Çetinkaya	22.12.2015	0,93	Erdem Başçı	24.12.2014	0,89	Erdem Başçı	17.12.2013	0,80	Erdem Başçı
24.11.2016	0,72	Murat Çetinkaya	24.11.2015	0,89	Erdem Başçı	20.11.2014	0,87	Erdem Başçı	19.11.2013	0,74	Erdem Başçı
20.10.2016	0,83	Murat Çetinkaya	21.10.2015	0,90	Erdem Başçı	23.10.2014	0,90	Erdem Başçı	23.10.2013	0,92	Erdem Başçı
22.09.2016	0,69	Murat Çetinkaya	22.09.2015	0,78	Erdem Başçı	25.09.2014	0,63	Erdem Başçı	17.09.2013	0,70	Erdem Başçı
23.08.2016	0,87	Murat Çetinkaya	18.08.2015	0,86	Erdem Başçı	27.08.2014	0,81	Erdem Başçı	20.08.2013	0,74	Erdem Başçı
19.07.2016	0,88	Murat Çetinkaya	23.07.2015	0,91	Erdem Başçı	17.07.2014	0,89	Erdem Başçı	23.07.2013	0,65	Erdem Başçı
21.06.2016	0,94	Murat Çetinkaya	23.06.2015	0,89	Erdem Başçı	24.06.2014	0,84	Erdem Başçı	18.06.2013	0,67	Erdem Başçı
24.05.2016	0,89	Murat Çetinkaya	20.05.2015	0,87	Erdem Başçı	22.05.2014	0,79	Erdem Başçı	16.05.2013	0,94	Erdem Başçı
20.04.2016	0,89	Murat Çetinkaya	22.04.2015	0,90	Erdem Başçı	24.04.2014	0,75	Erdem Başçı	16.04.2013	0,74	Erdem Başçı
24.03.2016	0,70	Erdem Başçı	17.03.2015	0,82	Erdem Başçı	18.03.2014	0,74	Erdem Başçı	26.03.2013	0,66	Erdem Başçı
23.02.2016	0,94	Erdem Başçı	24.02.2015	0,83	Erdem Başçı	18.02.2014	0,52	Erdem Başçı	19.02.2013	0,88	Erdem Başçı
19.01.2016	0,83	Erdem Başçı	20.01.2015	0,76	Erdem Başçı	28.01.2014	0,58	Erdem Başçı	22.01.2013	0,72	Erdem Başçı
						21.01.2014	0,71	Erdem Başçı			
Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan
18.12.2012	0,78	Erdem Başçı	22.12.2011	0,73	Erdem Başçı	16.12.2010	0,53	Durmuş Yılmaz	17.12.2009	0,68	Durmuş Yılmaz
20.11.2012	0,89	Erdem Başçı	23.11.2011	0,70	Erdem Başçı	11.11.2010	0,76	Durmuş Yılmaz	19.11.2009	0,79	Durmuş Yılmaz
18.10.2012	0,95	Erdem Başçı	20.10.2011	0,49	Erdem Başçı	14.10.2010	0,71	Durmuş Yılmaz	15.10.2009	0,79	Durmuş Yılmaz
18.09.2012	0,62	Erdem Başçı	20.09.2011	0,83	Erdem Başçı	16.09.2010	0,73	Durmuş Yılmaz	17.09.2009	0,80	Durmuş Yılmaz
16.08.2012	0,79	Erdem Başçı	23.08.2011	0,50	Erdem Başçı	19.08.2010	0,84	Durmuş Yılmaz	18.08.2009	0,89	Durmuş Yılmaz
19.07.2012	0,80	Erdem Başçı	4.08.2011	0,48	Erdem Başçı	15.07.2010	0,89	Durmuş Yılmaz	16.07.2009	0,71	Durmuş Yılmaz
21.06.2012	0,80	Erdem Başçı	21.07.2011	0,73	Erdem Başçı	17.06.2010	0,71	Durmuş Yılmaz	16.06.2009	0,69	Durmuş Yılmaz
29.05.2012	0,74	Erdem Başçı	23.06.2011	0,70	Erdem Başçı	18.05.2010	0,60	Durmuş Yılmaz	14.05.2009	0,91	Durmuş Yılmaz
18.04.2012	0,73	Erdem Başçı	25.05.2011	0,57	Erdem Başçı	13.04.2010	0,72	Durmuş Yılmaz	16.04.2009	0,85	Durmuş Yılmaz
27.03.2012	0,54	Erdem Başçı	21.04.2011	0,65	Erdem Başçı	18.03.2010	0,66	Durmuş Yılmaz	19.03.2009	0,69	Durmuş Yılmaz
21.02.2012	0,59	Erdem Başçı	23.03.2011	0,71	Durmuş Yılmaz	16.02.2010	0,72	Durmuş Yılmaz	19.02.2009	0,75	Durmuş Yılmaz
24.01.2012	0,63	Erdem Başçı	15.02.2011	0,58	Durmuş Yılmaz	14.01.2010	0,69	Durmuş Yılmaz			
			20.01.2011	0,59	Durmuş Yılmaz						
Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan	Tarih	Skor	Başkan
18.12.2008	0,77	Durmuş Yılmaz	13.12.2007	0,71	Durmuş Yılmaz	22.12.2006	0,87	Durmuş Yılmaz			
19.11.2008	0,64	Durmuş Yılmaz	14.11.2007	0,79	Durmuş Yılmaz	24.11.2006	0,75	Durmuş Yılmaz			
22.10.2008	0,52	Durmuş Yılmaz	16.10.2007	0,73	Durmuş Yılmaz	26.10.2006	0,69	Durmuş Yılmaz			
18.09.2008	0,72	Durmuş Yılmaz	13.09.2007	0,81	Durmuş Yılmaz	27.09.2006	0,65	Durmuş Yılmaz			
14.08.2008	0,57	Durmuş Yılmaz	14.08.2007	0,70	Durmuş Yılmaz	25.08.2006	0,60	Durmuş Yılmaz			
17.07.2008	0,78	Durmuş Yılmaz	12.07.2007	0,47	Durmuş Yılmaz	20.07.2006	0,41	Durmuş Yılmaz			
16.06.2008	0,73	Durmuş Yılmaz	14.06.2007	0,83	Durmuş Yılmaz	26.06.2006	0,46	Durmuş Yılmaz			
15.05.2008	0,59	Durmuş Yılmaz	14.05.2007	0,90	Durmuş Yılmaz	21.06.2006	0,69	Durmuş Yılmaz			
17.04.2008	0,49	Durmuş Yılmaz	18.04.2007	0,80	Durmuş Yılmaz	8.06.2006	0,57	Durmuş Yılmaz			
19.03.2008	0,52	Durmuş Yılmaz	15.03.2007	0,80	Durmuş Yılmaz	26.05.2006	0,66	Durmuş Yılmaz			
14.02.2008	0,81	Durmuş Yılmaz	15.02.2007	0,82	Durmuş Yılmaz	28.04.2006	0,69	Durmuş Yılmaz			
17.01.2008	0,74	Durmuş Yılmaz	16.01.2007	0,75	Durmuş Yılmaz						

2010 yılında 2009 yılına benzer bir seyir oluşmuş ancak 16.12.2010 tarihli yılın son duyurusunda benzerlik skoru 0,53'e düşmüştür. İlgili duyuru metni incelendiğinde, öncekilerden farklı olarak zorunlu karşılık oranlarının vadelere göre farklılaştırılmasının ve daha önce zorunlu karşılık kapsamında olmayan bazı kalemlerin bu kapsama alınmasının faydalı olacağını belirtildiği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, TCMB'nin bu dönemde farklı yöntem ve araçlara yönelmeye başladığı yorumu yapılabilecektir.

2011 yılında benzerlik skorlarının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu duruma sebep olarak, yıl içinde gerçekleşen başkan değişikliği ve Avrupa borç krizi gösterilebilecektir. Özellikle 04.08.2011 ve 20.10.2011 tarihlerinde benzerlik skoru 0,50'nin altına düşmüştür. İlgili duyurular incelendiğinde; Ağustos ayında Avrupa ülkelerindeki kamu borcu sorununa istinaden faiz koridorunun daraltıldığı ve yurt içi durgunluk riskini azaltmak amacıyla politika faizinin düşürüldüğü, Ekim ayında ise Türk lirasındaki değer kaybı doğrultusunda faiz koridorunun genişletildiği anlaşılmıştır.

2012 yılında benzerlik skorlarının daha dengeli ve yüksek seyrettiği görülmektedir. Bu yıl, ülkenin büyüme performansının sınırlı da olsa sürdüğü, yeni teşvik paketinin yayınlandığı, Türk Ticaret Kanunu'nda değişikliğe gidildiği ve Türk lirasının simgesinin belirlendiği bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. 2013 yılında bir önceki yıl gibi benzerlik skorları yüksek seyretmiştir. FED'in tahvil alımlarını azaltabileceğini belirtmesi sonucunda meydana gelen volatiliteye rağmen TCMB duyuru metinlerinde bu dönemde istikrarlı bir dil kullanıldığı ve bu yolla piyasanın yönlendirildiği görülmektedir.

2014 yılında Ocak ve Şubat aylarındaki duyuruların hariç benzerlik skorlarının yüksek seyrettiği görülmektedir. Ocak ayında, Türk lirasında yaşanan belirgin değer kaybı sebebiyle ara bir duyuru daha yayınlanmış ve faizlerin artırıldığı belirtilmiştir. Bu dönemdeki Türk lirası değer kaybı ve enflasyonist baskıların, TCMB'nin duyurularında daha farklı tonlar kullanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. 2015 yılında benzerlik skorları oldukça yüksek gerçekleşmiştir. Bu yıl genel seçimlerin yapıldığı da dikkate alındığında, iletişimde tutarlı bir dil kullanılmasının, belirsizlik riski taşıyan bir dönemde TCMB'nin istikrarlı ve güven verici bir duruş sergilemesine destek verdiği belirtilebilecektir.

2016 yılında da benzerlik skorları yüksek seyretmiş, özellikle başkan değişikliğine rağmen skorlarında bir kırılma yaşanmaması dikkat çekmiştir. Yeni başkanın 20.04.2016 tarihli ilk duyurusunun benzerlik skorunun 0,89 olması, bir önceki dönemin politika çerçevesine sadık kalınacağını bir işareti olarak ele alınabilecektir. Nitekim sonraki aylarda yayınlanan duyuruların benzerlik skorları da bu durumu destekler nitelikte olup TCMB politikalarındaki sürekliliğin korunduğu anlaşılmaktadır.

2017 yılında yayınlanan basın duyurularının benzerlik puanları yüksek çıkmıştır. Bu yıl küresel ekonominin toparlanma ve güçlenmeye devam ettiği, ülke ekonomisinin ise büyüme performansını artırdığı bir dönem olmuştur. Buna paralel olarak TCMB iletişimi de bu dönemde tutarlı olmuş ve metinlerin içeriklerinde önemli değişiklikler yapılmamıştır. 2018 yılında da genel olarak yüksek benzerlik skorları oluşmuştur. Kur şoklarının yaşandığı bu dönemde TCMB'nin tutarlı iletişim dili ile piyasaları doğru şekilde yönlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

2019 yılında benzerlik skorları yüksek seyretmiştir. Ancak bu yıl TCMB başkanı değişmiş ve yeni başkanın 25.07.2019 tarihli ilk duyurusunun benzerlik skoru 0,48 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşük skorun temelinde benimsenen farklı bir iletişim stratejisi yatmakta olup, politikalarda da değişiklikler yaşamaya başladığı belirtilebilecektir. Bu tarihten sonra yeni iletişim strateji kapsamında benzerlik skorları tekrar yüksek seyretmeye devam etmiştir.

2020 yılında başkan değişikliği olana kadar benzerlik skorları yüksek olmaya devam etmiş, yeni başkanın 19.11.2020 tarihli ilk duyurusunda 0,30'a düşmüştür. Bu, analize dahil edilen dönemdeki en düşük benzerlik skoru olup, yeni bir iletişim tarzını ve politika değişimini güçlü şekilde işaret etmektedir. Nitekim bu dönemde, önceki dönemde düşürülen faiz oranları tekrar yükseltilmeye başlamıştır.

2021 yılında yeni bir başkan değişikliği yaşanmıştır. Yeni başkanın 18.03.2021 tarihli ilk duyurusunun benzerlik skoru 0,57 olarak gerçekleşmiş ve aşağı yönlü bir kırılma yaşansa da aşırı düşük bir skor oluşmamıştır. Bu durum

iletişim ve politikalarda dramatik bir değişiklik yaşanmayacağına dair bir işaret olarak kabul edilebilecektir. Döneme bakıldığında, faiz oranlarının bir süre önceki başkanlık döneminde belirlenen oranda sabit tutulduğu, sonrasında kademeli olarak düşürülmeye başladığı görülmektedir. 2022 yılında pandemi sonrası toparlanmanın etkisiyle TCMB'nin iletişimde tutarlı bir dil kullandığı ve benzerlik skorlarının oldukça yüksek seyrettiği görülmektedir.

2023 yılında yaşanan başkan değişikliğine kadar benzerlik skorları yüksek seyrederken yeni başkanın 22.06.2023 tarihli ilk duyurusunda benzerlik skoru dramatik şekilde 0,32'ye düşmüştür. Yeni başkan döneminde yayınlanan duyuruların benzerlik skorları ise yine yüksek seyretmeye devam etmiştir. Haziran ayındaki benzerlik skorunda yaşanan düşüş iletişim stratejisindeki ve para politikasındaki belirgin farklılığı yansıtmaktadır. Nitekim bu dönemde, daha kısa bir metin ile faiz oranının %8,5'ten %15 düzeyine yükseltildiği duyurulmuştur.

2024 yılında başkan değişikliğine gidilmesine rağmen benzerlik skorları yüksek seyretmiştir. Yeni başkanın 22.02.2024 tarihli ilk duyurusunun benzerlik skorunun 0,72 olması, yeni dönemdeki iletişimin küçük farklara rağmen önceki dönem ile tutarlı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Tablo 2'de her yıl aynı sayıda duyuru yayınlanmadığı görülmekte olup TCMB'nin gerektiğinde piyasalara güven vermek amacıyla aktif iletişim kurma ihtiyacına binaen esnek tepkiler verebildiği anlaşılmaktadır. Yıl bazlı duyuru sayılarındaki değişimler, TCMB'nin yalnızca ekonomik koşullara değil, aynı zamanda piyasadaki iletişim ihtiyacına göre esnek bir strateji benimseme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Faiz kararlarına yönelik duyuruların sıklığı ve içeriği, politika değişimlerinin yalnızca makroekonomik koşullara değil, aynı zamanda iletişim kanallarının etkinliğine ve piyasa beklentilerine göre şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3, başkanlık dönemlerinde yayınlanan basın duyurularının ilgili başkanlık dönemindeki diğer duyurularla, diğer başkanlık dönemlerindeki duyurularla ve genel olarak ilgili başkanlık dönemi dışında kalan diğer bütün duyurularla olan benzerliklerinin ortalama skorlarını göstermektedir. Örneğin, Hafize Gaye Erkan döneminde yayınlanan 8 duyurunun ortalama benzerlik skoru 0,73'tür (Başkan değişikliği dönemlerindeki düşük benzerlik skorlarının bu ortalamayı düşürdüğü unutulmamalıdır.). Yine Hafize Gaye Erkan döneminde yayınlanan duyuruların, Şahap Kavcıoğlu döneminde yayınlanan duyurularla olan benzerlik skorlarının ortalaması 0,31 ve Yaşar Fatih Karahan döneminde yayınlanan duyurularla olan benzerlik skorlarının ortalaması ise 0,54'tür. Bu durum, Hafize Gaye Erkan döneminde yayınlanan duyuruların en çok yine aynı dönemde yayınlanan duyurulara benzerlik gösterdiğini, diğer dönemlerde ise benzerliklerin düştüğünü yansıtmaktadır. Bu duyuruların içerik olarak, Yaşar Fatih Karahan döneminde yayınlanan duyurulara, Şahap Kavcıoğlu dönemindekilerden daha çok benzediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: TCMB faiz kararı basın duyurularının başkanlık dönemi bazlı ortalama benzerlik skorları

Başkan	Durmuş Yılmaz	Erdem Başçı	Murat Çetinkaya	Murat Uysal	Naci Ağbal	Şahap Kavcıoğlu	H. Gaye Erkan	Y. Fatih Karahan
Durmuş Yılmaz	0,43	0,39	0,32	0,24	0,23	0,22	0,25	0,24
Erdem Başçı	0,39	0,51	0,41	0,26	0,25	0,23	0,28	0,27
Murat Çetinkaya	0,32	0,41	0,56	0,32	0,30	0,26	0,31	0,29
Murat Uysal	0,24	0,26	0,32	0,61	0,33	0,33	0,29	0,28
Naci Ağbal	0,23	0,25	0,30	0,33	0,64	0,38	0,30	0,29
Şahap Kavcıoğlu	0,22	0,23	0,26	0,33	0,38	0,61	0,31	0,27
H. Gaye Erkan	0,25	0,28	0,31	0,29	0,30	0,31	0,73	0,54
Y. Fatih Karahan	0,24	0,27	0,29	0,28	0,29	0,27	0,54	0,79
Genel	0,35	0,38	0,37	0,29	0,28	0,29	0,30	0,29

Ayrıca, Tablo 3'teki matriste aynı başkan adına denk gelen ortalama benzerlik skorlarının günümüze yaklaştıkça yükseldiği görülmektedir. Başka bir deyişle, TCMB'nin faiz kararı basın duyurularının giderek birbirine daha çok benzediği dikkat çekmektedir. Nitekim Erdem Başçı'nın ilk dönemlerine denk gelen 2011 yılından sonra başkan değişikliği dönemleri hariç kosinüs benzerliği skorlarının 0,50'nin altına düşmediği görülmektedir. Bu durumda, her ne kadar para politikalarında dönemsel olarak değişiklikler baş gösterse de TCMB'nin yazılı iletişiminin daha tutarlı hale geldiği yorumu yapılabilecektir. Ek olarak, bir önceki başkanlık döneminde yayınlanan faiz kararı basın duyuruları ile en yüksek benzerliğe sahip dönem son başkan Yaşar Fatih Karahan dönemidir.

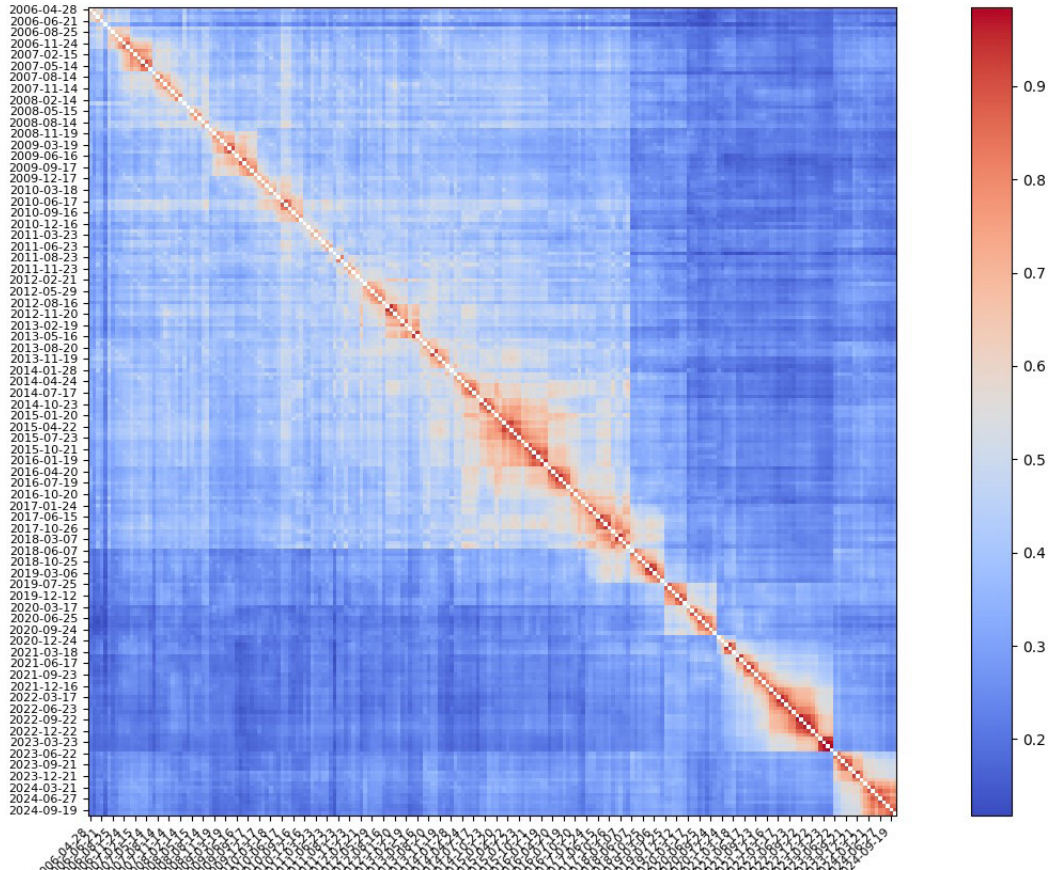
Tablo 4, bir yılda yayınlanan TCMB faiz kararı basın duyurularının yıl içinde ve diğer yıllarda yayınlanan duyurulara olan benzerliklerinin ortalama skorlarını göstermektedir. Tablo 4'te kırmızı ile gösterilen ve diğerlerine nazaran daha yüksek olan ortalama benzerlik skorlarından, aynı yıl içinde yayınlanan duyuruların diğer yıllarda yayınlanan duyurulara göre daha çok benzeştiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4: TCMB faiz kararı basın duyurularının yıl bazlı ortalama benzerlik skorları

Yıl	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
2006	0,52	0,42	0,38	0,33	0,36	0,34	0,33	0,35	0,35	0,35	0,32	0,32	0,28	0,23	0,19	0,21	0,21	0,23	0,25
2007	0,42	0,61	0,46	0,39	0,42	0,40	0,39	0,38	0,40	0,41	0,37	0,37	0,33	0,29	0,24	0,25	0,22	0,25	0,29
2008	0,38	0,46	0,51	0,44	0,42	0,40	0,40	0,39	0,39	0,40	0,36	0,37	0,32	0,28	0,24	0,24	0,24	0,23	0,24
2009	0,33	0,39	0,44	0,64	0,44	0,38	0,38	0,38	0,36	0,35	0,31	0,33	0,28	0,26	0,23	0,20	0,20	0,21	0,21
2010	0,36	0,42	0,42	0,44	0,59	0,46	0,43	0,43	0,42	0,41	0,36	0,38	0,32	0,26	0,23	0,21	0,21	0,23	0,23
2011	0,34	0,40	0,40	0,38	0,46	0,49	0,46	0,44	0,43	0,41	0,37	0,38	0,33	0,27	0,23	0,23	0,24	0,25	0,24
2012	0,33	0,39	0,40	0,38	0,43	0,46	0,62	0,53	0,47	0,44	0,41	0,40	0,35	0,29	0,24	0,23	0,23	0,25	0,26
2013	0,35	0,38	0,39	0,38	0,43	0,44	0,53	0,59	0,49	0,47	0,43	0,41	0,34	0,28	0,25	0,24	0,23	0,25	0,26
2014	0,35	0,40	0,39	0,36	0,42	0,43	0,47	0,49	0,62	0,58	0,51	0,48	0,40	0,31	0,24	0,23	0,20	0,24	0,28
2015	0,35	0,41	0,40	0,35	0,41	0,41	0,44	0,47	0,58	0,76	0,60	0,50	0,39	0,32	0,26	0,25	0,24	0,26	0,30
2016	0,32	0,37	0,36	0,31	0,36	0,37	0,41	0,43	0,51	0,60	0,67	0,57	0,42	0,34	0,26	0,24	0,23	0,25	0,28
2017	0,32	0,37	0,37	0,33	0,38	0,38	0,40	0,41	0,48	0,50	0,57	0,75	0,59	0,43	0,30	0,29	0,25	0,28	0,29
2018	0,28	0,33	0,32	0,28	0,32	0,33	0,35	0,34	0,40	0,39	0,42	0,59	0,64	0,47	0,30	0,30	0,26	0,29	0,31
2019	0,23	0,29	0,28	0,26	0,26	0,27	0,29	0,28	0,31	0,32	0,34	0,43	0,47	0,60	0,43	0,33	0,30	0,31	0,33
2020	0,19	0,24	0,24	0,23	0,23	0,23	0,24	0,25	0,24	0,26	0,26	0,30	0,30	0,43	0,54	0,36	0,31	0,28	0,26
2021	0,21	0,25	0,24	0,20	0,21	0,23	0,23	0,24	0,23	0,25	0,24	0,29	0,30	0,33	0,36	0,61	0,49	0,35	0,28
2022	0,21	0,22	0,24	0,20	0,21	0,24	0,23	0,23	0,20	0,24	0,23	0,25	0,26	0,30	0,31	0,49	0,79	0,44	0,28
2023	0,23	0,25	0,23	0,21	0,23	0,25	0,25	0,25	0,24	0,26	0,25	0,28	0,29	0,31	0,28	0,35	0,44	0,52	0,43
2024	0,25	0,29	0,24	0,21	0,23	0,24	0,26	0,26	0,28	0,30	0,28	0,29	0,31	0,33	0,26	0,28	0,28	0,43	0,77
Genel	0,31	0,36	0,36	0,33	0,36	0,36	0,38	0,38	0,39	0,41	0,38	0,40	0,35	0,32	0,28	0,29	0,29	0,29	0,30

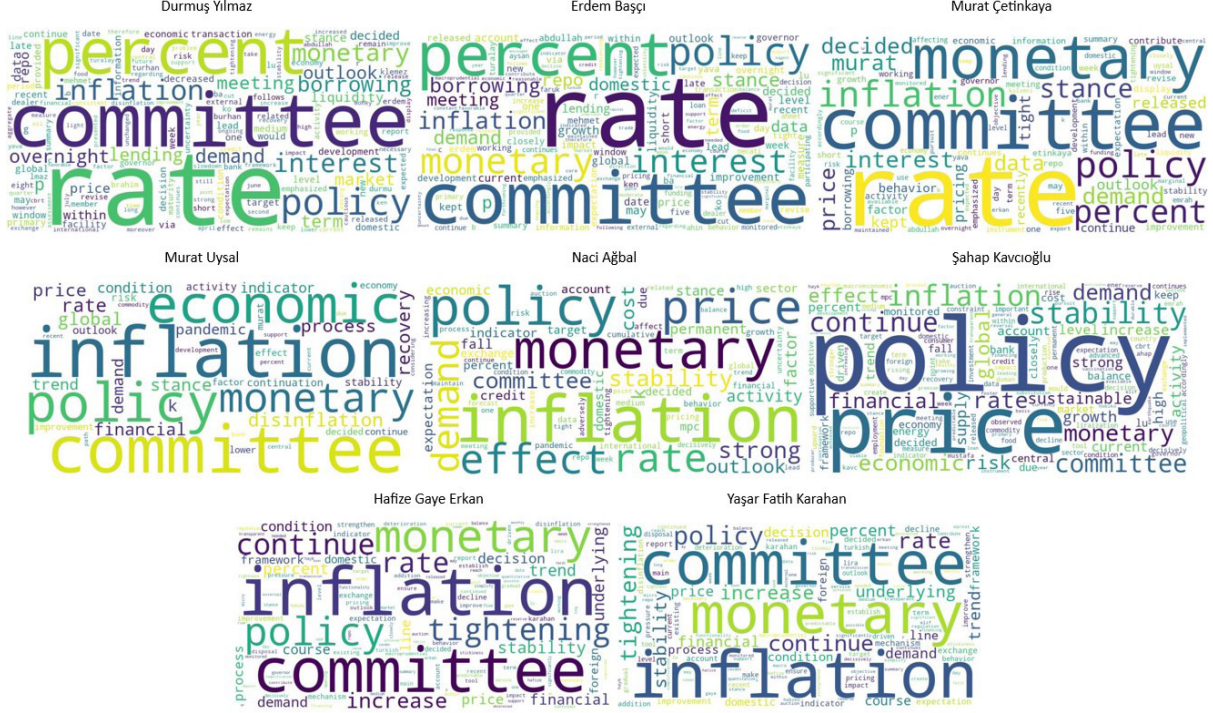
Ancak, yıl bazlı ortalama benzerlik skorları, Tablo 3'te gösterilen başkanlık dönemi bazlı skorlar gibi yükseliş trendi takip etmemektedir. Burada, Tablo 2'de görünen yıl içerisindeki başkanlık değişiklikleri sonucu duyuru metni içeriklerinin değiştirilmesi etkili olmaktadır. Buna rağmen sadece 2011 yılı ortalama benzerlik skorunun 0,50'nin altına düştüğü görülmektedir. Bu durum, başkan değişikliklerine rağmen metin içeriklerinin nispeten tutarlı olduğuna işaret edebilecektir. Özellikle son yıllarda, en yüksek yıl içi ortalama benzerlik skorlarına ulaşıldığı gözlemlenmiştir.

Grafik 1, 28.04.2006 – 17.10.2024 tarihleri arasında TCMB tarafından yayınlanan faiz kararı basın duyurularının her birinin diğerine olan kosinüs benzerliği skorunun ısı haritasını göstermektedir.

Grafik 1: TCMB faiz kararı basın duyurularının kosinüs benzerliği ısı haritası

Başkanlık dönemlerinde yayınlanan basın duyuruları kendi aralarında gruplanmış ve yüksek frekansa sahip kelimeler Grafik 2'de kelime bulutu halinde görselleştirilmiştir. Kelime bulutları incelendiğinde, her dönem "enflasyon (inflation)" kelimesinin yüksek frekansa olduğu ancak Şahap Kavcıoğlu döneminde, önceki ve sonraki iki başkanlık dönemine göre bu kelimenin daha arka planda kaldığı görülmektedir. Kavcıoğlu döneminde, daha önceki dönemlerde daha geride kalan "istikrar (stability)" ve "sürdürülebilir (sustainable)" kelimeleri ön plana çıkmaktadır. Son iki başkanlık döneminde ise "sıkılaştırıcı (tightening)" kelimesinin daha görünür hale geldiği dikkat çekmektedir.

Grafik 2: TCMB faiz kararı basın duyurularının başkanlık dönemi bazlı kelime bulutları

Konu modelleme yöntemleri ile de metinlerdeki ana konular belirlenebilmektedir. En çok kullanılan konu modelleme tekniklerinden biri Latent Dirichlet Allocation (LDA) yöntemidir. Konu modellemenin kelime bulutundan en önemli farkı, kelimeleri birlikte kullanıldığı bağlama göre gruplandırması ve hangi kelimelerin tematik olarak ön plana çıktığının anlaşılmasına yardımcı olmasıdır. Kelime bulutu sadece kelime frekansına odaklanmakta ve kelimelerin hangi bağlamda kullanıldıklarından ziyade sıklıklarını vermektedir. Konu modelleme ise metinlerdeki genel temaları çıkarmakta ve bunları "konu" olarak organize etmektedir. Bu konular genellikle metnin alt metinlerine ya da öne çıkan ana fikirlerine işaret etmekte ve sadece en çok kullanılan kelimeler yerine metinlerin temel içeriğini oluşturan ana temaları görme imkânı sağlamaktadır.

Konu modelleme, merkez bankası duyurularının metinsel analizlerinde de kullanılabilir. Bu yöntem, başkanlık dönemleri boyunca temaların nasıl değiştiğini görmek için oldukça kullanışlı olabilecektir. Konu modellemesi yapılarak başkanlık dönemlerinde beliren politika öncelikleri, iletişim tercihleri ve önemli temalar hakkında çıkarımlar sağlanabilecektir.

Çalışmanın bu kısmında LDA yöntemi kullanılarak başkanlık dönemleri bazında konu modellemesi yapılmış ve konu bağlamında hangi kelimelerin beraber kullanıldığı incelenerek farklı başkanlık dönemlerinde politikaların veya iletişim tercihlerinin nasıl değiştiğinin izi sürülmeye çalışılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, konu modellemesinin, duyurular okunmasa da metin içerikleri ve politikalar hakkında yorum yapma imkânı sağlamasıdır. Nitekim konular bağlamında kullanılan terimlerden yapılan çıkarımlar ile duyuruların incelenmesi sonucunda yapılan çıkarımların örtüştüğü görülmüştür.

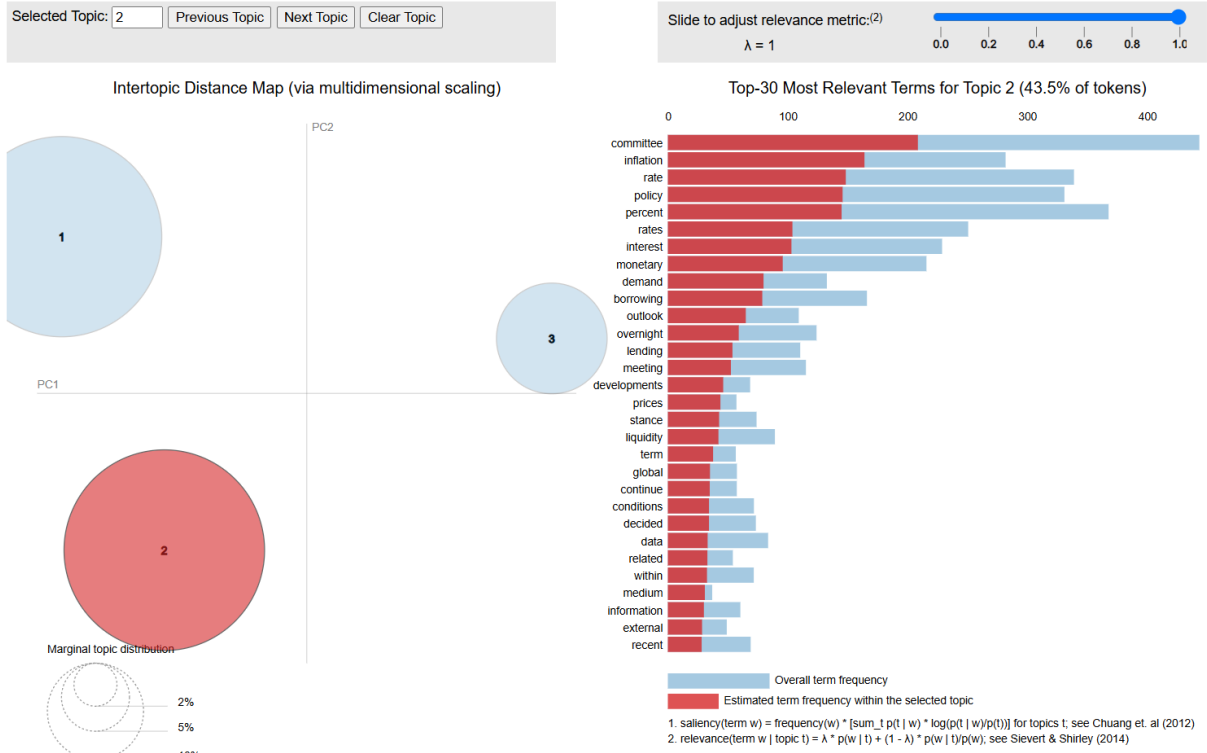
Tablo 5'te, 28.04.2006 ve 17.10.2024 tarihleri arasında TCMB tarafından yayınlanan para politikası basın duyurularının, ilgili dönemlerde görevde olan TCMB başkanlarına göre ayrıştırılarak LDA yöntemi ile çıkarılan konu modellemesi sonuçları görülmektedir.

Tablo 5: TCMB para politikası basın duyurularının LDA ile konu modellemesi

Durmuş Yılmaz / 28.04.2006 - 23.03.2011 / 61 Duyuru		
Konu 1:	committee, percent, rate, policy, rates	(0.038, 0.034, 0.031, 0.025, 0.021)
Konu 2:	committee, inflation, rate, policy, percent	(0.039, 0.031, 0.028, 0.027, 0.027)
Konu 3:	policy, interest, percent, inflation, rates	(0.030, 0.029, 0.025, 0.022, 0.021)
Erdem Başçı / 21.04.2011 - 24.03.2016 / 62 Duyuru		
Konu 1:	committee, percent, rate, policy, monetary	(0.035, 0.035, 0.034, 0.025, 0.021)
Konu 2:	committee, rate, percent, inflation, policy	(0.033, 0.030, 0.029, 0.029, 0.028)
Konu 3:	committee, rate, percent, policy, rates	(0.036, 0.027, 0.023, 0.021, 0.016)
Murat Çetinkaya / 20.04.2016 - 12.06.2019 / 30 Duyuru		
Konu 1:	policy, monetary, committee, inflation, stance	(0.036, 0.034, 0.032, 0.030, 0.016)
Konu 2:	percent, committee, rate, monetary, inflation	(0.032, 0.032, 0.029, 0.028, 0.027)
Konu 3:	policy, percent, committee, monetary, inflation	(0.029, 0.027, 0.027, 0.025, 0.021)
Murat Uysal / 25.07.2019 - 22.10.2020 / 14 Duyuru		
Konu 1:	monetary, policy, global, economic, inflation	(0.002, 0.002, 0.002, 0.002, 0.002)
Konu 2:	inflation, economic, committee, monetary, disinflation	(0.028, 0.024, 0.018, 0.018, 0.018)
Konu 3:	committee, monetary, inflation, recovery, policy	(0.021, 0.018, 0.017, 0.016, 0.015)
Naci Ağbal / 19.11.2020 - 18.03.2021 / 5 Duyuru		
Konu 1:	inflation, monetary, policy, demand, stability	(0.032, 0.024, 0.018, 0.016, 0.015)
Konu 2:	inflation, monetary, policy, effects, strong	(0.003, 0.003, 0.003, 0.003, 0.003)
Konu 3:	inflation, policy, monetary, rate, economic	(0.028, 0.021, 0.018, 0.018, 0.016)
Şahap Kavcıoğlu / 15.04.2021 - 25.05.2023 / 26 Duyuru		
Konu 1:	policy, stability, continue, committee, rate	(0.022, 0.018, 0.016, 0.015, 0.014)
Konu 2:	inflation, policy, stability, continue, price	(0.023, 0.022, 0.018, 0.014, 0.014)
Konu 3:	policy, monetary, demand, committee, inflation	(0.019, 0.016, 0.016, 0.014, 0.013)
Hafize Gaye Erkan / 22.06.2023 - 25.01.2024 / 8 Duyuru		
Konu 1:	committee, inflation, monetary, tightening, policy	(0.004, 0.004, 0.004, 0.004, 0.004)
Konu 2:	inflation, committee, monetary, policy, tightening	(0.003, 0.003, 0.003, 0.003, 0.003)
Konu 3:	inflation, committee, monetary, policy, continue	(0.043, 0.038, 0.033, 0.024, 0.019)
Yaşar Fatih Karahan / 22.02.2024 - 17.10.2024 / 9 Duyuru		
Konu 1:	inflation, monetary, policy, committee, underlying	(0.004, 0.004, 0.003, 0.003, 0.003)
Konu 2:	inflation, monetary, committee, policy, underlying	(0.057, 0.037, 0.033, 0.025, 0.019)
Konu 3:	quarter, slight, september, low, occur	(0.014, 0.014, 0.014, 0.014, 0.014)

Konu modellemesi, üç konu temelinde ve en çok vurgu yapılan beş kelime ile bu kelimelerin ağırlıkları gösterilecek şekilde yapılmıştır. Çıkan sonuçları daha detaylı analiz edebilmek adına farklı görselleştirme teknikleri kullanılmakta olup bunlardan en çok tercih edilenlerinden biri pyLDavis ile interaktif görselleştirme yöntemidir. Bu yöntem; her konunun ilişkili kelimelerini, bu kelimelerin ağırlıklarını ve diğer konularla olan mesafesini göstermekte, böylece LDA modelinin her bir konusunun dağılımının ve kelime ilişkilerinin görsel olarak keşfedilebilmesini sağlamaktadır.

Grafik 3, Durmuş Yılmaz döneminde yayınlanan basın duyurularının LDA modelinin ikinci konusuna göre oluşmuş dağılımları göstermektedir. Görselde, ikinci konu ile ilişkili en yüksek ağırlığa sahip ilk 30 kelime ve bu kelimelerin toplam kelime (token) sayısının ne kadarını oluşturduğu görünmektedir. Mavi çubuklar, kelimelerin tüm veri içinde hangi sıklıkta kullanıldığını; bordo çubuklar ise her kelimenin ilgili konu bağlamındaki önem ve sıklığını ifade etmektedir. Görselin sol tarafındaki her daire bir konuyu temsil etmekte ve dairelerin büyüklükleri konuya ait kelime sayısına göre değişmektedir. Dairelerin düzlemde birbirine yakın olması ilgili konuların benzer içeriklere, uzak olması ise farklı içeriklere sahip olduklarını göstermektedir. Bu interaktif görselde farklı daireler seçilerek dağılımlar görülebilecek ve kıyaslama yoluyla daha derin anlamlar çıkarılabilecektir.

Grafik 3: LDA modeli için pyLDavis ile oluşturulan interaktif görsel örneği (Durmuş Yılmaz – Konu 2)

Tablo 5'teki LDA modeli incelendiğinde, doğal olarak genelde para politikası bağlamındaki kritik terimlere başvurulduğu dikkati çekmektedir. Ancak, dönemsel bazda başvuru yapılan kelimeler ve ağırlıklarında meydana gelen değişimler olası politika ve iletişim değişikliklerini anlamada fikir verebilecektir.

Durmuş Yılmaz döneminde çok fazla öne çıkan “komite (committee)” kelimesinin karar alma süreçlerinde Para Politikası Kurulu’nun önemini vurguladığı söylenebilecektir. “Oran (rate)” ve “yüzde (percent)” kelimeleri ise faiz oranlarının para politikasının temel enstrümanı olduğunu işaret etmektedir. “Enflasyon (inflation)” ve “politika (policy)” kelimelerinin konu bağlamında beraber kullanılmasının fiyat istikrarı hedefi ile ilgili olduğunu, “enflasyon (inflation)” ve “faiz (interest)” kelimelerinin beraber kullanılmasının ise politika faizinin enflasyon hedeflemesi kapsamında sık kullanıldığını ifade ettiği ileri sürülebilecektir.

Erdem Başçı döneminde “mali / para (monetary)” terimi hariç bir önceki başkanlık dönemi ile aynı kelimelere vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durum Para Politikası Kurulu’nun ağırlığının, fiyat istikrarı odağının ve faiz oranlarının temel araç olmasının halen devam etmesi olarak yorumlanabilecektir. Başçı dönemine ait LDA modelinin interaktif görseli incelendiğinde, en ilişkili otuz kelime arasında sırasıyla “borç alma (borrowing)”, “repo (repo)”, “borç verme (lending)” ve “likidite (liquidity)” kelimelerinin yer aldığı görülmüştür. Bu kelimelerin “mali / para (monetary)” kelimesi ile aynı konu bağlamında kullanılması, para politikasında bir değişikliğe gidildiğinin işareti olarak ele alınabilecektir. Nitekim bu dönem, faiz koridoru gibi yenilikçi politikaların daha yoğun kullanıldığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir.

Murat Çetinkaya döneminde “mali / para (monetary)” kelimesine olan vurgu artarak devam etmiş olup bir önceki döneme göre farklı olarak “duruş (stance)” kelimesi kendini göstermiştir. Bu dönemde politika duruşu kavramı daha belirgin hale gelmiş olup, TCMB’nin duyuru iletişimini daha güçlü bir yönlendirme ve belirsizlikleri giderme aracı olarak kullanma çabasında olduğu düşünülebilir. Ayrıca, LDA modelindeki en ilişkili otuz kelime arasında “sıkı (tight)” sözcüğü de dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, “mali / para (monetary)”, “duruş (stance)” ve “sıkı (tight)” kelimelerinin bir arada ve sık kullanılması, ilgili dönemde faiz oranlarının %24’e yükseltilmesi ile sergilenen sıkı parasal duruşu açıklamaktadır.

Murat Uysal döneminde vurgulanan “küresel (global)” ve “ekonomik (economic)” kelimeleri küresel ekonomik gelişmelere odaklanıldığını göstermektedir. Ayrıca, “dezenflasyon (disinflation)” kelimesi, bir dezenflasyon sürecinin başladığına dair sinyaller verebilecektir. Yine bu dönemde, “toparlanma (recovery)” kelimesine de vurgu yapıldığı görülmekte olup, ekonomik toparlanmanın önemli bir hedef haline geldiği değerlendirilebilecektir. Bu bağlamda, bir önceki döneme göre kıyaslandığında, konu bağlamında beraber kullanılan kelimeler ışığında Uysal dönemi şartları ve politikalarının değişime uğradığı düşünülebilir. Dönemin dinamikleri incelendiğinde, COVID-19 pandemisinin etkisiyle küresel ekonomide yavaşlama meydana geldiği, bu durumun enflasyonun görece olarak düşmesine neden olduğu ve ekonomik toparlanmayı sağlayabilmek adına TCMB’nin %24’e yükselen faiz oranlarını %10’un altına indirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, LDA modelinde vurgulanan kelimelerin, dönemin dinamiklerini yansıttığı ve Çetinkaya dönemindeki sıkı parasal duruşun Uysal döneminde daha gevşek bir politikaya evrilmesini açıkladığı ifade edilebilir.

Naci Ağbal döneminde konu bağlamında beraber kullanılan “enflasyon (inflation)”, “talep (demand)” ve “istikrar (stability)” kelimeleri ise ilgili dönemde dikkatleri talep yönlü dinamiklerin ekonomi üzerindeki etkisine çekmekte ve fiyat istikrarını sağlama çabasına işaret etmektedir. Bu doğrultuda, vurgu yapılan kelimelerin politikadaki değişikliği yansıttığı değerlendirilebilir. Bu kısa başkanlık döneminde TCMB politika faizini tekrar %19’a yükseltmiştir.

Şahap Kavcıoğlu döneminde genel olarak önceki dönemle aynı kelimelere vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu dönemde “sürdürmek (continue)” kelimesi kendini göstermiş olsa da, bu kelimenin bir terim değil fiil olması nedeniyle birbirinden farklı bağlamlarda kullanıldığı ve politika ile ilgili net bir yorum fırsatı vermediği anlaşılmıştır. Ancak, Ağbal döneminde yoğun şekilde vurgulanan “enflasyon (inflation)” kelimesinin Kavcıoğlu dönemindeki ağırlıklarının önceki döneme göre daha düşük olması, enflasyon hedeflemesi vurgusunun azaldığını düşündürebilir. Ek olarak, vurgu yapılan en ilişkili 30 kelime arasında “büyüme (growth)” ve “istihdam (employment)” kelimelerinin yer alması ve özellikle “büyüme (growth)” kelimesinin ağırlığının “enflasyon (inflation)” kelimesinden daha fazla olması, bu dönemde büyüme ve istihdam konusunun hedef olarak daha ön plana çıktığı fikrini güçlendirmektedir. Bu bağlamda, konu modellemesinin, ilgili dönemdeki kademeli faiz indirimini ve büyümeyi destekleyici yönde politika geçişini açıkladığı düşünülmektedir.

Hafize Gayerkan döneminde vurgulanan “sıkılaştırma (tightening)” kelimesi, para politikalarındaki sıkılaştırma adımlarının açık bir işareti olarak görülebilecektir. Bu dönemde “enflasyon (inflation)” kelimesinin tekrar ön sıralarda yer alması da ana hedefin tekrar enflasyon olarak belirlendiğini işaret edebilir. Ayrıca, yine bu dönemde “komite (committee)” vurgusu da oldukça yükselmiş olup, kolektif karar almanın daha fazla vurgulandığı yorumu yapılabilecektir. Erkan döneminde, konu modellemesinin işaret ettiği gibi belirgin bir politika değişikliğine gidilmiş ve TCMB politika faizlerini önemli ölçüde artırarak sıkı para politikasına yönelmiştir.

Yaşar Fatih Karahan döneminde de vurgulandığı görünen “enflasyon (inflation)” ve “mali / para (monetary)” kelimeleri, bir önceki dönemin politikalarının devam ettirildiğine dair bir işaret olarak kabul edilebilir. Bu dönemde “temel (underlying)” kelimesinin de fazlaca vurgulanması ve en ilişkili otuz kelime arasında “eğilim (trend)” ve “aylık (monthly)” gibi kelimelerin bulunması, ana eğilimlerin ve dönemsel analizlerin öne çıktığını göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, Ekim 2024 itibarıyla Karahan dönemi için, bir önceki dönem gibi sıkı bir parasal duruş sergilenmekle birlikte, daha detaylı mikro değerlendirmeler vasıtasıyla politikalarda dönemsel değişimlerin dikkate alındığı ve daha uzun vadeli bir ekonomik yapının hedeflendiği yorumu yapılabilecektir (Konu 3’te farklı bir vurgu göze çarpmakla birlikte kelimeler tüm verinin yalnızca %2’sini oluşturduğundan, bu konuda vurgulanan kelimeler detaylı irdelenmemiştir.).

28.04.2006 – 17.10.2024 tarihleri arasında TCMB tarafından faiz kararlarına ilişkin olarak yayınlanan basın duyurularının duygu analizini yapmak adına duyuru metinleri cümle bazlı ayrıştırılmış olup, akabinde duygu etiketleri belirlenmiş ve skorları hesaplanmıştır. Resim 1’de, 17.10.2024 tarihinde yayınlanan faiz kararı basın duyurusu metninde yer alan cümlelerin duygu etiketleri ve skorları örnek olarak sunulmuştur. Görselin üst bölümünde duygu etiketlerine ilişkin cümle sayısı, ortalama puan, toplam puan ve toplanan puan oranı bilgilerine yer verilmiştir.

Label	Negative	Neutral	Positive
Cümle Sayısı	4	9	5
Ortalama Puan	0.998605	0.991026	0.991168
Toplam Puan	3.99442	8.919238	4.955839
Toplam Puan Oranı	22.353287	49.913203	27.73351

Detaylı Duygu Analizi Sonuçları

Numara	Cümleler	Label	Score
0 1	The Monetary Policy Committee (the Committee) has decided to keep the policy rate (the one-week repo auction rate) constant at 50 percent.	Neutral	0.999265
1 2	In September, the underlying trend of inflation posted a slight increase.	Negative	0.998126
2 3	Indicators for the third quarter suggest that domestic demand continues to slow down, approaching disinflationary levels.	Negative	0.998929
3 4	While core goods inflation remains low, the improvement in services inflation is expected to occur in the last quarter.	Neutral	0.994594
4 5	However, the uncertainty regarding the pace of improvement in inflation has increased in light of incoming data.	Negative	0.998789
5 6	The Committee noted that inflation expectations and pricing behavior continue to pose risks to the disinflation process.	Negative	0.998576
6 7	The decisiveness regarding tight monetary stance will bring down the underlying trend of monthly inflation through moderation in domestic demand, real appreciation in Turkish lira, and improvement in inflation expectations.	Positive	0.995851
7 8	Consequently, the disinflation process will gain strength.	Positive	0.997534
8 9	The Committee decided to keep the policy rate unchanged, but reiterated that it remains highly attentive to inflation risks.	Neutral	0.994957
9 10	The tight monetary stance will be maintained until a significant and sustained decline in the underlying trend of monthly inflation is observed, and inflation expectations converge to the projected forecast range.	Neutral	0.997244
10 11	Monetary policy tools will be used effectively in case a significant and persistent deterioration in inflation is foreseen.	Neutral	0.999386
11 12	In case of unanticipated developments in credit and deposit markets, monetary transmission mechanism will be supported via additional macroprudential measures.	Neutral	0.993186
12 13	Liquidity conditions are assessed with respect to prospective developments and closely monitored.	Neutral	0.997212
13 14	Sterilization tools will continue to be implemented effectively.	Positive	0.998251
14 15	Taking into account the lagged effects of monetary tightening, the Committee will make its policy decisions so as to create the monetary and financial conditions necessary to ensure a decline in the underlying trend of inflation and to reach the 5 percent inflation target in the medium term.	Positive	0.996243
15 16	Indicators of inflation and underlying trend of inflation will be closely monitored, and the Committee will decisively use all the tools at its disposal in line with its main objective of price stability.	Positive	0.967960
16 17	The Committee will make its decisions in a predictable, data-driven and transparent framework.	Neutral	0.943775
17 18	The summary of the Monetary Policy Committee Meeting will be released within five working days.	Neutral	0.999618

Resim 1: 17.10.2024 tarihli TCMB basın duyurusunun duygu analizi sonucu

Tablo 6’da, 17.10.2024 tarihi itibarıyla TCMB’nin son iki başkanının görev süreleri boyunca yayınlanan faiz kararı basın duyurularının duygu analizine ilişkin bilgiler örnek kesit olarak verilmiştir. Örneğin, Resim 2’de de görüldüğü üzere, 17.10.2024 tarihli basın duyurusunda 18 adet cümleye yer verildiği, bunlardan 5 adedi pozitif etiketliken 4 adedinin negatif etiketli olduğu görülmektedir. Bu duyurudaki negatif etiketli cümlelerin tonu 0,999 ortalama puan ile daha güçlü olsa da; pozitif etiketli cümlelerin sayısının daha fazla olması nedeniyle duyurudaki pozitif duygu oranı negatif duyguya göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 6: TCMB’nin son iki başkanlık dönemine ait faiz kararı basın duyurularının tonu

Tarih	Kosinüs Benzerliği Skoru	Toplam Cümle Sayısı	Cümle Sayısı			Ortalama Puan			Toplam Puan			Toplam Puan Oranı		
			Nötr	Negatif	Pozitif	Nötr	Negatif	Pozitif	Nötr	Negatif	Pozitif	Nötr	Negatif	Pozitif
22.06.2023	0,32	16	3	3	10	0,998	0,999	0,991	2,995	2,996	9,907	18,84%	18,85%	62,32%
20.07.2023	0,84	16	4	3	9	0,971	0,997	0,992	3,883	2,992	8,929	24,57%	18,93%	56,50%
24.08.2023	0,84	16	4	3	9	0,971	0,997	0,995	3,883	2,992	8,954	24,53%	18,90%	56,57%
21.09.2023	0,91	17	4	2	11	0,973	0,991	0,994	3,891	1,982	10,931	23,15%	11,79%	65,05%
26.10.2023	0,90	18	3	4	11	0,979	0,968	0,995	2,938	3,872	10,945	16,55%	21,81%	61,64%
23.11.2023	0,72	17	3	4	10	0,831	0,879	0,990	2,493	3,515	9,899	15,67%	22,10%	62,23%
21.12.2023	0,93	17	2	4	11	0,997	0,921	0,994	1,994	3,683	10,938	12,00%	22,17%	65,83%
25.01.2024	0,83	17	3	4	10	0,999	0,998	0,992	2,998	3,991	9,961	17,69%	23,55%	58,77%
22.02.2024	0,72	17	7	4	6	0,939	0,987	0,996	6,571	3,947	5,953	39,89%	23,96%	36,14%
21.03.2024	0,79	19	7	2	10	0,979	0,998	0,982	6,855	1,995	9,824	36,71%	10,68%	52,61%
25.04.2024	0,90	19	9	3	7	0,962	0,998	0,984	8,655	2,994	6,885	46,70%	16,15%	37,15%
23.05.2024	0,84	19	10	3	6	0,952	0,999	0,937	9,521	2,996	5,623	52,49%	16,51%	31,00%
27.06.2024	0,84	18	10	3	5	0,965	0,995	0,990	9,648	2,984	4,950	54,88%	16,97%	28,15%
23.07.2024	0,91	21	9	3	9	0,961	0,998	0,954	8,653	2,995	8,586	42,76%	14,80%	42,43%
20.08.2024	0,85	18	10	3	5	0,990	0,998	0,991	9,898	2,995	4,956	55,46%	16,78%	27,77%
19.09.2024	0,85	17	10	2	5	0,992	0,999	0,991	9,922	1,997	4,956	58,80%	11,84%	29,37%
17.10.2024	0,91	18	9	4	5	0,991	0,999	0,991	8,919	3,994	4,956	49,91%	22,35%	27,73%

Ayrıca, Hafize Gaye Erkan’ın göreve geldikten sonra 22.06.2023 tarihli ilk duyurusunun bir önceki duyuruya olan kosinüs benzerliği skoru 0,32 ile dönemin en düşüğü iken duyurudaki pozitif duygunun %62,32 ile dönemin en yüksek tonlarından birine ulaştığı dikkat çekmektedir. Yaşar Fatih Karahan’ın göreve geldikten sonraki 22.02.2024 tarihli ilk duyurusunun kosinüs benzerliği skorunun ise 0,72 ile nispeten yüksek olmasına rağmen pozitif duygu tonunun önceki duyuruya göre bir hayli düştüğü görülmektedir. Bu duyuru ile Hafize Gaye Erkan döneminin 25.01.2024 tarihli son duyurusunun verileri karşılaştırıldığında; her iki duyuruda da 17 cümle bulunduğu, ancak önceki duyuruda 10 adet pozitif etiketli cümle kullanılırken sonrakinde 6 adet pozitif duygulu cümlelerin yer aldığı, Yaşar Fatih Karahan döneminde daha nötr ifadelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle duygu tonları ile kosinüs benzerliği skorları ve duyurularda kullanılan cümle sayıları arasında karşılıklı doğrudan bir ilişki olmadığı yorumu yapılabilecektir.

Tablo 7’de, TCMB tarafından yayınlanan faiz kararı basın duyurularının cümle bazında belirlenen duygu etiketleri ve skorları, başkanlık dönemine göre ayrıştırılarak ortalama ve toplam puanlar halinde gösterilmektedir.

Tablo 7: TCMB faiz kararı basın duyurularının başkanlık dönemi bazlı tonu

Başkan	Cümle Sayısı			Ortalama Puan			Toplam Puan			Toplam Puan Oranı		
	Nötr	Negatif	Pozitif	Nötr	Negatif	Pozitif	Nötr	Negatif	Pozitif	Nötr	Negatif	Pozitif
Durmuş Yılmaz	392	201	185	0,976	0,928	0,923	382,779	186,559	170,820	51,72%	25,21%	23,08%
Erdem Başçı	360	128	314	0,971	0,898	0,958	349,563	114,951	300,690	45,68%	15,02%	39,30%
Murat Çetinkaya	134	56	183	0,992	0,992	0,972	132,899	55,546	177,833	36,28%	15,16%	48,55%
Murat Uysal	113	55	125	0,975	0,973	0,978	110,213	53,507	122,202	38,55%	18,71%	42,74%
Naci Ağbal	26	26	27	0,973	0,997	0,982	25,307	25,913	26,525	32,55%	33,33%	34,12%
Şahap Kavcıoğlu	185	153	284	0,955	0,980	0,981	176,604	149,874	278,717	29,18%	24,76%	46,05%
H. Gaye Erkan	26	27	81	0,965	0,969	0,993	25,087	26,155	80,461	19,05%	19,86%	61,09%
Y. Fatih Karahan	81	27	58	0,970	0,997	0,979	78,577	26,908	56,793	48,42%	16,58%	35,00%

Durmuş Yılmaz döneminde kullanılan nötr cümle oranı %51,72 ile tüm dönemlerin en yükseği olmuştur. Bu, TCMB'nin bu dönemde daha temkinli ve tarafsız bir iletişim dili kullandığını göstermektedir. Ayrıca, negatif ve pozitif cümle oranlarının birbirine yakın olmasından, TCMB'nin risk ve fırsatları birlikte ele aldığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde piyasalarda denge sağlama amacı güdüldüğü yorumu yapılabilecektir.

Erdem Başçı döneminde nötr ve negatif cümle oranı düşerken pozitif cümle oranı yükselmiş, özellikle negatif cümlelere ezici bir üstünlük sağlamıştır. Burada, negatif duygu tonunun da 0,898 ortalama puan ile tüm dönemler içinde en düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumda, 2010'lu yıllarında başında kendini göstermeye başlayan büyüme döneminin etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim pozitif cümle oranının %40'a yaklaşması, TCMB'nin bu dönemde büyüme ve ekonomik iyileşmeye vurgu yaptığını ve daha iyimser bir iletişim dili kullandığını ortaya koymaktadır. Bu dönem aynı zamanda, politika faizlerinin düşük tutulduğu ve daha önce de belirtildiği üzere faiz koridoru gibi yenilikçi araçlarla piyasalara müdahale edildiği bir dönem olmuş, ancak 2013 yılından sonra oluşan iç ve dış faktörler bazı ekonomik riskler meydana getirmiştir. Bu bağlamda, %15'lik negatif cümle oranının, büyüme odaklı iyimser iletişime rağmen tedbirli bir söylemin de devam ettiğini gösterdiği dile getirilebilecektir.

Murat Çetinkaya döneminde pozitif cümle oranının %48,55 olması, duyurulardaki iyimser ifadelerin bu dönemde artarak devam ettiğini göstermektedir. Nötr cümle oranının belirgin şekilde düşmesi ise daha kesin ifadelerin tercih edildiğini işaret etmektedir. Özellikle 2018 yılı döviz krizini içinde barındıran bu dönemde, TCMB'nin ekonomik zorluklar karşısında pozitif iletişim stratejisiyle denge sağlamaya çalıştığı yorumu yapılabilecektir. Dönemin duyuru bazlı duygu skorlarının da döviz krizinin etkili olduğu tarihlerde dramatik şekilde düşmemesi bu yorumu destekler niteliktedir. Politika faizlerinin sert şekilde yükseltildiği bir dönemde, duyuru metinlerindeki pozitif duygunun yüksekliği, bu zorlu süreçte TCMB'nin piyasalara güven verme çabasını yansıtmaktadır. Aynı bağlamda, negatif cümlelerin düşük tutulması da piyasalardaki endişeyi minimize etme çabası olarak görülebilecektir.

Murat Uysal döneminde pozitif cümle oranı önceki döneme nazaran geri çekilmiş ve bu oran ağırlıklı olarak negatif cümlelere kaymış olsa da halen iyimser bir iletişimin hüküm sürdüğü görülmektedir. Çalışmanın konu modellenmesi bölümünde bu dönemle ilgili yapılan yorumlar da hatırlandığında, baskıların devam ettiği süreçte COVID-19 pandemisinin de etkisiyle ekonomik toparlanmayı sağlamak amacıyla faiz oranlarının kademeli olarak düşürüldüğü ve politikadaki iyimserliğin iletişime de yansıdığı anlaşılmaktadır.

Naci Ağbal döneminde nötr, negatif ve pozitif cümle oranlarının dengeli olduğu görülmekte olup TCMB'nin iletişimde dengeleyici bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu kısa dönemde TCMB sıkı para politikası uygulamış ve politika faizlerini yükseltmiştir. Negatif cümle oranının %33,33'e yükselmesi, bu sıkılaştırıcı politikaların iletişimde de yer bulduğunu göstermektedir.

Şahap Kavcıoğlu döneminde pozitif cümle oranı %46 seviyesine yükselmiş ve iyimserlik tekrar baş göstermiştir. Ancak, %24,76 ile negatif cümle oranının da halen belirgin olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, iletişimde iyimser bir stratejiyi benimserken tedbirin de elden bırakılmadığını yansıtmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen kademeli faiz indirimleri iyimser iletişimi desteklemektedir.

Hafize Gaye Erkan döneminde pozitif cümle oranı tüm dönemlerin içinde en yükseğidir. Bu dönemde, TCMB faiz artırımlarına odaklanarak sıkı para politikasına geçiş yapmıştır. Böyle bir süreçte nötr ve negatif cümle oranlarının geri çekilerek yüksek tonlu (0,993 ortalama puan) pozitif ifadelerin sıklıkla tercih edilmesi, dönemin piyasaları

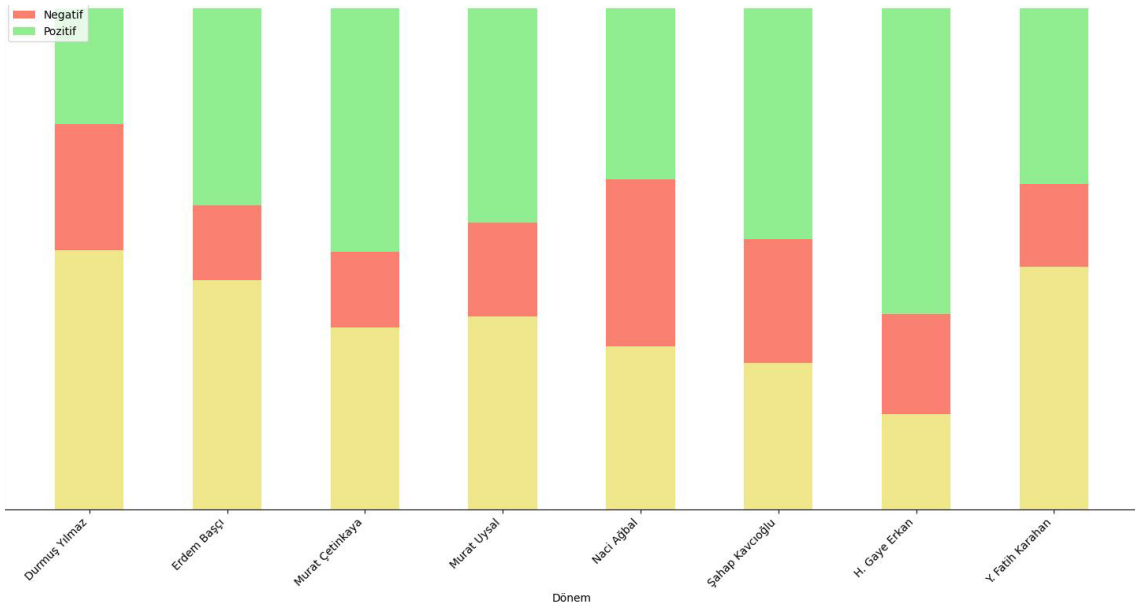
sakinleştirme ve güven tazeleme amacı güden iyimser bir iletişimle geçtiği yorumuna imkân vermektedir.

Yaşar Fatih Karahan döneminde pozitif cümle oranı %35 olarak gerçekleşmiş ve pozitif ifadeler önceki döneme göre yerini büyük oranda nötr cümlelere bırakmış olup, negatif cümle oranı da düşmeye devam etmiştir. Bu durum, TCMB'nin son dönemde kesin ifadelerle daha az yer vererek iyimser ancak ihtiyatlı bir iletişim dili kullandığını düşündürmektedir. 17.10.2024 tarihi itibarıyla bu dönemde sıkı para politikaları devam ettirilmiştir. Bu bağlamda, iletişimde tercih edilen görece dengeli dil risklerin varlığına rağmen umut verici bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Çalışmanın konu modellemesi bölümünde yer verilen dönemle ilgili fikirler dikkate alındığında, temkinli ve tarafsız iletişim dili ile bu dönemde daha uzun vadeli bir ekonomik yapının hedeflendiği yorumu tekrar edilebilecektir.

Tablo 8: TCMB faiz kararı basın duyurularına ilişkin tanımlayıcı bilgiler

Başkan	Duyuru Sayısı	Toplam Cümle Sayısı	Duyuru Başına Cümle Sayısı	Ortalama Kosinüs Benzerliği Skoru	Nötr Duygu Oranı	Negatif Duygu Oranı	Pozitif Duygu Oranı
Durmuş Yılmaz	61	778	13	0,43	51,72%	25,21%	23,08%
Erdem Başçı	62	802	13	0,51	45,68%	15,02%	39,30%
Murat Çetinkaya	30	373	12	0,56	36,28%	15,16%	48,55%
Murat Uysal	14	293	21	0,61	38,55%	18,71%	42,74%
Naci Ağbal	5	79	16	0,64	32,55%	33,33%	34,12%
Şahap Kavcıoğlu	26	622	24	0,61	29,18%	24,76%	46,05%
Hafize Gaye Erkan	8	134	17	0,73	19,05%	19,86%	61,09%
Yaşar Fatih Karahan	9	166	18	0,79	48,42%	16,58%	35,00%

TCMB'nin faiz kararlarına ilişkin basın duyurularının daha önceki bölümlerde hesaplanan başkanlık dönemi bazındaki tanımlayıcı bilgileri Tablo 8'de özet olarak sunulmuştur. Duyuru başına düşen cümle sayısından anlaşıldığı üzere, TCMB'nin ilk üç başkanlık döneminde ortalama olarak daha kısa metinler kaleme alınırken, özellikle Murat Uysal ve Şahap Kavcıoğlu dönemlerinde çok daha uzun metinler tercih edilmiştir. Uzun metinlerin kaleme alındığı bu iki dönem, büyüme odaklı iletişim tercihi ve gevşek para politikaları açısından paralellik teşkil etmektedir. Ayrıca, Tablo 8'de verilen sonuç özetleri bir arada incelendiğinde; daha önce de bahsedildiği gibi duyuru metinlerine ilişkin benzerlik skorları, kullanılan cümle sayıları ve duygu etiketleri arasında bir korelasyon kurulamamıştır.

Grafik 4: TCMB faiz kararı basın duyurularının başkanlık dönemi bazlı duygu oranı

Duygu analizi sonuçları, TCMB'nin iletişim stratejilerinin başkanlık dönemlerine göre farklılık gösterdiğini ve ekonomik koşullara uyum sağladığını ortaya koymaktadır. Temkinli, iyimser ya da nötr tonların kullanımı, piyasalar üzerinde güven tesis etme, risk yönetimi ve beklenti yönlendirme stratejilerini yansıtmaktadır. Özellikle

ekonomik dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde, duyuru metinlerinde pozitif cümle oranının yüksek tutulması, piyasalara güven verme çabası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, nötr cümlelerin artışı veya negatif duygu tonunun düşüklüğü, TCMB'nin dengeleyici ve tedbirli bir söylem benimsediğini göstermektedir. Duyuru bazlı analiz sonuçlarında zaman içerisinde meydana gelen hareketlere bakılarak politika ve iletişim tercihlerindeki değişiklikler keşfedilerek daha detaylı yorumlar yapılabilecektir.

Merkez bankası iletişimde duygu analizi, politika yönlendirmelerinin daha iyi anlaşılmasını ve piyasa tepkilerinin tahmin edilmesini sağlamaktadır. Bu yöntem, TCMB'nin iletişim stratejilerinin etkinliğini değerlendirmede önemli bir araç olarak kullanılabilecektir. Gelecekte yapılacak daha detaylı çalışmaların, duygu analizinin ekonomik büyüme, enflasyon beklentileri veya piyasa volatilitesi gibi makroekonomik değişkenlerle ilişkilendirilmesini sağlayarak, merkez bankası iletişiminin ekonomik etkilerini daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyabileceği düşünülmektedir. Bu tür analizler, politika yapımcıların ve piyasa aktörlerinin karar alma süreçlerinde daha bilinçli hareket etmelerine katkıda bulunacaktır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) 2006-2024 yılları arasındaki para politikası basın duyurularını kosinüs benzerliği, kelime bulutu, Gizli Dirichlet Tahsisi (LDA) konu modellemesi ve duygu analizi yöntemleriyle inceleyerek bankanın iletişim stratejisini anlamayı amaçlamıştır.

Kosinüs benzerliği analizi ile TCMB basın duyurularının zaman içinde nasıl ortaya konmuş olup, TCMB'nin yazılı iletişim dilinin zamanla daha tutarlı hale geldiği ancak özellikle başkan değişimlerinin olduğu dönemlerde duyuru içeriklerinde farklılıklar gözlemlenmiştir.

Kelime bulutları vasıtasıyla belirli dönemlerde kullanılan anahtar kelimeler görselleştirilmiş ve iletişimde öne çıkan kavramlar vurgulanmıştır. Duyurularda her dönem sıkça kullanılan kavramlar arasında "inflation (enflasyon)" kelimesi dikkat çekerken, bazı dönemlerde "stability (istikrar)" ve "sustainable (sürdürülebilir)" kavramları vurgulanmış, bazı dönemlerde ise "tightening (sıkılaştırma)" kelimesi ön plana çıkmıştır.

Ayrıca, TCMB basın duyurularının hangi konular etrafında şekillendiği belirlenmiş ve başkanlar bazında dönemsel karşılaştırmalar yapılmış, farklı başkanlık dönemlerinde iletişimde farklı önceliklerin öne çıktığı görülmüştür. Konu modellemesi sonuçları, TCMB'nin iletişimde dönemin ekonomik dinamiklerine uygun olarak farklı temalar benimsediğini ve politika iletişiminin esnek ve proaktif bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.

TCMB'nin para politikası duyurularında genellikle nötr bir ton kullandığı ancak ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak bazı dönemlerde olumlu veya olumsuz duygu değişiklikleri yaşandığı gözlemlenmiştir. Çalışmada yapılan duygu analizi, TCMB'nin duygu tonunu ekonomik şartlara göre dinamik olarak değiştirdiğini ve kriz dönemlerinde güven vermeyi amaçlayan bir iletişim stratejisi izlediğini ortaya koymaktadır. Duygu analizinden elde edilen sonuçlar, merkez bankası iletişiminin sadece bilgilendirici değil, aynı zamanda piyasa beklentilerini şekillendirmeye yönelik duygusal bir boyut taşıdığını da göstermektedir.

Bu çalışma, TCMB iletişiminin süreklilik ve değişim dinamiklerini tarihsel bir perspektifle ele alması bakımından literatüre önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle, merkez bankası iletişiminin başkanlık değişikliklerinden nasıl etkilendiğini ve farklı dönemlerde kullanılan dilin nasıl farklılaştığını göstermesi, politika yapımcılar ve piyasa katılımcıları için farklı açılar sunmaktadır. Gelecek araştırmalarda, TCMB'nin iletişim stratejileri diğer merkez bankaları ile karşılaştırabilecek veya farklı metin analizi yöntemleri kullanarak daha ayrıntılı içerik incelemeleri yapılabilecektir. Ayrıca, metinlerin piyasa üzerindeki etkileri üzerine yapılacak çalışmalar, iletişim stratejisinin etkinliğini değerlendirme açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbıyık, A. & Coşkun, E. (2013). Eğitsel sosyal yazılımların kabul ve kullanımına yönelik bir model. *Online Academic Journal of Information Technology*. 4(13), 39-62.
- Akça, Y. & Özer, G. (2012). Teknoloji kabul model'inin kurumsal kaynak planlaması uygulamalarında kullanılması. *Business and Economics Research Journal*, 3(2), 79-96.
- Acosta M. & Meade E. (2015). Hanging on Every Word: Semantic Analysis of the FOMC's Postmeeting Statement. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.), FEDS Notes 2015-09-30.
- Amaya D. & Filbien J-Y. (2015). The Similarity of ECB's Communication. *Finance Research Letters*, Volume 13.
- Apel M. & Grimaldi M.B. (2012). The Information Content of Central Bank Minutes. *Sveriges Riksbank Working Paper Series*, No. 261.
- Armeliu H. & Bertsch C. & Hull I. & Zhang X. (2018). Spread the Word: International Spillovers from Central Bank Communication. *Sveriges Riksbank Research Paper Series*, No. 357.
- Bholat D. & Hansen S. & Santos P. & Schonhardt-Bailey C. (2015). Text Mining for Central Banks. <https://www.bankofengland.co.uk/ccbs/text-mining-for-central-banks>, Erişim Tarihi: 20.02.2024.
- Blei D.M. & Ng A.Y. & Jordan M.I. (2003), Latent Dirichlet Allocation. *Journal of Machine Learning Research* 3 (2003) 993-1022.
- Blinder A.S. & Ehrmann M. & Fratzscher M. & Haan J.D. & Jansen D.J. (2008). Central bank Communication and Monetary Policy: A Survey of Theory and Evidence. *European Central Bank Working Paper Series*, No. 898.
- Boyacıoğlu E.Z. & Türksever E. & Adigüzel T. & Taş H. & Ulu B. (2023). Faiz Kararı ile İlgili Makro Ekonomi Gündemi ve Duygu Durumu İncelemesi: Twitter Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, Cilt 38, Sayı 3, Sayfa 862-883.
- Bushman R.M. & Chen C.D. & Williams C.D. (2017). Informativeness and Timeliness of Text Similarity Measures for Predicting Banks' Tail Comovement. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2983315, Erişim Tarihi: 19.02.2024.
- Chatchawan S. (2021). Effects of Central Bank Communication on Financial Markets: A Factor-Augmented Vector Autoregressive Approach. *Journal of Business Administration*, Vol. 44 No. 171.
- Cormier B. & Manger M.S. (2018). The Evolution of World Bank Conditionality: A Quantitative Text Analysis. https://www.peio.me/wp-content/uploads/2020/01/PEIO13_paper_46.pdf, Erişim Tarihi: 20.02.2024.
- Çelik Ş. & Erer D. & Erer E. & Güleç T.C. (2014). TCMB Para Politikası Kararlarındaki Değişimlerin ve TCMB, FED ve ECB Sözlü Yönlendirmelerin BIST 100 Oynaklığı Üzerindeki Etkisinin Analizi (2002-2014). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/295304>, Erişim Tarihi: 02.12.2024.
- Egesdal, M. & Gill M., Rotemberg M. (2015). How Federal Reserve Discussions Respond To Increased Transparency, https://scholar.harvard.edu/files/mrotemberg/files/fed_text_oct2015.pdf, 20.02.2024.
- Ehrmann M. & Talmi J. (2017). Starting From A Blank Page? Semantic Similarity in Central Bank Communication and Market Volatility. *ECB Working Paper*, No 2023.
- Gonzales M. & Tadla R.C. (2022). Monetary Policy Press Releases: An International Comparison. *BIS Working Papers*, No 1023, <https://www.bis.org/publ/work1023.pdf>, Erişim Tarihi:20.02.2024.
- Görgün, M.F. ve Demireli, E. (2024). Merkez Bankası Para Politikası Metinleri İçin Kosinüs Benzerlik Skorları: FED Basın Duyuruları Üzerine Ampirik Bir Analiz, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 5(1), 58-77, DOI: 10.62001/gsijses.1491120.
- Guo K.H. (2022). Testing and Validating the Cosine Similarity Measure for Textual Analysis. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4258463, Erişim Tarihi: 16.04.2024.
- Gürkaynak R.S. & Sack B., Swanson E.T. (2005). The Response of Asset Prices to Monetary Policy Actions and Statements. *International Journal of Central Banking*, <https://www.ijcb.org/journal/ijcb05q2a2.htm>, 25.02.2024.
- Hansen S. & McMahon M. (2016). Shocking Language: Understanding the Macroeconomic Effects of Central Bank Communication. *Journal of International Economics*, No 99.
- Hansen S. & McMahon M. & Tong M. (2020). The Long-Run Information Effect of Central Bank Communication. *European Central Bank Working Paper Series*, No 2363.

- Hernández-Murillo, R. & Shell H.G. (2014). Rising Complexity of the FOMC Statement. *Economic Synopses*, No. 23.
- Jansen, D.J. & J. de Haan (2010). An Assessment of the Consistency of ECB Communication using Wordscores, *DNB Working Paper*, No. 259.
- Jegadeesh N. & Wu D. (2015). Deciphering Fedspeak: The Information Content of FOMC Meetings. <https://www.aeaweb.org/conference/2016/retrieve.php?pdfid=21466&tk=niAkBk3N>, Erişim Tarihi: 27.02.2024.
- Loughran T. & McDonald B. (2011). When Is a Liability Not a Liability? Textual Analysis, Dictionaries, and 10-Ks. *The Journal of Finance*, Vol. LXVI No. 1.
- Loughran T. & McDonald B. (2016). Textual Analysis in Accounting and Finance: A Survey. *Journal of Accounting Research*, Volume 54, Issue 4.
- Lucca D.O. & Trebbi F. (2009). Measuring Central Bank Communication: An Automated Approach with Application to FOMC Statements. *NBER Working Paper*, No. 15367.
- Masciandro D. & Romelli D. & Rubera G. (2022). Monetary Policy and Financial Markets: Evidence from Twitter Traffic. *Bocconi University Working Paper*, No. 160.
- Nan H. & Zexi S. (2021). Uncertain Talking at Central Bank's Press Conference: News or Noise? *HKIMR Working Paper*, No.04/2021, Hong Kong Institute for Monetary and Financial Research.
- Narain N. & Sangani K. (2023). The Market Impact of Fed Communications: The Role of the Press Conference. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4354333, 20.02.2024.
- Öztürk S. & Sankur B. & Güngör T. & Yılmaz M.B. (2014). Turkish Labeled Text Corpus. <https://www.cmpe.boun.edu.tr/~gungort/papers/Turkce%20Etiketli%20Metin%20Derlemi.pdf>, Erişim Tarihi: 03.12.2024.
- Picault M. & Renault T. (2017). Words are Not All Created Equal: A New Measure of ECB Communication. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2980777, Erişim Tarihi: 27.02.2024.
- Schmeling M. & Wagner C. (2023). Does Central Bank Tone Move Asset Prices? <https://ssrn.com/abstract=2629978>, Erişim Tarihi: 27.02.2024.
- Tetlock P.C. (2007). Giving Content to Investor Sentiment: The Role of Media in the Stock Market. *The Journal of Finance*, Vol. 62 No. 3.
- Tetlock P.C. (2014). Information Transmission in Finance. *The Annual Review of Financial Economics*, 2014.6.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 20.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1464423

Research Article/Araştırma Makalesi

Kutlu, M. (2025). "Spot ve Vadeli İşlem Endekslerinde Volatilite Etkileşimi: BİST 30 Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 237-247.

SPOT VE VADELİ İŞLEM ENDEKSLERİNDE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİ: BİST 30 ÖRNEĞİ

Melih KUTLU*

Öz

Etkin finansal piyasalarda yeni bilgiler spot ve vadeli işlemler piyasalarına eş zamanlı olarak aktarılır. Gerçekte ise birçok faktör bu iki piyasa arasında bilginin aktarımında öncül-ardıl ilişkisi oluşmasına neden olur. Bu çalışmanın amacı BİST 30 spot ve vadeli işlemler endeksleri arasında volatilite etkileşimini araştırmaktır. 2015 ve 2024 yılları arası dönemde günlük endeks kapanış verileri ile gerçekleştiren çalışmada vadeli işlem endeks hacmi de modele dahil edilmiştir. Diyagonal VECH-GARCH modeli ile yapılan analizler spot ve vadeli işlem endeks getirileri arasında volatilite etkileşimi ile ilgili kanıtlar sunmaktadır. Spot ve vadeli işlemler piyasası getirilerinde belirli bir ortalama göre meydana gelen önemli değişiklikleri yansıtan volatilite tüm katsayılarda anlamlı ve pozitif çıkmaktadır. Bu durum piyasalar arası yeni bir bilgi geldiğinde etkileşim mekanizmasının mevcut olduğu şeklinde yorumlanabilir. Geçmiş dönem şokları ve varyansları ile vadeli işlem endeks hacmi de bu etkileşim için önemli rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: *BİST 30 Endeksi, Vadeli İşlem Piyasaları, Spot İşlem Piyasaları, Volatilite Etkileşimi, Diyagonal VECH-GARCH.*

VOLATILITY INTERACTION IN SPOT AND FUTURES INDEXES: BIST30 SAMPLE

Abstract

In efficient financial markets, new information is transmitted simultaneously to spot and futures markets. Many factors cause a lead-lag relationship in the transmission of information between these two markets in reality. This study aims to investigate the volatility interaction between BIST30 spot and futures indices. Daily index closing data is used between 2015 and 2024, and futures index volume is also included in the model. The analysis with the Diagonal VECH-GARCH model provides evidence of volatility interaction between spot and futures index returns. The volatility, reflecting significant changes in returns in the spot and futures markets relative to a certain average, is found to be significant and positive in all coefficients. This situation can be interpreted as the presence of an interaction mechanism when new information enters the markets. The shock of the past period and their variances and futures index volume also play an important role in this interaction.

Keywords: *BIST 30 Index, Futures Markets, Spot Markets, Volatility Interaction, Diagonal VECH-GARCH.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, SAMSUN.
e-posta: melih.kutlu@samsun.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8634-6330>)

1. GİRİŞ

Vadeli işlem piyasaları fiyat riskini yönetmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Vadeli işlem sözleşmeleri ise riski dengelemek önemli bir araçtır. Vadeli işlem piyasaları fiyat dalgalanmalarına karşı korunmak ve arbitraj olanaklarından yararlanmak amacıyla oluşturulmaktadır. (Ferreira, 2003: 141). Spot piyasaların gelecekte nasıl değişeceğinin bir göstergesi olarak vadeli işlem piyasaları aracılığıyla uluslararası etkileri incelemek yararlıdır. Bu etkileri incelemek dış piyasa etkilerine yönelik risk ayarlamayı önemli ölçüde geliştirebilir (Sim ve Zurbreugg, 1999: 524). Vadeli işlem piyasalarındaki hareketler spot piyasadaki hareketlere yol açar ve bu bağlamda vadeli işlem piyasası, borsada fiyat keşfi diyebileceğimiz bir araç olarak tanımlanabilir (Kawaller vd., 1987: 1309; Koutmos ve Tucker, 1996: 55). Spot piyasalar ile vadeli piyasalar arasındaki taşıma maliyeti nedeniyle oluşması gereken fiyattan farklı seviyelerde fiyat oluşabilir. Fiyat keşfi için vadeli işlem getirilerinin tahmin gücü burada önemlidir. Piyasaya gelen yeni bilgiler vadeli işlem piyasasına spot piyasadaki önce yayılmaktadır ve ardından arbitraj yapanlar devreye girerek ucuz olan piyasada alıp, pahalı olan piyasada satıp yaparak piyasaları dengelemektedirler (Stoll ve Whaley, 1990: 466). Vadeli piyasaların bu fiyat keşif işlevi, vadeli işlem piyasalarındaki fiyat değişikliklerinin spot piyasalarda fiyat değişikliklerine yol açıp açmadığına, bunun tersine neden olup olmadığına bağlıdır (Garbade ve Silber, 1983; 297). Etkin piyasalarda, yeni bilgilerin spot ve vadeli işlem (S&V) piyasalarına eş zamanlı olarak aktarılması gerekir ancak gerçek dünyada vadeli işlem piyasalarında, kaldıraçlar, düşük işlem maliyetleri ve açığa satış kısıtlamalarının bulunmaması nedeniyle spot piyasalara göre bilgiyi piyasaya verimli bir şekilde dahil etme olasılıkları daha yüksektir (Tse, 1999: 912).

Gelişmiş (Chen ve Zheng, 2008; Alemany vd., 2020) ve gelişmekte olan ülkelerde (Floros, 2009; Srinivasan, 2009; Gong vd., 2016; Jiang vd., 2019; Çelik, 2012; İşeri ve Kaçmaz, 2016; Korkmaz vd., 2017) spot ve vadeli işlem piyasaları arası ilişkiler mevcuttur. Bu ilişkilerde bilgi aktarımının yanı sıra volatilitenin etkileşimi de önemlidir. Vadeli işlem piyasaları, volatilitenin yüksek olduğu dönemlerde yatırımcılara önemli bilgiler sağlayabilmektedir (Antoniou vd., 2003; 646). Spot piyasadaki kaynaklanan fiyat yeniliklerindeki bilgi, vadeli işlem piyasasının volatilitesine aktarılırken, vadeli işlem piyasasından kaynaklanan fiyat yeniliklerindeki bilgi de spot piyasasının volatilitesine aktarılır (Chan vd., 1991: 682). Spot piyasasının koşullu volatilitesine yönelik vadeli işlem piyasası şokları da bu açıdan önemlidir (Iihara vd., 1996: 160).

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da spot ve vadeli piyasalar arasında volatilitenin etkileşimini araştırmaktır. Çalışma dönemi 2015 ve 2024 yılları arasında kapsamaktadır. 2015 yılı ocak ayında Borsa İstanbul pay senedi yatırımcı sayısı 1.057.651 iken, 2023 yılı aralık ayında 7.643.862 kişi ile altı katından fazla artış göstermiştir. 2015 yılı ocak ayı pay senedi yabancı yatırımcı sayısı 9.812 iken, 2023 yılı aralık ayında 28.916 olarak üç katına yakın bir artış göstermiştir¹. Bu süreçte günlük BİST 30 Spot Endeksi ve BİST 30 Vadeli İşlem Endeksi işlem hacimleri yaklaşık on kat artmıştır². Diğer yandan para politikaları varlık fiyatlarını etkilediği gibi varlık fiyatlarında beklenen volatilitenin de etkileri (Hildebrand, 2006: 11). 2019 yılından beri hem Amerikan Merkez Bankası hem de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası para politikaları endekslerdeki volatilitenin etkilemiştir. 2019 yılı sonunda ortaya çıkan COVID 19 pandemisi de finansal piyasalardaki volatilitenin etkilemiştir (Ullah, 2023; Haroon vd., 2021; Ali vd., 2020; Naeem vd., 2021). Bu gelişmeler spot piyasa ile vadeli işlem piyasası (arası volatilitenin etkileşiminin ortaya çıkarılmasını önemli hale getirmektedir).

Bu çalışmada "Borsa İstanbul'da spot ve vadeli işlem piyasaları arasında volatilitenin etkileşiminin düzeyi nedir?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Borsa İstanbul S&V işlem piyasaları ile ilgili bu etki birçok çalışmada araştırılmıştır (Gök ve Kalaycı, 2014; Koy, 2017; Kara vd. 2022; Göçmen Yağcılar, 2022). Çalışmanın özgünlüğü açısından literatürden farklı olarak vadeli işlem endeksi gecikmeli günlük işlem hacmi de modele dahil edilmiştir. Merrick (1987), işlem hacmi ile fiyat volatilitesinin doğrudan bağlantılı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Piyasaya gelen yeni bilgiler önce vadeli işlemler piyasasında ve daha sonra spot piyasada yayılmaktadır (Iihara vd., 1996: 160). Piyasalar arası faaliyetler vadeli işlem ve hisse senedi işlemlerinin hacmini önemli ölçüde artırır ve volatilitenin de doğrudan artabilir. Böylece, vadeli işlem piyasasının gecikmeli günlük işlem hacminin varyans denkleminde değişken olarak dahil edilmesi, modelin yapısının ve dolayısıyla iki piyasadaki volatilitenin etkileşiminin ortaya çıkmasını sağlayabilir (Kavussanos vd., 2008: 1013).

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde tasarlanmıştır: öncelikle literatür taraması verilmiş, literatür taraması sonrasında veri ve yöntem paylaşılmıştır. Daha sonra elde edilen bulgular sunulmuş ve sonuca ulaşılmıştır.

¹ <https://www.vap.org.tr> / Uyrak bazında yatırımcılar, Erişim Tarihi: 30.01.2024

² Data Stream/Eikon veri tabanından elde edilen verilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalarda borsa endekslerinin vadeli ve spot piyasaları arası volatilité bazlı ilişkiler birçok kez araştırma konusu olmuştur. Chang vd. (1999), regresyon modeli ile Nikkei endeksinde yaptıkları çalışmada vadeli işlemlerin spot piyasaların volatilitésini artırdığını tespit etmişlerdir. All Ordinaries (Avustralya Borsası) üzerine yapılan bir çalışmaya (Bhar, 2001)'ın EGARCH modeli ile elde ettiği sonuçlara göre her iki piyasadaki gelen koşullu ortalama getiriler uzun vadeli denge ilişkisinden etkilenir ve bu piyasalar ikinci bilgisel olarak birbirine bağlıdır. Piyasaların volatilitésini ise hem ilişkili hem de asimetrik yapıdadır. Malezya borsasına ilişkin bir çalışmada (Pok ve Poshakwale, 2004) vadeli işlem piyasasının spot piyasa volatilitésini ve spot piyasaya bilgi akışının vadeli işlem piyasa volatilitésini artırdığı tespit edilmiştir. Rajput vd. (2013) EGARCH yöntemini kullanarak S&P CNX Nifty endeksi S&V işlemler arası volatilité etkileşimini araştırmışlardır. Volatilité spot piyasadaki vadeli piyasaya doğru hareket etmektedir ve bu durum vadeli piyasayı domine etmektedir. Antonakakis vd. (2016) ise ABD ve Birleşik Krallık üzerine yaptıkları çalışmada vadeli işlem piyasası işlem hacminin spot ve vadeli işlem piyasası volatilitésini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Spot ve vadeli işlem piyasası arasındaki volatilité etkileşimi 2008 küresel finansal kriz ve Avro Bölgesi borç krizi gibi büyük ekonomik olaylardan etkilenmektedir. Hu (2016) TARCH modeline dayanarak, CSI300 hisse senedi endeksi vadeli işlemlerinin uygulamaya konulmasının hisse senedi piyasasının asimetrik volatilitésini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. GARCH modeline dayanarak, CSI 300 hisse senedi endeksi vadeli işlemlerinin fiyat volatilitésinin hisse senedi piyasası volatilitésini üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını bulmuştur. Hou ve Li (2020), DCC-GARCH modelini kullanarak 2015 piyasa çöküşü sırasında Çin S&V piyasalar arası volatilité etkileşimini incelemişlerdir. Vadeli işlemlerden spot piyasaya doğru volatilité geçişkenliği daha fazladır. Zhou vd. (2021) ise çok değişkenli GARCH modeli ile araştırdıkları Çin S&V piyasalarında fiyat keşif sürecine ilişkin kanıtlar bulmuşlar ve her iki piyasa arasında volatilité geçişkenliği tespit etmişlerdir. Liu ve Lin (2021), S&P500 üzerine yaptığı çalışmada S&V piyasalar arası volatilité ilişkisine ilişkin yaptığı çalışmada VEC-GJR GARCH modelini kullanmışlardır. Elde edilen bulgular her iki piyasanın birbirlerine volatilité taşıması yaptığı yönündedir.

Borsa İstanbul spot ve vadeli işlem piyasaları ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. Tokat ve Tokat (2010), Borsa İstanbul'da yaptıkları çalışmada GARCH-BEKK modelini kullanılmışlar ve spot piyasadaki vadeli işlemler piyasasına volatilité aktarımının daha etkin çalıştığını tespit etmişlerdir. S&V piyasalar arasında asimetrik volatilité etkileşimi mevcuttur. Okur ve Çevik (2013) gün içi verisi ile yaptıkları çalışmada yapısal kırılmaların etkisi göz ardı edildiğinde spot piyasadaki vadeli işlem piyasasına doğru nedensellik olduğunu, yapısal kırılmalar dikkate alındığında GARCH modelinde piyasalar arasında iki yönlü bir volatilité yayılımı bulgusuna ulaşmışlardır. Gök ve Kalaycı (2014) vadeli işlem endeks volatilitésinin spot piyasa üzerine yayılımının etkisinin daha büyük olduğu sonucuna varmışlardır. Özer ve Çömlekçi (2015), vadeli piyasalar ile spot piyasa volatilitésini arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Vadeli işlem piyasasının spot piyasada fiyat belirleme hususunda önemli bir rol oynaması, spot piyasa volatilitésinin azaltılmasına etki etmektedir. Koy (2017), Markov Rejim Değişim modeli ile açıklamaya çalıştığı BİST 30 S&V işlem fiyat değişimleri arasındaki ilişkide iki piyasa arasında bir geçiş mekanizması tespit etmiştir.

Bu mekanizma Eraslan ve Koç (2022) tarafından BİST 30, DAX 30 ve S&P500 endekslerinin karşılaştırmaları olarak yapıldığı bir çalışma ile de tespit edilmiştir. İşeri ve Kaçmaz (2017) BİST 30 S&V piyasalarında ARCH ailesi yöntemleri ile yaptıkları çalışmada, 2011 ve 2015 yıllarını kapsayan dönemde vadeli piyasaların spot piyasadaki volatilitéyi azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Özdemir (2020), EGARCH yöntemiyle BİST 30 S&V piyasalarında kaldıraç etkisini araştırmış ve VIX endeksinin kaldıraç etkisini güçlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. VIX endeksi vadeli işlem piyasalarında volatilité kalıcılığını azaltıcı etkiye de sahiptir. Kılıç (2020), VAR E-GARCH yöntemini kullanarak BİST 30 Vadeli işlemler piyasasının BİST 100, BİST 30, BİST Banka, BİST Hizmet, BİST Turizm ve BİST Sanayi endeksleri ile volatilité etkileşimi içinde olduğu tespit etmiştir. Kara vd. (2022), S&V işlem piyasaları arasındaki volatilité yayılımını 2006-2020 yılları arasında DCC-GARCH yöntemi ile araştırmışlardır. Volatilité değişimleri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Göçmen Yağcılar (2022), BİST-30 endeksinde spot piyasanın vadeli piyasalara öncülük ettiği bulgusuna VAR-BEKGARCH ve VAR-DCC-GARCH modelleri ile ulaşmıştır. Gürbüz ve Şahbaz (2022) BİST30 üzerine yaptıkları çalışmada vadeli işlem piyasasından spot piyasaya volatilité taşınımı olduğunu dalgacılık analizi ile tespit etmişlerdir.

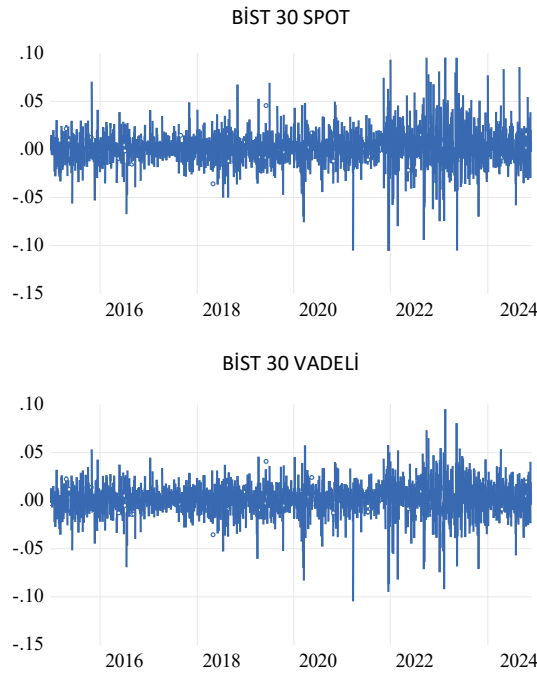
Literatür incelendiğinde nedensellik ve volatilité yayılımı konusunda birçok bulgu elde edildiği gözlemlenmiştir. Çalışmalarda öncül-ardıl ilişkisinin vadeli işlem piyasalarından spot piyasalara doğru veya çift yönlü nedensellik gibi sonuçlar elde edilmiştir. Vadeli işlem işlemlerinin spot piyasanın volatilitésini etkilediği ya da etkilemediği

bulguları da mevcuttur. Bu tür yapboz (puzzle) durumların ortaya çıkması çalışmaların yapıldığı dönem farklılıklarına, yöntemler ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülke dinamiklerine bağlanabilir. Borsa İstanbul ile ilgili çalışmalarda vadeli işlem endeksi işlem hacminin modellere dahil edildiği gözlemlenmemiştir. Bu çalışmada modellere bu tür bir değişkeni dahil ederek literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri

Çalışmada 02/01/2015 ve 29/11/2024 tarihleri arasında günlük endeks fiyatları kullanılarak BİST 30 Spot ve BİST 30 Vadeli işlemler endeksleri için logaritmik getiri serileri elde edilmiş ve analizlerde bu getiri serileri kullanılmıştır.

Grafik 1. Endeks Getiri Grafikleri

Getiri verileri Grafik 1’de verilmiştir. 2021 yılı sonrası dönemde volatilité artmıştır. Spot piyasaların volatilité kümelenmesi vadeli işlem piyasalarına göre daha fazladır. COVID-19 pandemisi sonrası yaşanan küresel ekonomik gelişmeler ve Türkiye’ye özgü para ve maliye politikaları volatilité artışının nedenleri olarak gösterilebilir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	XU030 Spot	XU030 Vadeli
Ortalama	0.000924	0.000937
Medyan	0.000989	0.000445
Maksimum	0.095083	0.095306
Minimum	-0.104760	-0.105361
Std. Sap.	0.016488	0.018165
Çarpıklık	-0.445342	-0.003578
Basıklık	7.195560	8.232210
Jarque-Bera (JB)	1911.656	2844.830
JB Olasılık	0.00000	0.00000
Gözlem Sayısı	2494	2494

Tablo 1’de tanımlayıcı istatistiklerinde her iki veri setinin ortalaması sıfıra yakındır. Çarpıklık katsayılarının negatif olması aşırı olumsuz getirinin aşırı olumlu getiriden daha sık olduğunu göstermektedir. Basıklık değerlerinin 3’ün üzerinde olması verilerin leptokörtik bir dağılım sergilediklerini göstermektedir. Bu istatistikler veri setinin normal dağılmadığını göstermektedir. Jargue Bera testi de bu sonucu desteklemektedir.

3.2. Yöntem

Çalışmada öncelikli olarak durağanlık analizi için Augmented Dickey-Fuller (Dickey ve Fuller, 1979), Phillips-Perron (Philips ve Perron, 1988) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (Kwiatkowski vd, 1992) birim kök testleri kullanılmıştır. Uygun ARMA yapısı oluşturulduktan sonra serilerde değişen varyans olup olmadığı Engle (1982) tarafından geliştirilen ARCH-LM testi ile tespit edilmiştir. Daha sonraki aşamada Diyagonal VECH GARCH modeli kullanılmıştır.

Engle (1982) tarafından ortaya konan ARCH modeli Bollerslev (1986) tarafından GARCH modeli olarak geliştirilmiştir:

$$r_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^s \phi_i r_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$u_t = h_t^{1/2} \varepsilon_t$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \gamma_j h_{t-j} \quad (2)$$

1 numaralı denklem getiri denklemini, 2 numaralı denklem varyans denklemini ifade etmektedir. Varyans denkleminde α_i geçmiş şokların etkisini (ARCH terimi), γ_j ise geçmiş volatilitenin etkisini (GARCH terimi) göstermektedir. Bu çalışmada karşılıklı volatilitite etkileşimini test etmek için Diyagonal VECH GARCH modeli kullanılmıştır. Bollerslev vd. (1988) tarafından geliştirilen Diyagonal VECH GARCH modeline Kavussanos vd. (2008) tarafından önerilen vadeli işlem endeks hacmi gecikmeli verisi eklenerek aşağıdaki model oluşturulmuştur:

$$y_t = b + \delta H_t w_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$vech(H_t) = C + \sum_{i=1}^q A_i vech(\varepsilon_{t-i}, \varepsilon'_{t-i}) + \sum_{j=1}^p B_j vech(H_{t-j}) + \sum_{k=1}^m E_k vech(VOL_{t-1}) \quad (4)$$

3 numaralı denklem getiri denklemdir. 4 numaralı denklemde $vech(.)$ simetrik bir matrisin alt üçgensel kısmının sütun kümeleme operatörü, b Nx1 boyutunda sabit vektör, ε_t Nx1 boyutunda geçmiş şokların (ARCH terimi) vektörü, C ($\frac{N(N+1)}{2} \times 1$) (boyutunda vektör, H_{t-j} Nx1 boyutunda geçmiş varyansın (GARCH terimi) vektörüdür.

$A_i, i=1...q$ ve $B_j, j=1...p$ ($\frac{N(N+1)}{2} \times 1$) ($\frac{N(N+1)}{2} \times 1$) boyutunda matrislerdir. VOL_{t-1} vadeli işlem günlük işlem

hacminin gecikmeli değeri, ve $E_k, k=1...m$ olmak üzere (1x2) boyutunda vektördür. A_i ARCH katsayısını yani geçmiş şokların etkisini, B_j GARCH etkisini yani geçmiş volatilitenin etkisini temsil etmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde birim kök testleri, seçilen ARMA modeli, ARCH etkisi testi ve Diyagonal VECH Model bulguları verilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Testleri

	ADF (test istatistiği)	PP (düzeltilmiş test istatistiği)	KPSS (LM İstatistiği)
XU030 Spot	-49.504***	-49.552***	0.637*
XU030 Vadeli	-51.193***	-51.188***	0.606*

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı.

ADF ve PP Test Kritik Değerleri: -3.456(%1), -2.872(%5) ve -2.572951 (%10)

KPSS Asimptotik Kritik Değerler: 0.739000 (%1), 0.463000(%5) ve 0.347000 (%10)

Tablo 3. ARMA Model Seçimi

	ARMA (1,1)	ARMA (2,1)	ARMA (1,2)	ARMA (2,2)
XU030 Spot	-5.368359*	-5.368308	-5.368313	-5.367894
XU030 Vadeli	-5.177186*	-5.176370	-5.176398	5.176475

* Akaike Bilgi Kriteri'ne göre uygun model.

Tablo 2'de verilen birim kök testi sonuçlarına göre seriler düzey seviyesinde durağandır. Tablo 3'te verilen ARMA yapısı Akaike Bilgi Kriterine göre ARMA (1,1) olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. ARCH Etkisi Testi

	ARCH (1)	ARCH (5)
XU030 Spot	20.889***	23.059***
XU030 Vadeli	21.124***	29.980***

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı.

Değişen varyansın varlığını tespit için yapılan ARCH-LM testi sonuçları da Tablo 4'te verilmiştir. ARCH LM testi sonuçlarına göre Grafik 1'de ortaya konan volatilité kümelenmesi istatistiki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgular değişen varyans temelli bir model ile çalışmanın gerekli olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Diyagonal VEC Model Sonuçları (Dönüştürülmüş Varyans Katsayıları)

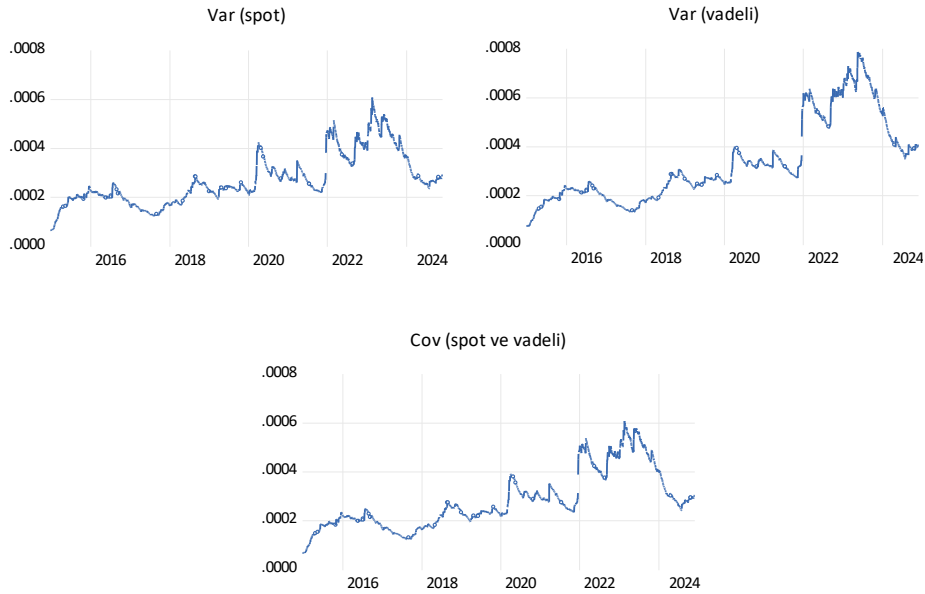
	Katsayı	Standart Hata	Z-İstatistiği	Olasılık
C (spot,spot)	0.000000	0.000001	-5.759110	0.0000
C(spot,vadeli)	0.000000	0.000001	-6.131180	0.0000
C (vadeli,vadeli)	0.000000	0.000001	-6.076900	0.0000
ARCH (spot,spot)	0.008501	0.000362	23.50720	0.0000
ARCH (spot,vadeli)	0.006999	0.000298	23.47633	0.0000
ARCH (vadeli,vadeli)	0.006398	0.000281	22.80385	0.0000
GARCH (spot,spot)	0.985558	0.000202	4875.564	0.0000
GARCH (spot,vadeli)	0.988791	0.000002	343835.2	0.0000
GARCH (vadeli,vadeli)	0.991238	0.000111	8908.672	0.0000
VOL (spot,spot)	0.000006	0.000006	6.681582	0.0000
VOL (spot,vadeli)	0.000005	0.000000	6.945637	0.0000
VOL (vadeli,vadeli)	0.000005	0.000000	6.681234	0.0000

Tablo 5'te verilen Diyagonal VEC Model Sonuçları incelendiğinde öncelikli olarak ARCH ve GARCH katsayılarının toplamının 1'den küçük olma şartının sağlandığı gözlemlenmektedir. Ayrıca tüm bulguların olasılık değerlerine bakıldığında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı katsayılar elde edilmiştir. Bu sonuçlar bulguların yorumlanabilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

ARCH katsayıları geçmiş şokların etkisini göstermektedir. ARCH katsayıları arasında spot piyasasının kendi geçmiş şokları katsayı olarak en yüksek olan katsayıdır. Bunu spot piyasadaki vadeli işlem piyasasına olan şoklar izlemektedir. GARCH katsayıları geçmiş varyansı göstermektedir. GARCH katsayıları arasında vadeli işlem piyasasının kendi geçmiş varyans katsayı olarak en yüksek olan katsayıdır. Bu varyans (şok) geçmiş dönem yatırımcıların davranışları ve makroekonomik olaylar kaynaklı olabilir. Diğer yandan ikinci sırada vadeli işlem piyasasından spot piyasaya olan varyansın büyüklüğüdür. Pozitif katsayılar, vadeli işlem piyasasından bilgi akışı arttıkça spot piyasada volatilitenin de artabileceğini göstermektedir.

Borsa İstanbul spot ve vadeli işlem piyasaları için, vadeli işlem piyasalarının spot piyasasında volatiliteye neden olduğuna dair kanıt, vadeli işlem piyasalarının yeni bilgilere daha verimli tepki vermesinin bir yansıması olabilir. Vadeli işlem piyasası tarafından açıklanan her türlü bilgi, spot piyasası volatilitesi üzerinde etkili oluyor. Dolayısıyla, vadeli işlem getirilerinin spot getirilerine öncülük etmesi gerçeğiyle birlikte, vadeli işlem volatilitesi spot piyasasındaki volatilitelerini tahmin etmek için kullanılabilen bir değişken olduğu söylenebilir.

Gecikmeli vadeli işlem hacim değişkeninin sonuçlarının istatistiksel anlamlılığı, vadeli işlem endeks hacminin yüksek olduğu günlerde vadeli işlem endeksi volatilitesi yüksek olduğu ve bunun spot ve vadeli işlemler arası ilişkileri etkilediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Hacim yüksek olduğu günler alım ve satım fiyatları arasındaki alım satım işlemlerinin daha sık olması anlamına gelir. İşlem hacmi ile ilgili bulgular vadeli işlem alım hacmini spot ve vadeli işlem piyasaları arasındaki bilgi akışını arttırdığı görüşünü desteklemektedir.

Grafik 2. Varyans ve Koşullu Kovaryans

Grafik 2’de Diyagonal VEC Model yöntemine ilişkin varyans (Var (spot) / Var (vadeli)) ve koşullu kovaryans (Cov (spot ve vadeli)) grafikleri verilmiştir. 2018 ve 2022 yılları arasında varyanslar ve koşullu varyans ılımlı bir seyirle artış trendi göstermektedir ancak 2020 yılının başlarında COVID 19 pandemisi etkisi ani bir yükselişte gözlemlenmektedir. 2022-2023 yılları arasında ise daha agresif bir yapıda artış trendi gözlemlenmektedir. Türkiye’ye özgü olarak para ve maliye politikalarındaki değişkenlikler, dış kaynaklı olarak bölgesel savaşlar ve küresel belirsizlikler bu duruma neden olmuş olabilir. Model gecikmeli vadeli işlem endeksi hacmi verisini de içerdiği için yatırımcı sayısındaki artış ve buna bağlı olarak alım ve satım stratejilerinde 2021 yılı sonrası yaşanan zorluklarda volatilitenin artışına neden olmuş olabilir. Literatürde gecikmeli vadeli işlem hacminin piyasalara bilgi ulaşma oranını kapsayan bir değişken olduğu kabul edilmektedir (Kavussanos vd., 2008) ve elde edilen bulgular BİST 30 endeksi için bu durumun geçerli olduğunu göstermektedir. 2023 sonrası dönemde hem varyans hem de kovaryans değerleri azalmakta, 2022 yılı öncesi döneme dönüş yapan bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Genel itibarıyla 2023 sonrası dönemde Türkiye’ye ilişkin bakış açısının hem derecelendirme kuruluşları hem de yabancı yatırımcılar açısından pozitif olduğu düşünüldüğünde bu bulgu anlamlılık kazanmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada BİST 30 spot ve vadeli işlemler endeksleri arası volatilité etkileşimi araştırılmıştır. Diyagonal VECM yönteminin hisse senedi endekslerine ve bunlara karşılık gelen hisse senedi vadeli işlem piyasalarına uygulanmasından elde edilen bulgular, yurt içi spot-vadeli işlemler ilişkisinin, yatırımcıların davranışlarından ve makroekonomik olaylardan etkilendiğine dair kanıtlar sağlamaktadır. Yurtiçi piyasalar arasında geri bildirim mekanizması çalışmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular Gök & Kalaycı (2014), Özer ve Çömlekçi (2015), Koy (2017) ve Göçmen Yağcılar (2022) ile uyumludur. Literatürde elde edilen bulgulara ek olarak gecikmeli vadeli işlem endeks hacminin de her iki piyasa arasındaki volatilité etkileşimine katkısı olduğu tespit edilmiştir.

Vadeli işlem piyasaları spot piyasaya göre büyüklük, kaldıraç ve işlem maliyetleri açısından yeni bilgilere daha hızlı tepki verebilir ve bu durumda vadeli işlemlerin spot piyasaların öncülü olması durumu ortaya çıkar. Vadeli işlemlere yön veren spot piyasa bulguları için vadeli işlem piyasasındaki satışların spot piyasayı hızla harekete geçirerek spot piyasanın reaksiyon göstermesine ve vadeli işlemlere yön vermesine neden olması şeklinde yorum yapılabilir. Dalgalanmaların arttığı dönemde volatilité yayılımının çeşitlendirmenin faydalarını sınırlandırmasının yatırımcı davranışları üzerine etkisi bulunmaktadır. Ayrıca makroekonomik istikrarı etkilemesi nedeniyle politika yapıcılar ve düzenleyici kurumlar açısından da bu bulgular önemlidir. Diğer yandan piyasalar arası volatilité aktarımı ve zamanla değişen etkileşim hakkındaki bulgu, risk yönetimi, portföy volatilité etkileşimi ve yayılmalarının izlenmesi, spot ve vadeli piyasalarda fiyatların doğru bir şekilde değerlendirilmesi ile ilgili analiz yapanlar için önemlidir. Özellikle belirsizliğin arttığı dönemlerde artan volatilité ve volatilité yayımları, hisse senedi piyasaları arasındaki riskten korunma stratejilerinin faydalı sonuçlarını azaltmaktadır.

Riskten korunma, korunmadaki varlıkların getirileri arasındaki kovaryansı tahmin edilmesini gerektirir. Kovaryanslar ve volatilité değişiyorsa, korunma oranı en güncel bilgileri hesaba katacak şekilde ayarlanmalıdır. Gelecekteki kovaryansların ve volatilitenin tahmini, herhangi bir fiyatlandırma formülünün temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle yatırımcılar spot ve vadeli piyasalar arasındaki yayılma ve risk aktarım etkileri tam olarak dikkate alınmalıdır. Büyük dalgalanmalar ile başa çıkmaya yönelik önlemler formüle edilmeli ve finansal kuruluşların risk yönetme sistemleri güçlendirilmelidir. Bu finansal sisteminin istikrarını korumaya yardımcı olabilir.

Vadeli işlem piyasalarında fiyat keşfi ve yayılma etkisi, piyasaların birbiriyle etkileşim halinde olması ve fiyat akışının spot piyasaya yansması nedeniyle önemli göstergelerdir. Vadeli işlem fiyatlarına ilişkin bu bilgiler, piyasa katılımcılarının spot fiyatları tahmin ederken karar vermelerine yardımcı olabilir. Dolayısıyla bu çalışma, spot fiyatı tahmin edebilmek için vadeli işlem piyasasına daha yakından bakmanın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Borsa İstanbul'a ilişkin yalnızca spot ve vadeli piyasalar arasındaki volatilité etkileşimine dayalı bir analiz yanıltıcı olabilir ve doğru risk yönetimi hesaplamalarının kapsamını sınırlayabilir. Gelecekteki çalışmalarda dış piyasaların fiyatlama davranışlarını ve bunların spot ve vadeli işlemler piyasalarına etkilerini incelemek risk algılamalarının doğruluğunu artırabilir.

KAYNAKÇA

- Alemany, N., Arago, V. ve Salvador, E. (2020). "Lead-lag relationship between spot and futures stock indexes: Intraday data and regime-switching models", *International Review of Economics and Finance*, 68, 269-280. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2020.03.009>
- Ali, M., Alam, N., ve Rizvi, S. A. R. (2020). "Coronavirus (COVID-19)-An epidemic or pandemic for financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*", 27, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100341>
- Antonakakis, N., Floros, C., & Kizys, R. (2016). Dynamic spillover effects in futures markets: UK and US evidence. *International Review of Financial Analysis*, 48, 406-418. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2015.03.008>
- Antoniou, A., Pescetto, G. ve Violaris, A. (2003). "Modelling international price relationships and interdependencies between the stock index and stock index futures markets of three EU countries: a multivariate analysis", *Journal of Business Finance ve Accounting*, 30(5), 645-667. <https://doi.org/10.1111/1468-5957.05409>
- Bhar, R. (2001), Return and volatility dynamics in the spot and futures markets in Australia: An intervention analysis in a Bivariate EGARCH-X framework. *Journal of Future Markets*, 21: 833-850. <https://doi.org/10.1002/fut.1903>

- Bollerslev, T. (1986). "Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity", *Journal of Econometrics*, 31: 307-327. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(86\)90063-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(86)90063-1)
- Bollerslev, T., Engle, R. F., ve Wooldridge, J. M. (1988). "A capital asset pricing model with timevarying covariances", *Journal of Political Economy*, 96(1), 116-131.
- Chan, K, Chan, K. C. ve Karolyi, G. A. (1991). "Intraday volatility in the stock index and stock index futures markets", *The Review of Financial Studies*, 4 (4), 657-684. <https://doi.org/10.1093/rfs/4.4.657>
- Chang, E. C., Cheng, J. W., & Pinegar, J. M. (1999). Does futures trading increase stock market volatility? The case of the Nikkei stock index futures markets. *Journal of Banking & Finance*, 23(5), 727-753. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(98\)00069-7](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(98)00069-7)
- Chen, R., ve Zheng, Z. (2008). "Unbiased estimation, price discovery and market efficiency: futures prices and spot prices", *Systems Engineering Theory and Practice*, 28(8), 2-11. [https://doi.org/10.1016/S1874-8651\(09\)60031-4](https://doi.org/10.1016/S1874-8651(09)60031-4)
- Çelik, İ. (2012). "Vadeli işlem piyasasında fiyat keşfi: İzmir vadeli işlem ve opsiyon borsasında ampirik bir uygulama. Türkiye Bankalar Birliği", Yayın No. 283, İstanbul.
- Çevik, E. İ., ve Pekkaya, M. (2007). "Spot ve vadeli işlem fiyatlarının varyansları arasındaki nedensellik testi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 49-66.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979). "Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root", *Journal of the American Statistical Association*, 74, 366, 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Engel, R. F. (1982). "Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of variance of United Kingdom inflation", *Econometrica*, 50: 987-1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Eraslan, M., & Koç, S. (2022). Pay Senedi Endeksleri ile Endeks Vadeli İşlemler Arasındaki Volatilite İlişkisi: Türkiye ve Dünya Örnekleri Arasında Karşılaştırmalı Analiz. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 655-671. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1084248>
- Ferreira, J. L. (2003). "Strategic interaction between futures and spot markets". *Journal of Economic Theory*, 108, 141-151. [https://doi.org/10.1016/S0022-0531\(02\)00012-1](https://doi.org/10.1016/S0022-0531(02)00012-1)
- Floros, C. (2009). "Price discovery in the South African stock index futures market", *International Research Journal of Finance and Economics*, 34, 148-159. <https://doi.org/10.1080/10800379.2001.12106311>
- Garbade, K. D., ve Silber, W. L. (1983). "Price movements and price discovery in futures and cash markets", *The Review of Economics and Statistics*, 65(2), 289-297. <https://doi.org/10.2307/1924495>
- Gong, C. C., Ji, S. D., Su, L. L., Li, S. P. I., ve Ren, F. (2016). "The lead-lag relationship between stock index and stock index futures: A thermal optimal path method", *Physica A*, 444, 63-72. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2015.10.028>
- Gürbüz, S., & Şahbaz, A. (2022). Investigating the volatility spillover effect between derivative markets and spot markets via the wavelets: The case of Borsa İstanbul. *Borsa İstanbul Review*, 22(2), 321-331. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.05.006>
- Gök, İ. Y., ve Kalaycı, Ş. (2014). "BIST 30 spot ve futures piyasalarında gün içi fiyat keşfi ve volatilite yayılımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 109-133.
- Göçmen Yağcılar, G. (2022). "Türkiye’de spot ve vadeli işlem piyasaları arasında bilgi etkinliği ve etkileşim: öncül-ardıl ilişkiler ve volatilite iletimi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 470-491. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.969177>
- Haroon, O., Ali, M., Khan, A., Khattak, M. A., ve Rizvi, S. A. R. (2021). "Financial market risks during the COVID-19 pandemic", *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(8), 2407-2414. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.1873765>
- Hildebrand, P. M. (2006). "Monetary policy and financial markets", *Financial Markets and Portfolio Management*, 20, 7-18. <https://doi.org/10.1007/s11408-006-0004-8>
- Hu, Y. (2016). "Study on effects of CSI 300 stock index futures on Chinese stock market volatility", In 2016 International Forum on Management, Education and Information Technology Application. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/ifmeita-16.2016.65>

- Hou, Y. G., & Li, S. (2020). Volatility and skewness spillover between stock index and stock index futures markets during a crash period: New evidence from China. *International Review of Economics & Finance*, 66, 166-188. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2019.11.003>
- Iihara, Y., Kato, K. ve Tokunaga, T. (1996). "Intraday return dynamics between the cash and the futures markets in Japan", *The Journal of Futures Markets*, 16(2), 147-162. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-9934\(199604\)16:2<147::AID-FUT2>3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-9934(199604)16:2<147::AID-FUT2>3.0.CO;2-K)
- İşeri, M., ve Kaçmaz, M. (2016). "2005-2015 yılları arasında BIST30 endeksi ve BIST30 endeks vadeli işlem sözleşmeleri arasındaki nedensellik (öncül-ardıl) ilişkisinin irdelenmesi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (615), 9-21.
- İşeri, M., & Kaçmaz, M. (2017). 2011-2015 yılları arasında Bist 30 endeksi ve Bist 30 endeks vadeli işlem sözleşmeleri arasındaki volatilité ilişkisinin irdelenmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 171-194. <https://doi.org/10.14780/muiibd.329920>
- Jiang, T., Bao, S., ve Li, L. (2019). "The linear and nonlinear lead-lag relationship among three SSE 50 index markets: The index futures, 50ETF spot and options markets", *Physica A*, 525, 878-893. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.04.056>
- Kara E., Anbar A. ve Arabacı Ö. (2022). "BİST 30 vadeli işlem ve spot piyasaları arasında volatilité yayılımı ilişkisi: DCC GARCH analizi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(43), 1-27. <https://doi.org/10.35408/comuybd.827041>
- Kawaller I. G., Koch, P. D., ve Koch, T. W. (1987). "The temporal price relationship between SveP 500 futures and the SveP 500 index", *The Journal of Finance*, 42(5), 1309-1329. <https://doi.org/10.2307/2328529>
- Kavussanos, M. G., Visvikis, I. D. ve Alexakis, P. D. (2008). "The lead-lag relationship between cash and stock index futures in a new market", *European Financial Management*, 14(5), 1007-1025. <https://doi.org/10.1111/j.1468-036X.2007.00412.x>
- Kaya, A. (2016). "Pay piyasasına dayalı vadeli işlem ve spot piyasalarının öncü gösterge olma özelliği Borsa İstanbul örneği", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 10(1), 35-64.
- Kayalidere, K., Aracı, H., ve Aktaş, H. (2012). "Türev ve spot piyasalar arasındaki etkileşim: VOB üzerine bir inceleme", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 137-154.
- Kılıç, E. (2022). Vadeli ve spot piyasalar arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi: borsa istanbul üzerine bir uygulama. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 109-122. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1030052>
- Korkmaz, T., Çevik, E. İ., ve Uygurtürk, H. (2017). "Spot ve vadeli piyasalar arasında risk durumunda nedensellik ilişkisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 737-756. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.305741>
- Koutmos, G. ve Tucker, M. (1996). "Temporal relationships and dynamic interactions between spot and futures stock markets", *The Journal of Futures Markets*, 16(1), 55-69. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-9934\(199602\)16:1<55::AID-FUT3>3.0.CO;2-G](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-9934(199602)16:1<55::AID-FUT3>3.0.CO;2-G)
- Koy A. (2017). "Spot ve vadeli piyasa ilişkilerine Markov rejim değişim modelleri yaklaşımı", *Bankacılar*, 28(101), 70- 87.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992). "Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: how sure are we that economic time series have a unit root?", *Journal of Econometrics*, 54, 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)
- Liu, H. H., & Yu-Cheng, L. (2021). Relationships among US S&P500 Stock Index, its futures and NASDAQ index futures with volatility spillover and jump diffusion: Modeling and hedging performance. *Bulletin of Applied Economics*, 8(1), <https://doi.org/10.47260/bae/818>
- Merrick J. J. (1987). "Volume determination in stock and stock index futures markets: An analysis of arbitrage and volatility effects", *Journal of Futures Markets*, 7(5), 483-496. <https://doi.org/10.1002/fut.3990070503>
- Naeem, M. A., Sehrish, S., ve Costa, M. D. (2021). "COVID-19 pandemic and connectedness across financial markets", *Pacific Accounting Review*, 33(2), 165-178. <https://doi.org/10.1108/PAR-08-2020-0114>

- Okur, M. and Çevik, E. (2013). "Testing intraday volatility spillovers in Turkish capital markets: Evidence from ISE", *Ekonomika Istraživanja-Economic Research*, 26(3), 99-116. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2013.11517624>
- Özdemir, L. (2020). VIX endeksinin BİST30 endeks ve BİST30 vadeli işlem getirisi volatiliteelerine etkisinin EGARCH modeli ile karşılaştırılması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(59), 534-543. <https://doi.org/10.19168/jyasar.699550>
- Özer, A., ve Çömlekçi, İ. (2015). "Vadeli ve spot piyasalar arasındaki etkileşim: VOB üzerine bir uygulama", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, (6), 12, 385-401.
- Phillips, P.C.B., ve Perron, P. (1988). "Testing for a unit root in time series regressions", *Biometrika*, 75, 335-346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- Pok, W. C., & Poshakwale, S. (2004). The impact of the introduction of futures contracts on the spot market volatility: the case of Kuala Lumpur Stock Exchange. *Applied Financial Economics*, 14(2), 143-154. <https://doi.org/10.1080/0960310042000176416>
- Rajput, N., Kakkar, R., ve Batra, G. (2013). Futures trading and its impact on volatility of Indian stock market. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 5(1), 19-32. <https://doi.org/10.5296/ajfa.v5i1.2165>
- Sim, A. B., ve Zurbreugg, R. (1999). "Intertemporal volatility and price interactions between Australian and Japanese spot and futures stock index markets", *The Journal of Futures Markets*, 19(5), 523-540. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-9934\(199908\)19:5<523::AID-FUT2>3.0.CO;2-6](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-9934(199908)19:5<523::AID-FUT2>3.0.CO;2-6)
- Srinivasan, P. (2009). "An empirical analysis of price discovery in the NSE spot and futures markets of India", *IUP Journal of Applied Finance*. 15(11), 24.
- Stoll, H. R., ve Whaley, R. E. (1990). "The dynamics of stock index and stock index futures returns", *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 25(4), 441-468. <https://doi.org/10.2307/2331010>
- Tokat, E., ve Tokat, H. A. (2010). "Shock and volatility transmission in the futures and spot Markets: Evidence from Turkish markets", *Emerging Markets Finance ve Trade*, 46(4), 92-104.
- Tse, Y. (1999). "Price discovery and volatility spillovers in the DJIA index and futures markets", *The Journal of Futures Markets*, 19(8), 911-930. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-9934\(199912\)19:8<911::AID-FUT4>3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-9934(199912)19:8<911::AID-FUT4>3.0.CO;2-Q)
- Ullah, S. (2023). "Impact of COVID-19 Pandemic on financial markets: a global perspective", *Journal of the Knowledge Economy*, 14, 982-1003. <https://doi.org/10.1007/s13132-022-00970-7>
- Zhou, X., Zhang, J., & Zhang, Z. (2021). How does news flow affect cross-market volatility spillovers? Evidence from China's stock index futures and spot markets. *International Review of Economics & Finance*, 73, 196-213. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.01.003>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.09.2024 ✓Accepted/Kabul: 30.12.2024

DOI:10.30794/pausbed.1541846

Research Article/Araştırma Makalesi

Çoban, İ., Önlü, N. (2025). "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Selimiye, Sevaî, Gezi, Meydaniye Kumaşlarının Yazın Taramaları Kapsamında İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 249-269.

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ SELİMİYE, SEVAÎ, GEZİ, MEYDANIYE KUMAŞLARININ YAZIN TARAMALARI KAPSAMINDA İNCELENMESİ

İlkan ÇOBAN*, Nesrin ÖNLÜ**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu; tarih boyunca zengin kültürü, estetik anlayışı, ihtişamlı tekstil üretimiyle ve kumaşlarıyla büyük bir üne sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi kumaşlarından Selimiye, Sevaî, Gezi ve Meydaniye kumaşları da bu ihtişamlı tekstil üretiminin bir parçasıdır. Selimiye; ipekten yapılan, çiçek suyu desenli olan bir dokumadır. Sevaî, ipek iplikle birlikte altın ve gümüş kılıptan kullanılan özel bir ipekli kumaş türüdür. Gezi ise pamuk ve ipekle dokunan hareli bir kumaştır. Meydaniye yarı ipekli, çoğunlukla erkek giyiminde kullanılan bir kumaş türüdür. Kaynaklarda özellikle bayram günlerinde tercih edildiği belirtilmiştir. Bu çalışmada; Selimiye, Sevaî, Gezi ve Meydaniye kumaşların malzeme, teknik, motif, desen ve üretim yöntemleri yazın taramaları kapsamında incelenecektir. Kumaşların üretim bölgeleri ile kullanım alanlarından da söz edilecektir. Çalışma nitel bir araştırmadır ve doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, Türk kumaş sanatının tarihi ve kumaş türleri ile birlikte, araştırma konusu olan Selimiye, Sevaî, Gezi, Meydaniye kumaşlarına ilişkin bilimsel yayınlar konu kapsamında taranarak, ilgili görsellerle araştırma desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Selimiye, Sevaî, Gezi, Meydaniye, Osmanlı Dokuma Kumaşları.*

AN EXAMINATION OF SELİMİYE, SEVAÎ, GEZİ, AND MEYDANIYE FABRICS OF THE OTTOMAN EMPIRE PERIOD WITHIN THE SCOPE OF LITERATURE REVIEW

Abstract

The Ottoman Empire has been renowned for its rich culture, aesthetic vision, and magnificent textile production. Selimiye, Sevaî, Gezi, and Meydaniye fabrics are notable examples of Ottoman textile artistry. Selimiye is a silk fabric featuring a flower water pattern, while Sevaî is a unique silk fabric adorned with gold and silver with threads. Gezi is a moire fabric woven with cotton and silk, and Meydaniye is a semi-silk fabric traditionally used in men's clothing, especially on religious holidays. In this study, the materials, techniques, motifs, patterns and production methods of Selimiye, Sevaî, Gezi, and Meydaniye fabrics will be examined within the scope of the literature review. It also reviews the production regions and usage areas of these fabrics. A qualitative research approach was used, utilizing document analysis of Turkish fabric art history. Scientific publications and relevant visuals were consulted to support the research on Selimiye, Sevaî, Gezi, and Meydaniye fabrics.

Keywords: *Selimiye, Sevaî, Gezi, Meydaniye, Ottoman Weaving Fabrics.*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, İZMİR.
e-posta: ilkan.coban@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0006-5246-5725>)

**Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, İZMİR.
e-posta: nonlu@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4674-3179>)

1. GİRİŞ

Dünya sanatlarının en eski örneklerinden birisi kumaş dokumacılığıdır. İnsanların iklim ve mevsim koşullarına göre kendilerini koruma ihtiyacı, dokumacılık sanatının doğmasına sebep olmuştur. Zamanla, ihtiyaçlara yönelik birçok farklı kumaş türü ortaya çıkmış ve her milletin refah düzeyine ve sanat yeteneğine göre gelişmiştir (Öz, 1946: 6).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi kumaşlarını incelediğimizde, en değerli ve gösterişli kumaşların üretildiği dönemin 16.yüzyıl olduğu görülmektedir. Bu devrin kumaşları; olgun ve uygun renkleriyle, zarif ve gösterişli desenleriyle, kullanılan altın ve gümüş tel ve ipliklerin zarafetiyle incelikli ve üstün bir zevkin ürünü olarak nitelendirilebilir. İmparatorlukta, 17. yüzyılda da gösterişli kumaşlar üretilmekle birlikte, 18. yüzyıldan itibaren dokuma kumaş üretimi ve gelişiminde bir düşüş gözlemlenmektedir. 16. yüzyıla ait hayranlık uyandıran kumaşların bu olağanüstü gelişimine ulaşabilmesinde ise uzun bir evrim sürecinin gerekliliğini göz önünde bulundurmak önemlidir. Çünkü herhangi bir sanatın, özellikle de dokumacılığın bir asır içinde bu kadar hızlı yükselip kaybolma ihtimali düşük bir olasılıktır (Öz, 1946: 6). Osmanlı Dokuma sanatının gelişimindeki temel etkiler, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi dokumalarından türetilmiştir (Tezcan, 1993: 19). Bu dönem kumaşları göç yollarındaki kültürel etkileşimlerle, İran gibi komşu kültürlerin izlerini taşımaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde, kumaş isimlerine dair ilk kayıtlar Neşri tarihinde (Kitâb-ı Cihannümâ) yer almaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesinde bulunan yazma nüshada, "...ve bir alemû teyle dahi tonuzlu bezinden olurdu, arkasını alemlû ederlerdi ve Alaşehir evlâdisinden sancıklar olurdu" ifadesine yer verilirken, Paris Milli Kütüphanesi'ndeki nüshada "... teyle dahi tokuzlu bezinden idi arkası alemlû ederler idi" ifadesi geçmektedir. Daha sonraki döneme ait en eski belge ise 1348 tarihinde yazılan Orhan Mülknamesi'dir. Bu belgede, Vezir Hacı paşaya vezirlik için bir at ve kırmızı bir Kemhâ verildiği yazılıdır (Öz, 1946: 7).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde giyim kuşam ve ev tekstili alanında kullanılmak üzere pek çok kumaş üretilmiştir. Üretilen kumaşların en değerlileri; ipek iplik ile, altın ve gümüş tel ve kılaptanla üretilen kumaşlardır. Altın ve gümüş tellerin kullanıldığı kumaşların en parlak dönemi 16. yüzyıldır. Takip eden yüzyıllarda kumaşlarda kullanılan altın ve tel miktarına kısıtlamalar getirilse de bu malzemelerin ipek iplikle birlikte dokumalarda kullanımı devam etmiştir. Kumaşlarda, çok değerli ve pahalı olmaları nedeniyle; ipek iplikle birlikte, altın ve gümüş tel kullanımı 16.yüzyıldan itibaren kanunlarla belirlenmiştir.

1502 tarihli Kanunname-i İhtisab-ı Bursa kanunlarına göre, ipek ipliğin ince ve kalın kalitelerinin elde edilmesinden bükümüne ve boyanmasına kadar her bir aşamada dikkat edilmesi gereken noktalar ayrıntılı olarak belirlenmiş ve kurallar getirilmiştir. Her bir dokumada kullanılan altın ve gümüşün miktarından, dokumadaki toplam çözgü tel sayısına kadar her kalem belirlenmiştir. Bu miktarlar kumaşlar dokunduktan sonra tek tek kontrol edilmekte ve uygun ise mühürlenerek satışa sunulmaktadır (TSE, 2013: 12-16; aktaran: Gök,2023:1950). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ticari kayıtların tutulduğu narh defterlerinde, altın ve gümüş tellerin kullanımına dikkat edilmesi için damga usulü geliştirildiğine dair kayıtlar yer almaktadır. Damgalarda bazen şehir ismi (Görsel 5), bazen de şehir ismi ile birlikte senesi de yer almaktadır (Öz, 1951: 42). Mühürler Gedik teşkilatı halinde dönemlere göre değişik safhalar arz ederek devam etmiştir. "Damgay-i Âsitane, Akmişe-i münakkaşa, Dahiliye gediği, Dersaadet, İmal der Bursa İl. ve altlarında muhtelif tarihler" Özbel'in kumaşlar üzerinde yer alan mühürlerde karşılaşmış olduğu yazılardır. Bazı kumaşlarda bu mühürler dışında dokuyucunun adının da yer aldığı bir mühür daha bulunmaktadır (Özbel, 1948: 15-17; aktaran: Gök,2023:1950).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde ipek iplikle birlikte altın ve gümüş tellerin kullanıldığı kumaşlar arasında, bu makalede incelenecek kumaşlardan olan Selimiye ve Sevai kumaşlar yer almaktadır. Selimiye ve Sevai kumaşlar 18.yüzyılda üretilmiş ipekli kumaşlardandır. Çizgili ve serpme desen düzeninde, küçük çiçek ve çiçek buketi motiflerinin yoğun olarak kullanıldığı bu kumaşlarda, kaynaklarda, serpme desenli bazı örneklerinde altın ve gümüş tel iplik kullanıldığına dair bilgiler de yer almaktadır. Selimiye kumaşlarına ilişkin kayıtlarda, III. Selim'in kendi adına yaptırdığı Selimiye caminin külliyesine dokuma atölyeleri kurdurduğu ve Fransa'dan usta dokumacılar getirterek küçük motifli desenlerin yer aldığı kumaşlar dokutturduğu ve bu kumaşların da Selimiye adıyla anıldığından bahsedilmektedir. Sevai kumaşların ilk örneklerine 17.yüzyılda da rastlandığı ulaşılabilen kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır. Genellikle kadın elbiseliği olarak üretilen Sevai kumaşlar, çoğunlukla renk, motif ve desen özellikleri nedeniyle Selimiye kumaşları ile karıştırılmaktadır.

Gezi ve Meydaniye kumaşları ise çözgüde ipek atkıda pamuk veya pamuk ipek karışımı kumaşlardır. Gezi, 16.yüzyıldan itibaren dokunmaya başlanan, çizgili ve düz olarak dokunan harelî bir kumaş türü iken, meydaniye çoğunlukla erkek giyiminde kullanılan çizgili bir kumaş türüdür.

Bu çalışma; Osmanlı İmparatorluğu'nun dokuma sanatındaki gelişmiş özgün ifadesini anlamak ve günümüze taşımak amacıyla dönemlerinin önemli kumaş türlerinden olan, yukarıda kısaca bahsedilen, Selimiye, Sevaî, Gezi ve Meydaniye kumaşlarını teknik, desen ve renk özellikleri açısından ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu kumaşlar; tarihleri, desen özellikleri ve dokuma yöntemleriyle, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin Kemha, Çatma, Seraser, Zerbaft gibi diğer kumaşlarıyla birlikte dönemin estetik anlayışını yansıtarak Osmanlı kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Söz konusu dört kumaşın ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekstil sanatındaki ustalığını ortaya koymak da hedeflenmektedir. Bir diğer hedef; Selimiye, Sevaî, Gezi ve Meydaniye kumaşların geçmişteki üretim merkezlerinden kullanım alanlarına kadar geniş bir perspektifte incelenmesi ve incelemeye konu olan kumaş örnekleri üzerinden Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin tekstil sanatına dair ne denli kapsamlı bir anlayışa sahip olduğunun sunulmasıdır.

Bu çalışma betimsel bir çalışma olup, çalışmanın yöntemi niteldir. Veriler doküman analizi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma konusu kapsamında yazılı ve görsel yayınlar taranmıştır. Konuyla ilişkili kitap, makale, tez v.b bilimsel yayınlarda elde edilen veriler kumaşların görsel örnekleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, araştırma konusu olan kumaş türlerine göre gruplandırılmıştır. Öncelikle kumaşlar kendi başlıklarında; üretim dönemleri ve tarihsel süreciyle birlikte, malzeme, teknik, renk özellikleri, motif ve desen düzenleri açısından ayrı ayrı incelenmiştir. İncelemeler örnek kumaş açıklamalarıyla desteklenmiştir. Dört kumaşa ait ortak değerlendirme; kendi içlerindeki özellikle üretim tekniği, renk, motif ve desen özelliklerinin benzerlikleri nedeniyle; Selimiye-Sevaî, Gezi-Meydaniye kumaşları şeklinde gruplandırılarak yapılmıştır. Her iki gruba ait kumaşların malzeme, teknik, renk, motif ve renk düzenlerini içeren tablolar hazırlanmıştır ve bu tablolarla da bağlantılı olarak kumaşlar kendi içlerinde değerlendirilmiştir.

2. SELİMİYE KUMAŞI

Selimiye kumaşı; 18. yy.'da ortaya çıkmış, çoğunlukla kadın elbisesi ve kaftan olarak kullanılan, perde ve döşemelik kumaş olarak da kullanımları olan Osmanlı dönemi ipekli kumaşlarındanır.

Selimiye kumaşının dokunduğu dönemle ilgili olarak ulaşılabilen kaynaklarda farklı bilgiler yer almakla birlikte, Selimiye kumaşına bu ismin verilme sebebinin; III. Mustafa zamanında üretimleri başlanmış olan Dibai Rumi namındaki kumaşların üretimlerinin Venedik Dibası kumaşı yüzünden durması nedeniyle, III. Selim tarafından tekrar başlatılmış olmasına ithafen verildiğini anlıyoruz.

Bazı kaynaklarda III. Selim zamanında var olan bu kumaşın sanki onun icat ettiği şeklinde ifadeler yer almaktadır. Örneğin; Nurettin Yatman'ın "Türk Kumaşları" adlı kitabının 24. sayfasında "Bursa'da, bizim brokart dediğimiz ipek kumaştan da dokurlar [...] Bu kumaş Sultan III. Selim zamanında icat edildiği için Türkler buna Selimiye adını vermişlerdir (Yatman, 1945,24) diye geçmektedir.

Hülya Tezcan'ın Atlaslar Atlası adlı kitabında ise Selimiye kumaşa ilişkin; 'III. Mustafa zamanında Üsküdar Ayazma Camii yanında, daha sonra da III. Selim zamanında Üsküdar Selimiye Camii civarında yeni dokuma tezgâhları kurulduğundan bahsedilmiştir.18. Yüzyılın başlarından itibaren görülen bir kumaşın bu tezgâhlarda seri halde dokunması, bu kumaşın kurucusuna izafeten Selimiye adıyla tanınmasına sebep olmuştur. İlk imalatına Üsküdar Ayazma Camii avlusundaki tezgâhlarda başladığı söylenen (Öz,1951:56) bu kumaştan yüzyılın başına ait sultanların kıyafetlerinin bulunması imâlatın daha erken başladığını gösteriyor.' denmektedir (Tezcan, 1993: 35).

Tahsin Öz'ün "Türk Kumaş ve Kadifeleri II" adlı kitabında ise konuyla ilgili; "1758 olayları arasında İstanbul'da yapılmakta olan Dibaî Rumî namındaki kıymettar kumaşın artık dokunmamakta olduğundan, bunun yerine bayramlarda Venedik Dibâsı taktim edildiği anlaşıldığından, kumaşı dokuyanın erbabını hemen getirterek yeni tezgâhlar kurulduğunu yazmaktadır. Biz, Topkapı Sarayı Arşivinde Üsküdar'daki Ayazma Camii'nin 1758 tarihli inşaat defterinde, bu camiye vakıf olarak 40 yastıkçı kârhanesinin ve bir lonca odasının ve bir hârîr bükücü kârhanesinin yapıldığını bulabildik. Mamafih, III. Selim tarafından Selimiye Camii'nde yaptırıldığı zaman aynı esnaf için vakıf dükkânları yaptırılmıştır. Nitekim, Üsküdar'da yapılan son devir kumaşlarına Selimiye adı verilmiştir." şeklinde bir bilgi geçmektedir (Öz, 1951: 44).

Selimiye adıyla anılan kumaşların zemin çözgüsü ve atkısı ipektir. Motiflerinde ipek iplikle birlikte altın ve gümüş teller de kullanılmıştır. Genellikle boyuna çizgili ve çiçekli desenli bir dokuma olan Selimiye kumaşların en ayırt edici özelliklerinden bir tanesi, çiçek motiflerinin yer aldığı boyuna hatların sağında ve solunda ince çizgilerle birlikte, dikine hat boyunca çizgi oluşturan, üst üste küçük kare desenlerin olmasıdır. Bazı kaynaklar bu desen özelliğini ‘yolları ayıran küçük kutulu ince şeritler (Bkz: Tezcan,1993:35; Gürsu,1988:27) olarak tanımlar.

Selimiye kumaşı ve aynı dönemde dokunmaya devam eden sevai türü ipekli kumaşlar desen ve motif özellikleri açısından farklılık gösterebilir de motifleri oluşturma tekniği bakımından benzerlik gösterirler. Selimiye kumaşlar teknik olarak, ilave atkı ve çözgü ipliği ile dokunan kumaş grubundandır. Bu kumaş türünde motif ve desenler, Osmanlı ipekli dokumalarının pek çoğunda olduğu gibi, ilave atkı ve çözgü ipliği ile oluşturulur. Bazı kaynaklarda Selimiye kumaşların dokunduğu tezgahların Fransa’dan getirildiğine dair yer alan bilgiler nedeniyle (Bkz: Berber, 2013:21) üretim tekniği olarak Avrupa’da brokar olarak nitelendirilen teknikle bağlantı kurulsa da, aslında kemha, zerbaft,seraser gibi ‘lampas’ olarak nitelendirilen teknikle üretilen kumaş grubundandır. Lampas dokuma tekniğinde zemini oluşturan çözgü ve atkı ipliği ile, ilave atkı ve çözgü iplikleri yer alır. Motifleri oluşturan ilave atkı iplikleri zemin çözgü ile değil, ilave çözgü ipliği ile bağlanır. Çizgili alanlar da ilave çözgü iplikleri ile oluşturulur

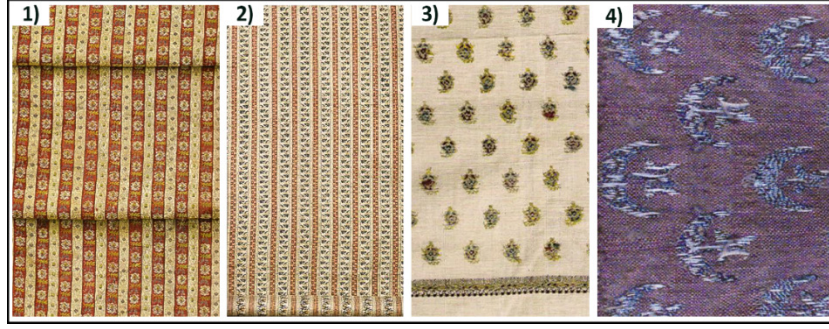
Regula Schorta’ya göre lampas tekniği ile dokunmuş bir dokuma; zemin çözgüsü ve atkısı, bağlantı çözgüsü ve en az bir desen atkısından oluşur. Desen atkısı bağlantı çözgüsü ile zemin dokumaya bağlanır. Bağlantı çözgüsünün bundan başka bir işlevi bulunmaz. Bağlantı çözgüsü zemin dokumanın bir parçası değildir (Schoarta, 2001; akt: Arıkan Ekşi, 2014, s.46).

Çoğunlukla, desen için atkı yüzlü bir örgü, zemin için de çözgü yüzlü bir örgü kullanılır. Desen, öncelikle ilave atkı iplik etkileriyle yapılmaktadır. Böylece desen, zeminin üzerinde, kabartmalı rölyef bir etkide görünür. Desen oluşumunda tek rolü desenin bağlantılarını sağlamak olan bağlantı çözgüsü Dimi ya da Bezayağı örgü olarak bağlantı yapmaktadır. Zemin dokuma örgüsü; özellikle on üçüncü yüzyıldan itibaren saten örgü olarak görülmektedir. Zemin dokuma örgüsü desende kullanılan örgüden farklı bir örgüdür. Sözgelimi zeminde çözgü yüzlü bir saten örgü kullanıldı ise, desende atkı yüzmesi fazla olan dimi örgülerin kullanıldığı görülmektedir. Bağlantı çözgüsü zemin dokuma içinde gizlenmiş bir görünümündedir. Bağlantı ve zemin çözgü benzer renk tonlarında seçilir (Bkz:Arıkan Ekşi, 2014,s.21).

Bu bağlamda; ‘Birleşik bir dokuma olan lampas; her birinin çözgü ve atkı takımları olan iki dokuma yapısının bir kumaşta bileşimidir. Lampasın Osmanlı dokumalarında tercih edilen yapısı; zemin dokuma yapısı için 4/1 atlas (çözgü sateni) örgüyle, ikincil dokuma yapısı için Z bükümlü 1/3 Dimi (atkı dimisi) örgüsünün birleştirilmesidir’ (Bkz: Atasoy ve diğerleri, 2001, s.342).

‘Bu türdeki Osmanlı dokumalarında, atlas(saten) örgüsünün dörtlü çözgü yüzmeleri dokumanın arka yüzünü, dimi örgünün üçlü atkı yüzmeleri deseni oluşturur. İki farklı dokuma; dimi örgüdeki dokumanın atkıları, atlas örgüdeki dokumanın çözgüleriyle birbirine bağlanır. Ancak daha gösterişli kılaptan zeminli kabartmalı ipekli dokumalar gibi bazı örneklerde, dimi örgünün atkıları daha belirgindir. Bazen kumaşa o kadar hakim olurlar ki, atlas örgünün çözgüleri sadece desen tahrirlerinde (motif sınır çizgilerinde) görünürler. Her durumda, deseni belirleyen atlas örgüdeki zemin dokumanın çözgüleri, dimi örgüdeki desen alanının atkıları ile birleşik bir yapı oluşturur. Her bir renkli iplik için ayrı bir mekik kullanılır. Desen atkıları motif oluşturma aşamasında kullanılırlar. Motiflerin olmadığı zemin alanlarında kumaşın tersinde yer alırlar. Ancak, değerli metal tellerin kullanıldığı desen atkılarında ziyan olmalarını önlemek amacıyla kumaşın yüzeyinde, gerekli oldukları yerlerde dokunurlar. Bu tür atkılara süreksiz işlenmiş ya da kılaptanlı atkılar denir’ (Bkz: Atasoy ve diğerleri, 2001, s.220).

Selimiye kumaşların zemin çözgü ve atkı sıklıklarına, atkı takviye ipliği sıklık oranlarına ilişkin kaynaklarda Berber’in Yıldız Sarayı Şehir Müzesi’nde yer alan Selimiye kumaşlarına ilişkin yapmış olduğu çalışma dışında bir bilgiye rastlanamamış olması nedeniyle, bu bilgilerden yola çıkarak, zemin çözgü sıklığının ortalama cm de 30 tel, atkı sıklığının 19,5 tel, desen oluşturan takviye ipliğinin cm de 18,5 tel olduğunu anlıyoruz (Bkz: Berber, 2013, s.47-74).

Şekil 1: Selimiye Kumaş Örnekleri: 1) TSM, 13/2316, 2) TSM, 13/1850, 3) YKK: 3, E:197, 4) Yıldız Sarayı Şehir Müzesi, E:3253

Kaynak: (Berber,2013:30,31,33,49)

Selimiye kumaşlarında; serpmeye desenli çiçek motifleri, geometrik formlar, geometrik formlarla birlikte kullanılan çiçek motifleri ve ay-yıldız deseni kullanılan diğer motiflerdir. ‘Selimiye kumaşlarındaki renkli ince ve kalın çizgiler çoğunlukla çözgü yönünden verilmektedir. Motiflerin enine çizgili desen oluşturduğu Selimiye kumaşlara da rastlanmaktadır’ (Bkz: Arça,2009:219) (Şekil 1). Selimiye kumaşlarında kullanılan renkler çoğunlukla; pembe, kırmızı, bordo, mor, yeşil, hardal, krem, nohudi, tarçını, siyah, somon, kahverengi, lacivert, mavi, beyaz, pişmiş ayva rengi, neftidir (Bkz:Berber, 2013:24).

Selimiye kumaşlar motiflerin yerleşim düzenleri açısından çizgili ve serpmeye düzen şeklinde iki farklı desen özelliği gösterirler. İki farklı desen grubundan Selimiye kumaşlara örnekler verdiğimizde; çizgili gruplarda düz geniş çizgiler arasında çiçek ve geometrik motifler yer alırken (Şekil 2/1), bazı çizgili gruplarda çizgiler boyuna olarak düz hat ya da dalgalı ve zigzag düzende motiflerin kendileriyle oluşturulmuştur (Şekil 2/2). Bazı Selimiye kumaşlarda da hem çizgiler arasında bitkisel desenler hem de çiçeklerle oluşan boyuna çizgiler birlikte görülmektedir (Şekil 2/3). Çizgili gruptaki Selimiye kumaşların bazı örneklerinde sadece ipek iplik kullanılırken, bazılarında da ipek iplikle birlikte altın ve gümüş kılıptan ve tel de kullanılmıştır.

Şekil 2: Selimiye Çizgili Kumaş Örnekleri: 1) TSM 13/774 2) Yıldız Sarayı Şehir Müzesi 2/3258 3) Yıldız Sarayı Şehir Müzesi 2/3251

Kaynak: (Berber,2013:39,31,71,51)

Şekil 2’ de detay görüntüsü yer alan 18.yüzyıl sonu tarihli bir numaralı Selimiye kumaş Topkapı Sarayı 13/774 nolu envanterlidir ve çocuk entarisi olarak dikilmiştir. Elbise 70 cm boyundadır. Krem, sarı ve bordo renkli ipek ipliklerle, altın kılıptan ve altın tel kullanılmış olan kumaşa krem renk zeminli boyuna çizgiler içerisinde dalgalı düzende altın kılıptanla dokunmuş yaprak ve çiçek motifli bir bezeme dikkati çekmektedir. Sarı zeminli çizgilerde ise yine altın kılıptanla dokunmuş geometrik motifler yer almaktadır. Kumaşın zemin örgüsü bezayağı iken, motifler dimi örgüde altın kılıptan atkı takviye iplikleri ile oluşturulmuştur.

2/2 ve 2/3 numaralı kumaşlar İstanbul Yıldız Sarayı Şehir Müzesi’nde yer almaktadır. 2/2 numaralı 19.yüzyıl sonuna ait, 46,5x36 cm boyutundaki Selimiye kumaşın zemininde atkı ve çözgüde somon renginde ipek iplik kullanılmıştır. Motifler; bezayağı zemin üzerine gümüş kılıptan ve siyah ipek iplikle atkı takviyesi ile dokunmuştur

(Bkz: Berber,2013,71; Masaracı,2022,305). Kumaşta çizgilerin yaprak ve çiçek motifleri ile dalgalı düzende oluşturulduğu görülmektedir. 2/3 numaralı 19.yüzyıl tarihli Selimiye kumaş 41x29,5 cm boyutunda ve somon renk zeminlidir. Zemin örgüsü bezayağı olan kumaşta motifler atkı takviyesi ile elde edilmiştir. Bezayağı örgüde, somon renkte ipek iplik zeminli kumaşta motiflerde siyah, krem, mavi, açık hâkî, pembe ipek iplikler takviye atkısı olarak kullanılmıştır.

Şekil 3: Selimiye Serpme Kumaş Örnekleri: 1) TSM, 13/809,2) Yıldız Sarayı Şehir Müzesi E:3255

Kaynak: (Alpaslan Arça, 2009; 212-219, Berber,2013:56)

Şekil 3'teki 19.yüzyıl tarihli bir numaralı kumaş ise, 27x37 cm boyutlarındadır. Atkı ve çözgüsünde ipek iplik kullanılarak dokunan kumaşın zemin örgüsü bezayağıdır. Çiçek buketinden oluşan motifler nohudi renkte zemin üzerine kaydırmalı düzende yerleştirilmiştir. 2,5x4 cm boyutundaki motiflerde gümüş kılaptanla birlikte, somon, yeşil, siyah, kahve, turuncu, açık hâkî renklerde ipek iplik kullanılmıştır. Motiflerin atkı takviye iplikleri ile dokunduğu görülmektedir. Bir numaralı kumaşta atkı takviye iplikleri motifi şekillendirmek için işleme mantığı ile zemin üzerinde atkı yüzmeleri yaparken, iki numaralı kumaştaki takviye ipliklerinin diyagonal dimi örgüde motifleri biçimlendirdiği görülmektedir (Şekil3/2).

Şekil 3'de yer alan Selimiye kumaşlar serpme ve kaydırmalı düzende desen özelliğine sahiptir. Şekil 3'te "2" numaralı kumaş 19.yüzyıl başı tarihlidir. 54x37 cm boyutundaki Selimiye kumaşın zemin rengi mavi çözgü krem rengi atkıdır ve örgüsü bezayağıdır. Krem rengi zemin üzerinde kaydırmalı düzende Yelpaze motifleri yer almaktadır. Kumaşın atkı ve çözgüsünde ipek iplik kullanılmıştır. Motifler altın kılaptan ve mavi renkte ipek iplik ile dokunmuştur. Motifler; kumaşın arka yüzü görünümü de (Şekil 4) dikkate alındığında, günümüz tanımlamasıyla ilave atkı ve çözgü ipliği ile astar atkılı ve çözgülü yapıda dokunmuş olması nedeniyle işleme görünümündedir.

Selimiye kumaşlarından çoğunlukla kadın ve erkek giysileri yapılmıştır. Kumaşların kenarlarına damgalar yapıldığı ulaşılabilen kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır (Şekil 4) (Bkz:Tezcan, 1993: 33). [...] Kumaşın kısa kenarında yer alan bu damgalarda, dikdörtgen içinde bir imge ve yanında 928 sayısı yer almaktadır (Bkz: Berber, 2013:30).

Şekil 4: Selimiye kumaşında uzun atkı atlamalarının kumaşın arka kısmında görünümü ve Topbaşında Osmanlıca "Selimiye" kelimesinin damga olarak usluşlaşmış hali.

Kaynak: (Alpaslan Arça, 2009; 212; Akt: Berber,2013:30)

3. SEVAÎ KUMAŞI

“Sevâî” kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olan “سَوَاوِي” kelimesinden gelmektedir, bu ifade yazılı kaynaklarda “Sevâî,” “Savaî,” “Sevayî,” “Sevavi,” ve “Sevahi” şekillerinde kullanılmaktadır. Lehce-i Osmanî sözlüğünde Sevâyi-Sevâî-Sevâhi olarak tanımlanan bu terim, “ince dallı sırmalı kumaş” olarak nitelendirilmektedir (Toparlı, 2000:812). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’nde ise “Sevâî,” “İpekli kumaşlardan birinin adıdır. Tellisine telli Sevâî denilirdi” şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca, Sevâî adı verilen ipekli kumaştan yapılan kuşaklara da “Sevâî kuşak” denilmektedir (Pakalın, 1993: 197).

“Sevâî,” “Sevahi,” “Sevayî,” ve “Sevaya” terimleri, tekstil terimleri sözlüğünde ise, ‘Osmanlı döneminde üretilen bir ipekli kumaş türünü ifade eder’ şeklinde tanımlanmaktadır. Atilla Ergür Tekstil Terimleri Sözlüğü’nde Sevâî’den, ‘Bu kumaşın sırmalı dokunanlarına “telli Sevâî” adı verilirken, Avrupa’da üretilen taklitlerine ise “yalancı Sevâî” ya da “yalancı telli” denirdi. Bu kumaş işleme görünümlü, çiçekli desenli ve yollu bir dokumadır.’ şeklinde bahsetmektedir (Ergür, 2002: 236).

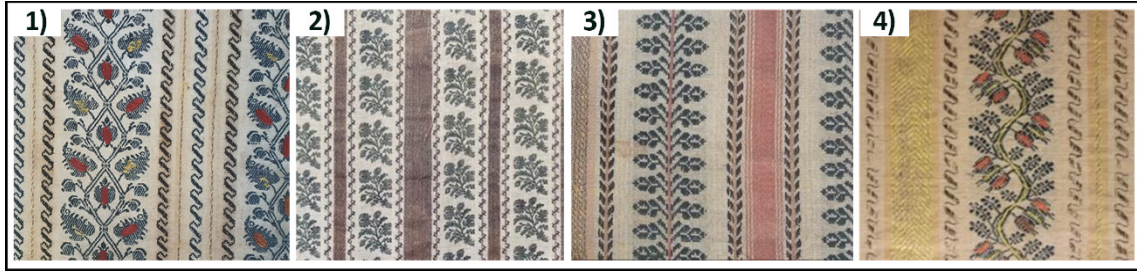
Hülya Tezcan’ın Atlaslar Atlası kitabında ise Sevâî ile ilgili; “Savaî,” ipek ve kılıptanla dokunan bir kumaş türüdür. Bu kumaş, ipek çözgü ve atkı ile bez ayağı zemin üzerinde kaydırmalı eksen üzerinde düzenlenmiş renkli küçük çiçek desenleri ile karakterizedir. İnce metal tel sadece çiçeklerde kullanılmış ve bu detaylı işleme, tezgâh üzerinde her çiçek için ayrı ayrı yapıldığından dolayı oldukça zaman alıcıdır. Savaîlerin bazıları yollu olarak dokunmaktadır. Selimiyelerle benzerlik gösterse de Savaîler daha hafif ipeklere sahip olduğundan birbirlerinden ayrışır. Bursa ve İstanbul’da dokunduğu bilinen Savaîlerden birkaç örnek, Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunmaktadır. Bu örneklerde top başlarında küçük dikdörtgen çerçeve içinde damgalar görülmektedir. Bu damgaların açık bir anlam taşımadığı düşünülmekte olup, Üsküdar dokumasının amblemi olabileceği gibi, Osmanlıca “Selimiye” kelimesinin stilize edilmiş şekli de olabilir. Bu bağlamda, “Üsküdar” isminin bu çevrede dokunan kumaşlara genel bir ifade olduğu ve Selimiye ile Savaîleri kapsadığı ileri sürülebilir. Özetle, Selimiye ve Savaîler, tarih boyunca birbirine karıştırılan dokuma türleridir ‘diye bahsedilmektedir (Tezcan, 1993: 35).

Damgalı Savaîler’e Konya Müzesi’nde de rastlanmaktadır. Üretildiği Yer’e göre de damgalandığı söylenebilir. Konya Müzesi’nde bulunan Sevâî kumaş örneklerinin mühür baskılarında “Bursa” ifadesi yer almaktadır (Şekil 5). Bu kumaş grubunun genellikle Bursa’da dokunduğu düşünülmektedir. Özellikle renk seçimi olarak ördek yeşili, somon, kahverengi, ekru ve altın kılıptan ipliklerin sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Motif olarak çoğunlukla yaprak ve minik çiçeklerin hâkim olduğu Bursa Savaîlerinde simetrik veya asimetrik şekilde düzenlenmiş yollu desenler görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 5: “Bursa” yazılı mühür basılmış Sevâî kumaş

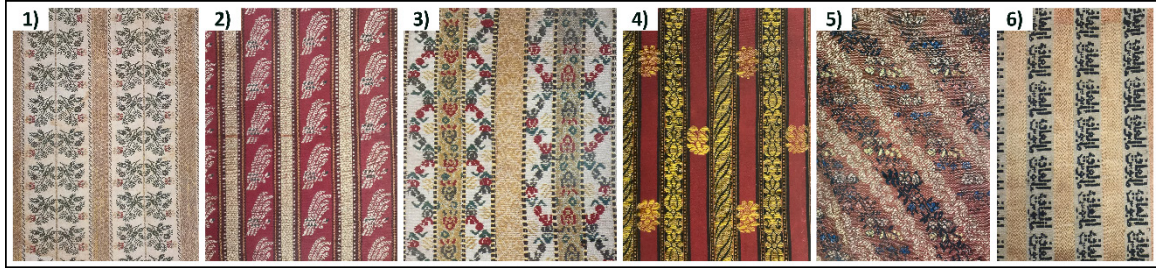
Kaynak: (Gök, 2023; 1954)

Şekil 6: Bursa Sevaîleri

Kaynak: (Gök, 2023; 1954,1955)

Sevaî kumaşlar dokundukları şehre ve yöreye göre isim almakla birlikte, desenlerine göre de isimlendirilmektedir. Desen ve renklerine göre genellikle “sakızlı, allı, direkli, beyazlı, takatuka, mık tepesi” gibi isimlerle bilinmektedir (Özen, 1982: 332). Dokundukları yere göre isimlendirilenler arasında Üsküdar Sevaîsi, Bursa Sevaîsi, Halep Sevaîsi, Şam Sevaîsi, Harput Sevaîsi gibi örnekler yer almaktadır (Şekil 7). Bunun yanı sıra, bu kumaşlar en çok tercih edildiği şehirlere göre de adlandırılmıştır. Örneğin, “Sevaîlerden Konya örneği” bu duruma bir örnek teşkil etmektedir (Özbel, 1948: 17-18).

Şekil 7: Şehir isimlerine göre Sevaî Örnekleri: 1) Üsküdar Sevaîsi 2) Şam Sevaîsi 3) Halep Sevaîsi 4) Harput Sevaîsi 5) Şeytan Sevaîsi 6) İstanbul Sevaîsi 6) Yazılı Sevaî

Kaynak: (Tezcan,1993: E:31, E:33, E:28, E:32, E:26, E:144)

Hülya Tezcan’ın Atlaslar Atlas’ı kitabında yer alan, Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi’nin Kenan Özbel’den satın almış olduğu kumaş koleksiyonuna ait Sevaî örnekleri tarandığında, yukarıdaki Sevaî türlerine ilave olarak, İstanbul Sevaîsi, Harput Şeytan Sevaîsi, Yazılı Sevaî (Bkz: Tezcan, 1993) örnekleri de yer almaktadır (Şekil 7/4-6). Aynı kaynakta ve farklı kaynaklarda hiçbir özel isme sahip olmayan, sadece Sevaî ya da Savai olarak geçen örnekler de bulunmaktadır.

Sevaî kumaşların üretim tarihlerine ilişkin ulaşılabilen kaynaklarda çoğunlukla 18.yüzyıl ifadesi geçmekle birlikte, Bursa Sevaîlerine ilişkin bilgilerde kumaşın 17.yüzyıldan itibaren dokunmaya başladığı anlaşılmaktadır. Görk’ün Tezcan’dan aktarımıyla; Bursa Sevaî kumaşlarının XVII. Yüzyıldan itibaren dokunduğu, XVIII. ve XIX. yüzyıllarında kullanım talebinin arttığı ve ihraç edilen önemli kumaşlar arasında yer aldığı bilinmektedir (Tezcan, 2017:255; Akt: Gök, 2023;1954). Tezcan Atlaslar Atlası kitabında; 17. yüzyılın sonlarında Bursa’da dokunmuş olan Sevaîlerin daha az renk kullanımıyla dikkat çektiğini ifade etmektedir. Bu kumaşlarda desenler arasında boyuna dalgalı hatlar arasında çiçek suyunun bulunması, ayırt edici bir özellik olarak kabul edilir. Bu tür Sevaîlerin Şam ve Halep’te dokunmuş örnekleri de mevcuttur. Bu örneklerde, malzeme ve desenler bakımından İstanbul işinden ayrıldığı gözlemlenir; koyu renkler ve daha az özenli işçilik öne çıkar (Bkz: Tezcan,1984:43).

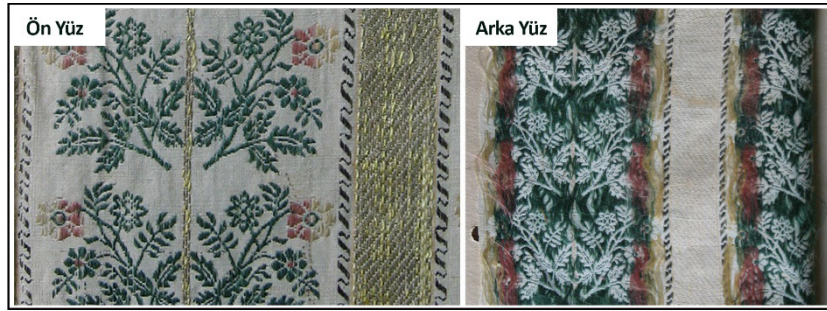
Sevaîler; kaftan, ağır elbiseler, şal, kuşak, cepken şalvar gibi giysi yapımında (Salman, 1999: 144) ve bohça, örtü, döşemelik kumaş yapımında kullanılmıştır (Dalsar, 1960: 36). Isparta, Burdur ve Denizli’de telli gelinlik kumaşı olarak, Samsun’da ise üçetek yapımında tercih edildiği yazılı kaynaklarda görülmektedir (Ergür, 2002: 235-236). Aynı zamanda telli Sevaîlerin kuşak olarak gelinlerin bellerine bağlandığı belirtilmektedir. (Pakalın, 1993: 197). Yazılı kaynaklarda yer alan Bursa örneklerinde ise, Sevaî kumaşların entari, gömlek, şalvar, bohça şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir. Mübahat S.Kütükoğlu, Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı adlı kitabında dönemin düğün merasimlerinde gelinin elbisesinin Hind Sevaîsi’nden veya şal kumaşından dikildiğinden söz etmektedir (Bkz:Kütükoğlu,2020,:127).

Tahsin Öz'ün Türk Kumaş ve Kadifeleri kitabının 67. sayfasında 18. yüzyıla ait bir entari hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu entari Abdülhamit 1. İn kızı "1786" Saliha Sultan için yapılmıştır. Kitapta; "Entarinin kumaşının zemini kremdir. Üzerinde muntazaman sıralanmış olan ufak çiçek ve yapraklar, kırmızı yeşil renktedir. Entarinin etekleri, yırtmaç etrafı ve kol ağızları çiçek şeklinde sarı telle yapılmış harçla çevrelenmiştir. Bu cins kumaşlara Sevaî ismi de verilmektedir." (Bkz: Öz,1951:67) şeklinde ifade edilmiştir.

Selimiye'ye çok benzeyen, fakat serpmeye çiçekli desenlere sahip, ipek ve kılaptanla dokunan bu ipekli kumaş, kadın giysilerinde kullanılmaktadır. Levni'nin minyatürlerinde de görülen bu kumaşın desenleri, geometrik form içinde sıralanmış dal ve yapraklı çiçeklerden oluşmakta veya kumaşın bütün yüzeyine yayılmaktadır. Serpmelerdeki küçük çiçekler genellikle kılaptanla dokunmuştur (Akpınarlı, Başaran 2018: 30).

Söyledir'in 'Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin kütüphanesinde yer alan Kenan Özbel' e ait dokuma kumaş koleksiyonunu içeren, yüksek lisans tez çalışmasında yer alan 9 adet Bursa Sevaisi, 6 adet Üsküdar Sevaisi, 4 adet Şam Sevaisi, 5 adet Halep Sevaisi, 4 adet Üsküdar Sevaisi'ne ait Sevai kumaşların teknik analizleri incelendiğinde, Sevai kumaşların Selimiye kumaşlar gibi ilave çözgü ve atkı ipliği ile dokunmuş takviyeli kumaşlar olduğu görülmektedir. Desen ve motifler sadece çözgü, sadece atkı takviye iplikleriyle verilmiştir. Kumaşların çözgü sıklıklarının zemine cm'de 24 iplik ile 72 iplik arasında değiştiği görülmektedir. Zemin atkı sıklığının ise cm'de 7 iplik ile 36 iplik arasında değişim göstermektedir. Bursa Sevailerinde yer alan takviye çözgü iplik sıklığı ise cm'de 34 ile 40 arasında değişmektedir. İpek ya da pamuk takviye iplik sıklığı cm'de 7 ile 30 arasında gözlenmektedir. Çözgüde takviye kılaptan ipliği cm'de 17,20 v3 60 iplik olarak değişirken, takviye atkı ipliği cm'de 7 iplik ile 32 iplik arasında değişim göstermektedir. Zemin örgüsü olarak bezayağı örgüyle birlikte, panama, rips, ve dimi örgülerin kullanılmıştır' (Bkz: Söyledir,2008, s.44-160, 244).

Şekil 8'de Kenan Özbel koleksiyonunda yer alan Sevailere örnekler görülmektedir.

Şekil 8: Çözgü İplik Takviyeli Bursa Sevaisi

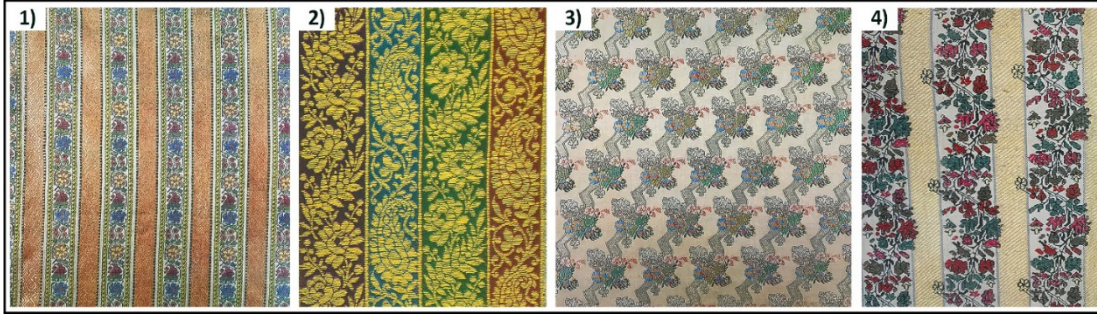
Kaynak: Söyledir,2008, s.45,46,47

Şekil 9: Atkı İplik Takviyeli İstanbul Sevaisi

Kaynak: Söyledir,2008, s.93,96

Sevaî kumaşları desenleri itibariyle çizgili ve serpmeye desenli olarak inceleyip değerlendirdiğimizde; Şekil 10'da birbirinden farklı desende dört adet Sevaî kumaş örneği görülmektedir. 1,2, ve 4 numaralı kumaşların desenleri boyuna çizgili olup, özellikle 1 ve dört numaralı kumaş çizgili desenli oluşu ile Selimiye kumaşlarla benzerlik göstermektedir. 2 numaralı kumaş ise desen itibariyle Hint desen etkilenmesine sahiptir. 3 numaralı kumaş da yine Osmanlı üslubu dışında bir desen üslubuna sahiptir.

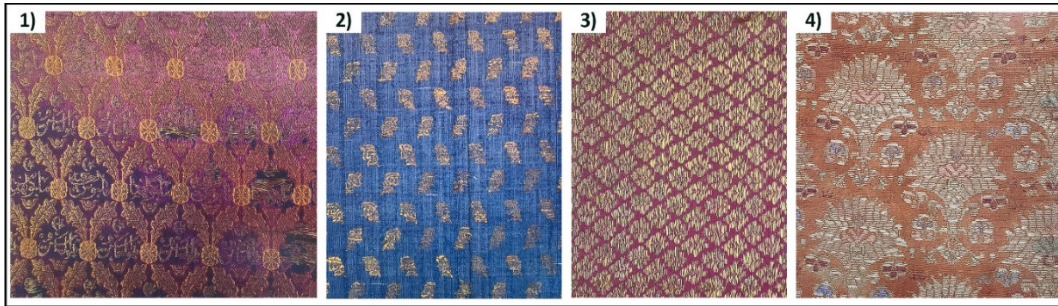

Şekil 10: Çizgili Sevaî Kumaş Örnekleri 1) Krem ve Turuncu Çizgili Sevaî, 2) İpek ve Kılaptan Sevaî, 3) Zig-zag Desenli Sevaî, 4) Üsküdar Sevaîsi.

Kaynak: (Tezcan, 1993; E200, E130, E201, E38.)

Kumaşları daha ayrıntılı ele alacak olursak;

Hülya Tezcan'ın "Atlaslar Atlasından aktardığı bilgilere göre; şekil 10, "1" numaralı kumaş ipek ve kılaptanla dokunmuş olup, 124 x 86 cm boyutlarındadır. Kumaş tek parça halinde olup koyu bej renkli ipek bir kumaşla astarlanmıştır. Kumaş iyi korunmuştur. Kumaş yollu desendir. Yollar krem ve turuncudur. Krem renkli yolun içinde, siyah kıvrımlı dallar arasında mavi, kırmızı, yeşil ve bej rengi çiçeklerle süslüdür. Zemini oluşturan turuncu yol ise ince sarı kılaptanla iç içe geçmiş baklavalarla doludur. İki numaralı kumaş; 13x28 cm boyutlarında olup, kırmızı ve açık mavi geniş çizgiler arasında şal ve yaprak motifleri; fıstıki yeşil, mor renk renkte kalın çizgiler üzerinde çiçek ve yaprak motifleri dalgali bir düzende yer almaktadır. Şekil 10,"3" numaralı kumaş bir üç etek kadın elbisesinden sökülmüş irili ufaklı altı parçanın eklenmesinden meydana gelmiştir. 134 x 95 cm. boyutunda ipek ve kılaptanla dokunan bir kumaştır. Bu kumaşta aynı şekilde arkası bej renkli bir kumaşla astarlanmıştır. Koyu krem renkli zemin üzerine, diyagonal olarak birbirine paralel uzanan zig-zaglar ince kılaptanla dokunmuş olup siyah ipekle kontörlüdür. Aralardaki çiçek buketleri mavi, turuncu, yeşil pembe, mor ve beyaz renklidir. Özellikle natüralist olarak dokunmuş sümbül motifleri, hala eski zevkin izlerini taşımaktadır. Şekil 10,"4" numaralı kumaş 20X26 cm boyutlarındadır. Düz kalın çizgiler, dimi örgüde iken, Tezcan tarafından açık yeşil zemine sahip olduğu belirtilen çizgi üzerinde dalgali düzende, ördek başı yeşil, kırmızı, sarı renkte ipek ipliklerle, altın kılaptan kullanılmış soyut çiçek motifleri yer almaktadır. Tüm motifler siyah ipek iplik kontörlüdür (Bkz: Tezcan,1993, s.240,174,241,95).

Şekil 11: Serpme Desenli Sevaî Kumaş Örnekleri 1) Eski Harflerle "Melbus-u Afiye" Yazılı Sevaî Kumaş, 2) Koyu Mavi Zeminli Telli Sevaî, 3) Bordo Zeminli Sevaî, 4) Nohudi Renk Zeminli Sevaî.

Kaynak: (Tezcan, 1993; E143, E46, E188, E41.)

Şekil 11'de serpme düzende birbirinden farklı dört Sevaî kumaş görülmektedir. İki ve üç numaralı kumaşlar motiflerin sade zemin üzerinde kaydırmalı düzende yerleştirildiği görülmektedir. Mavi ipek iplik zeminli iki numaralı kumaşta motifler çapraz düzende kaydırmalı iken, Bordo zeminli üç numaralı kumaşta motifler sık bir yerleştirme ile kaydırmalı olarak yerleştirilmiştir. Her iki kumaşta da motiflerde altın tel kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 11'de yer alan kumaşları daha ayrıntılı inceleyecek olursak;

Hülya Tezcan'ın "Atlaslar Atlasından aktardığı bilgilere göre; şekil 11, "1" numaralı kumaş, 16 x 25 cm. boyutundadır. Lacivert atlas zemin üzerine beyaz kılaptanla yaprakların teşkil ettiği baklavalarla desenlendirilmiştir. Yapraklar kırmızı konturlu, bağlantı yerleri sarı üzerine kılaptanla çiçek desenlidir. Baklavaların içi eski harflerle "Melbus-u afiye", yazısı ile doludur. Yazıyı üstte bir ay-yıldız, altta taç motifi sınırlar."2" numaralı kumaş 14X23 cm boyutundadır. Koyu mavi zemin üzerine altın kılaptanla serpmeye düzende Hatai motiflerinden oluşmaktadır. "3" numaralı kumaş 33x10 cm boyutlarındadır. Bordo zemin üzerine, sık olarak kaydırmalı diyagonal düzende yerleştirilmiş, Sarı ve Mavi ipek iplikli, küçük Hatai desenlidir.Şekil 9'da "4" numaralı kumaş 15 x 14 cm boyutundadır. Kumaş Nohudi renk zemin üzerinde, kaydırmalı düzende yerleştirilmiş yelpaze şeklindeki motiflerle, soyut çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Yelpaze motiflerinin ortasında pembe ve yeşil soyut çiçek motifleri yer almaktadır. Diğer motifler kırmızı, mavi ve pembe renklerden oluşmaktadır (Bkz: Tezcan,1993, s.187,103,228,98).

4. GEZİ KUMAŞI

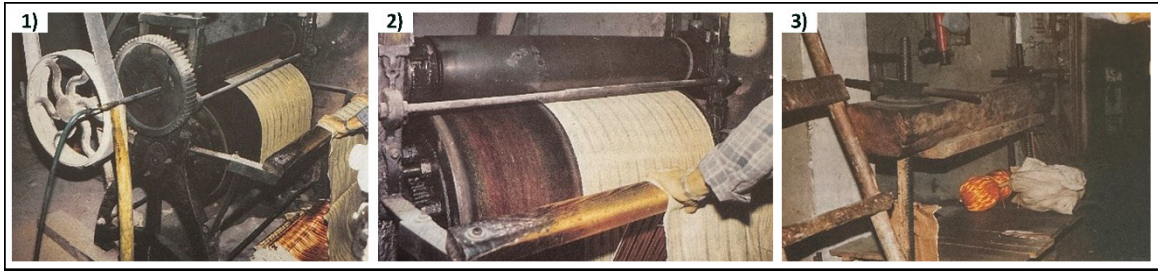
Gezi; '16.yüzyıldan sonra görülen, dış kaftan yapımıyla birlikte, astarlık olarak da kullanılmış, çözgüsü ipek, atkısı ipek ve pamuk iplikle karışım, sık dokunmuş harel bir kumaştır. (Bkz: Gürsu,1988, s.27). Hare Türk Dil Kurumu'na göre, 'üzerinde çizgiler bulunan kumaş, harelemek; 'bir yüzeyde renk dalgaları oluşturmak, menevişlemek' demektir (TDK, <https://sozluk.gov.tr/>).

Tezcan Atlaslar Atlası kitabında Gezinin; Hare adlı kumaşın bir çeşidi ve diğer Hare çeşitlerine göre daha kalın olduğundan söz etmektedir. Bunun nedenini de atkısının daha kalın ve muhtemelen pamuk olmasına dayandırmaktadır. Kumaşın harelerinin de dokunduktan sonra iki kızgın silindir arasından geçirilerek ezilmesi ve sürtülmesi suretiyle oluşturulduğunu belirtmektedir (Bkz: Tezcan, 1993: 29). Hareleme işlemi cendereleme ve mengene aletinde ezme şeklinde iki türlü elde edilir. Cendereleme, diğer bir adıyla kalenderleme ve mengeneleme işlemleri kumaşa parlaklık ve hare kazandırmak amacıyla Meydaniye kumaşlara da uygulanmaktadır. Hareleme işlemi sırasında, kumaş yüzlerinin birbirine sürtünmesi ve sıcaklığın da etkisiyle kumaş yüzeyinde hare(muare) denilen efektler oluşur. (Yazıcı,2014, s. 27) Kaynakçaya da ekle. (Şekil 10). Cendereleme işlemi aynı zamanda ütöleme işlemine de denmektedir ve kumaşta düzgün bir yüzey elde etmek için de uygulanır. Bu aşamada kumaş tek kat olarak birbirine zıt yönde hareket eden iki silindir arasından geçirilir. Mengene işlemi ise birkaç top kumaşın mengene arasında 24 saat sıkıştırılması işlemidir (Alan, 2011: 67-70).

Eğer kumaşa harel bir görünüm kazandırılmak istenirse; 'kumaş iki kat olarak aynı anda kızgın silindirler arasından geçirilir ve iki katın birbiri üzerine basınç uygulaması sağlanır. Bu işlemle kumaşa harel bir görünüm elde edilir. Mengeneden geçirme işlemiyle kumaşa harel bir görünüm vermek için; kumaş çok az nemli bir vaziyette tersinden katlanmak suretiyle üstüste yığılarak mengene aleti arasında basınç altında tutulur ve böylece kumaşa harel bir görünüm verilir. Mengeneleme işlemi, kalenderleme ile kumaşa fazla tavlama nedeniyle istenilen etki elde edilemezse kumaş uzun süre mengene aletinde tutulmak üzere istenilen harelemeye ulaşılır. Cendereleme aletinde silindirlerin yüzeyi aynı zamanda düzgün bir ütöleme yapması amacını içerdiğinden düz bir yüzeye sahiptir. Makinanın 20 cm çapındaki silindiri kromdandır ve içi boştur. Isıtılarak kızgın bir hale getirilir. 60 cm çapındaki silindiri ise yüzeyi 10 cm eninde kesilmiş ahşap şeritlerin yan yana getirilmesiyle kaplanmışır' (Bkz: İmer, 2001, s.57). Böylece kumaşın silindir üzerinden kayması önlenmiş olur.

Bir arşın eninde dokunan gezi kumaşlarının iyi cinslerinde atkıda pamuk ve ipek iplik birlikte kullanılmıştır. Atkı ipliği çözgüye oranla çok daha kalın olduğundan bezayağı örgüde olduğu halde çözgü ripsi görünümünde, enine kabarık çizgilidir. Çözgüsü ince ve sıktır. Dokuma sırasında sık dokunduğundan kendinden dalgalı bir görünüm almaktadır (Larousse, C.9:4548; Akt:Salman, Fikri. 2011: 213). Gezi kumaşının atkıları genellikle birkaç kat ipektir ve ince çözgülü dokununca aradaki kalın atkı fark edilir (Bkz: Gürsu,1988:27). Tezcan'ın Osmanlı Sarayı'nın Çocukları adlı kitabında, 18.yüzyılda Hüseyin denilen işlemeli kumaşların moda olması ile, Topkapı Sarayı Müzesinde yer alan, TSM, env.no.13/2069 envanter numaralı, Bej rengi ipekli Gezi üzerine Galata işi veya Tepebaşı işlemeli kumaştan dikilmiş bir çocuk entarisinden söz edilmektedir (Bkz: Tezcan,2006:234). Görünür'ün

Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonuna ait giysilerin yer aldığı kitabında, 20.yüzyılın başlarına ait, açık sarı renkte bir elbise yer almaktadır (Bkz: Görünür,2010:250-251). Bu bilgiler bize kumaşın, astarlık ve dış kaftan dışında çocuk ve kadın elbisesi olarak da kullanıldığını göstermektedir. Reşat Ekrem Koçu Türk Giyim Kuşam Sözlüğü kitabında, M. Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğünden aktardığı Gezi maddesinde, Enderunlu Vasıf'ın şiirinden alınan bir dörtlükte,'...Aldır babana anterilik mavi bir gezi...' dizesinde Gezinin hem rengine hem de kadın giyiminde de kullanıldığını dair bilgiler yer almaktadır (Koçu,2015:130). Bu madde de aynı zamanda; kumaşın bir arşın eninde dokunması nedeniyle bu ismi aldığından söz edilmektedir. Kumaşın eninin çok dar olduğunu yazılmakta, bu nedenle eski kadın entarilerinin geniş ve uzun olması nedeniyle iki toptan yapıldığını, buna bağlı olarak arşın ile değil top ile satıldığını belirtmektedir. Gezinin sert ve hareli bir kumaş olduğundan ve her renginin bulunduğundan söz eden Koçu, en makbul olanlarının açık renkli Geziler olduğunu ifade etmektedir. Şam Gezisi, Bağdat Gezisi, Halep Gezisi gibi pek çok çeşitlerinin olduğunu da belirten Koçu, en makbul olanlarının Hint Gezisi olduğunu belirtmektedir (Koçu,2015:130). Gezi ile ilgili benzer bilgilere, Emre Dölen'in Tekstil Tarihi kitabı ile Mübahat S. Kütükoğlu'nun 1640 Tarihli Narh Defteri adlı kitabında da rastlanmaktadır (Bkz: Dölen, 1992:544-545; Kütükoğlu,1983:348).

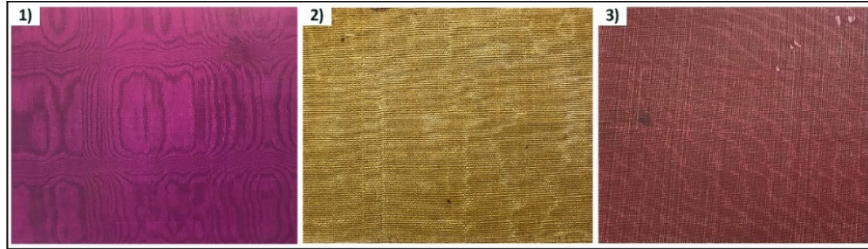

Şekil 12: Cendere Makinesi (1,2) ve Mengene Aleti (3)

Kaynak: İmer,2001 s.56)

Gezi kumaşları hemen her renkte dokunmuşlardır ama, açık renkli olanları daha çok ilgi görmüştür. Yollu ve düz olmak üzere iki türlü gezi kumaşı vardır. Bu kumaş zemininde hareyi belli bir desende yapmak mümkündür. Hatta düz gezilerde hareler desen olarak kullanılmıştır. Tezcan, Atlaslar Atlasında, Gezi kumaşının harelendirilmesine ilişkin: 'Kumaş zemininde hareyi belli bir desende yapmanın mümkün olduğu görülüyor. Mor zemin üzerine, kenarları geniş olmayan kare şekilli hareler, birbiri içine giren, küçük zigzaglar yapan hareler gibi. Ayrıca hareler düz dokuma arasında desen olarak da kullanılmıştır (Tezcan, 1993: 41) (Şekil 13,14).

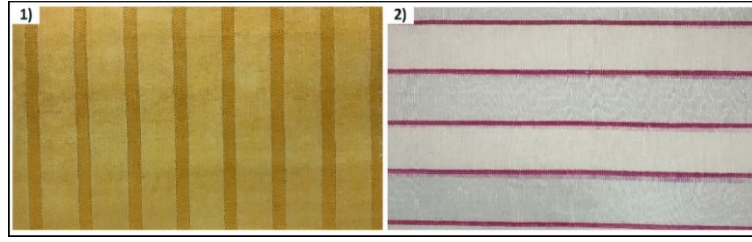
Saray kumaşlarından olan Gezi kumaşları yollu ve düz olarak üretilmekteydi (Bkz: Önlü,1994:331). Bu türde Gezi kumaşlarına örnekler verildiğinde; Şekil 13 ve 14'de görülen beş adet kumaşın tümü hareli olup, şekil 13'de olanlar düz ve hareli, şekil 14'de görülenler ise çizgili ve harelidir. Bezayağı örgü kullanılan kumaşlarda, mor, hardal, şarabi, sarı ve mavi kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 13: Düz Gezi Kumaş Örnekleri 1) Bursa Gezisi, 2) Koyu Sarı Gezi, 3) Şarabî Renkli Gezi.

Kaynak: (Tezcan, 1993: 115,116,119; e59, E63, E72.)

Şekil 13'de "1" numaralı kumaş Bursa gezisi olup, 23x16 cm. boyutlarındadır. Mor renkli olan bu kumaş hareli olup, hareler iç içe çerçevesi, kare ve dikdörtgen şekillere sahiptir. Bu kumaş astar için kullanılmıştır. Şekil 13'deki 9x17 cm boyutlarındaki 2 numaralı koyu krem rengi zeminli ve 3 numaralı Şarabi renkli zeminli Gezi kumaşları da bezayağı dokuma zemin üzerine hareli olup, harelerle zig-zag ve dalgalı desenler elde edildiği görülmektedir (Bkz: Tezcan,1193:115,116,119).

Şekil 14: Çizgili Gezi Kumaş Örnekleri 1) Sarı Çizgili Gezi, 2) Bordo Çizgili Gezi.

Kaynak: (Tezcan, 1993:117,121; E60, E64.)

Şekil 14'de "1" numaralı kumaş sarı ve hardal renklerinde çizgili olup 9x17 cm. boyutundadır. Örgüsü bezayağı ve saten olan çizgili Gezi kumaşın bezayağı örgüdeki sarı çizgilerin üzerinin harelendirildiği görülmektedir. Koyu sarı çizgiler döneminde atlas örgü olarak nitelendirilen saten örgüdedir. "2" numaralı kumaş ise uçuk mavi, krem ve bordo renklerde çizgili olup 11x22 cm. boyutundadır. Mavi yollar hareli, beyaz olan düzdür. Mavi ve krem çizgiler kalın iken, bordo çizgiler incedir (Bkz: Tezcan,1993:117,121).

5. MEYDANIYE KUMAŞI

Meydaniye veya Meydani olarak da bilinen bu kumaş; düz ve çizgili olarak üretilen, yarı ipekli bir kumaştır. 'Bayram günlerinde meydanlarda giyilen kıyafetler bu kumaştan yapıldığı için isminin buradan geldiği düşünülmektedir (Özen, 1980/81, 326).

Meydaniye kumaşlar çok özel günlerde erkekler tarafından giyilirdi. Şam ve Hindistan'da dokunanları daha makbuldü. Meydaniyeler Osmanlı İmparatorluğu döneminde Diyarbakır'da da dokunuyordu (Bkz: Larousse, c.15:8092; Akt:Salman, Fikri. 2011: 221).

Ulaşılabilen kaynaklarda ilk üretim tarihlerine ilişkin net bir bilgiye rastlanamayan Meydaniye kumaşların bazı kaynaklarda Alaca, bazı kaynaklarda Kutnu kumaşların bir türü olarak karşımıza çıkması nedeniyle, Kutnu kumaşlarda olduğu gibi, 16.yüzyıldan itibaren üretilmeye başlandığını söylemek mümkündür. Kütükoğlu'nun 1640 tarihli Narh Defteri'nde Alaca kumaşa ilişkin bilgiler olması nedeniyle (1983:65,66,135) 17. yüzyılda da dokunmuş olabileceği anlaşılan Meydaniye kumaşlar, günümüzde Gaziantep'te dokunmaya devam etmektedir. Meydaniye kumaşı Kutnu kumaştan ayıran en önemli özellik, Kutnu kumaş saten ve bezayağı örgüde dokunurken, Meydaniye kumaşlar sadece bezayağı örgüde üretilmektedir. Meydaniye kumaşlar; Alaca kumaşların da bezayağı örgüde ve çizgili dokunmaları nedeniyle Alaca kumaşlarla benzerlik oranlarının daha fazladır. Bu nedenle geçmişte Alaca kumaşlar içerisinde değerlendirilmiş olabilir.

'Özellikle geçmişte Gaziantep yöresinde dokunan Alaca kumaşlar arasında, Kırmızı Meydaniye ismiyle, Kırmızı zemin üzerine Beyaz ince çizgili İnce Vişne Meydaniye (Şekil 15), İnce Mor Meydaniye, Kırmızı Meydaniye olarak adlandırılan Meydaniye türlerine rastlanmıştır. Alaca Meydaniyeler pamuk ve ipekten üretilmekte olup, ipek iplik günümüzde yerini suni ipeğe bırakmıştır. Geçmişte bu kumaşlar kalitesine göre; üç etek, kaftan, perdelik, döşemelik olarak kullanılmaktadır' (Bkz:Sezgin ve Önlü, 1994:286,287).

Günümüzde dokunmaya devam eden Meydaniye kumaşlarla ilgili olarak, Gaziantep'te Kutnu kumaş ustalarından Abdulkadir Mekki'nin verdiği bilgilere göre; Meydaniye Kutnu (meydancı-meydanda giyilen) sürtünme ve aşınmaya karşı dayanıklı bir kumaştır ve orta ya da alt gelir grubu tarafından tercih edilir. Ayrıca geleneksel giyimde Meydaniye kumaşı ile saten kumaş sırt sırta gelecek şekilde dikilmekte, böylelikle kadın evde gündelik yaşamında Meydaniye tarafını kullanırken misafir geldiği zaman elbisesini ters yüz ederek saten tarafını giymektedir (Bkz:Öner, Meltem. 2019: 133). Meydaniye kumaşların geçmişteki örneklerine ilişkin ulaşılabilen kaynaklarda renk ve desen özelliklerine, kullanım alanlarına ve tezgah tipi, uygulanan işlemler olmak üzere üretim tekniklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Kutnu ve Alaca kumaşlar arasında değerlendirilmiş olmalarına bağlı olarak çözgü ve atkı sıklıklarıyla tarak numaralarına, iplik numaralarına ilişkin bilgilere rastlanamamıştır. Bu konulardaki en yakın tarihli örnekler İmer'in yapmış olduğu araştırmada rastlanmaktadır.

Şekil 15: İnce Vişne Meydaniye/Şerife Sezgin Arşivi

Kaynak: (Sezgin, Önlü, 1994:287)

İmer'in Gaziantep'te 1996 yılında yapmış olduğu araştırmalar ve kumaş analizlerine göre; Meydaniye kumaşlar çözgü yönünde santimetrede 56 ile 68 iplik arası değişen sıklıkta daha yoğun iplik kullanılarak dokunmaktadır. Renk çeşitliliği zengindir. Çizgiler çözgü yönünde verilir. Atkısında Ne 20/2 pamuk ipliği, çözgüsünde 150 denye Viskoz ipeği kullanılan Meydaniyelerde 50 cm kumaş eninde 2800 ile 3400 arası çözgü ipliği kullanılır. Renklerine veya çizgilerine göre adlandırılmış Meydaniye türlerine örnek verilecek olursak; İnce Kalem, Kırmızı İnce Kalem, Kırmızılı Osmaniye, Elvanlı Kod No 308, Dişli, Mor Osmaniye, İnce Kalem Lacivert, Sarı İnce Çizgili, Pijama Çizgili, Kürdiye, Rahvancı, Bağlamalı Meydaniye gibi pek çok örneği olduğunu görürüz (Şekil 15,16).

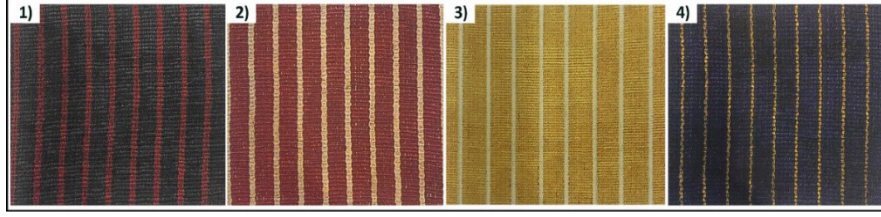
Meydaniyelerin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde daha çok kamçılı el tezgahlarında dokunduğu tespit edilmiştir. Bu kumaşların günlük üretim kapasiteleri kamçılı el tezgahlarında 15-20 metre olup; Sanayi Devrimi sonrası üretimlerdeki armürlü ve jakarlı tezgahlarda iki kumaş genişliğinde, 40 m uzunluğunda dokunmakta ve tezgâhtan çıkarıldıktan sonra 2 parçaya ayrılmaktadır. Meydaniyelerde tarak dışından geçirilen tel sayısı çözgü ipliğinin sıklığına göre 4'lü veya 5'li olarak değişmektedir (Bkz: İmer, 2001: 21-22).

[...] Meydaniye kumaşların çoğu zaman aynı şartlarda tekrardan dokunması söz konusu olduğunda taharlama işlemi yeniden yapılmaz. Dokunması tamamlanmış olan bir kumaşın taharını oluşturan iplikleri gücü tellerinde bırakılır. Bırakılan bu ipliklerle yeni dokunacak kumaşın taharlanması için önceden hazırlanmış çözgü ipliklerine bağlanır (İmer, 2001: 43). Bu bağlama işlemine, yani yeni çözgü teli ucunun eski çözgü teli ucu ile birleştirilmesi işlemine yörede "Ulama" denir.

Meydaniye kumaşlarda dokuma işlemi bittikten sonra kumaş bir dizi bitim işlemlerinden geçer. Bunlar: Tavlama ve Nişeleme (Haşılama veya Sıvama), Cendereleme ve Mengeneden geçirme gibi işlemleri kapsar. Tavlama ve Nişeleme işlemi kumaşın dokunduktan sonra haşıl maddesi ile nemlendirme işlemidir. Haşıl suyu; 4 litre su ve bir avuç nişasta karışımını içerir. Meydaniye kumaşlara haşıl sökme işleminden sonra türüne göre cendereleme/kalenderleme ve mengeleme işlemi uygulanır. Bu işlemler Gezi kumaşlarda anlatıldığı yapılır. Eğer kumaş sadece ütülenecekse tek kat olarak cenderelere makinasından geçirilir. Bu uygulamayla kumaş aynı zamanda parlaklık da kazanacaktır. Eğer kumaşa hareleme verilmek istenirse, Gezi kumaşlarda olduğu gibi, kumaşa iki kat olarak cendereleme işlemi uygulanır. İstenilen sonuç elde edilemezse mengeleme makinasında 24 saat sıkıştırılarak bekletilir.

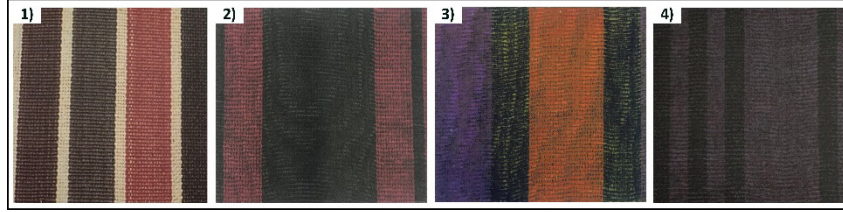
Meydaniye kumaşlara örnekler verecek olursak; İmer'in yukarıda bahsi geçen 1996 yılı örneklerine ait Şekil 16 ve 17'deki sekiz adet Meydaniye kumaşın tümü boyuna çizgili desenlidir. Şekil 16'daki örnekler ince çizgili gruba girerken şekil 16'daki örnekler ise kalın çizgili gruba girmektedir. Örgüleri bezayağı olan kumaşların çözgü ipliklerinin ince olması ve santimetrede atkıya oranla daha fazla sayıda iplik yer alması ve atkı ipliklerinin iki kat atılması nedeniyle enine atkı ripsi etkisi görülmektedir. Kullanılan renkler; koyu nefti yeşil, güzevi, hardal, krem, tarçını ve siyahtır.

'Şekil 16 ve 17'deki görülen örneklerin her biri '50 cm boyutundadır ve atkı sıklığı ise, her birinde ikiye katlanmış olarak cm'de 10 teldir. Diğer bir değişle, aynı ağızlıktan atkı ipliği iki kat atılır. Şekil 16/ 1, 2 ve 3'deki Meydaniye kumaşların çözgü sıklıkları cm'de 68 ipliklidir. 4'deki kumaşın çözgü sıklığı cm'de 56 ipliklidir. Kumaşlarda çözgü ipliği tarak dışından dört iplik geçirilmiştir. 1,2,3 numaralı kumaşların tarak numarası desimetreye göre 170 numara dır ve cm'de 17 diş, 4 numaralı kumaşın tarak numarası desimetreye göre 140 numaradır ve cm'de 14 diş vardır. Her biri desen itibarıyla boyuna çizgilidir. Kumaşlarda güzevi, kahverengi, sarı,beyaz, bordo, altın renklerinin kullanıldığı görülmektedir' (Bkz:İmer, 2001:166,167,178,180).

Şekil 16: İnce Çizgili Meydaniye Örnekleri 1) İnce Kalem Meydaniye, 2) İnce Kalem Meydaniye, 3) Sarı İnce Çizgili, 4) İnce Kalem.

Kaynak: (İmer, 2001; 166, 167, 178, 180.)

Şekil 17: Kalın Çizgili Meydaniye Örnekleri, 1) Kırmızı Osmaniye, 2) Pijama Çizgili, 3) Kod No 221 Me, 4) Yeni Çizgi Kod No 206 Me,

Kaynak: (İmer, 2001; 168, 169, 170, 181.)

Şekil 17'deki Meydaniye kumaşların çözgü sıklıkları; 1 ve 2' deki kumaşların cm'de 64 iplik, 3 ve 4'deki Meydaniyelerin cm'deki sıklığı 68 ipliklidir. Kumaşlarda şekil 16'daki örneklerde olduğu gibi tarak dışından 4 iplik geçirilmiştir. 1 ve 2 numaralı kumaşların tarak numarası desimetre olarak 160 numaradır ve cm'de 16 diş, 3 ve 4 numaralı kumaşların tarak numarası desimetre olarak 170 numaradır ve cm'de 17 diş vardır.

Toplam çözgü tel sayıları da da 50 cm en için tarak numarası ve diştten geçirilen 4 lü iplik sayısına göre, 2800,3200 ve 3400 tel olarak değişmektedir.

2024 yılı itibariyle, günümüzde Meydaniye kumaşlar, Gaziantep'te Kültür Bakanlığı tanıtım kartlı ustalar; Abdülkadir Mekki, Ahmet Burak Kaygın, Cemil Kınacıgil, Emre Latifoğlu, Kasım Kaygın, Mehmet Erdal Elbay, Muhittin Eldemir, Orhan Tozluoğlu, Turgay Karabulut, Yusuf Mekikçi tarafından dokunmaya devam etmektedir (Kutnuculuk, 2024). Günümüzde üretilen Meydaniye türlerine örnekler verecek olursak; kahverengi, siyah, pembe, yeşil, mor, sarı, kırmızı, gri gibi çok sayıda farklı renklerin yer aldığı Meydaniye dişmeli, düz muare (hareli) Meydaniye, ince sobalı Meydaniye, Çizgili Meydaniye, Meydaniye Mesdane, Meydaniye Muflus gibi örnekleri üretilmektedir (Meydaniyeler, 2024) (Şekil 17). Bunlara ilave olarak Yeşilli Osmaniye, Müzemmeke, Sarılı Osmaniye, Kırmızı Meydaniye, Mor Meydaniye şeklinde rengine göre isimlendirilmiş Meydaniye türleri de yer almaktadır (Kutnu Kumaşı Nasıl Turizm Elçisi Oldu, 2024). Kasım 2024 tarihinde sempozyum için gidilen Gaziantep'te Mekki, Eldemir ve diğer Kutnu üreten ustaların çok farklı renklerde, günün renk anlayışına da uygun Meydaniye ve Kutnu kumaşlar üretmiş oldukları görülmüştür. Çizgili Meydaniyelerin renk tanımlamalarında, kumaştaki renk oranları eşit olsa dahi, hangi rengin etkisi güçlü ise kumaşın o renkle tanımlandığı görülmektedir.

6. SELİMİYE, SEVAİ, GEZİ VE MEYDANIYE KUMAŞLARININ YAZIN TARAMALARI KAPSAMINDA YAZILI VE GÖRSEL BİLGİLER IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma konusu dört kumaş; üretim dönemleri, kullanılan malzeme ve üretim tekniği, renk, motif ve desen özellikleri, dokuma sonrası uygulanan işlemler açısından farklılık göstermeleri nedeniyle, kendi içlerinde Selimiye ve Sevaî, Gezi ve Meydaniye şeklinde iki ayrı gruba ayrılarak değerlendirilmesi gerekir.

Selimiye ve Sevaî kumaşlar lampas tekniğinde dokunmuş atkı ve çözgü ilave iplikli takviyeli yapıda kumaşlar iken, Gezi ve Meydaniye kumaşlar tek katlı kumaş yapısında üretilen dokuma kumaşlardır. Bu çok önemli üretim farkına rağmen, dört kumaşın ortak özelliği dördünde de temel malzemenin ipek iplik olması ve pamuk ipliğinin de kullanılması, dördünde de bezayağı örgü kullanılması ve kullanılan doğal boyarmaddeler nedeniyle benzer

renk özellikleri göstermeleridir. Dört kumaşta da en çok kullanılan renkler krem rengi, ekru, bej rengi ve sarıdır. Düz renk Gezi kumaşlar dışında, daha çok zemin rengi olarak karşımıza çıkan bu renklerde ton farklılıkları dikkati çekmektedir. Desen açısından dört kumaşın da ortak özelliği çizgili örneklerinin olmasıdır.

Selimiye ve Sevaî kumaşları Tablo 1 de sınıflandırılan bilgiler ışığında değerlendirecek olursak; bu iki kumaş birbirleri ile büyük ölçüde benzerlik gösteren ve hatta birbirinden ayırt edilmesi zor kumaşlardır. Her iki kumaşın da Sanayi Devrimi'ne kadar çekmeli el dokuma tezgahlarında, Sanayi Devrimi sonrası bu tezgah türü ile birlikte, yarı ve tam otomatik armürlü tezgahlar ile, jakarlı tezgahlarda üretildiği kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır. Kumaşları renkleri açısından değerlendirecek olursak; her iki kumaşın zemininde çoğunlukla, Krem, Bej, Nohudi, Krem ve Sarı renk kullanıldığı görülmektedir. Çok renkli çiçek motiflerinde siyah ya da renkli dış bordürlerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Taranan kaynaklarda ve araştırılan müzelerde Selimiye kumaşlara oranla daha fazla sayıda Sevaî kumaş örneği olması nedeniyle, Sevaî kumaşlardaki renk çeşitliliğinin daha fazla olduğu gözlenmiştir. Motif ve desenlerde kullanılan renkler Tablo 1 de yer aldığı gibi her iki kumaşta da benzerlik göstermektedir. Eş değer oran da her iki kumaşta da pembe renk en çok kullanılan renkler arasındadır. Her iki kumaşta da kullanılan renkler ve tonlarda, dönemin Avrupa etkileri gözlenmektedir. Her iki kumaşın da kullanım alanları çoğunlukla kadın, erkek ve çocuk elbiselikleridir. Günlük kaftan olarak da dikilip kullanıldığı kaynaklarda yer alan bilgilerdendir. Her iki kumaşın da giyimle birlikte, perde, döşeme, yorgan yüzü gibi ev tekstili kullanımlarının olduğu yine kaynaklarda karşımıza çıkan bilgilerdendir.

Her iki kumaşın Avrupa desen tarzlarının etkisiyle çizgili ve serpmе düzende işleme etkili küçük çiçek ve bitkisel motiflere sahip olduğu, motiflerin atkı takviye iplikli ve lampas dokuma tekniği ile elde edildiği görülmektedir. Her iki kumaş da Sanayi Devrimi'ne kadar çekmeli el dokuma tezgahlarında, Sanayi Devrimi sonrası armürlü yarı ve tam otomatik tezgahlar ve Jakar dokuma tezgahlarında dokunduğu ulaşılan bilgiler arasındadır. Kumaşlarda zemin çözgüsünden farklı olarak, çözgüde de ilave ipliklerin yer aldığı, çözgüdeki bu ilave ipliklerin motifleri oluşturmak amacıyla, atkı takviye ipliğinin bağlantı iplikleri şeklinde hareket ettiği görülmektedir. Atkı takviye iplikleri motifleri oluştururken zemin çözgü ipliği ile değil, ilave çözgü ipliği ile bağlanmaktadır. Çizgili Selimiye ve Sevaî kumaşlarda çizgiler çözgü takviyeli iplikleri ile elde edilirken, motifli kısımlar atkı takviyeli ipliklerle oluşturulmuştur. Serpme desenli Selimiye ve Sevaî kumaşlarda ise motiflerin hem atkı hem de çözgü takviye iplikleri ile oluşturulduğu görülmektedir. Ulaşılabilen kaynaklarda Selimiye kumaşlarının cm ye düşen çözgü, atkı ve takviye iplik sayılarına ait bilgiler yer alırken, Sevaî kumaşlara ilişkin sadece Bursa Sevaîlerinin çözgü ve atkı sıklık sayılarına ait bilgiler yer almaktadır. Sevaî kumaşlara Selimiye kumaşlardan farklı olarak, bazı örneklerde, Suzeni tekniği ile işleme de uygulanmıştır (Şekil 7/1,4). Bu iki kumaşı birbirinden ayıran ikinci özellik ise, Sevaîlerin Selimiyelere oranla daha hafif gramajlı ipekli kumaşlar olmalarıdır. Selimiye kumaşlarda çizgiler çözgü yönünde verilirken, Sevaîlerde atkı yönünde çizgili örneklerin de olduğu kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır ve bu da ayırt edici bir özelliktir. Selimiye ve Sevaî kumaşları üretildikleri dönemlerde süreç içerisindeki değişimler açısından değerlendirmek istediğimizde; ne yazık ki, özellikle kaynaklarda ve müzelerde var olan Sevaî kumaşların tümünün tarihlendirmelerinde netlik olmaması nedeniyle, kumaşların tarihsel süreç içerisindeki değişimlerine ilişkin renk, motif, desen özellikleri, hammadde, sıklık gibi bilgileri içeren kalite özelliklerine dair bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Tablo 1.Selimiye ve Sevaî Kumaşların Malzeme; Teknik, Renk, Motif ve Desen Özellikleri

Kumaş Türü	Malzeme	Teknik (Dokuma Tekniği ve Tezgah Türü)	Örgü	Cm ye Düşen Ortalama Zemin Çözü ve Atkı İplik, Takviye Çözü ve Atkı İplik Sayısı	Renk (En çok kullanılan renkler açısından)	Motif ve Desen Düzeni
Selimiye	Çözü: İpek iplik Atkı: İpek iplik, Altın ve gümüş Tel, Kılaptan, Sim iplik.	Atkı ve Çözü Takviyesi, Lampas tekniği, İşleme görünümü, Ağır gramaj Çekme Tezgah Sanayi Devrimi sonrası yarı ve tam otomatik armürlü tezgahlar ile, jakarlı tezgahlar	Bezayağı, 4/1 atkı ve çözü sateni, 3/1 dimi	Z.Çözü: 30 tel/cm Z.Atkı: 19,5 tel/cm Atkı takviye ipliği:18,5 tel/cm	Nohudî, krem rengi, bej, sarı, kırmızı, mavi, yeşil, pembe, kırmızı, bordo, mor, hardal, siyah, somon, kahverengi, lacivert, beyaz, pişmiş ayva rengi, nefti, tarçını	Motifler: Küçük çiçekler, çiçek buketleri, karanfil, ay yıldız motifleri, Hatai, yaprak, bitkisel motifler, Geometrik motifler, ince ve kalın çizgiler. Desen Düzeni Çizgili, serpme, diyagonal
Sevaî	Çözü: İpek iplik Atkı:İpek iplik, pamuk Altın ve gümüş Tel, Kılaptan, Tel, Sim.	Atkı ve Çözü Takviyesi, Lampas tekniği. İşleme, görünümü, Ağır gramaj Sanayi Devrimine kadar Çekme Tezgahlarda Üretim, Sanayi Devrimi sonrası yarı ve tam otomatik armürlü tezgahlar ile, jakarlı tezgahlarda	Bezayağı, 4/1 atkı ve çözü sateni, 3/1 dimi Rips Panama Motife göre zeminle bağlantı kuran farklı örgü bağlantıları içeren atkı takviye ipliği	Z.Çözü:47 tel/cm Z.Atkı: 22,9 tel/cm Takviye Çözü:37 tel/cm Takviye Kılaptan Çözü:32 tel/cm Takviye Atkı:20 tel/cm Takviye Kılaptan Atkı:18 tel/cm	Ördek başı yeşili, yeşil, somon, nohudi renk, krem rengi, bej rengi, kahverengi, ekru, altın rengi (kılaptan), güvezi renk, tarçını, pembe, turkuaz, fıstıki yeşil.	Motifler: küçük çiçekler, çiçek buketleri, yaprak motifleri, Bitkisel motifler, İnce kalın çizgiler Kasımpatı, sümbül, papatya, bahar dalı, gül, yıldız çiçeği, başak motifi, yelpaze şeklindeki çiçek, tomurcuk, çınar yaprağı, enginar, üzüm, nar gibi bitkisel motif yoğunlukta kullanılmıştır Desen Düzeni Çizgili (Düz, zigzag, dalgalı) serpme, diyagonal,

Gezi ve Meydaniye kumaşları kendi içlerinde değerlendirecek olursak; her iki kumaşın ortak noktası tek katlı dokuma yapısı ile bezayağı örgüde dokunmuş olmasıdır. İkinci ortak noktası ise her ikisinde de çözü ipektir. Her iki kumaşta pamuk ipliği de kullanılmasında karşın, Gezide pamuk, atkıda ipek iplikle karıştırılarak kullanılırken, Meydaniyede atkıda sadece pamuk ipliği kullanılmıştır. Gezi kumaşları harelendirilmiş olarak düz renkte ve çizgili desende üretilmişken, Meydaniye kumaşlar boyuna çizgili olarak üretilmiştir ve üzerleri harelendirilmemiştir. Gezi kumaşların üzeri dokunduktan sonra harelendirilmiştir. Harelendirme işlemi kumaş iki kızgın silindir arasından geçirilerek verilmiştir. Meydaniye kumaşlara ise, dokuma işleminden sonra uygulanan işlemler; açıklamaları ilgili başlık altında verilmiş olan, kumaşa yumuşaklık, sık dokulu etki ve parlaklık vermek amacıyla uygulanan tavlama ve nişleme ile, mengene ve cendereleme/kaladerleme işlemleridir. İki silindir arasından geçirilme işlemi Meydaniye kumaşlara da uygulanmaktadır, fakat bu işlem hare vermek için değil kumaşı düzleştirmek, yani ütölemek ve tüm kumaş yüzeyine parlaklık kazandırmak için uygulanmaktadır. Gezi’de harelemek ve parlatmak, Meydaniye ’de sadece parlatmak için uygulanan bu işlem, ilgili başlıklarda ayrıntılı anlatıldığı üzere, 24 saat boyunca mengene arasında sıkıştırılarak gerçekleştirilir. Gezi kumaşları astarlık, çocuk ve kadın elbisesi dikiminde kullanılırken, ulaşılabilen kaynaklar, Meydaniye kumaşların kadın elbise ile birlikte, çok özel günlerde erkek elbiseliği olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Tablo 2.Gezi ve Meydaniye Kumaşların Malzeme, Teknik, Renk, Motif ve Desen Özellikleri

Kumaş Türü	Malzeme	Teknik (Dokuma Tekniği ve Tezgah Türü)	Örgü	Renk (En çok kullanılan renkler açısından)	Motif ve Desen Düzeni
Gezi	Çözü: İpek iplik Atkı: Pamuk iplik veya pamuk/ipek karışımı iplik Atkı Takviye ipliği Altın Kılaptan	Tek katlı dokuma. Atkı Takviyesi Hareli görünüm için iki kızgın silindir arasında geçirilme.	Bezayağı, Saten örgü	Zengin renk çeşidi, çoğunlukla açık renk tonlar.Krem rengi, Bej rengi, Ekru, koyu Sarı, Şarabi, Sarı, Mor, Pembe, Nohudi, Eflatun, Bordo ve tüm renklerin açık-koyu tonları.	Hareli, Çizgili İnce ve kalın çizgiler Küçük çiçekler, yaprak ve kutu motifleri
Meydaniye	Çözü: ipek iplik Atkı: Pamuk iplik	Tek katlı dokuma. Tavlama, Nişleme, Mengene, Cendereleme işlemleri	Bezayağı	Kahverengi, Krem, Ekru, Bej rengi, Kırmızı, Mavi, Petrol Mavis, Mor, Beyaz, Güvezi ve tüm renklerin açık-koyu tonları.	İnce ve kalın boyuna çizgiler.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde Gezi kumaşları çekmeli el dokuma tezgahlarında dokunurken, Meydaniye kumaşları kamçılı tezgahlarda dokunmuşlardır. Sanayi Devrimi sonrası bu iki kumaş türünün üretimi yarı ve tam otomatik armürlü tezgahlar ile yapılmaya başlanmıştır.

Renk benzerlikleri açısından Gezi ve Meydaniye’ de Krem rengi, Bej rengi, Ekru, Sarı renklerle birlikte, şarabi, mavi, bordo, güvezi, yeşil gibi benzer renk ve tonlarının da kullanıldığı görülmektedir.

Ulaşılabilen yazın taraması kapsamında, Tezcan’ın Atlaslar Atlası’nda yer alan 22 adet Gezi kumaşı ile, Görünür’ün Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde yer alan bir adet Gezi kadın elbisesi bilgileriyle birlikte incelenmiştir. Görünür’ün kitabında yer alan Gezi entarinin 20. Yüzyıl başı olarak tarihlendirilmesi kumaşın üretiminin 20. Yüzyılda da devam etmiş olduğunu göstermektedir. Bu kumaşlar arasında, Gezi başlığı altında anlatıldığı üzere, Atlaslar Atlası kitabında yer alan bir adet Gezi kumaşının diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir. Kitapta kumaşa ilişkin koyu bej zemin üzerinde boyuna pembe çizgilerde saten örgü kullanıldığı, ince ve kalın çizgiler arasında altın kılaptan atkı takviye iplikleri ile desenlendirildiği ifade edilmektedir (Şekil 13). Kaynaklarda bu türden yazılı bilgilere hiç rastlanmamış olması nedeniyle, adı geçen kumaşın harelendirilmiş bir telli Sevaî kumaşı olabileceği izlenimi de vermektedir. Gezi kumaşları çoğunlukta açık renk tonlarında olup, en çok kullanılan renkler Tablo 2’de yer aldığı gibi, Krem rengi, Bej rengi, Ekru,koyu Sarı, Şarabi, Sarı tonları, Mor, Pembe tonları, Nohudi, Eflatun, Bordo, Mor ve çoğunlukla açık renk tonlardır.

7. SONUÇ

Bu çalışmada; Giriş bölümünde belirtilmiş olan, ‘Osmanlı İmparatorluğu’nun dokuma sanatındaki gelişmiş özgün ifadesini anlamak ve günümüze taşımak amacıyla dönemlerinin önemli kumaş türlerinden olan, Selimiye, Sevaî, Gezi ve Meydaniye kumaşları teknik, motif, desen ve renk özellikleri açısından ulaşılabilen kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Adı geçen dört kumaşın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi sonucu; özellikle Selimiye ve Sevaî kumaş örneklerinde görüldüğü üzere, 18.yüzyılda Batı’daki Sanayileşme hareketlerinin etkisi, Sanayi Devrimi sonrası makineleşme sürecine bağlı olarak kumaş üretim merkezlerinin Batıya kayması, Batı etkisi ile motif ve desenlerdeki değişime rağmen, Osmanlı Dokuma Kumaş Sanatı gelişmiş özgün ifadesini korumaya devam etmiş, Batılaşmanın etkilerini bir amaç değil araç olarak kullanmıştır. Bunda elbette, III. Mustafa’nın ve III. Selim’in Üsküdar Ayazma ve Selimiye Camii civarında kurdurdukları atölyeler sayesinde etkileri büyüktür. Sultan III. Selim’in atölyelerde üretilen kumaşları önce kendisinin giymesi, bu kumaşların üretimine önem verilmesinde etkili olmuştur.

16. yüzyıldan itibaren dokunmaya başlayan harelî Gezi kumaşları ise, Avrupa’da daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış ve moure /tafta adıyla anılan kumaşların esin kaynağıdır denilebilir. Bu da bize, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nin Avrupa’ya ilham veren kumaşların ortaya çıkışına sebep olan tekstil sanatına dair ne denli kapsamlı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Hernekadar, 18.yüzyıl ve sonrası Osmanlı Dokuma Sanatında gerileme dönemi gibi gösterilse de, aslında bu dönemde İstanbul’un fethi ile başlayan, 18. Yüzyılda Avrupa’yı etkisi altına alan Turquerie akımının etkisi ile Türk gibi giyinmek, Türk kumaşlarını kullanmak modası vardır. Bu durum da aslında, Osmanlı Dokuma kumaş Sanatının ne denli güçlü bir etkisi olduğunun ve tekstil sanatındaki üstünlüğünün göstergesidir.

Araştırma konusu olan Selimiye, Sevaî, Gezi ve Meydaniye kumaşlar, teknik ve desen özellikleri, kullanım alanları açısından Osmanlı dokuma sanatının önemli kumaşları arasında yer almaktadır. Bu kumaşlar, yerli üretime önemli katkılarda bulunmuş ve Osmanlı’nın son dönemlerine kadar üretimleri devam etmiştir. Ulaşılabilen kaynaklarda Selimiye kumaşına ilişkin; Topkapı Sarayı Müzesi envanter kayıtlarında yer alan ve Alpaslan Arça’nın Bir Reformcu, Şair, Müzisyen Sultan III. Selim Han kitabında bilgileri bulunan, pek çok kaynakta da söz konusu kitaptan alıntılarının olduğu beş adet Selimiye kumaş ile Yıldız Sarayı Şehir Müzesi’nde teşhirde bulunan yedi adet Selimiye kumaş ve kaynaklarda yer alan bilgileri ve de Hülya Tezcan’ın Atlaslar Atlası kitabında yer alan bir adet örnekle birlikte, toplamda 18 olmak üzere çok az sayıda örnek bulunmaktadır. Kumaş örneği sayısının çok az olması, bir döneme damgasını vuran bu kumaş hakkında daha ayrıntılı bilgilerin sağlanamamasına neden olmaktadır. Selimiye kumaşların çözgü ve atkı sıklıklarını içeren ayrıntılara sadece Yıldız Sarayı Şehir Müzesi’nde yer alan 5 adet kumaş üzerinden ulaşabilmektedir. Bu tür bilgiler de bu kumaşların malzeme, teknik, renk, motif ve desen özellikleri hakkında kısıtlı bilgilere ulaşmamıza neden olmaktadır.

Malzeme, teknik, renk, motif ve desen özellikleri açısından birebir benzerlik içinde olan Sevai kumaşlarına ilişkin ise, değerlendirme bölümünde belirtildiği gibi, ulaşılabilen kaynaklarda yer alan toplamda 108 adet olmak üzere çok daha fazla sayıda kumaş örneği yer almaktadır. Bu sayı Sevai kumaşlar hakkında kumaşlara ilişkin boyutu, tekniği, malzemesi, iplik özellikleri, renkleri, motif ve desen özelliklerini içermektedir. Ulaşılabilen kaynaklarda üretim dönemleri hakkında, ilk üretimlerinin 17.yüzyılda başlayıp, 18. ve 19. Yüzyılda devam ettiğine dair genel bir bilgi yer almaktadır. Ayrıntılı bir bilgiye ulaşamamıştır. Örneğin; Tezcan’ın Atlaslar Atlası’nda yer alan 53 adet Sevai kumaşın üretildikleri döneme ait bir tarih bilgisi bulunmamaktadır. Bu kumaşların örgü türleri ile teknik özelliklerine, santimetredeki çözgü ve atkı sıklıklarına, gramajlarına, iplik incelik ve kalınlıklarına, motif boyutlarına ait bilgilere de rastlanmamıştır. Söyledir’in çalışmasında da her bir kumaş için bir tarih bilgisi bulunmamaktadır. Öte yandan aynı tezde, Söyledir tarafından yapılmış kumaş analizleriyle, Sevai kumaşların türleri bazında, ayrıntılı bir hammadde, iplik, örgü, üretim tekniği özellikleriyle, teknik çözümlemeleri hakkında bilgiler edinilmiştir. Ebru Çatalya Gök’ün Bursa Sevaileri üzerine yaptığı araştırma yazısında yer alan dört adet Bursa Sevai örneğine ilişkin de bu türde ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Selimiye kumaş örneklerin az sayıda olmasına karşın, Berber’in Yıldız Sarayı Şehir Müzesi’nde yer alan Selimiye kumaşlarının teknik analizlerini yapması sonucu edinilen teknik veriler ve Söyledir ile Gök’ün yapmış olduğu ayrıntılı teknik analizler, Selimiye kumaşlarla Sevai kumaşların birbirlerinden ayırt edilemeyecek kadar büyük bir benzerlik olduğunu göstermektedir. Bu da bize, Selimiye ve Sevai kumaşların aynı, desen, renk, hammadde ve teknik özellikleri içeren aynı dönemin kumaşları olduğu izlenimi vermektedir. Muhtemelen bu iki kumaş, farklı isimlendirmelere sahip olmakla birlikte, aynı türde kumaşlardır.

Diğer bir kumaş türü olan Gezi kumaşları, günümüz kumaşlarına ilham kaynağı olmuş ve günümüzde tafta ve muare tafta adı altında benzer kumaşlar üretilmektedir. Harelî kumaş olarak bilinen bu kumaşlar, ipek, pamuk ve viskoz gibi çeşitli malzemelerden üretilir. Meydaniye kumaşları da aynı şekilde Güneydoğu Anadolu’da dokumaya devam eden bir kumaş türüdür. Gaziantep’te, bu kumaşları yıllardır üreten Mekki ailesi, nesiller boyunca Kutnu, Alaca ve Meydaniye kumaşlarını dokumaya devam etmiştir. Mekki adında bir marka kuran aile, eşsiz dokuma ve ürünler üreterek bu sanatı sürdürmektedirler.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde dokuma ve tekstil sanatının büyük bir öneme sahip olduğu ve Dünya çapında tanındığı görülmektedir. Diğer yandan Dört kumaş eşsiz güzelliklerde ve tekniklerde dokunmuş tarihin eşsiz eserlerinden olmuşlardır. Bu eşsiz kumaşlar tekstil sanatında önemli bir yer almış ve günümüzde de ilham olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arça, Alpaslan, S. (2009). *Bir Reformcu, Şair, Müzisyen Sultan III. Selim Han*. İstanbul: Promat Basım Yayın San. Ve Tic. A.Ş.
- Akpınarlı, F. H ve Başaran, F. N. (2018). "Multidisipliner Çalışmalar-4", Geleneksel Kumaşların Özellikleri ve Kullanım Alanları: Çankırı Örneği, ed. Hacer Arslan Kalay, Podgorica, Montenegro: Institut Za Geograiju, s. 21-29.
- Alan, E. (2011). Gaziantep Yöresi El Dokumalarından "Kutnu" Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı.
- Atasoy, N., Denny, W.B., Mackie, L.W. ve Tezcan, H. (2001). İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, İstanbul: TEB İletişim ve Yayıncılık
- Arıkan, Ekşi, I. (2014). Estetik Açından Lampas Tekniğinin Yapısal Bir İncelemesi, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Anasanat Dalı.
- Başaran, F. N. (2018). "Anadolu Geleneksel Bez Dokumacılığında Bazı Örnekler ve Günümüzdeki Durumu", Arış, Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, Sayı 13, s. 15-25.
- Berber, Ş. G. (2013). Selimiye Kumaşları, Yıldız Sarayı Şehir Müzesi Örnekleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı.
- Dalsar, F. (1960). Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Dölen, Emre (1982). Tekstil Tarihi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No:92/1.
- Ergür, A. (2002). Tekstil Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gök, Çatalkaya, E. (2023). "Bursa Sevaî Kumaş Örneklerinden Bir Grup Üzerine İnceleme", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt 16, Sayı 44, s. 1949-1963. Doi: 10.12981
- Görünür, Lale (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi'nde Kadın Giysileri/Saddergh Hanım Müzesi Koleksiyonu, İstanbul, Mas Matbaacılık A.Ş.
- Gürsu, N (1989). Türk Dokumacılık Sanatı/Çağlar Boyu Desenler, İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- İmer, Z. (2001). Gaziantep Yöresinde Üretilen Kutnu, Alaca, Meydaniye Kumaşlarının Bazı Teknolojik Özellikleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Kütükoğlu, S. Mübahat (1983). Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul, Enderun Kitabevi, Ünal Matbaası.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2020). Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, V/A-2-2,5. Dizi-Sayı: 10¹
- Masaracı, Y. (2022). "İstanbul Büyükşehir Belediyesi Müze Koleksiyonundaki Selimiye ve Çatma Dokumaları", Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, s. 299-313.
- Öner, M. (2019). "Geleneksel Kültürdeki Dokumanın Güncellenmesi: Gaziantep Kutnu Örneği", Millî Folklor, Cilt 31 Sayı 121, s. 128-140.
- Öz, T. (1946). Türk Kumaş ve Kadifeleri I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öz, T. (1951). Türk Kumaş ve Kadifeleri II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özbel, K. (1948). El Sanatları III Eski Türk Kumaşları, Ankara: C.H.P. Halkevleri Bürosu.
- Özen, E. M. (1982). "Türkçe 'de Kumaş Adları", Tarih Dergisi, Sayı 33, s. 291-240.
- Pakalın, M. Z. (1971). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Salman, F. (2011). Türk Kumaş Sanatı, Zafer Ofset Matbaacılık, 2011.
- Sezgin, Ş., Önlü, N. (1994). 'Günümüzde Gaziantep'te Dokunan Kutnu ve Aba Benzeri Geleneksel Dokumalarımızın Turizm Açısından Değerlendirilmesi', Turizm Yıllığı 1994, Türkiye Kalkınma Bankası, A.Ş., Desen Ofset, Ankara.
- Schorta, Monochrome Seidengewebe des hohen Mittelalters, Berlin: Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft, 2001.

Söyledir, E., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Kütüphanesi Bünyesindeki Kenan Özbel Koleksiyonunda Bulunan Dokumaların Yapısal ve Teknik Analizleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Anasanat Dalı.

Tezcan, H. (1984). "Eski Türk Kumaş Örnekleri", Sanat Dünyamız, Sayı 31, s. 54-57.

Tezcan, H. (1993). Atlaslar Atlası, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tezcan, H. (2008). Üsküdar'da Kadın, İstanbul: Mor Salkım Dergisi, GD Ofset, Yıl 2, Sayı 2 Mart.

Toparlı, R. (2000). Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmânî, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Quataert, D. (1999). Sanayi Devrimi Çağında İmalat Sektörü, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yatman, N. (1945). Türk Kumaşları, Ankara, Ankara Halkevi.

Kutnuculuk, 21 Aralık 2024 tarihinde <https://gaziantep.ktb.gov.tr/TR-52301/kutnuculuk.html> adresinden alındı

Meydaniyeler, 20 Aralık 2024 tarihinde (<https://www.mekkikutnu.com/kutnu-kumas-kategori-meydaniyeler.html> adresinden alınmıştır.

Kutnu Kumaşı Nasıl Turizm Elçisi oldu, 21 Aralık 2024 tarihindeki <https://www.turizmgunlugu.com/2017/08/06/kutnu-kumasi-nasil-turizm-elcisi-oldu/> adlı adresten alınmıştır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.09.2024 ✓Accepted/Kabul: 23.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1541956

Research Article/Araştırma Makalesi

Kılıç Boduroğlu, S., Boduroğlu, G., Alayvaz Güngör, C. (2025). "Tek Ebeveyn Olarak Kadınların Karşılaştığı Sorun, Gereksinim ve Beklentilerinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 271-289.

TEK EBEVEYN OLARAK KADINLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUN, GEREKSİNİM VE BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ

Seda KILIÇ BODUROĞLU*, Gökhan BODUROĞLU**, Cansu ALAYVAZ GÜNGÖR***

Öz

Tek ebeveynli aileler, çeşitli nedenlerle tek bir ebeveynin çocuk bakımını ve ihtiyaçlarını karşıladığı aile yapılarıdır. Bu araştırma, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların karşılaştıkları zorlukları, karşılaşılan zorluklarla başa çıkma yöntemlerini ve alınan destekler ile gereksinimler ve beklentilerini derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve kartopu örnekleme tekniği kullanılarak Çorum ilinde ikamet eden 26 tek ebeveyn kadını yüz yüze olarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, MAXQDA programı aracılığıyla içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre tek ebeveyn olarak kadınlar karşılaştıkları ekonomik, psikolojik, sosyal zorluklarla başa çıkarken bu süreçte formel ve informal desteklerden yararlanmaktadır. Araştırma, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların özellikle daha fazla ekonomik destek, esnek çalışma koşulları, çocukların eğitim ve psikolojik destekleri gibi destekleri talep etmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların yaşam deneyimlerini ve bu süreçte ihtiyaç duydukları destekleri anlamaya yönelik önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: *Aile, Tek Ebeveyn, Tek Ebeveyn Kadınlar, Zorluklar, Destek Sistemleri.*

EXAMINING THE ISSUES, NEEDS, AND EXPECTATIONS FACED BY SINGLE MOTHERS

Abstract

Single-parent families are structures where one parent assumes responsibility for childcare and meeting the needs of the children due to various reasons. This study aims to gain an in-depth understanding of the challenges women living as single parents face, their coping strategies, the support they receive, and their needs and expectations. The research was conducted using a qualitative research method, and in-depth face-to-face interviews were conducted with 26 single mothers residing in Çorum province, selected through snowball sampling. The data obtained from the interviews were analysed using content analysis via the MAXQDA software. The findings reveal that single mothers utilise both formal and informal support systems while coping with economic, psychological, and social challenges. The study highlights that women living as single parents particularly demand greater financial support, flexible working conditions, and educational and psychological support for their children. This research provides significant insights into the lived experiences of single mothers and the types of support they require during this process.

Keywords: *Family, Single Parent, Single Parent Women, Challenges, Support Systems.*

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Doktora Programı, İSTANBUL.

e-posta: sedakilic@hitit.edu.tr, (<https://orcid.org/0009-0000-6134-8703>)

**Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Sosyal Hizmetler Programı, ÇORUM.

e-posta: gokhanboduroglu@hitit.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6424-6478>)

***Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Sosyal Hizmetler Programı, ÇORUM.

e-posta: cansualayvaz@hitit.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3288-8035>)

1. GİRİŞ

Aile kavramını tek bir tanımla açıklamak mümkün değildir. Ailenin tanımı genellikle kültürel, toplumsal ve bireysel farklılıklara bağlı olarak değişmektedir. En genel anlamıyla aile, bireylerin biyolojik, duygusal, sosyal bağlar ile bir araya geldiği toplumsal bir birimdir. Toplumsal değişimlerle beraber aile türlerinde de farklılıklar oluşmuştur. Aile yapısının organizasyonu da aile türlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Tek ebeveynli aileler, aile yapısındaki dönüşümlerin bir sonucu olarak boşanma, evlilik dışı doğumlar, eşin vefatı vb. gibi çeşitli sebeplerden ötürü günümüzde giderek yaygınlaşan bir aile türü haline gelmiştir. Tek ebeveynli aile, biyolojik olarak veya evlat edinilmiş çocuğun sorumluluklarının tek bir ebeveynin üstlendiği aile olarak tanımlanmaktadır (Gladding, 2015). Tek ebeveyn aile, ailenin öyküsüne göre farklı şekillerde oluşabilmektedir. Eşlerden birinin ölümü, evliliğin sonlandırılması, tek başına bir bireyin evlat edinilmesi, eşlerden birinin uzun süreli hükümlü olması gibi evden uzaklık durumları, taşıyıcı annelik ve yapay dölleme ile ebeveyn olmak isteme gibi unsurlar tek ebeveynli aileye dönüşümü şekillendiren unsurlardır (Gladding, 2015). Toplumdaki tek ebeveynli aile türleri; eşi vefat etmiş, boşanmış, ayrılmış, evlenmemiş/bekar şeklinde sıralanmaktadır (Schlesinger, 1966; Gladding, 2015:80). Bu oluşum şekilleri içerisinde de tek ebeveynli aile olma, farklı dinamikleri içerisinde barındırmaktadır. Burgund vd. (2013), tek ebeveyn olma nedenlerini “objektif” ve “subjektif” nedenlerle açıklamaktadır. Objektif nedenler içerisinde eşin ölümü, boşanma sonrası çocuk/çocukların velayetinin bir ebeveynine verilmesi, eşin hastalığı, cezaevinde uzun süreli kalış, askeri hizmetler vb. yer alırken subjektif nedenlerde ise evlilik dışı doğum veya babanın bilinmediği kadın suni dölleme yer almaktadır (Burgund vd., 2013:14).

Tercihen tek ebeveynli olma durumu, farklı koşullarda gerçekleşebilir. Gladding (2015)’e göre tercih sonucu oluşan tek ebeveynli ailelerin “isteyerek evlilik dışı çocuk sahibi olma”, “yanlışlıkla evlilik dışı gebelik sonucunda çocuğu dünyaya getirme kararı alma” ve “yalnız yaşayan yetişkin bireylerin evlat edinmeleri” sonucunda oluşan tek ebeveynli aileler olmak üzere üç farklı şekilde ele almaktadır. Toplumun tek ebeveynli ailelere yönelik tutum ve yaklaşımı farklılık göstermekle birlikte, bu durum tek ebeveynli ailelerin oluşum nedenine bağlı olarak da değişkenlik göstermektedir (Burgund vd., 2013).

Literatürde tek ebeveyn tanımı, farklı kavramlarla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu farklılık tek ebeveyn kavramının kullanımına dair de tartışmalara yol açmıştır. “Tek ebeveyn” terimi eleştirel bir şekilde değerlendirilmeye başlanmış ve “ayrılmış ebeveyn” terimi de literatürde kullanılmaya başlanmıştır çünkü birçok anne ve baba ayrılıktan sonra çocuklarının bakım ve yetiştirilmesini farklı şekillerde paylaşmaya devam etmektedir (Rattay vd., 2024). Tek ebeveyn kavramı çocuğun bir ebeveyni ile yaşadığı diğer ebeveynin ise hiçbir şekilde hayatında yer almadığı anlamına gelmektedir.

Tek ebeveyn, kavramının kullanımı tek bir cinsiyet rolüne özgü bir kavram olarak da algılanabilmektedir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tek ebeveynli ailelerin çoğu kadın olduğundan, “bekar” veya “yalnız ebeveyn” kavramları birbirleri ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır (Chant, 1997: 10-11). Bunu şekillendiren unsurlardan birisi II. Dünya Savaşı olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Avrupa ülkelerindeki toplumsal değişim, özellikle aile üzerinde etkili olmuştur. Savaş sonrasında ailelere yönelik çalışmalar ağırlık kazanmış ve tek ebeveynli ailelerle çalışmalar yoğunlaşmıştır. 20. Yüzyılın sonunda ise tek ebeveynli ailelere yönelik sosyal politikalar yaygınlaştırılmıştır. Savaş sonrası araştırmaların çoğu, tek ebeveyn kadın evlerinde, babanın yokluğunun erkek çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanmıştır (Hanson, 1986:125). II. Dünya savaşı ile erkeklerin askerde vefat etmesi sonucu bu yıllar “babasız yıllar” olarak adlandırılmıştır (Yıldırım, 2011:79). Bu dönemde aile yapıları yeniden şekillenerek çocukların bakım ve sorumlulukları anneler tarafından gerçekleştirilmiştir (Çoşan, 2018:265). Tek ebeveynli aile tanımının merkezinde daha çok kadın ebeveynin yer almasında dönemin koşulları ile birlikte cinsiyet rolleri, aile yapıları ve toplumsal dinamikler etkili olmuştur.

Tek ebeveynli ailelerde roller, genellikle kadınlar tarafından gerçekleştiği için önemli ölçüde cinsiyetle ilişkilendirilmiştir (Nieuwenhuis ve Maldonado, 2018:449). Dünyada bu durum yaygın olmakla birlikte Türkiye’de de benzer şekilde bir artış söz konusudur (Çobanoğlu, 2020). TÜİK verilerine bakıldığında Türkiye’de 2023 yılında toplam hanehalklarının %10,6’sı tek ebeveyn ve çocuklardan oluştuğu, toplam hanehalklarının ise %2,4’ünü baba ve çocuklardan oluştuğu, %8,2’sinin ise anne ve çocuklardan oluştuğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2023). Tek ebeveynli ailelerin çoğunluğunun kadın ve çocuklardan oluşması nedeniyle çoklu dezavantajlılık durumu söz konusudur ve toplumsal cinsiyete dayalı sorunlar da temelde gözlemlenmektedir. Bunun temel sebepleri arasında toplumsal söylemlerin de etkili olduğu söylenebilir. Toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda çocuğun

bakım ve yetiştirilmesinden annenin sorumlu tutulması, bireysel, toplumsal ve hukuksal faktörlerin etkisiyle yalnız annelerin, yalnız babalara göre daha yaygın görülmesine neden olmuştur (Karaca Aydın, 2019). Bu durumun çocuğun babası ile kurduğu ilişkiye etkisi de söz konusudur. Çocuklar babaları ile ilişkilerine devam etseler de bu ilişki daha çok sınırlı bir şekilde olmaktadır, “babalık” yerine “amcalık” veya “Disneyland Babaları” “ziyaret eden amcalar” olarak belirtilen ilginin düşük olduğu şekilde devam etmektedir (Örüng ve Feyzioğlu, 2011:25).

Toplumlarda tek ebeveyn kadınlara ve tek ebeveyn erkeklere bakış açıları da farklılık göstermektedir. Bazı toplumlarda, tek ebeveyn erkeklere yönelik bakış açısı olumlu olup onları yüceltici ve sosyal destek sağlayıcı bir nitelik taşıırken, aynı durum kadınlar için geçerli değildir. Kadın evi terk ettiğinde bu durum kabul edilemez görülürken, erkek için aynı durum normal kabul edilebilir. Ayrıca, kadınlardan çocuklarının sorumluluğunu üstlenmeleri beklenirken, bu sorumluluğu tamamen üstlenseler bile devlet veya toplum tarafından onlara çok az destek sağlanmaktadır (Ratel, 2005:8).

Tek ebeveynli aileler, aile içindeki rol ve sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirerek, sağlıklı bir aile yapısı ve dinamiklerini sürdürebilmektedir. Ancak bazı sorunlar buna engel oluşturabilmektedir. Bu sorunların başında tek bir ebeveynin hem çocuk bakımı ve sorumluluğunu üstlenme hem de gelir getirici bir işte çalışma zorunluluğu yer almaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet rollerine yönelik baskın söylemlerin de etkisi söz konusudur. Kadınlar, tek ebeveyn olarak anne olmanın zorluklarıyla mücadele etmekle birlikte “ideal annelik” kurgusu sonucu oluşan yetersizlik, eksiklik ve suçluluk duygularını hissetmektedirler (Ozansoy Tunçdemir, 2023).

Tek ebeveynli ailelerin yaşadıkları sorunlar, yetersiz kaynaklar, istihdam ve politikalar gibi kesişimsel unsurlar içermektedir ve bu durum yaşamlarını karmaşıktırmaktadır (Nieuwenhuis ve Maldonado, 2018). Demir ve Çelebi’nin (2017) tek ebeveynli ailelere yönelik yaptığı çalışmada özellikle tek ebeveynin kadın olduğu durumlarda başta ekonomik problemler olmak üzere, sosyal, psikolojik ve çocukla ilgili problemleri tek ebeveynli ailelerin yaşadığı en temel problemler olarak tanımlanmıştır. Boşanma ve tek ebeveynliğin getirdiği yükler, ilk olarak ekonomik açıdan yoksullaşmayı içerir; çünkü bir gelir kaybı ve ev düzeninin bozulması ile ek maliyetler ortaya çıkmaktadır (Hill, 1986:24).

Tek ebeveynli aileler ile iki ebeveynli aileler aynı sistem özelliklerine sahiptir ve aile sisteminin dengede olması için benzer görevleri yerine getirmekle sorumludur. Tek ebeveynli aileler ile iki ebeveynli aileler arasındaki temel fark, sistem içerisinde diğer bir ebeveynin yokluğunda gerekli görevleri yerine getiren tek bir ebeveynin olmasıdır. Bu durum kalan aile üyelerinin ailede yerine getirilmesi gereken görevler (fiziksel bakım, sosyal kontrol ve stres yönetimi gibi) için ekstra çaba sarf etmelerini gerekli kılmaktadır (Hill,1986:28).

Tek ebeveynli ailelerin çocuğun ortak ihtiyaçları arasında ekonomik destek, çocuk yetiştirme, tatmin edici bir sosyal yaşam sürme, tek ebeveynliğe uyum sağlama yer almaktadır (Schlesinger, 1966:136). Aileyi sistemik bir bakış açısı ile ele aldığımızda her ailenin ihtiyaçlarının ve her ailenin sorunlarının farklı olduğunu söyleyebilir. Bu nedenle tek ebeveynli ailelerin sorunları da birbirinden farklı olabilmektedir. Bazı ailelerde ekonomik sorunlar baskın bir problem iken bazı ailelerde ise çocukların bakımı ve duygusal problemler daha baskın olabilmektedir. Literatür incelendiğinde tek ebeveynli aile olmanın bazı dezavantajları bulunmaktadır. Tek ebeveynli aile olmanın zorlukları genel olarak şu şekilde belirtilmektedir:

- Ailede bireyler arasındaki sınırların ve rollerin belirlenmesi güçtür.
- Tek ebeveynli ailedeki çocukların okul başarıları diğer çocukların okul başarılarına göre daha düşük olabilmektedir, özellikle boşanmış tek ebeveynli ailelerde bu durum sıklıkla görülür. Çocuklar, akademik başarıda düşüş ile birlikte okula devam konusunda problemler yaşamaktadır.
- Çocukların kimlik gelişiminde problemler ortaya çıkmaktadır. Özellikle boşanmış tek ebeveynli ailelerdeki çocuklarda karşı cinsle ilişki kurmada zorluk yaşayabilirler.
- Çocuklarda evi terk etme, evlendiklerinde boşanma öyküleri görülebilmektedir.
- Tek ebeveynli aileler yoksulluk sınırında veya yoksulluk sınırının altında yaşam sürmektedirler.
- Ümitsizlik, çaresizlik, depresyon ile birlikte ambivalans (kararsızlık, çelişkili duygular) yaşayabilmektedirler (Gladding, 2015:93).

2011 yılında Türkiye’de tek ebeveynli aileler üzerine gerçekleştirilen en kapsayıcı çalışma Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından, İstanbul, Ankara, İzmir, Samsun, Adana, Şanlıurfa ve Erzurum illerinde, hem şehirde hem de kırsalda toplam 33 odak grup çalışması ve 276 yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşme ile 473 tek ebeveynli aile bireyleri ile yapılan “Tek Ebeveynli Aileler” çalışmasıdır. Araştırmada, tek ebeveynli annelerin velayet süreçlerinde, çocukların genellikle annelerine verilmesi eğilimi nedeniyle bu konuda genellikle sorun yaşamadıkları tespit edilmiştir. Ancak, nafaka ve mal rejimi konularında ciddi sıkıntılar yaşadıkları belirlenmiştir. Özellikle düşük sosyoekonomik statüye (SES) sahip annelerin bu süreçte daha fazla zorlukla karşılaştığı, tek ebeveynli aile olduktan sonra ekonomik olarak zorlandıkları ve bu durumun, kadınların iş gücüne katılımının sınırlı olmasıyla daha da güçleştiği ifade edilmiştir. Ayrıca, bu zorlukların ailelerin sosyal yaşamında olumsuz değişikliklere yol açtığı da ortaya konmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, tek ebeveynli annelerin duygusal sorunlar yaşadığı ve psikolojik desteğe ihtiyaç duymalarına rağmen bu desteğe erişimlerinin yetersiz olduğu görülmüştür. Çocukların babalarıyla ilişkilerinin genellikle kopuk olduğu ve ebeveynlerin çoğunlukla ekonomik, psikolojik, sosyal ve hatta hukuksal açılardan ailelerinden yardım almak zorunda kaldığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, maddi sorunların psikolojik destek almayı engelleyen faktörlerden birinin toplumsal ön yargılar olduğu ve tek ebeveynli ailelerin bütüncül ve kurumsal destekten yoksun oldukları tespit edilmiştir (ASAGEM, 2011). Ünal (2014:126-128)’e göre Fransa, Hollanda, İsveç ve İngiltere gibi ülkelerde çocuk bakım hizmetleri, ücretli ebeveyn izni, nakdi yardımlar ve istihdam politikaları, boşanmış kadınların özerk hane kurmalarına yardımcı olurken; Türkiye’de geleneksel cinsiyet rollerinin etkisiyle bakım hizmetlerinin yetersizliği ve tek ebeveynlere yönelik desteklerin eksikliği, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını sağlamada zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Çoban (2021:147-148)’a göre özellikle Türkiye’deki tek ebeveyn kadınlar, mesai saatlerini çocuklarına göre ayarlamak zorunda kalırken uygun fiyatlı çocuk bakım hizmetleri bulmakta güçlük çekmektedirler, bu da onları esnek, kalifiye olmayan iş gücüne dönüştürebilmektedir. Ayrıca, formel bir işte çalışmayan boşanmış kadınlar sosyal güvenceye sahip olamayarak eski eşlerine ya da kök ailelerine bağımlı hale gelmektedirler. İstihdama yöneldiklerinde ise bakım desteği bulamamaları, Türkiye’nin sosyal politikalarının kapsayıcılığının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de tek ebeveynli aileler için doğrudan bir sosyal politika bulunmamakla birlikte, bu aileler kadınlara yönelik genel sosyal politikalar ve yardımlar, örneğin çocuk yardımı, nafaka, doğum ve bakım izinleri gibi uygulamalardan yararlanmaktadır (Karaaslan ve Opçin, 2020:99). Bu nedenle tek ebeveynli kadınlara yönelik sosyal politika düzenlemelerinin yeniden ele alınması oldukça önemlidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın sorusu "Tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınlar hangi zorluklarla karşılaşmaktadır ve bu zorluklarla başa çıkabilmek için ne tür sosyal desteklere ihtiyaç duymaktadır?" şeklindedir. Araştırma sorusu, katılımcıların yaşadıkları deneyimlerin, karşılaştıkları sorunların ve ihtiyaç duydukları desteklerin detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılmaktadır. Araştırma, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların yaşam deneyimlerini, duygusal ve sosyal durumlarını anlamayı ve karşılaştıkları zorluklar ile sosyal destek ihtiyaçlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların karşılaştıkları sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm beklentilerini derinlemesine analiz ederek, sosyal destek mekanizmalarının iyileştirilmesine yönelik kapsamlı bir bakış açısı sunmayı ve öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların yaşam kalitesini artıracak politikalar ve uygulamalar geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

2.2. Araştırmanın Yöntem ve Deseni

Araştırmada, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve araştırmanın amacı doğrultusunda olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Bu yaklaşım, belirli bir topluluğun deneyimlerini anlamayı ve bu deneyimlerin ortak özelliklerini analiz ederek ortaya çıkarmayı amaçlar. Fenomenolojik çalışmalar, bireylerin yaşadığı ancak yeterince derinlemesine incelenmemiş deneyimleri detaylı bir şekilde ele alarak, mevcut bilgiye yeni bir bakış açısı kazandırır ve literatüre önemli katkılar sağlar (Creswell, 2014:281-302).

2.3. Veri Toplama Aracı ve Çalışma Grubu

Araştırma verilerinin toplanması için literatür taraması yapılmış, uzman görüşlerine başvurulmuş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, tek ebeveyn olarak

yaşamını sürdüren kadınların karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkabilmek için ne tür desteklere ihtiyaç duyduğunu anlamaya yönelik 7 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Araştırmanın etik onayı, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurulu'ndan (Karar Numarası 2024-013) alınmıştır. Katılımcıların seçiminde kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle, çeşitli sosyoekonomik ve demografik özelliklere sahip 10'u eşi vefat etmiş, 16'sı ise eşinden boşanmış olmak üzere Çorum ilinde ikamet eden toplamda 26 tek ebeveyn kadına ulaşılmıştır. Görüşmeler, katılımcıların uygun olduğu zaman ve mekanlarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış, gönüllü katılım esasına dayalı olduğu belirtilmiş, kişisel bilgilerinin gizliliği sağlanmış ve bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

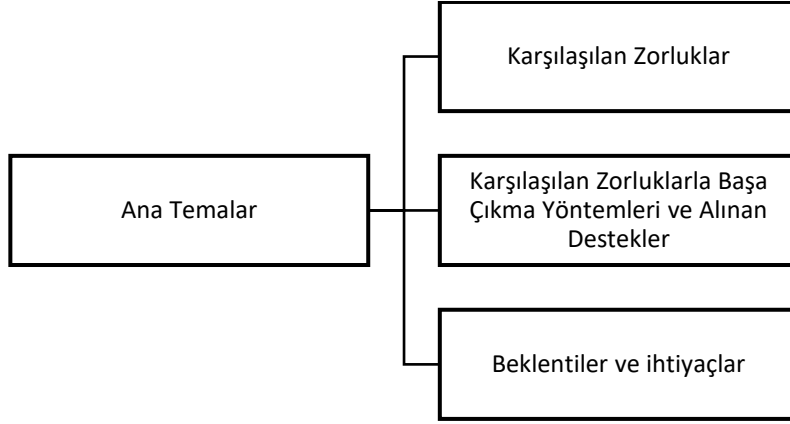
Araştırma kapsamında elde edilen nitel veriler, MAXQDA yazılımı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Görüşmelerden elde edilen ses kayıtları yazıya dökülmüş ve tekrar tekrar okunarak genel bir anlayış oluşturulmuştur. Daha sonra, benzer veriler temalar ve alt temalar doğrultusunda kodlanmış, anlam birimlerine ayrılmış ve tümevarım yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sürecinde, elde edilen temalar, katılımcılardan alınan doğrudan alıntılarla desteklenmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırmanın geçerliliği, katılımcıların doğrudan ifadelerinden yapılan alıntılarla; güvenilirliği ise alanında uzman akademisyenlerin incelemeleri ve geri bildirimleriyle sağlanmıştır. Çalışma boyunca katılımcıların gizliliği korunmuş, veriler etik kurallara uygun bir şekilde işlenmiştir. Bu yöntemle, tek ebeveyn kadınların yaşadıkları deneyimlerin derinlemesine anlaşılması ve bu deneyimlerin daha etkili sosyal politikalar geliştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Çocuk Sayısı	Eğitim Düzeyi	Çalışma Durumu	Tek Ebeveyn Olma Nedeni
Katılımcı 1	48	3	İlköğretim	Çalışıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 2	45	4	Lise	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 3	55	3	İlköğretim	Çalışmıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 4	49	2	İlköğretim	Çalışmıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 5	54	1	Lise	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 6	33	1	Lise	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 7	39	1	Lise	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 8	40	2	İlköğretim	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 9	46	3	İlköğretim	Çalışmıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 10	42	2	İlköğretim	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 11	57	4	Okur Yazar	Çalışmıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 12	36	2	Lise	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 13	39	2	İlköğretim	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 14	52	3	İlköğretim	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 15	33	1	Lise	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 16	55	3	İlköğretim	Çalışıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 17	42	2	Lise	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 18	32	3	Lise	Çalışıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 19	33	1	İlköğretim	Çalışmıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 20	42	2	İlköğretim	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 21	38	1	Lise	Çalışmıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 22	28	1	Lise	Çalışıyor	Eş Vefatı
Katılımcı 23	27	2	Üniversite	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 24	52	2	İlköğretim	Çalışmıyor	Boşanma
Katılımcı 25	36	2	Üniversite	Çalışıyor	Boşanma
Katılımcı 26	47	2	Üniversite	Çalışıyor	Boşanma

3.BULGULAR

Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren 26 farklı kadın birey ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular üç ana tema altında ele alınmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Ana Temaları

3.1. Tek Ebeveyn Olarak Kadınların Karşılaştığı Zorluklar

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların yaşadığı en önemli sorunlardan birisinin ekonomik zorluklar olduğunu göstermektedir. Tek ebeveyn kadınların ifadeleri, özellikle ekonomik bağımsızlık eksikliğinin, boşanma, eş kaybı vb. sonrası süreçte daha fazla zorluğa neden olduğunu vurgulamaktadır. Birçok katılımcı, süreç içerisinde maddi olarak temel yaşam gereksinimlerini karşılamakta zorlandığını ve ekonomik desteğe ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu durum, tek ebeveyn olarak kadınların ekonomik bağımsızlıklarının olmaması durumun ciddi zorluklar yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Ekonomik zorluklar, tek ebeveyn olarak kadınların ailelerine geri dönme, yeni bir yaşam düzenine uyum sağlama ve geçimlerini sürdürebilme gibi konularda önemli stres kaynakları olarak kendini göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Eşimden ayrıldıktan sonra ekonomik anlamda ciddi zorluk çektim, çevremdeki insanların yardımlarıyla bir süre idare ettim ama ekonomik zorluklar artınca ailemin evine taşınıp, onlarla yaşamaya başladım.” (Katılımcı 15)

“Evliliğim boyunca ekonomik özgürlüğüm olmadığı için maddi olarak büyük zorluk yaşamaya başladım, hep birisine bağımlı yaşamak zorunda kaldım, bir şeye ihtiyacım olduğunda karşılamakta çok zorlandım.” (Katılımcı 14)

“Eşimle boşandıığımızda kızım iki yaşındaydı. Boşandıktan sonra bir boşluğa düştüm, ne yapacağımı bilemedim. Maddi anlamda zor durumda kaldım, çalışmıyordum o yüzden ekonomik açıdan hayatımızda ciddi değişiklikler yaşadık, zor günler geçirdim.” (Katılımcı 20)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların ciddi duygusal ve psikolojik stres yaşadığını göstermektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlar, yaşadıkları travmaların ardından derin bir yalnızlık, güvensizlik ve depresyon duyguları yaşadıklarını belirtmiştir. Bazı kadınlar, kendilerini savunmasız ve çaresiz hissettiklerini, hatta günlük yaşam aktivitelerini bile yerine getirmekte zorlandıklarını ifade etmektedir. Bu durum, bireylerin bu tür kriz anlarında psikolojik desteğe ve duygusal dayanışmaya ne denli ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Ayrıca, yaşanan duygusal sorunlar, bireylerin hayata tutunma ve geleceğe dair umutlarını kaybetmelerine neden olabilmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Kendimi savunmasız hissettim, hala da bazen öyle hissediyorum bazı zamanlarda kendimi ve çocuklarımı güvenli hissetmiyorum. Psikolojik açıdan da çok yıprandım. Tek başıma bir yerlere gitmekten korkuyorum evde de fazla yalnız kalmak istemediğimden çalışmaya başladım.” (Katılımcı 1)

C. Alayvaz Güngör

“Çok büyük bir düşünce içerisinde kaldım, dünya sanki başıma yıkıldı. Psikolojik olarak çok kötüydüm, bir dönem depresyona bile girdim. Üç çocuğum ile yalnız kaldım, uzun süre içime kapandım, duygusal olarak yalnızlık, boşluk duygusu hissettim; hayata nasıl devam edeceğimi bilemedim.” (Katılımcı 3)

“İlk boşandığımda psikolojik olarak çok etkilendim, gittiğim yerlerde hep ağlıyordum ben nerde hata yaptım diye, hep hatayı kendimde aradım neden herkes mutlu da ben mutlu değilim diye, nerde yanlış yaptım diye düşündüm.” (Katılımcı 14)

Araştırma bulguları, boşanma, eş kaybı vb. durumlar sonrasında tek ebeveyn olarak kadınların sosyal yaşam ve ilişki dinamiklerinin önemli ölçüde değiştiğini ve bu durumun kadınların üzerinde ciddi etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan kadınlar, sosyal izolasyon, toplumsal baskı ve güvensizlik duyguları ile başa çıkmakta zorlandıklarını belirtmiştir. Özellikle toplumda eşinden ayrılmış veya eşi vefat etmiş olmanın getirdiği olumsuz algı, bireylerin sosyal hayattan kopmasına, hatta temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanmasına neden olmuştur. Ayrıca, aile içinde fazlalık gibi hissedilmek ve yeni sosyal çevrelere uyum sağlamak da ciddi zorluklar olarak öne çıkmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, toplumsal desteğin ve anlayışın önemini vurgulamakta ve boşanma, eş kaybı vb. gibi durumlarda sosyal çevrenin bireyleri daha fazla desteklemesi gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Kendimi savunmasız hissettim, hala da bazen öyle hissediyorum bazı zamanlarda kendimi ve çocuklarımı güvenli hissetmiyorum. Tek başıma bir yerlere gitmekten korkuyorum evde de fazla yalnız kalmak istemediğimden iş hayatına başladım.” (Katılımcı 1)

“Dul olmak başlı başına çok zor, bir süre ailemin yanında kaldık çocuğum ve ben fazlalık gibiydik. Sosyalleşme açısından sorunlar yaşadım, ne dışarı çıkabiliyordum ne de ev ziyaretinde bulunuyordum.” (Katılımcı 7)

“En önemlisi ilden ilçeye taşınmak zorunda kalmaktı, sonra bu kararın doğru bir karar olduğunu fark ettim.” (Katılımcı 10)

Araştırma bulguları, toplumsal tutumların ve algıların tek ebeveyn olarak kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınların ifadeleri, geleneksel aile yapısına sıkı sıkıya bağlı toplumlarda, boşanmanın büyük bir tabu olarak görüldüğünü ve boşanmış kadınların ciddi bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Ailelerin ve çevrenin, boşanmış kadınlara yönelik olumsuz ve yargılayıcı tutumları, bu bireylerin kendilerini toplumdan dışlanmış ve değersiz hissetmelerine yol açmaktadır. Özellikle „boşanmış kadın“ olmanın, toplumda suçlu veya hatalı olarak algılanması, bu kişilerin hem aile içinde hem de toplumsal hayatta fazlalık veya sığıntı gibi hissetmelerine neden olmaktadır. Toplumsal söylemlerin burada ne kadar etkili olduğu görülmektedir. Bahsedilen durum, toplumsal normların ve geleneksel aile algısının, bireylerin hayatlarını nasıl derinden etkilediğini ve bu algıların yıkıcı olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Aile büyükleri boşanacağımı öğrendikleri zaman “çocukları babasız mı büyüteceksin, iki çocukla ortada mı kalacaksın, seni daha kimse almaz” gibi cümleler söylediler, bu ayıptır yetişkin olarak kendi kararlarımı verebilecek yaştayım.” (Katılımcı 12)

“Aile yanına dönmek zaten zorken bir de çocuğuma bakmak ve en iyi şekilde büyümesi için her şeyi yaparken herkesin baskısı sizin üzerinizde bu çok kötü, boşanmış kadın yuvasını yıkan kadın gibi sözler hep hayatınızda olur ne kadar zaman geçse bile. Başkalarının sözleri ağırken en ağırı ailenin seni fazlalık görmesidir. Çocuğunla sığıntı gibisindir sanki boşanmış kadın olmak suç gibi davranırlar.” (Katılımcı 8)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların toplumsal damgalama ve cinsiyet temelli önyargılarla karşı karşıya kaldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadeleri, özellikle tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınlara yönelik olumsuz tutumların yaygın olduğunu göstermektedir. Toplumda, bir erkeğin desteği olmadan kadının güçsüz ve değersiz olarak algılandığı, bu nedenle de saygı görmediği belirtilmektedir. Ayrıca, boşanmış kadınlar üzerinde yoğunlaşan cinsiyetçi bakışlar ve rahatsız edici tavırlar, kadınların kendilerini sürekli baskı altında hissetmelerine neden olmaktadır. Özellikle çocukları ile yalnız kalan kadınlar, toplum tarafından yeterince desteklenmek yerine, sürekli sorgulanan ve eleştirilen bir konumda bulunduklarını ifade etmektedir. Bu

C. Alayvaz Güngör

bulgular, cinsiyet temelli önyargıların ve damgalamanın, kadınların sosyal hayatta karşılaştıkları zorlukları daha da derinleştirdiğini ve onların özgüvenini zedelediğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Toplumda eşi olmayan kadınlara söz hakkı fazla tanınmıyor. Bazen değerli gözüyle bakılmıyor yanı başında bir erkek olmayınca kadın güçsüz görünüyor ve söz hakkı fazla tanınmıyor ve bir kadın olarak normal hayatta saygı görmüyoruz eşimiz olmayınca daha da saygı azalıyor.” (Katılımcı 1)

“Toplumumuzda özellikle yalnız yaşayan kadınlar için rahatsız edici bakışları var, cinsiyetçi bakışları hiç beğenmiyorum sürekli sanki kendimi baskı altında gibi hissediyorum.” (Katılımcı 18)

“Öncelikle burada bile eşitsizlik var ‘yok işte kadın başına tek nasıl bakacaksın, nasıl çalışacaksın’ diye bana da çok dediler ama ben bunları söyleyen herkese kulağımı tıkadım çünkü çocuklarım için bazı şeyleri elimden geldiğince yapmaya çalıştım. Sürekli iki kız çocuğuyla nasıl baş edeceksin diyorlardı ama unuttukları bir şey var kız da olsa erkek de olsa onlar benim evladım nasıl gerekirse öyle yaklaştım.” (Katılımcı 24)

Araştırma bulguları tek ebeveyn olarak kadınların artan sorumlulukları ve karşılaştıkları zorluklar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Katılımcılar, çocuklarının bakımını, eğitimi ve genel olarak kişisel gelişimlerini tek başına üstlenmek zorunda kalmanın ne kadar zorlayıcı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle, tek ebeveyn olarak maddi ve manevi sorumlulukların tüm yükünün kadına ait olması, kadınlar için büyük bir stres kaynağı olmaktadır. Aynı zamanda çalışan tek ebeveyn olmanın getirdiği zorluklar da süreci daha da karmaşık hale getirmektedir. Ancak, zorlayıcı koşullara rağmen, çocukların varlığı ve onların mutluluğu, kadınlar için dayanıklılık kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların ifadeleri tek ebeveyn olarak kadınların hem çocukları için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştıklarını hem de süreçte kendilerini yalnız ve yıpranmış hissettiklerini göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Geçim konusunda tek başıma üstlendim denemez ama çocuklarımın kişisel gelişiminde tek başıma yetişmek zor oldu.” (Katılımcı 12)

“Eşimle ayrıralı beş yıl oldu. Hayatımda neler değişti dersiniz hayatın tüm yükü, çocuklarımın sorumlulukları (maddi ve manevi) omuzlarıma yüklendi. Tabi ki ağır yüklerdi. Tüm bunlar ve çalışan bir anne olmak. Ayrıldığımızda çocuklarım çok küçüklerdi.” (Katılımcı 25)

“Sorumluluk arttı çok zor oldu çocuğumun eğitim hayatı ve geleceği için her şeyi yaptım biraz yıprattı ama olsun. Bu süreçte çocuğumun varlığı beni dinç tuttu onun gülümsemesi bile mücadele etmek için değerdi.” (Katılımcı 8)

Araştırma bulguları, boşanma, ebeveyn kaybı vb. durumların çocuklar üzerinde derin duygusal ve psikolojik etkiler yarattığını göstermektedir. Tek ebeveyn olarak kadınların ifadeleri, özellikle babanın yokluğunun çocukların ruhsal durumlarına olumsuz yansıdığını vurgulamaktadır. Çocuklar, ebeveynlerinden birinin kaybını yaşadıklarında, içine kapanma, ruhsal problemler ve iletişim sorunları gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ergenlik çağındaki çocukların bu durumdan daha fazla etkilendiği, baba figürünün eksikliğinin bu dönemde özellikle zorlayıcı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, küçük yaşta babasını kaybeden ya da boşanma sürecinde olan çocukların, sürece başlangıçta daha kolay uyum sağladığı düşünülse bile, ilerleyen yıllarda baba eksikliğinin belirgin hale geldiği ve iletişim sorunlarının ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular, ebeveyn kaybı ya da boşanma sürecinde çocukların psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğunu ve sürecin çocukların duygusal gelişimini derinden etkileyebileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Büyük çocuklarım belli bir tarihe kadar el mecbur daha fazla çalışmak durumunda kaldı, küçük oğlum ise babasının vefatından sonra içine kapandı.” (Katılımcı 11)

“Çocuklarda babanın eksikliği fark ediliyor; ruhsal hallerine yansıdı elimden geldiğince baş etmeye çalıştım ama on beş yaşındaki ergen oğlum çok etkilendi.” (Katılımcı 19)

“Boşanma sürecinde çocuğum küçük olduğu için alışması kolay gibiydi ben öyle zannetmiştim kızım büyüdükçe babasının yokluğunu çekti, yaşı büyüdükçe iletişim zorlaştı ne kadar iyi anlaşırsak da baba eksikliği her zaman oldu bunu hala aşamadı.” (Katılımcı 8)

Araştırma bulguları, boşanma, eş kaybı vb. gibi olayların çocuklar üzerinde yarattığı sosyal ve ilişki dinamiklerine dair önemli etkileri ortaya koymaktadır. Katılımcılar, boşanma nedeniyle çocuklarının sosyal çevrelerinden ve aile üyelerinden kopmak zorunda kaldığını, bunun da çocuklar için ciddi bir zorluk oluşturduğunu belirtmektedir. Özellikle, okul değiştirme ve yeni arkadaş çevresine uyum sağlama süreci, çocukların sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, bazı durumlarda çocukların ebeveynlerinden biriyle yaşama tercihi yapması, diğer ebeveynle olan iletişimi zorlaştırmış ve duygusal kopukluklara yol açmıştır. Babayla yaşayan bir çocuğun, annesiyle iletişim kurmasının engellenmesi, aile içi ilişkileri daha da karmaşık hale getirmiştir. Elde edilen bulgular, boşanmanın çocukların sosyal bağlarını ve aile içi ilişkilerini ne denli derinden etkilediğini, bu süreçte çocukların duygusal ve sosyal destek ihtiyacının arttığını göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Boşanmalarda en büyük kurban çocuklar maalesef. Biz aynı binada eltiler ve kayınvalide ile yaşıyorduk. Hem kuzenlerinden hem de okullarından, arkadaşlarından ayrılmak zorunda kaldılar. Yeni okullarına ve arkadaşlarına alışmaları zaman aldı.” (Katılımcı 10)

“Çocuklarımdan birisi babasıyla birlikte yaşadı benimle yaşamak istemedi ve bu çok zor bir durumu çocuğumla iletişim kuramadım çünkü babası izin vermedi.” (Katılımcı 20)

Araştırma bulguları, boşanma, eş kaybı vb. gibi olayların, çocukların akademik performansı ve eğitim hayatı üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar, maddi zorluklar ve ebeveyn desteğinin eksikliği nedeniyle çocuklarının okul yaşamında çeşitli zorluklar yaşadığını belirtmektedir. Maddi yetersizlikler, çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamada sorunlara yol açmış, özgüvenlerini ve sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, bir ebeveynin yokluğu, özellikle okul toplantıları veya hastalık gibi durumlarda çocukların duygusal ihtiyaçlarını karşılamada yetersizliklere neden olmuştur. Babalarının yanlarında olmamasının, çocuklar üzerinde duygusal bir boşluk yarattığı ve anneleri için de zorlayıcı olduğu vurgulanmaktadır. Katılımcılardan elde edilen bulgular, tek ebeveynli aile yapılarında yaşamını sürdüren çocukların akademik başarıları ve eğitim süreçleri üzerinde nasıl olumsuz etkiler yaratabileceğini ve süreçte çocukların duygusal desteğe ne kadar ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Çocuklarımı tek başına okula gönderemiyordum okula ben bırakıyordum o zamanlar maddi durumumuz yoktu çocukların ihtiyaçlarını fazla karşılayamıyordum çoğu şeyden eksik büyüttüm. Arkadaş ortamında özgüvensizlerdi ve sınıf ortamında da öylelerdi.” (Katılımcı 1)

“Tek başıma olmak değil de babalarının yurt dışında olması beni zorladı. Ben zaten çalışıp onlara güzel bir hayat sürdürmeye çalıştım ama okul toplantısı olduğunda ya da hasta oldukları zaman gözleri babalarını arıyordu yanlarında olsun istiyorlardı. Bu beni zorladı.” (Katılımcı 24)

3.2. Tek Ebeveyn Olarak Kadınların Karşılaştığı Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri ve Alınan Destekler

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma yöntemlerini ve aldıkları destekleri göstermektedir. Katılımcılar, ekonomik ve psikolojik zorluklarla mücadele ederken özellikle çocuklarından güç aldıklarını ve bu süreçte tek başına mücadele etmeyi başardıklarını vurgulamaktadır. Zor koşullar altında, kadınlar evin maddi sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmış, bu süreçte ekonomik ve diğer açılardan başka birine bağımlı olmadan yaşamlarını sürdürmek için çaba sarf etmişlerdir. Kendi başına mücadele eden kadınlar, iş gücüne katılarak maddi bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmıştır. Özellikle, eğitim fırsatlarının kısıtlı olduğu durumlarda bile, ev işleri veya temizlik gibi enformel işlerle geçimlerini sağlamaya çalışarak çocuklarına daha iyi bir yaşam sunma çabası içinde olmuşlardır. Katılımcıların ifadeleri, tek ebeveyn olarak kadınların zorlayıcı yaşam koşullarına karşı gösterdikleri direnç ve mücadelesini açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Psikolojik ve ekonomik açıdan çok etkilendim ama ayakta durmam lazımdı çocuklarım ve kendim için bu süreçte karşılaştım ama çocuklarımdan güç ve destek aldım onlar her zaman yanımdaydı.” (Katılımcı 2)

“Daha önce ev geçindirmek benim görevim değildi. Zorlandığım zamanlarda oldu, sonrasında çalışmaya kimseye muhtaç olmadan kendi ayaklarım üzerinde durmaya başladım.” (Katılımcı 10)

C. Alayvaz Güngör

“Boşanmayı ben istemiştim bu yüzden ruhsal olarak pek bir sorun çekmedim sadece çalışma hayatına girmem gerekti. Okul okumadım bir şey yapmadım. Çocuklarıma iyi bir hayat yaşatmak için evlere temizliğe gidiyordum, kendi ayaklarım üzerinde durmaya çalışıyorum.”(Katılımcı 24)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların maddi zorluklarla nasıl başa çıktıklarını ve aldıkları ekonomik desteklerin önemini vurgulamaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar, geçimlerini sağlamak için genellikle eşlerinden kalan emekli maaşlarının kendilerine katkı sağladığını belirtmektedir. Bu maaşlar, temel geçim kaynağı olarak öne çıkmakta; ancak bu desteğin bazen yetersiz kaldığı ve geçim sıkıntılarının devam ettiği dile getirilmektedir. Devlettten ek bir destek almayan tek ebeveyn kadınlar, ailelerinin, özellikle de kök aile üyelerinin yardımlarıyla bu süreci atlamaaya çalışmışlardır. Aynı zamanda, bazı katılımcılar nafaka alamadıkları ve küçük çocukları olduğu için çalışma imkanlarının sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Katılımcılardan elde edilen bulgular, maddi desteklerin boşanma sonrasında kadınlar için hayati öneme sahip olduğunu ve ekonomik açıdan aile desteğine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Ekonomik açıdan da eşimden kalan emekli maaşı vardı onun bu maaşıyla geçinmeye çalıştık. Bir iki yerden de ev kira parası geliyordu ama bazen yine de geçinmekte zorluk çekiyordum.” (Katılımcı 1)

“Boşandıktan sonra nafaka almadım. Küçük çocuğum olduğu için de çalışmadım. Eğitim olarak da lise mezunuyum. Elimde bir mesleğimde olmadığı için babamın maaşını alıyorum, abimler de destek olduğu için bu süreci bu şekilde atlatabildim.” (Katılımcı 23)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların karşılaştıkları maddi zorluklarla başa çıkma süreçlerinde ailelerinden aldıkları desteğin önemini vurgulamaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar, ekonomik olarak zorlandıkları ve çocuklarının ihtiyaçlarını tek başlarına karşılamakta yetersiz kaldıkları bu dönemde, ailelerinden önemli ölçüde destek aldıklarını ifade etmektedir. Aile yardımı, kadınların yükünü hafifletmiş ve onları ekonomik sıkıntılarla başa çıkabilmeleri için güçlendirmiştir. Özellikle, iş bulamama durumunda, aile desteği hayati bir rol oynayarak kadınların bu zorlu süreci daha sağlıklı bir şekilde atlatabilmelerine yardımcı olmuştur. Kök aile üyeleri ve yakın akrabalar süreçte tek ebeveyn kadınların en büyük destekçileri olarak öne çıkmıştır. Katılımcılardan elde edilen bulgular, aile desteğinin, boşanma sonrası yaşanan ekonomik zorluklarla baş etmede kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Maddi anlamda zor durumda kaldım çocuğum olduğu için ekstra arttı, ailemden destek aldım, tek başıma büyük bir yük üstlendim.” (Katılımcı 15)

“İş bulamadığım için ihtiyaçlarımı tek başıma üstlenemedim, ailemden destek almak zorunda kaldım bana yardım eden bir ailem vardı bu süreçle ailemin ekonomik desteği sayesinde mücadele ettim. Bu süreçte en büyük destekçimdi.” (Katılımcı 20)

“Ekonomik olarak da biz altı kardeşiz ve Allah razı olsun beni hiç yalnız bırakmadılar. Kardeşlerim çok destek oldu, bize kol kanat gerdi.” (Katılımcı 24)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların duygusal ve psikolojik zorluklarla başa çıkma sürecinde aldıkları desteklerin önemini vurgulamaktadır. Katılımcılar, tek ebeveyn olmanın getirdiği yalnızlık, belirsizlik ve korkularla mücadele ederken, en büyük desteği ailelerinden aldıklarını belirtmektedir. Ailelerinin manevi desteği, onların bu zorlu dönemi atlatabilmelerinde kritik bir rol oynamıştır. Bazı katılımcılar, psikolojik desteği resmi kurumlardan değil, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden almışlardır. Özellikle psikolojik destek alma konusundaki toplumsal önyargılar ve desteğin yetersizliği, psikolojik desteğe ulaşımın zorluğu, kadınların resmi yardım yerine ailelerine ve sosyal çevrelerine yönelmelerine neden olmuştur. Ayrıca, çalışma hayatına katılımın da bu süreçte duygusal olarak güçlenmelerine katkı sağladığı ifade edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen bulgular, aile desteğinin ve sosyal çevrenin, boşanma sonrasında kadınların psikolojik dayanıklılıklarını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Manevi olarak çok yalnız kaldım ve ne yapacağımı bilemedim, yeni bir hayata başlamak beni korkuttu ama iyi ailem vardı onlar hep bana destek oldu.” (Katılımcı 22)

C. Alayvaz Güngör

“Annem babam her ihtiyacımızı karşıladılar annemin babamın bana destek vermeleri en büyük şansımı çocuğum var diye beni ve çocuğumu dışlamadılar, kardeş sayımız fazla olmasına rağmen sanki hiç çocukları yokmuş gibi benim çocuğumun üstüne titrediler, bu günlere kadar gelmem ailem sayesinde ben psikolojik desteğimi ailemden aldım.” (Katılımcı 14)

“Psikolojik olarak çevre yani sosyal hayatımdaki kişilerden destek aldım. Çalışma hayatımın da faydası oldu evde dursaydım daha zor bir süreç olabilirdi.” (Katılımcı 13)

Araştırma bulguları, boşanma, eş kaybı vb. durumlar sonrasında tek ebeveyn olarak bazı kadınların hayatlarında olumlu değişimlerin yaşandığını ve bu süreçte destek almaya ihtiyaç duymayanların da bulunduğunu göstermektedir. Katılımcılar, boşanma sonrasında daha sakin, huzurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdüklerini belirtmektedir. Özellikle, evlilikte yaşanan sözlü tartışmaların sona ermesi, çocuklarıyla daha iyi bir iletişim kurmalarını sağlamış ve bu durum onların psikolojik durumlarını olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca, bazı katılımcılar ekonomik açıdan güçlü oldukları için dışarıdan bir destek almaya ihtiyaç duymamış, çocuklarıyla kaliteli zaman geçirerek psikolojik dengeyi sağlamışlardır. Katılımcılardan elde edilen bulgular, boşanma sürecinin her zaman olumsuz sonuçlar doğurmadığını, bazen kadınların hayatında olumlu dönüşümler de yarattığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Boşandığımda çocuğum küçüktü o nedenle psikolojik olarak bir etki olmadı, eğitime benim yanımda başladı yani pek bir etki olmadı zaten şimdiki süreçte çocuğum hafta sonları babasıyla görüşüyor, sağlıklı iletişim kurmak için onunla oyunlar oynuyorum, herhangi bir problemi olduğunda onunla konuşuyorum, daha iyi bir iletişim daha huzurlu bir yaşam sağladım.” (Katılımcı 6)

“Boşandıktan sonra hayatım olumlu yönde gitti, evliken fiziksel şiddet hiç görmedim ama sözlü tartışma sürekli yaşıyordum bu da ister istemez psikolojimi bozuyordu çocuklarımla ilgilenemiyordum, boşandıktan sonra çocuklarımla üstüne daha çok titredim, ilgilendim.” (Katılımcı 12)

“Gelir seviyem yüksek olduğu için kimseden herhangi bir destek almaya gerek duymadım.” (Katılımcı 26)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların karşılaştıkları ekonomik zorluklarla başa çıkma yöntemlerini ve aldıkları maddi desteklerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlar, maddi sıkıntılarla mücadele ederken özellikle sosyal yardımların önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Sosyal yardımlar, hem çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamada hem de tek ebeveyn olarak kadınların ihtiyaçlarını sağlamada büyük önem taşımıştır. Ancak, sosyal yardımların miktarının yetersiz kalması, kadınların ek gelir kaynakları arayışına yönelmesine neden olmuştur. Bazı kadınlar, ailelerinin ekonomik desteğiyle zorlukları aşarken, bazıları devletin sağladığı sosyal yardımlara başvurmuş; ancak yine de ekonomik sorunlar yaşamışlardır. Katılımcılardan elde edilen bulgular, boşanma sonrasında kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanma ve çocuklarına bakabilme sürecinde karşılaştıkları güçlüklerin yanı sıra, sosyal destek mekanizmalarının önemini de ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Maddi manevi olarak çok zorlandım, Çocuklarımla her istediklerini alamadım çocuklarımla kimseye muhtaç olmasını istemedim, evimde maaşım da yoktu. Genel olarak sosyal hizmetlerin verdiği yardımlarla çocuklarımla büyüttüm.” (Katılımcı 3)

“Ekonomik olarak devletten yardım almaya başladım, aldığım yardımlar hem çocuklarımla hem de benim geçimi sağlamam konusunda çok faydalı oldu. Sadece bu yardımlar miktar olarak biraz daha artırılabilir.” (Katılımcı 6)

“Kalabalık bir aile olduğumuz için maddi olarak çok sıkıntı çektim, devletten çocuk maaşı alıyordum ama yetmiyordu, dul maaşına başvurdum ama çalışmam da gerekiyordu.” (Katılımcı 9)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların duygusal ve psikolojik zorluklarla başa çıkma yöntemlerini ve aldıkları destekleri ortaya koymaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar özellikle eşin vefatı ve boşanmanın yarattığı duygusal yük ve yalnızlık hissiyle başa çıkmakta zorlandıklarını, bu nedenle profesyonel yardım aldıklarını belirtmektedir. Hastanelerdeki psikologlar ve psikiyatristlerden alınan destek, kadınların bu zor

dönemi atlatmalarına yardımcı olmuş, bazı durumlarda ilaç tedavisi de uygulanmıştır. Profesyonel destekler, kadınların duygusal dayanıklılıklarını artırarak, yeni bir hayata başlamalarındaki korku ve kaygılarıyla başa çıkmalarını sağlamıştır. Ancak bazı kadınlar, bu tür psikolojik desteği uzun süre devam ettirmemiş, daha çok kısa süreli yardım almayı tercih etmiştir. Tek ebeveyn olarak kadınlardan elde edilen bulgular, duygusal ve psikolojik desteğin, eşin vefatı veya boşanma sonrası dönemde kadınların ruh sağlığını koruma ve iyileştirmede ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca ruh sağlığı alanında daha sistemli ve planlı bir sürece ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Psikolojik olarak hastanenin psikolojik danışmanından yardım aldım ve de kısa süre ilaç tedavisi gördüm.” (Katılımcı 1)

“Psikolojik olarak çok etkilenmiştim çok yalnız kaldım ve ne yapacağımı bilemedim, yeni bir hayata başlamak beni korkuttu, bu yüzden psikolojik destek aldım hastaneden psikiyatrik destek aldım ilaç tedavisi uygulandı.” (Katılımcı 15)

“Hastanedeki psikologdan doktordan yardım aldım ama devam etmedim konuşma üzerine bir destekt.” (Katılımcı 19)

3.3. Tek Ebeveyn Olarak Kadınların Devlet ve Toplumdan Beklentileri

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların devlet ve toplumdan beklentilerini özellikle ekonomik destek ve mali yardımlar konusunda dile getirdiklerini göstermektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlar, çocukların bakım ve sorumluluklarını tek başına üstlenmek zorunda kaldıklarından iş hayatına katılmakta zorlandıklarını ve bu nedenle devletten daha fazla ekonomik destek beklediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, mevcut sosyal yardımların yetersiz kaldığını ve özellikle sigortalı olmaları durumunda bu desteklerden faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir. Kadınlar, çocuk bakımıyla yükümlü olan annelere yönelik mali yardımların artırılmasını talep etmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Çocuklarımın bakımını üstlenmek zorunda kaldığım için çalışmıyorum, onları bırakacağım kimse yok yalnız başlarına da eve bırakıp işe gidemem. Devletten çocuklarım için ekonomik destek alıyorum ama benim gibi çocuklarına bakmak zorunda kalan kadınlar için daha fazla ekonomik destek sağlanmasını isterdim.” (Katılımcı 3)

“Toplumdan ziyade devletin mesela maddi olarak desteğinin olmasını isterdim. Sigortam olduğu için sosyal kurumlardan destek göremiyorum, sosyal hizmetlerin tek başına çocuklarına bakmaya çalışan anneleri maddi olarak desteklemeleri gerekiyor.” (Katılımcı 18)

“Ekonomik geliri olmayan kadınlar için devletin daha çok maddi yardım yapılmasını isterdim.” (Katılımcı 21)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların devlet ve toplumdan beklentilerinin, iş bulma imkanları ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi üzerine odaklanıldığını göstermektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlar, devletin iş imkanı sağlamasını ve özel sektörde çalışma saatlerinin daha esnek olmasını talep etmektedir. Bu talepler, ekonomik bağımsızlığını kazanmaya çalışan kadınlar için devlet desteğinin önemini vurgulamaktadır. Kadınlar, çocuklarına bakarken aynı zamanda çalışmak zorunda oldukları için iş bulma konusunda daha fazla desteklenmek istediklerini dile getirmektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlardan elde edilen bulgular, ekonomik zorluklar yaşayan ve çocuklarına bakmak zorunda olan kadınların devlet ve toplum tarafından daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Benim gibi tek başına çocuklarına bakmaya çalışan, onlarla ayakta durmaya çalışan birçok kadın var. İş bulma konusunda devletin yardım etmesini isterdim.” (Katılımcı 12)

“Bu süreçte çevrem destek oldu. Bu yüzden toplum için değil de devlet için konuşmam gerekirse ben boşanırken nafaka istemeden boşandım. Okumadım, ortaokulda bıraktım o yüzden işim yoktu. Devletin benim gibi çocuklarıyla yalnız yaşayan annelere iş imkanı sağlamasını isterdim.” (Katılımcı 24)

“Tek başına çocuklarının bakımını üstlenen anneler için çalışma saatlerinin özellikle özel sektörde daha esnek olmasını isterdim.” (Katılımcı 22)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların devlet ve toplumdan çocuk bakımı ve eğitim hizmetleri konusunda beklentilerini dile getirmektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlar, devletin çocuklara eğitim desteği sağlamasını ve süreçte etkilenen çocuklara ücretsiz psikolojik destek verilmesini istemektedir. Ayrıca, tek ebeveynli ailelerde yer alan çocuklara yönelik etkinliklerin artırılması ve tek ebeveynli aileler konusunda toplumsal bilincin artırılması gerektiği belirtilmektedir. Tek ebeveyn olarak kadınlardan elde edilen bulgular, özellikle çocukların gelişimi ve refahı için devletin daha fazla sorumluluk alması gerektiğini vurgulamaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar, çocuklarının eğitime ve psikolojik desteklerine daha fazla özen gösterilmesini talep ederken, toplumun da bu süreçte daha anlayışlı ve destekleyici olmasını beklemektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Devlet her türlü olanağı sundu, toplum ise daha çok içine kapanık çocukları yeniden adapte etmeye odaklanmaya yönelik çalışmalar olabilir.”(Katılımcı 11)

“Toplumsal daha anlayışlı olması, devletin sağlıklı bir boşanma süreci geçirmesi için destek vermesini isterdim. Ayrıca boşanma süreçlerinde annesinde ya da babasında kalsın özellikle süreçten etkilenen, mağdur olan çocuklara kesinlikle ücretsiz psikolojik danışmanlık verilmesini isterdim.” (Katılımcı 10)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların çocuklarına yönelik daha fazla ekonomik destek beklentilerini vurgulamaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar, devletin eğitim ve çocuklara yönelik etkinlikler konusunda daha fazla katkı sağlamasını talep etmektedir. Özellikle, çocuklarının refahı ve gelişimi için yapılan yardımların artırılmasını ve bu yardımların doğrudan çocuklara yönelik olmasını istemektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Çocuklara daha çok destek isterim, mesela devletin eğitim konusunda desteklemesini isterim.” (Katılımcı 9)

“Devletten çocuklara daha destek olmalarını çocuklara yönelik etkinliklerin daha çok olmasını isterdim.” (Katılımcı 20)

Devlet bir yardım yapılacaksa da bana bile değil çocuklarım için bir şeyler yapılmasını isterdim.” (Katılımcı 23)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların devlet ve toplumdan özellikle sağlık hizmetleri ve psikolojik destek konusunda beklentilerini öne çıkarmaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar yaşadıkları travmalarla başa çıkabilmek için ücretsiz bireysel veya grup terapileri gibi psikolojik desteklerin sağlanmasını talep etmektedir. Ayrıca, bu tür hizmetlerin yanı sıra fiziksel sağlık taramaları, sağlık hizmetlerine erişim ve ekonomik desteklerin de sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle, tek ebeveyn olarak kadınlara yönelik eğitim programları ve sürekli psikolojik destek programlarının düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Kadınların yaşadıkları travmalara yönelik bireysel veya grup terapileri sağlanabilir ve bunlar ücretsiz olabilir fiziksel sağlık taramaları ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması ve ekonomik yönden destek sağlanması olabilir.” (Katılımcı 1)

“Tek başına çocuklarıyla yaşamını sürdürmeye çalışan kadınlara mutlaka psikolojik danışmanlık sağlanmalı, eğitim programları ve psikolojik destek programları düzenlenmesini isterdim.” (Katılımcı 14)

Araştırma bulguları, tek ebeveyn olarak kadınların toplumdan ve devletten farkındalık, anlayış ve destek konusunda beklentilerini yansıtmaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlar, yargılayıcı olmaktan kaçınıp toplumun daha hassas, kucaklayıcı, empatik, yardımsever ve destekleyici bir tutum içerisinde olmasını beklemektedir. Ayrıca, tek ebeveyn olarak kadınlar yaşadığı zorlukların üstesinden daha kolay gelebilmesi için toplumun ve devletin birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür desteklerin, tek ebeveyn olarak kadınların yaşadığı süreci

daha rahat atlatmalarına yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların paylaştığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Toplumun daha hassas olmasını daha kucaklayıcı ve yardım edici olmasını isterdim.” (Katılımcı 13)

“Tek başına çocukların bakımını ve sorumluluğunu üstlenen kadınların süreci daha kolay atlatması için toplum da devlette bir şeyler yapabilirler. Toplum konusunda da bizlere düzgün davranışlar yeter.” (Katılımcı 7)

“İnsanlar yargılamak yerine tek başlarına mücadele eden kadınların arkalarında durmaları bile bizler için en güzel destek olabilirdi.” (Katılımcı 23)

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonuçları tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların karşılaştığı zorlukları kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınlar, boşanma ya da eş kaybı yaşadıktan sonra ciddi ekonomik zorluklar yaşamaktadır. Literatürde de benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur. Burgund vd. (2013:18) tek ebeveynli ailelerde, ekonomik durumu tek ebeveynliğin en önemli problemi olarak vurgulamışlardır. Hanson vd. (2014)’ne göre tek ebeveyn kadınlar daha fazla yoksulluk riski altındadır ve eğer bir nesilden diğerine yoksulluk aktarımının engellemesi isteniyorsa, tek ebeveynli ailelerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi hayati öneme sahiptir. Yoksulluk döngüsünü kırmak için ebeveynlerin ve çocukların ihtiyaçlarına birlikte odaklanan bütüncül bir yaklaşım benimsenmeli; yetişkinler ise hem ebeveyn hem de çalışan rollerinde desteklenmelidir (Günaydın, 2021:155). Aydın Boylu’nun (2014) çalışmasında, ailelerin ekonomik sıkıntılarının artmasıyla genel işlevlerinin bozulduğu; tek ebeveynli ailelerin ekonomik sorunlarının, ebeveynin eğitim düzeyi, aylık gelir seviyesi, gelirden memnuniyet durumu ve çocuk sayısına göre değiştiği belirlenmiştir. İki ebeveynli hanelerde yaşayan kadınlara kıyasla düşük gelire sahip tek ebeveyn olarak kadınlar genel sağlık sorunları ve depresif belirtiler ile daha fazla karşı karşıya kalmaktadır (Rattay vd., 2024). Ekonomik bağımsızlık eksikliği, bireylerin geçimlerini sağlama konusunda zorlanmalarına neden olmakta ve köken ailelerine geri dönmek zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Bu süreç, ekonomik destek ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre boşanma veya eş kaybı sonrası yaşanan duygusal travmalar, yalnızlık, güvensizlik ve depresyon gibi ciddi psikolojik etkilerle kendini göstermektedir. Weinraub ve Wolf (1983:1308) araştırmalarında ebeveynlerin ayrılmasının en az iki yıl önce gerçekleştiği örneklem grubu ile yapılan çalışmada, çocukların bebeklikten itibaren babasız büyümesiyle birlikte kadınların yaşamlarındaki en belirgin farkın kadınlar üzerindeki baskı olduğu, artan iş yükü, çocuk bakımı ev işleri sorumluluklarını almada sınırlı zamanları olduğu, ayrıca tek ebeveynli kadınların iki ebeveynli kadınların sahip olabileceği sosyal temas, pratik ve duygusal destekten yoksun olduğunu gözlemlemiştir.

Ekonomik ve psikolojik zorlukların yanında boşanma ya da eş kaybı vb. sonrasında kadınların sosyal ve ilişki dinamiklerinde önemli değişiklikler yaşandığı gözlemlenmiştir. Toplumdaki olumsuz algılar ve damgalamalar, boşanmış kadınların sosyal yaşamda daha fazla destek ve empatiye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Kadınlar, toplumsal ve cinsiyet temelli önyargılarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Acar’a (2001:21) göre tek ebeveynli aileler, yaşadıkları sosyal ortamın aile ve arkadaşlar tarafından destekleyici veya yargılayıcı bir yapıya sahip olması ve izole edilmiş bir sosyal ağ oluşturup oluşturulmamasından etkilenmektedir. Araştırma sonuçları toplumsal baskı ve sosyal izolasyonun, kadınların sosyal hayattan kopmasına neden olduğunu göstermektedir. Boşanma veya eş kaybı sonrası artan sorumluluklar kadınlar için önemli bir stres kaynağıdır. Çocukların bakımı ve eğitimi gibi sorumlulukların yükü, kadınlar üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır. Buna rağmen, çocukların varlığı, tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınlar için güçlü bir dayanıklılık kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşanma veya ebeveyn kaybı, çocuklar üzerinde derin duygusal ve psikolojik etkiler yaratmaktadır. Falana vd. (2012:163) araştırmalarında tek ebeveynli aile yapısının çocukların duygusal, entelektüel ve cinsiyet rolü gelişimini etkilediğini ortaya koymaktadır. Ebeveynlerden birisinin yokluğu, özellikle ergenlik çağındaki çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakmakta ve çocukların sosyal çevrelerinden kopmalarına yol açarak; sosyal ve akademik performanslarını zora sokmaktadır. Tek ebeveyn olarak kadınlarla birlikte yaşamının, çocuklarda erken çocukluk ve ergenlik dönemlerinde daha fazla alkol tüketme, daha depresif olma ve uyum bozuklukları

yaşama ile ilişkisi bulunmuştur (Stritzel ve Crosnoe, 2023). Yapılan bir çalışmada aile oluşumu ve evlilik istikrarı, boşanma, erken yaşta çocuk sahibi olma açısından da farklılıklar gözlemlenmiştir (Mueller ve Cooper, 1986: 173-174). Araştırma sonuçları, boşanma, eş kaybı vb. gibi durumların hem tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınlar hem de çocuklar üzerinde çok boyutlu zorluklar yarattığını ve bu süreçte ihtiyaç duyulan desteklerin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmada boşanma veya eş kaybı yaşayan kadınlar hem ekonomik hem de psikolojik zorluklarla mücadele ederken özellikle çocuklarından güç almakta ve bağımsız bir yaşam sürmeye çalışmaktadır. Zor koşullarda ev geçindirme sorumluluğunu üstlenmiş ve iş gücüne katılarak maddi bağımsızlıklarını sağlamaya çalışan kadınlar, çeşitli işlerle geçimlerini sağlayarak çocuklarına daha iyi bir yaşam sunmaya yönelik çabalarını sürdürmektedir. Bu durum, kadınların zorlayıcı yaşam koşullarına karşı gösterdikleri direnç ve bağımsızlık mücadelesini açıkça göstermektedir. Tek ebeveyn olarak yaşayan kadınların duygusal ve psikolojik zorluklarla başa çıkma süreçlerinde aldıkları destekler de önemli bir yer tutmaktadır. Kadınlar, boşanmanın yarattığı duygusal yük ve yalnızlık hissiyle başa çıkmak için profesyonel yardım aldıklarını, ancak bazı durumlarda ailelerinden ve sosyal çevrelerinden destek aldıklarını belirtmektedirler. Psikolojik danışmanlık ve ilaç tedavisi, bu süreçte kadınların dayanıklılıklarını artırmalarına yardımcı olmuştur. Aile desteği, psikolojik yardımların yetersiz olduğu durumlarda büyük önem taşımış ve kadınların bu zor dönemi daha sağlıklı bir şekilde atlattıklarını sağlamıştır. Demirel ve Buz (2021) tarafından yapılan araştırmada, tek ebeveynli bireylerin yaşadıkları zorluklarla başa çıkabilmek için ilk olarak kök ailelerine başvurdukları ve ekonomik destek alamazlar bile sosyal anlamda aile desteğinden yararlandıkları gözlemlenmiştir, ayrıca kadınların çok azının psikolojik destek aldığı, çoğunluğun ise ekonomik sorunlarını çözmek için sosyal yardımlardan faydalandığı bulunmuştur. Boztılki (2022) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde yaşayan ve çoğunluğu düşük sosyoekonomik düzeyde olan 668 tek ebeveyn olarak kadınların verileri incelenmiştir, araştırma sonucunda tek ebeveyn olarak kadınların birincil sosyal gruplara (kök aile, akrabalar, arkadaşlar) duydukları güvenin, ikincil sosyal gruplara (sağlık çalışanları, güvenlik güçleri, sosyal hizmet saha çalışanları) duydukları güven seviyelerinden daha düşük olduğu saptanmıştır.

Bingöl (2022) tek ebeveyn kadınların genel olarak maddi yoksullukla karşı karşıya oldukları, almış oldukları sosyal yardımlarla içinde bulundukları yoksullukla mücadele etmek zorunda kaldıkları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları, tek ebeveynli olarak yaşamını sürdüren kadınların bir kısmının sosyal yardımların yetersizliği nedeniyle ailelerinin, özellikle babalarının ve kardeşlerinin destekleriyle bu süreci atlattığını göstermektedir. Afyenoğlu ve arkadaşlarının (2021:103) araştırmasında, tek ebeveynli ailelerin çoğunlukla enformel baş etme yöntemleri (kişisel güç, aile desteği, akrabalar gibi) ile sorunlarını çözmeye çalıştıkları ve mevcut sosyal politikaları yetersiz buldukları belirtilmiştir. Hanson vd. (2014)'nin yaptığı araştırmada aile, arkadaş, yakın çevre, komşulardan ebeveyn sorumluluklarına dair destek alan kadınlar sorumlulukları yerine getirirken daha az stres yaşamakta olduğunu belirtmektedir. Araştırma sonuçları, kadınların ekonomik zorluklarla başa çıkma sürecinde ailelerinden aldıkları desteklerin önemini vurgulamaktadır. Aile desteğinin, boşanma sonrasında kadınlar için hayati bir öneme sahip olduğu ve ekonomik zorluklarla başa çıkma süreçlerinde kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Aile, arkadaş, yakın çevre, komşulardan ebeveyn sorumluluklarına dair destek alan kadınlar, sorumlulukları yerine getirirken daha az stres yaşamaktadırlar (Hanson vd. 2014). Wells Gladow ve Ray (1986), tek ebeveynliğe olumlu uyumun, alınan sosyal destek miktarı ile doğrudan ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Özellikle, arkadaşlar ve ailenin, tek ebeveyn olarak kadınların duygusal ve fiziksel iyilik halleri üzerinde önemli bir katkı sağladığını belirlemişlerdir. Tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınlar, geçimlerini sağlamak için genellikle eşlerinden kalan emekli maaşlarını temel gelir kaynağı kullandıkları ve çoğunlukla bu maaşların yetersiz kaldığını belirtmektedir. Ratel (2005:11)'in yapmış olduğu çalışmada, nafaka konusunda düzensizlikler olduğu, erkeklerin çocuklarını destekleme konusunda yasal bir yükümlülüğü olmasına rağmen bu konuda ilerleme sağlanamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, nafaka alamayan veya küçük çocukları olan bazı kadınlar, çalışma imkanlarının sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Fitchen'e (1995:361) göre asıl sorun kadınların tek ebeveyn olmaları değil istihdam olanaklarının yetersizliğidir. Tek ebeveyn olarak kadınlar ve çocuklarının sosyal yardıma bağımlı kalmalarını önlemek ve kırsalda yaşayan tüm çocukları yoksulluk döngüsünden çıkarmak için kırsal ekonomiyi güçlendirmek, kadınlar için yeterli istihdam alanları oluşturmak, cinsiyete dayalı gelir farkını azaltmak ve farklı fırsatlar yaratmak gerekmektedir.

Araştırma, tek ebeveyn olarak yaşayan kadınların devlet ve toplumdan beklentilerini geniş bir yelpazede ele almaktadır. Tek ebeveynli olarak yaşamını sürdüren kadınlar, çocuklarına tek olarak bakmak zorunda kalmaları

nedeniyle iş hayatına katılmakta zorluk çektiklerini ve bu nedenle devletten daha fazla ekonomik destek beklediklerini belirtmişlerdir. Mevcut sosyal yardımların yetersiz olduğu ve özellikle sigortalı olmaları durumunda bu desteklerden faydalanamadıkları ifade edilmiştir. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarından ekonomik destek alan kadınlar, çocuk bakımıyla yükümlü olan kadınlara yönelik mali yardımların artırılmasını talep etmektedir. Bu talepler, devletin özellikle tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kadınların ekonomik zorluklarına daha duyarlı ve destekleyici bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Boşanma veya eş kaybı sonrasında kadınların iş bulma imkanları ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi konusunda devlet ve toplumdan beklentilerini de vurgulamaktadır. Richards ve Schimege (1993:280) tarafından yapılan araştırmada, tek ebeveyn olarak kadınlar, evin geçimini sağlamak amacıyla tüm gelir sağlama sorumluluğunu tek başlarına üstlendiklerinde, çocuk bakımı ve evle ilgili işlere çok az zaman ayırabildikleri ve tam gün çalıştıktan sonra dinlenmek için hiç zamanlarının olmadığı belirtmişlerdir. Katılımcılar, devletin çocuklarıyla tek başına yaşayan kadınlara istihdam alanı sağlamasını ve özel sektörde çalışma saatlerinin daha esnek olmasını talep etmektedir. Tek ebeveyn olarak kadınların iş deneyimlerinin çocukları üzerindeki etkilerini araştırarak uzun vadeli nitel araştırmalar, tek ebeveyn olarak kadınlar işe başlamadan önce çocukların ciddi yoksunluk, damgalanma ve okul ve eğlence aktivitelerinden dışlanma yaşadıklarını göstermektedir. Tek ebeveyn olarak kadınların ilk işe başladığında, çocuklar gelir ve maddi olanaklarda bir artışın yanı sıra okul ve arkadaş çevresine daha fazla katılım sağlamışlardır (Ridge, 2009). Millar ve Ridge (2009) yapmış oldukları araştırmada, annelerin uzun ve standart olmayan çalışma saatlerini yönetmek için tüm ailenin çaba göstermesi gerektiğini, çocukların ise ev işleri ve kardeş bakımı gibi sorumluluklar üstlenmek zorunda kaldığını ayrıca çocukların annelerinin yorgun ve stresli zamanlarında annelerine duygusal destek sağladıklarını tespit etmişlerdir. Çalışmada da benzer şekilde tek ebeveyn olarak kadınlar, çocuklarına bakarken aynı zamanda çalışmak zorunda kalan kadınların iş bulma konusunda daha fazla desteklenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu beklentiler, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan kadınlar için devlet desteğinin önemini ve çocuklarına bakma sorumluluğunu üstlenen tek ebeveyn olarak kadınların daha fazla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Eş kaybı ve boşanma gibi süreçler yaşayan kadınlar, devlet ve toplumdan çocuk bakımı ve eğitim hizmetleri konusunda da destek beklemekte ve devletin çocuklara eğitim desteği sağlamasını, boşanma süreçlerinde etkilenen çocuklara ücretsiz psikolojik destek verilmesini istemektedir. Ülken ve Odacı (2024) tarafından gerçekleştirilen grup çalışmasında, psikolojik sağlık ve psiko-eğitim programına katılan tek ebeveyn olarak kadınların, katılmayanlara kıyasla daha yüksek psikolojik sağlık ve yaşam doyumu seviyelerine ulaştıkları gözlemlenmiştir. Benzer çalışmaların yanı sıra çocuklara yönelik etkinliklerin artırılması ve toplumsal anlayışın geliştirilmesi önemli bir gerekliliktir. Çocukların geleceğini belirleyen yalnızca ailenin gelir ve varlıkları, ebeveynlerin rol modelleri veya ebeveynlik tarzları değil, aynı zamanda ailenin yaşadığı topluluktaki fırsatlar ve davranış kalıplarıdır (McLanahan, 1988:20). Tek ebeveynlik sorunu, ebeveynlere danışmanlık veren “ağlar” ve “ebeveynlik okulları” ile çözülebilir. Örneğin, İsveç’in Stockholm şehrinde, her büyük belediyede çeşitli uzmanların (psikologlar, sosyal hizmet uzmanları) tek ebeveynli ailelere danışmanlık desteği sağladığı bir aile merkezi bulunmaktadır (Burgund vd., 2013:14). Bu talepler, çocukların gelişimi ve refahı için devletin daha fazla sorumluluk alması gerektiğini vurgularken, toplumun da daha anlayışlı ve destekleyici olmasını beklemektedirler.

Bu kapsamda sunulacak hizmetler açısından;

- Hukuki desteğe ihtiyacı olan kadınların ve çocukların haklarını koruyabilmeleri için hukuki desteğin sağlanması,
- İş bulma konusunda kariyer danışmanlığı sağlanması ve desteklenmeleri,
- Mesleki kurslar ve eğitimler verilmesi,
- Kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte sivil toplum ve yerel yönetimler ile iş birliklerinin artırılması,
- Toplumda tek ebeveyn olarak kadınlara yönelik bakış açısını değiştirmek ve farkındalık oluşturmak amacıyla damgalama ve ayrımcılığa karşı savunuculuk yapılması; bu doğrultuda eğitimler ve seminerler düzenlenmesi,
- Sosyal hizmete erişimin kolaylaştırılması, yapılan ekonomik desteklerin artırılması ve tek ebeveynli kadınların sosyal hizmet ve sosyal yardım konusunda önceliklendirilmesi,

- Tek ebeveynli ailelere yönelik erişilebilir aile danışmanlığı hizmetinin yaygınlaştırılması,
- Tek ebeveyn kadınlara yönelik olarak sosyal dışlanma ve damgalamayı azaltmak için mikro, mezzo ve makro düzeyde sosyal politikalar geliştirilmesi,
- Okullarda tek ebeveynli ailelere yönelik bilinçlendirici çalışmalar yapılması ve çocukların ruh sağlığının korunması ve psiko-sosyal destek sağlanması amacıyla okul sosyal hizmet birimlerinin oluşturulmasının önemli olduğu söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2001). Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(3):13-25.
- Afyonoğlu, M., Bayyar, A., Kesen, N., Morgül, B. (2021). Tek Ebeveyn Kadınların Sorunlarının Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 5(2):85-107.
- ASAGEM. (2011). Tek Ebeveynli Aileler Araştırması. Ankara:T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aydiner Boylu, A. (2014). Tek Ebeveynli Ailelerde Finansal Sıkıntı Ve Fonksiyonlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1):55-72
- Bingöl, Ü. (2022). *Tek Ebeveyn Kadının Sosyal Dışlanmışlık Durumları ve Etkileyen Faktörler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi.
- Boztılki, M. (2022). Tek Ebeveynli Ailelerde Sosyal Sermaye Gelişimi ve Güvenin Önemi: Yalnız Anneler Odaklı Bir Çalışma. *Journal of Emerging Economics and Policy* 7(2):248-262.
- Burgund, A., Pantelic, M. ve Milanovic, M. (2013). Single-Parent Families: Social Status, Needs, and Challenges. *Human: Journal for Interdisciplinary Studies*, 3(1).
- Chant, S. (1997). *Women-Headed Households: Diversity and Dynamics in the Developing World*. Houndmills: Basingstoke: MacMillan Press.
- Creswell J.W., (2014). Nitel Araştırma Yöntemleri (Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni). (M. Bütün ve SB. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Çoban, M.N. (2021). *Tek Ebeveyn Olarak Annelik Deneyiminin Sosyal Politika Yaklaşımı Çerçevesinde İncelenmesi: Türkiye- Almanya Karşılaştırması*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi
- Çobanoğlu, A. (2020). Türk Aile Yapısında ve Kültüründe Yakın Gelecekte Önem Kazanacağı Öngörülen Değişimler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 68-80.
- Çoşan, B. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Sosyoekonomik Bir Problem Olarak Tek Ebeveynli Aile Olgusunun Çok Boyutlu Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (41): 258-294.
- Demir, S. ve Çelebi, Ş. (2017). Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7(13):111-128.
- Demirel, B. ve Buz, S. (2021). Tek Ebeveynli Hanelerdeki Kadınların Rol ve Sorumluluklarındaki Değişimler ve Deneyimledikleri Güçlükler, *Akademik Hassasiyetler*, 8(17):157-192.
- Falana, B., Bada, F. ve Ayodele, C. (2012). Single-Parent Family Structure, Psychological, Social and Cognitive Development of Children in Ekiti State. *Journal of Educational Developmental Psychology* 2(2), 158-164.
- Fitchen, J. (1995). The Single -Parent family and welfare reform: Is Marriage the Solution? *Community Report* 3, 3-6.
- Gladding, S. (2015). *Aile terapisi*. (Çev: İ. Keklik ve İ. Yıldırım). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, Ankara.
- Günaydın, D. (2021). Yoksulluğun Çocuklar Üzerindeki Etkileri: Nesiller Arası Yoksulluk Döngüsünü Kırma İçin Yaklaşımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (41), 155-183.
- Hanson, S. (1986). Healthy Single Parent Families. *Family Relations* (35):125-132.
- Hanson, S., Heims, M., Julian, D. ve Sussman, M. (2014). *Single Parent Families: Diversity, Myths and Realities*. Binghamton: Routledge Doi: 10.4324/9781315801124.

- Hill, R. (1986). Life Cycle Stages for Types of Single Parent Families:Of Family Development Theory. *National Council on Family Relations* 35 (1) , 19-29 doi:10.2307/584278.
- Karaaslan, İ., Opçin, E. (2020). Tek Ebeveynli Ailelerin Aldıkları Sosyal Yardımlar Ve Sosyal Yardım Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 81-103.
- Karaca Aydın, S. (2019). Kadınlar İçin Tek (Yalnız) Ebeveynlik ve Zorlukları. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-34.
- McLanahan, S. (1988). The Consequences of Single-Parenthood for Subsequent Generations. *Focus* 11 (3), 16-21.
- Millar, J. ve Ridge, T. (2009). Relationships of Care: Working Lone Mothers, Their Children and Employment Sustainability. *Journal of Social Policy*, (38):103–121.
- Mueller, D. ve Cooper., P. (1986). "Children of Single Parent Families: How They Fare As Young Adults.". *Family Relations* (35) 1, 169-176.
- Nieuwenhuis R. R. ve Maldonado, L. (2018). Conclusion. R. Nieuwenhuis , & L. Maldonado içinde, *The Triple Bind of Single-Parent Families: Resources, Employment and Policies* (s. 449-457). Bristol: Policy Press.
- Örüng, S. ve Feyzioğlu, S. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler. (1. Baskı)*. Ankara: T.C Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ratel, T. (2005). One Day At A Time: Single-Parent Mothers in Academe. Retrieved July 2024, from <http://www.sfu.ca/palys/ratel.htm>.
- Rattay, P., Öztürk, Y., Geene , R., Sperlich, S., Kuhnert, R., Neuhaus, H. ve Starker, A. (2024). Healt of Single Mothers and Fathers in Germany. Results of GEDA Studies 2019-2023. *Journal of Health Monitoring* 9 (3), doi:10.25646/12193.
- Richards, L. ve Schimege , C. (1993). Problems and Strength of Single. Parent Families, Implications for Practice and Policy. *Family Relations* (42):277-285.
- Ridge, T. (2009). Living with poverty: A review of the literature on children and families (research report no. 594). Bath: Centre for the Analysis of Social Policy, University of Bath.
- Schlesinger, B. (1966). The One-Parent Family: An Overview. *The Family Life Coordinator* 15(4)1: 133-138 <https://doi.org/10.2307/581542>.
- Stritzel, H. ve Crosnoe, R. (2023). Unpacking The Linkages Between Single Parent Households And Early Adolescent Adjustment. *Social Science Research*, 110(1).
- Ozansoy Tunçdemir, N. (2023). Toplumsal Cinsiyet ve Annelik: Kadınların deneyimleri üzerinden nitel bir araştırma. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, VII(1), 178-207.
- TÜİK (2023). *İstatistiklerle Aile* . Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Aile-2023-53784#:~:text=Tek%20%C3%A7ekirdek%20aile%20olarak%20ifade,63%2C8'e%20geriledi> adresinden alındı.
- Ülken, E., ve Odacı, H. (2024). Tek Ebeveyn Annelere Yönelik Psikolojik Sağlamlığı Geliştirme Psiko-Eğitim Programı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(2), 227-251. <https://doi.org/10.33417/tsh.1287235>
- Ünal, N. (2014). *Tek Ebeveyn Annelere Yönelik Sosyal Politikalar: Farklı Ülke Örnekleri*. (Uzmanlık Tezi). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
- Weinraub, M. ve Wolf, B. (1983). Effects of Stress and Social Supports on Mother-Child Interac-Tions In Single- And Two-Parent Families. *Child Development*, (54):1297-131.
- Wells Gladow, N. ve Ray, M. (1986). The impact of support systems on the well-being of low-income single parents. *Family Relations* , (35):114-124.
- Yıldırım, E. (2011). Aile ve Evlilik Türleri, *Aile Sosyolojisi*, (Ed: E.Canatan ve E. Yıldırım), Açılım Kitap, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 20.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1559707

Research Article/Araştırma Makalesi

Bayram, B. A. & Arabulan, S. (2025). "Evaluation of the Feasibility of Urban Agriculture in Edirne City Center", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 67, pp. 291-311.

EVALUATION OF THE FEASIBILITY OF URBAN AGRICULTURE IN EDİRNE CITY CENTER

Beyza Aleyna BAYRAM*, Selin ARABULAN**

Abstract

Today, with the concentration of the world population, migration from rural to urban areas has increased and the population is concentrated in cities. The unpredictable growth of cities has led to disproportionate use of resources and degradation of the natural environment. Forests and agricultural areas have been destroyed by urbanization and urban pressure has been created on existing agricultural areas. This pressure on agricultural areas has caused many socio-cultural, ecological, and economic problems, especially food problems. Urban agriculture is an important land use that offers solutions to these problems by combining the concepts of city and agriculture. Urban agriculture plays an important role in achieving sustainable development goals with many benefits, such as increasing food security in cities, reducing carbon footprint, protecting biodiversity, and strengthening social solidarity.

This study aims to identify and evaluate the urban agriculture potential in Edirne, based on the hypothesis of transforming passive areas into urban agricultural areas in Edirne province, where 93.9% of the population is engaged in agricultural activities and 68% of the central district lands are agricultural areas. By developing strategic recommendations on how urban agriculture projects can be implemented in the city, it shows that the sustainable development goals of the city can be achieved.

Within the scope of the study, a literature review was conducted on the general conceptual framework and importance of urban agriculture; the climate, topography, vegetation cover and land use conditions of Edirne city center were reported. In addition to these data, urban agriculture potential in the context of technological, economic, demographic, sociological and ecological structure was evaluated by SWOT analysis, and potential urban agriculture areas were suggested in the city center. It has been determined that urban agriculture practices in the city, where the existing structure is quite favorable for urban agriculture, can be evaluated as a strategic development tool with proper planning and management.

Keywords: Urban Agriculture, Edirne, Urban Gardens.

EDİRNE KENT MERKEZİNDE KENTSEL TARIMIN UYGULANABİLİRLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Günümüzde dünya nüfusunun yoğunlaşması ile kırsaldan kente göç artmış ve nüfus kentlerde yoğunlaşmıştır. Kentlerin öngörülemez bir şekilde büyümesi, kaynakların orantısız kullanımına ve doğal çevrenin bozulmasına neden olmuştur. Kentleşme ile ormanlar ve tarım alanları tahrip edilmiş, mevcut tarım alanları üzerinde kent baskısı oluşmuştur. Tarım alanları üzerindeki bu baskı başta gıda sorunları olmak üzere birçok sosyo-kültürel, ekolojik ve ekonomik probleme neden olmuştur. Kentsel tarım, şehir ve tarım kavramlarını birleştirerek bu sorunlara çözüm sunan önemli bir arazi kullanımıdır. Kentsel tarımın şehirlerdeki gıda güvenliğini artırması, karbon ayak izini azaltması, biyoçeşitliliği koruması ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi gibi birçok faydası ile sürdürülebilir gelişme hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Bu çalışma ile nüfusunun %93,9'u tarım faaliyetleri ile uğraşan ve merkez ilçe topraklarının %68'i tarım alanı olan Edirne ilindeki pasif alanların kentsel tarım alanlarına dönüştürülmesi hipotezinden yola çıkarak, Edirne'de kentsel tarım potansiyelinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Kentsel tarım projelerinin şehirde nasıl uygulanabileceğine dair stratejik öneriler geliştirilerek, şehrin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabileceğini göstermektedir.

*Graduate Student, Trakya University, Department of Architecture, EDİRNE.

e-mail: aley nabey zabayram@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0001-0445-2544>)

**Asist. Prof. Dr., Trakya University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, EDİRNE.

e-mail: selinarabulan@trakya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8409-6489>)

Çalışma kapsamında kentsel tarımın genel kavramsal çerçevesi ve önemi üzerine literatür taraması yapılmış, Edirne il merkezinin iklim, topoğrafya, bitki örtüsü ve arazi kullanım durumları raporlanmış, bu verilere ek olarak teknolojik, ekonomik, demografik, sosyolojik ve ekolojik yapısı bağlamında kentsel tarım potansiyeli swot analizi ile değerlendirilmiş ve kent merkezi içerisinde potansiyel kentsel tarım alanı önerilerinde bulunulmuştur. Mevcut yapının kentsel tarım için oldukça elverişli olduğu kentte yapılacak kentsel tarım uygulamalarının, doğru planlama ve yönetim ile stratejik bir gelişim aracı olarak değerlendirilebileceği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Kentsel Tarım, Edirne, Kent Bahçeleri.*

1. INTRODUCTION

Today, with the acceleration of the urbanization process, one of the biggest challenges facing cities is the creation of sustainable and livable urban environments. Factors such as increasing urban population, decreasing natural resources and climate change have made food security, environmental sustainability and social solidarity in cities even more important (Solduk, 2010, p.1; Tandoğan & Özdamar, 2022, p. 223). In this context, urban agriculture stands out as an approach that encourages food production in or around city centers, creates green spaces and increases social interaction.

Urban agriculture aims to utilize passive spaces in cities for agricultural production, increase local food production and strengthen social bonds among urban residents. In addition, urban agriculture practices make significant contributions to environmental sustainability, such as increasing green areas within the city, reducing carbon footprint and protecting biodiversity. Therefore, urban agriculture can play an important role in helping cities achieve their sustainable development goals (Türker, 2020, p. 1).

This study aims to assess the feasibility of urban agriculture in Edirne city center. Edirne is a city that stands out with its historical and cultural richness and has a high agricultural production potential. However, urbanization and population growth lead to a decrease in passive areas and limit agricultural activities. This situation increases the necessity and importance of urban agriculture practices in Edirne.

The main objective of the study is to identify suitable areas for urban agriculture in Edirne city center, to develop strategies for the effective use of these areas and to evaluate the potential benefits of urban agriculture projects for the city. In this context, the strengths, weaknesses, opportunities and threats (SWOT analysis) of urban agriculture were analyzed and strategic recommendations were developed in line with this analysis.

In the first part of the study, the conceptual framework of urban agriculture and its place in the literature, the historical development, current practices and theoretical foundations of urban agriculture are examined. In the second part, the current situation of Edirne city center was analyzed and passive areas, demographic structure and current agricultural practices in the city were evaluated. In the third part, a SWOT analysis on urban agriculture practices for Edirne province was presented and 6 potential urban agriculture points were identified in the city based on this analysis and urban agriculture criteria. These points provide concrete suggestions on how urban agriculture can be implemented in Edirne.

This study aims to contribute to the development of a sustainable urban agriculture model in the city by revealing the potential of urban agriculture in Edirne city center. It is envisaged that urban agriculture will make significant contributions to the social, economic and environmental sustainability of Edirne and the planning and implementations to be made in this direction will play a strategic role in achieving the city's sustainable development goals.

2. URBAN AGRICULTURE CONCEPT

Throughout history, urban agriculture has been practiced in an integrated manner with cities and has always maintained its existence in the historical process (Ertürk, 2019, p. 151). The increase in the world population and the accompanying increase in the urban population, and the intense migration from rural to urban areas with the industrial revolution have caused cities to grow in an unplanned and uncontrolled manner. Unplanned urban growth has created pressure on agricultural areas, causing the destruction of existing agricultural areas and the exclusion of existing areas in the urban periphery. One of the most important consequences of this situation is the problem of food demand that may arise in the future. The protection of these agricultural areas is important not only for sustainability but also for “food security” and “access to food”. For this reason, urban agriculture is seen as “an important strategy in sustainable urban development policies in many countries”.

By supporting local production systems and food security, urban agriculture ensures the resilience of cities against the food crisis, enabling urban dwellers to cope with the negative impacts of climate change and to fight against food security risks more strongly. Urban agriculture is considered as a strategic policy tool in terms of increasing the resilience of cities against crises and contributing to the urban ecosystem (Kıran & Yücel, 2022, p. 360).

Depending on the different effects of urban agriculture in the city, definitions have been made according to different perspectives on the concept:

United Nations Development Organization “To provide agricultural and livestock products to meet the daily demands of the inhabitants of towns, cities or metropolitan areas, spread over land and water in urban and peri-urban areas.”

According to Kaldjian (1997) “The phenomenon of urban agriculture is a strategy that serves the process of the formation of cities that can meet their own needs by planning production areas within the scope of the principle of sustainability for the policy elements and development of the city.”

According to Bailkey and Nasr (2000): “the growing, processing and distribution of food and other products through intensive plant cultivation and livestock breeding in and around cities”

According to Mougeot (2000): “Urban agriculture is an industry concerned with the production, distribution and marketing of food and related non-food products, largely through the use and transformation of resources inside and outside settlements”

According to De Zeeuw et al. (2011): “Urban agriculture is the cultivation of food crops and related activities within and on the periphery of the city”

According to Chenarides et al. (2021) “Urban agriculture is a growing sector within the agricultural industry that aims to increase overall food production in urban and peri-urban areas through the conversion of existing land into agricultural farms.”

As can be seen from the definitions, urban agriculture is a phenomenon that integrates with the city and interacts with many elements of the city, especially economic and ecological systems (Mougeot, 2000, p. 10) (Figure 1).

Figure 1. Components of Urban Agriculture (Mougeot, 2000, p.10)

Urban agriculture is carried out by many governmental, non-governmental and commercial stakeholders for different purposes. Figure 2 shows the stakeholders of urban agriculture (Türker & Akten, 2020, p.13; Lohrberg et al., 2016 p.65).

Government	Civil Society	Commerce
•National •International •Regional •Local •State organizations •State Institutions	•Civil society organizations •Non-profit organizations •Fan providers •Artists •Education institutions •Religious institutions •Volunteer individuals	•Commercial agriculture •Farmer associations •Entrepreneurs •Funders •Distributors •Sellers

Figure 2. Urban Agriculture Stakeholders (Türker & Akten, 2020, p.13; Lohrberg et al., 2016 p.65)

The most important component for urban agriculture practices is the location of the agricultural area within the city. In this sense, it can be broadly categorized as urban and peri-urban agriculture.

Urban agriculture encompasses different forms of production (vegetable and fruit production, poultry farming, fish production, etc.) on small and medium-sized plots for household consumption or for sale. The main areas where urban agriculture is practiced are vacant plots, backyards of houses, border areas, inside containers, balconies, roofs, school gardens, open spaces, roadsides, power lines, riverbanks, community gardens (Solduk, 2010, p. 2; Bostancı, 2020, p. 27). Urban agriculture is classified as commercial, non-commercial and hybrid practices according to economic practices (Table 1). Commercial practices cover the equipment, materials and infrastructure required for the processing, distribution and sale of food products, and are market-oriented. “Non-commercial practices;” “non-commercial practices” range from private, community, institutional, demonstration and guerrilla gardens to edible landscaping, hobby beekeeping and cluster animal husbandry. “Hybrid practices” include social activities consisting of the production, processing, distribution and marketing of food, and free educational activities carried out by various institutions for social, economic or environmental purposes (Rasouli, 2012, p.14; Türker, 2020, p.14; Tandoğan & Özdamar, 2022, p 225).

Table 1. Classification and Definitions of Urban Agricultural Forms

	Main Typology	Sub Typology	Production Scale	Description
Non-Commercial	Residential gardens		Micro	Production for quality food or to contribute to the family budget
	Community gardens	School	Micro	Agricultural activities for educational purposes
		Institutional	Micro	These are gardens where agricultural activities are carried out for various purposes in areas such as religious facilities, official institutions and private companies.
		Performance	Micro	Gardens that are offered free of charge to the public to display plant species for educational and recreational purposes
		Hobby	Micro	These are gardens where different or the same size parcels within a land are rented for a certain fee to be used for hobby agricultural activities.
		Association-Organization	Micro	Gardens managed by an association/organization where a group of volunteers grow agricultural products for a specific purpose.
	Guerilla gardens		Micro	These are gardens created by illegally occupying vacant and idle public or private spaces for agricultural activities.
Hybrid	Building integrated farms		Micro-Macro	It is the general name of areas where the inside and top of buildings in urban areas are used for agricultural activities.
	Edible gardens		Micro-Macro	It is the decoration of the exterior areas of accommodation, commercial and mixed-use areas in private and public property, operated by individuals or businesses, with food-producing plants.
Commercial	Market gardens		Micro-Macro	Gardens where agricultural activities are carried out in open areas or greenhouses where agricultural activities are carried out for retail or wholesale for commercial purposes.
	Urban Farms		Macro	Large-scale agricultural farms in urban peripheries on areas larger than 10 hectares.

(Tomar, 2013, p. 426; Türker, 2020, p.14; Türker & Akten, 2020, p. 14)

The criteria used in determining urban agricultural areas vary according to the region to be applied, but the basic criteria valid for each region include the demographic and physical characteristics of the city, land use policies and management approaches (Table 2). Urban agriculture takes place alongside other urban activities and urban systems within the city. In particular, it is integrally related to the local economy, land use, ecological and urban management systems, and the local, national and global food system (Solduk, 2010, p: 32; UNHP, 2020; Eldek & Kan, 2023, p. 31). Any plan for the management, development or transformation of urban agriculture has to ensure the relationship between the urban agriculture industry, its stakeholders and these systems.

According to these criteria, in order for agricultural activities in the city to be viable and sustainable, they must be able to cope effectively with the constraints of the city and utilize the values produced and mobilized by the city with the same efficiency. In other words, the extent to which agriculture is successful depends on the extent to which it uses the urban ecosystem and the extent to which the same ecosystem benefits from it (Mougeot, 2000).

Sustainable urban agriculture systems that are properly designed, comply with urban agriculture criteria and work in harmony with the city provide many benefits to the city in terms of social, economic and ecological aspects, especially in ensuring food security (Table 3). It helps to create more sustainable and greener cities.

Table 2. Criteria for Urban Agriculture

	CRITERIA	DEFINITION
DEMOGRAPHIC AND SOCIAL CRITERIA	Population Density	Agricultural activities should be planned in accordance with the population density of the city.
	Community Engagement	Support and participation of the urban population in agricultural projects.
	Food Security and Access	Urban agriculture increases food security and access, especially in low-income areas.
	Economic Sustainability	Sustainability of agricultural activities according to socio-economic structure.
	Cultural and Ethnic Diversity	Approaches of different cultural groups to agricultural practices.
PHYSICAL AND ENVIRONMENTAL CRITERIA	Soil Quality	Soil properties such as pH, organic matter content, drainage.
	Climate and Microclimate	Climatic factors such as rainfall regime, temperature ranges, wind influence.
	Water Resources	Availability of sufficient and clean water sources for irrigation
	Natural Habitat Protection	Controlling the environmental impacts of agriculture and protecting natural habitats.
LAND USE POLICIES	Land Planning	Bringing unused or idle land into agriculture
	Ownership and Use Rights	Clarifying the ownership status and usage rights of agricultural land.
	Infrastructure Support	Meeting infrastructure needs such as irrigation, roads and market access.
	Urban Expansion and Agriculture	Protecting agricultural land in the process of urbanization.
	Accessibility	Ensuring appropriate access to land and easy access
GOVERNANCE AND SUPPORTING POLICIES	The Role of Local Governments	Municipalities and local governments support agricultural projects.
	Education and Awareness Raising	Educating the public on agricultural techniques and sustainable practices.
	Financial Support and Incentives	Providing financial support and incentives for urban agriculture projects.
	Legal Regulations	Making legal regulations that support and facilitate urban agriculture and ensuring compliance with existing legal regulations
	Market Access	Ensuring market access for products and establishing sales channels.

(Akyol, 2013; Madre, Vergnes, Machon & Clergeau, 2014, 100–107; Camps-Calvet & Langemeyer, 2016, 14–23; Clerino & Fargue-Lelièvre, 2020)

Table 3. Benefits of Urban Agriculture Practices

Social	Social	-Strengthens social bonds by encouraging community members to support each other and act in solidarity. -It provides educational opportunities on ecology and sustainability, increases knowledge sharing among community members and creates a common consciousness. This awareness encourages the community to transition to a more sustainable lifestyle.
	Human Health	-Being with plants and taking care of them reduces stress, lowers blood pressure, has a therapeutic effect and therefore increases positive emotions. -Being with nature inspires people. -The aesthetic image created by green areas has a positive effect on human health and psychology. -Thanks to the oxygen produced by plants, air filtration and humidity control, air quality improves and disease rates decrease. -By creating a green area in the city, it offers a beautiful and spacious environment. Improves the quality of life of city dwellers. -Facilitates access to healthy food. Creates healthy food opportunities for all income levels.
Economical		-Supports the local economy by creating new job opportunities. -Contributes to household income by reducing food costs. -Increases the property value of the region. -Supports the local economy by ensuring that the money cycle is within the local community. -Provides money flow from outside with new tourism opportunities.
Ecological	Biodiversity	-By hosting different species, it creates a habitat for organisms on building surfaces in the city. -It is also possible to create a suitable environment for wildlife -Contribute to biodiversity by designing ecosystems and habitats that are at risk and endangered -Can create habitats for endemic plants and living things.
	Water Management	- It can reduce the burden of water on urban infrastructure by converting rainwater and wastewater and using it in irrigation systems. -Prevent flooding by retaining water in areas with excessive rainfall -With the innovative agricultural systems used, it consumes much less water than traditional agriculture. -Water losses during the transportation of water to the agricultural area are prevented. -By increasing the amount of green space in the city, it encourages evaporation and supports the increase in the amount of precipitation.
	Air Quality	-Improves air quality by increasing the amount of green space in the city. -Captures and filters airborne particles, pollutants, improves air quality by reducing the impact of dust and particles carried by wind from dry surfaces, providing clean air -Improves air quality by reducing thermal mobility by cooling the surrounding air by evaporating moisture from the soil.
	Climate	-Plants create permeable surfaces within the city, absorbing sunlight, creating shade on hard surfaces and protecting them from excess heat, thus helping to reduce the urban heat island. -Plants help to cool the air by increasing humidity. -Reduce fossil fuel consumption by shortening the transportation distances of food.
	Wastes	-Creates and encourages the use of organic waste for composting and fertilizer production. -Contributes to less food waste in grocery stores and households by making locally produced fresh produce easily accessible. -Reduces the need for food packaging for safe transportation over long distances.

(Solduk, 2010, p. 41-63; Rasouli, 2012, p.29-32; Poulsen, Spiker, 2014, p.4-5; Aşılıoğlu & Çay, 2018, p.1; Kanbak, 2018, p.199; Ertürk, 2019, p. 154; Türker, 2020, p.16-20; Bostancı, 2020 p. 35-45; Karakaya 2022; Aydoğdu & Koç, 2023, p. 213)

3. CASE STUDY: EDİRNE

The province of Edirne, which was selected as the study area, is located in the Thracian Peninsula; Istranca Mountains in the north, Kuru Mountains and Aegean Sea-Saroz Gulf in the south, Meriç River and Meriç Plain in the west, and Ergene Plain in the east, and 80% of the provincial territory is suitable for agriculture (EOİ, 2024).

3. 1. Climate

Edirne is a transition region under the influence of both the Mediterranean climate and the land climate specific to Central Europe. The region shows different climatic characteristics from time to time and from place to place with the effects of the Black Sea, Aegean and Marmara seas. Winters are mild and rainy when the Mediterranean climate is in effect, and quite harsh and snowy when the continental climate is in effect. Summers are hot and dry and spring is rainy. The Ergene Basin, which is important in terms of crop production, is characterized by a harsh continental climate. The fact that this region, which is surrounded by mountains, is closed to the softening effects coming from the seas reveals this climate structure (EOİ, 2024).

According to the available data, 107 days a year are sunny in Edirne Center. The average daily sunshine duration is 6.5 hours. It receives an average of 2300 hours of sunshine per year. The dominant wind direction is North (General Directorate of Meteorology [MGM], 2024).

According to the measurements made by the State Meteorological Service (Figure 3), the annual average temperature is 13.8°C. The annual average of daily maximum temperatures is 44.1°C and the annual average of daily minimum temperatures is -19.5°C. In 2023, the annual maximum temperature was 32.0°C (July and August) and the annual minimum temperature was -0.5°C (January). The hottest months in the province are June, July, August and the coldest months are December and January. The average summer temperature is 23.4° (MGM, 2024).

The average annual precipitation is 601.0 mm and the average annual relative humidity is 70%. The average total precipitation in January is the highest at 65.0 mm. August has the lowest average total precipitation of 23.3 mm. The average rainfall in the Central District is 580 mm (MGM, 2024).

EDİRNE	January	February	March	April	May	June	July	August	September	October	November	December	Annual
Measuring Period 1930 - 2023)													
Average Temperature (°C)	2.7	4.4	7.6	12.8	18.0	22.2	24.7	24.5	20.1	14.5	9.2	4.6	13.8
Average Max. Temperature (°C)	6.7	9.4	13.4	19.3	24.8	29.2	32.0	32.0	27.4	20.8	14.2	8.6	19.8
Average Min. Temperature (°C)	-0.5	0.5	2.9	7.1	11.7	15.5	17.4	17.3	13.5	9.3	5.3	1.4	8.5
Average Sunshine Duration (Hour)	2.4	3.6	4.5	6.2	8.0	9.2	10.3	9.8	7.5	5.2	3.2	2.2	6.0
Number of Rainy Days	12.23	9.51	9.74	10.14	10.29	8.65	5.35	3.88	4.74	7.59	10.42	13.00	105.5
Monthly Average of Rainfall (mm)	65.0	52.2	50.1	48.7	52.4	47.1	31.7	23.3	35.9	56.7	67.3	70.6	601.0
Measuring Period (1930 - 2023)													
Max. Temperature (°C)	20.5	23.3	28.0	33.5	37.1	42.6	44.1	41.9	39.9	35.8	28.0	22.9	44.1
Min. Temperature (°C)	-19.5	-19.0	-12.0	-4.1	0.7	6.0	8.0	8.9	0.2	-3.7	-9.4	-14.9	-19.5

Figure 3. Climate data for Edirne province (MGM, 2024).

The amount of precipitation increases in winter and decreases in summer. In this way, the water deficiency in the first months of the developmental stages of natural plants is met from the moisture accumulated in the soil during the winter months. The relative humidity is quite high in the basin. This situation has a positive effect on the basin vegetation (Edirne Agriculture Master Plan [ETMP] 2005)

3. 2. Agro Ecological Subzones

Agro-ecological zoning refers to the division of the province into sub-areas with similar characteristics such as climate, land form, soil structure, yield, environmental characteristics of the land, socio-economic structure. Considering this situation, Edirne Province was divided into 4 sub-regions. The central district, which is considered within the scope of the study, is in Sub-region II and almost all of this sub-region has lowland fertile soils. Irrigated agriculture is practiced, especially vegetable and fruit growing is common in this sub-region (ETMP 2005).

Soil Properties

Soils vary depending on climate, vegetation, parent material and topography. There are six major soil groups in Edirne province (Table 4).

Table 4. Soil Characteristics of Edirne Province

Soil Group	Area/Hectare	Suitability for Agriculture (%)
Alluvial Soils	87.863	100
Hydromorphic Alluvial Soils	18.828	0
Brown Forest Soils	12.552	38,3
Non-calcareous Brown Forest Soils	200.830	41,8
Non-calcareous Brown Soils	201.100	82,6
Vertisols	100.415	93,8

(Edirne Provincial Directorate of Agriculture, 2004)

Edirne province has 63.306 ha. of Class I, 235.385 ha. Class II, 202.772 ha. of Class III, 48.025 ha. of Class IV and the remaining 78.107 ha. of Class V, VI, VII and VIII soils.

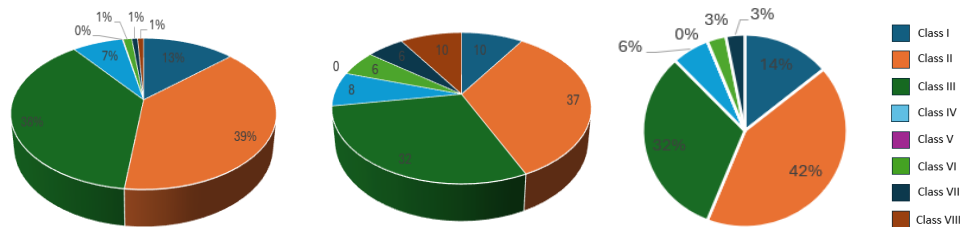

Figure 4. Distribution of Edirne Province Land Assets by Soil Classes , Distribution of Central District Land Assets by Soil Classes, Distribution of agricultural areas according to soil classes (Edirne Provincial Directorate of Rural Services)

The surface area of Sub-region II, where the central district is located, is 279,413 ha and this area consists of 37,473 Class I, 107,600 Class II, 105,168 Class III, 20,475 Class IV, 391 Class V (ha), 3,513 Class VI, 2,352 Class VII, 2,441 Class VIII soils.

In Edirne Province, 14.3% of the agricultural land is Class I, 41.2% is Class II, 32.2% is Class III, 5.9% is Class IV, 0.2% is Class V, 2.8% is Class VI and 3.4% is Class VII (Figure 4).

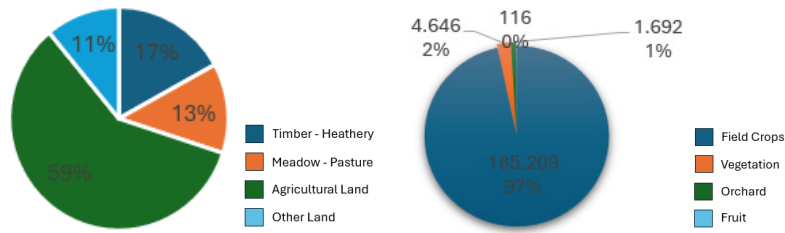

Figure 5. Land distribution in Edirne province, Distribution of the central district according to land use status (Edirne Provincial Directorate of Rural Services, 2004)

Table 5. Land Classes According to Major Soil Groups

Major Soil Groups	Soil. (%)	I. Class (%)	II. Class (%)	III. Class (%)	IV. Class (%)	V. Class (%)	VI. Class (%)	VII. Class (%)	VIII. Class (%)
Alluvial Soils	14	59	16	6	-	5	-	-	-
Hydromorphic Alluvial Soils	3	-	-	-	-	5	-	95	-
Brown Forest Soils	2	-	11	32	44	-	6	7	-
Calcareous Brown Forest Soils	32	3	26	36	10	-	14	11	-
Calcareous Brown Soils	32	6	44	38	8	-	2	2	-
Vertisols	16	1	69	30	-	-	-	-	-

(Edirne Provincial Directorate of Rural Services, 2004)

The total area of the province is 627,595 hectares. Of this area, 461,541 hectares is agricultural land and meadow pasture area and 104,228 hectares is forest land. The non-agricultural area is 61,826 hectares. Of the agricultural land, 365,976 hectares are cropland and constitute 79% of the total agricultural area, 81,279 hectares are meadow-pasture and constitute 18% of the total agricultural area and 14,286 hectares are vegetable, fruit and vineyard areas and constitute 3% of the total agricultural area (Figure 5, Table 5).

Table 6. Distribution of Edirne Province's Land by Sub-regions

District	Agricultural Land	Meadow - Pasture	Timber	Non-Agricultural	TOTAL
I. Sub Region	42.148	20.110	16.100	1.994	80.352
II. Sub Region	191.663	33.190	17.059	37.501	279.413
III. Sub Region	75.834	14.480	8.170	12.346	110.830
IV. Sub Region	70.617	13.499	62.899	9.985	157.000
Edirne	380.262	81.279	104.228	61.826	627.595
Edirne/ TR (%)	1,41	0,39	0,50	0,60	0,80
TURKIYE	26.968.000	20.500.000	20.703.000	10.184.700	78.355.700

(Edirne Provincial Directorate of Agriculture, 2004)

In the central district, which is located in Region II, there are field crops on 185,209 ha, vegetables on 4,646 ha, vineyards on 1,692 ha, and orchards on 116 ha within 191,663 ha of agricultural area.

3. 3. Population Analysis

As of 2023, the population of Edirne province: 442.834. 79.74% of this population lives in cities. While the village population was more than twice the city population in the 1950s and 1960s, the village population started to shift towards the cities after 1965.

The surface area of the province is 6.145 km². There are 68 people per km² in the province. This number is 237.22 in the central district with a population of 194,991. Central district has the highest population growth rate (Turkish Statistical Institute [TUIK], 2024).

In the 1980-2000 period, the share of the agricultural sector in the sectoral distribution of the employed has continuously decreased. While 65.3% of those employed in agriculture in 1980, this rate decreased to 49.6% in 2000. In 2000, 76.4% of employed women worked in agriculture, while 48.4% of employed men worked in the service sector. Almost all women employed in rural areas work in agriculture, while the majority of women employed in urban areas work in the service sector (Endeksa, 2024).

3. 4. Agricultural Production in Edirne

There are 42,292 households in Edirne. The number of households engaged in agricultural activities is 39,707, which is 93.9%. Of the households engaged in agricultural activities, 55.2% (23,331 units) are engaged in crop production and animal husbandry, 37.2% (15,747 units) are engaged only in crop production and 1.5% (629 units) are engaged only in animal husbandry. 2,585 households are not engaged in agricultural activities and the rate is 6.1% (Edirne Provincial Directorate of Agriculture, 2004) (Figure 6).

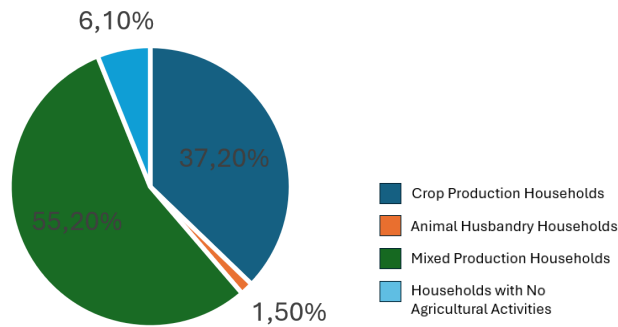

Figure 6. Distribution of Agricultural Enterprises by Fields of Activity in Edirne Province (Edirne Provincial Directorate of Rural Services 1984; 1993; Edirne Provincial Directorate of Agriculture,2004)

Agricultural production support services (distribution of inputs such as agricultural, technology, animal health, seed and breeding, and marketing) are largely provided by state institutions, cooperatives, NGOs and private sector organizations (Edirne Provincial Directorate of Agriculture, 2004).

4. EVALUATION OF URBAN AGRICULTURE - SWOT ANALYSIS

Urban agriculture practices have many advantages and disadvantages. Therefore, SWOT analysis method was used in this study to evaluate the applicability of urban agriculture in Edirne city center. SWOT analysis was used to identify and evaluate the internal and external factors that may affect urban agriculture in Edirne. This analysis is a method that focuses on strengths and weaknesses to reveal strengths, identify weaknesses and potential threats and develop plans to minimize them. In this context, SWOT analysis was used as a strategic assessment tool for the sustainable and effective implementation of urban agriculture in Edirne city center (Figure 7).

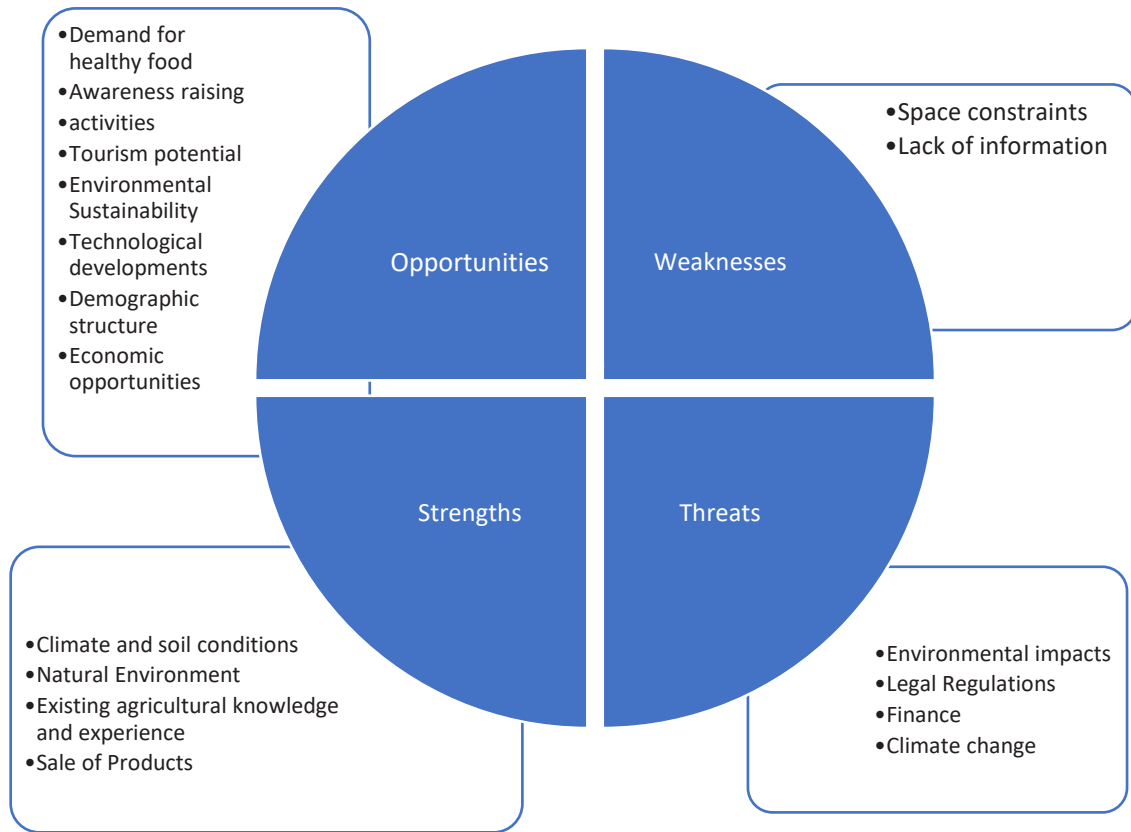

Figure 7. SWOT analysis (Prepared by the Author)

4.1. (S) Strengths

4.1.1. Climate and Soil Conditions

- Edirne province, which has a transitional climate between the Mediterranean climate and the Black Sea climate, has relatively balanced and mild weather conditions throughout the year and therefore has an ideal climate for the cultivation of various agricultural products.

- The average annual rainfall ranging between 600-700 mm provides sufficient water supply for agriculture.

- The long warm and sunny days in spring and summer support the photosynthesis and growth processes of plants. This allows many vegetable and fruit species to have more than one harvest period.

- Edirne has fertile soils enriched with alluvium brought by the Meriç River and other rivers. These soils are rich in plant nutrients and provide an excellent base for urban agriculture.

- Edirne's soils generally have neutral to slightly alkaline pH levels. This provides ideal conditions for many agricultural products, as most plants grow best in the neutral pH range.

4.1.2. Impact on the natural environment

- The ability to grow different plant species can increase soil fertility and biodiversity. This contributes to preserving natural ecosystems and promoting sustainable agricultural practices.

4.1.3. Existing Agricultural Knowledge and Experience

- Edirne is a region that has historically been engaged in agriculture and animal husbandry, and the extensive knowledge and experience of farmers in the region is a critical advantage for the planning, implementation and sustainability of urban agriculture projects.

4.1.4. Sale of Products

- Local markets in the city ensure that urban agricultural products can be easily sold.
- The ability to grow different crops increases the ability of local markets to respond to diverse consumer demands. This makes the market more flexible to fluctuations in demand.

4.2. (W) Weaknesses

4.2.1. Space constraints

- Dense residential, commercial and industrial zones in the central district prevent the availability of large areas of land suitable for agriculture. Passive areas in the city center are usually scattered in small parcels, and due to high land prices, these areas are allocated to more profitable projects such as housing and trade instead of agriculture.
- The small scale of potential urban agricultural areas limits urban agriculture to alternative methods such as hobby gardens or vertical farming, making large-scale, commercial agriculture difficult to realize.
- Vacant land in the center is often characterized by infrastructure deficiencies and contaminated soils.

4.2.2. Lack of information

- Lack of sufficient knowledge about urban agriculture among the public and local governments. It may prevent widespread implementation. It may make it difficult for the public to adopt projects.
- Failure to provide adequate support and incentives for urban agriculture projects may make the sustainability of projects difficult.

4.3. (O) Opportunities

4.3.1. Demand for healthy food

- People's demand for healthy and local food presents an important opportunity for urban agriculture practices. Fresh and organic produce grown in the city center plays a major role in meeting the healthy dietary needs of city dwellers.
- This demand provides direct support to local producers and enables faster and easier access to fresh produce for consumers.
- Consuming local food provides an environmentally friendly alternative by reducing the carbon footprint of the food transportation process.
- It increases food security in the city and reduces dependence on imported products. It also reinforces the city's residents' confidence in their food supply and stimulates the local economy.
- Increasing access to healthy and fresh food improves the quality of life in the city and positively impacts public health.

4.3.2. Awareness raising activities

- Organizing training programs and awareness campaigns on urban agriculture offers a great opportunity for the spread and success of urban agriculture practices in the central district of Edirne province.
- Activities organized for adults and children can reach a wide audience and contribute to increasing the awareness of sustainable agriculture throughout the society. The impacts of industrial agriculture can be minimized through social awareness.
- Awareness-raising activities can help city dwellers show more interest in urban agriculture and actively participate in projects in this field.

4.3.3. Tourism potential

- Edirne's rich historical and cultural heritage and existing touristic potential can be combined with urban agriculture projects to create new and attractive agro tourism opportunities.
- Urban agricultural areas close to Edirne's historical and touristic sites can increase the attractiveness of the city, contribute to the local economy, and encourage tourists to stay longer in Edirne by offering visitors an agricultural experience integrated with the cultural fabric of the city.
- Integration of urban agriculture projects with tourism can help local farmers and producers become economically stronger by enabling them to sell their products directly to tourists.
- Contributes to the development of sustainable tourism in the city and encourages the adoption of environmentally friendly tourism practices.
- It can increase tourists' awareness of natural and healthy living.

4.3.4. Environmental Sustainability

- Increasing green areas in the central district of Edirne province makes significant contributions to environmental sustainability and provides great opportunities to maintain ecological balance. Increasing green spaces helps to improve air quality in the city, reduce the urban heat island effect and improve the overall quality of life. Urban agricultural areas increase biodiversity and support the health of local ecosystems through the cultivation of diverse plant species.
- They contribute to the adoption of environmentally friendly agricultural practices and reduce the use of chemical pesticides and fertilizers. This helps to conserve soil and water resources and reduce environmental pollution.
- Urban agriculture can also offer sustainable solutions for water management and waste management. Practices such as rainwater harvesting and composting encourage water conservation and waste recycling. Such practices support sustainable resource use in the city and reduce its environmental footprint.

4.3.5. Technological Developments

- Smart agricultural technologies offer great opportunities to increase the productivity and sustainability of urban agricultural projects in the central district of Edirne province. These technologies offer various innovative solutions to optimize agricultural production processes and make resource use more efficient. By continuously monitoring plant health and growth conditions, smart agricultural technologies increase agricultural productivity and reduce resource waste.

4.3.6. Demographics

- The young and educated population living in the central district of Edirne province offers a great opportunity to increase the efficiency of urban agriculture projects with their predisposition to innovative agricultural techniques. Thanks to their ability to adapt quickly to technology and their innovative mindset, they are more willing to adopt smart agricultural technologies and modern agricultural practices. Thanks to their ability to keep abreast of the latest developments and scientific approaches in the field of agriculture, they can contribute to making urban agriculture projects more efficient and sustainable, and ensure that agricultural projects are implemented more quickly and effectively. Sustainable agricultural methods can be disseminated to wider masses under the leadership of these groups.

4.3.7. Economic Opportunities

- It offers a great opportunity to revitalize the local economy and create new job opportunities in the central district of Edirne province. Urban agriculture projects increase economic activity in the city by supporting the local production and consumption cycle. Local farmers, gardeners and agricultural entrepreneurs can take an

active role in urban agriculture projects and sell their products directly to the people of the city. This increases the income of local producers.

- The potential to revitalize the local economy is not limited to agricultural production, but also creates economic opportunities in ancillary sectors such as local food processing, packaging and distribution. Urban agriculture projects establish partnerships with local restaurants, cafes and markets, enabling local products to participate in the value chain. These partnerships contribute to the diversification and growth of the local economy.

4.4. (T) Threats

4.4.1. Environmental Impacts

- Heavy traffic, industrial activities and other sources of pollution in the city center can lead to poor air quality and soil contamination. This can prevent healthy plant growth and reduce agricultural productivity.

- Airborne pollutants can stick to plant leaves and surfaces, inhibiting the process of photosynthesis and slowing plant growth. In addition, some air pollutants, such as ozone, can damage plant tissues, reducing crop quality and reducing plant resistance to disease.

- Polluted environments can disrupt the ecological balance, creating favorable conditions for the spread of pests and diseases. This can increase farming costs and challenge the economic sustainability of urban agriculture.

4.4.2. Legal Regulations

- Legal regulations on land use and zoning plans may restrict the use of limited agricultural areas in the city center, making it difficult to initiate, expand, and sustainably conduct urban agriculture.

- The permitting and licensing processes required for urban agriculture projects to comply with legal regulations can be time-consuming and complex. These bureaucratic processes can delay the realization of projects and cause loss of motivation for entrepreneurs. Uncertainty or frequent changes in legal regulations can make long-term planning of projects difficult and increase financial risks.

4.4.3. Climate Change

- Urban agriculture projects in the central district of Edirne province may face various threats due to climate change. Climate change has significant impacts on factors such as temperature increase, drought, excessive rainfall, flooding and harmful weather conditions, which may negatively affect agricultural production.

4.4.4. Finance

- Failure to secure adequate financing for the operating costs required for urban agriculture during the growth phase of projects can negatively affect the sustainability and success of projects.

- Economic uncertainties and financial fluctuations can also negatively affect stability in the agricultural sector. Price fluctuations, increases in input costs and changes in exchange rates can challenge the profitability and financial soundness of urban agriculture projects.

Furthermore, economic recessions or sudden changes in market conditions can negatively affect the revenues and cash flows of projects.

5. POTENTIAL URBAN AGRICULTURAL AREAS FOR EDIRNE PROVINCE

Considering the results of the evaluation (SWOT analysis) and urban agriculture criteria for Edirne province, 6 potential urban agriculture areas that can set an example from the classes of residential gardens, educational gardens, institutional gardens, demonstration and market gardens, where urban agriculture can be applied in a sustainable manner were identified (Figure 8).

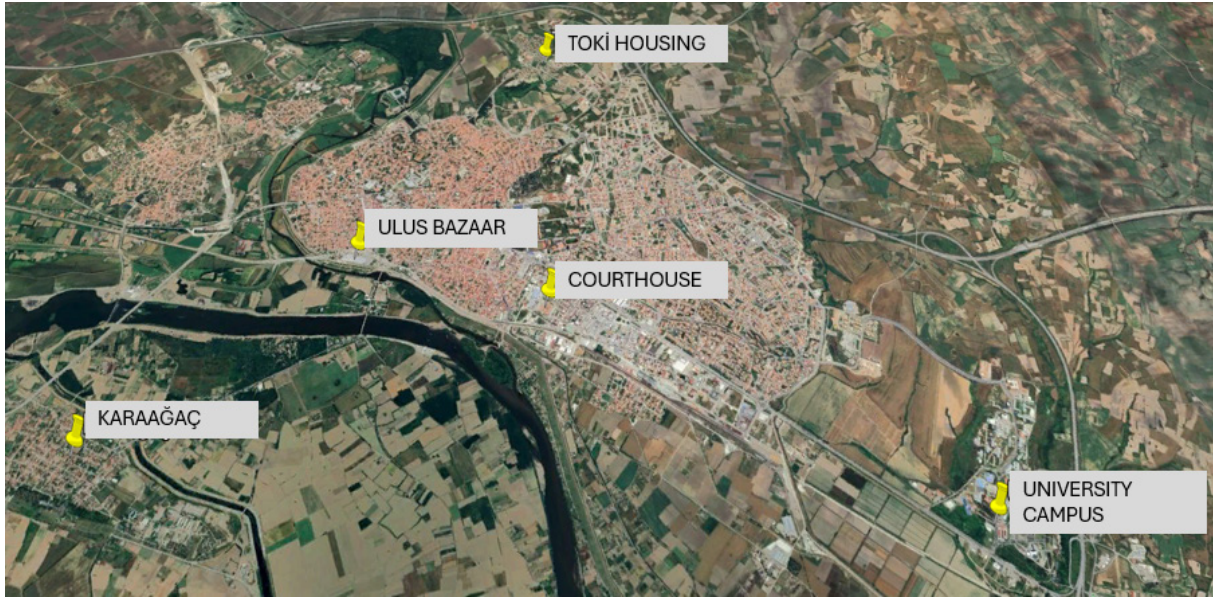

Figure 8. Potential Urban Agricultural Areas in Edirne Province (Edited from Earth, 2024)

5. 1. Housing Gardens- Toki Housing

The Toki housing in Barutluk neighborhood of the central district is located in a densely populated urban area that offers passive areas suitable for agriculture. Urban agriculture practices in this area can both increase food production through efficient use of existing green spaces and promote social integration and environmental awareness within the community. Furthermore, the fact that there are many individuals interested in agricultural activities among the residents of TOKI housing has the potential to increase the success of urban agriculture in these areas.

Figure 9. Edirne Province Potential Urban Agricultural Areas

5. 2. Educational Gardens - Trakya University Campus

Balkan Campus has large green areas and usable open spaces. These areas are suitable for agricultural activities and are ideal for creating educational gardens and community gardens. The university environment is the perfect place for agricultural education and research. Students and academics can study urban agriculture projects, conduct research and find hands-on learning opportunities. Residents living in close proximity to the university can participate in urban agriculture projects, receiving education and contributing to local food production. This can increase social interaction and solidarity within the community.

Figure 10. Educational Gardens - Trakya University Campus

5. 3. Institution Gardens - Courthouse

Edirne Courthouse, located in İstasyon neighborhood, is strategically located in the city center, where many people pass by on a daily basis. This increases the visibility of agricultural activities and spreads awareness. The courthouse and its surroundings have large and often unused open spaces. These areas can be utilized and greened for urban agriculture activities with the employees of the institution and the surrounding community. By participating in urban agriculture projects, courthouse staff and daily visitors can both receive training and actively engage in gardening. This can reduce employee stress levels and create a healthier environment in the workplace. Institutional gardens can help adopt environmentally sound practices and sustainable agricultural techniques. If an important institution like the Courthouse leads the way, it can inspire other public and private organizations.

Figure 11 Potential Urban Agricultural Area in Edirne Province

5. 4. Demonstration Gardens - Selimiye Square

Selimiye Mosque and Square is one of the most important historical and touristic areas of Edirne. Demonstration gardens in this area can contribute greatly to the promotion of urban agriculture by attracting a large number of visitors. The central location of the square ensures high visibility of the demonstration gardens. This can raise awareness and inspire both locals and tourists about the benefits of urban agriculture. The demonstration gardens provide an excellent setting for educational programs and workshops. Students, tourists and locals can gain practical knowledge on sustainable farming techniques and plant cultivation in these areas.

Figure 12. Edirne Province Potential Urban Agricultural Area

5. 5. Market Gardens - Ulus Bazaar

Ulus Bazaar is one of the busiest shopping destinations in Edirne. This density ensures that market gardens are seen and noticed by a large number of people, thus increasing awareness of urban agriculture. Market gardens provide market-goers with direct access to fresh and local food products. This is a great advantage for both vendors and consumers and increases local food security. Market gardens in the market area allow local producers and farmers to sell their products directly. This supports the local economy and increases the income of small-scale producers. Green spaces in the market area can be integrated into urban regeneration projects, beautifying the environment and increasing the amount of green space in the city. This provides environmental benefits and improves the quality of life in the city.

Figure 13. Potential Urban Agricultural Land in Edirne Province

5. 6. Hobby Gardens - Karaağaç Region

Karaağaç is a region close to the city center but with large and passive areas. These areas are of suitable size and potential for hobby gardens and provide an ideal environment for individuals to carry out personal agricultural activities. The Karaağaç region is generally quieter and away from residential areas. This increases the demand for hobby gardens and provides an environment where residents can be in touch with nature. Karaağaç is a region with a culture that is intertwined with agriculture and nature. Hobby gardens are generally well received by local residents and have become a popular activity among community members. This allows hobby garden owners to share knowledge and experience and increase social interaction.

Figure 14. Edirne Province Potential Urban Agricultural Area

6. CONCLUSION

This study was conducted to evaluate the feasibility of urban agriculture in Edirne city center. During the research process, the definition and importance of urban agriculture, Edirne's potential, applicability criteria and various urban agriculture practices were discussed. It was determined that urban agriculture has significant impacts in various areas such as food security, environmental sustainability, social solidarity and economic contributions. Considering the current demographic structure, land use and infrastructure of Edirne, it has been revealed that there are suitable areas for urban agriculture and many benefits can be provided to the city with the effective use of these areas.

In the study, the strengths, weaknesses, opportunities and threats of urban agriculture in Edirne were evaluated using SWOT analysis. The strengths of urban agriculture in Edirne include Edirne's agricultural production culture and history, and favorable climate. These factors constitute an important basis for urban agriculture practices. Weaknesses, on the other hand, are identified as the fact that urban agriculture is not yet sufficiently known, infrastructure deficiencies and the necessary legal regulations have not been fully implemented. In terms of opportunities, urban agriculture has the potential to increase food security, support the local economy and strengthen social solidarity in Edirne. In addition, urban agriculture projects are expected to make significant contributions to environmental sustainability efforts in the city. Threats are identified as climate change, economic fluctuations and urbanization of agricultural lands. Managing these threats is critical to the success of urban agriculture projects.

The feasibility of urban agriculture in Edirne city center is high and the social, economic and environmental sustainability of the city can be increased by implementing these practices. With proper planning and management, urban agriculture can be considered as a strategic development tool for the city of Edirne. In this context, the support of local governments and other relevant institutions, public education and awareness raising, encouraging social participation and making the necessary legal arrangements are of great importance. Financial support and incentives should be provided for urban agriculture projects and social solidarity should be strengthened through these projects. The importance of social solidarity and the difficulty of food supply in this process are experienced as a result of natural disasters with high destructive effects such as earthquakes. While climate change is an important threat on a global basis, it is extremely important to increase urban agriculture studies in order to raise awareness.

In our country, it is seen that there is no legal regulation on urban agriculture in terms of legal administration. However, in recent years, it is observed that local governments have been carrying out up-to-date studies with the increase in implementation examples. In this context, in Edirne, the Chamber of Agriculture, which organizes the producers in agriculture, the Chamber of Agricultural Engineers, which directs agriculture and supports the

producers, the Provincial Directorate of Food, Agriculture and Livestock, the Open Prison Directorate, which provides vegetables and other products to the city markets, Edirne Municipality and NGOs carry out joint activities in order to raise awareness of the citizens and increase agricultural activities. The activities focus on Karaağaç, Yıldırım and Yeni İmaret neighborhoods where agricultural activities are intensive and spread throughout the city.

In this research, qualitative methods were used to explain, analyze and interpret. However, in future studies on the subject, potential areas can be identified with the help of geographical information systems or the evaluability of the proposed areas within the scope of agriculture can be formulated and investigated qualitatively. The method used in the study can be used in cities with agricultural population and land potential.

REFERENCES

- Akyol, M. (2013). Kentsel Tarım İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Kentsel Tarım Tasarım Kriterlerinin Belirlenmesi. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aşiloğlu, F. & Çay, D. (2018). Community Gardens, 4th International Conference on New Trends in Architecture and Interior Design Proceedings Book, St. Petersburg, Russia, 138-146
- Aydoğdu, R. & Koç, C. (2023). Hevsel Bahçeleri'nin Kentsel Tarım Alanı Olarak Değerlendirilmesi. *Çomü Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 212–228. Doi: 10.33202/Comuagri.1331382
- Bailkey, M. & Nasr, J. (2000). From Brownfields to Greenfields: Producing Food in North American Cities. *Community Food Security News*. Fall 1999/Winter 2000:6-9.
- Bostancı, P. (2020). Kentsel Tarım Kavramı ve Uygulanabilirliğinin Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Camps-Calvet, M.; Langemeyer, J.; Calvet-Mir, L.; Gomez-Baggethun, E. Ecosystem services provided by urban gardens in Barcelona, Spain: Insights for policy and planning. *Environ. Sci. Policy* 2016, 62, 14–23.
- Chenarides, L., Grebitus, C., Lusk, J. L. & Printezis, I. (2021). Who Practices Urban Agriculture? An Empirical Analysis of Participation Before and During The COVID-19 Pandemic. *Agribusiness*, 37(1), 142-159. Doi: 10.1002/Agr.21675.
- Clerino, P., & Fargue-Lelièvre, A. (2020). Formalizing Objectives and Criteria for Urban Agriculture Sustainability with a Participatory Approach. *Sustainability*, 12(18), 7503.
- De Zeeuw, H., Van Veenhuizen, R., & Dubbeling, M. (2011). The Role of Urban Agriculture in Building Resilient Cities in Developing Countries. *Journal of Agricultural Science*, 149(S1), 153–163. Doi: 10.1017/S0021859610001279
- Edirne Provincial Directorate of Rural Services (1984). Edirne İli Verimlilik Envanteri. *Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları*, TOVEP Yayın No: 34/741, S. 40, Ankara.
- Edirne Provincial Directorate of Rural Services (1993) Edirne İli Arazi Varlığı. *Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları*, İl Rapor No: 22, S. 74, Ankara.
- Edirne Provincial Directorate of Agriculture (2004). İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi Edirne Tarım Master Planı, Retrieved 10.02.2024 From <https://edirne.tarimorman.gov.tr/>
- Eldek, K. & Kan, A. (2023). Kentsel Tarım Kavramı, Türkiye ve Dünyadaki Uygulama Örnekleri, *Ahi Evran Akademi*, 4(2), 21-348
- Endeksa, Retrieved 10.02.2024 From <https://www.Endeksa.Com/Tr/Analiz/Turkiye/Edirne/Merkez/Demografi>
- Ertürk K. N. & Yıldırım. C. (2019) Küba'da Kentsel Tarım Uygulamaları: Havana Örneği, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 149-162. Retrieved From <https://Orcid.Org/0000-0001-6027-5047>
- EOİ. (2024). Edirne Özel İdaresi, Retrieved 10.02.2024 From <http://Edirneozelidare.Gov.Tr/Cografi-Yapi-02-03-2013#:~:Text=Edirne%2C%20Marmara%20B%C3%B6lgesi'nin%20Trakya,Ve%20C%87anakkale%20iliri%20ile%20C%27evrilidir.>
- ETMP (2005) Edirne Agriculture Master Plan, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi 2005 Ocak Retrieved 10.02.2024 From <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/belgeler/master/edirne.pdf>

- Google Earth, Retrieved 10.02.2024 From <https://Earth.Google.Com/Web/Search/Edirne/@41.66887555,26.5733244,48.81440253a,13895.96866129d,35y,0h,0t,0r/>
- Kaldjian, P. (1997). Istanbul: Opportunities In Urban Agriculture. Arid Lands Newsletter, *Arizona University*, USA.
- Kanbak, A. G. (2018). Endüstriyel Tarımın Ekolojik Krizine Karşı Kentsel Tarım Bir Çözüm Olabilir Mi? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Karakaya A. B. (2022). Kentsel Tarım Ürünü Olarak Hobi Bahçeleri Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Örneği. In Mimarlık & Planlama & Tasarımda Araştırma ve Değerlendirmeler-II, 29–47. Retrieved From www.Gecekitapligi.Com
- Kıran A. İ. & Yücel S. D. K. (2022) Kentlerin Geleceğinde Bir Çözüm Olarak Kentsel Tarım ve İstanbul’un Tarihi Kent Bostanları: Yedikule ve Piyalepaşa Bostanı. 9. *Türkiye Şehircilik Kongresi Planlamanın Birikimi, Zemini ve Ufku Bildiriler Kitabı*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, 359-385
- Lohrberg, F., Lička, L., Scazzosi, L., & Timpe, A. (Eds.). (2016). Urban Agriculture Europe. *Jovis*.
- Madre, F.; Vergnes, A.; Machon, N.; Clergeau, P. Green roofs as habitats for wild plant species in urban landscapes: First insights from a large-scale sampling. *Landsc. Urban Plan.* 2014, 122, 100–107.
- MGM (2024). Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Retrieved 10.02.2024 From [https://tr.Wikipedia.Org/Wiki/Edirne_\(il\)](https://tr.Wikipedia.Org/Wiki/Edirne_(il))
- Mougeot, L. J. A. (2000). Urban Agriculture: Definition, Presence, Potentials And Risks, And Policy Challenges Cities Feeding People Series. Retrieved From <http://www.idrc.ca/cfp>
- Poulsen, M.N., Spiker, M.L. (2014). Integrating Urban Farms into the Social Landscape of Cities Recommendations for Strengthening the Relationship Between Urban Farms and Local Communities. Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. Johns Hopkins Center for a Livable Future-Lerner Fellowship and a fellowship from the Johns Hopkins Environment, *Energy, Sustainability, and Health Institute*. <https://ucanr.edu/blogs/UrbanAg/blogfiles/25903.pdf>
- Rasouli, S. (2012). Sürdürülebilir Kentsel Tasarımda Kentsel Tarımın Rolü, “İstanbul Örneği” [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Solduk, B. B. (2010). Sürdürülebilir Kentsel Gelişimin Sağlanması Açısından Kentsel Tarımın Rolü, “İstanbul Metropolitan Alan” Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tandoğan, O. & Özdamar, E. G. (2022). Kentsel Tarımın Tarihsel Süreç İçinde Değişimi. *İdealkent*, 13(35), 221–251. Doi: 10.31198/idealkent.952387
- Tomar, A. (2013). Kentlerde Yoksulluk ve Atıkların Değerlendirilmesinde Kentsel Tarım, TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu, 419-429
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Retrieved 10.02.2024 From <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Search/Search?Text=N%C3%Bcfus>
- Türker, B. H. (2020). Kentsel Tarım Uygulama Yaklaşımı: Uşak Kenti Örneği [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Türker, B. H. & Akten, M. (2020). Üretken Bir Arazi Kullanımı: Kentsel Tarım. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 6(1), 11–24.
- United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), 2020. Chapter 1: Urbanization and Cities: Trends of a New Global Force. World Cities Re-port 2020: The Value of Sustainable Urbanization. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), Nairobi, Kenya, pp. 1–418

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.12.2024 ✓Accepted/Kabul: 27.12.2024

DOI:10.30794/pausbed.1594393

Research Article/Araştırma Makalesi

Takıcak, S. B. (2025). "İstanbul'dan Avusturya'ya Matematikle Geçen Bir Ömür: Osmanlı Mühendislerinden Aram Margosyan'ın (1853-1931) Biyografisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 313-332.

İSTANBUL'DAN AVUSTURYA'YA MATEMATİKLE GEÇEN BİR ÖMÜR: OSMANLI MÜHENDİSLERİNDEN ARAM MARGOSYAN'IN (1853-1931) BİYOGRAFİSİ

Semiha Betül TAKICAK*

Öz

İstanbul doğumlu olan Aram Margosyan, Osmanlı bilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Eldeki bu makalede, Margosyan'ın biyografisini ortaya koymak amacıyla yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kaynaklar literatürde ilk defa incelenmiş, temasta olduğu kurumlarla iletişime geçilmiştir. Paris École des Ponts et Chaussées'de mühendislik eğitimi alan Margosyan'ın fotoğrafları ve öğrenim hayatı hakkındaki bilgiler bu okulun arşivinden elde edilmiştir. Osmanlı'da Nafia Nezareti'nde Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne kadar yükselen Margosyan'ın memuriyeti hakkındaki bilgilere Osmanlı Arşivi ve demiryolları tarihi konulu kaynaklardan ulaşılmıştır. Aynı dönemde, Osmanlı'nın ilk sivil mühendislik okulu olan Hendese-i Mülkiye'deki hocalığı hakkında detaylı taramalar yapılmıştır. Yurt dışı bilimsel kaynaklarda Margosyan'dan bahseden metinlerin detaylı okunması neticesinde, Margosyan'ın Osmanlı'daki diğer figürlerden farklı olarak, çalışmalarına uzun yıllar atfı yapıldığı, Avrupa'daki matematikçiler ağına entegre olduğu, ek olarak Fransızca çok sayıda makale yayımladığı saptanmıştır. 1920'lerde Avusturya Strobl'a yerleşen Margosyan 1931 yılında burada vefat etmiştir. Strobl kilisesi aracılığıyla eşi, ölüm belgesi ve yaşadığı villa hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Bilim Tarihi, Osmanlı Matematik Eğitimi, Aram Margosyan, Biyografi.*

FROM ISTANBUL TO AUSTRIA, A LIFE WITH MATHEMATICS: BIOGRAPHY OF THE OTTOMAN ENGINEER ARAM MARGOSSIAN (1853-1931)

Abstract

Aram Margossian, born in Istanbul, occupies an important place in the history of Ottoman science. In order to uncover Margossian's biography, this article has examined various domestic and foreign sources for the first time in the literature and contacted the institutions with which he was in contact. Photographs of Margossian, who studied engineering at the École des Ponts et Chaussées in Paris, and information about his educational life were obtained from the school's archives. Information about Margossian's civil service, which saw him rise to the position of General Director of Railways in the Nafia Nezareti (Ministry of Public Works) in the Ottoman Empire, was obtained from the Ottoman archives and sources on the history of the railways. During the same period, detailed research was carried out on his teaching at Hendese-i Mülkiye (Civilian School for Engineering), the first civil engineering school in the Ottoman Empire. As a result of a detailed reading of the texts mentioning Margossian in foreign scientific sources, it was found that, unlike other figures in the Ottoman Empire, Margossian's works were cited for many years, and he was integrated into the network of mathematicians in Europe and, in addition, he published many articles in French. In the 1920s, Margossian settled in Strobl, Austria, where he died in 1931. Information about his wife, his death certificate, and the villa where he lived has been found through the Strobl church.

Keywords: *History of Science, Mathematics Education in Ottoman Empire, Aram Margossian, Biography.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, KASTAMONU.
e-posta: sbtakicak@kastamonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8196-5589>)

1. GİRİŞ

Osmanlı'nın en güvendiği gayri müslim topluluk "*millet-isâdıka*" (güvenilir vatandaş) olarak anılan Ermenilerdir. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı bürokrasisinde ön plana çıkmaya başlayan Ermeniler, devletin üst kademelerinde önemli görevler yürütmenin yanı sıra, Osmanlı'da ticaret, kültür, sanat hayatında da yer edinmişlerdir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra kurulan nezaretlerde (bakanlıklarda) görev alan Ermenilerden Maliye Bakanı Agop Kazazyan Paşa (1836-1891), Hariciye (Dış İşleri) Bakanı Gabriel Noradunkyan Efendi (1852-1936) öne çıkan isimlerdendir. Aram Margosyan'ın da çalıştığı Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) başta olmak üzere, bütün nezaretlerde görev almışlar, yabancı dillere vakıf olduklarından özellikle Hariciye Nezâreti Tercüme Odası'nda yoğun olarak bulunmuşlardır. Burada Dadyan ailesi adından en çok söz ettiren ailedir. Mimarîde ise Balyan ailesi, Çırağan Sarayı başta olmak üzere, pek çok mimarî esere imza atmış ve devletin özel mimarı durumuna gelmişlerdir. Tatyos Efendi (1858-1913), Bimen Şen (1873-1943) gibi müzisyenler Türk müzikisi dalında başarılı bestekârlar olarak katkı sağlamışlardır (Çelik, 2014: 187–190). Manas ailesi mensupları saray ressamlığı başta olmak üzere çeşitli diplomatik görevlerde de bulunmuşlardır. İtalya'da tahsil gören ve bu aileye mensup olan Rafael Manas (ö. 1780), I. Mahmud (1730-1754), III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa (1757-1774) portlerini çizmiştir (Pamukciyan, 2003: 42–44). Bu örnekleri bilimsel çalışmalar yapan Ermenileri de dâhil ederek genişletmek mümkündür.

Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde bilim ve düşün hayatına çeşitli şekillerde katkı sağlayan Ermeni entelektüelleri mevcuttur (Bozkuş, 2020: xi–xii). Posta-telgraf müdürlüğü yapmış ve Halkalı Ziraat Mektebi'nin açılmasında öncülük etmiş olan Kirkor Ağaton (1823-1868), Mekteb-i Harbiye'de veterinerlik üzerine dersler verip eserler kaleme alan Minas Benliyan (ö. 1908), Paris astronomi birliğine üye olmanın yanı sıra tıp alanında eserler veren Nazaret Dagavaryan (ö. 1915) tabii ve tatbiki bilimler alanında çalışmaları olan Ermeni entelektüellerinden bazılarıdır (İhsanoğlu vd., 2006: 181, 381, 544). Söz konusu dönemde çalışmalarıyla ve alana katkılarıyla ön plana çıkan Ermeni matematikçiler de mevcuttur. Hamazasb Haki ve Kirkor Kömürçüyan Osmanlı Son Dönemi'nde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme aldıkları eserleri ve eğitim hayatına yaptıkları katkılar ile dikkate değer isimlerdir. Hamazasb Haki (1867-1944) öğretmenlik ve müfettişlik yapmanın yanı sıra Salih Zeki (1864-1921) ile geometri konulu bir dizi ders kitabı hazırlamıştır. Kirkor Kömürçüyan (1868-1958) Erken Cumhuriyet Dönemi'nde matematik ders kitaplarının seçim komisyonunda yer almış, çoğu muhasebe alanında olmak üzere kırkı aşkın telif eser kaleme almıştır. Ayrıca Marmara Üniversitesi temelini oluşturan Hamîdiye Ticaret Mektebi Âlisi'nde müdürlük yapmıştır (Dosay Gökdoğan vd., 2024: 191-192, 354-355). Bu isimlere ek olarak Aram Margosyan, gerek yurt dışındaki bilimsel tanınırlığı gerekse Osmanlı mühendislik ve matematik eğitimine yaptığı katkılarla Osmanlı bilim insanları arasında mümtaz bir yere sahiptir.

Nafia Nezaretine bağlı olarak uzun üzere mühendis sıfatıyla çalışan Aram Margosyan (bkz. Şekil 1), bu kurumda Demiryolları Genel Müdürlüğüne kadar yükselmiştir. Burdaki göreviyle eş zamanlı olarak Osmanlı'nın ilk sivil mühendislik okulu olan Hendese-i Mülkiye'de fen, mühendislik ve matematiğe ilişkin dersler vermiş, bu okulda okutulmak üzere Osmanlıca ders kitapları kaleme almıştır. 1908 yılında yurt dışındaki tanınırlığının kaynağı olan sihirli karelere ilişkin *De L'ordonnance Des Nombres Dans Les Carrés Magiques Impairs* adlı kitabı Fransızca olarak yayınlayan Margosyan, 1909 yılında artık devlete bağlı herhangi bir memuriyette çalışmamaktadır. Bu kitabında bir de, kendi adıyla "*Margossian Method*" şeklinde anılan ve 2000'li yıllara değin atıf alan sihirli kareler üretme yöntemini tanıtmıştır. Bu başarıya ulaşabilen Osmanlı son dönem matematikçisi yoktur (Eden ve Takıcak, 2022; Margossian, 1908). Margosyan Avrupa'daki yayınlarını, adının Osmanlıca yazımından farklı olarak "*Aram Margossian*" şeklinde imzalamıştır. *L'Enseignement Mathématique* (Margossian, 1931, 1935) ve *Sphinx-Œdipe* Fransızca matematik dergilerinde yine sihirli kareler konulu yirmiyi aşkın soru-cevap, makale (Boucard, 2022: <https://shs.hal.science/halshs-04193494>) yayınlamıştır. *Sphinx-Œdipe*'in 1912 tarihli bir sayısında açık bir matematik sorusuna bir çözüm getirmeye çalışması Osmanlı matematik tarihinde eşine az rastlanır bir durumdur. Gerek Fransızca yazdığı 1908 tarihli kitabının Avrupaki yankılarıyla (Eden ve Takıcak, 2022: 3–4), gerekse yabancı dergilerde yaptığı yayınların niceliği ve niteliği ile (Takıcak ve Eden, 2023: 40–48), Osmanlı'da kendi döneminde

matematik alanında, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu mahiyette matematikçi yoktur¹. Margosyan'ın bilimsel hüviyetinin önemine binaen hakkında yapılacak detaylı bir biyografik çalışmayı haketmektedir.

Margosyan'ın sihirli karelere ilişkin Fransızca kitabı (Eden ve Takıcak, 2022), Osmanlıca analiz kitabı (Kökcü, 2013) ve kinematik kitabı (Eden ve Takıcak, 2024) ile istatistik konulu makalesi (Takıcak ve Eden, 2023) daha önce bilimsel olarak değerlendirilmiştir. Eldeki bu makalede sadece Margosyan'ın biyografisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çalışma süresince Margosyan'dan bahseden yurt dışı ve yurt içi kaynaklar tespit edilerek gözden geçirilmiş, özellikle yerel kaynaklarda daha önce bahsedilmeyen Avrupa dergilerindeki yayınları tespit edilmiştir. Yurt dışı kaynaklarda ilk olarak, Margosyan'ın Paris'teki okulu École des Ponts et Chaussées'de (kısaca EPC) arşiv biriminden elimizdeki tek fotoğrafının yanı sıra öğrenim hayatı hakkındaki bilgi ve belgeler elde edilmiştir. EPC'den mezun mühendislerin kurduğu bir derneğin bültenindeki Margosyan'ın kayıtları sayesinde yıllara göre Osmanlı'da hangi görevleri yürüttüğü ve ikâmetini tespit etmek mümkün olmuştur. Fransız Millî Arşivi taranmış ancak kardeşinin ikâmeti dışında kayda değer bir veriye ulaşılamamıştır. Ayrıca, yurt dışı kaynakların taranması neticesinde Margosyan'ın Avrupa'daki *network*'unu tespit etmek mümkün olmuştur. *Les Amis des Nombres* (Sayıların Dostları) adlı derneğe üyeliği, *Encyclopédie des Sciences Mathématiques* adlı ansiklopediye yaptığı danışmanlık, Fransızca matematik dergisi *Sphinx-Ceipe* dergisinin kurucuları arasında yer alması gibi bilgilere Margosyan'ın adının geçtiği kaynaklarda yapılan detaylı okumalar neticesinde ulaşılmıştır (Takıcak ve Eden, 2023: 40–48). Osmanlı Tarihi açısından ise Margosyan hakkında Osmanlı Arşivi etrafıca taranmıştır. Türkiye'deki kütüphanelerde Nadir Eserler kütüphaneleri² başta olmak üzere özellikle çeşitli kaynaklarda bahsedilen (Eden ve Takıcak, 2024: 8–10) Margosyan'ın Osmanlıca kitaplarının izi sülmuştür. Sicil-i Âhval'deki memur sicil kaydı ile eserlerinde ve makalelerinde kullandığı ünvanların örtüşenleri tespit edilmiş ve detaylandırılmıştır. Margosyan'ın Paris'e gitmeden önce İstanbul'da eğitim gördüğü, Pakalın'ın deyimiyle "*Ermeni Mektebi*"nin (Pakalın, 2008: 74) tam olarak hangisi olduğu tespit edilememiştir. Paris dönüşü hemen Nafia Nezareti'nde istihdam olan Margosyan'ın demiryollarındaki kariyeri hakkında ise Osmanlı Arşivi ve demiryolları tarihi hakkındaki kaynaklar dolayısıyla çok detaylı bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Bu göreviyle eş zamanlı yürüttüğü Hendese-i Mülkiye'deki hocalığı hakkında ise durum farklıdır: Bu kurumdaki görevinin izini sürebildiğimiz tek kaynak Çağatay Uluçay ve Enver Kartekin'in öğrenci anılarına da dayanarak kaleme aldıkları *Yüksek Mühendis Okulu* (1958) adlı eseri olmuştur (Uluçay ve Kartekin, 1958). 1909 yılında artık, hem demiryollarındaki hem de Hendese-i Mülkiye'deki görevlerini yürütmediğini bildiğimiz Margosyan, 1917 yılında halen İstanbul'dadır. Muhtemelen mütareke döneminde ülkeyi terk etmiş olmalıdır. Sonrasında 1920'li yılların başında Avusturya'daki Strobl adlı bir kasabaya eşiyile birlikte yerleşmiştir. 1931 yılında Strobl'da vefat eden Margosyan'ın ölümü ve yaşadığı villa hakkındaki bilgilere ise söz konusu kasabanın kilisesi ile iletişime geçilmek suretiyle ulaşılmıştır. Tüm bu araştırma serencamı neticesinde Aram Margosyan hakkında elde edilen tüm biyografik malumat, eldeki bu makalede ortaya konulacaktır.

1 Margosyan'ın matematiksel çalışmalarının dönemindeki diğer Osmanlı matematikçileriyle karşılaştırılarak etrafıca değerlendirildiği makalenin yayın süreci devam etmektedir: S. Betül Takıcak & Alp Eden, "Participating in the Dialogue: The Life and Works of Aram Margossian".

2 Söz konusu Nadir Eserler kütüphaneleri şunlardır: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (kısaca NEK), İstanbul Teknik Üniversitesi NEK, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Birimi, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi NEK, Marmara Üniversitesi NEK, Milli Kütüphane Nadir Basma Kitaplar, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu.

Şekil 1. Stephan Aram Margossian (Kaynak: EPC, Session 1876-1877, Photographies des élèves, no. 17)

2. AİLESİ

2.1 Eşi Maria Timek Margosyan

Maria Timek Margosyan (veya Margossian) (bkz. Şekil 2) 10 Şubat 1873 Viyana-Avusturya doğumludur³. Aram ve Maria Margosyan çifti 1898’de İstanbul Ermeni Kilisesi’nde evlenmişlerdir (bkz. Şekil 9). 1926 tarihli yerel bir gazetede, Maria Margossian’ın köpeğinin çevredeki insanlara zarar vermesinden dolayı yerel mahkemede para cezasına çarptırıldığını bildirmektedir. Dolayısıyla, 1926 tarihinde Margosyan çifti Strobl’da yaşamaktadır (Salzburg Chronicle, 18 Temmuz 1926: 157). Maria Margossian, 1975 yılında 103. yaşında Strobl’da vefat ettiğinde kasabanın en yaşlı kişisidir (Stehrer, 1998: 259).

Maria Margossian, die älteste Stroblerin (Foto E. Brunner)

Şekil 2. Maria Margossian (Margosyan) (Kaynak: Stehrer, 1998: 259)

³ Strobl Kilisesi çalışanı Marietta Sams, Maria Margosyan’ın ölüm belgelerini şahsi e-postalar aracılığı ile Mart 2022 tarihinde yazara iletmıştır. Söz konusu belgelerde Maria Margosyan’ın doğum tarihi de yer almaktadır.

2.2 Babası Krikor Margosyan

Aram Margosyan'ın babası Krikor Margosyan (bkz. Şekil 3) 1821 yılında İzmir'de dünyaya gelmiş, 1888'de İstanbul'da vefat etmiştir. Krikor Margosyan'ın babası bir Avrupa Tüccarı olan Stephan Margosyan'dır (Güven, 2020: 45; BOA. DH.SAİDd. 4/350). Rusça, İngilizce, Farsça dâhil dokuz dil bilen Krikor Margosyan, İzmir'deki Mesropyan Ermeni Mektebi'nde öğrenim gördükten sonra Moskova'da yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Ardından Londra'ya geçerek burada bir ticarethanede çalışmıştır (Kayaoğlu, 2013: 212–213). Rusça bilmesi dolayısıyla Kırım Harbi Müzakerelerine katılmıştır. Hindistan ile ticarî ilişkileri bulunan Krikor Margosyan, Londra'dan Hindistan'a giden gemilerin acenteliğini yürütmüştür (Pamukciyan, 2003: 47–49). Girit'teki Mustafa Paşa aracılığı ile girdiği Babiâli Tercüme Odası'nda on yıldan fazla çalışmış, bu görevi ile eş zamanlı olarak Bab-ı Zaptiye ve Bab-ı Seraskeri'de tercümanlık ve Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca hocalığı yapmıştır. 1864'te Süveyş Kanalı Fevkalade Komiserliği'nde tercümanlık ve kâtiplik hizmetinde bulunmuş, 1865'te Bab-ı Seraskeri Tahrirât-ı Ecnebiye Müdürlüğü görevine getirilmiş, 1869-1872 yılları arasında ise aynı kurumun Tercüme Odası Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1878 yılında Mekteb-i Sınâî Müdürlüğü'ne atanmış, 1879 yılında emekliye ayrılmıştır (Kılıç, 2012: 98). Yirmi yıl devlet hizmetinde görev yapan Krikor Margosyan, Ermeni Patrikhanesi'nde de çeşitli görevlerde çalışmış ve Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin hazırlanmasında görev almıştır. 1852'de, Sahak Efendi Abroyan (1823-1900) ile birlikte, *Noyyan Ağavni (Nuh'un Güvercini)* isimli haftalık bir gazete çıkarmıştır. 1852-1853 yılları arasında şahsi matbaası da bulunan Margosyan Efendi'nin Osmanlıca yazdığı Fransızca iki ciltlik gramer kitabı ile ilk baskısını 1855'te yapan *Hristiyan İtikatları Hakkında Muhtasar Bilgiler* başlıklı Ermenice bir ders kitabı da vardır (Güven, 2020: 45–46; Margosyan, 1859; Pamukciyan, 2003: 47–49; BOA. DH.SAİDd. 4/350). Bu eser Serviçen Matbaasında basılmıştır (Tuğlacı, 2004: 16).

Şekil 3. Krikor Margosyan (Kaynak: Zartanyan ve Zartanyan, 1911: 213)

2.3 Kardeşi Kegām Margosyan

Kegām Margosyan (Kéghan Margossian) 1860 Pera, İstanbul doğumludur (EPC, 1851-1879: 71). 25 Aralık 1878 İzmir doğumlu olan eşi Takoulu Margossian ile birlikte Marsilya'da (Marseille, Bouches-du-Rhône) ikamet etmişlerdir (ANF. BB/34/473.BB/11.11850x30). Abisi Aram Margosyan gibi École des Ponts et Chaussées'e başlamış ancak okuldan mezun olamamıştır (Lacourt, 2020: <https://www.Ecoledesponts.fr/download/155702>; EPC, 1851-1879: 71). 1877'de okulun hazırlık kurslarına katılmış, 9 Kasım 1878'de okula kayıt olmuş ve 1879 yılında istifa ederek (démissionnaire) okuldan ayrılmıştır (EPC, 1851-1879: 71). Abisi Aram Margosyan'ın da kurucu üyesi olduğu École des Ponts et Chaussées Mezunlu Mühendislerin Dostluk Derneği'nin (Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées) 1912 tarihli bülteninde Osmanlı'da Nafia Nezareti'ne bağlı mühendis olarak çalıştığı belirtilmektedir (Ponts Alliance France, 1912: 50, 64).⁴ İzmir Kasaba Demiryolu'nda kontrol memuru olarak da görev yaptığı bilinmektedir (Kolay, 2011: 244). Kegām Margosyan'ın edebiyat konulu Arapça bir kitabı mevcuttur. Bu kitabın kapağında Krikor Margosyan'ın oğlu olduğu yazmaktadır (Margosyan, 1308: 1).

3. YAŞAMININ ERKEN DÖNEMLERİ

Aram Margosyan 21 Eylül (EPC, 1851-1879: 55)⁵ 1269^H/1853^M yılında⁶ İstanbul'da, Krikor Margosyan Efendi'nin⁷ oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Güven, 2020: 45; İhsanoğlu vd., 2011: 22; BOA. DH.SAİDd. 6/13). Annesinin adı Horopsima Dedeyan'dır (EPC, 1851-1879: 55). İstanbul'da Ermeni Mektebi'nde okuduktan sonra (Pakalın, 2008: 74) Eylül 1868 tarihinde Nafia Nezareti'ne bağlı memur olarak Paris'e gönderilmiştir. Paris'te bir çeşit devlet bursiyeri olarak bulunan Margosyan'ın öğrenimi boyunca yol ve ikamet harcamalarını da kapsayan masrafları devlet tarafından karşılanmıştır (BOA. A.)MKT.MHM. 432/22).

Margosyan Paris'te ilk olarak (muhtemelen lise düzeyinde) ticaret üzerine eğitim veren l'École du Commerce adlı okulda bir süre öğrenim görmüş (EPC, 1851-1879: 55), sonrasında yine Paris'teki École des Ponts et Chaussées'e (Yollar ve Geçitler Okulu) kabul edilmiştir (İhsanoğlu vd., 1999: 360; Pakalın, 2008: 74; BOA. DH.SAİDd. 6/13).

4. ÉCOLE DES PONTS ET CHAUSSÉES'DEKİ ÖĞRENCİLİĞİ

Osmanlı'da XIX. yüzyılda eğitim alanında yenilik hareketleri devam ederken Avrupa'ya özellikle Fransa'ya eğitim amaçlı öğrenci gönderilmiştir. Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilen bu öğrenciler arasında Ermeni gençler ilk sırada yer almıştır (Bozkuş, 2020: 344). 1830 yılından itibaren gruplar halinde Paris'e gitmeye başlayan aralarında bu Ermeni gençlerin de bulunduğu Osmanlı tebaasından öğrenciler, 1867 yılından itibaren ise Paris'in gözde teknik okullarından olan EPC'de öğrenim görmeye başlamışlardır (Şişman, 2002: 1-2,8). Gerek EPC'den mezun öğrencilerin Osmanlı'da önemli görevlere gelmesi, gerekse EPC örnek alınarak kurulan Osmanlı'nın ilk sivil mühendislik okulu olan Hendese-i Mülkiye dolayısıyla (Kaçar vd., 2012: 156), EPC'nin Osmanlı eğitim hayatını etkilediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla EPC'den mezun olan Aram Margosyan ve Yusuf Razi'nin [Bel] (1870-1947) yurda döndükten sonra, Demiryolları Müdürlüğü gibi üst düzey memuriyetlerde bulunmalarının yanı sıra Hendese-i Mülkiye'nin ilk hocalarından olmaları tesadüf değildir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 342). Benzer bir örnek Burhanettin Berken'dir (d. 1886). Yine yüksek ihtimal Hendese-i Mülkiye'de Margosyan'ın öğrencisi olup sonrasında EPC'den de diploma alan Berken, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sivil mühendislik eğitimi veren kurumlarda uzun yıllar çalışmıştır (Uluçay ve Kartekin, 1958: 383-384).

Aram Margosyan EPC'ye, "sivil harici öğrenci" (élève externe, civil) statüsünde 26 Ekim 1874 tarihinde başlamış, 1877 yılında mezun olarak (Lacourt, 2020: <https://www.Ecoledesponts.fr/download/155702>) Fransa Nafia Nezareti'nden mühendislik diploması almıştır (bkz. Şekil 4) (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İhsanoğlu vd., 2011: 22). Aram Margosyan'ın kardeşi Kegām Margosyan⁸ da bu okula bir süre devam etmiş ancak okulu bitirmemiştir.

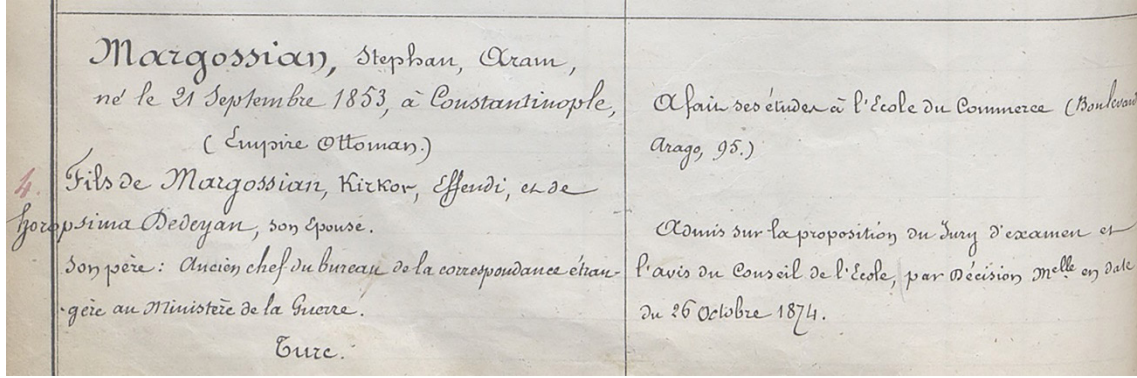
4 Bu belgenin 50. sayfasında ismi sehven harf hatası ile "Regham" olarak yazılmıştır.

5 Margosyan'ın doğum tarihi École des Ponts et Chaussées'deki okul kayıtlarında 21 Eylül (bkz. Şekil 4), ölüm belgesinde ise 5 Ekim (bkz. Şekil 9) olarak geçmektedir. Margosyan'ın doğrudan kendisinin vermiş olduğu bilgi olması tahminiyle okul kaydı esas alınmıştır.

6 Pakalın, doğum tarihinin miladi karşılığını hatalı bir şekilde 1857 vermiştir (Pakalın, 2008: 74). Doğrusu burada belirtildiği gibi, farklı kaynaklardan da teyitli olduğundan 1853 olmalıdır.

7 Krikor Margosyan hakkında detaylı bilgi için bkz. bölüm 2.2.

8 Kegām Margosyan hakkında detaylı bilgi için bkz. bölüm 2.3.

Şekil 4. Aram Margosyan'ın École des Ponts et Chaussées'deki okul kayıt bilgileri
(Kaynak: EPC, 1851-1879: 55)⁹

Proje tabanlı eğitim veren EPC'de okulun adından da anlaşılacağı gibi, eğitimin temel hedefi öğrencilere yol ve köprü inşaatı yapmayı öğretmektir. Verilen dersler arazi ölçümü, makine parçalarının eskizlerinin çizimi gibi teknik içerikli derslerin yanında, buhar makineleri, ekonomi, mineraller ve jeoloji gibi çeşitli konuları da kapsamaktadır. Bu derslerin puanlaması proje ve sınavlara verilen puanlar üzerinden yapılmakta, her dersin katsayısı ve puan aralığı da farklılık göstermektedir (École nationale des ponts et chaussées, 1867: 299,338,393,408,440,449,454). Margosyan'ın EPC'deki okul kayıtlarından ulaştığımız bilgilere göre Margosyan birinci sınıfı (1874-1875)¹⁰ sınıf birincisi olarak 442,72 puanla (max. 570), ikinci sınıfı (1875-1876)¹¹ sınıf ikincisi olarak 747,04 puanla (max. 963,30), üçüncü sınıfı sınıf üçüncüsü olarak (1876-1877)¹² 1479,68 puanla tamamlamıştır. Okul kayıtlarına göre 5 Temmuz 1877 yılında mezun olan Margosyan'ın mezuniyet puanı 2669,44'dır (max. 3433,30) (École nationale des ponts et chaussées, 1867: 440).¹³

9 Evrakta yazılanlar şu şekildedir: Nom, prénoms, date et lieu de naissance, n. 4: Margossian, Stephan, Aram. Né le 21 septembre 1853 à Constantinople (Empire ottoman). Fils de Margossian Kirkor, Effendi, et de Horopsima Dedeyan, son épouse. Son père: ancien chef du Bureau de la Correspondance étrangère au Ministère de la Guerre Turc. Titres d'admission: A fait ses études à l'École du Commerce (boulevard Arago, 95). Admis sur la proposition du jury d'examen et l'avis du Conseil de l'École par décision ministérielle en date du 26 octobre 1874.

10 Margosyan'ın 1874-1875 eğitim öğretim yılındaki derslerden aldığı puanlar şu şekildedir: Çeşitli mimari projeler 18 puan (min. 10, max. 30), yol projesi inşaatı 24,87 puan (min. 10, max. 30), yol inşaatı konulu sınav 12,25 puan (min. 10, max. 30), genel inşaat metodları süreçleri konulu sınav 10 puan (min. 4, max. 12), mekanik konulu çeşitli egzersizler 26,5 puan (min. 10, max. 30), mekanik konulu sınav 26,25 puan (min. 10, max. 30), tarım hidroliği sınavı 21 puan (min. 10, max. 30), mineroloji ve jeoloji konulu sınav 28 puan (min. 10, max. 30), politik ekonomi konulu sınav 22 puan (min. 10, max. 30), kaldırıcı ve makine krokisi çizimi 12,03 puan (min. 5, max. 15), mimari desen çizimi 3,10 puan (min. 2, max. 6), topoğrafya 10,5 puan (min. 5, max. 15), derslere katılım 29,15 puan (min. 22,5, max. 30), etütlere katılım 22,04 puan (min. 16, max. 24) (École nationale des ponts et chaussées, 1867: 338).

11 Margosyan'ın 1875-1876 eğitim öğretim yılındaki derslerden aldığı puanlar şu şekildedir: Demiryollarında kafe-restoren mimarisi konulu proje 160 puan (min. 70, max. 200), taş işleri inşaatı konulu proje 140 puan (min. 70, max. 200), kanallar üzerinde hareketli inşaatlar konulu proje 140 puan (min. 70, max. 200), navigasyon konulu inşaatlar 170 puan (min. 70, max. 200), akışkanlar mekaniği, metal inşaatlar 160 puan (min. 70, max. 200), mukavemet sınavı 170 puan (min. 70, max. 200), buhar makineleri sınavı 50 puan (min. 23, max. 66), makine krokisi çizimi 78 puan (min. 35 puan, max. 100), derslere devam 195 puan (min. 150, max. 200) etütlere devam 135 puan, (min. 104, max. 160) (École nationale des ponts et chaussées, 1867: 393).

12 Margosyan'ın 1876-1877 eğitim öğretim yılındaki derslerden aldığı puanlar şu şekildedir: Deniz mimarisi konusunda proje yapımı konulu dersten 130 puan (min. 70, max. 200), bir nehrin ıslahı hakkında proje yapımı konulu dersten 150 puan (min. 70, max. 200), metal bir yapı inşaatı konulu projeden 145 puan (min. 70, max. 200), deniz üzerine bir kanal inşaatı konulu projeden 170 puan (min. 70, max. 200), denizcilik işleri konulu sınavdan 146,70 puan (min. 70, max. 200), demiryolları konulu sınavdan 153,30 puan (min. 70, max. 200), tarım hidroliği dersinin sınavından 75 puan (min. 35, max. 100), uygulamalı kimya dersinin sınavından 51 puan (max. 60, min. 21), makineler, mekanizmalar ve kaldırıcılar konulu dersin sınavından 65 puan (max. 100, min. 35) almıştır. Staj, derslere katılım ve diğer yapılan çalışmalar da puanlamaya dahil edildiğinde Margosyan dönemi 1479,68 puanla tamamlamıştır (École nationale des ponts et chaussées, 1867: 440).

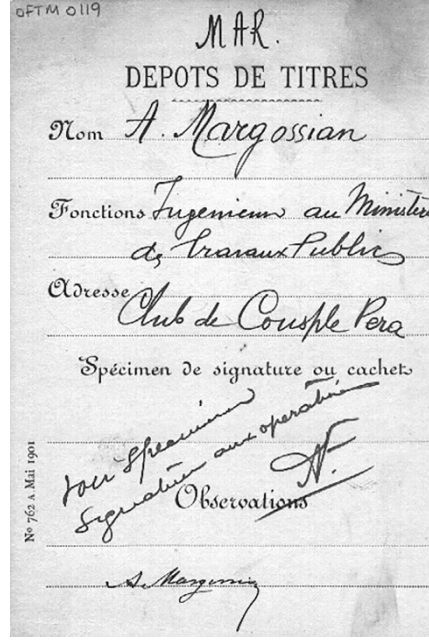
13 Margosyan'ın EPC'de dönem arkadaşları ile çekilmiş fotoğrafı için bkz. Şekil 5.

Şekil 5. 1876-1877 öğrenim yılında École des Ponts et Chaussées’de çekilmiş toplu fotoğraf. Margosyan, soldan sağa orta sıradaki ikinci kişidir.

(Kaynak: EPC, Session 1876-1877, Photographies des élèves, no. 26).

Margosyan sihirli kareler hakkındaki kitabı da dâhil olmak üzere (Margossian, 1908: iv) matematik çalışmalarında sıklıkla EPC’den mezun mühendis olduğunu vurgulayarak “*Ingénieur, Ancien élève de l’École des Ponts et Chaussées*” titlesini kullanmıştır (Margossian, 1931: 41; 1935: 365). Mezun olup yurda döndükten sonra da okul ile olan münasebetine devam eden Margosyan, “École des Ponts et Chaussées Mezunu Mühendislerin Dostluk Derneği”nin (Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l’École Des Ponts et Chaussées) kurucu üye ve başışçıları arasında yer almaktadır (Ponts Alliance France, 1908: 37). Margosyan söz konusu derneğin 1886 (Ponts Alliance France, 1886: 45) ve 1890 (Ponts Alliance France, 1890: 32) tarihli bültenlerinde “*Bayındırlık Bakanlığı Köprüler ve Yollar Baş Mühendisi, İstanbul-Türkiye*” ibaresiyle kayıtlıdır. Derginin 1891 (Ponts Alliance France, 1891: 42) tarihli sayısında Margosyan’ın bu titlesine “*Demiryolları Müdür Yardımcısı*” ibaresi eklenmiştir. Benzer şekilde Margosyan, derginin 1897-1908 (Ponts Alliance France, 1897:40; 1908: 37) yıllarındaki sayılarında “*Baş Mühendis, Demiryolları Müdür Yardımcısı, Bayındırlık Bakanlığı*” şeklinde kayıtlıdır. Aynı derginin 1910 - 1917 yılları arasındaki sayılarında ise, artık Osmanlı’daki herhangi bir resmi görevinden bahsedilmeyen Margosyan, “*İstanbul’da inşaat mühendisi - Club de Constantinople, à Péra, Turquie*” bilgileri mevcuttur (Ponts Alliance France, 1910: 44, 60; 1912: 34, 50; 1917: 93). Margosyan bu adresi farklı resmi yazışmalarda da kullanmıştır. Mayıs 1901 tarihli Margosyan ile Osmanlı Bankası (Ottoman Banks) arasında finansal bir anlaşma sağladığını tahmin ettiğimiz bir belgede adres olarak “*Club de Constple Pera*”, görev olarak ise benzer şekilde “*Bayındırlık Bakanlığına bağlı mühendis*” ibaresi görülmektedir (bkz. Şekil 6). 1909’da Osmanlı’daki resmi görevlerinden ayrıldığını tahmin ettiğimiz Margosyan, görünen o ki, 1917 yılında halen İstanbul’dadır. Burada verilen bilgiler ile Margosyan’ın demiryolları ile olan münasebeti kronolojik olarak örtüşmektedir.

Şekil 6. Margosyan ile Osmanlı Bankası (Ottoman Banks) arasındaki belgede adres olarak “Club de Constple Pera” ibaresi görülmektedir (Kaynak: Ottoman Bank, 1901: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/150726>)

5. MEMURİYET HAYATI VE DEMİRYOLLARINDAKİ GÖREVLERİ

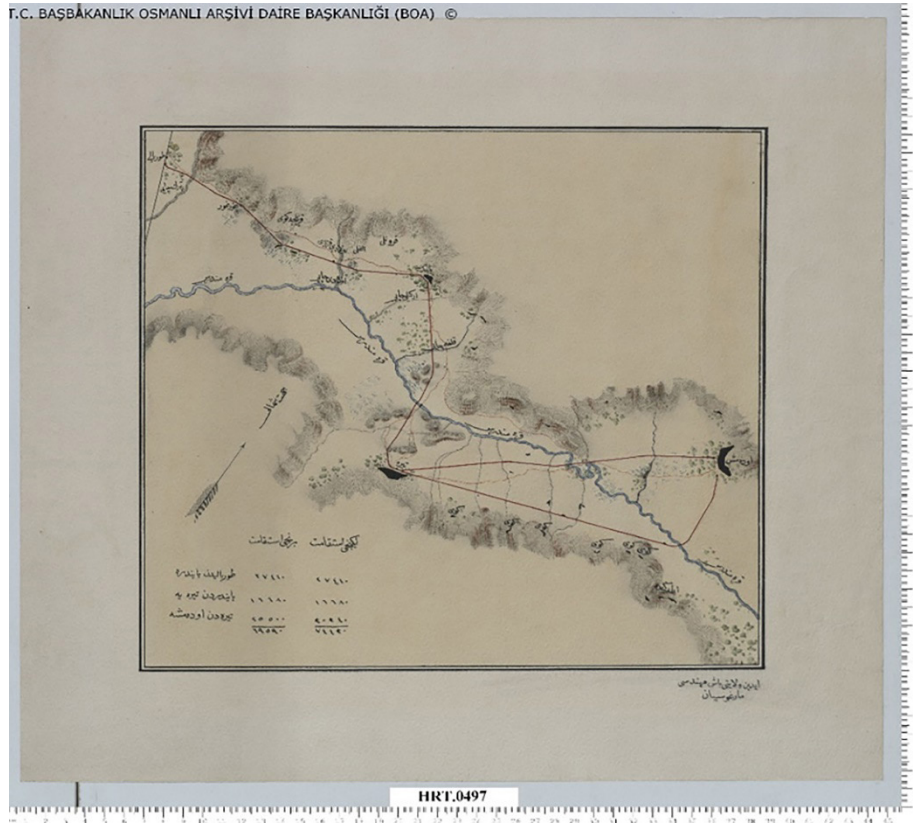
Demiryollarının Batı’da yaygınlaşmaya başlamasından kısa bir süre sonra, Osmanlı’da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında demiryolu yapımı hız kazanmış, Anadolu ve Rumeli’de birçok ana ve talî demiryolu hattı inşaa edilmiştir. Anadolu’da inşa edilen ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın hattının yapımına 1856’da başlanmış 1890’da bitirilmiştir. Rumeli Demiryolu ise Osmanlı’nın Avrupa’da yaptığı en büyük demiryolu hattıdır. Bu hattın Ege Denizi’ne ulaşması için inşa edilen Edirne-Sarımbey hattının yapımına ise 1870 yılında karar verilmiştir. Yine Rumeli Demiryolu’nun genişletilmesi amacıyla yapımına başlanan Selânik-Manastır hattı ise 1890-1894 yılları arasında inşa edilmiştir (Aydın, 1999: 3–5, 99; Kolay, 2017: 89, 103–104). İstanbul’u Ankara’ya ve ardından Konya’ya bağlayan Anadolu Demiryolu, tamamlanması yıllar süren bir diğer büyük demiryolu projesidir (Kösebay Erkan ve Ahunbay, 2008: 16–17). Osmanlı’da inşa edilen başka demiryolları hatları olmakla birlikte, Margosyan bu sayılan demiryolları hatlarının inşaatı sırasında 1877-1908 yılları arasında Nafia Nezaretî’nde çeşitli pozisyonlarda görev yapmıştır. Margosyan söz konusu inşaatlarda değerlendirme, kontrol, denetleme, ödemelerin takibi ve şikayetlerin değerlendirilmesi gibi işleri yürütmüştür. En nihayetinde de demiryollarında bürokratik olarak en üst mevki olan Demiryolları Dairesi Müdürü olarak bir yıla yakın bir süre çalışmıştır.

Osmanlı Devleti’ndeki demiryolu hatları yabancılar tarafından yapıldığı için genellikle gayrimüslimler istihdam edilmiş ve iletişim dili olarak da Fransızca kullanılmıştır (Tekdemir, 2019: 905). Ayrıca aralarında Margosyan’ın da olduğu Nafia Nezaretî’nde çalışan mühendislerin çoğunun yabancı, bir kısmının da Ermeni olduğu bilinmektedir (Atam, 2020: 131). Margosyan Paris’te mühendislik okuması dolayısıyla Fransızca bilen bir Osmanlı Ermenisidir. Bu durum onun demiryollarındaki görevlerini anlaşılar kılmaktadır.

Osmanlı demiryollarının inşaatı sırasında iki açmazla karşılaşmıştır: Maddi sermayesinin bulunmaması ve gerekli bilgiye sahip teknik elemanın olmaması. Osmanlı, sermaye problemini yabancı şirketlere çeşitli imtiyazlar vererek karşılamıştır. Hicaz Demiryolu hariç Osmanlı’da yapılan demiryollarının %90’ı başta Fransa olmak üzere yabancı sermayeye çeşitli imtiyazlar karşılığında yaptırılmıştır (Tamçelik, 2000: 487, 529-530). Devlet, Nafia Nezaretî adına yurt dışına öğrenci göndermek suretiyle de yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamayı hedeflemiştir.

Margosyan, Nafia Nazırı tarafından demiryolları ile ilgili konularda bilgi sahibi olmak ve daha sonra Osmanlı demiryollarında istihdam edilmek üzere bir çeşit devlet bursuyla Paris Sefareti aracılığıyla Fransa Demiryolları

idaresine tayin edilmiş (Kolay, 2011: 34; BOA. A.}MKT.MHM. 432/22) ve bu görevlendirme sayesinde 1873 – 1877 yılları arasında École Des Ponts et Chaussées’te öğrenim görmüştür. Margosyan, mezuniyetine müteakip yol ve köprü mühendisi sıfatıyla Ticaret ve Nafia Nezaretinde “bir memuriyette istihdâm” edilmek istediğini beyan etmiştir (BOA. HR.MKT. 994/64). Akabinde henüz 25 yaşında iken 1750 kuruş maaşla, ilk olarak 1294^H / 1877^M yılında Edirne Vilayeti başmühendisliğine getirilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İhsanoğlu vd., 2011: 22). 2 ay sonra, Edirne Ruslar tarafından işgal edilince açığa kalmış (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 74), sonraki yıl 1295^H / 1878^M’de, 3000 kuruş maaş ile Aydın Vilayeti (İzmir) başmühendisliğine getirilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İhsanoğlu vd., 2011: 22). Vali ile anlaşamadığından altı ay sonra azledilen Margosyan, bu soruşturmada dolaylı herhangi bir ceza almamıştır (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 74). Aram Margosyan’ın Aydın (İzmir) Vilayeti Başmühendisi iken Ödemiş, Tire, Bayındır, Torbalı arasındaki bir hattın haritasını çizmiştir. Elle yapılmış ve renklendirilmiş olan haritada iki ayrı istikamet uzunluklarıyla birlikte belirtilmiştir (BOA. HRT.h. 497) (bkz. Şekil 7).

Şekil 7. Aram Margosyan’ın çizdiği harita. Haritanın sağ altında “Aydın Vilayeti Başmühendisi Margosyan” yazmaktadır (Ölçek 1/150000) (Kaynak: BOA. HRT.h. 497; İhsanoğlu vd., 2011: 213)

Margosyan iki yıl sonra 2000 kuruş maaş ile 1297^H (Ramazan) / 1880^M yılında Nafia Nezareti Turuk ve Meabir İdaresi başmühendisliğine (Bayındırlık Bakanlığı Yollar ve Köprüler İdaresi Başmühendisliği) ve yine aynı yıl ek bir memuriyet olarak Tophane-i Amire’de kurulan Evzan ve Ekyal-i Cedide (Yeni Ölçüler ve Tartılar) komisyonu azalığına getirilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İhsanoğlu, 2011: 22; Pakalın, 2008: 74). Bu komisyonun görevi, 27 Eylül 1869 tarihinde kabul edilen yeni ölçü birimlerinin kullanımına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapmaktır (Yıldırım, 2013: 8).

Margosyan, 13 Şubat 1886^M (9 Cemaziyelûla 1303^H) tarihinde Rumeli demiryollarına ait hâsılât cetvelleri ile merkezî defterlerin kayıtlarını incelemek için, yine Başmühendis sıfatıyla 2500 kuruş maaş ile Rumeli Demiryolları merkez komiserlik makamına getirilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 75).

10 Temmuz 1887^M (18 Şevval 1304^H) tarihinde yine Rumeli komiserlik görevini yürütmek ve Heyet-i Fenniye’den sayılmak üzere, bugünkü karşılığı ile TCDD Genel Müdür Yardımcılığı sayılabilecek Demiryolları

Müdüriyeti Yardımcılığına tayin edilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İhsanoğlu vd., 2011: 22; Pakalın, 2008: 75). Bugünkü karşılığı ile bilim kurulu olarak adlandırabileceğimiz, Nafia Nezareti bünyesinde kurulan Heyet-i Fenniye (veya Fen Heyeti), yapılan yolların keşfi, teftişi gibi hususların yanında bunların maliyetlerinin tespiti ve kontrolü gibi işlerle de uğraşmıştır (Atam, 2020: 101).

Margosyan başarılı hizmetlerinin bir karşılığı için olsa gerek 24 Kasım 1891 (21 Rebiülâhîr 1309^H) ve 23 Mart 1892'de (23 Şaban 1309^H) tarihlerinde zam almış ve maaşı 3500 kuruşa yükseltilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 75).

Margosyan, 14 Mayıs 1891^M (5 Şevval 1308^H) tarihinde Anadolu Demiryolu'nun Lefke'den (Osmaneli-Bilecik) Bilecik'e kadar olan kısmının geçici, İzmit-Adapazarı kısmının da kesin kabul işlemlerinin uygulanması için söz konusu yerlere gönderilen heyette bulunmuştur (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 75).

Üç yılda bir toplanan uluslararası demiryolları (şimendifer / chemin-de-fer) konferansının dördüncüsü, 20 Ağustos 1892^M (8 Ağustos 1308^R) tarihinde Petersburg'da yapılmıştır. Demiryollarının geliştirilmesi için izlenecek yollar, devletler için demiryollarının önemi gibi konuların tartışıldığı konferansta Asya, Avrupa ve Amerika'dan çok sayıda ülkenin temsilcisi katılmıştır (BOA. BEO. 101/7560). Osmanlı'yı temsilen delege (murahhas) sıfatıyla Demir Yolları Müdür Muavini Margosyan, Hassa Ordu-ı Hümayûn Erkân-ı Harp Reisi Mirliya Şakir Paşa ile birlikte gönderilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İhsanoğlu vd., 2011: 22; Pakalın, 2008: 75; Tuğlacı, 2004: 23). Yol ve harcırah masrafları devlet tarafından karşılanan bu iki devlet adamı (BOA. BEO. 35/2556; BOA. BEO. 40/2947) konferans dönüşü, konferansın içeriğinin anlatıldığı ve Osmanlı'da demiryollarının iyileştirilmesi için alınacak önlemleri de içeren raporu Nafia Nezaretine sunmuşlardır (BOA. BEO. 101/7560-3).

1886-1894 tarihleri arasında Ankara valiliği görevini yürüten Abidin Paşa (1843-1906), Anadolu Demiryolu'nun Polatlı'dan Ankara'ya kadar olan kısmının tamamlanması için yoğun çaba ve gayret sarfetmiştir. Söz konusu hattın geçici kabul işlemlerini yürütmek üzere Ankara'ya giden fennî heyette (bilim kurulu) Demiryolları Müdür Muavini sıfatıyla Aram Margosyan da yer almıştır. İstanbul'dan Ankara'ya özel tren ile hareket ederek 1 Ocak 1893^M (20 Kanun-ı evvel 1308^R) günü şehre ulaşan heyeti, valinin özel olarak görevlendirdiği memurlar ile birlikte kalabalık bir grup karşılamıştır. Sonrasında aralarında Margosyan'ın da bulunduğu heyet üyeleri valilik makamına giderek Abidin Paşa ile görüşmüşlerdir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; İğdi, 2013: 237).

Margosyan benzer bir görev için, 26 Ocak 1893^M (14 Kanun-ı Sâni 1308^R) tarihinde Selanik ve Manastır Demiryollarının Selanik'ten Dimetoka'ya kadar olan kısmının geçici kabul işlemleri için görevlendirilen heyette bulunmuştur (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 75). Söz konusu demiryolunun tamamının işletmeye açılmasına müteakip, hükümet tarafından inşaatın şartname ve sözleşmeye uygun yapıp yapılmadığını kontrol etmek üzere bir komisyon kurulmuş, bu demiryolu hattının devlet tarafından kesin kabulü, Margosyan'ın "Demiryolları Müdür Muavini" sıfatıyla bulunduğu komisyonun incelemesinden sonra yapılmıştır. Eksikler tamamlandıktan sonra Selanik-Manastır demiryolunun tamamı 13 Haziran 1894'te işletmeye açılmıştır (Akyıldız, 2003: 140). Demiryollarındaki kesin kabul işlemlerini yürüten heyette bulunmaya devam eden Margosyan, 4 Ocak 1894^M (24 Kanun-ı Evvel 1309^R) tarihinde Anadolu Demiryolu'nun Eskişehir İnönü'den Ankara'ya olan kısmının kesin kabul işlemleri için bölgeye ulaşmıştır (BOA. DH.SAİDd. 6/13). Temmuz 1897 tarihinde, inşaatı tamamlanan Alaşehir-Elvanlar, Elvanlar-Uşak, Uşak Afyon-Karahisar hattının teslim alınması için gerekli incelemelerde bulunmak amacıyla hazırlanan komisyonda inşaat komiseri sıfatıyla hazır bulunmuştur (Karayaman, 2011: 776).

1897 (Kolay, 2011: 152) ve 1901 yıllarında halen Demiryolları Müdür Muavini olduğunu bildiğimiz Margosyan (Atam, 2020: 103), 1906 yılında da bu görevine devam etmekteydi (İhsanoğlu vd., 2011: 22). 1906 yılında Margosyan müdür yardımcı iken Demiryolları Müdürü Yusuf Razi Bel'dir (Atam, 2020: 122). Yusuf Razi, Margosyan gibi EPC'den mezun olmuş ve Hendes-i Mülkiye'de hocalık yapmıştır (Uluçay ve Kartekin, 1958: 342). Yukarıda sıralanan tarihlerden, Margosyan'ın 1887-1908 tarihleri arasında Demiryolları Müdür Yardımcılığı görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Margosyan, bugünkü karşılığı ile T.C. Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü olan Demiryolları Dairesi Müdüriyeti'ne 30 Ağustos 1908 (2 Şaban 1326^H) tarihinde tayin edilmiştir (BOA. BEO. 3387/254015). Margosyan bu görevini yürütürken, Şark Demiryolu işçileri 18 Eylül 1908'de Edirne, İstanbul, Dedeağaç, Yamboli ve Filibe'de

greve başlamıştır. İşçilerle şirket arasındaki anlaşmazlığı gidererek greve son vermek isteyen hükümet ise, sorunu çözüme kavuşturmak için Nafia Nazareti Demiryolları Dairesi Müdürü Margosyan'ı grev yerine göndermiştir. Margosyan, grev yapan memurlardan bir temsilci ve şirket direktörleri ile bir araya gelerek konuyu görüşmüştür. Yapılan görüşmeler sonunda ortak bir yol bulunmuş, bu sayede grev 2-3 günden fazla sürmemiştir (Kanberoğlu, 2018: 177).

Demiryolları Müdürlüğü'ni yaklaşık altı ay kadar sürdürdüğünü tahmin ettiğimiz Margosyan, İttihat ve Terakki'nin Temmuz 1908'de iktidara gelmesi ile işsiz kalmış olmalıdır. 1909 yılında kaleme aldığı istatistik konulu makalesinde artık kendisini "*Eski Demiryolu Müdürü*" olarak tanıtmaktadır (Takıcak ve Eden, 2023: 60).

Margosyan, 1911 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazdığı bir dilekçede haksız yere kadro dışı bırakıldığını, son görevine muadil bir memuriyete getirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bakanlık ise kendisine cevaben, yaptığı hizmetleri övmekle beraber kendisine uygun bir memuriyet bulunmadığını, ileride bir memuriyet açıldığında kendisinin değerlendirileceğini ve bu süre zarfında kendisine maaş bağlanacağını bildirmektedir. Ayrıca kendisine yapılan haksızlık anlaşıldığından emeklilik süresinin dolması da göz önüne alınarak, eğer isterse emekliye ayrılabilceği ifade edilmiştir. Ek olarak Ticaret ve Nafia Bakanlığı, başarılarını övdüğü Margosyan'ın son görevi olan Demiryolları Müdürlüğü'ne muadil bir kadro bulununcaya kadar beklemesinden, danıştay gibi çeşitli dairelerde tecrübe ve bilgisinden "*ciddi manada*" faydalanılacağı gerekçesiyle, böyle bir memuriyete getirilebileceğini bildirmiştir. Ancak bu öneri İç İşleri Bakanlığı'na (Dâhiliye Nezâreti) uygun görülmemiştir (BOA. DH.MEM. 56/26).

Bu dönemde Osmanlı'nın siyasi tarihi hayli hareketlidir: Padişah Abdülhamid'e karşı muhalefetin başını çeken İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanını sağlayarak iktidara gelmiş, 13 Nisan 1909'da 31 Mart ayaklanması olmuş, 27 Nisan 1909'da da II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarı sona ermiştir. İttihat ve Terakki, "Büyük Kabine" olarak nitelenen Gazi Muhtar Paşa kabinesi (22 Temmuz 1912) ve sonrasında Kamil Paşa kabinesi (28 Ekim 1912'de) tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Büyük Kabine döneminde İtalyanlar Tranblusgarb'a saldırmış, Balkan Savaşları patlak vermiştir. Kamil Paşa kabinesi döneminde İttihat ve Terakki kapatılmış, bir kısım İttihatçılar yurt dışına kaçmıştır (Tavukçu, 2012; Ünalın, 2008: 14–21). Siyasi ve askeri açıdan hayli çalkantılı olan bu süreçte Aram Margosyan, Kamil Paşa Kabinesi Dönemi'nde Nafia Nezareti'nde bünyesinde görev almıştır (Pakalın, 2008: 75).

Balkan Müttefik Devletleri'ni destekleyen Büyük Devletler, 17 Ocak 1913'de Osmanlı'nın Edirne'den çekilmesi gerektiğini bildiren bir nota yayınlamışlardır. 22 Ocak'ta bu notayı ele almak ve Edirne'yi Bulgarlara terk edecek düzenlemeleri görüşmek üzere Kamil Paşa başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda aralarında Margosyan'ın da bulunduğu Saltanat Şurası toplanmıştır (Tavukçu, 2012: 222–223). Ertesi gün 23 Ocak 1913'de İttihat ve Terakki, Edirne'nin düşmana bırakılması gerekçesiyle, Kamil Paşa kabinesinden kurtulmak ve iktidarı ele geçirmek için Babiâli'yi basmıştır. Harbiye Nazırı öldürülmüş, Sadrazam Kamil Paşa'nın elinden zorla istifa mektubu alınmıştır. Bu şekilde İttihat ve Terakki ellerinden giden iktidarı tekrar geri almıştır (Ünalın, 2008: 20). Margosyan da Kamil Paşa kabinesiyle birlikte istifa etmiştir (Pakalın, 2008: 75). Bu verilerden hareketle, Margosyan'ın İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğunu söylemek mümkündür.

1913-1918 tarihleri arasında devam eden İttihat ve Terakki iktidarı döneminde yaşanan ciddi toprak kayıpları neticesinde Osmanlıcılıktan vazgeçilerek İslamcılık ve Milliyetçilik görüşleri ağırlık kazanmıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde, savaşların da etkisiyle, Müslümanlar gayrimüslimlere, Türkler yabancılara ve diğer etnik kökenlere karşı kayırlmıştır. Dolayısıyla İttihat ve Terakki politikaları gayri müslimler ile Türkler dışındaki etnik gruplar üzerinde hoşnutsuzluk yaratmıştır (Ünalın, 2008: 26). Bu durum, İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğunu tahmin ettiğimiz Margosyan'ın 1917 sonrası ülkeyi terketmiş olma ihtimalini desteklemektedir. Ne yazık ki, Margosyan özelinde bu süreç hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. İleriki araştırmalarla bu durumun açıklığa kavuşmasını umuyoruz.

Margosyan görüldüğü gibi, 1877-1908 tarihleri arasında 31 yıl boyunca Nafia Nezareti'nde bağlı olmak üzere özellikle demiryollarında üst düzey görevlerde bulunmuştur. Bu görevlerini başarılı bir şekilde yürüten Margosyan, memuriyetinde gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirilmiştir. Osmanlı'da başarılı memurlar, rütbe verilmesi başta olmak üzere çeşitli şekillerde taltif edilmekteydi. Her

memuriyetin hangi rütbeye ait olduğunun belirlenebilmesi amacıyla 1833 tarihinde ûla, sâniye, sâlise ve râbia olarak dört sınıf mülkiye rütbesi kabul edilmiştir. Söz konusu rütbelerden “saniye” rütbesi, sâliseden büyük, ûlâ sânîsinden küçüktür ve askeri rütbelerden Miralay’a (Albay) denktir. Ayrıca “saniye sınıf-ı sanisi” ve “saniye sınıf-ı mütemayizi” olmak üzere iki dereceye ayrılmıştır (Gündüz, 2011: 133,141) Margosyan’a memuriyetleri sırasında, ilk olarak 1299^H (Cemazeyilahir) / 1882^M (Nisan-Mayıs) tarihinde henüz 29 yaşında iken, askeriyedeki karşılığı binbaşılık olan “sâlise” rütbesi verilmiştir. 4 yıl sonra Margosyan’ın rütbesi, 23 Ağustos 1886^M (23 Za. 1303^H) tarihinde “sâniye sınıf-ı sânilîğine”, 21 Eylül 1892^M (28 Safer 1310^H) tarihinde ise “sâniye sınıf-ı mütemayizine” terfi edilmiştir. İki yıl sonra Nisan 1894 tarihinde 4. rütbeden Osmanî nişanı (BOA. DH.MKT. 2066/69), sonrasında 9 Temmuz 1894^M (5 Muharrem 1312^H) tarihinde ise, Margosyan’a üçüncü mertebeden Mecidî nişanı verilmiştir (BOA. DH.SAİDd. 6/13; Pakalın, 2008: 74–75). Buradan hareketle Margosyan’ın başarılı bir Osmanlı mühendisi olduğunu söylemek mümkündür.

6. HENDESE-İ MÜLKİYE’DEKİ HOCALIĞI

Hendese-i Mülkiye Mektebi (kısaca HMM), Nafia Nezareti’ne çeşitli mühendislik sahalarında eleman yetiştirmek üzere 1883 yılında kurulmuştur. Osmanlı’da modern tarzda eğitim veren ilk sivil mühendislik okulu olan bu kurum, askerî yönetime bağlı olduğu halde mezunları sivil alanlarda istihdam edilmiştir. Okulun eğitim öğretim faaliyetleri Margosyan’ın da lisans eğitimi tamamladığı Fransa’daki École des Ponts et Chaussées (Köprüler ve Yollar Okulu) örnek alınarak düzenlenmiştir (Acar vd., 2016: 1–16; Yılmaz, 2023: 353–357). Okulun hocalarının askeriye veya diğer kurumlardaki “muktedir ve mütefennin” kişiler arasından belirlenebilmesine karar verilmiştir (Kaçar vd., 2012: 185). Margosyan, Demiryollarındaki göreviyle eş zamanlı olarak HMM’de hocalık yapmıştır.

Aram Margosyan, HMM’nin en eski ve ilk sivil hocalarından biridir (Ergin, 1977: 1159; Uluçay ve Kartekin, 1958: 332). Okulun yıl bazında ders ve hoca dağılımına ilişkin detaylı bilgi mevcut olmadığından, Margosyan’ın tam olarak hangi yıllarda hangi dersleri okuttuğunu tespit edemedik. Ancak HMM’de uzun yıllar çalıştığı bilinen Margosyan, söz konusu okulda hendese-i tersîmiyye (tasarı geometri), kat’-ı ahcar (taş kesme), hesâb-ı tamâmî ve tefazulî (diferansiyel ve integral hesap), hesâb-ı tahlîlî (analiz) ve fenn-i mihanik dersleri vermiştir (Eden ve Takıcak, 2024: 7–8; Uluçay ve Kartekin, 1958: 332, 205). Margosyan ayrıca HMM’nin zorlu sınav komisyonunda da yer almıştır (Uluçay ve Kartekin, 1958: 566).

Hendese-i Mülkiye Mektebi ilk açıldığında bu okulda “Tamamî ve Tefazulî” isimli bir ders veren Margosyan, bu derste okutulmak üzere matematiksel analiz konusunda bir kitap yazmak üzere görevlendirilmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 317, 332). Bu görev üzerine Margosyan’ın kaleme aldığı *Hesâb-ı Tahlîlî* (1886^M/1304^R) (Kökcü, 2013: 139; Margosyan, 1304: 1) kendi alanındaki ilk eserlerdendir (Takıcak ve Eden, 2023: 37–38). Margosyan bu kitabının başarısından dolayı Osmanlı Devleti tarafından rütbesi terfi ettirmek sûretiyle ödüllendirilmiştir. Döneminin saygın mühendislik hocalarından Mehmed Refik [Fenmen] (1881-1951) bir yazısında Margosyan’ın *Hesâb-ı Tahlîlî* eserinden övgüyle bahsetmiştir. Margosyan ayrıca, diferansiyel hesap ve uygulama yöntemleri, diferansiyel geometri, kuaterniyon hesabı gibi konuların işlendiği kitabının önsözünde öğrencilerin zorlandığı konularda onlara yardımcı olmak için bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir (Eden ve Takıcak, 2024: 8–9). Margosyan’ın söz konusu eseri, dönemindeki diğer analiz kitaplarına da kaynaklık etmiştir. Mustafa Salim [Tunakan] (1872-1943), analiz kitabını kaleme alırken Margosyan’ın söz konusu eserinden faydalandığını belirtmiştir (Kökcü, 2014: 409–410).

Margosyan’ın HMM’de okutulmak üzere kaleme aldığı bir diğer eser *Fenn-i Mihanik-i Riyâzî*’dir¹⁴. Eserin kapağında kendisinden “müellif” değil de “muallim” olarak bahsetmesi, Margosyan’ın HMM’de bu dersi okuttuğunu delillendirmektedir. Margosyan’ın bu kitabı, Paris EPC’den hocası olan Édouard Collignon’un (1831-1913) *Traite de Mécanique* (1873-74) kitap serisini ilki olan *Cinématique* (Kinematik) başlıklı kitabının Osmanlıca’ya uyarlanmış halidir (Eden ve Takıcak, 2024; Margosyan, 1302).

HMM mezunu mühendisler, HMM hocaları ile Nafia Nezareti’ne bağlı olarak çalışan mühendisler, II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle 1908 yılında Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti adlı bir yapılanmaya gitmişlerdir. Hem Nafia Nezareti’nde hem de Hendese-i Mülkiye Mektebi’nde hocalık yapmış olan Aram Margosyan,

¹⁴ Bu eserin detaylı olarak incelemesini içeren makale için bkz.: (Eden ve Takıcak, 2024).

Şubat 1909 tarihinde söz konusu cemiyete üye olmuştur (Günerngun, 1987: 185; Okay, 2004: 52). Margosyan OMMC'nin yayın organı olan *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*'nda biri istatistik hakkında¹⁵, diğeri Osmanlıca matematiksel notasyonlar hakkında olmak üzere, bugünkü karşılığı ile "editöre not" olarak değerlendirebileceğimiz toplam iki yazısı yayınlanmıştır (Takıcak ve Eden, 2023: 48–50). Margosyan'ın hem Aralık 1909 tarihli notasyonlar konulu yazısını hem de Mart/Nisan 1910 tarihli istatistik konulu yazısını "*Eski Demiryolları Müdürü*" olarak imzalamasından hareketle (Okay, 2008: 173–174), Margosyan'ın 1909'un sonlarına doğru artık hem Nafia Nezaretî'ndeki hem de HMM'deki görevini artık yürütmediğini tahmin ediyoruz.

Uluçay ve Kartekin *Yüksek Mühendis Okulu* isimli eserde aralarında Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin de olduğu, mühendislik eğitimi tarihine ilişkin kurumlar hakkında yer yer öğrenci anılarına dayanan bilgiler vermektedirler. Margosyan bu eserdeki öğrenci anılarında "*matematik bilginlerinden, dâhî, âlim*" olarak nitelendirilmekte ve bu okuldan istifa ederek ayrıldığı belirtilmektedir (Takıcak ve Eden, 2023: 40; Uluçay ve Kartekin, 1958: 565, 562, 332). Margosyan'ın HMM'den tam olarak hangi tarihte ve ne gerekçeyle istifa ettiğini ne yazık ki belirleyemedik. 26 yıl eğitim faaliyetlerine devam eden Hendese-i Mülkiye Mektebi, 1909 yılında askeri yönetimden ayrılarak tamamen sivil bir hüviyet kazanmış ve Mühendis Mektebi-Âlisi adını almıştır (Acar vd., 2016: 1–16). Bu okulun arşivini temele alan kaynaklara göre Margosyan Mühendis Mektebi-Âlisi'nde hiç görev yapmamıştır (Neftçi vd., 2007).

7. AVUSTURYA YILLARI VE ÖLÜMÜ

Aram Margosyan hakkında yereldeki kaynaklarda tespit edebildiğimiz son kayıt Mart/Nisan 1910 tarihli istatistik konulu Osmanlıca makalesidir (Takıcak ve Eden, 2023: 57; Margosyan, 1910). Margosyan'ın kronolojik olarak izini sürerken rastladığımız diğer kayıt ise, adres olarak hâlâ İstanbul, Pera'yı verdiği "École des Ponts et Chaussées Mezunu Mühendislerin Dostluk Derneği"nin (Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées) 1917 tarihli bültenidir (Ponts Alliance France, 1917: 93). Margosyan 1921 yılında ise Fransa menşeli *Les Amis des Nombres (Sayıların Dostları)* adlı derneğe Avusturya ve Ermenistan adresleriyle üye olmuştur, buraya üyelik bilgilerinde Osmanlı veya Türkiye'nin adı geçmemektedir (Gérardin, 1921: 145; Takıcak ve Eden, 2023: 47). Buradan hareketle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemine denk gelen 1917-1921 tarihleri arasında Margosyan'ın ülkeyi terk ettiğini tahmin ediyoruz.

Margosyan 1924 yılında Belçika'nın Liège şehrinde düzenlenen matematik kongresinde karşımıza çıkmaktadır. Margosyan bu kongrede, olasılık hakkında bir bildiri sunmuştur (Margossian, 1925; Takıcak ve Eden, 2023: 47). Margosyan'ın Osmanlı-Avusturya-Belçika gibi ülkeler arasındaki seyahatleri hakkında ne yazık ki detaylı bilgiye ulaşamadık.

Avusturya'da bir kasaba olan Strobl'un ve buradaki yapıların tarihini anlatan bir belgede, "*Villa Margossian, Strobl Nr. 122*"¹⁶ adresli bir ev bulunduğu görülmektedir¹⁷ (Gemeinde Strobl, 1992: 96). Yine Strobl'daki villalar konulu başka bir kitapta, Dr. Adalbert Lederer tarafından 1911 yılında inşa edilen bu adresteki villanın, 1922 yılından itibaren Maria Margossian'a¹⁸ ait olduğu yazmaktadır. Ayrıca yine aynı kitapta Maria'nın eşinin İstanbul doğumlu, Osmanlı Bayındırlık Bakanlığı'nda Demiryolları müdürü olarak görev yapan Aram Margossian olduğu bildirilmektedir (Krivanek, 2009: 26). Margosyan'ın ölüm belgesinde de bu villanın adresi yer aldığından, Margosyan'ın ölümüne kadar, 1922-1931 tarihleri arasında eşiyle birlikte bu villada yaşadığını tahmin ediyoruz. Ek olarak, Maria Margosyan Viyana doğumlu olduğu için, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yerleşmek için Avusturya'yı tercih etmiş olmalıdır.

¹⁵ Bu makalenin detaylı değerlendirmesi için bkz.: (Takıcak ve Eden, 2023).

¹⁶ Belediye görevlisi Stefan M. Haas, villanın bu adresinin eski olduğunu, güncel adresinin ise "Schoberweg 1, 5350 Strobl" olduğunu bildirmiştir (18 Mart 2022 tarihli kişisel mail içeriği).

¹⁷ Margosyanların villasının farklı tarihlerde çekilmiş fotoğrafı için bkz. Şekil 8.

¹⁸ Maria Margosyan hakkında detaylı bilgi için bkz. bölüm 2.1.

Strobl Nr. 122: „Villa Margossian“

Der Bauherr dieser Villa war 1911 Dr. Adalbert Lederer. Ab 1922 war sie im Besitz von Frau Maria Margossian. Ihr Mann war Aram Efendi Margossian, geboren in Konstantinopel, Generaldirektor im Handelsministerium der Türkei und Eisenbahnminister. Maria wurde bei gutem Wohlbefinden 102 Jahre alt. Sie starb 1975. Seither gehört die Villa der Familie Wagini aus Wien, zunächst Herrn Dr. Heinz und Frau Helga Wagini, seit 2007 Herrn Dr. Alexander Wagini.

Şekil 8. Strobl'daki villaların tarihini anlatan 2009 tarihli eserdeki Margosyanların villasının fotoğrafı (soldaki) (Kaynak: Krivanek, 2009: 26) ve villanın 2022'deki güncel halinin fotoğrafı (sağdaki) (Kaynak: Stefan M. Haas'ın 18 Mart 2022 tarihli fotoğrafı)

Aram Margosyan'ın son makalesi 1935 yılında ölümünden sonra (*posthumous*) yayımlanmıştır. Makalenin dipnotunda Margosyan'ın Kasım 1931'de Avusturya'nın Salzburg eyaletindeki Strobl'da öldüğü, hastalığının ciddi şekilde seyretmesine rağmen son günlerine kadar Latin kareleri ve Euler kareleri üzerine araştırmalarını sürdürdüğü bildirilmektedir (Margossian, 1935: 365). Gerçekten de Strobl kilisesinde Margosyan'ın ölüm belgeleri mevcuttur. Ancak bu belgeye göre Margosyan, Kasım ayında değil 13 Eylül'de vefat etmiştir (Pfarre Strobl, 1931: <https://data.maticula-online.eu/de/oesterreich/salzburg/strobl/STBIV/?pg=259>) (bkz. Şekil 9). Strobl kilise çalışanları ile girdiğimiz iletişim neticesinde Margosyan'ın defnedildiği mezarlığın artık günümüzde var olmadığı bilgisini aldık. Dolayısıyla Margosyan'ın mezarına ulaşılammıştır.

Zeit des Hinscheit, dens	Ortschaft und Haus No	Namen und Stand des Verstorbenen und dessen Herkunft.	Religion		Geschlecht	
			Katholisch	Protestant	Männlich	Weiblich
1931 Septemb. 13 7:30 Uhr früh	Strobl No 122	Aram Margossian, unpre- sident v. Wien, geb. in Strobl 122 früher Generaldirektor im türkischen Eisenbahnministerium, in Wien Lebensjahr, geboren in Strobl in der österreichischen Türkei, in Wien am 10.2.1898.				
Lebens- Jahr	Krankheit oder Todesart.	Begräbnisort und Tag des Begräbnisses.	Einsegn- ender AN. Priester:			
77 98. 5.10.1853	Tuberculosis perlemon.	Strobl, 15. Septemb. 1931 3 1/2 Uhr früh	Leghische Wiedjian Wien I			

Şekil 9. Strobl Kilisesi'nde kayıtlı Aram Margosyan'ın ölüm belgesi (Kaynak: Pfarre Strobl, 1931: <https://data.maticula-online.eu/de/oesterreich/salzburg/strobl/STBIV/?pg=259>)¹⁹

¹⁹ Ölüm yıl, ay, gün ve saati: 13 Eylül 1931, sabah 9.30. Şehir ve adres: Strobl, No. 122. Ölen kişinin adı, medeni durumu ve kökeni: Aram Margossian, ??, özel villa, Stroble 122??. Türkiye Bayındırlık Bakanlığı eski genel müdürü, İstanbul doğumlu, Türk, İstanbul Ermeni kilisesinde Marie Timek ile 10 Şubat 1898'da evlendi. Dini: "ottoman oriental" ?? . Cinsiyeti: Erkek. Yaş: 77, 5 Ekim 1853'te doğdu. Hastalık veya ölüm şekli: Tüberküloz, pnömoni ?? . Cenazenin günü ve yeri: Strobl, 15 Eylül 1931 Öğleden sonra 15:00. Rahibin Adı: ?? (Çevirideki yardımlarından dolayı Strobl belediyesinden Stefan M. Haas'a teşekkür ederiz.)

8. ARAM MARGOSYAN İÇİN SON SÖZ VE DEĞERLENDİRME

Aram Margosyan'ın İstanbul'da başlayıp Avusturya'da nihayetlenen hayatının dört kilit dönemi vardır: Paris'in gözde teknik okulu EPC'deki öğrenciliği, demiryollarında genel müdürlüğe kadar yükselen memuriyeti, Hendese-i Mülkiye'deki hocalığı ve Avusturya'ya yerleşmesi. Osmanlı'da "memur, mühendis, hoca" titleleriyle karşımıza çıkan Margosyan, Avrupa'da "amatör matematikçi" kimliği ile tanınmaktadır. Margosyan bu ününü, günümüze değin atıf alan Fransızca kitabında tanıttığı sihirli kareler üretme yöntemlerine borçludur. Margosyan'ın Avrupa'daki bu bilimsel tanınırlığı da başka bir Osmanlı matematikçisine nasip olmamıştır. Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla, günümüze değin atıf alması dolayısıyla, uluslararası üne ve tanınırlığa sahip matematik kitabı olan ilk ve muhtemelen tek Osmanlı matematikçisidir.

Memur sicil kaydında Margosyan'ın Ermenice, Fransızca ve Türkçe konuştuğu ve yazdığı bilgisi yer almaktadır (BOA. DH.SAİDd. 6/13). Babası da dokuz dil bilen Margosyan'ın yabancı dillere ve pozitif bilimlere yatkınlığı, onu Hendese-i Mülkiye için en uygun hocalardan biri haline getirmiştir. Bu okulda saygın ve "mükemmel bir tecrübe sahibi" bir hoca olarak anılan Margosyan ([Fenmen], 1909: 69), Paris'te pratik ve uygulamalı derslere ilişkin dersler almıştır ancak Hendese-i Mülkiye'de teorik dersler okutmuştur. Margosyan analiz kitabında da zaten, bu dersin inceliklerini kendisinin öğrendiğini belirtmektedir (Margosyan, 1304: 14–16). Bu durum Margosyan'ın matematikte kendini geliştirmeye yatkınlığının göstergesidir. Ayrıca Margosyan'ın Hendese-i Mülkiye'deki fen, mühendislik ve matematik derslerine ilişkin hocalığı, genel olarak matematiğe olan ilgisini de teşvik etmiş olmalı ki, 1908'de sihirli kareler üzerine yazdığı ünlü kitabında söz konusu matematiksel beceri ve dehâsı kendini göstermiştir.

Margosyan'ın matematikteki becerisi onun Avrupa'da bir matematikçiler grubu içinde kendine yer edinebilmesini sağlamıştır. *Les Amis des Nombres (Sayıların Dostları)* adlı derneğe üyeliği, meşhur matematikçi Felix Klein'in ansiklopedisinin Fransızca versiyonuna danışmanlık yapması, yine Fransızca eğlence amaçlı matematik dergisi olan *Sphinx-Œdipe* dergisinin kurucuları arasında yer alması, Margosyan'ın Fransa'daki bir matematikçiler ağına entegre olduğunun göstergesidir. Bu durum, Margosyan'ı diğer Osmanlı matematikçilerinden ayırtıran bir diğer özelliğidir.

Margosyan'ın 1909'da işsiz kalmasına müteakip 1912'de kurulan bir kabinede görev alması ve hatta Edirne'nin elden çıkmasının görüldüğü toplantıda hükümet yetkilileri ile birlikte Saltanat Şurası'nda hazır bulunması, İttihat Terakki karşıtı siyasi grupta halen saygın bir bürokrat olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Ülkeyi terk ettiği 1917 ve sonrası Osmanlı'nın ve hatta dünyanın dahi siyasi ve askerî açıdan zor dönemleridir. Osmanlı'da 1908-1922 yılları Balkan Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile geçmiştir. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Bosna-Hersek ve Girit elden çıkmış, Lübnan ve Arap yarımadasında isyanlar olmuştur (Ünalın, 2008: 23). Bu kaotik atmosferde, her ne kadar nedenini ve nasılını tespit edemesek de Margosyan'ın ülkeyi terk etmesi anlaşılabilir bir durum olarak kabul edilebilir. Ancak ülkeyi terk ettikten sonra "memleket" özlemi hissetmiş olacak ki, *L'Intermédiaire des Mathématiciens* dergisine 1919'da gönderdiği bir soruda mahlas olarak "Stanboul" yani İstanbul'un Fransızcadaki karşılığını kullanmıştır (Stamboul (Aram Margossian), 1919: 163; Stern, 1939: 130). Margosyan'ın biyografisinde 1909 yılından 1931'de ölümüne değin geçen süre boyunca, kabaca nerede olduğunu tespit etmenin dışında, muhtemelen bu dönemin I. Dünya Savaşı yıllarına tekâbül etmesi dolayısıyla, bu zaman aralığında biyografisini detaylandırmak mümkün olmamıştır. İleriki araştırmalarla bu eksikliğin giderilmesini umuyoruz.

Teşekkür

Aram Margosyan projesine yaptığı önemli katkılar, özel olarak ise biyografisi hakkındaki görüş ve önerilerini paylaştığı için sayın Alp Eden'e, Margosyan ile Osmanlı Bankası arasında imzalanan "Deposite de Titre" hakkında verdiği bilgiler için Mahir Şual'a, öğrencilik fotoğrafı ve öğrenci kayıt belgeleri için Anne Lacourt'a (Paris École nationale des ponts et chaussées Arşiv Birimi), Margosyan'ın babasının fotoğrafından bizi haberdar eden Krikor Damadyan'a (İstanbul Ermeni Patrikanesi Kıdemli Peder Patrik Vekili), Margosyan'ın evinin günümüzdeki fotoğrafı için Stefan M. Haas'a (Avusturya, Strobl Belediye çalışanı), makaledeki tüm görsellerin dijital olarak iyileştirilmesi için sevgili kardeşim Muhammed Ali Bayam'a, Margosyan'ın karısının fotoğrafı, evlerinin eski halinin fotoğrafı, Maria Margossian'ın ölüm belgesi ve gazete haberlerini gönderdiği için Marietta Sams (Avusturya, Strobl Papazlığı,

Papaz yardımcısı), *Sphinx-Œdipe* dergisini ve buradaki Margosyan'ın makalelerinin künye bilgilerini paylaştığı için Jenny Boucard'a (François Viète Bilim ve Teknoloji Tarihi Merkezi, Fransa), makale hakkında değerli görüşlerini paylaşan sevgili arkadaşlarım Zuhale Burcu Kılıçaslan ve Emine Eroğlu Geçgel'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİDd) 6/13, 29 Zilhicce 1269 (3 Ekim 1853); 4/350, 29 Zilhicce 1237 (16 Eylül 1822).

Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO) 101/7560, 16 Rebiülahir 1310 (7 Kasım 1892); 35/2556 23 Zilhicce 1309 (19 Temmuz 1892); 40/2947, 3 Muharrem 1310 (28 Temmuz 1892); 3387/254015, 2 Şaban 1326

Haritalar (HRT.h.) 497, 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923).

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR.MKT.) 994/64, 19 Şevval 1294 (27 Ekim 1877)

Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi (DH.MEM.) 56/26, 6 Zilkade 1329 (29 Ekim 1911)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 2066/69, 15 Şevval 1311 (21 Nisan 1894)

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (BOA. A.}MKT.MHM.) 432/22, 7 Şevval 1285 (21 Ocak 1869).

Archives Nationales France (ANF)

ANF. BB/34/473.BB/11.11850x30 ("Archives Nationales France arama sayfası", erişim 28 Aralık 2021, https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/media/Fran_IR_057684/c1cs39hhh404-fr7azoakxgiv/DAFANCH94_NUMJ088507_D)

Archives of École Nationale des Ponts et Chaussées

École des Ponts et Chaussées (EPC), Session 1876-1877, Photographies des élèves, Service documentaire, Archives, inventaire albums photo, photo no. 17, 26 (EPC, 1876-1877 eğitim öğretim yılı, Öğrenci fotoğrafları, Dökümantasyon servisi, Arşivler, fotoğraf albümü envanteri, 17. ve 26. fotoğraf).

École des Ponts et Chaussées (EPC), Ms 3275 Registre matricule des élèves externes n° 1, 1851-1879, Promotion de 1874, p. 55 (École des Ponts et Chaussées, Ms 3275 Dışardan Gelen Öğrenci Kayıt Defteri no 1, 1851-1879, 1874 sınıfı, s. 55)

École des Ponts et Chaussées (EPC), Ms 3275 Registre matricule des élèves externes n° 1, 1851-1879, Promotion de 1878, p. 71 (École des Ponts et Chaussées, Ms 3275 Dışardan Gelen Öğrenci Kayıt Defteri no 1, 1851-1879, 1878 sınıfı, s. 71)

Basılı Kaynaklar

Acar, Ş., Bir, A. ve Kaçar, M. (2016). "Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 17/2, 1–26.

Akyıldız, A. (2003). "Alman Sermayesinin Balkanlar'daki Uzantısı: Selânik-Manastır Demiryolu", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri*, IRCICA, 127–161.

Gemeinde Strobl. (1992). Räumliches Entwicklungskonzept 1992 - Überarbeitung. (23. 06. 2022) http://www.new2go.at/themen/inetspy_ua/strobl_rog_bestand.pdf.

Atam, Ş. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Aydın, S. (1999). *Selânik-Manastır Demiryolu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.

Boucard, J. (2022). Habiter Les Marges Mathématiques : André Gérardin et Sphinx-Œdipe à Nancy (1906–1928). [Online Dergi]. HAL SHS (Sciences Humaines et Sociales). Elde edilme tarihi: 9 Aralık 2023, <https://shs.hal.science/halshs-04193494>

Bozkuş Deveci, Y. (2020). *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Entelektüeller*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Çelik, R. (2014). "Osmanlı Bürokrasisi'nde Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler/Merkez ve Taşrada Ermeniler: Birlikte Yaşama Kültürü*, (Ed: M. M. Hülagü, M. Şaşmaz, İ. E. Atnur, T. N. Karaca, M. Çolak, R. Karacakaya), 4. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Dosay Gökdoğan, M., Kökcü, A., Demirhan Çavuşoğlu, H. M. ve Yılmaz Erten, S. (Ed.) (2024). *Eski Harfli Türkçe Matematik Biyo-Bibliyografyası 1900-1928*, Nobel Bilimsel, Ankara.
- École nationale des ponts et chaussées. (1867). École Des Ponts ParisTech (France), Producteur d'un Fonds d'archives (1867-1878) (BnF Archives et Manuscrits 265-454). (7. 12. 2023) <https://heritage.Ecoledesponts.fr/ark:/12148/btv1b10481348z?rk=85837;2>.
- Eden, A. ve Takıcak, S. B. (2024). "Fransız Mühendis Collignon'un Kinematik Kitabının Osmanlıca Uyarlaması: Margosyan'ın Fenn-i Mihânik-i Riyâzî Ders Notları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 25/1, 1-28.
- Eden, A. ve Takıcak, S. B. (2022). "Aram Margosyan'ın Sihirli Kareler Kitabı", *Matematik Dünyası*, 29/112, 20-26.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. 3-4. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul.
- [Fenmen], M. R. (1909). "Rumuzât-ı Fenniyemizin Islahı Mes'elesi", *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, 1/3, 69.
- Gérardin, A. (1921). "Supplément Au Sphinx-Œdipe de Septembre 1921: Amis Des Nombres", *Sphinx-Œdipe*, 16, 145.
- Gündüz, A. (2011). "Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M.1879-1909)", *History Studies*, 3/3, 123-145.
- Günergun, F. (1987). "Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri (1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı)*, (Yay. Haz: E. İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, 155-196.
- Güven Sarı, M. (2020). "Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin Öncüleri ve Hayat Hikâyeleri", *Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar*, (Ed. Zafer Gölen), Ivpe, Cetinje-Montenegro.
- İğdi Gülenç, Ö. (2013). "Abidin Paşa'nın Ankara Valiliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53/2, 225-248.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., Bekar, M., Gündüz, G., Bulut, V. (2006). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, 1-2. Cilt, IRCICA, İstanbul.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., Bekar, M. S., Gündüz, G., Bulut, V. (2011). *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri*, 2. Cilt, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., İzgi, C. (1999). *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, 2. Cilt, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) IRCICA, İstanbul.
- Kaçar, M., Zorlu, T., Barutçu B., Bir, A., Ceyhan, C., Neftçi, A. (2012). *İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz*, (Ed. M. Karaca), Mavi Ofset, İstanbul.
- Kanberoğlu, N. (2018). "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", *Vakanüvis (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı)*, 3, 158-187.
- Karayaman, M. (2011). "Uşak'a Demiryolunun Gelişi ve Sonuçları", *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Bildirileri Kitabı*, 2. Cilt, Meta Basım, 763-786.
- Kayaoğlu, T. (2013). *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kılıç, M. (2012). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Ermeni Memurları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/51, 93-124.
- Kökcü, A. (2013). "Osmanlı'da Bir Müsbet Bilimci: Aram Margosyan", *Dörtöğre*, 2/4, 139-147.
- Kökcü, A. (2014). "Bir Osmanlı Muallimi ve Mühendisi Mustafa Salim Bey ve Hesâb-ı Asgar-ı Nâmütenâhiyat Kısım-ı Evvel Hesâb-ı Tefâzülî Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/2, 407-418.
- Kolay, A. (2011). *İzmir-Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi
- Kolay, A. (2017). "Anadolu'da İşletmeye Açılan İlk Demiryolu Hattı: İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolu", *ASOS Journal*, 5/54, 89-106.
- Kösebay Erkan, Y. ve Ahunbay, Z. (2008). "Anadolu Demiryolu Mirası ve Korunması", *İTÜ Dergisi Seri A: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 7/2, 14-25.

- Krivanek, K. (2009). *Villen in Strobl Familiengeschichten*, Eisl&Friends, Strobl.
- Lacourt, A. (2020). Liste Générale Des Élèves Du Corps et Des Élèves Civils de l'École Des Ponts et Chaussées 1744-1930 et Des Élèves Des Cours Préparatoires 1875-1920. École Nationale Des Ponts et Chaussées-Direction de La Documentation, Des Archives et Du Patrimoine. (5. 1. 2022) <https://www.Ecoledesponts.fr/download/155702>.
- Margossian, A. (1908). *Contribution a L'étude Des Carrés Magiques: De L'Ordonnance Des Nombres Dans Les Carrés Magiques Impairs (Procédés Généraux Pour Leur Construction Immédiate)*, Librairie Scientifique A. Hermann, Paris.
- Margossian, A. (1925). "Simple Observation sur la définition du calcul des probabilités", *Association Française Pour l'avancement Des Sciences, Congrès, 048, 1924, Liège*, Association Française Pour l'Avancement des Sciences, 135.
- Margossian, A. (1931). "Carrés Latins et Carrés d'Euler (Modules Impairs)", *L'Enseignement Mathématique*, 30, 41–49. doi: 10.5169/seals-23882.
- Margossian, A. (1935). "Carrés Latins Semi-Diagonaux", *L'Enseignement Mathématique*, 34, 365–377. doi: 10.5169/seals-26618.
- Margosyan, A. (1302). *Fenn-i Mihanik-i Riyâzî, Fenn-i Hareket ve Fenn-i Kuvva*, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Matbaası, İstanbul.
- Margosyan, A. (1304). *Hesâb-ı Tahlîlî, Kitâb-ı Evvel: Hesâb-ı Tefâzûlî*, 1. Cilt, Matbaa-i Daire-i Askeriyye, İstanbul.
- Margosyan, A. (1910). "İstatistik Hakkında Bazı Mülâhazât", *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, 1/6, 137–141.
- Margosyan, K. (1308). *Mizânü's-Şiir Fi Aruzî'l-Arabi ve'l-Acemi ve Fi'l-Kavafi*, Hakkak Serviçen Matbaası, İstanbul.
- Margosyan, K. (1859). *Sarf ve Nahv-i Fransevi*, 1. Cilt, Darûlâsitane-i Aliyye, İstanbul.
- Neftçi, A., Yiğit, N., Şahin, H. H., Uysal, A. O., Satar, S. (2007). *İstanbul Teknik Üniversitesi Arşivi: Hendese-i Mülkiye Mektebi (HMM), Mühendis Mektebi Müdüriyeti (MÜM), Yüksek Mühendis Mektebi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Okay, C. (2004). *Eski Harfli Mühendislik Dergileri*, Kurtiş Matbaası, İstanbul.
- Okay, C. (2008). *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Belgeleriyle*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara.
- Ottoman Bank. (1901). Depots de Titres, A. Margossian. (23. 11. 2021) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/150726>.
- Pakalın, M. Z. (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, 11. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pamukciyan, K. (2003). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar: Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, 3. Cilt, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Pfarre Strobl. (1931). Death Record of Aram Margossian. (23. 06. 2022) <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/salzburg/strobl/STBIV/?pg=259>.
- Ponts Alliance France. (1886). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Tours. Elde edilme tarihi: 11 Ekim 2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k14238093/f51.image.r=Margossian>
- Ponts Alliance France. (1890). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Corbeil. Elde edilme tarihi: 14 Ekim 2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1423814d/f38.image.r=Margossian>
- Ponts Alliance France. (1891). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Corbeil. Elde edilme tarihi: 14 Ekim 2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1423815t/f52.image.r=Margossian>
- Ponts Alliance France. (1897). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Corbeil. Elde edilme tarihi: 10 Eylül 2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1423817n/f46.image.r=Margossian>

- Ponts Alliance France. (1908). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Ed. Crété. Elde edilme tarihi: 23 Haziran 2021, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k992874z/f43.item.r=Aram Margossian>
- Ponts Alliance France. (1910). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Ed. Crété. Elde edilme tarihi: 08 Mart 2022, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k14238256/f50.item>
- Ponts Alliance France. (1912). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Ed. Crété. Elde edilme tarihi: 08 Mart 2022, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1423826m/f38.item>
- Ponts Alliance France. (1917). Association Amicale Des Ingénieurs Anciens Élèves de l'École Des Ponts et Chaussées de France / Bulletin, Paris: Ed. Crété. Elde edilme tarihi: 09 Kasım 2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1423828f/f103.image.r=Margossian>
- Salzburg Chronicle. (18 Temmuz 1926). "Aus dem Gerichtssaal", 157.
- Şişman, A. (2002). "Yurt Dışında Tahsil Yapan Burslu Ermeni Asıllı Osmanlı Öğrencileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 1–30.
- Stamboul (Aram Margossian). (1919). "Q 4984", *L'Intermédiaire Des Mathématiciens*, XXVI, 163.
- Stehrer, J. (1998). *Strobl Am Wolfgangsee*, Salzburger Druckerei, Strobl.
- Stern, E. (1939). "Über Eine Zahlentheoretische Methode Zur Bildung Und Anzahlbestimmung Neuartiger Lateinischer Quadrate", *Bulletin Scientifique de L'École Polytechnique de Timişoara*, 9/10, 101–131.
- Takıcak, S. B. ve Eden, A. (2023). "İnşaat Mühendisi ve Amatör Matematikçi Aram Margosyan'ın İstatistik Üzerine Görüşleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 24/1, 33–65. doi: 10.26650/oba.1133163.
- Tamçelik, S. (2000). "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasî, İktisadî ve Sosyal Etkiler", *Erdem*, 12/35, 483–535.
- Tavukçu, İ. (2012). *İstanbul Basını'nda Büyük Kabine (21 Temmuz 1912-23 Ocak 1913)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Tekdemir, A. (2019). "İzmir Şimendifer Mektebi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18/2, 904–921.
- Tuğlacı, P. (2004). *Tarih Boyunca Batı Ermenileri (1891-1922)*, 3. Cilt, Pars Yayın, İstanbul.
- Uluçay, Ç. ve Karatekin, E. (1958). *Yüksek Mühendis Okulu (Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi)*, Berksoy Matbaası, İstanbul.
- Ünalın, Ç. (2008). "Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti (OMMC) Ortamı", *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Belgeleriyle*, (Ed. C. Okay), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara.
- Yıldırım, M. (2013). *Türkiye Kadastro'sunun Tarihine Dair İki Önemli Kaynak: Mahmud Es'ad Efendi Layihası ve İlk Kadastro Kanunu*. (Yayımlanmamış Tapu ve Kadastro Uzmanlık Tezi). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Yılmaz, T. (2023). "İlk Sivil Mühendislik Okulumuz Hendese-i Mülkiye Mektebi", *1773'ten 2023'e İTÜ Tarihi, 1773-1909 Dönemi Mühendislik ve Mimarlığın Gelişimi*, (Ed: M. Kaçar ve D. Aysal Cin), İTÜ Yayınevi, İstanbul.
- Zartanyan, V. ve Zartanyan, B. (1911). *Hışadagaran (Abide) (Ermenice)*, 2. Cilt, Serviçen Matbaası, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 02.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1494768

Research Article/Araştırma Makalesi

Ağaç, S. and Öztürk, M. S.. (2025). "Examination of the Environmental Responsibilities of Companies Within the Framework of Sustainability", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 67, pp. 353-370.

EXAMINATION OF THE ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITIES OF COMPANIES WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABILITY

Sevim AĞAÇ*, Mahmut Sami ÖZTÜRK**

Abstract

This study aims to investigate the environmental responsibilities of companies within the framework of sustainability and to investigate which environmental principles companies comply with the most. For this purpose, the sustainability compliance reports published by 25 companies included in the BIST Sustainability 25 Index in 2022 were examined. The published reports were accessed via the Public Disclosure Platform. Sustainability compliance reports include four sections: general principles, environmental principles, social principles, and corporate governance principles. Since the subject of the research was determined as environmental responsibility, data on the general principles and environmental principles included in the sustainability compliance reports were collected. In this context, first of all, the compliance status of companies with general principles and environmental principles in sustainability reports was analyzed using statistical methods. In the application section, it was investigated whether the auditing firms that audit the companies, the sectors of the companies, the markets where the companies are located, and the ages of the companies affect the compliance status with general and environmental principles and whether there is a relationship between the principles. According to the basic results obtained from the study, it was determined that energy projects are the subject that companies comply with the most among environmental principles. The principle that companies comply with the most was determined as the B20 coded principle of "energy efficiency projects have been implemented and the amount of energy consumption and emission reduction achieved through energy efficiency projects has been disclosed to the public". In addition, it has been observed that the auditing firms that audit the companies and the ages of the companies can be effective in compliance with general and environmental principles. It has also been concluded that the implementation and monitoring of sustainability are related to environmental principles.

Keywords: Sustainability, Environmental Responsibility, BIST Sustainability.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇERÇEVESİNDE ŞİRKETLERİN ÇEVRESEL SORUMLULUKLARININ İNCELENMESİ

Öz

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik çerçevesinde yer alan şirketlerin çevresel sorumluluklarının araştırılarak, şirketlerin en çok hangi çevresel ilkelere uyum sağladıklarını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde yer alan 25 şirketin 2022 yılında yayınladıkları sürdürülebilirlik uyum raporları incelenmiştir. Yayımlanan raporlara Kamu Aydınlatma Platformu üzerinden ulaşılmıştır. Sürdürülebilirlik uyum raporlarında genel ilkeler, çevresel ilkeler, sosyal ilkeler ve kurumsal yönetim ilkeleri olmak üzere dört bölüm yer almaktadır. Yapılan araştırmanın konusu çevresel sorumluluk olarak belirlendiği için sürdürülebilirlik uyum raporlarında yer alan genel ilkeler ve çevresel ilkelere ait veriler toplanmıştır. Bu kapsamda öncelikle sürdürülebilirlik raporlarında şirketlerin genel ilkelere ve çevresel ilkelere uyum durumları istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Uygulama kısmında şirketleri denetleyen denetim firmalarının, şirketlerin sektörlerinin, şirketlerin bulundukları pazarların, şirketlerin yaşlarının genel ve çevresel ilkelere uyum durumuna etki edip etmediği ve ilkeler

*Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Accounting and Financial Management, ISPARTA.

e-mail: sevimagac07@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8144-4927>)

**Ass. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, ISPARTA.

e-mail: samiozturk@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7657-3150>)

arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen temel sonuçlara göre, çevresel ilkeler içinde enerji projelerinin şirketlerin en çok uyum gösterdiği konu olduğu tespit edilmiştir. Şirketlerin en fazla uyum gösterdiği ilke B20 kodlu “enerji verimliliği projeleri yapılmış ve enerji verimliliği projeleri sayesinde elde edilen enerji tüketim ve emisyon azaltım miktarı kamuya açıklanmıştır” ilkesi olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte şirketleri denetleyen denetim firmalarının ve şirketlerin yaşlarının genel ve çevresel ilkelere uyum konusunda etkili olabildikleri görülmüştür. Ayrıca sürdürülebilirliğin uygulanması ve izlenmesinin çevresel ilkeler ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Çevresel Sorumluluk, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi.*

1. INTRODUCTION

Today, businesses are one of the main actors that contribute to the increase in the welfare level of the society in which they operate. Offering quality goods and services that improve the quality of life and product diversity are among the positive contributions businesses make to society. Despite these positive effects, businesses also cause environmental and social problems such as environmental pollution, waste materials, and employee rights during their activities. The fact that the negative effects of business activities on the environment and society are closely monitored by business stakeholders has caused sustainability and environmental responsibility issues in businesses to become important (Tüm, 2014: 60).

Sustainability for businesses; It refers to the balanced evaluation of economic expectations with environmental and social sensitivity. Directing the international economy by businesses brings with it social and environmental responsibilities as well as economic responsibilities. In addition, businesses have responsibilities not only towards their partners or potential investors but also towards all their stakeholders. Many reasons arising from these responsibilities have created the need for businesses to take the concept of sustainability into consideration in their management policies (Hazır, 2018: 13).

In addition to seeking profit, businesses also have to prove themselves in other areas. The goods produced and services offered are similar to each other except for minor changes; organizations live in harmony with the environment, social expectations change, and organizations are considered not only as economic entities but also as organizations that have responsibilities towards society. The desire of these organizations to distinguish themselves from their competitors is noted as developments that influence the organizations’ tendency towards social responsibility practices (Tarhan, 2011: 540). Therefore, businesses need to be sensitive to the expectations of the business world in solving social and environmental problems. Companies should develop policies that will guide their work without waiting for guidance from governments in many areas, such as protecting the environment, improving working conditions, and ethical marketing practices (Özüpek, 2013: 62). This study aims to investigate the environmental responsibilities of companies within the framework of sustainability and to investigate which environmental principles companies comply with the most. For this purpose, the sustainability compliance reports published by 25 companies included in the BIST Sustainability 25 Index in 2022 were examined. The published reports were accessed via the Public Disclosure Platform. Sustainability compliance reports include four sections: general principles, environmental principles, social principles, and corporate governance principles. Since the subject of the research was determined as environmental responsibility, data on the general principles and environmental principles included in the sustainability compliance reports were collected. In this context, first of all, the compliance status of companies with general principles and environmental principles in the sustainability reports was analyzed using statistical methods.

In the application section, it was investigated whether the auditing firms that audit the companies, the sectors of the companies, the markets where the companies are located, and the ages of the companies affect the compliance with the general and environmental principles and whether there is a relationship between the principles. According to the basic results obtained from the study, it was determined that energy projects are the subject that the companies comply with the most among the environmental principles. In addition, it was seen that the auditing firms that audit the companies and the ages of the companies can be effective in compliance with the general and environmental principles. In addition, it was determined which environmental principles the companies in question comply with the most. Then, it was concluded that the implementation and monitoring of sustainability are related to environmental principles.

As a result of the literature research, no study was found that examined the sustainability reports of 25 companies included in the BIST Sustainability Index and addressed which environmental principles these 25 companies comply with more. In addition, while other studies in the literature on the subject examined environmental principles in parts, this study investigated general principles as well as all environmental principles. Therefore, this study aims to fill the gap in the literature on sustainability and environmental responsibility. In addition, it is thought that it will guide researchers who will study this subject and future studies.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

The concept of sustainability first gained official importance and began to be discussed in 1987 by the World Commission on Environment and Development. The Brundtland Report, which covers the basic principles and rules for the concept of sustainability, is one of the most important publications of the 20th century. According to the Brundtland Report, sustainability is defined as meeting the needs of the present generation without compromising the needs of future generations. This report emphasizes that the adoption of the sustainability goal is in the common interest of all countries (Schaefer and Crane, 2005: 77).

Sustainability is a model that simultaneously addresses ecological balance and economic growth, ensuring the efficient use of natural resources while observing the environmental quality and, at the same time, allowing future generations to meet the needs of the present generation without endangering their own needs (Hayta, 2009: 144).

Since the World Economic Development Commission first introduced the concept of sustainability, there has been a broad discussion and application of the concept, with a general acceptance of three intertwined dimensions of sustainability. These dimensions are briefly explained below (Gedik, 2020: 197).

- The economic dimension implies that an economically sustainable system must be able to continuously produce goods and services and maintain manageable levels of government and external debt. It is also expected that this system will avoid excessive sectoral imbalances that could harm agricultural or industrial production.
- The environmental dimension requires that an environmentally sustainable system maintain a continuous resource base by avoiding the overexploitation of renewable resources and using non-renewable resources only to the extent that they can be replaced by adequate levels of investment. This includes preserving biodiversity, atmospheric stability, and other ecosystem functions not usually classified as economic resources.
- The social dimension states that a socially sustainable system requires the provision of adequate social services, including elements such as distributional equity, education and health services, gender equality, political accountability, and participation.

For holistic sustainability, it is important to ensure sustainability in the three basic dimensions explained above simultaneously. Therefore, observing the harmony between these three dimensions is a common feature in sustainability research (Kılıç, 2006: 93).

While the environmental dimension of sustainability interacts with the social dimension through working and living conditions, it also interacts with the economic dimension through environmental efficiency. On the other hand, the effects of social and economic dimensions on the environment may manifest themselves more as pressures on environmental resources. The most well-known about the relationship between these dimensions is undoubtedly the interaction between the social and economic dimensions. While the economic dimension is affected through consumption by the qualitative and quantitative characteristics of the workforce, it affects the social dimension by providing employment and income distribution opportunities (Şen et al., 2018: 20). In addition to the concept of sustainability, businesses are in constant interaction with the environment in which they operate. Therefore, living in a healthy and clean environment has become a very important need for people today, when the social environment is destroyed. Therefore, in the age we live in, rapidly increasing population growth and urbanization have caused the relationship between humans and nature to deteriorate. Thus, corporate social responsibility and environmental management have begun to be among the issues emphasized by organizations, practitioners, and scientists (Karacan, 2002: 5). Organizations draw people's

attention to environmental problems and inform them to be more responsible towards the environment. Rather than doing business in an environmentally responsible manner in the business environment, organizations also require companies to take responsibility for sharing environmental concerns with the public. Social responsibility practices that can be carried out by public relations units in line with these requirements will contribute to the development of corporate reputation and brand image, as well as provide an advantage in attracting a quality workforce to the organization (Ülger, 2003: 122-123). Within social responsibility practices, the environmental social responsibility activities of organizations are considered corporate environmental responsibility as a result of an environmental view. Corporate environmental responsibility: These are establishment practices that include tasks such as eliminating waste and emissions, maximizing the effectiveness and efficiency of resources, and minimizing the practices that may arbitrarily affect the country's resources by future generations. In addition, developing environmentally friendly product production and packaging opportunities and introducing a number of projects to prevent pollution are also considered studies evaluated in this context (Tarhan, 2011: 543-544).

3. LITERATURE REVIEW

There are many studies in the literature on sustainability and environmental responsibility. Some of these studies, especially those conducted in recent years, are given below.

Lee et al. (2016) investigated the antecedents of organizational commitment to corporate social responsibility and green practices adoption in the case of the logistics industry in South Korea. A survey was conducted on 784 employees and senior managers working in logistics companies. The research findings show that social expectations, organizational support, and stakeholder pressure are important antecedents of corporate environmental responsibility and green practices adoption.

Camilleri (2017) aimed to reveal the relationship between corporate social responsibility (CSR) and financial performance in his study. He also reported how corporate social responsibility is constantly changing in line with contemporary social realities. The study also emphasizes that responsible business practices create both economic and social value by realigning corporate goals with stakeholder management and environmental responsibility.

Önder and Ağca (2018) examined the environmental risk levels and environmental sustainability performances of the companies included in the BIST 100 Index, determined according to their fields of activity. In addition, it was evaluated whether there was an awareness between the companies included in the sustainability index and the companies not included in this index in terms of environmental sustainability performance. As a result of the examinations, it was determined that more than half of the companies included in the BIST 100 Index had high environmental risk.

Ashrafi et al. (2018) examined the relationship between the concepts of corporate social responsibility (CSR) and corporate sustainability in their study. Based on this review, they discussed how corporate social responsibility and corporate sustainability can be integrated into a business and presented a model proposal. The model aims to provide future researchers with a guide for the adoption of corporate social responsibility and corporate sustainability.

Çetin et al. (2019) in their study, aimed to investigate the role and importance of corporate social responsibility principles in ensuring a sustainable environment. In this direction, surveys were conducted in Bursa, Istanbul, and Kocaeli, and the data were analyzed using the structural equation model. The analysis results revealed that there is a positive and strong relationship between corporate social responsibility and environmental sustainability.

Kardos et al. (2019) aimed to present an integrative vision about the roles of green marketing in raising awareness, educating, and changing consumer behaviors on sustainability and eco-entrepreneurship and to emphasize the research results on its impact on the environmental responsibility of young consumers. In the study, using survey methods, it was concluded that the lack of information of consumers leads to environmental responsibilities and that environmental knowledge and awareness have an impact on green responsible behavior.

Gedik (2020) stated in his research that there are few studies that address the concepts of sustainability and sustainable development from a broad perspective, and therefore, he aimed to address these concepts in this study. In addition, it was determined that there is no common study that addresses the concepts of sustainability and sustainable development in the literature. Therefore, sustainable development has been expanded to include social and economic perspectives. It has been stated that sustainable development is defined as an effort to combine social and economic problems with ecological concerns, and a broad conceptual framework has been created in this context.

In their research, Dil and Talaş (2021) aimed to examine the perspectives of the companies that prepare sustainability reports among 100 companies in Turkey on environmental sustainability. 19 companies were included in the research, and their sustainability reports or activity reports prepared in accordance with GRI standard criteria were content analyzed in terms of environmental sustainability activities and environmental sustainability awareness. As a result of the analysis, it was determined that the reason for the differences between the companies in terms of sustainability reports in terms of criteria was entirely related to the fact that environmental reporting is based on a voluntary basis.

In their study, Şeker and Atasel (2021) quantitatively examined the environmental dimensions of the sustainability reports of companies included in the BIST Corporate Governance Index between 2015 and 2019 according to the GRI 300 series and conducted a content analysis. As a result of the examination, it was determined that the companies within the scope of the study gave importance to environmental sustainability while carrying out their activities. The most important issue was greenhouse gas emissions and reduction, while the second issue was the reduction of energy consumption and recycling of waste. Contrary to these important issues, it was determined that although companies tend to reduce energy consumption for greenhouse gas reduction, they kept the use of renewable energy in the background.

Madaleno et al. (2022) aimed to examine the relationships between the concepts of green finance, environmental responsibility, clean energy, and green technology in detail in their study. In line with this purpose, the necessity of designing a comprehensive policy to strengthen environmental responsibility and green finance through the financing of green technologies in order to achieve successful energy transformation and sustainable development goals is revealed.

In his research, Değirmenci (2022) aimed to examine the effects of environmental attitude and legal and economic responsibility, which are considered antecedents of responsible behavior of individuals. The research was conducted on 334 people using the survey method. The research findings revealed that there is a positive and significant relationship between environmental responsibility and environmental attitude.

In their study, Ağraş and Çetinkaya (2023) reached the environmental awareness and sustainability policies of 89 textile companies among the industrial organizations in Turkey and examined them using the content analysis method. The examinations revealed that the companies mostly developed policies in the areas of waste, energy, water, and natural resource management. In addition, suggestions were presented by taking into account the scope and content of the environmental awareness and sustainability policies of textile companies.

When we look at the studies on sustainability and environmental responsibility above, in general, some companies have been surveyed and researched. In addition, it has been examined whether there are positive or negative relationships between companies regarding corporate social responsibility and corporate sustainability or environmental responsibility and sustainability. However, no study has been found that examines the sustainability reports of 25 companies included in the BIST Sustainability Index and addresses which environmental principles these 25 companies comply with more. Therefore, this study aims to fill the gap in the literature on sustainability and environmental responsibility.

4. APPLICATION

In the application section of the study, the compliance status of the companies in the BIST Sustainability 25 Index with environmental principles was investigated using statistical analysis. In the research, firstly, information was given about the purpose, method, data, and variables of the study, and then the findings obtained from the analyses were presented.

4.1. Aim of the Study

The purpose of this research is to investigate companies' compliance with environmental principles. For this purpose, the compliance of companies included in the BIST Sustainability 25 Index with the environmental principles included in their sustainability reports was analyzed. Also, it was investigated whether the audit firms auditing the companies, the sectors of the companies, the markets in which the companies are located, and the age of the companies affect compliance with general and environmental principles and whether there is a relationship between the principles. Thus, it was determined which environmental principles the companies in question were more compliant with.

4.2. Methodology

The data used in the study were taken from the sustainability reports published by the companies in the Borsa Istanbul Sustainability 25 Index in 2022. The compliance status of companies with the environmental principles included in their sustainability reports was scored in the study, and statistical analyses were used. The statistical analysis program applied in social sciences was used in the research. Assuming that the data obtained were not normally distributed, non-parametric tests were used. Hypotheses were also created in the study. The hypotheses created are listed below.

H₁: The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the independent audit firms that audit the companies.

H₂: The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the sectors in which the companies operate.

H₃: The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the markets in which the companies operate.

H₄: The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the ages of the companies.

H₅: There is a significant relationship between the basic principles in companies' sustainability compliance reports.

Firstly, descriptive statistical tests were applied to the data obtained. Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis, and Correlation Tests were applied to the hypotheses created within the scope of the study.

4.3. Data and Variables of the Study

The general principles and environmental principles included in the sustainability compliance reports were determined as data. The principles under general principles and environmental principles were used as variables in the study. Variables obtained from general and environmental principles are expressed in the study with their codes in the table below.

Table 1. Variables Used In The Research

NAMES OF THE PRINCIPLES IN THE SUSTAINABILITY COMPLIANCE REPORT	Code
A. GENERAL PRINCIPLES	
A1. Strategy, Policy, and Goals	
Priority environmental, social, and corporate governance (ESG) issues, risks, and opportunities have been determined by the partnership's board of directors.	A1.1.1.
ESG policies (For example: Environmental Policy, Energy Policy, Human Rights and Employee Policy, etc.) have been created by the partnership board of directors and disclosed to the public.	A1.1.2.
Short and long-term targets determined within the scope of ESG policies have been disclosed to the public.	A1.2.

A2. Application/Monitoring	
The committees and/or units responsible for the execution of ESG policies, as well as the senior responsible persons and their duties in the partnership regarding ESG issues, have been determined and disclosed to the public.	A2.1.1.
The activities carried out by the responsible committee and/or unit within the scope of the policies were reported to the board of directors at least once during the year.	A2.1.2.
Implementation and action plans have been created in line with ESG targets and disclosed to the public.	A2.2.
ESG Key Performance Indicators (KPI) and the level of achievement of these indicators on a yearly basis have been disclosed to the public.	A2.3.
Activities to improve the sustainability performance of business processes or products and services are disclosed to the public.	A2.4.
A3. Reporting	
In the activity reports, information regarding the partnership's sustainability performance, targets, and actions is provided in an understandable, accurate, and sufficient manner.	A3.1.
Information about which of the United Nations (UN) 2030 Sustainable Development Goals its activities are related to has been disclosed to the public by the Partnership.	A3.2.
Lawsuits that were filed and/or concluded adversely on ESG issues, that are important in terms of ESG policies and/or that will significantly affect the activities, have been disclosed to the public.	A3.3.
A4. Verification	
The Partnership's ESG Key Performance metrics have been verified by an independent third party and are publicly disclosed.	A4.1.
B. ENVIRONMENTAL PRINCIPLES	
The partnership has publicly disclosed its policies and practices, action plans, environmental management systems (known by the ISO 14001 standard), and programs in the field of environmental management.	B1.
Regarding the environmental reports prepared to provide information regarding environmental management, the scope of the report, reporting period, reporting date, reporting conditions, and restrictions have been disclosed to the public.	B2.
Environmental targets included in the reward criteria within the scope of performance incentive systems on the basis of stakeholders (such as board members, managers, and employees) have been disclosed to the public.	B4.
It has been publicly disclosed how the environmental issues identified as priorities are integrated into business goals and strategies.	B5.
It has been disclosed to the public how environmental issues are managed and integrated into business goals and strategies throughout the partnership value chain, including the operational process, suppliers, and customers.	B7.
Whether the relevant institutions and non-governmental organizations are involved in the policy-making processes regarding the environment and the collaborations with these institutions and organizations have been disclosed to the public.	B8.
In the light of environmental indicators (Greenhouse gas emissions (Scope-1 (Direct), Scope-2 (Energy indirect), Scope-3 (Other indirect), air quality, energy management, water and wastewater management, waste management, and biodiversity impacts). Information regarding its environmental impacts has been disclosed to the public in a comparable manner on a periodic basis.	B9.
Details of the standard, protocol, methodology, and base year used to collect and calculate the data have been made public.	B10.
The increase or decrease in environmental indicators for the reporting year compared to previous years was disclosed to the public.	B11.
Short and long-term targets have been determined to reduce environmental impacts, and progress against these targets and the targets set in previous years has been disclosed to the public.	B12.
A strategy to combat the climate crisis has been created and planned actions have been announced to the public.	B13.

Programs or procedures have been established and disclosed to the public in order to prevent or minimize the potential negative impact of products and/or services on the environment.	B14.1.
Actions have been taken to reduce the greenhouse gas emissions of third parties (e.g. suppliers, subcontractors, dealers, etc.) and these actions have been disclosed to the public.	B14.2.
The environmental benefits/gains and cost savings provided by initiatives and projects aimed at reducing environmental impacts have been disclosed to the public.	B15.
Energy consumption (natural gas, diesel, petrol, LPG, coal, electricity, heating, cooling, etc.) data are disclosed to the public as Scope-1 and Scope-2.	B16.
Public disclosure was made about the electricity, heat, steam, and cooling produced in the reporting year.	B17.
Studies have been carried out on increasing the use of renewable energy and switching to zero or low-carbon electricity and have been disclosed to the public.	B18.
Renewable energy production and usage data have been made public.	B19.
Energy efficiency projects have been carried out and the amount of energy consumption and emission reduction achieved thanks to energy efficiency projects has been disclosed to the public.	B20.
Water consumption, if any, amounts of water withdrawn from underground or above ground, recycled and discharged, and their sources and procedures have been disclosed to the public.	B21.
It has not been publicly disclosed whether the operations or activities are included in any carbon pricing system (Emission Trading System, Cap & Trade, or Carbon Tax).	B22.
Carbon credit information accumulated or purchased during the reporting period was disclosed to the public.	B23.
If carbon pricing is applied within the partnership, its details are disclosed to the public.	B24.
The platforms where the partnership discloses its environmental information have been made public.	B25.

4.4. Descriptive Statistics

The descriptive statistics section of the research includes frequency and percentage statistics regarding the general structures of the companies.

The table below includes the statistics of the audit firms that audit the companies. In accordance with the confidentiality policy, the names of the auditing companies are listed alphabetically as follows:

Table 2. Audit Firms of the Companies

Audit Companies	Frequency	Percentage
A	16	64,0
B	6	24,0
C	1	4,0
D	2	8,0
Total	25	100,0

As seen in Table 2, most of the companies are audited by the same independent audit firm (Firm A).

The table below provides statistical information on the sectors in which the companies are located.

Table 3. The Sectors of the Companies

Sectors	Frequency	Percentage
Financial Institutions	9	36,0
Manufacturing	7	28,0
Wholesale and retail	4	16,0
Electricity, Gas and Water	2	8,0

Construction and Public Works	1	4,0
Transport and Storage	1	4,0
Information and Communication	1	4,0
Total	25	100,0

As seen in Table 3, the majority of the companies are financial institutions.

The table below provides statistical information about the markets in which the companies are located.

Table 4. The Markets of the Companies

Markets	Frequency	Percentage
Star Market	13	52,0
Among Qualified Investors	12	48,0
Total	25	100,0

As seen in Table 4, the companies are located in the star market and the market among qualified investors.

The table below provides statistical information on the age of the companies according to their years of establishment.

Table 5. Ages of the Companies

Age range	Frequency	Percentage
1-25	6	24,0
25-50	7	28,0
50-75	10	40,0
75 and over	2	8,0
Total	25	100,0

As seen in Table 5, it is understood that the number of well-established companies with old establishment years is quite high.

The table below provides statistical information on the companies' compliance with strategies, policies, and objectives.

Table 6. The Compliance of Companies with Strategies, Policies and Objectives

Principles	Compliance Status	Frequency	Percentage
A1.1.1	Yes	25	100,0
A1.1.2	Partially	1	4,0
	Yes	24	96,0
A1.2	No	2	8,0
	Partially	1	4,0
	Yes	22	88,0
Total		25	100,0

As seen in Table 6, it is understood that most of the companies comply with strategies, policies, and objectives.

The table below provides statistical information on the companies' compliance with implementation and monitoring.

Table 7. Statistics on Companies Compliance with Implementation and Monitoring

Principles	Compliance Status	Frequency	Percentage
A2.1.1	Yes	25	100,0
A2.1.2	Yes	25	100,0
A2.2	No	1	4,0
	Partially	2	8,0
	Yes	22	88,0
A2.3	Partially	2	8,0
	Yes	23	92,0
A2.4	Yes	25	100,0

As seen in Table 7, it is understood that most of the companies comply with implementation and monitoring activities.

The table below provides statistical information on companies' compliance with sustainability reporting.

Table 8. Statistics on Companies' Reporting Compliance Status

Principles	Compliance Status	Frequency	Percentage
A3.1	Partially	1	4,0
	Yes	24	96,0
A3.2	Irrelevant	1	4,0
	No	1	4,0
	Yes	23	92,0
A3.3	No	1	4,0
	Partially	2	8,0
	Yes	22	88,0

As seen in Table 8, it is understood that most of the companies comply with sustainability reporting.

The table below provides statistical information on companies' compliance with the verification of sustainability reports.

Table 9. Statistics on Companies' Verification Compliance Status

Compliance Status	Frequency	Percentage
No	1	4,0
Partially	9	36,0
Yes	15	60,0
Total	25	100,0

As seen in Table 9, it is understood that most of the companies fully or partially comply with the verification of sustainability reports.

The table below provides statistical information on companies' compliance with environmental principles.

Table 10. Statistics on Companies Compliance with Environmental Principles

Principles	Compliance Status	Frequency	Percentage
B1	Partially	2	8,0
	Yes	23	92,0
B2	No	1	4,0
	Yes	24	96,0
B4	No	5	20,0
	Yes	20	80,0
B5	Partially	2	8,0
	Yes	23	92,0
B7	No	2	8,0
	Partially	1	4,0
	Yes	22	88,0
B8	Partially	1	4,0
	Yes	24	96,0
B9	Partially	4	16,0
	Yes	21	84,0
B10	No	1	4,0
	Partially	2	8,0
	Yes	22	88,0
B11	Partially	1	4,0
	Yes	24	96,0
B12	Partially	3	12,0
	Yes	22	88,0
B13	No	1	4,0
	Partially	1	4,0
	Yes	23	92,0
B14.1	Irrelevant	1	4,0
	No	2	8,0
	Partially	3	12,0
	Yes	19	76,0
B14.2	Irrelevant	1	4,0
	No	4	16,0
	Partially	4	16,0
	Yes	16	64,0
B15	No	1	4,0
	Partially	1	4,0
	Yes	23	92,0
B16	Partially	2	8,0
	Yes	23	92,0
B17	Irrelevant	2	8,0
	Partially	1	4,0
	Yes	22	88,0
B18	Partially	1	4,0
	Yes	24	96,0

B19	Irrelevant	1	4,0
	No	1	4,0
	Yes	23	92,0
B20	Yes	25	100,0
B21	Irrelevant	1	4,0
	Partially	1	4,0
	Yes	23	92,0
B22	Irrelevant	7	28,0
	No	3	12,0
	Partially	1	4,0
	Yes	14	56,0
B23	Irrelevant	11	44,0
	No	2	8,0
	Partially	1	4,0
	Yes	11	44,0
B24	Irrelevant	8	32,0
	No	4	16,0
	Partially	3	12,0
	Yes	10	40,0
B25	Irrelevant	1	4,0
	Partially	1	4,0
	Yes	23	92,0

As seen in Table 10, it is understood that the majority of the companies comply with environmental principles. As the principle with the highest level of compliance, it is seen that all companies fully comply with the principle coded B20 ‘energy efficiency projects have been carried out and the amount of energy consumption and emission reduction achieved through energy efficiency projects has been disclosed to the public’.

In the table below, the average values of the companies regarding their compliance with the general and environmental principles in the sustainability reports are calculated.

Table 11. Descriptive Statistics on Companies’ Compliance with All Principles

Principles	N	Minimum Value	Maximum Value	Average	Standard Deviation
A1.1.1	25	4	4	4,00	0,000
A1.1.2	25	3	4	3,96	,200
A1.2	25	2	4	3,80	,577
A2.1.1	25	4	4	4,00	0,000
A2.1.2	25	4	4	4,00	0,000
A2.2	25	2	4	3,84	,473
A2.3	25	3	4	3,92	,277
A2.4	25	4	4	4,00	0,000
A3.1	25	3	4	3,96	,200
A3.2	25	1	4	3,80	,707
A3.3	25	2	4	3,84	,473
A4.1	25	2	4	3,56	,583
B1	25	3	4	3,92	,277

B2	25	2	4	3,92	,400
B4	25	2	4	3,60	,816
B5	25	3	4	3,92	,277
B7	25	2	4	3,80	,577
B8	25	3	4	3,96	,200
B9	25	3	4	3,84	,374
B10	25	2	4	3,84	,473
B11	25	3	4	3,96	,200
B12	25	3	4	3,88	,332
B13	25	2	4	3,88	,440
B14.1	25	1	4	3,60	,816
B14.2	25	1	4	3,40	,913
B15	25	2	4	3,88	,440
B16	25	3	4	3,92	,277
B17	25	1	4	3,72	,843
B18	25	3	4	3,96	,200
B19	25	1	4	3,80	,707
B20	25	4	4	4,00	0,000
B21	25	1	4	3,84	,624
B22	25	1	4	2,88	1,364
B23	25	1	4	2,48	1,447
B24	25	1	4	2,60	1,323
B25	25	1	4	3,88	,666

As seen in Table 11, the principles that the companies fully comply with are principles coded A1.1.1, A2.1.1, A2.1.2, A2.4 and B20.

4.5. Hypothesis Tests Results

The following hypotheses were formulated to determine whether the basic compliance statuses of companies in sustainability compliance reports differ according to various demographic criteria and whether there exists a relationship among the principles, and these hypotheses were tested using statistical tests.

Since each hypothesis is tested separately for 36 principles and there is a lot of data, only the principles for which the hypotheses are accepted are included in the tables below. For the principles not included in the tables below, the hypotheses were rejected.

H₁ Hypothesis:

Null Hypothesis (H₀): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports do not differ according to the independent audit firms that audit the companies.

Alternative Hypothesis (H₁): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the independent audit firms that audit the companies.

The Kruskal-Wallis test was utilized to test hypothesis H₁. Table 12 shows the accepted test results for hypothesis H₁.

Table 12. Kruskal-Wallis Test Result for H_1 Hypothesis

Principles	Audit Company				Significance Value	Hypothesis Result
	A	B	C	D		
	Mean Rank Values					
A3.3	14,50	12,50	14,50	1,75	,001	Accept
A4.1	15,75	9,17	6,00	6,00	,031	Accept
B2	13,50	13,50	13,50	7,25	,009	Accept
B9	14,22	12,92	15,00	2,50	,010	Accept
B10	13,75	14,50	14,50	1,75	,001	Accept
B11	13,50	13,50	13,50	7,25	,009	Accept
B12	13,72	14,50	14,50	2,00	,001	Accept
B16	14,00	14,00	14,00	1,50	,000	Accept

The H_1 hypothesis is accepted for the principles in Table 12 and rejected for all other principles.

The compliance of the companies with the principles below differs according to the audit firms of the companies;

- Lawsuits that were filed and/or concluded adversely on ESG issues, which are important in terms of ESG policies and/or that will significantly affect the activities, have been disclosed to the public;
- The Partnership's ESG Key Performance metrics have been verified by an independent third party and are publicly disclosed;
- Regarding the environmental reports prepared to provide information regarding environmental management, the scope of the report, reporting period, reporting date, reporting conditions, and restrictions have been disclosed to the public;
- In the light of environmental indicators (Greenhouse gas emissions (Scope-1 (Direct), Scope-2 (Energy indirect), Scope-3 (Other indirect), air quality, energy management, water and wastewater management, waste management, biodiversity impacts)). Information regarding its environmental impacts has been disclosed to the public in a comparable manner on a periodic basis;
- Details of the standard, protocol, methodology, and base year used to collect and calculate the data have been made public;
- The increase or decrease in environmental indicators for the reporting year compared to previous years was disclosed to the public;
- Short and long-term targets have been determined to reduce environmental impacts, and progress against these targets and the targets set in previous years has been disclosed to the public;
- Energy consumption (natural gas, diesel, petrol, LPG, coal, electricity, heating, cooling, etc.) data are disclosed to the public as Scope-1 and Scope-2.

Generally, companies with audit firms A, B, or C are more likely to comply with the principles.

H_2 Hypothesis:

Null Hypothesis (H_0): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports do not differ according to the sectors in which the companies operate.

Alternative Hypothesis (H_2): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the sectors in which the companies operate.

The Kruskal-Wallis test was utilized to test hypothesis H_2 . According to the hypothesis test results, the hypothesis is rejected for all principles. Because it was determined that the significance value was above 0.05 for all principles. The compliance of companies with general and environmental principles does not differ according to the sectors of the companies.

H₃ Hypothesis:

Null Hypothesis (H_0): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports do not differ according to the markets in which the companies operate.

Alternative Hypothesis (H_3): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the markets in which the companies operate.

Mann-Whitney U test was utilized to test hypothesis H_3 . According to the hypothesis test results, the hypothesis is rejected for all principles. Because it was determined that the significance value was above 0.05 for all principles. The compliance of companies with general and environmental principles does not differ according to the markets of the companies.

H₄ Hypothesis:

Null Hypothesis (H_0): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports do not differ according to the ages of the companies.

Alternative Hypothesis (H_4): The compliance statuses of companies with regard to the basic principles set out in sustainability compliance reports differ according to the ages of the companies.

The Kruskal-Wallis test was utilized to test hypothesis H_4 . Table 13 shows the accepted test results for hypothesis H_4 .

Table 13. Kruskal-Wallis Test Result for H₄ Hypothesis

Principles	Ages of Companies				Significance Value	Hypothesis Result
	1-25	25-50	50-75	75 and above		
	Mean Rank Values					
A4.1	18,00	8,71	12,00	18,00	,037	Accept
B4	13,42	8,36	15,50	15,50	,033	Accept
B7	14,50	9,14	14,50	14,50	,039	Accept

The H_4 hypothesis is accepted for the principles in Table 13 and rejected for all other principles.

The compliance of the companies with the principles below differs according to the ages of the companies;

- The Partnership's ESG Key Performance metrics have been verified by an independent third party and are publicly disclosed;
- Environmental targets included in the reward criteria within the scope of performance incentive systems on the basis of stakeholders (such as board members, managers, and employees) have been disclosed to the public.
- It has been disclosed to the public how environmental issues are managed and integrated into business goals and strategies throughout the partnership value chain, including the operational process, suppliers, and customers.

Generally, companies that are between 1-25 years old or over 75 years old comply with the principles more.

H₅ Hypothesis:

Null Hypothesis (H₀): There is no significant relationship between the basic principles in companies' sustainability compliance reports.

Alternative Hypothesis (H₅): There is a significant relationship between the basic principles in companies' sustainability compliance reports.

A correlation test was utilized to test hypothesis H₅. Table 14 shows the results for hypothesis H₅.

Table 14. Correlation Test Result for H₅ Hypothesis

PRINCIPLES		Environmental Principles	Strategy, Policy, and Goals	Application / Monitoring	Reporting	Verification
Environmental Principles	Pearson Correlation Value	1	,419*	,549**	,284	,308
	Significance Value		,037	,004	,169	,135
Strategy, Policy, and Goals	Pearson Correlation Value	,419*	1	,633**	,308	,282
	Significance Value	,037		,001	,135	,171
Application / Monitoring	Pearson Correlation Value	,549**	,633**	1	,254	,134
	Significance Value	,004	,001		,221	,522
Reporting	Pearson Correlation Value	,284	,308	,254	1	,140
	Significance Value	,169	,135	,221		,504
Verification	Pearson Correlation Value	,308	,282	,134	,140	1
	Significance Value	,135	,171	,522	,504	

According to Table 14, there is a relatively high correlation between the significant relationship between the “strategy, policy and goals” and “application/monitoring” for general principles. Also, there is a relatively high correlation between the significant relationship between the “environmental principles” and “application/monitoring” for basic principles.

5. CONCLUSION

In this study, the compliance of companies included in the BIST Sustainability 25 Index with the environmental principles outlined in their sustainability reports was evaluated. Additionally, the impact of various factors, including the audit firms auditing the companies, the sectors in which they operate, the markets in which they are based, and the age of the companies, on their compliance with general and environmental principles was investigated. Furthermore, the relationship between these principles was examined. The data employed in the study were derived from the sustainability reports published by the companies included in the Borsa Istanbul Sustainability 25 Index. The compliance status of the companies with the environmental principles included in

their sustainability reports was evaluated in the study, and statistical analyses were employed. The statistical analysis program employed in the social sciences was utilized in the research. Initially, descriptive statistical tests were applied to the data obtained. Subsequently, Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis, and correlation tests were applied to the hypotheses generated within the scope of the study. The general principles and environmental principles included in the sustainability compliance reports were identified as data. The principles under general principles and environmental principles were employed as variables in the study. The principle that companies comply with the most was determined as the B20 coded principle of “energy efficiency projects have been carried out, and the amount of energy consumption and emission reduction achieved through energy efficiency projects has been announced to the public”.

According to the results obtained from demographic data, most of the companies are audited by the same independent audit firm. The majority of the companies are financial institutions. The companies are located in the star market and the market among qualified investors. The number of well-established companies with old establishment years is quite high. Most of the companies comply with strategies, policies, and objectives. Also, most of the companies comply with implementation and monitoring activities. And they comply with sustainability reporting. Most of the companies fully or partially comply with the verification of sustainability reports. And the majority of the companies comply with the environmental principles.

According to the descriptive statistics of the study, it has been observed that companies fully comply with the following requirements: identification of material sustainability issues by the board of directors; designation of committees responsible for ESG-related issues; reporting of committees to the board of directors; ensuring the sustainability of business processes; and emphasizing energy efficiency projects.

The primary findings derived from the hypothesis tests indicate that energy initiatives exhibit the highest level of compliance among environmental principles. However, it has been noted that the audit firms overseeing the companies and the age of the companies may impact compliance with both general and environmental principles. Furthermore, it has been deduced that the execution and oversight of sustainability practices are correlated with environmental principles.

While other studies in the literature on the subject examined environmental principles in parts, this study investigated general principles as well as all environmental principles. In future studies, a variety of research methodologies can be employed to investigate the various environmental principles, utilizing a range of statistical techniques.

REFERENCES

- Ashrafi, M., Adams, M., Walker, T.R. and Magnan, G. (2018). How Corporate Social Responsibility Can Be Integrated Into Corporate Sustainability: A Theoretical Review of Their Relationships, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 25(8), 672-682.
- Ağaç, S. and Çetinkaya, F. (2023). Tekstil Sektöründe Çevresel Duyarlılık ve Sürdürülebilirlik Politikalarına Yönelik Bir İçerik Analizi, *Equinox Journal of Economics Busuniss and Political Studies*, 10(1), 26-48.
- Camilleri, M.A. (2017). Corporate Sustainability and Responsibility: Creating Value For Business, Society and The Environment, *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 2, 59-74.
- Çetin, A.A., Doğan, S. and Çetin, O.İ. (2019). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik İlişkisi: Marmara Bölgesi’ndeki İşletmeler Örneği, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 625-640.
- Değirmenci, B. (2022). Çevresel Tutum ile Çevresel Sorumluluk İlişkisinin İncelenmesi: Yasal ve Ekonomik Sorumluluğun Aracılık Rolü, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 1703-1718.
- Dil, E. and Talaş, Z. (2021). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Başarılı Şirketlerin Çevresel Sürdürülebilirlik Yaklaşımlarına Dair Araştırma, *İş Ahlakı Dergisi*, 14(2), 201-241.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma, *International Journal of Economics Politics Humanities and Sociel Sciencens* 3(3),196-215.
- Hayta, A.B. (2009). Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151.

- Hazır, Ç.A. (2018). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik Performans Ölçümü, Türkmen Kitabevi, İç Baskı, İstanbul.
- Karaca, A.R. (2002). İşletmelerde Çevre Koruma Bilinci ve Yükümlülükleri, Türkiye ve Avrupa Birliğinde İşletmeler Yönünden Çevre Koruma Politikaları, Ege Akademik Bakış Dergisi, 2(1), 1-11.
- Kardos, M., Gabor, M.R. and Cristache, N. (2019). Green Marketing's Roles In Sustainability and Ecopreneurship. Case Study: Green Packaging's Impact On Romanian Young Consumers Environmental Responsibility, Sustainability, 11(873), 1-12.
- Kılıç, S. (2006). Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 81-101.
- Lee, J.W., Kim, Y.M. and Kim Y.E. (2016). Antecedents of Adopting Corporate Environmental Responsibility and Green Practices, Journal of Business Ethics, 148, 397-409.
- Madaleno, M., Dogan, E. and Taskin, D. (2022). A Step Forward On Sustainability: The Nexus Of Environmental Responsibility, Green Technology, Clean Energy and Green Finance, Energy Economics, 109, 1-11.
- Önder, Ş. and Ağca, A. (2018). İşletmelerin Risk Gruplarına Göre Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamaları: BIST 100 Endeksinde Bir Uygulama, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(1), 77-89.
- Özüpek, M.N. (2013). Kurumsal İmaj ve Sosyal Sorumluluk, Eğitim Yayınevi, İkinci Baskı, Konya.
- Schaefer, A. and Crane, A. (2005). Addressing Sustainability and Consumption, Journal of Macromarketing, 25(1), 76-92.
- Tarhan, A. (2011). Kurumsal Çevre Sorumluluğu: Sanayi Kuruluşların Web Sayfaları Üzerine Bir Değerlendirme, 6(3), 539-559.
- Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5(1), 58-81.
- Şen, H., Kaya, A. and Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 29(107), 1-47.
- Şeker, Y. and Atasel, O.Y. (2021). Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde Bir Araştırma, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(39), 722-761.
- Ülger, B. (2003). İşletmelerde İletişim ve Halkla İlişkiler 'The Big Business', Der Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 28.01.2024

DOI:10.30794/pausbed.1559310

Research Article/Araştırma Makalesi

Özdağ, S. (2025). "Türk Çağdaşlaşmasının Önemli Bir Aşaması Olan Soyadı Kanunu'nun Halk Tarafından Benimsenmesi ve Uygulanmasında Ulusal Basının Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 371-391.

TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASININ ÖNEMLİ BİR AŞAMASI OLAN SOYADI KANUNU'NUN HALK TARAFINDAN BENİMSENMESİ VE UYGULANMASINDA ULUSAL BASININ ROLÜ

Suat ÖZDAĞ*

Öz

Kurtuluş Savaşı'nda galip gelen ve yeni bir devlet kuran yönetici kadro, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte; muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak ve bağımsız bir ulus devlet inşa edebilmek için siyasi, sosyal, kültürel ve idari alanda birçok yenilikler yapma yoluna gitmiştir. Cumhuriyet yönetimi, yeni kurduğu devleti eski kimliklerden ve tanımlamalardan arındırarak modern, türdeş ve homojen bir ulus kurma amacıyla hareket etmiştir. Bu amaçla toplumsal alanda birçok yenilikler yapılmış ve hukuki değişikliklere gidilmiştir. Soyadı Kanunu ile türdeş, homojen ve modern bir toplum meydana getirmek amaçlanmıştır. Bu kanunun halk tarafından anlaşılması, kabul görmesi ve uygulanması için yönetici kadro basından azami derecede faydalanmıştır. Bu çalışmada Soyadı Kanunu'nun toplum tarafından benimsenip uygulanmasında ulusal basının rolü açıklanmaya çalışılmıştır. 1934 yılında ülkenin önemli gazeteleri olan Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye (Ulus), Milliyet ve Vakit (Kurun) gazetelerinin konuyu ele alışı ve desteği ortaya konmuştur. Yapılan araştırmalarda basının "Soyadı Kanunu"nun, halk tarafından benimsenip uygulanmasında önemli bir rol üstlendiği, konunun sözcüsü ve yönlendiricisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: *Modernleşme, Ulus Devlet, Soyadı Kanunu, Basın, Öz Türkçe.*

THE ROLE OF THE NATIONAL PRESS IN THE ADOPTION AND IMPLEMENTATION OF THE SURNAME LAW, WHICH IS AN IMPORTANT STAGE OF TURKISH MODERNIZATION, BY THE PUBLIC

Abstract

The ruling team, who won the War of Independence and established a new state, with the proclamation of the Republic; In order to reach the level of contemporary civilizations and build an independent nation state, it has made many innovations in the political, social, cultural and administrative fields. The Republican administration acted with the aim of establishing a modern, homogeneous and homogeneous nation by purifying the newly established state from old identities and definitions. For this purpose, many innovations have been made in the social field and legal changes have been made. The Surname Law purpose to create a homogeneous, homogeneous and modern society. The administrative staff made maximum use of the press in order for this law to be understanding, acceptance and implementation by the public. In this study, the role of the national press in the adoption and implementation of the Surname Law by the society has been tried to be explained. In 1934, the country's important newspapers Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye (Ulus), Milliyet and Vakit (Kurun) addressed the issue and their support was revealed. Research has shown that the press plays an important role in the adoption and implementation of the surname law by the public and is the spokesperson and guide of the issue.

Keywords: *Modernization, Nation State, Surname Law, Press, Self Turkish.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, BİTLİS.
e-posta: suatozdag09@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9038-2844>)

1.GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Çağdaş Türkiye, Osmanlı Devleti'nin son yüz yılında yapılan gelenekçi ve statükoyu koruyan sınırlı değişimler yerine, bağımsız bir ulus devletin inşasını ve ilelebet yaşamasını amaçlayan köklü, radikal ve istikrarlı bir çağdaşlaşma hareketi başlatmıştır. Türk modernleşmesinin temel amacı; "çağa ayak uydurma, eski kurumlardan kurtulup yeni kurumları ile ulus devlet inşa etme ve yeni kurulan devleti muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaktır" (Aslan, 2006: 155-172). Cumhuriyet ile birlikte başlayan Türk çağdaşlaşması; geleneksel, işlevini yitirmiş kurumlar yerine zamanın gereklerine uyan kurum ve kuralları getirme sürecidir. Cumhuriyet Türkiye'sindeki çağdaşlaşma; ulus egemenliği ve bağımsızlık ilkesini temel alan bir özellik taşımaktadır. Berkes'in ifadesiyle: *"Cumhuriyet dönemindeki modernleşme, Osmanlı'nın Devleti'nin son dönemindeki batılılaşma ve yenileşmeden farklı olarak gelenekçi bir yapıdan kurtulup radikal devrimler ile Türk ulusuna özgü bir çerçeveyi de ihtiva eden gerçek bir değişim ve modernleşmedir"* (Berkes, 2023: 526).

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, Batılı bir yönetim anlayışı benimsenmiş ve toplumun bu yönde dönüştürülmesine girişilmiştir. Türkiye'nin batıyı örnek almasının temelinde ise Batı Uygarlığının ve teknolojisinin ciddi anlamda gelişmiş ve ilerlemiş olmasıdır. Türk çağdaşlaşması, bazı yazarların iddia ettiği gibi salt Batı taklitçiliği olmayıp, Cumhuriyetin ilanından sonra çağdaşlığı temsil eden Batı uygarlığının toplumumuza ve ulus devlete uygun olan yönlerinin benimsenmesidir. *"Türk modernleşmesi tek bir alanda ve kulvarda değil, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlamda bir bütün olarak ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olup; ülkenin ve halkın her alanda muasır medeniyetler seviyesine çıkmasını hedeflemiştir"* (Girgin, 2020: 227-246). Recep Peker'in ifadesiyle: *"Türk Devrimi rastgele olaylar silsilesi olmayıp, bir anlam bütünlüğü olan harekettir. Türk Devrimi evrensel bir olaydır"* (Peker, Ulus,18.12.1935: 1).

Çağdaş bir toplum olmak için her alanda devrim yapılması gerektiğini sürekli olarak vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, bunun en önemli ayağının dilin ulusallaşmasından geçtiğini iyi biliyordu. Bu amaçla ilk olarak 1928 yılında harf devrimi yapıldı. 1 Kasım 1928'de kabul edilen yeni alfabenin amacı sadece Arap alfabesinin değiştirilmesi değildi. Bu değişimin bir diğer amacı da Türkçenin *"yabancı diller boyunduruğundan"* yazı alanında kurtulması ve milli benliğe kavuşmasının şekilsel olarak önünün açılmasıydı. Bir toplumun milli benliğe kavuşmasının temelinde ise tarihini ve geçmişini bilmesi yatıyordu. Bu nedenle çok köklü bir geçmişe sahip olan Türk Tarihini araştırmak ve gün yüzüne çıkarmak gerekiyordu. Bu doğrultuda 1931 yılında *"Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"* kuruldu. Bu cemiyet Türk Tarihini araştırma görevini üstlenirken, Türk Dilini araştırmak ve öz Türkçeyi gün yüzüne çıkarmak için de 1932 yılında *"Türk Dilini Tetkik Cemiyeti"* kuruldu (Atabay, 2012: 231-248). Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar basına şu cümleler ile yansımıştı:

"Yeni Türkiye, yavaş yavaş asrî terakkinin en esaslı taraflarını benimsemiş olmakla beraber milli birliğe mâni teşkil eden bütün âdetlerden de vazgeçiyor. Türk lisanın tasfiyesi, Mustafa Kemal Paşa'nın başlıca meşgalelerinden biridir. Edirne'den Türkistan beldelerine kadar bir tek lisanın okunup anlaşılması neticesinde Türkiye'nin elde edeceği faydalar hesapsızdır" ("Mustafa Kemal Yeni Bir Lisan Yaratmak İstiyor", Bursa Gazetesi, 11.10.1934: 1).

"Kültür inkılâbı ve Türk millî kimliğinin inşasındaki önemli bir aşama ise ailelerin öz Türkçe "Soyadı" almalarının kanunla zorunlu hale getirilmesiydi" (Aydın, 2019: 1379-1416). Atatürk'ün amacı, uygarlık yolunda her alanda yenileşme, iyiye, güzele doğru değişme, milli benliğinin bilincinde, her bireyi düşünebilen insanlardan oluşan çağdaş bir ulus yaratmaktır. Bu amaçla birbirinin devamı niteliğinde tamamlayıcı ve bütüncül devrimler yapmıştır. Türk çağdaşlaşması Mustafa Kemal'in belirlediği altı temel ilke üzerinden yürütülmüş ve gerçekleştirilmiştir. Çağdaş bir ulus inşasını amaçlayan bu devrimlerin özünde; toplumda yaşayan herkesin eşit kabul edilmesi, kendi gayret ve çalışmasından başka imtiyaz sahibi olmaması, ayrıcalıkların kaldırılması ve sınıf/zümre farkının bertaraf edilip halkın kendisinin hâkim olacağı bir toplum yapısının oluşturulması yatar (Avşar ve Kaya, 2013: 73-90). Bu amaçla yeni Türk Devleti'nde gerçekleştirilen en önemli devrimlerden biri de Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi ve toplumda ayrımcılığa sebep olan her türlü lakap ve unvanların kaldırılmasıdır (Ertan, 2000: 255-272).

Türkiye’de her ailenin öteden beri kullandığı ve sahip olduğu belirleyici ya da tanımlayıcı bir isim bulunuyordu.¹ Bunlara lakap² ya da şöret³ denilirdi. Öyle ki, bir kimsenin anılıp tanınması, mensup olduğu aile ismi ile olurdu. Bu lakap ya da sıfatlar bir nevi soyadı kullanımı gibiydi ama yasal bir zorunluluğu ve çerçevesi yoktu. Tabi bu kullanımlar çok farklı ve değişkenlik arz ediyordu (Dokuyan, 2016: 129-166). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde bu durum, hem çağdaş dünya şartlarına uygun değildi hem de vatandaşların devlet hizmetlerinden eşit şekilde yararlanıp birey olarak farklılıkları ortadan kaldırmaya imkân vermiyordu. *“Bireyler arasında ayırıcı ve ötekileştirici bir yapı oluşturup eşitsizliklere yol açan birtakım unvanlar ve lakaplar, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmaya çalışan ve çağdaş bir toplum hedefleyen yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne uygun bir yapı arz etmiyordu. Atatürk döneminde 1934 yılına kadar asrileşmek yönünde yapılan diğer tüm inkılâplar gibi bu kanunun da yeni bir insan ve toplum yaratma, başka ifade ile yeni bir ulus devlet meydana getirme girişiminin bir halkası olduğu söylenebilir”* (Özcan ve Üzen, 2019: 129-152).

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, Soyadı Kanunu’na zemin hazırlayan önemli bir adımdır. Medeni Kanuna göre, aile isimlerinin alınması hükmü konulmuş, fakat bütünüyle hayata geçirilmemiştir (Doğaner, 2003: 316-338). Daha sonra Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan *“Soyadı Kanunu”* tasarısı, İcra Vekilleri Heyeti’nin 4 Mart 1933 tarihli toplantısında alınan karar üzerine, gerekçesiyle birlikte 11 Mart 1933’te TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Kanunun gerekçesinde şu ifadeler yer almıştır:

“Her aile ve her fert için bir soy adı taşımak asırlardan beri yerleşmiş bir anane halini almıştır. Bizde ise bu hal isteğe bağlı bırakılmış olduğundan bu gün görülen şekil meydana gelmiştir. Çok eskiden Türkler arasında da soy adı kullanmak ve hatta uzun zaman soy şecerelerini muhafaza etmek ve evlenme veya her hangi bir iş için fert hakkında tetkikat yapılacağından her şeyden evvel soyu ve soyunu aramak bir türe olduğu görülür. Bugün de köylerde hemen soy adı olmayan ve kullanılmayan bir aileye ve ferde tesadüf edilmez. Medenî kanunda 25,26,153,259 uncu maddelerinde soy adına ait hükümler konmuştur. Şu vaziyete göre soy adı almağı kanuni bir mecburiyet haline koymak ve bunları nüfus kütüklerine kaydetmek ve herkes için bu adın üzerine tasarruf hakkını tesbit eylemek lazım geldiğinden bu kanun tanzim edilmiştir. Kanunla mevcut bütün soy atlarının nüfus kütüklerine yazdırılması ve soy adı olmayanların yeni bir ad seçerek bunu yazdırması mecburiyeti konmuştur” (TBMMZC, 4/23, 16.6.1934: 191-202. ve 203 nolu Komisyon Raporu).

TBMM’ye sunular Soyadı Kanunu tasarısı, sadece devletin bireyleri ya da bireylerin birbirlerini daha açık kimliklerle ayırt etmeleri için gündeme gelmiş hukuksal bir düzenleme olmayıp, ulus kimliği inşa etmek ve toplumu geleneksel dini kodlardan kurtarıp, çağdaş ve batılı tanımlara sahip birey ortaya çıkarmaktır (Aslan, 2006: 155-172).

TBMM Başkanlığı, tasarımı gerekli incelemeleri yapmaları için 13 Mart 1933’te Adliye Encümenine havale etmiştir. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 21 Mayıs 1934’te Adliye Encümenliği’nden Meclis Başkanlığı’na gönderilen kanun tasarısı (TBMMZC, 4/23: 5-15), 16 Haziran 1934’te TBMM’nde görüşülmeye başlanmış (TBMMZC, 4/23, 16.6.1934: 191-202) ve uzun görüşmelerden sonra kanun 21 Haziran 1934’te kabul edilmiştir. (TBMMZC, 4/23, 21.6.1934: 259). Kanun, 2 Temmuz 1934 tarih ve 2741 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış (Soy Adı Kanunu, Kanun No: 2525, 1934) ve kanunun yayınlandığı tarihten itibaren altı ay sonra (2 Ocak 1935) yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Soyadı Kanunu, kabul edildikten sonra Başbakanlık, kurumlara bir yazı göndererek, devlet memurlarının ve çalışanların örnek teşkil etmesi açısından, hızlıca soyadı alma ve tescil etme işlerini yapmalarını istemiştir (Gökalp, 1996: 50).

Soyadı Kanunu kabul edildikten sonra, 24 Kasım 1934 tarihinde *“Malatya mebusu İsmet Paşa ve arkadaşlarının, Kemal öz adlı Cumhur Reisimize verilen soy adı hakkında kanun teklifi”* Meclis tarafından kabul edilmiş ve *“Kemal öz adlı Cumhur reisimize ‘Atatürk’ soy adı verilmiştir.”* (TBMMZC, 4/25, 24.11.1934: 32-35). 1 Aralık 1934’te de Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya Bey, *“Kemal öz adlı Cumhur Reisimize verilen ‘Atatürk’ soyadının hiçbir kimse tarafından öz ve soy adı olarak kullanılmaması hakkında”* bir kanun teklifi sunmuştu. Bu teklif, 17 Aralık 1934’te Meclis’te kabul edilmiş ve Atatürk soyadının yalnız Mustafa Kemal Atatürk’e ait olduğu, başka kimseler

¹ Örneğin: Molla’nın oğlu Ahmet, Kadızadeler, Saraçoğlu, Beyzadeler, Çepnililer, Ademgiller vs.

² Bkz. TDK: Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad.

³ Bkz TDK: Bir kimsenin herkesçe bilinen, onunla meşhur olduğu adı veya lakabı.

tarafından kullanılamayacağı kanunla tescil edilmiştir (TBMMZC, 4/25, 17.12.1934: 202-203). Soyadı Kanunu, yürürlüğe girmeden önce de işleyişin belli bir düzen ve nizam içerisinde yürütülmesi için Bakanlar Kurulu tarafından 24.12.1934 tarihinde “*Soyadı Nizamnamesi*” çıkarılmıştır. Elli dört maddeden oluşan bu nizamname 27 Aralık’ta Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Özcan ve Üzen, 2019: 129-152). Nizamname özellikle alınacak soyadların öz Türkçe olmasını gerektiğini belirtmiştir. 2 Ocak 1935 tarihinde uygulanmaya başlayan Soyadı Kanunu, vatandaşlara 18 aylık bir süre tanımış ve vatandaşların 2 Temmuz 1936 tarihine kadar soyadı almasını zorunlu kılmıştır.

Soyadı Kanun’unun devamı niteliğinde ve onu tamamlayan bir özellik ihtiva eden “*Unvan ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun*” da, 26 Kasım 1934 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu kanunla “*Hoca, Molla Ağa, Efendi, Hacı, Hafız, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi, Hazretleri gibi lakap ve unvanlar*” kaldırılmıştır (Efendi, Bey, Paşa gibi lakab ve unvanların kaldırıldığına dair kanun, Kanun No:2590, 1934). Kanunun ana hedefi, kişilerin kanundan önce kullandıkları “*lakap ve unvanları soyadı olarak almalarına engel olmaktır*” (Doğaner, 2007: 251). Böylece lakap ve unvanları ile toplumda kendilerine ayrıcalık tanıyanların ayrıcalıklarına son verilmek istenmiştir. “*Soyadı Kanunu*” ile “*Unvan ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun*”, toplumda ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir kitle yaratmak için düşünülmüş bir adım şeklinde yorumlanmıştır. Vatandaşların kendilerini birey olarak tanımlayacağı söz konusu kanunların kabulüyle, “*batılı tarzda yurttaş bilincinin gelişmesi hedeflenmiştir*” (Ertan, 2000: 255-272). Yine toplumda çağdaşlaşmayı hedefleyen, ulus kimliğinin inşası ve demokratik bir toplum oluşturma amaçları doğrultusunda “*Soyadı Kanunu*”nun hemen akabinde “*Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı*”nın verilmesi ile “*Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun*” çıkarılmıştır.

Bu çalışmada, “*Soyadı Kanunu*”nun halk tarafından benimsenip uygulamaya konulması esnasında ulusal basının konuya bakışı ve desteği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dönemin TBMM Zabıt Cerideleri ve gazeteleri incelenerek hazırlanan çalışmada; Soyadı Kanunu ve ilgili diğer yasal düzenlemelerin yapılması esnasında basının konuya yaklaşımı, değerlendirmeleri, duyarlılığı ve kamuoyu oluşturarak bu kanunun halk tarafından benimsenmesinde üstlendiği rol ele alınmıştır. Bu amaçla 1934-1935 yıllarında ülkenin önemli/yüksek tirajlı beş ulusal gazetesi incelenerek çalışma hazırlanmıştır. Bu gazeteler: Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye (Ulus), Milliyet ve Vakit (Kurun). Bu gazetelerin kanunla ilgili yaptıkları haberler, tavsiyeler ve köşe yazıları incelenerek konuya yaklaşımları ve katkıları açıklanmaya çalışılmıştır.⁴ Bu çalışmanın, “*Soyadı Kanunu*”nun kabulü ve Türk basınının konuya verdiği desteğin anlaşılmasına katkı sunacağı kanaatindeyiz.

2. AKŞAM GAZETESİNE GÖRE SOYADI KANUNU

Akşam Gazetesi⁵, 1918 yılında yayın hayatına başlamıştır fakat arşivlerdeki en eski nüsha 10 Ocak 1919 tarihine aittir. 1934 yılında günlük ve on iki sayfa olarak çıkarılan gazetenin yayıncıları Hikmet Feridun ve Necmeddin Sadık Sadak’tır.

Akşam gazetesi, Soyadı Kanunu’nu çok yakından takip eden ve her adımını sayfalarına taşıyan bir gazetedir. Kanunun Meclis’e ilk gelişinden son aşamasına kadar bütün ayrıntısıyla haber yapan Akşam gazetesi, 20 Kasım 1934 tarihinden başlayarak 30 Ocak 1935 tarihine kadar kesintisiz olarak her gün haber yapmış ve konuyu gündemde tutmuştur. Akşam gazetesi; kanunun Mecliste görüşülmesi esnasında yapılan konuşmalar, kanunun tam metni, kanunun resmi gazetede yayınlanması, devlet erkânının ve devlet memurlarının soyadı alması, Mustafa Kemal Paşa’ya “Atatürk” soyadının verilmesi, İsmet Paşa ve diğer devlet büyüklerinin soyadı alması, soyadı örnekleri, Türk Dilini Tetkik Cemiyetinin belirlemiş olduğu öz Türkçe soyadları, “Unvan ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun”, Soyadı Nizamnamesi’nin kabul edilmesi, soyadı alan ünlü kişiler, soyadı alan tanınmış aileler, halkın soyadı almak için göstermiş olduğu ilgiyi sayfalarına taşımış ve bazen de köşe yazıları yoluyla kanunun ehemmiyetinden ve milli devlete sağlayacağı katkılardan söz etmiştir.

⁴ Makalede verilen başlıklar ve haber içerikleri, asıllarına sadık kalınarak orijinal bir şekilde aktarılmıştır. Bu nedenle başlıklar ve haber içeriklerinde kelime farlılıkları, imla ve yazım hataları bulunmaktadır. Orijinallerinin bozulmaması adına bu kelimeler ve cümlelere dokunulmamış, olduğu gibi burada verilmiştir.

⁵ İstanbul’da yayın hayatına başlayan bir gazete olup, yayıncıları Necmeddin Sadak, Ali Naci Karacan ve Kâzım Şinasi’dir. (Akşam, 10.01.1919). Devamlı olsa da 1928 yılına kadar düzenli bir yayın süreci yoktur. 1 Temmuz 1928 tarihinden itibaren günlük olarak çıkmış ve kesintisiz bir şekilde yayına devam etmiştir. 1 Kasım 1928’de kabul edilen harf devriminden sonra 3 Aralık 1928 tarihinden itibaren Latin harfleriyle yayınlanmaya başlamıştır. (Akşam, 3.12.1928).

Soyadı Kanunu, 16 Haziran 1934 tarihinde Meclis gündemine gelmiş ve görüşmeler başlamıştır. Akşam gazetesi konuyu şu başlıkla vermiştir: *“Soyadı Kanunu; dün lâyiha'nın heyeti umumiyesi Mecliste kabul edildi”*. Haberin devamında ise Meclis'te yapılan görüşmeler ve vekillerin yaptığı konuşmalar hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir (*“Soyadı Kanunu”*, Akşam, 17.06.1934: 3). Gazete 9 Temmuz'da ise *“Soyadı Kanunu ile ilgili Kanunun tatbiki için talimatname hazırlanıyor”*, başlığını kullanmış ve haberin devamında kanunun süreleri ve para cezaları ile ilgili bilgiler verilmiştir (*“Kanunun tatbiki için talimatname hazırlanıyor”*, Akşam, 9.07.1934: 4). 15 Kasım 1934 tarihinde gazetenin sayfalarında; *“Soyadı Nizamnamesi'nin”* hazırlandığını ve Dâhiliye Vekâleti tarafından nizamnamenin Başbakanlığa gönderildiği yazıyordu (*“Soyadı Nizamnamesi Hazırlandı”*, Akşam, 15.11.1934: 3). Konuyu sürekli gündemde tutan gazete 20 Kasım'da soyadı alan memurları haber yapmıştır. Haberde memurların soyadı aramaya ve almaya başladığı, evvelden soyadı olan ailelerin ise bunları öz Türkçe soyadı ile değiştirme yoluna gittiklerini belirtiyordu (*“Memurlar şimdiden ad bulmağa başladılar”*, Akşam, 20 Kasım 1934: 1-2). Gazete, 21 Kasım tarihinde *“Bay”* ve *“Bey”* kelimeleri üzerine çok açıklayıcı ve bilimsel bir köşe yazısı yayınlamıştır. Köşe yazısında:

“Bey, efendi, ağa yerine bundan böyle «Bay» sözünü kullanacağımızı gazeteler yazdılar. Frenklerin herkese «Mösyö» dediği gibi, biz de herkese «Bay» diyecekmiz. Bu, doğru olmasa gerek. Bay ile Bey arasında münasebet yoktur. Kullandığımız «bey» eski Türkçedeki «beg» den gelir. Bay ise, Türkçe «zengin» demektir.” İfadelerine yer verilmiş ve yazının devamında Orhun Abideleri, Kaşgarlı Lügatı ve Uygur metinlerinden deliller sunarak bu bilgiler ispat edilmiştir. Yazının sonunda ise; “Bugün Türkler arasında konuşulan bütün şivelerde «beg» hâlâ prens, hâkim, hükümdar karşılığıdır. «Bay» sözünü yalnız şimal Türkleri «bey» yerine kullanırlar. Fakat bu kullanış, onlarda ticaretle zengin olmuş kimselerin bir nevi aristokrasi lâkabıdır. Tarihini yazmak burada uzun sürer. Onlarda da Bay, beg'den gelmiş değildir, «zengin» den kalmadır” şeklinde açıklamalar yapmıştır (“Bey=Bay”*, Akşam, 21.11.1934: 1).*

Gazete, ertesi gün yazdığı haberde ise birçok sayıda mebusun ve İstanbul Daimi Encümenlerinin soyadı aldığı, kadınların ise ‘madam, matmazel’ yerine ‘bayan’ kelimesini kullanacağını yazmıştır (*“Bay, Bayan: Soyadı alanlar çoğalıyor”*, Akşam, 22.11.1934), 23 Kasım tarihinde ise gazete Türk Dili Tetkik Cemiyetinin bir düstur çıkaracağını bildiriyor ve soyadı alan devlet erkânını yazıyordu (*“Soyadı: Türk Dili Tetkik Cemiyeti bir düstur çıkaracak”*, Akşam, 23.11.1934: 3).

Soyadı Kanunu ve uygulamasındaki en önemli gelişmelerden biri ise hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'ya *“ATATÜRK”* soyadının verilmesidir. İsmet Paşa ve 22 milletvekilinin 24 Kasım 1934 tarihinde verdiği teklif ile kabul edilen bu yasa gazetelerde büyük yer bulmuş ve farklı iltifatlar ile manşete taşınmıştır. Akşam gazetesi de; *“ATATÜRK: Gazi Mustafa Kemal Hz., dün İsmet paşanın teklifi ve Büyük Millet Meclisinin karar ile “ATATÜRK” soy adını almışlardır.”* (*“Atatürk”*, Akşam, 25.11.1934: 1-2) başlığıyla bu önemli gelişmeyi manşetten vermiştir. Bu kanundan sonra halk arasında soyadı alma ve alınan soyadları gazetelerde neşretme konusunda büyük bir yarış başlamıştır. Akşam gazetesi de her gün alfabetik sırayla olmak üzere sayfalarından soyadı örnekleri vermiş ve halkın soyadı alması konusunda büyük bir çaba harcamıştır (*“Soyadları”*, Akşam, 26.11.1934: 4).

Soyadı Kanunu'nun devamı ve tamamlayıcısı olan *“Unvan ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun”* ise 26 Kasım 1934 tarihinde Meclis'te kabul edilmiştir. Bunun üzerine gazeteler bu konuyu da manşetten duyurarak kanunun tam metnini yayınlamış ve çıkarılan yasaya büyük destek vermişlerdir. Akşam gazetesi konuyu: *“Bey, Paşa, Efendi, Hanım denmeyecek: Meclis, bu husustaki kanun lâyihasını kabul etti.”* başlığıyla okuyucuya duyurmuştur. Haberin devamında Meclis'te yapılan konuşmalar aktarılmış ve kanunun niçin çıkarıldığı izah edilmiştir (*“Bey, Paşa, Efendi, Hanım denmeyecek”*, Akşam, 27.11.1934:1-3). Aynı gün gazetede yer alan bir diğer haberde de:

“Atatürk, İsmet Paşa'ya İnönü, meclis reisine de Öz Alp adını verdi” bilgisini vermiştir. Haberin devamında ise şu ifadeler yer almıştır: “Başbakan İsmet paşaya Reisicumhur Atatürk tarafından soyadı olarak İnönü adı verilmiştir. Bu hususta Atatürk'ün mektubu sureti şudur: Başvekkâle; Başvekil İsmet paşa Hz. nin, inkılâp tarihimizin ilk şerefli ve parlak sayfası olan İnönü meydan muharebelerinin başkahramanı olmuş bulunması itibariyle soyadı kanunu icabı olarak alacağı aile isminin “İnönü” olmasını çok yerinde bulduğumdan kendilerine bu soyadını tevcih ettiğimi bildiririm. Cumhurreisi Atatürk tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşaya da ‘Özalp’ adı verilmiştir” (*“İsmet Paşa İnönü”*, Akşam, 27.11.1934: 1-2).

Bu örnekte olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa, yakın çalışma arkadaşlarına ve birçok devlet erkânına bizzat kendisi öz Türkçe soyadı vermiştir.

Gazete bu tarihten itibaren 30 Ocak 1935 tarihine kadar her gün sayfalarından soyadı alanları vermiş, örnek soyadılar tavsiye etmiş ("Soyadı", Akşam, 29.11.1934: 3; "Soyadı Alanlar Çoğaldı", Akşam, 30.11.1934: 4), ayrıca öz Türkçe soyadı almanın nasıl olması gerektiği ve önemi hakkında çeşitli köşe yazıları yayınlamıştır. 28 Kasım 1934'te "Bütün memurlar birer soyadı alıyorlar" başlığıyla Türkiye genelinde soyadı alan belediye başkanları, müdürler, Halk Fırkası İdare Heyeti üyeleri, mektep müdürlerinin isimlerini yayınlamıştır ("Bütün memurlar birer soyadı alıyorlar", Akşam, 28.11.1934: 1-3). Gazete aynı gün "Çevirme Yapmayalım" başlığıyla verdiği köşe yazısında öz Türkçe kullanımıyla ilgili önemli bir bilgilendirme yaparak halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Gazete 29 Kasım günü de "Eski Türk, adını nasıl alırdı?" başlıklı bir köşe yazısı yayınlamıştır. Köşe yazısında:

"Soyadını beğenen beğenene, seçen seçene... Bugüne değin işittiğimiz, okuduğumuz soyadlarının çoğunu bir sıraya dizdik mi, kendimizi erler, yiğitler obasında sanmamak kolay değildir! Gerçek, soyadı alınırken onun ne anlattığına pek bakılmaz. Ancak, eski Türkler, soyadını kolay kolay alamazlarmış, alınan adın, alan adama yakışması gerekmiş."

Bu bilgilerden sonra yazar Dede Korkut kitabından "Boğaç" isminin hikâyesini örnek vererek eskiden Türklerin nasıl soyadı aldıklarını anlatmıştır ("Eski Türk adını nasıl alırdı", Akşam, 29.11.1934: 1-2). Gazete soyadı alanların isimlerini yayımlayıp örnek soyadılar tavsiye ederken, bu konuyla ilgili güzel gelişmeleri de sayfalarına taşımıştır. Gazete 11 Aralık günü, "İş bankası güzel bir usul buldu" başlığıyla verdiği haberde iş bankasının uygulamasını okuyuculara aktarmıştır. Haberin devamında ise:

"Soyadı alma işi ehemmiyetli bir alâka ile devam etmektedir. Türkiye İş bankası memurlarının çift isim almamalarını temin maksadı ile umumî merkez bir cetvel hazırlamaktadır. Bu cetvel bankanın bütün şubelerine gönderilecek ve her memur intihap ettiği ismin kenarını çizecektir. Bu suretle iş bankası memurlarının hepsi de ayrı ayrı soyadları almış olacak ve karışıklığa meydan verilmeyecektir. 935 yılına girilirken memurların imzaları soyadları ile tescil olunacaktır." ifadelerine yer verilmiştir ("İş bankası güzel bir usul buldu", Akşam, 11.12.1934: 1-2).

Akşam gazetesinin verdiği bir habere göre bu kanunun çıkmasından sonra Batı Trakya'da yaşayan Türkler bile soyadı alma yoluna gitmişlerdir. Gazetenin 23 Aralık 1934 tarihli nüshasında: "Garbî Trakya'da soyadı alanlar" başlığıyla verilen haberde:

"Türkiye'deki soyadı kanunu burada büyük bir alâka ile karşılanmıştır. Buradaki birçok Türkler soyadı almışlardır. Meselâ Gümülcine Türk Cemaati Reisi Baytar Mehmed Hilmi 'Haydar', cemaat idare heyeti azasından Kitapçı Mustafa Hilmi 'Öztürk', cemaat azasından Süleyman 'Aköz', cemaat azasından Arif 'Eren' isimlerini almışlardır. Hemen bütün muallimler soyadı almışlardır." ifadelerine yer verilmiştir ("Garbî Trakya'da soyadı alanlar", Akşam, 23.12.1934:1-3).

24 Aralık 1934 tarihinde kabul edilen Soyadı Nizamnamesi, halkı aydınlatmak amacıyla gazete tarafından yayımlanmıştır. Gazete, hem "Soyadı Kanunu'nu" hem de nizamnameyi 3 gün boyunca sayfalarından yayımlayarak halkı bu konuda aydınlatmıştır. 24-25-26 Aralık'ta "Soyadları nasıl seçilecek – Kanunun ve nizamnamenin metinleri" başlığıyla verilen haberde vatandaşları aydınlatmak için şu bilgilere yer verilmiştir:

"Bütün vatandaşlar kendilerine birer soyadı seçmek için büyük ve derin bir alâka gösteriyorlar. Şimdiye kadar soyadı alanlar binleri bulmuştur. Hâlbuki soyadı seçmek, kimlerin aynı ad altında birleşebileceklerini anlamak bir takım kanun ve nizami esaslara dayanmaktadır. Okuyucularımıza, soyadı seçerken, bir yanlışlığa düşmemelerini temin için soyadı kanunu ile son günlerde devlet şûrası tarafından tetkik ve hükümetçe kabul edilerek neşredilen nizamnameyi aşağıya derç ediyoruz." diyerek 3 gün boyunca nizamnameyi yayımlamış ve halkı bilgilendirmiştir ("Soyadları nasıl seçilecek – Kanunun ve nizamnamenin metinleri", Akşam, 24-25-26.12.1934: 3-4).

Gazetenin 27 Aralık tarihli nüshasında ise şu haber yer almıştır: "Memurların soyadları vekâletlerdeki sicil defterlerine geçirilecek. Memurların soyadları, mensup oldukları vekâletlerdeki sicil defterlerine geçirilecektir.

Bu muamele ikinci kânun sonuna kadar tamamlanacaktır. Zaten memurların mühim bir kısmı soyadı almıştır.” Haberin devamında ise *“Yeniden soyadı alanların isimlerini aşağıya yazıyoruz”* ara başlığıyla soyadı alan yüzlerce kişinin ismi verilmiştir (*“Memurların soyadları vekâletlerdeki sicil defterlerine geçirilecek”, Akşam, 27.12.1934: 3-4*).

Ocak (1935) ayı boyunca soyadı haberleri vermeye devam eden gazete, 5 Ocak 1935 tarihinde; *“Nizamnamenin tatbiki için bir komisyon toplanacak”* başlığı ile yaptığı haberde şu bilgileri vermiştir: *“Soyadı hakkındaki nizamnamenin tamamı ile tatbiki için şehrimizde de bir komisyon toplanacaktır. Komisyon belediye reis muavini Hâmid Oskay’ın reisliği altında çalışacaktır. Yeni nizamname neşredildiğine göre komisyon bayram ertesi toplantılara başlayacaktır”* (*“Nizamnamenin tatbiki için bir komisyon toplanacak”, Akşam, 05.01.1935: 1-2*). 15 Ocak tarihli verilen haberde ise; *“Bu komisyon talimatnamenin tatbikine nezaret edecektir. Şimdiye kadar nüfus memurlukları tarafından tescil edilen soyadları, talimatnameye uygun değilse, ilk müracaat edenin hakkı mahfuz kalmak üzere aynı soyadını alıp da daha sonra kendilerini tescil ettirenlerin soyadları tashi edilecektir.”* ifadelerine yer verilmiştir (*“Talimatnamenin tatbiki için bir komisyon toplanıyor”, Akşam, 15.12.1935: 3*). 26 Ocak 1935 tarihli haberde ise mahalle mümessillerinin nasıl çalışacağı ve talimatnamenin nasıl tatbik edileceği komisyon tarafından görülmüştür. Haberin devamında:

“Yeni talimatnameye göre soyadı işlerini görebilmek için her mahallede bir mümessil bulundurmak lâzımdır. Kendisine bir soyadı seçenler, ilk önce bu mahalle mümessillerine başvuracaklar, mümessilden matbu bir soyadı varakası alacaklar ve bunu doldurarak nüfus memurlarına vereceklerdir. Mahalle mümessili kendi mahallesinde kimlerin soyadı aldıklarını bir deftere yazacaktır. Bu defterlerin tutulmasından başlıca fayda, aynı mahallede bulunanların aynı soyadı almalarının önünü almak ve kanunun meriyet tarihi olan 2 Temmuz 1936 tarihine kadar herkesin bir soyadı edinmelerini temin etmektir. Mahalle mümessilleri mahallesindeki vatandaşların birer soyadı almalarına da rehberlik edecektir.” bilgisine yer verilmiştir (*“Mahalle mümessilleri ne suretle seçilecek”, Akşam, 26.01.1935:1-2*).

Akşam gazetesi Şubat ayında da sayfalarından soyadı alanların isimlerini ve soyadı örnekleri vermeye devam etmiştir.

3. CUMHURİYET GAZETESİNE GÖRE SOYADI KANUNU

7 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul’da yayın hayatına başlayan Cumhuriyet gazetesinin kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi’dir (Abaloğlu).⁶ 1934 yılında günlük ve sekiz sayfa olarak çıkarılan gazetenin yayıncısı ve başyazarı yine Yunus Nadi’dir.

Cumhuriyet gazetesi de Akşam gazetesi gibi “Soyadı Kanunu”nu çok yakından takip etmiş, her ayrıntısını sayfalarına taşımış ve kanunun halk tarafından benimsemesi için bu konuya büyük destek vermiştir. Soyadı Kanunu’nun Meclis gündemine gelişini Cumhuriyet gazetesi şu başlıkla vermiştir: *“Soyadı Layihası: Mecliste dün layihanın lüzumu hakkında hararetli münakaşalar oldu ve nihayet müzakere kararlaştırıldı.”* Haberin devamında ise Meclis’te konu hakkında söz alan Refet Bey, Şükrü Kaya Bey, Hasan Reşit Bey, Salah Cimcoz ve Nazım Beyler’in konuşmalarına kısaca yer verilmiştir:

“Refet Bey (Bursa); Bu işte çok geç kalındığını, bundan sonra soyadının memleketimizde esasen mevcut olduğunu, Avrupa’daki soyadları ile memleketlerimizdeki soyadlarının menşelerinin aynı olduğunu bildirdi. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey; Soyadlarının menşei hakkında Refet Bey’e iştirak ettiğini anlattıktan sonra kanunun behemehâl lazım olduğu mütalaasında bulundu. Hasan Reşit Bey (Malatya); Kendisinin Söylemezoğlu olduğunu anlatarak söze başladı. Neticede kanunun kabulünü istedi. Salih Cimcoz ve Nazım Beylerde uzun delillerle bunun lüzumunu kaydederek kanunun müzakeresini istediler.” (*“Soyadı Layihası”, Cumhuriyet, 17.06.1934: 1-2*).

⁶ Cumhuriyet gazetesi günümüzde de yayınına devam eden, Türkiye Cumhuriyeti’nin en eski gazetesidir. Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924 tarihli ilk nüshasında, Yunus Nadi tarafından kaleme alınan gazetenin yayın ilkelerini anlatan bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda Nadi, Cumhuriyet gazetesinin yeni rejimin temsilcisi ve savunucusu olduğunu, Türk basını içinde yenilikçi bir yayın politikası geliştireceklerini, ülkede gerçek bir demokrasinin kurulması için çalışacaklarını ifade etmiştir. (Cumhuriyet Takdim, Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924: 1). Gazete ilk yayın hayatına başladığında sekiz sayfa olarak basılmıştır ve yaklaşık 7 bin tiraja ulaşmıştır. 1928 yılında Latin harfleriyle basılmaya başlayan gazete, bazı günlerde on iki sayfa olarak basılsa da yine sekiz sayfa olarak yoluna devam etmiştir. 1939 yılında ise gazetenin tirajı 62 bine ulaşmıştır (Atatürk Ansiklopedisi, Cumhuriyet Gazetesi).

Gazete 22 Kasım 1934 tarihinden başlayarak 30 Ocak 1935 tarihine kadar her gün sayfalarından soyadı alanları vermiş, örnek soyadları tavsiye etmiş ve öz Türkçe soyadı kullanımı konusunda halkı aydınlatmaya çalışmıştır. 22 Kasım tarihli nüshada; “Herkes soyadı aramakla meşgul” başlığıyla verdiği haberin devamında “memurlar ikincikanun sonuna kadar tescil ettirmiş olacaklar” başlığıyla okuyucuları aydınlatan gazete, haberde memurların soyadı almasını, kimlerin soyadı aldığını, soyadı almanın devlet işlerinde ne kadar önemli olduğu üzerinde ayrıntılı bilgilendirme yapmıştır (“Herkes soyadı aramakla meşgul”, Cumhuriyet, 22.11.1934: 1-3). Yine Soyadı Kanunu’nun önemli aşamalarından biri olan Mustafa Kemal Paşa’ya soyadı verilmesi konusunu “Gazi Hz. Dün Meclisten çıkan kanunla “Atatürk” soyadını aldılar. Başvekil İsmet Paşanın kanun teklifi alkışlar arasında ve ittifakla kabul olundu.” başlığıyla sayfalarına taşımıştır (“Ulu Önderin soyadları”, Cumhuriyet, 25.11.1934: 1-4). Gazetenin 27 Kasım tarihli nüshasında ise İsmail Müştak tarafından kaleme alınan ve “Atatürk” soyadının niçin verildiğine dair dikkat çeken bir yazı yayımlanmıştır:

“Atatürk...

Ona niçin “ATATÜRK” dedik? Niçin mi?

Daha iyisini diyemez, daha büyüğünü vermezdik de onun için.

Türklükten daha temiz soy, atalıktan daha yüce boy tanımıyorduk da onun için.

Gönüllerimizde yaşamış, gözyaşlarımızda büyümüştü de onun için.

Onun hamuru Türk sızılarının ateşiyle, onun fidanı Türk acununun güneşiyle pişmişti de onun için.

Türklük onda öz benliğini bulmuş, o Türklükte kendi yolunu görmüştü de onun için.

Onun dileğiyle Türkün yüreği bundan daha ünlü bir ad üzerinde birleşemezdi de onun için.

Geçmiş geleceğe bağlayan büyük yol üstünde onun hızına Türk atasının sesinden başkası yetişemezdi de onun için.

ATATÜRK derin bir inançla sonsuz bir kıvançtan doğdu.

Onun adını düşünmeden koyduk, konuşmadan anlıyoruz.

ATATÜRK Türkün ta kendisidir. Türk’e kutlu olsun...” (“Atatürk”, Cumhuriyet, 27.11.1934: 1).

Lakapların kaldırılmasına dair 26 Kasım’da kabul edilen kanunu ise gazete “Eski devirlerin artığı lakap ve unvanlar kaldırıldı” başlığıyla okuyucuya vermiştir. Haberin devamında; “Dünkü Mecliste çok mühim kararlar verildi. Ağa, hacı, hafız, hoca, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi, molla ve hazretleri gibi tabirler bundan sonra kullanılmayacak” bilgisine yer verilmiştir (“Eski devirlerin artığı lakap ve unvanlar kaldırıldı”, Cumhuriyet, 27.11.1934: 1-2). Gazete bu lakapların toplumda kullanılmasının sakıncalarını anlatarak, resmi beyana yakın bir açıklama ile toplumsal ayrımcılığa sebep olduğunu o yüzden kaldırılmasının çok doğru bir karar olduğunu ifade etmiştir.

Yunus Nadi 28 Kasım’da “Lakapların Kaldırılması” ile ilgili bir başyazı kaleme almış ve yazısında hem yeni kanunu hem de soyadı kanununu değerlendirmiştir. Nadi yazısında:

“Türk adlarının sonlarında kullanılan ağa, bey, efendi, hanım, paşa gibi artık sözler bütün bütün ortadan kaldırıldı. Bundan geri Türk artık yalnız adıyla ve lakabıyla anılacak. Hükümet bu kanunun taslağını verirken niçin böyle istediğini anlatan ön yazısında Türk budunu içinde kişileri yüksekli alçaklı türlü şekillerde (derecede) gösteren bu sözlerin demokrasi temellerine uygun olmadığını söylüyor. Bize birdenbire tuhaf görünecek amma işin böyle olduğu da biraz düşünmekle pek kolay anlaşılır... Bundan sonra oluş işlerinde ve resmi işlerde her Türk kendi adı ve soyadı ile anılacaktır.”

İfadelerini kullanmıştır. Yazının devamında “Soyadı Kanunu” uygulamasına da değinen Yunus Nadi, toplumsal kargaşaya mahal vermemek adına daha düzenli bir şekilde soyadı alım işinin yapılmasının gerekliliğini vurgulamış ve hep yeni soyadı buluşların çok doğru bir gidiş olmadığını belirttikten sonra herkesin öteden beri var olan soyadların kullanılmasının faydalı olacağını ifade etmiştir (Yunus Nadi, “Ulusal Bir Yürüyüş Daha: Adlar ve Lağaplar”, Cumhuriyet, 28.11.1934: 1-2).

Gazete 28 Kasım tarihli nüshasında yine Soyadı Kanunu ile ilgili şu haberi vermiştir: *“Bütün ulus soyadı bulmakla meşgul... Herkes öz Türkçe birer ad seçmektedir. Meb’usların hemen hemen hepsi soyadı almış gibiler. Yeni soyadı alan mebuslardan Refik Koraltan (Konya), Rasih Satir (Antalya), Hamdi Aksoy (İzmir), Hasan Saka (Trabzon), Halit Bayrak (Mardin)”* (*“Bütün ulus soyadı bulmakla meşgul”*, Cumhuriyet, 28.11.1934: 1-2). 30 Kasım’da ise *“Öz Türkçeyle: Ulusal Ad”* başlıklı bir köşe yazısıyla niçin herkesin bir Türkçe isminin ve soy isminin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yazıda dikkat çeken ifadeler şunlardır: *“...Kişinin diriminde bu kadar yüksek örünü olan adın hiç işkil (şüphe) yok ki o kişinin bağlı olduğu ulus dilinden olmalıdır ki kişi bu adı ile kendi öz varlığını yaşadığını duysun, göğsü kabarsın, kendi varlığının yüceliğini yüreğinde derin bir sevgi ile duysun”* (*“Öz Türkçeyle: Ulusal Ad”*, Cumhuriyet, 30.11.1934: 3). Gazete aralık ayı boyunca da soyadı ile ilgili çeşitli haberler vermiş, her gün soyadı alanların ismini ve soyadı örneklerini sayfalarından yayınlamıştır. 2 Aralık 1934 tarihinde ise halkı bilgilendirmek için Soyadı Kanunu’nun tam metnini gazetenin 6. sayfasında yayımlamıştır (*“Soyadı Kanunu”*, Cumhuriyet, 02.12.1934: 6-7). Gazete yine 23-24 Aralık tarihlerinde Soyadı Nizamnamesi’nin tamamını sayfalarında neşrederek halkı bilgilendirmiştir (*“Soyadı Nizamnamesi”*, Cumhuriyet, 23-24.12.1934:3).

2 Ocak 1935 tarihinde ise gazete: *“Soyadı kanunu meriyete girdi: Tatbikatta müşkülât çıkması muhtemel”* başlığıyla Soyadı Kanunu’nun yürürlüğe girdiğini okurlarıyla paylaşmıştır. Haberin devamında:

“Soyadı Kanunu bugünden itibaren resmen tatbik mevkiine girmektedir. Mamefih İç İşleri Bakanlığında verilen emir üzerine kanunun teyit ettiği müddetten evvel de vaki müracaatlar kabul edilmiştir ve hala kabul edilmektedir. Bu suretle memurlardan pek çoğu halka örnek olmak üzere nüfus şubelerine müracaat ederek soyadlarını yazdırmışlardır. Tescil işleri mahalle mümessilleri tarafından yapılacak olup bu konuda müşkül çıkacağı tahmin edilmektedir. Çünkü aylıklı olmayan mahalle mümessillerinin bu işi gönüllü olarak ne kadar devam edebilecekleri malum değildir” (*“Soyadı kanunu meriyete girdi”*, Cumhuriyet, 02.01.1935: 1).

Gazete ocak ve şubat aylarında sayfalarından Atatürk’ün soyadı verdiği arkadaşları ve çevresini (*“Soyadı Alanlar”*, Cumhuriyet, 03.01.1935: 2-3), soyadı alanların isimlerini ve soyadı örnekleri vermeye devam etmiştir.

4. HÂKİMİYETİ MİLLİYE/ULUS GAZETESİNE GÖRE SOYADI KANUNU

Hayet-i Temsiliye’nin yayın organı olan İrade-i Milliye’nin devamı Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 14 Eylül 1919 tarihinde çıkarılmaya başlanmıştır.⁷ 28 Kasım 1934 tarihinde “ULUS”⁸ ismini almıştır. Gazetenin 1934 yılında yayımcısı ve başyazarı Faliş Rıfkı Atay olup, gazete sekiz sayfa olarak okuyucuya sunulmuştur (*“Hâkimiyeti Milliye’yi kuran Atatürk’tür”*, Ulus, 28.11.1934).

Yayın hayatına Milli Mücadele’nin sözcüsü olarak başlayan gazete, devletin yarı resmi yayın organı olduğu gibi sonraki yıllarda da Cumhuriyet rejimin sözcüsü ve yapılan devrimlerin destekçisi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı diğer devrimlerde olduğu gibi Soyadı Kanunu’nda da gazete hükümetin yanında yer almış, atılan bu yeni ve önemli adımın başarıya ulaşması için büyük çaba harcamış, konuyu sürekli sayfalarına taşıyarak canlı tutmuş ve halkın bilgileneip soyadı alması için devlete destek olmuştur. Soyadı Kanunu’nun 16 Haziran 1934 tarihinde Meclis gündemine gelişini Hâkimiyet-i Milliye gazetesi şu başlıkla vermiştir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisinde Dünkü toplantıda soyadı layihası konuşulmaya başlandı.”* Haberin devamında Meclis’te konu hakkında söz alan milletvekillerinden, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın konuşmasından ve kanunun içeriğinden bahsedilmiştir (*“Dünkü toplantıda soyadı layihası konuşulmaya başlandı”*, Hâkimiyet-i Milliye, 17.06.1934: 4).

⁷ Heyet-i Temsiliye’nin Sivas’ta toplanması ve Sivas Kongresini icra etmesinden sonra Temsil Heyetinin ve Milli Mücadele’nin yayın organı olarak 14 Eylül 1919 tarihinde çıkarılmaya başlanan İrade-i Milliye gazetesinin devamı olan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal tarafından Ankara’da 10 Ocak 1920’de çıkarılmaya başlanmıştır. Sorumlu müdürü Recep Zühtü, yazı işleri müdürü ise Nizamettin Nazif idi. Başlangıçta haftada iki gün ve dört sayfa, 18 Temmuz 1920’den itibaren üç gün ve dört sayfa yayınlanmış, 16 Şubat 1921’de başlamak üzere Cumartesi dışında günlük olarak çıkmıştır. Hâkimiyet-i Milliye, Millî Mücadele’nin sözcüsü olup TBMM Hükümeti’nin de yarı resmî organı sayılmıştır (Atatürk Ansiklopedisi, Hâkimiyet-i Milliye). Türk Dili çalışmaları ve öz Türkçe kullanımı kapsamında gazetenin ismi Atatürk tarafından değiştirilmiş ve gazeteye 28 Kasım 1934 tarihinde “ULUS” ismi verilmiştir. Gazetenin 1934 yılında yayımcısı ve başyazarı Faliş Rıfkı Atay’dır. İlk Yayın hayatına başladığında dört sayfa şeklinde yayınlanan gazete, 1934 yılında sekiz sayfa olarak okuyucuyla buluşmuş ve bazı özel günlerde on iki sayfa olarak yayınlanmıştır (*“Hâkimiyeti Milliye’yi kuran Atatürk’tür”*, Ulus, 28.11.1934).

⁸ Bu şekilde burada ve daha sonra bazı yerlerde tamamı büyük harfle verilen kelimeler, gazetelerin kendi sayfalarından orijinal haliyle alınmış olup okuyucuya sunulmuştur.

Gazete, 25 Kasım 1934 tarihinden başlayarak 30 Aralık 1934 tarihine kadar her gün sayfalarından soyadı ile ilgili haberler yapmış, soyadı alanların isimlerini liste halinde vermiş, örnek soyadları tavsiye etmiş ve öz Türkçe soyadı kullanımı konusunda halkı aydınlatmaya çalışmıştır. 1935 yılında da Ocak ve Şubat aylarında yine aralıklı olarak soyadı haberlerine yer vermiştir. Gazete soyadı haberlerini bazı günlerde manşetten ve birinci sayfadan vermiştir ama genel olarak bu haberleri gazetenin 4, 5 ve 9. sayfalarından yayımlamıştır. Gazete yine öz Türkçe ve soyadı ile ilgili çeşitli köşe yazıları yayınladığı gibi “Atatürk” soyadı ile ilgili methiyeler içeren ve bu soyadının ne anlama geldiğini anlatmaya çalışan yazılar da sayfalarında yer almıştır. 24 Kasım 1934 tarihinde Meclis’te Mustafa Kemal Paşa’ya “Atatürk” soyadını verilmesini gazete şu başlıkla manşete taşımıştır: “ATATÜRK: ‘Kemal’ özetli önderimiz bu soyadını aldı.” Haberin devamında: “Büyük Millet Meclisi dün bunun için bir kanun çıkardı; Dün Büyük Millet Meclisi, Ulu Önder’imizin soyadından ötürü unutulmaz günlerinden birini daha yaşadı. Bütün meclis üyeleri, ismet Paşa ve Vekiller... Türk Ulusu’nun en büyüğüne, ona yakışan soyadını verirken candan ve saygılı coşkunluklar gösterdiler.” ifadelerini kullanmıştır. Gazetenin aynı sayısında ve ilk sayfasında Falih Rıfkı Atay’ın Atatürk için yazdığı şu köşe yazısı dikkat çekmektedir: “ATATÜRK, En Büyük Türk odur. Atatürk onun soyadı değildir: Atatürk onun kendisidir. Bu ad, Türk tarihinin üstünde bir sancak gibi dalgalanacaktır; Türk tarihinin dünü, bugün gibi, yarını onun gölgesi altındadır... Adı, kendine, kendi, adına kutlu olsun.” Yine gazetenin aynı nüshasında ve birinci sayfasında Necip Ali tarafından kaleme alınan Atatürk ile ilgili köşe yazısında şu ifadeler yer almıştır:

“Dün Büyük Millet Meclisinin tarihi kubbeleri çok yerinde verilmiş bir kararın gönüllerde kopardığı büyük sevinçten doğan alkışlarla bir daha cınladı. Türk ulusunu on altı yılda sarsılmaz bir inan içinde uçar gibi giden bir hızla kurtuluş yollarında yürüten en büyüğüme bugün ulusumuzun vekilleri en doğru, en güzel ve en manalı adını alkışlar içinde vermişlerdir... Türk ulusunun onun için sevgisine karşılık olabilecek biricik söz ATATÜRK ‘tür. Çünkü kendisine verilen bu adın içinde türkün sevgisi, gönlü ve saygısının özü vardır.”

Gazete aynı sayfada çalışanlarının aldığı soyadlarını liste halinde vermiştir. Aynı tarihli nüshanın üçüncü sayfasında hem Atatürk soyadı ile ilgili bir methiye yazısı yer almış hem de Burhan Belge tarafından kaleme alınan “ATATÜRK” başlıklı bir köşe yazısı yayımlanmıştır. Burhan Belge köşe yazısında soyadı kanunu ve Atatürk soyadı ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir:

“Hepimiz doğduk. Hepimize bir ad vermişler. Adlarını beğenenler kadar beğenmeyenleri de gördük. Adları kendilerine uyanlar kadar uymayanları da gördük. Şimdi hepimizin eline ummadığımız bir fırsat geçti: Kendi adımızı kendimiz koymak. Yakıştırdığımız gibi beğendiğimiz gibi. Bu ama göbek adımız değil soyadımız olacak... Şimdi şunu da söyleyeyim ki soyadı tutumu öz Türkçe tutumuna çok yardım edecektir. Adlarımızı seçerken bunu unutmayın” (“ATATÜRK: ‘Kemal’ özetli önderimiz bu soyadını aldı”, Hâkimiyet-i Milliye, 25.11.1934: 1-3).

Hâkimiyet-i Milliye 26 Kasım 1934 tarihli nüshasında manşetten “İsmet İnönü; Atatürk saygın Başbakanımıza bu soyadını vermiştir.” başlığıyla verdiği haberde: “Dün en büyük Türkün Soyadını kutlamıştık. Bugün de, savaşta ve barışta onun davasına bağlanmış olan Başbakanımıza Büyük Önder’inin vermiş olduğu Soyadını kutluyoruz. Bu ün, Başbakanımızı ne kadar övündürse, bizim de o kadar göğsümüzü kabartmıştır.” ifadeleri kullanılmıştır (“İsmet İnönü”, Hâkimiyet-i Milliye, 26.11.1934: 1). Gazete aynı tarihli nüshanın üçüncü sayfasında ise soyadı ile ilgili şu haberi vermiştir:

“Yurttaşlar aşağıdaki adlardan dilediklerini seçip alabilirler. İç İşleri Bakanı Sayın Bay Şükrü Kaya’nın buyruğu ile soyadlarını, kişi adlarını gösterir bir sıra yazı koymağa başlıyoruz. Bu adlar “Türk dili araştırma kurumunun büyük özeği üyesinden Aksaray Sayılabı Bay Atalay’ın ikinci kez basılmakta olan “Türk Adları” adındaki bitiğinden alınmıştır. Bunun içerisinde beğenenler, isteyenler birer ad seçip alabilirler” (“Soyadları”, Hâkimiyet-i Milliye, 26.11.1934: 3).

Lakapların kaldırılmasına dair 26 Kasım’da kabul edilen kanunu ise gazete: “Geçmişten kalma içtimaî üstünlük doğuran unvanlar; ağa, bey, efendi, paşa tüm kalktı. Meclis, kalkan unvanlar arasına molla, hafız, hoca sınıflarını da ekledi.” başlığıyla okuyucuya vermiştir. Bu konuya dört sayfasını ayıran gazete, haberin devamında Mecliste yapılan konuşmalar, söz alanlar ve kanun maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın Kanunun Esbabı Mucibesi ile ilgili sözlerini okuyucuya aktarmıştır:

“Türk inkılâbının en açık (özel) vasfı demokratik olmasıdır. Demokrasinin temeli ulusal üyeler arasında ne kanunda, ne teşrifatta, ne de muamelede hiç bir fark olmamaktır... Bugün Türk inkılâbı ve Cumhuriyeti kanun önünde herkesi müsavî yapmıştır. Bugün hiç bir ferdin lakabına ve payesine güvenerek ve sığınarak hiç kimseden fazla ve üstün hakkı yoktur. Yoksa da eski devirlerin arta kalan bu lakaplar ve tabirler kullanılmakla ulusal üyeler arasında eski sınıf ve tefevvuk hatıralarını uyandırmakta, milletin demokratik asil ruhunu incitmektedir” (“Geçmişten kalma içtimâî üstünlük doğuran unvanlar; ağa, bey, efendi, paşa tüm kalktı”; Hâkimiyet-i Milliye, 27.11.1934:1-4).

28 Kasım 1934 Çarşamba günü “ULUS” ismiyle okuyucuyla buluşan gazete, isim değişikliğini manşetten şu sözlerle okuyucuya aktarmıştır: *“Hâkimiyeti Milliye’yi kuran Atatürk’tür. Gazetemize ULUS adını da O verdi. Adımız, andımızdır: Atatürk’ün ulusçuluk yolunda yürüyeceğiz”* (“Hâkimiyeti Milliye’yi kuran Atatürk’tür”, Ulus, 28.11.1934). Gazetenin aynı tarihli nüshası ve birinci sayfasından Konya Mebusu Naim Onat’ın kaleme aldığı ve İsmet İnönü’ye soyadı verilmesinden dolayı, İsmet Paşa ve soyadına övgüler dizen bir şiir yayımlanmıştır (“Sevgili Başbakanımıza”, Ulus, 28.11.1934: 1). Aynı sayfada *“Halkevinde Soyadı koyma günü”* başlıklı habere yer verilmiş ve başlığın altında Ankara Halkevinin dil-edebiyat ve tarih şubesi tarafından alınan karara göre gelecek Cuma günü Ankara Ulusevinde toplanılacak ve toplu bir şekilde soyadı seçileceği bilgisi okuyucuyla paylaşılmıştır (“Halkevinde Soyadı Koyma Günü”, Ulus, 28.11.1934: 1). Yine gazetenin aynı sayfasında Akagündüz tarafından kaleme alınan Atatürk ve Türkçe soyadı ile ilgili bilgilere yer verilen “ÜÇ BOY” başlıklı köşe yazısında şu ifadeler yer almıştır:

“Türkün üç boyu vardır; İnan! Biri: (Ulu) dur; Biri: (Ulutürk) tür; Biri: (Atatürk)... Ulular Ulusu (Ulutürk)’lerin Enulusu da (Atatürk) tür... Türkata’nın var olduğu, ilksiz çağlardan beri, Atatürk vardı. Ey, beni okuyan! Türk; Türkata’ya diye gelip, kol bağır açınca, gerçekleşti ki Atatürk, Ege denizinin batıda köpüklediği kıyılarda, gelip görünsün...” (Akagündüz, “ÜÇ BOY”, Ulus, 28.11.1934: 1).

Gazete, 29 Kasım’da “Soyatlarında karışıklık” başlığıyla verdiği haberde soyadı alımlarında yaşanan karışıklıklar ve soyadlarının tescili ile ilgili halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Haberde şu bilgilere yer verilmiştir:

“Gazetemize gelen soyatları listesinde, bir tek adın ayrı ayrı kimseler tarafından alındığını görmekteyiz. Soyadı alınmaktan maksat, birbirimize karışmak değil, birbirimizden ayrılmaktır. Bir at almış olanlar, bir aileden sayılacaklardır. Ondan sonra herkes kendi adını benzerinden ayırmak için, bazı Avrupalı isimlerde olduğu gibi, okunmaz harfler kullanmağa başlayacaktır. Türk kelimelerinden sayısız atlar yapılabilir. Henüz başlangıçta iken bu kargaşalığın önüne geçmeliyiz.” (“Soyatlarında karışıklık”, Ulus, 29.11.1934: 3).

Ulus gazetesi soyadı alanları ve soyadı örneklerini sayfalarından vermeye devam ederken 3 Aralık 1934 tarihinde Namık Orkun (Eski Adı Hüseyin Namık) tarafından kaleme alınan, *“Eski Türklerde ad verme adetleri”* başlıklı bir köşe yazısı yayınlamıştır. Bu yazıda yazar; kişilere verilen adların o vasıflara uygun olmayı gerektirdiği, şahısların taşıdığı ismin anlamını bilmek zorunda olduğu ve bu ismin sorumluluğunun fakında olması gerektiği, eski kavimlerde şahısların asıl isimlerini yabancılardan gizlediklerini, her kişinin iki isminin olduğunu uzunca bir şekilde açıklamıştır. Yazar, yazısında: *“Son zamanlarda etnoloji araştırmaları en eski devirlerde insanlara konulan her adın manevî bir kudret gösterdiğini ispat etmektedir.”* ifadelerini kullanmıştır. Yazının devamında ise yazar eski Türklerde ad verme âdetiyle ilgili bilgileri okuyucularla paylaşmıştır:

“İnsanoğlu etrafında gördüğü eşyanın arasından birisiyle kendi maneviyatının bağlı olduğunun sezmiş ve onun ismini almıştır. Binaenaleyh en eski devirlere ait isimleri tetkike çalışırken evvelâ totemizm ile alakadar adlara, sonunda da naturizm ve saire ile alakası olan isimlere tesadüf ederiz. Malûmdur ki Türklerin en eski devirlerde totemlerinden biri kurt idi. Bu itibarla Türklerde kurt adını şahıs ismi olarak da bulmaktayız... Avcılık devrinde de Türklerin totemleri kuşlar bilhassa av kuşları idi. Binaenaleyh Doğan, Tuğrul, Lâçin, Akkuş, Çakır, Kartal, Turgay, Ala Kuş, Sungur gibi isimler işte bu devrin hatıralarını taşımaktadır. Bundan sonra Bars adını taşıyan isimler vardır... Türkler tabiat isimlerini de adam adı olarak kullanmışlardır... Eski Türklerde rütbelerin de adam ismi olarak -tabiî daha sonraki devirlerde- kullanıldığını görmekteyiz: Tarkan, Tudun, inal, Yabgu, Tegin, Alp...” (Namık Orkun, “Eski Türklerde ad verme adetleri”, Ulus, 03.12.1934: 1-2).

Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalar ve yenilikler dış basında da sürekli gündeme gelmiş ve gazeteler Türk devrimlerini takdir eden yazılar yazmışlardır. Ulus, 9 Aralık 1934 tarihinde Romanya'nın Universul gazetesinde Stelian Papescu'nun yazdığı başyazının çevirisini sayfalarına taşımıştır. Romanya gazetesi Türk devrimleri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *"Türk ulusu bugün ulaştığı üstün yüceliği, Atatürk'ün başardığı büyük işlere borçludur. Yurdundaki ulus düzenini ve soysal kurumları temelinden değiştiren, yarattığı ve yaratacağı yarının bütün bağlarını dünden ayıran odur"* ("Atatürk", Ulus, 09.12.1934: 1). Gazete yine yabancı basının yaptığı haberleri 21 Aralık 1934 tarihinde şu başlıkla vermiştir: *"Soyadı kanunu ve Romen gazeteleri"*. Haberin devamında ise Romen Adverol gazetesinin soyadı kanunu ile ilgili yazdıkları şu ifadelerle yer verilmiştir:

"Türkiye'de bir soyadı alma kanunu yapıldı. Geçmişe ait ne varsa Türklerin onu kaldırıp atmakta ve yeniliğini gösteren ve andıran her şeyi ulusa mal etmeye çalışmaktadırlar. Türkler, Arap harfleri yerine Latin harflerini aldıkları zaman, "büyük değişme dedik. Bunun bu kadarlıkla kalmayacağını hiç kimse aklına getirmemişti. Hâlbuki şimdi onlar adları yerine eski Türk tarihinden çıkarılmış adları koyuyorlar. Dil temizleme savaşında haklı olan dost Türklerin bu soyadı işi de yeni ve büyük bir değişim daha yapmaktadır." Bugünkü Kurentul gazetesi de, "Kemal" başlıklı güzel bir yazı yazmıştır. Bunda deniliyor ki: "Türkiye'nin soyadı kanunu, burada birçok kimsenin taaccübünü uyandırdı. Fakat Türkiye'de bizim buralardakine benzemeyen bir realite olduğunu bilenler, Atatürk'ün her teşebbüsünde bir filozof ve bir tarihçi gibi hareket ettiğini takdir ederler. Tarih, bize, Türkleri yalnız iyi savaş bilen bir ırk olarak gösterir, aynı zamanda çalışkan, seciye sahibi, doğru bir ulus olarak gösterir. Herkesin gördüğü ve kıskançlıkla beğendiği bir şey varsa, o da, Türk değişiminin muvaffakiyetidir. Demokrasinin tembel ve miskinçe sallanışının arkasından gitmeye mahkûm olan bizler için Atatürk'ün her teşebbüsü bir ışık gibi doğmaktadır." Sözlerine yer vermiştir ("Soyadı Kanunu ve Romen gazeteleri", Ulus, 21.12.1934: 1).

Ulus gazetesi 22 Aralık'ta ise *"Soyadı nizamnamesinin son şekli"* başlığıyla nizamnamenin tam metninin vererek halkı bilgilendirmiştir (*"Soyadı nizamnamesinin son şekli"*, Ulus, 22.12.1934:2-3). Gazete Ocak ve Şubat aylarında da sayfalarından Atatürk'ün soyadı verdiği arkadaşları ve çevresini, soyadı alanların isimlerini ve soyadı örnekleri vermeye devam etmiştir. Ulus gazetesi amacının ve yayın ilkesinin Cumhuriyeti ve Atatürk'ü desteklemek olduğunu belirtmiş olup soyadı kanununu da bu doğrultuda desteklemiş, bu yeni ve önemli inkılabın toplumda yer edinmesi ve benimsenmesi için büyük çaba harcamıştır.

5. MİLLİYET GAZETESİNE GÖRE SOYADI KANUNU

11 Şubat 1926 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlayan Milliyet gazetesi,⁹ Atatürk'ün izniyle Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan) tarafından kurulmuş ve çıkarılmıştır (Milliyet, 11.02.1926). Gazete, 1934 yılında sekiz sayfa olarak okuyucuya sunulmuş ve yine başyazarı Siirt Mebusu Mahmut Bey'dir. Milliyet gazetesi de diğer ulusal gazeteler gibi soyadı kanununu çok yakından takip etmiş, her ayrıntısını sayfalarına taşımış ve halkın bilgilendirilip benimsemesi için bu konuya büyük destek vermiştir.(Milliyet, 01.07.1934; 25.11.1934).

Milliyet gazetesi, 17 Kasım 1934 tarihinden başlayarak, 10 Ocak 1935 tarihine kadar her gün sayfalarından soyadı ile ilgili haberler yapmış, soyadı alanların isimlerini liste halinde vermiş, örnek soyadları tavsiye etmiş ve öz Türkçe soyadı kullanımı konusunda halkı aydınlatmaya çalışmıştır. 1935 yılının Ocak ve Şubat aylarında yine aralıklı olarak soyadı haberlerine yer vermiştir. Gazete, 17 Kasım 1934 tarihinde birinci sayfasından soyadı ile ilgili şu başlığı atmıştır: *"Herkes Soyadı Almaya Başladı"*. Başlığın altındaki haberde ise kanunun içeriği ve faydası ile ilgili önemli bilgiler vermiştir:

"Kanunun çıkması bir zorluğu daha kaldıracak. Dâhiliye Vekâleti her Türk yurttaşının bir soyadı taşıması hakkındaki kanun lâyihasını Şûrayı Devlette gözden geçirilmek üzere Başvekâlete verdi. Bu kanunla artık hepimizin de birer soyadına sahip olacağımızı biliyoruz. Fakat umumi arzuya bakılırsa, hatta lâyiha'nın verilmesine gecikmiş gözüyle de bakabiliriz. Çünkü pek çek münevverlerimiz, yeni

⁹ Günlük ve sekiz sayfa olarak çıkarılan gazetenin Başmuharriri yine Mahmut (Soydan) Bey'dir. 1 Aralık 1928 tarihinde Latin harfleriyle çıkarılmaya başlayan gazete, 1935 yılında Ali Naci Karacan tarafından satın alınarak *"Tan"* adıyla yayımına devam etti. Tan olayından sonra kapatılan gazete 1950 yılında ikinci kez Milliyet adıyla yayın hayatına başlamıştır ve halen devam etmektedir. Bkz: (Doğan Akın, "Müvezzilerin avazları..." Milliyet, 07.01.2018).

doğan çocuklarına öz Türk adları koydukları gibi, pek çoklarımız da daha şimdiden soyadları almakta ve bunu nüfus kütüklerine geçirmektedirler... Soyadı seçmek için başvurulacak en iyi kaynak dil tarama dergisidir... Soyadının alınması, birçok karışıkların önüne geçecektir.” (“Herkes Soyadı Almaya Başladı”, Milliyet, 17.11.1934: 1).

Milliyet’in 18 Kasım 1934 tarihinde manşetten verdiği haberin başlığı şöyleydi: “İkincikânun sonuna kadar memurlar soyadını alacak”. Haberin devamında ise; “Başvekil Hz. emir verdiler. Yazışta ve söyleyişte yalnız soyadı da kullanılabilir.” Yine aynı haberde soyadını nizamnamesin esaslarını okuyucuya aktaran gazete, Soyadı Kanunu’nun 2 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe gireceğini, Başvekâletin örnek olmaları için devlet memurları ve aydınların biran önce soyadı almasını emrettiğini, şehrimizde (İstanbul) bu konuda hazırlıkların başladığını ve Soyadı Nizamnamesi’nin Devlet Şurası tarafından bitirilmek üzere olduğunu okuyuculara aktarmıştır (“İkincikânun sonuna kadar memurlar soyadını alacak”, Milliyet, 18.11.1934). Gazete, 20 Kasım da ise birinci sayfasından “Soyadı Nizamnamesinde neler var?” başlığıyla okuyucuya sunduğu haberde, Soyadı Nizamnamesi’nin içeriği ve sağlayacağı kolaylıklar hakkında bilgi vermiştir (“Soyadı Nizamnamesinde neler var”, Milliyet, 20.11.1934: 1-2).

Milliyet gazetesi, konunun tam anlaşılması ve halkın aydınlanması için bazı günlerde çok önemli köşe yazıları yayımlayarak sürece destek olmuştur. 21 Kasım 1934 tarihinde M. Salahaddin Güngör tarafından kaleme alınan ve “Soyadı” başlığıyla yayımlanan köşe yazısında; soyadı alma işinin nasıl olduğu, birçok kişinin hala soyadı almadığı, bu işi iyice zorlaştırmadan kolay yoldan çözülmesi gerektiği gibi konulara değindikten sonra şu ifadelere yer vermiştir:

“Hepimizin birer soy adı olacak. Bunu biliyoruz ve sevine sevine kendimiz için birer soy adı bulmağa çalışıyoruz. Bulanlar, şimdiden soy adlarını kullanmağa bile başladılar. Yalnız bu işin beni düşündüren bir yanı var: Soy adı yasası ile kendimize seçeceğimiz adları, sayım kütüğüne güçlük çekmeden yazdırabilecek miyiz? On yedi milyon kişi hep birden soyadını kütüğe yazdırmak için sayım aylıklarının başına üşüşürse, işlerin kolay yürüyeceğini pek sanmıyorum. Gizli sayımın ortaya çıkarılması için aylardan beri uğraşılıyor. Gene de şurada burada kendilerini kütüğe yazdırmayanlar görülüp işitildiği için; başvurma günü yemden uzatılacak deniliyor. Demek ki, birçok kimseler kendilerini kütüğe yazdıramamışlar. Bunun neden ileri geldiğini bilmeyenlerimiz yok gibidir. İş kalıbına sokamamak yüzünden çıkan bir takım güçlükler ki, yenmek için şimdiye kadar yapılan bunca uğraşmalar, sonuçsuz kaldı. Adına kırtasiyecilik dediğimiz bu dert, yeni soy adı işlerine de girecek olursa, yıllarca çalışıp gene de adsız kalanları göreceğiz demektir. Bence, soyadı koyan kimseler, en çok yarım saatin içinde yeni kafa kâğıdını edip kapıdan dışarı çıkabilmelidirler. Bu böyle olmazsa, işin yıllarca sürüncemede kalmasından korkulur.” (M.Salahaddin Güngör, “Soyadı”, Milliyet, 21.11.1934: 1-2).

23 Kasım’da, “Felek” mahlaslı yazar tarafından kaleme alınan bir diğer köşe yazısında ise soyadı almanın öneminden, nasıl soyadı seçilmesi gerektiğinden, Avrupa’da soyadı kullanımının nasıl olduğundan bahsettikten sonra şu sözlere yer vermiştir:

“Yavaş yavaş artık herkes birer soyadı edinmeye başladı. Dikkat ediyorum; Soyadı seçenlerde göze çarpan müşterek bir düşünce var. Kendilerine taktıkları soyadının mutlaka bir manası olmasını istiyorlar... Ve bu mananın kendi şahsında bulunduğu tasavvur ettiği meziyete, hususiyetle uymasını özlüyor. Acaba bunda her zaman isabet ediliyor mu? Orasını pek bilemem. Lâkin böyle herkes istediği manada bir ad seçmeye kalkınca iyi ifadeli adları yüzlerce kişinin aldığını göreceğiz. Hele Öztürk, Oğuz, Üstün gibi övünme ifade eden adlar pek çoklarının hoşuna gidecek ve aynı adı birçokları seçecek. O zaman da soyadı edinmeden beklenen fayda elde edilemeyecek. Çünkü aynı isimden yüzlerce aile bulunacak ve bunlar hısım akrabası sanılacaktır. Avrupa’da soyadı alan memleketlerde (olmayanı yok ya!)aynı adı taşıyan birkaç aileye tesadüf edilir. Fakat bunlar da pek azdır. Bizde ise göreceksiniz! Bir isimde yüzlerce aile olacak. Vaktiyle anadan doğma adını değiştirip, Türk adlarını edinme modası çıktığı zaman, Alp, Tekin gibi isimleri yüzlerce kişinin edinmiş oldukları gibi... Bunun önüne nasıl geçilir? Düşünmedim doğrusu. Fakat Avrupa’daki soyadlarının yüzde doksanının manası yoktur... Bizde manalı adlar türesi yapılırsa tabi kötü manalı isim kimse edinmez.

Mesela hımbıl, sünepe gibi sözleri kimse seçmez. Onun için soyadının kimseye benzememesini istiyorsanız ya manası olmayan bir ad takınmalısınız: Meselâ Soca, Bakra, Kimker gibi hiç bir şey demeyen sözler. Tabi böyle bir ad aldınız mı kimse sizin gibi aynı harfleri bir araya toplayıp tıpkı o sözü yapmayı düşünemez ve sizin adınız tek kalır... İşte soyadı hakkındaki düşüncelerim bu kadar.” (Felek , “Soyadı”, Milliyet, 23.11.1934: 1).

Yine 24 Kasım günü gazetenin birinci sayfasından yayınlanan Ahmet Şükrü Esmer’in kaleme aldığı “Soyadı Töresi” başlıklı köşe yazısında önemli konulara değinilmiştir. Esmer, yazısında soyadı almanın faydalarını, toplumda ve resmi işlerde yaşanan kargaşanın ortadan kalkacağını, aile bağlarının güçleneceğini belirttikten sonra:

“Ulusal varlığımızda büyük bir eksikliği giderecek olan soyadı töresi çıktı. Bu töreye göre, her Türkün bir soyadı alması gerektir. Bu gerekliliği her Türk sezmış olacaktır. Soyadı yalnız özümüzü zorluklardan, beylik işlerini karışıklıklardan kurtarmakla kalmayıp, ev bark bağlarını sağlamlaştırarak ulusal varlığımıza yeni bir güç vereceği içindir ki çok değerlidir.” ifadelerini kullanmıştır (Ahmet Şükrü Esmer, “Soyadı Töresi”, Milliyet, 24.11.1934: 1).

24 Kasım 1934 tarihinde Meclis’te kabul edilen ve Mustafa Kemal Paşa’ya “Atatürk” soyadının verilmesini öngören kanunu, gazete şu başlıkla manşete taşımıştır: “Büyük Önderimiz ‘Atatürk’ Soyadını aldılar”. Haberin devamında; “B. Millet Meclisinde İsmet Pş. nın bu teklifi ittifakla kabul edildi.” bilgisini verdikten sonra mecliste kanunun görüşmelerine ve ayrıntısına değinmiştir (“Büyük Önderimiz ‘Atatürk’ Soyadını aldılar”, Milliyet, 25.11.1934: 1). 26 Kasım’da Mustafa Kemal Paşa’ya ‘Atatürk’ soyadının verilmesi üzerine manşetten bununla ilgili haberler yapılmış ve Faliş Rıfı Atay’ın Atatürk için yazdığı Ulus gazetesinde yayımlanmış olan “Atatürk” isimli yazı Milliyet’in birinci sayfasından “Adı kendine, kendi adına kutlu olsun” başlığıyla aynen verilmiştir. Yine gazetenin aynı nüshasında birinci sayfasından Ahmet Şükrü Esmer tarafından kaleme alınan “Atatürk” isimli köşe yazısı yayımlanmıştır. Köşe yazısında yazar; Mustafa Kemal Paşaya bu soyadının verilmesinin ne kadar isabetli bir karar olduğunu, bu soyadının onun özelliklerine uygun olduğunu, öz Türkçe soyadı kullanılmasının Türk için övünç kaynağı olduğunu ve onun yolunda yürümeye devam edeceklerini ifade etmiştir (Ahmet Şükrü Esmer, “Atatürk”, Milliyet, 26.11.1934).

Lakapların kaldırılmasına dair 26 Kasım’da kabul edilen kanunu ise gazete: “Mecliste Büyük Bir Gün. Sınıf farkını gösteren unvanlar yıkıldı” başlığıyla okuyucuya vermiştir. Başlığın altında: “Lâkap ve unvanların kaldırılmasına dair kanun dün Meclisten çıktı. Müşûre Mareşal, Paşaya General denilecektir. Ağa, Hacı, Hoca, Ef. Bey, Hanım yok. Adın önüne gelmek şartıyla er kişiye ‘Bay’ kadına da ‘Bayan’ denecek.” bilgisini vermiştir. Gazete, haberin devamında Mecliste yapılan konuşmalar, söz alanlar ve kanun maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra şu ifadeler kullanılmıştır: “İnönü’nün çıplak dağlarında bin bir güçlük içerisinde bu değişmenin, bu büyük ulusun temel taşı olan Çankaya’nın yalçın kayaları üstünde taş gibi, demir gibi örsle bir millet döğen ATATÜRK’e sonsuz saygılar...” (“Mecliste Büyük Bir Gün”, Milliyet, 27.11.1934: 1). 28 Kasım’da yine Lakapların kaldırılması kanunu ile ilgili bir yazı kaleme alan Ahmet Şükrü Esmer köşe yazısında:

“Büyük kurultaydan alkışlar arasında geçen bir töre ile yurttaşlar arasında ayrılıklar gözeten bey, efendi, ağa gibi sanlar kalktı. Bundan böyle Türk yurttaşları birbirinden ancak öz adları ve soyadları ile ayırt edilecektir. Eski Türk soysal düzeninde yurttaşlar birbirinden böyle sanlarla ayrılmıyordu. Beğdeşlik Türk soysal kurumunun temel taşıdır. Türk’e yabancı olan bu ayrılık batı Avrupa’sında olduğu gibi, derebeylik yasasına dayanıyordu” (Ahmet Şükrü Esmer, “Bey, Efendi, Ağa...”, Milliyet, 28.11.1934: 3).

Milliyet gazetesi, 28 Kasım’da “Soyadları için Beyanname” başlığıyla verdiği haberde: “Nüfus Umum müdürlüğü halka kolaylık için soyadları beyannameleri hazırlamıştır. Bu beyannameler doldurulacak ve belediyelere tasdik ettirilerek nüfus idarelerine verilecektir. Beyannameler her türlü resmiden muaf tutulacaktır.” bilgisini okuyuculara aktarmıştır (“Soyadları için Beyanname”, Milliyet, 28.11.1934:1). 29 Kasım’da M. Salahaddin Güngör tarafından kaleme alın “Soyadlarını seçerken” başlıklı köşe yazısında ise vatandaşların soyadlarını seçerken nelere dikkat etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (M. Salahaddin Güngör, “Soyadlarını seçerken”, Milliyet, 29.11.1934: 1). Gazetenin aynı tarihli nüshasının altıncı sayfasında ise Beyoğlu Dokuzuncu mektebinden soyadı alan öğretmen ve öğrencilerin isimlerini ile örnek soyadları vermiştir (“Yeni soyadı alanlar”, Milliyet, 29.11.1934: 6). Milliyet yine 30

Kasım'da; *"Herkes öz Türkçeden beğendiği güzel bir yeni soyadı alıyor"* başlığıyla soyadı alanların listesini vermiş ve örnek soyadları yayınlamıştır (*"Yeni soyadı alanlar"*, Milliyet, 30.11.1934).

Milliyet gazetesi Aralık ayı boyunca da her gün soyadı alanları yayımlamış ve soyadı örnekleri vererek halka yardımcı olmaya çalışmıştır. Gazete, 1935 yılının Ocak ve Şubat aylarında da sayfalarından Atatürk'ün soyadı verdiği arkadaşları ve çevresini, soyadı alanların isimlerini ve soyadı örnekleri vermeye devam etmiştir. Milliyet gazetesi de diğer gazeteler gibi Cumhuriyet rejimine ve yapılan devrimlere her türlü desteği vermiş, ulus devletin kurulması için yapılan bu yeniliklerin halk tarafından benimsenmesi ve toplumda hızlıca uygulamaya geçirilebilmesi adına büyük çaba harcamıştır.

6. VAKİT/KURUN GAZETESİNE GÖRE SOYADI KANUNU

Vakit Gazetesi¹⁰, Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us tarafından 22 Ekim 1917 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Gazeteye 22 Kasım 1934 tarihinde *"KURUN"*¹¹ ismi verilmiştir (*"Büyük Önderimizin gazetemize verdiği onur"*, Kurun, 22.11.1934). Gazetenin 1934 yılında sahibi Mehmet Asım (Us), Neşriyat Müdürü ise Refik Ahmet Bey'dir. Gazete, 1934 yılında on iki sayfa olarak okuyucuya sunulmuş ve bazı özel günlerde on altı sayfa olarak yayımlanmıştır (Kurun, 25.11.1934).

Vakit/Kurun gazetesi de diğer gazeteler gibi Soyadı Kanunu'nu çok yakından takip etmiş, her ayrıntısını sayfalarına taşımış ve halkın bilgilendirilip benimsemesi için bu konuda iktidara büyük destek vermiştir. Soyadı Kanunu'nun 16 Haziran 1934 tarihinde Meclis gündemine gelişini Vakit gazetesi şu başlıkla vermiştir: *"B. M. Meclisinde dün görüşülenler."* Başlığın altında yer alan haberde ise Soyadı Kanunu lâihasının müzakere edildiği ve maddeler üzerinde konuşmalar yapıldığı bilgisi verilmiştir (*"B. M. Meclisinde dün görüşülenler"*, Vakit, 17.06.1934).

Gazete 20 Kasım 1934 tarihinden başlayarak 20 Ocak 1935 tarihine kadar her gün sayfalarından soyadı ile ilgili haberler yapmıştır. *"Her gün yüz soyadı veriyoruz"*¹² sloganıyla harekete geçen gazete, soyadı alanların isimlerini liste halinde vermiş¹³, örnek soyadları tavsiye etmiş, öz Türkçe soyadı kullanımı konusunda halkı aydınlatmaya çalışmış, bazen günler de köşe yazılarıyla bu yeniliğin amacına ulaşması için destekleyici makaleler yazmıştır. Ulus Gazetesi, 20 Ocak 1935 tarihinden sonra da Ocak ve Şubat aylarında yine aralıklı olarak soyadı haberlerine yer vermiştir. 16 Kasım 1934 tarihinde Ekonomi Vekili Celal Bayar ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın soyadlarını ele alan gazete, bu soyadlarının niçin alındığını ve ne anlama geldiğini destekleyici bir yazı ile anlatmıştır. Yazıda:

"İktisat Vekilimiz Mahmut Celal Bey 'Bayar', Hariciye Vekilimiz Tevfik Rüştü Bey'in 'Aras' kelimelerini soyadı olarak almışlardır. Okuyucularımız içinde bu kelimelerin manaları nedir diye soranlar oldu. Tetkik ettik: (Bayar) tamamıyla Celal=Celil kelimesinin karşılığıdır. Kendisinde Celil, büyüklük olan kimse demektir. Aras=Araz kelimesi de saadet demektir. Her ne kadar ismi hasarlarda akla bir anlam gelmezse de Tevfik Rüştü Bey'in bu soyadını Aras nehrinden almış olabilir. Aras, hepimizin bildiği İran ve Kafkasya arasında akan nehirdir. Öyle denilebilir ki sevgili Hariciye Vekili, iki dost memleket arasından bir nehir adı almakla harici siyasasının ana çizgisini soyadına almak suretiyle içtenliğini göstermiştir." İfadelerine yer verilmiştir (*"Soyadları: Bayar-Aras"*, Vakit, 16.11.1934:1).

17 Kasım 1934 tarihinde Galip Bingöl tarafından kaleme alınan *"Soyatlarımız nasıl olmalı, nasıl olmamalı?"* başlıklı köşe yazısında okuyucuya soyadı seçimi konusunda uzunca tavsiyelerde bulunulmuştur. Yazının dikkat çeken bölümleri şunlardır:

¹⁰ Vakit Gazetesi, Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us tarafından daha önce yayın hayatına son veren gazetenin aynı ismi kullanılarak 22 Ekim 1917 yılında çıkarılmasıyla tekrardan yayın hayatına başlamıştır. Vakit Gazetesinin yazı işleri müdürü Ali Naci Karacan'dır. Vakit gazetesi, İstanbul Hükümetinin basına uyguladığı sansüre rağmen Milli Mücadele boyunca İstanbul halkını Anadolu'da yaşanan gelişmelerden haberdar etmiştir. (Payaslı, 2020: 201-254). Milli Mücadele ve Cumhuriyet taraftarı olan gazetenin ismi, Türk Dili çalışmaları ve öz Türkçe kullanımı kapsamında Atatürk'ün tavsiyesi üzerine değiştirilmiş ve gazetemize 22 Kasım 1934 tarihinde *"KURUN"* ismi verilmiştir (*"Büyük Önderimizin gazetemize verdiği onur"*, Kurun, 22.11.1934). Gazetenin 1934 yılında sahibi Mehmet Asım (Us), Neşriyat Müdürü ise Refik Ahmet Beydir. 1917 yılında çıkarılmaya başlandığında dört sayfa şeklinde yayınlanan gazete, 1934 yılında on iki sayfa olarak okuyucuya sunulmuş ve bazı özel günlerde on altı sayfa olarak yayımlanmıştır.

¹¹ Diğer gazetelerde olduğu gibi bu kelime de gazete tarafından büyük harflerle verilmiş olduğundan burada aslına uygun olarak orijinal bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

¹² Ekte verilmiştir.

¹³ Ekte verilmiştir.

“Soyadları, olabildiği kadar, kısa da olmalıdır... Soyadları ne denli kısa olursa o kadar iyi olmakla beraber bugün kullanageldiğimiz Arapça, Farsça ve Türkçe küçük adların tek başına (soyadı) yapılması bence doğru değildir. Nasıl bir gün gelip büsbütün sınırlardan yuvalardan dışarı alacağımız: Ali, Veli gibi küçük adlardan soyadı yapmak uygunsuz ve karışıklıklar doğurtan bir iş olacak ise öz Türkçe ve çok kısa olsalar bile sadece: Demir, Çelik, Uluğ, Doğan gibi küçük adları yalnız başına (soyadı) yapmak ve ortaya çıkarmak da çok karışıklık çıkaracak ve daha çok uygunsuz olacaktır... Küçük adlardan tek başına (soyadı) yapmak gereksiz diye kalkıp da uzun uzun lâflardan toplanmış soyadları yapmak... O da elverişli bir iş olamaz. Bugün yurttaşlar arasında eski biçim bir soyadı taşıyanların yüzde belki de sekseninin adında ya (oğlu) ya (zade) sözü vardır. Samancı oğlu (veya oğullarından) Memiş. Bayram zade (veya zadelere) Dursun gibi. Şimdi bunlar yasaya göre adlarını değiştirirlerken kendilerine en kolay gelecek biçim bu adları bir alt üst ediş veya ufak bir de değiştirirler ve tek tük de olsa şimdiden gördüğümüz hep budur:” (Galip Bingöl, “Soyatlarımız nasıl olmalı, nasıl olmamalı”, Vakıf, 17.11.1934: 1).

20 Kasım’da Şeref Aykut tarafından kaleme alınan “Soyadı” başlıklı köşe yazısında aslında her ailenin bir soyadı olduğu ama Osmanlı zamanında Arapçanın hükmü altına giren bu soyadların kurtarılması gerektiği üzerinde duran yazar, yazısında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Geçen yıl bir yasa yaptık. Her Türkün bir soyadı olması gerekliliğini ortaya koyduk. Şimdi bunun yer bulması günü geldi. Şu günlerde her Türk kütükteki adına bir soyadı ekleyecektir. Bu çok gerekli bir işti. Sanırsam biraz da geç kaldık. Osmanlı efendinin bitmez tükenmez uygunsuzluklarından bezerek köyünün ta ortasına çekilmiş katıksız Türkün birer soyadı vardır... Büyük atalarımızın hepsinin birer soyadı vardı. O kadar ki Araplaştıktan sonra bu soyadlarının çoğu da Arapların (künye)lerini yaratmıştır... İşte bu soyadı yasası Türkün ulusal varlığını gösteren bu köklü işi kesip atmıştır. Şimdi hepimizin birer soyadı olacaktır. Yalnız şurasını çok iyi bilmemiz gerekir ki birçoğumuz henüz geçmişin uysal görünen baskısından başımızı kurtaramayarak soyadlarımızı birer oğul ekiyle öne getirmek istiyoruz. Bu çok yanlış bir iş olur. Soyadı küçük adın sonuna gelir” (Şeref Aykut, “Soyadı”, Vakıf, 20.11.1934:1-2).

Öz Türkçe kullanılması ve eski isimlerin terkedilmesi politikası kapsamında, 21 Kasım 1934’te Vakıf gazetesi isim değişikliği yaptığını ve Mustafa Kemal Paşa’nın tavsiye ettiği “KURUN” ismini aldığını manşetten okuyucularına duyurmuştur. “Büyük önderimizin gazetemize verdiği yüksek onur” başlığıyla verilen haberde şu ifadeler yer verilmişti: “VAKİT ailesi için olduğu kadar Türk gazetecilik tarihi için de ünlü bir haber veriyoruz: Ankara’da bulunan VAKİT sahibi ve başyazıcısı ASİM Bey, gazetesinin adını değiştirmeye karar vermiştir. Yarından üzere öz Türkçe VAKİT manasında olan “KURUN” adı gazeteye başlık olarak konacaktır” (Asım Us, “Büyük önderimizin gazetemize verdiği yüksek onur”, Vakıf, 21.11.1934: 1). Gazete aynı tarihli nüshasının dördüncü sayfasından ise “Soyadı nizamnamesinin esaslarını neşrediyoruz” başlığıyla hazırlanmış olan soyadı nizamnamesinin tamamını yayımlayarak okuyucuyu bilgilendirmiştir (“Soyadı nizamnamesinin esaslarını neşrediyoruz”, Vakıf, 21.11.1934: 4). 22 Kasım tarihinde: “Büyük önderimizin gazetemize verdiği yüksek onur” manşetiyle okuyucu karşısına çıkan “KURUN” gazetesi, Asım Us’un yazısıyla okuyucuyu bilgilendirmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın bu ismi niçin verdiğini şöyle açıklamıştır: “Büyük önderimiz KURUN iyesine buyurdu ki: ‘KURUN’ öz Türkçenin yüksek bir kaynağı olmalıdır. KURUN bugünden başlayarak, ulusal dil yönünden çalışırsa, çok genel erimlere kavuşabilir; Bütün Türk ulusunun beklediği verimlere kutlu bir kaynak olur” (Asım Us, “Büyük önderimizin gazetemize verdiği yüksek onur”, Kurun, 22.11.1934: 1).

Gazete aynı nüshada yine manşetten; “Başvekil ‘İnönü’ soyadını aldı; mebuslar şimdiden soyadlarını kullanıyor” başlığıyla verdiği haberde soyadı kullanan vekillerin soyadlarını liste halinde vermiştir (“Başvekil İnönü soyadını aldı; mebuslar şimdiden soyadlarını kullanıyor”, Kurun, 22.11.1934: 1). 23 Kasım’da “Yeniden Soyadı alan mebuslar ve memurlar” başlığıyla birinci sayfadan haber yapan gazete, memurların ve hocaların örnek olması açısından soyadı aldığını, mebuslar ve belediye başkanlarının da soyadı almaya devam ettiği bilgisini vermiştir (“Yeniden Soyadı alan mebuslar ve memurlar”, Kurun, 23.11.1934). 24 Kasım’da Sadri Etem tarafından “Soyadı ve Ulusallık” başlığıyla kaleme alınan köşe yazısında alınacak olan Türkçe soyadının ulusallaşmaya katkısını şu sözlerle dile getirmiştir: “Soyadı yasası yakında herkesin adının ardına yeni bir Türk adı daha koyacak. Bunu

Patriyarkal rejimlerin bir süreği sananlar bulunacaktır. Fakat soyadının bizde yapacağı işler, bırakacağı izler hiç te düşünülen gibi olmayacaktır. Soyadının bizde bırakacağı izler çok derin çizgilerdir. Bu çizgiler Türk topluluğunun uluslaşmasının en keskin yönü olacaktır.” Yazının devamında Türklerin tarih boyunca ad alma durumlarını açıklayan yazar, teokratik devlet düzeninin Türk toplumuna istenmedik bir yük bıraktığını, bu ortaçağ kültüründen kurtularak özümüze dönmemiz gerektiğini belirttikten sonra yazıya şöyle devam etmiştir:

“İslâm dininde falan veya filân soya bağlanmak değil, İslâm ülküsünün belli başlı önderlerini ve Tanrı kulu olmak bir değer sayılırdı. Onun için İslâm olan Türkler yavaş, yavaş adlarını Araplaştırdılar. Bir kurun geldi ki, artık Türk soyunu Arap’tan ayıracak ad az kaldı. İmparatorluk kurunu böyle bir çağıdı. Teokratik devlet düzeni ve insan kafası, bu düzen içinde yaşayanların görüşlerini hep kendi dileğine uydurmaya çalışırdı. Bugünkü adlarımız böyle bir kültürün yükünü taşıyanların üstüne vurulmuş birer orta kurun kültürünün yaftasıdır... Ad, insanları birbirinden ayıdan bir ayırma işi değildir. Her adın sembolik bir özü, bir dileği vardır. Şimdi biz, soyadı yasasıyla kanunla bu ülküyü sembolleştiriyoruz... Bu bakımdan soyadı bizi derebeyliğe değil, kendimize götüren ülkünün sembolüdür.” (Sadri Etem, “Soyadı ve Ulusallık”, Kurun, 24.11.1934:1).

Mustafa Kemal Paşa’ya “Atatürk” soyadını verilmesini: “Ulu önderimizin soyadı kanunla konu; Ulusun, en büyük oğluna, en büyük hitabı: (Ata Türk!)” başlığıyla manşete taşımıştır. Haber başlığının altında ise şu ifadeler kullanılmıştır: “Mustafa Kemal Türkün eşsiz varlığıdır. Onun soyadı da eşsiz olmalıydı. Büyük Meclisi işte hem bunu yaptı, hem ulusun büyüklüğüne bağlanıp inanan Büyük önderin soyadını ulusa verdirerek onun düşüncesine uygun bir karşılık verdi- KURUN, (Ata Türk)’ü yürekten selâmlar, adını bütün ulusa kutlular” (“Ulu önderimizin soyadı kanunla konu”, Kurun, 25.11.1934: 1). Haberin devamında meclis görüşmelerinden ve kanunun içeriğinden bahseden gazete, aynı tarihli nüshasının dokuzuncu sayfasından ise İsmet Paşa’ya ‘İnönü’ soyadının verilmesi ile ilgili şu başlığı kullanmıştır: “Başvekil İnönü adını veren büyük önderimizdir.” 27 Kasım’da gazetenin başyazar Asım Us, Mustafa Kemal Paşa’nın sıfatları ve soyadını anlatan çok önemli bir yazı kaleme almıştır. Yazarın, “Atatürk” başlıklı köşe yazısında şu önemli ifadeler yer almıştır:

“Bir kaç gün evvel Büyük Meclis Cumhurreisimize (Atatürk) soyadını verdi. Fakat Türk ulusunun sevgi yüreğinden kopan bu soyadı Büyük uluğun ikinci bir öz adı olarak da kullanılabilir. Bundan sonra büyük önderimizi sevenler ve onun yolunda gidenler kendisine yalnızca (Atatürk) diyebilir ve diyeceklerdir. Hepimiz biliyoruz ki, Türkün Büyük kurtarıcısının ilk adı (Mustafa Kemal) idi. Büyük savaşın Sakarya baskanından (=zafer) sonra gene Büyük Meclis kendilerine (Gazi) lakabını vermişti. Ondan sonra bu lakap Büyük (Mustafa Kemal) için ikinci bir ad olmuştu. Şimdi bu iki Büyük ada, üçüncüsü katılıyor ki, bu da (Atatürk) tür. Bu üç adın hepsi Büyük Türk ulusunun tarihine geçmiştir. Bunlardan üçü de bir tek büyük varlığı gösterir. Her birinin kendine göre evrensel bir değeri, bir özülüğü (=hasiyet) vardır. (Mustafa Kemal) ilk önce Türk ordusu içinde savaş zanaatında eşsiz udum (=maharet) ile ün almıştır. Büyük harpte Çanakkale’yi İngiliz ve Fransız gemilerinin ve ordularının elinden kurtarmıştır. Mütarekeden sonra Türk ulusunun canına kıyılmak istenildiğini görünce yeniden ortaya çıkmış, ulusal savaş dediğimiz kurtuluş kavgasını kurmuştur. Bu savaş sonunda bütün düşmanlarını yere vurmuştur. Bunun üzerine (Gazi) olmuştur. (Gazi) Türk ulusunu ölümden kurtarırmıştır... Ulusun yaşayışında siyasal, soysal büyük değişimler (= inkılâp) yapmıştır. Bir yönden de uluslararası işlerimize düzen vermiş, dört yamanızda olan başka uluslarla aramızda en küçük çibanbaşı bırakmamıştır. (Atatürk) e gelince, şimdi bu ad yeni bir ulusal savaşın artık verim kurununa (=devir) girdilini gösteriyor. Bu yeni savaş bütün Türk uluslarını bilgisizlik karanlığından kurtaracak bir kültür savaşıdır. Bu savaş kültür yönünden özünü yetirmiş (= kaybetmiş) olan Türk ulusuna kendini ve dilini bulduracaktır. Türk ulusları bu yoldan giderek kendi varlıklarını koruyacak bilgi kaynaklarına varacaktır. Demek istiyoruz ki, Mustafa Kemal, Gazi, Atatürk yalnız büyük önderimizin adları değildir. Bu adların her biri Türkün kurtuluş yolunda vardığı büyük değişin ve yükseliş yerlerinin im (=işaret) leridir. Artık Mustafa Kemal bir tarihtir. Artık Gazi bir tarihtir. Şimdi büyük önderimiz Türk ulusuna yeni (Atatürk) adı ile yeni ilerleme amaçlarını (= hedef) gösteriyor.” (“Atatürk”, Kurun, 27.11.1934: 1-2).

Kurun gazetesi, Lakapların Kaldırılmasına dair 26 Kasım'da kabul edilen kanunu ise: *"Lâkap ve Unvanlar Kaldırıldı"* başlığıyla okuyucuya vermiştir. Başlığın altında: *"Yurttaşlar yalnız isim ve soyadlarıyla anılacaklar. Meclis dün heyecanlı bir gün daha yaşadı: Artık Ağa, Efendi, Bey, Hazretleri gibi sözler yok. Bey karşılığı Bay, Hanım karşılığı Bayan kullanılabilir. Müşirlere Mareşal, Paşalara General, Deniz Paşalarına Amiral denecek. Diğer zabıtların unvanlarını Askerî Şûra tayin edecek"* haberini vermiştir. Gazete haberin devamında, Mecliste yapılan konuşmalar, söz alanlar ve kanun maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra Meclis Başkanı Kazım Bey'e *"Büyük Önderimiz 'Özalp' soyadını verdi."* Bilgisini paylaşmıştır (*"Lâkap ve Unvanlar Kaldırıldı"*, Kurun, 27.11.1934: 1). Gazete aynı tarihli nüshanın üçüncü sayfasında 'Gezgin' isimli bir yazar tarafından kaleme alınan *"Soyadı"* başlıklı köşe yazısı yayımlanmıştır. Yazıda; soyadı kanununun ulus çocuklarını çok sevindirdiğini, soyadı alma olayının nasıl olacağı, diğer ülkelerin soyadını nasıl kullandıkları ve Türk Tarihinde Türklerin nasıl ad ve soyadı aldıklarını örneklerle vermiştir (Gezgin, *"Soyadı"*, Kurun, 27.11.1934: 3). Gazete, dördüncü sayfasında ise Galip Bingöl tarafından kaleme alınan ve soyadı seçiminde nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda halkı aydınlatmaya çalışan; *"Soyadlarımız nasıl olmalı, nasıl olmamalı?"* başlıklı köşe yazısını yayımlamıştır. Yazıda: *"Soyları, soplaları anlatmağa yarayan sözlerin bir başka bakımdan da soyadı işinde bize çok yardımı olacaktır. Şunun için ki: Yeniden bir soyadı alacak olan bütün yurttaşlar bil olacak ki yeni bir ad bulmakta iyice yorulabilir ve üzülebilirler. Hele şimdiye dek ayrı bir soyadı olmadığı halde öz adları bir soyadı gibi tanınmış birçok büyük ve ünlü yurttaşların bundaki üzüntüleri oldukça derin ve engin olacaktır."* ifadeleri kullanılmıştır. Gazetenin yedinci sayfasında ise *"Her gün yüz ad"* sloganıyla halkın soyadı seçmesine yardımcı olmak için *"Kurun İsim Babası"* başlığıyla örnek soyadları verilmiştir (Galip Bingöl, *"Kurun İsim Babası"*, Kurun, 27.11.1934: 4).

Kurun gazetesi Aralık ayı boyunca da her gün soyadı ile ilgili haberler vermeye devam etmiştir. Galip Bingöl tarafından kaleme alınan *"Soyadlarımız nasıl olmalı, nasıl olmamalı"* köşe yazıları ve *"Her gün yüz ad"* kampanyası adı altında vatandaşlara örnek teşkil edecek soyadlarını sayfalarından yayımlamıştır. Kurun gazetesi, 20 Ocak 1934 tarihine kadar her gün, bu tarihten sonra da belirli aralıklarla sayfalarından soyadı ile ilgili haberlere yer vermiş, yeni soyadı alanların isimlerini yayınlamış ve örnek soyadları neşretmeye devam etmiştir. Kurun gazetesi de diğer gazeteler gibi yeni rejimin getirdiği yenilikleri destekleyen bir yayın çizgisi takip etmiş, yönetimin ulus devlet inşa etmek için yapmış olduğu tüm çalışmalara sorumluluk bilinci içerisinde katkı sağlamış ve bu yeniliklerin halk arasında hızlıca yayılıp benimsenmesi için büyük çaba sarf etmiştir.

7. SONUÇ

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, çağdaşlaşma ve ulus kimlik inşa etme amacıyla birçok alanda yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerin birbiriyle devamı ve tamamlayıcısı olarak nihai hedefi; devleti ve toplumu her alanda çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak, ulusal kimliği pekiştirmek ve demokratik modern birey vasfını halka kazandırmaktır. Cumhuriyetin yönetici kadrosu Soyadı Kanunu ve Lakapların Kaldırılması ile toplumda, kamusal alanda ve birey-devlet ilişkisinde ayrıcalık belirtmeyen, içtimai üstünlük göstermeyen, etnik ve dini çağırışım yapmayan ve herkesi tek bir kimlik üzerinden tanımlayan bir adım atarak, toplumdaki kimlik kargaşasına son vermek istemiştir.

Soyadı Kanunu, toplumsal yaşama çok önemli bir değişiklik getirip belirgin bir kimlik inşasına gitmesine rağmen, hiçbir dirençle karşılaşmamış ve halk tarafından hiçbir itiraz yöneltilmemiştir. Çünkü bu kanun, toplumda bireylerin ve insanların kendini tanıtmada kolaylık sağladığı gibi, ailelerin arzuladıkları adları almalarının yolunu açmış, bağlarını güçlendirmiş ve toplumda karışıklıkların önüne geçilmiştir. Bu kanunun anlatılmasında, anlaşılmasında, halk tarafından benimsenmesinde, uygulamada ve halk tarafından kabul görüp hızlı bir şekilde soyadı alma yoluna gidilerek herhangi bir dirençle karşılaşmamasında basının önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Ulusal basın, *"Soyadı Kanunu"*nun topluma duyurulması ve benimsenmesi konusunda öncü rol oynamıştır diyebiliriz. Ulusal basının -tabi ki devlet yöneticilerin teşviki ve yönlendirmesi de var- diğer yenilikçi adımlarda olduğu gibi bu konuya da ilgisi büyük olmuş, halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme adına kamuoyu oluşturarak konuyu canlı tutmuştur. Basının bu konuda haberi yazma, yayımlama ve bilgilendirmenin ötesine geçerek; toplumu yönlendirme, kamuoyu oluşturma, toplumsallaştırma, bilinçlendirme ve eğitim işlevlerini de üstlendiğine tanık oluyoruz.

Gazeteler, kanunun ilk meclise geldiği günden beri sürekli konuyu gündeme getirmiş, kabul edilen kanun metnini sayfalarından vermişler ve bu konuyu kamuoyunda sürekli canlı tutmuşlardır. Halk, basın aracılığıyla yürütülen yoğun kampanyalar neticesinde, kendisine soyadı aramaya koyulmuştur. Basının bu mevzuu sürekli

olarak gündemde tutması sürecin işleyişini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Soyadı devrimi, halkın yaşamında bir canlılık da meydana getirmiştir. Gazeteler, bazı kuruluşlar ve devlet memurlardan kısa zamanda birer soyadı alarak halka örnek olmalarını istemiştir ve bu çağrılar olumlu sonuç vermiştir. Basın tarafından Soyadı Kanunu'nun önemi her vesile ile anlatılmış ve bir an önce soyadı almaları için vatandaşlar öğütlenmiştir. Gazeteler manşetlerden sürekli haberler yaparak, öz Türkçe soyadı örnekleri yayımlayarak, Türk Dili Araştırma Kurumu'nun bulduğu ve tavsiye ettiği Türkçe soyadlarını sürekli olarak sayfalarında alfabetik şekilde yayımlayarak vatandaşlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Basın, öz Türkçe soyadı alanların çoğaldığını, bütün milletin derin bir merakla bu işe sarıldığını ve soyadı alma konusunda acele edilmesi gerektiğini belirterek halkı yönlendirmiştir. Özellikle devlet erkânı, bürokratlar, tanınmış kişiler ve milletvekillerinden soyadı alanların isimlerinin sayfalarına taşıyarak halkı teşvik etmiştir.

Gazeteler ve mecmualar, halkın da bir an evvel Arapça ve Farsça adları bırakmaları, Öz Türkçe soyadları almaları, soyadı seçerken dikkat etmeleri, aldıkları soyadlarını tescil etmeleri konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Bu yoğun kampanya üzerine tüm vatandaşlar kendisine ve ailesine uygun bir soyadı bulma arayışına girmiştir. Gazeteler, bu konuda vatandaşları sürekli bilgilendirmiş, soyadı seçerken titiz davranmalarını önermiş ve gazetelerde yayımlanan örnek soyadlarının kullanılmasının isabetli olacağı vurgulamıştır. Gazeteler aylarca soyadı haberlerini manşetlerine ve sayfalarına taşıdıkları gibi bazen de bu konu başyazılarda ele alınmış, kanunun ehemmiyetinden ve topluma getireceği faydalardan bahsedilerek halkın soyadlarını seçerken kanunun amacının dışına çıkılmaması yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Basının bu çalışma ve gayreti Soyadı Kanunu'nun toplumda çok hızlı bir şekilde kabul görmesi ve uygulanmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi

Bursa Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

Kurun Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

Vakit Gazetesi

TBMM Kanunlar ve Zabıt Cerideleri

Efendi, Bey, Paşa gibi lakab ve unvanların kaldırıldığına dair kanun, Kanun No:2590, 1934.

Soy Adı Kanunu, Kanun No: 2525, 1934.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 4. Devre, 23. Cilt, 16.6.1934: 4-5.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 24.11.1934: 32-35.

Kitap ve Makaleler

Aslan, D. (2006, Bahar). Modern Türkiye'de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu'nun Rolü. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*(3), 155-172.

Atabay, M. (2012). Soyadı Kanunu ve Bu Konuda Yapılan Tartışmalar. *Tarih Dergisi*(42), 231-248.

Atatürk Ansiklopedisi, Cumhuriyet Gazetesi. Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk Ansiklopedisi, Hâkimiyet-i Milliye. Atatürk Araştırma Merkezi.

Avşar, Z., & Kaya, A. (2013). Cumhuriyet Türkiye'sinin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği. *Turkish Studies*, 8(5), 73-90.

Aydın, M. (2019). 1934 Tarihli Soy Adı Kanunu Uygulamaları ve Malatya örneği: (Fırat Gazetesi Verilerine Göre). *Belgi Dergisi*, 2(18), 1379-1416.

Berkes, N. (2023). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.

Doğaner, Y. (2003). Toplumsal Alanda Yapılan İnkılaplar. A. Sezer içinde, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (s. 316-338). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dokuyan, S. (2016). Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31(1), 129-166.

Ertan, T. (2000). Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu. *Kebikeç Dergisi*(10), 255-272.

Girgin, O. (2020). Türk Modernleşmesini Kavramsal Olarak Çözümlemeye Yönelik Bir Tartışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(64), 227-246.

Gökalp, N. (1996). *Türk Basınında Soyadı Kanunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Özcan, M., & Üzen, İ. (2019). Atatürk Döneminde Soyadı Kanunu'nun Çankırı'daki Yansıması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 129-152.

Payaslı, V. (2020). Asım Us ve Vakit: Milli Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme 1919-1920. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*(102), 201-254.

Ekler 1: Kurun Gazetesinin 27 Kasım 1934 Tarihli Nüshası Her Gün Yüz Ad Kampanyası.

7 — KURUN 27 İkinci teğrin 1934 —

Hergün yüz Ad

KURUN isim babası

Bugünden itibaren her gün yüz Ad, soyadı yazmaya başladık

KURUN un on gündenberi 'İsim babası' başlığı altında erkek ve kız adı olarak verdiği öz türkçe karşılıklar, bütün okurlarımızı sevindirmiştir. Herkesin doğan çocuklarına yeni ad, kendilerine soyadı aradığı günlerde KURUN okurlarına gösterdiği bu kolaylıkla övünür.

Okurlarımızdan aldığımız mektuplardan hız alarak, bu mutlu işi daha genişlettik. Bugüne değin günde iki kız, iki erkek adı verirken her gün yüz ad vermeğe karar verdik. Bugün "A" dan başlıyoruz. Bu adlar kız, erkek olarak ayrıt edilmiş değildir. Bunları, karşılıklarını da yazarak okurlarımızın isteğine bırakıyoruz. Bunlar küçük ad olacakları gibi soyadı da olabilir. Yalnız burada şunu da söylemek isteriz ki verdiğimiz adlar Ankara'da dil işlerinde çalışmış bir arkadaşımızın seçtiği adlardır. Şimdiden birini beğenip alanlara uğur dileriz.

A

1 — Abay: Dikkat.	19 — Akman: Pak, temiz.	77 — Arzık: Sofu.
2 — Abravcı: Muhafız.	20 — Aksak: Lenk.	78 — Askar: Belig.
3 — Acar: Gayretli, Kuvvetli.	21 — Aksanağolu: Hayırhah.	79 — Asım: Fayda.
4 — Acet: Gayretli.	22 — Aksoy: Asil.	80 — Asrağı: Himaye.
5 — Adanır: Şanlı, Şöhretli.	23 — Aksöyek: Asil.	81 — Asrak: Halim.
6 — Adıbelli: Maruf.	24 — Aktı: Masum.	82 — Asrav: Himaye.
7 — Adılgı: Meşhur.	25 — Alagaş: Nadir.	83 — Arsu: Ziyade.
8 — Adım: Meşhur.	26 — Alasulu: Turfanda.	84 — Astam: Fayda.
9 — Adıktı: Şöhretli.	27 — Akyel: Cenup rüzgarı.	85 — Aşa: Ziyade.
10 — Ağaç: Melike.	28 — Akyol: Tariki müstakim.	86 — Aşam: Mertebe.
11 — Ağar: Şahap.	29 — Albeni: Cazibe.	87 — Aşga: İstical.
12 — Ağaya: Makul.	30 — Algan: Fatih.	88 — Aşkın: Faik.
13 — Ağduk: Kudü.	31 — Algım: Serap.	89 — Aşula: Melodi.
14 — Ağıgat: Seyyal.	32 — Algur: Sakin.	90 — Ata: Alem, Cet.
15 — Ağım: Suut.	33 — Alım: Cazibe.	91 — Atag: Nam.
16 — Aht, akı: Cömert.	34 — Alıç: Methü sena.	92 — Ataklı: Namır.
17 — Akçil: Beyaza mail.	35 — Alınak: Masum.	93 — Atasağın: Hekim.
18 — Akın: Taarruz, hücum.	36 — Andıç: Hediye.	94 — Atay: Maruf.
	37 — Angı: Hatıra.	95 — Atız: Beit.
	38 — Angım: Mamur.	96 — Atlam: Hatve.
	39 — Anlı: Fehim.	97 — Atlıg: Meşhur.
	40 — Annak: Yad'gar.	98 — Avağ: Eda, Naz.
	41 — Anık: Hazır.	99 — Avıl: Sayyat.
	42 — Anutgan: Hazır.	100 — Avıl: Memleket, hıta.
	43 — Anyıg: Zeki.	
	44 — Aracı: Hakim.	
	45 — Aran: Mutedil.	
	46 — Arasan: Şükran.	
	47 — Arat: Cesaret.	
	48 — Aravı: Piştar.	
	49 — Araz: Saadet.	
	50 — Argadal: Vadi, Mania.	
	51 — Arıg: Gurur.	
	52 — Arı, arıg: Halis, Afif.	
	53 — Arıç: Sulh, Asayış.	
	54 — Arıdıcı: Temizleyici.	
	55 — Arıkızı: Bakir.	
	56 — Arın: Pakize.	
	57 — Arıncı: Sulhe salâh.	
	58 — Arıncık: Saf, şeffaf.	
	59 — Arıslı: Halis, Pak, Saf.	
	60 — Arıtlı: Telomil.	
	61 — Arkan: Galip.	
	62 — Arpağ: Fusun.	
	63 — Arslan: Şir.	
	64 — Artam: Meziyet.	
	65 — Artış: Sanem.	
	66 — Artuç: Mızrak.	
	67 — Artuğ: Ziyade.	
	68 — Artuk: Üstün.	
	69 — Artukı: Üstünce.	
	70 — Artun: Vakur.	
	71 — Artut: Hediye.	
	72 — Arvış: Sihir.	
	73 — As: Kaptan.	
	74 — Asan: Şehatli.	
	75 — Ası: Menfaat.	
	76 — Asıg: Kâr, Temettü.	

yazdığı bir makalede : "Bilemiktirini gösteren ve Loit Çorç ve hücumlariyle Fransa , memleketine ordu ve bahriyeye hizmet etigine inaniyor mu, acaba, cene - ral Sör Hubert Goug'ü ve yahut sör Fredrik Morisi görmüş veya u - nutmuş mudur? O, Moris ki, bütün askerlik vazifesini feda ederek, matbuatta neşrettiği bir mektup - ta, İngiliz ordusunun cephe - deki mem" diyor, Loit Çorç bu hiciv - ten memnundur. Çorçil, "hiç olmazsa, muharebeyi kazan - dık", diye teselli buluyor.

ibrahim Hoyi

Türkdili araştırma kurumunun bildirdiği Adlar

Ankara, 26 (A.A.) — Türk Dili Araştırma Kurumunun "Soyadları, hakkında bulduğu (A) harflerindeki isimlerin ikinci listesi şudur:

Alabay, Alak, Alakay, Alakus - tekin, Alanbay, Alanhaya, Alanta, Alax, Aloç, Alayahan, Alataş, Alp ağı, Alp ertonca, Alp giray, Alp han, Alp salçı, Alp tekin, Alp yü - rük, Alıç, Altaca, Altanay, Altan han, Amonak, Analaş, Altay, Anbuzuk, Anderiman, Anay, Anış han, Anşun, Anıcur, Anak, Apak bığün, Apak han, Alay, Apban, Alcu, Alotekin, Algu, Alınak, Al - na han, Alınak, Alka, Alka celi, Alau, Alla, Alpagu, Alp argun, Arslan, Altay k., Altın arıç k., Altın saba k., Altın kara, Altın, Altın - boğa, Altın k., Altın bey, Altın big k., Altınhan, Altın kara, Altın - taş, Altın terim, Altın, Amaçur, Apa tarkan, Apahan, Araboğa, A - ratemüç, Arda, Arça k., Arçana k., Argun, Argun doğan, Arıg, Argum, Arçun ağı, Argun han, Argunah, Arıbasun, Arıh boğa.

Nöt: Yanlarında "k" yazılı adlar kadın adlarıdır.

Z A Y I

Tatbik mühürümü yayı ettim. yenisi'ni yaptıracağımın eskisi - nin hükmü olmadığı ilân olunur. Askeri teklüt sandığı başkâtibi merhum Ali Yaver Bey refikası (3798) Bedriye

Ekler 2: Kurun Gazetesinin 27 Kasım 1934 Tarihli Nüshası.

Ankara’da ve İstanbul’da alınan soyadları: İş Bankası ile Sümer Bank ulusal kurumların bugünkü müdürlerinden Sümer Bank umum müdürü Bay Nurullar Esat’a Sümer, İş Bankası umum müdür vekili Bay Muamere İşler adları verilmiştir. Ulusal Müdafaa müsteşarı General Nazmi, Solok, Ozan Bay Mehmet Emin Yurdakul, Nalbant oğlu Bay Hıfzı Pınar adlarını almışlardır. Ziraat Bakanı Bay Muhlis Erkmen, Ziraat müsteşarı Bay Atıf Yendir, İç Bakanlığı mahallî idareler umum müdürü Bay Naci ve kardeşleri ekonomi Bakanlığı sanayi umum müdür muavini Bay Nafiz, verem mütehasısı Bay Emin Kiciman, Bilecik mebusu Bay Hayrettin Karan, Bay Necip Ali Kucuka, Meclis kanunlar kalemi müdürü Bay Muzaffer Çağlı soyadlarını almışlardır. Beyazıt mebusu Bay Halit Bayrak, Mardin mebusu Bay İrfan Ferit Alaçam, Denizli mebusu Bay Haydar Rüştü Okten, Trabzon mebusu Bay Hasan Saka, Burdur mebusu Bay Mustafa Şeref Oskan, Gümüşhane mebusu Bay Servet Barın, İzmir mebusu Osman zade Bay Hamdi Aksoy, Erzincan mebusu Bay Saffet Kam, Zonguldak mebusu Bay Ragıp Özdemir, Erzincan mebusu Bay Aziz Samih Elker, Antalya mebusu Bay Rasih Satir, Bursa mebusu Doktor Bay Galip Kargıman, Kayseri mebusu Bay Sait Azmi Gönen, Kayseri mebusu Bay Ahmet Hilmi Kalac, Zonguldak mebusu Bay Rifat Vardar, Trabzon mebusu Bay Fatin Özger, Kastamonu mebusu Bay Refik İlğaz, Cebeli bereket mebusu Bay İbrahim Mete, Cebeli bereket mebusu Bay Hasan Basri Yakar, Malatya mebusu Bay Talât Hatun, Isparta mebusu Bay Hüsnü Özdamar, Bay Necip Ali Küçüka, Bay Ziya Gevher Evalp, Mardin mebusu Bay Ali Rıza Urgen, Çankırı mebusu Bay Talât Onay, Bilecik mebusu Bay Salih Bozok, Bolu mebusu Bay Şükrü Gölez, Bay Yusuf Kemal Tavgırsenk, Bay Velet Çelebi İzbudak, Bay Necip Asım Yazıksız, Erzurum mebusu Bay Asım Araslı, Elaziz mebusu Bay Tahsin Berk, Isparta mebusu Bay Mükerrerrem Unsal, Kırşehir mebusu Bay Hazım Börekçi, Muğla mebusu Bay Halil Mevtes, Eski Kahire elçimiz Bay Muhittin Aykuz, Ordu mebusu Bay İsmail Camas, Trabzon mebusu Bay Süleyman Sırrı Gedik, Çorum mebusu Bay Mustafa Can, Ordu mebusu Bay Ahmet İhsan Tokgöz, Tokat mebusu Bay Süreyya Genca, İzmir mebusu Bay Kâmil Dursun, Balıkesir mebusu Bay Hacim Konur, Bilecik mebusu Bay Hayrettin Koron, Afyon mebusu Bay Cemal Akcin, Erzurum mebusu Bay Nafiz Dumlu, Samsun mebusu Bay Zühtü İnalç, Muğla mebusu Bay Nuri Tuna soyadını almışlardır. Diyarbakir mebusu Bay Zeki Mesut Alsan adını soyadı olarak almıştır.

İstanbul’da: Beykoz kaymakamı Bay İhsan başta olmak üzere birçok memurlar soyadlarını almışlardır. Bay İhsan Kurtan, başkâtip Bay Kemal Unsal, muhasebeci Bay Hulki Onay, tahrirat kâtibi Bay Muhlis Turasoy, başmühendis Bay Muammer Tarım, jandarma kumandanı Uydur Çalpan, Başhekim Bay Ali Şahin kelimelerini soyadı olarak almışlardır. Emniyet altıncı şube müdür vekili Bay Emin Özyürek, polis teftiş grubu reisi Bay Cem’i özge, İstanbul adliye müfettişlerinden Bay Sezai Bilge, teftiş heyetinde memur Bay Arif Evren, Arnavutköy’de Bosfor palas oteli sahibi Bay İbrahim Uysal, göz mütehasısı Doktor Bay Süleyman Şükrü Ertan, avukat Bay Nazmi Nuri ve tüccardan Bay Kadri Nuri sanayici Bay Muzaffer Nuri, banka memuru Bay Adil Nuri kardeşler soyadı olarak Güneş, Paşabahçe’de inhisarlar fabrikasında müdür Bay Talât Yalsın, ambar amiri Bay Salâhattin Tekin, muhasebeci Bay Rıza Ün, ispiroto kısmı âmiri Bay Cevdet Güney, muhasebe âmiri Kenan Pınar, veznedar Bay Nami Ozan, kimyager Bayan Adalet Yasa, rakı kısmı âmiri Bay Rıza Akgün, musiki üstadı merhum Bay İsmail Hakkının oğlu Bay Ahmet Aksoy; Şehir Meclisi eski azalarından Bey Methi Güven adlarını soyadı olarak almışlardır. Doktor Bay Akil Muhtar özen, matbuat umum müdürü Bay Vedat Nedim Barım soyadlarını almışlardır.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 30.12.2024

DOI:10.30794/pausbed.1462621

Research Article/Araştırma Makalesi

Özlü Diniz, S. (2025). "Food Chain in GÜDÜL and New Solidarity Economics", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, issue 67, pp. 393-411.

FOOD CHAIN IN GÜDÜL AND NEW SOLIDARITY ECONOMICS*

Simay ÖZLÜ DİNİZ**

Abstract

The aim of this study is to comprehend how food chain in Citta-Slow GÜDÜL aligns with the New Solidarity Economics (NSE) concept through hybridization. This relatively recent prosumption culture resocializes and respatializes food due to ethical consumption, catalyzing a shift towards food democracy. In this study, Seven YouTube videos and three podcasts that includes 16 interviews with agroecological Tahtacıörencik Natural Life Collective (TADYA) producers, were analyzed through netnography. The research findings indicate that TADYA appears to represent a hybrid food chain model, where consumers and producers draw closer, strengthening urban and rural relationships, influencing rural migration, creating a sustainable food system, and adopting innovative marketing techniques. In contrast to international examples, TADYA employs non-profit organizations (NPOs) as intermediaries and utilizes a flexible economic model devoid of quotas, prepayments, and guarantee systems. This food chain model holds significance in understanding the future of hybrid systems within the NSE.

Keywords: *Food Chains, New Solidarity Economics, Slow Consumption, Urban-Rural Networks.*

GÜDÜL'DE GIDA ZİNCİRİ VE YENİ DAYANIŞMA EKONOMİSİ

Öz

Bu çalışmanın amacı, Sakin Şehir GÜDÜL'deki gıda zincirinin melezleşme yoluyla Yeni Dayanışma Ekonomisi (YDE) kavramıyla nasıl uyum sağladığını anlamaktır. Bu nispeten yeni üretim kültürü, etik tüketim nedeniyle gıdayı yeniden sosyalleştirmekte ve yeniden mekânsallaştırmakta, gıda demokrasisine doğru bir değişimi katalize etmektedir. Bu çalışmada, agroekolojik tarım yapan Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi (TADYA) üreticileriyle yapılan 16 görüşmeyi içeren yedi YouTube videosu ve üç podcast yayını, netnografi yoluyla analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, TADYA'nın tüketici ve üreticilerin yakınlaştığı, kentsel ve kırsal ilişkileri güçlendiren, kırsal göçü etkileyen, sürdürülebilir bir gıda sistemi yaratan ve yenilikçi pazarlama tekniklerini benimseyen melez bir gıda zinciri modelini temsil ettiğini göstermektedir. Uluslararası örneklerin aksine TADYA, kar amacı gütmeyen kuruluşları (STK) aracı olarak kullanmakta ve kota, ön ödeme ve garanti sistemlerinden yoksun esnek bir ekonomik modelden yararlanmaktadır. Bu gıda zinciri modeli, YDE içindeki hibrit sistemlerin geleceğini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: *Gıda Zincirleri, Kır-Kent Ağları, Yavaş Tüketim, Yeni Dayanışma Ekonomisi.*

*This article is produced from the doctorate thesis conducted at Baskent University, Sociology department.

**Ph.D. Candidate, Başkent University, Department of Sociology, ANKARA.

e-mail: simayozlu@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2856-353X>)

1. INTRODUCTION

Today's rapidly increasing consumption culture causes individual, social, and environmental problems (Baudrillard, 2021). For this reason, individuals develop slow and sustainable forms of consumption in order to cope with the problems created by consumption culture (İrfanoğlu, 2021). NSE is a model suggested initially by Polanyi where a hybridization of technology and non-market aspects is observed. It presents an ethically conscious model where collective good is prioritized rather than individual interest (Alberio & Moralli, 2021). Hybridization of social, natural vs. material, local and global, production and consumption, alternative and conventional devices are characterized (LeVelley, 2015). From this perspective, food networks are described as innovative, and they redefine relationships towards democratic means (Chiffolleau, 2019).

The subject of the study is to understand how solidarity networks between the Citta-Slow Gündül and Ankara are built through community-supported agriculture (CSA) and the presumption economy. Preliminary research on Gündül (literature studies, events in the region, websites of relevant institutions and internet posts) shows that the district stands out with its agricultural (CSA) activities rather than tourism. For this reason, natural agricultural methods, the CSA model and the effects of these agricultural activities on rural-urban relationship networks were included in the scope of the research. In this context, it is discussed how rural-urban relations are respatialized and resocialized through solidarity networks (food and production chain) and how they form the New Solidarity Economics (NSE) model.

In the research, Tahtacıörencik Natural Life Collective (TADYA), which is a community-supported food chain in Ankara, Gündül, and its activities were examined through netnography (16 interviews on YouTube and podcasts). The study is limited with Gündül-Ankara and cannot be generalized to other cities. Based on the literature, the research problem is that individuals are deprived of the right to food (access to clean, affordable, and just food) and food democracy (sustainable production and consumption of food) as a result of industrialization, globalization, and price-sensitive means of the agricultural production system. Consequently, individuals quest for alternative and sustainable means of production where they can be involved in the process. The main questions of the research are as follows:

1. How are the rural-urban relationship networks between Gündül and Ankara established through the presumption culture?

2. How does the active CSA system between Gündül and Ankara contribute to the NSE?

In the study, the video and podcast analyses reveal that the producers emphasize the topics of sustainability, food democracy, non-public structure, urban-rural proximity, local to global networks, trust and transparency as well as the importance of technology and transportation. Producer categories are divided into three: leaders, natives, and immigrants. Within the framework of agroecological transformation, a technology-oriented relational presumption system is formed between producers, leaders, consumers, and nature that strengthens rural-urban interaction. Briefly, the research is important in terms of showing how Gündül's slow consumption culture contributes to sustainable urban-rural relationships.

2. THEORETICAL BACKGROUND

2. 1. New Solidarity Economics (NSE)

The essence of rural-urban relations is based on the relationship that human beings establish with nature with a focus on food, which is their basic need (Girgin & Turgut, 2023). The agricultural revolution led to the transition to a settled order, and after the industrialization revolution, the rural-urban divide emerged as a result of industrial production with urbanization and population growth (Davoudi & Stead, 2002: 1). The countryside has become a center of production and the city a center of consumption, and the two have become spatially and socially disconnected (Girgin & Turgut, 2023). The lifestyle of contemporary society has given rise to the shaping of a fast consumption culture, especially in the cities (Baudrillard, 2021). Over time, as a result of capitalist market pressure, excessive consumption resulted in infrastructural and environmental problems.

Today, within the development perspective, the focus has shifted from solely economic growth to incorporating environmental and social dimensions with the impact of sustainability. This has given rise to a sustainable development model that encompasses economic, environmental, and social dimensions (Tutulmaz, 2012; Yavuz, 2014; Çetin, 2006). İstiklal Alpar (1997) defines modernization with the four horsemen of the apocalypse as industrialization, energy, population, and environment (Yücel, 2003: 102). Because of this great impact of human beings on nature, today is also called the Anthropocene Age, that is, the human age. However, instead of old *Anthropocentric Approaches*, contemporary times witness the development of environmentally centered models with the *New Ecological Paradigm* (NEP) (Catton & Dunlap, 1978). Even though the neoclassical anthropocentric views present solely an economic growth model, new environmentalist models incorporate ecosystems and future generations into the equation. For instance, the concept of the non-human, developed by Craig MacFarlane, challenges the anthropocentric perspective by emphasizing the place and importance of non-human entities within the relationship system (Powell and Depelteau, 2013). Additionally, Bruno Latour (1996), refers to the system arising from the relationship between non-human (*actant*) entities such as robots, plants, nature, IoT, and humans (*actors*) that is the *Actor-Network Theory*.

As a result of new environmental and egalitarian social movements initiated by ecological perspectives, the consumer society is criticized, leading to the emergence of new consumption trends. Concepts such as slow consumption, green consumption, responsible consumption, minimalism, and prosumption have been developed in this direction (Özkaynar et al., 2022). Prosumption is a combination of the words production and consumption (Özkaynar et al., 2022). This involves sensitive consumers engaging in a production-oriented behavior while consuming, aiming for a sustainable and quality life. Prioritizing the sustainability of society, these views advocate for a conscious consumption pattern against excessive consumption and materialism, preventing environmental damage (İrfanoğlu, 2021). Responsible consumers consider how and by whom a product is produced and what social and environmental impacts it has while making choices and exploring alternatives (Taş, 2020). These consumers embrace a simpler, less harmful, and more authentic way of life.

New Solidarity Economics (NSE) is a system that fosters proximity between the urban and rural. Within the NSE, a democratic and moral economy is established based on sustainability, which was initially described by Polanyi (Alberio & Moralli, 2021: 447; Chiffolleau et al., 2019). This new economic model is not purely based on rational and individual interest, but it also focuses on solidarity (Alberio & Moralli, 2021: 448). It includes hybridization of market and non-market poles embedded in social relations (Chiffolleau et al., 2019). The solidarity economy is an example of an alternative economy in which production activities that fulfill needs are implemented instead of profit-oriented production (Boz, 2021: 50). In this system, production and consumption relations are reorganized. Social Solidarity Economy (SSE) is associated with sustainable development and has examples in Turkey and around the world (Erdoğan, 2019: v). SSEs can be realized through associations, unions, and cooperatives and prioritize formal employment, green economy, local growth, sustainable settlements, women's empowerment, food security, and health (Erdoğan, 2019: 9, 28). There are examples in Canada, Spain, Scotland and India (Erdoğan, 2019: vii).

NSE is a perspective that aims to present an alternative to the capitalist and state-centered authoritarian economic systems and transform the public, private, and NGOs (third sector) in a way to serve social welfare (RIPESS, as cited in Simsek, 2023: 304). SE is a community-based project that is against the hegemonic capitalist system, which aims to increase production, employment and improve the life quality at the local level through the allocation of resources and the creation of common spaces (Aykaç, 2018: 27, 28). The so-called Social and Solidarity Economics is significant in prioritizing humans and the planet instead of capital and profit which is operated by democratic principles and solidarity relationships (Gürler, 2023: 351). SE is an ecological alternative to development economics that aims for the democratization and autonomization of local communities, which is non-public and non-market (Quingo, 2006, as cited in Aykaç, 2018: 29). This third sector is composed of cooperatives, foundations, associations and charity organizations (Gürler, 2023: 353). The common features of those community based structures, collectives and trade unions are democratic participation and decision making, being voluntary and autonomous, supporting small scale development at local level and having national as well as international cooperations (Aykaç, 2018: 90, 91). The local communities use the exchange system (distribution model) as a remedy to global market dependency, which is based on ethics rather than an economic

foundation (Aykaç, 2018: 116) and that connects producers directly to consumers without any intermediaries (Aykaç, 2018: 118). In this system where sharing is more important than production, the use of technology and the internet is significant for dissemination (Aykaç, 2018: 119). According to Aykaç (2018), SE is initiated on four fundamental grounds: the production, distribution, workplace democracy, and labor solidarity (2018: 9, 10). Local governance is a common feature of SE supported by local development agencies that aim to reduce local differences (Aykaç, 2018: 121, 123). Finally, labor distribution aims to overcome the disruptions in distribution and revitalize the potential labor capacity (Aykaç, 2018: 178).

Globally, NSE is initiated after the environmental and social destruction the neoliberal free market economy created beginning in the 70s (Simsek, 2023: 305). Opening the borders as an extension of the neoliberal structure led to the increase of global inequality and harmed the sovereignty of states (Aykaç, 2018: 121). SE has risen in two branches: one initiated by grassroots organizations that criticize neoliberal economies aiming to transform the system and the other international institutional approaches such as the UN (Simsek, 2023: 305). NSE is mostly significant in terms of its transformative power on neoliberal economies and capitalist principles and is also defined as *transformative economies* (Gürler, 2023: 352). While structures such as cooperatives and commons are old, what is different today is the impact of this system on the social and economic order (Dash, 2015, as cited in Simsek, 2023: 302). The SE movement began with national cases such as the occupation and self-governance of factories by workers in France during the 1970s and as a response to global inequality (Gürler, 2023: 358). Additionally, the dispossession process in South American cases initiated by “Social Movement Unions” led to a larger peasant movement in the 1980s (Gürler, 2023: 359). The Zapatistas in Mexico and Landless Workers’ Movement in Brazil are among the radical social movements (Aykaç, 2018: 32). In 1997, the SE got an international dimension following the meeting in the capital of Peru, Lima, which ended up with the formation of an international movement called “Intercontinental Network for the Promotion of Social Solidarity Economy” (RIPESS) (Gürler, 2023: 361).

Although the solidarity economy emerged in South America, Spain, and France in the early 90s following the anti-capitalism and anti-globalisation movements, it became widespread in Turkey only after the 2000s (Simsek, 2023: 302). Even though there exist hierarchical traditional solidarity networks in Turkey, initiated by the fellowship, sects, and congregations, these are quite different from the horizontal, collective, and egalitarian solidarity relations of today’s SE (Simsek, 2023: 302). Neighbor relationships and collective production (*imece*) in Turkish tradition is more relevant to SE (Aykaç, 2020, as cited in Simsek, 2023: 310) rather than the governmental and non-governmental charity culture that evolved with the neoliberal populist policies, especially after the 2000s (Simsek, 2023: 311). In Turkey, the cooperatives are common, but they are mostly structured from top to bottom, initiated by the government (Aykaç, 2020, as cited in Simsek, 2023: 303). Contrastly, a successful cooperative system includes the democratic and independent decision-making of its members rather than solely economic realms (Simsek, 2023: 303). Examples of recent grassroots organized cooperatives in Turkey are the environmental movements (Özden Fırat, 2018; Aykaç, 2020, as cited in Simsek, 2023: 312), women’s cooperatives (Duguid et al., 2015, as cited in Simsek, 2023: 303 & 315), agricultural cooperatives (Şahin, 2018, as cited in Simsek, 2023: 315), and urban cooperatives initiated following the 2013 Gezi Park Resistance neighborhood forums to solve workplace problems and inequality (Germen, 2015, as cited in Simsek, 2023: 312).

According to Polanyi, the economy is not a self-regulating market mechanism separate from and out of the control of the society as suggested by neo-liberal capitalist paradigms but rather there is a democratic transformation (LaVille, 2013: 1). Economy is rather constructed through the relationship between people and their natural surroundings (life) and solidarity economy is defined as an alternative to the capitalist system within a framework of democracy (LaVille, 2013: 2, 4). From Polanyi’s perspective principles of economy is composed of “market exchange”, “redistribution” ve “reciprocity” (Simsek, 2023: 307). *Redistribution* refers to a system where goods and services are gathered in a centralized point and distributed to various points in the community (Simsek, 2023: 307). In other words, *redistribution* is the state’s attempt to reduce inequalities (LaVille, 2013: 2). *Market Exchange*, on the other hand, serves only economic purposes and influences the functioning of the economy only through the existence of markets (Simsek, 2023: 308). The third principle *reciprocity* is a kind of relationship based on values such as trust, solidarity and loyalty (Simsek, 2023: 307) structured by the voluntary collective actions of equal citizens (LaVille, 2013: 2). *Reciprocity* doesn’t include the traditional relationships of

family, fellowship, sect and congregations but it is based on a more horizontal, egalitarian and anti-authoritarian platform (Simsek, 2023: 308). The term is also associated with “democratic solidarity” that combines free and equal individuals rather than charity work (e.g. associations, foundations), which evolves on an unequal relationship and reproduces social hierarchy (Simsek, 2023: 308). Democratic solidarity introduces egalitarian reciprocity based on equality among citizens and redistribution through the state as a central resistance to market society (Mauss, 1997, as cited in LaVille, 2013: 7, 9). The table below provides overall information on the principles and characteristics of social solidarity economies (*Figure 1*) (Doğan, 2021: 11):

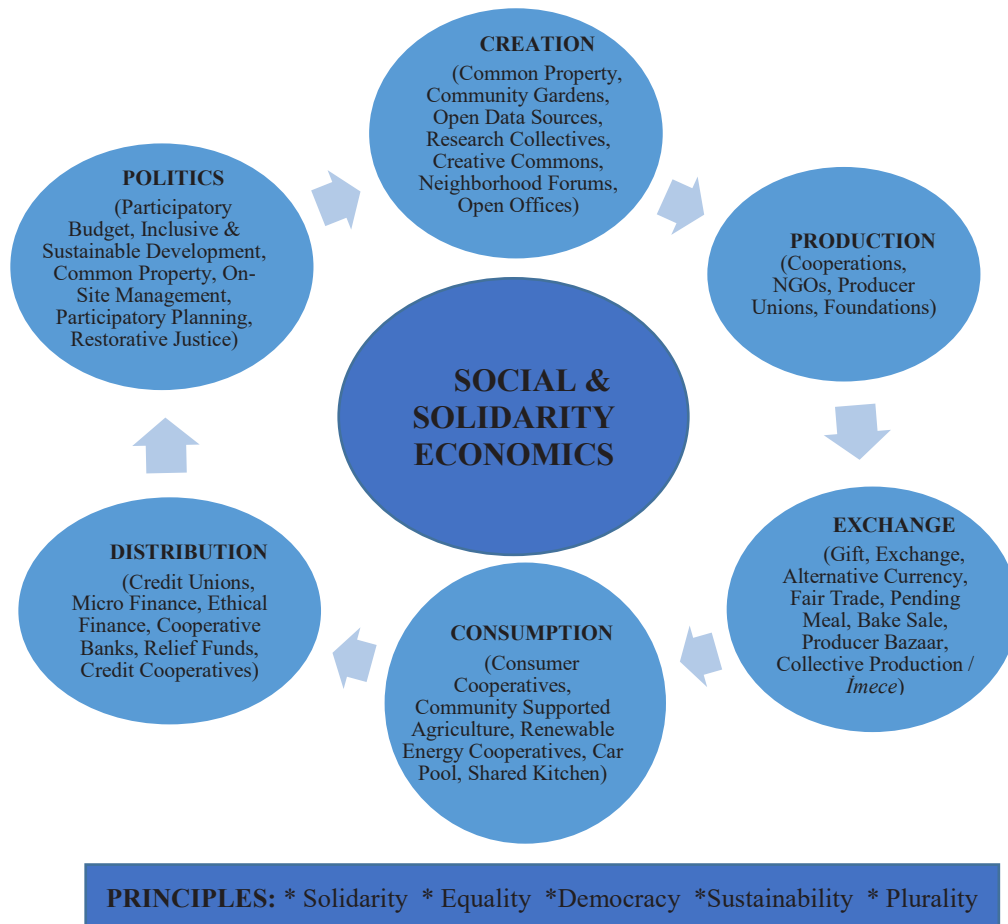

Figure 1. Wahl, 2026 – Designing Regenerative Cultures & Walljasper – Commons, 2015, as cited in Doğan, 2021: 11.

Overall, SE doesn't involve predetermined theories but aims to increase the potential of collective imagination and richness of creativity for finding self-solutions for the economic problems of local groups and differs from case to case (Miller, 2010, as cited in Simsek, 2023: 309). The most significant aspect of SE is “creating networks” (from local to global) to establish its own ecosystem (RIPESS, as cited in Simsek, 2023: 309 & Curl, 2010, as cited in Simsek, 2023: 314). The potential risks of SE are deviation from its basic principles due to its relationship with the public and private sector (Gürler, 2023: 362). The recent model of “social entrepreneurship” is making the difference between the public, private sector, and third sector blurry and creating a new model of “fourth sector” (Utting 2015, 2016, as cited in Gürler, 2023: 363). This may distort SE from its initial purpose by changing to a hierarchical management structure or by being dependent on public support (Gürler, 2023: 363). Additionally, growing in scale may harm the democratic decision-making process and the sovereignty of the model (Thomas, 2015, as cited in Gürler, 2023: 363, 364). On the other hand, SE has a transformative potential due to its grassroots movement, its inclusive and activist nature beyond economics, and its ideology to combine the free citizen and dependent employee dichotomy together through democratization of the economy (Gürler, 2023: 365, 366).

2.2. Food Chains (Community Supported Agriculture – CSA)

Food communities are divided into “Community Supported Agriculture” (CSA) and “Participatory Approval System” (PAS). CSA groups are increasing in the US, EU, India, Australia, and Japan (Özden, 2020: 89). It is widespread across Europe and is growing rapidly in China (Özden, 2020: 89). CSA is an organization based on farming and supporting community loyalty to find solutions to farmers’ problems. Traditionally, support is offered in the form of pre-payment, price guarantees, and similar ways (Özden, 2020: 89). “Small Commodity Production”, which emerged with the rise of capitalism and the market economy, functions as a self-protection mechanism for farmers (Polanyi, 1986; Boratav, 1980). In the form of CSA, farmer and consumer solidarity is observed (Ertekin & Yıldızcan, 2023: 162) and an intermediary-free product network system is created (Çelik, 2016: 28). The basic principles of CSA are partnership, locality, solidarity, horizontality, and trust (Temürcü, 2018).

In particular, Agri-Food Networks (AFNs) and Short Food Supply Chains (SSCs) create a social and solidarity economy through collective action and food democracy (Le Velly & Dufeu, 2016). SFSCs build new kinds of communities as a result of resocialization and respatialization of food (Chiffoleau et al., 2019). This way of reciprocal economics fosters a social innovation using hybridization (Alberio & Moralli, 2021: 449). AFNs have multiple hybridities, such as social and material entities, local and global aspects, producers and consumers (prosumers), alternative and conventional actors/devices (LeVelly & Dufeu, 2016). Overall, food networks are spaces for interaction (rural and urban), democracy (food, communication, collective decision-making), freedom and solidarity (common good) (Renia-Usuga et al., 2022). As a result of these features, the CSA model fits into the NSE, emphasizing food democracy and reshaping social relations, especially in the rural-urban context.

Specifically, the food chains or so-called community-supported agriculture (CSA) system, which is the main subject of the research, also sheds light on how the rural-urban relations are reshaped through sustainable consumption. Today, individuals (prosumers) who consume in a socially and environmentally responsible manner are ideologically and emotionally motivated (Lombardi et al., 2015). The CSA model, where food is the major focus, is a current trend that emerged in cities supporting natural agricultural methods in the countryside. Individuals in cities form a community and cooperate with small-scale farmers in rural areas to support harmless agriculture in nearby districts. By mutual agreement, a transparent system is developed that enables the delivery of natural products from rural to urban areas. This model reshapes rural-urban relations and aims to contribute to a sustainable food system (Balazs et al., 2016). CSA develops a new way of operation by altering existing economic models (Chiffoleau et al., 2019). It encounters social and environmental impacts in addition to economic interests (Chiffoleau et al., 2019). Closer social relations between producers and consumers are developed, and a moral economic system (economic ethnography) emerges (Chiffoleau et al., 2019). This model is based on trust, transparency, equity, and solidarity (Laville, 2022). Through food democracy, values such as shared decision-making, collective learning, and common good develop, which contribute to the formation of the new model (Chiffoleau et al., 2019). In this way, the New Solidarity Economics (NSE) system emerges (Chiffoleau et al., 2019).

It is argued that CSA is closer to the system of *reciprocity*, i.e. direct exchange, among the three forms of solidarity economy organizations defined by historian Polanyi (*redistribution*: bottom-up system and *market exchange*: monetary struggle in the public sphere) (Wallerstein, 2011: 41). Additionally, Ould Ahmed (2015) considers reciprocity as having the greatest significance in SE (as cited in Simsek, 2023: 308). The CSA model is based on the principles of right behavior, social justice, and sustainability (Özden, 2020). CSA models differ according to the founders, the number of participating farms or members, and the degree of economic security (Özden 2020: 87). The concept of food ethics was introduced to reduce the negative impacts of agrochemicals on human health and the ecosystem (Özden, 2020: 85). Accordingly, current food movements aim to create alternative markets by creating food networks between rural and urban areas (Özden, 2020: 93). CSA “(is) an experience of a solidarity economy in which risks, responsibilities, and benefits are shared between small family farms in rural areas and consumers in urban areas” (Fletcher, 2009, as cited in Özden, 2020: 93). The market is no longer an end but a means (Polanyi, 2003, as cited in Özden, 2020: 93). In Turkey, CSA became visible with the Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Kooperatifi (BÜKOOP) (Özden, 2020: 90). The provinces where CSAs are prominent in Turkey are mainly Ankara, Istanbul, Izmir, Muğla, Antalya, Balıkesir, and Gaziantep (Özden, 2020). Yeryüzü Derneği in Istanbul, İmece Evi and Batı İzmir Topluluk Destekli Tarım Grubu (BITOT) in İzmir, Bayramiç

Yeniköy Kazdağları Ekolojik Yaşam ve Tohum Derneği in Çanakkale, and S.S. Hıdırlık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi in Seferihisar are among those examples (Çelik, 2016: 29). The main CSA communities in Ankara are Doğal Besin, Bilinçli Beslenme Grubu (DBB - www.ankaradbb.wordpress.com), Güneşköy Kooperatifi (www.guneskoy.org.tr), 100. Yıl Gıda Topluluğu, Bardaklı Gıda Topluluğu, Buğday Derneği and Zehirsiz Sofralar (Poison-Free Tables).

3. METHODOLOGY

3.1. Netnography and Objective Observation

This research utilized a qualitative method and used discourse analysis. The qualitative research method aims to understand the meaning of the concepts used by participants, uncover the reasons behind their behaviors, and analyze cultural change (Plano Clark & Creswell, 2008; Creswell, 2013; Gurbetoğlu, 2018). In this study, the food community, TADYA, operating between Ankara and Güzöl, its activities, and its effect on rural-urban relationships are discussed. As an example of sustainable life, a new consumption culture is observed in TADYA with the support of sustainable (slow) consumers in Ankara. In this study, information about TADYA was collected through netnographic (internet/technological network ethnography) research (website, Instagram page, blog, Whatsapp group, YouTube videos, podcasts, e-mail, Google Drive, Google Forms) as well as objective observation. In the observation part of the research, TADYA was observed through membership (since 2023), webinars and Zoom meetings, seedling purchase days, and community workshops between 2023 and 2024, and descriptive analysis was conducted as a result.

Within the scope of the “Agroecological Transformation with Food Communities in Güzöl” program carried out with UNDP GEF-SGP and the Buğday Association for Supporting Ecological Life, seven YouTube videos (DMEYD, Gıdamız Geleceğimiz), and three podcasts (Gıdamız Geleceğimiz) were created and posted online. Through examining that digital content, sixteen interviews with producers engaged in environmentally friendly agricultural production and working for transformation in Güzöl were deciphered. These data have been analyzed through discourse analysis. In discourse analysis, collected data is analyzed in-depth, and new themes and dimensions are revealed (Kaptan, 1973). Thus, the relationship between the data and themes is clarified (Wodak & Meyer, 2009).

In this context, the study is conducted through netnography to gather data of local food producers in Güzöl. Netnography is defined by Kozinets as an internet or technological net ethnography to understand virtual phenomena (Özgen & Argan, 2020: 5046; Akkaya, 2020: 205). Today, virtual communities create a new kind of social reality through their relationships with fluid identities. This is a new kind of research technique adequate for digital platforms where everything is getting under record (Aksu, 2018: 15; Langer & Beckman, 2005). Netnography involves stages such as note-taking, summarizing, coding, control, generalization, and theorization (Miles & Huberman, 1994, as cited in Özgen & Argan, 2020: 5053). With the discourse analysis method, similarities and differences between the coded data units are determined through comparison, the relationship of the data with themes is revealed, and the data are generalized and associated with existing theories.

3.2. Sampling: TADYA in Güzöl

Güzöl was chosen for the study due to its proximity to Ankara (90 km.), being the first Citta-Slow City in Central Anatolia, and hosting active food communities. The district, which got the Citta-Slow reputation in 2020 (Cittaslow, 2023), is a city with natural, agricultural, and traditional values. As of 2022, Güzöl covers an area of 419 km² and consists of 31 neighborhoods, with a population of 8,079 (T.C. Ankara Valiliği, 2023). Particularly since the 2000s, the population of the district, which was around 20,000, has gradually started to decrease (around 8,000 by 2020). There are historical sites from Hittites, Phrygians, and Romans in addition to natural beauties in the region, such as Kirmir and Süvari Streams and Sorgun Pond (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). The district that used to be popular in chickpea production and goat breeding in the past is no longer active due to a decrease in the young population. Whereas recently there have been some development projects such as the Güzöl City Museum (AKK, 2018), LEADER (local development), and TADYA initiated by local and international support. Especially through TADYA, food communities are created, partnerships are built, local food is supported, and tasting tours through sustainable gastronomy (especially breakfasts) are organized, agricultural festivals are

arranged, village markets are established and natural agriculture is supported in some villages. It is understood that natural agricultural production is carried out in some villages, and the district is not developed in terms of tourism.

The focus of the study TADYA, founded in 2013, is a community-supported food collective that is active in Gdl. The goal of the food collective is to support the development of the village through ecological farming and contribute to the livelihoods of the village residents by engaging in nature-friendly, clean, and sustainable production practices (agroecological production, pesticide-free, chemical-free, hormone-free). Their products include fruits, vegetables, traditionally processed products (paste, pickles, jam, canned goods, puree, vinegar, dried fruits, rosehip, molasses, etc.), grains and grain products (bread, bulgur, chickpeas, tarhana, pasta, flatbread, gzleme, etc.), dairy and dairy products (butter, cheese, yogurt, etc.), and meat products (goat, sheep, cattle, beef), as well as eggs, honey, and bee products. Additionally, they sell natural cosmetic products, ointments, and health support products produced by Kır Çocukları (Country Children) using the village's products (Kır Çocukları, 2023).

The SFSC TADYA is a small-scale production and sales model based on collective work (TADYA, 2023). The identity and contact information of each producer are transparent. The collective started with one or two families and expanded to eighteen families with the support of education. Each family in the small producer status embraces product diversity through polyculture. Producers are autonomous and transparent, allowing open communication between producers and consumers. Coordinators, who are selected on a rotating basis, supervise the production of these families (TADYA, 2023). They are responsible for determining production criteria, creating standards, promoting solidarity, and applying punitive measures for violations. Sales are conducted online, and they have more than 1,500 supporters, with the majority located in Ankara. Direct connections are established with consumers/supporters. TADYA is a member of the Natural Food, Conscious Nutrition Network (Doğal Besin, Bilinçli Beslenme Ağı - DBB) which is a Participant Guarantee System (PGS) (TADYA, 2023). Through TADYA's initiatives, 21 families in Gdl have transitioned to vegetable production, the number of large livestock has increased from 473 to 1,800, and free-range chicken farming has reached 1,600, despite being nonexistent before (TADYA, 2023).

3.3. YouTube and Podcast Analysis

The research is limited to the producers of Gdl district and their online data. Seven YouTube videos (Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği / DMEYD - 6, Gıdamız Geleceğimiz - 1), and three podcast broadcasts (Gıdamız Geleceğimiz) from sixteen interviews with producers engaged in nature-friendly agricultural production and working for transformation in Gdl have been transcribed, analyzed, grouped, and categorized (*Table 1*). Since the data are from public posts, there was no need for ethical permission. Six videos published on the YouTube channel of the DMEYD, covering TADYA producers, have been transcribed. Another data source obtained through YouTube is the video titled "Gıdamız Geleceğimiz II retici Tketicisi Buluşması" ("Our Food Our Future II Producer-Consumer Meeting") from the channel "Gıdamız Geleceğimiz" ("Our Food Our Future"). In the meeting where UNDF SGF/GEF Coordinator, SYADER, and DMEYD participated, there were seven producers from TADYA. Finally, the "Gıdamız Geleceğimiz" channel, available on Spotify and YouTube (Our Food Our Future Channel), has a total of eleven podcast episodes, three of which are related to Gdl. The total number of participants is listed in *Table 1* below:

Table 1. Producer Online Interview List

Producer#	Name	Gen.	Age Est.	Residence	Profession	Interview
P1	Özkan Baş	M	30-35	Güdül		DMEYD YT (Video 6)
P2	Serkan Karaca	M	25-35	Güdül		DMEYD YT (Video 6)
P3	Necati Duran	M	50-65	Güdül	Prior Mukhtar	DMEYD YT (Video 4) & Gıdamız Geleceğimiz Podcast (Video 8)
P4	Nursemin Duran	F	20-30	Güdül	Husbandry	DMEYD YT (Video 4) & Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7) & Podcast (Video 9)
P5	Dilek Arslan	F	45-55	Güdül		DMEYD YT (Video 4) & Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7)
p6	Necati Cebeci	M	55-65	Güdül		DMEYD YT (Video 5)
P7	Seher Cebeci	F	55-65	Güdül		DMEYD YT (Video 5)
P8	Mağrifet Çeliktaş	F	50-60	Güdül		DMEYD YT (Video 3)
P9	Ömer Çeliktaş	M	50-60	Güdül		DMEYD YT Video 3)
P10	Asiye Durmuş	F	50-60	Güdül (Retired)	House Wife	DMEYD YT (Video 1)
P11	Adnan Durmuş	M	55-65	Güdül (Retired)	Retired Colonel	DMEYD YT (Video 1) & Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7)
P12	Ceyhan Temürcü	M	55-65	Ankara	Academic	DMEYD YT Video 2)
P13	Ayşe Araç	F	55-65	Güdül		Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7) & Podcast (Video 10)
P14	Oğuz Aygün	M	45-55	Güdül		Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7)
P15	Yasemin Balballı	F	25-35	Ankara		Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7)
P16	Kerim	M	35-45	Güdül		Gıdamız Geleceğimiz YT (Video 7)

3.4. TADYA Membership and Meetings

In order to better understand this process, in May 2023, TADYA's Whatsapp group was joined and various products were ordered. Deliveries are made once a week (on Saturdays) to distribution points or addresses in Ankara. Communication is facilitated through a WhatsApp group with 412 participants by October 2024. The transportations are made directly to consumers addresses or to common distribution points that belong to volunteers houses or volunteers' commercial stores. Additionally, digital communication methods such as the website, Instagram, email, Google Forms, YouTube, and podcasts are utilized. The Whatsapp group is also used for announcements such as workshops and meetings as well as scholarships for students, aid for stray or harmed animals, and secondhand clothes exchange. TADYA also organizes events in Ankara, such as seedling distribution, seminars, producer-consumer meetings, village market activities in Güdül, village breakfasts, and rural tourism (farm visits and ecocamping tourism).

Additionally, several meetings organized by TADYA were participated in between May 2023 and October 2024 in order to gain a deeper understanding of the food collective. On May 04, 2023, at 19:00, the webinar organized within the scope of the Mediterranean Agroecology Caravan-MedCaravan project was attended online. The webinar titled "Building Food Communities" is supported by the Buğday Association, URGENCI (France), Erasmus+ Program EU, DEAFAL (European Delegation for Family Farming in Asia, Africa, and Latin America), Zelena

Tranzicija (Serbia), HSEP (Croatia), and FCiencias (Portugal). The project aims to compile and share good practices that can be applied at every stage from food production to access, and thus to spread agroecological practices (Buğday, 2023). Figure 2 shows the relevant meeting poster. In this webinar, the Permaculture Association of Tunisia, Serbia Small Food Producers Platform and TADYA food communities presented their work. The webinar was broadcast on URGENCI TV (URGENCI TV YouTube, 2023; as cited on 19.10.24). Previous food seminars, producer-consumer meetings, and similar events in Ankara show that the food community in GÜDÜL has various local and international ties and relationships.

Figure 2. URGENCI Online Meeting Banner: The Mediterranean Agroecology Caravan

On May 27, 2023, TADYA held a seedling sale at METU Vişnelik named “TADYA Seedling Purchase Day”. This event was attended to observe the participants. Producers offered the seedlings and fresh products they brought from GÜDÜL for sale. In addition, Kır Çocukları sold various products such as vinegar and cream. A close relationship between producers and consumers was observed. It was determined that producers frequently invite consumers to GÜDÜL. Warm and sincere relations were observed. On November 19, 2023, Kır Çocukları organized a workshop titled “Recognizing Medicinal Plants and Making Natural Ointments” at Monibostan (Gölbaşı, Ankara). The workshop was joined as an observer, and it stood out that some of the participants were TADYA members. On June 03, 2024, TADYA organized a meeting titled “Building a Resilient Food System in Ankara in the Process of Climate Change Adaptation”. The meeting was attended where academic studies in the fields of solidarity economics, city regional planning, architecture, sociology, and gastronomy were presented, and holistic work proposals for the future were made. Additionally, on September 14, 2024, the 4th Breakfast Festival at Tahtacıörencik, GÜDÜL, near Süvari Stream ecocamp site, was organized. Around 50 visitors attended the organization where TADYA producers served an open buffet local breakfast made with their own natural products. It was followed by a producer bazaar sale, and interaction between the villagers and urbanites was observed during the activities.

4. FINDINGS AND ANALYSIS

4.1. Online Interviews of TADYA Producers

When the YouTube (7) and podcast (3) interviews of TADYA producers are examined, the comments of sixteen producers about natural production and food collective are collected under seven headings. As seen in *Figure 3*, these are the recurring themes of sustainability, food democracy, non-public operation, urban-rural proximity, local to global networks, trust and transparency and the use of technology and transportation. These categories were created regarding the importance of the topic through the participants' emphasis, recurring themes on the videos, observation notes from the membership, activities and internet sources, main points directed towards the research problem, and identifying significant patterns. These subheadings will be examined in terms of how they fit into NSE model and their effects on the establishment of rural-urban relationship networks.

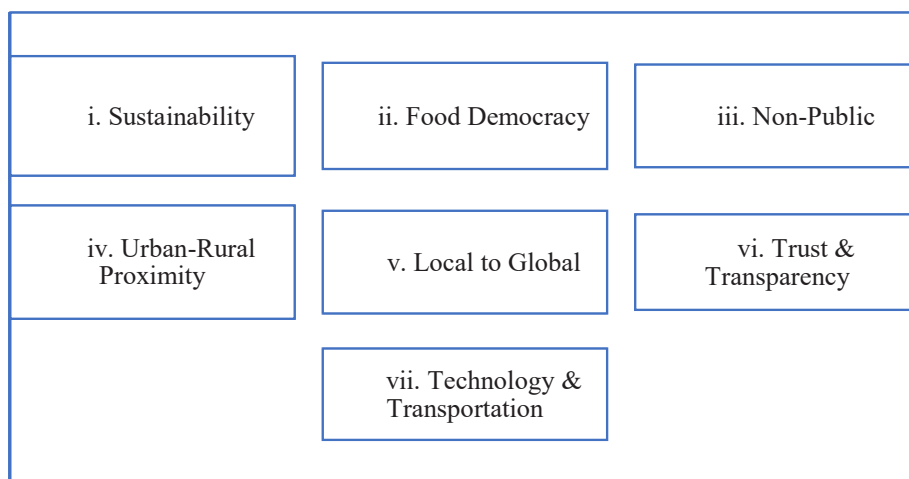

Figure 3: TADYA Producers' Topics of Importance

4.1.1. Sustainability

Sustainability is significant for solidarity economics as it is one of the principles of the model (Doğan, 2021:11). Additionally, for CSA, social justice and sustainability are the key concepts for its structure (Özden, 2020). Under the headings of sustainability, issues such as clean (chemical-free) agriculture, chemical-free soil, nature conservation, organic farming, and empowering women have been addressed. The topic of agroecological farming methods was prominently highlighted in producers' YouTube and podcasts. Producers in Güdül employ practices such as seed saving, natural pest and fertilizer methods, permaculture initiatives, mulching techniques, composting, and experimenting with new products suitable for the regional climate. They have shared the details of these practices in their interviews. Necati Duran, who has served as the headman (mukhtar) in the district, explains the seed-saving method and its importance as follows:

The most beautiful thing is knowing how to save seeds from tomatoes. ... You separate the first ripened ones from the tomatoes, leave them; they ripen completely. ... You'll take the seeds from the top. ... You cut it in half, you take the side near the handle. (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-1 / Podcast)

Ayşe Araç, who practices natural farming with her husband, describes how they influenced each other and found the mulching technique beneficial after seeing it in their neighbor:

As Ceyhan said, when it grows a bit, I'll do something on it, I'll make a straw cover. I saw it in Havvagil (their neighbor). It doesn't use much water, keeps it cool, and since the straw is yellow, I think tomatoes and such ripen earlier. (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-3 / Podcast)

Nursemin Duran, a young female producer whose family's primary business is animal husbandry, highlights how TADYA production empowers women. "As a young producer, I'm very happy to be part of such a collective. A self-confidence has come to our women in the village..." (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-2 / Podcast). Additionally, animal donations, student scholarships, secondhand clothes exchange, meetings, and workshops that are organized and announced through Whatsapp and social media are also among sustainable activities.

4.1.2. Food Democracy

Food ethics is another concept significant CSA to minimize the harmful effects of agrochemicals on human health and the environment (Özden, 2020). In other words, food democracy is a way of shared decision-making for the common good developing where natural food is clean for nature, good for the consumer, and fair for the producer (Çelik, 2016: 28; Laville, 2022; LeVelly & Dufeu, 2016; Renia-Usuga et al., 2022). Access to healthy food and fair practices that bring more income to producers are among the issues the producers underlined. For instance, Özkan Baş, who used to spray fields with pesticides in the village but has now shifted to natural farming, shares his health-related experiences (clean food):

After spraying pesticides, I couldn't sleep at night because my face was burning, my eyes were stinging. ... I don't use chemicals, I don't use synthetic fertilizers. Yes, the yield may be less, but the returns are much greater. (DMEYD YouTube, 2021-6)

Additionally, Nursemin Duran said, "Why environmentally friendly production? I mean, for example, I have a very fine line in this regard. You know, I have two children, one 8 years old and one 10 years old. I have never offered any product to my customers that I have not fed to them so far" (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-2 / Podcast).

As an example of keeping the environment clean, one TADYA natural agricultural producer, Oğuz Aygün from Aygün Farm, emphasizes the importance of keeping the soil natural:

Now, around us, in nearby villages, people have started to worry. 'How can I spend 14,000 liras on fertilizer?' Don't spend it, brother. If you don't throw it, don't. Look, you're killing your soil by giving it this fertilizer first. Your soil is a living organism; it can produce its own nitrogen. You're the one killing the bacteria. (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2022)

Finally, fair trade for the producer is an important aspect of food ethics, which was addressed by the producers. Necati Cebeci said, "I mean, this job is good. At least, even though I'm putting in a lot of effort, it pays well. He eats clean stuff, and what does the chemical stuff do, it collapses in two or three days, but ours doesn't break down for a week or ten days" (DMEYD YouTube, 2021-5).

4.1.3. Non-Public

As opposed to commonly observed Turkish cooperatives that are supported by the government (Simsek, 2023), the CSA TADYA is grassroots-based collective organization that has an independent and democratic structure. The state doesn't interfere or support their activities. TADYA producers that are mostly used to public control have occasionally mentioned that administrative policies make natural farming challenging and emphasized the need for support for their production. Necati Duran comments on the government's approach as follows:

We used to wait for the bags (seeds) given by the state. We started farming and saved the village a bit. Now, even if I go to the district agriculture and say I can't get yields, they'll immediately direct me to chemicals, other seeds, and such. (DMEYD YouTube, 2021-4)

Oğuz Aygün from Aygün Farm supports the idea of natural farming being supported by ministries in the fight against the climate crisis:

I mean, humanity is preparing its own end, it's clear. Against this, there should be as little carbon emission as possible, the current agricultural methods, that is, everyone's work. ... If necessary, it's a matter that needs to be addressed by the Ministry of Agriculture or whatever. (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2022)

4.1.4. Urban-Rural Proximity

According to the literature, the urban-rural dichotomic division has increased with the effect of industrialization and the separation of production and consumption activities (Girgin & Turgut, 2023). This resulted in migration trends from rural to urban, from the so-called underdeveloped to developed (Davoudi & Stead, 2002). The rural-to-urban migration trend, leading to a decreasing population in rural areas, is also observed in Gdl. The issue of migration from the village to the city, as highlighted in producer interviews, results in population decline in the district. However, it has been mentioned that there are individuals returning to the district due to the food activities in the region. Nursemin Duran, discussing their intention to migrate from the district before joining the TADYA food community, states “Actually, our intention was to move to the city with my husband because there was nothing here, there weren’t many young people” (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-2 / Podcast). Necati Duran emphasizes that due to the decrease in the young population in the village, livestock farming cannot be sustained: “There were many goat animals, Ankara goats. Now, there are none. There were so many kinds, now there is only one breed. ... Now there’s none; people fled the village” (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-1 / Podcast). On the other hand, retired colonel Adnan Durmuş mentions that due to activities like TADYA food collective and other initiatives in the region, there are young individuals returning to the district: “In recent years, due to these (food community) activities, there have been young friends like us who returned (to the village) and tried to engage in production” (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2022).

4.1.5. Local to Global (NGOs)

SE emerged as a distribution model in response to global inequality and reliance on the global market (Aykaç, 2018; Grlr, 2023; Levelly & Dufeu, 2016). It aims to empower local labor by connecting it to the global on an ethical basis. Creating networks from local to global is one of the important aspects of SE (Simsek, 2023). The producers frequently mention the role of organizations and pioneers active in Gdl in their online interviews. Organizations such as TADYA, Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği, Buğday Association, SUYADER, and Gıdamız Geleceğimiz are actively working in the region. Especially in the interviews, there is a positive reputation of Ceyhan Temürcü, the founder of TADYA. His name was highlighted 25 times in various forms, like “Ceyhan Teacher, Ceyhan Brothers” in a total of seven videos and three podcasts. TADYA was initiated with UNDP-GEF support. The producers’ YouTube videos and podcasts were created for the agroecological transformation of the Gdl program with the support of UNDP GEF-SGP and the Buğday Association for Supporting Ecological Life. Finally, meetings are conducted with international organizations such as the MedCaravan supported by the EU and URGENCI for building food communities.

4.1.6. Trust & Transparency (Prosumers)

The third principle of Polanyi’s economic model *reciprocity* is a kind of exchange between the producers and consumers based on trust, solidarity and loyalty (Simsek, 2023). Laville (2022) also argues that SE depends on transparency and equity. TADYA producers have conveyed that this food community in Gdl is a form of prosumption, and they have developed this system in a relationship with consumers. Through their interaction with sensitive, environmentally friendly, ethical, and green consumers, this form of prosumption brings a new, transparent, and technology-based dimension to the rural-urban relationship. When consumers purchase from TADYA, they not only consume natural, environmentally friendly, and local products but also contribute to production by supporting natural agriculture. Adnan Durmuş expresses their expectation of consumer support with the following words: “Please support us, and we will offer you poison-free tables. ... Come, let our village be your village” (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2022).

Nursemin Duran emphasizes that the distance between rural and urban has decreased thanks to this food community:

I used to think, how will I go and say hello, how will I communicate (with the customers), and then we became like a family. We became like a family with our customers. ... In fact, I see a very nice transformation, a very nice interaction between producers and consumers, with a relationship like relatives being together. They come to our village. For example, they observe our vegetable garden, see our animals. When we plant vegetables, they come to visit us. It progresses in this way, it progresses very well. (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2023-2 / Podcast)

Yasemin from Balballı Çiftliği, who is actually from Ankara, started natural production in Güdül by frequent visits to the district. She mentions that they learn a lot from the local people of Güdül:

We learn a lot from them. They taught us pruning, they taught us how to make grape molasses, really, sourdough, really, I mean, they taught us how to make flatbread. We don't have our own village. As Adnan said, TADYA became our village. (Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 2022)

Finally, Özkan Baş says that “As I said, as the conscious consumer increases, our business increases. And I am sure that producers will also increase” (DMEYD YouTube, 2021-6).

4.1.7. Technology & Transportation

In SE, technology and the internet is used for the distribution of the products (Aykaç, 2018). Today, resulting from microelectronic networks and developing technology, the urban-rural distance is blurred (Söztutar, 2022). TADYA also uses social media, Whatsapp and their website to reach customers. Additionally, Google Drive is utilized for the weekly product and customer list. The names of the customers are declared openly by having their consent, and payments are collected following the food distribution. This leads to a transparent relationship based on trust. Finally, new technological methods are used for the introduction of the food collective, such as YouTube videos and podcasts of the producers, which lead to urban rural proximity. Besides, the progress in transportation also leads to easier means of networking and delivery of products. One of the producers, Seher Cebeci, emphasizes the ease of transportation for their products with her words: “We had a market, it would go to Güdül, it would go to Ankara. It was sold there. But now there is no market. Give it to the cargo, let the cargo take it away. It's like carrying a baby. God bless him, he goes everywhere” (DMEYD YouTube, 2021-6).

4.2. New Solidarity Economics (NSE) in TADYA

When the YouTube (7) and podcast (3) interviews of TADYA producers are examined, the comments of sixteen producers about natural production and food collective are analyzed under Polanyi's categorizations of “market exchange”, “redistribution” and “reciprocity”. Reciprocity in CSA TADYA is the most significant for the system. It is a kind of exchange in response to the market system (Aykaç, 2018: 116) that aims to support small-scale development at the local level (Aykaç, 2018: 90). Additionally, there are several hybrid qualities of the TADYA system that are in accordance with the NSE as suggested in the literature. These aspects can be summarized as the technological and solidarity (non-market) poles (Aykaç, 2018; Chiffolleau et al., 2019), local and global dynamics (glocal Citta-Slow, UN, EU), production and consumption relationships (prosumption culture), alternative (modern) and conventional methods, urban and rural relationships (resocialized and respatialized). It is discussed that TADYA is unique in the way that it has significant mediators that support the system, such as Four Seasons Ecological Life Association, Natural Food Conscious Nutrition (DBB), Our Food is Our Future, Sustainable Living Association (SUYADER), ÇİDEA Moni Bostan, Zehirsiz Sofralar, Kır Çocukları (Rural Life and Farm Education), and the Buğday Association. Also, TADYA is different from its European examples as it is more flexible and doesn't apply strict price quotas, prepayments, and guarantees of consumption (Özden, 2020), but the payments are made following the distribution of goods based on a trust system. The collective decision-making is conducted by the rotationally chosen coordinators (producers) (TADYA, 2023). Producers operate transparently through open communication with the consumers. The coordinators set production guidelines, establish standards, encourage solidarity, and enforce penalties for violations (TADYA, 2023). As a result, it is thus argued that TADYA is a hybrid system, as shown in *Table 2* below:

Table 2: Hybrid System of TADYA

HYBRID SYSTEM OF TADYA

Economy	Non-Market	Technology & Transportation
	Solidarity, Food Democracy, Ethical Consumption, Food Citizenship, Environmental & Cultural Concerns, Health, Equality, Collective Good, Conventional Farming Techniques	Social media use & Digitalization: Web Sites, Instagram, Whatsapp, Podcast, YouTube, Google Drive. Alternative Technological Methods.
Region	Local	Global
	Village of Güdül	International Citta-Slow, UN, URGENCI
Sales Relationship	Production	Consumption
	• Collective decision making • Direct relationship (relational proximity) • Market as a mean to relationship • Trust & Transparency • Individuals shape the system: Prosumption	
Space	Rural	Urban
	• Less migration from the region • Resocialize & Respatialize: New Urban-Rural Relations • Social Innovation: Distances getting closer (Interaction) • Community Building	

4.3. Urban-Rural Networks

Overall, TADYA's netnography of producer videos reveal that solidarity networks are established through a trust relationship between the producers and consumers, the use of technology (Whatsapp, email, websites, Instagram, YouTube, podcasts etc.), NGOs working between Güdül and Ankara, common ideals (sustainability, agroecological farming), and activities in the rural and urban (meetings, breakfasts, workshops, seedling distribution). Current literature emphasizes that the relationship between the rural and urban is created through agriculture and food (Girgin & Turgut, 2023) and solidarity networks created by cooperation (Çalışkan & Tezer, 2018). It is inferred that the urban and rural networks are established through the actant food. Latour (1996), who adopts a relational approach, explains the impact of non-humans (actants) such as plants, animals, and robots on humans (actors) with Actor Network Theory. Today, instead of human-centered approaches, environment-centered sustainability models have been developed. Specifically, in this study, natural food acts as a common ideal (clean, fair, healthy) for the producers and consumers that unifies urban to rural. As articulated by Castells (2006), today's society is a network society where digitalized conditions increase the networks of relationships between actors. The social and digital networks are continuously changing the cultural dynamics. Consequently, as exemplified between Güdül and Ankara, a new kind of closer relationship emerges between the rural and urban through the use of technology that is initiated by solidarity.

5. CONCLUSION

The CSA system of TADYA food collective appears to be in accordance with especially the "reciprocity" principle of NSE defined by Polanyi that is based on trust and transparency. Sustainability appears as the key for the establishment of TADYA that is based on natural food production. The collective also fosters women's empowerment. Additionally, the CSA has an ethical dimension rather than solely economic purposes (Alberio & Moralli, 2021: 448). In addition to sustainable natural food production, TADYA food collective engages in ethical activities such as aid for stray or harmed animals, scholarships for students, and exchange of secondhand clothing. As a result of its food democracy principles, it offers clean, good, fair food for the consumers, consumers and producers. The collective also has a non-market and non-governmental dimension as it functions without any intermediaries and without government support. Technology, on the other hand, acts as a facilitator for communication and transportation of goods. TADYA fosters an urban-rural relationship that unites producers

directly to consumers through a connection of prosumption. The collective also connects local to global through its activities, organizations, and meetings (online or face-to-face – UN, URGENCI, Ankara City Council, etc.). In the region, Citta-Slow activities do not appear to be influential in TADYA's operations, but they are in accordance with the slow food (good, clean, fair) consumption principles.

In conclusion, TADYA's resocialized and respatialized new kind of relationship between the rural and the urban through prosumption culture is defined as NSE. This new system is hybrid economically (market and technology), regionally (local and global), in regard to sales relationships (producer and consumer), and spatially (urban and rural). It is argued that producers of TADYA can be grouped under three headings as leaders, natives, and immigrants. These are the leaders of the food community and local associations, native agricultural workers in Güdül, and new producers that have been living in the city and began to work in the food collective (migrants or mobiles). These producers are in close relation with consumers (prosumers) in the city of Ankara who are a part of the food chain. Significantly, TADYA is different from its European counterparts as it has active mediators in the region that foster CSA. Also, TADYA is much more flexible than international examples in that it doesn't apply price quotas or prepayments (Özden, 2020). Finally, it should be noted that Güdül is shaped by agricultural activities as opposed to touristic activities commonly observed in other Slow Cities.

The problems TADYA encounters are defined as low production, hardships in marketing, hard labor work, prejudice towards sustainable farming methods, climate, urban migration, and ineffective administrative policies. In spite of these issues, CSA has a potential in changing intentions for urban migration, as some local producers expressed that they don't want to move to cities anymore. Additionally, some urbanites began to live in Güdül, and others are moving back and forth as a result of TADYA activities. The advantages of TADYA are proximity to the capital Ankara, support of national and international organizations (Cittaslow, UN GEF, URGENCI, Buğday Association, SÜYADER, etc.), and its use of technology for marketing. Overall, TADYA reshapes urban and rural relations as it brings new dimensions of consumption (transparency, accessibility, etc.) through redefined prosumption methods and leads to urban-rural proximity. This model supports the rural economy while contributing to the urbanites' right to access food (Girgin & Turgut, 2023). Eventually, Güdül's ethical consumption culture is significant in understanding the future of hybrid systems in NSE and its potential for sustainable development that has an impact on urban-rural networks. Further studies may be conducted through interviewing the consumers to understand their priorities and how the networks are created in this reconstructed urban-rural context.

REFERENCES

- Akkaya, Ö. (2020). Netnografik araştırma. Kitap Bölümü içinde: *Pazarlamanın Nitel Çağı: Araştırma Desenleri, Kuramlar ve Uygulamalar*. Zerenler, M. Çizgi Kitabevi.
- Aksu, O. (2018). "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Netnografi: Ötekini Anlamanın Dijital Boyutu", *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 14-17.
- Alberio, M. & Moralli, M. (2021). "Social Innovation in Alternative Food Networks. The Role of Co-producers in Campi Aperti", *Journal of Rural Studies*, 82, 447-457.
- Aykaç, A. (2018). *Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*, Metis Yayıncılık.
- Balazs, B., Pataki, G. & Lazányi, O. (2026). Prospects for the future: Community supported agriculture in Hungary. *Futures*, 83, 100-111. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2016.03.005>.
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu*, Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- Boz, Y. (2021). *Sürdürülebilir kentsel dönüşüm modeli üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya Teknik Üniversitesi, Konya.
- Bugday Website, 26.04.2023. "Webinar: Gıda Toplulukları Kurmak – 4 Mayıs 2023", <https://www.bugday.org/blog/webinar-gida-topluluklari-kurmak/>, Retrieved on: 30.05.2023.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt: Kimliğin Gücü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Catton, W. R. ve Dunlap, R. E. (1978). "Environmental Sociology: A New Paradigm", *The American Sociologist*, 13 (1): 41-49.

- Chiffolleau, Y., Millet-Amrani, S., Rossi, A., Rivera-Ferre, M. G. & Lopez Merino, P. (2019). "The Participatory Construction of New Economic Models in Short Food Supply Chains", *Journal of Rural Studies*, 68: 182-190.
- Cittaslow International (2023). International Network of Cities Where Living is Good. Date retrieved: 04.05.2023, <https://www.cittaslow.org/>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Gelenekleri*, Ankara Üniversitesi.
- Çelik, Z. (2016). Gıda toplulukları ve aracılar ürün ağı analizi. VII. *Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu*, 1, 26-32.
- Çetin, M. (2006). "Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-20.
- Davoudi, S, and Stead, D., 2002, Urban-Rural Relationships: an introduction and a brief history, *Built Environment*: 28(4), 269-277.
- Doğan, O. (2021). *Sosyal Dayanışma Ekonomisi için Güçlü Kooperatifçilik*. Act Human, İstanbul.
- Erdoğan, A. (2019). *Sosyal dayanışma ekonomisi: Zeytin okulu örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Ertekin, A. & Yıldızcan, C. (2023). "Krizle Karşı Alternatifler: Pandemi Sonrasında Tarım Gıda Alanındaki Topluluk-Temelli Dayanışma Pratikleri", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 21(82), 148-172.
- Girgin, D. & Turgut, H. (2023). İstanbul'da 'R_Urban' Kır-Kent arayüzleri: Üretim-Tüketim pratikleri için kente kırsal enjeksiyon önerisi. *Yapı Mimarlık Tasarım Kültür Sanat Dergisi*. On 04.12.2023 retrieved through https://yapidergisi.com/istanbulda-r_urban-kir-kent-arayuzleri-uretim-tuketim-pratikleri-icin-kente-kirsal-enjeksiyon-onerisi/.
- Gurbetoğlu, A, (2018, Şubat). "Bilimsel Araştırma Yöntemleri", Sabahattin Zaim Üniversitesi Sunumu, İstanbul.
- Güdül Belediyesi (2023). Date retrieved: 04.05.2023, <https://gudul.bel.tr/>
- Gürler, D. (2023). "Sosyal ve Dayanışma Ekonomisi Neoliberal Modele ve Kapitalist ilişkilere Bir Alternatif Olarak Değerlendirilebilir mi?" *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(40), 351-378. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1365631>
- İrfanoğlu, M. (2021). "Tüketmeme: Neden Bazı Tüketiciler Finansal Güce Sahipken Bilinçli Bir Şekilde Marka Kaçınması Çerçevesinde Tüketmeme Eğilimi Gösterirler?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22 (2), 53-71.
- Kaptan, S. (1973). *Bilimsel Araştırma Teknikleri – Tez Hazırlama Yolları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Eğitim Bölümü, Ankara: Rehber Yayınevi.
- Kır Çocukları (2023). Kırsal Yaşam ve Çiftçilik Eğitimi. Date retrieved: 04.05.2023, <https://kircocuklari.wordpress.com/>
- Langer, R. & Beckman, S. (2005). "Sensitive Research Topics: Netnography Revisited", *Qualitative Market Research An International Journal*, 8 (2):189-203.
- Latour, B. (1996). "On Actor-Network Theory. A Few Clarifications Plus More Than a Few Complications", *Science Studies San Diego*, 47, 369-381.
- Laville, J-L. (2013). Social and solidarity economy. *Draft paper prepared for the UNRISD Conference*.
- Laville, J-L. (2022). Origins and histories of the social and solidarity economy. *UNTFSSSE Knowledge Hub Draft Paper Series*, June.
- LeVelly, R. & Dufeu, I. (2016). "Alternative Food Networks as "Market Agencements": Exploring Their Multiple Hybridities", *Journal of Rural Studies*, 43: 173-182.
- Lombardi, A., Migliore, G., Verneau, F., Schifani, G. & Cembalo, L. (2015). "Are 'Good Guys' More Likely to Participate in Local Agriculture?" *Food Quality and Preference*, 45, 158-165. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2015.06.005>.
- Özden, F. (2020). "Gıda Etiği Bağlamında Topluluk Destekli Tarım Modeli Üzerine Bir İnceleme", *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 7(3), 84-98.
- Özgen, C. & Argan, M. (2020). "Netnografi: Genel Özellikleri ve Spor Bilimleri Alanında Kullanılabilirliği", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (10): 5044-5064.

- Özkaynar, K., Yılmaz, A. & Yolcu, T. (2022). *Tüketici Tipolojileri*. Nobel Bilimsel: Ankara.
- Plano Clark V. L., & Creswell J. W. (2008). *The Mixed Methods Reader*, Los Angeles: Sage Publications.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: Alan Yayıncılık. .
- Powell, C., & Depelteau, F. (2013). *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues*, Palgrave Macmillan.
- Renia-Usuga, L., Parra-Lopez, C. & Haro-Gimenez. (2022). "Urban Food Policies and Their Influence on the Development of Territorial Short Food Supply Chains: The Case of Cities in Colombia and Spain", *Land Use Policy*, 112: 105825.
- Slow Food (2023). Slow Food International. Date Retrieved: 17.10.2023, <https://www.slowfood.com/>
- Simsek, E. T. (2023). "Dünyada ve Türkiye'de Dayanışma Ekonomisi Fikrinin Gelişimi", *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(40), 301-322. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1349341>
- TADYA (2023). Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi Hakkında. Date Retrieved: 04.05.2023, <https://tahtaciorencik.org/>
- Taş, S. (2020). "Tüketim Karşılığı Yaşam Tarzları: Freeganizm, Gönüllü Sadelik ve Minimalizm", *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6: 38-64. doi: 10.48131/jscs.820039
- T.C. Ankara Valiliği (2023). Güdül. Date Retrieved: 04.05.2023, <http://www.ankara.gov.tr/gudul>
- T. C. Güdül Kaymakamlığı (14.02.2013). Ankara'nın Güdül İlçesinde Kırsal Turizm Canlanıyor. Date Retrieved: 07.05.2023, <http://www.gudul.gov.tr/ankaranin-gudul-ilcesinde-kirsal-turizm-canlaniyor>
- T. C. Güdül Kaymakamlığı (2023). Güdül Kent Müzesi. Date Retrieved: 04.05.2023, <http://www.gudul.gov.tr/gudul-kent-muzesi>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). Güdül. Date Retrieved: 04.05.2023, <https://ankara.ktb.gov.tr/TR-152770/gudul.html>
- Tutulmaz, O. (2012). "Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilirlik İçin Bir Çözüm Vizyonu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3):601 -626.
- Ünal, Ç. (2016). "Turizm Coğrafyasında Yeni Kavramlar", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 36, 13-28.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi*. BGST Yayınları: İstanbul.
- Wodak, R. & Meyer, M. (2009). "Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology 1." In, *Methods of Critical Discourse Analysis*.
- Yavuz, V. A. (2014). "Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri/Concept of Sustainability and Sustainable Production Strategies for Business Practices", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 63-86.
- Yücel, A. G. F. (2003). "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılıklı ve Birlikteliği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (11), 100-120.

ATTACHMENTS

Attachment 1

Video #	Video Title and Link
Video 1	Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği (DMEYD) YouTube, 21 Temmuz 2021-1, “Güdü’ün Doğa Dostu Üreticileri: Asiye - Adnan Durmuş”, https://www.youtube.com/watch?v=JrgW09FbVYs , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 2	Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği (DMEYD) YouTube, 18 Temmuz 2021-2, “Güdü Sarayönü Agroekoloji Bahçesi Deneyimleri - Ceyhan Temürcü”, https://www.youtube.com/watch?v=yXYFc39Ggrg , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 3	Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği (DMEYD) YouTube, 21 Temmuz 2021-3, “Güdü’ün Doğa Dostu Üreticileri: Mağfiret - Ömer Çelikleş”, https://www.youtube.com/watch?v=0cOch-utH2M , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 4	Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği (DMEYD) YouTube, 21 Temmuz 2021-4, “Güdü’ün Doğa Dostu Üreticileri: Necati - Nursemin Duran ve Dilek Arslan”, https://www.youtube.com/watch?v=9-IglTdDWZY , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 5	Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği (DMEYD) YouTube, 21 Temmuz 2021-5, “Güdü’ün Doğa Dostu Üreticileri: Necati - Seher Cebeci”, https://www.youtube.com/watch?v=q3O4GkYunHI&t=375s , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 6	Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği (DMEYD) YouTube, 21 Temmuz 2021-6, “Güdü’ün Doğa Dostu Üreticileri: Serkan Karaca ve Özkan Baş”, https://www.youtube.com/watch?v=rcz_dGgGK20 , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 7	Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 12 Şubat 2022, “Gıdamız Geleceğimiz Üretici Türetici Buluşması”, https://www.youtube.com/watch?v=PEBF4cwoAt0 , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 8	Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 11 Mart 2023-1, “Gıdamızın Geleceğimiz/ Podcast 7. Bölüm: Necati Duran ile Güdü- Tahtacıörencik Köyü”, https://www.youtube.com/watch?v=CvrmTmThzIE , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 9	Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 23 Mart 2023-2, “Gıdamızın Geleceğimiz/ Podcast 8. Bölüm: Nursemin Duran ile Güdü- Tahtacıörencik Köyü”, https://www.youtube.com/watch?v=9g6OQbOOyoo , Retrieved on: 30.05.2023.
Video 10	Gıdamız Geleceğimiz YouTube, 23 Mart 2023-3. “Gıdamızın Geleceğimiz/ Podcast 9. Bölüm: Ayşe Araç ile Güdü- Tahtacıörencik Köyü”, https://www.youtube.com/watch?v=bObV3C22ROU , Retrieved on: 30.05.2023.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.12.2024 ✓Accepted/Kabul: 30.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1594443

Research Article/Araştırma Makalesi

Durmuş, Ş. (2025). "Pozitif Psikolojik Sermayenin İşe Angaje Olma Üzerindeki Etkisinde Duygusal Emegin Aracı Rolü: Tıbbi Satış Mümessilleri Üzerine Çalışma", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss.413-431.

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN İŞE ANGAJE OLMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE DUYGUSAL EMEĞİN ARACI ROLÜ: TIBBİ SATIŞ MÜMESSİLLERİ ÜZERİNE ÇALIŞMA

Şerif DURMUŞ*

Öz

Tıbbi satış mümessillerinin pozitif psikolojik sermayelerinin işe angaje olmalarına etkisinde duygusal emeklerinin aracılık rolünün incelenmesi amacıyla yapılan araştırma 301 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Ulaşılan verilerin çözümlemesinde SPSS 25, SPSS Process makro eklentisi ve AMOS 24 programlarından yararlanılmıştır. Öncelikli olarak ölçeklerin geçerlik ve güvenirlik testleri yapılmış, sonrasında değişkenler arası ilişkiler ve hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek üzerinde anlamlı ve negatif yönde, duygusal emegin işe angaje olma üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emegin dolaylı etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin araştırıldığı çalışmalara rastlanmakla birlikte değişkenler arasındaki aracılık etkisinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmaması ve evren olarak tıbbi satış mümessillerinin ele alınması, daha sonra yapılacak araştırmalar için karşılaştırma imkânı sunmasıyla literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Pozitif Psikolojik Sermaye, İşe Angaje Olma, Duygusal Emek.

THE MEDIATING ROLE OF EMOTIONAL LABOR IN THE EFFECT OF POSITIVE PSYCHOLOGICAL CAPITAL ON WORK ENGAGEMENT: A STUDY ON MEDICAL SALES REPRESENTATIVES

Abstract

The study was conducted on 301 people to examine the mediating role of emotional labor in the effect of positive psychological capital of medical sales representatives on their work engagement. Within the scope of the research, the survey technique was used as a data collection tool. SPSS 25, SPSS Process macro add-on and AMOS 24 programs were used to analyze the obtained data. First of all, validity and reliability tests of the scales were performed, then relationships between variables and hypothesis tests were carried out. According to the findings obtained as a result of the analysis, it was determined that positive psychological capital had a significant and negative effect on emotional labor, and emotional labor had a significant and positive effect on work engagement. It was observed that positive psychological capital did not have a significant effect on work engagement. In addition, it has been revealed that emotional labor has an indirect impact on the effect of positive psychological capital on work engagement. Although there are studies that examine the relationships between the variables considered in the research, it is believed that no study has been found that examines the mediating effect between the variables and that considering medical sales representatives as the universe will provide a comparative opportunity for future studies and contribute to the literature in this regard.

Keywords: Positive Psychological Capital, Work Engagement, Emotional Labor.

*Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, KARAMAN.
e-posta: serifdurmus@kmu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1906-5528>).

1. GİRİŞ

Çalışanların işe dair olumlu duygu, düşünce, tutum ve davranışları, rekabet avantajını sürdürülebilir kılmada örgütlere önemli katkılar sağlayabilmektedir. Bu kapsamda çalışanların olumlu davranışlarını etkileyen unsurların bilinmesi önemli bir konu olmaktadır. Bu konuda öne çıkan kavramlardan biri pozitif psikolojik sermaye kavramıdır. Pozitif psikolojik sermaye kavramı, insanın mutluluğu ve refahını amaç edinen pozitif psikoloji (Csikszentmihalyi, 2009: 203) ve çalışanların zayıf yönlerinden ziyade güçlü yönlerine odaklanarak onların performanslarına olumlu katkılar sağlamayı amaçlayan pozitif örgütsel davranış yaklaşımlarına (Luthans, 2002: 57; Lewis, 2011: 142) dayanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk kez Luthans ve diğer araştırmacılar (Luthans ve Youssef, 2004; Luthans vd., 2004) tarafından ele alınan kavram, zorlu görevlerin üstesinden gelmede bireyin kendine güvenmesi (yeterlilik), başaracağına dair olumlu düşüncede olması (iyimserlik), hedeflere ulaşma konusunda azim ve kararlılık göstermesi (umut) ve zorluklara karşı yılmadan devam etmesi (dayanıklılık) olarak tanımlanmaktadır (Luthans vd., 2015: 2). Bu yaklaşıma göre yeterli imkana sahip umutlu, iyimser ve dayanıklı kişilerin, yüksek motivasyona sahip, görev ve sorumluluklarını bilen, güçlüklerle başa çıkmada zorlanmayan kişiler olacağı ileri sürülmektedir (Luthans, 2002: 61; Luthans vd., 2007a: 19).

Örgütlerde çalışan memnuniyeti, bağlılığı, verimi, performansı gibi konularda önemli etkilere sahip pozitif psikolojik sermaye, çalışanların pozitif psikolojik kaynaklarının incelenmesi ve örgüt yararına kullanılmasına dönük bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan çalışanların tatmini, performansı ve bağlılığı konusunda önemli etkilere sahip pozitif örgütsel davranış ile ilgili bir başka kavram da işe angaje olma kavramıdır. İşe angaje olma, çalışanların örgütsel rollerini yerine getirirken fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak kendini işine vermeleri olarak tanımlanmaktadır (Kahn, 1990: 694). İşe angaje olma, bireyin fiziksel ve duygusal olarak kendini enerjik hissetmesi, çaba harcamaya istekli olması, yaptığı işi sevmesi ve değer vermesi ve çalışma esnasında işe kendisini vererek çalışması ile karakterize dinçlik, adanmışlık ve özümseme boyutlarından oluşan bir kavramdır (Schaufeli vd., 2002: 74; González-Romá vd., 2006: 166; Bakker vd., 2011: 5). İşe angaje olmuş çalışanın işiyle özdeşleştiği, motivasyonunun yüksek ve çaba göstermeye istekli olduğu (Rothmann ve Jordaan, 2006: 87), insan ilişkilerinde başarılı, yeniliklere açık, yardımsever, iş tatmini ve performansının yüksek olduğu görülmektedir (Gorgievski vd., 2010: 85; Bakker ve Leither, 2010: 5).

Çalışanlarda görülmesi arzu edilen olumlu tutum ve davranışlardan biri olan işe angaje olma, çalışanın sahip olduğu pozitif psikolojik sermaye düzeyinden etkilenebilmektedir. Şöyle ki çalışanların zayıflıklarından ziyade güçlü yönlerine odaklanması prensibine dayanan pozitif psikolojik sermaye yaklaşımı, çalışanı umut, iyimserlik, dayanıklılık ve güven açısından güçlendirerek bireysel ve kurumsal performansı artırabildiği gibi (Luthans vd., 2004: 45) çalışanların olumlu tutum ve davranış sergilemelerine önemli katkılar sağlayabilmektedir (Salanova vd., 2010: 53). Ayrıca, pozitif psikolojik sermaye ve işe angaje olma arasındaki ilişki kaynakların korunması teorisi ve iş talepleri-kaynakları teorisi kapsamında açıklanabilir. Kaynakların korunması teorisine göre insanlar sahip oldukları maddi veya manevi kaynakları korumak ve kaybetmemek için çaba sarfederler (Hobfoll, 1989: 513-516). Kaynakların kaybedilmesi çalışanda stres ve tükenmişliğe neden olabilirken kaynakların korunması olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir (Hobfoll, 2001: 341-347). Öte yandan iş talepleri-iş kaynakları modeline (JD-R) göre kaynak-iş talepleri dengesinin çalışanda motivasyon ve performansa önemli katkıları bulunmaktadır (Demerouti, 2014: 237; Tims vd., 2012: 174). Bu kapsamda iyimserlik, özyeterlilik, öz saygı, dayanıklılık gibi kaynaklar çalışanların işe angaje olmalarını destekleyebilmektedir (Bakker ve Demerouti, 2008: 214). Nitekim alan yazında elde edilen araştırma sonuçları pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olmayı anlamlı şekilde etkilediği yönündedir (Bakker vd., 2011; Paek vd. 2015; Karatepe ve Karadaş, 2015; Kang ve Kwon 2017; Gyu Park vd, 2017; Cheng vd., 2018; Wardani vd., 2020; Yeşilkuş vd., 2022). Çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri onların işe angaje olmalarını etkileyebilirken bu etkinin kuvvetlenmesi veya zayıflamasında bazı unsurlar rol oynayabilmektedir. Bu unsurlardan biri de çalışanların sahip oldukları duygusal emek düzeyleridir.

Duygusal emek örgütün talep ettiği şekilde çalışanların duygu durumlarını yönetmesi gerekliliğini ifade eder. Genel olarak duygusal emek, hizmet sektörü gibi doğrudan insan odaklı sektörlerde sıkça kullanılan bir durumdur. Duygusal emek kavramını ilk ele alan Hochschild (1983: 7) “gözlemlenebilir yüz ve beden gösterisi yaratmak için duyguların yönetilmesi” olarak tanımlamaktadır. Çalışan duygusal emek kapsamında, hissetmediği duyguları beden dili vasıtasıyla hissediyormuş gibi görünebilir, beklenen duyguları hissetmeye çabalayabilir veya

gerçekten hissederek beklenen duyguları karşıya yansıtabilir. Çalışanlar iş gereği duygu durumlarını şekillendirme ve yönetme yoluna gidebilmektedir. Duygusal emek kapsamında çalışanlar endişe, korku, öfke, heyecan, kibir gibi olumsuz; aşırı sevinç, mutluluk gibi olumlu duygularını işlerine, müşterilerine yansıtmadan hatta tam tersi duygular sergilemek suretiyle örgütsel rollerini yerine getirebilmektedir. Özellikle insanlarla etkileşimin yoğun olduğu sektörlerde duygusal emek sıkça başvurulan bir eylem olmaktadır. Çalışanlar tarafından sıkça kullanılan duygusal emeğin önemli örgütsel ve bireysel sonuçları bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda duygusal emeğin tükenmişlik (Sandıkçı ve Düşükcan, 2023) gibi olumsuz; iş tatmini (Şeker ve Aslan, 2023), örgütsel özdeşleşme (Töre ve Erel, 2020), prososyal motivasyon (Kesen ve Akyüz, 2016), işe angaje olma (Tamuca vd., 2024; Seo vd., 2023; Olivera vd., 2023) gibi olumlu kavramlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışanın duygusal emek sergilemesini etkileyebilen unsurlardan biri de çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleridir. Bu ilişki kaynakların korunma teorisi ve iş talepleri-kaynakları teorisi kapsamında açıklanabilir. Örgütsel beklentiler gereği ortaya çıkan duygusal emeğin (iş talebi) pozitif psikolojik sermaye gibi kişisel kaynak (iş kaynakları) unsuru tarafından karşılanabileceği düşünülmektedir. Alan yazına bakıldığında pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek ile ilişkili olduğu yönünde çalışmalara rastlanmaktadır (Hong vd., 2022; Noreen vd., 2021; Kan Sonmez, 2021; Rosco vd., 2021; Zhao ve You 2021, Yin vd., 2018, Jang ve Choi, 2018; Hur vd., 2016; Wang ve Lian, 2015). Sonuç olarak duygusal emek pozitif psikolojik sermaye gibi unsurlardan etkilenebildiği gibi bazı olumlu ve olumsuz durumların ortaya çıkmasında da rol oynayabilmektedir. Bu kapsamda duygusal emeğin, pozitif psikolojik sermaye ile işe angaje olma arasındaki oluşabilecek etkilere katkı sağlayabileceği söylenebilir.

Mevcut literatür ve teoriler ışığında araştırmanın temel amacı, pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracı rolünü tespit etmektir. Bu amaç çerçevesinde tıbbi satış mümessillerinin “pozitif psikolojik sermayeleri işe angaje olma düzeylerini etkilemekte midir?”, “pozitif psikolojik sermayeleri duygusal emek düzeylerini etkilemekte midir?”, “duygusal emek düzeyleri işe angaje olma düzeylerini etkilemekte midir?”, “pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracı rolü var mıdır?” sorunsallarına yanıt aranacaktır. Bu kapsamda araştırmanın evrenini, insanlarla yoğun etkileşim içinde olan, hedef kitleyi etkileme ve örgütsel hedeflere ulaşmada pek çok bireysel çabaya gereksinim duyan tıbbi satış mümessilleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin araştırıldığı çalışmalara rastlanmakla birlikte değişkenler arasındaki etkide aracılık etkisinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca değişkenlerin incelenmesinde tıbbi satış mümessilleri ele alınmıştır. Bu yönüyle elde edilen araştırma sonuçlarının farklı evren-örneklemeler üzerinde yapılan çalışma sonuçlarıyla karşılaştırma imkânı sağlayacağı, daha sonra yapılacak çalışmalara ise ışık tutacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Pozitif Psikolojik Sermaye

İnsan kaynağı (işgücü), örgütlerin sahip olduğu en önemli kaynaklardan biridir. Bu kaynaktan verimli ve etkili bir şekilde yararlanılması örgütler için hayati bir konu olmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışanın olumlu ve olumsuz duygu, düşünce ve davranışlarının neden ve sonuçlarının incelenmesi önemlidir. Olumlu davranış çerçevesinde ele alınan kavramlardan biri “pozitif psikolojik sermaye” kavramıdır. Pozitif psikolojik sermaye kavramının temelleri, pozitif psikoloji (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000) ve pozitif örgütsel davranış (Wright, 2003; Cameron vd. 2003) düşüncelerine dayanmaktadır. Pozitif psikoloji, insanın mutluluğu ve refahını inceleyen ve buna katkı sağlamayı amaç edinen bir yaklaşımdır (Csikszentmihalyi, 2009: 203). Pozitif örgütsel davranış, çalışanların zayıf yönlerinden ziyade güçlü yönlerine ve psikolojik yeteneklerine odaklanarak çalışan performansının iyileştirilmesine katkı sağlayan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Luthans, 2002: 57; Lewis, 2011: 142).

Kısaca “PsyCap” olarak da anılan “pozitif psikolojik sermaye” kavramının ilk kez Luthans’ın başını çektiği araştırmacılar tarafından ele alındığı görülmektedir (Luthans ve Youssef, 2004; Luthans vd., 2004; Luthans vd., 2005; Luthans vd., 2006; Luthans vd., 2007). Luthans ve Youssef (2004) yapmış oldukları çalışmalarında, kurumsal başarı ve sürdürülebilir rekabet avantajı için insanı odak noktasına alan beşerî, sosyal ve pozitif psikolojik sermayenin öneminin giderek arttığından bahsetmektedir. Bahse konu sermayelerin odaklandığı hususların kısaca açıklanmasında fayda görülmektedir. Geleneksel ekonomik sermaye “neye sahipsiniz?”

sorusuyla örgütün elindeki varlıklara odaklanırken, beşerî sermaye “ne biliyorsunuz?” sorusuyla çalışanların sahip olduğu eğitim, yetenek vb. gibi değerlerle ilgilenmekte, sosyal sermaye “kimi tanıyorunuz?” sorusuyla örgütteki iletişim kanalları ve ilişkilere odaklanmakta ve pozitif psikolojik sermaye “kimsiniz?” sorusuyla çalışanın kendisini nasıl tanımladığıyla ilgilenmektedir (Luthans vd., 2004: 46). Psikolojik sermaye, bireyin zorlu görevlerin üstesinden gelmek için çaba göstermesi ve bu konuda kendine güvenmesi (yeterlilik); yaptığı ve yapacağı işlerde başaracağına dair daima olumlu düşünce içerisinde olması (iyimserlik); belirlenen hedeflere ulaşmak için azim ve kararlılık göstermesi ve gerektiğinde hedefe giden yolları yeniden şekillendirmesi (umut); problem ve sıkıntılarla karşılaştığında vazgeçmemesi, başarmak için durmadan devam etmesi ve hatta beklenenden daha iyisini yapması (dayanıklılık) durumunu ifade eden bir kavramdır (Luthans vd., 2015: 2). Tanımda da görüldüğü üzere pozitif psikolojik sermaye özyeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık şeklinde dört faktörden oluşmaktadır (Luthans ve Youssef, 2004: 152; Luthans vd., 2004: 47). Özyeterlilik kavramının Bandura’nın (1997) sosyal öğrenme teorisiyle temellendirilen, pozitif psikolojik sermaye kapasitesi olarak performansa olumlu yönde etkisi kanıtlanan bir kavram olduğu görülmektedir (Luthans vd., 2004: 47; Luthans, 2010: 234). Stajkovic ve Luthans (1998: 66) öz yeterliliği, bireyin bir görevi başarıyla gerçekleştirmek için gerekli olan motivasyonu ve yeteneklerine dair inancı şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir pozitif psikolojik sermaye boyutu olan umut; bireyin hedeflere ulaşmadaki kararlılığı ve bu hedeflere ulaşmanın yollarını aramadaki çabasına dayanan bilişsel bir süreçtir (Synder vd., 1991: 571). İyimserlik boyutu, geçmişte, şu anda ya da gelecekte iyi şeylerin olduğu veya olacağına dair olumlu bir değerlendirme ya da beklentiye ifade eden bir pozitif psikolojik sermaye boyutudur (Nambudiri vd., 2019: 770; Luthans, 2007a: 87). Son boyut olan dayanıklılık ise bireyin başarısızlıklar, sıkıntılar, belirsizlikler ve artan sorumlulukların getirdiği bunaltıcı durumların ardından toparlanma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Luthans vd., 2004: 47; Luthans ve Youssef, 2004: 154). Hedefine ulaşmada yeterli araç ve imkana sahip umutlu bireylerin olumsuzluklarla karşılaştıklarında motivasyon ve yetenekleri sayesinde durumun üstesinden gelmede daha dayanıklı olması beklenmektedir. Kendine güvenen bu kişiler umutları, iyimserliklerini ve dayanıklılıklarını görev ve sorumluluklarına yansıtmakta güçlük çekmeyecekleri düşünülmektedir (Luthans, 2002: 61; Luthans vd., 2007a: 19). Ayrıca pozitif psikolojik sermaye, örgütlerde görülmesi arzu edilmeyen olumsuz çalışan davranışlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır (Avey vd., 2007: 122).

2.2. İşe Angaje Olma

İşe angaje olma kavramı, pozitif örgütsel davranış ile ilintili olan, İngilizce job/work /employee engagement şeklinde kullanılan (Özkalp ve Meydan, 2015: 5), Türkçe alan yazında işle bütünleşme (Gündüz vd., 2013), işe adanma (Kanten, 2012), işe tutkunluk (Polat Dede vd., 2014), çalışmaya tutkunluk (Turgut, 2013), işe gönülden adanma (Yolcu ve Çakmak, 2017), işe cezbolma (Özer vd., 2015) ve işe angaje olma (Kodaş, 2018) gibi kullanımları olan bir kavramdır. İşe angaje olma, çalışanların örgütsel rollerini yerine getirirken fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak kendini işine vermeleri olarak tanımlanmaktadır (Kahn, 1990: 694). İşe angaje olma tükenmişliğin tam tersi bir durumu ifade eder. Nitekim tükenmişliğin seviyesi arttıkça işe angaje olma durumunda zayıflama başlar, olumlu duygular yerini olumsuz duygulara bırakır. Dinçlik tükenmişliğe, adanmışlık sinizme ve etkililik etkisizliğe dönüşür (Maslach ve Leiter, 1997: 24). Schaufeli vd. (2002: 74) ise bu görüşe eleştiri getirmiş ve işe angaje olmanın, tükenmişliğin tam tersi bir durum olmadığı bu iki kavramın farklı araçlarla ölçülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. İşe angaje olma, dinçlik, adanmışlık ve özümseme ile karakterize olan işe dair olumlu, tatmin edici ve belirli bir zaman, olay veya kişiye bağlı olmaktan ziyade daha kalıcı bir düşünce yapısını ifade eden bir kavramdır (Schaufeli vd., 2002: 74; Schaufeli ve Salanova, 2007: 180). İşe angaje olma kavramı, tanımlarda öne çıkan dinçlik, adanmışlık ve özümseme boyutlarından oluşmaktadır. Dinçlik, bireyin işini yaptığı sırada gerek fiziksel gerekse duygusal olarak kendini enerjik hissetmesi, işi için zaman ve çaba harcamaya istekli olması ve herhangi bir zorluk çıktığında yılmadan devam etmesi anlamına gelmektedir. Adanmışlık, çalışanın işine değer vermesi, işinin kendisi için bir övünç kaynağı olduğuna inanması, yaptığı iş ile kendini kanıtlamaya ve meydan okumaya çalışması durumunu ifade eder. Özümseme, çalışanın işine kendini kaptırması, çalışırken zamanın nasıl geçtiğini anlamaması, mesai saati bitse bile çalışanın işini bırakmakta zorlanması durumuyla karakterize olan işe angaje olma boyutudur (Schaufeli vd., 2002: 74; González-Romá vd., 2006: 166; Bakker vd., 2011: 5).

İşe angaje olmanın çalışanlar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. İşe angaje olan çalışanlar yapmış oldukları işle özdeşleşmekte, iş yaparak motive olmakta, sahip olduğu beceri ve yetenekleri kullanmada istekli olmakta, diğer kişilere nazaran daha fazla çaba gösterme eğiliminde olmakta ve başarı duygusu yaşamaktadır

(Rothmann ve Jordaan, 2006: 87). Çalışanların işine odaklanarak, işini severek gerçekleştirdikleri faaliyetler, örgütsel amaçlara ulaşmayı da desteklemektedir (Ulukapı vd., 2014: 70). İşe angaje olan çalışanların yeniliklere açık, insan ilişkilerinde daha aktif ve yardımsever, iş doyumunu ve gerek görev gerekse bağlamsal performansı yüksek olan kişiler olduğu görülmektedir (Gorgievski vd, 2010: 85; Bakker ve Leither, 2010: 5).

2.3. Duygusal Emek

Örgütlerde duyguları yönetmenin yollarını araştıran çeşitli çalışmalarda duygusal emek kavramının konu edildiği görülmektedir. Duygusal emeğin, hizmet endüstrisinde çalışanlar, polisler, sağlık hizmeti çalışanları, akademisyenler, öğretmenler, otel çalışanları gibi farklı mesleki alanlarda ele alındığı görülmektedir (Kruml ve Geddes, 2000; Naring vd., 2006; Chu ve Murrmann, 2006; Erickson ve Grove, 2008; Judge vd., 2009; Adams ve Buck, 2010; Dhanpat, 2016). Kavram ilk olarak Hochschild (1983) tarafından kaleme alınan "The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling" adlı eserde ortaya konulmuştur. Hochschild'e (1983: 7) göre duygusal emek, "gözlemlenebilir yüz ve beden gösterisi yaratmak için duyguların yönetilmesi" olarak tanımlanmakta ve duygusal emeğin ücret karşılığında satılabildiği ve değişim değeri olduğu ileri sürülmektedir. Ashforth ve Humphrey (1993: 88)'e göre duygusal emek, yüzeysel-derin rol yapma veya gerçek duyguların aktarılması yoluyla gerçekleşen, hizmet satımı esnasında örgütlerin çalışanlarından beklediği duyguların sergilenmesi durumudur. Morris ve Feldman (1996: 987)'a göre ise "kişilerarası işlemler sırasında onaylanmış duyguları ifade etme eylemi" olarak tanımlanmaktadır. Tanımlardan anlaşıldığı üzere duygusal emek, çalışanların kişilerarası ilişkilerde kişisel veya örgütsel hedefler gereği istenen davranışları sergilemek için duygularını yönetmesi ve şekillendirmesidir.

Kavram üzerine yapılan çalışmalarda çeşitli duygusal emek boyutlarına rastlanmaktadır. Hochschild (1983) duygusal emeği "yüzeysel davranış" ve "derin davranış" olarak iki boyutta ele alırken Ashforth ve Humphrey (1993) belirlenen bu iki boyuta ek olarak "samimi duygular" şeklinde üçüncü bir boyut daha eklemiştir. Morris ve Feldman (1996: 986), duygusal emeği dört boyutta ele almıştır. Bunlar; "duygusal gösterim sıklığı", "davranış kurallarına uyum", "sergilenen duyguların çeşitliliği" ve örgüt tarafından talep edilen ancak gerçekte hissedilmeyen duyguların neden olduğu "duygusal uyumsuzluk" boyutlarıdır. Grandey (2000) ise daha önce duygusal emek üzerine ileri sürülen boyutlara ek olarak "duygu düzenleme" boyutunu ekleyerek yeni bir model ortaya koymuştur. Diefendorf vd. (2005: 339) tarafından geliştirilen duygusal emek ölçeği ise "yüzeysel rol", "derin rol" ve "doğal duygular" şeklinde üç boyuttan oluşmaktadır. "Yüzeysel rol", çalışanların jest, mimik ve ses tonu gibi faktörleri kontrol ederek gerçekte hissetmese de kendinden beklenen duyguları yansıtmaya çalışma çabasıdır. (Ashforth ve Humphrey, 1993: 92; Grandey, 2003: 87; Montgomery vd., 2006: 39). "Derin rol" boyutunda çalışan, kendisinden beklenen duyguları gerçekten hissetmeye çaba göstermesi ve kendi hissettiği duyguları bu yönde şekillendirmesi söz konusudur (Ashforth ve Humphrey, 1993: 93; Morris ve Feldman, 1996: 989). "Doğal duygular" boyutu çalışanın kendi duyguları ile kendisinden beklenen duygular arasında farkın bulunmadığı ve çalışanın daha samimi ve doğal olduğu durumu ifade etmektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993: 94). Çalışan duygusal emek kapsamında, hissetmediği duyguları beden dili vasıtasıyla hissediyormuş gibi görünebilir, beklenen duyguları hissetmeye çabalayabilir veya gerçekten hissederek beklenen duyguları karşıya yansıtabilir.

Alan yazında duygusal emek ölçeklerinin boyut sayısı ve boyut isimlerinin farklılaştığı görülmektedir. Bu çalışmada ulusal hizmet sektörü çalışma şartları göz önünde bulundurularak Pala ve Sürgevil (2016) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekte 3 boyut bulunmaktadır. Bunlardan ilk boyut; bireyin çalıştığı örgütte hissettiği duygularını, kendi duygularını değiştirmeden beden dili (jest, mimik) ile sergilediği "yüzeysel davranış" boyutudur. Diğer boyut; bireyin gerçek duygularını bastırması anlamına gelen "duyguların bastırılması" boyutudur. Son boyut; örgütün istediği duyguların bireyin içsel olarak değiştirmeye çalıştığı "derin davranış" boyutudur.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Luthans vd. (2004: 45) pozitif psikolojik sermayenin çalışanlar ve örgütler açısından önemine vurgu yapmış ve kişisel eksikliklerden ziyade güçlü yönleri odaklanılmasının çalışanı umut, güven, iyimserlik ve dayanıklılık açısından güçlendireceğini bunun da bireysel ve kurumsal performansı artıracaklarını ileri sürmüşlerdir. Salanova vd. (2010: 53) pozitif psikolojik durumların olumlu tutum ve davranışların sergilenmesine önemli katkılar sağlayabileceğinden bahsetmektedir. İş talepleri-kaynakları modeli (JD-R) ve kaynakların korunması teorisi, pozitif psikolojik sermaye ile işe angaje olma arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılabilir. Kaynakların korunması

teorisine göre insanlar sahip oldukları kaynakları korumak, sürdürmek ve kaybetmemek için çaba sarfederler (Hobfoll, 1989: 513). Kaynaklardan kasıt, bireyin değer verdiği nesneler, kişisel özellikler, koşullar, güç, özsaygı, sahip olunan iş, sosyo-ekonomik durum vb. gibi maddi veya manevi değerlerdir (Hobfoll, 1989: 516). Bireyler sahip oldukları kaynakları kaybetme tehlikesiyle karşılaştığında, gerçekten sahip olduğu kaynakları kaybettiğinde veya sahip olduğu kaynakları harcamasının karşılığında yeterli kaynağı elde edememesi durumunda bireylerde stres ortaya çıkmakta (Hobfoll, 2001: 341) ve bu durumda tükenmişlik yaşanmaktadır (Hobfoll, 2001: 347). Kaynak elde etmek, kaynakları korumak ve kayıpları telafi etmek için bireyin kaynak yatırımı yapması gerekmektedir. Sonuç olarak bireyler sahip oldukları kaynak arttıkça daha az stres ve kaybetme korkusu yaşamakta ve elindeki kaynakları daha iyi yönetme becerisine sahip olmaktadır (Hobfoll, 2001: 349). Hobfoll (2001: 349) sahip olunan kaynakların birbirini desteklediği ve birbirinin yerini alabildiği, bireyin bir konuda zorluk çektiğinde diğer kaynaklar yoluyla bu zorluğu aşabileceğini ileri sürmüş ve bu duruma “kaynak karavanları” adını vermiştir. Sahip olunan kaynakların miktarının artması, olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu durum iş talepleri- iş kaynakları modeli (JD-R) ile ilişkilidir. İş talepleri- iş kaynakları modelini (JD-R) oluşturan iş talepleri, iş için gerekli olan fiziksel ve psikolojik çaba ve beceri gerektiren yönleri ifade etmektedir. Modelin diğer unsuru olan iş kaynakları ise iş taleplerini azaltan ve kişisel gelişimi destekleyen işle ilgili özellikler olarak tanımlanmaktadır. Bu modele göre iş kaynaklarının iş taleplerini karşılayamaması durumunda stresin ortaya çıkacağı, iş talebi- iş kaynakları arasındaki bir dengenin ise çalışanların motivasyon ve performansını artıracağı varsayılmaktadır (Demerouti, 2014: 237; Tims vd., 2012: 174). İşe angaje olan çalışanların sahip olduğu iyimserlik, özyeterlilik, öz saygı, dayanıklılık gibi kaynaklar onların işlerini başarılı bir şekilde yürütmelerini, çevresindekileri etkilemelerini ve kariyer açısından olumlu sonuçlar elde etmelerini sağlayabilmektedir (Bakker ve Demerouti, 2008: 214). Sonuç olarak pozitif psikolojik sermayenin çalışanın işe angaje olmasına önemli katkıları olacağı öngörülmektedir.

Değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırma sonuçlarına bakıldığında pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olmayı anlamlı şekilde etkilediği görülmektedir (Bakker vd., 2011; Paek vd. 2015; Karatepe ve Karadaş, 2015; Kang ve Kwon 2017; Gyu Park vd, 2017; Cheng vd., 2018; Yılmaz ve Ulukapı Yılmaz, 2018; Wardani vd., 2020; Yeşilkuş vd., 2022). Teorik temel ve alan yazında yapılmış araştırma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda araştırmanın H_1 hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir;

H_1 : Pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerinde etkisi vardır.

Pozitif psikolojik sermaye, bireyin verilen hedeflere ulaşmada kendine güvenmesi, başaracağına dair olumlu düşünce içinde olması, hedeflere ulaşma amacıyla azim ve kararlılık göstermede istekli olması ve tüm zorlukları üstlenebilecek dayanıklılığa sahip olması ile karakterize edilen olumlu bir psikolojik durumdur (Luthans vd., 2015: 2). Duygusal emek ise yüzeysel, derin rol yapma veya gerçek duyguların sergilenmesi yoluyla gerçekleşen bireyin örgütsel hedefler gereği istenen davranışları sergilemek için duygularını yönetmesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Hochschild, 1983: 7; Ashforth ve Humphrey, 1993: 88; Morris ve Feldman, 1996: 987).

“Kaynakların korunması teorisi” ne göre insanlar sahip oldukları kaynakları korumak, sürdürmek ve kaybetmemek için çaba gösterirler (Hobfoll, 1989: 513). “İş talepleri-kaynakları teorisi” ne göre iş için gerekli olan fiziksel ve psikolojik çabayı ifade eden iş talepleri ile iş taleplerini azaltan ve kişisel gelişimi destekleyen işle ilgili özellikler olarak tanımlanan iş kaynaklarının birbirini dengelemesi gerekmektedir. Teoriye göre iş talepleri ve iş kaynakları arasındaki dengenin varlığı motivasyon ve performansın artmasını sağlarken; dengesizliğin stres ve olumsuz sonuçlara neden olacağı ileri sürülmektedir (Demerouti, 2014: 237; Tims vd., 2012: 174).

Pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek arasındaki ilişki “kaynakların korunma teorisi” ve “iş talepleri-kaynakları teorisi” kapsamında ele alındığında; örgütsel beklentiler gereği ortaya çıkan duygusal emeğin (iş talebi) pozitif psikolojik sermaye gibi kişisel kaynak (iş kaynakları) unsuru tarafından karşılanabileceği düşünülmektedir. Tabi burada değinilmesi gereken husus; konunun duygusal emeğin “yüzeysel rol”, “derin rol” ve “doğal duygular” boyutları açısından ele alınmasıdır. Zira birey “derin rol” ve “doğal duygular” için daha az kaynak harcarken “yüzeysel rol” durumunda daha fazla kaynak harcaması söz konusudur. Teorilere göre birey iş taleplerini karşılamak için iş kaynaklarını kullanmakta, bunu yaparken de kaynaklarını koruma ve artırma çabası içine girmektedir. Bu noktada pozitif psikolojik sermayenin olumlu etkisi devreye girmektedir.

Alan yazında pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emeğin ilişkilendirildiği çalışmalara rastlanmaktadır. Çalışanların duygusal emek kullanımları ve işyerlerinde olumlu sonuçların ortaya çıkmasında psikolojik sermayenin önemli etkileri olduğu görülmektedir (Kan Sonmez, 2021; Hong vd., 2022). Noreen vd. (2021) tarafından doktorlar üzerinde yapılan araştırmada, psikolojik sermayenin duygusal emek ile iş tatmini ve duygusal tükenmişlik arasındaki ilişkilerde düzenleyici rolünün olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada, psikolojik sermayenin duygusal emek ile üretkenlik karşıtı davranışlar arasındaki ilişkide aracılık rolünün olduğu görülmüştür (Wang ve Lian, 2015). Rosco vd. (2021) tarafından yapılan araştırmada, psikolojik sermayenin öğretmenlerin üretkenliğini, bağlılığını ve performansını etkilediği ve ayrıca psikolojik sermaye duygusal emek ve stres endeksi arasında ilişkilerin olduğu saptanmıştır. Ayrıca alan yazında pozitif psikolojik sermayenin DE üzerindeki etkisini ortaya koyan çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır (Zhao ve You 2021, Yin vd., 2018, Jang ve Choi, 2018; Hur vd., 2016). Bu bilgiler ışığında araştırmamızın H₂ hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur;

H₂: Pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek üzerinde etkisi vardır.

Duygusal emeğin, (hizmet endüstrisinde çalışanlar, polisler, sağlık hizmeti çalışanları, akademisyenler, öğretmenler, otel çalışanları) farklı mesleki alanlarda ele alındığı görülmektedir. (Kruml ve Geddes, 2000; Naring vd., 2006; Chu ve Murrmann, 2006; Erickson ve Grove, 2008; Judge vd., 2009; Adams ve Buck, 2010; Dhanpat, 2016). İşe angaje olma, tükenmişliğin tam tersine karşılık gelen, dinçlik, adanmışlık ve özümseme ile karakterize olan çalışanın örgütsel rollerini yerine getirirken fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak kendini işine vermesi anlamına gelen bir kavramdır (Kahn, 1990: 694; Maslach ve Leiter, 1997: 24 Schaufeli vd., 2002: 74; Schaufeli ve Salanova, 2007: 180). Her iki kavramın da hizmet sektörü çalışanlarının ortaya koyduğu performans ve hizmet kalitesi açısından önemli katkıların olduğu düşünülmektedir. Kavramlar arasındaki ilişkiler “kaynakların korunması teorisi” ve “iş talepleri-kaynakları teorisi” bağlamında ele alınabilir.

İşe angaje olan çalışanlar yapmış oldukları işle özdeşleşen, iş yaparak motive olan, sahip olduğu beceri ve yetenekleri kullanmada istekli olan, diğer kişilere nazaran daha fazla çaba gösterme eğiliminde olan (Rothmann ve Jordaan, 2006: 87), yeniliklere açık, insan ilişkilerinde daha aktif ve yardımsever, iş doyumunu ve görev ve bağlamsal performansı yüksek olan kişiler olduğu (Gorgievski vd, 2010: 85; Bakker ve Leither, 2010: 5) görülmektedir. “Kaynakların korunması teorisi”ne göre çalışanlar kaynaklarını koruma ve arttırma eğilimi göstermektedir. Öte yandan çalışanlar iş taleplerini sahip olduğu kaynaklar ile karşılamaya çalışır. İşe angaje olan çalışanın iş taleplerini karşılamada diğerlerine göre daha başarılı olması beklenir. Duygusal emek açısından konuya bakıldığında, çalışanın yüzeysel rol sergilemesi duygusal uyumsuzluğa, daha fazla duygusal kaynak tüketimi ve daha fazla iş talebine neden olmakta bu da işe angaje olmayı olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan çalışanın “derin rol” ve “doğal duygular” sergilemesi ise duygusal kaynaklarını beslemekte, iş talebini azaltmakta ve işe angaje olma düzeyine olumlu katkılar sağlayabilmektedir (Xanthopoulou vd., 2013: 74). Dolayısıyla duygusal emeğin işe angaje olma üzerinde önemli etkileri olacağı düşünülmektedir. Nitekim alan yazında duygusal emeğin işe angaje olma üzerindeki etkisini ortaya koyan çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır (Yoo, 2016; Yoo ve Jeong, 2017; Han vd., 2018; Gürlek ve Akbaş Tuna, 2020; Du ve Wang, 2021; Yao vd., 2021; Aslan ve Güler, 2022; Seo vd., 2023; Olivera vd., 2023; Tamuca vd., 2024). Bu bilgiler ışığında araştırmamızın H₃ hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur;

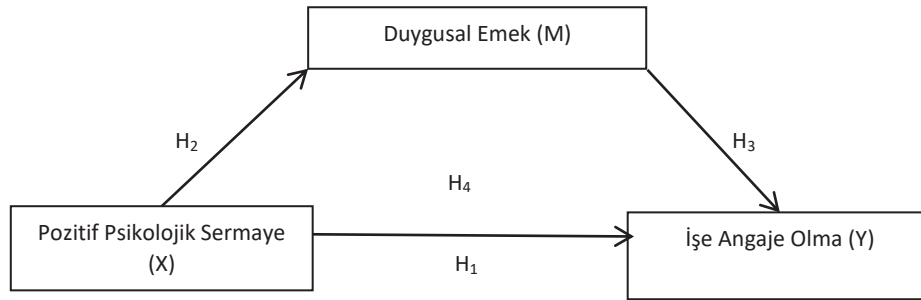
H₃: Duygusal emeğin işe angaje olma üzerinde etkisi vardır.

Bireyin zayıflıklarından ziyade güçlü yönlerine vurgu yapan pozitif psikolojik sermaye, bireyin umut, güven, iyimserlik ve dayanıklılık açısından güçlenmesini sağlamakta (Luthans vd., 2004: 45), bireysel ve örgütsel olumlu sonuçların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Salanova vd., 2010: 53). İşe angaje olma pozitif örgütsel davranış ile ilişkili olup çalışanın kendini işine adanması (Kahn, 1990: 694) anlamına gelmekte ve örgütlerde arzu edilen bir durum olmaktadır. Dolayısıyla pozitif psikolojik sermayenin işe angaje üzerinde anlamlı etkilerinin olması beklenen bir durumdur ve yapılan çalışma bulguları da bu yöndedir (Bakker vd., 2011; Paek vd. 2015; Karatepe ve Karadaş, 2015; Kang ve Kwon 2017; Gyu Park vd, 2017; Cheng vd., 2018; Wardani vd., 2020; Yeşilkuş vd., 2022). Bunun yanında bireyin örgütsel hedefler gereği istenen davranışları sergilemek için duygularını yönetmesi (Hochschild, 1983: 7; Ashforth ve Humphrey, 1993: 88; Morris ve Feldman, 1996: 987) olarak tanımlanan duygusal emek de örgütlerde arzu edilen durumlardan biridir. Pozitif psikolojik sermaye, örgütlerde sergilenmesi istenen duygusal emeğin ortaya çıkmasını güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yapılan

çalışmalar bu durumu destekler mahiyettedir (Zhao ve You 2021, Yin vd., 2018, Jang ve Choi, 2018; Hur vd., 2016). Öte yandan duygusal emeğin işe angaje olma üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir (Yoo, 2016; Yoo ve Jeong, 2017; Han vd., 2018; Gürlek ve Akbaş Tuna, 2020; Du ve Wang, 2021; Yao vd., 2021; Aslan ve Güler, 2022; Seo vd., 2023; Olivera vd., 2023; Tamuca vd., 2024). Alan yazında değişkenler arasındaki ilişkide duygusal emeğin aracı rolünü inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Pozitif psikolojik sermayenin çalışanların işe angaje olma düzeylerini etkilemesi beklenen bir durumdur. Çalışanın ortaya koyduğu duygusal emeği de bu etkiyi artırabileceği gibi azaltması da söz konusu olabilecektir. Bu bilgiler ışığında araştırmanın H_4 hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur;

H_4 : Pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracılık rolü vardır.

Kavramsal çerçeveden yola çıkarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Türkiye’de ilaç tanıtım ve pazarlama sektöründe görev yapan tıbbi satış mümessilleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evrenin seçiminde, tıbbi satış mümessillerinin insanlarla yoğun etkileşim içinde olması, mümessillerin hedef kitleyi etkileme ve örgütsel hedeflere ulaşmada pek çok bireysel çabaya gereksinim duyması gibi nedenler etkili olmuştur. Mümessil Dayanışma Derneği (MÜDAD) ile yapılan görüşme sonucunda Türkiye’de görev yapan 25000 tıbbi satış mümessilinin olduğu bilgisi verilmiştir (MÜDAD, 2024). Bu doğrultuda örneklem belirlemek için $(n=Nt^2pq/a^2(N-1)+t^2pq)$ formül kullanılmış ve 285 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir (Saruhan ve Özdemirci, 2005: 119). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 23.01.2024 tarih 02-2024/10 sayılı kararınca etik kurul izni ile veri toplama süreci başlatılmıştır. Araştırma verileri, kolayda örnekleme tekniğine göre (Gürbüz ve Şahin, 2018: 132) hem yüz yüze hem de Google form aracılığıyla online olarak 26.01.2024-01.08.2024 tarihleri arasında araştırmaya katılım konusunda gönüllü olan 301 kişiden elde edilmiştir.

Elde edilen verilere göre ankete katılan kişilerin %27,6’sının (83 kişi) kadın ve %72,4’ünün (218 kişi) erkeklerden oluştuğu, %65,1’inin (196 kişi) evli ve %34,9’unun (105 kişi) bekar olduğu, katılımcıların büyük oranda %52,2 (157 kişi) lisans mezunu ve %44,9 (135 kişi) ön lisans mezunu oldukları, ağırlıklı olarak %39,5 (119 kişi) 36-45 yaş ve %35,5 (107 kişi) 26-35 yaş aralığında oldukları, katılımcıların çoğunun çalıştıkları kurumda %38,2 (115 kişi) 11 yıl ve üstü süredir çalıştığı, %37,2’sinin (112 kişi) 6-10 yıl arası süredir çalıştığı görülmüştür.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerini toplamada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde demografik bilgileri içeren 5 soru (cinsiyet, kurumda çalışma süresi, yaş, medeni durum, eğitim durumu) bulunmaktadır. Anket formunun geri kalan bölümlerinde aşağıdaki ölçekler yer almaktadır;

Psikolojik Sermaye Ölçeği: Formun ikinci bölümünde katılımcıların pozitif psikolojik sermaye düzeylerini tespit etmek amacıyla Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen, Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan “Psikolojik Sermaye Ölçeği” yer almaktadır. Ölçek 24 ifade ve “öz yeterlilik” (6 ifade) “iyimserlik” (6 ifade), “umut” (6 ifade), “psikolojik dayanıklılık” (6 ifade) olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır. Çetin ve Basım (2012: 130) tarafından yapılan çalışmada verilere uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonrasında 1. 8. ve 11. ifadeler ölçekten çıkartılarak 21 ifade ve dört faktör şeklinde yapının geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlandığı tespit edilmiştir. Mevcut çalışmada da ölçek 21 ifade üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçekte “Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum”, “İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde (1- Kesinlikle Katılmıyorum ... 5- Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Çetin ve Basım (2012) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir.

İşe Angaje Olma Ölçeği: Formun üçüncü bölümünde katılımcıların işe angaje olma düzeylerini tespit etmek amacıyla Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen, Özkalp ve Meydan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan “İşe Adanmışlık Ölçeği” yer almaktadır. Ölçek 9 ifade ve dinçlik (3 ifade), adanma (3 ifade), yoğunlaşma (3 ifade) olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Schaufeli ve Bakker (2003) ve Özkalp ve Meydan (2015) ölçeği her ne kadar 3 boyut olarak ele alsalar da “dinçlik” ve “adanmışlık” boyutlarının kavramsal olarak çakıştığını ve ölçeğin tek boyut olarak da ele alınabileceğini belirtmişlerdir. Mevcut çalışmada ölçek tek boyut üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçekte “İşimi yaparken kendimi çok enerjik hissedirim”, “İşim bana ilham veriyor” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde (1- Kesinlikle Katılmıyorum ... 5- Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Özkalp ve Meydan (2015) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0,83 olarak tespit edilmiştir.

Duygusal Emek Ölçeği: Formun son bölümünde katılımcıların duygusal emek düzeylerini tespit etmek amacıyla Pala ve Sürgevil (2016) tarafından geliştirilen “Duygusal Emek Ölçeği” yer almaktadır. Ölçek 12 ifade ve “yüzeysel davranış” (6 ifade), “duyguların bastırılması” (4 ifade), “derin davranış” (2 ifade) olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte “Kendimi, sahnedeki bir oyuncuymuşum gibi hissediyorum”, “Bana mutluluk veren şeylere odaklanmaya çalışırım” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde (1- Kesinlikle Katılmıyorum ... 5- Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Pala ve Sürgevil (2016) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları ilk boyut 0,778, ikinci boyut 0,684 ve üçüncü boyut 0,531 olarak tespit edilmiştir.

3.3. Araştırma Verilerinin Analizi

Elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS 25, SPSS Process makro eklentisi (Model 4) ve AMOS 24 programları kullanılmıştır. Bu kapsamda verilere frekans analizi, Cronbach α güvenilirlik analizi, DFA, Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırmanın hipotezleri ve aracılık etkisinin tespitinde Zhao vd. (2010) tarafından önerilen karar ağacı ve Hayes’in (2018) SPSS Process Macro (model 4) eklentisinden yararlanılmıştır. Ayrıca aracılık etkisi bootstrap güven aralığı değerlerine bakılarak yorumlanmıştır.

Analizlere geçmeden önce verilerin normallik sınamaları yapılarak çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Normallik sınaması sonucunda pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin çarpıklık (-0,478), basıklık (-0,141), işe angaje olma ölçeğinin çarpıklık (-0,271), basıklık (0,151) ve duygusal emek ölçeğinin çarpıklık (-0,361), basıklık (0,579) değerlerinin ± 1 arasında olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür (Hair vd., 2013).

4. BULGULAR

4.1. Faktör Analizi

Araştırma değişkenlerinin yapı geçerliğinin sınanması için Amos programı aracılığıyla verilere DFA uygulanmıştır. 21 ifade ve dört boyuttan oluşan pozitif psikolojik sermaye ölçeğine uygulanan DFA sonrasında ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Buna göre kurulan modelin CMIN/df(x2/df)=3,939; GFI=0,817; CFI=0,930; AGFI=0,769; NFI=0,908; RMSEA=0,116 olduğu saptanmıştır. Uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir değerlerde olduğu ancak RMSEA ve AGFI değerlerinin kabul edilebilir değerlerde olmadığı tespit edilmiştir. Farklı boyutlar altında çapraz yüklendiği tespit edilen 3 ifade (2. 7. 17.) ölçekten çıkartılmıştır. Ayrıca 9-14, 3-23, 4-15 ve 15-21 ifadelerin hata katsayıları arasında kovaryans oluşturulmuş ve analiz tekrarlanmıştır. İyileştirme sonucu ortaya çıkan uyum indeks değerlerine Tablo-1’de yer verilmiştir.

Araştırma değişkenlerinden işe angaje olma ölçeğine uygulanan DFA sonrasında ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. 9 ifade ve tek boyuttan oluşan işe angaje olma ölçeğine uygulanan DFA sonrasında ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Buna göre kurulan modelin CMIN/df(x2/df)=26,217; GFI=0,670; CFI=0,468; AGFI=0,450; NFI=0,462; RMSEA=0,290 olduğu saptanmıştır. Uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir değerlerde olmadığı tespit edilmiştir. Faktör yükü düşük olduğu tespit edilen 2 ifade (8. 9.) ölçekten çıkartılmıştır. Ayrıca 1-2, 1-3, 2-6 ve 5-6 ifadelerin hata katsayıları arasında kovaryans oluşturulmuş ve analiz tekrarlanmıştır. İyileştirme sonucu ortaya çıkan uyum indeks değerlerine Tablo-1’de yer verilmiştir.

Araştırma değişkenlerinden duygusal emek ölçeğine uygulanan DFA sonrasında ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. 12 ifade ve 3 boyuttan oluşan duygusal emek ölçeğine uygulanan DFA sonrasında ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Buna göre kurulan modelin CMIN/df(x2/df)=10,918; GFI=0,755; CFI=0,767; AGFI=0,625; NFI=0,751; RMSEA=0,182 olduğu saptanmıştır. Uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir değerlerde olmadığı tespit edilmiştir. Farklı boyutlar altında çapraz yüklendiği tespit edilen 3 ifade (6. 7. 9.) ölçekten çıkartılmıştır. Ayrıca 1-2, 1-4 ve 4-5 ifadelerin hata katsayıları arasında kovaryans oluşturulmuş ve analiz tekrarlanmıştır. İyileştirme sonucu ortaya çıkan uyum indeks değerlerine Tablo-1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere ait uyum iyiliği değerleri

	χ^2/df	RMSEA	CFI	GFI	AGFI	NFI
Pozitif Psikolojik Sermaye	2,639	0,074	0,968	0,897	0,858	0,950
İşe Angaje Olma	2,306	0,066	0,985	0,980	0,944	0,974
Duygusal Emek	2,185	0,63	0,979	0,967	0,929	0,963
Kabul Edilebilir Uyum	$3 \leq \chi^2/df \leq 5$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$	$,80 \leq CFI \leq ,90$	$\geq ,80$	$,80 \leq AGFI \leq ,95$	$\geq ,90$
Mükemmel Uyum	≤ 3	$\leq ,05$	$,90 \leq CFI \leq 1,00$	$\geq ,90$	$,95 \leq AGFI \leq 1,00$	$\geq ,95$

Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2015; Simon vd., 2010; Hooper vd. 2008; Dehon vd, 2005; Shevlin vd. 2000; Hu ve Bentler, 1999

Tablo 1’de DFA sonucu elde edilen bulgulardan görüldüğü üzere araştırmada kullanılan ölçeklerin uyum iyiliği değerleri mükemmel veya kabul edilebilir düzeydedir. Dolayısıyla DFA sonucuyla ölçeklerin yapı geçerliliğinin doğrulandığı görülmektedir.

4.2. Hipotez Testleri

Hipotez testlerine geçilmeden önce değişkenler arasındaki ilişkiler ve değişkenlerin Cronbach α güvenirlik değerleri incelenmiştir. Analizler sonucu elde edilen sonuçlara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, korelasyon testi ve cronbach α değerleri

Ölçekler	Ort	SS	α	1	2	3
Pozitif Psikolojik Sermaye (1)	4,26	0,38	0,811	1		
İşe Angaje Olma (2)	4,32	0,37	0,786	0,070	1	
Duygusal Emek (3)	3,98	0,43	0,755	-0,149**	0,177**	1

**p<0,01, *p<0,05 (two tailed).

Beşli likert tipi ölçeklerde katılımcıların ölçek ifadelerine vermiş olduğu cevapların ortalama puanlarına bakılarak “çok düşük”, “düşük”, “orta”, “yüksek” ve “çok yüksek” şeklinde düzeyleri tanımlanabilmektedir (Özdamar, 2003: 32). Tablo 2’de yer alan bulgulara göre katılımcıların pozitif psikolojik sermaye (ort=4,26) ve işe angaje olma (ort=4,32) düzeylerinin çok yüksek ve duygusal emek (ort=3,98) düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Pearson korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre pozitif psikolojik sermaye ile işe angaje olma arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı, pozitif psikolojik sermaye ile duygusal emek arasında düşük düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu, duygusal emek ile işe angaje olma arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin güvenirliği için Cronbach α değerleri incelenmiş ve Tablo 2’de görüldüğü üzere tüm ölçeklerin güvenirliğinin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.

Alan yazında aracılık etkisinin incelendiği çalışmalarda genel olarak Baron ve Kenny (1986) 'nin önerdiği “nedensel adımlar yaklaşımı” tercih edilmektedir. Fakat aracılığın tespitinde Baron ve Kenny'nin önerdiği yaklaşımın yeterli bir yöntem olmadığı bunun yerine bootstrap tekniğinin kullanılmasının daha güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacağı ileri sürülmektedir (Gürbüz ve Bayık, 2021: 2). Ayrıca Sobel testinin Tip I hatasına neden olabileceği, bunun yerine güven aralığına bakılmasının daha güçlü sonuçların elde edilmesine katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Hayes, 2018: 107; Zhao vd., 2010: 198). Dolayısıyla hipotezler ve aracılık etkisinin tespitinde Zhao vd. (2010) tarafından önerilen karar ağacı ve Hayes'in (2018) SPSS Process Macro (model 4) eklentisinden yararlanılmıştır. Bu eklentiye göre güven aralığının (BootLLCI- BootULCI) sıfırı (0) içermemesi etkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Zhao vd. (2010: 201) önerdiği karar ağacı yaklaşımına göre; aracı etki ve doğrudan etkinin anlamlı ve etki yönü aynı yönde olması durumunda tamamlayıcı aracılık, aracı etki ve doğrudan etkinin anlamlı ve etki yönlerinin zıt olması durumunda rekabetçi aracılık, aracı etkinin anlamlı ve doğrudan etkinin anlamsız olması durumunda yalnızca dolaylı aracılık, dolaylı etkinin anlamsız doğrudan etkinin anlamlı olması durumunda aracısız doğrudan etki, dolaylı ve doğrudan etkinin olmadığı durumda ise doğrudan etki olmayan aracılık şeklinde tanımlanmaktadır.

Araştırma kapsamında tıbbi satış mümessillerinin pozitif psikolojik sermayelerinin işe angaje olmalarına etkisi ve bu etkide duygusal emeğin aracı rolünün var olup olmadığının tespitine geçilmiştir. Bu kapsamda değişkenler arasındaki etkiler ve aracılığın test edilmesi sonucu elde edilen bulgulara ilgili tablolar üzerinde yer verilmiştir.

Tablo 3: Pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek üzerindeki etkisi

Değişkenler	Regresyon Katsayıları						Model Özeti	
Pozitif Psikolojik Sermaye (X)→ Duygusal Emek (M)	b -0,171	se 0,066	t -2,605	p 0,010	LLCI -0,301	ULCI -0,042	R ² 0,022	p 0,010

Tablo 3'te yer alan test bulgularından anlaşıldığı üzere pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek üzerinde negatif yönlü bir etkisi bulunmaktadır (b=-0,171). Elde edilen etkinin anlamlılık değerinin (p=0,010) anlamlı olduğu ve güven aralığı değerlerinin (LLCI: -0,301-ULCI: -0,042) sıfır (0) değerini içermediği tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermaye duygusal emeği %2,2 oranında etkilediği ve pozitif psikolojik sermayenin katsayısının -0,171 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla pozitif psikolojik sermaye düzeyindeki bir birimlik artış, duygusal emek düzeyinde 0,171'lik bir azalışa neden olduğu saptanmıştır. Buna göre araştırmanın H₂ hipotezi desteklenmiştir.

Pozitif psikolojik sermayenin ve duygusal emeğin birlikte işe angaje olma üzerindeki etkileri test edilmiş ve elde edilen bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emeğin işe angaje olma üzerindeki etkisi

Değişkenler	Regresyon Katsayıları						Model Özeti	
Pozitif Psikolojik Sermaye (X)→ İşe Angaje Olma (Y) (Direkt Etki)	b 0,096	se 0,056	t 1,711	p 0,088	LLCI -0,014	ULCI 0,207	R ² 0,041	p 0,002
Duygusal Emek (M) İşe Angaje Olma (Y)	0,163	0,049	3,339	0,001	0,067	0,259		

Tablo 4'te yer alan test bulgularından anlaşıldığı üzere pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emeğin işe angaje olma üzerindeki etkisinin birlikte ele alınması durumunda, pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinin anlamsız (0,088) olduğu ve güven aralığının (LLCI: -0,014-ULCI: 0,207) sıfır (0) değerini içerdiği tespit edilmiştir. Duygusal emeğin işe angaje olma üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü (b=0,163, p=0,001) etkisinin olduğu ve güven aralığının (LLCI: 0,067-ULCI: 0,259) sıfır (0) değerini içermediği tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emeğin işe angaje olma üzerindeki değişiminin anlamlı şekilde (p=0,002) ve değişimi % 4,1 oranda açıkladığı görülmüştür. Buna göre araştırmanın H₃ hipotezi desteklenmiştir.

Aracı değişken duygusal emek (M) modele dahil edilmeden pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisi test edilmiş ve elde edilen bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: Pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisi

Değişkenler	Regresyon Katsayıları						Model Özeti	
Pozitif Psikolojik Sermaye (X) → İşe Angaje Olma (Y) (Toplam Etki)	b	se	t	p	LLCI	ULCI	R ²	p
	0,068	0,057	1,207	0,228	-0,043	0,179	0,005	0,228

Tablo 5'te yer alan test bulgularından anlaşıldığı üzere pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ($p=0,228$) ve güven aralığının (LLCI: -0,043-ULCI: 0,179) sıfır (0) değerini içerdiği tespit edilmiştir. Buna göre araştırmanın H_1 hipotezi desteklenmemiştir.

Son olarak pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracılık etkisi test edilmiştir. Bu kapsamda SPSS Process Macro eklentisi vasıtasıyla %95 güven aralığı ve 5000 bootstrap örneklemi seçilmiştir. Elde edilen bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6: Pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracı rolü

Değişkenler	Dolaylı Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Pozitif Psikolojik Sermaye (X) → İşe Angaje Olma (Y) Duygusal Emek (M) (Dolaylı Etki)	-0,029	0,014	-0,059	-0,007

Tablo 6'da yer alan bulgulara pozitif psikolojik sermayenin (X), aracı değişken duygusal emek (M) ile işe angaje olma (Y) üzerindeki dolaylı etkisi yer almaktadır. Bootstrap tekniği ile ulaşılan güven aralığı değerlerinin (BootLLCI: -0,059 & BootULCI: -0,007) "0" değerini içermediği, dolaylı etkinin standardize edilmiş β katsayı değerinin -0,029 olduğu görülmüştür.

Zhao vd. (2010) tarafından önerilen karar ağacı modeline göre, aracı etkinin (a+b yolu) anlamlı ancak doğrudan (c yolu) etkinin anlamsız olması durumunda yalnızca dolaylı aracılıktan söz edilebilmektedir. Bulgulara göre aracı etkinin (a ve b yolu) anlamlı doğrudan etkinin (c yolu) ise anlamsız olduğu tespit edilmiş, dolayısıyla yalnızca dolaylı aracılığın var olduğu kanıtlanmıştır. Buna göre araştırmanın H_4 hipotezi desteklenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracılık rolünün tespiti amaçlanmıştır. Bu kapsamda, ilaç şirketlerinin ürünlerini doktorlar, eczacılar gibi sağlık profesyonellerine tanıtan tıbbi satış mümessilleri evren olarak belirlenmiştir. Tıbbi satış mümessilleri, faaliyetlerini genel olarak örgüt dışında hedef kitle ile yüz yüze yapan, yoğun insan etkileşimi dolayısıyla yoğun duygusal durumlarla karşı karşıya gelen, hedeflere ulaşmada bireysel çabanın söz konusu olduğu bir meslek çalışanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda evrenin araştırma amacına hizmet edeceği düşünülmüştür.

Elde edilen bulgulara göre çalışmaya katılan tıbbi satış mümessillerinin pozitif psikolojik sermaye ve işe angaje olma düzeylerinin çok yüksek, duygusal emek düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle çalışmaya katılan tıbbi satış mümessillerinin, geleceğe dair olumlu bakış açısı, hedeflere ulaşmada azim ve kararlılık, zorluklarla başa çıkmada kendine güven, başarısızlık karşısında yılmadan devam edebilme potansiyelinin yüksek olduğu, bu durumun da bireysel ve örgütsel pek çok olumlu sonuca katkı sağlayabileceği söylenebilir. İşe angaje olma düzeylerinin çok yüksek olmasına bakılarak, çalışmaya katılan tıbbi satış mümessillerinin işleriyle ilgili çaba sarfetmede istekli olduğu, işini severek ve çalışırken kendini işine adanarak yapma eğiliminde olduğu söylenebilir. Duygusal emek düzeyinin yüksek olması ise çalışmaya katılan tıbbi satış mümessillerinin görevleri gereği duygu durumlarını kontrol altında tutma çabası içinde oldukları anlamına gelmektedir. Ayrıca, katılımcıların gerçekte hissetmedikleri duyguları hissediyormuş gibi gördükleri veya işin gerektirdiği duyguları hissetmeye çabaladıkları veya işin gerektirdiği duyguları gerçekten hissederek karşıya yansıtmaya çalıştıkları söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar literatürde pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olmayı anlamlı şekilde etkilediği araştırmalar olmasına (Bakker vd., 2011; Paek vd. 2015; Karatepe ve Karadaş, 2015; Kang ve Kwon 2017; Gyu Park vd, 2017; Cheng vd., 2018; Wardani vd., 2020; Yeşilkuş vd., 2022) ve teorik olarak bir etkinin olmasının beklenmesine rağmen araştırmamızın H_1 hipotezi desteklenmemiştir. Tıbbi satış mümessilleri örgüt dışında sahada aktif olarak görev yapmaktadır. Çalışma saatlerinin esnek olması, sürekli seyahat gerekliliği, belirlenen satış hedeflerine ulaşma baskısı, tıbbi ürün piyasasının dinamik bir piyasa olması ve yoğun rekabeti barındırması, genellikle hedef kitlenin hareketli ve stresli bir ortamda görev yapan hekimler olması, görevde kalma ve kariyer düşüncesi gibi pek çok faktör tıbbi satış mümessillerinin pozitif düşüncelerini, tutum ve davranışlarına yansıtmada engel oluşturabileceği düşünülmektedir. Nitekim araştırma bulgularına göre tıbbi satış mümessillerinin pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin çok yüksek çıkmasına rağmen bu durumun işe angaje olmalarını etkilemediği görülmüştür. Bu noktada katılımcıların görev yaptıkları örgütün yapısı, lider-yöneticilerin tavırları, takım dinamikleri vb. gibi çevresel veya bireysel farklı faktörlerin pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisini azaltabileceği hatta ortadan kaldıracabileceği düşünülmektedir.

Bir başka bulguya göre pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulguya göre H_2 hipotezi desteklenmiştir. Nitekim alan yazında da pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emeğin ilişkilendirildiği çalışmaların (Hong vd., 2022; Kan Sonmez, 2021; Noreen vd., 2021; Rosco vd., 2021; Wang ve Lian, 2015) yanı sıra pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek üzerindeki etkisini ortaya koyan çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır (Zhao ve You 2021, Yin vd., 2018, Jang ve Choi, 2018; Hur vd., 2016). “Kaynakların korunması” teorisine göre sahip olunan kaynakların korunması (Hobfoll, 1989: 513), “iş talepleri-kaynakları” teorisine göre ise iş talepleri ve iş kaynakları arasında dengenin sağlanması arzu edilir. Dengenin bozulması durumunda stres ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkması beklenir (Demerouti, 2014: 237; Tims vd., 2012: 174). Bu bağlamda araştırma sonucu ele alındığında, araştırmaya katılan tıbbi satış mümessillerinin örgütsel beklentiler gereği ortaya çıkan duygusal emeğinin (iş talebi) pozitif psikolojik sermaye gibi kişisel kaynak (iş kaynakları) unsuru tarafından karşılanamadığı, dolayısıyla negatif yönde etkilendiği söylenebilir. Bununla beraber pozitif psikolojik sermaye, çalışanların sürekli olumlu tutum sergilemeye çabalamasına bu nedenle duygusal yorgunluk yaşamasına ve duygusal emek düzeyinde düşüşe neden olabileceği söylenebilir. Sonuç olarak pozitif psikolojik sermayenin her durumda olumlu etkilerinin olmayabileceği görülmektedir.

Bir diğer bulguya göre duygusal emeğin işe angaje olma üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen bulguya göre H_3 hipotezi desteklenmiştir. Alan yazında duygusal emeğin işe angaje olma üzerindeki etkisini ortaya koyan ve araştırma sonucunu destekleyen çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır (Yoo, 2016; Yoo ve Jeong, 2017; Han vd., 2018; Gürlek ve Akbaş Tuna, 2020; Du ve Wang, 2021; Yao vd., 2021; Aslan ve Güler, 2022; Seo vd., 2023; Olivera vd., 2023; Tamuca vd., 2024). Çalışanın duygusal emek kapsamında yüzeysel rol sergilemesi duygusal uyumsuzluğa, daha fazla duygusal kaynak tüketimi ve daha fazla iş talebine neden olmakta bu da işe angaje olmayı olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan çalışanın “derin rol” ve “doğal duygular” sergilemesi ise duygusal kaynaklarını beslemekte, iş talebini azaltmakta ve işe angaje olma düzeyine olumlu katkılar sağlayabilmektedir (Xanthopoulou vd., 2013: 74). Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan tıbbi satış mümessillerinin sergilemiş oldukları duygusal emeğin tıbbi satış mümessillerinin duygusal kaynaklarını beslediği ve iş talebini azalttığı dolayısıyla işe angaje olma düzeylerini olumlu etkidiği söylenebilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerinde duygusal emeğin dolaylı bir aracı rolünün olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmamızın H_4 hipotezi desteklenmiştir. Tıbbi satış mümessillerinin işe angaje olma durumlarının ortaya çıkmasında pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin duygusal emek ile beraber bir öncül olduğu görülmektedir. Alan yazında pozitif psikolojik sermayenin işe angaje olma üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracılık rolünün ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanamamış ve bu nedenle tartışma imkânı bulunamamıştır.

Duygusal emeğin çalışanlarda iş tatmini ve performansta düşüşe, tükenmişliğin ortaya çıkmasına neden olabileceği ayrıca işgücü devir oranında artış gibi örgütsel sonuçlarının da olabileceği görülmektedir (Doğan ve Sıgır, 2017: 125). Öte yandan duygusal emeğin öznel iyi oluş (Bakar, 2018), örgütsel vatandaşlık davranış (Bıyık, 2014) gibi istenilen durumlar üzerinde pozitif yönde etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere duygusal

emeğin olumlu olabildiği kadar olumsuz etkilerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, duyguların kontrolünü gerektiren duygusal emeğin duyguları kontrol çabası esnasında kaynakların tükenmesine neden olabilmesiyle (Biron ve van Veldhoven, 2012: 1262) izah edilebilir. Bu bağlamda kaynakların korunması veya sahip olunan kaynakların artırılması, duygusal emeğin ortaya çıkartmış olduğu olumsuz durumları etkisiz hale getirme veya terse döndürmede etkili olabildiği söylenebilir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında, pozitif psikolojik sermayenin duygusal emeğin olumsuz sonuçlarını azaltmış olabileceği ve bu yolla işe angaje olma üzerinde pozitif bir etkinin ortaya çıkmasını sağladığı, pozitif psikolojik sermayenin duygusal emek ile birlikte işe angaje olmayı artırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın belirli bir meslek grubu ile sınırlı kalması, çalışma sonuçlarının bu meslek grubu ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen örneklem ile sınırlı olması, araştırma kapsamında elde edilen veri ve bulguların anket formundaki ölçek ifadeleriyle sınırlı kalması, ifadelerle verilen yanıtların kişisel görüşleri yansıtmaması araştırmanın sınırlılıkları olarak sayılabilir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda bazı öneriler ileri sürülebilir. Pozitif psikolojik sermaye, genel olarak bireysel ve örgütsel açıdan olumlu çıktıların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu noktada, örgütlerde adayların seçimi ve işe alım süreçlerinde pozitif psikolojik sermayenin göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Bunun yanında örgütlerin, mevcut çalışanlarının pozitif psikolojik sermayelerine katkı sağlayacak ortamlar oluşturması önerilmektedir. Örgütler, eğitim, destekleyici uygulamalar, etkin iletişim kanalları vb. gibi yollarla çalışanların duygusal emek çabalarının tükenmişliğe dönüşmesini engelleyebilirler. Bununla birlikte daha sonra yapılacak araştırmalarda daha geniş örneklem grubunun seçilmesi veya farklı meslek grubunun tercih edilmesi önemli bulguların ortaya konulması ve sonuçların karşılaştırılma imkânı tanınması açısından önemli olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adams, G. ve Buck, J. (2010). "Social Stressors and Strain Among Police Officers", *Criminal Justice and Behavior*, 37(9), 1030-1040. <https://doi.org/10.1177/0093854810374282>
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1993). "Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity", *The Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.
- Avey, J. B., Hughes, L. W., Norman, S. M. ve Luthans, K. W. (2008). "Using Positivity, Transformational Leadership and Empowerment to Combat Employee Negativity", *Leadership & Organization Development Journal*, 29(2), 110-126. DOI 10.1108/01437730810852470
- Bakar, H. (2018). *Lise Öğretmenlerinin Duygusal Emek Davranışı ile Öznel İyi Oluş Düzeyleri ve Aralarındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kastamonu İli Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Bakker, A.B. ve Demerouti, E. (2008). "Towards A Model of Work Engagemen", *Career Development International*, 13 (3), 209-223.
- Bakker, A. B., Albrecht, S. L. ve Leiter, M. P. (2011). "Key Questions Regarding Work Engagement", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1), 4-28. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2010.485352>.
- Bakker, A.B. ve Leiter, M.P. (2010). *Work Engagement: A Handbook Of Essential The Oryand Research*. New York: Psychology Press.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bıyık, Y. (2014). *Duygusal Emek ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biron, M. ve Van Veldhoven, M. (2012). "Emotional Labour in Service Work: Psychological Flexibility and Emotion Regulation", *Human Relations*, 65(10), 1259-1282.
- Cameron, K. S., Dutton, J. E. ve Quinn, R. E. (2003). *Organizational Virtuousness and Performance*. K.S. Cameron, J.E. Dutton ve R.E. Quinn (Ed.), *Positive Organizational Scholarship Foundations of A New Discipline* (ss.48-65). San Francisco: Berrett-Koehler.

- Cheng, T. M., Hong, C. Y. ve Yang, B. C. (2018). "Examining the Moderating Effects of Service Climate on Psychological Capital, Work Engagement, and Service Behavior among Flight Attendants", *Journal of Air Transport Management*, 67, 94-102.
- Chu, K. H. ve Murrmann, S. K. (2006). "Development and Validation of The Hospitality Emotional Labor Scale", *Tourism Management*, 27, 1181-1191.
- Csikszentmihalyi, M. (2009). "The Promise of Positive Psychology", *Psychological Topics*, 18(2), 203-211.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Demerouti, E. (2014). "Design Your Own Job Through Job Crafting", *European Psychologist*, 19(4), 237-247.
- Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M., ve Berman, S. L. (2005). A Cross-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799-810.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M.H., ve Grosserand, R. (2005). "The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies", *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339-357.
- Doğan, A., ve Sıgı, Ü. (2017). "Duygusal Emek: Hemşireler Üzerine Bir Çalışma", *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 113-126. <https://doi.org/10.18394/iid.342620>
- Dhanpat, N. (2016). "Emotional Labor in academe. Challenges faced", *Problems and Perspectives in Management*, 14(3), 575-582. [https://doi.org/10.21511/ppm.14\(3-2\).2016.14](https://doi.org/10.21511/ppm.14(3-2).2016.14)
- Du, Y., ve Wang, Z. (2021). "How Does Emotional Labor Influence Voice Behavior? The Roles of Work Engagement and Perceived Organizational Support", *Sustainability*, 13(19), 10524.
- Erickson, R. ve Grove, W. (2008). "Emotional Labor and Health Care", *Sociology Compass*, 2(2), 704-733. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2007.00084.x>
- Gorgievski, M. J., Bakker, A. B., ve Schaufeli, W. B. (2010). "Work Engagement and Workaholicism: Comparing the Self-Employed and Salaried Employees", *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 83-96.
- González-Romá, V., Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Lloret, S. (2006). "Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles?", *Journal of Vocational Behavior*, 68(1), 165-174. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2005.01.003>
- Grandey, A. A. (2000). "Emotional Regulation in The Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor", *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.
- Grandey, A. A. (2003). "When 'the Show Must go on': Surface Acting and Deep Acting as Determinants of Emotional Exhaustion and Peer-rated Service Delivery", *The Academy of Management Journal*, 46(1), 86-96.
- Gyu Park, J., Sik Kim, J., Yoon, S. W., ve Joo, B. K. (2017). "The Effects of Empowering Leadership on Psychological Well-Being and Job Engagement: The Mediating Role of Psychological capital", *Leadership & Organization Development Journal*, 38(3), 350-367.
- Gündüz, B., Çapri, B., ve Gökçakan, Z. (2013). "Mesleki Tükenmişlik, İşle Bütünleşme ve İş Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 29-49.
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2021). "Aracılık Modellerinin Analizinde Yeni Yaklaşım: Baron Ve Kenny'nin Yöntemi Hâlâ Geçerli Mi?", *Türk Psikoloji Dergisi*, 37(99), 1-14. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191125m000031>
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz. (5. Baskı)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürlek, M., Akbaş Tuna, A. ve Yeşiltaş, M. (2020). "İşveren Markası Nasıl İşe Adanmayı Etkiler? Duygusal Emegin Aracılık Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 593-614.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., ve Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*, Pearson Education Limited.
- Han, S. S., Han, J. W. ve Kim, Y. H. (2018). "Effect of Nurses' Emotional Labor on Customer Orientation and Service Delivery: The Mediating Effects of Work Engagement and Burnout", *Safety and Health at Work*, 9(4), 441-446.

- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach* (2nd Edition). The Guilford Press.
- Hong, Y., Huang, J. H., ve Zhang, J. (2022). "Relationship Between Emotional Labor and Mental Health in Preschool Teachers: Mediation of Psychological Capital", *Frontiers in Psychology*, 13, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.707961>
- Hobfoll, S.E., (1989). "Conservation of Resources: a New Attempt at Conceptualizing Stress", *American Psychologist*, 44 (3), 513-524.
- Hobfoll, S. E. (2001). "The influence of Culture, Community, and The Nested-Self in The Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory", *Applied Psychology*, 50(3), 337-421. doi:10.1111/1464-0597.00062
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press.
- Hooper, D., Coughlan, J., ve Mullen, M. (2008). "Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit", *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). "Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives", *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Hur, W. M., Rhee, S. Y., ve Ahn, K. H. (2016). "Positive Psychological Capital and Emotional Labor in Korea: The Job Demands-Resources Approach", *The International Journal of Human Resource Management*, 27(5), 477-500.
- Jang, J. H. ve Choi, Y. (2018). "The Influence of Role Ambiguity, Emotional Labor and Positive Psychological Capital on Job Stress of Nursing Assistants", *International Journal of Advanced Nursing Education and Research*, 3(1), 93-98. <http://dx.doi.org/10.21742/ijaner.2018.3.1.16>
- Judge, T., Woolf, E., ve Hurst, C. (2009). "Is Emotional Labor More Difficult for Some than for Others? A Multilevel, Experience-Sampling Study", *Personnel Psychology*, 62(1), 57-88. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2008.01129.x>
- Kan Sonmez, N. (2021). "The Effect of Psychological Capital and Emotional Labor on Job Performance: A Study on Five Star Hotel Enterprises in Antalya", *Istanbul Business Research*, 50(2), 303-329. <http://doi.org/10.26650/ibr.2021.50.814559>
- Kanten, P. (2012). *İşgörenlerde İşe Adanmanın ve Proaktif Davranışların Oluşumunda Örgütsel Güven ile Örgütsel Özdeşleşmenin Önemi*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kahn, W.A. (1990). "Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work", *Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Kang, J. M., ve Kwon, J. O. (2017). "A Convergence Effect of Positive Psychological Capital and Psychological Well-Being on Work Engagement of Medium And Small Hospitals Nurses", *Journal of the Korea Convergence Society*, 8(4), 89-99.
- Karatepe, O. M., ve Karadas, G. (2015). "Do Psychological Capital and Work Engagement Foster Frontline Employees' Satisfaction? A study in the hotel industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6): 1254-1278.
- Kesen, M., ve Akyüz, B. (2016). "Duygusal Emek ve Prososyal Motivasyonun İşe Gömülmüşlüğü Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 233-250.
- Kodaş, B. (2018). "Yiyecek İçecek Çalışanlarının Pozitif Psikolojik Sermayeleri ile İşe Angaje Olma Davranışları Arasındaki İlişki", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Kruml, S. M. ve Geddes, D. (2000). "Exploring the Dimensions of Emotional Labor: Hochschild's Work", *Management Communication Quarterly*, 14: 8-49.
- Lewis, S. (2011). *Positive Psychology At Work: How Positive Leadership and Appreciative Inquiry Create Inspiring Organizations*. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- Luthans, F. (2002). "Positive Organizational behavior: Developing and Managing Psychological Strengths", *Academy of Management Perspectives*, 16(1), 57-72.
- Luthans, F. (2010). *Organizational Behaviour: An Evidence-Based Approach*. New York: McGraw -Hill.

- Luthans, F., Luthans, K. W. ve Luthans, B. C. (2004). "Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital", *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2004). "Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage", *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O. ve Weixing, L. (2005). "The Psychological Capital of Chinese Workers: Exploring The Relationship with Performance", *Management & Organization Review*, 1(2), 249-271.
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M., ve Combs, G. M. (2006). "Psychological Capital Development: Toward A Micro-Intervention", *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(3), 387-393.
- Luthans, F., Avolio, B., Avey, J. ve Norman, S. (2007). "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance And Satisfaction", *Personnel Psychology*, 60 (3), 541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>
- Luthans, F., Youssef, C. M. ve Avolio, B. J. (2007a). *Psychological Capital: Developing The Human Competitive Edge*. New York: Oxford University Press.
- Luthans, F., Youssef, C. M., ve Avolio, B. J. (2015). *Psychological Capital and Beyond*. New York: Oxford University Press.
- Maslach, C., ve Leiter, M.P., (1997). *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What To do About it*. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Meydan, C. H., ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Morris, J. A., ve Feldman, D. C. (1996). "The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor", *The Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010. <https://doi.org/10.2307/259161>
- Montgomery, A. J., E. Panagopolou, M. De Wildt, ve E. Mennks (2006). "Work-Family Interference, Emotional Labor and Burnout", *Journal of Managerial Psychology*, 21(1), 36-51.
- Mümessil Dayanışma Derneği (MÜDAD), (2024). Erişim: <https://www.mudad.org/>
- Nambudiri, R., Shaik, R., ve Ghulyani, S. (2020). "Student Personality and Academic Achievement: Mediating Role Of Psychological Capital (PsyCap)", *International Journal of Educational Management*, 34(4), 767-781.
- Naring, G., Briet, M., ve Brouwers, A. (2006). "Beyond Demand-Control: Emotional Labor and Symptoms of Burnout in Teachers", *Work&Stress*, 20(4), 303-315.
- Noreen, S., Nisar, Q., Haider, S., ve Yean, T. (2021). "Role of Leaders' Emotional Labor Toward Leader's Job Satisfaction And emotional exhaustion: moderating role of Psychological Capital", *Gadiah Mada International Journal of Business*, 23(1), 36. <https://doi.org/10.22146/gamaijb.53996>
- Oliveira, S., Carvalho, C., Pinto, A., de Moura, R. C., ve Santos-Costa, P. (2023). "Emotional Labor, Occupational Identity and Work Engagement in Portuguese Police Officers", *The international journal of human resource management*, 34(4), 768-804.
- Özer, Ö., Saygılı, M., ve Uğurluoğlu, Ö. (2015). "A Study on The Determination of Work Engagement Levels of Health Employees", *Business & Management Studies: An International Journal*, 3(3), 261.
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). "Schaufeli ve Bakker Tarafından Geliştirilmiş Olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe'de Güvenirlilik ve Geçerliliğinin Analizi", *İş, Güç, Endüstri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 17(3), 4-19.
- Paek, S., Schuckert, M., Kim, T. T., ve Lee, G. (2015). "Why is Hospitality Employees' Psychological Capital Important? The Effects of Psychological Capital on Work Engagement and Employee Morale", *International Journal of Hospitality Management*, 50, 9-26.
- Pala, T. ve Sürgevil, O. (2016). "Duygusal Emek Ölçeği: Ölçek Geliştirme, Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 16(4). 773-787.
- Polat Dede, N., Yılmaz, G., ve Karaca Çakınberk, A. (2014). "İş-Aile Çatışması ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki Üzerinde İşe Tutkunluğun Aracılık Etkisi", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 121-142.

- Rosco, R., Yuayan, A., ve Pilongo, L. (2021). "Public School Teachers' Psychological Capital, Emotional Labor, and Stress Index", *Academe University of Bohol Graduate School and Professional Studies*, 18(1), 1-21. <https://doi.org/10.15631/aubgps.v18i1.157>
- Rothmann, S., ve Jordaan, G. (2006). "Job Demands, Job Resources and Work Engagement of Academic Staff in South African Higher Education Institutions", *SA Journal of Industrial Psychology*, 32(4), 87-96.
- Salanova, M., Schaufeli, W., Martínez, I., ve Bresó, E. (2010). "How Obstacles and Facilitators Predict Academic Performance: The Mediating Role of Study Burnout And Engagement", *Anxiety, Stress, & Coping*, 23(1), 53-70. <https://doi.org/10.1080/10615800802609965>
- Sandıkçı, T., ve Düşükcan, M. (2023). "Özel Okullarda Eğitim Veren Öğretmenlerin Duygusal Emek Gösterimlerinin Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi", *Turkish Journal of Educational Studies*, 10(1), 38-60. <https://doi.org/10.33907/turkjes.1109684>
- Saruhan, Ş. C., ve Özdemirci, A. (2005). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji Araştırmada Yöntem Problemi (SPSS Uygulamalı)*. İstanbul: Alkim Yayınevi.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzá'lez-Roma', V., ve Bakker, A. (2002). "The Measurement of Burnout and Engagement: A Confirmatory Factor Analytic Approach", *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schaufeli, W. B., ve Bakker, A. (2003). "Utrecht Work Engagement Scale. Occupational Health Psychology unit", *Utrecht University*, 1-58.
- Schaufeli, W. B. ve Salanova, M. (2007). "Efficacy or Inefficacy, That's The Question: Burnout and Work Engagement, and Their Relationships with Efficacy Beliefs", *Anxiety, Stress, & Coping*, 20(2), 177-196. <https://doi.org/10.1080/10615800701217878>
- Seligman, M. E. P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). "Positive Psychology: An Introduction", *American Psychologist*, 55 (1), 5-14.
- Seo, E.-C.; Sim, Y.-K.; Kim, I.; Seo, J.-P.; Ha, M.-S.; ve Kim, S.-E. (2023). "The Mediating Effect of Presenteeism on The Relationship Between Emotional Labor Andwork Engagement of Coaches for Disability Sports", *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 20, 919. <https://doi.org/10.3390/ijerph20020919>
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., et al. (2010). "Confirmatory Factor Analysis and Recommendations for Improvement of The Autonomy-Preference-Index (API)", *Health Expect*, 13(3), 234-243.
- Shevlin, M., Miles, J. N., ve Lewis, C. A. (2000). "Reassessing the fit of the Confirmatory Factor Analysis of The Multidimensional Students Life Satisfaction Scale: Comments on Confirmatory Factor Analysis of The Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale". *Personality and Individual Differences*, 28, 181-185.
- Snyder, C.R., Harris, C., Anderson, J.R., Holleran, S.A., Irving, L.M., Sigmon, S.T., Yoshinobu, L. et al. (1991). "The Will and The Ways: Development and Validation of An Individual Differences Measure of Hope", *Journal of Personality And Social Psychology*, 60 (4), 570- 585.
- Stajkovic, A. D., ve Luthans, F. (1998). "Social Cognitive Theory and Self-Efficacy: Goin Beyond Traditional Motivational and Behavioral Approaches", *Organizational Dynamics*, 26(4), 62-74.
- Kayar, M. Ş., ve Aslan, M. (2023). "Duygusal Emek ile İş Tatmini İlişkisinde Psikolojik İyi Oluşun Düzenleyicilik Rolü", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1258-1275.
- Tamuca N., Karakuş G., ve Kınış Z. (2024). "Sağlık Çalışanlarında Duygusal Emek ile İşe Angaje Olma Arasındaki İlişki: Erciyes Üniversitesi Bir Alan Çalışması", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 28-41.
- Tims, M., Bakker, A.B. ve Derks, D. (2012). "Development and Validation of The Job Crafting Scale", *Journal of Vocational Behavior*, 80, 173-186.
- Turgut, T. (2013). "Başarı Hedef Yönelimleri ve İş Özelliklerinin Çalışmaya Tutkunluk Üzerindeki Katkıları", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(1), 1-25.
- Töre, E., ve Erel, A. N. (2020). "Effects of Teacher Organizational Identification on Emotional Labor", *IJOEEC (International Journal of Eurasian Education and Culture)*, 5(10),1722-1748.

- Ulukapı, H., Çelik, A., ve Yılmaz, A. (2014). Algılanan işe adanmışlığın sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi: Selçuk üniversitesi örneği. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Melikşah Üniversitesi*, 7(8).
- Wang, X. ve Lian, X. (2015). "Psychological Capital, Emotional Labor and Counterproductive Work Behavior of Service Employees: The Moderating Role of Leaders' Emotional Intelligence", *American Journal of Industrial and Business Management*, 05(06), 388-395. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2015.56039>
- Wardani, L. M. I., Wulandari, S., Triasti, P., ve Sombuling, A. (2020). "The Effect of Psychological Capital on Work Engagement: Employee Well-Being As A Mediator", *Test Engineering & Management*, 83, 17220-17229.
- Wright, T. A. (2003). "Positive organizational behavior: An idea whose time has truly come", *Journal of Organizational Behavior*, 24, 437-442.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B. ve Fischbach, A. (2013). "Work Engagement among Employees Facing Emotional Demands", *Journal of Personnel Psychology*, 12(2), 74-84. DOI: 10.1027/1866-5888/a000085
- Yao, Y., Wei, W., Hu, Y., Li, Y., ve Zhang, Y. (2021). "Curvilinear Relationship between Emotional Labour and Work Engagement in Nurses: A Correlational Study", *Journal of Clinical Nursing*, 30(21-22), 3355-3365.
- Yeşilkuş, F., Özbozkurt, O. B., ve Korkmazıyrek, H. (2022). "Psikolojik Sermayenin İşe Angaje Olma Üzerindeki Etkisinde Pozitif Ses Çıkartma Davranışının Aracılık Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 185-202.
- Yılmaz, A., ve Ulukapı Yılmaz, H. (2018). "Pozitif Psikolojik Sermayenin Algılanan Performans Düzeyine Etkisinde Örgütsel Adanmışlığın Aracılık Rolü: Bir Hizmet İşletmesinde Araştırma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 129-144. <https://doi.org/10.18037/ausbd.552538>
- Yin, H., Wang, W., Huang, S., ve Li, H. (2018). "Psychological Capital, Emotional Labor and Exhaustion: Examining Mediating And Moderating Models", *Curr Psychol*, 37, 343-356.
- Yoo, J. (2016). "Perceived Customer Participation and Work Engagement: The Path Through Emotional labor", *International Journal of Bank Marketing*, 34(7), 1009-1024.
- Yoo, J., ve Jeong, J. (2017). "The Effects of Emotional Labor on Work Engagement and Boundary Spanner Creativity", *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 11(2), 214-232.
- Yolcu, İ. U., ve Çakmak, A. F. (2017). "Mediating Effect of Work Engagement in The Relationship of Proactive Personality and Proactive Work Behavior", *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(4), 76.
- Zhao, X. ve You, X. (2021). "The Impact of Psychological Capital on Vocational Well-Being: The Mediation Effect of Emotional Labor and Its Invariance Across Ethnicities", *Current Psychology*, 40, 102-112. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00287-w>
- Zhao, X., Lynch, J. G., ve Chen, Q. (2010). "Reconsidering Baron and Kenny: Myths and Truths about Mediation Analysis", *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206. <https://doi.org/10.1086/651257>

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.12.2024 ✓Accepted/Kabul: 20.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1594837

Research Article/Araştırma Makalesi

Karadoğan, U. C. (2025). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarından İtibaren Eğitimde Çocuk Ve Aile Katılımının Tarihsel Gelişimi (1923-1946)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 433-449.

İLK YILLARINDAN İTİBAREN EĞİTİMDE ÇOCUK VE AİLE KATILIMININ TARİHSEL GELİŞİMİ (1923-1946)

Umut C. KARADOĞAN*

Öz

Aileden başlayan eğitimin her aşamasında formal veya informal yollardan çocuğun görüşlerine, düşüncesine değer verilmek sureti ile kendisini serbest biçimde ifade edebilmesi, şahsını doğrudan etkileyen ya da etkileyeceğini düşündüğü hususlarda karar alma süreçlerine müdahil bir hâle gelmesi, temel bir hak olduğu gibi eğitim ortamlarını pozitif manada da etkileyen bir durumdur. Dünya üzerinde çocuk haklarının varlığı denildiğinde resmî olarak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi kabul edilirken, ülkemizde de çocuk haklarının muhafazası ilkesi söz konusu belgenin imzalanmasıyla resmîyet kazanmıştır. Yapılan çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren eğitim sahasının günümüzde en önemli tartışma mevzularından birisi olan "katılım" kavramının milletin ikbâl ve istikbâli olan çocukların yetiştirilmesi noktasında Türk eğitim sistemi içerisinde kendisine yer bulup bulamadığının tespitinin ardından, çocuk terbiyesi noktasında dönemin idari yönetiminin mevcut girişimlerinin çocuk ve aile katılımına katkısı tartışılmış ve devamında çocuk ile aile katılımının Cumhuriyet'in ilanının ardından geçen çeyrek yüzyıllık tarihsel süreç içerisindeki mevcut değişimden bahsedilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Katılım, Çocuk, Aile, Millî Eğitim, Köy Enstitüleri.

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF CHILD AND FAMILY PARTICIPATION IN EDUCATION FROM THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC (1923-1946)

Abstract

The child's ability to express himself/herself freely, by valuing his/her opinions and thoughts through formal or informal means at every stage of education, starting from the family, and to become involved in decision-making processes on issues that directly affect him/her or that he/she thinks will affect him/her, is a fundamental right and has a positive impact on educational environments. When it comes to the existence of children's rights in the world, the United Nations Convention on the Rights of the Child is officially accepted. In our country, the principle of protecting children's rights became official with the signing of the document in question. In the study, after determining whether the concept of "participation", which has been one of the most important debates in the field of education since the first years of the Republic, found a place for itself in the Turkish education system in terms of raising children who are the future and prosperity of the nation, it was determined that the current initiatives of the administrative administration of the period in terms of child education were based on children and children. Its contribution to family participation was discussed, and subsequently, an effort was made to talk about the current change in child and family participation in the historical process of the quarter century following the declaration of the Republic.

Keywords: Participation, Child, Family, National Education, Institute Of Village.

*Dr.Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SİNOP.
e-posta: umuttarih@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1197-5156>)

1.GİRİŞ

Çocuk katılımı hususu yeni bir kavrammış gibi algılansa da aslında yüzyılın ilk çeyreğinde kuruluşu tamamlanan Cumhuriyet'in temelde yetiştirmeyi hedeflediği çocuk ve genç profilinin ana temasını oluşturmaktaydı. Çalışmanın ana teması olan "katılım" kavramı aslında daha Millî Mücadele yıllarında 250 kişinin Ankara'da bir araya gelmesiyle ilk defa tertiplenen (16-21 Temmuz 1921) Maarif Kongresi'ndeki tartışmaların özünde varlığını göstermiştir. Sözü edilen kongre, adı henüz konulmamış ve hatta kurulmamış devletin istikbâl mücadelesinin temel yapı taşı olan çocuklarının geleceklerini inşa noktasında kapsayıcı, her türden ayırışmayı kökten reddeden, bütünleştirici kararların alındığı bir eğitim toplantısı olmuştur. Gelecek nesillerin yetişmesini devletin beka sorunu olarak gören dönemin idarecileri, adı geçen toplantıda çocuk ve gençlere dair çözüm önerileri geliştirilmeyi hedeflemiştir. TBMM Hükümeti'nin Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey'in organizasyonunu yaptığı toplantıda, Mustafa Kemal Paşa kongreyi açan bir konuşma yapmış ve eğitimin seferberlik halinde, topyekûn, millî esaslar doğrultusunda yapılması gerekliliği üzerinde durarak, ülkenin ve milletin varlığını, haklarını yok sayan her türlü düşünce, anlayış ve fikre karşı topyekûn fedakârca benliklerini korumalarını telkin etmiştir. (Akyüz, 2021:338-343; Sezer, 1994:9-90). I. Maarif Kongresi savaş sebebi ile erken sonuçlandırılmak zorunda kalırsa da başta çocuklar olmak üzere gelecek nesillerin "fikri hür, vicdanı hür" bireyler olarak vücut bulması ilkesini benimsemiştir (Akyüz, 2021:321)¹.

I. Maarif Kongresi, ulus-devlet prensibini benimseyen bir eğitim anlayışının ilk defa gün yüzüne çıktığı bir toplantı olmasının yanı sıra ileride Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulması hedeflenen devletin kurucu temel değerlerinin yine ilk elden tartışıldığı ve gelecek nesillerinin yetişmesi hususunda aileden başlayarak, hemen her türden eğitim kurumunda terbiyenin yeri ve öneminin tespitinin yapıldığı organizasyondur. Söz konusu toplantı aslında ileride kurulacak devletin yönetimi tarafından "çocuk" ve "çocukluk" kavramına bakışının da belirlenmesi açısından oldukça önemli bir girişimdir. Çünkü bundan sonra çocuk artık şahsına münhasır bir varlık olarak kabul görmeye başlamış, çocuğun kendi yaşamında söz sahibi olmasına yönelik girişimlerin ilk adımları atılmıştır. Dönemin yöneticileri, çocukların bir fert olarak yetişkinden farklı ihtiyaçlara sahip olduklarını, motivasyon unsurlarının farklılık içerebileceğini, aile, toplum, okul gibi sosyal çevrelerindeki algılarının, becerilerinin ebeveynlerinin beklentilerini karşılamayabileceğini bu toplantıda kabul etmişlerdir. 29 Aralık 1923 tarihine gelindiğinde ise Maarif Vekâlet'inin yayımladığı genelgeye göre düzenlemesi yapılan yeni eğitim sisteminin ilke ve yöntemleri, dünya konjonktüründe modern esasları temel alan bir anlayış olarak kabul görmüştür. Genelgede doğrultusunda çocuk ve gençlerden biat kültüründen uzak, kendilerini daha fazla toplumun, okulun ve eğitimin içine dahil eden, fikirlerine, düşüncelerine değer veren bir toplum hayatını esas alan, çocukları ve gençleri sorumluluk bilinciyle donatmış edilgen yapıda bir okul ile bağımsız bir ulusun özgür bireyleri olarak yetiştirmeyi hedefleyen etkin bir eğitim anlayışının uygulamaya konulması hedeflenmiştir (Sakaoğlu, 1992:98).

Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin çocuklarının eğitim hayatlarında kendileri ile ilgili kararlar alınırken söz söyleme, düşüncesini aktarma, fikrini beyan etme yönünde bir anlayışı benimsediği ve eğitimde aile ve çocuk katılımına değer verdiğini gösteren şu sözleri oldukça değerlidir.

"Çocukların serbestçe konuşması, düşüncelerini ve duygularını olduğu şekliyle aktarmayı öğrenmesi için ana, baba ve öğretmenleri tarafından teşvik edilmesi önemlidir. Çocuklar, bu sayede hatalarını düzeltme imkânı bulur, ileride yalan söylemelerinin, riyakâr olmalarının önü alınır. Kısacası çocuklarımız düşündüklerini açıkça söylemeli, içten inandıklarını büyükleri ile paylaşmalı, başka insanların düşüncelerine, farklılıklarına saygı duymaya daha küçük yaştan alıştırılmalıdır. Ancak bu doğrultudaki ilkeler takip edilirse çocuklarımız memleketlerine yararlı birer vatandaş ve mükemmel insan olabilirler." (Akyüz., 2021:340)

sözyle Paşa öğretmenlerden beklentisini açıkça ifade etmiştir.

2. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EĞİTİMDE AİLE KATILIMININ GELİŞİMİ

Çocukların eğitiminde ailenin, çevrenin ve devamında okulun katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Çocukların ilk eğitimleri aile ile başlamakta ve öğrenilen tüm beceriler aile ortamında uygulanmaktadır. Çocukların katılımcı sosyalleşme ve iletişim kurabilme becerilerinin başlangıç seviyesini ailelerinden aldıkları varsayımından hareketle,

¹ Atatürk, bu sözleri Muallimler Birliği Kongresi'nde sarf etmiştir. Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Eğitim Tarihindeki Yeri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.4, S.10, 1987, s.78.

ebeveynlerin çocuk etkileşiminin değeri ortaya çıkmaktadır. Toplumun değişen ihtiyaçları ile ailelerin de rolleri değişmiştir. Ailelerin değişen yaşam biçimleri yeni ve farklı ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir (Kocabaş, 2006:143). Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile başlayıp, Meşrutiyet ile devam eden eğitimdeki çağdaşlaşma hamlelerinin devamı sıkı bir değişim anlayışı ile Cumhuriyet Türkiye'sinde de gözlemlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda çalışmalarına başlayan dönemin Maarif Vekili İsmail Sefa Bey, 1923 yılında ilk olarak öğrenimin birleştirilmesi konusunu gündemine almış ve konuyla ilgili bir genelge yayınlarak ülkenin tüm eğitim-öğretim kurumlarına sözü edilen genelgeyi göndermiştir. Cumhuriyet inkılablarına karma çocuk eğitiminden başlanmasındaki maksat; modern, ilköli, millî ve manevi değerlerinin bilincinde, dünya vatandaşı olma hususunda kararlı nesiller yetiştirerek bir daha herhangi bir surette eskiye teveccüh etmeyen nesiller yetiştirmektir (Akgün ve Uluğtekin, 1989:286). Bu bağlamda yayınlanan genelgede eğitim ve öğretimin hedeflerinin dışında tüm eğitim kurumlarının da amaçları ortaya konulmuş, uygulanacak esaslar eğitim programında yerini almıştır (Sakaoğlu, 1992:19-20). Fakat eğitimde amaç diğer devletlerin uyguladığı sistemlerin benzerlerini uygulamanın ötesinde kendi değer yargılarını taşıyan, halkçı ve meslek edinmeye yönelik bir neslin yetişmesinin temin edilmesidir (Binbaşıoğlu, 2009:434).

Mustafa Kemal Paşa halkçı, yaygın ve karma eğitim anlayışını benimsediğinden, Türkiye Cumhuriyeti için belirlediği hedeflere ulaşılması adına sadece çocukların yetiştirilmesini yeterli görmemiş, toplumun temel yapı taşı olan anne ve babaların da eğitim vasıtasıyla aydınlatılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünceden hareketle kadın ve erkeğin eşit şartlarda eğitilmeleri, aynı çalışma imkânına sahip olabilmelerinin toplumsal faydasını belirtirken de

“Belki kadına değer verme ve saygı göstermemizin en büyük nedenlerinden biri de onun en büyük görevinin analık olmasındandır. Ülkenin yarısı kadındır. Diğer yarısı da onun doğurduğu ve yetiştirdiği erkek evlatlardır. İlk terbiye verilen yer ana kucağıdır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bu ülkeyi gençlere bırakacağız. O gençlerin kızını da erkeğini de bu analar yetiştirecektir. Evlatlarını bugünkü hayat için faal hale getirmek pek çok niteliği taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız, erkeklerden daha verimli olgun ve bilgili olmaya mecburdur. Eğitimin baş amacı; kadınları her bakımdan iyi yetiştirmek suretiyle ülkeyi zinde ve güçlü yapmaktır.” (Yağcı, 2007:155) cümlelerine yer vermiştir.

Aslında toplumda kadının geride kalması çocuğun da eğitim standartlarının tespitinde ve katılımında çoğu durumda geri kalmasına sebep olmaktadır. Cumhuriyetle birlikte kaydedilen ilerlemelere rağmen kadının ekonomik ve toplumsal açıdan ilk yıllardan itibaren baskı altında olması, Türkiye'deki aile yapısında toplum içerisindeki kimliğini de ne yazık ki sorgulanmasına sebep olmaktadır. Kadının beşerî hayata katılımının gerçekleşmemesi çocuğun da hayata, eğitime ve kendisi ile ilgili alınan kararlara katılımının önüne geçmektedir (Zafer, 2013:132).

Çocuk ve aile katılımı kavramında esas unsur çocuğun yüksek yararının gözetimidir. Bu bir hak olmaktan ziyade çocuk haklarının bütününe hayata aksettirilmesinde bir rehber görevi görmektedir. Ayrıca çocuğun yararının gözetilmesi, menfaat çatışmalarında yine çocuktan taraf olunması anlamını da taşımaktadır. Bu düşünceden hareketle çocuğun yüksek yararı, yetişkinlerin menfaatleri ile özdeşleşmemeli, yozlaşmamalı ve çocuğu öteleyen, onun kararlarını “hiçleştiren” ebeveynlerin yüksekten söylemleri ile geçiştirilmemelidir (Serozan, 2005: 66). İşte bu noktada Mustafa Kemal Paşanın çocuklara ve dolayısıyla eğitime bakışı Cumhuriyet Türkiye'si için yapılacaklar hakkında ilerisi için bilgi vermektedir. Paşa, çocukların eğitime katılımı hususunda daha aileden başlayarak baskılandığını ifade ederken şu cümlelere yer vermiştir. “Çoğu ailede öteden beri çok kötü bir adet var. Çocuklarını söyletmez ve dinlemezler. Zavallılar lafa söze karışınca, “Sen bir sus! Büyüklerin lafına karışma” diyerek susturulurlar.” *Halbuki bu ne kadar hatalı ve zararlı bir harekettir.*” (Akyüz, 2021:75) diyerek aslında çocuğun daha aileden başlayarak eğitime ve hayatına dair alınan kararlara müdahil olmasına izin verilmediğini vurgulamıştır.

Türk devleti ve toplumunun yeniden inşa süreci devam ederken eski dönemlerde eğitimde yapılan hataların tekrar etmemesi ve bunlardan dersler çıkarılması esastır. Devlet ve toplum arasındaki kopukluğun giderilerek, işte, fikirde ve düşüncede birliğin sağlanması için Mustafa Kemal Paşa'nın da farklı toplantılar vesilesi ile sözü edilen eğitimdeki hatalı yaklaşımları işaret ettiği, mevcut politikaların ivedilikle terk edilmesi gerektiğini ifade

ettiği de tespit edilmiştir (Turan, 2011:194). Sözü edilen düşünceden hareketle Manisa milletvekili Hüseyin Vasıf Bey ve mecliste reformist 50 arkadaşı tarafından daha sonra Tevhid-i Tedrisat olarak adlandırılacak önerge, 2 Mart 1924'te TBMM tarafından kabul edilmiş ve bir gün sonra da yürürlüğe konulmuştur. Adı geçen kanunun kabulünün akabinde eğitim ve öğretim tek elde toplanırken, eğitimde millî değerlere özgü prensiplerin uygulanması ilkesi de benimsenmiştir (Turan, 2011:193; TBMM Zabıt Ceridesi, 03.03.1924:26-27).

Tevhid-i Tedrisat'ın yürürlüğe girmesiyle toplum bilincinde yerleşmeye başlayan millî eğitim kavramı çocuk, genç, ihtiyar memleketin hemen her kesimindeki insana tesir etmiş ve eğitimde topyekûn bir kalkınma hamlesi başlatılmıştır (Aslan ve Yılmaz, 2021:115). Eğitim sisteminin değiştirilmesi ile gündeme gelen kalkınma hamlesinde ilk aşamada çocukların değil, ailelerin eğitime katılımı hedeflenmiştir. Buna sebep ise ailelerin çocuklarına eğitim-öğretim süreci boyunca vereceği her türden desteğin onların geleceklerini inşa etmelerinde oldukça kıymetli bir katma değer oluşturacak olmasıdır. Bu minvalde aile katılımı denildiğinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren okul yönetimi ile aileler arasındaki ortaklık hemen her aşamada sınırlı kalmıştır. Ancak aileler okul yönetimleri ile çocukların ortak eğitim hedeflerinin sorumluluğunun paylaşılmasında birlikte hareket etmişlerdir. Söz konusu paylaşımda ebeveynlerin evde ya da okulda sergiledikleri çocuklarının öğrenme motivasyonlarına yönelik tutum, beklenti, davranış, inanç ve istekler eğitim faaliyetlerine katılım olarak değerlendirilmiştir. Bunlar gönüllü yapılan okula gidip-gelme, ev ödevlerinin takibi, yapılan etkinliklerde çocuğun yanında olma, evde öğrenimin desteklenmesi mahiyetindeki çalışmalar bireyin eğitime yatırım olarak değerlendirilmiştir (Karaçöp, 2020:2-3; Çakmak, 2010:2).

Dönem itibari ile bakıldığında çocukların eğitim yaşları, sınıf düzeyleri, kısmen başarı seviyeleri, cinsiyet unsuru (Kantarcioglu, 1987:35-88; Öztürk, 2018:284)², aile ve çevresel faktörler eğitim yaşantısının ana temaları olmuştur. Eğitime aile katılımında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında topyekûn başlatılan konuyla ilgili seferberlik aileler üzerinde tesirli olurken, ailenin bireylerinin sahibi oldukları eğitim ile ilgili yaşanmışlıklar, ailenin sosyo-kültürel özellikleri iktisadi koşullar, toplumsal ve bireysel statüler çocukların eğitim şartlarının belirlenmesine etki etmiştir (Karaçöp, 2020:3-4). Yeni kurulan bir devlette eğitimde fırsat eşitliğinin yakalanması güç olmuşsa da genç ve dinamik yapıyla hükümetler uzun vade de olsa mevcut durumu düzeltmeye çabalamış, eğitimi ülkenin en ücra birimlerine kadar götürmeyi amaçlamışlardır (Öztürk, 2018: 283-293).

3.CUMHURİYET HÜKÜMETLERİNDE ÇOCUĞUN KATILIMCI EĞİTİMİ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitime verilen önemin ana sebeplerinden birisi de yeni kurulan devletin siyasi, toplumsal, iktisadi, kültürel olarak da baştan inşa ediliyor olmasıydı (Binbaşıoğlu, 2009:371). Buradan hareketle istikbâlin büyüklerinin, ülkenin tesis edilecek siyasi ve toplumsal değer yargıları ile sorun yaşamamaları, rejime uyum sağlamaları noktasında kendilerinin de beşerî ve eğitim hayatına doğrudan katılımları esastı. Türk ailesinin ve toplumunun zihninin şekillenmesi, çocuğun da bu anlamda aklının düzene konulmasında en önemli dönüm noktalarındandı. Bunun için eğitim, cumhuriyetin meydana çıkarmaya çabaladığı yerli, millî ve özgür bireyin fikişel, ruhsal, algısal yapısını oluşturmaktaydı (Locke, 1992:13; Arslan, 1999:245).

Türk milletinin ve çocuğunun zihninin biçimlendirilmesindeki en önemli unsur olan eğitim bir dereceye kadar devrimin ürünüydü. Mutlak surette Türk devrimi gibi büyük devrimlerde eğitim, devlet yapısına yeni amaçlar ve anlamlar da verilmekteydi (Karal, 4-5-6 Kasım 1981:3). Bu düşünceden yola çıkılarak uygar medeniyetler seviyesine ulaşmak ve onları geçebilmek için toplumun en küçük nüvesi aileden başlayarak çocukların ülkeleri nezdinde üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirebilmeleri adına çeşitli eğitim politikaları da üretilmek mecburiyetindeydi (Kaplan, 2019:140-141).

Yeni kurulan devletin temellerinde millî ve demokratik ilkelerin varlığı benimsendiğinden, gelecek nesillerin yetişmesinde de verilecek eğitim ve öğretim terbiyesinin benzer esaslara dayanması gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hiç şüphesiz bir yandan ilköğretim alanında okullaşma oranı artarken, diğer yandan eğitim-öğretim içeriğinin ve pedagojik altyapısının kuruluşu henüz tamamlanan ulus devletin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesi gereği yönündeki iradeci tavırda öne çıkmıştı (Üstel, 2004:128). Buna sebep Cumhuriyet döneminde çocuk kavramı artık başlı başına özgün bir varlık olarak kabul görmeye başlamıştı. Çocuğun yetişkinlerden ayrı

² Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kız çocuklarının okutulması meselesi tüm hükümetlerin sorunu olmuştur. Kantarcioglu, 1987:35-88; Öztürk, 2018:284

ihtiyaçlara sahip olduğu anlaşılmış ve çocuk çağdaşlık yolunda istikbal olarak görülmüştü. Bu istikbâl, fikri hür vicdanı hür bir yapıda olmalı, çocuk kendini ifade ederken sahibi olduğu hakların farkında, toplumsal katılımı yüksek, yarınlarnı bilinçli kurgulayabilmeliydi (Hakimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1924:1).

Buna mukabil Cumhuriyet Türkiye'sinin Maarif Vekâlet'inin 29 Aralık 1923 tarihinde yayımladığı genelgesinde, karşılıksız biat bekleyen, yol gösterici ve birey olmaktan uzak, çocuğu ve genci daha edilgen durumda tutan bir eğitim anlayışından, çocuğu özgür bırakan, düşüncelerine değer veren ve ona yapmak istedikleri ile ilgili sorumluluklar vermeyi doğru bulan bir ulus bireyi eğitimde etkin kılmayı hedefleyen anlayış öne çıkmaya başlamıştı (Reçberoğulları, 2021:171). İşte bu uygulamaların her biri ileride çocuk katılımı olarak ifade edilecek eğitim formasyonlarının Cumhuriyet Türkiye'sindeki ilk çağdaş atılımları olarak değerlendirilecek faaliyetleriydi.

Cumhuriyet'in ideallerinin şekillendirilmesi ve ileri nesillere aktarılabilmesi hususunda eğitim alanındaki örgütlenme işini yöneten iktidar ve onların uygulamaya koyduğu politikalar, devletin işleyişinde de ana tesir konumundaydı. Çocukların alması gereken eğitimin esasları, eğitimdeki ve eğitim kurumlarındaki noksanlar hakkında yapılması gerekenler ve bunlara ilişkin bilgi veren programlar, devletin eğitim programlarının ilk aşamasını oluşturmaktaydı. Cumhuriyetin ilanı sürecine giden zaman diliminde de idarenin bir takım eğitim politikaları uygulamaları mevcuttu. Bunun bir örneği, I. İcra Vekilleri Heyeti'nin eğitim programıydı ki,

“Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek eğitim terbiyesinin her anlamda millî ve manevi unsurları bünyesinde barındırması ve yine çocuklarımızı hayat mücadelesinde muvaffak kılacak, kendilerine güven tesis etmelerinde onlara dayanak olabilecek, dış dünyadaki emsalleri karşısında şahsi girişimlerde bulunabilmek adına hiçbir tereddüt yaşamamalarına imkân verecek seciyeler kazandıracak, yaratıcı fikir ve bilince sahip, seciye-i âliye mertebesine ulaşmış, resmî eğitim programının tüm okullarımızda en çağdaş en bilimsel metotlarla uygulanmasının yanı sıra bunların yapılabilmesine imkân verecek kitapların ilgili kurullarda yeniden düzenlenmesi ve ıslah edilerek toplumumuzun iklim-i mizacına münasip ve geçmiş öğretilerini reddetmeyecek biçimde kaleme alınması, halk dilinden de istifade edilerek yeni bir sözlüğün hazırlanması, millî ruhu diri tutacak, eski millî eserleri tescil ve muhafaza eyleme bilincinde, dünya üzerinde Batı ve Doğu toplumlarının yazılı bilimsel ve sosyal eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesinin temini hususunda maarif umuruna dikkat ve özel bir çaba sarf edilmelidir.” şeklinde açıklama yapılmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:47).

Mezkûr ifadelerden de anlaşılacağı üzere yüksek seciyeli nesillerin yetişmesi için çocukların kendilerine inanan, yaptıklarının değerli olduğunun bilincinde, karakterli birer dünya vatandaşı olması isteği dönemin hükümetinin ve onun Eğitim Bakanlığı'nın temel politikası olmuştur. Bu durum ancak çocukların da eğitime katılımı ile mümkündür. Dönemin merkezîyetçi anlayışı sebebi ile bunun tam anlamıyla gerçekleştiğini söyleyebilmek imkân dahilinde değildir.

Cumhuriyet'in ilanından iki aydan az bir süre önce yayımlanan IV. İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Eylül 1923 tarihli eğitim programına göre devletin tekâmül ettireceği eğitimin ilk safhasında çocukların terbiye ve talimi için yapılması gerekenler belirtilirken, ikinci aşamasında halkın talim ve terbiyesi, üçüncü safhada ise millî ve toplum nezdinde güzide değerlerin ortaya konması adına gerekli yöntemlerin ihzar ve temini için yapılması gerekenler sıralanmıştır. Bu ifadeden hareketle çocukların talim ve terbiyesi elbette başta ailelerinde ve devamında okullarda yapılmak suretiyle sorumluluğun yerine getirileceği gibi okulların çağın gereklerine uygun olarak donatılması haricinde asrî bilimsel gelişimden de uzak olmamaları istenmiştir. Bunda öğretmenlerin modern eğitim araç gereçlerini kullanımından başlayarak, ölçme değerlendirme yöntemlerine hakimiyetlerine, yeni öğretim tekniklerini bilmelerine kadar belirli bir tekâmül seviyesine gelmiş olmaları beklenmiştir. Bunun yanı sıra halkın terbiyesi maksadıyla çalışmalar yapılacak, gece dersleri tatbik edilecek, çırak mektepleri açılacak, aile, çocuk ve sair ihtiyaca binaen dersler verilecek, bunlara ilişkin kitaplar yazdırılarak memleketin her tarafına dağıtımı yapılacaktır. Millî ve kültürel değerlerinin farkında olup, maddi imkânları kısıtlı fakat kabiliyetli olan başarılı çocuk ve gençlerin eğitime doğrudan katılımlarının temini ve hak ettikleri öğrenimi görebilmeleri için devlet özel bir kanun vasıtası ile mezkûr öğrencileri yurtdışındaki en iyi eğitim kurumlarına gönderilebilecektir. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:69-70). Söz konusu terbiye okullar vasıtası ile yapılacak ve okullarda kız çocuklarının eğitime katılımı

için öğretmen ve sanayi liseleri açılması, bireylerin fiziki gelişiminin yanı sıra ruhen ve fikren gelişimi adına örgütlü uygulamalara yönlendirilmesi ilkesi de benimsenecektir (TBMM Zabıt Ceridesi, 05.09.1923:423).

“Cumhuriyet çocuğu” kavramının ortaya çıkışında etkili olan esaslar üzerinde durulacak olursa; savaşlar, afetler, vefatlar neticesinde masumiyetini kaybetmeyen çocuk, bir yandan oyunlara iştirak edip, diğer yandan toplumsal davranışların ana iskeletini oluşturan ahlaki değerlere ve ulus kimliğine sadakatle bağlı olması beklenmiştir. Hatta bunun bir gereklilik olduğu bilinciyle norm değerleri öğrenmek zorunda olduğunun farkında olan çocuk aileye, okula, devamında idealize edilmiş bir anlayışla romantik şekilde bağlanmıştır. Sözü edilen bu çocuğun toplum bünyesinde konumlandığı değer, gördüğü ilgi, karşı karşıya kaldığı muamele toplumun medeniyet düzeyi ile korelatif bağı ortaya koymaktadır (Karadoğan, 2023:47-48).

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki Maarif Vekâleti, çocuklara ve gençlere dair çağın ihtiyaçları doğrultusunda bir eğitim sisteminde yetiştirebilmelerini temin hususunda kararlı olduğunu Amerika Birleşik Devletleri’nden 1924 yılında konunun uzmanı bir eğitimci olan John Dewey’i incelemelerde bulunması ve duruma ilişkin rapor hazırlaması için getirerek ortaya koymuştur. Amerikalı Dewey’in Maarif Vekâletine sunduğu raporuna göre; Türkiye’deki eğitim kurumlarının disiplin ve öğrenci yetiştirme anlayışının gereğinden fazla biçimsel olduğu, mutlak itaat mantığı ile hareket edilmesi halinde Maarif Vekâlet’inin benimsediği “dünya vatandaşı yetiştirme” ilkesine ulaşmasının imkân dahilinde olmadığı, eğitim kurumlarında düşünce ve görüşlerine değer verilmeyen, talepleri dikkate alınmayan öğrenciler ile halk tipi bir yönetim hedefleyen ülkenin ideallerine uygun bir anlayışın gerçekleşmesinin imkân dahilinde olmadığı hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmıştır (Dewey, 1952:28).

John Dewey’in raporu özellikle çocuk açısından olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasında itekleyici bir güç olmuş, eğitim hususunda iyileştirme ve yenileştirme hareketlerine öncülük etmiştir. Yaşanan bu gelişmenin devamında 25 Ağustos 1924 tarihinde Ankara’da tertip edilen Öğretmenler Birliği Kongresi’nde Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, *“Çocuk-geç, kız-erkek fark etmeksizin tüm istikbal ve ikbâlîmiz çocuklarımızın var olan bütün eğitim-öğrenim dereceleri mutlak surette ameli ve kolay tatbik edilebilir olması şarttır. Yurdumuzun çocukları, eğitim ve öğretimin her kademesinde iktisadi, beşerî hayata katılım sağlama da arzulu, muvaffakiyet elde etme hususunda azimli olarak yetiştirilmek zorundadır... Buna mukabil, Cumhuriyet, fikren, ilmen, fennen, bedenlen istikrarlı ve yüksek seciyeli muhafızlar ister.”* demek sureti ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülke de tatbik edilmesini istediği çocuk eğitimi politikası hakkındaki görüşlerini de ortaya koymuştur (Sakaoğlu, 1992:4-5).

Katılım olarak ifade edilen uygulama bir çocuğun ruhi ve fiziki olarak güçlenmesi ve kapasitesinin artırılması noktasında kendisine tesir edeceğini düşündüğü her türden durumun içerisinde kendi fikrini ifade edebilme hürriyetidir ki, katılımcılığın temeli ideal yönetim anlayışı olan demokrasidir (Erbay, 2013:39). Dünya üzerinde demokrasinin çocukların da müdahil olduğunu benimseyerek sistemleştiren tek yönetici Mustafa Kemal Paşa’dır. Mezkûr ifadeyi doğrulayan en büyük girişim ise “Çocuk Günü” uygulamasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk “Millî Bayram” (DABCA. 30.18.1.1.12.62.13.2-3 (Ek: 233-8); TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Nisan 1337.)³ ilan edilen Hâkimiyet-i Milliye kutlamalarına 1922 yılının 23 Nisan’ının da ilkokul öğrencilerinin de katılması tören içerisinde bir şenlik ortamı yaratmıştır (Vakit, 25 Nisan 1922, s.1.; DABCA.HR.İM.18.58.1 (23.04.1923)).⁴ Bu durumun halk nezdinde meydana getirdiği sempati ortamından istifade etmek isteyen dönemin Himaye-i Etfal yöneticisi Dr. Mehmet Fuad Bey (Umay), çocuklara dair sorunları gündeme getirmek, farkındalık yaratmak, çocuk sorunlarına ait çözüm yollarının aranması hususunda mevcut hükümetin desteğini almak, toplumsal duyarlılığın artmasına imkân vermek, kimsesiz çocuklar adına maddi yardımlar toplamak, çocukların mutlu olması için eğlenceler organize edebilmek adına bir sonraki seneki “Hakimiyet-i Millîye” kutlamalarına kurum çocuklarıyla katılmayı uygun görmüştür (Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1923, s.1; Sarıkaya, 2007:322; DAB CA.180.9.0.0.111.540.56.2-3).

Mustafa Kemal Paşa’da Hâkimiyet-i Milliye Bayramı’nda okul ve kurum çocukların ön planda yer almasının kendisinde ve halkta oluşturduğu heyecanı fark ederek kurumun faaliyetlere destek verme kararı almıştır. Süre

³ 14 Aralık 1924 Tarihi İtibari ile 29 Ekim ve 23 Nisan Günlerinin “Millî Bayram” olarak kabul edilmek üzere bir kanun hazırlanmasına ilişkin dönemin hükümeti tarafından hazırlanan bir kararname, DABCA. 30.18.1.1.12.62.13.2-3 (Ek: 233-8); TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, 23 Nisan 1337

⁴ Bu dönemde Halife Abdülmecid Efendi dahi 23 Nisan 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyaset’ine bayramı kutlayan bir yazı göndermiştir. DABCA.HR.İM.18.58.1 (23.04.1923).

gelen 1925 yılının 23 Nisan’ında kutlamalarda “Çocuk Günü”, 1926’da “Çocuk Bayramı”, 1929 yılına gelindiğinde ise “Çocuk Haftası” adıyla yedi güne çıkarılan mahsus günün kutlanması faaliyeti dönemin hükümeti tarafından doğrudan Türk Ocaklarına verilmiştir. Bu vesile ile 23 Nisan Çocuk Bayramı “Çocuk Haftası” haline getirilerek, varlıklarını daha fazla hissettirebildikleri, ülke coğrafyasının tamamında günlerini coşkuyla kutlayabildikleri bir bayrama dönüşmüştür (Milliyet, 23 Nisan 1926:1; Özçelik, 2011:266-267, 283; DABCA. 180.9.0.0.6.38.3.2-14 (07.04.1928))⁵.

Çocuk bayramı olmasına rağmen 23 Nisan törenleri, dönem itibari ile değerlendirildiğinde aslında “tersten katılım” şeklinde kabul edilebilir. Çünkü Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında çocuklarının önemli bir bölümü istedikleri etkinlikleri yapmadığı gibi etkinliklerin içerisinde zaruri olarak görev almışlardır. Dönem itibari ile çocukların bir etkinliğe katılımı, kurumsal yapıda ve toplu halde düzenlenecekse; çocuklar rızaları alınması gereken bir özne değil de etkinliğe katılımı beklenen bir nesne gibi düşünülmüştür. Bu tip organizasyonlar üniter devlet yapılarında katı kurallarla organize edildiğinden, katılım hususunda çocuğun yüksek yararı ilkesi göz ardı edilmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen yapılan eylemler dönemi açısından düşünüldüğünde oldukça uygulanabilir, çocuk haklarının kısmen varlığını özümsemiş ve sorunlar karşısında çözüm yolları üretmeyi amaçlayan yaklaşımlar olarak kabul edilebilir (Değirmencioglu, 2010:119-128; Canbulut, 2014:90-91).

1930 yılından itibaren mevcut hükümetler ünlü filozof ve eğitim kuramcısı John Dewey’in raporu doğrultusunda eğitim teşkilatı ve politikası belirleyerek ilerlemek istemelerine rağmen işleyiş hususunda beklenileni yakalayamamışlardır (Dewey, 1952:1-30; Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:99.)⁶. Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk siyasal partisinin 1931 yılı yayınladığı nizamnamesinde Milli Talim ve Terbiye başlığı ile mevcut eğitim faaliyetleri ve devamında yapılması planlanan girişimler hakkında görüşler beyan edilmiş, çocukların yetiştirilmesi hususunda çağdaş prensipler üzerinde durularak bir farkındalık meydana getirilmek istenmiştir.

Buradan hareketle;

* Eğitim politikasının temel prensibi cehaletin ortadan kaldırılmasıdır. Eğitim sistemimizde daha fazla çocuk öğrenim görmeli eğitim almalıdır.

* Devletin kurucu felsefesinin gerekleri olan cumhuriyetçi, milliyetçi ve seküler anlayışın ülke çocuklarına kazandıracak eğitim programının uygulamaya konması esastır. Demokrasinin tüm değerlerine sahip çıkılması Millî eğitim sisteminin temel yapı taşıdır.

* Çocukların fikrî olduğu kadar bedenî gelişimine de değer vermek, özellikle eğitim-öğretimde takip edilmesi planlanan bilgiyi yurttaş adına maddî yaşama uygulamak, bunda da muvaffak olmayı hedeflemiştir.

* Her türlü eğitim ve öğretim yöntem, usul ve kurumunda öğrencinin şahsi becerilerini öne çıkaracak, girişimini örselemeyecek, fikri olarak kendisini öne çıkaracak, düşüncelerini uygulamaya koymasına imkân verecek ilgi, destek ve gayrete dair yardımcı olunmalıdır. Çocuk yaşamda hata yapmaktan korkmaması için ciddi düzen, disiplin ve samimî ahlâk telâkkisine sahip olması gerekmektedir. Verilmesi düşünülen eğitim bu bağlamda her türlü hurafeden, yabancı fikirlerden uzak, millî ve yerli olmalıdır (C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, 1931, s.35-36).

Bu nizamnameden de anlaşılmaktadır ki, “Cumhuriyet Çocuğu” kavramının ortaya çıkmasında yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen masumiyetini kaybetmeyen, bir yandan oynayıp diğer yandan toplumsal davranışların ana iskeletini oluşturan ahlaki değerlere ve ulus kimliğine sadakatle bağlı, bunun bir gereklilik olduğu bilinciyle norm değerleri öğrenmek zorunda olduğunun farkında olan küçük yurttaş şeklinde kurgulanmış bir çocuk algısının varlığı belirginleşmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında adı tam manası ile konmamış noksan, tersten ve kısıtlı imkânlar dahilinde olsa da çocukların eğitim-öğretime katılımı mevcuttur (Karadoğan, 2023: 5).

⁵ 23 Nisan Çocuk Bayramı kutlamalarına ilişkin belgedir. DABCA. 180.9.0.0.6.38.3.2-14 (07.04.1928).

⁶ “Yüce meclisinin kararı ile tevhidi tedrisat esaslarını kabul ederek doğru yolu bulmuş olan Millî Eğitimimizin aynı yolda devam ederek, Türk vatanına talim ve terbiyenin ihtiyacı. Duyduğu düzen, disiplin, çağdaş felsefe ile terbiyeyi mücehhez olmuş, hayata hazır nesiller yetiştirmek temel gayemiz olacaktır. Halkımızın eğitim-öğretime karşı gösterdiği büyük ilgiyi layıkıyla yerine getirmek üzere okul, öğretmen ve envanter eksikliğinin telâfisine çalışmak ve genel okul programları ile kurumların örgütlü hareket etmelerini temin için gereksiz uygulamalardan kaçınmak vazifemizdir.” ifadeleri ile hükümetin kanuna uygun bir anlayışla eğitim programı izleyeceği belirtilmiştir. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:99).

1932’de kurulan Cumhuriyet’in önemli kurumlarından birisi olan ve halkla bütünleşmenin en değerli kurumlarından birisi olarak tasarlanan Halkevleri, millî eğitimin ve iktidarın fikirlerinin yayılması, eğitim birliği sağlandıktan sonra bunun ülke genelinde bir kazanım haline gelmesi açısından değerli bir yere sahiptir (Arıkan, 1999:267; Reçberoğulları, 2021:173). Halkevlerinde ülkenin ikbali ve istikbali olan çocukların yetişmesi noktasında sadece fiziki şartlarda değil, güncel yaşamda da tesir edecek faaliyetlerde bulunulmuş ve geleneksel terbiye anlayışlarının terkedilerek yerine çağın gereği olan terbiye kurallarının yerleştirilmesi hususunda çalışmalar yapılmış ve bu noktada önce ebeveynler aydınlatılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet’in kurduğu okullarda, Halkevleri bünyesinde çocuğun yaşamsal mutluluğunun sağlanması, sosyalleşmesi hususunda öncelikle aile içerisinde uygulanan katı kuralların değiştirilmesi hedeflenmiş, ardından aile içinde çocuğa söz hakkı verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ebeveynlerin çocuklarına sevgi, şefkat ile yaklaşması gerektiği aksi hâlde uygulayacakları şiddetin onların ileriki yaşamlarında, kendi iç dünyalarında ve toplum yaşamında yaratacağı tahribatı aktaran dersler verilmiştir (Karadoğan, 2023:48; Çakır, <https://www.akademiktarihtr.com/ataturkdoneminde-cocuk/> (Erişim Tarihi: 15.11.2024)).

Halkevlerinin temel amaçlarından birisi de Cumhuriyetin kurucu değerlerine sahip çıkacak ülkenin her yöresinden genç dimağlarının ihtiyaçlarının tespiti, bunların tedarikinin yapılması ve yetişmesinin önündeki maniaların bertaraf edilmesiydi. Bu düşüncelerle tesis edilen Halkevleri tüm memleket sathında umudun adı olmuştu (Işık, 2023:6). Bu faaliyetlerinin dışında “derli toplu, teşkilatlı bir çocuk ve gençlik yapısına malik olmak, medeniyet kurmak, kültür yaratmak, Türk’ün içindeki istidat ve kıymetlerin yetişmesine ve onları her bakımdan dünya gençleri arasında hayatın her safhasına karşı hazır kılacak müesseseleri kurmak, çocukların ve gençlerin duygu, düşünce ve zihinlerindeki hususları kolaylıkla ortaya koyabilmeleri, doğru ile güzele ulaşma da birbirleri ile yarış halinde olmalarına yönelik çalışmaların yapılması da halkevlerinin amaçları arasındaydı (Cumhuriyet Halk Partisi, 1935:3-5).

Halkevlerinin Türk çocukları için çeşitli alanlarda faaliyet şubeleri mevcuttu. Bunlardan çocuklar için en yoğun çalışanı edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri, kurslar ve kütüphane alanlarıydı. Halkevleri bulunduğu bölgede hakikî surette yardıma muhtaç kimsesiz çocuklar, yetenekli fakat imkânı sınırlı gençlerin eğitime doğrudan katılımı için destek sağlamak adına yine çocuk ve gençlerin de faaliyet sahasında bizzat olmalarını temin için görevlendirilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1942:3; Cumhuriyet Halk Partisi, 1935: 8). Yeni Türkiye’nin kökten başlattığı düzenli ve doğrudan değişiminin halka yansması ve sürekliliğinin sağlanması noktasında organizasyon görevi Halkevlerine bırakılmıştır. Halkevleri sadece yetişkinlerin değil, çocuk ve gençlerinde yapılan inkılaplara doğrudan katılımının temininde en etkin kurumlardan birisi halini almıştır.

Türkiye’de ilköğretim hususunda yoğun çalışmaları olan okulların ve öğretmenlerin de denetlenerek var olan ve ileride var olması muhtemel sorunların daha başlamadan çözümünün sağlanmasında yapılması gerekenler ile ilgili fikirlerini rapor halinde 1934 yılı itibarı ile getiren Amerikalı Mühassıs Beryl Parker, ilköğretim seviyesindeki eğitimin çocukların zihinlerinde en kalıcı tesiri bırakan süreç olduğunu vurgulamasının yanı sıra çocukların yaratıcı becerilerinin görmezden gelinmemesi gereği üzerinde de durmuştur (Parker, 1939; Yalçın, “2019:61-66). Söz konusu raporda yer alan mezkûr düşünce aslında çocukların eğitim ve öğretim süreçlerinde öğretmenleri ile yöneticileri tarafından doğrudan maruz kalacakları eylemlere karşı geliştirecekleri fikirsel, düşünsel ve uygulamaya yönelik faaliyetlerin de dikkate alınması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Yeni kurulan Türk devletinde çocuklar sadece eğitim alanında yer almamış, aynı zamanda hayatın her sahasında ve safhasında yaşlarından beklenmeyecek derece önemli görevler üstlenmişlerdir. Bunlardan birisi de

XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden savaş ortamının getirisi olan iş gücü açığının çocuklarla doldurulmaya çalışılmasıdır ki durum ülkede “çocuk işçiler” sorunun doğmasına da sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, devletin istikbâlinin teminatı olan çocukların ve gençlerin sorunlarının farkında olması hasebiyle çocuk sağlığı, hakları, eğitimi ve nihayetinde çocuk işçilerin konusunu daima gündemde tutmuştur. Özellikle ailelerinin geçimine yardım edebilmek adına eğitim haklarından feragat ederek yoğun şekilde tarım ve tekstil endüstrisinde çalışmak zorunda olan çocukların sayısı Cumhuriyet’in ilk yıllarında on binlerle ifade edilince, 1936 yılına kadar ülkenin ilk İş Kanunu hazırlanmış, kanuna Mustafa Kemal Paşa’nın talebi üzerine çocuk işçiler konusu dahil edilmiştir. (Kurt, 2016:103-105, 107, 115, 117; T.C. Resmî Gazete, 15 Haziran 1936, s. 6626-6629). Konuya ilişkin yaşanan

gelişmelerde göstermektedir ki çocukların kendileri ile ilgili sorunlara ilişkin düşünsel ve fikrîsel katılımından çok aileye maddî destek amaçlı katılımları dönem itibarı ile ebeveynler tarafından muteber görülmüştür.

1937 yılına ulaşıldığında ise hazırlanan hükümet programında, “millî kültür” kavramı ortaya konmuş ve söz konusu unsurun gelişmesi, medenî toplumlar nezdinde daha yüksek kabul görmesi adına çalışmalar yürütüleceği beyan edilmiştir. Bunun içinde yapılması hedeflenen faaliyetler arasında çocuklarının ilköğretimden başlayarak her bakımdan kendilerini ifade etmeleri hususunda desteklenmesinin şart olduğu düşüncesi üzerinde durulmuştur. Çocukların aile ile başlayan millî kültürünü öğrenme serüveni, belli bir yaşta eğitim-öğretim sistemi ile devam ettiğinden, onların her şeyi benimseyen temyiz kabiliyeti teessüs etmemiş taze zekâları, furkan noktasında henüz istenilen seviye ulaşmamış düşünce yapılarının doğruyu, güzeli ve iyiyi öğrenmelerini temin edecek olan müesseselere olan ihtiyacı da artırmıştır. İşte devlet bu süreçte devreye girerek ilk tahsilden itibaren oluşması muhtemel kötü intibaları başlamadan bertaraf etmeli yüksek tahsile kadar tedbirler alma zorunluluğu doğmuştur. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:279-281).

Söz konusu tedbirler I. Bayar Hükümeti’nde yönetim programı olarak tezahür etmiştir. Çocuk katılımı hususunda I. Bayar Hükümeti eğitim politikaları, spesifik bir faaliyetten söz etmese de Atatürk döneminde çocukların eğitimiyle ilgili yayınlanan en kapsamlı programlardan birisidir. Mezkûr programda çocukların her kademe eğitimlerinin planlandığını, istikbâlde hemen herkesin bir meslek sahibi olmasını hedefleyen program, Cumhuriyetin işleyişinde gelecek nesillere ulaşmasında aktif rol üstlenmesinin yanı sıra sosyal politikaların işlerlik kazanmasına zemin hazırlamaya yönelik düzenlenmiştir. Hükümetin eğitim programında çocuklar üzerinde yoğunlaşılması üniter devletin millî çocuk yetiştirme projesinin zihni yöntemi olarak karşımıza çıkmıştır (Kodal, 2023:175)⁷. Dönem itibarı ile Türkiye’deki okullarda çocuğun katılım hakkının yaşama geçmesi ya da kararlara katılımlarının sağlanması eğitimin güçlü merkezîyetçi yapısı sebebi ile sınırlı kalmıştır. Fakat Atatürk döneminin sonlarında başlayan söz konusu çocuğun katılımı felsefesi sınırlı da olsa 1940 yılı başında kendisine eğitimde yer bulmuştur.

Burada sınırlı denmesindeki en önemli sebeplerden birisi Köy Enstitüleri Projesi” dir (DABCA.30.18.1.2.90.23.3. (05.03.1940)). Çünkü Köy Enstitüleri fikren eğitimin teorik kısmından çıkarılarak uygulamaya geçiren, sadece öğretmen merkezli bir eğitim-öğretim anlayışının dışında öğrenciyi merkeze alan, dönemin koşullarında aydın ve ileri görüşlü bir eğitim-öğretim anlayışının ürünüdür (Şeren, 2008: 203-226). Köy Enstitüleri kurulurken maksat köylerdeki etkin cehaletle mücadele etmek, kırsalın iktisadî ve sosyal yapısında eğitim ve öğretim vasıtasıyla düzenlemeler yapabilmek, kırsaldaki yetenekli çocukların yetişmesini temin ettikten sonra, bunların memleketlerine geri döndüklerinde diğer okuma fırsatı olmayan çocukların eğitime katkıda bulunmalarını sağlayarak, ülkedeki okur-yazar seviyesini az da olsa yukarı taşımak tarzında işlemiştir. Ama yapılanlara bakıldığında Türk eğitim sisteminde bir inkılâp hüviyeti taşıdığı tespitini yapmak da yanlış olmayacaktır (Akyüz, 2021: 391-394; Kartal, 2008: 24-25; 1939 Maarif Şûrası, 17-29 Temmuz 1939:7). İşte ilk defa söz konusu projede öğrencilerin eğitime dolaylı veya doğrudan katılımları eğitimi duvarların ardına taşıyarak sağlanmıştır.

17 Nisan 1940 tarihi itibarı ile Köy Enstitülerinde sadece temel dersler değil, yaşama dair tüm hususlar bir bütün olarak ele alınmıştır. Okulda sıkı bir tarih, matematik, Türkçe eğitiminin haricinde öğrencilerin katılımıyla oluşturulan bahçelerde sebze, meyve, ağaç dikimi yapıp, zamanı geldiğinde hasadı gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra yine öğrencilerin katılımı ile yöresel el işçiliği, marangozluk ve güzel sanatlara ait uygulamalarda yapılmıştır. Enstitülerde öğrencilere dünya klasiklerini okutulmuş, bir enstrüman çalması için girişimde bulunulmuş, tiyatro yaptırılarak özgüven aşılanmaya çalışılmış, ezberci anlayıştan uzak, analitik düşünen, sorgulayan, demokratik ve üretici bireyler yetiştirmek hedeflenmiştir (T.C. Resmî Gazete, 22 Nisan 1940: 233; Ezer, 2020, s.1793, 1796; Ortaş, 2005: 3-5)⁸. Ayrıca çocukların ve gençlerin yetiştirilerek memleketlerine döndüklerinde kırsalda yaşanan feodal yapıya bağlı köktenci anlayış ve bunu besleyen egemen gücün nüfuzunu ortadan kaldırmak sureti ile yöredeki insanlara ulus bilinci aşılamak da görevleri arasında yer almıştır (Güvercin, Aksu ve Arda, 2004: 97-103).

⁷Bu dönemin programı, millî, aklı ve bilimi esas alan, cumhuriyetin temel değerlerini önceleyen, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı ve üstünde yer alma hedefini merkeze alan bir eğitim politikasıydı. (Kodal, 2023: 175).

⁸Dünya’da Leonardo De Vinci modeli olarak algılanan ve yüksek öğretimde sorun çözme modeli olarak kabul gören anlayışla da benzerliği mevcuttur. (Ortaş, 2005: 3-5).

Köy Enstitüleri farklı birimlerden oluşan ve ülke kırsalında topluma faydalı bireyler yetiştirmeyi amaçlayan, fırsat eşitliğine yönelik örgütlenmeyi, iş eğitimi yönetimini öğreten, öğrencilerin yetki ve sorumlulukları paylaştığı, mutlaka bir müzik enstrümanının kullanılmasının öğrenildiği, karma eğitimin yapıldığı, başarı kıstasının hedefi gerçekleştirmek olduğu çağdaş bir okul anlayışını temsil etmiştir. (Türkoğlu, 2024:10) Edilgen Osmanlı eğitim anlayışını yıkıp, kırsaldan başlamak sureti ile modern, seküler, millî ve yerli insan yetiştirme anlayışının temsilcisi olmak hedefi ile yola çıkmıştır (Türkoğlu, 2024:19).

Söz konusu okullarda verilen kısmen katılımcı eğitim ile sorumluluk sahibi olarak yetişen çocuklar, yaparak ve yaşayarak öğrenmenin haricinde, gözlem-deney çalışmalarıyla tam öğrenmeyi, birey olarak kendilerini keşfetmeyi, toplumsal yapının da bir parçası olmayı başarmışlardır. Memleketlerine hizmet anlayışı ve aidiyet ruhuyla yetişen çocuklar bilinçli, sanatta, edebiyatta, tarihte, kültürde kuvvetli, bilgi sahibi, iş eğitimi felsefesi ile üretken bir nesil olmuşlardır (Yiner, 2012: 307-312; Çukur, Eylül-Aralık 2008:153; Boybeyi-Gül, 2008: 78; Uygun, 2004: 9-10). İşte bu amaç ve uygulamalar ile Köy Enstitüleri günümüzde bütün dünyada tartışılan “eğitimde çocuğun katılımı” modelinin tezahür etmiş şeklidir. Adı geçen eğitim kurumunun yönetim yapısıyla özdenetim ve demokratik eğitim modelinin bir örneği olmasının yanı sıra eğitimin yalnızca fiziki okul şartlarında değil, okulun dışında hayatın her sahasında devam ettiğinin de bir göstergesidir.

Eğitimin alışla gelmiş sistemlerinde öğretimde insan ögesi olarak sadece yöneticiler ve öğretmenler önde gelirken, Köy Enstitülerinde yönetici, öğretmen ve öğrencilerin yan yana çalışması yeni ve yerli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu birliktelik, yalnız seçkin bir öğrenci zümresinin yönetime katılması değil, yöneten-yönetilen, eğiten-eğitilen, öğreten-öğretilen yerine; birlikte çalışmak, karar vermek, anlamak gibi uygulamaları eğitim ve öğretim hayatının içerisine dahil edilmiştir. Enstitülerde önemli olan çocuğun kurumla ilgili sorumluluklarını ve yetkilerini bilmesi, bunları kullanmayı becerebilmesidir (Türkoğlu, 2024: 356-357).

Köy enstitülerindeki eğitim-öğretim sistemi, çocukların küçük yaşlarından itibaren yetki ve sorumluluk alarak hayatını ele almak hususunda etkinleştirilmesi, bağımsız düşünebilmesi, karar verebilmesi, inisiyatif alabilmesi kendini tanıyıp yönetebilmesi, şahsına ait görevleri yerine getirebilmesi, çevresi ile ilgili sorumlulukları üstlenebilmesi, yaşam alanlarını kendilerinin oluşturmalarını temin ederken, değişip geliştirmelerine de imkân sağlamıştır (Türkoğlu, 2024: 357). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Köy Enstitülerinin sahibi olduğu eğitim anlayışı merkez yönetim anlayışından uzak, öğrenci ve öğretmeni sistemin içerisine tek noktada eriterek katan bir anlayıştır.

Köy Enstitülerinde öğretmen ve öğrencilerin beraber çalışmak sureti ile yetki ve sorumlulukları paylaşması, ortaklaşa inşa edilecek bir eğitim sistemi özelinde sadece “katılım” kavramıyla açıklanamaz. Çünkü söz konusu yetki ve sorumluluk paylaşımıyla çocuğun hayatın gerçek işleyişi hakkında bilgi sahibi olması hedeflemiştir. Gerçek yetki ile sorumluluklarda az ya da çok katılımdan bahsedilemez. Çocuklara ve gençlere erkenden yetki ile sorumluluklar vermek, büyüklerle yan yana, iş içerisinde yetişmeye ve yetiştirmeye yönelik girişimler “katılım” kavramının bir evvelinden beri varlığını gözler önüne sermektedir. Bu sayede enstitünün çocukları başta kendilerini, enstitülerini, çevrelerini ülke kırsalını ve devamında memleketlerini tanıyıp, değiştirmeye yönelik sorumlulukları almayı amaçlamıştır (Türkoğlu, 2024: 357-358). Bu düşüncenin özünde halkın kendi ilerlemesinin ve değişiminin sorumluluğunu alarak faaliyete topyekûn katılımının temini hedeflenmiştir.

Enstitülerin katılım noktasında çocuklara kazandırdığı önemli faziletlerden birisi de okula girer girmez gündelik yaşamlarını yoluna koymak için her öğrencinin bir görev üstlenmesi ve devamında nöbetleşe görevi yerine getirme becerisini sergilemesiydi. Bu durum öğrencilerin üzerlerine aldıkları yetki ve sorumluluklarla daha örgütlü biçimde hareket etmelerinin yolunu açmaktaydı. Hatta öğrencilerin yönetim kademesinde görevi alması gelişmekte olan yeni eğitim sisteminin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktaydı. Elbette öğrencinin yönetime söz konusu katılımı müdürün veya sair yöneticilerin görevlerini öğrencilere bırakması tarzında olmayıp, yönetimin öğrenci katılımıyla tabana indirgenmesi sağlandığı gibi hayat pratiğinde ileride öğrencilerin idari mekanizmanın işleyiş biçimini tatbik etmek sureti ile eğitilmesi maksadını da taşıyordu (Türkoğlu, 2024:360-361).

Bu bağlamda katılımcı eğitim anlayışında Köy Enstitüleri Anadolu bozkırının ortasında bir uygarlık merkezi görevini de üstlenmiştir. Bu sebeple ilköğretim Genel Müdürlüğü enstitülere yönetici ve öğretmen seçerken yüksek diplomalı personel değil, öğrencilerle her şeyi içtenlikle paylaşarak çalışabilecek ilkeli ve hedefi olan kişileri tercih etmiştir. (Türkoğlu, 2024: 357, 359).

Dönemin İlköğretim Genel Müdürü olan İsmail Tonguç, 1944 yılında Köy Enstitüleri'nin işleyişi hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: “...4274 sayılı yasanın izahnamesinde enstitü müdürleri, iş birim uzmanları, öğretmenler, usta öğreticiler, öğrenci başkanları talebeyi sevk ve idarede, onları yedeklerinde götürmeyi değil, fikirlerin ve bilgilerin sevk ve idare etmesini esas tutmalıdır.” (Altunya, 2020:63). Tonguç’a göre, enstitülerde bulunan baştaki sorumlu yöneticiler, öğretmenler ve usta öğreticiler ile öğrencilerin ortak aklı, kurum bünyesinde doğru, iyi ve demokratik bir yönetim oluşturmak için en belirleyici kistastır. Bu türden ortak akıllı yaklaşım, devletin temel saydığı, “halkın kendi yöneticisini kendisinin tayin ettiği” Cumhuriyet ilkesi ile doğrudan bağlantılı olup, Köy Enstitülerinde de aynı sistemin devam ettirilmiştir. (Tonguç, 1997: 104, 156, 181).

Köy Enstitülerinin katılımcı bir eğitim anlayışına sahip olduğunun en doğru göstergelerinden birisi de gün sonunda yapılan tüm faaliyetlerin toplu bir değerlendirmeden geçirilmesidir. Değerlendirilmelerde, müdür, yardımcılar, öğretmenler, usta öğreticiler, sair personel ve nihayetinde öğrencilerde yer alır ve herkesin konuyla ilgili söz hakkı mevcuttur. Öğrenciler, doğru, hatalı veya noksan buldukları hususları açık biçimde ifade edebilme hürriyetine sahiptirler. Konular yıllık, aylık, haftalık, günlük olabildiği gibi bir sorumluluğun tamamlanmasına yönelikte olabilmektedir. Çalışmaların değerlendirilmesi iktisadi, sosyal, eğitsel gerekçelerle yapılabilmektedir. Bu yolla öğrencilerin demokrasi kültürü almaları sağlanmıştır. (Tonguç, 1999: 88-90; Antunya, 2020: 65). Bu sayede hesap verebilirlik ilkesini de edinmiş olmaları hedeflenmiştir.

Cumhuriyet’in eğitim sisteminde bir devrim niteliği taşıyan Köy Enstitülerinde verilen eğitim ve sorumluluk hissiyle yetişen çocuklar birey olarak kendilerini keşfetmenin yanı sıra topluma katma değer sağlayan üretken ve verimli bir uygulamanın da parçası da olmuşlardır. Toplum bünyesinde emsal teşkil edebilecek seviye de ülkelerine hizmet şiarıyla bilinçli, kültürlü, çağdaş, demokrat, sanata ve sanatçıya düşkün nesiller olarak yetişmişlerdir (Yiner, 2021: 307- 312).

Köy Enstitülerinin yönetiminde öğrenci katılımının önemli bir yeri vardır. Enstitülerde, tek parti iktidarının varlığı devam etse dahi pedagojik ilkelerin demokrasi ile buluşturulması Türk eğitimine oldukça önemli bir katma değer sağlamıştır. Demokratik eğitimde öğrenci katılımının önemini kavramış idarecilerin, öğrenci yönetim modeli tüm eğitim camiasına doğru bir emsal olmuştur. Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü M. Rauf İnan’ın anılarında söz konusu durumu şu şekilde açıklamaktadır. “Öğrenci yönetimi kısa zamanda o denli ilerleyip tesirli oldu ki, enstitü geniş iş alanlarına bölünmüş olmasına rağmen hiçbir zorluk ve sorunla karşılaşmamıştır. Konuşmalar, eleştiriler genellikle öğrenciler tarafından yapılır, eksiklikler derinlemesine tartışılır, üstün başarı göstermiş olanlara teşekkür edilirdi. Öğretmenler arasında hatalı veya noksanı olanlar varsa da hiçbir ayırım gözetilmeksizin tenkitten nasibini alırdı” (Altunya, 2020: 87). Köy Enstitüleri yürüttüğü söz konusu eğitim politikalarıyla demokratik eğitimin temel nüvesi durumuna gelmiştir.

Yukarıda ifade edilen Köy Enstitülerindeki demokratik eleştiri ortamlarına iki emsal vermek icap ederse, Çifteler Köy Enstitüsü’nde yaşanan hadiselerin aktarılması yeterli olacaktır. İlkinde eğitim-öğretim sürecinin devam ettiği günlerde öğretmenlerden birisi öğrencinin yapamadığı ödevleri sebebi ile kendisine hareket içeren ifadeler kullanınca, bu duruma içerleyen öğrenci hafta sonu yönetici, öğretmen ile öğrencilerin tamamının katılımıyla yapılan değerlendirme toplantısında yaşadıklarını dile getirmiş, söylenen sözler neticesinde tarafları dinleyen hazirunun ortak kararıyla öğretmen enstitüyü terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Hatta bu eleştiri mevzu o denli ciddiye alınmaktadır ki, yine aynı enstitüyü ziyaret eden zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün dahi öğrencilerle birlikte yemek yememesi tepki toplamıştır (Altunya, 2020:87-88).

Çocuğun eğitime dolayısıyla hayata doğrudan katılımını sağlayan Köy Enstitülerinde yetiştirilmek için kırsaldan seçilmiş çocukların yeni ve çağdaş bilgilerle mücehhez şekilde köylerine geri dönmesi kırsaldaki halka, ülkenin kültürel ve sosyal kalkınmasına umut olmuştur. Fakat 1946 yılından 1950 yılına kadar geçen zaman içerisinde benimsenen eğitim politikalarındaki değişiklikler, Köy Enstitülerinin eğitim sistemi içerisinde eritilmesi hatta ortadan kaldırılması fikrini gündeme getirmiştir. Cumhuriyet Dönemi katılımcı eğitim anlayışı denildiğinde ilk akla gelen kurum olan Köy Enstitüleri yapısı, işleyişi, eğitime kazandırdığı binlerce eğitimcisi ile Türk Eğitim Tarihi içinde müstesna bir yere sahiptir.

Köy Enstitülerinin eğitim sisteminde yaptığı reformlar değerlendirildiğinde aile ve çocuk katılımı sürecinde bireylerin yaşayarak kazanabilecekleri nitelikler ortaya konulduğunda Türk eğitim sistemine katkıları biraz daha

gün yüzüne çıkmış olacaktır. Köy Enstitülerinin demokratik eğitim-öğretim sistemi ile öğrencinin düşüncelerini belirli bir anlayış düzeni içerisinde özgürce ifade edebilmesine, öğrenmeye ve araştırmaya tutkuyla bağlı olmasına, her konuda herkesle iş birliğine hazır bulunabilmesiyle, daima üretim odaklı hareket etmesi ve toplum sağlığını öncelemesiyle dikkate şayan bir niteliktedir. Bu özellikler günümüz demokratik eğitim sisteminde de öğrencilere kazandırılmaya çabalanan özellikler arasındadır. Eğitimde demokratik yaklaşımlar denildiğinde ise zihinde yarattığı algı, karşılaşılan hemen her türden sorunda çatışmaya meydan vermeden bir uzlaşma zemini hazırlayarak çözüm odaklı hareket edebilmeyi başarmaktır. Demokratik eğitimde zihin, yaşamın genelinde ezeli ve ebedi doğruları değil, toplumsal talepleri göreceleştirmek biçiminde bir işlevsel yapıyla yüklüdür. Demokratik eğitimin resmî tarafını okullar, gayri resmî yanını da aile ve çevresel faktörler oluşturmaktadır. Tüm bunların yanında aklî eylemin oluşumu; sair taraftan bireysel yaratıcılığın iklimi eğitimin demokrasiye olan katkısını da göstermektedir (Özen-Gül-Gülaçtı, 2007: 125). Günümüz eğitim sisteminde 1940'lı yıllardan itibaren başlayan eğitimde demokratik yaklaşımlarının en değerli öznelerinden birisi olan Köy Enstitülerinin ilga edilmesi gelecekte soran, soruşturan, aktif biçimde öğrenen ve devamında aktaran nesillerin oluşumunun da önüne geçmiştir.

4. SONUÇ

Dünya üzerinde çocukların ve onların ihtiyaçlarının fark edilip, değer verilmesi açısından en düşük seviyede olduğu on beşinci yüzyıldan başlayarak günümüze kadar toplumlar uzun yollar kat etmiştir. Duru bakış açıları ile çocukların dinlemesi durumu karşılıklı etkileşimde ciddiye alınma imkânı verilmesi, dünyada ihtiyaç duyulan derin adalet ve hakkaniyet ilkelerinin toplum bünyesinde yer etmesi noktasında, keşfedilmeye değer bir sınır gibi günümüzde de mevcut yerini korumaktadır.

Çocukların başta aile ortamında dinlenerek fikirlerini beyan etmelerine, düşüncelerinin ciddiye alınmasına fırsat verilmesinin ardından ancak eğitim-öğretim aldıkları okullarda katılımlarının sağlanması beklenebilir. Cumhuriyet Türkiye'sinde çocukların aileden itibaren okullarda katılımının sağlanması hususunda idari kesimde yoğun bir destek olsa da uygulama halinde beklenen kazanım tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Bu düşünceden hareketle günümüzde dahi mezkûr süreci hızlandırarak çocuk ve ailelerin eğitime katılım programlarının gelişimini sağlayacak araştırmalara ihtiyaç vardır.

Çocukların ve dahi gençlerin önemli yetkiler alarak hayatları ile ilgili durumlara katılımı ülkenin banisinin de "Gençliğe Hitabı" nda üzerinde durduğu hususlardandır. Atatürk'ün çocuklara ve gençlere verdiği sorumluluklar ve yetkiler bildirisi olan hitabe "*Ey Türk gençliği birinci vazifen...*" cümlesiyle başlar ve ülkenin ebet müddet yaşaması için yapılması gerekenler hakkında bilgiler verir ki bu durum bile ülkenin kuruluşundan itibaren "katılım" hususunun ne denli kıymetli bir hadise olduğunun anlaşılması açısından önemlidir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren mevcut hükümetler çocuğu tanıma, anlama, koruma, istikbâlini hazırlama düşüncesini kendisine beka meselesi yapmış ve ona ilişkin çözüm önerileri üretmeye gayret etmiştir. Anlaşılabacağı üzere Cumhuriyet'in idealize ettiği yeni nesil çocuk profili geçmişini tanıyan, kendisi ile barışık, dünyadaki çağdaşlarıyla temas kurabilen, ne istediğinin farkında, toprağına ve bayrağına bağlı, medeni toplumun tüm değer yargılarına vâkıf fakat kültürünü de bilen dünya vatandaşı bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından geçen çeyrek asırdan fazla bir zamanda eğitim ve kültür sahasında yapılan inkılaplar ile devamındaki faaliyetlerde göstermektedir ki, söz konusu çalışmalarda ulaşılmak istenen toplumun yalnız bir bölümü değil tamamıdır. Çocukların ve gençlerin yeni cumhuriyetin beklentileri doğrultusunda yetiştirilmesi için tüm örgün eğitim kurumlarında ihtiyaç duyulan değişiklikler yapılmıştır. Ancak ailelerin ve çocukların sıkı ve katı bir eğitim politikasının tesirinde eğitime kısmen katılımı mümkün olmuştur.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarından itibaren öğrencilerin kendilerini ilgilendiren tüm hususlarda ve alınan kararlarda katılımlarının sınırlı kaldığı bir gerçek olarak hali hazırda karşımızda durmaktadır. Türkiye'de günümüzde dahi genelde çocuk hakları, özelde çocuk katılımına ilişkin bütüncül bir strateji üretilmemiştir.

Köy Enstitülerinin temel maksadı verdiği eğitim ile çocuğa özgürlük ortamı oluşturmak, serbestçe düşünüp, bunu uygulayabilen, istediklerinin farkında, ayakları yere basan, belirli bir düzen içerisinde fedakâr ve fazilet

sahibi, karamsarlıktan uzak, geleceğe güvenle bakan, kendine, milletine inanan, gözü atide nesiller yetiştirmektir. Bu suretle Köy Enstitülerinde verilen eğitim süreçleri değerlendirildiğinde 1940 yılından itibaren ülkenin özellikle sosyal ve kültürel hayatının gelişmesi ve modernleşmesine kısa sürede yoğun katkı sağladığı aşikârdır. Çocukların sadece teorik eğitime değil, pratik eğitime de katılım sağlayabildiği mezkûr okulda; ellerinde tarım aletleriyle tarlada çiftçi, kırsalda inşaat ustası, sınıfta öğrenci, laboratuvarında kimyager, müzik atölyesinde virtüöz olabilmeyi başarmışlardır.

Eğitimin yalnız kapalı kapılar ve duvarlar arasında olmadığının en belirgin göstergesi olan Köy Enstitüleri katılımlı eğitim müfredatının da çocuklar üzerinde meydana getirdiği değişimin en doğru timsali haline gelmiştir. Bu sayede eğitimi tamamlayarak memleketlerine dönen eğitimli gençler kırsalda eğitimin, sanatın, edebiyatın ve tiyatrunun sevilmesine, ilgi gösterilmesine vesile olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

DABCA. 30.18.1.1.12.62.13.2-3 (Ek: 233-8). DABCA.HR.İM.18.58.1.

DABCA. 180.9.0.0.6.38.3.2-14.

DABCA.30.18.1.2.90.23.3. DABCA.180.9.0.0.111.540.56.

Resmî Belgeler

1939 Maarif Şûrası, (1939). Çalışma Programı, Konuşmalar, Lâhikalar, Hasan âli Yücel'in Açış Nutku, T.C. Maarif Vekâleti Yayını, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi, (1931). Nizamnamesi ve Programı, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi, (1935). Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara. Cumhuriyet Halk Partisi, (1942). Halkevleri ve Halk Odaları 1932-1942, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 17, İçtima: 2, 03.03.1924. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, 23 Nisan 1337.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 2, İçtima: 14, 05.09.1923.

T.C. Resmî Gazete, "İş Kanunu", Sayı: 3330, 15 Haziran 1936.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 4491, No: 3803; "Köy Enstitüleri Kanunu" 22 Nisan 1940.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1923, s.1.

Hakimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1924, s.1.

Milliyet, 23 Nisan 1926, s.1.

Vakit, 25 Nisan 1922, s.1.

Diğer Yayınlar

Akgün Seçil-Uluğtekin, Murat, (1989). "Misak-ı Maarif", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, s.286 Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2021*, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

Akyüz, Yahya, (1987). "Atatürk'ün Eğitim Tarihindeki Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(10), s.78 Altunya, Niyazi, (2020). *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bakış*, Cumhuriyet Kitapları, 5. Bsk., İstanbul.

Arıkan, Zeki, (1999). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 6 (23), s.267. Arslan, Ahmet, (1999). *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara.

Aslan Osman- Yılmaz, Mustafa, (2021). "Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Planları Kapsamında Eğitim Yapılarının Analizi", *TÜBAD*, VI (1), s.115.

Binbaşıoğlu, Cavit, (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara.

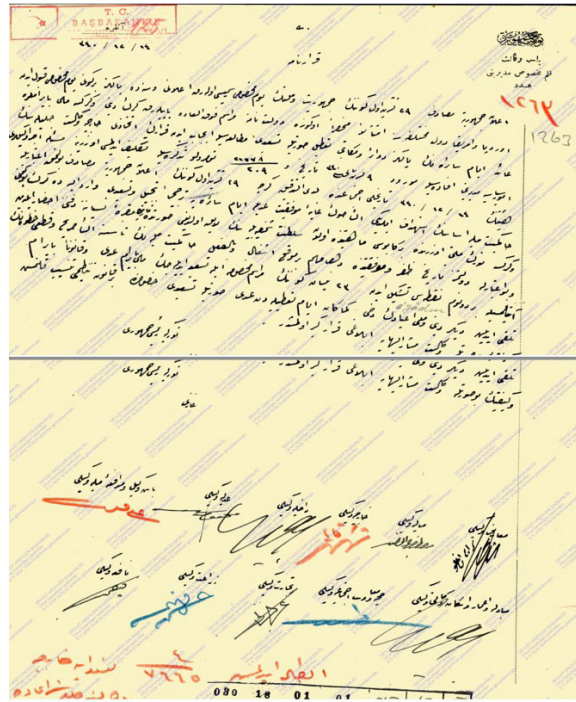
Boybeyi, S., Sallan Gül, S. (2008). "Cumhuriyet Aydınlanmasının Kısa Tarihi: Köy Enstitülerini Çevreleyen Tarihsel ve Toplumsal Koşullar ve Bugüne Çıkarsamalar, Tematik Yazılar", *Toplum ve Demokrasi*, 2 (3), s.78.

Çukur, Duygu, (2008). Köy Enstitüleri Eğitim Modelinin Hedeflediği İnsan Tipi ve Türkiye'de Yapılmış Tezlerde Köy Enstitüleri, *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), s. 151- 162.

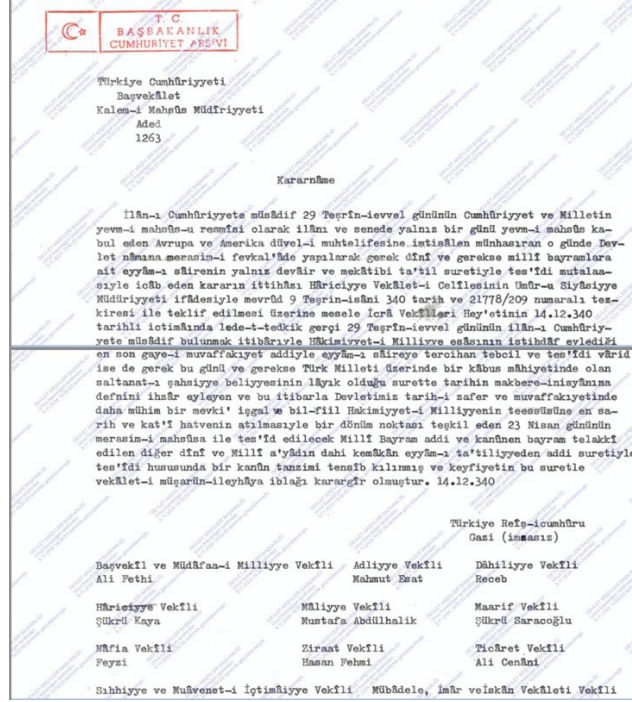
- Çakmak, Özlem Çamlıbel, (2010). "Okul Öncesi Kurumlarında Aile Katılımı", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, (20), s.2.
- Canbulut, Tuğba, (2014). "Türkiye’de Çocukların Katılım Hakkı Üzerine Bir Derleme", *Sosyal Hizmet Dergisi*, 1 (2), s.90-91.
- Değirmencioğlu, Serdar M., (2010). "Tersten Katılım: Katılım Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme", *Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 20. Yılında Türkiye’de Çocuk Hakları*, Ed: Acar H, İçağasioğlu-Çoban A, Maya Akademi, Ankara.
- Çakır, Gül, (Erişim Tarihi: 09.11.2023). <https://www.akademiktarihtr.com/ataturkdoneminde-cocuk/> Dewey, John, (1952). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara.
- Erbay, Ercüment, (2013). "Çocukların Katılım Hakkı Üzerine Bir Türkiye Değerlendirmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2, (1), s.39.
- Ezer, Feyzullah, (2020). "Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Belgi*, (19), s.1793, 1796.
- Güvercin, Cemal Hüseyin, Murat Aksu, Berna Arda, (2004). "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57, (2), s. 97-103.
- Işık, Esra, (2023). "Cumhuriyet’in Gürbüz Çocukları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), s.6.
- Kantarcioglu, Selçuk, (1987). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Kaplan, İsmail, (2019). *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaçöp, Ataman, (2020). *Teori ve Uygulamalarıyla Eğitimde Aile Katılımı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Karadoğan, Umut C., (2023). "Çocukluğun Yüz Yıllık Tarihi", *Çocuk ve Cumhuriyet*, Çocuk Yıllığı, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Karal, ‘Enver Ziya, (1981). 'Atatürk İlkelerinin Biçimlendirdiği Eğitim, Atatürk ve Eğitim: Türk Eğitim Derneği V. Eğitim Toplantısı, Yay. haz. Nizamettin Koç, Ankara.
- Kocabaş, Ezgi Özeke, (2006) Eğitim Sürecinde Aile Katılımı: Dünyada ve Türkiye’deki Çalışmalar, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3.(26), s.143-153.
- Kodal, Tahir, (2023). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Eğitim Politikaları (1923-1960)", *Avrasya Uluslararası Stratejik Araştırma Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye, s.175.
- Kurt, Sevil Lale, (2016). "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (36), s.103-105, 107, 115, 117.
- Locke, John, (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. V. Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Neziroğlu İrfan-Yılmaz, Tuncer, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), C.I, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.
- Ortaş, İbrahim, (2005). *Ülkemizin Kaçırıldığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri*, Pivolka Yayınevi, 4(17), s.3-5.
- Özçelik, Mücahit, (2011). "23 Nisan Çocuk Bayramı’nın Ortaya Çıkışı ve 1922-1929 Yılları Arasında 23 Nisan Kutlamaları", *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), s.266-267.
- Özen, Yener- Gül, Abdulkadir-Gülaçtı, Fikret, (2007). "Demokratik Eğitim Politikası (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 9(2), s.125.
- Öztürk, Cemil, (2018). "Cumhuriyet Döneminde Eğitim," *Türk İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti*, İstek Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Parker, Beryl, (1939). *Türkiye’de İlk Tahsil Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Reçberoğulları, Ayşe Nur, (2021). *Atatürk Dönemi Çocuk Politikası*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Sakaoğlu, Necdet, (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarıkaya, Makbule, (2007). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), Erzurum, s.322.
- Sezer, Ayten, (1994). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

- Serozan, Rona, (2005). *Çocuk Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Tonguç, Engin, (1997). *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç*, C.II, Güldikeni Yayınları, Ankara.
- Tonguç, İsmail Hakkı, (1999). *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları (1936-1946)*, Derleyen: Engin Tonguç, Güldikeni Yayınları, Ankara.
- Turan, Mustafa, (2011). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tevhid-i Tedrisat", *Türk Yurdu Dergisi*, (288), s.193-194.
- Türkoğlu, Pakize, (2024). *Tonguç ve Enstitüleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- Uygun, Selçuk, (2004). Sözlü Tanıkların Dilinden Köy Enstitülerinde Okul Atmosferi, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(26), s. 9-10.
- Üstel, Fusun, (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yağcı, Öner, (2007). "Atatürk'ün Eğitime İlişkin Görüşleri, Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitimi", Derleyen: Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayını No.8, Ankara.
- Yalçın, Ali, (2019). "Cumhuriyet Dönemi Yabancı Eğitim Uzmanlarından John Dewey ve Beryl Parker'ın Raporlarında "İyi Vatandaş" Algısı", *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15/(Özel Sayı), s.60-6.
- Yiner, Abdülnasır, (2012). "Köy Enstitüleri Üzerine Bir Deneme", *International Journal of Social Science*, 5(4), s. 307-312.
- Zafer, Ayşenur Bilge, (2013). "Cumhuriyet ile Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), s. 132.

EK 1

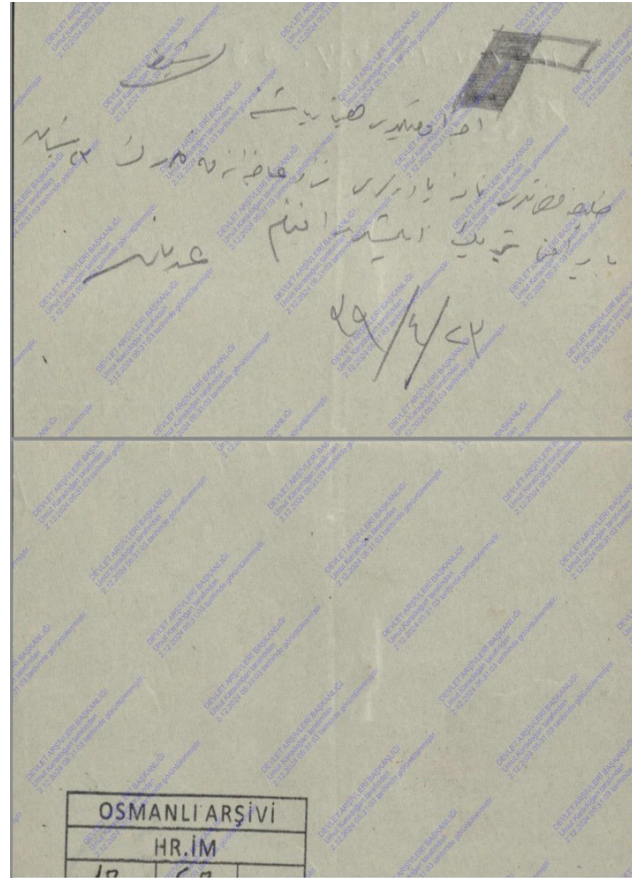

EK 2

29 Ekim ve 23 Nisan'ın "bayram" olarak kutlanmasına ilişkin resmî belge

EK 3

23 Nisan'ın bayram olmasına ilişkin Halife Abdülmecid Efendinin tebriği

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.09.2024 ✓Accepted/Kabul: 28.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1542276

Research Article/Araştırma Makalesi

Sofuoğlu Demirbaş, Ü. , Çelebi Şeker, N. N. (2025). "Aidiyet Olgusu Bağlamında Tüketim Kültürünün Hedef Gruplar Üzerindeki Etkisi Ve Konut Kullanımındaki Değişim", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 451-462.

AİDİYET OLGUSU BAĞLAMINDA TÜKETİM KÜLTÜRÜNÜN HEDEF GRUPLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE KONUT KULLANIMINDAKİ DEĞİŞİM

Ümran SOFUOĞLU DEMİRBAŞ*, Nuriye Nida ÇELEBİ ŞEKER**

Öz

Dünyada küreselleşmeyle artan tüketim olgusunun/kültürünün yaşam biçimlerini değiştirmesi, konut mekânlarında fiziksel ve anlamsal birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bu doğrultuda değişen konut kullanımlarına dikkat çekmek ve mevcut kullanım biçimlerini değerlendirmek önemlidir. Çalışmanın amacı, tüketim nesnesi haline gelen konut kavramının değişen kullanımları üzerinden birey-mekân arasındaki aidiyet hissinin oluşumunun incelenmesidir. Çalışma kapsamında değerlendirilen kullanıcılar tüketim kültürüne ayak uyduran gelir grubudur. Çalışmada günümüzde konut kullanımının, kullanıcı profilinin ve konut arzının çeşitliliği üzerinden konutta aidiyet hissinin oluşumuna orta üst ve üst gelir grupları üzerinden eleştirel bir değerlendirme yapılmıştır. Genel olarak bu doğrultuda çalışma; değişen konut kullanım biçimlerinde aidiyet oluşumunun nasıl geliştiği ve nelere bağlı olduğu sorularına cevap aramaktadır. Sonuç olarak, günümüzde kullanıcıların konutla kurdukları bağın bireysel aidiyetten sosyo-kültürel aidiyete dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Konut, Ev, Aidiyet, Konutta aidiyet, Tüketim kültürü, Orta üst-üst gelir grupları.

THE INFLUENCE OF THE CONCEPT OF BELONGING ON TARGET GROUPS WITHIN THE FRAMEWORK OF CONSUMER CULTURE AND THE TRANSFORMATION OF HOUSING PRACTICES

Abstract

The phenomenon of consumption, which has intensified globally with the advent of globalization, has brought about both physical and semantic transformations in residential spaces, fundamentally altering lifestyles. In this context, it becomes imperative to investigate the evolving patterns of housing use and critically assess current practices. This study aims to explore the formation of a sense of belonging between individuals and spaces through the changing uses of housing, which has increasingly been commodified as a consumer object. The analysis focuses on user groups belonging to income brackets that have adapted to consumer culture. It offers a critical evaluation of the formation of belonging in housing through the diversity of housing usage, user profiles, and housing supply, particularly within the upper middle and upper income groups. This study seeks to address how the sense of belonging develops in response to evolving housing practices and identifies the underlying factors influencing this process. Ultimately, the findings suggest that the connection users establish with their living spaces has shifted from an individual sense of belonging to one that is increasingly socio-cultural in nature.

Keywords: Housing, Home, Belonging, Belonging in housing, Consumption culture, Upper middle-upper income groups.

*Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İç Mimarlık Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: umransofuoglu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5475-0462>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: nida.celebi@msgsu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3965-5744>)

1. GİRİŞ

Konut kavramı, barınma ihtiyacını gidermenin ötesinde bireylerin yaşam biçimini düzenleyen ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren çok yönlü bir sistemdir. Konut bireyle etkileşim halindedir. Konutun anlamı ve ruhu bireyin yaşam biçimini ifade eden en özel kimliğidir (Altman, 1993). Konut sahip olduğu bu değerlerle ve bireyin konutun içerisinde yaşadığı her şey ile eve dönüşmektedir. Fakat dünyada küreselleşmeyle artan tüketim olgusunun/kültürünün yaşam biçimlerini değiştirmesi, konut mekânlarında fiziksel ve anlamsal birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Tüketim kültürünün etkisiyle onun bir nesnesi haline gelen konut kavramı, bireylerin satın alarak tüketme eyleminden etkilenmektedir. Artık günümüzde sahip olunan konut; bireyin sosyal statüsünün, ait olduğu grubun ve ekonomik varlığına göstergesidir. Bu durumda seri üretim şeklinde yapılan konutlarda, ev ile sahibi arasındaki bağ kopmaktadır. Bireyler artık evleri düşünmeyip, evleri sadece satın almaktadır (Kuban, 2000; akt. Alver, 2013). Aynı doğrultuda, kentlerde oluşan farklı konut örüntülerindeki konforlu yaşam biçimleri, toplumdaki kültürel değerleri etkileyerek, aidiyet duygusu silikleşmeye başlamaktadır (Bali, 2002).

İnsanlar yaşamı boyunca bir konuta ihtiyaç duymakta ve bu ihtiyacını satın alma veya kiralama yoluyla gidermektedir. Bu sebeple konutlar farklı kullanım amaçlarına hizmet edebilmektedir. Kullanıcıların oturdukları kendi konutları, farklı amaçlar doğrultusunda sahip olduğu kendi konutu dışındaki mülk konutlar ve kullanım süresi içerisinde kiralanan kamuya ya da özel sektöre ait olan kiralık konutlar kullanım amaçlarını içermektedir. Gelir düzeyi ne olursa olsun, herkesin sahip olduğu bu temel ihtiyaç, diğer varlıklardan farklı olarak tüketicilerin satın alma davranışlarını birçok faktöre bağlı olarak değişken hale getirebilmektedir. Bu durum, bireysel ve çevresel etkenlerin konut tercihlerine etkisini ortaya koymaktadır (Yalçın, 2023). Sosyal yapının değişimi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle yaşamdaki hızlanma ve değişkenlik, bireylerin konut değiştirme ihtiyacını da etkilemektedir. Mevcut iş gücü piyasası ve toplumsal yaşamdaki değişimler, konut fiyatlarındaki artış ve konut kredisi faiz oranları, esnek yaşam anlayışı, bireylerin kısa süreli iş değişiklikleri sebebiyle iş yerlerine yakın konumlarda yaşam sürmek istemeleri konut kiralamalarını arttıran durumlardır (Hargreaves, 2002; Kiracı ve Akdemir, 2020; Knight ve Eakin, 1997). Fakat bu sorun, toplumda satın alınmaya karşı bir tutumla çok fazla sayıda kiralama gerçekleştirilerek tüketimi destekleyen bir eylem haline gelebilmektedir. Aslında sahip olunan ya da kiralanan konutlar, bireylerin tüketime yönelik ihtiyaçlarına hizmet etmesiyle tüketim kültürünün bir parçası haline gelerek kullanıcının konutla kurduğu bağ ve ona yüklediği anlamı etkilemektedir.

Bu doğrultuda, değişen konut kullanımlarına dikkat çekmek ve mevcut kullanım biçimlerini değerlendirmek önemlidir. Literatür taraması doğrultusunda yapılan çalışmanın amacı, tüketim nesnesi haline gelen konut kavramının değişen kullanımları üzerinden kullanıcı-mekân arasındaki aidiyet hissinin oluşumunun incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada; konut-ev kavramları, konutta aidiyet kavramı ve tüketim kültüründe değişen konut oluşumları konularına değinilmektedir. Bu bağlamda; değişen yaşam biçimlerinde orta üst ve üst gelir gruplarının farklı konut kullanımlarındaki aidiyet oluşumu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

2. KONUT-EV KAVRAMLARI

İnsan yaşamının devam edebilmesi ve barınma gereksiniminin giderilmesi açısından konut zorunlu bir ihtiyaçtır. Konut sözlükte; “İnsanların içinde yaşadıkları ev, apartman vb. yer, mesken, ikametgâh.” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Başka bir tanımlamada konut, hane halkı için tanımlı ve sınırlı fiziksel mekân, eylemlere imkân vererek korunma ve barınak işlevi taşıyan, psikolojik, sosyo-demografik, siyasi ve ekonomik faktörler gibi birçok bileşenden oluşmaktadır (Lawrence, 1987). Bir mekân olarak konut; iletişim, etkileşim, mekân, zaman ve anlamın örgütlü bir örüntüsüdür. Aynı zamanda hem ait olduğu kültür ya da etnik grubun karakteristik özelliklerini, yaşam biçimini, çevresel tercihlerini, davranış kurallarını, imgelerini, mekân ve zaman taksonomilerini yansıtırken, hem de kullanıcının özünü ilgili imgelerinin, kendini kanıtlama ve donanımı ile kullanıcının kişiliğinin ve ayrıcalığının göstergesidir (Gür, 2000). İnsan yaşamının her anına tanıklık eden konut kavramı, kullanıcıların ait olduğu toplumla ilgili bilgileri de içinde barındırır.

İnsanın fiziksel bir strüktür, bir kabuk olarak konutla kurduğu etkileşim süreciyle konutun anlamı değişmektedir. Konut, insanla kurduğu bu anlamlı etkileşimle eve dönüşmektedir. Ev, evin kullanıcısı ve konut arasındaki dinamik etkileşimlerin bütünüdür. Kültürel bir bileşke olan ev; fiziksel süreçler, mekân, zaman ve hepsinin transaksyonel olarak tamamıdır, farklı bileşenlerden oluşan, ancak birbiriyle ilişkili etkenlerin birleşimidir (Altman, 1993). Başka

bir tanımlamada ev kavramı geçmiş deneyimlerin, anıların, düşünce ve hayallerin günümüze olan yansıması olarak ifade edilmektedir (Bachelard, 1969). Bachelard, Mekânın Poetikası adlı kitabında, insanın evle kurduğu bağı fenomenolojik bir yaklaşımla ele almaktadır. Ona göre, ev, insan ruhunun derinliklerini çözümlemek için bir anahtar niteliği taşır. Bachelard, imgelem gücünü insan doğasının temel bir özelliği olarak görür ve bir imgelem metafiziği oluşturmanın, yalnızca nedensellik ilkelerine dayanarak mümkün olmayacağını savunur. Bunun yerine, bireyin bilincinde imgelerin nasıl doğup şekillendiğini incelemeyi esas alan bir fenomenoloji yaklaşımıyla bu hedefe ulaşılabilirliğini belirtir (Bachelard, 1969). Benzer bir bakış açısıyla, psikolojik olarak ev kavramına yaklaşılmakta ve ev kavramının düşünce yoluyla görülen, yaşanılan ve yapılan bütün evlerin toplu anlamını içerdiği savunulmaktadır (Harries, 1993).

Ev ve konut kavramları arasındaki farklara odaklanan araştırmalar, genellikle evin, konuta kıyasla daha kişisel, özel ve sembolik bir anlam taşıdığı sonucuna varmaktadır (Tognoli, 1987). Moore (2000), Tognoli'nin (1987) "ev" kavramı için belirttiği beş temel özelliği vurgulamıştır: merkezilik (centrality), devamlılık (continuity), mahremiyet (privacy), kendini ifade (self-expression)/kimlik (personal identity) ve sosyal ilişkiler (social relations). Moore'a göre, konut ile ev arasındaki farklar, bu özelliklerden kaynaklanmaktadır. Somerville (1997) ise ev kavramını, temel düzeyde sosyolojik olan ve sosyolojik olmayan olarak ayırmıştır. Mahremiyet, kimlik ve aşinalık gibi özellikler sosyolojik yaklaşımların ev olgusuna yüklediği anlamlardır. Evin ontolojik önemini anlatabilmek için ise cinsiyet, sınıf, yaş, kullanım ve tutum hakkı gibi konular üzerinde durulmuştur. Evin bölgesel olarak çekirdek olması, psikolojik ihtiyaçlar, bağlanma kuramı, çevre psikolojisi ve kimlik teorileri gibi kavramlarla olan ilişkisine ise sosyolojik olmayan yaklaşımlarda odaklanılmıştır (Akt. Arslan Taç, 2022).

Göregenli (2010), bu bakış açısından hareketle, ev kavramının, mekânın fiziksel özelliklerinden ziyade, o mekânda yaşanan deneyimleri tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, evin anlamında fiziksel ve mekânsal unsurlardan çok, bireysel deneyimlerin ön planda olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda içinde yaşanmışlıklar ve anılar konutu eve dönüştürür. Bu nedenle kullanıcının konutla etkileşim içinde olduğu ve onunla duygusal bir bağ kurduğu noktada, konuta anlamlar yüklediği görülmektedir. Kullanıcının yaşam biçimiyle, oradaki eylemleriyle kullanıcıya aidiyet hissi kazandırır. Kullanıcı sadece bedenlen değil, duyguları ve düşünceleri ile konutta var olarak ona bağlanır. Kullanıcısıyla kurulan birliktelikle, konut ve anlam kavramlarıyla ruhu olan bir eve dönüşmektedir (Sofuoğlu Demirbaş, 2023).

3. KONUTTA AİDİYET KAVRAMI

Aidiyet, bir yere ya da bir kişiye ait/ilişkin olma durumu olarak tanımlanmaktadır. İnsanın temel gereksinimlerinden biri olan aidiyet duygusu soyut bir kavramdır. Bu ihtiyaç yerine getirilmediğinde, insanlarda yalnızlık veya toplumsal olmayan birtakım davranışlar doğabilmektedir (Maslow, 1954). Bu doğrultuda bireysel aidiyet duyu, etki, duygu, deneyim, algı, eylemler ve davranışlar gibi niteliklerle oluşmaktadır (Altman ve Low, 1962).

İnsan sosyal bir varlık olması sebebiyle çevresiyle iletişim halindedir. Mekânsal aidiyet üzerine yapılan çalışmalarda, insanın var olması ile bir yere sahip olmadığı aslında kendine ait mekânı oluşturduğu belirtilmiştir. Fiziksel mekân ile bireyler arasında, doğal ya da insan kaynaklı birtakım yapılandırmalarla duygusal bir bağ kurulmaktadır. Mekâna atfedilen bu duygu ile bireyin mekâna karşı farkındalığı oluşarak aidiyet hissi ortaya çıkmaktadır (Enachea ve Craciun 2013; Kyle vd. 2004; Pretty vd. 2003). Mekânsal aidiyet duygusu; mekânın ölçeğine, büyüklüğüne, fiziksel ve sosyal özelliklerine, mekânı kullanan bireylere göre değişmektedir. Aidiyeti etkileyen diğer faktörler ise sosyal ve ekonomik durumlar, mekânda geçirilen süreler, eylemler ve sosyal ilişkiler, yaş, güvenlik duygusu gibi kavram ve durumlardır (Scannell ve Gifford, 2010). Literatürde aidiyet ve mekân ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar ise çevresel psikolojiyle ilişkilendirilerek yerin ruhu, yere bağlılık ve bağımlılık, yerin kimliği kavramları altında incelenmiştir.¹ Bu kavramlar duygusal, davranışsal, bilişsel değişkenler olarak tanımlanmakta ve anlamlandırılmaktadırlar (Jorgensen ve Stedman, 2001; Şentürk ve Gülersoy, 2019).

Psikolojik ve sosyal açıdan bireyin ait olduğu toplum, toplumun fiziksel ve kültürel özellikleri mekâna bağlanma duygusunu etkileyen unsurlardır. Bu doğrultuda bireylerin mekânda geçirdiği anılar, hisler, yaptığı tercihler, mekâna ait düşünceleri, mekâna karşı tutumları da aidiyet oluşumunu doğrudan etkilemektedir. Bireyin

¹ Schulz, C. N. (1985). *The Concept of Dwelling on the Way to Figurative Architecture*. Rizzoli International Publications Inc., New York.

Çelebi Şeker

mekânda kendine ait izler görmesi, kimliğini yansıtan nesneleri kullanması; kısaca mekândaki fiziksel özellikler bazı araştırmalarda yere bağlılığı pekiştiren en önemli ilke olarak belirtilmiştir (Sancar ve Severcan, 2010). Özellikle de bu durumların izini sürmek, bireylerin kimliğini yansıtan en özel parçası olan konut mekânlarında oldukça mümkündür. Bireyin kendini yaşadığı mekâna yansıtması, kendisine ait izleri mekânın taşıdığını görmesi, kimliğini o mekânla beslemesi varlığını o yerle ortaya koyabilmesi ve sonsuza kadar sürdürmesi düşüncesini güçlendirmektedir (Şengül, 2010).

Çevre psikolojisi sosyo-mekânsal davranışlar özelinde aidiyet oluşumunu kendileme, egemenlik alanı, savunulan alan ve mahremiyet kavramlarıyla açıklamaktadır. Bu kavramlar iç içe geçmiş ve etkileşim halindedirler. Kendileme, yapma (making) ve edim/eylem (acting) içeren dönüştürme ve değiştirme sürecidir. Birey, kendine ait hale getirdiği mekânı düzenler ve bu düzenleme süreci, diğerlerinin mekânlarından ayrılarak özgün bir kimlik kazanır. Kendileme eylemi, mekânın birey tarafından dönüştürülmesiyle anlam kazanır ve bu durum, birey diğer insanlarla bir çeşit sınır düzenlemesi olarak görülebilir. Mekâna yaptığı müdahalelerle birey, kültürel özellikleriyle gizli potansiyellerini ortaya çıkararak ve çevresinde değer kazanarak, kendi kimliğini ve özünü yeniden üretmektedir (Bilgin, 2003; Göregenli, 2010). Egemenlik alanı ise bireyin ya da grubun kullandığı mekânı denetleme hakkı edindiği, dış etkenlere karşı koruduğu/savunduğu, kişiselleştirmelerle birlikte gereksinimlerini karşıladığı, sınırları olan ve dolayısıyla mahremiyet ihtiyacına hizmet eden bir kavramdır (Gür, 2000). Savunulan alan kavramı da egemenlik alanından beslenerek birtakım fiziksel ve sembolik sınırlar ile oluşturulur. Fiziksel açıdan güvenliği arttıran kilitler ve duvarlar, hırsızlığa karşı dirençlilik gibi engelleri, psikolojik açıdan ise özel veya sınırlı olduğuna dair mesajlar içeren evin çevresindeki peyzaj, tabelalar ve toprak işaretleri gibi engelleri içermektedir (Newman, 1972). Günümüzde sosyal statünün önem kazandığı ve güvenlik ihtiyacının fazlasıyla ön planda tutulduğu özellikle metropollerde yoğunlaşan dışa kapalı konutlar ve rezidanslar, bu kavramların örneklerinin görüldüğü yerlerdir. Sosyal sınıflaşmanın korunaklı duvarlarla inşa edildiği bu yapılarda, dışarının daha konforsuz ve güvensiz, içerisinin daha konforlu ve güvenli olduğu algısı yaratılmaktadır. Bir gereksinim olarak görülen ve gizliliğe hizmet eden mahremiyet kavramı ise istenildiği zaman dış dünyayla iletişim haline geçilme mekanizması olarak tanımlanmaktadır (Rapoport, 2004). Birey istediği ölçüde diğer insanlarla ilişki kurabilir ya da yalnız kalabilir. Konutta bu ihtiyaç kişisel açıdan sağlık, hijyen gibi konularla ilgiliyken, bireysel açıdan aile ve diğer yakın ilişkilerle ilişkilidir (Mumcu Uçar ve Özsoy, 2006; akt. Güleç Solak, 2017). Konutta birey yalnız yaşamıyorsa, kendine ait özel mekânlarda mahremiyetini sağlamaktadır. Bu mekânlara fazlasıyla anlam yüklenerek, mekânlarda aidiyet duygusu yoğun olarak yaşanmaktadır. Bütün bu kavramlar özelinde konutlar, kendileme ile kişisel alanın maksimum düzeyde kullanıldığı mekânlardır. Birey sahiplenme ile egemenlik alanını oluştururken, konutunu bu çerçevede düzenlemektedir. Kimliğini ve özünü yansıtan mobilyalar, eşyalar kullanarak konutuyla bir bağ kurar, o yeri kendine ait kılıp 'evim' diye nitelendirebilmektedir.

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle artan tüketim kültürü çerçevesinde, iletişim teknolojileriyle yaşamda hızlanma söz konusudur. Kentlerde oluşan mekânlardaki aynılık ve yaşamdaki hızlanma, insanların mekânlarla kurduğu ilişkileri zayıflatmaktadır (Hay, 1998; Meyrowitz, 1985). Gür (2000), insanın bazen kendini olduğunun dışında, aslında olmak istediği şekilde yansıttığını belirtmektedir. Konutlar da bu yansımanın çok güçlü bir parçası olarak, kullanıcısının olmak istediği yansımanın göstergesidir. Bu doğrultuda bireyler, konut aracılığıyla sahip olmak istedikleri nitelikler uğruna konutunu değiştirme yoluna gidebilmektedirler. Her değişim bireyle konut ve çevresi arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmaya çalışılması anlamına gelebilmektedir.

4. TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE DEĞİŞEN KONUT OLUŞUMLARI

Tüketim denince ilk akla gelen isimlerden biri olan filozof ve toplumbilimci Jean Baudrillard (2002: 67-72), tüketimi "çeşitli ileti ve nesnelerin belirli bir söylem çerçevesinde bir araya gelerek oluşturduğu sanal bir toplam" şeklinde tanımlamaktadır. Bocoock (2009) da tüketimin farklı boyutlarına dikkat çekerek, tüketimin bireyin benliğinin yaratılmasındaki etkisini "Tüketim, artık insanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlılıklarını ve bu duyarlılıkları korumalarını sağlayan yöntemleri etkilemekte olup kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla çok iç içe geçmiş bir durumdur. Bu nedenle tüketim, ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgu olmaya da devam edecektir" şeklinde ifade etmektedir.

Çelebi Şeker

İstek (want), ihtiyaç (need) ve arzu (desire), tüketimi yönlendiren ve şekillendiren temel unsurlardır. Ancak, postmodern tüketim anlayışında en belirleyici faktör arzudur. Geleneksel toplumlarda tüketim genellikle ihtiyaçlarla sınırlı kalmış ve ihtiyaç fazlasını tüketmek hoş karşılanmazken, günümüz toplumlarında kimliklerin tüketim yoluyla inşa edildiği bir anlayış hâkim olmuştur. Bu yeni yapı, bitmeyen arzuların belirleyici olduğu hedonist bir tüketim kültürüne dönüşmüştür. Artık tüketim, yalnızca ihtiyaçları karşılamakla sınırlı bir eylem olmaktan çıkmıştır. Bu durum, hiçbir kural tanımadan satın alma ve tüketme arzusuyla hareket eden bir birey profili ortaya çıkarmaktadır (Özcan, 2011). Baudrillard'ın (2012) "arzunun metaforik ya da dolaylı olarak dışavurumu, farklılaştırıcı göstergeler üzerinden toplumsal değerler kodunun üretilmesi" şeklinde açıkladığı bu durum, tüketimi bir iletişim kanalı olarak görülmesi gerekliliğinin yanı sıra, tüketim-haz ilişkisini de bir sorun olarak tanımlamaktadır. Farklılık ihtiyacı, tüketimde hazın giderilmesine yönelik değil, yadsınamaz bir gerçektir. Bauman (1997) bu durumu, insanların sadece tüketmek için değil ihtiyaç ve hazın ötesinde farklı görünmek için tükettiğini açıklamaktadır.

Modern toplumların tüketimcilik yoluyla elde ettiği göstergelerin etrafında biçimlendiği, sosyal statü ve sınıf yapısının bu göstergeler üzerinden belirlendiği ifade edilmektedir (Baudrillard, 2012; Bourdieu, 1995; Lefebvre; 1998). Featherstone'a göre tüketim kültürü; kültürel göstergeler ve toplumsal değerler üzerinde tüketim merkezli bir oluşumun varlığının değer kazandığı kültürel yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu kültüre sahip toplum ise tüketim toplumu adıyla anılmaktadır. Tüketim toplumunda sosyal sınıf farkları, farklı yaşam standartlarını tanımlamaktadır. Bu ayrımın keskinleştiği toplumsal yapı da modern kapitalist toplumdur. Günümüz toplumunun anlaşılması açısından "tüketim kültürü" teriminin kullanılması ürünler dünyasının ve bunların yapılanma ilkelerinin merkezi bir yer işgal etmesi sebebiyledir (Featherstone, 2013).

1980'li yılların ortasından itibaren medyada yaygın olarak "lifestyle" ifadesiyle kullanılan yaşam biçiminin önemli göstergelerinden biri de konutlardır. Konut, bütün işlevleriyle sosyal bir rol de üstlenerek, toplumsal yaşamda bir kimlik ve statü aracı olarak kabul görmekte, piyasadaki diğer metalar arasında, bireyin kimliğini teşhir edebileceği, sosyal statüsünü sergileyebileceği, süreç içerisinde toplumsal ve ekonomik gücünün varlığını ortaya koyan en önemli araç olma halini almaktadır (Akyol Altun, 2008). Bu çerçevede doğan yeni ihtiyaçlar, konutu bir tüketim nesnesi haline getirmiştir. Tüketim kültürünün yarattığı talep sonucu konut tasarımları dönemin getirilerine ve gelişen yapım teknolojilerine göre değişmiştir. Konutun sembolik anlamlar taşıması, konutu pazarlanabilir hale getirmiş ve yeni konut sunum biçimlerinin gelişimini etkilemiştir.

1980'lerden sonra Türkiye'de liberalleşme süreciyle sosyo-kültürel ortamın değişmesi ile orta sınıfın yaşadığı kimlik sorunları kentin merkezden uzak yerlerinde hızla gelişen kapalı konut yerleşkelerinin oluşumunu etkilemiştir. Bu durumda yeni orta sınıflara düşledikleri statü, prestij, lüks, gösteriş, konfor gibi özellikler sunularak, özel ve steril hayat olanağı mümkün kılınmıştır (Şahin ve Şener 2018). Kapalı siteler kentin (tekinsiz) kalabalığından uzak ama karayoluna bağlı görece ulaşım kolaylığı gibi kentin olanaklarına yakın olmalarını; kapalı devre kamera sistemi, özel güvenlik görevlileri ve duvarlarla çevrelenmiş olmaları gibi güvenli olmalarını; spor alanları, yeşil alanlar, sosyal tesisler gibi içerdikleri kimi ortak kullanım hizmetlerini ve son olarak eğer varsa orman alanlarına yakın olma ya da örneğin Boğaziçi ve deniz manzarası gibi konumsal özelliklerini son teknoloji, depreme dayanıklı, modern, çağdaş ya da geleneksel detaylara sahip inşaat kalitesiyle birleştirmekte ve bunları bir prestij öznesine dönüştürerek pazarlamaktadır (Firdin Özgür, 2006). Bu yaşam biçimiyle yeni sığınağını bulan üst gelir grubu, toplumun geri kalanından ve geleneksel bağlarından sıyrılmıştır. 2000'lere gelindiğinde, kentsel mekânlarda yaşanan ayrılmalar daha da gözle görülür hale gelmiştir. Türkiye'nin yeni sosyo-politik yapısı, toplumsal muhalefetin cemaat temelli bir zeminde şekillenmesine yol açmış ve bu durum, yeni söylemlerin ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. "Kendi gibi" olanlarla birlikte yaşama fikri bu mekânlarda etkin bir rol oynarken, medyadaki stratejiler de bu söylemler üzerinden şekillenmiştir. Sosyo-ekonomik düzeyle ilişkili olarak statü, seçkinlik, zenginlik gibi reklam söylemlerinin yanına sosyo-politik söylemler ("kendi gibi" vb.) de ilave edilmiştir (Şahin ve Şener, 2018). Bu yıllarda konut üretimi yapan sermaye grupları da kent içerisinde değer artışı sağlayan bölgeler üzerinde rant uğruna büyük ölçekli üretimler yapmaya başlamıştır. Dönem içerisinde ekonomik politikalarla birlikte kentsel planlama düzenlemeleri süreci desteklemiştir. Özellikle 1999 Gölcük depremi sonrası yaşanan konut stoğu kaybı, bu stoğun yenilenmesini beraberinde getirmiştir (Genç, 2008). 2000'li yılları kent merkezinin yeniden ele alındığı dönem olarak belirtmek gerekirse, daha önce yaşanan kent merkezinden kaçışlar devam ederken, aynı zamanda toplumdaki bireyselleşme ve aile yapısındaki değişimler kent merkezinde yaşama anlayışını geri getirmiştir. Kent merkezinde yükselen çok katlı ve otel konforu vadeden rezidans olarak adlandırılan bu oluşumlar, kentlerin bir dönüşüm içine girmesine sebep olmuştur (Şahin ve Şener, 2018).

Çelebi Şeker

Rezidans sözlükte; “yüksek devlet görevlileri, elçiler vb.’nin oturmalarına ayrılan konut ve saray konut” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Hasol’un (2010) mimarlık sözlüğünde ise “residence” kelimesinin Türkçe karşılığı ‘konak, konut, ikametgâh, apartotel’ şeklinde ifade edilmiştir. Kentin dışındaki yerleşimlere bir seçenek olarak gerçekleştirilen, modern yaşam sonrası yeni bir barınma biçimi olarak sunulan çok katlı yapılar olarak yapılan rezidanslar, kent merkezinden uzaklaşmak istemeyen kullanıcılar için lüks güvenli konut sitelerinden farklılaşmaktadır. Çünkü genelde güvenli sitelerin kent dışında olması kullanıcılar için dezavantaja dönüşmüştür. Eviyle işi arasında her gün trafiğe maruz kalan kullanıcılar ise zamandan tasarruf etmek amacıyla düşey sirkülasyonda yapılan çok katlı rezidanslara yönelmiştir. Kent merkezinde geniş ölçekte boş arsaların bulunmaması ve yüksek maliyetlerle yapılması sebebiyle, rezidanslar daha küçük arazilerde düşey yönde çok katlı bir biçimde inşa edilmektedir. Karma işlevli olan bu yapılar, kullanıcıların iş yerlerine yakın ve merkezi olarak konumlanarak, kentten kopmak istemeyenlere konforlu ve güvenli bir yaşam sunmaktadır. Rezidanslar, barınma işlevinin yanı sıra eğlence, alışveriş, ofis yapıları, spor merkezi gibi çok sayıda yapı grubunu içerebilmektedir. Yüksek gelire sahip, hızlı yaşama adapte olmuş, tek yaşamayı seçen ya da sürekli seyahat eden kullanıcılara otel konforu ve imkânlarının yanında, güvenlik, danışmanlık hizmetleri (conciierge), günlük temizlik servisi (housekeeping), vale hizmeti (vale parking), kuru temizleme gibi işlevler sunulmaktadır. Bu konutların hızlı ve konforlu yaşam imkânlarını barındırması sebebiyle stüdyo tipinde tasarlanmış olmaları beklenmektedir, ancak büyüklükleri 70 m²-532 m² arasında değişebilmektedir. Kendi gibi ‘seçkinlerle’ yaşama isteği taşıyan kullanıcılar için bu konut ve yaşam biçimi bir arzu nesnesine dönüşmektedir (Bilgin, 2006; Çerçi, 2010; Danış ve Prouse, 2005; Görgülü, 2007).

21. yüzyılın başından itibaren Amerika ve Kanada’da geçici süre konaklamak amacıyla inşa edilen çok katlı, apartman blokları, Türkiye’de ‘üst tabakanın’ sürekli konut alanı haline gelerek, geçici süre konaklama amacından çıkmıştır. Kent merkezindeki kültürel ve sosyal aktivitelerden, iş ve ulaşım olanaklarından yararlanmak isteyen, zamanı değerli olan üst gelir grubunun talepleri rezidans oluşumlarının artmasına neden olmuştur (Zengel ve Deneri, 2007). Özellikle yaşam tarzları ve tüketim alışkanlıkları doğrultusunda İstanbul’da yoğun olarak üretilmeye başlanan bu yeni konut oluşumları; kentin silüetini de değiştirmektedir. Sunduğu hizmetler ve ortaya koydukları lüks konut özellikleriyle toplumsal değişimin öncülleri Akmerkez Kompleksi ve Süzer Plaza / Ritz Carlton Residence’tır (Erdoğan ve Öymen Gür, 2017).

5. YÖNTEM

Yapılan çalışmada, öncelikle kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Literatür taraması ile konut-ev kavramları, konutta aidiyet kavramı ve tüketim kültüründe değişen konut oluşumları konularına değinilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında günümüzde konut kullanımının, kullanıcı profilinin ve konut arzının çeşitliliği üzerinden konutta aidiyet hissinin oluşumuna eleştirel bir değerlendirme yapılmıştır. Genel olarak bu doğrultuda çalışma; değişen konut kullanım biçimlerinde aidiyet oluşumunun nasıl geliştiği ve nelere bağlı olduğu sorularına cevap aramaktadır. Bu bakımdan, teorik çalışmanın soruları literatürdeki bilgiler doğrultusunda tümevarımcı yaklaşımla değerlendirilmektedir. Çalışma, tüketime ayak uyduran gelir grupları üzerinden şekillenmiştir. Bu sebeple orta üst ve üst gelir grubu çalışmanın odak noktasıdır. Bu grupların kullandığı konutlarda aidiyet gelişiminin, sahiplik ve kiralama durumlarıyla ilişkisi tartışılmaktadır.

6. BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Türkiye’de 1980 sonrası küreselleşmeyle yaşanan değişim ve dönüşümler ile tüketim kültürü çerçevesinde farklı konut sunum biçimlerini beraberinde getirmiştir. Üst gelir grupları, konut sunum biçimlerinin belirleyicileridir (Uğurlar ve Özeltçi Ecerel, 2014). Üst ve orta üst gelir gruplarına bağlı olarak değişen tüketim eylemi pratiklerinin hedef alınması konut kullanımını çeşitlendirirken, konut arzını da etkilemektedir. Tüketim odaklı lüks konutları tercih eden kullanıcı profilinin çeşitliliği ile kullanıcı-konut arasındaki ilişki de değişim göstermektedir.

Kullanım amacına ve alım gücüne bağlı olarak barınma ihtiyacı, yatırım ve prestij amaçlı nitelikleri açısından konutlar talep edilmektedir (Eke ve Özdemir, 2004). Bu çerçevede konutlar; kullanıcıların oturdukları kendi konutları, yatırım amaçlı edindiği kendi konutu dışındaki mülk konutlar ve belli bir süre içerisinde kullanılan kamuya ya da özel sektöre ait olan kiralık konutlar aracılığıyla farklı kullanım amaçlarına hizmet edebilmektedir. Yatırım modelleri, tüketicilerin özelliklerinden ziyade yatırım kararı verme süreçlerine odaklanır. Bu modellere

Çelebi Şeker

göre, bireylerin kiracı olarak kalmayı tercih etmelerinin temel nedeni finansal faktörlerdir. Bu yaklaşım, bireylerin veya hane halklarının yaşam boyu konut sahibi olma maliyeti, kiralamaya göre daha düşükse konut sahibi olmayı; tersi bir durumda ise kiracı olmayı tercih edeceğini içermektedir (Carne, 2004; Tipu, 2005).

Tercih edilen yaşama birimleri konutu kullanacak kişilerin yaş, medeni durum gibi sosyo-demografik yapısına, eğitim, meslek, gelir düzeyi gibi sosyo-ekonomik durumuna ve ekonomik güvence, prestij, huzur ortamı, özgürlük alanı gibi konutu algılama biçimine göre değişim gösterebilmektedir. Konutun sahip olduğu yapısal durumu, fiziki ve sosyal konumu ile ekonomik erişilebilirlik özellikleri o konutun seçilmesi için aranılan kriterlerdir (Beamish, Goss ve Emmel, 2001).

Günümüzde bu çerçevede, çalışmanın eksenindeki tüketim kültürünün hedef aldığı gelir grupları, dışa kapalı konuş yerleşmelerini tercih etmektedir. İyi bir yatırım aracı olmalarının yanı sıra konutla kullanıcının sahip olmaya çalıştığı seçkin olma, saygınlık gibi özelliklerle, moda ve sosyal eğilimlere bağlı olarak konut piyasasını şekillendirmektedirler. Bu konutları tercih eden kullanıcılar, konutların çevresiyle birlikte sunduğu imkanlarla statü ve prestij kazanmaktadır. Konut üzerinden statüsünü dış dünyaya aktarabilen bireyler, konutu birer sosyal kimlik göstericisi olarak kullanmaktadır (Sadıkoğlu ve Özsoy, 2016). Bireyler, özgürce ve kendi iradeleriyle seçim yaptıklarını düşündükleri durumlarda dahi, sistemin kontrol ettiği sınırlar içinde şekillenen imajlar ve dayatılan kalıplar doğrultusunda hareket etmektedir. “Toplumsal hiyerarşi”, tüketim alışkanlıkları ve kültürel değerlerle belirlenen “yaşam tarzları”nın çizdiği sınırlarla bireylerin davranışlarını ve seçimlerini çerçevelemektedir (Erdoğan ve Öymen Gür, 2017). Maslow (1999) da bu noktada, bireyin “ait olma” duygusunun önemine dikkat çekmiş ve bu hissin, fiziksel güvenlikten öte, kişiye sosyal bir güvenlik ve haz duygusu sağladığını ifade etmiştir.

Konutun anlamsal bütünlüğünün ve ev olarak nitelendirilen duysal özelliklerinin yeri, gün geçtikçe güvenlik, statü, mahremiyet, sosyal imkânlar ve iyi bir sosyal çevre gibi ihtiyaçlarla bağdaştırılmaya çalışılmaktadır. Konutla kurulan duygusal bağlılığın fiziksel bağlılığa dönüştüğü söylenebilir. Konutu dönüştüren kullanıcı değil, artık tercih ettiği mekânla kullanıcı kendi istediği profile uygun mekânı seçerek bir aidiyet oluşturmaya çalışmaktadır. Bunların yanında kullanıcılar oturduğu kendi konutlarını ihtiyaçları özelinde değiştirebilmektedir. Mekânda geçirdiği süreyle doğru orantılı olarak mekânı paylaştığı kişiler, çevresi ve oluşturduğu anılar aracılığı ile konutuyla bağ kurabilmektedir. Konutunu kendi zevkleri çerçevesinde değiştirmek, eşyalarını düzenlemek ve mekâna kimliğinden birtakım özellikler katarak aidiyet hissedebilmektedir. Konut sunumlarının esnek plan tasarımları, kullanıcıya kişiselleştirme imkânı tanıyarak mekânsal düzenlemelerde kolaylık tanımaktadır (Schneider ve Till, 2007). Bu açıdan giderek bireyselleşmenin önem kazanması sebebiyle mekânda oluşturulabilecek bireysel alanlar konutla kurulacak ilişki açısından önemlidir. Kurgusal güvenli yapı gereği kendi içinde oluşturduğu toplulukla bağ kurabilmesi ve kullanıcıların istediği ölçüde diğer gruplarla temas geçebilmesi mahremiyeti sağlama açısından da olumlu görülebilir. Bütün bunların yanında yatırımını iyi tasarlanmış donanımlı bir konuta yatırmak isteyen ve tüketim alışkanlıklarıyla ilgilenmeyen kullanıcı için farklı bir konut biçimi yok denebilir. Hepsini bir şekilde tüketim kültürünün etkisi altında biçimlenerek kullanıcıyı bir sisteme dâhil etmeye çalışmaktadır.

Bireylerin yatırım amaçlı edindiği mülk konutlar, ihtiyaçlar dâhilinde kiralama aracılığıyla kullanıcıya sunulabilmektedir. Günümüzde Türkiye’de kiralık konut talebi (devlet tarafından yapılan konutlar hariç) çoğunlukla özel kiralık konutlarla sağlanmaktadır (Uğurlar ve Özelci Ecerel, 2014). Bireyler ve şirketler çerçevesinde özel sektör tarafından konut üretimi yapılmaktadır. Ev sahipleri, yatırım amacıyla satın alınan, iş nedeniyle yapılan geçici yer değişiklikleri veya değişen konut ihtiyaçları gibi bireysel nedenlerle kullanmadıkları konutları kiraya vermektedir. Konut satın alabilirlik, başta konut fiyatı ve gelir olmak üzere, faiz oranları ve vergi oranları gibi ekonomik göstergelere karşı oldukça hassastır. Bunun yanı sıra, planlama süreçleriyle de doğrudan bağlantılıdır (Quigley ve Raphael, 2004). Ancak kiralık konutlar, bazı hanehalkları için geçici bir çözüm sunarken, bazıları için uzun vadeli bir taahhütten kaçınma veya sürekli hareket halinde olma isteği doğrultusunda tercih edilen bir yaşam biçimi olabilmektedir (UN&Habitat, 2004). Genellikle üst gelir grubuna mensup ev sahiplerinin kiracıları da genellikle aynı gelir düzeyindeki bireyler veya hane halkları ve bunun yanında da kendini üst sınıfta görmek isteyen orta üst gelir grubu olabilmektedir. Bu doğrultuda, mülk sahibi olan ev sahipleri, konutun kullanım hakkını devrederek değişim değerinden faydalanırken, kiracılar ise konutu kiralarak hem kullanım hem de prestij değerinden yararlanmaktadır. Konutun sahip olduğu özelliklerle, statü ve prestij değeri öne çıkmaktadır (Çizmeci & Çınar, 2007). Bu durum, konutun finansallaşarak bir tüketim nesnesine dönüşmesine ve kullanıcıların kiraladığı eviyle kurduğu aidiyet bağının koparılmasına sebep olabilmektedir.

Çelebi Şeker

Bir bireyin mekân üzerinde ne kadar fazla kontrol sahibi olduğu, kendini o kadar güvende hissetmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, hayattan alınan tatmini artırırken evdeki huzuru da olumlu yönde etkilemektedir. Ancak, kişinin konut üzerindeki kullanıcı statüsünün bu deneyimlerde belirleyici olduğu ve gerçek anlamda bir tatminin ancak ev sahipliği durumunda sağlanabileceği dikkat çekmektedir. Ev sahibinin, konut üzerindeki nihai kontrol gücüne sahip olması, kiracılar üzerinde sembolik bir otorite oluşturmakta ve bu durum, kiracıların kendilerini evlerinde tam anlamıyla özgür ve rahat hissetmelerini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, kiracılar için mekânda uzun vadeli bir aidiyet ve süreklilik sağlamak genellikle güç olmaktadır (Arslan Taç, 2022). Yapılan çalışmalara göre, ev sahibi olan kullanıcıların kiracılara göre evinde daha fazla değişiklik yaptığı gözlemlenmiştir. Ancak kiracıların ev sahiplerine kıyasla çoğunlukla dekoratif değişikliklerle konutunu kişiselleştirdikleri ve aidiyet oluşturmaya çalıştıkları belirlenmiştir (Babacan ve Kısar Korumaz, 2021). Bunun nedeni, dekoratif değişikliklerin daha kolay ve düşük maliyetle yapılabilmesidir. Yapısal değişiklikler ise daha zahmetli ve özellikle kiracılar için tercih edilmeyen bir süreçtir. Ev sahipleri, konutlarını uzun süre kullanacaklarını düşündüklerinden bu tür büyük değişiklikleri geleceğe yönelik bir yatırım olarak gerçekleştirebilmektedir.

Aidiyet eksikliği, kiracılar için mekânda süreklilik ve bağlılık kurmayı güçleştirirken, ev sahipleri genellikle mekâna daha derin bir bağ geliştirir ve bu bağ, yalnızca mülk sahipliği değil, aynı zamanda o mekânın sosyal, kültürel ve duygusal anlamlarıyla da şekillenir. Aidiyet duygusunun gelişimi, bireyin mekânda ne ölçüde kendini ifade edebildiği, mekânı kişiselleştirebildiği ve güvende hissettiği ile doğrudan ilişkilidir. Üst gelir grubunu hedefleyen karma işlevli ve çok katlı konut oluşumları olan rezidanslar da kiralamanın yoğun görüldüğü oluşumlardır. Bireyselleşmenin önem kazandığı bu dönemde rezidanslar, genellikle kentte belirli bir süre kalacak olan veya kent merkezinde çalışan üst gelir grubu tarafından tercih edilmektedir. Bu oluşumlar, hedeflenen grup tarafından yatırım aracı olarak satın alınıp, kiralama faaliyetleri için ev sahibi tarafından kiralık konut piyasasına eşyalı ya da eşyasız olarak sunumu da yapılmaktadır (Koca, 2015). Boş zamanın artık kalmadığı mecburi zaman içinde her şeyi sıkıştırmaya çalışan bireyler için hızlanan yaşamda konforlu bir hayat sunan konut yapılarıdır. Bazı üst gelir grupları için ise konut bir yatırım aracı olarak görülmemekte ve bireyler öz sermayelerini farklı alanlarda değerlendirmektedir. Esnek yaşam anlayışı, değişen estetik değerler ile bireysel, toplumsal ve çevre faktörleriyle bu grup konutunu değiştirme yoluna gidebilmektedir. Yine bu durum, üst gelir grubunun konutu tüketme pratikleri çerçevesinde aidiyet oluşumuna engel olabilmektedir. Genellikle bu üst grup istediği tasarımda ve iç mekan düzenlemelerine sahip farklı büyüklüklerde eşyalı sunulan rezidans konut birimlerini tercih etmektedir. Özellikle yalnız ve geçici süre yaşayacak kullanıcı için her imkâna kolay ulaşabileceği bir seçenek olarak görülebilmektedir. Eşyasız kiralanan konutlarda kullanıcı kendi eşyalarıyla ve ekonomik durumuna bağlı ölçüde alacağı eşyalarla konutun mekânsal organizasyonunu yapabilmektedir. Bu durum kullanıcının konutla kurduğu ilişkiyi güçlendirmektedir. Kiralık konutlara yapılabilecek müdahalelerin sınırlı olması sebebiyle yapılacak değişiklikler kısıtlıdır. Mevcut mekânsal durumun sahiplenilmesi aidiyet bakımından önemlidir. Fakat eşyalı kiralık konutlarda bu durumun daha zayıf olacağı düşünülmektedir. Hazır sunulan iç mekân tasarımının kullanıcı tarafından sahiplenilmesi ve kullanıcının konutla kuracağı ilişkinin kurulması daha zor, mekânda kendileme ve kişiselleştirmelerin yapılması daha kısıtlı olabilmektedir. Bu yüzden eşyalı kiralık konutlarda aidiyet oluşturmak kullanıcı için sorun teşkil edebileceği düşünülmektedir. Fakat kullanıcının konutunu deneyimlenmesi, içindeki yaşanmışlıklarıyla ve çevresiyle kurduğu bağlılıkla aidiyet hissetmesi mümkündür. Kullanıcının konutunu sahiplenmeyi ve ait hissedebilmeyi seçmesiyle eve dönüştürmesi gerçekleşebilmektedir. Bir yandan da kullanıcının beğenileri ölçüsünde istediği konutu iç mekânıyla tercih etmesi bakımından hazır bir seçenek durumundadır.

Bütün bu değerlendirmeler, orta üst ve üst gelir grupları için konut kavramının tüketim kültürüyle kurduğu ilişkiye vurgu yapmaktadır. Konutun sahip olduğu anlamla bir eve dönüşmesini gittikçe zorlaştıran seçeneklerin çoğalması dikkat çekmektedir. Tüketim odaklı konut birimlerindeki kullanım çeşitliliğiyle ve kullanıcı profiline farklılaşmasıyla bu mekânlarda aidiyet kavramının farklı boyutları olduğunu söylemek mümkündür.

7. SONUÇ

Konutlar yaşam hakkında bilgiler veren en önemli mekân birimidir. Kullanıcısının kimliği, beğenileri ve hayat tarzı ile şekillenerek birey-mekân arasındaki etkileşimin net bir şekilde ortaya koyulabildiği yapılardır. Konut birimleri yapısal oluşumları sebebiyle tarih boyunca değişim ve dönüşüm halindedir. Küreselleşmeyle gelişen tüketim kültürünün etkisiyle değişen konutlar ise birçok yönden sorgulamayı gerektiren mekânlar olarak literatüre konu olmaktadır.

Celebi Şeker

Bu çalışmada, tüketim nesnesi haline gelen konut kavramının değişen kullanımları üzerinden birey-mekân arasındaki aidiyet hissinin oluşumu incelenmiştir. Tüketim odaklı değişen konut oluşumlarının özellikle üst gelir grubunu hedef aldığını söylemek mümkündür. Üst gelir grubunun tüketim alışkanlıkları, diğer gelir gruplarını da etkilemektedir. Konutun halen sahip olunmak istenen, bu çerçevede egemenlik alanı kurularak, kendileme ve kişiselleştirme ile konutta aidiyet oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Fakat kullanıcıların konutla elde etmeye çalıştıkları seçkinlik, statü ve bir gruba ait olma gibi özelliklerin yanında işlevsellik, konfor ve sunduğu imkânlarla bir anlam oluşturdukları görülmektedir. Marcus'un (1997) belirttiği üzere, üst gelir grubu için konut, yalnızca bir barınma mekânı olmanın ötesinde, yaşam tarzlarını yansıtan, sembolik değer taşıyan, prestij göstergesi olan ve kimlik unsurlarını barındıran bir niteliğe sahiptir. Ayrıca, ekonomik güçlerini ve erişebildikleri statü seviyesini ortaya koyan bir araç olarak da önemli bir rol oynamaktadır. Yaratılan bu anlamlar ile konut-kullanıcı arasındaki aidiyet hissi şekillenmektedir. Günümüzde kullanıcıların konutla kurdukları bağın, bireysel aidiyetten sosyo-kültürel aidiyete dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Aidiyet oluşturmada konutta sahipliğin etkili bir durum olduğunu fakat kiracı olan kullanıcıların da aidiyetini çeşitli yollarla sağladıklarını söylemek mümkündür. Kiralama aracılığıyla da konutun sahip olduğu sembolik değerleri bireylerin kullanabilmesi tüketim için bir seçenek olarak görülebilmektedir. Dışa kapalı konutların çevresiyle ve sunduğu imkânlarla tercih edilmesi sosyal bir statü göstergesidir. Yaşam biçimlerinin değişmesi, konut kullanımını da değiştirdiğini göstermektedir. İş/egitim sebebiyle geçici yer değişiklikleri, estetik değerlerin hızlı değişimi, bireyselleşmenin önem kazanması, yaşamın hızlanması gibi sebeplerle kullanıcı konutu kiralayabilmektedir. Bireyler ait olma hissini, istedikleri çevre ve imkânları kullanma yoluyla gösterebilmektedir. Bu nedenle kiracılar için konutların sınırlı değişiklik imkânı tanınmasının, esnek konut plan tasarımlarıyla çözümlenebileceğini söylemek mümkündür.

Günümüz insanının konuttaki aidiyet hissi, maddesellikten etkilenmektedir ve dönüşmektedir. Konutla kazanılan değerlerin ve sembollerin konutla kurulan aidiyet oluşumunu etkilediğini söylemek mümkündür. Kullanıcı artık aidiyeti farklı yollarla oluşturarak kendini belli kalıplara sığdırarak ifade edebilmektedir. Bu durum da aslında, konutun mental olarak tüketimine sebebiyet vermektedir. Konutun anlamının gerekliliklerini sağlama yolunda tüketim alışkanlıklarıyla etkileşerek eve dönüşümü, kullanıcıların deneyimleri üzerinden daha detaylı sorgulanması gereken bir konudur. Bu doğrultuda konut piyasasını şekillendiren üst gelir grubu üzerinden tüketim odaklı konut oluşumlarıyla ilgili çalışmaların çeşitlenmesi ve detaylı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol Altun, T.D. (2008). "Yeni Yaşam Tarzları: Kapalı Konut Yerleşkeleri", *DEÜ Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 10(3), 73-83.
- Altman, I. (1993). *Homes, Housing, and the 21st Century: Prospects and Challenges, The Meaning and Use of Housing, International Perspectives, Approaches and Their Applications*. Ashgate, England.
- Altman I. & Low S. M. (1992). *Place Attachment*. New York: Prentice Hall.
- Alver, K. (2013). *Steril Hayatlar*. (3. Baskı), Ankara: Hece Yayınları.
- Arslan Taç, Z. (2022). *Türkiye'de Konut Edinimi, Ev Sahipliğinin Kültürel Motivasyonları ve Evin Anlamı*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Babacan, T. & Koramaz E. K. (2021). "Konutlarda Kişiselleştirmeler Ve Yere Bağlılık Duygusu", *Journal of Technology and Applied Sciences*, 4(1), 47-56.
- Bachelard, G. (1969). *Mekânın Poetikası*. İthaki Yayınları.
- Bali, R. N. (2002). *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*. İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2002). *Tüketimin Tanımına Doğru Mimarlık ve Tüketim*. Boyut Yayın, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim Toplumu* (çev. Hazal Deliçay-Ferda Keskin). 5.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (1997). *Küreselleşme Toplumsalın Sonuçları* (çev. Abdullah Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.
- Beamish, O., Goss, R.C. & Emmel, J. (2001). "Lifestyle Influences on Housing Preferences". *Housing and Society*, 28(1&2), 1-28.

Çelebi Şeker

- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bilgin, M. (2006). *Karma Kullanımlı Merkezlerin Kent ve Günlük Yaşam İçerisindeki Yeri: İstanbul'dan Örnekler*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim* (çev. İ. Kutluk). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2005). *Hukukun Gücü: Yasal Alanın Sosyolojisine Doğru*, Çeviren: Sibel Demir, Ankara: Kalan Yayınları.
- Carne, S. (2004). *Home Ownership: Tenure of Choice?*, Masters of Public Policy Thesis, Victoria University of Wellington, Wellington.
- Çerçi, E. (2010). *Kent Gelişimine Konut Ara Yüzünden Bakış ve İstanbul'daki Rezidans Konut Tipi Örneğinde Gelecek İçin Tasarım Öngörülleri*. Yüksek Lisans Tezi. İTÜ, İstanbul.
- Çizmecı, F. & Çınar, C. (2007). "İstanbul Konut Piyasasında Kitleli Tüketime Şekillendirdiği Yeni Konut Yerleşimleri", TMMOB İstanbul Kent Sempozyumu, 13-15 Eylül 2007, İstanbul.
- Danış, D. & Prouse, J. F. (2005). "Zenginliğin Mekânda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler". *Toplum ve Bilim*, 104, 92-103, İstanbul.
- Eke, F. & Özdemir, N. (2004). *Antalya'da Konut Stoğu ve Nitelikleri*. Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje Kod, (06), 2001-25.
- Enachea, C. & Craciun, C. (2013). "The Role of the Landscape in the Identity Generation Process", Lumen International Conference Logos Universality Mentality Education Novelty, Lumen.
- Erdinç, S. & Öymen Gür, Ş. (2017). "Rezidans Kültürü Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Örneği". *Yakın Mimarlık Dergisi*, 1(1), 68-90.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Firidin Özgür, E. (2006). İstanbul'un Konut Alanlarında Yeni Eğilimler. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Genç, F. N. (2008). "Doğal Afet Riskleri Açısından Türkiye'de Kentleşme". *Türk İdare Dergisi*, 80(459), 81-100.
- Göregenli, M. (2010). *Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Görgülü, T. (2007). "Türkiye'de İlk Apartmandan Günümüze; Çok Katlı Konutlarda Yaşanan Dönüşümler". Kent, Kültür, Konut Sempozyumu, İstanbul.
- Güleç Solak, S. (2017). "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(1), 13-37.
- Gür, Ş. Ö. (2000). *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*. Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Hargreaves, B. (2002). "To Rent or Buy; That is the Question", Pacific Rim Real Estate Society (PRRES) Conference, Christchurch, 21-23 Ocak.
- Harries, K. (1993). *Thoughts on a Non-Arbitrary Architecture, Dwelling, Seeing and Designing: toward a phenomenological ecology*. New York: New York Press.
- Hasol, D. (2010). *Mimarlık ve Yapı Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınevi.
- Hay, R. (1998). "Sense of Place in Developmental Context". *Journal of Environmental Psychology*, 18, 5-29.
- Jorgensen, B. S. & Stedman R. C. (2001). "Sense of place as an attitude: lakeshore owners attitude toward their properties". *Journal of Environmental Psychology*, 21, 233-248.
- Kıracı, H. & Akdemir, R. (2020). "Sahiplenmeden Tüketemez miyiz? Dijital Paylaşım Ekonomisinde Kiralama Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 137-152.
- Knight J.R. & Eakin C.F. (1997). "A New Look at the Home Ownership Decision". *Real Estate Issues*, 23(2), 20-29.
- Koca, D. (2015). "2000 Sonrası Konut Üretim Sürecindeki Değişimler ve Kentleşme Üzerine Etkisi", I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, 590-605.
- Kuban, D. (2000). "Küreselleşme ve Mimarlık". *Arredamento Mimarlık*, 129, 78-80.
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R. & Bacon, J. (2004). "Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting". *Journal Of Environmental Psychology*, 24, 213-225.

- Lawrence, R. J. (1987). *Housing, Dwellings & Homes*. John Wiley & Sons, Geneva.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. Harper and Row, New York.
- Maslow, A. H. (1999). *Toward a Psychology of Being*. Newyork: J. Wiley&Sons.
- Marcus, C. C. (1997). *House as a Mirror of Self: Exploring the Deeper Meaning of Home*. California: Conari Press.
- Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, J. (2000), "Placing Home in Context". *Journal of Environmental Psychology*, 20(3), 207-217. doi/10.1006/jevp.2000.0178
- Mumcu Uçar, Ö. & Özsoy, A. (2006). "Sınır Kavramına Mekânsal Bir Yaklaşım: Bahçelievler Örneği". *İtü Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 5(2), 11-24.
- Newman, O. (1972). *Defensible Space; Crime Prevention Through Urban Design*. New York: Macmillan.
- Özcan, B. (2011). "Hedonizm ve Kimlik Temeline Dayalı Postmodern Tüketim Yaklaşımı". *Istanbul Journal of Sociological Studies* (35), 119-130.
- Quigley, J.M. & Raphael, S. (2004). "Is Housing Unaffordable? Why Isn't It More Affordable?", *The Journal of Economic Perspectives*, 18(1), 191-214.
- Rapoport, A. (2004). *Kültür, Mimarlık, Tasarım*. Yapı Yayın, İstanbul.
- Sadıkoglu, H. (2010). *Üst Gelir Grubu Konut Tercihleri ve Mekân Kullanımları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İTÜ FBE, İstanbul.
- Sadıkoglu, H. & Özsoy, A. (2016). "Üst Gelir Grubu Konut Tercihi Olarak Rezidans Kullanımı". *İDEALKENT*, 7(18), 226-245.
- Sancar F. & Severcan Y. C. (2010). "Children's Places: Rural–Urban Comparisons Using Participatory Photography in the Bodrum Peninsula, Turkey". *Journal of Urban Design*, 15(3), 293-324.
- Scannell, L. & Gifford, R. (2010). "Defining Place Attachment: A Tripartite Organizing Framework". *Journal Of Environmental Psychology*, 30(1), 1-10.
- Schneider, T. ve Till, J. (2007). *Flexible Housing*. Oxford, United Kingdom: Architectural Press.
- Schulz, C. N. (1985). *The Concept of Dwelling on the Way to Figurative Architecture*. Rizzoli International Publications Inc., New York.
- Sofuoğlu Demirbaş, Ü. (2023). *Yaşam Döngüsü ve Konutun Bellekteki Yeri Üzerine Bir Sorgulama*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Somerville, P. (1997). The Social Constrction of Home. *Journal of Architectural and Planning Research*, 14(3), 226-245.
- Şahin, P. & Şener, S.M. (2018). "Türkiye’de Konut Söylemlerinde Yaşanan Değişimin Reklamlar Üzerinden Analizi - İstanbul Örneği". *İdealkent*, 23(9), 258–291.
- Şengül, M. B. (2010). "Romanda Mekân Kavramı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 528-538.
- Şentürk, A. & Gülersoy N. Z. (2019). "Aidiyet, Kent Kimliği ve Kentsel Koruma Etkileşimi Bağlamında Kullanıcı Sürekliliğinin İrdelenmesi: Kadıköy Moda Örneği". *Megaron*, 4(1), 145-159.
- TDK, (2023). Türkçe Sözlük. <http://www.tdk.gov.tr>. [Erişim Tarihi: 24.11.2023]
- Tipu, K. (2005). *Housing Tenure Aspirations and Attainment*. Centre for Housing Research, Aotearoa New Zealand and Building Research.
- Tognoli, J. (1987). *Residential Environments*. D. Stokols, & I. Altman içinde, *Handbook of Environmental Psychology*, Vol. 1, 655-690.
- Uğurlar, A. & Özelçi Eceral, T. (2014). Ankara’da Mevcut Konut (Mülk ve Kiralık) Piyasasına İlişkin bir Değerlendirme, *İDEALKENT*, 5(12), 132-159.
- UN&Habitat (2004). *Enabling Shelter Strategies: Design and Implementation Guide for Policymaker*. QuickPolicy Guide Series - Volume 2.

- Yalçın, A. (2023). "Genel Konut Özelliklerinin ve Fiyat Duyarlılığının Konut Satın Alma Davranışına Etkisi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 525-550. <https://doi.org/10.18506/anemon.1318466>
- Zengel, R. & Deneri, B. (2007). Yükselen Yapı Bağlamında Türkiye’de Konominyumlara Bir Bakış. *Yapı Dergisi*, 32, Yapı Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 20.01.2025

DOI:10.30794/pausbed.1494631

Research Article/Araştırma Makalesi

Aktu, Y., Şahin, Y. & Genç, H. (2025). "Ebeveynlik Pişmanlığı Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 463-474.

EBEVEYNLIK PİŞMANLIĞI ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Yahya AKTU*, Yahya ŞAHİN**, Hulusi GENÇ***

Öz

Bu araştırmanın amacı, ebeveynlerin ebeveynlik kararlarından duydukları pişmanlıkları ölçmek üzere geliştirilmiş olan Ebeveynlik Pişmanlığı Ölçeği'nin (EPÖ) Türkçe'ye uyarlamasını yapmak ve psikometrik özelliklerini incelemektir. Araştırmada üç farklı örneklem kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi 395 (277 anne, 118 baba), doğrulayıcı faktör analizi 304 (196 anne, 108 baba), ölçüt geçerliği ise 87 (59 anne, 28 baba) ebeveynlerden toplanan veriyle gerçekleştirilmiştir. EPÖ'nün psikometrik özellikleri açımlayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, iç tutarlık, yakınsak geçerlik ve ölçüt geçerliği yöntemleriyle incelenmiştir. Yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği ve faktör yüklerinin .517 ile .893 arasında değiştiği görülmüştür. Güvenirlik kapsamında yapılan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının $\alpha = .949$, McDonald's Omega katsayısının ise $\omega = .937$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yakınsak geçerliği değerlendirmede AVE ve CR katsayıları incelenmiş ve bunların sırasıyla .79 ve .88 olduğu ortaya konulmuştur. Ölçüt geçerliği için Ebeveyn Tükenmişliği Ölçeği kullanılmıştır ve buna göre EPÖ ile aralarında pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki ($r = .846$) olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak tüm psikometrik özellikler birlikte ele alındığında ebeveynliğe ilişkin pişmanlık durumunu ölçen EPÖ'nün ebeveynlerde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Ebeveynlik, Ebeveynlik pişmanlığı, Ebeveyn tükenmişliği, Ölçek uyarlama.

ADAPTATION OF THE PARENTHOOD REGRET SCALE INTO TURKISH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Abstract

This study aimed to adapt the Parenthood Regret Scale (PRS), which was developed to measure parents' regrets about their parenting decisions, into Turkish and to examine its psychometric properties. Three different samples were used in the study. Exploratory factor analysis was conducted with 395 participants (277 mothers, 118 fathers), confirmatory factor analysis with 304 participants (196 mothers, 108 fathers), and criterion validity with 87 participants (59 mothers, 28 fathers). The psychometric properties of the PRS were examined through exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, internal consistency, convergent validity and criterion validity methods. Exploratory and confirmatory factor analysis revealed that the scale showed a single-factor structure and the factor loadings ranged between .517 and .893. The Cronbach alpha internal consistency coefficient was $\alpha = .949$ and McDonald's Omega coefficient was $\omega = .937$. The AVE and CR coefficients were examined to assess convergent validity and found that they were .79 and .88, respectively. Regarding criterion validity, the Parental Burnout Scale was used and accordingly, it was determined that there was a high positive correlation ($r = .846$) with the PRS. In conclusion, when all psychometric properties are considered together, it is possible to say that the PRS, which measures regret about parenting, is a valid and reliable scale that can be used in parents..

Keywords: Parenting, Parenthood regret, Parental burnout, Scale adaptation.

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Eruh Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, SiİRT.

e-posta: aktuyahya@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5540-7399>)

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, ELAZIĞ.

e-posta: yahyasahin44@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0647-4605>)

Dr., MEB

e-posta: hugenc44@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2115-4776>)

1. GİRİŞ

Tüm kültürlerin yapı taşı olarak güncelliğini koruyan ailenin değişim ve dönüşümden geçtiği bir gerçektir. Kadınların çalışma yaşamına katılımıyla birlikte ebeveynliğe ilişkin beklentiler de değişmiştir. Günümüzde ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevler, erkek ve kadının ortak ev yükü olarak görülmektedir (Meil vd., 2023; Preisner vd., 2020). Diğer taraftan “iyi anne-babalık” ve “güzel kadın imgesi” ifadeleri çağdaş ebeveynliğe zarar veren unsurlar olarak görülmektedir (Bodin vd., 2021; Donath, 2015a; Heffernan ve Stone, 2020; Matley, 2020). Ayrıca yoğun iş temposu ve kendine zaman ayırma ihtiyacı ebeveynliği zorlaştırmaktadır. Ebeveyn rolüne alışmada zorlanma, çocuk sahibi olmaya yönelik pişmanlığa yol açabilmektedir (Donath, 2015a; Piotrowski vd., 2023a; Piotrowski vd., 2023b; Preisner vd., 2020). İş yaşamı, özel yaşam ve aile yaşamı dengesini kurmakta zorlanma sonucunda çağdaş ebeveynlik, nispeten negatif taraflarıyla ön plana çıkmaktadır.

Çağdaş ebeveynliğin yaşattığı duygusal sorunlardan birisi ebeveynlik pişmanlığıdır. Pişmanlık, bireyin seçimlerini beğenmemesi veya tercih etmediği eylemlerine yönelik hayıflanması olarak tanımlanabilir (Plutchick, 2003; Zeelenberg vd., 2000). Pişmanlık; suçluluk, kızgınlık gibi duyguları ve sorgulama, gözden geçirme gibi bilişleri barındırmaktadır (Buchanan vd., 2016). Ebeveynlik pişmanlığı ise, çocuk sahibi olma kararının sorgulanmasını içermektedir (Heffernan ve Stone, 2020; Piotrowski, 2021). Ebeveynlik pişmanlığı çocukta ve ebeveynin kişiliğinden kaynaklanabilir (Moore ve Abetz, 2019). Dolayısıyla birçok faktörden etkilenen ebeveynlik pişmanlığının bilişsel - duygusal bir olgu olduğu belirtilebilir.

Ebeveynlik pişmanlığı, birçok toplumda olduğu gibi Türkiye’de de bir tabu olmaya devam etmektedir. “*Seni doğuracağıma taş doğursaydım.*” deyiimi Türk anneleri tarafından sıklıkla kullanılan bir ifadedir. Ebeveynler tarafından yaşanılmasına rağmen bu olgunun konuşulması ebeveynlerin dışlanmasına neden olabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre ABD ve Almanya gibi batı toplumlarında ebeveynlik pişmanlığı oranının % 5 ile % 14 arasında değiştiği raporlanmıştır (Piotrowski vd., 2023a; Piotrowski vd., 2023b). Polonya’da yapılan bir araştırmada bu oranın % 13 olduğu bulunmuştur (Piotrowski vd., 2021). Türkiye’de de ebeveynlik pişmanlığının bu oranlara benzer olacağı düşünülebilir. Buradan hareketle ebeveynlik pişmanlığının ölçülebilmesinin önemli olduğu vurgulanabilir.

Mevcut çalışma Piotrowski vd. (2023a) tarafından geliştirilen Ebeveynlik Pişmanlığı Ölçeğinin (EPÖ) Türkçeye uyarlanmasına odaklanmaktadır. Bu ölçüm aracı ebeveynlerin çocuk sahibi olmaya yönelik duydukları pişmanlığı ölçmektedir. Ölçek, yaşanan ebeveynlik pişmanlığının sonuçlarına ilişkin yeterli bir değerlendirme aracı olmayışından hareketle ortaya konulmuştur. EPÖ, benzer ölçek olan Utrecht-Kimlik Taahhütlerinin Yönetimi Ölçeği-Ebeveyn Kimliği’nden (the Utrecht-Management of Identity Commitments Scale-Parental Identity [U-MICS-PI]) bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Bunlardan ilki EPÖ’nün tek boyutlu olmasıdır. İkincisi, duygusal pişmanlığı da ölçebilecek maddelere sahip olmasıdır. Üçüncüsü, geniş yelpazedeki ebeveynlerden verilerin toplanmış olmasıdır. Sonuncusu ise kültürlerarası geçerliğinin sağlanmış olmasıdır. Özetle, ölçeğin az maddeden oluşması ve farklı yönleri ölçen bir yapısının olması kullanım kolaylığını sağlamaktadır.

Alanyazın incelendiğinde, ebeveynlik pişmanlığının ebeveyn tükenmişliği (Piotrowski, 2021; Piotrowski vd., 2023a), sert ebeveynlik (East vd., 2012), yaşam doyumu (Piotrowski vd., 2023a; Preisner vd., 2020), varoluşsal pişmanlık (Bodin, 2023), anne baba stresi (Kaymak-Özmen ve Özmen, 2012) ve depresif belirtiler (Piotrowski vd., 2023a) ile ilişkili olduğu görülmüştür. Piotrowski (2021) ve Piotrowski vd. (2023a) tarafından yapılan araştırmalarda ebeveynlik pişmanlığının ebeveyn tükenmişliğiyle benzer sayılabilecek durumları ölçtüğü ifade edilmektedir. Pişmanlıktan veya tükenmişlikten birini artıran/azaltan bir durumun diğeri için de paralel bir etki yaratacağı vurgulanmaktadır. Alanyazında Türk ebeveynlerindeki ebeveynlik pişmanlığını ölçmek için sadece Çalışkan (2024) tarafından geliştirilen ölçeğin olduğu belirlenmiştir. Çalışkan (2024) tarafından geliştirilen ölçeğin bu araştırma kapsamında uyarlaması yapılan EPÖ’den bazı yönleriyle ayrıldığı (madde sayısı, faktör sayısı, farklı kültürlerde doğrulanmaması ve ölçüt geçerliği olarak başka bir ölçeğin kullanılması) görülmektedir. EPÖ’nün kullanışlı bir ölçme aracı olması nedeniyle kültürel açıdan doğrulanabilirliğinin sağlanması gerektiği düşünülmektedir (Piotrowski vd., 2023a; Piotrowski vd., 2023b). Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı EPÖ’nün psikometrik özelliklerinin incelenerek alanyazına kazandırılmasıdır.

2. YÖNTEM

2. 1. Çalışma grubu

Bu araştırma kapsamında ilkokulda veya ortaokulda eğitim öğretimini sürdüren çocuğa/çocuklara sahip ebeveynlerle çalışılmıştır. Ebeveynlerden veri toplamak için kartopu örnekleme modelinden yararlanılmıştır. Bu modelde araştırmacı, veri toplamak için uygun bir veri grubuna formları gönderir. Daha sonra bu grubun önerdiği kişilerle iletişime geçerek katılımcıları artırır. Her katılımcı, potansiyel olarak yeni katılımcılar önerebileceği için, katılımcı sayısı zamanla artar Kartopu örnekleme yöntemi, örnekleme çerçevesinin mevcut olmadığı veya erişimi zor olan örneklemler için uygulanabilir. Bu yöntem, yeterli sayıda katılımcı elde edilene kadar uygulanır (Christensen vd., 2015; Mertens, 2010). Çalışma kapsamında üç ayrı veri grubu ile analizler yapılmıştır. AFA için 395 veri, DFA için 304 veri ve ölçüt geçerliği için ise 87 veri toplanmıştır. Bütün veri gruplarına ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

	Gruplar	Açımlayıcı faktör analizi		Doğrulayıcı faktör analizi		Ölçüt geçerliği	
		N	%	N	%	N	%
Ebeveyn	Anne	277	70	196	64.5	59	67.8
	Baba	118	30	108	35.5	28	32.2
	Toplam	395	100	304	100	87	100
Eğitim düzeyi	Hiç gitmedim	17	4.3	18	5.9	5	5.7
	İlkokul	45	11.4	50	16.4	5	5.7
	Ortaokul	51	12.9	46	15.1	15	17.2
	Lise	133	33.7	89	29.3	28	32.2
	Lisans	136	34.4	95	31.3	28	32.2
	Lisansüstü	13	3.3	6	2	6	6.9
	Toplam	395	100	304	100	87	100
Gelir düzeyi	Düşük	71	18	55	18.1	16	18.4
	Orta	224	56.7	182	59.9	49	56.3
	İyi	80	20.3	55	18.1	16	18.4
	Çok iyi	20	5.1	12	3.9	6	6.9
	Toplam	395	100	304	100	87	100
Çocuk sayısı	1	138	34.9	72	23.7	37	42.5
	2	101	26.6	87	28.6	24	27.6
	3	63	15.9	64	21.1	11	12.6
	4 ve üstü	93	23.5	81	26.6	15	17.2
	Toplam	395	100	304	100	87	100

2. 2. Veri toplama araçları

Ebeveynlik pişmanlığı ölçeği: EPÖ Piotrowski vd. (2023a) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin amacı ebeveynlerin ebeveynlik kararlarından duydukları pişmanlığı ölçmektir. Ölçek 12 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçek 5’li likert tipi (0 - Kesinlikle katılmıyorum, 4 - Kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir. Ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınacak en düşük puan 0, en yüksek puan ise 48’dir. Ölçekten alınan yüksek puan yüksek düzeyde pişmanlığı ifade etmektedir. Ölçeğin orijinal formunun analiz sonuçlarında faktör yükleri .67 ile .96 arasında değişmektedir. Ölçek toplam puanının Cronbach alfa değeri 0.97 olarak çıkmıştır.

Ebeveyn tükenmişliği ölçeği: Roskam vd. (2018) tarafından ebeveynlerin çocuklarına karşı olan anne babalık rolleri ile ilgili tükenmişlik düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek Türkçeye Arıkan vd. (2020) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek 23 maddeden ve duygusal tükenmişlik (9 madde), bıkkınlık hissi (5 madde), önceki ebeveyn benliğiyle karşıtlık (3 madde) ve duygusal uzaklaşma (6 madde) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 7'li Likert tipinde (0 - Asla, 6 – Her gün) derecelendirilmektedir. Ölçekte alınan puan 0-138 arasında değişmektedir ve yüksek puanlar ebeveyn tükenmişliğinin fazla olduğuna işaret etmektedir. Ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekteki faktör yükleri .52 ile .93 arasında değişmektedir. Ölçek uyum değerleri CFI = .99, GFI = .99, RMSEA = .06; %90 CI [.05, .07] ve SRMR = .07 şeklindedir. İç tutarlılık katsayı değerleri bütün ölçek için .90 olarak bulunmuştur.

2. 3. Uyarılama ve analiz aşamaları

Ölçeğin Türkçeye uyarılama aşaması için öncelikle ölçeğin orijinal formunu geliştiren araştırmacılardan olan Piotrowski'den mail yoluyla izin alınmıştır. İzin onayından sonra Türkçeye çeviri süreci başlatılmıştır. Öncelikle rehberlik ve psikolojik danışmanlık, ölçme ve değerlendirme ve İngilizce konusunda uzman üç öğretim elemanı tarafından ölçek maddeleri Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri esnasında özellikle maddelerin dil ve kültürel yapı açısından anlaşılır olması için özen gösterilmiştir. Daha sonra çevrilen maddeler başka bir uzman ekip tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Ölçeğin dilsel eşdeğerliğinin sağlanabilmesi için Türkçeye çevrilen ve tekrar İngilizceye çevrilen maddeler birbiri ile kıyaslanmış ve bu şekilde ölçek maddelerine son hali verilmiştir. Daha sonra oluşturulan Türkçe maddelerin anlaşılır olup olmadığını tespit etmek için 28 üniversite öğrencisine bir uygulama yapılmıştır. Bu uygulama sonucunda ölçek maddelerinin Türkçe formunun uygulamaya hazır olduğu görülmüştür. Ölçeğin uygulama aşamasında üç ayrı veri grubu ile çalışılmıştır. Birinci veri grubu ile açılımcı faktör analizi ikinci veri grubu ile doğrulayıcı faktör analizi üçüncü veri grubu ile ölçüt geçerliği analizi yapılmıştır. Verilerin analizinde IBM SPSS 25 ve IBM AMOS programları kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3. 1. Geçerlik Analizi

EPÖ'nün Türkçe formunun yapı geçerliliğini test etmek ve orijinal ölçekle benzer bir ölçüm amacına sahip olup olmadığını test etmek için öncelikle Açılımcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçek analizinin bu aşamasında öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi yapılarak faktör analizine uygun olup olmadığına bakılmıştır.

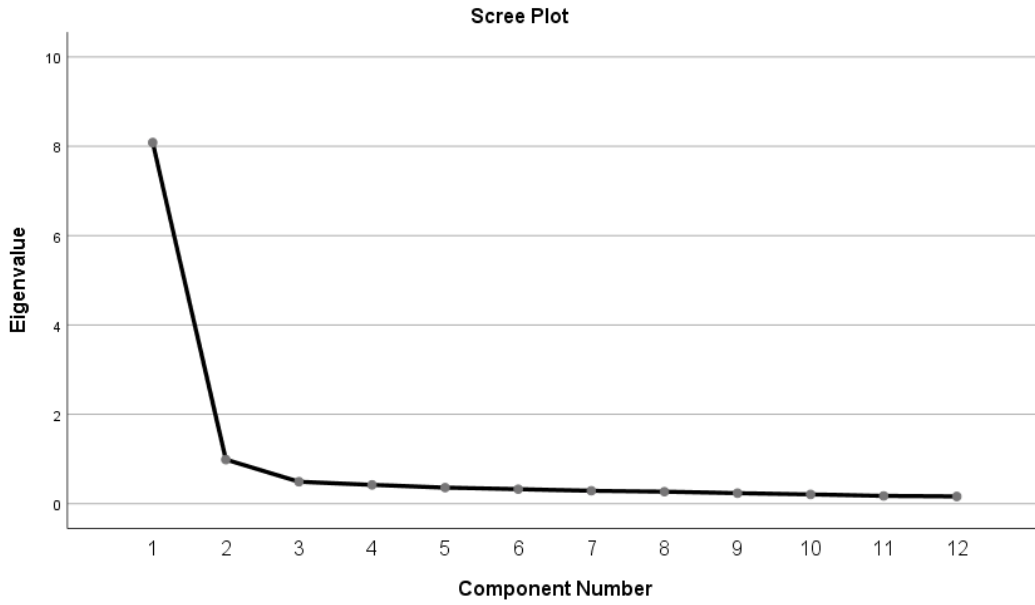
Tablo 2. KMO ve Bartlett's Testi Değerleri

KMO Örneklem Yeterliliği		.960
	Ki-kare değeri	4203.652
Bartlett's test of sphericity	S.Derecesi	66
	<i>p</i>	.000

Tablo 22'de görüldüğü üzere KMO değeri .897 olarak hesaplanmıştır. KMO değerinin 0.900 ve üstü olmasını Tavşancıl (2010) mükemmel olarak değerlendirmektedir. Yapılan Bartlett testinde *p* değerinin anlamlı çıktığı görülmüştür (4203.652 (*p* < .000)). KMO ve Bartlett testinden elde edilen değerler ölçek maddelerinin analize uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. EPÖ Açıklanan Toplam Varyans Oranları

Faktörler	Başlangıç özdeğerleri			Toplam faktör yük değerleri		
	Toplam	%	Kümülatif %	Toplam	%	Kümülatif %
1	8.082	67.354	67.354	8.082	67.354	67.354
2	.987	8.224	75.578			
3	.491	4.093	79.670			
4	.421	3.511	83.181			
5	.359	2.995	86.176			
6	.325	2.708	88.885			
7	.288	2.402	91.286			
8	.268	2.232	93.518			
9	.235	1.961	95.479			
10	.207	1.725	97.204			
11	.174	1.453	98.657			
12	.161	1.343	100.000			

Şekil 1. Scree Plot Grafiği

Tablo 3'te EPÖ toplam varyans oranları verilmiştir. Uyarlama çalışması yapılan ölçeğin tek boyutlu yapısı toplam varyansın %67.354' ünü açıklamaktadır. Tablo 4' teki scree plot grafiği incelendiğinde ise Eigen değeri 1 olarak baz alındığında ebeveynlik pişmanlığı ölçeğinin orijinal formu ile uyumlu olarak tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Her iki tablonun sonuçları ölçeğin tek boyutlu olduğunu ve güçlü bir varyansa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Faktör Analizi Sonucu Madde Yükleri

Maddeler		Faktör yükleri
p7	Çocuk sahibi olduğum için kendime kızgınlım.	.893
p6	Keşke zamanı geri alıp çocuk sahibi olmasaydım.	.871
p8	Hamileliği önlemediğim için kendimi suçlu hissediyorum.	.870
p4	Çocuk sahibi olmak akıllıca değildi.	.859
p12	Çocuk sahibi olma kararımdan dolayı pişmanım.	.858
p10	Çocuk sahibi olduğum için kendime kırgınlım.	.857
p11	Çocuk sahibi olmak bana zarar verdi.	.856
p9	Çocuk sahibi olmak daha iyi yaşamamı engellediği için üzülüyorum.	.847
p5	Çocuk sahibi olmasaydım hayatım daha iyi olurdu.	.836
p2	Zamanında çocuk sahibi olmayı engellemeliydim.	.810
p1	Çocuk sahibi olmak iyi bir karar değildi.	.699
p3	Çocuk sahibi olup olmamaya yeniden karar verebilseydim, çocuk sahibi olmamayı seçerdim.	.517

Türkçeye uyarlanan EPÖ'nün analiz sonucunda oluşan faktör yükleri Tablo 5'te verilmiştir. Madde yüklerinin 0.60 ve üstü olması yüksek olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2022). Yapılan analizlerde en düşük madde yükü .517, en yüksek madde yükü .893 olarak bulunmuştur. Ölçek maddelerinin yüksek düzeyde yük değerlerine sahip olduğu görülmektedir.

3. 2. Güvenirlik Analizi

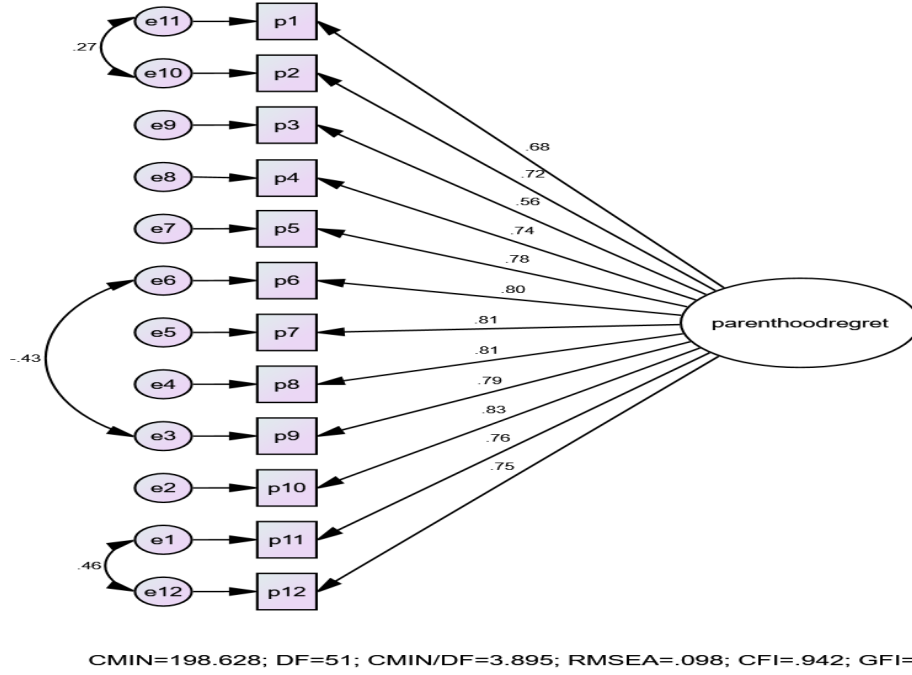
Türkçeye uyarlama çalışmaları yapılan ebeveynlik pişmanlığı ölçeğinin güvenirlik analizi için ve McDonald's Omega katsayısı ve Cronbach alfa iç tutarlık katsayısına bakılmıştır. İç tutarlık katsayısı değeri 1'e yaklaştıkça iç tutarlılık yükselir (Büyüköztürk, 2015). Genellikle .70 ve üstü kabul edilen değer olarak ifade edilmektedir. EPÖ Türkçe formu için yapılan Cronbach Alfa iç tutarlık ve McDonald's Omega katsayıları Tablo 6'da verilmiştir. Sonuçlar ebeveynlik pişmanlığı ölçeği toplam puanının güçlü bir iç tutarlılık katsayısına sahip olduğunu göstermektedir ($\alpha = .949$; $\omega = .937$).

Tablo 6. Uyarlanan Ölçeğe İlişkin Güvenirlik Katsayıları

Maddeler	Ort.	SS	Madde-toplam korelasyonları	Madde- çıkarıldığında α	Cronbach alfa değeri	McDonald's omega değeri
M1	1.907	1.358	.697	.933	.949	.937
M2	1.694	1.227	.725	.932		
M3	2.032	1.462	.554	.940		
M4	1.634	1.169	.728	.931		
M5	1.697	1.194	.744	.931		
M6	1.697	1.221	.748	.931		
M7	1.542	1.052	.789	.930		
M8	1.602	1.121	.761	.930		
M9	1.542	1.000	.731	.932		
M10	1.549	1.058	.796	.929		
M11	1.572	1.090	.744	.931		
M12	1.496	.998	.731	.932		

3. 3. Doğrulayıcı faktör analizi

Türkçeye uyarlama çalışmaları yapılan EPÖ'nün yapı geçerliğini test etmek için ilk aşamada AFA yapılmıştır. AFA sonuçları ölçeğin yapı geçerliği açısından iyi sonuçlar vermiştir. İkinci aşamada doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA gizil değişkenlerin test edildiği ileri düzey bir analiz metodudur (Çokluk vd., 2012; Kline, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2001).

Şekil 2. EPÖ Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı

Şekil 2’de doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerler verilmiştir. Bu sonuçlar EPÖ’nün tüm maddelerinin tek boyutta toplandığını ve AFA sonuçlarını doğruladığını göstermektedir. Şekil 2’deki DFA sonuçlarına bakıldığında bütün maddelerin yük değerlerinin .50’nin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç ölçek maddelerinin madde yükünün yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Analize ilişkin uyum indeksleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Standart Uyum İyilik Ölçütleri ve Araştırmada Elde Edilen Değerler

Uyum ölçütleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	Araştırmada elde edilen uyum değerleri
c2/df	$0 \leq c2 \leq 2df$	$2df \leq c2 \leq 3df$	3.895
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.098
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1.00$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	0.943
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.97$	0.942
GFI	$0.90 < GFI < 1.00$	$0.85 < GFI < 0.90$	0.905

Tablo 7’ de araştırma kapsamında elde edilen değerler ile standart uyum ölçütleri karşılaştırılmıştır. Bu değerleri incelediğimizde, ki-kare (χ^2/sd)= 3.895 olarak bulunmuştur. RMSEA değeri 0.098; ve IFI değeri= 0.943, CFI değeri 0.942 olarak elde edilmiştir. Elde edilen değerlere baktığımızda ölçek maddelerin iyi uyum gösterdiği görülmektedir. Bu sonuçlar uyarlanan EPÖ’nün kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

3. 4. Yakınsak Geçerlik

Çalışmada kullanılan yapısal eşitlik modellemesinin (YEM) bir parçası olarak, ölçeğin yakınsak geçerliliğini değerlendirmek için AVE ve CR katsayıları incelenmiştir. Hesaplamalar, tüm ölçek için AVE = .79, CR = .88 olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, AVE > .50 ve CR > .70 ölçütlerini karşılandığına işaret etmektedir (Gürbüz, 2019). Buna göre ölçeğin yakınsak geçerliliğini sağladığı ifade edilebilir.

3. 5. Ölçüt geçerliğine ilişkin bulgular

Türkçeye uyarlanan EPÖ'nün ölçüt geçerliğini sınamak için ebeveyn tükenmişliği ile ilişkisine bakılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Ölçüt Geçerliliği Korelasyon Analizleri

Değişkenler	Ebeveynlik pişmanlığı	Ebeveyn tükenmişliği
Ebeveynlik pişmanlığı	1	.846*
Ebeveyn tükenmişliği		1

*p<0.001

Tablo 8'de ölçüt geçerliği için yapılan korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. Ebeveyn tükenmişliği ölçeği toplam puanı ile ebeveynlik pişmanlığı ölçeği toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. (r=.846; p<.001). Bu sonuçlar uyarlama çalışmaları yapılan EPÖ'nün ölçüt geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA

Bireylerin ebeveynlikten çeşitli beklentileri vardır ve bu beklentilerinin karşılanmaması ebeveynlerin çocuk sahibi olma kararını vermiş olmasını bir hata olarak tanımlamasına ve bunun sonucunda pişmanlık duymasına yol açabilir (Donath, 2015b). Yapılan araştırmalara göre her dokuz ebeveynin birinin çocuk sahibi olmaktan pişmanlık yaşaması (Meil vd., 2023; Piotrowski, 2021) bu durumun önemli bir sorun olduğuna işaret etmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda toplumumuzda meydana gelen değişim ve dönüşüm nedeniyle stresli bir görev olan ebeveynlik, daha da zor hale gelmiştir (Arkan ve Üstün, 2010). Ebeveynliğe yüklenen anlamlar, ebeveynlik stresine (Gülaldı, 2010) bu da doğal olarak ebeveynlik pişmanlığına yol açabilir. Türk kültüründeki alanyazın incelendiğinde ebeveynlerin pişmanlığını ölçmeye yönelik ölçek geliştirme çalışmasının olduğu görülmektedir. Çalışkan (2024) tarafından anne babaların pişmanlıklarını ölçmeye yönelik geliştirilen “Anne-Babalıktan Pişmanlık Ölçeği” (ABPÖ) bu araştırma kapsamında uyarlaması yapılan EPÖ'den farklılıklar göstermektedir. ABPÖ, pişmanlığa dair içsel ve dışsal faktörlerden oluşan iki boyutlu bir ölçektir, madde sayısı daha fazladır, Türk örnekleminde geliştirilmiştir ve başka kültürlerde doğrulaması yapılmamıştır. Ölçüt geçerliği için Kaymak-Özen ve Özen (2012) tarafından geliştirilen “Anne Baba Stres Ölçeği” kullanılmıştır. EPÖ ise tek boyutludur ve madde sayısı daha azdır, farklı kültürlerde (Fransızca, İngilizce ve Lehçe konuşan) doğrulaması yapılmıştır. Lantos ve diğerleri (2023) ölçüm araçlarını yanıtlamak için az zaman harcanmasının verilerin toplanması üzerinde pozitif bir etki sağladığını vurgulamaktadır. EPÖ'nün belirtilen avantajlarından dolayı kullanışlı bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Bu çalışma Piotrowski vd. (2023a) tarafından geliştirilen EPÖ'nün Türkçeye uyarlanmasını ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesini amaçlamaktadır. 12 maddeden oluşan ölçek 5'li Likert tipinde geliştirilmiştir ve “kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum” arasında değişen değerlerle ebeveynlik pişmanlığını ölçmektedir. Çalışmanın ilk aşamasına ölçeğin orijinal dilinden Türkçeye çeviri yapılarak başlanmış ve daha sonra geri çeviri yöntemi kullanılarak dilsel eşdeğerliği kontrol edilmiştir. Sonuç olarak ölçeğin İngilizce formuyla Türkçeye çevrilen formu arasındaki maddelerin anlamlarının birbirine benzer olduğu bu açıdan dilsel eşdeğerliğin sağlandığı görülmüştür.

Ölçeğin geçerlik çalışmaları kapsamında faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örnekleme yeterliği değeri incelenmiş ve KMO değerinin .96 olduğu görülmüştür. KMO değerinin .90'dan büyük oluşu ölçeğin faktör analizi açısından mükemmel değere sahip olduğunu göstermektedir

(Hutcheson ve Sofroniou, 1999). Daha sonra faktör analizi yapılmış ve faktör yüklerinin .52 ile .89 arasında değiştiği belirlenmiştir. Büyüköztürk (2018) faktör yüklerinin .45 üzerinde olması gerektiğini vurgularken, Tabachnick ve Fidell (2013) ise faktör yükleri için .32 üzerinin kabul edilebilir olduğunu savunmaktadır. Açımlayıcı faktör analizine göre toplam varyansın % 67.35'inin açıklandığı ve ölçeğin orijinal formda olduğu gibi tek faktörden meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveynlik pişmanlığı ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği indeksleri $\chi^2/df = 3.895$, $p < .001$, RMSEA = .098, IFI = .94, CFI = .94, GFI = .91 olarak bulunmuştur. χ^2/df için ≤ 5 yeterli uyumun olduğunu (Kline, 2014); IFI, CFI ve GFI değerlerinin .90 ile .95 arasında olması kabul edilebilir uyum değerlerine .95 ile 1.00 arasında olması mükemmel uyum değerine işaret etmektedir (Baumgartner ve Homburg, 1996; Marsh vd., 2006). Geçerlikle ilgili tüm bu sonuçlardan hareketle ölçeğin geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Ebeveynlik pişmanlığı ölçeğinin ölçüt bağıntılı geçerliği için ebeveyn tükenmişliği ölçeği arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarındaki ilişkinin pozitif yönlü ve yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin orijinal formunda da ebeveyn tükenmişliği ölçeği ölçüt bağıntılı geçerlik için ele alınmış aralarında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mikolajczak vd. (2018) ile Szczygiel vd. (2020) maddi sıkıntıların, işsizliğin, genç yaşta ebeveyn olmanın, çocukların yaşının küçük olması ve tek ebeveyn olma gibi risk faktörlerinin ebeveynlik pişmanlığını ve ebeveyn tükenmişliğini arttırdığını ifade etmektedir. Ölçeğin orijinal formuyla Türkçe formu arasındaki ilişki düzeyinden kaynaklı farkın özellikle maddi sıkıntı, işsizlik ve genç yaşta ebeveyn olma gibi nedenlerin Türkiye’de daha yaygın olmasından kaynaklı olabileceğini düşündürebilir.

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa iç tutarlılık ve McDonald’s Omega katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .95, McDonald’s Omega katsayısının ise .94 olduğu belirlenmiştir. George ve Mallery’e (2003) göre .90 üstü güvenilirlik katsayısı mükemmel bir değer olarak kabul edilmektedir. Buna göre ebeveynlik pişmanlık ölçeği Türkçe formunun güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Ölçme aracının öz bildirime dayalı olması yanıtların yanlılığına sebep olabilmesi açısından sınırlılık teşkil etmektedir. Bir diğer sınırlılık verilerin yüz yüze değil de çevrimiçi olarak elde edilmiş olmasıdır. Araştırmanın önemli sınırlılıklarından bir tanesi de test-tekrar test güvenirliliğinin yapılmamış olmasıdır. Verilerin boylamsal olarak değil de kesitsel toplanması da çalışmanın sınırlılıkları arasındadır.

5. SONUÇ

Piotrowski vd. (2023a) tarafından geliştirilen 12 maddeden ve tek boyuttan oluşan EPÖ’nün Türkiye örnekleminde de doğrulandığı görülmüştür. EPÖ’nün Türkçe uyarlamasının sonuçları çocuk sahibi olan ebeveynlerin pişmanlığının belirlenebilmesinde kullanılabilecek psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Ölçeğin orijinal formuyla Türkçe uyarlaması önemli ölçüde benzeşmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmış olması bundan sonra Türkiye örnekleminde kullanılmak üzere araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arıkan, G., Üstündağ-Budak, A. M., Akgün, E., Mikolajczak, M., ve Roskam, I. (2020). Validation of the Turkish version of the Parental Burnout Assessment (PBA). *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1–18. <https://doi.org/10.1002/cad.20375>
- Arkan, B. Ve Üstün, B. (2010). Ebeveyn eğitim programlarını değerlendirme rehberi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(2), 102-107.
- Baumgartner, H., ve Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0)
- Bodin, M. (2023). “It wasn’t what I was suited for”: regretful mothers negotiating their reproductive decision and mother role. *Medical Humanities*. 012717. <https://doi.org/10.1136/medhum-2023-012717>

- Bodin, M., Holmström, C., Plantin, L., Schmidt, L., Ziebe, S., ve Elmerstig, E. (2021). Preconditions to parenthood: changes over time and generations. *Reproductive Biomedicine & Society Online*, 13, 14- 23. <https://doi.org/10.1016/j.rbms.2021.03.003>
- Buchanan, J., Summerville, A., Lehmann, J., ve Reb, J. (2016). The regret elements scale: Distinguishing the affective and cognitive components of regret. *Judgment and Decision Making*, 11(3), 275-286. <https://doi.org/10.1017/s1930297500003107>
- Büyüköztürk, Ş. (2002) Factor analysis: Basic concepts and using to development Scale [Factor analysis: basic concepts and using to development Scale]. *Educational Administration in Theory and Practice*, 32, 470-483. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10365/126871>
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum (24. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. ve Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz*. (A. Aypay, Çev. Ed.). Anı Yayıncılık.
- Çalışkan, B. (2024). *Anne babalıktan pişmanlık ölçeğinin geliştirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Biruni Üniversitesi.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Multivariate statistics for social sciences: SPSS and LISREL applications* (Vol. 2). Ankara: Pegem Akademi.
- Donath, O. (2015b). Choosing motherhood? Agency and regret within reproduction and mothering retrospective accounts. *Women's Studies International Forum*, 53, 200-209. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.10.023>
- Donath, O. (2015a). Regretting motherhood: A sociopolitical analysis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 40(2), 343-367.
- East, P. L., Chien, N. C., ve Barber, J. S. (2012). Adolescents' pregnancy intentions, wantedness, and regret: Cross-lagged relations with mental health and harsh parenting. *Journal of Marriage and Family*, 74(1), 167-185.
- George, D., ve Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference. 11.0 update (4th ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.
- Gülaldı, D. (2010). *Erken çocuklukta serebral palsili ve otistik çocuk annelerinin ebeveyn stres düzeylerinin yaşam doyumlari ile ilişkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Seçkin.
- Heffernan, V., ve Stone, K. (2021). #regrettingmotherhood in germany: Feminism, motherhood, and culture. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 46(2), 337-360.
- Hutcheson, G. and Sofroniou, N. (1999) *The Multivariate social scientist: Introductory statistics using generalized linear models*. Sage Publication, Thousand Oaks, CA. <https://doi.org/10.4135/9780857028075>
- Kaymak Özmen, S. ve Özmen, A. (2012). Anne baba stres ölçeğinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(196), 20- 35.
- Kline, P. (2014). *An easy guide to factor analysis* (6th ed.). Routledge.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. (Second Ed.). Guilford Press.
- Lantos, D., Moreno-Agostino, D., Harris, L. T., Ploubidis, G., Haselden, L., & Fitzsimons, E. (2023). The performance of long vs. short questionnaire-based measures of depression, anxiety, and psychological distress among UK adults: A comparison of the patient health questionnaires, generalized anxiety disorder scales, malaise inventory, and Kessler scales. *Journal of Affective Disorders*, 338, 433-439.
- Marsh, H. W., Hau, K.-T., Artelt, C., Baumert, J., ve Peschar, J. L. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: Cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311-360. https://doi.org/10.1207/s15327574ijt0604_1
- Matley, D. (2020). "I miss my old life": Regretting motherhood on Mumsnet. *Discourse, Context & Media*, 37, 100417.

- Meil, G., Romero-Balsas, P., ve Muntanyola-Saura, D. (2023). Regretting fatherhood in Spain. *Journal of Family Research*, 35, 37-52. <https://doi.org/10.20377/jfr-819>
- Mertens, D. M. (2010). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods* (3th ed.). Sage publications.
- Mikolajczak, M., Raes, M. E., Avalosse, H., ve Roskam, I. (2018). Exhausted parents: Sociodemographic, child-related, parent-related, parenting and family-functioning correlates of parental burnout. *Journal of Child and Family Studies*, 27, 602-614. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0892-4>
- Moore, J., ve Abetz, J. S. (2019). What do parents regret about having children? Communicating regrets online. *Journal of Family Issues*, 40(3), 390-412.
- Piotrowski, K. (2021). How many parents regret having children and how it is linked to their personality and health: Two studies with national samples in Poland. *Plos One*, 16(7), e0254163. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254163>
- Piotrowski, K., Mikolajczak, M., ve Roskam, I. (2023a). I should not have had a child: Development and validation of the Parenthood Regret Scale. *Journal of Family Psychology*, 37(8), 1282-1293. <https://doi.org/10.1037/fam0001158>
- Piotrowski, K., Naude, L., Sanna, K., Szramka-Pawlak, B., Kwarcńska, K., ve Dzielińska, M. (2023b). Perceptions of parenting among parents who regret having a child: A mixed-methods study. *Journal of Family Studies*, 1-24. <https://doi.org/10.1080/13229400.2023.2241520>
- Plutchick, R. (2003). *Emotions and life: Perspectives from psychology, biology, and evolution*. American Psychological Association.
- Preisner, K., Neuberger, F., Bertogg, A., ve Schaub, J. M. (2020). Closing the happiness gap: The decline of gendered parenthood norms and the increase in parental life satisfaction. *Gender & Society*, 34(1), 31-55.
- Roskam, I., Brianda, M. ve Mikolajczak, M. (2018). A step forward in the conceptualization and measurement of parental burnout: The parental burnout assessment (PBA). *Frontiers In Psychology*, 9, 758. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00758>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Test of significance and descriptive goodness-of-fit measures [Online]. *Methods of Psychological Research-Online*, 8(2), 23-74.
- Szczygieł, D., Sekulowicz, M., Kwiatkowski, P., Roskam, I., ve Mikolajczak, M. (2020). Validation of the Polish version of the parental burnout assessment (PBA). *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2020(174), 137-158. <https://doi.org/10.1002/cad.20385>
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. (Fourth Edition). M.A: Allyn & Bacon, Inc.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). New Jersey: Pearson.
- Tavşancıl, E. (2010). *Measuring attitudes and data analysis with SPSS*. Ankara: Nobel Publication Distribution.
- Teddlie C., ve Yu F. (2007) Mixed methods sampling a typology with examples. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 77-100.
- Zeelenberg, M., Van Dijk, W. W., Manstead, A. S. R., ve Van Der Pligt, J. (2000). On bad decisions and disconfirmed expectancies: The psychology of regret and disappointment. *Cognition and Emotion*, 14(4), 521-541. <https://doi.org/10.1080/026999300402781>

EK 1

Ebeveynlik Pişmanlığı Ölçeği (Parenthood Regret Scale) - Türkçe Versiyonu

Konrad Piotrowski¹, Moira Mikolajczak², Isabelle Roskam²

¹ SWPS University, Poznań, Poland; konrad.piotrowski@swps.edu.pl

² University of Louvain, Louvain-la-Neuve, Belgium

Türkçe uyarlaması (Yahya Aktu³, Yahya Şahin⁴, Hulusi Genç⁵)

³ Siirt University, Siirt-Türkiye, aktuyahya@gmail.com

⁴ Firat University, Elazığ-Türkiye, yahya.sahin@firat.edu.tr

⁵ Expert Psychological Counselor, Ministry of National Education, Malatya-Türkiye, hugenc44@gmail.com

Ebeveyn olmak, olumlu ve olumsuz deneyimleri barındırmaktadır. Aşağıda ebeveyn olmanın olumsuz yönlerini içeren birtakım ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeleri dikkatlice okuyun ve bir ebeveyn olarak deneyimlerinizi ne ölçüde karşıladığını değerlendiriniz. Her ifadeyle ilgili düşüncenizi her satıra X işareti koyarak belirtiniz.	Kesinlikle katılmıyorum (0)	Katılmıyorum (1)	Ne katılmıyorum ne de katılıyorum (2)	Katılıyorum (3)	Kesinlikle katılıyorum (4)
1. Çocuk sahibi olmak iyi bir karar değildi.					
2. Zamanında çocuk sahibi olmayı engellemeliydim.					
3. Çocuk sahibi olup olmamaya yeniden karar verebilseydim, çocuk sahibi olmamayı seçerdim.					
4. Çocuk sahibi olmak akıllıca değildi.					
5. Çocuk sahibi olmasaydım hayatım daha iyi olurdu.					
6. Keşke zamanı geri alıp çocuk sahibi olmasaydım.					
7. Çocuk sahibi olduğum için kendime kızgıyım.					
8. Hamileliği önlemediğim için kendimi suçlu hissediyorum.					
9. Çocuk sahibi olmak daha iyi yaşamamı engellediği için üzülüyorum.					
10. Çocuk sahibi olduğum için kendime kırgınım.					
11. Çocuk sahibi olmak bana zarar verdi.					
12. Çocuk sahibi olma kararımdan dolayı pişmanım.					

EPÖ Piotrowski ve diğerleri (2023) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin amacı ebeveynlerin ebeveynlik kararlarından duydukları pişmanlığı ölçmektir. Ölçek 12 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçek 5'li Likert tipi (0 - Kesinlikle katılmıyorum, 4 - Kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir. Ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde pişmanlığı ifade etmektedir.

Not: Ebeveynlik Pişmanlığı Ölçeği (EPÖ) için izin almanıza gerek yoktur, atıf vererek kullanabilirsiniz.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).

2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).